T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ESERLERİNDE KADIN

DOKTORA TEZİ

TUĞBA ÖZKAN

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ESERLERİNDE KADIN

DOKTORA TEZİ

TUĞBA ÖZKAN

TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. SEMA UĞURCAN

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ IV
ÖZET IX
ABSTRACT X
KISALTMALAR XI

GİRİŞ 1
A. MODERLEŞME DÖNEMİ OSMANLI TOPLUMUNDA KADININ KONUMUNA KISA BİR BAKIŞ 1
B. FEMİNİST EDEBİYAT ELEŞTİRİSİNE GİDEN YOLDA KADIN HAREKETİ 46

1. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE MAKBUL KADINLAR 56
1.1. Kadın Erdemlerinin Sunulması 58
1.2. Cariye ve Besleme Kadının Temsili 88
1.3. Kadının Anne Kimliğiyle Belirmesi 105
1.4. "İffet ve Şehvet Muharebesi"nde Kadının Ahlâkî Durumu 112

2. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE AYKIRI KADINLAR: KADINLIK ROLLERİNE TERS DÜŞENLER 117
2.1. Hür Kadının Topluma Ters Düşmesi: Kadınlık Rollerine Uymayan Müspet Kadın Kahramanlar 118
2.2. Kötülük, Fitne ve Şehvet Kaynağı Olarak Kadınlar 147
2.3. Kötü Anne Temsilleri: Annelik Rolünü Yerine Getiremeyen Kadınlar 176

3. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE EĞİTİLMİŞ KADINLAR: KADIN EĞİTİMİNİN GEREKÇELERİ VE SINIRLARI 188
3.1. Cariyelerin Eğitilmesi 191
3.2. Müslüman Osmanlı Kadınının Eğitimi 195
3.3. Yanlış Terbiye ve Eğitimin Kadınlar Üzerindeki Etkisi 214
3.4. Yabancı Kadının Eğitimi 227
3.5. Azınlık Kadınlarının Eğitimi 235
3.6. Roman Okumanın Kadın Ahlâkı Üzerine Etkisi 242

3.7. Kadınların Eğitimine Dair Genel Meseleler 246

4. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE YABANCI VE GAYRİMÜSLİM KADIN İMGELERİ 253
4.1. Yerli Gayrimüslim Kadınlar: Ekalliyet Kadınları 254
4.2. Batı Toplumu İçinde Gayrimüslim Kadın Temsilleri 273
4.3. Osmanlı Toplumu İçinde Yabancı Kadınlar 310
4.3.1. Osmanlı Toplumunda Öğretmen Olarak Çalışan Yabancı Kadınlar 316
4.3.2. Osmanlı Eğlence Hayatı İçinde Batılı ve Gayrimüslim Kadınlar 322

5. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE TOPLUMSAL KURUMLAR İÇİNDEKİ DURUMUNA GÖRE KADINLAR 331
5.1. Aile 332
5.1.1. Osmanlı Toplumunda Evlilik Muameleleri 332
5.1.2. Evlilik Kurumuna Zarar Veren Unsurlar 378
5.1.3. Evlilik Yaşı ve Aile Hayatında Kadın Sağlığını Etkileyen Unsurlar 384
5.1.4. Çok Eşlilik 389
5.1.5. Farklı Din ve Milletler Arasında Gerçekleşen Evlilikler 409
5.2. Ekonomi 438
5.2.1. Kadınların Miras ve Paranın İdaresiyle İlgili İktisadi Eylemleri 439
5.2.2. Müslüman Osmanlı Kadınının Çalışma Hayatı 446
5.2.3. Azınlık Kadınlarının Çalışma Hayatı 458
5.2.4. Osmanlı Toplumuna Gelen Yabancı Kadınların Çalışma Hayatı 466
5.2.5. Yabancı Kadınların Çalışma Hayatı 470
5.3. Hukuk 478
5.3.1. Boşanma ve Aile ile İlgili Diğer Hukukî Meseleler 478
5.3.2. Kadın Hakları ve Feminizm Cereyanı 489
5.3.3. Kadınların Rahatsız Edilmesi ve Buna Verilen Cezalar 496
5.3.4. Kadın Cinayetleri ve Bunlara Verilen Cezalar 513
5.4. Siyaset 516
5.5. Din 523
5.5.1. Gayrimüslim Kadınların Din Karşısındaki Tavırları 525
5.5.2. Dinle İlgili Diğer Meseleler 527
5.5.3. Kadınların Din Değiştirmesi ve Mühtedi Kadınların Temsili 530

6. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ÇIKARDIĞI GAZETE VE MECMUALARDAKİ METİNLER ÇERÇEVESİNDE KADIN MESELESİNİN FİKRÎ BOYUTU 539
6.1. Osmanlı Kadın Yazarları ve Osmanlı Kadınının Yazıyla İlgili Serüveninin Ahmet Midhat'ın Fikir Dünyasındaki Tezahürü 540
6.2. Kamusal Alanda Osmanlı Kadınının Durumu ve Osmanlı Kadınının Diğer Bireysel ve Toplumsal Meseleleri 555
6.3. Kadınlar Hakkındaki Diğer Meseleler 562

SONUÇ 574
EKLER: *KIRK ANBAR* VE *TERCÜMAN-I HAKİKAT*'TEN SEÇİLMİŞ YAZILAR 590
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 644
ÖZGEÇMİŞ 660

ÖN SÖZ

Ahmet Midhat Efendi'nin kırk yılı aşan yazı hayatı boyunca en çok değindiği hususlardan birisi kadınların hayatıyla ilgili konulardır. Modernleşme dönemi Osmanlı toplumunun yansıması olarak okuyabileceğimiz yazı ve eserlerinde, birçok cepheleriyle kadınların etrafında şekillenen dünya sergilenmektedir. Edebî eserler içinde kurgulanan kadınlar vasıtasıyla çeşitli konulara temas eden yazar, kimi durumlarda konu hakkındaki görüşlerini yazar kimliğiyle doğrudan ortaya koymaktadır. Bu anlamda yazarın eserlerinde kadın meselesine eğilirken hem yazarın zihniyet dünyası içinde kadının nasıl konumlandırıldığına bakmak hem de kurmaca eser vasıtasıyla yarattığı kadın imgelerine değinmek gerekmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Kadın başlıklı tezimiz, yazarın eserlerinde kadın konusunu nasıl ele aldığını, nasıl bir kadın tipi çizdiğini ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmadır. Bu çalışma ile yazarın yaşadığı dönemin en önemli meselelerinden biri olarak görülen kadın konusuna dair görüşleri ayrıntılı ve bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırmamız neticesinde Ahmet Midhat'ın kadın meselesine dair görüşlerini ortaya koymak, kadın kimliği konusundaki fikir ve tekliflerini çeşitli cephelerden ele almak, uzun yazı hayatı boyunca yazarın düşüncelerinin Osmanlı toplumu üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda Ahmet Midhat Efendi'nin gazete ve mecmualarında yazdığı yazılar ile fikrî eserleri incelenip kadın meselesine dair görüşleri, getirdiği teklifler ve çözüm önerileri ortaya konup tartışılmıştır. Roman, hikâye ve piyeslerinde kurguladığı kadın tipleri üzerinden yapılan bir incelemeyle nasıl bir kadın profili çizdiği, kadınlarla ilgili hangi hususlara dikkat çektiği, kadını toplum hayatında nasıl konumlandırdığı gibi meseleler üzerinden tespitler yapılıp değerlendirilmiştir.

Edebiyat araştırmaları sahasında yapılan kadın konusuyla ilgili çalışmaların bir kısmı feminist edebiyat eleştirisi metotlarını kullanırken bazı araştırmacıların tematik usulü benimsediği görülmektedir. Bu çalışmamızda yazarın eserlerindeki kadın meselesine değinirken iki araştırma şeklinden de mümkün mertebe faydalanmaya çalışıp hem tematik yöntemi hem de feminist kuramın eleştiri yordamlarını esas almaya çalıştık. Bu bağlamda tezimizin Giriş kısmında modernleşme dönemi Osmanlı toplumunda kadının konumunu ortaya koymak adına Osmanlıda kadınların hayatındaki gelişmeleri ve değişimleri içeren, kadın hayatlarını farklı cephelerden yansıtan, farklı araştırma alanlarına ait verilerden oluşan

kısa bir metne yer verdik. Bunun yanında feminist edebiyat eleştirisine giden yolda kadın hareketinin gelişimini gösteren süreci tasvir eden genel hatlarıyla konuyu ele almaya çalıştığımız bir metin oluşturduk.

Çalışmamızın birinci bölümünde toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda şekillenmiş ve Osmanlı toplumunun zihninde kurulmuş olan "makbul kadın" imgesi üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Müslüman Osmanlı kadını, cariye temsilleri, ideal anne figürleri etrafında yaratılan yazarın kurmaca dünyasında yer bulmuş kadın figürleri üzerinden kadınlara atfedilen ahlâkî değerler ve erdemli davranışlar tespit edilmiştir. Edebî eser vasıtasıyla yansıtılmaya çalışılan bu ideal kadın algısı, toplum hayatını ve kadın davranışlarını şekillendirmek adına kadın kahramanlar üzerinden aktarıldığından yazarın hikâye, piyes ve romanlarında yer alan kadın kahramanlar bu açıdan incelenmiştir.

Edebî eserdeki kadın imgelerini araştırmaya çalıştığımız ilk bölüm gibi ikinci bölümde de cinsiyet rolleri ve idealize edilerek sunulan davranış kalıpları çerçevesinde kurmaca eserlerde kadınların ne şekilde konumlandırıldığı araştırılmıştır. Burada cinsiyet rollerinden sapmış, ahlâk ve erdem noktasından kabul görmeyen kadın tipleri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun yanında kötülük ve fitne kaynağı olarak görülen "canavar" kadın imgesinden, annelik rolünü ifa edemeyen kadınlardan bahsedildiği gibi ahlâkî yönden takdir görmesine rağmen kendisine atfedilen rollere uygun davranmayan kadınlar ele alınmıştır.

Osmanlı kadınının eğitiminin gerekliliğini ve sınırlarını yazarın eserleri üzerinden tartıştığımız üçüncü bölümde diğer iki bölümden farklı olarak kadın imgelerinden ziyade kadınlarla ilgili meselelere odaklandığımızı söyleyebiliriz. Her ne kadar eğitimli ve entelektüel Osmanlı kadınının izlerini yazarın eserleri üzerinden sürmüş olsak da çoğu zaman kurmaca eserlerdeki istidratlar ve yazarın zihniyet dünyasını sergileyen fikrî eserleri ve yazıları vasıtasıyla Ahmet Midhat Efendi'nin kadın eğitimi hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Yazarın eserlerindeki gayrimüslim ve yabancı kadın imgelerine odaklanan dördüncü bölümde, kadın kahramanlar "Yerli Gayrimüslim Kadınlar: Ekalliyet Kadınları", "Batı Toplumu İçinde Gayrimüslim Kadınlar" "Osmanlı Toplumu İçinde Yabancı Kadınlar" şeklinde tasnif edilerek incelenmiştir. Burada yazarın zihin dünyası içinde yer bulmuş gayrimüslim kadın imgesine göre şekillendiğini düşündüğümüz kadın kahramanlar üzerinde durarak bu kadınların öne çıkan özelliklerini tespit etmeye çalıştık. Kimlik araştırmaları ve imgebilim sahasında çok önemli bir yeri olan yabancı imgesinin araştırılması kapsamında çok

önemli veriler sunan Ahmet Midhat Efendi metinleri üzerinde çalışmak bu açıdan son derece dikkate değer hususlar ortaya koymaktadır.

Osmanlı toplumunun temel meselelerine odaklanırken kadını merkeze alan ve kadın hayatlarına toplumsal kurumlar çerçevesinde yaklaşan beşinci bölümde, yazarın eserleri sırasıyla aile, ekonomi, hukuk, siyaset ve din gibi toplumsal kurumlara ait hususlar etrafında incelenmiştir. Toplumsal kurumlardan biri olan eğitim ile ilgili meseleler, yazarın eserlerinde önemli bir yer işgal ettiğinden münferit bir bölüm başlığı altında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde aile kurumuna ait meselelerin diğer kurumlara göre daha çok öne çıktığı ve daha hacimli bir yer kapladığı dikkat çekmekte; buna karşılık din ve özellikle siyasetle ilgili meseleler geri planda kalmaktadır. Bunun sebebi yazarın eserlerinin içeriğiyle doğru orantılı olduğundan yazarın aile hakkındaki meselelere daha fazla eğilmiş olduğu söylenebilir.

Yazarın gazete ve mecmualarında çıkan yazıları ve az da olsa konuyla ilgili diğer şahısların yazılarını ele aldığımız altıncı bölümde, *Dağarcık*, *Kırk Anbar* ve *Tercüman-ı Hakikat*'te yer alan yazılar etrafında kadın meselesine eğildik. Burada öne çıkan ve edebiyat tarihimizde mühim bir yeri olduğu düşünülen husus, yazarın kadın yazarların hâmisi olması ve kadın yazarlara gazetesinin sayfalarını açmış bulunmasıdır. "Osmanlı Kadın Yazarları ve Osmanlı Kadınının Yazıyla İlgili Serüveninin Ahmet Midhat Efendi'nin Fikir Dünyasındaki Tezahürü" alt başlığıyla incelediğimiz bu kısımda kadın yazarların *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan yazıları ve edebî metinleri veya eserleri hakkında yazılmış yazılar ele alınmıştır. Bunun yanında kadınlarla ilgili toplumsal ve bireysel meseleler bu mecmua ve gazetelerde çıkmış yazılar üzerinden değerlendirilmiştir.

Yazarın 1870'li yılların başından ölüm tarihi olan 1912 yılına değin kırk yıldan fazla süren bir zaman dilimine yayılan süreçte yazılmış bütün eserlerini ve metinlerini tarayarak yaptığımız bu çalışmada, yazarın gazete ve mecmualarında çıkan yazıları; piyes, roman ve hikâye türündeki tüm kurmaca eserleri; yazarın dost ve yakınlarına yazdığı mektuplar; biyografik eserleri; birçok alana dair yazılan fikrî eserleri; kendi kaleminden çıkan veya kendisi hakkında yazılan hatırat türündeki eserler; gezi edebiyatı türündeki eserleri; edebî tenkit türüne ait yazıları incelenmiştir. Yazarın roman, hikâye ve piyeslerini incelerken muteber bulduğumuz Latin harfli neşirlerini kullanmış bulunmaktayız. Romanlar için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanmış ve Türk Dili Kurumu Yayınları tarafından yayımlanmış metinleri; *Letaif-i Rivayat* serisi içinde yer alan hikâyeler için Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın tarafından hazırlanmış ve Çağrı Yayınları tarafından yayımlanmış metinleri; yazarın piyesleri için ise İnci Enginün tarafından hazırlanmış ve ilk kez Marmara Üniversitesi Yayınları tarafından neşredilmiş metinleri esas aldık. Diğer eserleri

için de muteber bulduğumuz Latin harfli neşirlere başvurduk. Bununla beraber tereddüt ettiğimiz hususlarda başvurmak üzere yazarın eserlerinin, ilk kez kendi matbaasında basılmış olan eski harfli neşirlerini de elimizin altında bulundurduk ve bunlardan faydalandık. Yazarın çıkardığı *Dağarcık* ve *Kırk Anbar* mecmuaları ile *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin nüshalarını incelerken ise İSAM Kütüphanesi, Millî Kütüphane ve İBB Atatürk Kitaplığı'nda yer alan nüshaları taramış bulunmaktayız.

Tezimizin hazırlanması aşamasında en çok zorluk çıkaran durum, yazarın eserlerinde birçok konunun bir arada tartışılması sebebiyle tez bölümlerinin belirlenmesi ve ele alınan meselelerin tasnif edilmesi noktasında yaşanmıştır. Bu noktada bölümlendirme yaparken mümkün mertebe öne çıkan konuları esas alarak bölüm başlıklarını belirledik. Gerekli gördüğümüz durumda sık rastlanan meseleleri alt başlıklar hâlinde derledik. Kadın kahramanlar, meseleler çerçevesinde ele alındığı için aynı eserler kasıtlı olarak farklı başlıklar altında tekrar değerlendirilmiştir. Bunun yanında yazarın kaleminden çıkan tüm ürünlerin büyük bir yekûn tutması, eski harfli süreli yayınlarının taranmasının gerekli bulunması sebebiyle tezi hazırlarken uzun bir süre kullanmak durumunda kaldık.

Tezimizi hazırlarken yaptığımız literatür araştırması neticesinde öne çıkan çalışmaları anmak ve böylece kendi çalışmamıza nasıl bir istikamet verdiğimizi ortaya koymak adına burada ortaya konan çalışmaların isimlerini zikretmek yerinde olacaktır. Nezihe Gökbender tarafından 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde hazırlanan lisans bitirme tezi yazarın on dokuz romanı içinde yer alan kadın tiplerini ele almıştır. Bu çalışmada romanların özetlerine yer verilerek başlıca kadın kahramanların genel özellikleri sayılmıştır. "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadın Tipleri" başlığını taşıyan çalışmanın netice kısmında "kültürlü kadın, ev kadını, züppe kadın, düşmüş kadın, aşk kadını" şeklinde kadın tipleri tasnif edilmiştir. Bu çalışmanın ehemmiyeti Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde kadın konusunu ilk kez ele almasından ileri gelmektedir.

Daha sonrasında Orhan Okay tarafından 1975 tarihinde hazırlanarak Erzurum Atatürk Üniversitesi bünyesinde ilk kez yayımlanan *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* isimli eser, sahasında Ahmet Midhat Efendi üzerine hazırlanan en mühim eser olmakla beraber alanda bu konu üzerine yapılmış birçok çalışmaya kaynaklık etmektedir. Bu çalışmasında Ahmet Midhat Efendi eserlerini daha ziyade Batı medeniyeti içinde değerlendiren Orhan Okay, kadın meselesini de bu çerçevede ele almıştır ve eserinin bir bölümünü "Kadın ve Aile" başlığıyla bu konuya ayırmıştır. Çeşitli başlıklar altında değerlendirdiği kadın kahramanlarını ve kadınlarla ilgili meseleleri Batılı kadınlar ve Batı medeniyeti içinde kadınlara odaklanmak suretiyle ele almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin kadın kahramanlarını ele alan bir diğer dikkate değer çalışma da 1983 yılında tamamlanmış Prof. Dr. Mehmet Kaplan idaresinde Sema Uğurcan tarafından hazırlanan "Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri –Tanzimattan Cumhuriyete Kadar" başlıklı doktora tezidir. Bu tezde Ahmet Midhat Efendi'nin eserleri "I-Müslüman-Türk Kadınları, II-Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Azınlıklar, III-Midhat Efendi'nin Romanlarında Çalışan Yabancı Kadınlar" başlıkları altında değerlendirilmiş ve adı geçen zaman aralığındaki birçok yazarın eserine temas edildiği için yalnızca çalışan kadınlarla ilgili meselelere odaklanılmıştır. Melin Has-Er de 1994 yılında hazırladığı "Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar" başlıklı doktora tezi çalışmasında Ahmet Midhat Efendi'nin sekiz romanını ele almıştır.

Ahmet Midhat Efendi ve eserleri hakkkında Yeni Türk Edebiyatı alanı başta olmak üzere birçok alanda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. 2000 yılından itibaren Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından yazarın romanları birkaç istisna dışında külliyat hâlinde Latin harflerine aktarılmış şekliyle yayımlandığından anılan tarihten itibaren yazar ve romanları hakkında yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Yazarın eserlerinde kadın, aile, kadın eğitimi, toplumsal cinsiyet, kimlik inşası gibi birçok konuya değinen müstakil araştırma çalışmaları, ülkemizde ve yurtdışında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler bulunmaktadır ve bunların büyük bir kısmı araştırma sürecinde tarafımızca incelenmiştir. Hazırladığımız tezde daha önce yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak tür veya metnin uzunluğunu ayırt etmeksizin yazarın kaleminden çıkan bütün ürünleri ele alarak yazarın eserlerinde kadın konusuna değinen bütünlüklü ve kapsayıcı bir çalışma yapmaya gayret etmiş bulunmaktayız. Tezin bölümlerini oluştururken ele aldığımız konuları mümkün mertebe farklı bir bakış açısıyla değerlendirirken daha öncesinde gözden kaçan hususlara değinmeyi de tercih ettik. Bu anlamda ilgili bölümlerde ele alınan eğitim, aile, çok eşlilik, kadın hakları gibi meselelerden bir kısmı yazarın eserleri bağlamında sıklıkla tartışılan konular olmakla birlikte hâlâ tartışılması ve üzerine düşünülmesi gereken mühim hususlar arasındadır. Böyle olmakla beraber Ahmet Midhat Efendi eserleri, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplum hayatı ve edebiyatı, Osmanlı sosyal tarihi hakkında önemli kaynaklar olduğundan hakkında yapılan çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmamızın da bu çerçevede yararlı olmasını umuyoruz.

Son olarak manevi desteğiyle her zaman yanımda olduğunu belli eden, engin bilgisi ve tecrübesiyle ilk tanıdığım günden beri yolumu aydınlatan sayın hocam Prof. Dr. Sema Uğurcan'a minnet ve saygıyla teşekkürlerimi sunuyorum. Başta annem olmak üzere tüm aileme destekleri için teşekkürü bir borç biliyorum.

ÖZET

Ahmet Efendi'nin kurmaca ve fikrî tüm eserlerini ele alarak hazırladığımız bu çalışma, yazarın kadın meselesi hakkındaki tavrı üzerine odaklanmakta ve bu konuyu çeşitli cepheleriyle araştırmaktadır. Yazarın kadınlar hakkındaki görüşleri ve kurmaca eserleri vasıtasıyla sergilediği kadın kahramanları, çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Kadın kahramanlarını toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumun genel ahlâk anlayışı doğrultusunda kurgulayan yazar, bununla ilgili olarak onları belirginleşen bir karşıtlık içinde sunmaktadır. Bu yüzden onun yarattığı ideal kadın ve aykırı kadın imgesi, kurmaca dünyası içinde fark edilir bir husus olmaktadır. Başta eğitim ve aile kurumları içinde kadınların durumunu eserlerinde tartışmaya açan yazar, kadını dinî, sosyoekonomik, siyasî, hukukî cepheleriyle de ele almakta; birçok eserinde kadının kamusal alan ve özel alan içindeki hayatı üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kahramanların dinî kimlikleri doğrultusunda şekillenen gayrimüslim ve yabancı kadını imgesiyle ilgili önemli veriler sunan eserleriyle Ahmet Midhat Efendi, bu alanda da üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir yazardır.

Ahmet Midhat Efendi'nin eserleri ve fikirleri değerlendirilirken on dokuzuncu asır Osmanlı toplumu içinde kadının konumuna dair veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu doğrultuda yazarın kendi döneminde kadın meselesine nasıl yaklaştığını ve kadınlarla ilgili meselelerin tartışılması noktasında nasıl bir konumda bulunduğunu tespit etmeye çalışmak amaçlanmaktadır. Ayrıca yazarın ortaya koyduğu kadın imgelerini araştırmak adına feminist edebiyat eleştirisinin sunduğu görüşlere de başvurmaya çalışılmıştır. Kadınları ilgilendiren meseleler geniş bir çerçeveye yayılmakta olduğundan ve diğer disiplinlerle etkileşim hâlinde çalışmayı gerektirdiğinden farklı yöntem ve yaklaşımlara başvurulması ihtiyacı doğmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat edebiyatı, kadın imgesi, kadın temsiliyeti, toplumsal cinsiyet rolleri, feminist edebiyat eleştirisi, toplumsal kurumlar, basın ve edebiyat.

ABSTRACT

This study, which we have prepared by considering all the fictional and intellectual works of Ahmet Efendi, focuses on the author's attitude about the issue of women and explores this issue with various aspects. The heroine represented by author at his fictional works and author's opinion about women constitute the basis of our work. Constructing heroine in line with gender roles and the moral values of the society, the writer presents them in clear contrast in this regard. Therefore, the image of the idealized woman and image of the contradictory woman created by the author becomes a noticeable point in the his world of fiction. The author, who initially discuss the situation of women in institutions of the education and family in his works, also represents the woman with her religious, socioeconomic, political, and legal aspects. In many of his works, he evaluates the life of women in public sphere and private sphere. Ahmet Midhat Efendi who his works that provide important data about the image of non-Muslim and foreign women, shaped according to the religious identity of the heroines, is a writer who needs to focus on in this field, too.

While evaluating the works and ideas of Ahmet Midhat Efendi, we used the data sources about the position of women in the nineteenth-century Ottoman society. Accordingly, it is aimed to find out how the author approached the issue of women in his period and how he was positioned at the point of discussing the issues about women. Besides, to investigate the images of the woman put forward by the author, it was tried to apply to the opinions presented by feminist literary criticism. Since the issues that concern women are spread over a wide range and require interaction with other disciplines, there is a need to apply different methods and approaches.

Keywords: The literature of the Tanzimat period, images of women, representation of women, gender roles, feminist literary criticism, social institutions, press and literature.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
çev.	: Çeviren(ler)
Dan.	: Danışman(lar)
Der.	: Derleyen(ler)
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EAÜ	: Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi
HTU	: Hakkı Tarık Us Kütüphanesi
hzl.	: Hazırlayan(lar)
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nu.	: Numara
s.	: sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Tanzimat dönemi edebiyatımızın en çok eser veren yazarı olan Ahmet Midhat Efendi, aynı zamanda fikirleri ve hamiliği dolayısıyla etkisini dönemin sosyal yaşamında ve edebî dünyasında fazlasıyla hissettirmiştir. Ahmet Midhat Efendi, döneminin toplumsal, siyasî[1], ahlâkî ve diğer birçok alanına ait meselelerini eserlerinde işleyen, yazdıkları ile toplumun zihniyetine ve temayüllerine yön veren adeta toplumun içinden okurlarına seslenen ve kendisine yakıştırılan "toplum mühendisi"[2] unvanını hak eden bir yazar ve düşünürdür. Çıkardığı gazetelerde, yazdığı roman ve diğer eserlerinde tamamen okuru önemseyen bir tavır takınır, yazarken karşısında muhayyel bir okur varmış gibi davranmaktadır. Yazdığı eserler, modernleşme dönemi Osmanlı toplumunun birçok meselesine temas etmesiyle topluma ayna tutma işlevi görmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerine kadınlarla ilgili meseleleri merkeze alarak aile, evlilik, hukuk, kamusal alan, din, kimlik, hak ve ödevler, toplumsal roller perspektifinden bakmaya çalıştığımızda feminist edebiyat eleştirisinin kavram ve kuramsal yapısı, Osmanlı kadın çalışmalarının sağladığı veriler, Osmanlı sosyal tarihinde kadının konumuna dair yapılan araştırmalar konu hakkında önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Bu bağlamda yazarın eserlerinin kadın meselesi açısından inceleneceği bölümlere geçmeden önce Osmanlı toplumunda kadınların durumuna dair verilerden, dünyada ve ülkemizde feminist edebiyat eleştirisine giden yolda kadın hareketlerine ve kadın çalışmalarına dair önemli kilometre taşlarından bahsedilecektir. Osmanlı toplumunda kadının nasıl konumlandırıldığına dair sorunlara değinirken ilgili konuları İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonrasına kadar getirdik. Bunun sebebi hem Ahmet Midhat Efendi'nin bu tarihten itibaren etkisini yitirmiş olması hem de 1912 yılında vefat etmesi sebebiyle yazı hayatının son bulmuş olmasıdır.

A. MODERLEŞME DÖNEMİ OSMANLI TOPLUMUNDA KADININ KONUMUNA KISA BİR BAKIŞ

Modernleşme öncesi klâsik Osmanlı döneminde ve öncesinde Türk toplumunda kadının tarihine baktığımızda öne çıkan hususlar, farklı devirlerde çeşitli medeniyet

[1] Siyasî meselelere karşı mümkün olduğu kadar mesafeli durmaya gayret eden yazar, bazı eserlerinde döneminin siyasî ve toplumsal hadiselerini sıcağı sıcağına eserlerinde işler. *Bir Gerçek Hikâye* (1876) adlı eserinde aynı yıllarda gerçekleşen Selanik Vakası'nı andıran olayları işlerken, *Gönüllü* (1897) adlı romanında 1897 Osmanlı Yunan Savaşı ve bu savaş etrafında gelişen siyasî meseleleri ele almıştır.

[2] Ayşe Emel Kefeli, "Bir Toplum Mühendisi Olarak Ahmet Midhat Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, sayı 7, Nisan 2013, s. 27-35.

dairelerinin tesiri altında ve onlarla etkileşim hâlinde değişen kültürel hayatımızın aynıyla toplum içindeki kadınların yaşamı ve konumunu da değiştirdiği yönündedir. Türk tarihini etkileyen siyasî, dinî ve toplumsal hadiseler, toplumun yarısını oluşturan kadınları da etkilemiştir. Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Kadın" başlıklı makalesinde Türk toplumunda farklı medeniyet daireleri içinde kadının durumunu şu şekilde tasvir etmektedir.

> "Yaşadığımız medeniyet devrelerine göre Türk edebiyatında kadın, umumiyetle üç şekilde değerlendirilmiştir: 1- İslâmiyetten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır. 2- Yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla passif bir karakter arzeder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiat üstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzu'u olduğu görülür. 3- Garp medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamiyle erkekle müsavi bir seviyeye getirilir."[3]

Göçebe ve hareket hâlinde yaşayan İslâm öncesi toplum hayatında şehir ve köylerde olduğu gibi doğal bir korunaktan mahrum olan çadır hayatı, düşman tehditlerine açık olması nedeniyle hem erkek hem kadınlarının kuvvetli ve cesur olmasını öncelemektedir. Bu yüzden Dede Korkut kitabındaki hikâyelerde görüldüğü üzere toplum hayatında kadının ideal hâli kuvvetli olmasıdır. Bunun için erkekler evlenecekleri kadınları seçerken onlarda kahramanlık vasıfları aramaktadırlar. Ayrıca nüfusun kalabalık olması milletin çıkarları ve bekası için mühim görüldüğünden kadının doğurganlığı önemsenir ve "kısır kadınlar" toplum tarafından değersiz görülür. Kadınlar, anne kimliği dolayısıyla toplumda mühim bir konuma sahiptir.[4] Böyle olmakla beraber yerleşik medeniyete geçen toplumda kadınlar "haz ve aşk mevzuu" olarak görülürler. Bu noktadan sonra kadınlar, eski toplumsal değerlerini kaybetme eğilimi göstermektedir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra Türk toplumunda kadının konumu ve statüsü hakkında genel kanı, kadınların daha önce sahip olduğu hakların ve birincil konumun kaybedildiği yönündedir. On üçüncü yüzyıldan itibaren kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması durumu bozulur. Kadınların daha önce siyasal, ekonomik, toplumsal ve hukukî planda sahip olduğu haklara birtakım sınırlamalar getirilmiştir. Cahiliye dönemi kadınının hayat şartları

[3] Mehmed Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türkiyat Mecmuası*, 1946-1951, C. 9, s. 99-109. Bu makale, ayrıca yazarın *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I* başlıklı kitabında da yer almaktadır.
[4] Daha ayrıntılı bilgi için Mehmet Kaplan'ın makalesine bakılabilir.

İslâmiyet ile düzeltilirken Türk kadınının hayat düzeni, iş bölümüyle birlikte ev içiyle sınırlı kalan bir yaşam tarzına evrilir. Şeriat kanunları erkeklerin üstünlüğü yönünde düzenlenmiştir. Kadının mahkemede tanıklığının erkeğe göre daha değersiz olması, aile mirasından kız çocuğun yarım pay alması, belli koşullarda dört kadınla evlenilmesi şeklinde olan çok eşliliğin uygun görülmesi, boşanma hakkının erkek lehine tek yanlı olması gibi kanun ve kaideler kadının ikincil konumunu pekiştirmekte ve meşrulaştırmaktadır.[5]

Daha önceki dönemde çok daha saygın bir konumda bulunan Türk kadınlarının hayatlarını şekillendiren unsurların haremlik-selamlık uygulaması, kaçgöç muameleleri ve erkeklerin doğuştan üstün olduklarının kabulü hakkında oluşan kanaat olduğu düşünülmektedir.[6] *Kutadgu Bilig* metnindeki kadınla ilgili mısralardan hareket eden Umay Günay, daha önceki devirlerde Türk toplumu arasında kadınları küçümseyen bir tutum olmamasına rağmen *Kutadgu Bilig*'de yer alan ifadelerde çoğunlukla kadınların aşağılandıklarını örneklerle açıklamaktadır. Bu eserde kadın ve aile, kız çocuk yetiştirme, kadınların evlendirilmesiyle ilgili tavsiye ve diğer değerlendirmeler tamamen eski Türk toplumunun anlayışına aykırı bulunmaktadır. Kadın daha önceki dönemlerde birey olarak kabul edilmesine ve birçok konuda erkekle eşit olarak karar verme ve görüş bildirme yetkisine sahip olmasına rağmen sonradan kadının toplum içinde tek başına var olması kabul edilmemiş, kadın kendisinin velisi olan erkeğe göre tanımlanır hâle gelmiştir.

> "İslâmiyet öncesi Türk eğitim sistemi içinde bugünkü çağdaş eğitimde olduğu gibi kız ve erkek çocukların önce ortak insanî vasıfları kazanmaları sonra cinsiyetlerinin gerekli kıldığı rolleri üstlenmeleri esasına dayanan sağlıklı yaklaşımın büyük ölçüde terkedilmesinde pek çok yönüyle Kutadgu Bilig ve benzerlerinin olumsuz katkısı olduğunu ifade etmek gereklidir.
>
> Türk toplumunda özellikle İslâmiyet öncesinde bu yaklaşımın çok katı olmamasına rağmen bütün dünyada olduğu gibi hayatın aksi olan edebî eserlere bakıldığında kadınlar dâima ikinci derecede, erkeğin hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre belirmekte ve tanıtılmaktadırlar."[7]

Bununla beraber İstanbul'un fethinden önce henüz tam manasıyla Bizans kültürüyle ihtilat etmeyen Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Türk kadınlarının çeşitli vesileler ile toplum hayatında varlık gösterdiğine şahit olunur. Vakıf kurucusu olarak veya siyasî

[5] Figen Aydıngör, *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2006, s. 6.
[6] Umay Günay, "İslâmi Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", *Milli Folklor*, Sayı 46, Yaz 2000, s. 7-8.
[7] Umay Günay, *a. g. m.*, s. 8.

faaliyetler içinde görülen kadınlar yanında Bacıyan-ı Rum adı altında toplanan kadınlar siyasî, toplumsal, ekonomik, kültürel ve dinî konularda faaliyette bulunurlar. Bacıyan-ı Rum teşkilatı, Ahilik teşkilatının kadınlar koludur ve Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı tarafından kurulmuştur.[8] Bacıyan-ı Rum adı altında örgütlenen kadınlar toplum hayatına sundukları katkılar ile erkekler ile işbirliği içinde çalışmaktadır. Bu anlamda teşkilat, Türk tarihinde özel bir konum elde etmektedir.

Osmanlı döneminde toplum hayatında kadının konumunu etkileyen unsurların başında Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi, İslâm dininin etkisiyle ve İstanbul'un fethiyle birlikte görülen Bizans, Arap ve İran kültürlerinin etkisi gelir. Bizans kültürünün Türk kadınının hayatına en büyük etkisi "haremin" kadın hayatının özellikle üst sınıfa mensup kadınların hayatının vazgeçilmez unsuru olmasıdır. Coğrafya itibariyle Yunan ve Helen uygarlığının kültürel mirası üzerinde şekillen Bizans toplumunda kadınların hayatı, klâsik dönem Osmanlı sosyal hayatında kadının konumuna benzemektedir. Bunun için Yunan ve Helen kültüründe kadınların yaşamına bakmak yeterlidir. "Yunan toplumunda iffetli kadın, büyük saygıya layık bir kişilik olarak evin mutlak hâkimi ve meşru çocukların annesi, evinin tek kadınıydı. Varsıl kadınlar, büyük evlerde harem *Gynaikonitis*'te, erkeklerden ayrı otururlardı. Kadınlar gerekli olmadıkça sokağa çıkmazdı, ancak dinsel ayinlere katılır ve erkeklerden ayrı, kendi aralarında otururlardı."[9]

Osmanlı klâsik döneminde toplum hayatında kadınların konumu tamamen geri planda kaldığından onların varlıkları uzun süre görünmez hâle gelir. Hatta modernleşme dönemine değin uzun yıllar bu şekilde devam eder. O dönem Osmanlı toplumunda kadının görünmez olduğu konusu sıkça dillendirilen bir meseledir ki bunu ispatlar nitelikte olan şu alıntı, durumun ne kadar aşırı bir hâlde olduğunu gösterir. "(…) o devirlerde kadın bugünkü gibi sokağa dökülmemişti. Hatta isimleri bile söylenmezdi. Mesela ilk nüfus sayımında Arnavutlar karılarının isimleri sorulduğu için isyan etmişlerdi."[10] Bununla ilgili detaylardan biri de Osmanlı'da yapılan ilk nüfus sayımların kadınların sayılmayıp sadece Osmanlı erkeklerinin sayılmış olmasıdır. Kadınların daha sonraki yıllarda yapılan nüfus sayımlarına kadar sayılmamış olmaları, toplumda varlıklarının yadsınıyor yahut gizli bırakılıyor olmasını simgeleyen somut bir delil olarak görülebilmektedir. Kadınların toplum hayatında "görünmez" kılınmak istenmesi Osmanlı döneminde nüfus kayıtlarıyla ilgili talimatnamelerde de ortaya konur. Nüfus kayıtlarında erkeklerin yaş, boy, göz rengi, gibi fiziki özellikleri tasvir

[8] Figen Aydıngör, *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, s. 7.
[9] A. Muhibbe Darga, *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, hzl. Emine Çaykara, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 278-279.
[10] Ahmet Midhat Efendi, *Obur ve Kambur İstanbul'da İki Mâcera*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 76.

edilmesine rağmen kadınların sadece isim ve yaşları, bu da ancak akrabaları tarafından yazdırılmaktadır.[11]

Tanzimat döneminden itibaren toplumda görülen modernleşme hareketleri ve çabaları Osmanlı kadınlarının hayatları üzerinde bazı etkiler yapmıştır. Tanpınar'ın edebiyat tarihinde "İstanbul'da hayatın değişmesi" başlığıyla anlattığı üzere Osmanlı'da toplum hayatı birçok yönden değişime uğramıştır.[12] Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda halk arasında Avrupaî yaşam tarzı daha fazla yaygınlaşmıştır.[13] Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı ülkesine çalışmaya gelen yabancılar, iş talepleriyle ilgili ilânlarını *Ceride-i Havadis* gazetesine verirlerdi. Piyano çalmayı veya Fransızca öğretmeyi hedefleyen Avrupalı kadınlar böylece yavaş yavaş Osmanlı ailelerinin içine girmiş oluyordu. Ayrıca savaş sırasında yaralı müttefik askerlerine bakmak için gelen yabancı kadınlar, Türk babalarının zihnine kadınların başka işlerle de ilgileneceği fikrini getirmiş olacaktır. Tanzimat'ı ilân eden Sultan Abdülmecit de kızlarının Fransızca ve piyano öğrenmesini isteyerek bu usuldeki eğitim açısından öncü olacaktır.[14] Saray yaşamından halk tabakasına yayılan yeni yaşam tarzı, Beyoğlu'na yaklaştıkça Avrupaî yaşayışı daha fazla içine katıyordu. Batılı âdetlerin yayılmasında merkez olma rolü üstlenen Beyoğlu semtindeki yaşam tarzı, dükkânları ve ahalisi vasıtasıyla Müslüman Osmanlı halkının yaşantısına sızıyordu.

Osmanlı toplum ve aile hayatındaki değişimleri yansıtan eserler arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezakir* ve *Maruzat*'ı başta gelmektedir. *Maruza*t'ta toplumun ahlâk anlayışındaki değişimlerin kadın erkek ilişkilerine yansımasını dile getiren Cevdet Paşa, burada köklü bir değişime işaret etmektedir. Tanzimat dönemiyle birlikte belirginleşen modernleşmeyi eleştirirken heteronormatif bir ahlâk anlayışının yaygınlaştığını *Maruzat*'ında şu şekilde betimlemektedir. "Zen-dostlar çoğalup mahbûblar azaldı. Kavm-i Lût sanki yere battı. İstanbul'da öteden berü delikanlılar için ma'ruf u mu'tâd olan aşk u alâka, hâl-i tabî'îsi üzre kızlara müntakil oldu. Sultan Ahmed-i Sâlis zamanından berü mu'tâd olan Kâğıdhâne seyri ziyâde rağbet buldu. Gerek orada, gerek Bâyezid meydânında arabalara işâretlerle mu'âşaka usulü hayli meydân aldı. Küberâ içinde gulâmpârelikle meşhur Kâmil ve Âlî Paşalar ile anlara mensûb olanlar kalmadı. Halbuki Âlî Paşa da ecânibin i'tirâzâtından ihtirâz

[11] Mehmet Ö. Alkan, "Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü", *Toplum ve Bilim*, Numara 50, Yaz 1990, s. 85-95.
[12] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, hzl. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 128-132.
[13] Kırım Savaşı zamanı İstanbul'unu anlatan Batılı yazarların seyahatnamelerine bakıldığında o dönem toplum yaşamına dair önemli ayrıntılar yakalamak mümkün olacaktır. *Lady Emilia Hornby, Constantinople during the Crimean War*, (1863), (Türkçesi: *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, 2007); Baronne Durand de Fontmange, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le second empire,* (1902), (Türkçesi: *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, çev. İsmail Yerguz, İstiklal Kitabevi, 2007).
[14] Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", *Edebiyatımız II Yazarlar, Meseleler,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 204.

ile gulâm-pâreliğini ihfâya çalışurdu."[15] Bu doğrultuda modernleşme ile birlikte Osmanlı erkeklerinin kadın cinsi ile daha fazla karşılaşma imkânı bulduğunu söylemek mümkündür. Beyoğlu'nun eğlence âlemlerinde ecnebi kadınlarla ihtilat hâlinde olan erkekler, geleneksel eğlence usulünün hâkim olduğu mesire yerleri ve tiyatrolar ile çarşı ve pazar yerleri gibi toplanma mekânlarında da kendi kültürlerinden kadınlarla karşılaşırlar.

Modernleşme dönemi Osmanlı toplumunda kadın hayatına en fazla etki eden unsurların başında tüketim anlayışında meydana gelen değişimler gelmektedir. Önce saray kadınları ve yüksek zümreden erkeklerin hanımları arasında yayılan Batılı yaşayış ve savurganlık yavaş yavaş halk arasında da yayılmaya başlayacaktır. "Bir aralık Mehmed Ali Pasa hânedanından pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyetli akçeler getirip bol-bol harc ederek İstanbul süfehasına sû'-i emsâl gösterdiler. Sefâhat vadisinde yeni çığırlar açtılar. Hele Mısırlı Hanımlar alafranga melbusat ve sâir tecemmülâta rağbet edip İstanbul hanımları ve al'el-husus saraylılar dahi anlara taklid eder oldular (…)"[16] Aynı şekilde Mısırlı hanımların İstanbul ahalisinin yaşam tarzında meydana getirdikleri değişikliklerden bahsedilmekle beraber bunların Osmanlı ekonomik düzenine verdiği zarardan dem vurulmaktadır. Aynı zamanda bu ekonomik bozulmanın ahlâkî yozlaşmayı da beraberinde getirdiği düşünülmektedir. "Velhasıl Mısır döküntüleri İstanbul ahalisinin ahlâkını bozmağa devlet ü millete azim zararları dokundu"[17]

Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı Kadını ve Avrupalıların Zihnindeki Osmanlı Kadını İmajı

Batılı seyahatname yazarlarının eserleri de Osmanlı kadınlarının hayatı hakkında önemli vesikalardır. Bu eserler üzerinde yapılan araştırmalar Osmanlı kadınlarına dair Batılıların odaklandıkları meseleleri ve Batılıların Osmanlı kadını algısını ortaya koymaya çalışmaktadır.[18] Osmanlı ülkesine veya diğer Doğu ülkelerine seyahat eden Batılıların bu deneyimleriyle ilgili yazdıkları eserler, Osmanlı kadınına Batılıların yaklaşımını tespit etmek, Osmanlı kadınlarının hayatının farklı kültürlerin perspektifinden nasıl göründüğünü

[15] Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, hzl. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 20.
[16] Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yayınlayan Prof. Cavid Baysun, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 20. Modernleşme dönemi toplum hayatının yenileşmesi, İstanbul'da hayatın değişmesiyle ilgili durumu Cevdet Paşa'nın eserlerinden istifade ederek umumi şekilde göstereceğini belirten Ahmet Hamdi Tanpınar, *Tezakir* ve *Maruzat*'taki hususlara ilk defa dikkat çeken isim olmuş ve bunlara *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* eserinde değinmiştir. (Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 128-130)
[17] Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 7.
[18] Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik Kitap, İstanbul, 2017; Selçuk Düğer, K*adın Seyyahların İzlenimlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası,* Serüven Kitabevi, İstanbul 2015; Selçuk Düğer, "Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 29: s. 71-90; Müzeyyen Altunbay, "16. ve 19. Yüzyılları Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, Sayı 41, Aralık 2015, s. 53-63.

anlayabilmek açısından önemli vesikalardır. On altıncı asırdan on dokuzuncu asra kadar Joseph de Tournefort, Jean Thevenot, Antonie Olivier, Stephan Gerlach, Ogier Ghislain de Busbecq gibi öne çıkan seyyahların yazdıkları Osmanlı kadınlarıyla ilgili telakkilerini göstermektedir. Osmanlı kadınının güzelliğinden ve dış görünüşünün zarafetinden bahseden yazarlar, kadının yeterince eğitilmediğine ve genelde erken yaşta evlendirildiğine dikkat çekerler. Kadınların çoğunun ev içinde hapsedildiği ve hayatlarının kısıtlandığı belirtilir, ev içindeki harem ve selamlık uygulamasının kadınların davranışlarını ve ruh hâlini şekillendirdiği görülmektedir. Evlilik, boşanma, çok eşlilik, esirler, cariyeler, gayrimüslim kadınlar ve saray kadınları da seyahatnamelerde öne çıkan kadınlarla ilgili diğer meselelerdir.

İstanbul'da Habsburg elçisi olarak görev yaparken gördüklerini kaydeden ve *Türk Mektupları* adıyla okurlara sunan Busbecq, Osmanlı toplumunun on altıncı yüzyıl kadın hayatı hakkında dikkate değer gözlemlerini sunmaktadır. "Şimdi bir başka konuya geçip Türk kadınlarının yüksek ahlak standardından bahsedeceğim. Türkler karılarının namusuna diğer bütün milletlerden daha çok değer verirler. Bundan dolayı onları evlere kapatıp saklarlar, öyle ki kadınlar gün ışığını pek seyrek görür. Eğer dışarı çıkmaya mecbur kalırlarsa, erkekler onları öyle bir örtüp kapatır ki, yoldan gelip geçenlere hortlak ve hayalet gibi görünürler. Onlar keten veya ipek peçelerinin ardından erkeklere bakabilir, ama vücutlarının hiçbir kısmını erkeklerin görebileceği şekilde teşhir etmezler. Türklerin inancına göre azıcık da olsa genç ve güzel bir kadının erkeklerde arzu uyandırmamasına imkân yoktur ve bunun sonucunda erkeklerin düşünceleri tarafından lekelenirler. Bundan dolayı bütün kadınlar eve kapatılır."[19]

Flemenk diplomat Ogier Ghislain de Busbecq'le aynı yüzyılda 1578-1581 yılları arasında gerçekleştirdiği Kudüs ziyareti sırasında geçtiği İstanbul'daki Osmanlı toplumuyla ilgili gözlemlerini aktaran Salomon Schweigger adlı Alman Protestan papazı, Osmanlı kadınlarına dair önemli bilgiler aktarır. İlginç şekilde Türk kadınlarını kocalarına karşı dominant davranan, gönülleriyle gezip eğlenen kadınlar olarak değerlendirirken erkekler hakkında da çeşitli sebepler nedeniyle çok eşliliğe rağbet edilmediğini belirtmiştir. "Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülmüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya

[19] Busbecq'ten akt. Dror Ze'evi, *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk, 1500-1900*, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 177.

kalıyor."[20] Busbecq ve Schweigger'in gözlemlerinin tamamen birbirine zıt kanaatler oluşturması, seyahatnamelerin şahsi gözlemleri ortaya koyması, tamamen yazarının öznel görüşlerini ihtiva etmesi bakımından dikkate değer örneklerdir.

Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874* eserinde Osmanlı kadınlarının ruh hâlleriyle ilgili yakın tahlilleriyle diğer erkek seyyahlardan ayrılmaktadır. Seyahatnamesinin önemli bir kısmını Türk kadınlarına ayıran yazar, gerek kadınların özel alanlarındaki gerekse kamusal alandaki yaşantıları, âdetleri, gündelik hayatlarına dair alışkanlıkları, çeşitli konulardaki tutum ve davranışları, diğer kadınlarla kurdukları dostluk ilişkileri hakkında gözlemlerini okuruna aktarmaktadır. Onun yazdıkları hem kendi gözlemlerini ihtiva ederken bir yandan da etrafından duydukları ölçüsünde kaleme aldıklarından ibarettir. Bununla beraber yazdıklarını kadınlarla tanışmadan, onlara karışmadan peşin hükümlerle yazdığını da gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Sanılanın aksine birçok bakımından hür olduğunu düşündüğü Türk kadınının gezinti âlemlerinde serbest olmasına karşın hane içi düzeninde ve harem hayatında sıkıntılı hâller yaşadığını belirtir. Edmondo de Amicis, ailenin sosyoekonomik düzeyine göre şekillenmekte olan çok eşli hane düzeninin kadınların hayatında duygusal planda birtakım eziyet ve tahribat yarattığını düşünerek burada meseleye kadınlar cephesinden bakıp Osmanlı kadınının psikolojisine dair görüşlerini ortaya koymaktadır. "Sevgilinin aşkı, babanın şefkati, dostluk, itimat, her şey bölünmüş, tekrar bölünmüştür"[21] diyen Edmondo de Amicis, bu durumun kadın ruhuna verdiği zararlar nedeniyle çok eşlilik hakkındaki telâkkisinin son derece olumsuz olduğunu gözler önüne sermiş olur.

Osmanlı insanının kendi kültür, gelenek ve dinî kaidelerinin kadınlarına değer verdikleri hakkındaki kanaati de dikkatinden kaçmayan Edmondo de Amicis, birçok konuda bu durumun haksız bir görüş olduğunu düşünür ve Osmanlıların bu konuda kendilerini Avrupalılardan üstün görmesini gülünç bulmaktadır. "(…) bu kendi karılarının içtimaî durumunu bizim kadınlarımızın içtimaî durumundan daha üstün görerek mukayeseye kalkan ve Avrupa cemiyetinde itham ettikleri bozulmadan kendi cemiyetlerinin muaf olduğunu iddia eden Türklerin sizi güldürmelerini önlemez."[22] Türk kadınlarının durumu hakkındaki kanaati olumsuz olan Edmondo de Amicis, Osmanlının terakki etmesini kadınlarının kurtuluşuna bağlamaktadır. "Türk cemiyetinin Avrupa cemiyeti hâline dönmesinin kadın kurtarılmadan

[20] Salomon Schweigger'den çev. ve akt. İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, İkinci Cilt, hzl. Kolektif, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 77-88.
[21] Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 216.
[22] Edmondo de Amicis, *a. g. e*., s. 220.

mümkün olamayacağı, kurtuluşunun ancak çokkarılılık ortadan kalkınca imkân dahiline girebileceği ve çokkarılılığın gitgide azaldığı bir vakıadır. "[23] Böyle düşünmekle beraber kadın kurtuluşunun gerçekleşeceğine dair ümit taşımakta ve kendisinin de Osmanlı hanımlarını bizzat tanıyabilme imkânına erişeceğine inanmaktadır.

> "Ümidinizi kesmeyin, ey güzel hanımlar! Selâmlık kapıları kırılacak, demir parmaklıklar kalkacak, ferace Kapalıçarşı'nın bedestenlerini süsleyecek, haremağası ancak gamlı bir çocukluk hatırası olarak kalacak ve siz dünyaya serbestçe zarif çehrelerinizi, ruh hazinelerinizi göstereceksiniz ve o zaman Avrupa'da "şark incileri" denince, sizlerden bahsedilecek, ey beyaz hanımlar; sizlerden, kültürlü, ince, medenî, güzel Müslüman kadınları; sizlerden, alnınızın etrafında haremin soğuk debdebesi içinde parlayan faydasız incilerden değil. Cesaret! Güneş doğuyor. Ben kendi hesabıma (buna inanmayan dostlarıma söylüyorum) ihtiyar olduğum halde, Torino'dan geçen bir paşanın karısına kolumu vermek ve onu Po nehrinin kıyılarında *Nişanlılar*'dan bir bahsi anlatarak gezdirmek ümidimi hâlâ kaybetmedim."[24]

Erkek seyyahlar dışında Batılı kadın seyyahlar da, Osmanlı ülkesindeki seyahat izlenimlerini yazıya dökerek kendi halkları ile paylaşırlar. Batılı seyyahların özellikle Osmanlı ülkesini ziyaret eden Batılı kadınların, Osmanlı kadınlarının hayatlarına dair şahitlikleri Osmanlı kadınlarını daha yakından tanımaları ve Osmanlı harem hayatını bizzat görmeleri nedeniyle erkek seyyahlarınkine göre daha dikkate değerdir. On sekizinci asırda Lady Montagu ve onun dostu Elizabeth Craven, on dokuzuncu asırda ise Julia Pardoe, Lady Emilia Hornby, Lucy Garnett, Georgina Adelaide Müller, Marcelle Tinayre, Hester Donaldson Jenkins, Grace Ellison, Anna Grosse Rilke Osmanlı'ya dair gözlemlerini yazmıştır.[25] Seyyah kadınların Osmanlı kadınlarıyla ilgili gözlemlerinde Osmanlı

---

[23] Edmondo de Amicis, *a. g. e*, s. 240.
[24] Edmondo de Amicis, *a. g. e*., s. 240.
[25] Kadın seyyahların Osmanlı seyahatleri ve izlenimleri hakkında yazdıkları başlıca eserler şu şekildedir: Lady Mary Montagu, *The Turkish Embassy Letters* (1717), (Türkçesi: *Şark Mektupları*, çev. Ahmet Refik, Timaş Yay., 1998); Elizabeth Craven (Princess Berkeley), *A Journey through the Crimea to Constantinople in Series of Letters* (1786), (Türkçesi: *1786'da İstanbul*, çev. Reşad Ekrem Koçu, Çığır Yayınevi, 1939); Julia Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* (1836); *The Beauties of the Bosphorus* (1839); *Lady Emilia Hornby, Constantinople during the Crimean War*, (1863), (Türkçesi: *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, 2007); Lucy M. J. Garnett, *The Women of Turkey and Their Folk-lore* (1890), (Türkçesi: *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yay., 2009); *Georgina Adelaide Müller, Letters from Constantinople* (1897), (Türkçesi: *On dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*, çev. Hamidiye Betül Kara, Dergâh Yayınları, 2010); Marcelle Tinayre, *Notes d'une voyageuse en Turquie: jours de bataille et de révolution; choses et gens de province; premiers jours d'un nouveau règne; la vie au harem*, Paris, Calmann-Lévy, (1909), (Türkçesi: *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, çev. Engin Sunar, Aksoy Yay., 1998); Hester Donaldson Jenkins, *Behind Turkish Lattices: The Story of a Turkish Woman's Life* (1911) (Türkçesi: *Kafesin Ardındaki Türk Kadın Türk Kadınının Hayat Hikâyesi*, çev. Ercan Kaçmaz, Dergâh Yayınları, 2014); Grace Ellison, *An English Woman in a Turkish Harem* (1915), (Türkçesi: *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar-İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat*, çev. Neşe Akın, Dergâh Yayınları, 2009); Anna Grosse Rilke, *Nie Verwehte Klänge*

kadınlarının hane içindeki hayatlarına, şahit oldukları harem hayatı düzenine, kadınların gündelik alışkanlıklarından ve sosyalleşme alanlarından biri olan hamam âdetlerine, kadınların giyim kuşam ve dış görünüşlerine, konuk olarak ağırlandıkları saray hayatı içinde kadınlarına durumuna, cariye ve odalıkların durumuna ve diğer hususlara temas ettikleri görülmektedir. Bunun yanında kadınların eğlence âlemleri, mesire kültürü, kadınların alışveriş âdetleri dikkatten kaçmazken evlilik, düğün, boşanma ve çok eşlilik hakkındaki muamelelerden de bahsedilmektedir.

Batılı yazar ve şairler ile ressamların tasvir ettikleri Şark kadınının çoğunlukla "aşırı erotizm yüklenmiş temsiller" olması, "harem kadınının şehvetli bir odalık imgesiyle"[26] gösterilmesi Ahmet Midhat Efendi'yi son derece rahatsız eden bir tutum olmuştur. Bu yüzden Stockholm'deki Şarkiyat Kongresi'nde bir Şark âlimi olan dostu Şeyh Hamza'nın İslâm kadınları hakkındaki konferansı sırasında söz hakkı alarak Oryantalistlerin Şark kadınıyla ilgili imajlarını alıntıdaki şekliyle tasvir edip eleştirdikten sonra konu hakkında bahsi geçen fikirlerini beyan edecektir.

> "Bunların tasavvur ve tasvirlerine göre Şark nisvanı bir sedir üzerine gelişi güzel uzanıvermiş bir mahbubedir ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucundadır. Libasıysa tesettürden ziyade tezeyyün için yapıldığından sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir hâlde bulunduğu misilli karnı ve sinesi de hayal gibi ince ve şeffaf tüllerle nim-mesturdur. Perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzatıvermiş olduğu kol üzerinde doğru büklüm büklüm dağılmıştır. Kendisinden birkaç metre uzağa konulmuş bir murassa nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpucu elinde ve onun da murassa ve kehrübalı ağızlığı ağzına karib bir vaziyettedir. Birkaç sedefli dolap ve iskemle ve rahleyle tavana asılmış fanuslar odanın ziyneti olup kaimen bir zenci cariye rengârenk tavus tüyünden mamul yelpazeyle mirvaha-zendir. İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvir eylediği Şark nisvanı budur."[27]

Ahmet Midhat Efendi, konferansta zihinlerde bu şekilde tahayyül edilen Şarklı kadın imgesini kendi toplumunun ahlâk anlayışına ve toplumun kadınlara yüklediği rol ve sorumluluklara aykırı bulur. Burada tasvir edildiği gibi Şark kadını, Müslüman kadını bir

---

Lebenserinnerungen aus acht Jahrzehnten, (1937), (Türkçesi: Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada, çev. Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009); Dorina (Lady) Neave, *Romance of the Bosphorus: Reminiscences of Life in Turkey* (1949), (Türkçesi: *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, çev. Neşe Akın, Dergâh Yay., 2008); Dorina (Lady) Neave, *Twenty-six Years on the Bosphorus* (1933); Dorina (Lady) Neave, *Remembering Kut: "Lest We Forget (1937).*

[26] Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, çev. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50.

[27] Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, hzl. N. Arzu Pala, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 185.

şehvet nesnesi, "erkeğin huzuzâtına hizmetkâr bir eğlence"[28] değildir, bu kadın muvaffakiyet sahibi Osmanlı erkeklerinin anası olmak özelliğiyle değer ve itibar kazanmaktadır. Osmanlı kadınları kendi itibara şayan hâllerini mesturiyetleri sebebiyle namahrem kimselere özellikle Batılı halklara tanıtamadıkları için bunların bu hâlini kanıtlayan şeyin yetiştirdikleri "büyük adamlar" yani her alanda başarı kazanmış Osmanlı erkekleri olduğu söylenir. Bununla beraber Batılıların zihninde ve hayalinde yer alan Şarklı kadın imajı hakikati yansıtsaydı bütün "büyük adamlar" "konkuben-zâdeler" yani odalıkların gayrimeşru çocukları olacağından bu durum yazar tarafından Osmanlı erkeğine kesinlikle layık görülmemektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı kadınının itibarını anne kimliği üzerinden tanımlamasıyla beraber Şark kadını imgesi meselesine "ataerkil bir üslupla"[29] yaklaşmıştır.

Esaret

Osmanlı toplumu içinde esaret, daha çok kadınların hayatı üzerinde etkili olan bir müessese olarak dikkat çekmektedir. Kölelik ve cariyelik kurumu ekseninde kadının Osmanlı'daki durumu Tanzimat aydınları arasında sıklıkla tartışılan bir mesele olarak gazete makalelerinde yer bulmuştur. Bununla beraber esaret kurumu kurmaca eserlerde de sıklıkla kullanılmakla birlikte cariye ve odalık kadınlar roman kahramanları arasında sıkça rastlanan kişiler olmuştur.[30] Tanpınar, bu durumu "yabancı erkekle hür kadın arasındaki kaç-göçün tesirine" bağlamaktadır.[31] Ahmet Midhat Efendi'nin birçok hikâye ve romanı, *İntibah*, *Sergüzeşt* ve *Zehra* romanları esaretin işlendiği öne çıkan eserlerdir.

Tanzimat Fermanı'nda bütün tebaanın eşit haklara sahip olmasının garanti edilmesiyle esaret ve kölelik müesseselerinin de varlığı sorgulanır hâle gelmiş, 1847 yılından itibaren esir ticaretini engellemeye yönelik kararlar alınmıştır. Ancak 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra dahi esirlik müessesesi mevcudiyetini sürdürmüştür. Bunun en büyük nedeni, esirlerin gördüğü muamele ile ilgilidir. Osmanlı toplumunda esir ve cariye olarak satın alınan köleler çoğu zaman aile bireylerinden ayrı tutulmazdı. Cariyelerin ikbal şansı vardı, cariyeler eğitilerek ve sonrasında "ıtk-nameleri" verilip azat edilerek zengin beylerle evlenme hakkına sahip olurlardı. Bu yüzden esir olarak görülenler çoğunlukla durumlarından şikâyette bulunmazlardı, bu yüzden Cumhuriyet dönemine değin esir alım satımı devam etmiştir.

1841 yılında *Ceride-i Havadis*'te verilen ilânda bir Arap cariye süt valide olarak satışa çıkarılmıştır. Başka bir ilânda da dans yeteneğiyle öne çıkan ve gazetedeki ilanda "Âlâ

[28] Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 185
[29] Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, s. 50.
[30] İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
[31] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 267.

keman ve santur ve saz ve kafes çalgısında yegâne ve rakkaslıkta pek âlâ satılık bir Arap cariye" olarak tarif edilen kadın, gazete okurlarından müşterilerine takdim edilmektedir. Bu iki ilânda da satın almak isteyen kimselere cariyelerin fiyatı ve başvuracakları adresler bildirildiğinden *Ceride-i Havadis* gazetesinin cariye satımında aracılık ettiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda modern dünyanın aracı olan yazılı basının insan ticareti sayılabilecek bir uygulamaya ön ayak olması ilginç bulunacaktır. Ancak o dönem Osmanlı toplumunda kadınların yaptığı meslekler arasında sayılan rakkaselik, sütannelik ve dadılık dolayısıyla cariyelerin parayla satılmış olması göz ardı edilebilecektir. [32]

Esasında esaret kurumu ve cariyeler hakkında işleyen bu zihniyet, uzun yıllar Osmanlı toplumuna hâkim olmuştur. Ancak Batıyla irtibatın sağlamlaştığı Tanzimat yıllarından itibaren Batılılar karşısında küçük düşmemek ve onlar tarafından eleştirilme ihtimali olabilecek bu durumu ortadan kaldırmak için esaret adı altındaki insan ticareti kötü gözle görülmeye başlamış ve bunun önüne geçilmeye çalışılır hâle gelmiştir. 1847 yılından itibaren esir ticaretini engellemeye yönelik İrade-i Seniyye çıkarılmıştır. Bu tarihten itibaren de sadrazamlar tarafından çıkarılan emirler ve Abdülmecid'in çıkardığı fermanlar ile Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirilen köle ticareti önlenmek istenmiş, özellikle Arap cariyelerin tedarik edildiği Kuzey Afrika, Irak ve Arabistan bölgelerinden kölelerin insanlık dışı koşullar altında getirilmesini engellemek için tedbirler alınmıştır. 1876 Kanuni Esasi'yle beraber tebaanın hürriyeti garanti altına alınsa da esirlik müessesesi gayriresmî olarak varlığını sürdürür. Bunda Amerika'daki ve Batıdaki köle anlayışı ile Osmanlı'daki esaret anlayışının birbirinden farklı olmasının etkisi vardır. Bunun yanında kölelik müessesi Şeriat tarafından da uygulanmasında beis görülmeyen bir müessese olduğundan halk arasında kötü bir eylem olarak görülmemiş ve sürdürülmüştür. Hem cariye ve esirlerin yaşam koşullarının makul bulunması hem de esir ticaretinin bir kesim tüccarlar tarafından geçim kapısı yapılmış olması sebebiyle esir kadınların ve sahiplerinin çıkarlarına hizmet ettiği için müessese devam etmiştir. Hatta yaygınlığı sebebiyle esaret, Osmanlı sosyal hayatında "esirciler kahvesi" gibi kültürel mekânların varlığını doğurmuştur.

Osmanlı Hukukunda Yapılan Değişiklikler Çerçevesinde Kadınların Hayatı

Kadın hakları konusunda Fransız İhtilali'nin Avrupa'ya olan etkisi, aynıyla Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı toplumu üzerindeki etkisine benzer. Nasıl ki Fransız İhtilali bütün insanların hak ve özgürlüklerini sağlamayı taahhüt etmesine rağmen kadınların hayatında

[32] Mediha Göbenli'nin *Tarih ve Toplum* dergisinde Ocak 1984 tarihli sayısında çıkan "Kadınlar II" başlıklı makalesinden akt. Figen Aydıngör, *a. g. t.*.

herhangi bir iyileşmeye yol açmadıysa Tanzimat Fermanı da sadece Osmanlı erkeklerinin hak ve hürriyetlerini denetim altına almış, kadınlara yönelik gözle görülür herhangi bir düzenleme yapmamıştır. Böyle olmakla beraber Meşrutiyet dönemine değin bizzat kadınlardan hak ve hürriyetlerine dair herhangi bir düzenleme talebi gelmemiştir. Bu dönemde kadınlar, daha çok toplumun erkekleri tarafından kendilerine tanınan haklarla yetinmişlerdir.

Modern dönem Osmanlı aydınlarının ortak kanaati, İslâm dininin ve kaidelerinin kendisine tâbi olan kadınlara mühim haklar tanıdığı yönündedir. Bu aydınlar, Avrupa'da kadınların hak arayışlarının Osmanlı kadını için gereksiz olduğunu, elde etmek istedikleri hakların ve serbestliğin kendi milleti kadınlarına zaten verilmiş olduğunu iddia etmektedirler. "Modernleşmenin kadına sağlayacağı yeni hakların aslında İslâmiyet'in ilk dönemlerindeki uygulamalarla çelişmediği, Batı'dan alınacak her yeniliğin İslâmiyet'in kaynağında bulunduğu düşüncesi, "Asr-ı Saadet miti", bu dönem Batıcılarının yaklaşımlarını belirlemektedir."[33] Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Şemsettin Sami gibi Tanzimat dönemi aydınları bu doğrultudaki görüşlerini kadınlarla ilgili ele aldıkları tüm meselelerde ana fikir olarak ortaya koymaktadır.

İslâm dininin kadınlarına tanıdığı hakların üstünlüğü aydınlar tarafından savunulurken bir yandan da kadınları ilgilendiren birtakım hukukî konularda da ıslahat yapılmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Aile hukukunun içinde yer alan birçok mesele doğrudan Osmanlı kadınlarının hayatını etkilemektedir. Bu noktada kanunlarda yapılacak herhangi bir yeni düzenleme de doğrudan kadınların hayatını değiştirmek durumundadır. Tanzimat dönemine değin Osmanlı'nın klâsik döneminde çok az değişikliğe uğrayan aile hukukuyla ilgili kanun ve kaideler, modernleşmenin etkisi ve devrin şartları gereğince dönüşüme uğramıştır. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda meydana gelen değişmeler, kadınların hayatında da hak ve hürriyetler bakımından birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. "Gelenek, şeri'at ve hukukun romanizasyonu"[34] şeklinde tabir edilen bu değişimlerle, Osmanlı insanı ve ailesi hukukî kurallar ve uygulamalardan geçmiş asırlara göre daha çok etkilenmiş ve hukukî işlemlerin sayısının arttığı görülmüştür.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı kadınlarının miras haklarıyla ilgili veraset hukukunda birtakım iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Müslüman Osmanlı kadınları, 1846 yılında alınan kararlar ve 1858 Arazi Kanunnamesi ile toprak mülkiyetinde eşit hak, miras

[33] Nilüfer Göle, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1994, s. 22.
[34] İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II. Cilt, s. 83.

hakkından eşit pay alma hakkı, mirî araziyi erkek çocuk ile ücretsiz ve eşit kullanabilmeleri hakkını kazanmıştır.

Osmanlı toplumunda aile hukukunu ilgilendiren önemli meselelerden olan evlenme, boşanma, velayet ile ilgili muameleler belli kaideler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Evlilikle ilgili kaidelerin öne çıkanlarından biri olan, evlenirken erkek tarafından kadına verilen mal veya paraya karşılık gelen mehir[35] uygulaması, kadının hayatını maddi yönden güvence altına almayı amaçlamaktadır. Nikâhtan önce verilen para veya mal "mehr-i muaccel" olarak adlandırılırken, nikâhın bitmesi veya eşin vefatı hâlinde ödenen bedele "mehr-i muahhar" denilmektedir. Mehir, Osmanlı toplumunda evlilik muamelelerinin vazgeçilmez unsurudur. Mehir, nikâhlı kadının dilediği gibi harcama hakkının bulunduğu paradır, hem tasarruf hem de sahip olması hakkında mehir İslâm dininin kadına tanıdığı en önemli ayrıcalıklardan biri olarak sunulmaktadır. Mehir uygulamasının dikkat çeken bir yanı da, nikâh akdi sırasında kadına verilecek mehir miktarının şeriyye sicillerine kaydedilmesi ve böylece kadınların maddi refah ve güvencelerinin hukukî olarak garanti altına alınmasıdır.

Colin Imber, mehir hakkında yazdığı bir makalede evlilik akdi gerçekleştirilirken yapılan uygulamalardan bahsetmektedir. "Evlilik bir sözleşme sonucu yürürlüğe girmektedir. Sözleşmenin yapılmasında ne gelinin hazır bulunması gerekmektedir, ne de damadın, ancak yürürlüğe girmesi için gelinin rızası gereklidir. Bununla birlikte, rıza sözle belirtilmese de olur. Gelin bakireyse, sessiz kalması ya da hıçkırıklarla olmamak kaydıyla ağlaması, yasa tarafından rıza olarak kabul edilir; çünkü bu edimler hukuk alanındaki masum utangaçlık anlayışına uygundur."[36] Evlilik öncesinde yapılan sözleşmede ve nikâh gerçekleştiği esnada kadının bu şekilde konumlandırılması, kadının kendi hayatı hakkında verilen kararlarda bile pasif bir durumda kaldığını ortaya sermektedir.

İslâm toplumlarında Hanefi kaidelerine göre idare edilen mahkemelerin kararları doğrultusunda kadınların annelik hakları teslim edilmiştir. Böylece erkek çocukların velayeti yedi yaşına kadar, kız çocukların velayeti dokuz yaşına kadar otomatik olarak annelerine geçmektedir.[37] Böylece Osmanlı toplumunda kadınların anne olarak hakları ve değerleri teslim edilmiş olduğundan Batılı toplumların kadınlara olan muamelesi göz önünde bulundurulduğunda bu bakımdan üstünlük taşımaktadırlar. Çünkü on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da kadınların velayet hakkı önemsenmemektedir.

---

[35] Bu terimin yazılışıyla ilgili ihtilaf dolayısıyla, TDV İslâm Ansiklopedisinde yer alan şekliyle "mehir" esas alınmıştır. Bunun dışında alıntılarda bu terim yer alıyorsa oradaki hâliyle verilmiştir.

[36] Colin Imber "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın *Behcetü'l- Fetâvâ*'sında Mehir", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınlar*, ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82-83.

[37] Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik Kitap, İstanbul, 2017, s. 113.

On dokuzuncu asır Osmanlı toplum hayatında aile ve evlilik ile ilgili muteber kaynaklar tenbihnameler ve kararnamelerle nüfus jurnalleridir.[38] Aile ve evlilikle ilgili her türlü muamelenin değişimini ve uygulanma şekillerini bu kaynaklar vasıtasıyla öğrenmek mümkündür. Aile hukukunu ilgilendiren evlenme, boşanma ve çocukların velayeti ile ilgili kanunlar şer'i kanunlar ile örf ve gelenekler çerçevesinde şekillenmekte ve yapılan düzenlemeler ile zaman içinde değişikliğe uğramaktadır.

Tanzimat dönemiyle birlikte yapılan hukukî düzenlemeler, evlilik ve boşanmayla ilgili kanunlarda gerçekleştirilir. Bu dönemde çıkarılan kararnameler ile evlenme, boşanma hakkındaki muamelelerde birtakım kolaylıklar sağlanmış ve bu muamelelerin resmiyet kazanması yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1844 tarihli *Takvim-i Vakayi* gazetesinde yayımlanan padişah iradesine göre, ergen kızların ve genç dulların şer'en bir engel yoksa velileri onaylamasa bile kadıların izniyle evlendirilmeleri olanaklı kılınmıştır. Aynı iradeye göre, evlenecek kızla taliplerin denk olması şarttır. Ayrıca "başlık" gibi tekliflerle evliliğe mani olan fazla düğün masrafları engellenmeye çalışılır.[39]

1858 Arazi Kanunnamesiyle, eski kanunlara göre evlenen kızlardan alınan "Gelinlik Vergisi" kaldırılır. Resm-i arus, arusane, arusiyye, gerdek resmi gibi isimlerle anılan, ne zaman tahakkuk edilip ne zaman tahsil edileceği belli olmayan ve "bad-ı heva vergileri"[40] kapsamına giren gelinlik vergisinin kaldırılması bu yolda önemli adımlardan biridir. Bu verginin kaynağı eskiden kırsal bölgelerde yapılan düğünler için alınan paraya dayanmaktadır ve verginin miktarı şartlara göre değişmektedir. Bu vergi kaldırılınca yerine "izinname harcı" getirilir. Evlenmek isteyen kişiler, kadıya başvurup evlenmelerine engel olmadığına dair kadıdan izinname almaya başlar.[41]

Yine 1874'te "İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tenbihata Havi İlannamedir" başlığıyla yayınlanan ilânla evliliğin kolaylaştırılmasıyla ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu ilânnameyle, özellikle düğün masrafları nedeniyle gerçekleştirilemeyen evlilikler ile kurulamayan aile düzenini iyileştirmek hedeflenir ve düğün masraflarına yapılan harcamalara belli standartlar ve sınırlar getirilir. Böylece mali durumunun yetersizliği nedeniyle evlenemeyen gençlerin önü açılmış ve aile kurumunun gelişimi sağlanmıştır. Ancak bu yıllarda Âli Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'ndan yaptırmak istediği adaptasyon, Ahmet Cevdet Paşa'nın girişimleriyle engellenmiştir. Cevdet Paşa'nın eseri olan *Mecelle-i Ahkâm-ı*

[38] İlber Ortaylı, *a. g. m.*
[39] Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010, s. 72.
[40] Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4. Cilt, s. 416-418, İstanbul, 1991.
[41] Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. Cilt, s. 422-423, İstanbul, 1991.

Adliyye'de ise aile hukukuna yer verilmemesi dikkat çekmektedir.[42] 1868 ve 1876 yılları arasında derlenen *Mecelle*'de aile ile ilgili meseleler pek de ele alınmadığından bu kanuni düzenlemelerde kadınlarla ilgili yasal bir gelişme yaşanmamıştır.

1881 Sicil-i Nüfus Nizamnamesiyle beraber belediyelerin evlenme ve boşanmaları kayda geçirmeleri maddesi getirilmiştir. Belediyelere, dinsel makamlardan alınan evlenme izinnamelerini onaylama yetkisi verilmiştir. Bunun yanında talak hadiselerinin de ilmühaber ile belediyeye bildirilmesi kaidesi getirilir ve böylece boşanmalar da kayıt altına alınmak istenir. Bir yandan da imamların nikâh kıyma yetkisi hukukî bir çerçeveye alınır ve imamlar bir nevi nikâh memuru olur.

1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ise, Tanzimat'tan sonra başlayan kanunlaştırma hareketinin son büyük halkası olarak değerlendirilmektedir.[43] Tanzimat döneminde başlayan hukuk alanındaki gelişimler 1917 tarihli bu kararnamenin çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunlar tutulan resmî kayıtlar ile evlenme ve boşanmalarda devlet kontrolünün artması, velinin kaçınması hâlinde kadı'nın evlendirme izni vermesi, mehir konusunda getirilen sınırlamalar, İran tebaası olanlarla evlenme yasağı, emvâl-i eytâm sandıklarının kurulması, kazaî boşanma sebeplerinin genişletilmesi şeklindedir.

Sonuç olarak kaynaklardan ortaya konulduğu kadarıyla on dokuzuncu asır Osmanlı hayatında hem taşra hem de kentlerde evlilik ve diğer konulardaki hukukî işlemler yaygınlaşmıştır. On dokuzuncu asra ait şeriye sicillerinden gözlemlenebildiği üzere evlilik, boşanma, vasî tayini ve miras işlemlerine ait kayıtların sayısının arttığı görülmektedir. Evlilikle ilgili hukukî işlemler, büyük ölçüde kanunu temsil eden kişilerin bilgisine sunulmakta ve onlar tarafından kayıt altına alınmaktadır. Bu gelişmelerde Tanzimat reformlarının, idari teşvik ve uygulamaların, para ekonomisine geçişin, arazi rejimindeki değişikliğin, tapu usulünün getirilmesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.[44]

Kadınların Kamusal Alan Etkinliklerinin ve Kıyafetlerinin Denetlenmesi

Osmanlı sosyal nizamını etkileyen ve toplum üyelerinin millî ve dinî kimliklerini, sosyal statülerini belirginleştiren kıyafet dizgesi, devlet kontrolünü ve sosyal disiplini sağlamak gayesiyle zaman zaman yasal yaptırımlar ile düzenlenmekte ve denetlenmektedir.[45] Bunun kadınlarla ilgili cephesi ise çok daha farklı bir amaç için gerçekleştirilmekte ve daha

[42] İlber Ortaylı, *a. g. m.*
[43] M. Âkif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 157.
[44] İlber Ortaylı, *a. g. m.*
[45] Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, (21), 1-18, 2007, s. 8.

ziyade toplumun ahlâkî yapısını ilgilendirmektedir. Modernleşme döneminde imparatorluğu oluşturan unsurlar arasında eşitlik sağlanmak istendiğinden farklı dinden vatandaşların kıyafetleriyle ilgili yasal düzenlemeler çoğunlukla ortadan kalksa bile Müslüman kadınların kıyafetleriyle ilgili fermanlar aksine çoğalmıştır.

Osmanlı toplumunda on altıncı yüzyıldan itibaren Tanzimat yıllarına değin kadınların hayatını denetleyen ve özellikle kıyafetleriyle ilgili çıkarılan fermanlar ve diğer resmî emirler mevcuttur. Daha ziyade İstanbul kadınlarını hedef alan bu tembihlerde peçelerin kalınlığı ve biçimiyle ferace yakaları gibi detaylar kıyafetle ilgili vurgulanan hususların öne çıkanlarıdır. Kadın kıyafetlerine yönelik emirlerin gayesi, sadece kadınları baskı altında tutmak değil, ayrıca kıyafetlerle ilgili ortaya çıkan lüks tüketimi ve israfı engellemek içindir.[46] Kadın kıyafetlerinin ve davranışlarının padişahın çıkardığı ferman ve iradelerle denetlenmesi, Osmanlı toplumsal düzeninin en başta gelen özelliği "kentsel mekânı cinsiyete göre ayırma ve kadının kamusal alandaki varlığını denetleme isteğinin" ürünüdür.[47]

Batılı yaşam tarzının ve tüketim kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte kadınların en çok kıyafetlerine yansıyan değişmeler, idarecilerin hoşuna gitmediğinden konuyla ilgili padişah iradeleri çıkarılmaktadır. Bunun amacı kadınların sokakta gezerken toplumsal âdetlere ve dindeki tesettür kaidesine uygun giyinmesini sağlamaktır. Kadın kıyafetlerinin edebe aykırı olmaması, kadınların pahalı elbiseler ile kocalarının bütçelerini zorlamamaları ve giysilerinde gayrimüslim kadınları taklit etmemeleri kadınların kamusal alandaki varlıklarıyla ilgili olarak en fazla denetlenen hususlardır. Bunun yanında mesire alanlarında erkeklerle kadınların bir arada gezmeleri, Boğaziçi seyir yerlerinden evlerine geç dönmeleri gibi durumlar çıkarılan "hatt-ı hümayunlar" vasıtasıyla engellenmiştir.[48]

Modernleşme döneminden evvel de Osmanlı toplum hayatında kadınların kamusal alan içindeki durumları ve kıyafetleri, padişah katından gelen uyarılar ile sıkı bir kontrol altında tutulmaktadır. Kadınların hayatında var olduğu düşünülen herhangi bir alandaki had aşımı ve diğer aşırılıklar, toplum içinde bir kesimi rahatsız etmekte ve onların bu konuda tepki göstermelerine neden olmaktadır. Konuyla ilgili olarak Sadrazamın çıkardığı fermanlarda İstanbul Kadısına, Yeniçeri Ağasına, Bostancıbaşı Ağaya yapılan uyarılar ile kadınların sokakta giydikleri kıyafetlerin mahalle imamları aracılığıyla denetlenmesi tebliğ edilir. Yasak edilmiş usullerle giyinen kadınların da bu kıyafeti hazırlayan esnafın da cezalandırılması talimatı verilir. Bunun yanında Osmanlı tarihi boyunca kadınların hayatına padişah fermanları

[46] Muallâ Kavuncu, "Osmanlılarda Aile ve Kadın", *Dinî Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 1999, c. 2, s. 4, s. 165.
[47] Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Tarihi Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 353.
[48] Yasemin Avcı, *a. g. m.*, s. 8-9.

ve iradeleri ile getirilen yasak ve kısıtlamalar arasında şunlar bulunmaktaydı. "Kadınların erkeklerle beraber sandala binmemeleri; kadınların kaymakçı dükkânlarına girmemeleri; ferace biçimlerinde yenilik yapılmaması; ince kumaştan ferace giyilmemesi ve bunları diken terzilerin dükkânlarının önünde asılması; kadınların haftada ancak dört gün sokağa çıkabilecekleri; padişahın gezintiye çıkacağı günler kadınların sokağa çıkmalarının yasaklanması; [Sultan IV. Murat döneminde] kadınların evlerinden dışarı çıkamayacakları; kadınların babaları ve oğulları ile dahi sokakta beraber yürümemeleri, arabaya binmemeleri, ezan saatinden sonra dışarıda kalmamaları ve belirli meydanlarda dolaşmamaları vs…"[49]

Osmanlı sosyal tarihinde kadınlara yönelik en çok dillendirilen yasaklardan biri de kadınların kaymakçı dükkânlarına girmelerinin yasaklanmasıdır. Bu yasak, Eyüp semtindeki kaymakçı dükkânlarının arka taraflarında kadınlar ve erkeklerin gizlice buluşmaları karşısında din hocalarının tepki göstermesi sebebiyle getirilmiştir. Bu haber üzerine 1573 yılında kadınların kaymakçı dükkânlarına girmeleri yasaklanmıştır. "Kaymakçı dükkânlarına bazı nisa taifesi kaymak yemek bahanesiyle girip oturup namahremler cem olup hilaf-ı şer işleri vardır diye Müslümanların haber verdiklerini bildirmişsin; bu babda ihmal caiz değildir, kadınlar kaymakçı dükkânlarına gitmeyeceklerdir, gelen kadınlar dükkâna alınmayacaktır, alanları muhkem cezaya çarptırılır."[50]

Ahlâkî gerekçelerle kadınların hayatına kamusal alan çerçevesinde getirilen denetlemelerden biri de 1580 yılında Kayıkçılar kâhyasına yönelik olarak çıkarılan fermandır. Bu fermanda, genç kadınların kayıkta erkeklerle gezmeleri yasaklanır. "Bundan evvel de tembih edilmişti; taze avretlerin levent taifesiyle kayığa girip gezmelerine mani ol ve bu hususu bütün kayıkçılara tekrar tembih et." Kadınların kıyafetlerine ve kamusal alandaki tavırlarına dikkat etmedikleri gerekçe gösterilerek 1752 yılında arabacılara bildirilen fermanda da şehre uzak mesire yerlerine giden kadınların bu eylemlerini yasaklamayı amaçladıklarından arabacılara sert yaptırımlar ve cezalar getirilir. "Nisvan taifesinden bazıları tenezzüh ve teferrüç bahanesiyle Üsküdar, Çamlıca ve Merdiven köyüne, bazıları dahi Boğazdan Uşak'a arabalarla gidip edep ve hayâyı atıp envai şenaati irtikâp ettikleri ihbar olundu. Bundan böyle kadınların arabalarla bu uzak mesirelere gitmeleri yasak edilmiştir. Yasağa rağmen onları arabasına alıp götürenler, yakalanıp, İstanbul'dan taşraya sürüleceklerdir."

On sekizinci yüzyıl kadınların hayatına getirilen kısıtlamalar ve yasaklar açısından son derece fazla ferman ve buyruğun çıkarıldığı bir dönem olmuştur. Yine bu yüzyılda kadınların

[49] Pars Tuğlacı, *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 15.
[50] Figen Aydıngör, a.g.t., s. 11.

kıyafetleriyle ilgili olarak bazı meslek gruplarıyla birlikte güvenlik güçleri uyarılır ve denetlenmesi gereken hususlar bildirilir. 1791 yılında "İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarıyla Yeniçeri Ağasına ve Terzicibaşıya Ferman" başlığıyla çıkarılan buyrukta, kadınlara yasak edilen kıyafetler belirtilir. Bu yasakların faturası daha çok terzilere kesildiği için onların idam ile cezalandırılacakları bildirilir. "Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarlarda iştiha çekici tavırlarla dolaşmaları öteden beri yasaktır. Kadınların İngiliz salisinden ferace kestirmeleri evvelce şiddetle men edilmişti. Kadınlar Engürü (Ankara) salisinden ferace kestirmeğe başladılar, fakat bu kumaş da ince ve kadınlar adeta sokağa feracesiz gibi çıkmış olduğundan o da yasak edilmişti. Aralıkta bazı hayâsızların yine Engürü salisinden ferace kestirdikleri ve giydiklerini işittik ve gördük… Bu yasağımızı dinlemeyen terzi tutulup aman verilmeyip dükkânın kapısına asılacaktır." Bu fermanda kadın kıyafetlerinin çok büyük cezalar ile denetlenmek istenmesi aslında daha önceki uyarıların dikkate alınmaması sebebiyle gerçekleşmiş olacaktır. Zira 1775 senesinde İstanbul Kadısına buyurulan emirlerde yine kadınlar için yasak edilen giyim şekilleri bildirilmiştir. "Ehli İslâm kadınlarının başlarına yaşmak ve makrama bağlamaları ve ferace giymeleri, salt kendilerinin namahremden ve yabancıdan saklamaları iken yakın zamanlarda ölçüyü aşıp yakalarını ve başlarını eski biçimlere uymayan şekiller verdikleri örtünmeyi terk ettikleri kimi zamanda büyük baş ve büyük yakalı ferace ile çarşıda, sokakta gezip dolaştıkları görülmektedir. Bundan böyle Hüseyrili ferace giyilmeye."

1888 yılında çıkarılan bir iradede kadınların kamusal alandaki kıyafetleri hakkında bazı denetlemeler getirilmiştir.

> "Nisvân-ı Müslimânın diyânet-i İslâmiye ve şeriat-ı Ahmediyeye gayr-ı muvafık olarak açık ve saçık ve âdâb-ı umûmiyeye muhâlif bir sûrette ve bir nev'i ferâce ve manto ve yüzlerinde tül isti'mâliyle herkesin ve hatta ecnebilerin bile nazar-ı istigrâb ve ta'cibini da'vet edecek bir halde çarşularda ve Beyoğlu'nda ve mesire yerlerinde gezmeleri bâis-i teessüf-i âlî olub bu halin devamı bi'l-vücûh gayr-i câiz olmasına mebnî nisvân-ı müslimânın âdab-ı İslâmiyeye muvâfık zî ve heyetinde bulunmaları zımmında takayyüd-i lâzime ifâsı…"[51]

İkinci Abdülhamit döneminde de 1892'de çıkarılan bir maruzat ile padişahın saraydan çıktığı Cuma selamlığı zamanında ve Ramazan ayının yaklaştığı vakitlerde kadınların kıyafetleri ve sokağa çıkmalarıyla ilgili kısıtlamalar getirilmiştir. Yine aynı padişah

[51] *BOA*, İrâde Dâhiliye, 1075/84336, 28 Receb 1305/10 Nisan 1888; *BOA*, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi, 1501/60, 5 Şaban 1305/16 Nisan 1888.'dan akt. Yasemin Avcı, *a. g. m.*, s. 9.

döneminde çıkarılan fermanlar ile kadınların "çarşılarda, Beyoğlu ve mesire yerlerinde tesettür kaidesine uymamaları; yaşmak yerine sadece tül örtmeleri; [nedeniyle] üstü açık arabalarla herkesin geçtiği mahallerde gezmeleri; Fenerbahçe, Sarıyer gibi yerlerde gece vaktine kadar kalmaları" yasaklanmış, gazetede ilan edilen tembihler ile bunlar engellenmek istenmiştir.[52]

Osmanlı Kadını ve Eğitim

Kadınların eğitim görmesi, okuma ve yazma öğrenmesi, kitap, gazete ve dergi okuması gibi hususlar da modernleşme döneminden sonra yaygınlık kazanır. Osmanlı toplumunda kız çocuklarının eğitimi, çeşitli sebeplerden ötürü belli bir yaşa kadar mekteplerde devam edebilmekte sonrasında sekteye uğramaktaydı. Sıbyan mektebi, mahalle mektebi vs. gibi isimlerle anılan çocuklara ilk eğitimlerinin verildiği mektepler, temel dinî bilgilerin verildiği ve çeşitli merasimler ile çocukların sosyal hayat ile buluştuğu müesseseler olur. Osmanlı ülkesi içinde bu mekteplerin son derece yaygın olarak var olduğu çeşitli tarihi vesikalardan anlaşılmaktadır. Bu okulların temel amacı Müslüman çocuklarına okuma yazma öğretmek, *Kuran-ı Kerim*'i ezberletmek ve bazı temel dinî bilgileri vermektir. Bu mekteplerin resmî kurumlarca hazırlanmış herhangi bir öğretim programı, müfredatı olmayıp yönetimi kurucularının tesis ettikleri vakıfların elindedir.

Osmanlı toplumunda uzun yıllar boyunca bu şekilde sürdürülen eğitim usulü, kız çocuklarının tesettür vakti yaklaştığı gerekçesiyle belli bir yaşa ulaştıklarında onları erkek çocuklarla bir arada okumaktan men etmektedir. Mahalle mektebinden alınan kızların eğitimine devam edebilmesi için birkaç seçenek bulunur ancak bunlar nadiren gerçekleşmektedir. Ailelerin sosyoekonomik durumlarına göre şekillenen bu eğitim süreci, bazen "hoca hanım" denilen özel hocalar vesilesiyle sürdürülürken[53] bazen de özellikle Tanzimat'tan sonra görüldüğü üzere "konak eğitimi" denilen yerli veya yabancı muallimeler tutularak gerçekleştirilen daha yüksek kademedeki ailelerin kızlarına uygulanan eğitim şekillerinden ibarettir. Bunun yanında bazı okuryazar hanımlar, evlerini mektep hâline getirip genç kızlara burada özel eğitim vermiştir. Bu eğitimin içeriği okuma ve yazma yanında hüsn-i hat ve musiki eğitimi şeklindedir.[54] Bir başka eğitim şekli de muhafazakâr aileler arasında

[52] Yasemin Avcı, *a. g. m.*, s. 9.
[53] Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 21-22.
[54] Bu eğitim şeklinin bir örneğine de, Kâmil Yazgıç'ın kaleminden çıkan Ahmet Midhat Efendinin hatıralarından tanıklık etmekteyiz. Bizzat kendi yetiştirdiği ve okuttuğu bir hoca hanıma, yardım edip her türlü imkânı sunmuş ve evini mektebe çevirerek kız çocuklarını okutmasına vesile olmuştur. (Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, Tan Matbaası, İstanbul, 1940, s. 47.)

yaygın olan genç kızların "namus ehli kadın ustalar" yanına çırak olarak verilmesi ve gündelik hayat bilgilerini ve ev idaresini öğrenmeleri şeklinde gerçekleşen usuldür. Gün boyu kadın ustaların yanında kalan genç kızlar, dikiş nakış ve oya işleri öğrenmek yanında görgü kaidelerini ve ev işlerini de bu kadınlardan öğrenmektedirler.[55]

Modernleşme dönemi Osmanlı toplumunda eğitimli ve entelektüel kadının ilk örnekleri ulema efendilerinin kızları[56] olmuştur. Mektebini bitiren kız çocuklarının bundan sonraki eğitimi, ailelerinin sosyo-kültürel düzeylerine göre farklılık gösterir. Kızların eğitilmesi görevini eğer baba yeterli bilgiye sahipse kendisi üstlenir. Baba yeterli bilgiye malik değilse kızların eğitilmesi için özel hocalar tutulur. Devletin ileri gelenleri ve yönetici sınıfına mensup ailelerin kızları ailelerinin destek ve yönlendirmesiyle konaklarında, evlerinde özel dersler alarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek özellikle dinî ve edebî bilgiler edinirler. Tanzimat'tan sonra, varlıklı aile konaklarında, özel hocalardan ders alarak yazar, şair, aydın kadınlar yetişir. Ekrem Işın'ın "konak eğitimi" olarak tanımladığı evlerde yapılan bu eğitim sonucunda Osmanlı entelektüel kadın tipi ortaya çıkarılır. Işın'a göre konak eğitimi, Osmanlı saraylarındaki klâsik harem eğitiminin modernleşmeye ayak uydurmuş şekli olan bir kültürlenme biçimidir. Bu eğitim şekli, üst tabaka kadınına soyut bilgi aracılığıyla gündelik hayatın düşünsel çerçevesini kazandırmaktadır.[57]

Buna karşılık edebî eserlerde temsil edilen ulema kızları, toplumun zihnindeki yanlış biçimlenmiş kadın imgelerini yansıtmakta ve gerçek hayattaki örneklerinden çok daha farklı görünmektedir. Müsahipzade Celal'in *İstanbul Efendisi* (1936) piyesinde görülen ulema efendinin kızı, babanın muhafazakârlığı nedeniyle okumamış, eve kapatılmıştır. Bu yüzden cehalet içinde yetişen genç kız, mesire yerinde âşık olduğu erkeğe hâlini bildirecek bir mektubu ümmi olduğu için yazamaz ve o devrin yaygın olan sözsüz iletişim yöntemlerini kullanır. Buna karşın Osmanlı tarihi hakkında yapılan biyografik araştırmalar bu kadın imgesinin tersine olarak ulema sınıfına mensup efendilerin, kızlarını ortalamanın üstünde bir eğitime tabi tuttukları görülmüştür. Müsahipzade Celal'in tutumu ulema sınıfını olumsuz göstermek ile Osmanlı esnaf sınıfına ve halk tabakasına değer vermek şeklindedir, ele aldığı ulema kızı tipi de bu zihniyetin ürünü olarak şekillenmiştir.

Hem taşrada hem de İstanbul'da "okumuş kadın öncülerin" ilmiyye sınıfının kızlarından çıktığı görülmektedir. Kastamonulu bir "kadı"nın kızı olan şair Zeynep Hanım, Amasyalı bir "kadı"nın kızı olan Mihrî Hatun, şeyhülİslâmın kızı olan Fıtnat Hanım, Ahmet

[55] Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *İstanbul'da Gündelik Hayat İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 112-113.
[56] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Dokuzuncu Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 45.
[57] Ekrem Işın, *a. g. m.*, s. 113.

Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye Hanım ve Emine Semiye Hanım, kazasker Moralızade Efendinin kızı Leylâ (Saz) Hanım, Macar Osman Paşa'nın kızı Nigâr Hanım ve diğer birçok örnek, konak hayatı içinde eğitimlerine ve yetişmelerine özen gösterilmiş entelektüel Osmanlı kadınlarıdır.[58] Buna paralel olarak öne sürülebilecek bir görüş de özel eğitimin, kalabalık öğrenci gruplarına verilen mektep eğitiminden çok daha faydalı olduğu Ahmet Midhat Efendi'nin vurguladığı bir hususdur.

> "Vakıa şimdiki mekâtib-i rüşdiye vesairemizde tedris ü tederrüs biraz ağırca giderse de düşünülmelidir ki bir sınıfta altmıştan yüz elliye kadar şakirt bulunup muallimler bunların umumuma birden ders hitap eder. Hocanın takririni işitmeyen çok çocuk bulunur. Aralık imtihanlardan maada yoklamak yoktur. Vasat derecede zekâsı olanların tefehhümleri için birinci derecede zekâsı olanlar dahi beklettirilir. Binaenaleyh sınıfa umumiyet suretinde verilen derse nispetle bir muallimin bir şakirde verdiği ders arasında birkaç kat fark vardır. Bunu bizzat dahi tecrübe etmişizdir. Suret-i hususiyede üç senelik dersin suret-i umumiyede altı senelik ders kadar semeresi görüleceği bedihidir."[59]

Konak eğitiminin başlıca emsalini, Fatma Aliye Hanım'ın yetişme sürecinde gözlemlemek mümkün olmakla beraber bunun en önemli vesikası ise Ahmet Midhat Efendi'nin kaleme aldığı *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* (1894) başlıklı biyografik eser olacaktır. Bu eserde bazen Fatma Aliye'nin kendi kaleminden çıkan mektuplar hâlinde bazen de Midhat Efendi'nin kaleminden Fatma Aliye'nin doğumundan itibaren hayatından sahneler okura aktarılır ve bu vesileyle onun aldığı hususi eğitime de şahitlik edilmiş olunur. İlmiye sınıfına mensup bir ailenin kızı olarak her türlü maddi ve manevi imkâna sahip olarak yetişen Fatma Aliye, birçok Osmanlı kızına göre çok daha üstün bir eğitim sürecinden geçmiştir. Cevdet Paşa, kızının eğitimiyle hususi olarak ilgilenmiş ve ona tarih, fıkıh, belagat, mantık hakkında dersler vermiştir. Gerçek babası gibi manevi babası Ahmet Midhat Efendi de Fatma Aliye'nin eğitimine özen göstermiş ve ona edebiyat sahasında hâmilik ve önderlik etmiştir.

Tanzimat döneminden itibaren özellikle kız çocuklarına yönelik açılan yeni eğitim kurumları ile hane içinde verilen özel eğitimden, "konak eğitiminden" formal eğitime geçilmiş olur. O vakte kadar Osmanlı toplumunda sıbyan mektebinde erkek ve kız öğrenciler

[58] İlber Ortaylı, *a. g. e.*, s. 45-47.
[59] Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, Çeviriyazı: Lynda Goodsell Blake, Yayına Hazırlayan: Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 50.

bir arada eğitim görmekte ve ilk eğitimlerini bu şekilde almaktadır. Bununla ilgili olarak 1847 yılında çıkarılan "Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilerine İta Olunacak Talimat" başlıklı talimatname ile birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında mektep hocalarına "kız ve erkek çocuklarının sıralarda karma bir şekilde oturtulmasının usul ve adâb-ı terbiyeye aykırı olduğu vurgulanmış, kız çocuklarının sıralarının erkeklerinden ayrılmasına ve kızlarla erkeklerin aşırı muhabbet edip kaynaşmamalarına dikkat edilmesi" yönünde tavsiyeler verilmiştir. Bu talimatname maddi imkânsızlık ve hoca kıtlığı sebebiyle uygulanamasa bile kız çocuklarıyla erkek çocukların aynı okula gitmemesi yönünde toplumda bir yönelim görülmüştür.[60] Burada talimatnamenin hükümlerinden ziyade toplumun ahlâkî kaygıları ön plana çıkmıştır.

1857 yılında Maarif Nezareti kurulduğundan, o vakitten itibaren yapılan ıslahat ve düzenlemeler daha sistematik bir hâlde olmuştur. 1858 yılında Maarif Meclisi'nden Sadaret'e yazılan bir tavsiye mektubunda belli bir yaştan sonra iptidai mekteplerinde kız ve erkek çocuklarının bir arada okutulmamasının sakıncalı olduğu bildirilir. Aslında bu durum biraz da büyümekte olan kız çocuklarının iptidai mekteplerinin vereceklerinden fazla tahsil görmeleri için kız rüştiyelerinin açılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.[61]

Tanzimat dönemiyle beraber eğitim sahasında yapılan yenilikler ve açılan yeni mektepler daha çok erkek çocuklarına yöneliktir. İlk kez kız çocukları için bir mektebin açılması 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nin açılmasıyla gerçekleşir.[62] Bu tarihe kadar kız çocuklarının eğitimi üzerine herhangi bir çaba gösterilmemiş ve kızların eğitimi sıbyan mektebi derecesinde kalmıştır. Bu eğitimin kapsamı ise bir miktar *Kur'an* okumak ile namaz sure ve dualarının ezberlenmesinden ibarettir. Bu anlamda rüştiyeler Osmanlı kızlarına sıbyan mektebinden sonra da eğitim görme imkânı sağlamış olur. Ancak kız çocuklarının tesettürü nedeniyle ve ders verecek kadın öğretmen bulunmadığı için nakış dersleri dışında diğer hepsini yaşlı ve ahlâklı olmak kaydıyla erkek öğretmenler vermiştir.

1862 yılında *Takvim-i Vakayi* gazetesinde ilk kız rüştiyesiyle ilgili bir yazı çıkmıştır. Bu yazıda açılan kız rüşdiyesini halka duyurmak ve aileleri kızlarını bu okula göndermeleri için teşvik etmek gayesi güdülmektedir.[63] Yazıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere kız çocuklarının eğitimi için açılan bu inas rüştiyeleri, daha ziyade onları belli çerçeveler içinde hareket etmek konusunda yetiştirecektir. "Okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem

[60] Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, s. 89.
[61] Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", s. 202-203.
[62] Yasemin Tümer Erdem, *a. g. e.*, s. 167.
[63] Aynı yer.

olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır."[64] Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere okulların ilim ve fen öğretmekten ziyade ahlâk eğitimi vererek toplumda kabul gören ve makbul sayılan davranışları gerçekleştiren kadın tipini oluşturması hedeflenmektedir. Bu okulların açılmasıyla başlayan eğitim hamlesi, pek çok devlet talimatnamesinde, fikrî yazılarda, edebî eserlerde tekrarlanan kızların okumasının gerekliliği hakkındaki ilk girişimdir.[65]

Kız rüştiyeleri yanında kadınların eğitimi için atılan diğer bir önemli adım da 26 Nisan 1870'de Darülmuallimat'ın açılmasıdır. Darülmuallimat, kız rüştiyelerinin kadın muallim ihtiyacına binaen kurulmuş bir mekteptir. Bunun için Darülmuallimat esas olarak "Kız Mekatibi Sıbyaniye ve Ruşdiyesine muallimler yetiştirmek gayesiyle" açılmıştır.[66] İlk açıldığında kadın muallim bulunmadığından mektepte tedrisat, "musinn ve edip olmak üzere"[67] erkekler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Buraya seçilen on beş ve otuz beş yaş arasındaki talibeler bir kurul tarafından imtihandan geçirilmiştir. Bu mektebin açılış töreninde Maarif Nazırı Saffet Paşanın söylediği nutuk, resmî gazete *Takvim-i Vakayi*'de yayımlanmış ve burada kadınların şimdiye kadar eğitimlerine ehemmiyet verilmediği konusuna değinilmiştir. "Çünkü Memaliki Devleti Aliyede şimdiye kadar inas icin derecei saniyede mektepler olmayup kız çocuklar sekizer onar yaşlarına mekatibi Sıbyaniyeye devam ile harekeli yazı okumağa kasbi iktidar edecek dereceye kadar dururlar ve bazıları dahi hanelerinde eczayi şerife ve ilmuhal okumaklığı öğrenip kendilerine bundan ilerisini talim ve tedris edecek vasıtalar olmamakla biçareler o halde kalırlardı."[68]

Yine Darülmuallimat'ın resmî açılışında bahsedildiği üzere, terbiyeli ve okumuş kadının haysiyet ve namusunu muhafaza etmek hususunda çok daha başarılı olduğu düşünüldüğünden kadın eğitiminin gerekliliği bu hususa bağlanmaktadır. Osmanlı kadınlarının da Avrupalı hemcinsleri gibi her türlü sanatta yetenekleri olduğu belirtilerek onların yeteneklerinin atıl kalmaması adına ahlâk eğitimi yanında maddi eğitim olarak tabir edilen pratik ve teorik eğitime de tâbi tutulmalarının gerekli olduğu savunulur.

[64] Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, II. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 458.
[65] Sema Uğurcan, *a. g. m.*, s. 203.
[66] Osman Nuri Ergin, *a. g. e.* , s. 668.
[67] Osman Nuri Ergin, *a. g. e.* , s. 669.
[68] Osman Nuri Ergin, *a. g. e.* , s. 672.

"Hüsnü terbiye görmüş ve birçok kütüp mütaleasiyle ahvali âleme kesbi vukuf ve malûmat etmiş olan kadınlar kâffei ahvalde muhafazai namus ve itibarları kaziyesi akdemi vezaifi müterettibeden addedeceklerinde iştibah olunamaz. Birçok sanayi ve maarif vardır ki onların icrasiyle taayyüşe mesturiyeti şer'iye asla mani değildir. Avrupa'da nice yüz binlerce kızlar ve müteehhiyle kadınlar hanelerinde türlü eşyayi nefise imaliyle taayyüş etmekte oldukları halde İslâm kadınlarının bu misillû sanayii icradan ve bu cihetle onların hâsıl edeceği maarifi maddiyeden mahrum olmaları şayanı teessüftür."[69]

Bu koşullarda kurulan Darülmuallimat, ilk mezunlarını 1873 yılında verir ve buradan mezun olan kadınlar resmî olarak öğretmenliğe başlar.[70] Bununla birlikte Darülmualimat'ta yetişen muallimelerin eğitim düzeyinin bazı durumlarda istenen seviyeye ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Fatma Aliye Hanım'la ilgili yazılan biyografik metinde işaret edildiği gibi, kendisine tutulan yerli muallime Darülmuallimat mezunudur. Bu muallimenin aldığı eğitim yetersiz bulunup eleştirilmekte ve Fatma Aliye'nin aldığı "özel eğitimden" çok daha kötü bulunmaktadır. Bu durumu genelleştirerek bütün Darülmuallimat mezunu muallimelere isnat etmek doğru olmamakla beraber yine de ilgili örneğin eğitim sistemine getirilecek bir tenkit olarak okunması yerinde olacaktır.

"Fatma Aliye Hanım'ın yine böyle on bir yaşında bulundukları bir zamanda Darülmuallimat'tan ikincilikle çıkan bir hanımı *Emsile* ve *Tuhfe-i Vehbi* tedrisi için bizim çalışkan talebeye nasbetmişler. Lakin işbu muallime ile müteallime arasında mukarenet-i efkâr hâsıl olamamış. Zira hoca hanım şakirdi kadar yazı yazamıyormuş. Kavaid-i Osmaniyeyi onun kadar bilemiyormuş. Şakirt coğrafyadan, tabakatülarzdan, heyetten söz söylediği halde hoca hanım bu gibi ulumda piyadeymiş. Şakirt *Telemak* tercümesini okuyup Arabi ve Farisi kelimelerin manalarını tayin eylediği ve hatta kendi yazdığı şeylerde o kelimeleri istimal dahi ettiği halde hoca hanımın bunlardan çendan haberi yokmuş."[71]

Kadınlara ihtisas eğitimi veren mekteplerin ilki 1842 tarihli Ebe Mektebidir. Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde 1843 yılında verilmeye başlanan ebelik eğitimi sonunda on Müslüman yirmi altı Hristiyan kadın imtihanlarda başarılı olup ebe şahadetnamesini almıştır.[72] 1848'de Zabtiye tarafından verilen bir emirle eğitim almamış kimselerin ebelik yapması

[69] Osman Nuri Ergin, *a. g. e.*, II. Cilt, s. 672.
[70] Sema Uğurcan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kadını (1918-1998)", *Edebiyatımız II Yazarlar, Meseleler*, s. 214.
[71] Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, s. 54.
[72] Osman Nuri Ergin, *a. g. e.*, II. Cilt, s. 542.

yasaklanmıştır. Doğum sırasında yaşanan anne ve çocuk ölümlerinin sayıca fazla olması ehliyetsiz kimselerin bu meslekte çalışmaması gerektiğinin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden nüfus azalmasının önüne geçmek için ebelik eğitimi değer kazanmış ve birçok kadın ebe olarak eğitilip mesleğini icra etmeye başlamıştır.[73]

Kız çocuklarına sanayi eğitimi, teknik ve meslekî eğitim vermek amacıyla kurulan ve onların üretime katkıda bulunmalarını amaçlayan Kız Sanayi Mekteplerinin ilki ise 1865 yılında Midhat Paşa tarafından Rusçuk'ta açılır ve burada yetim kızlara el sanatları öğretilir.[74] 1869'da yine Midhat Paşa'nın teşvikiyle açılan Kız Sanayi Mektebi, Yedikule'deki fabrikalarda çalışmak, askerler için sargı ve çamaşır dikmek gayesiyle kızların yetiştirilmesini amaçlar. Bundan sonraki yıllarda sırasıyla İstanbul'un farklı semtlerinde açılan üç Kız Sanayi Mektebi[75], kaba işlerden ziyade kızlara daha ince maharetler gerektiren sanatları öğretmeyi yeğler.[76] Bu mektepler için hazırlanan nizamnamede belirtildiği gibi "etfal-i inasın iktisab-ı hüner ve malumat eylemeleri" maksadıyla kurulmuşlardır. Burada verilen amelî eğitimde "inasa mahsus sanayi-i kadime-i Osmaniye" olarak görülen çeşitli dikiş ve nakış usulleri öğretilmektedir.

Kızların eğitimine yönelik bu faaliyetlerden sonra ilerleyen yıllarda da birtakım girişimlerde bulunulur. Kız çocuklarının sıbyan mektebinde verilen ilk eğitimleri, ilk kez 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile belli bir nizam içine alınmıştır. Altı ile on yaş arasındaki kız çocuklarının sıbyan mektebine devam etmesi mecburi hâle getirilmiştir.[77] Açılacak yeni iptidai mektepler ile ilköğretim okullarının sadece dinî eğitim veren mektepler olmaktan çıkarılması amaçlanmaktadır. Ancak ulemanın toplum üzerindeki hâkimiyeti sebebiyle eski usulle eğitim veren mekteplere dokunulmadan onların yanı sıra "usûl-i cedid üzere ibtidaî mektepler" açılmıştır. Böylece o tarihten itibaren ilköğretim, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı mekteb-i sıbyaniye ve Maarif Nezareti'ne bağlı mekteb-i ibtidâiye olarak iki ayrı şekilde yürütülmüştür.[78] Bu nizamname ile erkek ve kız çocuklarının karma eğitim görmesi yasaklanmıştır. Ancak bu yasak, istisnai durumlarda rafa kaldırılmış ve kızlara mahsus okul olmayan yerlerde kız çocukları, karışık eğitim verilmemek şartıyla erkek

[73] Tigînçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı- Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 34.
[74] Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", s. 204; Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, s. 195.
[75] Yasemin Tümer Erdem, *a. g. e.*, s. 196-197. İlki İstanbul'un Yedikule semtinde 1869 yılında açılan Kız Sanayi Mektebi, 1883 yılında Sultanahmet semtinin Güngörmez Mahallesinde bulunan bir konağa nakledilmiştir. Bunun ardından 1884 yılında Süleymaniye ve 1890'da Üsküdar semtlerinde Kız Sanayi Mektepleri açılmıştır.
[76] Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, II. Cilt,, s. 686.
[77] Yasemin Tümer Erdem, *a. g. e.* , s. 137.
[78] Yasemin Tümer Erdem, *a. g. e.* , s. 92.

okullarına kabul edilmiştir.[79] 1876 Kanun-ı Esasi'nin 14. Maddesi olan "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" hükmüyle kız ve erkek çocukları için eşit eğitim hakkı hukukî hâle gelmiştir.[80] Böylece kız çocukları için açılan ibtidaî mektepler daha fazla yaygınlık kazanmıştır.

Osmanlı Kadınının Çalışma Hayatı

Osmanlı toplumunda Tanzimat devirlerine kadar kadınların çeşitli meslek kollarında istihdam edildikleri görülmektedir. Erken dönem Osmanlı toplum hayatından itibaren kadınlar tarla, bağ ve bahçede çalışarak tarımsal üretime destek vermişler, bunun dışında iplik eğirmecilik ve dokumacılık gibi üretim kollarında da varlık göstermişlerdir. Toprak sahibi, üretici ve zanaatkâr olarak iş hayatına katılan kadınlar yanında dinî hükümlerin de izin vermesi sebebiyle kadınların ticaret yaptıkları görülmüştür. "Gedik" denilen ticaret ve sanat yapabilme yetkisini talep eden kadınlar ya da bu hakların eşlerinden kendilerine geçmesi vesilesiyle bu hakka sahip olan kadınlar da söz konusudur. Bununla ilgili olarak tarihi kayıtlarda hamam ve su değirmeni işleten kadınların bulunduğu görülmektedir.[81]

Suraiya Faroqhi, Osmanlı kültürüyle gündelik hayatı hakkındaki araştırmasında "Kadın Kültürü" başlıklı bölümde hane reisi olan ve para kazanan kadınları ele almaktadır. Hane içinde dul kalan kadınlar, hanenin erkek reisi olmadan iktisadi olarak geçimlerini çeşitli vesilelerle yürütebilmektedir. Bunlar arasında kendilerine kalan toprağı işleme, ailenin erkeğinden kalan miras para ile geçinme veyahut aile vakfının mütevellisi olarak görev alma şeklinde gelir elde etme yolları yer almaktadır. Aksi hâlde para kazanmak durumunda kaldığında kadına bir işte çalışmak için sunulan imkânlar kısıtlıdır. Faroqhi'nin çeşitli kaynaklardan yola çıkarak işaret ettiği gibi kadınların yaptığı işler arasında ticaret, zengin konaklara giysi, kumaş ve mücevher satarak yapılan bohçacılık gibi küçük çapta ticaret, hizmetçilik, çeşitli zanaat kollarına ait işler bulunmaktadır.[82]

Sütannelik de Osmanlı toplumunda bir iş kolu olarak görülmektedir. Mecellede yer alan bir kanunla sütannelik taraflarca iş akdine bağlanmıştır. Bunun dışında kadınlar kendilerine ait taşınmaz mülklerin kira gelirlerine ve esham senetlerinden elde ettikleri gelirlere sahiptir. Vakıf kurucusu ve vakıf mütevellisi olan kadınlar da iktisadi alanda boy

[79] Yasemin Tümer Erdem, *a. g. e.* , s. 96.
[80] Yasemin Tümer Erdem, *a. g. e.* , s. 94.
[81] Tigınçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı- Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, s. 25.
[82] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Hayat- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 140-142.

gösteren kadınlar arasında başta gelir.[83] Kadınların eğitim alarak meslek icra ettikleri alan ilk olarak ebelik sahasıdır. Daha öncesinde kadınların nesilden nesile aktarılan kulaktan dolma bilgilerle ebelik mesleğini icra ettiği görülür, ancak 1843 yılından itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane bünyesinde kadınlara ebelik eğitimi verilmeye başlanır.

Tanzimat döneminden itibaren hukuki planda yenilikler ve eğitim imkânlarıyla hayatı şekillenen Osmanlı kadınının, aldığı meslek eğitimi ile çeşitli çalışma alanlarında varlık gösterdiği görülmektedir. Darülmuallimat mezunu muallimeler, çeşitli kademeden okullarda hocalık yaparken resmî kayıtlarda bazı muallimelerin aynı zamanda okul idareciliği yaptıkları görülmektedir. Bununla beraber ebe ve hastabakıcı olarak sağlık kurumlarında çalışan kadınlar görülmektedir. Ebelik mesleğini icra eden kadınlardan da belli bir tarihten itibaren tamamlayacakları eğitimle meslekî eksiklerini tamamlamaları şart koşulmuştur. İkinci Meşrutiyet yıllarından itibaren ise kadınların çalıştıkları iş alanları çok daha çeşitlenmiştir.[84]

Namık Kemal daha 1867 yılında yazdığı bir makalesinde[85] toplum nüfusunun yarısını teşkil eden erkeklerin üretici durumda bulunduğunu ve diğer yarısının ise tüketici olarak sınıflandırıldığını belirtmek suretiyle kadınların çalışıp para kazanması ve üretenlerin tarafına mensup olmasını salık vermiştir. Buna karşılık Osmanlı toplumunda uzun yıllar devam eden hâkim zihniyet, kadınların çalışma hayatından uzak bulunması ve sadece yalnız ve kimsesiz kalan kadının maişet derdiyle ufak tefek önemsiz işlerden para kazanması neticesini doğurmuştur. Romanımızda temsil edilen Osmanlı kadınının çalışma hayatı da bu bağlamda bir meslek icra etmek şeklinde değil daha çok vasıfsız işlerden kazanılan cüzi miktarda paralardan ibaret kalmıştır. Kadınların çalışması veya dükkân işletmesi kimi gerekçelerle engellenmiş ve bu hususla ilgili Osmanlı tarihinde birtakım vakalar gerçekleşmiştir. Üçüncü Selim döneminde çamaşırcı kadınlara dükkân verilmemesine dair bir emir çıkarılır. Bu emrin gerekçesi de erkeklerin kadınların işlettiği bu dükkânların önüne yığılmasıdır.[86] Konuyla ilgili emrin erkek vatandaşların tedibinden ziyade ekonomik bakımdan kadınları mağdur ediyor olması Osmanlı kadınının çalışma hayatı cephesinden dikkat çekicidir.

Osmanlı Kadın Dergileri (1908'e Kadar) Etrafında Gelişen Faaliyetler

Osmanlı kadın hareketinin en faal hâlinin, Osmanlı kadınlarının mücadele, eylem ve taleplerinin en iyi gözlemlenebildikleri sahalar kadın dergileri ve kadınların kurdukları

[83] Tigınçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı- Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, s. 24-30.
[84] Geniş bilgi için bkz. Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Çalışma Hayatı", *Çalışma Hayatında Kadın*, ed. Gülay Akgül Yılmaz, İstanbul, 2017, s. 283-320.
[85] Namık Kemal, "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha", *Tasvîr-i Efkâr*, 4 Şevval 1283 / 9 Şubat 1867.
[86] Muallâ Kavuncu, a. g. m., s. 166.

dernekler olmuştur.[87] Osmanlı toplumunda kadınlarına mahsus ilk derginin çıkışı 1869 yılına tarihlenir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "İlk feminist hareketler"[88] olarak isimlendirdiği *Terakki* mecmuası ve onun Osmanlı kadınlara yönelik çıkardığı *Terakki-i Muhadderat* mecmuası etrafındaki çalışmalar, Osmanlı toplumunda kadın meselesinin basın yoluyla dile getirilmesi açısından önemli bir adımdır.

1868 yılında yayın hayatına başlayan *Terakki* gazetesi, kadın okurlarından gelen mektuplara sayfalarında yer vererek onların kendi sorunlarını dile getirmesi için imkân tanımıştır. Gazetenin 104. sayısında kadınların vapurlarda aynı ücreti ödemelerine rağmen erkek vatandaşlara göre daha kötü muamele görmeleri ve hor görülmeleri "Üç Hanım" imzalı bir mektupla eleştirilir. Ayrıca bir başka sayıda bir kadın okur, düşüncelerini dile getirmek istediğini ancak okuma yazma bilmemesi sebebiyle mektubunu başkasına yazdırdığını belirterek çok eşlilik meselesini sorgulamaktadır.[89] Bununla beraber daha *Terakki*'nin 13. nüshasında kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğin varlığı ve kaynağı hakkında görüşler öne sürülmüş ve bu girişimle gazete, dönemi için önemli bir hamle gerçekleştirmiştir.

> "Bu âlemde beka-yı nesli âdem için erkeklerin lüzumu ne derecede ise kadınların lüzumu dahi ayniyle ol derecedir. Kuş bir kanatla nasıl uçamazsa bekayı nesil dahi yalnız erkekler, yahut yalnız kadınlar ile mümkün olamaz… Akıl cihetine gelince kadınlara (saçı uzun aklı kısa) denilmesi taifei ricalden her kim olursa olsun bir erkek, taifei nisadan her kangi kadına nisbet olunursa olunsun elbette akıllıdır demek değildir. Belki umumu üzerine erkek cinsi kadın cinsine nisbet olununca daha akıllıdır demektir… Erkeklerin kadınlara nisbetle daha akıllı olması umuru muazzamada istihdam olundukları cihetle tecrübelerinin kesretinden ve kadınların akılca erkeklerden aşağı kalması vücutlerine elvermediği cihetle her işe girişemiyerek tecrübelerinin kılletinden neş'et eylemiştir."[90]

Daha önce de bir kadın okurdan gelen mektupta görüldüğü üzere, kendi vaziyetleri hakkında özeleştirilerde bulunan kadınlar moda müptelası olmaktan sıyrılıp işe yarar hâle gelmeyi arzu ettiklerini dile getirmektedir. Bunun için de kendilerini irşat edecek hocalara ve mekteplere ihtiyaçları olduğunu belirtirler.

---

[87] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 4. Baskı, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 59. Bu eser dışında Osmanlı kadın dergileriyle ilgili yapılan diğer çalışmalar şu şekildedir: Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları*, YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989; Rânâ Kaya, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış*, YL Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

[88] Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İçtimai Hayat", *Tanzimat I*, s. 619-659, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1999.

[89] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 60.

[90] *Terakki* gazetesi, Nu.13, 1869. (Akt. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta İçtimaî Hayat*)

"Bizim için iptida mektep lâzımdır, içinde irfanlı hocalar bulunsun. Aklımız gelişsin. Çok sefahate alıştık, bizi meneden bulunmuyor. Kokonalar evlerimize ayak basmadan evvel bir entari dikmesine beş on lira verildiği işitilmiş midir? Frenk işi deyu beş kuruşluk şeyi liralarla alıyoruz. Bu modalar çıkmadan çıplak mı gezer idi? Diyelim ki Frenklerin işledikleri zariftir, biz özensek anlar gibi işleyemez miyiz? Şükür, bizim de ellerimiz vardır, aklımız vardır… İşte efendimiz, bizim için ıslahhane emretmişler, deyu durup söylüyorlar. Oraya gidüp çalışmalıyız. Hamaratlık edüp paramızı kokonalara vereceğimize kendimiz yiyelim. Pederim Balıkesirde memur iken o zavallı Anadolu kadınlarını gördüm ki çalışa çalışa erkeklerden ziyade kazanırlar. Biz hanımlık kurup sanki ne olacağız…"[91]

Osmanlı hanımları toplu hâlde yazdıkları mektuplardan birinde de, kadınlara mahsus bir gazete çıkarılması yönündeki arzularını paylaşır ve kadınların tahsili için mektepler kadar gazetelerin de gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar. Kadınların bu talebinden çok kısa bir vakit sonra kadınlara mahsus ilk Osmanlı gazetesi *Terakki-i Muhadderat* yayın hayatına başlar.[92] İlk sayısı 1869 yılında çıkan ve 48 sayı hâlinde yayınlanan *Terakki-i Muhadderat*, haftada bir kez Pazar günleri yayımlanır ve gazetede kadınların eğitilmesi ve bilinçlendirilmesinin gerekliliği, yeni bir kimlik kazanmasının önemi vurgulanır.[93] *Terakki* başlığının altında "Muhadderat için gazetedir" ibaresiyle yayımlanan gazetede, kadınların gönderdiği okur mektuplarında da asıl vurgulanan husus kadınların eğitimine önem verilmesi ve bu yolla kadınların terakki edebilmesidir. Bunun yanında moda, ev idaresi, çocuk bakımı, çocuk eğitimi, evlilik ve aile hayatı gibi konular tartışılmakta ve kadınlar gelecek neslin mürebbileri olarak görüldüklerinden onların yetiştirilmesine büyük önem verilmektedir.

Yine *Terakki-i Muhadarat*'ın 5 numaralı nüshasında Rabia Hanım adlı bir kadın tarafından yazılan mektupta, kadın ve erkek cinsinin fıtrat olarak eşit olduğuna değinilmekte ve Avrupa kadınlarının terakkisi örnek gösterilerek Osmanlı toplumundaki mevcut terbiye usullerinin ıslah edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

"Şurası iyi bilinmek lazım gelir ki ne erkekler kadınlara hizmetkâr ve ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmamıştır.

(…)

[91] Faika imzalı okur mektubu, Terakki gazetesi, nu. 5, (Akt. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta İçtimaî Hayat*)
[92] Büşra Akgün, *Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2018, s. 5.
[93] Âlim Kahraman, "Terakkî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, s. 481.

> El ve ayak ve göz ve akıl gibi vesaitte bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsiyetçe olan mübayenetimiz mi bu hâlde kalmaklığımızı intac eylemiştir? Bunu hiçbir akl-ı selim kabul etmez. Eğer böyle olmak lazım gelse idi Avrupa taife-i nisvanı dahi bizim hâlimize benzerdi."[94]

Terakki-i Muhadarat'tan sonra Osmanlı basınında kadın dergisi olarak anılan ve kadınların bir şekilde seslerini duyurdukları sahalar açan süreli yayınlar arasında *Vakit yahut Mürebbi-i Muhadderât* (1875), *Ayine* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883), *Mürüvvet* (1887), *Parça Bohçası* (1889) başta gelenleridir.[95]

Şükufezar (1886) dergisi, yazarlarının tamamının ve sahibinin kadın olması dolayısıyla basın tarihimizde ilk örnek olarak öne çıkmaktadır. Derginin ön sözünde toplumda kadınlar hakkındaki yargıları değiştirmek yönündeki isteklerini belirten yazarlar, basın hayatında varlıklarını kanıtlamak ve seslerini duyurmak arzusunu taşırlar. "Biz ki saçı uzun aklı kısa, diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şehrah-ı sa'y u amelde mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebat olacağız."[96]

Osmanlı kadın dergilerinin ilk akla gelenlerinden biri olan ve Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigâr Hanım, Makbule Leman gibi birçok mühim ismin yazar kadrosunda bulunduğu *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1895-1908 yılları arasında yayımlanır. Osmanlı basın tarihinin en uzun süreli kadın dergisi olma unvanını taşımaktadır. Bu derginin basın tarihimizde öne çıkan özelliklerinden biri de "iyi Müslüman, iyi anne, iyi eş" idealini topluma yaymak gibi bir misyonu benimsemesi ve bunu, yayın politikasını "okuyup yazmayı seven, eğitimli, dindar, iyi ahlâk sahibi, iyi eş ve iyi anne özelliklerine sahip Osmanlı Müslüman hanımı yetiştirmek"[97] şeklinde belirterek ortaya koymasıdır.

Kadınlara atfedilen yaratılıştan ve doğuştan gelen eksiklik ve bu doğrultuda erkeklerden daha geride ve her bakımdan eksik görülmelerine karşı Osmanlı kadınları da basında çıkan yazıları vasıtasıyla mücadele etmişlerdir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye yazılan bir yazıda, bu durum için Endülüs tarihinden sunulan örneklerle eğitim görmeyen kadınların bile doğuştan gelen zekâları vasıtasıyla muhakeme ettiklerini ve birtakım fenni icatlar gerçekleştirdiklerini anlatmaktadırlar. Bu yazıda da görüldüğü üzere kadınlar hak

[94] Rabia Hanım, "Varaka (Birinci Mesele: Terbiyet-i Hazıramızın Vücub-ı Islahı)", *Terakki-i Muhadderat*, nu. 5, s.1-2. (akt. Büşra Akgün, *a. g. t.,* s. 132.)
[95] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 62-66.
[96] Akt. Serpil Çakır, *a. g. e.*, s. 65.
[97] Zehra Öztürk, "Hanımlara Mahsus Gazete", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek1 Cildi, s. 533-535, İstanbul, 2016.

mücadelesinde meselelere en temelden yaklaşarak kendileri hakkında geliştirilen basmakalıp fikirler ile savaşmaktadır.

> "Kadınlarda nakısiyet-i fıtriye var diyen bazı efkâr ve felsefeye karşı Endülüs tarihinden bir sahife küşadına mecbur olacağız… Terakkiyât-ı medeniye ne ile sabit? İhtirâ'ât ile değil mi? İşte biz de bir Arap karısındaki kuvve-i fikriyenin mahsulünü dermiyan edeceğiz. Hatta şu kadar müspet ki ismi bile hatırımızda. Ubeyde.
>
> Pederi bir müezzin. Tahsil-i maariften mahrum olan bir fakir. Kızı ise keza… Bir de çocuğu var. Daima evladıyla oturur. Ona talim-i ahlak eder."[98]

Kadın dergileri ve kadınlar için çıkarılan gazeteler yanında kadınların bir araya gelerek fikir teatisinde bulunduğu ve hemen her konuda yardımlaşma ve dayanışma fırsatı buldukları müesseseler kadın dernekleri olur.[99] Ancak kadın derneklerinin daha ziyade İkinci Meşrutiyet yıllarından itibaren faal olarak görülmesi sebebiyle burada kadın derneklerine fazlaca değinmek mümkün görünmemektedir. Osmanlı'da kurulan dernekleri yardım dernekleri, kadınları eğiterek meslek kazandırmayı amaçlayan dernekler, kültür amaçlı kurulan dernekler, ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan dernekler, ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri, farklı etnik grupların kadın dernekleri, siyasal partilerin kadın dernekleri, feminist kadın dernekleri, siyasal amaçlı kadın dernekleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür.[100]

Tanzimat Aydınlarının Osmanlı Kadınları Hakkındaki Görüşleri

Tanzimat dönemi aydınları, hem yazdıkları edebî eserlerde hem de fikirlerini ihtiva eden metinlerde kadın meselesine eğilmiştir.[101] Kadınların eğitimi ve hakları konusuna odaklanırken onu istikbali inşa eden kişi, insanlığın diğer yarısı olarak düşündükleri için onun cahil ve eğitimsiz kalmasını istemezler. Kadınlar gelecek nesli yetiştiren kişiler olarak görülmektedir, bu yüzden çocuklarını doğru şekilde terbiye edebilmeleri için onların da eğitim almaları mühim görülmektedir.

---

[98] "Bir İslâm Kadınındaki Zekâ", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nu. 8, s. 5-6, 14 Eylül 1311/ 26 Eylül 1895. (Akt. Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, 2. Baskı, Ayizi Yayınları, Ankara, 2016, s. 58.)

[99] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 87.

[100] Serpil Çakır, *a. g. e.*, s. 87-131.

[101] Tanzimat aydınlarından Ahmet Midhat Efendi'ye bu giriş kısmında yer vermeyeceğiz. Tezimizin konusu olan Ahmet Midhat Efendi'yi eserlerindeki kadın görünüşleriyle ele alıyoruz. Yine tezimizin altıncı kısmında, onun kadınlar hakkında fikrî olarak neler söylediği üzerinde duracağız.

> "Tanzimat devri romancıları, kadın meselesine büyük ehemmiyet vermişler, kadının mükemmel bir zevce ve anne olarak terbiyesinin, yetişecek nesillerin selâmeti ve Türk Milleti'nin bekası bakımından çok lüzumlu olduğuna inanmışlardır. Kadının, iyi bir ev hanımı olması yanında kültür muhtevasını da mühim saydıklarından, kız çocuklarının okutulmaları ve çok iyi terbiye görmeleri gibi fikirleri, sadece makalelerinde işlemekle kalmamışlar, bu görüşlerini, romanlarında da müşahhas örnekler halinde gözler önüne sermeğe çalışmışlardır."[102]

Tanzimat döneminin önemli aydınlarından Münif Paşa, *Muhaverât-ı Hikemiye*'de (1859) kadınların eğitimiyle ilgili bir çeviri metnine de yer vermiştir.[103] Kız çocuklarının nasıl eğitilip yetiştirileceği konusundaki fikirlere yer verilen eser, "Osmanlı toplumuna çağdaş kadın haklarının düşüncesinin girişi"[104] bağlamında önemli bir adım olarak görülmektedir.

Namık Kemal gerek makalelerinde ve diğer gazete yazılarında kadın meselesine derinlikli bir şekilde eğilmesi gerekse kurmaca eserlerinde edebiyat tarihinde sıklıkla anılan kadın imgeleri yaratmış olması itibariyle kadın meselesinde öne çıkan Tanzimat yazarları arasında gelmektedir. Yazarın kadın eğitimi hakkındaki görüşlerini ele aldığı makalesi, bu meselede akla gelen ilk metinlerden biridir. Namık Kemal, 1862 yılında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan makalesi "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha"da[105] kadınların eğitilmesi gerektiğini ve daha ziyade "terbiye-i evlat ve idare-i beyt ve hıfz-ı edeb hakkında mükellef oldukları vezaif-i şer'iye ve akliyeyi bildirecek surette marifet ve kesb ü kâr için hâllerine münasip bazı taallümden" geçmeleri gerektiğini dile getirmektedir. Osmanlı kadınının asli vazifesi olarak gerçekleştirmesi gereken rol ve ödevler, çocuklarını usulünce yetiştirmek, hanesini iyi ve ölçülü bir şekilde idare etmek, çalışarak para kazanmaktan ibarettir. Yazar, anne ve ev kadını kimliği yanında kadının çalışmasının toplumun refahı ve saadeti için önemli olduğu üzerinde durmaktadır.

Diğer Tanzimat yazarları ile ortak bir görüş çerçevesinde kadını insanlığın "nısf-ı diğeri" olarak gören Namık Kemal, onun eğitiminin ihmal edilmesi sebebiyle zihnî gelişimini tamamlayamadığını ve bu yüzden toplumun faydası için çalışamadığını belirtmektedir. "Bahusus kadınlar otuz kırk seneden beri mesâi-i umumiyeye iştirakden bütün bütün çekilerek bayağı çalgı ve mücevher gibi sırf esbâb-ı telezzüzden ma'dûd olmuştur." Kadınların bir süs gibi erkeklerin zevkine hizmet ettiği ve çocuk doğurmaktan başka bir faydaları bulunmadığı

---

[102] Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 406.
[103] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 229.
[104] Ali Budak, *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.
[105] Namık Kemal'in bu makalesi hakkındaki alıntılar ve diğer malumat, Sema Uğurcan'ın doktora tezinden alınmıştır. (Sema Uğurcan, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri–Tanzimattan Cumhuriyete Kadar*, s. 4-6)

düşünüldüğünden kadınların eğitilmesi ve topluma hem anne kimliğiyle hem de üretici kimliğiyle hizmet etmesi gerektiği savunulmaktadır. "Diğerlerinin semere-i mesaisiyle taayyüş ve tezyin ederek atalet hâlinde kalması teavün-i umûmî fâide-i milleti vücudun bir tarafına ârız olan illet-i fâlice kadar ızrâr etmekte olduğu meydandadır." Yazarın bu sözlerinden anlaşıldığı üzere asalak gibi erkeğe bağlı şekilde yaşayan kadının toplumun felçli bir uzvundan farksız olduğu düşünülmektedir.

Kadınların geri kalmasına birçok kimse tarafından sebep olarak gösterilen zekâlarının erkeklerden aşağı olduğu fikri ve tesettür zorunluluğu Namık Kemal'e göre gerekçe kabul edilmez. O, kadın ve erkeğin zekâ bakımından birbirinden hiçbir farkı olmadığını, ayrıca kadınların mesturiyetinin hiçbir şekilde cemiyette aktif olarak bulunmalarını engellemediğini savunmaktadır. Buna gerekçe olarak kadınların eskiden İstanbul'da ve hâlen taşrada serbestçe pazarlarda ticaret yapmalarını örnek göstermektedir. "Bundan otuz kırk sene evvel İstanbul'da ihtiyaç-ı beytiyenin hemen nısfı kadınların iane-i dest-i ihtimamiyle husule geldiği tarih ve tevatür ile müsbet bulunduğu misillü el-hâletü hâzihi taşralarda kadınlar sanat ve ziraat ve kendilerine mahsus olan pazarlarda ticaretle meşgul olduğu görülmekte olmasından dahi anlaşıldığı üzere bu hükm şer'î hevesât-ı nefsaniyenin takîfiyle hıfz-ı namus mesaisine ait bir kanun-ı mer'î olup yoksa nisânın cemâdât gibi harekâtına hâsıl olamayacağı aşikârdır." Buna rağmen son zamanlarda kadınların "hak, vazife ve menfaat" duygularını unutarak hareket etmelerini esefle dile getirir. Bunun zararı yalnızca o kadının ailesini etkilemez, yeni neslin yetiştiricisi olarak görüldüğünden bu zarardan bütün cemiyet etkilenmektedir. Kadının en büyük ödevi, çocuğunun iyi bir şekilde terbiye etmektir. Bu anlamda kadının eğitim ve terbiyesine önem verilmesi, toplumun istikbalinin de garantisi olarak görülmektedir.

1872'de *İbret*'te çıkan "Maarif" makalesinde, Avrupa'da mektep hocalarının çoğunun kadın muallimelerden oluştuğu ve bunların da birçoğunun yirmi beş yaşından genç olduklarının altına çizmektedir. Bununla beraber meslekleri ve toplumsal konumları itibariyle önemli bir yerde bulunan Avrupalı erkeklerin de evlenecekleri kadınları bu öğretmenler içinden seçtiklerini belirtmektedir.[106] "Memleket bulunur ki, mekteplerinde olan hocaların yarısından ziyadesi kadınlar veya daha vazıh tabir olunmak istenirse yaşına varmamış kızlardır. Cumhurbaşkanları, bakanlar, milletvekilleri, generaller, memurlar, âlimler, edipler hemen ekseriyet itibariyle eşlerini onlardan seçerler." Dolayısıyla Namık Kemal'in dikkat çektiği noktadan anlaşıldığı gibi Tanzimat aydınlarının zihnindeki Batılı kadın imgesinde

[106] Sema Uğurcan, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri–Tanzimattan Cumhuriyete Kadar*, s. 8.

eğitimli kadın aynı zamanda iyi bir evlilik hayatının da sahibi olacaktır. Kadınların eğitimi bir noktada, eğitimli erkeğin sahip olacağı iyi bir eş rolüne indirgenmektedir.

1872 yılında *İbret* gazetesinde çıkan "Aile"[107] başlıklı makalede aile kurumundaki aksaklıklara değinerek bunların ne zamana kadar devam edeceğini sorgulamaktadır. Bu noktada toplum bireylerini suçlu gören yazar, onların tutumlarını eleştirir ve babaların oğulları, annelerin kızları ve akrabaların birbirleri hakkındaki köhne ve bozuk tutumlarının değişmesi gerektiğini söylemektedir. Aile içi şiddet, moda düşkünlüğüyle kadınların aile bütçesine verdikleri zarar, gençlerin hayatına aile büyüklerinin müdahale etmesi gibi yanlış tutumları eleştirirken bütün aile bireylerinin bu yanlış tutumlar dolayısıyla mağdur olduklarını düşünmektedir. "Ne zamana kadar erkekler karılarını dövecek, ne zamana kadar kadınlar kocalarını yaşmak, ferace eziyetleri ile sabaha kadar uykusuz bırakacak, ne zamana kadar babalar, oğlunun kendi gibi olmasını veyahut mesela kendi mahalle imamı iken oğlu doktor olmak isterse, ayıbını kara toprak örtmesini dileyecek." Bununla beraber anneleri eleştirdiği husus, kızlarını istemedikleri evlilikleri yapmaya zorlamaları ve onların şahsi hürriyetlerini hiçe saymaları hakkındadır. "Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık meta gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazar-ı meayip-cûyânesine arz ettikten sonra hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını bile sormaya tenezzül etmeksizin kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek?"

Aile bireylerinin sıkıntı ve sorunlarının kaynağının çocukluk dönemlerinde aranması gerektiğini düşünen Namık Kemal, bununla ilgili olarak evin hanımı sayılan kadının durumunu şu şekilde tasvir etmektedir. "Hanımının da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Teehhülden sonra bebek gitmiş, yerine bir kız gelmiş; o da büyümüş, bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmaya mecbur ise kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmekte muztar olmuş. Nihayet teverrüm etmiş. Biçare gâh ettiğini, gâh Cenâb-ı Hakk'ın mücâzâtını düşünerek iki elini böğrüne koymuş, rahat döşeğinin etrafını hazin hazin dolaşır durурmuş." Osmanlı kadınının en mühim meselelerinden biri olarak görülen gönülsüz evlilikler burada dile getirildiği üzere kadının hayatına kast eden neticelere dahi varmaktadır. Yazar burada tasvir ettiği hâli *Zavallı Çocuk* (1873) adlı piyesinde de işleyecek ve burada tasvir ettiği sahneyi aynıyla piyesinde de canlandıracaktır.[108]

[107] Namık Kemal'in bu makalesi hakkındaki alıntılar ve diğer malumat, Sema Uğurcan'ın doktora tezinden alınmıştır. *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri –Tanzimattan Cumhuriyete Kadar*-, s. 4-6.

[108] Hüseyin Doğramacıoğlu, "Namık Kemal'in İbret Gazetesinde Sıraladığı Sosyal Tenkitler ve Çözüm Önerileri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 6/1 Winter 2011, s. 999-1010.

Namık Kemal, toplumun demografik meseleleri üzerinde de ehemmiyetle durmakla beraber kadınlarla ilgili meselelerin başında gelen "ıskat-ı cenin" meselesini "Aile", "Nüfus", "Iskat-ı Cenin" başlıklı makalelerinde ele almaktadır. Çocukların doğmadan anne rahminden alınmasını "bir masumun dünyasını görmeden hayatına kastetmek, canına kıymak, rahm-i maderde öldürmek ve helak etmek" şeklinde ifadelerle büyük bir vahşet olarak görmekte ve kınamaktadır. "Aile" başlıklı makalesinde, Osmanlı vatandaşlarının en büyük ödev ve sorumlulukları arasında gördüğü nüfusun artırılması hususunda, çocuklarının canına henüz anne karnında veya doğar doğmaz kasteden ebeveynlerin milletlerine karşı vazifelerini yerine getirmediklerini bildirir. "Ebnâ-yı vatanın teksirine çocuklarımızı daha rahm-ı maderden öldürmekle ve doğanları Körükçüoğlu macunu veya afyon şurubu ile tesmim etmekle, vücutlarımızı müskirat denilen zehr-i müzmin ile helak eylemekle mi hizmet edeceğiz?"[109] Namık Kemal, *Hadika* gazetesinde 1872'de çıkan "Iskat-ı Cenin" başlıklı makalesinde toplum nüfusunun artmasının önemli olduğunu belirtir ve kadınların kendi zevkleri ve rahatları uğrunda çocuklarını düşürmek suretiyle öldürmelerinin son derece kötü bir eylem olduğunu söylemektedir.[110] "Nüfus" başlıklı makalesinin nüfusun azalmasının zararları üzerinde dururken, bir yandan da bu azalmanın nedenlerini sıralamaktadır. Bu nedenler arasında "çocuk düşürme" hadisesi de bulunmaktadır. Bu hadise, o dönem toplumunda yaygın olarak görülen bir durum olmakla beraber bu işi icra eden yazarın "kanlı ebe" olarak nitelendirdiği ve cellat olduklarını düşündüğü kimseler bulunmaktadır.[111]

Namık Kemal gazete makaleleri yanında roman, piyes ve şiirleriyle de kadın merkezli edebiyat araştırmalarına önemli malzemeler sunmaktadır. *Vatan* piyesinde yarattığı Zekiye tipi etrafında şekillenen vatanperver kadın tipi kadar, *İntibah* romanında görülen melek ve canavar kadın imgelerinin karşı karşıya getirildiği kadın kahramanları edebiyat tarihinin öne çıkan klişe kadın tipleridir. Bunun yanında hamasi şiirlerinde kullandığı kadın metaforları da gözden uzak tutulamaz. *Vaveyla* şiirinde vatanı kadın metaforuyla anlatan Namık Kemal'in bu eseri, kadın eleştirisi bağlamında derinlikli bir incelemeyi gerektirmektedir. "Namık Kemal'de vatan fikri, aynı zamanda, çağdaş Fransız ve biraz da Alman vatancılık hareketlerinin ve vatan edebiyatlarının tesiri altındadır. Kemal'in vatan'ı bir anne-vatan olarak tasvir ve tasavvur edişlerinde bilhassa Fransız vatan şairlerinin anne-vatan anlayışlarına

[109] Namık Kemal, "Aile" makalesi. (Akt., Hüseyin Doğramacıoğlu, *a. g. m.*)
[110] Sema Uğurcan, *a. g. t.*, s. 7.
[111] Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), "Namık Kemal ve Nüfus Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 2, 1940-1941, s. 116.

benzer çizgiler vardır. Zira vatanı, güzel bir kadın, bir sevgili, bir kraliçe ve bilhassa bir anne-vatan şeklinde tasvir ve tasavvur ediş, Fransız şiirinde oldukça eski bir tarihte başlar."[112]

Dönemin önemli yazarlarından biri olan Şemsettin Sami, özellikle *Kadınlar* (1879) başlıklı müstakil eseri yazarak modernleşme dönemi kadın meselesi tartışmalarında öne çıkan isimlerden biri olur.[113] Tanzimat dönemi genel zihniyet yapısına yerleşmiş ve kadına yaklaşımda gelenekselleşmiş bir tutum olan, kadının gelecek neslin yetiştiricisi rolü etrafında şekillenen kadın eğitiminin zaruri görülmesi fikri Şemsettin Sami'nin de savunduğu bir fikirdir. Şemsettin Sami, "cemiyet-i beşeriyeyi terbiye ve teşkil eden" kişiler olarak gördüğü kadınlar üzerinde bu yüzden ehemmiyetle durur.

> "Bir ümmetin ahvali daima kadınlarının ahvaliyle mütenasip olur. Kadınları terbiyeli bulunan toplum terbiyeli, kadınları terbiyesiz bulunan toplum terbiyesiz, kadınları idareli ve çalışkan bulunan ümmet zengin ve mamur, kadınları müsrif ve tembel bulunan ümmet fakir ve harap, kadınları namuslu bulunan ümmet namuslu, kadınları sefahatte bulunan ümmet sefih olur.
>
> Kadınlar cemiyet-i beşeriyenin esasıdır. Medeniyetin husulü, cemiyet-i beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine mütevakkıftır."[114]

Kadınlar risalesinde, kadının aile içindeki konumunun ehemmiyetinden bahseden Şemsettin Sami, onu ailenin "rüknü" olarak görmekte ve ailenin diğer üyelerinin "seyyare" gibi anne olan kadının etrafında toplandığını belirtmektedir. İşte biraz da bu yüzden istikbalin garantisi ve yeni nesilleri yetiştirecek olan kadın değerli bulunmakta ve onun meseleleri üzerine eğilmenin gerekliliği savunulmaktadır. Dolayısıyla kadının eğitimine ihtimam gösterilmesi gerekmektedir. Eserinin önemli bir kısmında kadının eğitimine değinen Şemsettin Sami, kadının toplum hayatında geri planda ve erkeklerden daha aşağı bir konumda bulunmasının sebebini eğitim görmemesinden dolayı cehalet içinde bulunmasına bağlamaktadır. Kadınlar eğitim gördükleri takdirde kendilerindeki kusurları düzelterek, kendilerinden beklenen iyi anne ve eş olmak vasıflarını hakkıyla yerine getirecek, yaradılıştan gelen meziyetlerini, zekâ ve kavrayış güçlerini geliştireceklerdir. Bu anlamda Şemsettin

[112] Nihad Sami Banarlı, "Edebiyatımızda Vatan Sevgisi ve Fikret'in Vatancılığı", *Edebiyat Sohbetleri*, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2012, s. 426.
[113] F. N. Şehnaz Aliş, "Şemsettin Sami'nin Kadınlar Hakkındaki Görüşleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 269-276, 2005.
[114] Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1296/ 1879, s. 47.

Sami'nin koşulsuz olarak Osmanlı kadınının eğitimini desteklediğini ve bu görüşe karşı çıkanlara sert eleştiriler getirdiğini söylemek mümkündür.

Şemsettin Sami, *Aile* mecmuasında çıkan yazılarında da kadınlar hakkındaki meselelere değinir. "Ev İdaresi" makalesinde kadının ev içindeki rollerini ve sorumluluklarını ele almaktadır. "Kadın, her ne kadar büyük ve zengin olursa yine gözleri mutfağından, kilerden, eli iğneden, makastan ayrılmamalı; kitap da okumalı, defteri de elden bırakmamalı; evin, elbisenin, çamaşırın, yemeğin, elhasıl evde mevcut veya hasıl olan her şeyin temizliği, kadının mukaddes bir vazifesidir; cüzi bir yırtıklık, cüzi bir leke kadın için bir lekedir."[115] Bir yandan da kadınları "insan fabrikası"[116] olarak vasıflandırırken onların annelik rollerini öne çıkarır. Kadınların eğitim almalarının gerekçesi olarak annelik rolünü hakkıyla ifa etmeleri için bunun gerekli olduğunu düşünür. Bu yüzden kadın eğitiminin, erkeklerin eğitilmesinden daha mühim olduğunu şu şekilde ifade etmektedir. "Bir erkeğin aldığı terbiye ve öğrendiği ilim ve hüner yalnız kendi nefsinde kalır, hâlbuki kadın ilim ve terbiyesinden evladını, ve belki hizmetçilerine varıncaya kadar bütün ev halkını, bütün aileyi müstefit ve hissedâr eder."[117]

Kadının gelecek neslin yetiştiricisi olma fonksiyonu üzerinde hususiyetle duran Şemsettin Sami, bununla ilgili olarak çocukların ilk mektep öğretmenlerinin de kadın olması gerektiğini ve bunun çocuğun gelişimi açısından çok daha değerli olduğunu düşünmektedir. Çünkü çocuk eğitimi konusundaki başarı, kadınlara fıtraten verilmiş bir meziyet olarak görülmektedir. "Cenâb-ı Hallâk çocuk büyütüp terbiye etmek hassasını kadınlara vermiş olduğundan, çocuk, validesinin aguş-u şefkatinde iken, aldığı iptidaî ve esasî terbiyeden sonra, bir mektebe girmek mecburiyetinde bulunduğu vakit, o mektepte kendisini terbiye ve talim ve tedris edecek muallimin bile kadın olması terbiyenin teshil ve tesriine medar olur."[118] Bununla beraber "fünun ve ciddi ilimlerin" tedrisini erkeklerin uhdesine teslim etmekten geri durmayacak, kadınların çocuk eğitimi konusundaki başarılarını içgüdüsel olarak verilmiş özelliklerine bağlayacaktır.

Kadınların çalışması hakkındaki görüşlerini de öne süren Şemsettin Sami, her ne kadar taşrada kadınların, sadece erkeklerin yapabileceği düşünülen kaba ve zahmetli işleri yapsalar bile esasında kadınların "nezaket ve letafetine halel getirmeyecek işlerle" meşgul olmalarını salık vermektedir. Kadınların erkeklerden çok daha başarılı olacağını düşündüğü bazı sanatlar ve meslek grupları olduğunu belirtir ve terzilik, hekimlik, eczacılık ve mağaza satıcılığı gibi

[115] Şemseddin Sami, "Ev İdaresi", *Aile*, nu. 1, 1880. (Akt. Şahika Karaca, "Şemsettin Sami ve Kadınlar", s. 141.)
[116] Şemseddin Sami, *a. g. e.*, s. 22.
[117] Şemseddin Sami, *a. g. e.*, s. 34.
[118] Şemseddin Sami, *a. g. e.*, s. 43.

işleri kadınların yaradılışına uygun görmektedir. Ayrıca kadınların sağlıklı bir ruh hâli içinde hayatını sürdürmesi için onlara sadece okuma yazma öğretmenin yetmeyeceğini ayrıca bir fen veya meslek eğitimi verilerek topluma maddi ve manevi planda fayda sağlayacakları işlerle meşgul olmalarını tavsiye etmektedir.

Kadınlar ve erkeklerin eşit olması gerektiğini savunmakla beraber aile hayatında kadın ve erkek arasında işbölümüne dayalı bir yardımlaşmayı işaret ederek cinsiyet rollerine vurgu yapmaktadır. Avrupalıların kadınlar hakkında İslâm dinine suçlamalar yapmasına karşı çıkan Şemsettin Sami, İslâm dininin kadınlara olan saygısını ispatlamak adına tarihî şahıslardan vesikalar sunar. Batılıların İslâm dininde kusur olarak görerek eleştirdiği durumlar çok eşlilik, tesettür, boşanma ve esaret müessesesi etrafında şekillenmektedir. Şemsettin Sami bu hususlar hakkında sırayla açıklamalar getirerek mensup olduğu dinin hükümlerini Avrupalılara karşı savunmuş olur.

Şemsettin Sami'nin *Kadınlar* kitabında ve makalelerinde kadın meselesine karşı itidalli ve geleneksel bir tavır geliştirmesine karşılık *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında yarattığı kadın kahramanına atfettiği eğitimli kadın kimliği ve kadınlarla ilgili konular hakkında kadın kahramanlarına yüklediği cesur söylem dikkat çekmektedir. Böylece bu romanda Talat'ın annesi ve Fıtnat'ın annesinin yaşadıkları mağduriyetleri onların kendi ağzından okura aktaran yazar, toplumun kadınlara karşı tutumuna bir eleştiri getirmiş olur. Talat'ın annesi Saliha Hanım, sıbyan mektebindeyken çalışkanlığı sebebiyle dersin ikinci hocası olma mertebesine erişmiştir. Mektep arkadaşı Rıfat Bey ile evlenen kadın, genç kızların tahsil ve terbiyesine önem verilmesi, gençlerin istedikleri kişiler ile evlenmesi gerektiğini dile getirerek insanların hak ve hürriyetlerini vurgulamaktadır.[119]

> "Ah biçare biz kadınlar!... Bizi hiç insan sırasına koymazlar! Babalarımız, istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler. O adamların tabiatını sormazlar. Biz o adamlarla geçinecek miyiz? Orasını hiç düşünmezler. Bize bir defa "Filân adamı koca ister misin?" yahut "Kimi koca istersin?" diye sormak yok. Bize derler: "İşte, seni filân adama vereceğiz." Biz sükut ederiz. Ama gönlümüz ne der? Yarabbi, babamın bu söylediği efendi genç olsun, güzel olsun, iyi tabiatlı olsun. Filvakî, bazı defa öyle çıkar. Lâkin bazı kere de bütün bütün zıddına… Gider bakarız ki, bize koca olacak adam altmış yaşında, yahut bir gözden kör, yahut burunsuz, yahut sarhoş, yahut ahmak… Ah siz erkekler ne zalimsiniz! Bir kızcağızın gözü biraz şaşı olsa, yahut bir ayağı cüz'i topal olsa, biçare evlenmeksizin ihtiyarlar gider. Kimse almaya tenezzül etmez! Ama

[119] Sema Uğurcan, *a. g. t.*, s. 21.

sizin en fenası, en uğursuzu, en sakatı, bakarsın ki, kızların en güzelini, uslusunu alır da biçareyi esir eder!..."[120]

Saliha Hanım, kadınların arzularını hiçe sayan toplum düzenini evlilik kurumu etrafından eleştirirken Fıtnat'ın annesi de kocasının kendisini kolaylıkla boşaması karşısında yine kadınların mağdur olduğunu dile getirmektedir.

"Ah zavallı biz karılar! Biz, evlendiğimiz vakit de zannederiz ki, bir koca, bir refik alıyoruz. Halbuki erkekler bize o nazarla bakmıyorlar. Onlar, evlendikleri vakit, karılarına verdikleri ehemmiyet, satın alacakları bir beygir yahut bir arabaya verdikleri ehemmiyetten azdır!... Evet… Hakları var a… çünkü, bir beygir alacaklar, eğer iyi çıkmazsa, yine satmaya mecbur olacaklar. Lâkin aldıkları fiyatla belki satamazlar. İşte bir zarar korkusu var. Fakat kadınları iyi çıkmazsa (!), tab'larına muvafık gelmezse (!) hiçbir zarar etmeksiniz onları bırakırlar; başkalarını, daha iyilerini (!) alırlar. İşte bizi hayvan mesabesinde bile tutmazlar. Ne yapalım? Hüküm onların elinde. Nasıl isterlerse öyle yaparlar!."[121]

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat romanının öne çıkan özelliklerinden biri de âşık olduğu Fitnat ile gizlice görüşmek için kadın kılığına girmek zorunda kalan Talat'ın İstanbul sokaklarında başına gelenler münasebetiyle, onun ağzından kadınların sorunlarının dile getirilmesidir. Talat, kadın kılığında sokaktan geçerken kendisinin de bizzat tanıdığı bir memurun ona kadın olduğu için sarkıntılık ettiğine şahit olur. Bu durum karşısında kendi hemcinslerinin kadınlar üzerindeki tazallümünden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Bu durumu da daha önceki satırlarda bahsettiğimiz kadın sorunlarına eklemlemek ve romanın on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda kadınların çeşitli sorunlarına içtenlikle temas ettiğini söylemek mümkün olacaktır.

"-Ah biçare kadınlar, neler çekerlermiş! Biz erkekler onları kukla mesabesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mani oluruz. Bu ne rezalet! Ne küstahlık! Bir erkek tanımadığı bir başka erkeğe rastgelse, yüzüne bakmaz, söz söylemez. Lâkin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir kadına rastgeldigi gibi, gülerek yüzüne bakmaya ve söz söylemeye başlar

[120] Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Tal'ât ve Fitnat*, hzl. Yakup Çelik, 10. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s. 15.
[121] Şemsettin Sami, *a. g. e.*, s. 78.

ve kovsalar bile yanından ayrılmaz. Demek oluyor ki, biz karıları insan sırasına koymayız. Kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkarız."[122]

Tanzimat yazarları arasında kadın kimliğiyle öne çıkan Fatma Aliye Hanım da, fikrî ve kurmaca eserlerinde kadın meselesini ve kadın etrafında şekillenen diğer meseleleri öncelikli olarak ele almaktadır. Fatma Aliye Hanım, *Nisvan-ı İslâm* (1892) isimli eserini, Avrupalılar tarafından yanlış tanınmış olduğunu düşündüğü Osmanlı ve İslâm kadınları hakkındaki hakikatleri ortaya koymak için yazmıştır. Diyaloglar hâlinde ve soru-cevap şeklinde yazılan bu eseri, mukaddime ve üç muhavereden oluşmaktadır. Avrupa'dan gelen misafir hanımları, Ramazan ayı dolayısıyla iftar sofralarında ağırlayan Fatma Aliye Hanım, onların harem hayatı, esaret, cariyeler, tesettür, çok eşlilik, evlenme ve boşanma şekilleri hakkındaki suallerini cevaplayarak İslâm kadınları hakkındaki yanlış algıyı düzeltmek arzusunu taşımaktadır. Bu eserde Fatma Aliye'nin kadınlar hakkındaki görüşleri ve savundukları Ahmet Midhat Efendi'nin görüşleriyle paralellik taşımaktadır ve kitap hâline getirilmeden evvel *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika edilmiştir.

Fatma Aliye Hanım 1895 yılında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıkan "Bablölerden İbret Alalım" başlıklı makalesinde Osmanlı kadınlarının talim ve tahsil yönünden geldiği mertebeyi takdir ederken yazısını yayınladığı derginin de İkinci Abdülhamit'in maarif yolundaki inayetlerinin eserlerinden biri olarak Osmanlı kadınlarına sunulduğunu belirtmektedir. Kadınların yazarlığını teşvik etmek gayesiyle onların "Bas Bleu'leri"[123] değil kendi eslafı olan meşhur İslâm kadınlarını örnek almasını tembih etmektedir. Kadınların yazı hayatında erkekler tarafından tahkir edilmeleri ve küçük görülmeleri karşısında yılmadan eylemlerini sürdürmelerini, onların da erkekler kadar ilim ve maarif bakımından hak sahibi olduklarını belirtmektedir.

"Usul-i maişet-i beşeriyenin icabından mıdır nedir, temeddün eden milletlerin ulûm ve fünûnda evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınların onlara peyrev oldukları görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin iptidasında kendilerini takip eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmak istiyorlar. Güya ki hakk-ı takaddümü hod-kâmlıkla bir hakk-ı tasarruf ve temellük yerine koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş böyle gelmiş şeylerdendir. Ama böyle olmuş demeniz böyle yapmışlardır demektir. Yoksa bu ilim ve fazlın sahibi olan Cenab-ı

[122] Şemsettin Sami, *a. g. e.*, s. 57.
[123] Niteliksiz kadın yazar.

> Feyyaz-ı Mutlak Hazretleri onu kullarının erkeğine dişisine hep birden buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan diriğe erkeklerin iktidarı erişebilir mi?"[124]

Kadınların eğitimiyle ilgili görüşlerini birçok makalesinde, eserinde ve romanında ortaya koyan Fatma Aliye Hanım, özellikle "Talim ve Terbiye-i Benât-ı Osmaniye"[125] makalesinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Burada öne sürdüğü görüşlerden öne çıkanı, genç kızlara Fransızca ve diğer batılı yabancı diller ile eğitim verilmesinin, onları Avrupalı kızlar gibi giyindirerek ve onlara piyano öğreterek bir Avrupalıdan farksız olarak terbiye edilmesinin yanlış olduğu yönündedir. Fatma Aliye Hanım, millî eğitimin değerini hususiyetle vurgulamaktadır. "Suret-i terbiyedeki bu tenevvu ve karışıklık nisvan-ı Osmaniye için hoş görülemez. Bu suretle Türklük ve Osmanlılık terbiyesi nerede kalıyor? Evet her halkın kendi ahlak ve âdâtına ve ahvaline münasip bir terbiyesi de hâlân ve tab'an bize yakışan bir terbiye değil midir?"[126] Genç kızlara alaturka veya alafranga olarak iki tip eğitim verildiğini belirten Fatma Aliye Hanım, ideal olanın bu iki eğitim usulünün birleştirilerek verilmesi olduğunu söylemektedir. Bu eğitimin ise mürebbiyeler tarafından verilemeyeceğini ancak Abdülhamit tarafından yeni usullerle kurulan mektepler vasıtasıyla verilebileceğini belirtmektedir. Bu makaledeki görüşleri Ahmet Midhat Efendi'nin özellikle *Bahtiyarlık* ve *Jön Türk* eserlerinde öne sürdüğü kız çocuklarının eğitimiyle ilgili görüşleriyle birleşmektedir. [127]

"Nisvan-ı İslâm ve Bir Fransız Muharriri"[128] makalesinde Batıda Şark kadınları hakkında yazılanlara karşı fikirlerini dile getirir. Bu makalede Emile Julliard'ın *Şark Kadınları, Garp Kadınları* adlı eserindeki görüşlerini tenkit eder. Şark kadınlarının çok kötü koşullarda adeta esir gibi yaşadığı yönündeki Batılıların algısını, onların Şark kadınlarının mağdur olmasında İslâm şeriat kurallarının etkili olduğu yönündeki görüşlerini eleştirir. Fatma Aliye Hanım'a göre Emile Julliard'ın bu kitabı yazmasının sebebi yavaş yavaş harekete geçen ve haklarını savunmak için kalkışma hâlinde olan Avrupalı kadınların, Şark kadınlarının mahremiyete odaklanan kapalı hayatlarından ibret almasını istemeleridir.[129] Fatma Aliye Hanım'ın 1896'da yazdığı bu makale ile 1892 yılında yayımladığı *Nisvan-ı İslâm* adlı eserinde görüşleri, Ahmet Midhat Efendi'nin Şark ve Garp kadınlarıyla ilgili

[124] Fatma Aliye Hanım, "Bablölerden [Bas Bleu'lerden] İbret Alalım", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu: 2, s. 2-3, 24 Ağustos 1311/ 5 Eylül 1895. (Akt. Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, s. 54.)
[125] *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 37, 1896.
[126] Akt. Şahika Karaca, Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkısı", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2011, Sayı 31, s. 99.
[127] Sema Uğurcan, *a. g. t.*, s. 15-16.
[128] *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 91-92, 1896.
[129] Sema Uğurcan, *a. g. t.*, s. 16.

mukayeselerde öne sürdüğü görüşler ile paralellik göstermektedir. Hatta bununla ilgili olarak Ahmet Midhat Efendi, Batılıların zihnindeki Şark kadını imgesinin yanlışlığı ve kadınlarımız hakkındaki yanlış kanaatleri düzeltmek adına yapılacak kalem mücadelesini Fatma Aliye Hanım'a bıraktığını ve bu konuda manevi kızının son derece başarılı olduğunu belirtmektedir.[130]

Fatma Aliye Hanım, *Meşahir-i Nisvan-ı İslâm* adlı bir eser yazarak burada İslâm'a hizmet etmiş âlim kadınların biyografilerine yer verir ve bunlardan bazısını *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayınlar.[131] Bu kitabı yazma sebebi, yabancı dostlarının İslâm kadınları hakkındaki iltifatları ve bunların İslâm kadınlarının ilme olan hizmetleri karşısında duydukları heyecan olur. Osmanlı kadınlarına örnek olarak göstermek istediği İslâm kadınlarıyla ilgili bu makalelerini ayrıca *Malumat* gazetesinde "Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân" adıyla tefrika etmiştir. Bu kadınları "Avrupa'da bu türlü kadınlar gelmemiştir. Evet! İslâmiyet mani-i maârif ve terakkidir ve mûcib-i esâret-i nisvândır diyen Avrupa'da henüz bu türlü kadınlar gelmemişlerdir. Bundan sonra gelirse bilmem" sözleriyle övmektedir.[132] "Meşahir-i Nisvandan Biri: Fatma bint-i Abbas" ve "Eslaf-ı Nisvan" başlıklı makaleleri de bu doğrultuda yazılmıştır.[133]

Bu görüşleri yanında Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat* (1892), *Ref'et* (1896), *Ûdî* (1898), *Levayih-i Hayat* (1898), *Enîn* (1910) gibi romanlarında da Osmanlı kadınlarının eğitim, aile, medar-ı maişet, çalışma hayatı, evlilik öncesi kadın ve erkek ilişkileri, evlilik, boşanma, çok eşlilik gibi meselelerini, kadının toplum içindeki durumunu ve konumunu ele almasıyla önemli bir yer kazanır.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın eserlerinde, kadınlarla ilgili birçok meseleye temas ettiğini ve bu eserlerde kadınların hem kahraman olarak hem de kendilerinden bahsedilen kişiler olarak önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Yazarın *Nazife* (1876), *Finten* (1876-78), *Nesteren* (1878), *Tezer* (1880), *Zeynep* (1909) gibi kadın isimleriyle yazdığı eserler bulunduğu gibi kadınla ilgili başlıklara sahip *İçli Kız* (1875), *Duhter-i Hindu* (1876), *Hacle* (1886), *Validem* (1914) gibi eserlerinin bulunması da göze çarpmaktadır.

İçli Kız piyesinde kadın eğitimine ve kadın-erkek eşitliğine temas eden Hâmid, *Tarık yahut Endülüs Fethi* (1879) piyesinde de aynı konulara temas etmekle beraber kahramanları arasında kadın mücahidelere yer vererek kadının sosyal hayat içindeki konumunu farklı bir

---

[130] Ahmet Midhat Efendi, "Bend-i Mahsus: Feminizm", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5856, 1315/1897.
[131] Fatma Aliye Hanım, "Meşâhir-i Nisvân-ı İslâmiyeden Biri: Fatma Bint-i Abbas", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 8, s. 3-4, 14 Eylül 1311/26 Eylül 1895.
[132] Akt. Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005, s. 24.
[133] Sema Uğurcan, *a. g. t.*, s. 16-17.

cepheden sergiler. *Tarık* piyesi, kadın meselesi söz konusu olduğunda Hâmid'in en fazla öne çıkarılan eserlerinden biri olur. Eserde sarf edilen "Bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır" sözleri Osmanlı kadın meselesinde bayrak olarak nitelendirilmektedir. Yine aynı eserde "hukuku ıskat edilmiş yetimler" olarak yansıtılan kadınların hakları, piyesin kadın kahramanı Azra tarafından müdafaa edilir. "Ben ancak hükümet ile edyân, zükur ile nisvan arasında müsavat görmek isterim."

Yazarın tarihe müstenit piyesleri olan *Eşber* (1880) ve *Turhan*'da (1914) erkeklerle beraber ülkelerini yöneten kadın hükümdarlar temsil edilmektedir. Eski Türk devletlerinin idari usullerini edebî eseri vasıtasıyla yansıtan Hâmid, kadınların da öne çıktığı bu geleneği dönem okurunun dikkatine sunmuştur.

Bunun yanında yazarın şiirleri, hatıra ve mektupları da kadın araştırmaları açısından zengin veriler sunmakta olup bunların hepsini zikretmek araştırmamızın sınırları nedeniyle mümkün olmamaktadır. Hâmid'in mektuplarından bir numune olarak göreceğimiz üzere Namık Kemal'e yazdığı, 15 Eylül 1875 tarihli mektubunda, *İçli Kız* oyununa ve kadınlara ilişkin aşağıdaki yorumlarda bulunur:

> "Kadınlarımızı hâl-i tabiisinde tasvir etmek ayıplarını ortaya koymaktır ki onlar için bir dereceye kadar ibret olsa da, tiyatroda mültezim olan ıslah-ı mükâmelât maksadına mugayir düşer (…) Çünkü bir milletin derece-i terakkisi kadınlarının halinde taayün eder. Kadınlarımızın hâline bakıyorum da ne derecede ilerlediğimizi görüyorum. Evet ilerliyoruz, fakat çeh-ken gibi yukarıdan aşağıya ilerliyoruz. Her ne ise, yine tekrar edelim, maksadım Sabiha yaşında bir kızın tasavvur ettiğim kadar malumatlı olduğunu göstermek değil, belki de o kadar malumatlı olmasını bildirmektir. Yine hata ediyorsam ihtar buyurunuz. Kabul ederim hem de memnun olurum. Yoksa şimdilik bu fikirdeyim."[134]

Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit Tarhan ve Samipaşazade Sezai, Mustafa Reşit'in *Bir Çiçek Demeti* (1885) adlı eserine yazdıkları takrizlerde kadınlarla ilgili meselelere değinmektedirler. Hâmid, erkek ve kadının birbirini tamamlayan iki unsur olması ve medeniyeti ortaklaşa tesis etmeleri, anneliğin kutsiyeti ve onun gelecek neslin en önemli mürebbisi olması gibi hususlar dolayısıyla kadının toplum hayatı için önemli olduğu üzerine durmaktadır. Ayrıca kadının eğitiminin ehemmiyetine, kadının cemiyet içinde aktif olarak rol alması durumuna, çeşitli meslek gruplarında ve iş sahalarında çalışmalarına da değinir. Ekrem de, Hâmid gibi kadının toplumun önemli bir uzvu olduğunu belirtirken kadını "mader-i

[134] Abdülhak Hâmit Tarhan'ın mektuplarından akt. Aynur Demircan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Aydınlık Yüz: Abdülhak Hâmit Tarhan*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 16-17.

insaniyet", "şiraze-i cemiyet" ve pîrâne-i medeniyet" olarak niteleyerek kadına değer atfeder. Kadının sanat ve edebiyat için büyük bir ilham kaynağı olduğunu söyleyerek bu özelliği dolayısıyla da kadını yüceltir. Samipaşazade Sezai, kadının cemiyet ve insaniyet için öneminden, kadınların cehalet içinde bırakılmasının toplum hayatına getireceği zararlardan, terbiye edilen kadının fuhuş gibi birtakım illetlerden kurtulmuş olacağından bahsetmektedir. Bu üç yazarın kadın hakkındaki görüşlerini belirtmeleri dolayısıyla bu eser edebiyatımızda önemli bir yerde konumlandırılmaktadır.[135]

Modernleşme dönemi Osmanlı edebiyatında özellikle Batı edebiyatından gelen yeni edebî türlerde kadın ve erkeğin bir arada bulunduğu sahnelerin, kadın ve erkek ilişkilerinin doğallıkla yansıtılamadığı görülmektedir. Tanpınar, bu durumu kadının erkekten ayrı yaşamasının verdiği hayat tecrübesi eksikliğine bağlamaktadır.[136] Tanzimat romancıları evlerindeki kadını dahi tam manasıyla tanıyamıyorlardı. Bu yüzden onların eserlerinde yansıttıkları kadın portrelerine bunu göz önünde bulundurarak bakmak gerekir. Tanpınar, roman üzerine yazdığı makalelerinde de kadın meselesinin tam anlamıyla erkek romancılar tarafından yansıtılamamasının sebebini erkek yazarın kadını tanıyamamasına bağlamaktadır. "Bu ilk romanlarımızı okurken, muharrirlerinin her akşam sofralarında karı, anne, kızkardeş olarak gördükleri şeklinde bile kadını tanımadıklarına hükmedeceğimiz geliyor. Eserlerindeki kadınlar o kadar hakiki hüviyetinden mahrumdurlar."[137]

Yine aynı şekilde bir dilin en güzel konuşulduğu yerlerin saray ve tiyatro sahneleri olduğunu söylerken, Osmanlı toplumunda saraya yabancı kadınların tiyatro sahnelerine ise azınlık kadınlarının hâkim olması sebebiyle Osmanlı kadınının lisanından terennüm edilmediği için Türkçenin gelişemediği görüşünü Yahya Kemal'den alarak belirtmektedir.[138] Konuyla ilgili belirtilen diğer görüşlerde de Osmanlı Türk roman ve hikâyesinde kadınlar ve erkeklerin bir arada olduğu sahnelerin başarıyla yazılamadığı dile getirilir. Bunun en başta gelen nedeni olarak kadın ve erkek ilişkilerinin kapalılığı ve kaçgöçün yaygınlığı gösterilmektedir. İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Toplumunda Aile* adlı eserinde bu konuya dair örnek gösterdiği yazarların eserleri kadın ve erkeğin diyaloğunun tam anlamıyla yansıtılamadığını, erkek yazarların kadını tam anlamıyla tanımadığını öne sürmektedir. İstisnai örnek olarak Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanında başarıyla çizilen kadın portrelerini gösterirken de bunların daha ziyade "oturduğu yerden" tek taraflı gözlemler

[135] Sema Uğurcan, *a. g. t.*, s. 23-26.
[136] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 261.
[137] Ahmet Hamdi Tanpınar, "Romana ve Romancıya Dair Notlar", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, hzl. Zeynep Kerman, 10. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 64.
[138] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 261.

olduğu dile getirilir. Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde kadınlar âleminin başarıyla sergilenmesine karşılık erkeklerin temsilinde aynı başarının yakalanmadığını belirtmektedir.[139]

Erken dönem Osmanlı Türk romanının ele aldığı konular ve temel meseleleri bağlamında öne sürülen iki konu Şerif Mardin'in görüşüne göre kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin batılılaşmasıdır. Yine aynı şekilde Berna Moran da, romanımızın neredeyse 1950'lere kadar ele aldığı esas meselenin Batılılaşma olduğunu öne sürmektedir. Deniz Kandiyoti meseleye çok daha farklı bir noktadan bakarak bu dönem romanlarında yaratılan kadın ve erkek imgeleri üzerine eleştirel bir yaklaşım getirir. Kandiyoti'ye göre Tanzimat romanında Batı hayranı sorumsuz ve genç erkeklere karşı sert ve alaycı bir yaklaşım benimsenir; buna karşılık kadınlar toplum tarafından istemedikleri evlilikleri yapmaya zorlanan, çok eşliliğe maruz kalarak aşağılanan, tek yanlı boşanmaya ve onları çoğu zaman köleliğe maruz bırakan bir sistemin güçsüz ve pasif kurbanlarıdır. Aynı zamanda Kandiyoti, erkek romancıların bu meseleleri ele alırken kimi zaman ahlâkçı bir üslup kimi zaman da kadın kahramanların bakış açısını kullandıklarını belirtmektedir.[140]

B. FEMİNİST EDEBİYAT ELEŞTİRİSİNE GİDEN YOLDA KADIN HAREKETİ

Ahmet Midhat Efendi'nin bir on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı erkek romancısı kimliği taşıması dolayısıyla onun eserlerini kadın meselesinden değerlendirirken feminist edebiyat eleştirisinin erkek yazarların eserlerine dönük eleştiri yöntemlerinden yararlanma imkânı doğmaktadır. Burada bahsedeceğimiz üzere feminist edebiyat eleştirisi, kökleri on dokuzuncu yüzyıl ve belki de öncesine kadar götürülebilmesine rağmen asıl gelişimini yirminci yüzyıl içinde gerçekleştirmiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin yazarlığı ise yirminci yüzyılın ilk on yılında sona ermiştir. Bu çalışmamızda feminist edebiyat eleştirisinin yöntemlerine ve araçlarına başvururken bir erkek yazar olması hasebiyle Ahmet Midhat Efendi'nin çizdiği kadın portrelerine odaklanarak geriye dönük olarak bir değerlendirme yapmış olacağız. Bu açıdan feminist edebiyat eleştirisinin kadın hareketinin bir cephesi olarak gelişme sürecini ele almakta yarar görmekteyiz.

Feminist edebiyat eleştirisi, 1960'lardaki kadın hareketinin bir kolu olarak mühim bir gelişme gösterir. Ancak bu eleştirinin arkasını yasladığı kadın hareketinin başlangıcının on

[139] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 101-102.
[140] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 30; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bakış I*, s. 9; Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, s. 150.

sekizinci yüzyıla değin ulaştığı söylenegelmektedir. Böyle olmakla beraber kadınların kendileri hakkındaki toplumsal eşitsizliklere karşı yürüttükleri mücadelenin kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Bu doğrultuda on beşinci yüzyılın başında, Orta Çağın sonlarında bir kadın sesini duyuracak ve dönemin kadınlar hakkındaki hâkim görüşlerini eleştirerek kadınların tarihini yeniden yazmak için girişimde bulunacaktır. Christine de Pisan yazdığı birçok eser yanında özellikle 1405 tarihli *The Book of the City of Ladies* kitabı ile adını feminizm tarihine yazdıracaktır. Boccacio ve Aziz Augustine'nin eserlerinden esinlenerek isim verdiği bu kitapta Hristiyanlığa dair üç alegorik erdemin akıl, dürüstlük, adaletin arasındaki diyaloglara yer verir. Bu kitaptan altı yüz yıl sonra yazılan *Kendine Ait Bir Oda* kitabında Virgina Woolf'un yaptığı gibi, kadınlar hakkında erkekler tarafından yazılmış sayısız eseri eleştirerek eserine başlar. Alegorik bir tonda yazılan bu eserde akıl, dürüstlük ve adaletten her biri taç giymiş bir leydi "Lady Reason, Lady Rectitude, Lady Justice" formunda kişileştirilerek eserde yer alıp bir şehir inşa ederler. Bu kadınların konuşmaları ile yazar, kadının toplumda aşağı bir konumda olmasını ve o güne kadar kadınlar hakkında ortaya konan görüşleri eleştirmektedir.[141]

Christine de Pisan, hekim olan babası sayesinde özel dersler alıp, çeşitli diller öğrenmiş ve şiir, felsefe ve tarihle ilgilenmiştir. Tarihte görülen kadın düşmanlığına karşı tepki olarak yazdığı eser, "bir dizi kadının gerçek ve mistik resimlerle çizilmiş, anlatılmış portrelerinden oluşmuştur. Tarihi kullanarak kadınlara, kadınsı erdemin ideallerini öğretmek onunla başlatılmıştır. Kadınların evrensel tarihini yazmaya çaba göstermiş, kenti bir metafor olarak kullanmayı tercih etmiştir. Onun kentini iyi işler yaparak ünlenmiş kadınlar yönetir."[142] Kadınların kamusal alana girmeleri ve siyasi pratikleri etkilemeleri gerektiğini savunan Pisan, dönemin erkek yazarları tarafından dile getirilen kadın erdemleri ve erkek erdemleri ayrımını da eleştirir. Kadınların düşmanca temsil edilmelerine karşı çıkarak kadın haklarını ve özellikle kadın eğitimini savunur. Erkeklerin yarattığı kadın mitlerini ortaya koyan öncü isim olur ve erkek otoritesini sorgular. Tüm bu çabaları ile Christine de Pisan, kadın bilincinin ilk sembolleri arasında yer almaktadır.[143]

Christine de Pisan'ın eserleri yanında çoğunlukla kabul gören görüşler kadın hakları savunusunun başlangıcı olarak Aydınlanma sonrası dönemi işaret ederler. Fransız İhtilali ile gelen haklardan kadın vatandaşların pay alamamasını eleştiren kadın filozof ve yazar Olympe

[141] M. A. R. Habib, *Literary Criticism From Plato to the Present*, Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell, 2011, s. 73-74.
[142] Serpil Çakır, "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası" *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 513.
[143] Serpil Çakır, a. g. m., s. 513.

de Gouges, "Sizin insan dediğiniz, erkek" diyerek devrimin getirdiklerine karşı çıkar. 1791'de devrimden iki yıl sonra karşı bildiri niteliğindeki "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni yazar. Kadınların boşanma hakkı elde etmesi, gayrimeşru çocukların kanunlar tarafından tanınması, kadınların velayet hakkı gibi konularda mücadele verecektir. İdama mahkûm edilen Olympe de Gouges'in ölümünden, dönemin gazeteleri "(…) cinsiyetine yakışan erdemleri unuttuğundan dolayı cezalandırıldı" şeklinde bahsetmiştir. Ondan bir yıl sonra İngiltere'de Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*'ı[144] yazarak kadın hakları konusunda ilk kez bu kadar yüksek sesle konuşan kişi olur. Onun çabalarıyla, kadın hakları konusunda faaliyetleri ile belirginlik kazanan Birinci Dalga Kadın Hareketi başlayacak ve yaygınlık kazanacaktır.

Birinci dalga feminist kadın hareketinin birçok düşünürü, o dönemin evlilik anlayışına savaş açarlar. Onlara göre evlilik maddi bir kurum olarak ekonomik birtakım gerekçeler ile şekillenmektedir. Hatta hem Mary Wollstonecraft hem de Charlotte Gilman Perkins evliliği "legal fahişeliğe" benzeterek kadınların sadece geçimlerini sağlamak, hayatlarını sürdürebilmek için istemedikleri erkeklerle sırf kendilerine bakacaklarını düşünerek evlendirildiklerini söyler. Bu yüzden evlilik kurumunu kötüleyeceklerdir, onlara göre kadın bağımsızlığının ön koşulu kadınların iyi bir eğitim almalarıdır.

Kadın hakları konusunda o dönemde yürütülen faaliyetlerin en önemlilerinden biri 1848 yılında Seneca Falls'ta tertiplenen kadın hakları toplantısı olur. Kadın haklarının savunulması ve kadınların toplum hayatındaki konumları üzerine yazılan önemli eserler arasında John Stuart Mill'in 1869 tarihli eseri *The Subjection of Women*[145] ile Margaret Fuller'ın 1845 tarihli eseri *Woman in the Nineteenth Century* gelmektedir. John Stuart Mill, eşi Harriet Taylor Mill ile birlikte cinsiyetlerin eşitliği konusunda yazılar yayınlamıştır.

Çeşitli disiplinlerden ve felsefi akımlardan etkilenerek gelişen feminist hareket, savunduğu görüşler doğrultusunda dallara ayrılarak gelişimini sürdürecektir. Bu kadın hareketi, aydınlanmacı liberal feminizm şeklinde doğmuş ve sonrasında kültürel feminizm, Marksist feminizm, psikanalitik feminizm, varoluşçu feminizm, radikal feminizm gibi çeşitli veçhelerden gelişmesini sürdürmüştür.

Kültürel feminizm sahasında yaptığı çalışmalar ile en çok dikkat çeken isimlerden biri, hem edebî hem de fikrî eserler yazmış olan Charlotte Perkins Gilman'dır. Eserlerini genellikle yirminci yüzyılın başında yayınlamıştır. 1915 yılında *Herland* isimli ütopik bir feminist

[144] Bu eser, Deniz Hakyemez tarafından *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adıyla Türkçeye kazandırılarak ilk kez 2007 yılında İş Bankası Kültür Yayınları'nın Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde yayımlanmıştır.
[145] Bu eser, içindeki metinler 2016'da *Kadınların Özgürleşmesi* ve 2017 yılında *Kadınların Köleleştirilmesi* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

roman yayınlamıştır. En dikkat çeken eseri 1892'de yayınlanan otobiyografik unsurlar barındıran *Sarı Duvar Kâğıdı* isimli hikâyesidir. Gilman, birinci dalga feminizmin başta gelen kuramcılarından sayılır. "Çalışmalarını sosyal Darwinizmin ilkeleri üzerine temellendirir. Gilman'ın eserleri bu ideolojinin sonuçlarıyla mücadele eden, oradaki kadın düşmanı varsayımları çürütmeye çalışan ve bu yaklaşımı olumlu bir biçimde kullanmayı hedefleyen en önemli felsefi girişimdir."[146]

Women and Economics (1898), *Home* (1903) gibi feminist literatürün önemli yapıtlarını veren Gilman, özellikle 1911'de yayınladığı *The Man-made World, or Our Androcentric Culture* adlı eserle feminist eleştiri sahasına katkıda bulunur. Bu eserde, ataerkillik durumunda, erkek merkezli bir toplumda yaşadığımızı, kültürümüzün her yönüyle erkek yanlılığı yansıttığını iddia eder. Erkek duyarlılığı yıkıcı olduğu için bu erkek yanlılık da yıkıcı olacaktır. Kadının olumlu duyarlılığı ve yumuşak karakterinden dolayı, kadın merkezli/anne merkezli bir dünyanın çok farklı olacağını söyler. Kadınlar ve erkekler arasındaki farklara bakıldığında bunların iki cinse tarih öncesinde verilmiş roller olduğu görülür. En temel kadınsı itki, birleştirmek, bir araya getirmek ve inşa etmektir. En temel erkeksi itki ise savaşmak, yaymak, dağıtmak, tahrip etmektir. Erkek merkezli kültür neredeyse her alanda bu olumsuz eril değerleri yansıtır."[147] Yazar kitabının "Masculine Literature" başlıklı bölümünde, iki temel konunun, macera ve aşk öykülerinin baskın olduğu eril bir edebiyata sahip olduğumuzu ileri sürerek şunları söyler: "Bütün bu macera, mücadele ve zorluk, avlanma ve dövüşme, çalma ve öldürme, kovalama ve cezalandırma öyküleri açık seçik erildir, bunlar yırtıcı heyecanın sadece erkeklere ait alanı üzerinde durur." Kadınların deneyimleri tasvir edilmemiştir. Erkek merkezli kültür içinde roman, kadın yaşamının gerçek bir resmini vermez."[148]

Feminist edebiyata yazdığı romanlar kadar diğer eserleri ile de katkı yapan Virginia Woolf ise, özellikle *A Room of One's Own* adıyla 1929'da yayınladığı eserinde, kadın ve kurmaca yazın hakkında görüşlerini öne sürer. Kadınların ekonomik, kültürel ve eğitimle ilgili alanlarda yaşadıkları dezavantajları ve imkânsızlıkları anlatır. Kadınların ancak kendine ait bir yaşam alanları ve ekonomik bağımsızlıkları olduğu takdirde yazabileceklerini dile getirir. Ataerkil toplum yapısının kadınları yaratma ve üretme imkânından yoksun bıraktığını, onları bu kapasitelerinden farkında olmak konusunda engellediğini söyler.

---

[146] Josephine Donovan, *Feminist Teori Entelektüel Gelenekler*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 10. Baskı, İletişim Yayınları, 2015, s. 93.
[147] Josephine Donovan, *a. g. e.,* s. 99-100.
[148] Josephine Donovan, *a. g. e.*, s.100.

Kurmaca bir karakter olarak Judith Shakespeare'i yaratır ve onu erkek kardeşi William Shakespeare ile karşılaştırarak kadın olarak yaşadığı imkânsızlıkları ve engelleri dile getirir. Bunun yanında Virginia Woolf, İngiliz şair Coventry Patmore'un "Angel in the House" şiirinden esinlenerek "evdeki melek" ifadesini öne sürerek feminist edebiyat eleştirisi terminolojisine bu kadın imgesini katmıştır. On dokuzuncu yüzyılın kadınlarının beklenen davranış yordamlarının özünü yansıtan "evdeki kadın" imgesi, kadın yazarların savaşması ve yok etmesi gereken bir imgedir. Kadın yazarlar evdeki meleği öldürdükleri vakit kendi benliklerini tam olarak yazdıkları eserlerde ifade edebileceklerdir.[149]

Feminist kuramın ele aldığı hususlardan biri de erkek ve kadın arasındaki ikili karşıtlıklardır. Düşünce tarihinde yaygın bir görüş olarak erkek aklı, kadın duyguyu temsil etmiştir. Bu yüzden erkek, kadından daha güçlü olarak görülmüştür. Cinsiyetler arası güç ilişkilerine odaklanarak eşitlik feminizmi çerçevesinde görüşlerini savunan iki düşünür Simone de Beauvoir ve Kate Millett yazdıkları metinlerde eleştirilerinin odağına edebî eserleri alarak edebiyattaki kadın imgesi ve kadın mitleri eleştirisinin öncü isimleri olur. Çeşitli sanat dallarında yapılan kadın imgesi ve kadın mitleri araştırmaları, edebiyat çerçevesinde erkek yazarların metinlerine odaklanacaktır. Kadının toplumdaki konumuna odaklanan düşünürlerin yazdıkları eserlerin edebiyat eleştirisine katkıları işte bu "kadın imajları" üzerine düşünmeyi zorunlu kılması olur. Kadın hareketiyle "edebiyatta kadın imgesinin, eğretileme olarak kadının, kadın motif ve temalarının, kadın yaratıcılığının" araştırılması hız kazanmıştır.[150]

Edebî metinlerde ataerkil toplum ve düşünce yapısının yarattığı kadın imgelerini araştıran çalışmalara geçmeden önce Simone de Beauvoir ve Kate Millett'ın görüşlerine ve feminist edebiyat eleştirisine yaptıkları katkılara kısaca değinmek yerinde olacaktır. Varoluşçu ve feminist filozof kimliğiyle düşünce tarihine adını yazdıran Simone de Beauvoir, kadınlığın tanımlarını araştırmak için 1949'da çok bilinen eseri *Kadın: İkinci Cins*'i yazar. Bu eserde kadınlara erkek bireyler karşısında bir negatif özne, "Öteki" olarak kültürel kimlik verilmiş olmasını eleştirecektir. Kadınların tarih boyunca çeşitli sahalarda farklı kadınlık tanımları ile baskı altında tutulduğu sonucuna varır. Kadınlara uygun görülen ikincil olma durumunun, onlara verilen öteki kimliğinin doğal olmadığını kültürel olarak üretildiğini söyler. Bununla ilgili olarak söylediği "Kadın doğulmaz, kadın olunur!"[151] sözü tarihe mal

[149] Susan Gubar, Sandra M. Gilbert, *Tavan Arasındaki Deli Kadın- Kadın Yazar ve 19. YY'da Edebi İmgelem*, çev. Nil Sakman, Aylak Adam Yayınevi, İstanbul 2016.
[150] Jale Parla, "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?" *Kadınlar Dile Düşünce,* der. Sibel Irzık ve Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23.
[151] "On ne nait pas femme on le devient".

olacaktır. O, kadınlığın biyolojik bir özellik olmadığını kültür, tarih ve toplum içinde edinilen birtakım özellikler olduğunu söyler. Toplumsal cinsiyet kavramının henüz ortaya atılmadığı bir dönemde Simone de Beauvoir, bu görüşleri ile kavramın zeminini oluşturur.

Toplumsal koşulların kadını pasif ve ikincil bir konuma düşürdüğünü açıklamak için fizyoloji, psikoloji, tarih, mitoloji gibi alanların verilerini kullanır. Kadının ataerkil toplum düzeninde dışlandığını, marjinal konuma itildiğini gösterir. Simone de Beauvoir'a göre kadınlık olgusu, erkeklerin toplumda egemenlik kurmasını sağlamak için bireylere toplumsallaşma sürecinde öğretilen bir kurgudur. Kadınların erkeklerden daha aşağıda ve ikincil bir konumda bulunmalarının sebepleri şu şekildedir: Toplum, kadınların erkeklerle olan ilişkilerinin erkeğin ihtiyaçlarını karşılamak şeklinde olduğunu kadın bireylere dikte etmektedir. İkinci olarak yine toplum tarafından kadınlara kendi değerinin doğrulanmasının yolunun dışarıdan ipucu toplamak olduğu dayatılır. Diğeri de kadınların tarih boyunca erkeklere nazaran daha az yasal hakka sahip olmalarıdır. Bu üç neden kadınların toplumda geri planda olmasına, kamusal alanda daha az etkin olmalarına, erkeklere göre ikincil bir konumda bulunmalarına neden olmaktadır.

Simone de Beauvoir'ın felsefesini oluştururken etkilendiği kaynakların başta gelenleri yapısalcı antropoloji, Hegel'in görüşleri ve Sartre etkisiyle gelen varoluşçu izlerdir. Hegel'in köle-efendi diyalektiği düşüncesinden, öz-bilinç kavramından etkilenerek kendi görüşlerini ortaya sunar. Hegel'in *Ruhun Fenomenolojisi* adlı eserinin "Öz-bilinç" kısmında anlattığı gibi bir kimsenin öz-bilince ulaşması için bir başkası tarafından tanınması gerekmektedir. Bu tanınma uğruna insanlar riske girip mücadele ederler. Bu mücadele sonunda öz-bilinçlerden biri yenilip arka plana düşer ve köle olur, mücadeleyi risk alıp kazanan taraf da efendi olur. Simone de Beauvoir Hegel'in bu görüşündeki kölenin efendi ile olan ilişkisini kadın ve erkek ilişkisine benzeterek okumaya çalışır.[152] Kadınların ezilmesinin şekilleri üzerinde düşünürken Hegel'in bu görüşüne başvurur. Ayrıca yapısalcı antropologlardan Claude Lévi-Strauss etkisiyle toplumun anaerkil bir yapıdan ataerkil bir yapıya doğru evrildiğini savunmuştur. Varoluşçu feminizmin kurucusu sayabileceğimiz de Beauvoir, ayrıca Marksçı bir yaklaşımla ataerkil toplumu eleştirir. Marks terminolojisini kullanarak alt yapı ve üst yapı kavramlarına yeni bir bakış açısı getirir. Kadının politik ve ekonomik anlamda ezilmesi alt yapıyı oluştururken, kadının ezilmesi ve aşağılanmasını yansıtan sanat ve edebiyat da üst yapıyı oluşturur.[153]

[152] Zeynep Direk*, Cinsel Farkın İnşası Felsefi Bir Problem Olarak Cinsiyet*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.
[153] Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 251.

Eleştiri anlayışını Marksizm ve psikanalize verdiği önemle kuvvetlendiren de Beauvoir, edebiyat ve mitlere büyük önem verir. Çünkü ona göre, kadınlar orada "Öteki" olarak işlenmişlerdir. Edebiyatta "Öteki", Simone de Beauvoir'ın Virginia Woolf'un "evdeki melek"ine karşılık gelen bir başka versiyondur. Simone de Beauvoir'ın feminist edebiyat eleştirisine katkısı özellikle 1949 yılında ilk cildini yayınladığı eseri *La Deuxième Sexe (İkinci Cins: Kadın)* ile olur. O, feminist eleştiriye erkek yazarların eserlerinde kadının konumunu inceleyerek katkıda bulunur. Ünlü kitabının ilk cildinde "Mitler" bölümünde mitlerin tarihini anlattıktan sonra beş erkek yazardaki kadın mitlerini incelediği kısım onu, feminist eleştirinin öncüleri arasına katar. De Beauvoir'ın eleştiri anlayışında dikkat çektiği husus "temsil ve oluşturma arasındaki paralelliktir. Erkekler kadınların bağımlılıklarını oluşturabilmek için önce onları mit ve edebiyatta temsil etmek zorundadır. Ona göre, erkek yazarlar kadınlar hakkında tutucu bir tavır sergilemektedir, yani erkekler kadınlar hakkında aslında kendileri hakkında daha fazla bilgi edinmek için yazmaktadırlar. Beauvoir'ın daha sonraki feminist eleştirmenler tarafından da savunulan en belirgin görüşü, kadınların asla erkekler tarafından yeterince yansıtılmadığıdır."[154]

Edebiyat eleştirisinde kadın imgelerinin araştırılmasına öncülük yapan isimlerden biri olan Kate Millett, 1969 yılında yazdığı *Sexual Politics* adlı eseriyle büyük bir ses getirir. Millett'a göre ataerkil toplum yapısında kadının baskı altında tutulmasını sağlayan etken, ordu, eğitim, sanayi, finans gibi güç sağlayan bütün kurumların erkeklerin denetiminde olmasıdır. Cinsiyetler arası güç ilişkilerine odaklanan Millett, kadınların ezilmelerinin ve aşağılanmalarının erkeklerin yazdığı eserlere yansıdığını söyler. Üç bölümden oluşan eserinin ilk kısmında kadınları baskı altında tutmak için kullanılan politikayı ele alır. İkinci kısımda toplumda gerçekleştirilen devrimden bahsederek ardından Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği'nin kadınlara yönelik politikaları ile Freud'un cinsiyetler hakkındaki görüşleriyle doğan karşı devrim ortamını anlatır. Eserin son bölümü de dört romancı D. H. Lawrence, Henry Miller, Norman Mailer, Jean Genet'in eserlerinde kadına bakış açısını ve kadının aşağılanışını inceleyerek ataerkil toplum yapısının özelliklerini inceler.

Bu iki ismin yanında, eleştiri tarihinde çeşitli sebeplerden ötürü adı az anılan Mary Ellmann, yaptığı incelemeler neticesinde 1968 yılında yayımladığı *Thinking About Women* adlı kitabında "Phallic Criticism" kısmında ataerkil anlayışın edebi metinlerde yarattığı on bir tane kadın stereotipi[155] oluşturur. Bunlar "biçimsizlik, edilgenlik, kararsızlık, sınırlılık,

[154] Maggie Humm, *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, yay. haz. Gönül Bakay, Say Yayınları, İstanbul, 2002, s. 68.
[155] Erol Köroğlu'nun bu şekilde Türkçeleştirdiği on bir stereotype'in Mary Ellmann tarafından belirlenen orijinal hâlleri şu şekildedir: formlessness (soft body, soft mind), passivity, instability, confinement, piety, materiality, spirituality, irrationality, compliancy, the Witch, the Shrew.

hürmetkârlık, maddilik, tinsellik, mantıksızlık, itaatkârlık, ıslah olmaz Cadı ve Şirret" tipleridir. Ellmann ile birlikte aynı dönemlerde çalışmalarını yürüten Katharine M. Rogers da *The Troublesome Helpmate-A History of Misogyny in Literature* adlı çalışmasını 1966 yılında yayımlar. Rogers, edebiyat içindeki cinsiyetçilikle ilgili araştırmalar yaptığı bu çalışmasında, mizojini olgusunun kültürel gerekçelerini sıralayacaktır.[156] Öne sürdüğü üç gerekçeden ilki biyolojik cinsiyetle ilgili olarak duyulan suçluluk veya bu cinsiyeti reddetme şeklindedir. İkincisi kadınların erkeklerce yüceltilip idealize edilmesine karşı gösterilen tepkidir. Üçüncüsü ise kadınları erkeklere bağımlı kılmayı arzu eden patriarkal hislerdir. Rogers, belirttiği son gerekçeyi kadın düşmanlığının en önemli sebebi olarak görür. Bu sebep Kate Millett'ın da kendi tezlerinde kabul ettiği, onu Katharine M. Rogers'a fikren yaklaştıran bir olgudur.[157]

Feminist edebiyat eleştirisinin[158] 1970'li yıllarda gelişim çizgisine baktığımızda öne çıkan isimler arasında Elaine Showalter'ı görürüz. Gynocritic veya gynocriticism, Elaine Showalter tarafından 1970'lerde ortaya atılan bir terimdir. Showalter, 1977 yılında yayımladığı *A Literature of Their Ow*n adlı eserinin ilk bölümü olan "Female Tradition"da kadınlara ait edebiyatı inceler. Elaine Showalter, İngiliz romanında kadın yazarları incelediği çalışmasında 1840'lardan çalışmayı yaptığı zamana kadarki süreyi üç evreye ayırır. Birinci evrede (1840-1880) kadın yazarlar erkek yazarları taklit eder, ataerkil kültürün onayladığı çerçevede onlarla yarışır ve takma erkek adları kullanırlar. İkinci evrede (1880-1920) artık erkeklere öykünmeyen kadın yazarlar bilinçli olarak erkek geleneğinden ayrılır ve feminist bir tavırla kadınların uğradıkları haksızlıkları dile getirirler. 1920'den beri süregelen üçüncü evrede kadınlar taklit ve protestoyu bir yana bırakarak kadın yaşantısına eğilir, kadınlara özgü estetiği araştırırlar.[159]

Wallace'ın ifade ettiği gibi Anglo-American feminist eleştirisinin edebiyat araştırmalarına yaklaşımı, edebî eserlerin üretiminin ve edebî ortamda yayılmasının, okur

---

[156] 1.rejection of or guilt about sex, 2.a reaction against the idealization with which men have glorified women, 3. patriarchal feeling, to wish keep women subject to men.

[157] Akt. Toril Moi, *Textual/Sexaul Politics*, s. 26

[158] Feminist edebiyat eleştirisi sahasına 1970'li yıllardan itibaren katkı sağlayan isimler ve eserleri arasında başta gelenleri şu şekilde sıralayabiliriz: Patricia Ann Meyer Spacks, *The Female Imagination* (1975), Ellen Moers, *Literary Women* (1976), Toril Moi, *Sexual/Textual Politics* (1985), Mary Eagleton, *Feminist Literary Theory: A Reader* (1986), Mary Eagleton, *Working with Feminist Criticism* (1996), K. K. Ruthven, *Feminist Literary Studies: an Introduction* (1984), Shari Benstock vd, *A Handbook of Literary Feminisms* (2002), Judith Fetterley, *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction* (1978), Josephine Donovan, *Feminist Literary Criticism: Explorations in Theory* (1975), Josephine Donovan, *Women and the Rise of the Novel 1405-1726* (1999), Sara Mills, Lynne Pearce, *Feminist Readings, Feminists Reading* (1989), Mary Jacobus, *Reading Woman: Essays in Feminist Criticism* (1986), Janet Todd, *Feminist Literary History* (1988), Susan Gubar, *Feminist Literary Theory and Criticism: A Norton Reader* (2007), Susan Gubar, Sandra Gilbert, *No Man's Land: The War of the Words* (1988), Susan Sellers, Gill Plain, *A History of Feminist Literary Criticism* (2007), Gayle Greene, Coppélia Kahn, *Making a Difference: Feminist Literary Criticism* (1985).

[159] Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, s. 256.

tarafından alımlanmasının ve kültürel etkilerinin cinsiyet farklılıkları perspektifinden incelemesi şeklindedir.[160] Feminist edebiyat eleştirisi, Anglo-Amerikan ve Fransız yaklaşımları olarak iki farklı koldan ilerler. Eşitlik feminizminin ardından ikinci dalga olarak gelişen cinsiyet farklılığına odaklanan bu feminizm anlayışı, 1970'lerden itibaren gelişir. Lengüistik feminizm olarak da anılan Fransız feminizmi, Derrida'nın yapısalcılığının ve Lacan'ın psikanaliz kuramlarının etkisiyle gelişmiştir. Bu çerçevede Luce Irigaray, Hélène Cixous, Julia Kristeva gibi isimler yazdıkları eserler ile feminist edebiyat eleştirisine yeni bir boyut kazandırırlar.[161] "Kadın yazısı" olarak dilimize çevirebileceğimiz "écriture féminine" kavramını geliştirirler. Hélène Cixous "The Laugh of Medusa" başlıklı yazısında, kadınların kendilerine ait bir yazı stili olduğunu savunmaktadır. Bu yazı stilinin karakteristik özellikleri metinlerde yer alan sessizlik anları, boşluklar, kelime oyunları, cinaslar, yeni imajlar içeren dilsel bozulmalar şeklinde belirginlik kazanır. Fransız feminist eleştirmenleri, kadınların konuştukları dilin ödünç alınmış bir dil olduğunu söyleyerek bunu kadın sesinin yüzyıllardır bastırılmış olmasına atfederler ve bu dilin alışılmadık, anlaşılmaz, tutarsız olarak görüldüğünü belirtirler. Dil ve sembolik düzen üzerine çalışan bu düşünürler Lacan'ın görüşlerinden hareketle kuramlarını geliştirirler. Cinsiyet farklarının dil üzerinden şekillendiğini öne süren Luce Irigaray, demans hastaları üzerinde yaptığı çalışmada kadın ve erkek hastaların konuşmalarında bulunan farklılığa odaklanır. Buradan hareketle kadın erkek farklılığının doğal bir farklılık olmadığını ve dilde ortaya çıkan bir farklılık olduğunu söyler.

Feminist edebiyat eleştirisinin en başta gelen faaliyetleri arasında ataerkil toplum yapısında ezilen kadınların edebiyat içinde temsil edilen örneklerini ortaya çıkarmak yer alır. Ataerkil toplum yapısının edebî eserlerdeki yansımaları üzerine yapılan çalışmalara eklenecek bir isim de Evelyn Reed'dir. Reed, *Kadının Evrimi* adlı iki ciltlik eserinin son bölümünde üç Antik Yunan tragedyasındaki ataerkil unsurları ve patriyarkal aileyi inceleyecektir. Anaerkillikten ataerkilliğe geçiş sürecinin izlerini araştırdığı kitabın bu bölümünde Akhilleus'un *Oresteia* üçlemesini, Sophokles'in *Kral Oidipus*'unu, Euripides'in yazdığı *Medeia*'yı ele alır. Medeia, erkek kardeşini ve erkek evlatlarına öldüren bir kadın figürü olarak kendisini yıkıma uğratan erkek olan kocasına karşı savaş açar ve onu cezalandırarak yenilgiye uğratır. "Baba Katili: Oidipus" bölümünde ise babasını bilmeden öldüren, kandaşı olan annesiyle bilmeden evlenen ve çocukları olan Oidipus'un trajik öyküsüne odaklanır.

[160] Elizabeth Kowaleski-Wallace, *Encyclopedia of Feminist Literary Theory*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York, 2009, s. 22.
[161] Bu eserler arasında bazıları şunlardır: Julia Kristeva, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, 1980; Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, 1985 ve *This Sex Which is Not One*, 1985; Hélène Cixous, *The Newly Born Woman*, 1986 vs.

Edebiyat tarihinde patriyarkanın kurulduğu metin olarak şöhret bulan *Oresteia* üçlemesini ele aldığı kısımda ise bu metni, anaerkil komünden ataerkil sınıflı topluma uzanan beş bin yıllık evrim sürecinin bir özeti olarak değerlendirecektir. Üçlemenin son halkası olan *Eumenidler*'in, ataerkil hukuk anlayışının ve adalet sisteminin hâkimiyetinin onaylanmasını simgeler nitelikte olduğunu söyler.[162]

Feminist edebiyat eleştirisi genel olarak dört mesele üzerine odaklanmaktadır. Bunlardan birincisi erkek yazarların metinlerine odaklanmaktadır. Bu eserlerdeki ataerkil varsayımları saptamak; kadınların toplumsal, kültürel ve ideolojik normlara göre nasıl temsil edildiklerini göstererek kadınları konumlandırmak amacındadır. Bu eleştiri şekli tematiktir ve daha çok kadınlara baskı yapılması teması üzerine yoğunlaşmaktadır.[163] İkinci mesele kadın yazarların edebiyat alanındaki görünmezlikleri ve çoğu zaman eserlerinin kanon dışına itilmesi üzerinde durur. Kadın eserleri üzerine odaklanan bu eleştiri biçiminde kadınların geri planda kalmış yazılı metinleri yanında edebiyat dışı kabul edilen sözlü kültür ürünlerine de temas edilmektedir. Üçüncü ve dördüncü mesele olarak okuma eylemi üzerine odaklanan eleştirmenler "feminist okur" sorunu üzerinden farklı kuşaklardan kadınlar arasındaki empatiyi ve etkileşimi oluşturmayı hedeflemektedir.[164]

Berna Moran da, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabında feminist edebiyat eleştirisini okur merkezli edebiyat kuramları içinde değerlendirip okur olarak kadınları ele alırken bir taraftan da edebiyat vasıtasıyla kurulan kadın imgelerinden bahsetmektedir. Farklı eleştiri biçimleri ile işbirliği hâlinde çalıştığını belirttiği feminist edebiyat eleştirisinin, "okur olarak kadına yönelik" ve "yazar olarak kadına yönelik" iki ana yaklaşımı olduğunu söylemektedir. Okur olarak kadına yönelik eleştiri, kadın okur tarafından metnin erkek okurlara göre farklı algılanacağı ilkesinden hareket etmektedir. Bu yöntemin amacı, erkek yazarların eserlerine kadınların gözüyle bakarak bu eserlerde sergilenen cinsel ideolojileri, kadın imgelerini, kadın stereotiplerini saptamak ve feminist açıdan yorumunu ve eleştirisini yapmaktır. Feminist edebiyat eleştirisinin seçkin örnekleri üzerinden bu yöntemi açıklayan Moran, Tanzimat romanımızdaki klişe kadın tipleri üzerinden meseleyi somutlaştırmak ister. Yazar olarak kadına yönelik eleştiride ise, edebiyat tarihindeki kadın yazarlar incelenir ve yeni bir kadın söyleminin olanakları araştırılır. Bununla ilgili olarak kadınların kendilerine ait bir edebiyatları olup olmadığı sorunu üzerine düşünülmektedir.[165]

---

[162] Evelynn Reed, *Kadının Evrimi Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye II*, çev. Şemsa Yeğin, 3. Basım, Payel Yayınları, s. 219-240.
[163] Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerine de bu eleştiri yönteminin araçlarını kullanarak baktığımızda bu ilk meseleyi göz önünde bulundurmak gerekecektir.
[164] Maggie Humm*, Feminist Edebiyat Eleştirisi*, s. 26.
[165] Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, s. 249-262.

1. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE MAKBUL KADINLAR

Ahmet Midhat Efendi romanlarını karakterler üzerine değil, olaylar üzerine kurgular. Onun kurmaca eserlerinde esas olarak derin karakter tahlilleri, kahramanın ruhî hâlinin veya romanın geçtiği mekânın ve atmosferinin tasviri yerine eserlerde olaylar silsilesi hâkimdir. Böyle olmakla beraber romanlardaki karakter portreleri çoğu zaman belirginlik kazanır. Bunların özellikleri de bazı noktalar üzerinde yoğunlaşmakta ve bazen de klişe tiplerin yaratılmasına neden olmaktadır. Romancı, karakterlerin ahlâkî yapılarına ruhî dünyalarından ve kişiliklerinden daha çok önem verir. Bu yüzden roman kahramanları daha çok ahlâkî bir durumun taşıyıcısı olarak belirirler. Bunlar ya ahlâkî bakımdan düşüktür ya da yüksek ahlâkî değerlere sahiptirler. Kadın kahramanlarında öne çıkan ahlâkî değerler daha ziyade ataerkil kültür yapısına ait normlar doğrultusunda şekillenmiştir. Bu kültürün kadına yüklediği erdemler daha çok onu pasifize eden ve küçük bir alan içinde sınırlayan bir şekilde kurgulanmıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin metinlerini toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri bağlamında değerlendirirken dikkat çeken husus onun ideal kadın temsilleri yaratması ve bunları okurlarına örnek kişiler olarak sunmasıdır. Osmanlı toplum yapısının kadınlara yüklediği cinsiyet rolleri etrafında belirlenen ideal kadın algısını şekillendiren, yazarın da benimsediği ve topluma örnek olarak sunduğu makbul görülen davranış yordamları ve ahlâk anlayışıdır. İdealize edilerek sunulan kadınların bazı ortak özelliklere sahip olduğu göze çarpmaktadır. Toplumda kadınlardan beklenen davranışlara sahip olan, ataerkil toplum yapısı tarafından kurulan cinsiyet rollerine uygun olarak bu rollerle tam bir uzlaşı içinde yaşayan bu kadınlar makbul kadın olarak hem yazar hem de okur kitlesi tarafından kabul görmektedirler.

Makbul kadın imgesini, Virginia Woolf'un "evdeki melek" imgesi üzerinden okumak mümkündür. Woolf "Evdeki Meleği Öldürmek: Kadın Meslekleri" adlı yazısında toplum tarafından kabul gören ve yadırganmayan klişe kadın tipinin özelliklerini ortaya koyar. Kadına atfedilen özellikler ve ondan beklenen erdemler sevimli ve alımlı bir dış görünüşe sahip olmakla birlikte özverili ve ailesini çekip çevirebilecek hünere sahip olması, fedakâr, diğerkâm, kendi fikirleri olmayan veya bunları ifade etmeyen ve daha ziyade tâbi olması, masumiyet ve iffet sahibi bulunmasıdır. Bu özellikler Virginia Woolf'a göre ataerkil topluma uyumlu kadının özellikleridir.

> "Evdeki Melek'le neyi kastettiğimi bilmeyebilirsiniz. Onu sizlere elimden geldiğince kısa olarak betimleyeceğim. Sonsuz derecede sevimliydi. Sonsuz derecede çekiciydi. Bütünüyle özveriliydi. Aile yaşamının zorlu sanatlarında ustalaşmıştı. Her gün kendini kurban ediyordu. Yemekte tavuk varsa, budunu kendisi alıyordu; hava cereyanı varsa, gidip oraya kendisi oturuyordu- kısacası, öyle bir yapıdaydı ki, kendi adına hiçbir düşüncesi ya da isteği yoktu; tersine hep başkalarının düşüncelerinin ve isteklerinin boyutuna girmeyi yeğliyordu. Her şeyden çok da- bunu söylememe bile gerek yok- saftı. Saflığı –utanıp kızarmaları, eşsiz zarifliği- en büyük güzelliği sayılıyordu."[166]

Edebî eserlerdeki kadın imgeleri üzerine öne çıkan bir çalışmanın[167] sahibi olan Mary Ellmann'ın, bununla ilgili olarak belirlediği on bir kadın stereotipi mevcuttur. Bunlar "biçimsizlik, edilgenlik, kararsızlık, sınırlılık, hürmetkârlık, maddîlik, tinsellik, mantıksızlık, itaatkârlık, ıslah olmaz Cadı ve Şirret"[168] şeklindedir. Melek ve canavar kadın imgesiyle iki uç kutupta gösterilen kadın imgelerini çeşitlendiren bu tasnif ve yaklaşımla, kadınların erkek yazar ve eleştirmenler tarafından sıkça kullanılan kadın kalıpları ortaya konur. Bunlardan bir kısmı ideal ve kabul gören kadının davranışlarını imlerken bir kısmı da toplumun genel ahlâk kurallarına aykırı ve kendisinden korkulan veya uzak durulması düşünülen kadınlara işaret etmektedir. Bu stereotiplerin Ahmet Midhat Efendi'nin ideal kadınlarına uygulanabilecek formları edilgenlik, sınırlılık gibi fail olmayı gerektirmeyen ve geri planda kalmaları istenen hâlleriyle; hürmetkârlık, itaatkârlık gibi kendisinden beklenen erdemleri işaret edenlerdir.

Bu bölümde yazarın kadın kahramanları, kadınlara yüklenen rol ve ödevler, kadınlık erdemleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunun için kadın kahramanlar sırasıyla kadın erdemlerinin sergilenmesi, cariye ve besleme kadınların Osmanlı hanımı olmak yolundaki serüvenleri, anne kimliğini hakkıyla taşıyan kadının temsil edilmesi, kadın ahlâkının iffet ve namus düzeyinde sorgulanması şeklinde değerlendirilecektir. Ailenin kadınları olan anneler, hem gelecek nesli sağlıklı ve ahlâklı bir şekilde yetiştirmek hem de aileyi çekip çevirmekle yükümlüdürler. Modernleşme dönemi Osmanlı toplumunda kadından beklenen rol ve ödevleri simgeleyen "iyi anne, iyi eş, iyi Müslüman" olmak fikri, İkinci Meşrutiyet sonrasında da yaygın hedef olmayı sürdürür. Ahmet Midhat Efendi'nin ideal roman kahramanlarından beklenen de bu fikre uygun yetiştirilmiş olmaları ve davranmalarıdır. Anne ve eş rolünü hakkıyla yerine getiren bir kadın olarak gösterilen Rakım Efendi'nin adı anılmayan annesi, hem kocasını kaybettikten sonra da aile hayatını idare edebilen bir eş olarak hem de ideal

[166] Virginia Woolf, "Evdeki Meleği Öldürmek: Kadın Meslekleri", çev. Yurdanur Salman, *Kuram*, nu. 10, s. 65-68
[167] Mary Ellmann, *Thinking About Women*, 1968.
[168] Toril Moi'den aktaran, Erol Köroğlu, *Aşk-ı Memnu'yu Feminist Yöntemle Okumak*, Boğaziçi Üniversitesi, Lisans Tezi, 1993, s. 22.

Osmanlı erkeği olan Rakım'ın yetişmesinde etkin olmasıyla yazarın ideal anne figürünün ilk akla gelenidir. Bunun gibi anne kimliğiyle ele alınan diğer kadın kahramanlar da gerek haneyi idare ediş şekilleri gerekse çocuklarını yetiştirmek konusundaki isabetli hamleleri ve girişimleri ile değerlendirilecektir.

1.1. Kadın Erdemlerinin Sunulması

Kadınlara yüklenen erdemler arasında itaat ve kanaatkârlık, iffet ve namusuna bağlılık gibi özellikler başta gelirken bunların daha çok muhafazakâr eğilimde olan toplum yapısının kadından beklediği özellikler olduğunu söylemek mümkündür. Kadının kaderine boyun eğmesi de son derece muhafazakâr bir eğilim olarak görünürken, Ahmet Midhat Efendi, *Teehhül* hikâyesindeki Sabire Hanım ile *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Raziye'nin şahsında bunu kadınların erdemli davranışlarından biri olarak göstermektedir. Bu başlık altında ele alınacak kadın kahramanlar, namus ve iffetlerinden taviz vermeden hayatlarındaki zorluklara karşı mücadele edebilmeleriyle toplumun roman okuru kadınlarına örnek olarak sunulmaktadır.

Modernleşme döneminde Tanzimat aydınlarının aile konusunu tartışmaya açması dikkate değerdir. Gençlerin kendi arzu ettikleri eşlerle evlenememesi yanında ailelerin evlilikte birincil söz hakkına sahip olmaları dolayısıyla toplumda evlilik ve aile konusunda sorunlar baş göstermektedir. Bu yazarlar, aileyi toplumun yapı taşı olarak gördüklerinden ailede bulunan sorunların giderilmesinin toplum refahı açısından gerekli olduğunu düşünmektedirler. Özellikle ilk hikâyelerinde toplumsal meseleleri konu edindiğini tespit edebileceğimiz Ahmet Midhat Efendi de hikâyelerinde aile ve evlilik kurumlarının işleyişinde yaşanan sorunları işlemiştir.

Yazarın *Teehhül* (1870) hikâyesinde, yaptığı mutsuz evlilikten dolayı mağdur olan Sabire adlı kadının hayatı ve yaşadığı sorunlarla ruh hâli tasvir edilmektedir. Bu kadın, hem ailesine hem de eşine karşı itaatkâr davranması, yaşadıkları karşısında boyun eğmesi ve kaderine razı olması nedeniyle orta sınıfın ahlâklı kadınlarından birini temsil etmektedir. Yaşlılık döneminde yalnız bir kadın olmasına rağmen namus dairesinde geçimini sağlamakta ve etrafındaki genç kızlar için rol model olarak onları yetiştirmektedir. Mahallesindeki genç kızlara dikiş nakış öğreten ve hayata dair tecrübelerini aktaran kadın, Osmanlı toplumunda sıkça görülen muhafazakâr ve tecrübeli "usta hanımların" bir temsili olarak öne çıkmaktadır.

Hikâyede konu edilen, mutsuz evliliklerin toplumda açtığı yaralar ve gençlerin hayatında yaptığı olumsuzluklardır. Bu hikâye kadının hissî hayatı etrafında toplanmıştır.

Tanpınar'ın belirtiği gibi Ahmet Midhat Efendi, hikâye ve roman türünün kadın psikolojisi etrafında teşekkülünü anlamıştır. Bu yüzden kadın kütlesini kendisine bağlamak amacıyla onlar için meseleler icat etmeye ve onları uyandırmaya gayret etmiştir. Bu anlamda ona ilk tanıklık da bir kadın romancıdan Fatma Aliye Hanım'dan gelmiştir.[169]

Kadının evlilik hayatı tasvir edilirken, hikâyenin bizzat Sabire Hanımın ağzından yazılması sebebiyle sorunlar kadının gözünden yansıtılmıştır. Sabire Hanımın kocası Mazlum ile yaptığı evliliğin yürümemesine sebep olan erkeğin önceki gönül ilişkisi ve ilişkinin sonuçsuz kalmasından doğan sorunlu ruh hâli Sabire Hanımın durumu karşısında arka planda kalmış ve hikâyenin sonlarına doğru okurla paylaşılmıştır. Sabire Hanımın yüzünü gördüğü ilk yabancı erkek Mazlum Bey'dir ve genç kız onu seyrederek kendisini âşık eder. Üç sene boyunca Mazlum'un odasının penceresinden onu gizlice izler. Osmanlı romanının erken örneklerinde sıklıkla görülebilecek sahnelerden biri olarak, ev içindeki genç kız pencereden dışarıyı seyrederken tasvir edilir. Pencere, özellikle ev içine kapanan/kapatılan genç kadının dış dünya ile kurduğu bağlantıyı simgeler.[170] Bu anlamda Sabire Hanımın hayatını şekillendiren pencereden gözlemlediği manzaralar olacaktır.

Sabire ile Mazlum'un evliliği görünüşte görücü usulüyle gerçekleşir, ancak yazar evlenmeden önce Sabire'nin Mazlum'u pencereden görmesi ve Mazlum'u izledikçe aşk duygusu beslemesini ayrıntılı olarak anlatır. Sabire, kendi özel alanı olan odasından tanımadığı bir erkeğin bütün özel yaşam alanını gözlemleme imkânı bulmuştur. Sabire, Mazlum'u, odasında gördüğü cariyenin odalık olmasından şüphelenerek kıskanır. Aşk duygusu kıskançlık duygusunun da eklenmesiyle şiddet kazanır. Genç kadının ruhuna acı verecek şiddetli aşk hâlinin ıstırabı, tesadüfi bir şekilde Mazlum'un ailesinin onu oğullarına istemesi ve böylece düğünlerinin gerçekleşmesi ile kısa bir mutluluğa dönüşecektir. Ancak evlilik hayatı içinde Mazlum'dan aşkına bir karşılık bulamadığı için mutsuzlukla karşılaşmış olur. Kocasının kendisine ilgisizliğinin nedenini keşfedemeyen kadın, beyhude çözümler üretmekten de geri durmaz. Bulduğu çözümler arasında kendiliğinden çok eşliliği kabul etmesi ve kocasına başka bir nikâhlı eş almasını önermesi bile bulunur:

> "(…) derdinize çare arayalım. Siz beni istemeyerek almışsınız. Pederinizin ibramı üzerine mecbur olmuşsunuz. Başkasını seviyormuşsunuz. Madem ki öyledir, ben size yazık olmasını istemem.

[169] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 418.

[170] Pencere, dış dünyaya açılmanın simgesi olurken, kapı dışarıdan gelenin ev içine girmesini simgelemektedir. Bu noktada *Dolaptan Temaşa*, hikâyesini kapı metaforu üzerinden okursak Behram Efendi, dışarıdan ev içine giren kimseler evin mahrem alanını ihlal edecektir. Hem pencere hem kapı metaforları, içeri/dışarı bağlamında kadın mahremiyetinin ihlaline ve düzen unsurunun bozulmasına neden olmaktadır.

> Lakin kendime yazık olmasını da hiç istemem. Ne yapalım, dinimizin müsaadesi var, dörde kadar Allah'ın emri imiş. Ben yalnız senin yüzünü görmeye ve mürüvvet ve merhamet eder isen cüz'î bir iltifatına razı olurum. Sen de zevkine bakarsın"[171]

Sabire Hanım, kocasının ilgisizliğinden kaynaklanan bir mutsuzluk içinde bulunmaktadır.[172] Buna karşın çok sevdiği için ilgisiz de davransa kocasından boşanmayı hiçbir zaman aklına getirmez. Hâlbuki başka bir kadını seven kocasının niyeti onunla olan evlilik hayatında "perhiz" yaparak onu yıldırmaktır. Kocası Mazlum Bey, Sabire Hanımın bu cinsel perhize tahammül edemeyerek kendisini terk edeceğini düşünür. Ancak tahmini tutmaz, Sabire sonuna kadar tahammül eder. Kadının mutsuzluğunun farkında olan eş Mazlum Bey, yaşanılan sorunlarda suçluyu işaret ederken gelenekleri sorumlu tutmakta ve karısının hâline acımaktadır. "Vah bîçare Sabire! Vah şu hâlde ne olduysa sana oldu. (…) Ne yapayım, ey bîçare, sen bahtına küs ben de talihime. Öyle ya bizim memlekette henüz hürriyet-i şahsiye temin edilmemiştir ki her erkek istediği kızı alsın ve her kız da istediği erkeğe varsın"[173]

Sabire'nin, kocasının intiharıyla başlayan üzüntülü süreci, okuduğu mektuplar vasıtasıyla öğrendiklerinden sonra olanlardan kendisini de sorumlu tutması ve duyduğu vicdan azabıyla birlikte artacaktır. Sabire'nin yas süreci hakkında daha fazla bir şey söylemek mümkün olmasa da[174] travmatik bir intihar sahnesine şahit oluşu, kocasının kollarında can vermesi ve ardından evlilik kurumuna düşman olması üzerinde durulabilir. Mazlum, Sabire'ye hamama gireceğini söylediğinde onu ilk kez bu kadar yakından görecek olmak genç kadını heyecanlandırır. Ancak hamamda yıkanırken bilek damarlarını ustura ile keserek intihar eden Mazlum Beyin bu hâline hem karısı Sabire hem de Mazlum'un kardeşliği olan cariye şahit olmuştur. Bu duygu yoğunluğunun ardından gelen intihar sahnesine şahit olmasının yarattığı dehşet duygusu Sabire'nin psikolojisinde derin yaralar açmış olabilir. Bu yüzden hikâye, sert bir evlilik düşmanlığı yüzünden en yakınlarının dahi düğününe gitmeyen yaşlı Sabire Hanımın evindeki sahneyle daha en baştan olayların düğümlendiği noktadan başlar. Bu yönüyle *Teehhül* hikâyesi yazarın toplumsal eleştiri dozunu en tepede tuttuğu

---

[171] Ahmet Midhat Efendi, "Teehhül"*, Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 49.

[172] Osmanlı toplumunda bir kadın, kocasından ilgi görmediğinde, onun şikâyet etme ve boşanma talebinde bulunma hakkı vardı. Ancak çoğu zaman kadınların böyle bir şikâyette bulunmak için kadıya gitmeleri söz konusu olmamıştır. Hane halkını ilgilendiren aile ile ilgili düzenlemeler, yasalar ne derse desin, mahremiyet kaygısı doğrultusunda idare ediliyordu. (Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.108.)

[173] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e*, s. 48.

[174] *Emanetçi Sıtkı* hikâyesinde de Ayşe Şeref'in kocası ölür, ancak kadın yas tutmaz. Onun düşündüğü ekonomik kaygılar olur, geçinme derdine düşer. Bu manada yas duygusunu tam anlamıyla taşıyabilen kadının Sabire olduğunu söylemek mümkündür.

metinlerden biri olur. Hikâye başında genç kızlara evlenmemeleri hakkında öğütler veren Sabire'nin tavrının aynı yıllarda yazılan *Felsefe-i Zenan*'daki Fazıla Hanımın tavrı ile nedenleri farklı da olsa çakışması yönüyle dikkat çekicidir:

> "Aman kızlarım, imkânı olsa sakın kocaya varmayınız! Vakıa âlemin dolab-ı idaresinin mihveri tezevvüçtür ve tezevvüç ve teehhül âlemde en büyük bir saadet olduğunu inkâr edemem. Lakin ne çare ki (…..) Hâlbuki bizim memleketlerde teehhül ve tezevvüç yalnız peder ve maderin rey ve arzuları mucibince icra edilegeldiğine mebni bizde teehhül mucib-i saadet olmaktan ziyade müstevcib-i felaket ve ukubet oluyor"[175]

Yeryüzünde Bir Melek (1875) romanında Raziye adlı kadın esasında bir yasak ilişki içinde konumlandırılmasına rağmen roman boyunca iffetini muhafaza etmiş ve onun ahlâkı etrafında kadınların ahlâklı ve iffetli oluşları hakkında meseleler tartışılmıştır. Yazar evlilik, aile, aşk gibi meseleleri ahlâkî temelde tartışmaya açarken iki farklı kadın tipi üzerinden iyi ahlâk ve kötü ahlâka sahip kadın portreleri çizer ve buradan yola çıkarak kadın ahlâkı konusuna yeni açılımlar getirir. Toplum tarafından kabul gören ahlâklı kadın olarak çizilen Raziye karakteri, çeşitli yerlerde "melek gibi melek" gibi ifadelerle tasvir edilmektedir.

Kadın ahlâkının romanda tartışılmasının çıkış noktası, bu ideal kadının evli olması ve çocukluk aşkı ile görüşerek yasak bir ilişki içinde bulunmasıdır.[176] Nikâhlı kocası dışında başka bir erkekle görüşen genç bir kadının ihanet olarak kabul edilen bu hâli, toplumun genel ahlâkı açısından yadırganacak bir davranıştır. Esasında görüştüğü kişi yabancı bir erkek değil kadının asıl âşık olduğu erkektir. Raziye, çocukluktan itibaren beraber büyüdüğü, âşık olduğu Şefik'le onun eğitim için Paris'e gidişi nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Romanda sıklıkla belirtildiği gibi ikisinin görüşmeleri safiyane ve şehvetten uzak görüşmeler olmasıyla masumiyetin korunduğunu göstermektedir. Onların aşkının masumiyetine okurunu ikna etmek için romancı da eserinde konuya geniş bir yer ayırmıştır. Bundan maksat romana ismini veren kadının meleklere has saflığına ve masumiyetine okurunu inandırmaktır.

Romanı bu yasak ilişkiye dair bir gizli buluşmayla açan yazar, okurunu bu gizli ilişkinin masumiyetine ve saflığına inandırmak ve okur nezdinde bu yasak aşkı, aşkın yüceliği itibariyle meşru kılmak için sayfalar boyunca işin iç yüzünü anlatarak ve konuyla ilgili kendi

[175] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 42.

[176] Bu yüzden roman, ele aldığı konuya bakış açısı nedeniyle döneminde yoğun eleştirilere maruz kalmış, tefrikası yarım bırakıldığı için roman birkaç yıl sonra tamamlanmıştır. Yazıldığı yıllarda *Mecmua-ı Ulum* ve *Vakit*'te çıkan yazılarda ağır tenkitlere uğramıştır. (Bu eleştiri yazıları Nuri Sağlam tarafından derlenerek yayınlanmıştır. Nuri Sağlam, *Ahmed Midhat Efendi ve Yeryüzünde Bir Melek Romanına Yönelik Eleştiriler*, Erdem Yayınları, İstanbul, 2017.)

muhakemelerini paylaşarak okuru ikna etme çabalarına girişir. Ardından Şefik ve Raziye'nin aşklarının çocukluktan başlayıp ayrılıklarına kadar olan devresi, aşırı duygu yüklü ve romantik bir tonda işlenmektedir. Hatta Şefik'in Paris'e giderken Raziye'nin evine gelmesi ve onunla vedalaşmasında yaşananların tasvir edilmesiyle oluşan sahnede romanın duygu tonu artmaktadır. Bu durum, okur nezdinde yasak olarak görüşen âşıkları bir nebze haklı çıkarabilmek ve aşklarının büyüklüğü karşısında ikna olan okur gözünde gençlerin mazur gösterilmek çabalarının ürünüdür.

Yazarın diğer romanlarının aksine burada, aşk duygusunun üstün geldiğini ve aşkları için mücadele eden kadın ve erkeğin başından geçen felaketleri görmekteyiz. Şefik ile birlikte bir arada yetişen Raziye'nin ayrılmalarına kadar yaşadıkları süreç, çocukluklarından itibaren yeşeren romantik bir aşk hikâyesinin tezahürüdür. Sevgisi o kadar büyüktür ki Raziye, annesinin ölümü karşısındaki üzüntüsünü Şefik'in sevgisi ile teselli eder. Bu yüzden burada yazar, aşk için sevgisiz bir evliliği feda eder[177] ve bu evlilik kocasının Raziye'yi boşamasıyla son bulur.

Tüm bunlar yanında bu noktada romanda yasak aşkı tasvir ederken yazar, hiçbir şekilde yasak aşkı onaylamadığını söylemeyi ihmal etmez. Anlatıcı olarak yalnızca bu olayın tasvirinden sorumlu olduğunu belirterek kendi ahlâk ve vicdanını temize çıkarmak istemektedir.

> "Şefik ve Raziye arasındaki sûret-i cereyanını yukarıki bapta tafsil eylediğimiz muhavereyi, ihtimal ki karilerimizin en çoğu arzularına muvafık bulmamışlardır. Doğrusu istenirse itiraf ederiz ki hikâyenin muharriri yine kendimiz olduğumuz halde biz dahi sûret-i cereyan-ı hali arzumuza muvafık bulamadık. Vakıa şimdiki halde Şefik ile Raziye arasındaki maceraya dair henüz etrafıyla malumatımız yoktur. Lakin aldığımız malumatın derecesi dahi bizi mutmain ve mahzuz edememeğe kâfidir. (…) Hulasası şundan ibaret bulunan malumat dahi bizi mahzuz etmemek için kâfi değil midir? (…) İşte vak'anın suret-i cereyanından mahzuz olmayan fikrimizden bu misillü mülahazalar geçmek tabiidir. Lakin ne çare ki vak'a işte bizim arzumuz gibi cereyan etmeyip kaderin hükmü gibi cereyan eylemiş."[178]

Eserin konusuyla ilgili görüşlerini romana sıkıştıran Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek* romanı tefrika edilirken okurlarından gelen hikâyenin şahsi tecrübelerine dayanarak mı yazıldığı sorusuna yine *Tercümân-ı Hakikat*'te şu cevabı

[177] Tamer Kütükçü, "Tanzimat Romanı, Kadın/Aşk ve Yeryüzünde Bir Melek", *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. Nüket Esen, Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 178.
[178] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 17-18.

verecektir. "Eğer roman var olan şeyi tasvir suretiyle yazılır ise işte o zaman okuyanlara tesir eder. Hâsılı romanı kulûbda aramalıdır. Kulûbun sevk eylediği harekât-ı hâriciyyede aramalıdır. Şüphe yok ki muharrire en yakın kalb dahi kendi kalbidir."[179] Bu minvalde yazılan romanda evli kadının yasak aşkıyla görüşmesi gibi tartışılacak hadiselerin özneleri, ahlâklı Osmanlı gençleri olması yüzünden romancı, okuruna âşık gençlere daha müsamahalı yaklaşmaları konusunda tavsiyelerde bulunur.

> "Of! Ey karilerim! Hiç mi tecrübeniz yok? Hiç mi sizi yalnız ama yalnız bir melek çehre işgal etmedi? Elbette etmiştir. Âdeta hükmetmek istiyorum ki hala da bir perî-rûhun istilâ-yı te'sîr-i aşkıyla işgal edilmişsiniz. Böyle bir istila altındayken gözünüze başka bir güzel görünür mü? Asla!... Değil mi? Hatta güzeller ekspozisyonu ıtlakına şayan olan bir kadın kalabalığına rast gelecek olsanız da şayet cidden güzel birisini görseniz, kendi kendinize dersiniz ki 'Niçin şu kadın bu kadar güzel olmuş? Âlemde güzellik denilen şey yalnız benim sevdiğime mahsus olacakken şu kadın sevdiğimin imtiyâz-ı mahsusuna niçin fuzulî olarak iştirak etmiş?' Düşününüz! Yüreğiniz böyle söylemez mi? Sakın Ahmed Midhat çıldırmış da silsile-i muhakemeyi kaybetmiş zannetmeyiniz! Gerçekten sevmişseniz, yüreğiniz mutlaka böyle söyleyecek…"[180]

Bununla beraber yasak aşkın öznelerinden biri olarak konumlandırılan Raziye, "evdeki melek" imgesine dair bütün olumlu özellikleri şahsında barındırmaktadır. "Bir kadın için en büyük hüsn ve cemal o kadının edep ve iffetindeki kemaldir"[181] şeklinde belirtildiği gibi bu romanda kendisinin ahlâken karşıtı olan Arife'ye karşılık Raziye iffetli kadını temsil etmektedir. Onun ideal ve makbul kadın olmasını belirleyen ölçüt de bu özelliğidir. Kadınlara yüklenen erdemli davranışlar arasında yer alan sabır, sadakat, çile çekme ve buna katlanma, kadere boyun eğme gibi davranışlar Raziye'nin kişiliğinde belirginlik kazanmıştır.

Kadının namus ve iffetinin göstergesi olarak sunulan hadiselerden biri de kamusal alanda halk tarafından bu hâlin tasdik edilmesidir. Paris'ten İstanbul'a döndüğünde tesadüfen çarşıda Raziye'yle karşılaşan Şefik, halkın ona bakışını gözlemleme imkânı bulmuştur. Kadının güzelliği halkta bir akıl tutulması yaratmış gibi tasvir edilir. Buna rağmen Raziye'yi seyreden herkesin ona karşı tavrı, "edep dairesinin" haricine çıkmamaktadır. Şefik'e, çarşı esnafından birinin söylediği sözler "semtin hemşiresi" kabul edilen Raziye'nin iffetli hâlinin halk tarafından da tasdik ve himaye edildiğini adeta bir kamusal namus hâline getirildiğini gösterir. "İstanbul'da binlerce hanım gördük bu kadar ırz ehli, edepli bir hanım görmedik.

---

[179] *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 351, fî 23 Haziran-3 Temmuz 1879/ 16 Receb 1296. (Akt. Nuri Sağlam, *a. g. e.*, s. 88.)
[180] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 46.
[181] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 309.

(…) Bir kimsenin yüzüne baksa ya? Halkın bu kadına bir riayeti, bir hürmeti vardır. Yani efendi! Şimdi şu kadın şuradan şuraya geçti ya! Maazallah bir adam gözünü kaldırıp… Ama fena gözünü kaldırıp da bir fena nazar edecek olsa, hele bir fena söz söyleyecek olsa bütün çarşılının elinde parça parça olduğu saat o saattir."[182]

Hikâyenin gidişatından yola çıkarak iffetli bir kadın olarak kabul edilen Raziye'ye, okur nezdinde kocasını aldattığının isnat edilmesi ihtimaline karşı romancı, genç kadını sonuna kadar savunacaktır. Raziye'nin ahlâkî özelliklerinin, onun masumiyetini melekler derecesine çıkardığını ve iffetli hâlinin kadınlarda nadir görülen özelliklerden olduğu belirtilir. Bu hâliyle Raziye, hem hayat hikâyesiyle romana konu olmuş hem de esere ismini vermiştir. "Ama Raziye gibi kadınların kaç binde bir tane bulunabileceğini tayinde biz dahi aciziz. Eğer her kadın Raziye olsaydı her kadının namına olarak dahi bir roman yazmak lazım gelirdi. Raziye (tabire istiğrap buyurulmasın ama) kanatlarını gökte bırakarak yeryüzüne inmiş bir melektir."[183]

Kocasından gizli bir erkekle buluşmasına rağmen Raziye, Şefik'e olan aşkının masumiyetinden emindir ve hiçbir şekilde kendini vicdanen suçlu hissetmemektedir. Bunu eserde kadının ağzından ifade bulan sözlerden anlamak mümkündür. Bunun yanında Şefik'in de aşk duygularını tarif ederken Raziye'ye karşı hiçbir şehevî duygu beslemediği görülmektedir. Birbirlerine karşı olan aşkları şehvani aşktan öte kardeşe duyulan saf bir aşk gibidir. Bunu yazar, romanda kullandığı "hemşire-i maşuka"[184] ifadesi ile son derece uygun şekilde kelimelere dökmüştür.

> "Şefikim bizi birbirimizden ayırmak iki öz karındaşı ayırmak kadar müşküldür. Bizi birbirimize muhabbetten dolayı taayyüp etmek iki öz kardeşi taayyüp etmek kadar baîddir, ikimizin dahi kâffe-i hissiyyât-ı derûnumuza vâkıf olan Cenabıhakk'ın da bizi mazur göreceğini kemâl-i lütfundan ümit ederim. Ben bizzat şu muamelemizi takbih için pek çok cebr-i nefs ettim. Lâkin vicdanım hiçbir cihet-i münâsebetimiz üzerine beni itham edemediğinden masum olan nefsimi ben itham edersem zulmetmiş olacağımı anladım."[185]

Büyük bir aşk yaşanmasına rağmen Şefik'in Paris'e gitmesiyle ortaya çıkan zorunlu ayrılığa karşı gösterilen tutum, eserde gösterildiği üzere kadın ve erkek cephesinden farklı olmuştur. Bunda kadın ve erkek yaşantısının birbirinden farklı olması, kadın ve erkeğin

[182] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 55.
[183] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 83.
[184] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 98.
[185] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 193.

gündelik hayat içinde farklı toplumsal rollere sahip olması yanında erkeklerin kamusal alandaki meşguliyetlerine karşılık kadınların ev içindeki hayatının daha kapalı ve sınırlandırılmış olması etkilidir. Maddi anlamda Raziye'ye layık bir eş olmadığını düşündüğünden İstanbul'dan ayrılmadan evvel evlenmek için bir söz ve nişane ortaya atmayan Şefik, Paris'teki eğitim hayatında gündelik hayatın akışında Raziye'yi aklından çıkarıp mesleğinde yükselmeye odaklanmış ve ona gönderdiği mektupları kesmiştir.

Erkek, gündelik hayatta zihnini meşgul eden sayısız hadise ile oyalanmasına karşılık ev içinde meşgalesi az olan ve hayatı tekdüze ilerleyen kadın, zihnindeki meselelere daha fazla takılmaktadır. Bu yüzden zihni tamamen Şefik'le meşgul olan Raziye onun mektuplarının arkası kesildiğinde Şefik'le evlenme umudunu yitirir. Bu yüzden babasının başka bir kimseyle evlenmesi yönündeki kararına karşı gelmesi için herhangi bir gerekçe bulamaz.

> "İstanbul'da Raziye'nin hali Paris'te Şefik'in haline pek güç benzeyebildi. Nasıl benzeyebilsin ki Şefik'in o meyusane ağlayışları, gayeti Edirne'ye varıncaya kadar o da gittikçe tenakus ederek devam edip ondan sonra gerek memalik-i şahaneden ve gerek Avusturya ve Almanya ve Fransa'dan uğrayıp geçtiği mahaller birer suretle zihnini meşgul eyledikçe, ye's-i hal ile ol kadar iştigale vakit bulamazdı. Biçare Raziye ise Şefik'in mufarakatı gününden bed' ile bir hafta on gün kadar müddet yeis ve füturunu her gün daha ziyade arttırmıştır. Zira ilk günü yalnız Şefik'in Avrupa'da vefat edebilmesi ihtimalinden bed' ederek başka kızlarla görüşmesi ve sevişmesi ihtimalatına varıncaya kadar, her gün düşüncelerinin ehemmiyetlerini arttırıp ondan sonra bir aralık vakıa hüngür hüngür ağlaması kesilmişse de ciğergahının sine sine yanması gittikçe artmakta devam eylemiştir."[186]

Böyle bir durum içinde bulunan Raziye'nin, İskender Bey ile evliliği babasının kararıyla gerçekleşmiştir. Daha önce iki evlilik yapmış ve Raziye'den epeyce büyük olan bu beyin ilmiye sınıfına mensup olması babasının kararı için etkili olmuştur. Babasının İskender'in uygun bir koca olduğuna dair sunduğu gerekçeler de göstermektedir ki evlilik bir emrivaki sonucu gerçekleşmiş ve Raziye de babasının sözüne karşı duramamıştır. "Kızım Raziye pek kadındır. Kiminle olsa güzel geçinir. Bahusus ki iki karıyı mezara gömmüş olmak ve biraz da yaşlıca bulunmak, üçüncü karıyı sevmemek değil bilakis evvelkilerden daha

[186] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 48-49.

ziyade sevmeği mucip olacağından İskender Bey kızımın kadrini takdiren tebcil eyledikçe, Raziye dahi memnun olup kendisini sever."[187]

Babası karşısında çaresiz kalıp vekâletle gelen kişilere "olunuz, olsunlar" diyen Raziye evlendikten sonra "izdivaç ne demek olduğunu ve kocanın karı üzerindeki hukuku ne derecelere vardığını ve bu hukuka bir kadını mel'anet derecelerinde müttehim edeceğini layıkıyla anlayınca"[188] üzülmesine rağmen evlilikle birlikte kendisine yüklenen vazifeleri olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine "hukuk-ı zevciyyeti muhafaza etmemekteki cinayet-i şedîdeyi takdir eyleyerek"[189] kocasına sadık bir zevce olarak evli bir kadının uyması gereken kadınlık rollerine ve sorumluluklarına boyun eğerek çaresiz Şefik'le olan bütün gönül bağını koparmıştır.

Yazarın *Teehhül*'de işlediği aile büyüklerinin evlilik kararındaki aşırı müdahalesi meselesi, bu romanda daha vurgulu bir şekilde eleştirilir. Raziye ile Şefik'in aralarındaki iletişimin kopması sonucu Raziye'nin evlenmesi, daha ziyade babasının ısrarı ile gerçekleşmiştir. Bu noktada ailenin gençlerin evlenme sürecindeki dahli ve zorlaması eleştirilmektedir.

> " (…) bizim memleketimizce, kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup, aglebi sevdiğini değil henüz yüzünü bile görmediği adamlara varırlar. Hatta kızlar nasıl bir koca istediklerini hülya eyledikleri zaman, zihinlerinde karar verdikleri gibi kocalara da nadir varabilirler. Zira onlar kocalarına kendileri varmazlar. Hatta kocaları dahi karılarını kendileri almazlar. Evlenecek olan herifler kız intihabını akrabasına havale eyledikleri gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek olanlar kendileriymiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlıyla kız dahi ona razı olurlar."[190]

Tam anlamıyla gönüllü olmadığı bir evlilik gerçekleştiren Raziye, âşık olduğu erkeğin İstanbul'a geri dönmesiyle onunla gizlice görüşür. Ancak bu görüşmeler Arife adlı kötü kadının Şefik'e musallat olması ve onu elde edemediğinde yaptığı hileler ile kötü olaylarla neticelenir. İşte evli bir kadın olarak çocukluk aşkı ve arkadaşı olmasına rağmen başka bir erkekle görüşmesi ve sonrasında yaşanan tüm olaylar, Raziye'nin şahsında kadın ahlâkının tartışıldığı bir alan açmaktadır. Yasak aşkı konu ettiği romanında evli bir kadını başka bir

[187] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 51.
[188] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 51.
[189] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 51.
[190] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50.

erkekle gizlice buluşturan yazar, romanına bir mahalle baskını sahnesini eklemiştir.[191] Bu sahnede dikkati çeken husus yazarın baskına giden erkek güruhunun ahlâk anlayışını eleştirmesi ve bu güruhun içinde doğruları konuşan ve hakikati temsil eden bir adamın bulunmasıdır. Bu adam aynı zamanda baskından sonra en büyük mağduriyeti yaşayacak kişi olan yasak aşk kurbanı kadını da himaye edecek kişidir.

Mahalle baskınından bahsedildiği sahnelerde okurlar dönemin yaşantısına dair detayları görmüş olur. Mahalle hayatının geleneksel yapısına ait bir unsur olan, ahlâksızlığına şahit olunan kişiyi mahalleden tasfiye etmek ve cezalandırmak için uygulanan yöntemler burada sahnelenir. Baskın, mahallede yaşayan erkeklerin katılımıyla gerçekleştirilmekte ve mahallede her kesimden otoriteyi temsil eden kişiler baskına önderlik etmektedir. Mahallenin müezzini kahvehaneye gelerek erkeklere baskın olacağını haber verirken baskın için mahallenin dinî otoritesi imam efendinin, idarî otoritesi muhtar ağanın ve güvenlikten sorumlu olan kolağasının da baskın için hazır olduğu bildirilir. Raziye ve Şefik'i hedef alan bu baskında olayları ateşleyen kişi onlara her türlü kötülüğü yapmak isteyen Arife'nin adamıdır. Mahalle kahvesindeki insanları kışkırtarak Arap Neşe Kalfa'nın evini basmak için teşvik eden bu adam, karşısında Salih Çavuş'u bulur.

Ahlâkî anlamda makul ve itidalli olan kişiyi temsil eden Salih Çavuş, zina yapan kişilerin ahlâksızlıklarının herkesin önünde teşhir edilmesinin hem bireysel ahlâk planında hem de toplumun ahlâkî yapısı üzerinde zararlı etkileri olacağını savunmaktadır. Bir erkeğin namusunu korumak için karısının rezaletini ve kabahatini ayyuka çıkarmak yerine gizlice kendisine bildirmenin daha doğru olduğunu anlatır. İhanete uğrayan erkek, yapılması gereken en doğru şeye kendisi karar verecektir. Diğer taraftan zina gibi bir ahlâksızlığın baskınla her yaştan mahalle halkının gözleri önüne serilmesi toplum ahlâkını zedeleyecektir. Bu yüzden ahlâksızlığın umumileşmesine engel olmak için gizlenmesi gerektiğine inanılmaktadır.

> "Salih- Haberi yalnız şu adam getirdi değil mi? Fakat şimdi siz keyfiyeti konuya komşuya, kadınlara kızlara, çoluklara çocuklara kadar ilan edeceksiniz. Doğrusu güzel bir ders. Kızı anasına «Bu gürültü nedir?» diye soracak. Anası da «İşte şöyle bir kadın şöyle bir herifi evine almış da basıyorlar» diyecek. O kız daha bu genç yaşında fuhuş ne olduğunu öğrenecek işte bir aşüfte karı ile bir çapkın herifin gizlice bir hezeyan etmelerini kabul etmediğiniz halde mazarratı kendi

[191] Türk romanında mahalle baskını sahnesiyle öne çıkan bir başka eser de *Yeryüzünde Bir Melek*'ten yıllar sonra yazılan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Tebessüm-i Elem* (1918) romanıdır. Bu romanda şahısların konumu, baskın yapacak tiplerin davranışları itibariyle karikatürleştirilmesi dolayısıyla baskın sahnesinde yaratılan komik ton dikkat çekmektedir. Toplum ahlâkına aykırı sayılan bir eylemi kınamak ve cezalandırmak adına yapılan bu baskın, gerçekleştirenlerin ahlâka uygun olmayan davranışlarını ortaya koyduğundan komik ve ironik üslubuyla öne çıkmaktadır. Bu anlamda Ahmet Midhat Efendi ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında sergiledikleri mahalle baskını sahnelerinde karakter yaratma yöntemleri ve metni yazmaktaki amaçları, metinde tutturdukları üslup ve ton birbirinden tamamen farklı sayılmaktadır.

nefislerinden başka bir kimseye dokunmayacak olan bu rezaletin mazarratı hepinizin evlat ü iyaline dokunacak ve cümlesine su-i misal olacak kadar meydana çıkarılmasını kabul edeceksiniz öyle mi?"[192]

Yazarın takdir ettiği ve onayladığı bir söyleme sahip olan Salih Çavuş karakteri, kahve halkı tarafından eski yeniçerilerden olması sebebiyle Bektaşilikle suçlanır ve söyledikleri ciddiye alınmaz. Hem halkın cehalet, taassup ve terbiyesizliği hem de Arife'nin hırs ve intikam duygularının körüklemesi ile mahalleli baskın yapmaya ikna edilir ve baskına girişilir. Bu noktada Salih Çavuş dinî hükümleri öne sürerek bir kimseyi zina ile suçlamak için gerekli koşulları halka hatırlatır. Ancak dinin hükümlerinin de halk tarafından dikkate alınmadığı dile getirilerek satır aralarında toplumun tutumu da eleştirilmiş olur. Salih Çavuş'un sözlerinin sadece bir kişiyi ikna edebilmesi ve diğer insanların bu baskın sırasında hayvani güdülerle şiddete başvurmaları dikkat çekicidir.

Baskın yapan mahalle halkı, yazarın da öfkesini çekmekten geri durmaz. Bu halkın varsayılan zina olayını kabul etmedikleri için değil yalnızca kendilerine eğlence aradıkları için orada bulundukları savunulur. Yazarın mahalle baskını sahnesini tasvir ederken şahsi görüşlerine çok fazla yer veriyor olmasında bilinçli davranması meselenin "çok nazik bir bahis" olmasına bağlanmaktadır. Amacı toplum tarafından onaylanmayacak bir ilişkiyi yürüten kadın ve erkeği suçlamak değil "ahlâk-ı umumiyye ve menâfi-i insaniyye ve medeniyeyi"[193] korumak için meseleyi etraflıca ele almaktır.

Yeryüzünde Bir Melek romanının sonunda yazar, romandan çıkarılacak ahlâkî sonuçlar üzerine okurlarıyla konuşmaktadır. Ahlâkî değerleri romanı vasıtasıyla okurlarına sunmak isterken bunun için tamamen iyilik timsali kahramanlar yerine, onları hem doğruları hem de hatalarıyla tam bir "insanlık hâliyle" sunduğunu iddia eder. Bu anlamda insan tüm yönleriyle ele alındığında okurun çıkaracağı ahlâkî ders daha yerinde olacaktır. Bu yüzden Şefik ve Raziye hata ve yanlışları bulunsa da örnek davranışlar sergilemektedir. Bunun yanında romandan çıkarılan ahlâkî sonuçların muhakemesinin hem okur hem de kahramanların bizzat kendisi tarafından yapıldığı belirtilir. Roman kahramanlarının kendi vaziyetlerini muhakemeleri eğer tamamen iyiyseler kendilerine iltifat etmekten ve takdir etmekten öteye geçemeyecektir. Buna rağmen *Yeryüzünde Bir Melek* romanında hem ahlâkî olarak iyiyi ve doğruyu temsil eden hem de yaptıkları hatalarla okura sunulan Raziye ve Şefik'in kendi

[192] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 198.
[193] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 200.

vicdanlarında durumlarının muhakemesini yapması okur için çok daha yerinde bir ahlâkî hikmet dersi olacaktır.

Tüm bunlar yanında yazar, aşka ve diğer hususlara dair yaptığı kendi muhakemelerinde "muharririn fikri yettiği kadar"[194] diyerek hiçbir yanlış görmediğini belirterek kahramanlarının ahlâkî vaziyetlerini takdir eder. Romanın sonunda kendi sözlerinin ardından anlatıcı yazar son sözü Şefik ve Raziye'ye bırakmaktadır. Şefik erkek okura, Raziye de kadın okurlara seslenecektir. Şefik, okura hitabında aşk uğrunda yaptığı hataları kabul ederek kendini temize çıkarmak için çaba göstermediğini belirtir. Raziye'nin kendisini tamamen teslim etmesine rağmen hiçbir vakit doğru yoldan ayrılmadığını ve kadının ismet ve iffetine zarar vermediğini söyler. Kendi hatası âşık olmaması gereken bir kimseye yönelmesi olduğundan bunun da cezasını layıkıyla gördüğünü belirtir. Hem Şefik hem Raziye hatalarını kabul ederek okura evlilikle kutsanan aşkın değerli olduğunu söyleyecek ve romanın esasını bu fikir oluşturacaktır. "Aşk, her kalbe mahsus olarak mukaddes bir şeydir fakat aşk, zahirde umumen dahi mukaddes olmak için nikâhla takdis edilmiş bulunmak lazımdır."[195] Raziye de kadın okurlara aşkın tehlikeli hâllerinden bahsedecektir.

> "Ey sergüzeşt-i ahvalimi okuyan hemşirem! Aşkın delâlet eylediği hatîât tehlikelerinin en karanlığı kadınlar önünde bulunan uçurumdur. Gönlümüzü ele almağa çalışan erkeklerin hepsi, ilk görünüşlerinde müsavidirler. Biz hepsinin meleği oluruz. Hepsi bizi takdis ederler. Hepsi yolumuza ser ve canlarını feda ederler. Hepsi bizim namusumuza zerre kadar leke gelmesini kat'iyen tecviz edemeyerek en safiyane ve sadıkane bir ubudiyeti dahi can altında gizli bir sır addederek can çıkmayınca o sırrın dahi meydana çıkmayacağını temin eyleriz. Fakat işte bu hâllerin her biri bir zulmettir ki önümüzdeki uçurumu bizden setr ederler. (…) Kadın kendisini temin için her hileyi her hud'ayı icrada bir dakika bile hali kalmayan âşıkına o kadar teslimiyet gösterir ki ta uçurumun kenarına geldiği zaman aşağıya düşmek tahakkuk eylese kadın mutlaka refiki dahi bu yolda bile kendisine refakatten geri kalmayacağına emniyyet-i tâmme ile emniyet eyler ki işte beyhude yere mahvın tahakkuk eylediği noktadır. Bu hatayı edenlerin birisi de ben olduğumu sergüzeşt-i ahvâlimi okuduğunuz cihetle anlamışsınızdır."[196]

Aşk uğrunda yapılan hataların kadınları sürüklediği felaketlere değinen Raziye, bu felakette Şefik'in ortak olduğunu söyler. Kendi üzerinde bir erkeğin kocalık hukuku varken Şefik'in aşkına fiilen karşılık vermesi onu halk nazarında kabahatli hâle getirmiştir, bunu

[194] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 345.
[195] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 347.
[196] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 347-348.

kendisi de kabul etmektedir. Hâl böyleyken hem cezalarını çekerken hem de kendisini kurtarırken yanında olup sadakat gösteren bir erkek olduğu için kendini şanslı hissetmektedir. Yine de Şefik'le olan ilişkisi nedeniyle hem boşanma hem de isminin sahte bir Raziye'nin yaptığı fuhşun kendine isnad edilmesiyle lekelenmesi onu, kabahatli bulunmamasına rağmen hak ettiğinden fazla bir cezaya uğratmıştır. Bu anlamda hiçbir vicdani yük veya suçluluk duygusu taşımaz. Tüm yaşadıklarına rağmen sonuç olarak adaletin kendisine teslim edildiğini ve arzu ettiği hayata kavuştuğunu belirtirken okura kendi hayatıyla ilgili söyleyeceği, Şefik'le hemfikir olduğu evlilikle kutsanma ihtimali olmayan bir aşkın insan ahlâkına uymadığıdır.

Emanetçi Sıdkı (1893) hikâyesinde anlatılan olaylarda görüleceği üzere, bir kadının ahlâkı ve davranışlarında eşinin tutumunun etkili olduğu ve düzgün bir kocayla evlenen kadının da makbul bir kadın olma yolunda ilerlediğini görmek mümkündür. Burada kadın, yanlış eş seçimi nedeniyle önceleri mağdur olur; ancak hayatta elde ettiği ikinci bir şans vesilesiyle sadık bir âşık ile evlenerek nefsindeki zaafları düzeltir ve ideal özelliklere kavuşur. Doğru eşin, kadının hayatını yönlendirmesi için ne kadar mühim olduğu konusu etrafında dönen hikâyede kadının başından geçen iki evlilik olumlu ve olumsuz evlilik ve aile birliğinin örneklerini teşkil etmektedir. Bir tarafta ahlâksız ve sefih bir koca örneği yer alırken diğer tarafta çalışkan ve ahlâkı düzgün bir koca örneğini görürüz. Bu yüzden aileyi çekip çeviren ve yürüten kişinin erkek olduğu, erkeğin bozulduğu durumlarda ailenin de çökeceği fikrini teyit eden olaylar hikâyede sunulmaktadır.

Okurlarına hayal ürünü değil gerçek bir hikâye anlattığını[197] belirten yazar, bu hikâyede anlatılan olayların özellikle genç kadın okurları tarafından beğenilmeyeceğini düşünmektedir. Onların arzu ettiği aşk kurgusuna muhalif olayların yaşandığı hikâyede, kadınların beğeneceği kibar ve yakışıklı erkek ahlâksız ve savurgan haliyle evlendiği kadının hayatına mutsuzluk ve felaket getirmektedir. Buna karşın mütevazı fakat çirkin erkek, kadının hayatına saadet ve düzen getirecektir. Evlilikteki şiddetli ve gözü kör aşk duygularının, fiziksel beğenilerin kötü etkilerine değinen hikâye, bu anlamda bunlardan hoşlanan genç kadın okuru memnun etmeyecektir. "Ne o, şaşırdınız mı? İtiraz dahi ediyorsunuz ha! Ya biz size daha mukaddimemizde haber vermedik mi ki bu hikâyeyi genç kızlar beğenmeyecektir. Hatta pek çok delikanlılar bile beğenmeyeceklerdir. İntizarlarına muhalif bu gibi şeyler göreceklerdir de onun için!"[198] Böyle görünmekle beraber yazarın roman okumaktan maksadı ahlâk ve hikmet dersi olarak görmesi sebebiyle bu hikâyenin naklinden arzu ettiği maksada

[197] Ahmet Midhat Efendi yazar-anlatıcı kimliğiyle, Kırım Savaşı öncesinde vefat ettiğini belirttiği kahramanı Emanetçi Sıdkı'yı bizzat tanımadığını, hikâyesini başka kimselerden işittiğini eserinde belirtmektedir.
[198] Ahmet Midhat Efendi, "Emanetçi Sıdkı"*, Letaif-i Rivayat*, s. 744.

ulaştığı ve özellikle kadınlara evlilik ve ahlâk dersine dair bir numune gösterdiği görülmektedir.

Yetişme sürecinde beraber büyüdüğü iki erkeğin etkisine açık bulunan Ayşe Şeref'in, terbiyesine ve yetişmesine daha en başından Sıtkı tarafından özen gösterilir. Bu özenin kaynağı Sıtkı'nın Ayşe'yi müstakbel eşi olarak görmesinden ileri gelmektedir. Ona öğrettiği her şeyin ve verdiği terbiyenin kendisi için yararı olacağını düşünmektedir. "(…) bunun için zevce-i müstakbelemin talim ve terbiyesinde bir kat daha itinalı davranmak lazım geldi. Ayşe Hanıma ne öğretir isem kendi faydam için öğreteceğimi ve ne terbiye verir isem kendi bahtiyarlığım için vereceğimi der-piş ederek ona göre çalışmaya başladım."[199] Ayşe Şeref'in babası Dimyatizade de, kendisi için damat olarak gayretli ve çalışkan, iyi ahlâklı bulduğu Sıtkı'yı uygun görmektedir. Bunda hem kızı için daha uygun bir eş olacağını hem de servetinin bekasının Sıtkı'nın çabaları ile sağlanacağını düşünmesi etkilidir. Buna rağmen annesi, kimsesiz bir besleme olarak gördüğü Sıtkı'yı çirkin bulduğu için damat olarak kabul etmez. Yakışıklı bulduğu ve dış görünüşünü beğendiği akrabası Rıza ile evlendirmek istemektedir. Ayşe Şeref annesinin de teşvikiyle dış görünüşüne aldanmasıyla huyunun ve ahlâkının kötülüğünü göz ardı ettiği Rıza'yla evlenme arzusu taşır.

Genç kadının on üç yaşından sonra erginliğine ulaşmasıyla beraber ahlâkı bozuk bir erkek olan Rıza'nın etkisine açık hâle gelmesi kendisini Ayşe'nin terbiyesinden sorumlu tutan Sıtkı'yı endişelendirmektedir. Onun "kadınlığa ve gönül ihtisasına" dair şeyleri öğrenmesini zararlı görmektedir. Bir kadın için tehlikeli bulunan ve makbul kadınlığın haddinden çıkmasına neden olan bu gibi hislerin öğrenilmesi, "hüsn-i ahlâk, mahcubiyet, hilm"[200] gibi erdemlerin yitirilmesine sebep olmaktadır. Rıza'nın öğrettikleri kadının ahlâkı için zarar getirecek şeylerdir, çünkü kadınlar bu gibi sevda ve gönül işlerini kafasında ve hayalinde büyütecek bir muhayyileye sahip olarak görülmektedirler. Bu yüzden Rıza'nın Ayşe Şeref üzerindeki bu kötü etkisi, onu böyle hislere ve fikirlere açık hâle getirmesi, kadının ahlâkı noktasından Sıtkı'nın arzu etmediği sakıncalı durumlardır. Sıtkı'nın tüm çabasına rağmen genç kızlık hâliyle Ayşe Şeref'te Rıza'nın güzelliğine karşı oluşan temayül, annesinin Rıza hakkındaki yönlendirmeleri ve Sıtkı'yı eş olarak görmek isteyen babanın etkisizleştirilmesi ile Rıza ve Ayşe Şeref'in evlenmesi kararlaştırılır ve Sıtkı evden uzaklaştırılır. Evde annenin ve Rıza'nın hâkimiyetinin etkili olduğu bu devre hane halkını felakete sürükleyecek bir süreç olarak eserde sunulmaktadır.

[199] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 740.
[200] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 741.

Bir kadın için tehlikeli bir eş adayı olarak görülen Rıza'nın hem fiziken güzel olması hem de karısının servetine sahip olması evlilik hayatında olumsuz durumlar olarak görülmektedir. Bir kadın için yakışıklı bir eşe sahip olmanın tehlikeli bulunması fikri, yazarın da ifade ettiği gibi hikâyenin kadın okurları tarafından beğenilmeyen taraflarından biridir. Dış görünüş bakımından güzel bulunan erkeğin sadakatine güven olmayacağı varsayıldığı için böyle durumlarda kadının evlilikteki hakları konusunda kaygı taşıyacağı düşünülmektedir. "(…) kocası güzel olan kadının hukuk-ı zevciyesi daima tehlikededir. Ona nispetle kocası çirkin olan kadın daha ziyade emin olabilir."[201] Bunun yanında ahlâkı bozuk, müsrif ve sefih bir erkek eşinden gelen hazır parayı da böyle bir hayat yolunda harcadığından kadının ailesinin servetini tüketmiştir.

Ahlâkı bozuk erkeğin evlendiği kadının ahlâkı üzerindeki olumsuz etkisinin somut örneği olarak Rıza ve Ayşe Şeref'in evliliği görülebilir. On üç yaşına kadar Sıtkı'nın yanında kalan ve ahlâkı gayet düzgün olan Ayşe, Sıtkı'dan ayrılıp tamamen Rıza ile kalınca ahlâkı ve terbiyesi de Rıza'nın tarafına kaymış ve bozulmuştur. Okuduğu aşk hikâyelerinin etkisi, Rıza ile arasında geçen muaşaka ve flörtün evlenmeleri öncesinde de serbestleşmesi genç kızın genel ahlâka uygun olmayan âşıklık hali göstermesine neden olur. Dünya hayatını Rıza'yla beraber kurulan aşk ve eğlence âleminden ibaret gören Ayşe Şeref, zevk ve sefahat uğrunda kocasıyla beraber babasının servetini tüketmeye başlar. Rıza, ahlâkı bozuk biridir ve evlendikten sonra alenî bir şekilde sefahate dalar, karısının babasından kalan bütün servetini eritir, onun şahsi eşyalarını bile satar. Sonunda içkiden ölür, anne ve kızı parasız kalır.

> "Rıza'nın Ayşe Şeref Hanıma mülazemeti kızın esasen hüsn-i ahlâkıyla beraber hükmen terbiyesini dahi bozmuş idi. On üç yaşına kadar terbiyesinde hiçbir noksan olmayan ve zaten ahlâkı dahi pek melekâne olan Ayşe Hanım ondan sonra Sıtkı'dan tefrik edilip de yalnız Rıza ile müzakerede devama başlayınca Âşık Kerem, Leyla ile Mecnun, Şah İsmail, Arzu ile Kamber, Ferhat ile Şirin hikâyeleri gibi şeyleri bir yandan okumakla beraber bir taraftan da Rıza'nın temellükât-ı âşıkanesi arasında kalarak adeta romanesk (yani romanlardaki âşıka kızların hali gibi) bir hale girmiş idi. Binaenaleyh tezevvüçten mukaddem dünyada bir bahtiyarlık mutasavver olabilir ise o dahi Rıza Beyle izdivaçtan ibarettir itikadına saplanıp kaldığı gibi teehhülden sonra dahi dünyada bahtiyarlık denilen şey, yiyip içip zevk ve safa etmekten ibarettir itikadına düşmüş ve ondan başka hiçbir şeye ehemmiyet vermemeye başlamış idi."[202]

[201] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 744.
[202] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 744.

Kocasından her türlü kötülüğü gören ve onun yüzünden sahip olduğu baba mirasını kaybeden kadının, intikam almak uğruna kendi iffetini feda etmesinin toplumda yaygın olduğu söylenirken Ayşe Şeref'in böyle bir yola girip kadınlık onurunu feda etmediği için meseleden en azından bu açıdan kârlı çıktığı belirtilir. Kadın ve erkeğin evlilik hayatındaki memnuniyetsizlikleri ve birbirlerine karşı gösterdikleri nankörlükler çoğu zaman onları karılık ve kocalık hukuku üzerinden birbirinden öç almaya sevk etmektedir. Evlilik içinde gayrimeşru gönül ilişkileri kurmak yoluyla gerçekleştirilen bu intikam şeklinin en fazla kadınların hayatını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Ayşe Şeref, kendisini mağdur eden kocasından böyle bir intikam almayı düşünmediği için iffet ve namusunu korumuştur.

> "Ayşe'den başka bir kadın olsa idi kocasının kendi hukukunu bir suret-i nanköranede paymal etmesine mukabil kendisi dahi ondan intikam yolunda kendi damen-i iffetini başka hettâklere telvis ettirmeye kadar gider ve ihtimal ki böyle yine kendi nefsine zulüm demekten ibaret olan bir intikam-ı safderunanede haklı ve hiç olmaz ise mazur görülebilir ise de hilkaten bir ismet ve iffet-i melekâneye malik olan bu kadıncağız intikamın bu cihetini hatır ve hayalinden bile geçirmeyerek yalnız kocasının yüzüne karşı lânetler ve tevbihler ile iktifa eder idi."[203]

Ayşe Şeref'in kocası ölünce zor durumda kalan anne ve kızı, Sıtkı'nın yardım tekliflerini kabul etmeyi gurur meselesi yapar. Kendi geçimlerini sağlamak için para kazanmaya çalışırlar. Başlarda denedikleri yer silmek, çamaşır yıkamak gibi adi işler bunların kibar ve ev işine alışkın olmayan bünyelerini yıpratır. Bunun üzerine oya ve çevre işleme gibi el işleri yaparlar ve bu işten kendilerini geçindirmeye başlarlar. Annenin çalışıp para kazanınca söylediği sözler, Sıtkı dâhil herhangi bir erkeğe muhtaç kalmadıklarını göstermesi ve bundan dolayı memnuniyetlerini ifade etmesi açısından önemli bir husustur. "Artık ne sakala minnet ne bıyığa! Varsın Sıtkı Efendi hazretleri ayda bin kuruşunu başka dilencilere sadaka eylesin."[204]

Ayşe Şeref kendisine gelen evlilik tekliflerini kocası Rıza sebebiyle "erkek nev'inden istikrah derecelerine" gelmiş olması sebebiyle kabul etmez. Eski zengin ve güzel hâlini düşünerek gıpta eden kadın geldiği durum karşısında talihsizliğine üzülmektedir. "Oya bittikten sonra şöyle iğreti bir yolda başına koyarak ve sırı dökülmüş bir kırık aynaya bakınarak vakıa oyayı kendisi dahi pek beğendi ise de derhal gözleri yaşarıp oyayı bir tarafa atarak "Ben artık böyle güzel oyalara lâyık ve müstahak görülecek hanımlardan değilim.

[203] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 746.
[204] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 749.

Bunu kim alıp takacak ise ona mübarek olsun!" diye meyusane öfke ile oda içinde gezinmeye başladı."[205]

Annesi öldüğünde kimsesiz kalan ve yaptığı el işlerini çarşıda satacak kimsesi bulunmadığı için annesinin zamanında izin vermediği Sıtkı'dan yardım isteyecektir. Ondan eski dadısını bulmasını ister. Nefsi terbiye olduğunda, mağdur bir kadın kimliği ile bir erkeğin yardımına muhtaç kaldığı sırada Ayşe Şeref'in kullandığı üslup dikkat çekmektedir. Kendisinden af dilerken Sıtkı'nın erkekliğini yüceltip kendi kadınlığını aşağılayarak "(…) erkek hem de fezail-i merdaneye tamamen malik olan erkek kısmı bizim gibi saçı uzun aklı kısa bir mahlûk ile uzun uzadıya kin güdecek kadar dargın olmayı mertlik şanına muvafık bulamayacaklarından eğer kusurumuz af buyurulur ise (…)"[206] ifadelerini kullanır.

Geçmişte yaptığı hatalardan ve Sıtkı'dan gördüğü yüce gönüllü tavırlardan dolayı pişman olan Ayşe Şeref, kendi hayatı hakkında muhakemesi sonucu hatalarını kabullenir. "Fakat ya işin bundan sonrası ne olacak? Sıtkı bir teklif daha edecek olursa yine mi reddedilecek? İşte o zaman artık bizimkisi muannidane bir kibir ve gururdan onunkisi de melekâne bir sabır ve sebattan ibaret kalır. İş bizim için bir rezalet, onun için de ulüvv-i cenap hükmünü alır. Bu halde her derde çare olmak üzere Sıtkı'dan özürler dilemek ve lütuflarına teşekkür etmek yollarında başka elde bir şey yoktur. Artık her izzet-i nefsi, her ulüvv-i cenabı, kibri, azameti, enaniyeti Sıtkı'ya feda etmelidir."[207] Yazarın burada müspet erkekten yana bir tavır takındığını görüyoruz. Ayşe Şeref, bundan sonra Sıtkı'ya karşı son derece ılımlı bir tavır takınarak onunla tekrar görüşme imkânı bulmaya çalışır. Kendisini affettirmek için son derece alçakgönüllü davranır. Bir yandan da Sıtkı'nın kendisine duyduğu aşk nedeniyle yıllarca sadakat göstermesi ve kimseyle evlenmemesi kadını derinden etkilemiştir. Sıtkı'nın gözünde Ayşe Şeref eski değerini yitirmemiş, zengin olduğu zamanlardaki kibar ve terbiyeli hâli fakirlik zamanında da eksilmemiştir. Sıtkı'nın onda en çok takdir ettiği yön budur.

Sıtkı için Ayşe Şeref, ideal kadın tasavvurundan hiçbir şekilde çıkmamıştır. İffet, sabır, kanaat, izzet-i nefs, vakar gibi erdemleri dolayısıyla takdir edilen bir kadındır. Onun başına gelen bütün kötülüklerin kaynağı, feleğin zulmüne ve kötü talihine bağlanmaktadır. Ayşe Şeref de Sıtkı'nın bu tavrı karşısında kendi kadınlığını aşağılayarak alçakgönüllü bir tavır takınır. Mazlum ve yardıma muhtaç hâlinden dolayı böyle bir ruh hâliyle birlikte kendisine yakıştırdığı tabirler arasında "Rıza nankörünün artığı olan bir dul karı, Rıza alçağının nim-hurdesi"[208] yer alır. "Erkekliğin şanıyla o bu kadar hilm ve tevazu gösterdiği

[205] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 749.
[206] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 751.
[207] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 755-756.
[208] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 759.

halde ben kadınlık şanıyla tekebbür ve imtinada mı bulunmalıyım"[209] diyerek kendi nefsine ve kibrine gem vurmaya çalışır.

Sıtkı, Ayşe Şeref'e çocuk yaşından itibaren âşıktır, onunla evleneceğinin düşünü kurar. Ancak o, Rıza ile evlendirilince hayal kırıklığına uğrar, onların yanından uzaklaştırılır. Bundan sonra çalışarak emanetçilik işinden çok para kazanarak ömrünü sürdürür. Rıza'nın ahlâksızlığına karşılık gelen örnek kişi Sıtkı'nın kendisine edindiği meslek olan "emanetçilik" bile mesleki anlamda sahibinden en başta dürüstlük beklenen bir iştir. Onun bu ahlâklı hali meslek seçimine ve bu meslekte ilerlemesine de sirayet etmiştir.

Ömrü boyunca Ayşe Şeref'e olan aşkını yitirmez, onu bir aşk nesnesi hâline getirir. Kocası Rıza öldükten sonra ona belli etmeden hamilik yapar, geçimini sağlamasında yardımcı olur. Burada dikkat çekildiği gibi Ahmet Midhat'ın çalışkan, ideal, hayatını düzgün bir istikamette yaşayan erkek karakterleri hiçbir zaman romantik bir aşk duygusuna esir olmamıştır. Yazarın zihniyet dünyasında hâkim düşünce, aşk duygusuna esir olmadan yapılan sağlıklı evliliklere dayanan aile hayatının idealize edilmesi şeklindedir. Sıtkı, romantik aşk duygusuna kapılan, bu aşkın nesnesi haline getirdiği kadına karşı kurduğu bağlılığı uzaktan uzağa devam ettirebilen nadir erkek karakterlerdendir. Romantik aşka bağlı erkekler genelde onun kadar sadık bir âşık olamamış, nefis mücadelesi içinde düşebilmişlerdir. Ahmet Midhat'ın gözünde Sıtkı'nın bu âşık halini optimize eden çalışkan ve üretken bir birey olmasıdır.

Sıtkı'nın aşk duygularını yönelttiği kadınla ilgili nesneleri toplamasına değinmekte yarar var. Evlendikten sonra evini yeni eşine gezdirirken içinde bir yatak odası, küçük bir salon, sandık odası ve küçük bir hamamdan oluşan Ayşe Şeref'e tahsis ettiği daireyi gösterir. Bu dairede odaların mefruşatı, elmas ve giysiler hepsi daha önce ilk kocası Rıza'nın sattığı eski konağın eşyaları, Ayşe Şeref'in eski kıymetli giysileri ve mücevherleridir. Bu mücevherleri Sıtkı satın alarak bu dairede toplamıştır. Sıtkı Ayşe Şeref'e kavuşana kadar bu daireye girip eşyalara bakarak mutlu olmaktadır. Hatta Ayşe Şeref ve annesinin geçinmek için yaptıkları el işlerini dahi peyderpey satın almış ve bu odada biriktirmiştir.

Ayşe Şeref'in zamanında evlenmek için Sıtkı yerine Rıza'yı seçerek kabahat işlediği noktasında verilen hüküm kararında onu mesul tutmamak için anlatıcı, kadını savunacaktır. Ahmet Midhat anlatıcılarında sıklıkla karşılaştığımız, adalet dağıtan figür olarak bu anlatıcının birebir müdahalesi burada bir kez daha görülür. Ayşe Şeref'i yanlış seçiminden dolayı mesul tutmamanın gerekçesi şu şekildedir. "(…) ırz ve iffeti ve sıdk ve istikameti

[209] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 760.

hasebiyle Sıtkı'nın müteeyyiane ve biraz da tünd hareketi on üç on dört yaşındaki bir çocuğun nazar-ı tahsinini celp edememek pek tabii bir şeydir. (...) Ayşe Hanımın Rıza'yı Sıtkı'ya tercihi sabaveti cihetiyle bi'l-vücuh mazurdur."[210] Küçük yaşta bulunması sebebiyle zaten yaptığı hata mazur görülen Ayşe Şeref'in çektiği zahmet ve sıkıntılar onun bir bedel ödediğini göstermektedir. Netice olarak Ayşe Şeref, insana ve erkekliğe karşı kötü deneyimleri nedeniyle ulaştığı güvensizlik duygusunu, Sıtkı'nın örnek davranışları sayesinde yenerek insana ve erkeklere olan güven ve inancını yeniden kazanır. Sadık ve iyi niyetli bir erkek portresi olarak çizilen Sıtkı, ideal bir aile kurmak için örnek gösterilen bir erkek modeli olur.

Taaffüf'te (1895) kadın kahramanın "Venüs mü? Estağfurullah ben Minerva'yım!"[211] sözü etrafında şekillendirilebilmesi mümkün olan kadın ahlâkının sorgulanması meselesi söz konusudur. Ahmet Midhat, bu romanda başkarakteri Saniha'nın kişiliğinde evlilikte sadakat temasını işler. Saniha'nın karakterinin ahlâkî boyutu, romanın en temel meselelerinden biridir. Bir yasak aşk numunesi olarak ortaya koyulan romanda, kişiler arasında yaşanan duygulardan ziyade yazar bu durumun kadının ruh hâli üzerindeki etkilerine odaklanmak istediğini belirtmektedir. "Tosun'un Saniha'ya ne ateşîn mektuplarla beyân-ı iştiyâk eylediğini onlardan bazı numuneler iraesiyle tavzihe lüzum görmüyoruz. Maksadımız muaşaka münşeatı yazmak değildir. Bizce asıl maksat bu muhaberenin Saniha üzerindeki tesiratını görmek göstermektir."[212]

Böyle bir eser yazmak gayretinde olan yazar daha romanın başında, farklı bir Osmanlı kadınıyla karşılaşacağımızı bize hissettirir. Ev içi tasvirinde kullanılan nesneler alafrangalığın, babadan kıza kalan entelektüel mirasın göstergesidir. Yazı takımları, kütüphaneler, tablolar, heykeller, konağın zenginliğini belli eden diğer unsurlar hep babadan gelen entelektüel mirasın, farklı zihniyette bir kadın yaratacağını işaret eder. Romanın ilk bölümünde yaşadıkları mekân uzun uzun tasvir edilir ki bu evin bölümleri, odalarının kullanılış biçimleri modern bir ailenin burada yaşadığını okura hissettirecek niteliktedir. Saniha Hanım zevk sahibi, okuryazar, zengin ve kültürlü bir kadın olarak temsil edilmektedir. Kadının babasından gelen bir zekâya sahip olduğunu söyler yazar ve duyduğu hayranlık ile onun tasvirini yapmakta kudretsiz kaldığını söyler:

> "Ah ey kari, hayalen değil hakikaten dahi imkân-ı mutasavver olabilseydi de sizi şu yazıhanenin karşısındaki yaldızlı, nazik iskemlenin üzerine oturtsaydım. Saniha Hanımın yazı yazışını oradan

[210] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e*, s. 761.
[211] Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, hzl. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 107.
[212] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 70.

temaşa etseydiniz. O kalem gibi parmakların… Kalem gibi mi? Adam sen de. Böyle eski tabirler eski teşbihlerle o yeni eller yeni parmaklar nasıl tarif olunabilirler? Haydi bakalım."[213]

Saniha'nın kişisel tarihinde göze çarpan ayrıntılara odaklanmak gerekir. Saniha, anne ve babasının hayatta kalabilen tek evladıdır. Babası aslen Giritlidir, ticaretle uğraştığı için İskenderiye'ye yerleşir ve ardından görevli olduğu memuriyetten istifa edip emekliye ayrılarak hayatının sonuna kadar İstanbul'da yaşar. Yani Saniha ve ailesi, dönemin İstanbul'unda örnekleri çokça görülen Mısır kökenli modern ailelerin temsil edilen bir örneğidir. Bu ailenin bir konak yaptırarak yerleşik bir düzene geçmeleri kızları Saniha'nın hayatta kalması ile ilgilidir. Daha önceki çocuklarının hepsini bir yaşını tamamlamadan kaybeden aile için hayatta kalan bu kız çocuğu, son derece büyük bir değer taşır. Bu yüzden Saniha'nın sağlığına ve yetiştirilişine büyük bir itina gösterirler. Onun için Fransız Dr. Fratenberg'i eğitmen olarak İstanbul'a getirirler.

Taaffüf'te Saniha'nın eğitilmesi konusundan çok onun yapacağı evlilik konusunda fikir yorulur ve kaygı duyulur. Buradan da kadının evlilikle varlık kazandığı ve toplumda evlenmeyen kadının kişilik ve karakter itibariyle tamlığa ulaşmayacağı alttan alta sezilmektedir. Kadın ne kadar eğitim alırsa alsın bir önemi yoktur, önemli olan yaptığı evliliktir ki meseleye kafa yormaktan sıkılan Saniha'ya bununla ilgili olarak "Keşke cahil bir kadın olsaydım" sözleri söyletilmektedir.

Evlenmeyen kadına toplum hayatında neredeyse bütün yollar kapanacaktır. Erkekler genel olarak eş seçecekleri vakit sosyal statü itibariyle kendilerinden aşağı seviyede bulunan kadınlar seçerler. Yalnızca *Taaffüf* romanında Saniha, kendisine denk sayılabilecek bir erkekle evlenmiştir. Bu konuda da yazar kadının kocası Rasih'in meziyetlerini sayarak bu denkliği tesis etmeye çalışır. Ancak bir farkla yazar Saniha'ya histerik ve ruhsal manada hastalıklı bir kişilik yükleyerek onu rasyonel ve mantık sahibi kocasından bir derece aşağıya düşürür. Kadına eşikte bir kişilik yükleyerek, ona ahlâkî anlamda sınırda davranışlar yükleyerek bu eksiksiz kadını okur kimliğinde toplum nezdinde aşağı bir konuma iter. Bu anlamda Saniha sınırdadır, sınırı aşıp kocasını aldattığı noktada toplum tarafından kötülenecektir.

Bu anlamda *Taaffüf*'te Saniha'nın histeri ve ruhî krizlerine, kadınlık rollerinden sapma durumunun ve aile hayatında kadına düşen sorumlulukları yerine getirmemesinin neden olduğu izlenimi verilmektedir. Kadınlara biçilen rol ve sorumluluklar ev içi işler ile

[213] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 10.

sınırlandırılmıştır. Çeyiz hazırlamak, ev işi ve yemek yapmak gibi meşguliyetler, düşünmesi ve hayal etmesi sakıncalı görülen kadını bu eylemlerden alıkoyan ve gündelik hayatını doldurarak buna fırsat vermeyen kadın hayatına yararlı şeylerdir. Bunlardan uzak düşen kadın hayal âleminde birtakım vehimlerle boğuşacak ve daha da ileri seviyede histeri ve saire ruhî bunalım ve hastalıklarla yüz yüze kalacaktır. Bu yüzden yazarın önerisi ev işleri ile meşgul olmayan zengin kadınların da sokağa çıkması; bahçe işleri, el işi ve nakış işleriyle meşgul olması; müzik ve resim gibi sanat dallarıyla ilgilenmesidir. Boş hayallere kapılıp sadece düşünmenin her insanın özellikle de kadınların hayatında son derece büyük tehlike taşımakta olduğu bu romanın olayları çerçevesinde okurun dikkatine sunulmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, *Hayal ve Hakikat* (1892) romanında yazdığı histeri hastalığıyla ilgili kısımda kadınlık rollerine uygun davranan kişilerin sağlıklı bir ruh hâli ile toplumla uyumlu bir şekilde yaşamlarını sürdürdüklerini; buna rağmen rollerin dışında davranan kadının histeri gibi hastalıklarla boğuştuğunu anlatmaktadır.

> "Sözün bizcesine yani Osmanlılarcasına gelince: kat kat çeyizini kendi hazırlayan ve hanesini süpürüp silip tanzim etmeyi ve yemek pişirmeyi ve çamaşır ve ütüyü bilfiil ameliyatla öğrenen kadın kadıncık kızlar için bu hastalıktan hiçbir korku olmayıp fakat her gün telli bebek gibi giyinip kuşanarak köşeye oturan ve elinden aynasını düşürmeyen ve zihninden birtakım hayalâtı çıkaramayan ve sokağa da nadiren çıkıp müzika ve resim ve nakış ve örgü gibi eğlencelerden ve bahçe meşâgili gibi riyâzet-i bedeniyeden mahrum bulunan kızlar için ebeveyninin korkusu ziyade olmalıdır. O kızı histerik olmaktan ebeveyninin ne korkusu ne muhabbeti hiçbir şey men edemez."[214]

Yazar, Saniha karakterini çizerken onu aldığı eğitim ve terbiye ile kişilik özellikleri bakımından mükemmelliğe ulaştıracakken, evliliğinde yaşadığı histerik nöbetler ve "ahlâk düşüklüğüne" delalet olacak bir eylem olan eşini aldatmaya temayül etmesi ile bu durumu tersine çevirir. Saniha, Ahmet Midhat Efendi'nin sağlam karakterli, akıllı ve güçlü kişiliğe sahip olmaya en yakın kadın karakterlerinden biridir. Buna rağmen o da yazar tarafından romanda işlenen olaylarda yanlış yollara saptırılır, ancak son bir hamle ile öngörü sahibi ve mantıklı kocası sayesinde bir yanlıştan kurtularak arzu edilen makbul kadın olmaya devam eder.

[214] Ahmet Mithat & Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*, hzl. Fatih Altuğ, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s. 115.

Saniha'nın evliliğinin ilerleyen yıllarında düştüğü buhran ve sinir harbi durumu histeriye kadar varacaktır. Saniha, eşini aldatma sınırında gezinen, histerik kişilik bozukluğu gösteren, sinir buhranı içinde bir kadın olarak çizilir. Bu açıdan romanda sadakat meselesinin anlatılmasının yanında büyük ölçüde bir kadının kendi ruh sağlığını dış yardımlar ile sağaltmasının hikâyesini görürüz. Saniha, güçsüz bir kadın olarak çizilir, tereddüt içindedir. Yazar, her ne kadar bilgi ve görgüsü, zenginliği ile onu idealleştirse de bu kadın, mutluluğu elde edememiştir. Mutlu olmasını gerektirecek yollardan şaşmış bir duygu dünyası vardır. Toplum tarafından kendisine biçilen kadınlık rollerinden uzaklaşmıştır, evli bir kadın olarak kendisine biçilen eş rolünden daha fazlasını beklemiştir.

> "Alelâde bir kadın olsa kocasına muhabbeti husûf ve hiras ile memzûc bulunsa o kadar sâhib-i servet olmasa umûr-ı beytiyyeyi rü'yet vazifesi zamanının en büyük kısmını iştigal eylese, geçinmek için düşünse, acaba Saniha Hanımın henüz yeni gelinlik zamanındaki şiddet-i sevdânın gittikçe itidal kesb ede ede el-hâletü hazihi iki, iki buçuk senelik zevç ve zevce olmak nispetince hâl-i tabîiye ric'atini bir büyük felâket imiş gibi zihnine dolayıp üzüm üzüm üzülmeye, şu hâl ve şanı müsaade gösterir miydi? (…) yalnız kadının değil erkeğin dahi muhâkemat-ı zihniyece en büyük yanlışlıklarına meşguliyetsizlikleri sebep olur. Saat-i eyyâmı meşâgil-i yevmiyesine pek de kifayet edemeyen bir ev kadını zihnini eb'âd-ı gayr-ı mütenâhiye-i evhâm ve hayâlâtta gaib eylemek tehlikesinden daha ziyade masundur. Meşguliyetsizliğin seyyiesi yalnız zihinler üzerinde icrâ-yı tesir etmekle de kalmaz. Cism-i mâddî üzerinde de icrâ-yı tesir eyler. Mide rahatsızlıkları, kalp hastalıkları, alelhusus sinir hastalıkları için bataetten başka sebeb-i aslî aranmamalıdır. Sinirleri hasta olanın zihni de hastadır."[215]

Bu yüzden Saniha'nın içinde bulunduğu hastalık hâli bu şekilde açıklanabilmektedir. Saniha, aynı zamanda ruhsal manada sıkıntıları olan bir kadındır. Romanda yeni entelektüel Müslüman Osmanlı kadını tipinin yaşamındaki düzeni tehdit eden hadiseler ve sorunlar, maddi düzlemde sinir buhranları şeklinde zuhur eder. Bu yüzden bu hâldeki kadının "emraz-ı asabiyyesi" dolayısıyla yaşadığı fiziksel rahatsızlıklara işaret edilmektedir.

> "Evvel-be-evvel iştahsızlık. Ondan mütevellit zaaf ve kansızlık. Sinirlerde sık sık buhran. Şiddetli iç sıkıntıları. Daima ağlamak istidadları. Nasihat ve tesliye edildikçe onların makûsunu istihfam etmek. Kocasını çıldırasıya sevdiği, gözünden kıskandığı hâlde, kocasının kendi hakkındaki muhabbetini kâfi görmemek. Bazen teminât-ı muhibbânede kizbine zâhip olmak. Hatta bazı kere

[215] Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, s. 73.

hayatını bile tevehhüm eylemek. Şu alâim-i esâsiyyeye zamimeten daha birçok ahval sayılabilir. Hesabın yekûnu bîçarenin zihin perişanlığına kadar da vardırılabilir."[216]

Burada görüldüğü gibi, yeni entelektüel Müslüman Osmanlı kadını tipinin yaşamındaki düzeni tehdit eden hadiseler sinir buhranları şeklinde zuhur eder. Romanın ilk bölümünde Saniha, yazı odasında bu histeriye yaklaşan sinir krizi anlarından biri içinde iken tasvir edilir. Bu kısım aynı zamanda yazarın yaptığı gündelik yaşamı içinde kadın tasvirlerinin en gerçekçi olanlarından biridir. Bu hâldeki kadın, kocasının çabaları, sabırlı ve mutedil tavırları neticesinde normal hayatına dönebilecektir. Karısının hastalığına karşı büyük bir özen gösteren Rasih Bey, şaka yoluyla da olsa imkânı bulunsa tıp tahsili yaparak bu hastalığa çare bulmak istediğini dile getirecektir.

Saniha, sonunda sinir buhranlarının asıl sebebinin Tosun olduğunu söyleyerek onu suçlayacak ve ona karşı büyük bir nefret besleyecektir. Tosun Bey, tezin ileriki kısımlarında aile meselesi çerçevesinde ele alınacağı gibi Saniha ve kocasının aile dostu ve Saniha'yı yoldan çıkarmaya çalışan alafranga ve olumsuz bir erkek figürüdür. Bu yüzden Tosun ile mektuplaştığı vakitlerde Saniha, kendi ihtiyarı elinden gitmiş bir kadın olarak Venüs'ün yönetiminde hareket ettiğini dile getirir. Bu anlamda iş odasında duran iki heykel olaylar boyunca kadının ruh hâlinin değişkenliğini temsil eder. Bu sinir buhranlarının en başat sebebi ruh hâlindeki ve ahlâk anlayışındaki dalgalanmalardır. Saniha kocasını yeni hevesler uğrunda aldatmak ile iffetli bir eş ve anne olmak arasında gidip gelir. Anne ve eş kimliği âşık kimliği ile sürekli çatışma hâlindedir.

Kadını içinde bulunduğu karmaşık ve zor durumdan kurtaran ise, kocasının çabaları ve anne kimliğinin yeniden farkına varmasıyla eş ve anne olarak sorumluluklarını hatırlamasıdır. Saniha'nın ruhsal anlamda sağlıklı bir kadına dönüşmesi, anneliğinin idrakine yeniden vardığında gerçekleşir. Alıntıda tasvir edildiği gibi kadın, yasak aşka duygularını teslim edeceği noktada, uykudan uyanan çocuğunun "Anne" sedasıyla kendisine gelir. Anneliğe ve evli bir kadına ait rol ve ödevleri, yuvasına ait sorumluluklarını hatırlayarak ailesi için gayret göstermeye çalışır.

"İşte Rasih Efendi konağını ilk ziyaret eylediğimiz gün Saniha Hanımda görmüş olduğumuz hal yine böyle sinir buhranlarından birisiydi. O buhranın sûret-i tecelliyatı pek mütehalifdir. Bazen bu türlüsü olur ki işte muahede-i teslimiyyeyi yazmaya kadar kendisini icbar eylediği halde, diğer

[216] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 75-76.

cihette uykudan uyanan çocuğun: bir "Anne! " feryadının asaba ettiği tesir üzerine birdenbire suret-i makuseye tahavvül ederek yazdığı muahede-i teslimiyye müsveddesini de yırttırıp attırır, düşmen-i galibin tasvirini de yakdırır, yandırır!"[217]

Romanda dikkati çeken unsurlardan biri de konakta yer alan Venüs ve Minerva heykelleri sebebiyle bu iki tanrıçanın hikâyelerine değinilmesidir. Bu iki zıt özellikteki mitolojik figür, kadında Minerva ile iyi ahlâk ve namus, Venüs ile kötü ahlâk ve namussuzluk meselesi tartışılırken sembolik bir hâle bürünür. Romanın birçok yerinde bu heykellere anlam yüklenir ve bunun en dikkat çeken şekli son sahnelerden birinde gerçekleşir. Tosun'un eve geldiği son gece, Saniha onun kendisine sağlık ve afiyet dileyen konuşmalarını kendi yazı odasından dinlerken gözlerini Minerva heykeline diker, adeta bu heykelden metanet ve kuvvet dilenmektedir.

Taaffüf'te Minerva ahlâkının romanda belirginlik kazanması ve Saniha'nın iffet dairesine oğlunun "Anne!" seslenişiyle çekilmesi önemlidir. Burada yazar iki küçük ayrıntı ile yoldan sapmaya ramak kalmış kadına bütün kadınlık rollerini ve erdemlerini hatırlatacaktır. Kocasından önce Fransız erkek hocası, ondan öncesinde de babası tarafından denetlenen kadın olan Saniha'ya, hocası bililtizam yerleştirtildiği heykeller vasıtasıyla kendisinin ölümünden sonra yokluğunda bile bazı erdemleri hatırlatmak ister. Heykellerin bililtizam konulduğunu kocası Rasih de Saniha'ya söyleyecektir. Heykellerin kadının on beş yaşına vardığı zaman yani buluğ çağında konması da bu anlamda vurgulanan bir husus olmaktadır.

Yazar, Minerva'nın kadın ahlâkı hakkında emsal teşkil eden davranışlarından bahsederken Avrupa'daki kadınlar hakkında ilginç bir tespit getirir. Kadınların dikiş ve nakış yeteneğinden bahsederken bu iki sanatın eski ve yeni zamanlarda çeşitli milletlerin kadınlarında yaygın olduğunu ancak "(…) şimdilerde Avrupa'nın bazı yerlerinde kadınları avukatlığa, tabipliğe, mühendisliğe kadar varabilecek bir terbiye ile talim için onların güzel ellerine Minerva'nın verdiği iğneyi alıp atmaya kalkışmışlardır"[218] şeklindeki ifadesiyle artık görülmediğini belirtir. Aile ve ev hayatını sağlıklı yürütmek, iyi ve ahlâklı çocuklar yetiştirmek, sohbetinden hoşlanılan bir eş olmak gibi meziyetler için kadının eğitilmesi gerektiği vurgulanır. Bununla beraber yazar, burada kadının aldığı eğitimle çeşitli meslek alanlarında yetişip sosyal hayatta bu işleri icra ederek çalışması fikrinin, dönem erkeklerinin zihniyet yapısı dolayısıyla henüz kabul edilemez olduğunu göstermek ister.

[217] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 76.
[218] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 104.

Roman kahramanlarını cinsiyetlerine göre değerlendirdiğimizde, erkek kahramanın yazarın çoğu romanında olduğu gibi daha güçlü, kadının hayat koşullarını iyileştiren ve güzelleştiren bir erkek figürü olduğunu görürüz. Yazar Rasih'e bir şahsiyet verirken çok güçlü bir erkek portresi çizer. Rasih "durendiş feylesof"[219]tur. Rasih Saniha'nın gözünde güçlü, anlayışlı, sabırlı ve zeki bir eştir ve kadının şu sözleri bunun göstergesidir.

> "Râsihim sana yeniden âşığım! (...) sair her gûne mesâil-i ilmiyye ve hikemiyyeni bir sûret-i fevkaladede hallederek bu cihetten erkek nevinin en bergüzidelerinden olduğun için değil! O mektup parçalarını yeniden tertip ederek zevcenin epeyce bir kabahatine vakıf olduğun halde onu yüzüne vurarak kendisini mahcup ve şerm-sâr görmeyi istememek derecesinde semâhat-i kahramananede bulunduğun için dahi sana yeniden âşık oldum Rasihim! "[220]

Bu yüzden romanda aile bütünlüğünü koruyan kişi, itidal ve mantık sahibi, anlayışlı bir erkek olan Rasih'tir. Kadının aşırı uçlarda seyreden duygu yoğunluğuna karşılık romanda saadeti kuran dengeyi sağlayan kişi erkektir. Bu durum, konakta yaşanan sıradan hayat düzenine de yansıtılmıştır. Rasih, rasyonel bir erkek olması sebebiyle hiçbir vakit konakta içgüveysi olarak yaşamanın kişiliğinde yol açabileceği ezilmişlik ve bastırılmışlık duygusunu hissetmez. Aksine mutedil karakteri ve rasyonel düşünüş tarzı ile idealize edilmiş modern bir Osmanlı erkeğini temsil etmektedir.

Rasih'in, karısının başka bir erkekle mektuplaşması hadisesini algılayış tarzında eşine hiçbir suç yüklemediğini görüyoruz. Ona göre asıl suçlu karısına musallat olduğuna inandığı için erkektir. Bu yüzden Rasih, eline Saniha'nın yazdığı mektup geçtiğinde ağzından gayriihtiyari "Vay hain Tosun, vah benim zavallı Sanihacığım!" sözleri çıkar. Rasih'in Saniha'ya güveni tamdır. "Saniha hem akıllıdır hem malumatlı! Cahil, ahmak bir şey olsaydı o zaman korkardım. İhtimal ki artık korkacak bir şey kalmamış, her şey olmuş bitmiş bulunurdu. Lakin kendisi fikr ü nazarı ilm ü hikmetle münevver bir kadın olduğu için, elbette hakikati takdir edecek, elbette yola gelecektir."[221]

Roman boyunca ortada bir yırtık mektup meselesi vardır. Rasih, Saniha'nın yazdıktan sonra yırttığı mektup parçalarını bulur. Rasih, bu mektubu bir mukavva üzerinde birleştirerek kolayca okunur hâle getirmiş, bunun dışında Saniha'nın Tosun'u katiyetle reddettiği son mektuba yine hizmetçisi vasıtasıyla Tosun'a iletilmeden önce kendisi ulaşmıştır. Bu parçaları

[219] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 12.
[220] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 119.
[221] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 79.

birleştirerek okuduğunda "ziyadesiyle mutmain olmuş, pek sevinmiştir."[222] Bunun nedeni, karısının kendisini aldatmadığını fark etmesi olur. Bu mektuptan anladığı kadarıyla kadının hasta olduğunu ve yardıma ihtiyacı olduğunu görür. Bütün bu incelikli davranışları ile Rasih'in, daha önceki romanlarda görülmeyen yeni bir Osmanlı erkeği temsili olduğu anlaşılmaktadır.

Materyalist bir tip olarak çizilen Tosun'a en iyi cezayı onu itibarsızlaştırarak yine romancı verecektir. Rasih, karısının Tosun'u reddeden ve hanesinden tamamen kovan mektubunu adama ulaştırdığında ona aşağılayıcı şeyler söyler. Tosun'un korkak ve aşağılık biri olduğunu gördüğünde Rasih'in aklına bu manzarayı tüm kadınların görmesi ve artık böylesi erkekler tarafından kandırılmamaları hususu gelir: "Seni muhabbete şayan bir kahraman sanıp da sana kâlâ-yı yegâne iffetlerini feda eden bir alay bîçare kadınların şimdi şurada bulunup da senin bu hâlini görmelerini isterdim."[223]

Kadının en değerli varlığının iffeti olduğunu bir kez daha Rasih'in ağzından vurgulayan romancı, Rasih'e kadınların tarafını tutan bir erkek kişiliği yükler. Rasih, karısının başka bir erkekle haberleşmesinin kanıtı olan mektupları ilk kez bulduğunda ağzından çıkan "-Vay hain Tosun, vah benim zavallı Sânihacığım!"[224] sözleri bunun en göze çarpan örneği olur. Rasih itidal sahibi, meselelere karşı rasyonel yaklaşımlar benimseyen bir erkek olduğu için hiçbir şekilde kadın düşmanlığı yaparak karısını bu meselede suçlamaz. Karısını çok iyi tanıyan biri olarak onun bilerek isteyerek hata yapmadığına inanır ve karısının zaafları karşısında sabırlı ve sükûnetli davranır. Kadının ruhî durumunu anlayarak sabırla ona doğru yolu gösterir. Bu yüzden Rasih'in karısına karşı tavrını, *Vah!* romanında Talat Beyin tavrıyla karşılaştırdığımızda onun ne kadar iyi bir koca olduğunu görebilmek mümkündür. Talat Bey, vehimleri ve kıskançlıkları ile karısına hayatı zindan etmesine rağmen Rasih Bey, birtakım kanıtlara ulaşmasına rağmen karısını suçlamadan meseleyi derinlikle halletmeye çalışır.

Romancı bu eserde yer alan tasvirlerinde eskiye oranla daha itinalı davranır, ruh tahlillerine önem verir. Hem de acemice de olsa romanı oluşturan vakaların sunulmasında neden-sonuç bağı kurmaya özen gösterir, vakaları fikrî ve ilmî olarak temellendirir. Kurgusunu psikoloji, sosyoloji, fizyoloji verilerine dayandırır. *Taaffüf*, yalnızca ev içinde geçen olaylara odaklanmasıyla Ahmet Midhat Efendi'nin emsali olmayan romanları arasında yer alır. Burada son derece modern bir yaşam tarzına ve modern hayat görüşlerine sahip eğitimli Osmanlı hanımının ve erkeğinin evlilik hayatından manzaralara şahit olunur. Yazar,

[222] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 77.
[223] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 135.
[224] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 12.

romanda eve odaklandığını ve evdeki insan hâllerini ayrıntıları ile yansıtacağını okuruna bildirmektedir. " Ev! Bu pek nazik, pek mühim bir meseledir. Romanımızın esas ruhu bundan ibarettir. Binaenaleyh bu meseleyi şerha şerha teşrih ederek, her şerhası içindeki hakayıkı görmeliyiz. Memuldür ki bu hakayıka vusul, efkâr ve enzarımızı tenvir eder de usûl-i maişetimiz emrinde istifademizi dahi müstelzim olur."[225]

Yazarın geç dönem romanlarından olması sebebiyle kurmaca manasında olgun eserleri arasında bulunduğu hakikati teslim edilmesi gereken *Taaffüf* romanının, bölümlendirilmesi de ayrıca dikkate değerdir. Her biri anlatılan olayları anımsatan başlıklara sahip yedi bölümden oluşan roman metinsel bir bütünlük taşımaktadır. İlk bölüm olan "Mektup Parçaları"nda dağılmaya yüz tutan bir aile portresi çizilirken son bölüm "Muanaka" başlığını taşır ve eşlerin kucaklaşmasıyla birlikte yeniden ailenin bütünlüğü tesis edilmiş olur. Bu manada yazarın ustaca metnin örüntüsünü kurduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bölümlere başlık koyarak olay örgüsünü öncelemek, bölüm içeriği hakkında okurlarına bir önbilgi vermek, olay akışını ortadan başlatıp geriye dönerek öncesini özet yapmak ve sonra yine hâle dönerek olayları kaldığı yerden devam ettirmek gibi farklı anlatım tekniklerine yönelme imkânı yaratacaktır yazar kendine.

Saniha'nın karakterini inşa ederken romancının niyeti, onu yepyeni bir kadın tipi olarak okuruna sunmaktır. Bu kadın aynı zamanda bütün yönleri ile topluma örnek olacaktır. Saniha'nın karakter yapısını ortaya koyarken bir yandan onu övmek yoluna gider, diğer taraftan da diğer kadınları küçümseyen ifadeler kullanarak onun olumlu yönlerini belirginleştirmek ister. Saniha'yı övdüğü hususlar onun gerçekçi yeni kadının temsili olduğu hususlardır. "Dünya ve mâfîhâyı bilmez mahdûdü'l-fikr bir kız olsa kendi hayaline kendi aldanıverir. Meselenin muzlim cihetlerini hayalinden tebit ederek yalnız münevver cihetlerini nazarı dikkate alır. Sair benât-ı nev'inin en çoğu ve hemen kâffesi böyle değil midir? Lâkin Saniha birçok romanlar okumuş, sair kütüb-i ciddîyede birçok tetebbuat icra eylemiş. Avrupa usûl ve âdâb-ı muaşeretini pekâlâ bilir."[226]

Yazarın kadınlar hakkında kullandığı aşağılayıcı ifadelerde ise kadın düşmanlığına varabildiği görülür. *Taaffüf*, bu ifadelere en çok rastladığımız Ahmet Midhat Efendi eserlerinden biridir. Aşağıda örnekleri görülen ifadelerde yazarın hangi noktalardan kadın cinsini erkek cinsinden ayrı ve daha aşağı seviyede gördüğünü incelemek mümkündür:

[225] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.,* s. 50.
[226] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47.

"Ta'yib olunamaz ya! Kadındır. Ne kadar taallüm ve tederrüs etse mertebe-i irfânı muktedir bir erkek derecesine vardıramaz."[227] "Zira Sâniha Hanım ne kadar okumuş olsa, bir erkek hem de Râsih gibi feylesof derecesinde sâhib-i tetebbu olamayıp her mensup olduğu ilmin mebâdisinde veyahut (…) sathiyyatında kalacağı derkârdır."[228] (…) "Kadının efkârı erkeğin uzun boyundan, ince belinden, kıvrık bıyığından ileri geçemez ve muhakemesi kılıçlı, sarıklı veyahut fesli mukayesesini tecavüz edemez."[229] (…) "(…) kadın kısmı isterse her hünerde üstadına bile tefevvuk eder. Ama bu tefevvuku bittevazu hazmedebilmek istidadı kendisinde yoktur. Dikbaşlılık ile filhâl mağrur olur. Daima da cezasını çeker."[230]

Ahmet Midhat *Peder Olmak Sanatı* eserinde evlenmek için ideal genç kızın tarifini yapacaktır. Bu tasvir, bir noktada modern makbul kadının belirgin özelliklerini imlemektedir. İdeal kadın tarifine bakarsak hem modern bir eğitimle yetişmiş hem de geleneksel değerlere uyan bir kadın tipi çizildiği görülmektedir. Modern tarzda eğitim gören Osmanlı erkeklerinin evlenmek için seçecekleri ve kendilerine hayat arkadaşı olmasını isteyecekleri kadınların da onlar gibi yabancı dil bilen, her konuda talim ve terbiye gören kadınlar olması toplumda istenir hâle gelmiştir. Bununla beraber ideal örnek olarak sunulan romanlardaki kadınların böyle modern bir terbiye görmüş olmaları yanında mükemmel şekilde "ev kadınlığını" da bilmesi daha çok tercih edilmektedir.

"Familyası iyi soydandır. Kendisi de afiftir. Ahlâkı zaten iyi olduğu gibi pek de iyi terbiye edilmiştir. Talimi de yolundadır. Okur, yazar. İhtimal ki lisan-aşinadır da. Zira zamanımızda kız babaları çocuklarına maarif-i Osmaniyeyi öğretmeye pek güzel himmet buyurdukları gibi haylisi birer ecnebi lisanını dahi öğretiyorlar ki pek isabet ediyorlar. İhtimal ki yarın kızları ecnebilerle münasebeti olacak bir adamın zevcesi olur. Sefaretlere mensup kadınlar onun ziyaretine gelirler. Bunlarla lisan-ı umumi olan Fransızcayı söylemekte maddî, manevî büyük fayda vardır. Velev ki ecnebiler ile münasebeti olmasın, şimdi delikanlılarımızın pek çokları lisan-âşinadır. Zevcelerinin dahi lisan-âşina olmasını bittabi tercihen arzu ederler. O lisanlarda nev'iyet-i beşeriyenin ahval ve havayic-i hazırasıyla mütenasip kütüb-i cedide pek çoktur. (…) Müzikadan da mutlaka behresi vardır. Çünkü müzika talimi, lisan-ı ecnebi taliminden ziyade taammüm etmiştir. Bunlar bir kız için hasbelzaman levazım-ı cedidedendirler. Çünkü onları tezvic edecek olan gençler aglebiyetle mekâtib-i âliyede ikmal-i tahsil etmişlerdir. İlimlere, lisanlara vâkıf olmuşlardır. Bir zamanın ham halat kızları gibi mahlûklarla yaşayamazlar. Bazılar ecnebi kızlarını alıyorlar ki buna gönlümüz hiç

[227] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 86.
[228] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 89.
[229] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 92.
[230] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 105.

razı olmamakla beraber mazuriyetlerini dahi inkâr edemeyiz, hem siz intihabgerdeniz olan kızcağız bu hüner ve maariften maada ev kadınlığını da biliyor"[231]

Bu doğrultuda *Jön Türk* (1910) romanında Ayşe Ceylan'ın musallat olduğu Nurullah evlenmek istediğinde kendisine Ahdiye ile evlenmesi önerilir. Ahdiye'nin romanda öne çıkan vasfı, evlenmek için uygun görülen ideal genç kız olmasıdır. Bu yüzden Ahdiye'nin bütün özellikleri idealize edilerek okura sunulur. Aynı romandaki Ceylan'ın tüm olumsuzluklarına karşılık takdir edilen genç kız tipi olarak yaratılan Ahdiye, aslında Ceylan'ın kişilik özelliklerinin okura yansıtılırken belirginleştirilmesi için karşıt örnek olarak kurgulanır. Orhan Okay, Ahmet Midhat Efendi romanlarındaki tipleri ele alırken *Jön Türk*'ün Ahdiye'sinin varlığının Ceylan ile mukayese etmek için bir vesile olduğunu, bunun dışında romanda birincil bir işlevi olmadığını söyler.[232] Ahdiye, bir fon karakter olarak failliği hakkında şüphe duyulacak bir kişiliğe sahip olarak kurgulanır.

Ahdiye, konaklarında kiracı olarak oturan ailenin kendi yaşıtı kızları Remziye ile beraber iptidai okula gitmiştir. Bu okulu tamamladıktan sonra kızların eğitimi mecburen bitmiş ve komşularından Abdüllatif Efendi adında bir hoca kızların eğitimi için görevlendirilmiştir. Arapça ve Farsça öğretmeni olan bu adam, haftanın üç günü evlerine gelerek başları örtülü olarak bu genç kızları tedris eder. Geleneksel bir eğitime tâbi tutulan Ahdiye'nin okuduğu kitaplar annesinin müdahalesi altında tutulur. Asıl dili Çerkezce olup Türkçesi pek de iyi olamayan anne Dilşinas Hanım, kendi idrakine varmadan komşularından duyduğu kötülemeler ile kızını Batılı romanlardan ve Âşık Garip, Şah İsmail ve Kerem gibi halk hikâyelerinden uzak tutmak ister. Onun kitaplığında Muhammediye, Ahmediye, Battal Gazi gibi dinî hikâyeler ağırlıktadır. İçeriğinde aşk ve muhabbet konuları olan hiçbir eser Dilşinas Hanımın gözünde masum değildir, o kızının tamamen dinî içeriğe sahip kitapları okumasını ister. Buna karşılık aynı konakta yaşayan Remziye, arkadaşı Ahdiye kadar tutucu bir hayata maruz kalmadığı için serbestçe yeni romanları ele geçirip okuyabilmektedir. Ahdiye de ondan aldığı bu romanları gizlice okur. Ama romanda Ahdiye'nin okuduğu bu romanların onun kişiliği ve duygu dünyasını etkileyip etkilemediği konusunda herhangi bir yorum yoktur. Ahdiye, annesinin kendisine dayattığı geleneksel yaşayışı muhafaza etmiş, sadece ilk gençlik döneminde ondan gizli bu yeni kitapları okumuştur.

Orta sınıfa mensup ideal bir Müslüman Osmanlı genç kızı gibi dantel, nakış gibi el işleri konusunda bilgili olan Ahdiye'ye kesinlikle müzik ve çalgı aletleri konusunda bir eğitim

[231] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, hzl. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 28-29.
[232] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 445.

verilmez. Müziğin şeytan işi olduğunu düşünen muhafazakâr annenin zihninde çalgı çalan ve şarkı söyleyen bir kadının hafifmeşrep bir eğlence kadını olduğuna dair bir yargı yerleşmiştir. Bu yüzden kızının ağırbaşlı bir genç kız olarak yetişmesi için onu müzikten uzak tutar. Ceylan her türlü çalgı, eğlence ve müzik içinde yetişmiş ve bu konudaki yeteneğini geliştirmişken Ahdiye bundan mahrum kalmıştır.

Romancı da musiki konusunda muhafazakâr Dilşinas Hanım gibi düşünüyor olmalı ki, Ceylan'ın Nurullah'ı baştan çıkarmaya çalıştığı roman sahnelerinde genç kızın müzik ve dans yeteneğini öne çıkarır. Onun olumsuz özelliklerini belirginleştiren hafifmeşrep hâlini destekleyen hep müzik ve raks konusundaki yeteneğini olur olmaz sergilemesi olur. Tüm bu özellikleriyle Ahdiye roman boyunca Ceylan karakterinin canlılığı karşısında silik bir şekilde çizilir, bir yan karakter olarak işlevi Ceylan'ın kötülüğünü pekiştirmek için iyi ve geleneklerine bağlı, itaatkâr, muhafazakâr, her anlamda olumlu bir Osmanlı kadını karakterini taşımasıdır.

Nurullah'ın evlenmek için Ahdiye profilinde bir kadını tercih etmesinin sebebi, aslında dönem zihniyetini temsil eden bir davranış yordamı olarak öne çıkmaktadır. Modern erkek de aşırı şehvet ve duygu yoğunluğuna dayanan aşkın dizginlenmesi gerektiğini, özellikle evlilik gibi aile kurmanın temeli olan bir müessesenin aşk ve şehvet gibi aşırı duygular üzerine inşa edilmemesi gerektiğine inanır. Ahmet Midhat Efendi de diğer romanlarında bahsettiği evlilik ve aile ilişkilerinde aşkın önemli ve birincil duygu olmadığını, sorumluluk gibi başka duyguların ön plana çıktığını burada telkin eder.

Nurullah Ceylan'dan kurtulmak için mektepten mezun olmasını da bahane ederek evlenmek fikrini ortaya atmaktadır. Mektep arkadaşı Salih Ziya ile birlikte ideal kadın ve evlilik meselesini tartışır, bu konuşmalar o dönemin modern Osmanlı erkeklerinin eş seçimindeki tercihlerini yansıtması bakımından sosyal tarihimiz için mühimdir. Dönem erkeklerinin temayülleri toplumun zihniyet dünyasını ve ahlâkî yapısını yansıtmaktadır. İki dostun evlenmek için uygun gördüğü kadının "efkâr-ı atîka içinde uyumuş kalmış çürüklerden [olmayan]… efkâr-ı cedîde içinde "zıp" diye sivrilip fırlamış [olmayan]… Gerek terbiye-i medeniyyece gerek maişet-i beldece orta hâlli bir şey"[233] olması istenir. Bu "orta hâlli" olma durumu, yazarın her konuda benimsediği adeta şiarı olmuş bir görüştür. İki arkadaşın aile kurmak için seçecekleri ideal zevcede aradıkları özellikler, yazar tarafından sıkça dillendirildiği gibi kabaca kadının "orta hâlli" olmasıdır. Aradıkları genç kadın okuma yazma bilen, biraz müzikten anlayan, Fransızca bilen bir kadındır.

[233] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 133.

Ahmet Midhat, kurguladığı yirminci yüzyıla ait bu erkek karakterlerinin ideal kadından beklentilerini daha öncekilerden farklı olarak artırır. İdeal eşin kocasının iş hayatındaki ve sosyal hayatındaki saygınlığını ve itibarını yükseltmesi için eğitimli ve görgülü olması beklenir. Bu yüzden "evdeki kadının" Osmanlı erkeğinin menfaatleri için Fransızca bilmesinde hiçbir mahzur görülmez. Modern ve eğitimli de olsa kadınların hayatının ev içiyle kısıtlanması, yeni nesil modern ve eğitimli Osmanlı erkekleri tarafından da arzu edilmekte ve kadının eğitim ve donanımının sadece kocasının memnuniyetini sağlaması ve toplum içindeki itibarını ve değerini artırması için uygun görülmektedir. Ceylan gibi bir kadın ile evlenmek en modern erkeklerin dahi "işine gelmez" bir durumdur. Salih Zeki'nin sözleri o devirde erkeklerin evlenecekleri kadınları seçerken taşıdıkları korkularını ve endişelerini ortaya koymaktadır. Serbest ve hürriyet içinde yaşayan bir "serbaz" kadın, erkeklerin çekindiği kadın tipi olarak görünmektedir. Yazar, Salih Zeki ile Nurullah'ın konuşmalarının Osmanlı toplumunda genç erkeklerin evlenmek isteyecekleri idealize edilen genç kız tipi hakkında ipucu verdiğini itiraf edecektir:

> "Şu iki gencin musahabesini kız babası bir adam işitseydi kızlarına ne yolda bir terbiye vermek emrinde büyük irşatlara nail olurdu... Ser-bâz bir kızdan ne kadar korkuyorlar ise öyle bundan seksen sekiz sene evvelki terbiye dâhilinde perveriş-yâb olmuş bulunan kızlara dahi o nispette rağbetsizlik göstererek bütün müddet-i ömründe insana refakat edecek olan bir kadının kendisine söylenen sözü anlar ve kendisi dahi söyleyeceği sözü anlatacak kadar olsun ders görmüş bulunmasına lüzûm-ı kat'î gösteriyorlardı."[234]

1.2. Cariye ve Besleme Kadının Temsili

Edebiyatımızda cariye ve odalık temsillerine bakıldığında bunların oryantalist bir bakış açısıyla şehevî yönlerinin ön plana çıkarıldığı, fitne ve fesat kaynağı olarak görüldüğü durumlarla sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Ahmet Midhat Efendi de eserlerinde bu tip cariyelere yer vermiştir. Buna karşılık esir sınıfına mensup cariyelerin ve odalıkların veya yine alt sınıftan kadınlar olan beslemelerin iyi eğitim ve terbiye ile ideal bir Osmanlı hanımına dönüştüğü örnekler görülmektedir. Bu kadın kahramanların en göze çarpanı *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında Canan'ın şahsında vücut bulurken *Esaret*'te Fıtnat'ın yetiştirilme tarzıyla Canan'ın prototipi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca *Ölüm Allah'ın Emri*'nde cariye Sinesaf zekâsı ve ahlâkının düzgünlüğü ile iyi yetişmiş cariye

[234] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 145-146.

kadının Canan'dan birkaç sene önce yazılmış örneği olacaktır. Buna karşılık Canan, etraflıca ele alınan yetişme tarzı ve idealize edilmiş kimliğiyle edebiyat tarihimizde öne çıkarılmakta ve ideal kahraman Rakım'a yakışacak uygun eş olarak görülmektedir.

Ölüm Allah'ın Emri (1873) hikâyesinde yeri geldikçe yazarın diğer eserlerinde de kötü ahlâklı oluşları ve çevrelerine verdikleri zararlar sebebiyle nefretle bahsettiği ve olumsuz hâlleriyle öne çıkardığı kethüda ve kâhya kadınlarından birinin çevresine yaptığı kötülükler işlenmiştir. Büyük bir konak içinde yaşananlara odaklanan bu hikâyede şahıs kadrosunda bulunan cariyeler ve konağın efendisinin genç akrabası arasında yaşananlar konu edilmektedir. Hikâyede öne çıkan husus kadınların tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi ve bunların iyi ve kötü ahlâkları dolayısıyla kategorize edilerek okura sunulmasıdır. Bu anlamda Sinesaf isimli cariye olumlu özellikleri ile öne çıkarak diğer cariyelere göre makbul görülen, idealize edilmiş bir kadın özellikleri göstermektedir.

Hikâyenin kötü şahsiyeti olan kethüda kadın Behice'nin serbest fikirlerine, entrikalı ve kötümser davranışlarına karşılık Sinesaf makbul, iffetli ve ideal kadın olarak gösterilmektedir. Sinesaf, o dönem toplum normlarının kadınlara dayattığı gibi duygularına gem vurmayı bilen, aklıyla hareket eden, iffetli bir genç kızdır. Erkek tarafından beğenilen ve takdir edilen kadın tipi olarak hem yazarın övgüsünü, hem de konağın kadınları arasında gözde erkek olan Sıtkı'nın takdirini ve beğenisini kazanır. Sinesaf, çocuk denecek bir yaştan itibaren konakta kadınların eğitildiği harem ortamında yetişir. Sıtkı konağa geldiğinde, haremdeki kadınlara okuma yazma öğrettiği sıralarda Sinesaf dokuz yaşlarındadır.

Sinesaf dışında konak içindeki kadınlar havaî yönleriyle ön plana çıkar. Sıtkı'nın dikkatini çekmek için aşüfte tavırlar gösteren, kötü fikirler ile hareket eden cariye ve odalıklara nazaran Sinesaf onlardan farklı davranır. Sıtkı, konak haremindeki kadınlara ders verdiği sırada cariyelerin birçoğu Sıtkı'ya yılışmaya başlar. Yalnızca Sinesaf edebini bozmadan Sıtkı'nın yüzüne dahi bakmadan çoğu zaman sadece meşgaleleri ile vakit geçirir. Aynı yaşlarda ve aynı yetişme koşullarında olduğu Perende'nin şahsında somutlaştırılan diğer cariyeler, iffetsiz hâlleriyle erkeklerin gönlünü kazanmaya çalışırken Sinesaf bir iffet ve ahlâk sembolü gibi davranmaktadır. Onun övülen özellikleri arasında bulunan safderunluğu, iffeti, ağırbaşlılığı, zekâ ve kavrayış gücü, yazmak ve okumaktaki becerisi ataerkil toplumun kadından beklediği özelliklerdir. Sinesaf'ın, cariye kimliğine rağmen kesinlikle cinselliğiyle ön plana çıkmadığı vurgulanmakta, diğer cariyelerin şehvanî hâlleri ve gönül çalmak için yaptıkları karşısında o ağırbaşlı hâliyle dikkat çekmektedir.

"Sinesaf'la beraber serpilip büyümüş olan Perende'nin dahi nice etvar-ı dilfiribanesi dahi yüreğini yerinden bile kımıldatmamakta iken Sinesaf'ın safderunane etvarı, gayet afifane mişvarı saat-be-saat biçare çocuğun nazar-ı dikkatini celp eder idi.
Sinesaf'ın safderunane etvarı dediğime bakıp da kızı ahmak bir şey sanmamalı. Fart-ı dirayet ve fetanetle muttasıf idi. Hatta taallüm ve tefennünde değil yalnız refikası Perende'yi, odalıkları dahi geçip adeta her istediği şeyi gayet tatlı bir reviş-i ifade ile kaleme almaya kadar kesb-i iktidar eyledi. Sürat-i intikale gelince leb demeden leblebiyi teferrüs eder idi. Şu kadar var ki, gayet ağırbaşlı, sanki doksan yaşına kadar yaşamış da badehu çocukluğa avdet eylemiş gibi bir tavırda idi. Gıll u gıştan büsbütün salim olup faraza bir adam kendisine bî-edebane bir hal gösterecek olsa yalnız insan kısmında hoşlanılmayacak ve tahsin edilmeyecek haller dahi bulunduğuna istiğrapla şeytanet cihetine asla sevk-i fikir eylemez idi."[235]

Sinesaf'ın kişiliğine odaklanan sahnelerde yazar hem tasvir ederek hem de genç kadının iç sesinden yansıttığı satırlarla onun benlik algısı hakkında ipuçları verir. Sinesaf hem güzel olduğunun farkındadır, hem de bu güzelliği dolayısıyla kendini sevilmeye layık bulmaktadır. Aşk duygularına yenilmeyi nefsine karşı bir düşkünlük olarak addettiğinden kendini sevda ve aşk nesnesi olarak sevilen kadın olarak görmek daha çok arzuladığı bir durumdur. Bu yüzden hiçbir şekilde diğer cariyeler gibi "aşüfte" ve "dilfiribâne" tavırlar göstermez, aşkını uzun süre saklı tutar.

"Hatta sonraki ahvali ispat eyledi ki mürebbî-i tabiat maye-i hilkatini sırf aşk ve sevda ile yoğurmuş. Ancak tabında öyle ulüvv-i cenap var idi ki kahraman-ı aşka mağlup olmayı nefsi için nev-umma züll addeder idi. Hissiyat-ı âşıkane hususunda nefsi ile o kadar mücadele eder idi ki bazı kere yüreğinde birtakım hissiyat kaynamaya başladığı zaman aynanın karşısına geçerek kendisine "Sinesaf! Bir kere aynaya bak! Hissiyatından utan. Sen sevmek için yaratılmamışsın, sevilmek için yaratılmışsın. İnsan sevmek için mutlaka güzel bir şeyi intihap etmelidir. Güzel denilecek bir şey var ise o da sensin. Seni sevecekler."[236]

Yazarın da tabiriyle Sinesaf, "hüsn-i ahlâkını bi't-taallüm bir kat daha tezyin etmiş" bir genç kız olarak örnek bir kadın ve ideal Osmanlı gencinin aşkını ve sevgisini kazanmayı hak eden bir kadın olarak gösterilmektedir. Sinesaf ve Sıtkı, eserde yaşadıkları aşk ve bu aşkları dolayısıyla başlarına gelen felaketlerle anlatılmaktadır. Aşkları uğrunda fedakârlık gösteren bu gençlerden Sinesaf, sevgisi uğrunda Behice adlı kâhya kadının yaptığı hile ve

[235] Ahmet Midhat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri", *Letaif-i Rivayat*, s. 207.
[236] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 207-208.

kötülüklere de cesaretle karşı duracaktır. Mahcubiyetleri dolayısıyla birbirlerine olan aşklarını belli etmeleri ancak Behice'nin teşvikleri ile gerçekleşmiştir. Bu aşkı ilk fark eden kişi olan kadın, cariyelere anlattığı masalda birbirine aşkını açık edemeyen iki âşığın hâlini tasvir eder. Burada söylediği söz Sinesaf'ı Sıtkı'ya aşkını bildirmek konusunda ikna eder. "Zira bir kıza arz-ı hâl ona taarruz addolunur. Lâkin bir kızın bir adama arz-ı emel etmesi kanun-ı muhabbet nazarında semahat sayılır."[237] Sinesaf'ı bu şekilde ikna ve teşvik eden kâhya kadın, geceleri gizlice Sıtkı'yı izlediği sırada âşıkların ilk buluşmasına şahit olur. Burada Sinesaf'ın hâli dikkat çekici bir şekilde tasvir edilmektedir. "Kız ne hâlde idi bilir misiniz? Arkasında boylu boyuna gecelik keten gömlek. Fakat gayet dağınık bir hâlde. Ne kollar ilikli ne göğüs. Göğüs bağı meydanda. Memesinin birisi ise bütün bütün dışarıya fırlamış. Saçlar gayet perişan. Zülüfler yanaklarını örtmüş olduğundan yüzünün görünen ciheti göz kuyruklarıyla ağız uçlarına kadar mahdut idi."[238] Genç kızın bu perişan hâlinin tasvirinde yer alan erotik ve açık imgelere rağmen aralarındaki aşkın saflığı zedelenmez. Bu buluşmadan sonra sevgilerini birbirlerine açık etmiş olurlar. Bu noktadan sonra onları rahatsız eden Behice'nin Sıtkı'ya olan aşkı ve daha ziyade hastalıklı tutkusu sebebiyle onlara kurduğu tuzaklar olur. Uzun süre ayrı kalmalarına rağmen hikâye sonunda Sinesaf, öldüğünü zannettiği Sıtkı'nın mezarı başında bir gelin gibi intihar etmek ister. Bu yüzden hanımın ve kalfaların mücevherlerinin çoğunu takarak mezara gider. Böylece iki âşık kaçarken birçok mücevhere sahip olur, böylece saf aşkları ve birbirlerine olan sadakatleri sebebiyle mükâfat görmüş olurlar. Hem Sinesaf hem de Sıtkı, tüm özellikleri ile örnek kişilik özellikleri sergilemişlerdir.

Felatun Bey ve Rakım Efendi (1875) romanının Canan'ı edebiyatımızdaki ilk cariye temsilleri arasında sayılmaktadır. Şimdiye kadar Canan karakteri üzerinde bütün araştırmacıların hemfikir olduğu konu, yazarın kadın kahramanları arasında toplumca kabul gören ve olması istenen kadın tipinin ideal örneğinin Canan olduğudur. Arzu edilen kadınlık erdemlerine sahip olan Canan fedakâr, ağırbaşlı, zeki, minnettar, faziletli olması sebebiyle örnek kadın olarak belirginlik kazanır.

Rakım'ın annesini kaybettikten sonra dadısının hem yalnız kalması "can yoldaşına" ihtiyaç duyması, hem de yaşlandığı için ev işlerini yapmasının zor olacağı düşüncesiyle Rakım bir cariye satın almak azmine düşer. Rakım, Canan'ı ev işlerinde dadı kalfası Fedai'ye yardım etmesi maksadıyla Çerkez esirciden yüz Osmanlı lirası karşılığında, bu paranın seksen lirasını peşin vererek satın alır. Rakım'ın cariyenin fiyatı söz konusu edildiğinde söylediği sözler roman tarihimizde esaret karşısında ve hürriyetin değeri konusunda söylenmiş ilk akla

[237] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 217.
[238] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 218.

gelen sözler arasına girer.[239] "Bu kızın değeri var mı yok mu diye sormuyorum. Satılan şey bunun hürriyetidir. Hürriyetin cihanlar değeceğini teslim ederim."[240] Rakım, emek vererek kazandığı para ile Canan'ı satın aldığı, kendisi gibi bir öksüze "beyaz cariye" satın almak lütfunu gösterdiği için ilahi olarak gönderilen lütfa şükretmek adına sevinçle gözyaşı döker. Bu gözyaşı, Rakım'ın ahlâk anlayışının ve çalışma disiplininin takdir görmesinden dolayı memnuniyetinin simgesi olur.

Rakım, Canan'ı satın aldığında hayatının sevinç duyduğu dönüm noktalarında hep yaşadığı gibi sevinç gözyaşları döker. Romancı, okurları ile Rakım'ın neden gözyaşı döktüğünü paylaşır. "Cenab-ı Hakk'ın kendisi gibi bir öksüze böyle beyaz cariye mubâyâsına kadar inayetini bîdiriğ buyurduğunu nazar-ı şükrana almış olduğundan sürurla ağlar idi."[241] Bu cümleden Rakım'ın yaşam koşullarına ve dönemin sosyokültürel hayatına dair çıkarımlar elde etmek mümkündür. Esir ve cariyeler arasında değer farkını tayin eden "siyah" ve "beyaz" olmak gibi hususlar 1870'li yıllarda dahi toplum algısını tayin etmektedir. Hatta romancı Rakım'ın çalışkanlığına dair bir gönderme yapacağı sırada "Rakım bir beyaz cariye aldığı için işinden geri kalacak adamlardan değildi"[242] diyerek hem cinsiyet hem de ırk ayırt eden bir söyleme başvurmuş olur. Bununla beraber romancının söylemi Rakım'ın dadısı Fedayi ağzından da devam ettirilir. "Allah bize bir güzel beyaz cariye vermiş olduğu halde artık akşam gelir gelmez benim siyah yüzümü görmekte ne mânâ kalır?"[243] Bu durum beyaz kadın esirlerin cariye ve odalık olarak kullanıldığı, ev hizmetlerinde ise siyah cariyelerin tercih edildiği geç dönem Osmanlı gündelik hayatında görülen hadiselerdir.

Rakım'ın Canan'ı düşük bir ücretle satın almasının sebebi kızın ince hastalık vereme tutulmuş olması sebebiyle sağlıklı olmaması ve esircinin onu elden çıkarmak istemesidir. Değersiz olarak görülen Canan'ı satın aldıktan sonra Rakım onun hem sağlığını yerine getirir hem de eğitip yetiştirerek gıpta edilecek bir kadın hâline dönüştürür. Canan'ın içindeki cevheri ortaya çıkaran Rakım, adeta onu kendi eliyle yeniden yaratacaktır. Yeniden yarattığı bu kadının ismini de dadısının yardımıyla kendisi vererek bu yaratımı simgesel hâle getirir. Satın alınan esir ve cariyelere sahibi tarafından isim verilmesi âdetine uygun olarak Canan'a

---

[239] Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin "Nevilerin Gelişmesi" kısmında romanımızda işlenen başlıca temlerden esaretten bahsederken Rakım'ın sözlerine dikkat çeker. Tıpkı saray haremindeki örgütlenmede görüleceği gibi esirlerin ikbal yoluyla mevki ve sınıf atlama imkânları bulunmaktadır. Saraya hâkim oldukları gibi Fedayi Kalfa örneğinde olduğu gibi kadınların ev idaresine de hâkim oldukları görülmektedir. Tanpınar da Rakım'ın sözlerini aktararak bu hâkimiyeti kabul ettiğine vurgu yapar. "Bu hususta ev, hemen hemen sarayı taklit ediyordu. Ahmet Midhat Efendi'nin romancı olarak kaleminden çıkmış çok dikkate değer nadir sözlerden biri Râkım Efendi'nin ihtiyar kalfaya "Ben senin üstüne bu eve hanım mı getiririm" demesidir." (s. 269)

[240] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, hzl. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 16.

[241] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 16.

[242] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 17.

[243] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 21.

isim verme şerefini Rakım, annesi gibi gördüğü dadısı Fedayi Kalfa'ya bırakır. Kadın ona, "Aman beyim! Ne kadar isabet ettin, ne de can sevecek bir kız! Sen bana bunu can yoldaşı diye almadın mı? Adı Canan olsun" diyerek ismini koyar.

Canan, Türk edebiyatındaki esir tiplerinin hem erken örneklerinden biridir, hem de yetiştiriliş tarzı itibariyle özel bir örnektir.[244] Rakım, İngiliz kızlarına Türkçe öğretmeye başladığı zaman kızların öğrenme hızının bir ölçütü olacağını düşünerek, onlara öğrettiği Osmanlı dilinin kaidelerini sadece Çerkezce konuşabilen Canan'a da öğretmeye başlar. Rakım'ın amacı genç kızların öğrenme düzeylerini karşılaştırmaktır. "Hazır İngiliz kızlarını bugün başlattık ya! Dur bakalım şu çerkezi de başlatalım. Bu mu onları geçer yoksa onlar mı bunu"[245] diyen Rakım, Canan'ın sevincini görerek Çerkez milletindeki okumak konusundaki hırs ve azmi takdir eder. Canan, zeki bir çocuk olduğu için kısa zamanda Türkçe konuşur hâle gelir. İlk zamanlardan itibaren Canan'da İngilizlerden daha fazla istidat görülmesi hem Rakım'ın beklentilerini haklı çıkarır hem de yazarın mükemmel kadın olarak yarattığı Canan'ın yeteneğini göstermektedir. İnci Enginün, Canan'ın eğitilmesindeki sürate dikkat çekerken Zeynep Kerman da "Midhat Efendi'nin özellikle kadın kahramanlarının uzay çağını aşacak bir süratle maddî ve manevî olarak gelişmeleri"[246] üzerinde durulduğu tespitiyle aynı konuya dikkat çeker.

Rakım, Canan'ı yetişme sürecinde serbest bıraksa da ilk sınırı, Canan'ın komşu konaktaki piyano derslerine katılmasının kendisinden gizlenmesi üzerine getirir. Komşu konağın cariyelerine piyano öğretmek için gelen madamın derslerine katılmak hevesine düşen Canan, izin vermeyeceğini düşündüğünden dadıyla beraber bu meseleyi Rakım'dan gizlemeye karar vermiştir. Canan'ın henüz yeterince olgunlaşmadığını ve dış tesirlere açık olduğunu düşünen Rakım, mümkün mertebe Canan'ı kapalı ve kontrol altında tutmak istediğini etrafındakilere söyler. "Henüz acemi, henüz âlemde bir şey değil. Âlemin var olduğunu da bilmeyen bir kızı öyle her yere göndermek merakıma el vermediğinden men eyledim."[247] Cariyelere piyano öğreten madam da Rakım'ın Canan'ı cariyelerle birlikte piyano öğrenmekten alıkoyması kararında haklı olduğunu ve cariyelerin "şeytan şeyler"

---

[244] İnci Enginün *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1925)* eserinde Canan'ın eğitilme tarzına ve süratine dikkat çekmektedir: "Midhat Efendi kadın eğitimini daima savunur. Bu eğitimin içine okuma yazma, şiir yazma, piyano çalma girer. Yalnız Midhat Efendi kadını büyük ölçüde evin içinde görür. Erkek evleneceği kadını kendisi eğitir: Felatun Bey ve Rakım Efendi'de Rakım hoşlandığı esir kızı önce eğitir, sonra azat eder ve onunla evlenir. Kadının kendine benzer bir eğitim görmemiş biriyle evlenmesi halinde neler olabileceğini tasavvur bile etmez. Onun bu eksiğini bizzat kendi hayatlarında bu mutsuzluğu yaşayan Fatma Aliye Hanım ile Halide Edib romanlarında dile getireceklerdir. Fakat bu, sadece Midhat Efendi'ye has değildir. Toplum süratle yenileşmek ister ve çareyi, annenin eğitilmesinde bulur. Destan kahramanları gibi, kadınlar hızla her şeyi öğrenirler." (s. 206)

245 Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 22.

[246] Zeynep Kerman, "Romancılarımızın İdeal Kadın Tipleri", *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçay Yayınları, Ankara, 2000, s. 261.

[82] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 27.

olduğunu söyler. Rakım daha dünyanın hâlini bilmeden gözünün açılmasını istemediği Canan için sonradan kendi dostu olacak Fransız madam Jozefino'yu özel piyano hocası olarak tahsis eder.

Rakım'ın Canan'ın komşu konağın cariyeleriyle vakit geçirmesinden duyduğu endişe, onun terbiyesinin bozulacağından, kendi denetiminden çıkacağından ileri gelmektedir. Rakım, Canan'ın terbiyesini bizzat kendisi vermek ister, kendisine bu arzusunda ortak olarak sözünden çıkmayan dadısını görür. Dadısından Canan'ı sıkı bir denetim altında tutmasını rica eder: "Sen yanında olmadıktan sonra Canan'ın sokak kapısından dışarı çıktığına razı değilim. Sen yanında olduktan sonra nereye istersen al götür. Dünyanın hâli acayiptir. Sonra kıza verdiğimiz terbiyeyi kabul ettiremezsek yazık etmiş oluruz."[248] Rakım'ın evinde yaşlı kadın olması sebebiyle anne figürünü temsil eden ve ataerkil toplumun gücünü kullanan Fedayi Kalfa vasıtasıyla Rakım Canan'ın davranışlarını kontrol eder.

Canan, Rakım'ın denetim ve baskılarına karşı gösterdiği itaatkâr tavırlarıyla kendisine çizilen kadınlık erdemleri çerçevesinde hareket ettiğini kanıtlar. Canan, vaktinin çoğunu ev hayatı içinde geçirir. Rakım, Canan'la sohbet ettiği bir gün ona "İçin sıkılmıyor mu Canan?"[249] diye sorar. Gezmek arzusu olup olmadığını, ev dışına çıkmak isteyip istemediğini sorar. Daha önceden yalnız dışarı çıkamayacağını söylediği, ancak dadının refakatinde sokağa çıkmasını tembihlediği Canan'ın, dadıdan böyle bir talebine karşılık ne cevap aldığını merak etmektedir:

> "Canan- Götürür efendim. Niçin götürmesin. Ama benim canım da istemiyor. Hatta dadı kalfa götürmek teklif ettiği zaman bile ben istemiyorum. Neme lazım? Eğlenecek bin şeyim var. Kitaplarım var, yazım var, piyanom var. Ben pek rahatım beyim. Bahçem var. Bana dadı kalfa Salıpazarı'ndan küçücek kazma aldı. Küçük bir teneke bahçe kovası aldı. Bahçeyi de kazıyorum. Eğleniyorum."[250]

Canan'ın idealleştirilmesinde dikkat çeken bir husus da onun çalışkanlığı ve durmaksızın faaliyet içinde olarak can sıkıntısı hissetmeden yaşamasıdır. Ev işleriyle ilgilenmesi yanında dersleri ve yaptığı el işleriyle ilgilenen, kendi elbiselerini de biçip dikebilen Canan, "dersten usansa piyanoya, piyanodan usansa dikişe oturup"[251] vaktini

[248] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 26.
[249] Bu alıntı TDK baskısında atlandığı için 1994 yılında Enderun Kitabevi'nden çıkan baskıdan alıntılanmıştır. (s.47)
[250] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50.
[251] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 32.

değerlendirir. Ahmet Midhat Efendi'nin ideal kahramanları can sıkıntısından uzak, sürekli çalışarak üreten, kendilerine iş icat eden kahramanlardır. Tanpınar, Rakım'ın uykusuz geçen bir gecesinin olmadığını söyler.[252] Bu özellik onun çalışkanlığı başta olmak üzere diğer olumlu özellikleri sebebiyle eriştiği maddi ve manevi refahından doğan huzurun göstergesidir. Bu yüzden Canan da meşguliyetleri içinde mutlu bir kadın olarak yaşamını sürdürmektedir.

> "Her ne zaman bir moda kumaş çıksa dadı kalfa Rakım'a rica ederek "Gençtir, giyinsin kuşansın, karşında temiz gezsin" diye mutlaka aldırır ve aldırdığı anda nerede güzel biçki biçen bir hanım varsa götürüp rica minnet en yeni moda olarak biçtirir ve kızın kendisine diktirip giydirirdi."[253] (….) Bundan evvel dahi demiş olduğumuz veçhile İstanbul'da moda olarak ne çıkarsa en evvel yapılanların birisi Canan olurdu. Bundan başka Canan'ın dolabında en ala yapma çiçekler mevcut olup çekmecesinde bir iki elmas iğnesi, küpesi, yüzüğü dahi eksik değildi. Hafta geçmezdi ki, Rakım Canan'ın kendisine mahsus olmak üzere en güzel çil paralardan altın gümüş seksen yüz kuruş vermesin. Ancak Canan parayı ne yapacak? Sokağa çıkmaz hiçbir şeye ihtiyaç görmez ki sarf etsin. Tamamen dadı kalfasına verip, kalfa dahi bunları ayrıca biriktirir ve biraz kümelendikten sonra yine Rakım Efendi vasıtasıyla kıza bir yüzük veya bir saat, bir kordon hâsılı muhaşşelattan bir şey aldırırdı."[254]

Rakım'ın Jozefino ve Canan'la kurduğu ilişkiler ile Can ve Margrit'le olan münasebeti dolayısıyla görülen tavır ve davranışları yazarın ideal Osmanlı erkeğine yüklediği aşk ahlâkını ortaya koymaktadır. Bir yanda olgun ve tecrübeli Jozefino'nun Rakım'a olan ilgisi, diğer taraftan Canan'ın taze ve saf hâli ile Rakım'a olan sevgisini utanarak açık etmek istememesi çarpışmaktadır. Rakım'ın Canan'a karşı duyduğu saf sevgi yanında Jozefino ile de ilişkisini ileri boyuta vardırması karşısında romancı tam bir erkek tavrı ile Rakım'ı koruma ihtiyacı duyarak onu savunur. Rakım'ın çapkınlığı karşısında "Biz burada bir meleğin ahvalini tasvir etmiyoruz dedik. Namusunun muhafazasını bilir insan gibi yaşar gerçekten alafranga ve alelhusus zamanımızda yaşayan bir genç adamın hakîkat-i ahvâlini tasvir ediyoruz. O akşam Rakım'ın bulunduğu mevkide bulunup da perhizkârlık edebilecek bize bir delikanlı daha gösterebilirseniz, bu hikâyeye onu derç ederiz"[255] sözlerini sarf eder.

Romancının ahlâk cihetinden zamanının "iki ahlâk numunesini" Felatun ve Rakım'ı okurlarına sunduğunu ve takdir etmek konusunda okurunu hür bıraktığını görürüz. İki erkek

[252] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 412.
[253] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 32.
[254] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50-51.
[255] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 44.

kahramanının da çapkınlık konusunda maceraları olduğunu ama bunu kitabına uygun yapanın daha dürüst görülerek övüldüğünü; Felatun gibi gizlice yaparak eline yüzüne bulaştıranın ise alaycı bir üslupla anlatıldığını görürüz. Rakım'ın aynı anda iki kadınla beraber yakın ilişki kurması ve ders verdiği İngiliz kızları ile olan yakınlığından da "cins-i latif" olmaları sebebiyle haz duyması romancının okuruna yadırgatmadan anlatmak istediği durumlardır. Rakım'ın genç kızlarla olan münasebetinden "hissî ve vicdanî bir lezzet" duyduğunu söyleyerek bu lezzet ve hazzı maddi plana taşımadığını söyleyerek Rakım'ı savunur. Rakım'ın tavırlarının romandaki kadınların hemen hepsi tarafından takdir görmesi; buna karşın Felatun'un kadınlar tarafından alayla karşılanması roman boyunca devam eden Rakım Efendi övgüsünün göstergesidir.

Canan konusunda ikilem içinde bulunan Rakım, yalnız kaldığı vakitler kendi hâlini sorgulayacaktır. Rakım'ın Canan'a karşı hisleri başlarda dadısının tüm telkinlerine rağmen bir hoca ve efendininkinden ileri gitmezken, İngilizlerin evinden döndüğü bir akşam bu hisler bir miktar dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün sebebi dadı uyurken kendisini bekleyen Canan'ın hâl ve tavırlarında gördüğü letafet olur. Canan'ın gün geçtikçe güzelleşmesi, nazik, tatlı dilli, şen bir kız olması, Türkçeyi öğrense de Çerkezlere has şiveyle konuşması "insanın içini tatlı tatlı gıcıkla[makta]"[256] olduğundan Rakım da bu duruma kayıtsız kalamaz. Ancak Canan ile olan ilişkisindeki mesafesini romanın sonuna kadar korur.

Rakım, Canan'a olan sevgisinin efendisi ya da kardeşi olmaktan öte bir cananı gibi olduğunu itiraf ettiğinde bile Canan'ın eski temkinli ve vakarlı davranışlarından bir şey kaybetmediği görülür. Romancı da Canan'ın kişiliğinin teminatı olarak onun sahip olduğu kadınlık erdemlerini her koşulda koruduğunu söyleyerek okurlarının ondan şüphe etmemesini ister: "Ne zannettiniz ya? Rica ederiz, Canan'ı öyle bir yılışık, aşüfte zannetmeyiniz. Canan sapına kadar kadın, afif, edip, terbiyeli, nazik, fatin bir kızdır."[257] Canan'ın Rakım'a karşı olan hislerinin açığa çıkmasında piyano hocası Jozefino'nun bir etkisi vardır. Jozefino, her fırsatta Canan'ı Rakım'la olan münasebeti konusunda sorgular, ancak Canan temkinli davranarak hislerini açık etmeme yolunu tutar.

Kendisini cariye ve esir olarak algıladığı için Canan, efendisine karşı duygularını serbestçe açık etmekten çekinir. Bir köle olarak kendisine söylenenlere boyun eğmekten başka bir şey yapmaz. Canan'ın ilk kez açıkça Rakım'a hislerini belli ettiği vakit Rakım'ın Canan'ı yüksek bir fiyat ile satmak istediğini söylediği zamandır. Rakım'ın Canan hakkındaki fikri, Canan'ı sattığı para ile onun tüm eşyalarını ve mücevherlerini kendisine vererek "zengin

[256] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 39.
[257] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 83.

bir hanım" olarak göndermektir. Gittiği yerlerde gençliği, güzelliği, marifeti sayesinde "odalık" olma fırsatı bulabileceğini söyler. Ancak Canan "Ben sizi isterim efendim, sizi isterim. Sizin esiriniz, kulunuz olayım. Bana o saadet yetişir"[258] diyerek Rakım'ın ayaklarına kapanarak karşı çıkar. Rakım'ın kendisini hemşire ve kardeş gibi sevmesini istemediğini onu esiri gibi görmesini tercih edeceğini söyleyerek Rakım'a olan aşkını üstü kapalı olarak itiraf eder.

Canan'ın hâlini gördükten sonra Rakım'ın zihnini Canan'la ilgili şeyler meşgul eder. Canan'la yakınlık kurmak konusunda emin olmayan Rakım, temkinli adımlar atmak için kendisine telkinde bulunur. Canan'ın mülkiyetinin kendisinde olması sebebiyle istediği zaman onu elde edebileceğine inanmaktadır. Yazar Rakım'ın bu fikirlerinin doğruluğu hakkında araya girerek kendi görüşlerini söyler ve aşk ahlâkı sebebiyle Rakım'ı över. Okurlarına duygusal aşkın ve şehvetin karşılaştırmasını yaparak şehvet ve hırsın insanî değerleri düşürdüğünü söyler. Rakım ve Canan'ın bir arada iken yaşadıkları hicran duygusu esasında romantik aşkın içinde olması gereken bir durumdur ve yaşanan aşk duygularının değerini arttırmaktadır. Yazarın Rakım ve Canan birlikteliğini ideal hâle getirmesini sağlayan unsurlardan biri de aralarındaki aşk ve çekime rağmen birbirlerine kavuşmak için gösterdikleri sabır, nefsanî olan duyguların törpülenmesi ve idealize edilmiş aşkın yoğunlaşmasıdır.

> "Aşkın bir de böyle visal içinde hicran köşesi vardır ki, bunun erbabı biraz nadirce bulunursa da, o erbab-ı nadiresi bunun zevkini dahi emsali pek nadir zevklerden bulur. (…) Sizi kendisine ram ve hatta mal eden bir kızı, yanıbaşınıza almış olduğunuz hâlde nefsinizi menederek, o mahrumiyetin, o hicranın lezzetini tattığınız var mıdır? Varsa Râkım'a ne divane dersiniz, ne de ahmak. (…) O şehvet denilen şey yok mu? Pek murdardır. Ama gerçekten murdardır. Rûh-ı aşk denilen zât-ı muhayyelin, dâmen-i pâki, şehvet-i murdar ile mülevves olunca zevki kaçar."[259]

Canan ile olan ilişkisi hakkında bu şekilde düşünen ve kavuşmamanın bile aşk içinde ayrı lezzeti olduğuna inanan Rakım, aynı zamanda Jozefino ile çok yakın bir ilişki kurması nedeniyle çelişkili bir izlenim uyandırmaktadır. Ancak Canan'ın yakınlığını anlayan Rakım, Jozefino'ya onu artık metres gibi değil dost, ana, hemşire gibi tanıdığını söyler. Jozefino, "İki başlı istifadeye muktedir olmadığı"nı[260] söyleyerek Rakım'ın tek eşliliğe inanan bir erkek

[258] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 65.
[259] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 67.
[260] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 68.

olduğunu dile getirir. Canan'ın Rakım'a olan aşkının büyüklüğünü fark eden Jozefino, "Rakım senin hakkındır. Sana benden ziyade lâyıktır"[261] diyerek aradan çekilir.

Romanda Canan'ın esir olarak satın alınmasının öne çıkarıldığı, Osmanlı toplumunda esaret müessesinin tartışıldığı ve Batılı bir ailenin gözünden bir cariyenin hayatının anlatıldığı sahneler, Ziklas ailesinin Rakım'ın evine konuk olduğu kısımlardır. İngiliz ailenin arzu ve ısrarı üzerine Rakım'ın evinde tertiplenen "alaturka sofra merasiminde" İngilizlerin zihnindeki Osmanlı esir ve cariyeleri hakkındaki algılar yıkılır, Canan'ın hâlini ve konuşmalarını gördüklerinde satın alınan bir kölenin bile ev halkının diğer üyelerinden ayrı tutulmadığını fark ederler. Rakım, Canan'ı İngiliz kadınlara "cariyem, esirim" diye takdim etmeyi uygun görür.

İngilizlerin Rakım'ın evinde karşılaştıkları manzaralar, Osmanlı ve İngiliz kadınları arasında geçen sohbetlerin konuları aynıyla Osmanlı memleketlerinde Avrupalı seyyah kadınların Osmanlı kadınlarıyla karşılaşmaları hakkında yazdıkları hatırat ve seyahat kitaplarında bahsettikleri olaylar ve konuşmalar minvalinde ilerler. İngilizler, cahil ve kötü muamele gören bir cariye ile karşılaşmayı beklerken, Osmanlıdaki kölelerin Amerikadakilerden farklı olduklarını görürler.

Canan'a dair İngilizleri şaşırtan detaylara odaklandığımızda Canan'ın toplumdaki diğer cariyeler içinde özel bir örnek olduğu dikkat çeker. Romanda Canan, arzu edilen davranışları gösteren, kadınlık rollerine ve kadınlık erdemlerine sahip olan adeta yazarın örnek olarak sunmak istediği kadın temsili olarak belirecektir. Canan kusursuz Fransızca konuşmaktadır ve piyano çalabilmektedir. Çok güzel bir kadın olmasına rağmen yalnızca yüz lira gibi az bir paraya satın alınmıştır, buna rağmen üzerinde beş yüz liralık elmas taşımaktadır ve bu elması efendisi Rakım hediye etmiştir. Üzerinde pahalı bir elmas taşıması gibi detaylar İngilizlerde Canan'ın odalık olması ihtimalini uyandırır. Margrit, babasına Canan'dan bahsederken "benden güzel bir kızı yüz liraya satın alıyorlarmış"[262] diyerek tarif eder. Rakım müdahale ederek "(…) o satın alındığı zaman ancak yüz lira ederdi. Şimdi ise bin beş yüz, iki bin lira kıymeti vardır"[263] diyecektir. Rakım bu tavırla Canan'ın değerini kendisinin artırdığını, onu kendisinin eğiterek, terbiye ettiğini ima edecektir. İngilizlerin de dikkatini çektiği gibi Rakım, verdiği eğitimle Canan'ı satın alınan nesne konumundan birey konumuna getirmiştir. Osmanlı toplumunda kadınların konumu hakkında yapılan yorumlar bu

[261] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 69.
[262] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 108.
[263] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 108.

romanda yeri geldikçe takdir edilen, diğer milletlerin kadınlarından ahlâkî bakımdan daha üstün görülen İngiliz kadınları ağzından yapıldığı için çok daha önemlidir.

İngilizlerin arzusuyla gerçekleşen alaturka ziyafet merasiminin, Batılı aile temsili Ziklas'lara gösterdiği şeyler en temel Osmanlı hane düzeni ve kadınlarla ilgili detaylardır. Bu detaylar onların kafalarındaki Osmanlı kadınına ve kurumlarına, özellikle esarete dair imgeleri tersine çevirecektir. Onlar Osmanlı kadınlarının ev içine kapalı, mutsuz, karamsar ve cehalet içinde bir hayat yaşadıklarını düşünürken Canan'ın hiç de düşündükleri gibi olmadığını göreceklerdir. Yazar, Avrupalı ailenin, Batılılar tarafından öteki olarak görülen Osmanlının evini ziyareti sırasında genç kızların ve Canan'ın konuşmalarına daha fazla yer verdiğini belirtecektir. Ev içinde asıl önemli olan Osmanlı kadınının hayatıdır ki zaten Batılılar Osmanlı erkeği ile günlük hayatta karşılaşabilme imkânı bulabilmektedirler. Asıl tanımadıkları Osmanlı kadınının gündelik hayatıdır, kendileri için merak uyandıran zihinlerinde türlü imgeler oluşturan Osmanlı kadınlarının hayatıdır.

Alaturka ziyafet merasiminde Canan ve İngiliz kızları arasında geçen sohbet, eser içinde önemli görüldüğünden romancı, bunları daha fazla ehemmiyetle romanının sayfalarına taşıdığını belirtmekten geri durmaz. "Biz hikâyemizce aslı Can ve Margrit ve Canan meyanında cereyan eden sözlere muhtaç olduğumuzdan, ona dair biraz tafsilat verdik. Öteki odada Râkım ve karı koca Ziklaslar arasında cereyan eden sözlerse hep havayî şeylerdi."[264] İngiliz kızlarının esirden dönmüş bir Osmanlı hanımı olan Canan ile karşılaşmaları ve Canan'ın hayatını sorgulamaları romanın oryantalist yönünü beslemektedir. İngilizlerin dikkatini çeken nokta "Türk hanımı" sayılmayıp esir olmasına rağmen Canan'ın "evin içinde mahpus olmayıp, her istediği yere gezmeye gid[ebilmesi]", "üzerinde birkaç bin şilinlik elmas" taşımasıdır. Bu yüzden Ziklas, "Esareti bir vasfediyorsunuz ki, benim bile köle olarak satılmağa heves edeceğim geliyor"[265] demekten kendini alamaz.

İngilizlerin Canan hakkındaki kanaatleri önemlidir. Rakım vasıtasıyla Türk erkeklerini tanıdıktan sonra kadınları da Canan vasıtasıyla tanıyan İngiliz kızları ağzından esaret bile yüceltilecektir. "Fakat ne kadar olsa esir! Ama ne zararı var? Varsın esir olsun. Esir ama bak ne kadar mesut. Râkım Efendi'nin odalığı olmuş. O güzel, Râkım Efendi güzel."[266] Bu yüceltmenin sebebi İngiliz kızlarının Rakım'a olan hayranlığı yanında, Rakım'ın Canan'a olan tutumu ve Canan'ın ulaştığı kadınlık mertebesidir.

[264] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.
[265] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 108.
[266] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 110-111.

Buna rağmen diğer tarafta alafranga ve taklitçi Osmanlı erkeğini temsil eden Felatun Bey, Osmanlı kadınlarını küçük görmekte ve kendisi sürekli yabancı kadınlarla vakit geçirmektedir. Canan'ı eğiten ve yetiştiren Rakım Efendinin, Osmanlı kadınına karşı tutumuna karşılık romanın olumsuz alafranga erkeği Felatun Bey'in Osmanlı kadınına bakışı son derece aşağılayıcı bir tavır içermektedir.

> "-Neye yarar o Türk karısı ki, tavrından, azametinden geçilmez. Güya nîm handesiyle, insanı ihyâ edecekmiş gibi, bunu dahi ketm ü imsâk ederek çehresinden düşen bin parça olur. Hanıma kendini yarandırmak mümkün olamaz. Nazı çekilmez. Şakası lezzetsiz. Bilirsin ya a kardeş, bilirsin ya! … Ama bir cariye al. Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? Kim bilir gönlü kimdedir? Esirin olduğu için sana râm olmaya mecburdur"[267]

Aynı romanda Felatun Beyin başta hoppa ve şımarık olarak okura tanıtılan kız kardeşi de sonradan teeddüp etmesi, hâl ve davranışlarını düzeltebilmesi ile yazarın makbul kadınlarından birine dönüşür. Diğer alafranga genç kız tiplerine karşılık Mihriban, akıbeti ile onlardan farklı bir noktada konumlandırılır. Canan'a karşılık ondan tamamen farklı bir kadın tipi olarak kurgulanan, alafranga Felatun'un kız kardeşi olarak onunla benzer bir kişilik özelliği gösteren Mihriban, romanda önceleri yazarın uygun görmediği kadın davranışları içinde gösterilir. Tıpkı Felatun Bey gibi alafranga meraklısı babası Mustafa Merakî Efendi'nin idaresinde yetişen Mihriban, Canan karakterinin zıttı olarak bütün takdir edilmeyecek özellikleri şahsında taşımaktadır. Zengin ve alafranga babanın yetiştirdiği, erken yaşta annesini kaybetmiş olan Mihriban, tamamen Batılı zevklere dalmış, sadece tüketen bir kadın olarak gösterilir.

Sıradan bir Osmanlı genç kızından farklı olarak nakış ve oya gibi el işlerine de ev işlerine de yatkın bir kız değildir. Bu işlerin her birinin farklı meslek gruplarının işi olduğunu düşünerek kadınlar tarafından kabullenilmiş ve yapılması olağan görülen bu işleri reddetmiştir. Onun bu ev içi emekle ilgili işlerin yapılmasını reddeden tavrı tamamen şımarık bir genç kız tipi olarak çizilmesinden ileri gelmektedir, kadın haklarına dair bilinçli bir reddedişten uzaktır. Para karşılığı yapılan bu işlere karşı kayıtsızlığı Mihriban'ın olumsuz özelliklerinden başta geleni olarak gösterilir. Orta halli, kadın kadıncık bir hanım bu işlerin hepsini büyük bir fedakârlıkla yapmakta ve aile bütçesini sıradan işlerle sarsmayarak katkı sağlamaktadır. Ama Mihriban yetişme tarzı itibariyle bunlara karşı çıkar. "Sair kızlar gibi

[267] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 74.

Mihriban Hanım oya yapmasını bilmez. Zira alafrangalarda oya yoktur. Kese, çorap vesaire örmesini dahi bilmez. Çünkü onları modist kızları örer. Nakışı dahi onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu'nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütülemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hatta kendi başını taramak bile alafrangada olmayıp mahsusan perükâr karı gelir tarar."[268]

Herhangi bir iş yapmayan Mihriban'ın okuma yazma öğrenerek tahsilini geliştirme, musiki talimi yapma gibi konularda da yetersiz kaldığı görülür. Mihriban'ın bu hâli öksüz olarak büyümesine bağlanır. Ancak babası piyano öğrenmesi için iyi bir "piyanocu madam" getirmesine rağmen yeteneksizliği nedeniyle hiçbir şey öğrenememiştir. Canan'ın aksine Mihriban itaat etmeyen, Osmanlı kadınları için olağan sayılan her şeye muhalif davranan, kendisine dayatılan rolleri reddeden özellikler göstermesiyle makbul kadın olarak görülmez. Yazar da onun oturaklı bir kadın olmaktan uzak hâline dikkat çeker. "(…) kızcağız hoppa mı hoppa mı hoppa mı? Şen mi şen mi şen mi! Zıp zıp sıçrar! Ter ter tepinir!"[269] Bu olumsuz özellikleri eğitiminde ve terbiyesinde görülen beceriksizlik ve yetersizlikler ile perçinlenir. Babasının maddi imkânlarına ve üstün çabalarına rağmen kendisine verilen tahsilden hiçbir fayda sağlanamamıştır. "Alafrangada kızlar için okumak yazmak tahsili lâzım idiyse de biçare kızcağız öksüz büyüdüğünden muvaffak olamadı. Babası muzıka talimi için âlâ bir piyanocu madam getirmişti. Lâkin madam kendisi çalıp babası dinlediği cihetle Mihriban Hanım "taş altında bir yılan, kaşları durur divan" şarkısından başka bir şey öğrenemedi"[270]

Mihriban'ın evlenmek konusundaki tavrı da başkaldıran özelliklerine uygun şekildedir. Kendisine gelen bütün taliplerini çeşitli gerekçeler ile geri çeviren Mihriban, çoğu zaman babasının serveti dolayısıyla kendisine talip olan erkekleri küçük gören bir tavır takınır. Kendi zenginliğine güvendiği için kâtip, asker, hoca gibi taliplerine hakaret ederek meslekleri dolayısıyla erkekleri aşağılamaktadır. "(…) görücülere Mihriban Hanım oğullarının neci olduğunu sorar. "Kâtip" cevabını alınca "Oh! Cebi delik!" der, "asker" cevabını alınca "Yarım kunduralı!" der, "hoca" cevabını alınca "sarımsak başlı" der."[271] Görücülerin karşısına gelin sıfatıyla çıktığı gibi annesinin yokluğu sebebiyle kayınvalide sıfatıyla da çıkması onun serbest hareketlerini göstermektedir. Kendisine gelen görücülere karşı tavrı, evlilik kurumunu ve çeşitli meslek grubundan erkekleri itibarsızlaştırması toplumsal rollerin karşısında bir tavır takındığını gösterir. Mihriban'ın bu hâlinin sorumlusu babasının çocuk yetiştirmekteki tutumu, para ve servetleri dolayısıyla babanın çocuklarına

[268] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 9.
[269] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 9.
[270] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 9.
[271] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 9.

aşırı bir maddi güven sağlamış olmasıdır. Babasının servetine aşırı derecede güvendiği için Mihriban etrafındakilere şımarık ve umursamaz bir tavırla yaklaşır. Mihriban'ın şımarık hâline vurgu yapmak isteyen romancı, onun babasından veya Felatun'dan takdir ve beğeni görmediğinde ağladığını bu yüzden her yaptığının beğeniyle karşılandığını dile getirir.

Mihriban, evlendikten sonra kötü özelliklerini törpüleyerek ehlileşir ve uygun bir eş olarak davranır. Alafranga hoppa kızdan makbul kadına dönüşen Felatun'un kız kardeşi, doğru bir evlilik ve kocasının gösterdiği istikamette denetlenen ve düzeltilen davranışları ile bütün olumsuzluklarını elimine eder. Canan'a karşıt özelliklerde bir kadın olarak görünse de sonunda o da iyi bir eş olarak baba ve erkek kardeşinden etkilenen kişilik özelliklerini değiştirir. Daha önce Mihriban'a tüm olumsuz özellikleri yükleyen yazar, romanın sonunda şu şekilde okuruna seslenerek Mihriban'ın evlendikten sonra karakterinde gerçekleşen değişimleri gösterir: "Mihriban Hanım'ı hiç hatırınıza getirdiğiniz var mı? Ne dersiniz yahu! Mihriban Hanım kadın bir karı çıktı be!"[272] Babası öldükten sonra Felatun hovardalık âlemlerine daldığı için eve uğramadığından yalnız kalan Mihriban'a komşu kadınlar evlenmesini nasihat eder. Etrafındakiler erkek olması hasebiyle Felatun'un başının çaresine bakacağını bildiklerinden "kısa ayaklı olduğu" tabirini kullanarak kadın olması sebebiyle onun kimsesizliğine ve kendisini idare edecek iktidara sahip olmamasına acırlar. Mihriban'ın evlendiği kendisini "hanım hanımcık kadın" hâline getiren ideal koca "otuz yaşında, aklı başında, mektepten çıkmış âlemin her köşe ve bucağını öğrenmiş bir asker yüzbaşısı"dır.[273]

Evlenmeden önce hoppa tabiatlı olan Mihriban, kocasının yeri geldiğinde bir baba veya kardeş, yeri geldiğinde bir koca gibi kendisini irşadı, nasihati, tavsiyeleri sayesinde eski hâlinden sıyrılarak bir hanım hâline gelmiştir. Kocası Mihriban'ın terbiye edilmeye müsait olan mizacını görerek emek verip onun olumsuz özelliklerini düzeltir. Mihriban kocası sayesinde hem babasından kalan serveti idare etmiş ve "kocasının idaresi altında bulunan servete sahip olarak kadın kadıncık"[274] yaşamaya devam etmiştir. Yazarın Mihriban'ın hikâyesi üzerinden varmaya çalıştığı husus ailede düzen sağlayan kişilerin akil kocalar olduğudur. Kadın ne kadar hoppa olursa olsun, akil bir koca onu doğru yola çekecektir. Aksi durumda kadın akıllı bile olsa, hoppa bir kocaya denk geldiğinde erkek onu da kendi felaketli durumuna çekecektir. "Evet, kızların, karıların hali daima başkadır. Hoppa karılar ekseriya akil kocalarının verdikleri terbiyeyi kabul ederek akıllarını başlarına alabilirler. Dert şunda ki, hoppa kocalar akil karılarının vesayasını ağleb-i kabul edemeyerek ta hanımlarını berbat

[272] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 99.
[273] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 99.
[274] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 100.

edinceye kadar varırlar."[275] Ahmet Midhat Efendi çok tekrarlayacağı, "erkek kadını yetiştirir" şiarını burada da belirtir.

Karnaval'da (1881) mühim şahıslardan olmamasına rağmen, ahlâkî durumu ve yaşadığı olaylar karşısındaki tavrı ile öne çıkan Hasna, yazarın takdir gören kadın kahramanları arasında yer alır. "Hikâyemizin şu mukaddemat ve evveliyatı için Hasna Hanım birinci derecede a'za-yı vak'a meyanına dâhil olmak şöyle dursun ikinci ve belki ancak üçüncü derecede a'za-yı vak'adan madut olabilir ise de buraca kızın ulüvv-i ahlâkını ve hatta ahlâkça daha ziyade terakkiye dahi istidadını haber verdiğimiz halde şu küçük yaşında iken bile bu ulüvv-i ahlâkına dair Resmi'nin gördüğü bir nümuneyi karilerimize arz eyler isek Hasna'yı daha şimdiden kendilerine bir güzelce tanıttırmış oluruz."[276] Kimsesiz bir besleme kız olarak Resmi'nin annesi tarafından himaye edildikten sonra annenin vefatıyla Resmi'ye emanet olarak kalır. Hasna, daha iyi imkânlar içinde yaşaması için Resmi tarafından çok büyük bir konak olan Bahtiyar Paşa konağına yerleştirilir. Buradaki rolü kendi yaşıtı olan Bahtiyar Paşa'nın kızı Şehnaz'a arkadaşlık etmek olur. Romanın önemli şahıslarından olmamasına rağmen ahlâkî vasıfları ile övülmeye ve örnek gösterilmeye layık olan bu kız, Bahtiyar Paşa konağına besleme olarak verilmesi konusunda aldığı tavır ile takdir edilir. Annesinin emaneti olan bu kıza bakamadığı için başka ailelere teslim ederken vicdan azabı yaşayan Resmi'yi daha iyi bir hayatı olacağı ve daha iyi terbiye edileceği konusunda ikna ederek teskin eder.

Hasna, konak hayatına öncekinden daha iyi olacağı temennisiyle başlamasına rağmen maruz kaldığı duygusal şiddet karşısında çoğu zaman mutsuz olur. Bu yüzden Resmi ile yaşadığı zamana özlem duyarak bunun hasretiyle her zaman asıl arzu ettiği hayatın Resmi ile beraber yaşadığı küçük ve fakir aile hayatı olduğunu söyler. "Ben hocalık ederim, çamaşıra, tahtaya giderim, ne edersem ederim yiyeceğim bir lokma ekmek ile giyeceğim birkaç endaze bezi çıkarabilirim"[277] diyen Hasna kanaatkârlığını ortaya koyar ve gerekirse konağın zengin hayatını feda ederek çalışarak geçimini sağlayacağını iddia eder.

Her şeye sahip olmasına rağmen mutlu olmamasının en başta gelen sebebi Şehnaz'ın tutumu ve kıskançlığı olacaktır. Bu kıskançlık tasvir edilirken öne sürülen gerekçelerden Şehnaz-Hasna ilişkisinin nasıl sürdüğünü görebilmek mümkündür. Kibirli olması nedeniyle aralarında açıktan açığa bir rekabet görülmemesine rağmen Şehnaz önüne çıkan bütün imkânları değerlendirerek Hasna'nın konak içindeki hayatını elinden geldiği kadar

[275] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 100.
[276] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 20-21.
[277] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 217.

zorlaştırmıştır. Çünkü Hasna zekâsının gücüyle Şehnaz'ın aldığı derslerde ondan daha hızlı ilerler, dikiş ve nakış gibi el işlerinde son derece başarılıdır.

> "Hasna'yı nasıl sevebilsin ki kendisi çirkin olduğu halde Hasna güzel, kendisi hoppa olduğu halde Hasna ağırbaşlı, kendisi bed-hûy olduğu halde Hasna melek tabiatlı bir kız olup muallimeler her dersi kendisine verdikleri halde kendisi mücerret hoppalığı ve tenbelliği seyyiesiyle derslerine dikkat etmemeye mukabil Hasna güya o dersler doğrudan doğruya kendisine veriliyor imiş gibi hepsini ahz ve hıfz ediyor. Binaenaleyh Hasna, Şehnaz'a refika değil rakibe addolunurdu. Bereket versin ki Şehnaz'ın fevkalhat mütekebbir olması Hasna ile alenen rekabet-i hasmâneden kendisini men eylerdi. Öyle! Ya bir kontes veya prenses iken herhalde hizmetçinin bir parmak üst tarafı demek olan refikaya ehemmiyet verip de onunla rekabete kalkışması mümkün olabilir mi?"[278]

Romanda Hasna'nın dâhil olduğu hadiselere bakacak olursak bunların hepsinin sonunda "kabak onun başına patlarmışçasına" suçlu bulunup cezalandırıldığı görülecektir. Şehnaz'ın katıldığı yasak balo gecesiyle ilgili herhangi bir dahli bulunmayan Hasna konaktaki sorgulamalardan nasibini alır, ancak olaylarla alakası olmadığına efendisini inandıramaz. Şehnaz'ın "istirkab"ı nedeniyle attığı iftira sonucu balo fikrinin Hasna'dan çıktığı ve Şehnaz'ı baloya gitmek konusunda teşvik edenin o olduğuna inanılır. Hasna da Bahtiyar Paşa'nın "Bir kısmeti çıktığı zaman kocaya verilmek üzere dairenin imamı bulunan Sadık Efendinin konağına çıkarılsın"[279] emriyle paşanın konağından ve Şehnaz'ın yanından uzaklaştırılır.

Zekayi'nin Hasna'ya yazdığı aşk mektubu vesilesiyle gelişen olaylarda da, Şehnaz'ın gizlice karnaval balosuna katılması hadisesinde de suçlu bulunmuştur. Ancak konağa gelen Zekayi'nin kendisine musallat olmasına rağmen iffetini koruyup ondan kurtulduğu için iffetli hâliyle dikkat çekmektedir. Buna rağmen Şehnaz, kendisinden daha güzel ve zeki olduğu için erkeklerin onunla ilgilendiğini görüp Hasna'yı evinden atacaktır. Hasna'nın konakta yaşanan gizli olaylar karşısında sarf ettiği "Ben fakir bir kızcağızım. Başımdan korkarım. Şehnaz Hanımefendiden de korkarım, paşa efendiden, büyük hanımefendiden de! Herkesten korkarım. Ben böyle nazik ve mühim şeylere asla karışamam"[280] sözleri onun mütevazı ve kendi hâlinde kişiliğinin farkında oluşunu ve davranışlarını her zaman iyi yönde şekillendirdiğini göstermektedir.

[278] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.* s. 52.
[279] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 214.
[280] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 210.

Hasna, Bahtiyar Paşa'nın konağından çıkarıldıktan sonra Resmi'nin süt validesinin yanına yerleştirilir. Madam Hamparson'un Hemşire Anjelik'e dönüşerek kendisini Tanrı sevgisine adaması ile aralarında herhangi bir sevgi bağı kalmayan Resmi, bundan sonra Hasna ile nikâh yapmaya karar verir. Onun için Hasna, "muhaddere-i kasıretü't-taraf"[281] yani çaba sarf etmeden, kendiliğinden ulaşılan bir kadın olması sebebiyle kolaylıkla vekil tayin edilerek nikâhı kıyılır. Hasna zekâsı, hüneri ve iffeti dolayısıyla yazarın ideal kadın tipleri arasında yer almaktadır. Onun bu müspet özelliklerinin tamamlayıcısı ve mükâfatı olarak romanın ideal erkeği Resmi Bey ile evlendiği görülür. Bu doğrultuda olarak romanda Hasna, Resmi'ye olan sevgisini herkesten gizleyerek büyük bir sabırla beklemiş ve sonunda iyi hâlinin mükâfatını almıştır.

1.3. Kadının Anne Kimliğiyle Belirmesi

Kadının anne kimliği dolayısıyla değerlendirilebileceği eserlerde yer alan anne figürleri, çocuklarını yetiştirme tarzları ve hayata karşı tavır ve tutumları ile toplumun genel ahlâk anlayışına ve toplum tarafından annelere yüklenen rollere uygun davrandıkları ölçüde kabul görürler. Yazarın eserlerinde kurguladığı anne temsillerine yüklediği rol ve sorumluluklar bazı anne temsillerinde takdirle karşılanırken, tezin ikinci bölümünde tartışılan anne temsillerinin anneliğe ait beklenen rolden sapmış oldukları görülmektedir. Bu bağlamda büyük ölçüde makbul anne temsilleri olarak görebileceğimiz kadınların vaziyetini *Felatun Bey ve Rakım Efendi, Gönüllü* ve *Jön Türk* romanları üzerinden tartışabilmek mümkündür. Rakım'ın annesi, Çelebi Molla ve *Jön Türk* romanının Dilşinas Hanımı şahsında sergilenen anne kimliği topluma örnek olarak sunulacak davranış yordamlarını temsil etmektedir.

Felatun Bey ve Rakım Efendi (1875) romanında yazar, Rakım'ın annesi ve manevi annesi sayılabilecek dadı kalfası şahsında ideal Osmanlı erkeğini yetiştiren olgun ve aklı başında kadınların portresini çizmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin biri diğerine alternatif iki Batılı ve modern Osmanlı erkek kimliği kurguladığı bu eser, ele aldığı mesele itibariyle Osmanlı romanının ilk örneği sayılmasıyla belli bir şöhret elde etmiştir. Felatun Bey'in eğitimi, annesi genç yaşında vefat ettiğinden alafranga meraklısı babasının tasarrufu altına girer. Rakım ise baba kaybını yaşamıştır, annesi ve Arap dadısı Fedayi ile birlikte yaşar. Bu noktada kadınlar tarafından yetiştirilen Rakım'ın çocukluğuna odaklanmak ve onun kişiliğinin oluşmasındaki kadın otorite ve etkisine bakmak yerinde olacaktır.

[281] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 295.

Annelik işlevini hakkıyla yerine getiren Rakım'ın annesi, onun yetişmesi ve iyi bir eğitim alması uğrunda fedakârlık içinde çaba göstermiştir. Rakım'ın Tophane kavaslarından olan babası öldüğünde, annesi ve dadısı Fedayi ufak tefek işler yaparak el birliğiyle, "ellerinin emekleriyle, kimseye muhtaç olmadan" evlerini geçindirirler. Annesi, dadı Fedayi'ye artık arada sınıf farkı kalmadığını köle-efendi ilişkisi bittiğini, iki kadın birlikte Rakım'ı yetiştirmek için çaba harcamaları gerektiğini söyler:

> "Validesi gayet kadın ve Fedayi nam Arap cariye ise validesinden belki de daha kadın olduğundan kocasının nâire-i firâkı oldukça müntefi olup da aklını başına aldıktan sonra validesi "Fedayi! Artık aramızda hanımlık halayıklık kalmadı! İkimiz de çalışıp kendimizi ve bir de şu yavrucağı beslemekten başka çâremiz yoktur" dediğinde sadık Arap "Ah hanımcığım! Sen neye çalışacaksın. Ben çalışırım hem seni hem küçük beyimi evladımı beslerim" diye bütün idareyi kendi üzerine almağa kadar göze aldırmıştı. Maahaza validesi bâr-ı himmeti yalnız Fedayi üzerinde bırakmadı, kendisi el işi diker, oya yapar, çevre uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda Fedayi'ye sattırır, sair günler ise Fedayi'yi büyücek yerlere çamaşıra, tahtaya gönderir, arada bir, kendisi de gider hâsılı ellerinin emekleriyle kimseye muhtaç olmadan geçinebilirdi."[282]

Tam bir kadın dayanışması içinde Fedayi kalfa ve hanımı Rakım'ı yetiştirip okutarak on altı yaşında Hariciye kalemine girmesini sağlarlar. Fedakârlık sembolü olan dadının çalışkanlığı ve emeği, annesinin eşini kaybettikten sonra duygularını kontrol ederek yas sürecini uzatmaması ve derhal evinin geçim derdini düşünerek hâl çaresini araması Rakım'ın düzenli bir hane hayatı içinde yetişmesini, çalışkanlık, dürüstlük, kanaatkârlık gibi erdemleri kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Râkım'ın hayatındaki kadınların ilki olan annesi ve dadısı onun yetişme sürecinde yaptıkları katkılar ve doğru adımları ile çalışkan ve akıllı Osmanlı erkeğinin yaratılmasında ön ayak olurlar.

Anne ve dadı, ağırbaşlı ve tutumlu hâlleri, makul davranışları ile romanda pek üzerinde durulmasa bile Râkım'ın müspet bir Osmanlı erkeği olmasında en büyük paya sahiptirler. Bu yüzden yazarın eserlerinde aileyi çekip çeviren olgun kadın tipleri arasında dikkat çekerler. Yazar da anne ve dadıdan bahsederken annenin "gayet kadın", dadınınsa "daha kadın" olduğunu söyleyerek övgülerini belirtmekten kaçınmaz. Bunun için kocası ölen kadının hemen acısını dindirip aklını başına toplayarak ailesinin geçimini sağlamak için çaba göstermesi çok önemlidir. Ahmet Midhat Efendi'nin diğer hikâye ve romanlarında da görüldüğü gibi kocası ölen kadının aşırı duygusal davranmayarak mantıklı hamleler ile

[282] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 11.

hayatını idame ettirmeye yönelmesi kadınlık erdemleri arasında sayılarak yüceltilir. Rakım'ın annesi ve dadısı gibi başka kadın kahramanlar da eşlerini kaybettiklerinde kendi geçimlerini sağlamaya yöneleceklerdir. Yazar, başından felaketli durumlar geçen kadınları duygusal bunalım içinde göstermek yerine genelde itidalli ve makul bir tavır içinde göstermektedir. Daha önceden bahsedildiği için burada bu kadınların örnekleri arasında *Teehhül*'ün Sabire Hanım'ı ile *Emanetçi Sıdkı*'nın Ayşe Şeref Hanım'ın bulunduğunu söylemekle yetineceğiz.

Babanın yokluğunda otoritesiyle ailesini çekip çevirebilen ve zorlu yaşam koşullarının üstesinden gelen kadının övgüyle yansıtılmış bir portresi olan Çelebi Molla, romancının eserlerinde örneğine pek rastlanmayan otoriter anne figürleri arasındadır. Ahmet Midhat'ın 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın hemen ardından kaleme aldığı romanı *Gönüllü* (1897), Rum kimliği ve Osmanlı kimliğini çeşitli meseleler ve hadiseler etrafında yansıtır.

Çelebi Molla karakteri, ataerkil otoritenin temsili olarak ailedeki yaşı büyük olan kadının yani anne figürünün ailenin erkek bireyi üzerindeki etkisini yansıtması sebebiyle dikkate değerdir. Recep Köso'nun annesinin bu derece güçlü olmasının sebebi doğuştan verilen bir zekâ yanında kendini eğitmiş, okuyup yazabilen bir kadın olmasından ileri gelir. "Bizim Recep Köso'nun validesi, Yenişehir'de okumak ile meşhur olan kadınların en güzidesi olduğu gibi hatta bilahare oğluna gelen gazeteleri de okuyarak İstanbul'da kızlara yazı dahi yazdırıldığını görmekle gazetelerde gördüğü fıkraları kopya ede ede biraz yazmak bile öğrenmiştir."[283]

Gönüllü romanı, erkek cemiyetlerinde başlayan bir roman olmasıyla dikkat çekmektedir. Burada ramazan perhizleri öncesi "bıçak silimi" denen merasimler için bir araya gelen erkekler arasında savaş hadiseleri ve erkek kahramanlıkları dillendirilir. Bu erkek cemiyetlerinden başkahramanın annesi ve sevdiği kadın dolayısıyla kadın hikâyelerine geçiş yapılır. Romanı incelerken odak noktasına alacağımız kadın hikâyeleri, iki karakter etrafında şekillenecektir. Olayların çoğunun Recep Köso'nun etrafında geçtiği romanda, ilk olarak Recep'in uykusuz kaldığı bir karabasan gecesinde gözünün önünde beliren sevgilisi Filomene'nin hayali ondan yardım isteyecektir. Filomene ile ilgili olaylar bir süre askıya alınır ve okur Recep Köso'nun annesiyle tanıştırılır. Annenin kişilik yapısının bu denli ayrıntılarıyla okura sunulması yazarın kasıtlı bir davranışının ürünüdür:

> " "Kuş yuvada gördüğünü işler" darb-ı meselini kim tesis etmiş ise mutlaka validelerde olan terbiyenin evlada dahi intikal eylediğine dikkat etmiştir de bu darb-ı meseli öyle tesis eylemiştir.

[283] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, hzl. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 41.

"Anasına bak kızını al" meseli dahi böyledir. Yeni ahlâkiyyun aynı manayı eda etmek için "insanın ilk mektep terbiyesi valideler kucağıdır" diyorlar. Bu halde Çelebi Molla'nın hususiyet-i haline dair ne kadar haber almış olur isek Recep Köso'nun yani romanımız kahramanının hususiyet-i halini dahi o kadar mükemmel öğrenmiş oluruz."[284]

Çelebi Molla adlı bu kadın, Berlin Antlaşması (1878)'nın hükmünce Teselya'nın Yunanlılara geçmesi üzerine Serfiçe taraflarına göç etmiştir. Zorunlu göçü yaşayan kadın, kocası vefat ettiğinden Recep Köso adlı oğlu ve bir de iki kızıyla beraber yaşamaktadır. Yazar bu aileyi tanıtırken, ailenin "makam-ı riyasetinde" Recep Köso'nun bulunduğunu söyler ancak bu konuya dair ayrıntılara baktığımızda aslında erkek bireyin yalnızca ailenin görünürdeki reisi olduğunu söyleyebiliriz. Ailedeki herkes, annenin idaresi altındadır, ancak Çelebi Molla kadın iktidarının değil, ataerkil otoritenin temsili olarak belirmektedir. Bunu biraz daha detaylandırabilmek için annenin olaylar karşısında aldığı tavra odaklanmaya çalışacağız.

Babası öldüğünde on iki yaşında olan Recep Köso, kendi başına hareket edecek olgunlukta olmayıp "*valide baskısına itaat edecek kadar*[285] çocuk sayıl[makta] ve Çelebi Molla pek becerikli bir kadın olduğundan" çiftliğin bütün işleri hakkında oğluna emirler vermekte ve oğlu da harfiyen bunları yerine getirmektedir. Anne oğul ilişkisi emir-itaat zinciri altında oğulun erken çocukluk yaşlarından itibaren bu şekilde ilerleyecektir. Recep Köso'nun "delikanlılık çağı" olarak adlandırılan olgunluk devresine eriştiği zamana kadar anne-oğul ekseninde ailedeki iktidar ilişkileri bu şekilde koşulsuz olarak devam eder. Erkek olgunlaştığında ailedeki iktidarı anneden teslim alacağı zaman, annenin makul hamleleri, oğulun kendi emirlerine ve yasaklarına itaat etmesinin devamını sağlar. "Çelebi Hanım, işini bilir bir kadındı. Oğluna vereceği nasihatleri daima Recep'in kat'iyen kabul ve mucibince amel etmesine mecbur olacağı sûret-i dostanede verirdi."[286] Anne oğlunun, "silah kullanmak, hayvana binmek, avda, kuşta dolaşmak" gibi meraklarına hiçbir şekilde itiraz etmez, bu yüzden annenin gönlünü hoş tutmak adına oğul, onun "vasiyye"liğini gönüllü bir şekilde devam ettirir. Ahmet Midhat Efendi, bu aile içindeki anne-oğul arasında olan iktidar ilişkilerinin altında son derece hassas bir pedagojik niyetin olduğunu ve Çelebi Molla'nın çocuk yetiştirmek konusunda ne kadar mahir bir kadın olduğunu belirtmekten geri durmaz.

[284] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 43.
[285] Vurgu bize ait.
[286] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 45.

"Terbiye-i etfal emrinde bu dakika-yı mühimmeye vasıl olmuş bulunan bir âkile validenin oğlu mükemmel bir adam çıkmamak kabil mi olur?"[287]

Anne oğul ilişkisinde dikkat çeken yönlerden biri de annenin on yedi yaşlarına gelen oğluna ailesiyle ilgili sorumlulukları yüklemesidir. Anne "Sen familya babasısın. Hepimizin babası sensin"[288] diyerek nefsine yenilerek yoldan çıkmaması için oğlunda aile reisi sorumluluğu uyandırmak ister. Her ne kadar ailenin gizli reisi anne gibi görünse de Çelebi Molla'nın kadın olması sebebiyle hane dışı ilişkilerde oğlunu hane reisi olarak gösterdiği ve bu konuda kendini ve ailesini emniyete almak istediği görülür. Kadının "başında erkek bulunmayan bir hane" konusunda yaşadığı kaygılar, oğlunu gizliden de olsa sıkı bir denetim altında tutmasına ve ona açık bir şekilde iktidarın sahibi olduğunu hatırlatmasına yol açar.

Annenin oğlu üzerinde denetim kurmak istediği sahalardan birisi de kadınlarla olan ilişkileri ve evlilik konusudur. Romanda on yedi yaşlarında bir Müslüman Osmanlı erkeğinin köylerde kadınlarla aşk maceralarına atılması "köylerde delikanlılık hükmünü icraya başlayarak (…) hukuk-ı tabiiyyesinden istifadeyi bilen bir delikanlı gibi" yaşamasının gereği sayılarak halk zihninde sıradan bir hadise olarak yansıtılır. Romancı, erkek karakterinin gönül maceralarından bahsederken özellikle Rumeli'de görülen bir yapıdan bahseder. Burada yazar, odalık hizmetine benzeyen bir işlevi bulunan ev hizmetinde çalışan kadınların, evin genç delikanlılarının cinsel arzularını tatmin etmesinin en sorunsuz yolu olduğuna dair bilgilerini okurla paylaşarak bu gündelik yaşam pratiğinin sonraki dönemde de bilinir olmasını sağlar. Anne Çelebi Molla da oğluyla ilgili olarak bu konuda girişimlerde bulunur. Oğlunun gönül maceralarının kontrol edilemezliğini ailesinin ve özellikle oğlunun istikbali için bir tehdit olarak görür ve şifahî yollarla aktarılan bir gelenek vasıtasıyla bu soruna çözüm bulmaya çalışır.

> "Oğlunun ahvaline dair verilen haberler üzerine Çelebi Molla'nın müddet-i hizmetleri hitam bulan dolaların yerlerine hiçbir kimseye renk vermeksizin daha gençlerini ve mümkün mertebe güzellerini almış ve bunların elleri, yüzleri, üstleri, başları temiz olmasına da kezalik asıl menvî-i zamirinden hiçbir şey sezdirmeksizin dikkat etmeye, ehemmiyet vermeye başlamıştı. Bizim buraların kibar âlemlerinde oğluna odalık beğendirmek tedbirince bir âkile valide dahi ancak bu kadar ihtiyatkârâne hareket edebilir değil mi?"[289]

[287] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 230.
[288] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 41.
[289] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 44.

Tüm bunlar yanında annenin kaygıları kötü bir sonuca varmaz. Recep Köso, "delikanlılık hukukundan" faydalanarak hem hanesinin içindeki genç hizmetçilerle hem de şehrin dışında kadınlarla eğlenmesine rağmen davranışlarında aşırıya kaçmadığı için annesini merak ve üzüntüye düşürmez. Bu minvalde anne-oğul ilişkisi, genç erkeğin evlilik ve gönül ilişkileri meselesinde de zarar görmez, aile içi ilişkiler belli bir istikrar ve düzende sorunsuzca devam eder. Recep Köso'nun hâli, kitabına uydurulmuş bir ahlâk anlayışıdır. Yazar, ideal hane düzeni ve aile içi ilişkilerde aile bireylerinin tavırlarını bu şekilde sunarak ideal tutum ve davranışları belirleyip okura dayatmış olur.

Müslüman Balkan kadınının temsili olarak çizilen Çelebi Molla'nın aile tarihinin en önemli hadiselerinden biri yaşadıkları zorunlu göç tecrübesidir. 93 Harbinden sonra Teselya'nın Yunanlılar tarafından ilhak edilmesi ile aile Yenişehir'den ayrılır. Annesinin teşviki ile Recep Köso kendine burada yepyeni bir hayat çizer. Annesinin ısrarla Yenişehir'den gitmek istemesinin sebebi Yunanlıların şehri ele geçirmesinden ziyade oğlunu Rum kızı Filomene'ye olan aşkından vazgeçirmek için oğlunu oradan uzaklaştırmaktır. Böylece Çelebi Molla'nın önderliğinde Recep Köso'nun ailesi yeni bir şehre yerleşir. Bu göç hadisesinde kadının sağlam karakterinin payı büyüktür. Aileyi çekip çevirerek bu göçe hazırlayan, yeni bir hayat kurmalarına vesile olan Çelebi Molla'nın metanetidir. Çelebi Molla göç etmek için uygun şehir olarak annesinin asıl memleketi olan Serfiçe'yi seçerek buraya yerleşir. Bu şekilde annesinin memleketine yerleşmek fikrinin bir nevi teselli olduğunu yazar da belirtmek istemektedir.

Yazarın annelik rolüne uygun olarak makbul kadın çizgisinde davranan kahramanlarından biri de eşini kaybettiğinde kendi başına kızını yetiştiren muhafazakâr anne kimliğiyle öne çıkan *Jön Türk* (1910) romanının Dilşinas Hanımıdır. Dilşinas Hanımın ideal bir anne olarak görülmesi ve takdir edilen bir tutum sergilemesi, kızının eğitimi noktasında gerçekleşir. Bu kadın, kızına modern ve Batılı bir eğitimi serbestçe vermek yerine muhafazakâr bir tutumla geleneksel usulleri sürdürür. Dilşinas Hanım, Ahdiye'nin yetişme sürecindeki bu temkinli davranışlarıyla onu çağının zararlı fikirlerinden korumuş ve Ahdiye'nin geleneksel ve takdir edilen Osmanlı kadını olarak yetişmesini sağlamıştır. Ailelerin kız çocuklarını nasıl yetiştirmesi konusunda fikirlerini öne sürerken kadınları kuşa benzeterek örneklendiren romancı orta noktada davranılması gerektiğini savunmaktadır.

> "Her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiyye ile başıboş gezen

sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbesti-i tabii halinde gezip yaşayan kuşlar da vakıa gûnagûn tehlikelere maruzdurlar. Kendilerinden daha kuvvetlileri elinde zebun ve makhûr kalırlar. Fakat kafesteki kanarya bir an için kapısını açık bulur da karşıdaki ağacın dalına kadar gidip konar ise en aciz, en miskin kuşların taarruzlarından bile kendisini müdafaa edemez. Şu kadar ki kanaryamıza idman vereceğiz, kendi kendisini müdafaaya muktedir olmak için cesaretlendireceğiz diye mevzuiyyet-i asliyye ve tabiiyyesinden çıkaracak olursak vakıa bir zamana kadar bu sevimli kanaryayı bir atmaca olmuş zann-ı batılına düşer isek de o her halde nazik bir kanarya olmak tabiatından harice çıkamamış olduğundan "ben bir atmacayım" cesaretiyle saldırdığı kuşlar pençesinde yine makhûr olur ve böyle istidad-ı tabiisi haricine çıkmış olmak gayretiyle saldırdığı için duçar olduğu felaketine acıyanlardan ziyade gülenler hak kazanır."[290]

Ahdiye, eğitim görmüş bilgili âlim Harbiyeli bir subay ile güzel ve iyi ahlâklı Çerkez cariyenin kızıdır. Bu yüzden Ahdiye, romanda ideal evlilikle kurulan örnek aile olarak sunulmuş bir ailede yetişmiştir. Anne Dilşinas Hanım, bir cariyeden ziyade çeyizi olan hürriyetine sahip bir kadın gibi evlendirilmiş, evlenmeden önce de öz evlattan farksız muamele görmüştür. Eğitimli ve ahlâklı Osmanlı erkeğini tamamlayan terbiyeli, ahlâklı, diğerkâm özellikleri ile kadınlık erdemlerine sahip bir karakter olarak çizilir. Zamanında çok güzel olan kadın, eşi Gazanfer Beyi kolera salgınında kaybettikten sonra güzelliğinden eser kalmaz, hayatının odak noktasında kocası olduğu için güzellik, eğlence ve maddiyat onun için önemini kaybeder. Romanın silik karakterlerinden biri olan bu kadın ideal bir anne tipidir, ancak cahilliği sebebiyle kızına verilen eğitimi sınırlandırır. Okuma yazması olmayan bu kadın çağının gerisinde bir zihniyete sahiptir.

Dilşinas Hanım, eşinin vefatından sonra büyük konağın harem kısmını ve bahçesini kiralayıp kendisine gelir kapısı yapar ve selamlık kısmında kızıyla beraber yaşamını sürdürür. Kadının bu ekonomik hamlesiyle beraber ailesinin maddi refahını sağladığı ve erkeksiz de olsa hayatını sürdürdüğü takdir edilmesi gereken bir davranış olarak sunulur. Bunun yanında Dilşinas Hanımın meziyet olarak görülen başka bir davranışı, kocasının vasiyeti üzerine kızının eğitimine ihtimam göstermesi olur. Babası kızının eğitim alması için ahdetmiş olduğundan kızının adı da Ahdiye olur, ancak eski kafalı bir kadın olan annesi ona daha çok Fatma demeyi tercih eder. Kocasının kızını okutmak için kendine söz vermesine ve bunun için de kızına Ahdiye ismini vermesine sebep olan olay, savaş cephesinde karısından gelen mektupların okuma ve yazması olmadığı için onun eliyle yazılmış olmaması, kadının duygu dünyasını tam manasıyla yansıtmıyor olmasıdır. Burada mektuplaşmalarda mahremiyetin

[290] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 52-53.

kurulamamasından dolayı kocanın duyduğu eksiklik onda kızını okutmak arzu ve hevesini uyandırır. Bu yüzden Ahdiye'nin eğitiminde babanın desteği ve girişimi vefatından sonra dahi söz konusudur.

Yazarın genç kız eğitimi hakkında tavsiye ettiği itidalli yaklaşım Ahdiye'nin kişiliğinde sonucunu göstermiştir. Komşularının kızı Remziye ile birlikte gizlice gerçekleştirdiği yeni yayınları okuma eylemi, annesinin temkinli davranışları ile dengelenmiş ve onun kendi gelenek ve kültürüne ait unsurları daha çok benimsemesi sağlanmıştır. Annenin mutaassıp tutumu nedeniyle kızını Batılı âdetlerden uzak tutması ve zararlı bulduğu yabancı yayınları yasaklaması romancı tarafından takdirle karşılanmaktadır. Çünkü romandaki aşırılıklara boğulmuş genç kız örneği olan Ayşe Ceylan'a karşılık Ahdiye geleneksel usulle yetişen genç kızın sembolü olur. Bu yüzden romanda, kendi millî ve dinî geleneklerini bilen bir genç kızın yetişmesine vesile olduğu için Dilşinas Hanımın gayretinden ve tutumundan takdirle bahsedilir.

> "Bu halde validesi tarafından ika edilmek istenilen memnuiyyet Ahdiye hakkında pek hayırlı olmuş bulunduğuna şüphe etmezsiniz. Yalnız Remziye'nin nail olduğu müsaade dâhilinde yetişmiş olsa idi Müslümanlığa dair olan terbiyeden mahrum kalarak sırf yeni fikirler içinde yetişmiş olurdu. Yeni fikirler içinde! Anlıyor musunuz? Bunu pek iyi anlamanızı arzu ediyoruz. O yeni fikirlerin en aşağı dereceleri bile bazı müşkülpesentleri bihakkın düşündürmektedir. Hâlbuki yeni fikirlerin yüksek dereceleri o kadar müthiştir ki o derecelere varanlara "Müslüman" demek yalnız "Müslümanım" diye ikrarlarından dolayı mümkün olabilip tasdikleri araştırılacak olursa hiç de mümkün olamayacağı görülür. "Hafazanallah tanassur etmişler" mi diyeceğiz.? O yeni fikirlerde Nasraniyet dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar tevessü edince Nasraniyet dahi kalmaz. Bunlara "Avrupalı" demek belki caiz olabilecek ise de sözün doğrusunu söyleyelim ki terakkiyat-ı fikriyyenin o derecesi Avrupa'da mehasin-i ahlâk gayretinde bulunanlar nezdinde de istihsan edilememektedir"[291]

1.4. "İffet ve Şehvet Muharebesi"nde Kadının Ahlâkî Durumu

Ahmet Midhat'ın kadın için tanımladığı rollerden en temeli "iffetini korumaktır". İdeal kadın algısında ve onun edebiyat aracılığıyla temsil edilmesinde esas baskın olan iffetini koruyan kadınlardır. Kadın aile hayatı içinde iffetini ve masumiyetini korumak zorundadır. Kadın ahlâkının en temel dayanağı budur. Ahmet Midhat Efendi, "iffet" konusunda kadınlara birtakım erdemler ve roller yükleyerek onları bu noktalardan kategorize etme yoluna gitmiştir.

[291] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 14.

Yazarın bazı kadın karakterleri koşulsuz bir şekilde erdem ve iffet sembolü iken, bazıları ahlâksızlık sınırında eyleme geçme konusunda tereddütte kalan kadınlardır. Bir kısmı ise düşük ahlâklı kadınların temsili olarak çok zaman önce erdem ve ahlâk yolundan sapmış kadınlar olarak karakterleri çizilecektir.

Ahlâkî planda tereddüt içinde kalan kadının en göze çarpan örneği *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* (1874) romanındaki Madam Ilia'dır. Bu kadının durumu "iffet-şehvet muharebesi" şeklinde ifade edilirken adeta yazarın ahlâkî mücadele içinde bulunan kadın kahramanlarının sembolü olur. Romancı, Madam Ilia'nın iffetli bir kadından sadakatsiz eşe dönüşmesi sürecindeki ruh hâlini yansıtması açısından son derece titiz davranmıştır. Kocasının kendisini reddetmesi ve beraber seyahat ettiği gemi tayfasından Trillo'nun onu baştan çıkarması konusunda ahlâkî sorgulamalara girişen Madam Ilia, iffet ve şehvet arasında gidip gelir. Romanda Trillo, Madam Ilia ile olan sohbetlerinde kadınların cinselliğini serbestçe yaşaması gerektiğini savunmaktadır. Bu ahlâk anlayışı dolayısıyla döneminin çok ötesinde fikirler öne sürmektedir. Kadınların da eğlence ve zevk hayatını yaşamaları gerektiğini, "namus kuyuduyla yalnız kadınların mukayyet ol[mayacağını]"[292], kadınların iffetli davranmak için kendilerini kısıtlamalarının akılsızlık olduğunu iddia etmektedir. Onun geliştirdiği ahlâk anlayışına göre " namus vazifedir. İnsan vazifesinden harice çıkmaz veyahut kimseye duyurmazsa namusu dahi muhtel olmaz."[293] Romancı, kadını belagatiyle ikna edebilen bu adamı okuruna çıkarcı ve ahlâksız bir karakter olarak sunar. Bu yüzden Trillo'nun kadının cinsel hakları olduğunu, namus anlayışı ile sadece kadınlara kısıtlama getirildiğini ve bunun haksızlık olduğunu savunan sözlerini onaylamaz. Kadının birtakım namus kurallarına göre hareket etmesi gerektiğini ve kadın serbestiyetinin bazı durumlarda meşru olmadığını düşünmektedir.

Romanın başında hafifmeşrep Fransız kadınları arasında iffeti ve kendi hâlinde üzgün tavırları ile Hasan Mellah'ın dikkatini çeken Madam Ilia, gemi seyahatinde kendisini baştan çıkaran erkeğe kapılıp yoldan çıkmıştır. Firar eden kocasının peşine düşen kadın, ona rastladığında kendisini tanımazlıktan geldiği için iffet sınırını aşmak için cesaret bulur ve bir yandan kendisini eşini aldatması konusunda teşvik eden adamın dediklerine kapılır. İşte bu yüzden tereddüt içindeki kadın, ahlâk muharebesini kaybederek şehvete esir olmuştur. Bunun için aslında namuslu bir kadın olan Madam Ilia, kocasına gösterdiği sadakatsizlik nedeniyle suçunun büyüklüğü karşısında ezilmiştir. İşlediği kabahat yüzünden nefsini suçlayan kadın,

[292] Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr*, hzl. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 191.
[293] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 191.

intihar ederek kendisini cezalandırmış olur. Kadının baştan çıkarılması dolayısıyla meseleyi tartışan romancı, bu durumu kadının zayıf yaradılışlı, kolay ikna edilebilir ve kandırılabilir bir kişilik yapısına sahip olmasına bağlamaktadır. Aynı zamanda kadının zaaflarından bahis açılması vesile edilerek Osmanlı toplumundaki kaçgöç geleneğinin de kadınların zayıf fikirli ve iradesiz olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar (1875) romanında Sitti Zehra adlı bir kadının zengin ve yaşlı bir erkekle evlenmek uğruna âşık olduğu gence karşı gösterdiği sadakatsizlik karşısında yazar, romanındaki kadınları ahlâkî vasıfları üzerinden kategorize ederek değerlendirir. Kadınlara aşk ahlâkı bağlamında sadakat ve iffet gibi hasletler ölçüsünde değer biçmektedir. Bu çizgiden ayrılan kadın kesinlikle hem erkek gözünde hem de toplum nezdinde kabul görmez.

> "Bir kere dünyada her karıyı bir kıyas etmek ne büyük hatadır. Cuzella gibi, Esma gibi, İnşirâh gibi karılar o kadar nadirdendir ki, bir musavvir onlar gibisini görmek değil, eğer tasavvur edebilirse ahvalini mübeyyin koca bir kitap yazar. Bundan sonra, Cuzella gibi karılar karılığa mahsus olan meziyetleriyle nasıl temeyyüz ederlerse, ezcümle Zehra gibi bazıları dahi yine karılığa mahsus denaetle o suretle temeyyüz ederler. Erkekler dahi böyle değil midir ya?"[294]

Osmanlı İstanbul'undan bazı kadın portrelerinin serpiştirildiği romanlardan biri olan *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*'da yer alan bir sahnede kadının cumbalı evinin penceresinden kurduğu bir köprü ile karşı konaktaki erkekle hovardalık yapmaya giriştiği görülür. Buradan aynı zamanda İstanbul'un Müslüman semtlerindeki konut mimarisinin bu tarz olaylara imkân sağladığını da görmek mümkündür. Ev içine kapatılan kadınlar için evlerin yapısı komşu evlerdeki olaylara vakıf olma imkânı göstermektedir. Yine aynı tarz mimarinin sağladığı imkânlardan ötürü *Teehhül* başlıklı *Letaif-i Rivayat* hikâyesinde de genç kadın Sabire, karşı konaktaki genç beyefendinin hayatını gözlemleme şansı bulmaktadır. Sokakların dar olması sebebiyle evlerin birbirine yakın olarak inşa edilmesi, bu tarz durumlarda kadın ve erkeklerin namahrem de olsa birbirlerini izlemek suretiyle şeklen tanımalarına vesile olmaktadır.

Burada asıl dikkat çeken husus kadının yaptığı kaçamak nedeniyle isminin kamusal alanda kötüye çıkarılmasıdır. Kendi evinin penceresinden karşı evin penceresine tahtadan bir

[294] Ahmet Midhat Efendi, *Zeyl-i Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr*, hzl. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 209-210.

köprü kurarak geçen kadın, kendisine âşık olan bir erkek tarafından izlendiği için fark edilir. Bu adam, kendisine yüz vermeyen kadından intikam almak için onun yaptığını mahalle kahvesinde anlatır ve kadının adını "köprülü hanıma" çıkararak halkın nazarında lekeler. Esasında köprü kurarak karşı evde yanına gittiği kişi, erkek kılığına girmiş bir kadındır. Bu yüzden şehevî duygularına esir olan kadın yok yere toplumda kötü bir şöhret edinmiştir.

Cumbalı hanenin hanımı dışında halk nazarında kötü bir şöhrete maruz kalan kadın aynı romanda hikâyesi işlenen Bekir Beyin kızıdır. Romanda bu vesileyle Hasan Mellah'ın seyahatinin İstanbul durağında işlenen kadın hikâyeleri ile on sekizinci yüzyıl sonu Osmanlı İstanbul'unun gündelik hayatına dair iki kadın portresi yer alır. Bu iki kadının ortak özelliği de aşk ve şehvet duygularına yenilerek kamu ahlâkına aykırı hareket etmeleridir. Bekir Beyin kızı, evli bir kadın olmasına rağmen âşık olduğu babasının kölesini elde etmek için hileye başvurur. Ancak işin büyümesi ile mesele İstanbul kadısının huzurunda görülen bir davaya dönüşür. Kadı, kadına "konağına git, kocanla hüsn-i muaşeret et" diye öğüt vererek gönderir. Arzu ettiklerine kavuşamayan kadın aynı zamanda bir hiç uğruna iffetinin lekelenmesine ve adının halkın dilinde dolaşmasına neden olur. Bu kadının başından geçenler konaklarda kibar insanların toplandığı kış vakti akşam sohbetlerinde "şuunat-ı yevmiye" olarak anlatılır.

Neticede alt sınıftan mahalle kahvesinde de konuşulsa, kibar konaklarında da anlatılsa kadın iffetinin dedikodu malzemesi yapıldığı örnekleri sunan romancının tavrı, kadını eleştirmekten yana değildir. İşe yaramaz ve vasıfsız bir erkekle evli olan kadının, etrafında bulunan güzel ahlâklı ve iyi vasıflara sahip bir erkeğe âşık olmasını doğal karşılayan romancı, kadının yerinde bir başkası olsa onun da aynı şekilde davranacağını belirtir. Yine cumbalı evdeki kadını da iffetini lekeleyecek bir vaziyette göstermeyip onu bilmeden hemcinsinin peşinde koşan bir kadın olarak okuruna sunduğundan hâlini hoş görmekte ve kadını ahlâksız sayılması dolayısıyla haksızlık yapılmasına karşı çıkmaktadır. Kadının başına gelenler, romanda komik bir tonda anlatıldığı için toplum tarafından da mazur görülmektedir.

Kadınların ahlâkı konusunda toplumda oluşan peşin hükümlerin zararıyla ilgili sunduğu örnekler yanında ahlâkı bütün kadınlara yapılan taarruzlar da yazarın eserlerinde örneklenmektedir. *Esrar-ı Cinâyât*'ta namusuna halel geldiğine inanan kadın, hastalanarak kısa zamanda vefat eder. Burada Halil Suri isimli kötü kahraman, karısını kendi menfaatleri için başka erkeklerin çapkınlık ve yaltaklanmalarına olumlu karşılık vermesi yönünde teşvik etmektedir. Bunun üzerine kadın, iffetini koruyup kendisine sırnaşan konsolosa yüz vermediğinden kocası tarafından "-Senin bu hamakatin benim için dört bin liraya mal

olacaktır"[295] sözleriyle suçlanır. Bu sözler, namusuna dokunduğundan kadın üzüntüden vefat eder. Kadın namusu konusunda hassasiyet gösteren bir yazar tavrının ve romanlarda bu konuya gösterilen aşırı ihtimam ve özenin en uç örneği olarak görülebilecek vaka bu romanda yaşanan hadisedir. Burada ölecek kadar namus ve iffetine düşkün bir kadın kutsanarak romandaki kötü kocasına karşılık övülecek bir figür olarak sunulmaktadır.

[295] Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, hzl, Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 133.

2. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE AYKIRI KADINLAR: KADINLIK ROLLERİNE TERS DÜŞENLER

Bu bölümde yazarın sunduğu makbul kadına has özelliklerin dışına çıkarak davranan, kendileri için belirlenmiş sınırların kenarında bulunan veya sınırları zorlayarak ötesine geçen kadınların durumu değerlendirilecektir. Kendisine çizilen sınırları ve kuralları reddeden kadın bir şekilde ya toplumun kıyısında bir yerde konumlandırılmakta veya toplum tarafından dışlanmaktadır. Kadınlardan beklenen erdemler ve davranış şekilleri, toplumun yazılı olmayan kuralları hâlinde nesilden nesile aktarılarak ataerkil toplumun zihnine yerleştirilmiştir. Bu kurallara uymamak kadın için ödenmesi gereken kefaret ve bedellere neden olmaktadır.

Kadınların kamusal alan deneyimleri ve bu minvalde bazı eylemleri tarih boyunca toplum halkları tarafından daha ziyade toplumun erkek kitlesi tarafından tehlikeli bulunmuştur. Orta Çağ zamanlarında bir kadının günah işlemesi muhtemel mekânlar olarak görülen yerler, "kadınların aylakça çene çalmaya daldıkları pazar yerleri, kamusal alanlar, dişi merakın gösteriş arzusuyla el ele gittiği dans ve gösteriler" olmuştur. Hemen her dönemde kadın hayatının denetlenmesi vaizler ve din adamlarının sözleri vasıtasıyla gerçekleşmiş ve toplumun muhafazakâr halkı tarafından uygulanmıştır.[296] Bu yüzden kadınlar kamusal alanda varlık gösterdikleri vakit özellikle öne çıkacak davranışlar gösterdiklerinde haddi aştıkları düşünüldüğünden kabahatli bulunmuşlardır.

Kadınlara atfedilen toplumsal cinsiyet rollerine uymayan, haddi aşan kadınların romanlardaki kadın kahramanlar üzerinden değerlendirileceği bu bölümde aykırı kadınları üç farklı başlıkta değerlendireceğiz. İlk olarak erdemli ve ahlâklı bir kişiliğe sahip olmalarına rağmen serbest davranışları ve bazı kadınlık rollerine ters düşen davranışlar göstermeleri ile öne çıkan kadınlar değerlendirilmektedir. Bu kadınlar her ne kadar serbest olsalar da yazar tarafından kötü örnekler olarak yansıtılmazlar. Bunun yanında annelik rolünü hakkıyla yerine getiremeyen, ideal anne formuna ait kalıp özelliklere uymayan kadın kahramanlar da aykırı kadınlar arasında görülmektedir. Yazarın bazı kadın kahramanlarının kötülük ve fitne kaynağı olarak eserdeki olaylara yön verdiği, bunun için de masum ve iffetli kadınlık hâline uymadıkları görülmektedir.

Toplumca kabul görmüş "evdeki melek" tipi kadınlara karşılık "canavar" olarak nitelendirilen kadınlar, karşıt uçta, bağımsızlıklarına düşkün, çıkarını kollayan, erkeklerin

[296] Silvana Vecchio, "İyi Karı", *Kadınların Tarihi, C. II: Ortaçağ'ın Sessizliği*, Ed. Georges Duby, Michelle Perrot, Christiane Klapisch-Zuber, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 120.

kendisine biçtiği rolleri kabul etmeyen kadınlardır ve bu özellikleri ile erkekleri ürküttüklerinden varlıklarından rahatsız olunan "canavar" kadınlar olarak görülmektedirler. Erken dönem Osmanlı-Türk romanında da kadın temsilleri "kurban" ve "ölümcül kadın" stereotipleri ile iki ayrı uçta kimlik kazanır. Batıda femme-fatale olarak tabir edilen bu ölümcül kadın temsilleri Tanzimat dönemi romancıları tarafından kurban kadına karşıt özelliklerde kurgulanmıştır. Genel olarak yaptıkları kötülükler ile iyi kahramanların başına felaket getiren bu kadınlar, hile, yalan, entrika, cinayet ve şehvet kaynağı olarak gösterilir. Bu eski tarihlerden itibaren kültür tarihinde çeşitli suretlerle varlık gösteren kötülüğün kaynağı olarak gösterilen kadın imgesinin edebî eserler vasıtasıyla temsilidir.

2.1. Hür Kadının Topluma Ters Düşmesi: Kadınlık Rollerine Uymayan Müspet Kadın Kahramanlar

Ahmet Midhat Efendi'nin erken dönem eserleri özellikle *Letaif-i Rivayat* başlığı altında yayımlanan hikâyeleri bir yandan toplum hayatında kadınların yaşadığı sorunları ele alırken diğer taraftan çizilen kadın portreleri edebiyat tarihimizde kadın meselesi bağlamında özel bir yere sahiptir. Üzerinde çokça tartışılan kadın kahramanlardan biri olan Fazıla Hanım da kendine ait bir "hikmet-i hayata" yaşam felsefesine sahip oluşuyla Osmanlı hanımları arasında aykırı kimliğiyle öne çıkmaktadır. *Felsefe-i Zenan*'ın (1870) Fazıla Hanımı yaşam tarzı ile yazarın cinsiyet rollerine uymayan ilk kadın karakteri sayılabilir. Namuslu ve entelektüel olması sebebiyle müspet bir kadın olarak çizilen Fazıla Hanım, şahsi hürriyetinin zedeleneceğini düşünerek evlilik ve aile kurumlarını dışlaması ile yazarın ideal kadını olmaktan uzaktır.

Fazıla Hanımın zihniyet ve yaşam tarzı evlat edindiği Akile'nin şahsında devam edecek ama bu hâl her ne kadar müspet sayılmasa da diğer evlatlığı Zekiye'nin akıbeti dolayısıyla okur nezdinde muhakeme edildiğinde daha doğru bulunacaktır. Zekiye'nin başından geçen olaylar, bir nevi yazarın evlilikle kurulan aile birliğinin çeşitli sebeplerle iflasını somut bir şekilde göstermesi ile yazarın aile ve evlilikle ilgili genel tutumuna da ters düşmektedir. Sağlıklı evliliklerle kurulan aile birliğinin toplumun refahını sağladığına inanan yazarın *Felsefe-i Zenan* ile sunduğu kadın temsilleri bu yüzden arzu edilen ve toplum tarafından benimsenen kadınlık rollerine uzak bulunmaktadır.

Fazıla Hanım, babasından kalan gelir kaynakları ile mütevazı bir hayat süren, bütün zamanını okumakla geçiren, evlenmek fikrine karşı olan otuz beş yaşında bir kadındır. Bütün aile bağlarından azade kendini sadece okumak eylemine adayan Fazıla Hanım, Osmanlı

toplumunda ender görülen, aykırı bir kadın tipidir. Bilinçli bir şekilde kendini toplumdan soyutlayarak, hiç kimseyle görüşmemeyi, sosyal hayatta bulunmamayı seçmiştir. Kendini okumaya adadığı için geleneksel toplumda bir kadının yaptığı gündelik işlerin hiçbirini yapmaz. Yemeklerini dışarıdan satın almak, çamaşırlarını yıkatmak, okuyacağı kitapları temin etmek gibi ihtiyaçlarını karşılamak dışında herhangi bir kimseyle görüşmez. Tek görüştüğü kişi Ayasofya Kütüphanesi memurudur. Bu da okuyacağı kitapları temin edebilmek gibi faydacı bir maksada yöneliktir. Eski dostlarından Fatma Hanımı dört yıl sonra ilk kez görmesinden nasıl bir tecrit hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır.

Fazıla Hanım, bu kendine ait olan, üzerinde yalnız kendisinin hâkim ve söz sahibi olduğu hayatı bizzat kendi elleriyle kurmuştur. Miras kalan birtakım mülkü akıllıca değerlendirerek geçimini sağlayacak koşulları yaratmıştır. Babasından kalan iki evden Büyük Ayasofya'da bulunan iki odalı küçük olanını elinde tutup sekiz on odalı büyük evini satarak hisse senedi alır ve bunun geliri ile geçinir. Kurduğu "kendine ait" yaşamda yaptığı eylemler okumak, öğrenmekten ibarettir. Fazıla Hanım, babası hayatta iken dinî ilimlerin hepsini öğrenmiş, onun vefatından sonra felsefi ilimlere merak salmıştır. Hayatında ilim ve fen merakı büyük bir yer işgal eder. Bu yüzden hayatını da buna göre şekillendirir. Halk arasında meşhur ve bilgili bir kadın olarak tanınır, münzevi ve saklı bir hayat yaşar.

Fazıla Hanım otuz beş yıllık hayatı süresince evlenmemiştir. Bekâr bir kadın olması da toplumun genel yaşayış tarzına ters düşmektedir. Osmanlı kültürü üzerine yapılan araştırmalarda o dönem toplumunda evlenmeden yaşamını tamamlayan kişilerin pek az olduğu belirtilir.[297] Fazıla'nın tekdüze hayatını değiştiren şey evlat edindiği küçük kızlar olur. Ayasofya Kütüphanesi memuru tarafından Fazıla Hanıma getirilen öksüz bir kız çocuğunu kendisine can yoldaşı olacağını düşünerek memnuniyetle evlat edinir. Küçük kız çok akıllı olduğu için ona Akile ismini verir. Kızın eğitimine gayret ederek kısa zamanda ona çok şey öğretir. Bir süre sonra evlerine eski dostlarından Fatma Hanım yanında küçük kızı Zekiye ile gelir. Kocası vefat ettiği için geçinmekte zorluk çeken kadın kızının iyi bir şekilde eğitileceğini düşündüğü için onu Fazıla Hanım'a evlatlık olarak vermek ister. Bundan sonra Fazıla, Zekiye ve Akile için bekâr bir "koruyucu anne" olur. Artık okumaya ayırdığı vakitlerin bir kısmını iki kızı okutarak ve terbiye ederek geçirmekten memnundur.

Fazıla toplumun alışılagelmiş gelenek ve göreneklerine aykırı hareket eden bir kadındır. Evlilikten ve ömrünü bir koca için vakfetmek fikrinden nefret etmektedir. Hayatta zevk duyabileceği tek şey okumaktır. Yetiştirdiği iki kıza da bu fikri benimsetmeye çalışır.

[297] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 129.

Fırsat buldukça "tezevvüç ve teehhülün" fenalığından bahseder. Dünyada her şeyden feragat ederek ömrünü yalnızca mütalaa ile geçirmenin insanı mutlu edeceğini nasihat eder. Fazıla neden evlilik düşmanı olmuş, bunun derin sebeplerini bilemiyoruz. Sadece çok sevdiği okumak eylemini engelleyeceğini ve insanın hürriyetini kısıtladığını düşündüğü için evliliğe karşı olduğu hakkında bir sonuca varabiliriz.

Fazıla, beş sene bu şekilde kızların talim ve terbiyesiyle ilgilenir. Bu noktada Fazıla'nın Akile ve Zekiye'ye verdiği eğitim tarzına dikkat etmek gerekir. Orhan Okay, bu kızların tahsilini psikopatolojik bulur.[298] Fazıla, onları münzevi bir hayat içinde, insanlardan uzak, sadece kitabî bilgilere boğulmuş bir şekilde yetiştirir. Onlara evlilik ve erkek düşmanlığı aşılaması, esasında toplumsal yaşam düzeninin devamlılığı için sağlıksız bir durum olarak telakki edilir. Bir de çalışmamayı, üretmemeyi eldeki ile kıt kanaat geçinmeyi önerir. Çalışmayı, hürriyeti kaybetmenin işareti olarak görür. Kızlara kendisinden kalan hisse senetlerinin geliri ile geçinebileceklerini söyler. Bu da onların üretken bir birey olmasını engeller. Okumuş ve bilgili kızların, toplumun diğer genç kızlarına destek ve yol gösterici olmaları gerekir. İnziva hâli içinde yetişme ve hayatını devam ettirme sağlıklı bir birey hâli değildir.

Fazıla, kızlara fikirlerini kabul ettirmekte başarı elde eder ki Akile on yedi yaşına geldiği hâlde kendisine gelen evlenme tekliflerini geri çevirir, on dört yaşındaki Zekiye de bu yolda ablasına uyar. Hülya Argunşah, "Felsefe-i Zenan'ı Yeniden Okumak" başlıklı yazısında Ahmet Midhat'ın Fazıla'yı kadın aydınlanmasının sembolü olarak yarattığını söyler. Ancak Fazıla'nın tam olarak böyle bir misyonu yoktur. O daha ziyade tecrit hayatı yaşamayı tercih etmiştir. Himaye ettiği iki kız çocuğu dışında herhangi başka bir kadının zihin dünyasını şekillendirecek bir eylemde bulunmamıştır.[299]

Fazıla Hanımın öğütlerine hayatının sonuna kadar bağlı kalan evlatlık kızı Akile, tekdüze yaşamıyla belirginlik kazanan, "muhafaza-i hürriyet" emeliyle dünyasından vazgeçmiş olan bir kadın olarak görünür. Kimsesiz bir çocukken Fazıla Hanım'a getirilen ve onun tarafından evlat edinilen Akile'nin Fazıla Hanım ve diğer evlatlık kız Zekiye ile birlikte sürdürdüğü sıradan hayat düzeni, önce Fazıla Hanım'ın ölmesi ardından Zekiye'nin Halep'e mürebbiye olmak için gitmesiyle bozulur. Okuyarak vakit geçirmek, Zekiye ile mektuplaşmak dışında meşgalesi olmayan Akile, ev dışındaki işlerini halleden komşusu Kâmile Hanım dışında hiç kimse ile görüşmez. Zekiye'nin Halep'ten yazdığı mektuplardan aldığı haberlerle

[298] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 372.
[299] Hülya Argunşah, "Felsefe-i Zenan'ı Yeniden Okumak", *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Midhat Efendi (Vefatının 100. Yılı Armağanı*), Editör. Doç. Dr. Fazlı Arslan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 95.

üzüntüsü günden güne artar, en sonunda ölüm haberini alınca bedbin ruh hâli daha da şiddetlenir ve hayata karşı umutsuz hâle gelir. "(…) âlemde saadet denilen şey bir nev' hülyadan ibarettir. Hatta dünya demek dahi bir rüyadır. Artık rüyadan ibaret olan bu dünyada benim hüsn-i hayalâtımı ihlal edecek bir refiki kabul eder isem asıl akılsızlık etmiş olurum."[300] der.

Akile, Zekiye'den daha büyük olması sebebiyle onun daha olgunlaşmadığını düşünerek onun fikirleri üzerinde tahakküm kurmak istemektedir, onun Halep'e giderek kendisinden uzaklaşması fikirlerinden de uzak kalacağı, daha serbest düşünüp davranacağı kanısını uyandırır. Zekiye'nin gönderdiği daha ikinci mektupta kendisinden çok farklı düşündüğünü görünce "(…) zikrolunan ikinci mektubun pek garip geldi. Güya benim efkârımla perveriş bulmuş bir fikir yazmamış da adî ve bayağı bir fikrin mahsulü gibi göründü. Sen adeta benim istemediğim bir yola süluk etmeye başlamışsın"[301] diyerek Zekiye'nin fikir dünyası üstündeki bu tahakküm kurma arzusunu itiraf edecektir.

Akile'nin Zekiye'ye verdiği tavsiyeler ve Zekiye'nin yanlış yapmayacağı konusunda ablası sayılan Akile'yi iknaı ile bir süre mektuplaşmaları devam eder. Akile, mektuplarda evlilik kurumunun insan psikolojisinde ve insan ilişkilerinde yarattığı tahriplerden bahseder. Evliliğin aksayan yönlerini yalnızca erkeklere mal etmez, kadınların da bu konuda yanlış yaptıklarını, esasında evliliğin insan doğasına uygun olmadığını düşünür. Yani evlilik hakkındaki menfi fikirlerinin sadece erkek düşmanlığı yüzünden oluştuğunu söylemek yanlıştır. Kendisi hayat tecrübesinden yoksun, kitabî bilgiler ile kuşatılmış, insanları tanımayan biri olarak insana ve hayata dair son derece makul fikirlere sahiptir. Bir noktada kitabî bilginin hayat tecrübesine üstünlüğünü temsil eder konumdadır.

Buna rağmen kitabî bilgilerle donatılmış bu kadın, sorunlar karşısında halktan okumamış bir kadından, yan komşusu Kâmile Hanımdan akıl danışmaktadır. Bu kadın onun çarşı pazar işlerini görmekte ve okumaktan sıkıldığı zamanlarda anlattığı halk masalları ile onu eğlendirmektedir. Zekiye Halep'e gittikten sonraki mektuplaşma sürecinde Akile'nin altından kalkamadığı meseleleri, daha doğrusu Zekiye'yle ilgili kabullenmek istemediği gerçekleri konuşmak için sıklıkla Kâmile Hanıma danıştığı görünmektedir. Mektupların hikemî kısımlarını anlamayan kadın "bunlar kâtipçe şeyler olduğundan pek de anlamıyorum"[302] demesine rağmen insiyakî bir biçimde mesele hakkındaki doğruları görebilmektedir. Zekiye'nin divan kâtibi hakkındaki sözlerini ve onunla ilgili gördüğü

[300] Ahmet Midhat Efendi, "Felsefe-i Zenân", *Letaif-i Rivayat*, s. 75.
[301] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 71.
[302] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 73.

rüyaları hayat hakkındaki tecrübeleri neticesinde doğrulukla yorumlayabilmekte ve bu konuda Akile'nin emin olmasını sağlamaktadır. Bu yüzden Kâmile Hanım, cahil olmasına rağmen halkın içinden sağduyu sahibi kadını temsil etmektedir. Eve kapalı okumuş kadınların dış dünya ile ilişkilerinde aracı olarak kurgulanmış bir kadındır. Ayrıca eserin diğer kadınları gibi yalnız yaşayan ve yoksul olmasına rağmen hayattan öğrendiklerini işlevsel olarak kullanabilerek hayatta kalmaya çalışan becerikli bir kadındır.[303] Onun toplumla bu kadar içli dışlı olmasında bir noktada yaşının ileri olması sebebiyle kamusal alanda serbestçe ihtiyaçlarını görebilmesinin de etkisi vardır.

Zekiye İstanbul'dan ayrıldıktan sonra ve daha ziyade Zekiye'nin kalem efendisi Sıtkı'yla evlendiğini öğrendikten sonra, Akile'nin psikolojik bütünlüğünün epeyce kaybolduğu görülür. Zekiye'nin evlendiği haberini veren mektubu okurken düğün zamanını anlattığı yerde dayanamayıp mektubu parçalar. Alıntıda da görüldüğü gibi hayata karşı bedbin bir ruh hâline bürünür.

> "Ah bu da fena, bu da fena! Besbelli tabiat bizim kendisine ne kadar hayran olduğumuzu, yani adeta delisi ve divanesi bulunduğumuzu anlamış olmalı ki bir şahid-i bîrahm ve şefkatin âşıkına naz yüzünden etmediği cevr kalmaması kabilinden olmak üzere o dahi bize reva görmedik cevr ü cefa bırakmıyor. (…) Ey tabiat dedikleri cefakâr! Senin bu lütfunu ben istemem. Hiçbir lütfunu istemem. Senin kârın evvelce ağzımıza bir parmak bal çalıp sonra kan kusturmak olduğunu artık öğrendim ise öğrendim. İstemem, istemem! Hatta bu hayatı bile istemem! Evet, hiçbir şey istemem de sana minnet de etmem. Nene minnet edeyim? Ebedi ve cavidani ne lütfun var ki heves edeyim?"[304]

Akile'nin dünyaya kapalı yaşamına karşılık Zekiye'nin yaşamı bir noktada hayata açılmak isteyen kadının dramını taşımaktadır. Zekiye'nin annesi Fatma Hanım emekli miralay kocasını kaybettikten sonra kendisine ve kızına bağlanan maaş ile geçinmek güçlüğü çektiği için, kızının iyi bir eğitim almasını istediğinden onu Fazıla Hanım'ın yanına yerleştirir. Kısa bir süre sonra annesini de kaybeden Zekiye'yi Fazıla evlat edinir. Manevi annesi ve kız kardeşi ile yaşadığı saadet, Fazıla Hanımın ölümü üzerine sekteye uğrar. Sonra annesinin sığındığı konağın efendisi paşa Halep'e vali olarak atanınca, Zekiye'den kızına öğretmenlik yapmasını ister. Bu iş teklifini kabul ederek Halep'e gider. Orada divan efendisi Sıtkı Bey ile

[303] Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 42-43.
[304] Ahmet Midhat Efendi, "Felsefe-i Zenân", *Letaif-i Rivayat*, s. 79-80.

başlayan yakınlığı evlilik ile sonuçlanır. Bir süre sonra kocasının kendisini cariye Mahıtaban ile aldattığını öğrenince üzüntüden verem olur ve vefat eder. Geride küçük bir oğlu kalır.

Zekiye Halep'e gitmek arzusunda olduğunu söylediğinde Akile ona çok sert bir karşılık verir, ancak onu gitmek istediği yoldan men etmez. Bir kere gitmek fikrini aklına koyduğu için onu zorla İstanbul'da tutmanın daha kötü olacağını düşünmektedir. Üstelik Halep'te Zekiye'nin evliliği deneyimlemiş olması iki kız kardeşin daha öncesinde fikir birliği ettikleri evlilik düşmanlığı ve evlenmemek kararlarıyla tamamen ters düşmektedir. Çünkü bu kızlar manevi anneleri Fazıla Hanımın vasiyeti üzerine evlenmeden hayatlarını sürdürmek konusunda bir karar almışlar ve Fazıla'nın "evlenmeyin" nasihatine uymak için söz vermişlerdir. "Anamızın pek büyük hakkı var. Kocaya varıp da ömrümüzü bir erkeğin üzerine tatbik-i hareket gibi esaretten eşed bir hâl içinde geçirmekten ise evceğizimiz mükemmel, iradımız yerinde, kütüphanemiz dolu, karındaş karındaş oturup yer içer ve her gün enva'-i mütalâatla tezyid-i kemal ederiz. Âlemde bundan büyük saadet olur mu?"[305]

Bu fikir doğrultusunda ilerlettikleri evlilik karşıtlığı hakkındaki kanaatleri bir noktada erkek düşmanlığına varacaktır. Erkeklerin evlilik bağıyla kadınları bir nevi esaret altına aldıklarına, kadın özgürlüğünün ve hürriyetinin önündeki en büyük engelin erkekler olduğuna inanmaktadırlar. Erkeklere olan nefretleri, evlerinin camı önünden geçen erkeklere bakmaya bile tenezzül etmeyip, tiksintiyle kafalarını çevirmelerine kadar aşırılık göstermektedir. Çünkü bu erkeklerin, "bîçare kadınlardan birisinin gerdanına ribka-i esaret vurarak kendi arzu-yı mahsusları mucibince harekete mecbur eden zalimlerden birisi"[306] olduğuna inanmaktadırlar.

Böyle olmakla beraber Zekiye, Halep'te bu fikirlerine uymak konusunda dirayet gösteremeyecektir. Kendisine mektuplaşma vasıtasıyla kitabet ve şiir hakkında dersler veren konağın divan efendisi ile aşkları evlilikle sonuçlanmıştır. Esasında hikâyeye biraz daha yakından bakınca Zekiye'nin bu evliliğe büyük bir hevesle atılmaktan ziyade bağlı bulunduğu konağın sahibi Paşa dolayısıyla ikna edildiği hatta zorlandığı görülebilir. Zekiye'nin özel alanı sayılan odasına müsaadesiz bir şekilde giren Paşa, onun mektuplarını yine müsaadesi olmadan okuyarak zorla duygu dünyasının içine girer. Sıtkı ile Zekiye'nin birbirine yazdıkları şiirleri ve mektupları okuyan Muhsin Paşa, Zekiye'nin reddetmesine rağmen onların düğününü yapar. Böylece Paşa, Zekiye'nin odasına girdiğinde önce fiziken mahrem alanına müdahale eder, bununla yetinmeyerek duygu dünyasını da zapt edip hayatına şekil verir.

[305] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 59.
[306] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 59.

Bu evlilikten "bizim karılığımız kocalığımız sair karılıklarla kocalıklara benzemez"[307] diyerek umutlu olarak yola çıktığını belirten Zekiye, aradığını bulamaz ve erkek tazallümü ile hem duygusal hem fiziki manada helak olur. Kocasının kendisini bir cariye ile aldatmasına bizzat şahitlik ettiğinden yaşadığı sarsıntı daha derin olabilir. Kendisini aldatan kocasına "sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de ayniyle öyle oldum"[308] diyecek kadar cesur görünen bu kadın, yaşadığı duygusal bunalım ve hayal kırıklığı ile verem hastalığına tutulmuş olarak görülür.

Bu trajediye rağmen Zekiye'nin Halep yaşantısına öğretmen kimliği dolayımında bakarsak, son derece başarılı ve tatmin edici bir deneyim yaşadığını söylemek mümkündür. Halep'teki öğretmenlik hayatı boyunca paşanın kızını yetiştirir, bu kız üzerinde etkisi olduğunu görmek mümkündür. Bu etkiyi gözlemlememizi sağlayan şey, Akile'nin Halep'e gittiğinde bu genç kız ile tanışması ve sohbet etmesidir. Akile, Paşanın kızını ilk kez gördüğünde bu genç kız hocası Zekiye'nin ölümüyle derinden etkilenmiş gibidir ve bir canlı cenazeden farksız olarak görünmekte ve hikâyede de bu hâli canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Zekiye, iyi bir öğretmen olduğunu kızın üstündeki tesiriyle kanıtlamış ve Zekiye'nin yokluğunda genç kız Akile'den kendisine muallimelik yapmasını istemiştir. Ancak Akile, fikirlerinde sabitkadem davranarak İstanbul'a geri dönüp "feragat ve vahdet" köşesi olan evinde huzurlu yaşamayı tercih etmiştir.

Kadına tanınan imkânlardan bir tanesi de kendi hayatı hakkında söz söyleyebilme ve karar verebilme hürriyetidir. Bu konuyla ilgili yazarın sağlam kadın karakterlerini ve onların bireysel ve toplumsal eylemlerini değerlendirmek mümkündür. Örneğin *Felsefe-i Zenan*'ın Akıle'si manevi annesi Fazıla Hanım'dan kalan küçük evde kanaat ederek dışa açılmadan yaşama arzusunu gerçekleştirebilirken, Zekiye seyahat etme, dış dünya içinde bir yaşam ve kimlik edinme özgürlüğünü kullanabilir. Sonuçları iyi veya kötü de olsa kadın karakterlerin bir kısmı eylemlerini gerçekleştirmek konusunda herhangi bir erkek otoritesinden veya toplumsal baskıdan veya toplumsal kontrol mekanizmalarından azade hareket edebilirler.

Hüseyin Fellah (1875) romanının geneline hâkim olan erkek dünyası içinde Şehlevend, olayların akışına yön veren kadın olmasıyla öne çıkar. Bu durum, bütün eylemlerini bilinçli bir şekilde gerçekleştiren Şehlevend'in bir kadın olarak pasif değil etkin olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Şehlevend, Cezayir sokaklarında erkek kılığında gezmesiyle *Dürdane Hanım* romanındaki Ulviye Hanımın maceraları ile kesişmektedir.

[307] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 84.
[308] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 85.

Ancak onun erkek kimliğine bürünmesi detaylandırılacak bir hikâyeden ziyade, tanınmamak ve rahat hareket edebilmek adına tercih edilmiş bir durumdur.

Hüseyin Fellah romanı, Şehlevend'in maceralarına odaklanmaktadır. Bu kadını farklı yapan şey o dönemdeki kadın rollerine aykırı gelebilecek davranışlarıdır. Şehlevend'in esir olarak satıldığı Mısır'daki hayatından öncesini yazar romanın ilk kısımlarında anlatır. Burada yazar, anne ve kızını çok tekinsiz bir mekân olan Galata'daki hendeklerden birine sokar. Ana ve kızı burada genç bir yeniçerinin hayatını kurtarırlar. Bu genç romanın başkarakterlerinden biri sayılan Civelek Mustafa'dır. İlk bölüm anne ve kızın Kılıç Ali Paşa Camii ve camiin cenaze namazgâhı çevresinde karın tokluğuna dilendikleri sahnelerden oluşur. Hikâyeyi dönüştüren Şehlevend'in camide rastladığı ve sonradan esirci olduğunu öğrendiği Laz Mustafa Ali ile karşılaşması olur.

Gayet müreffeh bir hayattan fakirlik ve sefalet içinde bir yaşamın içinde kendisini bulan Hasna Hanım'ın kızı Şehlevend'in hikâyesi romanın esasını oluşturmaktadır. Romanda önce Bekir Ağa isimli adamın ardından kâhya Hurşit Ağa'nın kötülüklerine maruz kalan anne ve kız, bu mağduriyetlerini bir noktada kadın oldukları için yaşamışlardır. Bekir Ağa, Hasna'nın kadınlığından ve iffetinden faydalanmak isterken, Hurşit ise güçsüzlüğünden ve para idaresi hakkında kabiliyetsizliğinden faydalanarak anne ve kızını maddi ve manevi olarak zor durumda bırakırlar. Bu olaylar üzerine Hasna Hanım, eski ve sadık hizmetkârı Veli Ağanın Kasımpaşa'daki evine sığınır. Kâhya Hurşit, Hasna Hanıma yaptığı kötülüklere devam etmek için Veli Ağanın oğlunu kendi tarafına çekerek anne ve kızına karşı kötülüklerine Ömer'i alet etmek ister. Hasna ve Şehlevend'e yapılan kötülüklere dayanamayan Ömer, Hurşit'i bıçaklayarak kürek cezası alır. Ömer'in hâmiliğini de kaybeden anne ve kız çaresizlik nedeniyle intihara kalkışırlar ki romandaki olayların başladığı nokta da bu sahneler olur. Yazar, geriye dönüşlerle anlattığı geçmiş hikâyelerden ayrıntılarıyla bahsederek anne ve kızın yaşadığı trajediden ve mağduriyetlerinin derecesinden okuru haberdar etmektedir.

Aslında güzel olan Şehlevend'in gençlik ve güzelliğini kaybetmesine fakirlik ve sefalet neden olmuştur. Anlatıcı ve okur ilişkisinin muhayyel diyaloglar hâlinde verildiği *Hüseyin Fellah* romanında, kızın dilenciliğe yeltenmesi ve annesinin utanması üzerine muhayyel okur, anlatıcı-yazara "Acayip! Bunlar dilenci makûlesinden değildiler ha?"[309] diye sorar. Yazar da onların "sokak döküntüsü"[310] zannedilmemesi gerektiğini, kepenk altını bile

[309] Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, hzl. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 20.
[310] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 20.

kendilerine yuva yapabilecek alt seviyeden pespaye kadınlar olmadıklarını, bu yüzden alışık olmadıkları sefalet hâlinden dolayı hayatta kalmakta zorlandıklarını anlatır.

Çaresizce Kılıç Ali Paşa Camiinin avlusunda dilenmek zorunda kalan Şehlevend'i gören hâli vakti yerinde efendiler ona hem yardım etmez, hem de söyledikleri sözler ile onu genç bir kadın olması sebebiyle cinsiyeti üzerinden tahkir ederler. "Gelmiş yetişmiş koskoca bir kızı hâlâ bir zapt altına almıyorlar da başıboş bir hayvan gibi çarşıya koyuveriyorlar! İki para için avuç açan bir kız iki guruş için ne açmaz?..."[311] Burada toplumun erkekleri, kadınların kamuya açık alanlarda dilenmesi suretiyle kendisini sergilemesi ve tesettürlü olmamasının kabahatlisi olarak onların "hamiyetsiz velilerini"[312] görmektedir.

Anne ve kızının şefkat ve bağlılıkları ile birbirine destek olmaları yazarın aile bağlarının önemiyle anne, baba ve evlat ilişkisinin yüceliği konusu üzerinde durmasına vesile olur. Burada dikkat çekilen husus, ideal aile düzeni bozulduğunda ailelerin başına belaların da musallat olduğudur. Babanın devre dışı kalmasıyla tek başına kalan kadın ve kızı, zor koşullar karşısında mücadele etmek zorunda kalır. Bu anlamda romanın temas ettiği konulardan birini de, bu anne kızın dağılan ailesi ve verdikleri yaşam mücadelesi oluşturmaktadır.

> "Ana ile baba nedir? Ana ile baba var oldukça insana belâ, musibet, felâket gelmesi mutasavver midir? Validenin âgûşu evlât için her felâkete karşı bir siper, bir melce, bir melâzdır.
> Valide evlâdını âgûşuna bastı mı? Artık oraya tasallut için Azrail'e bile yol vermemek gayretine kıyam eder. Ya baba? Ya baba? O hâfız-ı kül nigehbân-ı ale'l-ıtlâktır. Çocuğu âgûşuna basmış olan validenin etrafında arslan gibi dolaşıp oraya uzanacak pençe-i tasalluta kendisi göğüs verir. Evlâdını muhafaza eden valideyi de evlâdını da kendi savn ve himayesi muhittir. Bu nokta-i nazardan bakılmak suretiyle peder ve mâderi me'yus ve dermânde görmek, ağlar görmek, evlâdından ümitvâr görmek, bahusus bu ümitten de me'yus görmek, evlât için ne büyük teessüratı müstevcip olur."[313]

Romanın başındaki sahnede çirkin ve pis görüntülerine de uygun olarak yeniçerilerin kanlı ve çirkin eylemlerini gerçekleştirdikleri Galata bölgesindeki Kanlıburç isimli tekinsiz mekânda görülen anne kız, burada saklandıkları bir köşeden yeniçerilerin kavgalarına şahit olurlar. Olaylarda dövülerek burcun içinde terkedilen yeniçeri gencini kurtararak evine ve annesine teslim ederler. Anne ve kızı romanda Galata'da bir hendek civarında dolaşırken anlatıldığından anlatıcı ve muhayyel okur arasındaki diyaloglarda bu kadınların pespaye ve

[311] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 25.
[312] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 25.
[313] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 19.

fuhuş ehli kadınlardan olduğu yanılgısı doğduğu dile getirilir. "Vallahi muharrir efendi, ne yalan söyleyelim, biz böyle bir gecenin yarısında hendekler, Kanlıburç'lar içerisinde gezen iki karıyı hayırlı takımından zannetmemiştik."[314]

Kendi hayatlarına son vermeye kararlı olan anne ve kızın bir gencin hayatını kurtarmış olması bu sahnelerin ironik tarafı olarak görünür. Aslında romancı da, anne kızın intihar teşebbüsünü tasvir ederken araya sıkıştırdığı şahsi yorumlarında onların ölümden korktuğunu ve ölmek istemediğini ima etmektedir. Kendilerini denize atmaktan karanlık olduğu için vazgeçen anne ve kızı ölümün karanlığından ve boşluğundan korktuklarını birbirlerine söyler. Bu yüzden böyle bir tesadüfle karşılaşmaları onların hayata tutunma cesaretlerini kendilerine bağışlayacaktır.

Anne ve kızın hayatını değiştiren olaylar, dilenmek zorunda kalmaları ile başlayacaktır. Dilenmekle açlık belasını bile savuşturamayacağını anlayan Şehlevend, cami avlusunda karşılaştığı esirci tüccarı ile anlaşarak bir oyun kurar. Annesine evlenerek Mısır'a yerleşeceğini söyler, ama gerçekte esir olarak satılacaktır. Esir tüccarının Şehlevend'i ikna etmek için söylediği sözler başlarda iffetine dokunduğu için onu rahatsız eder. Gençliği ve güzelliği sebebiyle hanımlar gibi yaşayacağını söylediği Şehlevend'in tepkisi namusunu kaybetmektense ölmeyi tercih edeceği şeklinde olur. Laz Mehmet isimli esir tüccarının cariye olarak satılmak teklifi, Şehlevend ile esirci tüccarının arasında esaretle ilgili bir fikir münakaşası doğmasına sebep olur. Bu sahneler, romanımızda esaret temasının tartışılması noktasında önemli bir vesika olabilecektir. Bunun dışında Mısır'a giderken vapur içinde Şehlevend'in esir kız çocuklarının hâlini gözlemlediği kısımlar da dikkate değerdir.

> "(…) nefsini füruht etmek ne kadar büyük, ne mühim, ne müşkil bir şey olduğunu Şehlevend pek âlâ biliyordu. Ya bir vakit Şehlevend dahi ol küçük hanımlardan değil miydi ki konaklarında bir cariye şayet kırbaç altında helâk olursa yalnız onun kıymeti kadar bir meblağ telef olmuş idügi hesap olunarak yoksa bir nefis helâk olduğu asla hesaba katılmaz? Niçin katılsın? Telef olan şey insan değildir ki! Cariyedir! Kuldur! Esirdir! Paraları saydıkları gibi yerine dört tane daha mübayaa olunur. İnsan odur ki akçe ile satın alınamaz. Şehlevend işte bu hâlleri de görmüş bir kız idi. Şehlevendin nazarında esaret yarı ölüm sayılırdı."[315]

[314] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 10.
[315] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 32.

Şehlevend, sonunda bir çıkış noktası olarak hürriyetini para karşılığında satarak feda edecektir.[316] Annesine verilecek Tahtakale'de iki odalı bir ev alınması karşılığında esir olarak satılır ve Mısır'a giden gemide diğer esirlerin yanına gönderilir. Şehlevend'in esir olmayı bilinçli bir şekilde reddediyor olması vurgulanarak, onun da bir zamanlar hanımefendi olduğu söylenir. Konaklarda cariyelerin yaşam koşullarına şahit olması, onların canlarının hiçbir ehemmiyeti olmaması, parayla yerine yeni cariyelerin alınabilmesi gibi şahit olduğu gerçeklikler onu esir olarak satılma konusunda tereddüde düşürecektir.[317]

Bu noktada Laz esirci tipinin genç kadını ikna etme yöntemi onun kadınlık zevklerine hitap edecek caziplikte şeyler bulmak olur. Burada esircinin çizdiği ikbal sahneleri, esirlikten hanımefendiliğe yükselişi sınıf atlama düzeni aşamaları ile formüle edilmiş hâlde betimlemektedir. "Vakıa sen böyle cami avlularında kalır isen seni kimse kendine gelin etmez. Onun başka bir yolu vardır. Evvelâ cariye, sonra odalık, nihayet hanım olmuş ne kadar kız istersin?"[318] Kurnaz esirci tipine karşılık Şehlevend'in de akılsız ve cahil bir kız olmadığı söylenir. "Laz Mehmed Ali ne kadar eski bir kurt olsa, Şehlevend böyle eski kurtlara aldanacak süt kuzularından değildi."[319]

Tüm bu tekliflere rağmen Şehlevend, esir, cariye veya odalık olmayı namussuz olarak yaşamak addederek namuslu olarak ölmeyi tercih edeceğini söyler. Burada kadının Osmanlı sosyal sınıflarıyla ilgili toplum düzenine bir noktada başkaldırdığını görebiliriz. Şehlevend'in sisteme aykırı gelecek davranışlarından en belirginleri arasında bu tavrı gelecektir. Ancak ekonomik zorunluluklar onun istemeden de olsa kendi nefsini satmasına, para karşılığı özgürlüğünü feda etmesine sebep olur. Onun bu fedakârlığı annesi için yapıyor olması da onun diğerkâmlığı ön plana alan kişilik yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Bu yüzden anne ile kızın ilişkisi zor durumda kaldıkları noktada fedakârlık ilişkisine dönüşür. Şehlevend, annesini kurtarmak için kendini feda etmesi nedeniyle erdemli bir davranış sergileyerek müspet bir karakter olarak çizilmiştir. Annesine Mısır'a gelin gideceğini ve evlendiği kişinin ona küçük bir ev ile geçinecek kadar para vereceğini söyler. Annesi evlenip uzaklara gitmesine razı olmadığında Şehlevend annesine gerekirse kaçarak gideceğini

[316] Fatma Aliye Hanım, *Muhazarat* (1892) romanında kahramanı Fazıla'ya aynı şeyi yaptıracaktır.
[317] Şehlevend, kendi isteğiyle esir olarak satılması nedeniyle *Felsefe-i Zenan*'daki hürriyetlerini müdafaa etmek için toplumsal rollere aykırı bir yaşam süren kadınlardan farklı bir yol benimser. Ahmet Midhat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* ve *Hüseyin Fellah* gibi aynı yıllarda yazdığı eserlerde, dönemin diğer önemli isimleri gibi esaret ve hürriyet meselesi üzerinde sıkça durduğunu görürüz. Hemen her eserinde ya hürriyet meselesini tartışmaya açar veyahut esir kadın kahramanlar üzerinden onların yaşadığı sorunları ve yaşam tarzlarını dile getirir.
[318] Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, s. 30.
[319] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 33.

söyler. Annesi "şehvetperest kız!"[320] diyerek hakkında peşin hüküm verdiği kızı Şehlevend'in söylediklerine, razı olmak zorunda kalır.

Şehlevend'in annesi damadın babası sanarak Laz esirciye, oğlu ve kendi kızı arasında ekonomik olarak sınıf farkı olduğunu ve evliliğin zor göründüğünü söyler. Esircinin anneyi ikna etmek için söylediği sözler evliliğin iktisadi boyutuna dair ilginç hususlar taşımakla beraber yazarın savunabileceği bir istikameti de göstermektedir. "(…) eğer dünyada zengin erkekler fakir kızları alsalar ve zengin karılar dahi fakir kocalara varsalar pek çok bîçareler saadete nail olurlar ve bu suretle ortada fakr ü fâka bir hayli az olurdu. Zengin zengin ile izdivaç ederse servetleri munzam olur ki buna bir şey denilemez. Ya fakir fakirle tezevvüç eylediği zaman fakirleri teekküd edeceğine de bir şey denilemez mi?"[321]

Şehlevend kendisini odalık olmaktan kurtarmak için vapur yolculuğunda dilsiz taklidi yapmaya karar verir. Böylece eksik bir kadın olarak görülecek ve daha adi işler için satılan bir cariye hâline gelecektir. Şehlevend, dilsiz taklidi yaparak bir yandan da kadın olma vasfını arka plana atıp kendi iffet ve namusunu güvence altına almak istemiştir. Bununla ilgili olarak romanda, Şehlevend'in yolu dilsiz bir cariye arayan Cezayir dayılarından Dayızade Ahmet Bey ile kesişir. Ahmet Bey'in konağında hizmet eden Şehlevend, dilsiz olması ile Ahmet Bey ve çetesinin planlarını duysa da kimseye söyleyemeyecektir.

Eve hizmetçi olarak alınacak cariye seçilirken, tercih edilen özelliklerin tartışılması kadınlığın algılanış şeklini yansıtması bakımından dikkat çekmektedir. Birçok eserde bahsi geçtiği gibi burada da satın alınan cariyenin beyaz olması, onun istenirse istifraş edilerek odalık yapılması amacına hizmet etmektedir. Ancak romanda Ahmet Beyin dilsiz bir cariye seçmek istemesi, kadınların erkekleri "günde bin manasız lakırdı, bin mefhumsuz söz ile bîhuzur" ettiği hakkındaki fikrinden ileri gelmektedir. Erkek kahramanının kadınlar hakkındaki düşmanlığına şu sözleri ile romancı da dâhil olur. "Ne kadar dervişlik! Ne kadar i'tizâl! Ama hakkı da var ya! İnsan karıların zevzekliklerine kulak verdiği kadar vaktini kitaplara kulak vermeye sarf etse allâme-i cihan olurdu."[322]

Kadının cesareti ve kurnazlığı ile Cezayir dayılarından oluşan bir çeteyi çökertmesi romandaki macera ve aksiyon unsurunun başta gelenlerinden biridir. Şehlevend'in bu eylemlerinde kendisine yardım eden kişi aynı konakta çalıştığı Civelek Mustafa olacaktır. Şehlevend'in yolu, Galata'daki Kanlıburç'ta annesiyle beraber hayatını kurtardığı Civelek Mustafa ile Cezayir'de kesişecektir. Civelek Mustafa, Şehlevend'in yanında çalıştığı Ahmet

[320] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 40.
[321] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 35.
[322] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 87.

Bey'in adamı olur ve onunla birlikte çalışır. Şehlevend, hizmetinde bulunduğu efendisi Ahmet Beyin çıkarlarını zedelediği için ortadan kaldırmayı planladığı Hüseyin Fellah'ın hayatını kurtaracaktır. Dilsiz olduğu için konaktaki bütün planları rahatça öğrenecek ve gerçekleşmeden Hüseyin Fellah'a haber verip onu başına gelecek tehlikelerden koruyacaktır. Civelek Mustafa, Şehlevend'e canını borçlu olduğundan Hüseyin Fellah'ı korumak konusunda genç kıza yardımcı olur.

Tüm bu yaşananlar, Şehlevend'in kötü insanlardan intikam almak adına yaptığı eylemlerin kaynağını açıklar niteliktedir. Şehlevend, "Ben âlemin celladı değilim. Belki âlemin müntakimiyim!"[323] diyerek ailesinin başına gelen felaketlerden dolayı yaşadığı duygular ile haksızlıklara ve kötülüklere karşı mücadele ederek kendisini adeta bir adalet dağıtıcısı olarak görecektir. Adalet anlayışı Ahmet Midhat kahramanlarının çoğunda görüleceği gibi intikam almak şeklinde olur.

Şehlevend'in dirayetli, sabırlı, iradeli ve atılgan kişiliği daha fakirlik hâllerinde annesini kurtarmak için kendini feda etmesinde görülmektedir. Yazar-anlatıcı da onun bu hâlinden övgüyle bahsederek dilenmesinin sebebinin, özellikle annesini kurtarmak için olduğunu söyleyecektir. "Validesini bu hâlde gören hamiyetli bir kız ne olur? Bu valideyi kurtarmak lâzım, kurtarmak! Onun için dilencilik etmek pek küçük kalır…"[324] Bu noktada değerlerine son derece bağlı bir genç kız olarak görülen ve bunları canı bahasına muhafaza eden Şehlevend, her anlamda yazarın müspet kadın kahramanları arasında yer almaktadır. "Namuslu ölmek namussuz olarak hanımlar gibi yaşamaktan evlâdır"[325] diyen kadının en değer verdiği şeylerden birisi de namus ve iffeti olmuştur.

Kendisini dilsiz olarak göstererek korumak istediği iffeti, efendisi sayılan Ahmet Bey tarafından taarruza uğrasa da kendisini korumayı başarmıştır. Efendisinin fikrine göre aldığı "beyaz cariye" onun her anlamda hizmetini görmek konusunda yükümlüdür. Bunu kendi fikirleri doğrultusunda şu şekilde gerekçelendirmektedir. "Bu kadar ustalaşmış olan bir kız elbette benim gibi bekâr bir efendiye hizmet eden kendisi gibi genç güzel bir beyaz cariyenin son hizmeti ne olacağını da öğrenmiştir."[326] Bu doğrultuda efendisinin bütün taarruz ve yeltenmelerine sert ve kaba kuvvete başvurarak karşılık veren Şehlevend, hiçbir şekilde kendisini efendisine teslim etmeyecektir. Kadının kendi namusunu kendisinin korumak için gösterdiği özeni Şehlevend ile *Hasan Mellah* romanındaki cariye Esma'da görebiliriz.

[323] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 231.
[324] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 27.
[325] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 30.
[326] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 88.

Hüseyin Fellah romanı içinde olayların akışı arasında, kadının aşk hayatının ön planda olması ve kendisine âşık olan üç erkeğin bulunması söz konusudur. Şehlevend, iyilik yaptığı erkeklerin kendisine aşk duyguları beslemesi ve bunu açıklaması ile duygusal manada çelişkili bir vaziyet içine düşecektir. Burada, genç kadına bir aşk ayrıcalığı tanınmış ve kendisine âşık olan erkekler arasında tercih yapma hakkı doğmuştur. Onun Ömer, Civelek Mustafa, Hüseyin Fellah arasında kalması karşısında gelecek tepkiye yazarın cevabı, kadının üç kişiyi de sevme hakkı bulunduğu şeklindedir. Burada, "his ve vazife" arasında fark bulunduğu belirtilir. İnsan birden çok kişiyi sevebilse de "varmak veya almak"[327] bir vazife olarak görüldüğünden bir kadın için sadece bir kişiye varmak vazifedendir. Bunun dışında kadının farklı erkekleri seviyor olması eleştiriye tâbi tutulmaz.

Bu açıklamalara rağmen Şehlevend'e âşık üç erkeğin bulunması ve kadının bu üçü arasında bir seçim yapmaya zorlanması hâli romanın okurlarını rahatsız etmiş olacağı düşünüldüğünden bizzat romanın "muhayyel okuru" yazara itiraz edecektir. Bir erkeğin bile üç dört kadına âşık olmasını safsata olarak değerlendirirken bu durumun bir şekilde idare edebileceğini ama bir kadının birden fazla erkeği idare etmesinin mümkün olmayacağını söyler. Hikâyenin bu şekilde ilerlemesi, kurgu konusunda da yazarı açmaza sürükleyeceği düşünüldüğünden "varsayılan okur" tarafından yazar uyarılacaktır.

> "Korkarız muharrir efendi siz bu kızı şu üç herifin üçüne dahi âşık edeceksiniz ama bu suret bütün bütün rezalet olur. Bir erkeği üç dört karıya âşık ettirdiğiniz birçok safsatalar ile bize de yutturdunuz. Bunun bir zararı yoktu. Çünkü erkek dördünü dahi başka başka idare edebilirdi. Lâkin bir karıyı üç erkeğe âşık ederseniz işte bunun bir çaresini mümkün değil bulamazsınız. Vakıa bu iş bize ait bir vazife değil ise de haniya bir hatıra kabilinden olarak arz ediyoruz."[328]

Şehlevend'in kendi duygularını ve gönül ilişkileri hakkındaki fikirleri metaforlarla anlattığı aşağıdaki alıntıda da görülecektir. Nikâh bağı altında bulunmadığı için aşk konusunda kendisini hür ve serbest gören kadın, bu konuda kesinlikle tenkit edilmek istemez. Buna rağmen vazife olarak görülen "zevcelik hukuku" dolayısıyla eğer nikâh ile bir erkeğe bağlanırsa gönlünü zapt etmesi gerekecektir. Erkeklerin gönlü bağ metaforu, kadınlar ise bekçi metaforuyla anlatıldığı için bu ifadelerin bir kadın bakış açısından yazıldığını söylemek mümkündür. Yazar kadın kahramanını konuştururken ona bekçilik gibi bir vazife ile erkek

[327] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 220.
[328] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 274-275.

gönlünü muhafaza etme salahiyeti vermiştir. Bunun yanı sıra genç bir kadının romanda bu şekilde konuşturulması, kendi duygularını ve muhakemelerini son derece makul bir şekilde ve serbestlik içinde ifade edebilmesi son derece önemlidir. Ayrıca sonrasında romanın ağırbaşlı erkek kahramanı da onu bu konuda takdir edecektir.

> "(…) ben henüz nikâh altına yani vazife dairesine girmemiş bir bakir bulunduğumdan gönlümü istediğim yerlerde gezdirmeye salâhiyetim vardır. Gönlüm esnâ-yı geşt-i güzârında bir canfeza bağa tesadüf eder ki burasını tenezzühe bilvücuh şayan görür. Ondan hoşlanır. Ona meyleder. Bağlanır! Lakin ben bu bağdan hoşlandım diye yine onun gibi güzel bir bağa girip tenezzühü nefsi için haram etmez. Meğer kendisini o bağa bekçi nasbedeler yani onu bu vazife altına sokalar. O zaman yalnız kendi bağını muhafazaya memur ve mecbur olup eğer bu vazife-i şer'iyye ve dîniyyeyi tanımayarak hâlâ bağdan bağa gezerse bu hâlde müttehem ve belki de mel'un olur!"

Şehlevend'in kendi hâlini ve duygu dünyasını bu şekilde tasvir edişi karşısında Hüseyin Fellah, hayret ve hayranlık duyduğunu belirtir, "sevda ve vazife-i zevciyye"yi bu şekilde muhakeme eden bir kadın ve hatta bir erkek bile görmediğini söyler. Bunun üzerine de etrafındakileri konu hakkındaki fikirlerinin sağlamlığı ve doğruluğu konusunda ikna etmiş olur.

Yazar hikâyesine istikamet vermek adına Şehlevend'in kendisine eş seçme sürecini üç adaydan hiçbirisini seçmemesi ile sonlandırır. Bu konuya ilgili gerekçesi üç erkek ve Şehlevend'in birbirlerini âşık gibi değil kardeş gibi sevmelerinin daha doğru olduğudur. Üç tane erkek kardeşi olan bir kadının, kendisine koca olacak bir erkek tarafından himaye edilmeye ihtiyacı olmadığına, çünkü evliliğin bir esaret olduğuna inanmaktadır. "(…) kocalı olan bir karı ne kadar olsa, o kocası kendisine ne kadar şefik bulunsa, yine onun esir-i hevesidir. Kardeşler elinde bulunan hemşire ise kardeşlerinin başının tacı olur."[329] Burada evlilikten kaçan kadının, cinsellikten ve arzudan mümkün olduğu kadar uzak durarak kendisini erkekler arasında hemşire ve kardeş olarak tanımladığı görülmektedir. Böyle olmakla beraber eser sonunda Hüseyin Fellah, eski aşkı Sabire Hanımla evlenirken Civelek Mustafa Şehlevend'e kavuşamadığı için intihar edecektir. Şehlevend, sonradan hayatının zor dönemlerinde yardımını gördüğü ve kendisine minnet duyguları beslediği Ömer ile evlenerek hayatına devam edecektir.

[329] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 334.

Dürdane Hanım (1882) romanında Ulviye Hanım da tıpkı *Hüseyin Fellah* (1875) romanındaki Şehlevend gibi erkek kılığında sokağa çıkarak kendine daha rahat ve serbest hareket etme imkânı yaratır. Ancak onun kılık değiştirmesi, bir zaruret üzerine gerçekleşmez, tamamen kendi arzusuyla erkek kılığına bürünerek Acem Ali Bey adıyla kendisine yeni bir kimlik yaratır. Kendisinde var olan fiziksel gücü fark ettiği anda bıçkın bir delikanlı gibi sosyal hayata karışır. Tüm bunlar yanında esasında Ulviye Hanım, zengin ve kibar sınıfa mensup orta yaşlı dul bir kadın olarak tanınmaktadır.

Ulviye Hanımın yaşamı hakkında romandan elde edebileceğimiz somut bilgiler arasında öne çıkan unsurlar, zenginliği ve mütevazı yaşamı, edebiyata özellikle roman ve tiyatroya olan aşırı ilgisidir. Mısır kökenli zengin bir aileye mensup olan bu kadın, "horozdan kaçar takımdan" olmadığı için yabancılarla özellikle babasının İngiliz dostlarıyla yalısında sohbet etmektedir. Ulviye "erkek iktidarından azade"[330] kendi iktidar alanını kurmuştur. Bunu sağlayan başlıca unsur, hem babası hem kocasından kalan büyük bir servete sahip olan yirmi sekiz yaşında dul kalmış bir kadın olmasıdır. Bu durum ona maddi açıdan her türlü imkânı sağlamaktadır.

Zamanının çoğunu okumakla geçiren kadın, okuduğu romanlardaki hikâyeler ile yetinmez, "sahihü'l-vuku bir romanın" peşine düşerek yalı komşusu olan on sekiz yaşındaki genç kızın hayatındaki sırları araştırmaya girişir. Gündüzleri karşı yalıyı gözlerken geceleri de bu gördükleri üzerine zihin yorar ve bütün "meşguliyet-i ruz-merresi" Dürdane adlı genç kızın yaşadığı hayat olur.

Dürdane Hanımın hayatına olan ilgisi onun hâlini izlemekle yetinmediği için konuşmalarını da gizlice dinlemek istemesine kadar varır ve bu noktada teknoloji yardımına yetişir. Bir aygıt vasıtasıyla komşu yalıyı dinlemeye başlar. Ulviye böyle bir aletten babasının dostu İngiliz tabiple yaptığı sohbetler sırasında haberdar olmuştur. O zamanlar "telefon" olarak anılan ses taşıyıcı aygıttan satın alan kadın, bununla hâlini gözlediği komşu yalının genç kızı Dürdane'nin konuşmalarını da dinlemek isteyecektir. Arzu ettiği eylemde kendisine büyük yararı dokunan cihaz sebebiyle Ulviye, batı medeniyetinin teknik gelişmelerine olan hayranlığını dile getirecektir. "Ah şu sanatlarını fünûna tatbik eden memleketler ne güzel yerlerdir!"[331] Burada görüldüğü üzere kadının teknolojiye sahip olacak maddi gücü vardır ancak bu teknolojik aleti kullanım amacı son derece keyfi bir merak dolayısıyla olmaktadır.

[330] Erol Köroğlu, "Aşırılık, Suç ve Düzeni (Tefrika) Romanda Yazmak: Dürdane Hanım Örneği", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: XLVII, s. 127-170.
[331] Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, hzl. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. s. 65.

Ulviye Hanımın bu gündelik hayat meşgalelerini renklendirmek için yaptığı "röntgencilik" faaliyetleri yanında kendisini, diğer sıradan kadınlardan ayıran bazı özellikleri vardır. Romanda Ulviye'nin bir vesileyle söylediği "Bu dünyaya dört duvar arasında mahpus olmak için gelmedik ya!"[332] sözleri adeta onun hayat tarzının zihinsel cephesini ifade etmektedir. Bununla beraber Ulviye'nin kendisinde bulunan fiziksel gücün farkına varması onun erkek kılığında kamusal alana açılacak cesareti kazanmasını sağlamıştır.

Ulviye kendi fiziksel kuvvetini ilk kez bahçe merdivenini tek başına taşıyabildiğinde fark etmiştir. Erkek kuvvetiyle bahçıvanın bile tek başına taşıyamayıp ayvazdan yardım istediği merdiveni o tek başına taşıyabilecek güçte olduğunu görür. Bunun ardından yine başka bir gün iki cariyenin taşıyamadığı sandığı tek başına kaldırıp attığında kendi gücünden o zaman emin olur. Kendisinde bulunan ve onu diğer kadınlardan ayıran bu fiziksel kuvvet, böylece tesadüflerle ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Ulviye Hanımın kendine olan itimadı ve güveni artar, "Öyle ise ben bir erkekten daha kuvvetliymişim"[333] diyerek cesaret kazanır.

Bağlarbaşı'nda erkek olarak gezmek onu son derece eğlendirdiğinden daha fazlasını yapmak için girişimlerde bulunur. " "Şimdiye kadar yalnız kadın gibi yaşadım. Bundan sonra dünyada maîşet-i merdâne ne olduğunu dahi tecrübe ederim. Bunun için biraz silâh kullanmak ve biraz da cüret ve cesareti arttıracak vakalarda bulunmak kifayet eder. Artık bir kaç gün erkek kıyafetiyle çıkıp bazı kavgalı nizâlı vukuat aramalıdır." diye zihninden şu erkeklik planını büyülttükçe büyültmeye başladı."[334]

İşte romanın ilk sahnelerinde Acem Ali kimliğine bürünen kadın Galata'nın ve diğer murdar yerlerin tekinsiz âlemlerinde hiçbir yabancılık veya zorluk çekmeden kendisine ortam yaratmıştır. Kadının kendine yeni bir kimlik edinerek sokaklarda dolaşması ve maceralara atılması Ahmet Midhat Efendi romanlarında nadir bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Kayıkçıları dövmesi ve erkeklere attığı dayaklar dillerde dolaşmaktadır. Kavgalarda gösterdiği güç ve kuvvet vesilesiyle bulunduğu ortamlarda meşhur olmuştur. Kendisine yapacağı işlerde ortak olacak dostlar edinen kadın, romanın ilk bölümü olan "Acem Ali Bey"de okura bu şekilde sunulmaktadır.

Böyle bir ikili hayat içinde bulunan Ulviye Hanım, bir eğlence ve merak duygusunun sevkiyle Dürdane'nin mahremiyetini ihlal ederek onun hayatını dışarıdan gözlemlemeye başlamıştır. Ancak onun yaşadığı mağduriyet nedeniyle yardıma ihtiyacı olduğuna inandığından bir kadın dayanışması örneği göstererek işe girişir. Şahit olduğu olaylar

[332] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 61.
[333] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 62.
[334] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 62.

neticesinde Dürdane Hanımı baştan çıkaran Mergup'tan intikam almak arzusuna düşer ancak Acem Ali kimliğiyle mi yoksa Ulviye Hanım kimliğiyle mi intikam alması gerektiği konusunda tereddüt yaşayacaktır. Sonunda hem kadın hem de erkek hâliyle ayrı ayrı intikam almak hevesine düşer. "- Aferin Dürdane Hanım! Evet, bir intikam alalım ki bütün cihana ibret versin. Bu gaddar erkekler dahi görsünler ki bir kadın intikama dahi muktedir olabilirmiş. Bunu anlasınlar da bundan sonra kadınları öyle bir mendil zannederek burnunu sildikten sonra bir tarafa atıvermeye cesaret bulamasınlar!"[335] Önce Dürdane'nin doğumunu gizlice tertipleyecek çocuğunu dünyaya getirmesine yardım eder. Bunun için Ayşe Ebe'yi gizlice kaçırıp Dürdane'nin yaşadığı konağa getirir ve doğumun gerçekleşmesini sağlar. Bu süreci Acem Ali Bey kimliğiyle işletecektir. Sonrasında Mergup'u tuzağa düşürmek için Bağlarbaşı'nda kendisini ona "güzel ve zengin dul kadın" olarak fark ettirecektir. Bu sahneler mesire yerlerinde kurulan gönül ilişkilerine benzerliği itibariyle diğer romanlarda yer alan tanışma ve buluşma sahnelerinden farksızdır.

Ulviye Hanım, Dürdane'ye aşk ve sevda hakkında ders verircesine nasihat eder. Yazar, burada kadın kahramanı ağzından toplumca onaylanan ve ahlâkî anlamda uygun görülen ilişkinin tarifini yapar. Aşkın toplum tarafından sınırlandırılmış ve denetlenmiş şekline uygun hareket etmeyen bireyler, sonuç olarak ayıplanır ve dışlanır. "Sevmek, sevilmek dünyada ayıplanacak bir şey olmadıktan fazla, adeta takdis edilecek bir şeydir. Lakin bir şartla! O şart dahi dînen tâbi bulunduğumuz Şer'-i şerîf ve medeniyete, tâbi olduğumuz âdât ve ahlâk-ı umûmiyeye muvafık olmasından ibarettir. Eğer sevda, insanın gözlerini bürüyerek bu şartı görmez ise o sevdanın makul olması şöyle dursun bilâkis menfur ve müstekreh olması lâzım gelir."[336]

Romanın sonunda Ulviye Hanımın evlendiği Sandalcı Sohbet "Mısırlı Ulviye Hanım'ın köle olmak suretiyle bilmübâyaa muahharan nefsini tezvic eylemiş olduğu Sohbet Bey"[337] şeklinde tanıtılmaktadır. Ulviye Hanım'ın kendine eş seçme süreci de bir nevi roman boyunca erkeğin ahlâkını sınavdan geçirme şeklinde gelişmektedir. Acem Ali kılığında Sandalcı Sohbet ile bulunduğu murdar mekânlardaki hovardalık âlemlerinde Sohbet'i çeşitli vesileler ile ahlâken imtihan edecektir. Galata meyhanelerinde eğlendikleri sırada Acem Ali kılığındaki Ulviye, kadınlarla eğlenmesini Sohbet'e teklif eder. Sohbet, "Beyoğlu ve Galata karılarıyla" yapılacak eğlenceleri kendi nefsine yakıştırmaz. Kendi hâlinde ve kanaatkâr bir kadınla evlenmek arzusunda olduğundan pespaye ve murdar kabul edilen kadınlara temayül

[335] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 129.
[336] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 122-123.
[337] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 143.

etmez. Ulviye, çirkin ve aşağılık âlemlerde zevk aramadığı için Sohbet'in ahlâkını ve tavırlarını takdir eder. Yine Acem Ali kılığında Sohbet'ten hayat hikâyesini dinlediğinde onun dürüst ve erdemli olduğuna kanaat getirir. Yaşadığı mağduriyetler ve uğradığı iftiralar sonucunda içinde bulunduğu pespaye hâle düştüğünü anlar. Sandalcı Sohbet, bir süre sonra Ulviye'nin erkek kılığına girmiş bir kadın olduğunu anlar ve onun sırrına ortak olarak yaptığı eylemlerde yardımcı olur. Sohbet ve Ulviye Hanım işbirliği hâlinde çalışırlar.

Tüm bunlar yanında Mergup'tan intikam alma hevesine düştüğünden Ulviye, birtakım aşırılıklar içine düşer, bu noktada itidalli ve tecrübeli tavırlarıyla Sohbet ona yol göstererek kadının aşırı davranışlarını denetlemesini sağlar. Romanın sonunda Ulviye'nin aşırılıklarla dolu hayatının Sohbet'le evlenmesi sebebiyle orta yolu bulduğu; "onun Sohbet'in hanımı ve Ataullah'ın annesi olarak toplumda hak ettiği yeri", toplumsal düzene uyan kadın kimliğini elde ettiği yorumu yapılmaktadır.[338] Annelik vasfını, vefat eden Dürdane'nin oğluna sahip çıkması ve onun manevi annesi olması sebebiyle elde edecektir. Tüm bunlar sebebiyle bir noktada erkek kahraman, aşırılıkları temsil eden kadın kahramanı, onunla evlenip ehlileştirerek eve kapatabilmiş olarak görünecektir. Macera hevesinde bulunan kadın, ideal koca örneği ile anne ve eş kimliğini hakkıyla yerine getirmeye karar verir.

Dürdane Hanım romanı, *Vah!* (1882) romanıyla aynı yılın edebî mahsulü olmakla beraber kadın kahramanlarının serbestliği ile benzerlik göstermektedir. *Vah!* romanında kadın kahramanın portresi çelişkili bir ahlâkî durumun yansıması olarak çizilmiştir. Serbest davranışlarıyla dikkat çeken kadının aynı zamanda son derece iffetli ve iyi ahlâk timsali olduğu görülmektedir. Bu anlamda Ferdane ve bir diğer adıyla Samurkaş karakteri, bazı davranışları ile aykırı kadın kategorisinde yer alırken diğer taraftan ahlâkî manada toplumun bazı kesimi tarafından takdir gören bir kadındır.

Bu roman, kadın güzelliğinin olayların merkezine oturtulduğu bir eserdir. Ayrıca, güzellik ve çirkinlik tezadının yarattığı ruh hâllerinden doğan sorunların romanda olayları yönlendirdiği görülmektedir. Yazarın çizdiği Ferdane karakteri güzelliği ile İstanbul erkeklerinin bir kısmının dilinde dolaşır ve arzu nesnesi olarak erkeklerin çeşitli tacizlerine uğramaktadır. Burada Ferdane karakterinde temsil edilen kadın tipini değerlendirirken onun çevresindeki erkeklere karşı tutumunu kadının ahlâk dünyası çerçevesinde Necati, Behçet ve Talat özelinde daha detaylı olacak şekilde ele alacağız. Romandaki olay örgüsüne çok kısa değinmek gerekirse, konunun çirkin koca Talat Beyin güzelliği dillere destan karısı

[338] Erol Köroğlu, "Aşırılık, Suç ve Düzeni (Tefrika) Romanda Yazmak: Dürdane Hanım Örneği", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* Cilt/Sayı: XLVII, s. 168.

Ferdane'ye kıskançlığı ve merak hastalığı nedeniyle hayatı dar etmesinden ibaret olduğunu görürüz.

Ferdane'nin evliliğinin sekizinci yılında ve kendisi yirmi beş yaşında iken hayatına Necati ve Behçet adlı iki bey tesadüfler eseri olarak girecektir. Behçet, hâlini garip bularak takip ettiği Ferdane'nin peşine bir Rum kadınını çerçi kılığında gönderir, onun vasıtasıyla kadının hayatı hakkındaki bilgileri toplamak ister. Kadından beklediği alakayı göremediği noktada çeşitli intikam planları kurarak Ferdane'ye hayatı herkesten çok zehir edecektir. Buna karşın Necati'nin Ferdane'nin hayatına etkisi iyi yönde olacaktır. Despino'nun teşvikiyle Necati ile bir dostluk kuran kadın onun tesellileri ve iyi niyeti sayesinde ruhsal bunalımını dindirir. Onların dostluğu mektuplaşmaları ve Bağlarbaşı, Çamlıca, Fenerbahçe, Göksu, Adalar gibi seyir yerlerinde yüz yüze görüşmeleri sayesinde ilerleyecektir. Behçet'in kurduğu hileli oyunlar sebebiyle bu dostluk sekteye uğrasa da hiçbir şekilde bozulmaz ve idealize edilen bir evlilik ile sürdürülür.

Romanın açılışında yer alan vapur sahnesinde Necati ve Behçet, Ferdane ile ilk kez karşılaşacaktır. Uzun ve endamlı boyu ve yaşmak altında daha da artan güzelliği ile betimlenen bu kadın vapurdaki herkesin dikkatini çekmektedir. Özellikle serbest tavırları ile Necati'nin dikkatini daha çok çeker ve bu yüzden onun kadını Fındıklı'da gittiği eve kadar takip etmesine ve ardından takibe devam ederek Üsküdar'daki evini öğrenmesine sebep olur. Behçet'in taciz ve saldırıları bu takip ile başlayacak ve artarak devam edecektir.

Kadının serbest tavırları, İstanbul sokaklarında tek başına dolaşabilmesi eserde öne çıkan hususlardandır. Ferdane'nin ahlâkî dünyası konusunda çoğu zaman çelişkili bir tutum benimsenmesine de bu hâli neden olmaktadır. Ferdane'nin hikâyesini okurun ilgisine sunacak kadar cazip hâle getiren şey hakkındaki çelişkili algılardır. Bir taraftan kamusal alanda serbest şekilde hareket eden hâlleri bulunurken diğer taraftan ağırbaşlı ve diğerkâm tutumu ile roman içinde takdire değer bir kadın olarak sunulur.

> "Uzun boylu güzel hanım kıç üzerinde oturmuş ve eline bir de sigara alıp yaşmağını sıyırmış olduğu halde Marmara denizi üzerine doğru isal-ı enzar-ı temaşa eder ve aralıkta bir kere erkekler tarafına da bakarak kendi gözü ezcümle Behçet Bey gibi bazı erkeklerin gözleriyle tesadüf ve telaki eyledikçe öyle pek mahcup bazı kadınların yaptıkları gibi gözlerini indirmeyip erkeğin gözleri içine bakmakta dahi fütur getirmezdi."[339]

[339] Ahmet Midhat Efendi, *Vah!*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 12.

Roman başında çizilen bu kadın tasviri anlatıcı yazarın gözünden yansıtılır. Bunun gibi Necati dışındaki romanın tüm erkek karakterleri Ferdane'nin iffetli olduğuna ihtimal vermez, onun hafifmeşrep ve kendisine gösterilen ilgilere karşılık verebilen bir kadın olduğuna inanırlar. Alıntıda görüldüğü gibi yazar da Ferdane karakterini oluşturmaya başlarken en başta onun aşırı serbest bir kadın olduğu konusunda okurunda yanılgı oluşturur. Ferdane'nin vapurda elinde sigara olması, yaşmağını sıyırarak oturması, denizi seyrederken arada kendisine bakan erkeklerle göz göze geldiğinde mahcubiyetle gözlerini indirmek yerine erkeklerin gözlerinin içine bakması, onun serbest bir kadın olarak olumsuz bir kimlikle tanıtılmasına neden olur.

Kadının serbest hâli Behçet'in ilgisini çektiğinden onu takip edip ardından da özel hayatı hakkında tahkikata girişmesi romanda olayların seyrini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Kadının vapurda serbest bir şekilde sigara içişini Behçet dahi tasvip etmez, ama ona ulaşmak konusunda ümitlerinin başlangıcı bu serbestiyet olacaktır. Ferdane'nin sigara içişi meselesi tekrarlanan bir motif olarak tekrar göründüğünde Despino, kadının altı günde on tane sigara içmiş olmasını dertli olmasına bağlar. Onun sigara içmesine sebep olan şeyin olaylar karşısında yaşadığı sıkıntılı ruh hâli olduğu iletilir. Onun sıkıntısının kaynağı ev hayatında yaşadığı ailevi sorunlardır. Romanda çocuğu olduğuna dair bir işaret verilmeyen Ferdane'nin anne kimliği hiçbir şekilde söz konusu edilmez. O aile hayatında talihsizlik yaşayan mazlum eş olarak çizilir.

Ferdane'nin ahlâkî plandaki ikilik yaratan hâli, Behçet'in onu hafifmeşrep bir kadın olarak görmesine karşılık onun hakkında çoğu zaman ahlâk ve iffet timsali bir kadın olduğunun söylenmesinden ileri gelir. Kadının son derece ahlâklı ve kocasına bağlı bir kadın olduğu Behçet'e bildirildiğinde o takip ettiği kadının hâli ile kendisine söylenenleri bağdaştıramaz. Takibi sırasında gözlemlediği kadının davranışları son derece serbesttir. Vapurdaki hâli yanında yürürken yoldan geçenlerin yüzüne dikkatlice bakması, sarraf dükkânları ve iş hanlarının içini merakla incelemesi onun ahlâksız ve serbest bir kadın olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Buna rağmen aracı tutulan Despino'nun yakından edindiği bilgiler Behçet'in kafasındaki hafifmeşrep Ferdane imgesini sarsmaz ve o Ferdane hakkındaki taarruz ve tacizlerini onun hovarda ve serbest bir kadın olduğuna dair inancıyla gerekçelendirir. Despino'nun da Behçet'e karşı savunduğu husus kadının serbest davranışlar göstermesinin ahlâksızlığının göstergesi olmayacağıdır. "Fakat bir kadın süslü ve serbest olmakla perhizkâr olmamak dahi lazım gelmez. Ne kadar serbest kadınlar var ki gerçekten

ehl-i ırzdır."[340] Kadının güzelliğini artıracak girişimlerde bulunması, kılık ve kıyafetine özen göstermesi, istediği şekilde gezmesi ve eğlenmesi onun tehlikeli davranışları olarak görülür ve bu tutum içindeki kadının namus ehli olamayacağı konusunda toplumun geneline yayılmış bir görüş vardır. Ancak buna rağmen kadının bu davranışlarda bulunmaya hakkı olduğu ve hayatını özgürce yaşaması başka bir kadın tarafından savunulacak ve bu durumun kesinlikle namusuna zarar getirmediği iddia edilecektir. "Bu kadın güzel olduğu kadar süslü ve güzel ve süslü olduğu kadar serbest! Fakat güzel ve süslü ve serbest olduğu kadar da ırzına bütün bir kadındır. Binaenaleyh her moda değiştikçe ve yeni bir şey icat olundukça derhal yapıp bu suretle gönlünü eğlendirdiği gibi istediği yere gider, gezer, yürür o suretle dahi gönlünü eğlendirir."[341]

Romanda kadının evlendiği erkeğe göre eğitim ve okuryazarlık manasında önde bulunması da dikkat çeker. Ferdane Hanım, sıradan bir Osmanlı kadınına göre çok iyi okuyup yazabilen, kendini ifade edebilen, el işi konusunda maharetli ve güzelliği dillere destan bir kadındır. Uzun yıllar Hoca Kutbettin adlı bir hocadan ders gören kadın, peder makamında tuttuğu bu adama her konuda akıl danışmaktadır. Kadının kitabeti konusunda edilen bahiste yazdığı mektuplardan görüldüğü kadarıyla "Kadınlarda değil erkeklerde bile emsali nadir görülür bir edip"[342] olduğu yorumu yapılmaktadır. Yine de mektubu okunduğunda "kadınlığına göre pek güzel yazılmış"[343] ifadesiyle övülürken kadın cinsinin eğitim anlamında erkeklere göre genelde ikincil planda kaldığı vurgulanır.

Romanda tasvir edildiği şekliyle her manada dengesiz bulunan Ferdane ve Talat evliliği içinde kadının erkeğe üstünlüğü söz konusudur. Üsküdar mahkemesinde şikâyet dilekçesini kendisinin yazmayıp arzuhalciye yazdırdığı ortaya çıkan Talat Bey, okuma ve yazması olmasına rağmen imla ve kitabet konusunda bilgisi olmadığını itiraf eder. Güzelliği yanında bilgisi, okuryazarlığı ve kullandığı kitabet konusunda şöhret bulmuş bir kadının kocasının bu hâlde bulunması herkesin dikkatini çeker ve Ferdane böyle bir kocaya sahip olduğu için olaylara şahit olanların merhametini kazanır. Bilgisiyle de kocasından üstün olan kadın acınacak hâlde görülür.

Okuryazarlıktaki üstünlüğü sebebiyle kocasının hışmını kazanması yanında bu hâli kocasında kadının kendisini aldatıyor olduğuna dair şüpheleri kuvvetlendirmektedir. Kadının okuma yazma bilmesinin, âşığına mektup yazabileceği ihtimali akla geldiğinden onun ahlâkî manada düşüklüğüne sebebiyet verdiğine inanılmaktadır. "Bahusus o kadının elinde bir de

[340] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50.
[341] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 67.
[342] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 78.
[343] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 82.

kalem bulunarak istediği hizmette istihdam edilebilirse?"[344] Kadının elinde kalem bulunması sembolik planda, her anlamda erkeklerin korkusunu da açığa çıkarmaktadır. Ahlâkını bozduğu gerekçesiyle kadını kalemden uzak tutmaya çalışan erkekler, bir noktada kadınları bilgiye sahip olarak veya kendini ifade edebilir hâle gelerek her konuda iktidar ve güç kazanmaktan böylece alıkoymaktadır.

Ayrıca romanda başına gelen olaylara karşı takındığı tavırdan ve kendisine kurulan tuzaklara karşı aldığı tavırdan Ferdane Hanımın pratik zekâsı ve deneyimi ortaya çıkar. Behçet Beyin kurduğu tuzaklara dikkat ve zekâsıyla düşmez. Behçet, onun Necati'ye gönderdiği mektup ve resmin eline geçtiğini ve bunları derhal kadına gönderdiğini bildirir. Bunun üzerine Ferdane, bu mektup ve resmin gerçek olmadığını detaylardaki farklılıklardan anlar. Kendisine iyilik yaparak onda borçluluk ve minnet duygusu oluşturup ondan faydalanmak isteyen Behçet'in tuzağını ortaya çıkarır. Mektubu ve resmin kopyasını geri gönderdiğinde Behçet Bey'in olayları anlamlandıramayan hâlinin tasvir edilmesi, kadın zekâsına karşılık erkeğin aptallığını ortaya koymasıyla erkek yazarın cesur bir hamlesi olur. Erkeğin hilesi, kadının zekâsıyla alt edilir.

Ferdane'nin kendisini algılayış şekline baktığımızda, onun yaratılıştan ve iyi eğitilmekten kaynaklanan tüm olumlu özelliklerine rağmen mutsuz ve huzursuz yaşamasının kaynağını talihsizliğe bağladığını görürüz. Hayata kaderci bir tavırla bakan kadın, başına gelen kötü hâllerin bahtsızlık olduğunu düşünerek boyun eğer.

> "Hayır Despino! Kabahat sende değil. Hiç kimse kabahatli değil. Hiç kimse bana zulüm etmiyor. Vakıa ben mazlumum ama asıl zalim benim kendi talihimdir. Kocam Talat bana ne kadar fenalıklar yapıyorsa mahza beni sevdiğinden yapıyor. Muhibbim Necati Efendi resmi iade ile bana hakaret-amiz bir mektup yazıyorsa ancak beni sevdiğinden öyle yapıyor. Behçet Beyin bana gösterdiği husumet dahi işte bu mektubunda da söylediği veçhile güya bana olan aşkından neş'et eyliyor. Ortada hiç bir düşmanım bulunmadığı halde mutlaka talihimin zulmüyle ben mazlum oluyorum. Onun içindir ki sen dahi bana yardım etmek istediğin halde ettiğin gayretler hep aksi neticeler gösteriyor."[345]

Böyle düşünen kadın, içinde bulunduğu hâli değiştirmek değil aksine kıskanç ve çirkin de olsa kocasına tam bir itaat ve bağlılık ile eş olma vazifesini eksiksiz ifa etmeye çalışır. Bu yüzden kocası tarafından istismar edilen bir diğerkâmlığa sahiptir. Kıskanç ve merak

[344] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 86.
[345] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 170.

hastalığına tutulmuş koca, karısının hayatını zorlaştıran bir zorbalık ile sözlü tacizlerde bulunmaktadır. Onun hâline acıyarak hayatına eğlence katmak isteyen kişi evine gidip gelen Rum çerçi kadın Despino olur. Ferdane'yi Necati ile dostluk kurmak konusunda teşvik ederek Necati'ye ilk mektubu yazması konusunda destek verir. Despino, mektupları taşıyarak aradaki iletişimi sağlaması ve Ferdane'nin gizlice aldığı resmini Necati'ye götürmesi, ardından bunları Behçet'in evinde düşürmesi ile olayların gelişiminde kilit rol oynayan bir karakter olur. İyi niyetlerle kalkıştığı olaylarda deneyimsizliği ve pratik zekâya sahip olmayışı sebebiyle kötü neticelere yol açar.

Ferdane'nin hafifmeşrep bir kadın olduğuna dair Necati'nin şüphe ettiği tek yer ondan gelen bir mektupta kendisiyle yüz yüze görüşmeyi talep etmesidir. Despino'nun teşviki ve vasıtasıyla gerçekleşen bu görüşme talebini, ahlâkı bütün bir Osmanlı kadınına yabancı bir erkekle görüşmek yakışmayacağı için Necati son derece yadırgar ve arkadaşı Behçet'in Ferdane hakkındaki olumsuz fikirlerinin doğru olabileceğine ihtimal verir. Kendisini namahrem bir kadınla görüşmek konusunda hemen ikna edemeyen Necati, güzelliğiyle dillere destan bir kadından gelen teklifi reddetmenin mümkün olmadığını düşündüğünden çelişkiye düşer. Aracı Despino'nun hanımını eğlendirmek için böyle bir düzen kurması konusunda ikna olmakta güçlük çeken Necati, olayları muhakeme edince Ferdane'nin iffet ve ahlâkı konusunda emin olur. Necati'nin yaşadığı tereddütlere karşılık erkekler hakkında şüpheli tavrını Ferdane de uzun süre koruyacaktır. Necati'yle dostlukları pekişmesine ve onun her hâl ve tavrını takdir etmesine rağmen daha önceden beri erkeklerden mustarip bir kadın olduğundan bu konuya dair şüphelerini sürdürür. "(…) erkeklere bu derecelere kadar emniyet ve itimat caiz olur mu?"[346]

Kendisi hakkında etrafındaki insanlarda çelişkili bir algı oluşturan Ferdane'ye şu sözleri söyleten romancı, onu bu hâliyle diğer kadın kahramanlarından farklı bir yerde konumlandırır. "Ferdane- Ben kendimi enzar-ı umuminin su-i veya hüsn-i telakkisinden azade addeylerim. Kendimi yalnız vicdanım önünde mes'ul bilirim. Vicdanım bu mülakatı tayip değil takdis eyledikten sonra enzar-ı umumiyye nasıl telakki ederse etsin vazifem değildir."[347] Kamu ahlâkından ziyade kendi şahsî ahlâk anlayışına tabi olan kadın, bu yüzden gönlünün istediği gibi ev dışı alanda serbestçe hareket edebilmektedir. Bu yüzden Necati'nin kendisiyle mesire yerlerinde ve diğer kamuya açık alanlarda görüşmesi dolayısıyla onu kadınların bu hakkına saygı duyduğu için takdir edecektir.

[346] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 123.
[347] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 113.

"(…) Lakin zamanımızın beyleri kadının hevayı ceyyid-i teneffüsü için şöyle bir mesireye çıkmasını dahi menedecek kadar tecavüzkârlıkta bulunurlarsa sizin gibi efkâr-ı saibe erbabı da onları haklı görmek ve binaenaleyh kadını şu istifade-i tabiiyyesinden mahrum bırakmayı tecviz eylemek de muvafık-ı insaf mıdır? (…)

Necati dedi ki:

-Kavanin-i medeniyye benim reyimce tesis edilmiş olsaydı bir kadının hürriyet-i şahsiyyesinden namuskarane bir suretle istifadesini meneyleyen erbab-ı taarruzu Köprü başına asarak emsaline ibret verirdim. Fakat mademki efendiler, beyler her taşkınlıkta hürr-i muhtar kalarak herhalde enzar-ı umumiyye kadınları muaheze etmektedir o halde ben kadın olsaydım tek şu enzar-ı muahezeden masun kalmak için tenezzühü de feda eylerdim. (…)

Ferdane dedi ki:

-Ben âdet-i umumiyyenin muvafık-ı insaf ve hakkaniyet olmayarak vereceği hükme ehemmiyet vermem. Fakat sizin gönlünüz kadınların şu istifade-i tabiiyyesini muhik görüyorsa ona adet-i umumiyyeden ziyade ehemmiyet veririm.[348]

Necati, kadınların haklarına saygı duyan bir erkek olarak gösterilmektedir. Bu hâliyle Ferdane tarafından saygı görecek ve ikisi zihniyet bakımından birbirlerine eş olduklarını anlayacaktır. *Vah* romanının iki zıt karakterli kişisi Necati ve Behçet'in kadınlar konusundaki tutumları da birbirine karşıttır. Behçet, vapur seyahatinde dahi bir yolunu bulup "temaşa-yi nisvan"dan zevk alırken Necati, namahrem kadınları temaşa etmek konusunda ihtiraz gösterir. "El malı" olarak gördüğü kadınlara meyletmekten kaçınırken, kadınların değer ölçütünü eşlerinin nikâhları dolayısıyla elde ettikleri "sahiplik haklarına" bağlamaktadır. Başkasının nikâhında olan kadına şehvanî duygularla bakmayı kocanın haklarına tecavüz etmek olarak görmektedir. "Düşünmelisin ki bu kadının mutlaka bir sahibi vardır. Herif karısını giydirmiş, kuşatmış, süslemiş, donatmış. Fakat senin için değil. Ancak kendi zevki için! Şimdi sen ona nazar-ı tama'la bakacak olursan adeta herifin kendisindeki akçeye nazar-ı tama'la bakmış olursun. Bu ise faci' bir sirkat değil midir?"[349] Burada kadınlara özellikle kadın iffet ve namusuna son derece değer verdiği için yazarı tarafından sürekli takdir gören Necati karakterinin kadına salt onun kişilik haklarını gözeterek değil, erkeklik ve kocalık hakları cephesinden baktığını görmek mümkündür.

Ferdane ile *Yeryüzünde Bir Melek* romanının Arife'si gibi kadınlar, güzellikleri ile ön plana çıkar ve roman sayfaları boyunca onların dış görünüşlerinin güzelliğinden, letafetinden ve erkekler üzerinde yarattığı hoşnutluk ve hazdan bahsedilir. Buna rağmen bu kadınlar hiçbir

[348] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111-112.
[349] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 11.

zaman huzurlu ve toplum kurallarına uygun bir hayat yaşayıp mutlu olamazlar. Ferdane kamusal alanda sözlü tacizden fotoşoplu resimlerle namusuna yapılan saldırılara kadar rahatsız edilirken, aile hayatında da çirkin kocasının kıskançlığı ve kendine güvensizliği nedeniyle huzur bulamaz. Arife de güzelliği ve serbestliği dolayısıyla içki meclislerinde konuşulan ahlâksız ve yosma bir kadın olarak görüldüğünden toplum tarafından istenmeyen ve bir kenara itilen kadınlar arasına girer. Bu doğrultuda güzelliği ile ön plana çıkan roman kahramanlarının ister ahlâklı ister ahlâksız sayılsın mutsuzluk içinde oldukları görülmektedir. Buna ek olarak yazarın kadın güzelliği hakkında *Vah!* romanında yer alan şu sözleri güzellik ile kadın ahlâkı arasındaki ilişkiye dair fikirlerini özetler niteliktedir. "Bir kadın güzel olursa kabahat kendisinde midir? Fakat bir kadın kendisini böyle genç efendilere sermaye-i kîl ü kal edecek etvarda bulunursa kabahat kendisinde olur."[350] Ferdane gibi yaradılıştan güzel bir kadının kendisine yapılan taarruzlardan kabahatli sayılmaması gerekmektedir, asıl kabahat hâline gelen toplum ahlâkına uymayan hâl ve davranışlarda bulunmasıdır.

Kadın serbestliğinin kabahat olarak görülmesi durumu, bir başka eserde kır hayatında yetişmiş bir Çingene kızının şahsında belirmektedir. Bağlı bulunduğu sahra halkının yaşantısına uygun olarak serbestçe hareket edebilen bir Çingene kızının terbiye ve eğitim vasıtasıyla takdir edilen bir Osmanlı hanımı hâline gelmesi yazarın *Çingene* başlıklı hikâyesinde işlenmektedir. *Çingene* (1887), Osmanlı toplumunun etnik ve sınıfsal yapısına odaklanması, bireyin yetişmesinde çevre ve eğitimin rolünün etkili olduğunun savunulması yanında eserde yer alan Ziba adlı genç kızın şahsında bedevi kadının ehlileştirilmesi ve teeddüp edilmesi yoluyla medeni bir Osmanlı hanımına dönüştürülmesini işlemektedir. Ziba'nın toplum normlarına ve kendi cinsine atfolunan kadınlık rollerine uygun olmayan davranışları onu aykırı kadınlar arasına yerleştirecektir. Ama bununla beraber ona verilen eğitim programı vasıtasıyla arzu edilen kadın tipine uygun hâle gelmesi onu konu açısından özel bir örnek hâline getirmektedir.

Kâğıthane gibi eğlence yerlerinde şarkı söyleyip dans ederek halkı eğlendiren, bu yolla geçimini sağlayan on altı yaşındaki Ziba, Kâğıthane'ye eğlenmek için gelen üst sınıftan beylerin ve efendilerin dikkatini doğal güzelliği ve musiki konusundaki yeteneği ile çekmiştir. Ancak yılışık olarak tabir edilen davranışları ve ağırbaşlılık göstermeyen tavırları ile kibar kesimden erkeklerin takdirini ve beğenisini kazanamaz. Ziba ve diğer çingene kadınların bu erkekleri eğlendirmek için söyledikleri şarkının "başı açık rezaletler" şeklinde tabir edilmesi

[350] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 153.

kadınların ahlâksızlığına ve serbestliğine işaret etmektedir. Romancının tabiriyle, bu şarkıların güfteleri gazeteye yazılsa mutlaka matbuat memurları tarafından yasaklanacak niteliktedir.

Ziba'yı gören bu erkeklerin en genci olan Şems Hikmet, onu eğitmek ve böylece bir hanımefendi yaparak topluma kabul ettirmek ister. Bunda amacı Ziba'nın "nasıl bir hâlden gelmiş olduğunu kimseye bildirmeyecek derecelerde davranır"[351] duruma gelmesidir. Şems Hikmet, Ziba'ya olan tutkusunu meşru hâle getirmek için hem onu terbiye etmek hem de fikirlerine danıştığı filozof tipli dostu Selimcan Efendi'ye kendi görüşlerini açarak bunları teyit ettirmek ister. Ardından Düriye adlı tecrübeli ve çevresi geniş bir kılavuz kadından yardım alacaktır. Böylece kendinden yaşça büyük bir erkek ve bir kadından bu girişiminde destek görmüş olacaktır.

Ziba'yı eğitmek hevesinin kaynağının bu kıza olan aşkı olup olmadığı veya onunla evlenmek arzusu taşıyıp taşımadığı eserde muğlak ve tartışmalı bir konu olarak kalacaktır. "Koca bir bey "Ben şu Çingene kızına vuruldum. Tesir-i sevdasıyla deli divane oldum! Ne yaptığımı ben de bilemiyorum" itirafını nasıl etsin?"[352] ifadesinden Şems Hikmet'in de toplumun önyargıları nedeniyle duygularından utandığı bu yüzden kendisine bile böyle bir hissi olup olmadığını itiraf edemediğini anlarız. Bu yüzden erkek kahraman çingene kızına duyduğu aşkından utandığı için bu aşk, kadını terbiye etme ve topluma kabul ettirme arzusuna evrilecektir.

Şems Hikmet, hayatının çoğu zamanında kırlarda özgürce dolaşan bir genç kız olan Ziba'yı konağa kapatarak eğitmek için ailesine ve kendisine para ödeyerek bir noktada onun özgürlüğünü satın almıştır. Eğitilmek amacıyla bir konağa kapatıldığı için artık hayatı bu evin içiyle sınırlandırılmıştır. Sahra kadını olmaktan konak kadını olmaya giden süreçte Ziba, arzu ettiği gibi yaşama ve hareket etme özgürlüğünü feda etmiştir. Ziba'nın zengin konaklarında hizmetçi olmasına karşı çıkan çingene kadınlar, onun serbestiyetini kaybedeceğinin bilincindedirler. "Kırlarda çayırlarda serbest serbest gezip tozmaya her ağacın dibinde bir mani, bir şarkı çağırmaya alışmış olan kız gider de sizin konağınızda kapalı kalır mı?"[353] diyen çingene kadınlar yaşadıkları özgür hayatı kaybetmek konusunda gönüllü değildir. Böyle olmakla beraber eserde etrafındaki çingene kadınlar Ziba'nın eve kapatılmasını ve hizmetçi olmasını yaradılışına ve tabiatına uygun görmezken o, eve kapatılıp hizmetçi olmak konusunda gönüllü olduğunu bildirecektir. Yani yazarın tabiri ile genç kızın "hanım olmaya hevesi"[354] vardır.

---

[351] Ahmet Midhat Efendi, "Çingene", *Letaif-i Rivayat*, s. 469.
[352] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 457.
[353] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 450.
[354] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 450.

Şems Hikmet, Ziba'yı yaşadığı Alibeyköy semtinden alıp Boğazdaki bir yalıya getirirken önce tavır ve hareketlerini düzeltmesi için ona telkinde bulunur. Verdiği ilk ders, genç kızın yılışık olmaması, ağırbaşlı ve ağır tabiatlı olması, yüzsüzce sözler ile kadrini ve kıymetini düşürmemesidir. Ziba'ya dikte edilen şeyler arasında erkeklerin yüzüne dik dik bakmaktan kaçınarak utanıp bakışlarını onlardan kaçırması başta gelir. Olur olmaz yerlerde gülmemesi ve duygularını bastırması istendiğinden, kendi kişilik özelliklerini gizleyerek yapay bir kimlik kazanması istenir. Böylece arzu edilen şey yani onun klişe bir tip hâline gelmesi sağlanmış olacaktır. Aksi durumda toplumda onaylanmayan ve kötü gözle görülen bir kadın olarak değersiz sayılacaktır.

> "Senin kadar güzel olan bir kız nasıl olmalıdır biliyor musun? Evvela erkeklerin yüzüne bile bakmamalıdır. Bir erkeğin yüzüne bakmayı ve bahusus öyle arsızcasına yılışarak bakmayı pek büyük ayıp saymalıdır. Şayet bir erkek kendisine dikkatlice bakacak olsa mahcuben gözlerini yere indirmelidir. İşte mahcup kız diye böyle olana derler. Yoksa sen halde bulunan bir kıza sıyrık kız diye kimse itibar etmez."[355]

Tarif edilen edepli kadının özellikleri genç kıza, Kâğıthane'de gördüğü arabalar içinde oturan nazlı, edalı, kurumlu hanımları hatırlatır. Bunun için Ziba'nın algısındaki kibar kadınlar bunlardır ve olması gereken kadın olarak bunları örnek saymaktadır. Ancak Ziba, gördüğü bu kibar kadınların araba içindeyken bazı beylere gülerek temenna ettiklerine şahit olmuştur. Bu yüzden bu kadınların kendisine tarif edilen ahlâklı ve edepli kadınlara benzediği konusunda şüpheler taşımaktadır. Şems Hikmet, Ziba'yı bu kadınların kurum ve tavırlarını örnek alabileceği ancak erkeklere karşı tavırlarını kesinlikle örnek almaması gerektiği konusunda uyarır. "Aşüfte takımı, açık takımı" olarak nitelendirilen bu kadınlar mesire yerlerinin Cuma ve Pazar günleri gibi piyasa zamanlarında erkeklere temenna etmekte, sigara göndermektedir. Bunun için "kibar kadın" saydığı bu kadınları örnek almaması konusunda Ziba uyarılır. Böylece Ziba'nın Şems Hikmet tarafından verilen ilk eğitimi ağırbaşlı bir tavır sergilemesi gerektiği yönünde olur. Bundan sonraki eğitimi Düriye Hanım'dan alacağı terbiye eğitimi ile Davut Bey'den alacağı musiki eğitimi olacaktır. Ziba'ya talim ettirilecek müzik aleti olarak keman seçilmiştir.

Ziba'nın dış görünüşünü değiştirirken önce çingeneler arasındayken giydiği "kırmızı basma şalvar, kısa bilek Amerikan gömlek çıkarıl[arak] yerine ev hanımlarına mahsus

[355] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 468.

entari"[356] giydirilir. Ayrıca eskisi gibi kırlarda, bahçelerde gezmeyip evde oturmaktan dolayı hem ten rengi değişir, hem de temizliğine önem verildiği için saçları ve yüzü daha düzgün hâle gelir. Yazar evde oturan ve iyi beslenen bir kadının güzelleşmesine Ziba'nın son hâlini misal gösterir. Hâl ve tavırlarında görülen değişiklik ise kibar sınıfa mensup bir kadının konuşma ve hareketlerinin olması istenen ideal hâlini göstermesi açısından önemlidir. Hâkim sosyal sınıf olan zengin erkeklerin ve ailelerinde otorite olan yaşlı kadınların iffetli bir Müslüman Osmanlı kızından bekledikleri hâl ve hareketler de aynen bu şekilde olacaktır.

> "Evvelâ Ziba söz söylediği zaman her harf-i meddi lüzumundan fazla uzatarak Çingene edasına çevirmeyi külliyen terk ile çıtır çıtır pek güzel söz söyler bir kız oldu. Saniyen söz söylerken göbek atarcasına evza'-ı Kıptiyane bilkülliye mahvolarak Düriye Hanımın kendi edası, kendi şivesi bu kıza intikal etmişçesine bir tebeddül vukua geldi ki Düriye Hanım sanatının da iktizasınca zaten pek güzel söyler kadınlardan maduttur. Salisen söz söylerken lüzumlu lüzumsuz sırıtmaktan ve gözlerini muhatabının gözleri içine dikerek muhterizane ve bî-edebane bir tavır göstermekten inkıta'la gözlerini yere indirir ve gülmek lazım gelince bir latif tebessüm ile güler oldu."[357]

Şems Hikmetin de kendi sözleriyle belirttiği gibi kadınlara biçilen rollerden önde geleni onların hizmet etmeleridir. Hizmetin kadın için ziynet sayıldığının belirtilmesi ve bunun en başta gelen kadınlık erdemlerinden sayılması kadının bu rolü için ortaya konan güzel ve makul bir gerekçe olarak toplum tarafından sunulmaktadır. "Fakat bilmiş ol ki hizmet dahi bir güzel kızın ziyneti sayılır. Güzel hizmet edebilmek terbiyeden sayılır. Onun için de sen de hizmet etmeyi öğreneceksin"[358]

Tüm gayretleri sonucunda Şems Hikmet, arzu ettiği gibi Ziba'yı yetiştirip bir Osmanlı hanımefendisi hâline getirme gayesine ulaşır, ancak kendisini bu uğurda feda edecektir. Şems Hikmet, Ziba'ya verdiği eğitimden dolayı kendini mutlu hisseder, sevdiği kadını kendi elleriyle yeniden yaratmıştır. "Başkalarının terbiye etmiş olduğu bir kızı sevmek vakıa kadirşinaslıktır. Hâlbuki Ziba'nın terbiyesi benim kendi terbiyemdir. Eğer Ziba'yı sevmeyecek olursam kendi terbiyemi, yani manevi olan benliğimi, kendi kendimi sevmemiş olmak lazım gelir."[359] Şems Hikmet'in Ziba'yı değiştirmek uğrunda harcadığı çaba ve masraflar hakkında aile ve arkadaş çevresinin tutum ve tavırları birbirinden farklıdır.

[356] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 473.
[357] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 477.
[358] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 468.
[359] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 478.

Arkadaşlarının çoğu Ziba'nın geçirdiği değişim karşısında hayran olur. Fakat annesi ve damatları Rakım Bey, Ziba konusunda olumsuz bir tavır takınır.

Hem çevresindeki insanların çingene bir kıza âşık olduğu konusunda çıkardığı dedikodular ve söylentiler, hem de Ziba konusunda annesinin katı tutumu ve küçük düşüren tavırları Şems Hikmet'i bunalıma sokar ve sonunda intihara teşebbüs eder. Kendisini kuyuya attığında sağ olarak kurtarılsa da aldığı hasarla tecennün ederek kimseyi tanımaz hâle gelir ve bir süre sonra vefat eder. Annesinin Ziba'ya karşı olan sert ve onu kabul etmeyen tavrı oğlunun ölümü ve Ziba'nın terbiye edilmiş hâline şahit oluşu sebebiyle değişir. Bu yüzden eserde de söylendiği gibi gelin olarak kabul etmediği Ziba'yı evladı olarak kabul eder. Böylece vahşi ve bedevi tabiatlı genç kız, aldığı terbiye ve eğitimle üst sınıftan aileler arasında da kabul görür. Şems Hikmet'in Ziba hakkındaki plan ve projesi ölümünden sonra da olsa gerçekleşmiş olur.

2.2. Kötülük, Fitne ve Şehvet Kaynağı Olarak Kadınlar

Buraya kadar görülen kadın kahramanlar, toplum tarafından kadınlara atfedilen cinsiyet rollerine uymamalarına rağmen herhangi bir ahlâkî düşüklük göstermedikleri veyahut kötülük kaynağı olmadıkları için yazarı tarafından hoş görülmektedir. Bunların tamamen veya hayatlarının bir devresinde aykırı kadınlar olmalarına sebep "evdeki melek" kadın tipinden uzak oluşları, kamusal alanda serbestçe hareket etmeleri, edilgenlik göstermeyip aktif olarak meselelere dâhil olmaları veya aile kurumunu reddederek bekâr kadınlar olarak yaşamlarını sürdürmeleridir. Bununla beraber yazarın eserlerindeki bazı kadın kahramanlar yaptıkları kötülükler, işledikleri suç ve kabahatler veya ahlâkî bakımdan yozlaşmış hâlde bulunmaları sebebiyle hem toplum tarafından kabul görmeyen hem de yazarın hışmına uğrayan kadınlar olacaktır. Bunlardan ilki yazarın eserlerinde sıklıkla toplum yaşamı ve bireylerin ahlâkı için tehdit olarak gördüğü kahyâ kadınlardan biri olan Behice Hanımdır.

Ölüm Allah'ın Emri (1873) adlı eserde kâhya kadın tipinin bir örneği olan Behice Hanım, dile getirdiği fikirler ve davranışları ile boyun eğmeyen bir kadın izlenimi oluşturmaktadır. Ancak bu kadın, yaptığı kötülükler ile yazarın olumsuz karakterleri arasında sayılmaktadır. Otuz beş yaşında geldiği konaktaki beş yıllık kethüdalık hayatı boyunca fitne ve entrika yaratan Behice Hanım, konak hayatı üzerinde kötülük kaynağı olarak belirecektir. Çalıştığı konak içinde konağın sahibi olan efendisi Ensesi Yamalı Kanlı Mustafa Paşa da dâhil konaktaki herkesin zayıf noktalarını bilen kadın, onlara çeşitli vaatler verip arzu ve heveslerini gerçekleştirmeleri için yardım edeceğini söyleyerek yapacağı işlerde onları kendi

menfaatleri için kullanacaktır. Bu anlamda kethüda olması sebebiyle bütün harem hayatını denetleyen ve haremin hâkimi olan kişi olduğu gibi selamlık kısmında yaşanan hayatı da kontrolü altında tutmaktadır. Aynı zamanda konağın sahibi paşayı da yaptığı hilelerle yöneten ve her konuda sözünü dinleten bir kadındır.

Tüm bu özellikleriyle eserde entrikanın merkezinde bulunan kişi, yazarın daha önceki eserlerinde de sıklıkla tehlikeli olduklarından ve genç kadınların ahlâkını bozduklarından şikâyet ettiği kethüda kadınların yaptığı kötülüklerle en fazla öne çıkan temsili Behice Hanım olacaktır. Esasında görevi yalnızca haremdeki kadınlara amirlik yapmak olan bu kadın, konağın düzenini bozacak eylemler gerçekleştirir. Yaptığı kötülük ve hileler için başta gelen motivasyon kaynağı kendisinden yaşça küçük olan paşanın yeğeni Sıtkı Beye olan aşkı olur. Aşkını belli etmek ve emeline ulaşmak için yaşından ve konumundan beklenmeyecek tavır ve davranışlarda bulunan bir kadın olarak görünmektedir.

Arzunun bastırılması kadın için bir erdem olarak kabul edilmektedir. Behice Hanım, arzusunu bastırmaz, aksine arzuları doğrultusunda her türlü kötü eyleme yönelmektedir. Âşık olduğu Sıtkı'nın etrafında dönerek her istediğini yapan, bunlarla yetinemeyerek onda arzu ve istek uyandırmak için yanında ince gecelikle dolaşan kadın buna rağmen onun dikkatini çekemez. Giderek şiddetlenen aşkı neticesince geceleri uyurken Sıtkı'yı yatağında izlemeye başlar ve tüm bunlara rağmen onun kendisini bir valide veya en iyi ihtimalle bir kız kardeş olarak görmesini engelleyemez. Bu anlamda Sıtkı'ya karşı tavrında ve diğer eylemlerinde onu daha ziyade şehevî duygularının ve vicdanının kontrolünden geçmeyen duygularının yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

Durmuş oturmuş bir kadın olmak meselesi, Ahmet Midhat romanlarında sıklıkla dillendirilir. Bu kadın temsilinin ya da onun tam zıttı durmuş oturmuş bir kadın olmayanların özelliklerini saptamak, toplum rollerine uyan makbul kadınlar ile uymayan aykırı kadınların hususiyetlerini ortaya koymak açısında yol gösterici olmaktadır. Bu kadınlardan biri de *Ölüm Allah'ın Emri* hikâyesinde kendisini "durmuş oturmuş bir karı değil idim" diye tanımlayan Behice Hanım'ın durumudur. Yaptığı hileler ortaya çıkınca konaktan kaçarak Bursa'ya giden ve buradan paşaya göndermek üzere yazdırdığı -burada Behice'nin okuma yazma bilmediği ve mektubu bir kâtibe yazdırdığı vurgulanır- mektupta bütün her şeyi açıklayan Behice bu mektupta kendisi hakkında kanaatlerini sıralar. Kendi zaaflarını dile getirişi ve kendi kişilik özelliklerini tanıyor ve bunları cesaretle dile getiriyor oluşu sebebiyle Behice'nin benlik algısı yüksek bir karakter olduğunu ve bu anlamda yazarın çizdiği canlı kadın portrelerinden biri sayılabileceğini söylemek mümkündür. "Bundan beş sene evvel sizin konağınıza geldiğim zaman tamam otuz beş yaşında bir kadın idim. Vakıa dünyada çok görmüş, çok geçirmiş, çok

kâm almış idim. Lakin durmuş oturmuş karı değil idim. Sinnimin ferah ferah daha on sene müsaadesi olduğu gibi gönlüm dahi öyle bir haldedir ki kırk beşe değil doksan beşine gelsem yine dünyada kâm arayıp gezeceğim."[360]

Behice bu yüzden arzu ettiklerine ulaşamadığı noktada hırslarının sevk ettiği davranışlarıyla insanların hayatını kontrol etmek ve davranışlarını yönlendirmek isteyecektir. Sıtkı'ya olan aşkına karşılık bulamadığında onun genç cariye Sinesaf ile birbirini sevdiğini anlar ve onları birbirine kavuşturmak bahanesiyle sözde yardımda bulunmaktadır. Ancak bundan sonra konakta bir entrika döndürmeye başlar. Paşaya Sinesaf'ın kendisine âşık olduğunu, onu odalık olarak alırsa sevap işleyeceğini söyleyerek paşanın aklını çeler. Haremdeki diğer cariye ve odalıkları da kışkırtarak paşanın Sinesaf'ı gözde odalığı yapacağını, böylece kendilerinin gözden düşeceğini söyler. Onlara Sinesaf'ı esirci kadına satmaları yönünde tavsiye verir. Ancak kurduğu tüm düzene rağmen bir yandan da Sinesaf ve Sıtkı'nın birbirlerine kavuşmaları için yardım eder görünmektedir. Onları birbirine kavuşturmak için öne sürdüğü şart Sıtkı'nın aynı zamanda kendisini nikâhlamasıdır. Bunu tam bir doğallıkla dile getiren Behice, toplumun bu konudaki mevcut geleneklerinin arkasına sığınmaktadır.

> "Siz birbirinizi ne kadar seviyor iseniz ben de Sıtkı'yı o kadar seviyorum, çıldırıyorum (…) işte bugün benim dahi muradımı isteyecek gündür. Bak sizi birbirinize kavuşturuyorum. Ölünceye kadar safa-yı hatırla yaşayacaksınız. Fakat şimdi mahallenin imamıyla muhtarını, bekçisini filânını çağıracağım. Beni Sıtkı'ya nikâh edecekler. (…) Canım yalnız iki ortaklar biz olacak değiliz a. Bu bir âdettir. Memleketimizde binlerce ortaklar var. Onların canı yok mu?"[361]

Ancak bu teklifi kabul edilmediğinde gençler ile yolları ayrılacaktır. Behice Hanım, özgürce arzuları doğrultusunda hareket etmek isteyen bir kadındır. Yanında çalıştığı paşaya da serbestçe fikirlerini ifade edecek kadar cesaret gösterir. Kendinden yaşça küçük olan bir erkeğe âşık olmasının toplum tarafından kabul görmeyeceğini düşündüğünden toplumun genel tavrını ve ahlâk anlayışını kendi sözleriyle eleştirecektir. Bu noktada yazarın böyle cesur bir kadın söylemini eserine taşıması dikkat çekicidir. Erkekler için izin verilen ve hoş görülen bir hadise olan kendilerinden çok küçük eşlerle evlenebilmelerinin kadınlar için uygun görülmemesi Behice'yi içinde bulunduğu durum itibariyle rahatsız etmektedir. Bunu

[360] Ahmet Midhat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri", *Letaif-i Rivayat*, s. 214.
[361] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 222.

sonradan konaktan ayrıldığı için artık efendisi sayılmayan ama yine de yüksek kesimden bir paşaya yani otorite figürü bir erkeğe karşı dile getirmesi cesur bir hamledir.

> "Siz altmışınızı geçmiş bir adam iken on sekiz yaşında bir kızı aguş-ı hırs ve şehvetinizde sıkıştırmakla mütelezziz oluyorsunuz. Sizi on beş yaşında iken evlendirmişler itibariyle hesap edecek olsak o kız sizin kızınızın kızı olur idi. Sıtkı ile benim münasebetim ise böyle değildir. Eğer İstanbul'u arar isek otuz beş yaşında olduğu hâlde yirmi beş yaşında bir delikanlıya varmış birkaç yüz kadın bulabiliriz. Ve bahusus otuz beş yaşındaki bir kadının yirmi beş yaşında bir adama varmasını insafsızca bir hareket görmeyiz."[362]

Behice'nin Bursa'dan yazdırdığı mektupta cesurca her şeyi dile getirmesi ve "bundan sonra beni Bursa'da da bulamayacaksınız. Beni Şeytan gelse artık bulamaz. Sizin konağınızda ise yalnız hikâyem kalır"[363] diye rest çekmesi onun hem gücünü ortaya koyması hem de yaptığı kötülüklerin yanına kâr kaldığını düşündürmesi itibariyle yazarın klasik ödül ve ceza dağıttığı hikâye sonlarından ayrılmaktadır. Ancak mektup tam anlamıyla eserin sonu sayılmadığından hem de yapılan kötülüklerin yerini bulması ve kimsenin hayatını mahvedip felakete sürüklemesi söz konusu olmadığından böyle bir sona ihtiyaç duyulmadığını söylemek mümkündür. Behice'nin yaptıklarını okuduktan sonra onun iktidarı karşısında "kâfir karı, Allah'ın gazabı"[364] şeklinde nefretini dile getiren Paşa, onun hezarfenliği karşısında şaşırmaktadır. Ancak kadının bu hezarfenliğini kötülük ve entrika yaratmak için kullanması sebebiyle bu meziyetlerin olumsuz bir taraftan görüldüğü söylenebilir.

Behice Hanım kadar kötülük ve entrika üreten bir diğer kadın Arife Hanımdır. *Yeryüzünde Bir Melek* (1875) romanının yaptığı kötülükler ile öne çıkan kadın kahramanı Arife, tam olarak "canavar" tipiyle karşılanan kadın imgesinin özelliklerini taşımaktadır. Edebiyatta özellikle erken dönem romanımızda kadın tipleri çoğu zaman bir ikili karşıtlık içinde çizilmektedir. Romanlarda yer alan kurban ve femme-fatale kadınlar, evdeki melek ve canavar kadınlar, cinselliği bastırılmış makbul kadın ile hovarda kadınlar gibi tiplerde, kadın karakterlerin zıtlıkları üzerine odaklanılmaktadır. Bu romanda da yazar melek ve canavar kadın imgelerini bir arada sunarak onların kişilik özelliklerini daha doğal bir yol ve yöntemle belirginleştirmek ister. Bu anlamda Arife, daha önceki bölümde ele alınan melek tipli Raziye adlı kahramana karşılık ölümcül kadın olarak görünmektedir.

---

[362] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 215.
[363] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 213-214.
[364] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 223.

Romanda Arife'nin ilk kez okur karşısına çıkmasına vesile olan hadise, âşık olduğu kadın Raziye'ye duyduğu saf aşkın öznesi olan Şefik'in muayene ettiği hastası olması sebebiyle onunla kurduğu münasebettir. Şefik, kadının hastalığını teşhis ederken onu yakından tanımaya çalışır. Ancak bir erkek olarak Şefik'in ilk dikkatini çeken kadının güzelliği olacaktır. Arife'yi ilk kez konağında hasta yatağında gören Şefik, onun güzelliği karşısında çarpılır. Kadının güzelliğini övmek için romanda şiirden ve Şefik'in şiire olan vukufundan bahsedilirken kadının güzelliğini tasvir edecek teşbihler konusunda geçmiş şiirimizin bile aciz kalacağı söylenir. Raziye'ye duyduğu saf aşka olan sadakatinden ötürü Şefik'in, kadının bu derece abartılan güzelliğini ancak bir heykelin güzelliğini seyreder gibi seyrettiği ve kendisinde ilk nazarda herhangi bir his uyandırmadığı vurgulanır. Çünkü yazarın da onayından geçen ahlâkî durumlarda, gerçekten âşık bir erkeğin aşk ahlâkına göre sadece sevdiği kadına duyduğu sadakat ön plandadır. "Bir âşık kendi maşukundan başka güzel bulamaz. Şayet bulursa tekrar ederiz ki ona nazar-ı husûmetle bakar. Zira âşık için "güzel" demek, mahbûb-ı kalb demektir."[365]

Bununla beraber edebî eserlerde yer alan ölümcül kadın imgesine uygun olarak yaratılmış kadın kahramanların büyük çoğunluğu dış görünüşü ile dikkat çekmekte, hem kendi güzellikleri hem de bu güzelliği artıracak moda ve süse düşkünlükleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Burada da Arife'nin dış görünüşü üzerinden bu mesele ortaya konur. Süs ve bakımın kadın güzelliği üzerindeki etkisine değinen romancı, kendisi çirkin olan kadına süsün de yakışmadığını ancak Arife gibi güzel kadınlarda süsün de bu güzelliği pekiştirdiğini savunmaktadır.

> "Kadınlar için süsü ihtiyaç görmeyenlerden misiniz? (…) Biraz dikkat etseniz görürsünüz ki zaten çirkin olan kadınlar için ziynet dahi çirkinliği arttırmaktan başka bir şeye yaramıyor. (…) Ama bir de şu vücud-ı mübareki gözünüz önüne getiriniz (…) İşte vücut bu vücut olursa süs dahi bu vücuda lazım olur. O halde bir güzel yüzük bu vücudun parmağına bir bilezik bu vücudun koluna bir gerdanlık bir gerdana takılırsa mücevherât-ı mezkûre dahi tamam tabiî foyalarını bulmuş olarak bir gurûr-ı mahsus ile parıl parıl parlarlar. Terzinin esvap üzerindeki mahareti bu vücuda nispetle bir maharet olur. Düzgün pudra filan bir deriye letafet verirse o deri sahtiyan olamayıp elbette bu deridir. Bu bir zemindeki tabiat onu güzellik zemini olmak üzere teşkil eylemiştir. Sanatkâr iseniz tezyîn-i hüsn sanatını böyle zemîn-i müstaid üzerinde sarf ediniz. Güzel olan kadın süse çalışsın. Asla sa'y-ı bîhûde değildir. Lâkin güzel olmadıktan sonra ne kadar çalışsa sa'y beyhudedir. Avurdu avurduna geçmiş yanakları, sipsivri çeneyi han kapısı kadar ağzı yumruk kadar burnu setredecek hangi düzgün tasavvur edilebilir. Böyle bir vücuda talik olunacak mücevheratı güzel güzel

[365] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 64.

mahfazalarına koyup da bir camlı dolapta teşhir etseler elbette tabiîye daha ziyade letafet verirdi. Hiç olmazsa o halde insan bunların talik olunacakları vücudun ne kadar güzel olacağını tahayyül ile telezzüz eder."[366]

Sonradan Arife'yle ilgili şüphelerini aydınlatmak için eski âşığından onun hakkında dinlediklerini göz önünde bulunduran Şefik, hastasının bu güzelliği karşısında Arife'den uzak durması gerektiğini düşünmektedir. "Bu kadın tehlikeli bir kadın! Benim için bunu bir daha görmek olamaz"[367] diye düşünmesine rağmen Arife'nin cazibesine ve çekim alanına karşı koymakta güçlük çeker.

Roman içinde Arife, psikolojik olarak hasta görülen ve duygu dünyası uç sınırlarda gezinen bir kadın olarak okura yansıtılmaktadır. Sevilmemek kibrine dokunduğundan sinirlenir ve kendisinde sinir hastalığına delalet edecek davranışlar gösterir. Bununla ilgili olarak hem La Efendi adlı adamın hem de Şefik'in kendi aşk ve tutkusuna karşı kayıtsız kalmaları onu hasta edecektir. Romanda da belirtildiği ve bir mesele olarak tartışıldığı gibi sevilmek ve beğenilmek arzusu her kadında olmasına rağmen Arife'de bunlar tutku hâlinde bulunmaktadır. Her kadın beğenilmekten hoşlansa bile kadın açısından asıl makbul görülen tutum onun kocasının veya âşığının haklarına riayet ederek bu iltifatlara karşılık vermemesidir. Arife'yi makbul bulunan çizgiden uzaklaştıran davranışı beğenilme arzusunda görülen aşırılık ile erkeklerle gönül eğlendirmek konusundaki açgözlülüğüdür. Bu noktada o, erkeklerin kendisine karşı olan davranışlarından dolayı kendisinde bir erkek düşmanlığı geliştirmiştir. Bu doğrultuda erkekleri nesneleştirmiş ve kadın erkek ilişkilerini hayat yoldaşlığından farklı olarak bir gönül eğlencesi durumunda algılamıştır.

Arife kadın olması sebebiyle toplumun kendisine atfetmiş olduğu cinsiyet rollerini ve bu rollere uygunsuz davrandığını Şefik'e yazdığı mektubunda dile getirecektir. "Siz bana bu suretle beyân-ı hâl ve arz-ı iştiyâk eylemiş olsanız, nisvaniyetim hasebiyle lâl kesilmek veyahut gönlüm incizap eylemiş olsa bile yine temkin ve teennide bulunmak lâzımken bilâkis ben size ilân-ı mafizzamîr ediyorum!"[368] Kendisi için namahrem sayılan bir erkeğe hâlini bildirmesinin sakıncalı olduğunu ancak duyduğu aşk ve sevda dolayısıyla mazur görülmesi gerektiğini bildirmektedir. Arife hür bir kadın olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır. Şefik'e yazdığı mektuplarda da gönlünden geçenleri diğer kadınlar gibi saklamadığını yazıya dökerek özgürce dile getirdiğini söylemektedir. "Yazarım! Gönderirim! Âlemde her kadın kendi

[366] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 89-90-91.
[367] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 92.
[368] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 94-95.

arzularını kendi heveslerini ketmeylediği halde varsın bir de gönlüne mağlup bir Arifecik bulunsun da öyle ketm-i arzu gibi riyakârlıkları kabul etmeyerek hissiyyât-ı derûnunu doğrudan doğruya tercüme ediversin!"[369]

Arife'nin aşk maceraları neticesinde yaşadığı ruhsal bunalım ve sinir hastalıkları doktor Şefik tarafından keşfedilir. Şefik Arife'yi muayene ederken onun psikolojik olarak hasta olmasına sebep olan sırları doktor kimliğiyle öğrenmek ister ve bu sırların peşine düşer. Bu noktada Arife'nin kişilik özelliklerini ortaya koyacak ve kimliğini okura etraflıca tanıtacak bilgilere ulaşılır. Arife'yi tanımak ve hastalığını teşhis etmek için Vezirhanı'ndaki içki meclislerinde ve cemiyetlerinde kadının eski âşığını bulan Şefik onun Arife ve diğer kadınlar hakkında söylediklerini işittiğinde erkek olarak kendi cinsinden utanıp erkek olduğuna bile pişmanlık duyacaktır. "Ah hınzırlar! İşte o iffet sahibi hanımcıkları rüsvâ-yı âlem eden siz değil misiniz? Hem bîçarelerin dâmen-i pâk-i iffetlerini telvis eder hem de isimlerini âleme destan edersiniz"[370] diyen Şefik'in meseleye kadınlar cephesinden baktığı görülmektedir.

Şefik'e rağmen cemiyet hayatındaki diğer erkekler için Arife gibi kadınlar içki meclislerinde konuşulan kadınlar olarak iffetsiz kabul edilmektedir. Ancak burada savunulduğu üzere hamiyetli bir erkek için kadınların ismini ve iffetini lekeleyerek halk arasında "rüsva-yı âlem" etmek söz konusu değildir. Hakkaniyetli bir erkek örneği olarak sunulan Şefik'in cephesinden bu durum erkeklerin hata ve kabahati olarak gösterilmektedir. Bu noktada Şefik'te kadını içine düştüğü durumdan kurtarma arzusu oluşacaktır. "O herifler zavallı kadıncağızı melekiyyet-i nisvaniyye derece-i mukaddesesinden kaldırıp levs-i pa-yı sefalet olacak menzile-i pestiye indirmişler. Ben onu yine evvelki mertebe-i melekiyyetine iade edemez miyim?"[371] Sonuç olarak Arife'nin mağdur olması ve adının kötüye çıkmasının sebebi olarak erkekler gösterilir. Yanında çalışan aklı başında ve yaşlı kadının da meseleyi saptadığı gibi Arife, hayatına girip ona sahip çıkacak bir erkeğe denk gelmediği için bahtsızlığının ve kadersizliğinin mağduru olmuştur.

Ancak buna rağmen Arife'nin yaradılışı iffetli olmaya meyilli olmadığından ahlâkî anlamda düşüş onun için kaçınılmaz olmuştur. Sevdavî tabiatlı, dilbaz, eli kalem tutan ve her istediği ile mektuplaşacak kudrete sahip bir kadın olarak tarif edilen Arife, aşk noktasında kendisine talim edilen iffetli kadınlık çizgisinde duramayacağını belirtmektedir. "Ya efendim kadın kısmında da hiç yürek olmayarak bir maymun gibi her ne talim olunursa onu mu icra

[369] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 95.
[370] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 77.
[371] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 120.

etsinler?"[372] diyen kadın kendi hürriyetinin savunucusu olur. Arife, aşk ve evlilik konusundaki tavrıyla da makbul kadın çizgisinden sapmıştır:

> "On altı yaşında dul kalan ve tabiati de biraz sevdavi olan kadının hali ne olur? Vakıa çok kocalar çıkıp arz-ı izdivac eylediler ise de o kadar sevdavi olan bir kadın her kocayı beğenebilir mi? Zaten sevip varmağa alışmış olduğundan yine sevip varmağa heves eder idiyse de tamam bir kimseyi biraz sevecek olsa derhal ondan bıktığı cihetle şu halde beş on adam ile öylece eğlendi. Nihayet gönlü sevdiği adam ile bir müddet eğlenip artık usanınca tebdil etmek gibi en safalı bir yol varken kocaya varmağa hacet kalır mı?"[373]

Arife'yi tanıdıktan sonra Şefik'in zihin dünyasında kadınlığın iki ucu olarak beliren Raziye ve Arife şahsında kadınlar ruh ve beden olarak tasnif edilir. Makbul kadın olan Raziye, "ruh" olarak manevi olan bütün ulvî his ve meziyetleri şahsında toplarken, Arife "cisim" olarak arzuya ve şehevî olana dair hisleri çağrıştırması ile kadınlığın süflî yönlerini temsil etmektedir. "Raziye bir ruh idi. Zaten Şefik ona «benim yeryüzünde bir meleğim!» dememiş miydi? Meleğin bir manası da ruh değil midir? Hâlbuki Arife dahi bir cisim idi. Hem de ne cisim! Nazar-ı iştiyak ve tahassürde tecessümden hiçbir an hali kalmayan bir cisim! Ama bundan dolayı Şefik'i tayip etmemeli."[374] Bu anlamda Arife'nin tüm özellikleri onu, erkekler tarafından arzulanan ancak toplum ahlâkına göre kabul görmeyen, toplum tarafından kendisine biçilen "kadın kimliğine" uygun tutum ve davranışlar sergilemeyen bir kadın hâline dönüştürecektir.

> "Ah benim melek Raziyeciğim! Dünyada sen birsin bir! Yeryüzünde bir meleksin! Arife ile senin aranızda ne kadar fark var! Kadınlığın iki hal-i mütezaddı her birinizde ayrı ayrı tecelli eylemiş. Kadınlıkta melekiyetten her ne varsa sende ve şehvaniyetten her ne varsa onda cem olmuş diye zihni Arife'den Raziye'ye ve Raziye'den Arife'ye intikal eyledikçe, bir züht ve takva sahibi adamın bir geceyi âlem-i fısk ve fücurda geçirmiş olmasındaki nedamet gibi bir nedamet hisseylerdi ki her halde o gecenin safasını da nefs-i emmareye inkâr ettirmek kabil olamaz."[375]

[372] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 85.
[373] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 78.
[374] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 97.
[375] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 89.

İki uç kadın imgesinin sınırlarının belirginleştirilmesi ve ahlâkî durumlarının muhakeme edilmesi romanın erkek kahramanı Şefik'in zihninde ve muhayyilesinde gerçekleşir. Şefik'in yaşadığı duygusal çelişkiler ve iç dünyasındaki bunalımlar yansıtılırken iki kadının ahlâkî durumu da çarpışmış olur. Ancak neticede romanın yazarının da takdir ettiği gibi melek tipli kadın, erkeğin sahip olmayı arzuladığı kadın olacaktır. Şefik gibi Avrupa'da okumasına rağmen ahlâkî anlamda saflığı ve bozulmamışlığı temsil eden aklı başında ve ağırbaşlı bir Osmanlı erkeğinin Raziye gibi bir kadın karşısında Arife'nin şuhluğuna ve şetaretine kapılma tehlikesi içinde bulunmasının sebebi kesinlikle tecrübesizliğine yorulacaktır.

Romanda davranışları ile kötülüğün temsili olarak sunulan Arife, etrafındaki insanlara verdiği zararlar ile ön plana çıkar. Arzularına sahip olamayan kadının yaptığı intikam planı, bir noktadan sonra tamamen romanın olay akışını belirlemektedir. Onun Şefik'le Raziye'yi ayırma planları etrafında gerçekleşen hadiseler bir noktada kötü kadının gücünü ve kudretini gösterse de eser sonunda bu durum tersine çevrilecektir. Arife'nin gücünü sağlayan unsurlar, sahip olduğu servet dolayısıyla yapacağı kötülüklere alet olacak ve bunlarda kendisine yardım edecek kişileri kolaylıkla bulabilmesinden ileri gelmektedir. Kendine yardım eden bir adamı Şefik'in peşine takan Arife, bunun yanında âşıklar arasında mektup taşıyan bohçacı kadını parayla kendisiyle işbirliği yapmaya ikna eder.

Tüm vakaya hâkim olan Arife Hanım, Şefik'le Raziye'yi tehdit eder ve bunun üzerine bir sözleşme yapılır. Tüm bunlara rağmen ondaki intikam hırsını körükleyen şey Şefik'e taahhüt ettirdiği bir sözleşmede yer alan isteklerine uymaması ve Raziye ile Şefik'in gizli buluşmalarına şahit olmasıdır. Bu gizli buluşmanın Arife tarafından baskına uğraması, sonradan planlanacak mahalle baskınıyla beraber gençlerin saf aşkının önünde nikâhlı kocadan bile daha büyük bir engel teşkil etmektedir. Raziye ile aralarına bulunan resmî nikâh dolayısıyla "kocalık hukukuna" sahip olan İskender Bey dahi haberdar olmaması sebebiyle de olsa bu denli meseleye müdahil olmamıştır. Arife, Raziye'yi Şefik'in evinde görerek sinir krizi geçirir. Bunun üzerine Raziye'nin namus ve iffetine dil uzattığından Şefik Arife'yi uyarıp hayatından çıkarır. Şefik'in aşkını elde edememenin hırsıyla intikam alma arzusu körüklenen Arife, Şefik'in hizmetçisi Neşe Kalfayı para ve elmaslarla kandırıp kendisine planladığı kötülüklerde hizmet eder hâle getirir.

Arife, Neşe Kalfa'nın evinde yapılan gizli buluşmaları öğrendiğinde mahalle baskınını organize ettirir. "Sevdiğiniz hanım, benim gibi aşüfte olmadığı için bana tercih ediyorsun

değil mi? Onu da benim gibi aşüfteler derecesine indirmek pek kolaydır"[376] diyerek Raziye hakkındaki intikam planlarını devreye sokmuştur. Arife'nin gerçekleştirdiği kötülüklerin en dikkat çekeni ise sahip olmak istediği erkekten soğutmak adına yine hemcinsi olan bir kadına yönelik kurduğu tuzak olur.

Arife, intikam almak istediği zaman, hemcinsi olan Raziye'nin namusu üzerinden bir plan yapmaya girişir. Şefik'in Raziye'ye olan aşkının küllenmesinin ancak düşük ahlâklı olması sebebiyle gerçekleşeceğine inandığından onun adını toplum nezdinde kirletmek adına fuhuş yapan bir "düzmece Raziye" hikâyesini uydurur. Şefik sürgünde iken Raziye'ye benzeyen Cevriye adlı bir kadını Raziye adıyla halka tanıtarak gerçek Raziye'yi kötü yola düşmüş gibi gösterir.

Kendisi de yaptığı kötülükler ve ıslah olmayan nefsi ile öne çıkan bir kadın olsa da Arife'nin sonunu hazırlayan kişinin ona yaptığı kötülükler ile bir erkek olduğu görülmektedir. Daha önce de sayısız erkekle gönül ilişkisinde bulunan bir kadın olarak sunulan Arife'nin aşk âlemindeki hâlini tasvir eden yakını Cevriye onun sevdiği erkekler uğrunda servetini tükettiğini dile getirir. "İki üç adamı birden sevdiğini gördüm. Ama gerçekten severdi. Her birisinde sevecek başka bir hâl bulurdu. Sevdiklerinin bazısından hediyeler, akçeler kabul eder ve bazılarına ise kendisi verirdi. Hatta sebeb-i felâketi de bu olmadı mı ya?"[377] Arife'ye son musallat olan erkek olan Şahbaz, ona yaptığı kötülükler ile kendisinden Şefik ve Raziye'nin intikamını almak için gönderilmiş biri olarak görülmektedir. Önce güzellikle yaklaşıp kadının kendisine olan aşkından, hamakat ve saflığından faydalanıp kurduğu hileler ve tuzaklar ile kadını kendisine bağlar. Daha sonra şiddet ve zorlama ile kadını haraca bağlayarak elindeki bütün varlığını kaybetmesine sebep olur. Bu yüzden Arife'nin başına gelen ceza da onun âşıklarından biri vesilesiyle gerçekleşmiş olur.

Arife, romanın sonunda tıpkı *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* (1874) romanındaki Madame Ilia veya *Jön Türk* (1910) romanının Ceylan'ı gibi intihar eder. Madame Ilia'nın davranışı kendini cezalandırması sebebiyle erdemli bir davranış olsa da Arife ve Ceylan'ın intihar etmesi daha farklı değerlendirilebilir. Bununla ilgili olarak Arife ve Ceylan gibi ölümcül ve kötü kadınların hayatlarına son verirken aldıkları kararlara, onları yönlendiren koşullara odaklanmak gerekir. Ceylan'ın ve Arife'nin intiharları, daha ziyade arzuladıklarına kavuşamamaları, arzu ettikleri şeye başkasının sahip olmasına ve bu sahiplikten dolayı yaşadığı mutluluğa şahit olmaları neticesinde gerçekleşir. Arife, Raziye ve Şefik'in kavuşup mutlu olmalarına dayanamadığı için hayatına son verir.

[376] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.
[377] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 300.

Romanın Arife gibi bir diğer ahlâkî olarak düşmüş kadın kahramanı da Arzuhalci İsmail'in sevgilisi olarak da tanıtılan Cevriye'dir. Bu kadın aynı zamanda bir dönem halkın dilinde dolaşan "düzmece Raziye" olarak romanda mühim bir yer edinir. İsmail ve Şefik adlı roman kahramanları, Raziye-Cevriye-Arife ekseninde maruz kaldıkları fuhuş hikâyeleri hakkında yaptıkları muhakeme ve sohbetlerde kabahati nihai olarak yine erkeklere yükleyeceklerdir. Yaptıkları muhakemelerden anlaşıldığı üzere Şefik'in kitabî bilgiye dayanan fikirlerine karşılık İsmail, insiyakî ve içgörüye dayanan görüşleri ile halkı temsil etmektedir. Şefik bir tıp insanı kimliği ve Avrupa'nın fikir dünyasından etkilenmiş görüşleri ile fuhşun insan hayatına verdiği zararı, özellikle manevi planda ahlâksızlığı temsil etmesi yanında maddeten de sebep olduğu illet ve hastalıklar nedeniyle kadınların hayatını olumsuz etkilediğini savunmaktadır. Şefik'in aydın ve bilim insanı kimliğine karşılık halktan biri olarak konuşan İsmail, burada dinlediği hikâyelerdeki vakalardan etkilenerek suçlu tarafın erkekler olduğunu ve cezalandırılmaları gerektiğini söyler. "Ben, işin böyle tabipçesini, filozofçasını bilmem. Benim bildiğim şu ki bir kadını nihayet şu Arife ve Cevriye haline getirmek için başından çıkaran hınzırların başını keserdim. Zira bir kadını bu hale koymak, adeta helak ve idam etmektir. O adama katil cezası verilse becadır."[378]

Arife gibi bir diğer kötülük kaynağı kadın kahraman da *Esrâr-ı Cinâyât* (1884) romanının Hediye Hanımı olur. Bu kadın diğer kadınlardan farklı olarak işlediği nitelikli ve organize suçlar ile kabahatlerini örtmek için devletin bürokratik güçlerini kullanmasıyla öne çıkmaktadır. İşlediği suçlar arasında hırsızlık, cinayet ve kalpazanlık bulunmaktadır. Hediye, kocasının maaşına denk olmayan, maaşın en az beş katıyla sağlanabilecek bir debdebe ve sefahat içinde yaşayan bir kadındır. Bu hayatı sağlayan gelirin kaynağının hile ve hırsızlık olduğuna dair halk arasında söylenegelen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler kadının emaneten aldığı mücevherleri düzmece hırsızlık vakaları ile gasp ettiğine işaret etmektedir. Hediye'nin yaptığı kötülükler arasında somut olarak gösterilen bazıları eserde şu şekilde zikredilmektedir. "İstanbul içinde kocasından hoşnut olmayarak boşanmak isteyen kadınlara merci ve nasıh olmaktan" başlayan suçları "en büyük irtikâp, sirkat ve katl"[379] olaylarına kadar uzanmaktadır. Bunlarda hem Halil Suri'nin maddi yardımlarını kullanmakta hem de Mecdeddin Paşa'nın nüfuzunu kullanarak onun görev ve yetkisini kötüye kullanmasına neden olmaktadır. Bu anlamda ortaya çıkan kötülükleri diğer kadınlara göre çok daha kolektif ve planlı olarak işletilmektedir.

[378] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 305.
[379] Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 133.

Okurun Hediye Hanım ile tanıştığı sahnede, bir gazete haberi vasıtasıyla kadının yaptığı tüm kötülükler ve ona yönelik suçlamalar gözler önüne serilir. Bunun üzerine romancı, gazeteci kimliğinden güç alarak bir kimseyi kamunun vicdanı önünde haklı veya haksız olarak itham etmenin yanlışlığına ve gazetecilik ahlâkına ters düştüğüne değinir. "(…) bir gazetecinin onu itham edebilmesi muhik olamaz. Hele mahkemeye davet olunmasını icap eden işten maada işlerden bahsetmesi ve bu sırada mâ-sabak-ı ahvâlini dahi hikâyeye girişmesi hiç caiz olamaz. Bunlar hep mahkemenin hakkı olan şeylerden olup, gazeteci ise mahkemenin mertebe-i sübuta vardırdığı şeyleri ancak hikâye edebilir."[380]

Burada okurlara gazetecilik etiği ile ilgili dersler veren yazar, basın ve adalet sistemi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini basit bir hikâyeyle gözler önüne serer. Karmaşık meseleleri basitleştirerek okurun bilgi dağarcığına mal etmek konusunda son derece başarılı olan Ahmet Midhat Efendi, gazetecilerin şahsi yorumlar ile devam eden mahkemelere müdahil olmalarının sakıncalarını bildirir. Bu doğrultuda *Esrâr-ı Cinâyât* romanının kahramanı Hediye'nin, kendisine dolandırıcılık isnad edildiği gerekçesiyle gazeteye dava açacağını bildirir. Ancak bunun üzerine gazete de kanıtları olduğuna dair açıklama yaparak hanımın iddialarına karşı boyun eğmez. Bunun yanında suça karışan bir kadının başından geçenler dönem insanının son derece ilgisini çektiğinden gazete tirajlarını da artırmıştır.

> "Kendisi otuz beş yaşını atlamış ve "orta yaşlı" unvanını istihkak kesp eylemişse de, bazı orta yaşlı kadınlar vardır ki, âdeta yenini yakasını salıvererek adeta ihtiyar görünürler. Hediye hanım bunlardan değildir.
>
> Çeki düzeni yerinde olduğu gibi, çekiye düzene de liyakati vardır. Bazı kadınlar gibi süsü, ziyneti üstünden kaçıp gitmez. Boyda boyludur, vücutta vücutludur. Beyazdır, kaş göz sahibi, dilber bir kadındır. Hele o kadar da naziktir ki söz söylediği zaman herkesi güftâr-ı şîrînine hayran eder."[381]

Yukarıdaki alıntıda tasvir edildiği gibi güzelliği ve çekiciliği ile dikkat çeken kötülük temsili Hediye Hanım, bu vasıflarını yaptığı kötülüklere alet edecektir. Kurduğu hileli ve kanun dışı işlerde kendisini seven erkekleri kullanan bu hanımın, dış görünümünün güzelliği ve dilber tavırlarından romanın birçok yerinde bahsedilmektedir. Erkekleri kendine her yerde hayran bırakan, onlara akıl tutulması yaşatan kadının bu hâli herkes tarafından tasdik edilmektedir. "Hediye Hanım tahkikat-ı evveliyye komisyonunda isbât-ı vücûd eylediği

[380] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 96.
[381] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 98.

zaman, kâtiplerin hayretlerinden nasıl olup da kalemleri düşmedi? Nasıl olup da gözlükleri burunları üzerinde zıp zıp sıçramadı?"[382]

Buna rağmen bu güzelliğini kendi şehevî arzuları için kullanmaz, erkeklerle kurduğu gönül ilişkilerinden daha ziyade maddi çıkarlarını gözetmektedir. Kalpazan Mustafa, Halil Suri, Mecdeddin Paşa ve eserde anılmayan birçok erkekle ilişkisi her zaman yaptığı kötülük ve hilelerde kurduğu ortaklık dolayısıyla gerçekleşir. Bu anlamda kadının güzelliğini bir araç olarak kullanıp erkekleri kendisine hizmet eder hâle getirdiği görülür. Sözleriyle etrafındaki erkekleri kontrol eden ve onlara her istediğini yaptıran kadın, onlar üzerinde bir iktidar alanı kurmuştur. Onun kötülüğünün kaynağı da bu yüzden tamamen çıkarcı kişiliğinden ileri gelmektedir.

Dişiliğini kullanarak devletin idari güçlerini yaptığı usulsüzlüklerde kendine hizmet eder hâle getirmiştir. Namussuz, savurgan ve sefahate düşkün bir kadın olmasına rağmen halk önünde kendisini "dul muhaddere" olarak tanıtmaktadır. Beyoğlu mutasarrıfı Mecdeddin Paşa ile olan ilişkisi dolayısıyla her türlü çirkin eylemine karşılık kanun önünde korunup kollanmaktadır. "Mecdeddin Paşa, vakıa pek büyük bir adam ise de size göre büyüktür. Yoksa eteğimi kaç defalar öpmüş olan bir adamdır. Hem bende onun gibi daha birkaç tane Mecdeddin Bey, Mecdeddin Efendi vardır ki, her ne emretsem derhâl icrasını dahi cana minnet bilirler."[383] diyen kadın onu kendisine köle ettiğini iddia eder.

Romandaki cinayet soruşturmaları kapsamında gazeteci Osman Sabri'nin "ak ağa" olarak adlandırılan sakalsız ve kadın kılığına girmeye müsait dış görünüşüyle dikkat çeken iş ortağı Hafiye Necmi mücevher tellalı kılığında Hediye ile dostluk kurar ve bu vasıtayla Hediye'nin konağından bilgi akışını sağlar. Hediye'nin el koyduğu mücevherler dolayısıyla soruşturmacı Osman Sabri'nin yargılandığı dava dolayısıyla mahkemeye çıkarılan Hediye Hanım, sonuç olarak üç senelik kürek cezasına çarptırılır. Ancak buna rağmen kadının yaptığı kötülüklere karşılık aldığı ceza yeterli görülmediğinden romanın sonunda "el-cezâü min cinsi'l-ameli" hükmü doğrultusunda büyük bir ceza görür. Elli yaşından sonra geçirdiği çiçek hastalığı ile iki gözünü kaybeden kadın, etrafındaki fırsatçıların güçsüzlüğünden faydalanıp mallarını ele geçirmesi ile dilencilik yapmaya kadar düşecektir.

Romanda sık sık İkinci Abdülhamit idaresinde adalet sisteminde yapılan ıslahatlardan övgüyle bahsedilse de, Hediye Hanımın mahkemede aldığı ceza yetersiz bulunur. Kanuna uygun bir muhakeme süreci yürütüldüğünden kadın hakkındaki ithamlarda kanıtların suçlarını ispatlamakta yetersiz olması onu kanun önünde beraat ettirir. Bu örnekte görüldüğü üzere

[382] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 122.
[383] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 157.

ilahi adalet mekanizmasını romanlarında işleten yazar, kötü kadını sonunda büyük bir cezaya çarptırmaktadır.

Ahmet Midhat, *Dolaptan Temaşa*'da (1890) Leyla adlı hafif bir kadının şahsında kadındaki iffet ve namus yoksunluğunun toplum hayatına verdiği zararları tartışmaya açar. Yeniçeriliğin henüz ilga edilmediği bir zamanda geçen gerçek olaylara dayandırdığını söylediği bu hikâyede cinsel ahlâksızlık gösteren bir kadının başından geçenler hikâye edilir. Leyla bir memur ile evli, aynı zamanda yeniçerilerden belalı bir âşığı da bulunan hovarda meşrepli bir kadındır. Evlendiği adama kendisini kılavuzlar vasıtasıyla "ırzı, namusu yerinde bir taze dul"[384] olarak tanıtmıştır. Ancak evlendikten sonra da serbest davranmaya devam etmiştir. Balat'ta bir evde yaşayan bu kadın yoldan geçen tanımadığı bir adamı teklifsiz bir şekilde evinde misafir edecek kadar cesur bir kadındır.

Bu hikâyede geçen kadın konusunu, özellikle kadın iffet ve namusu konusunu ele alırken, bahsi geçen üç erkeğin ve erkek olduğu varsayılan hikâye anlatıcısının Leyla gibi bir kadın hakkında aldıkları tavır ve edindikleri kanaatleri doğrultusunda düşünmek gerekir. Burada üç tip Osmanlı erkeği temsil edilmektedir. Bunların her birinin Leyla hakkında geliştirdikleri tutum farklıdır. Yazar, bu erkekleri sırasıyla Leyla'nın Balat'taki evine misafir ederek bu tutumları sergiler. Behram Ağa aklı başında, kendine hâkim, namuslu dükkân sahibi orta halli bir Osmanlı erkeğini temsil eder. Zorlu Mustafa kabadayı, zorba, uzlaşmasız bir yeniçeri temsilidir. Ahmet Ağa ise bir paşanın dairesine (Koç Burun Selim Paşa'nın dairesi) mensup, itidalli, aklı başında, namusuna ve haysiyetine düşkün bürokrat bir Osmanlı erkeğini temsil eder.

Behram Ağa için Leyla'nın evi fuhuş mahallidir. Tesadüfen geldiği bu evde yaşadıkları sebebiyle onun hayatının en enteresan akşamı gerçekleşir. Gönülsüz bir şekilde biraz da mecburiyetten, gece vakti İstanbul kentinin tekinsizliğinden ürktüğü için, bir yandan da Leyla'nın zorlama ve tehditleri yüzünden bu evde kalmayı kabul eder. Ancak Leyla'nın güzelliği zamanla onun da ilgisini çekecek, iffetli ve kendine hâkim Behram Ağa bu kadınla geçirdiği eğlenceli saatlere alışıp bundan hoşlanacaktır. Daha önce kadın cinsiyle pek karşılaşmamış olan Behram Ağa, eğlence hayatına ve kadın güzelliğine aşina değildir. Leyla'nın ona gösterdiği sefahat ve hizmet hoşuna gider ve tüm bunlar Leyla'yı kendi karısıyla karşılaştırmasına, karısının çirkinliği hakkında hayıflanmasına neden olur. Hatta bununla birlikte karısını aşağılayıcı ifadeler dahi kullanır. "Kaşık düşmanı" karısı "tazeliği zamanında bile çehre züğürdü"[385] bir kadındır. Yirmi senelik evlilik hayatında belki de ilk kez

[384] Ahmet Midhat Efendi, "Dolaptan Temaşa", *Letaif-i Rivayat*, s. 686.
[385] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 679.

karısından şikâyet eder ve onun "dört lakırdıyı bir yere getirip de ağzından tatlı bir sohbet"[386] çıkmayan bir kadın olduğunu düşünür. Böyle bir hayat yaşadığını fark eden Behram Ağa gibi bir adam "en dil-pesend, en nazar-rüba, dilbaz, kurnaz, şen şatır, cerbezeli elhâsıl mükemmel bir karı"[387] karşısında tam yoldan çıkacakken araya belalı âşık ve gerçek kocanın girmesi ile biraz da korkunun etkisiyle normal ve sıradan hayatına geri döner.

Leyla'nın kocasıyla tanışması ve evlenme sürecine bakıldığında kadının kimliğiyle ilgili olarak erkeği kandırdığı görülür. Ahmet Ağa, atıyla civardan geçerken camdan gördüğü Leyla'ya vurulduğu için kılavuz kadınlar aracılığıyla soruşturduğu Leyla'nın iffetli ve namuslu bir "taze dul" olduğunu öğrenerek onu nikâhına alır. Ancak bir ay bile geçmeden Leyla'nın para için ahlâka uygun düşmeyen davranışlarda bulunan, erkekleri eğlendiren, yeniçerilerden belalı bir âşığı olan bir kadın olduğunu öğrenecektir. Diğer iki erkek gibi Ahmet Ağa da Leyla'nın güzelliğine aldanmıştır ki onu öldürürken bile bu yüzden kadının yüzüne bakmak istemez. Yüzüne baktığında güzelliğine dayanamayıp öldürmekten vazgeçeceğinden korkar. Leyla'nın güzelliğini beğense de hiçbir zaman onu eş olarak benimsemediğini kadından hemen vazgeçmesi ortaya koyar. Kadını kendi namus ve haysiyetinden üstün görmez. Ahlâksız bir kadın olduğunu fark ettiği anda ilk aklına gelen onu boşamak olur, özellikle evin dışında boşayarak bunu diğer insanlara duyurmak ister. Kendisi hem evden hem kadından vazgeçer.

Ahmet Ağa'nın Leyla'yı Balat'taki bu evin camında görüp beğenmesinden anlaşılacağı kadarıyla evin sahibi Leyla'dır. Leyla ile evlendikten sonra Ahmet Ağa bu eve yerleşmiştir. Ancak Leyla evlendikten sonra bile eğlence kadını olarak para kazanmak ve evinde eğlence meclisleri düzenlemek, âşığını bu evde kabul etmek gibi huylarından vazgeçmez. Herkesten gizli bir şekilde, evinde çalışan hizmetçilere dahi açık etmeden eski yaşantısına devam eder. Burada dikkat çeken bir nokta da evli kadın Leyla hakkında hiçbir detayın hikâyede bulunmaması, onun evlilik hayatında nasıl bir kadın olduğunun sunulmaması, hikâye okurlarının yalnızca eğlence kadını Leyla'nın yaşantısına şahit olmasıdır. Evliliği boyunca bir aylık süre içinde herhangi bir hovardalıkta bulunduğuna dair bir işaret olmadığı için ilk macerasında mı yakayı ele verdiği hakkında tahmin yürütmek zordur. Kocası Ahmet Ağa'nın evden ne sıklıkta ayrıldığı, geceleri gelmediği zamanlar olup olmadığı da bilinmediği için kadının âşığıyla nasıl görüştüğü, bunlar dışında başka bir erkeği kabul edip etmediği hakkında tahmin yürütmek güçtür.

[386] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 679.
[387] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 679.

Eserde Leyla, para düşkünü bir kadın olarak çizilmektedir. Behram Ağa'yı para için kabul eder. Ancak kocası onun paraya ihtiyacı olmadığını söylemektedir. Her ihtiyacını karşıladığını düşündüğü bu kadından beklediği kendi iffetini koruması ve namusunu kirletip diğer erkek kalabalığının dilinde konuşulur hâle gelmemesidir. Toplum içinde saygın bir konumda bulunan, önemli insanların yanında çalışan Ahmet Ağa, evlendiği kadından toplumsal ahlâk kurallarına uyması, iffetli ve namuslu olması gibi hasletler beklemektedir. Ancak bu ahlâkî olgunluğu göremediği için karısından sonra hiçbir kadına güvenmediği, kadın türünden yılgınlık getirdiği için bir daha evlenmez.

Kadının hem kocasından hem de âşığından korkmasının sebebi onların zarar verme potansiyelleri olması ve şiddete yatkın mizaçta bulunmalarıdır. Toplumun suç ve şiddetle anılan, fiziksel gücü temsil eden iki sınıfından erkekler kadında korku uyandırmaktadır. Bu yüzden hovardalık âleminde yakalandığında başına gelecek felaketlerden tedirginlik yaşamaktadır. Bu anlamda Ahmet Ağa'nın namus anlayışı hakkında konuşmadan önce onun karısının âşığına sunduğu çözüm önerisini ve meseleye karşı tavrının belirtildiği sözleri ele almak gerekir.

> "Şu dakikada ev benim evim ve şu karı benim karımdır. Evime, karımın yanına gelmiş olan bir yabancıyı dışarıya çıkartmayacak olur isem gayretsiz, namussuz bir adam sayılırım. Fakat dışarıya çıktıktan ve karıyı tatlîk eyledikten sonra ne bu hane ve ne içindeki karı benim olmayacağından sen buraya girip kırk yıl da çıkmayacak olsan yine benim namusuma taarruz etmiş sayılmazsın. Anladın mı karındaşım!"[388]

Kendisini aldatan eşini ve onun âşığını öldüren adamın kaygısı yalnızca "namusunun kirletilmesinin" kamusal alanda erkekler tarafından söylenmesiyle "adının çıkması, isminin lekelenmesi"dir. Paşa daireleri, kahve ocakları, koğuşlar gibi erkeklere ait mekânlarda konuşulanlar, dedikodu malzemesi olan meseleler o dönemde erkeklerin hayatında büyük bir ehemmiyete sahiptir. Bir erkek için önemli olan bu mecralarda adının karalanmamasıdır, bunun dışında cinayet işleyen biri olarak Ahmet Ağa, hükümetin herhangi bir cezaî yaptırımından çekinmez. "Ben her vechle başımı kurtarmaya muktedirim. Irım da benim için kırım da!"[389] diyerek kendisini himaye edenlere güvenmektedir.

[388] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 687.
[389] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 698.

Bir paşanın dairesine mensup olarak çalışan Ahmet Ağa'nın devleti temsil ettiğini düşünürsek onun, önce yanlış yolda gördüğü yeniçeriyi uyarması dikkat çekmektedir. Bir kadın için "murdar, aşüfte olarak gördüğü bir kadın için" bir "yiğit yeniçeri"nin kanına girmek istemez. Erkek fizik gücünü önemseyen devlet kurumları özellikle askerlik kurumu, bir kadın uğruna bu erkeğin, "yiğit bir askerin" hayatına son vermeyi uygun görmez. Burada kadının değersiz bir varlık olduğu üstü kapalı olarak yansıtılır. Kadın ancak iffetli olduğunda, kendisini himaye eden erkeğe (baba veya eş vs. aile büyüğünden bir erkek) sonsuz ve koşulsuz itaat gösterdiğinde değerli hâle gelir.

Hikâyede anlatıcı yazarın iffetsiz gördüğü Leyla hakkındaki tavrı, iffetsiz kadının değersizliğini ortaya koyduğu şu kısımdan anlaşılmaktadır. "Arslan gibi adamların namuslarını paymal eden o esafil-i nisvanda ne yürek kalmıştır ki onun hissiyatı hakkında it'ab-ı efkâra lüzum görülsün. Ne kocasının namusunu ne kendi haysiyetini takdis istidadından tecerrüd eylemiş bulunan bu misilli çirkaplarla fikir ve nazarı asla it'ab etmemelidir. Onların çirki, keraheti fikre, nazara da serpilip bulaşacak imiş gibi bir ihtimal ile televvüslerinden de korkulur."[390] Hatta yazar, hikâyede kendi konuştuğu yerlerde de Leyla için "habise-i mekkâre" nitelemesini kullanır. Onun Leyla hakkındaki olumsuz kanaati çok nettir. Yazar, böylece okurunu da etkilemiş olur.

Behram Ağa, Ahmet Ağa'nın namus uğruna işlediği günahı takdir eder ve kadını aşağılar. "Sizin ne kadar namuslu bir adam olduğunuz işte icraatınızla tahakkuk etti ise de ne idüğünü bilemeyerek aldığınız bu habis batakçı mı imiş ne imiş a birader!..."[391] Ancak bunu can korkusuyla kendini affettirmek için mi yoksa gerçekten işlenen cinayetleri takdir ettiği için mi söylediği anlaşılamamaktadır. Behram Ağa'nın Leyla gibi bir kadın hakkında kesin kanaati hikâyenin geneline yayılan tavırlarından ve söylediklerinden çıkarılabilir. Zaten Behram'ın söyledikleri karşısında Ahmet Ağanın öfkesi yeniden Leyla'ya yönelir ve onun cansız bedenine bile öfke ve gazap ile bakar. Behram'dan işlediği cinayet hakkında takdir dolu sözler duyunca iftihar ve gurur ile kendisinden geçer. Ahmet Ağa'nın "nev-i nisvandan yılgınlığı" sebebiyle bir daha hiç evlenmemesi ve Behram Ağa ile sıkı bir dostluk kurması hikâyenin garip bir sonla bitmesine yol açar.

Batı hayranı ve alafranga ailelerde yetişen genç kızların yazarın eserlerinde görünmesi Felatun Beyin kız kardeşi Mihriban ile başlarken, yazarın son romanı *Jön Türk*'teki Ceylan karakteri ile bu tip kadınların en uç örneği sunulmuş olur. Alafranga hâlleriyle öne çıkan dört genç kız üzerinden tartışılabilecek meselede bu bölüme iki kadın kahraman alınmıştır.

[390] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 688.
[391] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 696.

Karnaval'ın (1881) Şehnaz'ı ile *Jön Türk*'ün (1910) Ayşe Ceylan'ı yaptıklarıyla etrafına zarar verirken; *Bahtiyarlık*'ın (1885) "Matmazel Nusret'i" diğerleri gibi bilinçli olarak kötülüğe yönelen bir kişi değildir. Diğer bir alafranga genç kız olan *Felatun Bey ve Rakım Efendi*'nin (1875) Mihriban'ı ise, evlendiğinde kocası sayesinde gördüğü geleneksel terbiye ile makbul bir kadına dönüşür.

Karnaval (1881) romanının Şehnaz'ı kişilik özelliklerindeki bozukluklar ve Müslüman Osmanlı kadınına yakıştırılamayan hâl ve hareketler içinde bulunduğundan alafranga kadının olumsuz örnekleri arasında yer alır. Yazarın eserlerinde alafranga genç kız temsillerinin ilk örneği aslında Felatun Beyin kız kardeşi Mihriban'dır. Ancak Mihriban, evlendikten sonra makbul bir kadın kimliğine bürünmüş ve gençliğindeki hoppalığını bir kenara bırakmıştır. Buna karşılık *Karnaval*'ın Şehnaz'ında herhangi bir teeddüp belirtisi görülmez. Nedeni olarak öne sürülebilecek unsur Mihriban gibi aklı başında bir Osmanlı beyefendisiyle evlenmemiş olmasıdır. Şehnaz'ın kötü evlilik deneyimi nedeniyle roman boyunca hiçbir şekilde nefsinin ıslah olmadığı görülür.

Şehnaz, dört kadınla evli zengin bir adam olan Bahtiyar Paşa'nın ilk eşinden olan on yedi yaşındaki kızıdır. Romanda belirtildiği gibi üç yıldır kendisine arkadaşlık etmek için konağa alınan besleme Hasna ile vakit geçirmektedir. Şehnaz'ın en belirgin özellikleri dış görünüş itibariyle çirkin olduğunun belirtilmesi ve eğitilmesi için maddi imkânlara fazlasıyla sahip olmasına rağmen cahil kalmasıdır. Şehnaz'ın en sevmediği iki kişinin romanın en olumlu erkek ve kadın şahısları olması da dikkat çeker. Bu kişiler, evlerine gelen Resmi Efendi ile onun yakını olan ve Şehnaz'a arkadaşlık etmesi için konağa alınan Hasna'dır.[392] Şehnaz'daki kıskançlık duygusu ve ikiyüzlüce de olsa övülmekten hoşlanan kişiliği bu kişilere olan nefret duygusunu yönlendirmektedir.

Şehnaz alafranga meraklısı babanın idaresinde yetişmiş ve yanlış yolda eğitilmenin kurbanı olmuş genç bir kadın olarak *Karnaval* romanının şahıs kadrosuna dâhil olur. Şımarık ve hoppa bir genç kız olarak öne çıkan Şehnaz, aldığı eğitim ile göze çarpmaktadır. Şehnaz'ın eğitimi için tutulan Fransız mürebbiye ve müzik öğretmeni aslında eğlence hayatının içinden gelip gerçekte eğitmenlikle alakası olmayan kadınlardır. Madam Mirsak isimli bu mürebbiye Şehnaz'ın roman okumasını yasaklamıştır. Buna rağmen Şehnaz, Mirsak'ın kütüphanesindeki bütün "açık romanları" okumuştur. Müzik öğretmeni Madam Gabat da onun ahlâkının bozulmasında etkili olur. Şehnaz'a yaranmak için tavizler veren Fransız mürebbiyeler

[392] Hasna'nın öne çıkan özellikleri ve hayatının nasıl bir istikamet aldığı tezin birinci bölümünde tartışılmaktadır.

sonunda onun her istediğini yapmak zorunda kalırlar. Şehnaz onları babasına şikâyet ederek kovmakla tehdit eder.

Şehnaz, bir genç kız için tasvip edilmeyecek kadar zeki ve fettan yaratılışa sahiptir. İtaatkâr davranmaması ve etrafındakilere kötülük yapması onun en belirgin hâlini gösterir. "Şu kadar ki bu kızın zekâsını yüz kadına taksim etselerdi o kadınların her birini de başka başka olarak zeki ve fettan birer kadın olmak üzere kabul ederdiniz. (…) Bu kız ihtiyar olursa şüphe yok şeytanı dahi aldatan koca karıyı da aldatacak bir acuze teşkil eder."[393] Hemen her konuda aşırılık içinde davranan bu genç kız, içinde bulunduğu davranışlar ile romanımızda görülebilecek yozlaşmış aykırı kadın tiplerinden biri olacaktır. Hoppalığı ve arzu ettiği her şeyi yapma isteğini baloya katılma hevesine kadar uç noktaya getirir. "Genç erbab-ı sefahatin rezalet mahalli"[394] olarak görülen balo ve karnavallar, gayrimüslim azınlıkların ve yabancıların katıldığı etkinlikler olup İstanbul'da bir Müslüman'ın hele ki seçkin sınıfa mensup bir Müslüman kadının baloya gitmesi olağanüstü bulunacak bir hadisedir. Buna rağmen inatçı ve şımarık Şehnaz'ın gayrimüslimlerin balosuna gitmeyi arzu etmesi ve konak çalışanlarını kendisine yardım etmesi için tehdit etmesi neticesinde romanın en ilginç hadiselerinden biri gerçekleşir.

Fransızca hocası Madam Mirsak'ın odasından gizlice kitap alacağı vakit fark ettiği saklanmış balo esvaplarını görünce baloya gitme hevesine tutulan Şehnaz, bundan sonra başına gelecek felaketleri kendi eliyle hazırlamış olur. Madam Mirsak, Şehnaz'ın tehditleri yanında "Zavallı genç kızcağız! Yarın gelin dahi olacak. O zaman hiç de dünyasını göremeyecek binaenaleyh balo gibi bir şeyi görmeyi elbette ister. Lâkin gitmek tehlikesi pek büyük de onun için korkuyorum."[395] diyerek hem kendini ikna eder, hem de Şehnaz'ın isteklerinde haklı olduğuna inanır. Ancak baloda kopan iki rezaletten biri Mösyö Hamparson karısı yerine başka bir mor elbiseli kadını tartaklaması ve karakola düşmesi ile Şehnaz'ın kaçırılması hadisesi olur. Hamparson erkek olması ve serveti dolayısıyla sahip olduğu itibar nedeniyle kendisini kurtarırken diğer vakada Şehnaz büyük zarar görecektir. Balo hadisesinin üstünü kapatmak için Şehnaz hızlı bir şekilde evlendirilir.

Alafranga yetişen Şehnaz, balo skandalının sonrasında kendisi gibi alafranga meraklısı Zekayi ile evlenir. Zoraki evlilikler de temeli sağlam olarak kurulmayan örnekler olarak romanlara konu edilmektedir. Bunlardan biri de *Karnaval*'da Zekayi ile Şehnaz arasında kurulan tesadüfler ve yanlışlıklar silsilesinin eseri olan evlilik birliğidir. Gözüne kestirdiği

[393] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 51.
[394] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 177.
[395] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 182.

kadınlara aşk mektubu yazan Zekayi, Bahtiyar Paşa konağının iffet ve güzelliğiyle dikkat çeken üyesi Hasna'ya aşkını anlatan bir mektup yazar. Ancak hitap kısmında bir isim bulunmayan bu mektup yanlışlıkla Şehnaz'a yazılmış olarak kabul edilir. Şehnaz tarafından memnuniyetle karşılanan bu durum, zamanla büyük servet nedeniyle Zekayi'nin de bu ilişkiye ikna olması ile zoraki bir nişanlılık ile sonuçlanır.

Fransız mürebbiye, Şehnaz'a yazılan mektubu babasına gösterdiği vakit Bahtiyar Paşa, kızının alafranga usulünde gerçekleşen flörtüne sevinerek bu evliliği memnuniyetle karşılar. Zekayi'yi terbiyesi ve asaleti nedeniyle kızına uygun bulduğundan onun babasının konağına giderek meseleyi açar. Tamamen Batılı tarzda bir hayat yaşayan bu adam, kızının evlenmeye karar verirken modern bir usul benimsemesi konusundaki sevincini Zekayi'nin babasına da coşkulu bir şekilde dile getirecektir. "Efendim bu alafranga denilen şey başka bir şeydir. Liberte!.. Hürriyet! Serbestî öyle ya! Bir erkeğe bir kadın lâzım. Bir kadına da bir erkek. Artık anaların, babaların bu hürriyet-i tabiiyyeyi tahdit etmeleri neden iktiza etsin?"[396]

Bu dengesiz bulunan ilişki İstanbul'un özellikle Beyoğlu'nun cemiyet hayatında konuşulur ancak bu sohbetlerde alaycı bir ton hâkimdir. Resmi de Madam Hamparson'a bu nişanı haber verirken onlar da durumun garipliğine değinerek roman malzemesi olacağını düşünür."[Madam Hamparson]-Ah neredesin Paul de Kock neredesin? İstanbul'a gelsen a? Burada senin için paha yetişmez zeminler kendi kendisine teşekkül ediyorlar. Resmi- Hayır! Paul de Kock'u çağırmayın! Moliere'i çağırınız da Zor Nikâh'ını burada, İstanbul'da yazsın!"[397] Sonunda kayınpederi Bahtiyar Paşanın bütün servetini soyan Zekayi bu paraları metresleriyle yiyerek Paris'e kaçar. Bunun üzerine Paşa kızının eşiyle olan nikâhını bozar.

Ahmet Midhat'ın son romanı *Jön Türk* (1910), dönemin politik olaylarına karşı mesafeli duran yazarın adı itibariyle siyasî bir çağırışım barındıran eseridir. Bu eserin politik olup olmadığı hakkındaki tartışmaları bir kenara bırakarak, kadın meselesi çerçevesinde yazarın kurgulamış olduğu kadın karakterlerine odaklanacağız. Bu romanın ana karakteri bir kadındır. Ayşe Ceylan, romanda olayların akışına yön veren kadın olarak önemli bir konuma sahiptir. Ceylan küçüklüğünden beri arkadaşı olan Nurullah'a âşıktır ve gizlice onu uyutarak zorla birlikte olur ve hamile kalır. Bunu öğrenen Nurullah, Ahdiye isimli hiç tanımadığı bir genç kızla evlenmeye karar verir. Düğün günü, Ceylan'ın intikam almak için kurduğu tuzakla Nurullah Jön Türklerden olduğu için sürgüne gönderilir. Sürgünde çalışkanlığı sebebiyle işlerini yoluna koyan Nurullah, eşini ve ailesini de yanına aldırarak hürriyetin ilânına kadar mesut bir hâlde yaşar. Onların mutlu aile tablosuna dayanamayan Ceylan, kendini yakarak

[396] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 130.
[397] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 143.

intihar eder. Romanda kötülük yapan kişiler ağır cezalara mahkûm olurken, kader kurbanı iyi karakterler de ödül olarak mutlu mesut yaşamlarını sürdürür.

Ceylan kadınlık erdemlerinden yoksun bir karakter olarak çizilir. Serbesttir, utanma duygusu yoktur. Burada dikkat çeken husus, kötü karakteri ile belirginleşen Ceylan'ın yaşantısı ve davranışlarının kaynağı olarak yetiştiği çevrenin gösterilmesidir. Ceylan'ın yetiştiği ortam, babasının da mensup olduğu dairedir, onun karakteri bu dairedeki kişiler tarafından şekillendirilir. Babası pek büyük bu dairenin kethüdası olarak çalışır, annesi Sezayıdil Hanım da bu daireden azat edilerek Kâzım Bey ile evlendirilen eski bir cariye, perendebazdır. Sezayıdil, rakkase olması sebebiyle romanda hafifmeşrep bir kadın olarak gösterilir. Anne ve babasının okura tanıtılırken alafranga ve eğlence merakına vurgu yapılması, Ceylan'ın nasıl bir aileden geldiği konusunda ilk sunulan ipucudur.

Değerlerden kopuk bir ailede, karmaşık bir ortamda büyüyen Ceylan'ın nasıl yetiştiğini anlatan romancı onun erken yaşlardan itibaren zekâsıyla ve iletişim gücü ile insanları eğlendirdiğini bu yüzden babasının bağlı olduğu dairede insanlar arasında ilgi uyandırdığını söyler. Ceylan'a gösterilen rağbet sürekli artar ve o çoğu zamanını genç yaşlı birçok kadının arasında geçirir hâle gelir. "Cariyelerin koğuşlarında bu kız pay edilemiyor, kucaktan kucağa atılıp kapılıyor, esmer yanakları üzerine günde bin buse konduruluyordu."[398] Ceylan'ın bu hâli onun kendine güvenen kişiliği ve cüretkârca konuşma eğilimi üzerinde etkili olmuştur.

Sürekli sorgulayan ve konuşan Ceylan'ın bu özelliğine, yabancı dil öğrenmesi ve aile kontrolünden geçmeyen eğitim içeriği de eklenince Ceylan gibi dönemi için erken bir örnek olan genç kız profili ortaya çıkacaktır. Bu yüzden Ceylan'ın kişiliğini yaratan hususlar, hiçbir unsuru atlamadan romanda ayrıntılarıyla tasvir edilir. Ceylan küçük yaşından itibaren konakta etrafında gördüğü Çerkez cariyeleri ve Fransız mürebbiyeleri taklit ederek büyür. Bu cariyelerin dans ve çalgı konusundaki yeteneklerini görür ve onları taklit eder. Onu yetiştiren etrafındaki Fransız kadınların sevgilileri ile görüşmelerine ve diğer davranışlarına, serbest hayatlarına şahit olur. Esas adı Ayşe olmasına rağmen o, kendisine Fransızca aslından esinlenerek Ceylan mahlasını edinir.

Ceylan'ın, Ayşe ismini beğenmeyerek kendi ismini Ceylan olarak değiştirmesi onun kişiliği için önemli bir ipucudur. Fransız mürebbiyelerin kendisine sevgi ifadesi olan "ma biche" kelimesiyle seslenmesi ve biche kelimesinin dişi geyik, ceylan anlamına da gelmesinden ilham alıp kendisine Ceylan denmesini ister. Ceylan'ın kendi kimlik ve kişiliğini

[398] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 63.

kendisinin çizmesinin somut bir ifadesi olarak hür bir şekilde kendi ismini değiştiriyor olması bu yüzden önemlidir. Bu hususu daha da öne çıkaran unsur, yazarın romanın kadın haklarından bahsettiği kısmında kadının kendine ait bir isme sahip olma hakkının bile bulunmadığını söylemesidir. Bu konuda Avrupa'da kadınların evlenmeden öne "Matmazel Ahmet" gibi babalarının ismiyle, evlendikten sonra ise "Madam Ahmet" gibi kocalarının ismiyle çağrıldıklarını; küçük isim olarak görülen esas isimlerinin ise sadece yakın akrabalar arasında kullanıldığını belirtir. "Kadının ismi bile yoktur"[399] ifadesini kullanan yazarın, kendi ismi olan Ayşe'yi alaturka bularak beğenmeyen kadına kendisine Ceylan ismini aldırması ve bunu topluma benimsetmiş olması dikkate değerdir.

Öğrenmeye en açık olduğu yaşlarda kötü örneklere maruz kalan Ceylan'ın olumsuz ve toplumun takdir ettiği genç kız görünüşüne aykırı bir şekilde yetişmiş olmasında çevre ve aile faktörü başı çeker. Ceylan, yetişme çağında en büyük desteği babasından görür, Çerkezceyi öğrenmeye hevesli olduğunu görünce babası ona "Kızım Çerkezceyi ne yapacaksın, asıl Fransızcayı öğren. Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lâzımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar… Eğer Fransızcanı beğenirsem sana neler alırım neler!"[400] diyerek onu alafrangaya teşvik eder. Fransızca bir alfabeyi kendi eliyle kızına teslim ederek onun Türkçe okuyup yazma öğrenmeden önce Fransızcayı öğrenmesini sağlar.

Ceylan'ın babası, kızının yetişmesiyle ilgili sergilediği tutum ve davranışlar ile Ahmet Midhat romanlarındaki baba figürlerinin alafrangalık hususunda öne çıkan örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Osmanlı lisanını okuyup yazma gerekliliği görüldüğünde kızının öğrenimi için tahsis ettiği iki Osmanlı kadınının tedris usullerini beğenmediği için kızına bu konuda kendisi eğitim vermeye karar verir. Hüsn-i hat konusunda onu o kadar iyi yetiştirir ki yazısı "kadın yazısı" olmaktan çıkarak mükemmel bir hâl alır. Ceylan bu konuda o kadar ilerler ki sonrasında Nurullah'ı jurnal edeceği vakit babasının yazısını taklit ederek onu da bu maceraya sürüklemiş olur. Yazarın romana böyle bir olay yerleştirmesi babanın bu olumsuz hâlinin cezasını kendi elleriyle yarattığını gösteren ve "eden bulur" şeklindeki adalet sistemini öne çıkaran bir hadise olacaktır.

Babasının Ceylan'ın yetişmesi hakkındaki serbest tavrı, sonrasında kendisinde pişmanlık yaratacaktır. Romanın sonlarına doğru içine düştükleri kötü hâlin ve Ceylan'ın kötülük timsali oluşunun ayırdına varan baba, mensup oldukları dairenin koşullarını suçlu gösterip kızının kötü hâlinden kendisini sorumlu hissetmez. Ceylanın akıbetini hazırlayan, onun düşüşüne neden olan sebeplerin başlıca müsebbibi, onun çocukluk ve ilk gençliğinin

[399] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 74.
[400] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 64-65.

geçtiği babasının mensup olduğu dairede yaşanan ortam olarak görülür. Babası Kâzım Beyin de dillendirdiği gibi bu daire onun hayatına olumsuz etkiler yapmıştır: "Keşke seni o daireye hiç yaklaştırmasaydım. Allah bizim belâmızı o mel'un alafranga yüzünden vermek için çeşm-i basiretimizi bağlamış da "Kızım orada alafranga terbiye alıyor." diye beni sevindirmiş."[401]

Romanın ikinci bölümü olan "Bu Başka Roman"ın açılış sahnesinde Ceylan ve Nurullah'ı bazı bahisleri tartışırken görmekteyiz. Ceylan'ın Nurullah'ı suçladığı nokta onun teorideki fikirleri ile onların pratiğe uygulanması konusundaki görüşlerinin birbiriyle uyuşmuyor olmasıdır. Ceylan, onun teoride serbest fikirli, pratikte ise eski zamanların çürük fikirlerine saplanmış olduğunu söyleyerek "…muammasınız… adam içinde adamsınız.."[402] diyerek suçlamaktadır. İkisi arasında geçen konuşmaların odak noktası toplumdaki cinsiyet rolleri üzerinedir. Ceylan'ın öne sürdüğü teorilerin "bir delikanlıyı matmazel, bir matmazeli delikanlı" yapacağını belirten Nurullah, "Kız kızlığını bilmeli, erkek erkekliğini" diyerek meseleyi basitleştirip teorideki serbestiyetin toplumun yapısına uymadığını söyler. Nurullah dönemin modern zihniyete sahip erkekleri arasında olsa da kadınlar konusundaki meselelerde yazarın sözcülüğünü yaparcasına temkinli davranılması gerektiğini düşünür, kadınların serbest davranmalarının toplumda hoş karşılanmayacağını, toplumun henüz buna hazır olmadığını söyler. "İnsan hatta bir kız bile birçok şeyleri öğrenmeli. *Fakat içinde yaşadığı mevkiin*[403] muktezasına tevfîk-i muameleden ayrılmamalı. Kız kızlığını bilmeli erkek de erkekliğini"[404]

Bu fikirler dönemin muhafazakâr terakkici insanlarının istediği davranış yordamlarıdır. Kadınların eğitimi konusunda teşvik ve destek sağlansa da kadınlık rollerinin toplumdaki ve ailedeki durumunun değişmesi istenmez. Bu yüzden yazar aynı konuşmada defalarca Nurullah'a "Kız kızlığını bilmeli erkek de erkekliğini!" dedirtir. Buna rağmen tersine dönen cinsiyet rolleri romanda sıklıkla anlatıcı yazarımız tarafından dile getirilir. "Yüz yüze geldikleri zaman şifahen söylemeye cüret bulamadığı şeyleri mektuplarında uzun uzadıya bahse çekip Nurullah'da gördüğü "kızlara lâyık bir mahcubiyet"i gizli gizli istihzalarla ref etmeye çalışıyordu. Kendi gösterdiği "delikanlılara lâyık bir cür'et"i dahi mazur göstermek için bu cür'etlere yine Nurullah'ın mahcubiyetiyle sebebiyet verdiğini dermeyanla kabahati yine delikanlıya yükletiyordu."[405]

[401] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 176.
[402] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47.
[403] Vurgu bize ait.
[404] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 48.
[405] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 81.

Ceylan'ın Nurullah'a vals öğretirken kendini erkek onu da kadın yerine koyup hareketlerini yönlendirmesi, Ceylan ile Nurullah arasındaki ilişkinin sembolü sayılmaktadır. Bütün konuşmalarında hâkim olan, olayları yönlendiren taraf Ceylan'dır. Ceylan'ı Nurullah'a yaklaşmak konusunda cesaretlendiren nokta da dans etmek için birbirlerine yaklaştıkları an olur. Nurullah'ı Ceylan'dan uzak tutan, onunla konuşmalarını bir baba ve birader gibi nasihat tonunda tutan şey Ceylan'ın aşırı noktaya varan duygularından korkmasıdır. "Nurullah bu kızın şiddet-i ihtisasâtından birkaç defalar daha ziyade ürkmüş olduğu için aşk duygularınca Ceylan'ın gulüvv mertebelerine varmasını hiç istemiyordu."[406] Buna rağmen Ceylan Nurullah'ın ihtiyatlı ve temkinli davranışlarını "mıymıntılık" olarak görerek onu suçlar. Çekimser tavırları, Ceylan'ı daha fazla cesaretli ve ortama hâkim bir şekilde davranmaya iter. Ceylan, romanda yer alan Nurullah'a yazdığı bir mektupta "Dünyada en büyük lezzet galibiyettedir"[407] der. Nurullah ile olan münasebetinde her zaman üstün olan taraf olan Ceylan'ın böyle bir şey söylemesi onun yaptığı eylemlerde bilinçli bir şekilde kendi menfaatini ve heveslerini düşündüğünü gösterir.

Jön Türk'ün Nurullah'ı, Ceylan'ın cesurca kendisine olan aşkını ifade etmesi karşısında kadınlara gönül ilişkileri içinde nasıl konum almaları gerektiğini anlatır. Bu konum eski zihniyetimize uyan, kadını aşk hayatı içinde pasifize eden, herhangi bir his taşımayan veya bunu ifade etmesi hoş karşılanmayan, onu sadece âşık olunan bir nesne konumuna indirgeyen anlayışın yansımasıdır. Modern ve serbest bir kadın olan Ceylan'a hislerini ifade etmesi konusunda rahat davranmasının hoş karşılanmayacağını hatırlatırken ona, idealize edilen kadının özelliklerini tekrarlar. "(…) bizim hissiyat-ı kavmiyyemize göre bir kız "sevdim" demeyecek. Yalnız sevildiğini kabul istidadında bulunduğunu gösterecek. Bizim hiss-i şâiranemize göre bir kız bir peri-i dil-sitândır ki erkek onun perestişkârıdır. O bir sanem-i hüsn ve melâhattır ki kürsüsü üzerinde kemal ve vekar ile oturacak ve erkek tarafından onun zir-i pay-ı kürsüsüne arz ve takdim olunan tuhfe-i garamı reddetmemesiyle kabul eylemiş olacak."[408] Nurullah, toplumun erkek ve kadın bireylerinin zihniyet yapısında gerçekleşen değişiklikler ile bu aşk anlayışının ve davranış yordamlarının önemsenmediğini belirterek Ceylan'ın serbestçe kendisine aşkını ifade etmesini daha ileri gitmemesi konusunda uyararak hoş görür.

Nurullah, sanat, tarih ve felsefe gibi birçok alanda bilgisi olan, Sultani Mektebi mezunu, hukuk mektebini bitirmek üzere olan bir Türk gencidir. Ceylan ile Nurullah, Ceylan

[406] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 80.
[407] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 81.
[408] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 49.

on bir yaşındayken Nurullah da Mektebi Sultani'yi yeni bitirmişken annesi Sezayıdil ve Nurullah'ın ablası Zeliha Hanımın dostluğu vesilesiyle tanışır ve arkadaş olur. Eğitimli ve modern bir Osmanlı genci olarak, tanıştığı günden itibaren Batılı, modern, eğitimli ve bilgili Ceylan'dan hayranlık derecesine varacak bir şekilde etkilenir. Ancak bu hayranlığın arka planında her zaman bir korku vardır. Bu korku esasında Osmanlı erkeklerinin bilgili ve eğitimli, güçlü kadını bir "canavar" imajıyla görmesinden ileri gelir.

Muhafazakâr toplum yapısı için kadının bilgisi ve söz sahibi olması, her konuda düşüncesini serbestçe ifade etmesi arzu edilen bir durum değildir. Bu yüzden Nurullah, Ceylan ile olan muhabbetinden hoşlansa bile ondan uzak durarak, zihniyet bakımından orta hâlli olan, kadınlık erdemlerine sahip bir kimse ile evlenerek kaçış ve kurtuluş yolunu benimseyecektir. Erkekler kadınların eğlence hayatında olmalarını, her şeyi anlayan idrak gücü yerinde bireyler olmalarını istemezler. Kadının her bakımdan erkeklere göre daha geri planda bulunması istenir. Bir kadının erkeklerle aşık atacak kadar bilgili olması, tartışmaya girmesi arzu edilen bir şey değildir. İşte bu yüzden yazar da Nurullah ile Ceylan'ı bir arada ilk kez karşı karşıya getirdiği vakit onları bir münakaşa hâlinde resmeder. Zekâsı ve hazırcevaplığı ile Nurullah'ı çoğu zaman alt eden Ceylan, bu yüzden Nurullah'ın egosunu zedeleyerek onu kendinden soğutacaktır. İdaresi güç olan bu tip kadınların örneği olan Ceylan bu yüzden erkeklerin uzak durmak istediği bir kadın olarak çizilir. "Modern (yeni, bugünkü modaya mütenasip), şık, hafif, çalmadan oynar söylemeden anlar, fino (cin gibi) süper fin... Sen de anlıyorsun ya! İşte öyle!..."[409] Tüm bu sebeplerden Nurullah hem Ceylan'dan kurtulmayı bahane ederek, hem de okulunu bitirmesini öne sürerek evlenmeye karar verdiğinde arkadaşının telkiniyle Ahdiye'yle evlenmek için genç kızın hocası Abdüllatif Efendi'den vasıta olmasını talep eder.

Avrupa'da yaygın olarak "mariage libre" görüldüğü zamanlar Ceylan'ın yetişip kadın olduğu zamanlara denk gelmektedir. Romanda sıkça bahsi geçen serbest evlilik konusu, Ceylan'ın okuduğu kitaplardan ve yetişme çağında etrafında gördüğü Fransız kadınlardan öğrendiği bir şeydir. Ceylan'ın en aykırı eylemlerinden biri de Nurullah'a serbest bir evlilik teklifinde bulunmasıdır. Serbest evlilikten kasıt, evlenecek bireylerin kendi hür iradeleriyle karar vermesi iken bu kavram Batıda daha ileri gitmiş ve çok eleştirilen nikâhsız birliktelikler artmıştır. Bu nikâhsız ilişkilerin en sakıncalı tarafı ise doğan çocukların anne babaları tarafından sahip çıkılmayarak ortada kalmalarıdır.

[409] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 135.

Ceylan, yazar tarafından bütün kötü olayların mesulü olarak görülmektedir, bu yüzden ona hiçbir şekilde merhamet gösterilmez. Ceylan, âşık olduğu Nurullah'ın birasına afyon katarak onu bayıltıp, rızası dışında onunla birlikte olarak hamile kalır. Hamile olduğu annesi tarafından fark edildiğinde Nurullah'ın onunla evlenmek zorunda kalacağını düşündüğü için çok sevinir. Ceylan, Nurullah'ı hamileliğinin beşinci ayı devam ederken jurnal etmiştir. Bu süreçte babasını da hafiyelere bağlı çalışması konusunda ikna eden Ceylan, o vakitler nefsini ıslah ederek durgunlaşmış olarak görülür. Ancak bu hâl, Ceylan'ın bilinçli bir şekilde olaylardan sıyrılmak için aldığı bir tavırdır. Yazarın "iblislere ders-i mel'anet vermeye muktedir olan afacan kız" olarak gördüğü Ceylan, hamileliği boyunca "ıskat-ı cenin" yolunu aklına getirmiş ancak hem fizyolojik olarak kadın bedeninde yarattığı zararı ebeden daha iyi bildiği için yanaşmamış hem de karnındaki çocuğun Nurullah'a ulaşmak için amacına hizmet edeceğini, onu koz olarak kullanacağını düşünmüştür.

Ceylan'ın çocuğunu dünyaya getirdiği haberini ve hamileliğe bulduğu çözüm yöntemlerini hem okur hem de Nurullah, ablası Zeliha'nın Akka'ya gönderdiği mektup vesilesiyle öğrenir. Ceylan, Üsküdar'a birkaç saat yakınlıkta olan eski Rum ebelerinin birçoğunun bulunduğu Paşaköyü'ne annesiyle beraber giderek çocuğunu orada dünyaya getirmiştir. Köy halkına kocasından yeni ayrılmış bir "taze gelin" olarak tanıtılan Ceylan, büyük bir köy olan Paşaköyü'nde hiç kimsenin dikkatini çekmeden Ziyaullah adı verilen oğlunu sütana ve babaya teslim eder. Nurullah, bu doğum haberini aldığı mektuptan sonra hiçbir teessür göstermez. Sanki yabancı bir müteehhil kadının haberini alır gibi olduğu vurgulanır, çünkü Nurullah sürgün edildiği yerde bambaşka bir âlemde gibidir, içinde bulunduğu siyasi meşgaleler ile ailesini ve zevcesini bile düşünemeyecek kadar ilgili davranmaktadır.

Ceylan'ın kötülüğü o raddeyi bulur ki annelik bilincine dahi erişememiş olduğu görülür. Romanın sonunda Ceylan, Nurullah'ın eşi ve ailesiyle İskenderiye'de bir araya geldiği haberi ve mutlu aile tablosu karşısında buhrana kapılıp Nurullah'la evlenmesi önündeki en büyük engelin doğan çocuğu olduğunu düşünür. "(…) cenin halinde iken bu menhusu ıskat [etmemiş]"[410] olduğuna pişman olur. Nurullah'ın iradesi dışında ondan hamile kalmasını ve çocuğu inatla dünyaya getirmiş olmasını Nurullah'ın kendisinden vazgeçmesinin ve Ahdiye ile evlenmesinin sebebi olarak görür. Tüm bunlar hem Ceylan'ın gerçek nedenleri reddeden çaresiz hâlini ortaya koyarken, diğer yandan anneliğin kadınlara bahşedilen kutsal bir haslet olduğu fikrini de bertaraf eder. Ceylan, çocuk dünyaya getirmiş olmasına rağmen

[410] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 221.

annelik içgüdüsüne ulaşamamış, kötülük yapma arzusundan vazgeçememiştir. Bu yüzden romanda Ceylan'ın doğum yaptıktan sonra "karnındaki yükten kurtul[up]"[411] eski intikam hevesine yeniden düştüğü söylenir. Yazar, Ceylan'ın hamile olduğunu annesi Dilşinas'ın fark etmesi üzerine romanın bu kısmında hamile kadın psikolojisinden bahseder. Ceylan'ın hamile olması vesilesiyle kadın fizyolojisinin, psikolojisine olan etkisi hakkında şu pasajı okurları ile paylaşır:

> "Bir kadının erkeğe en ziyade hevesi beyza-i müvellidenin telakkuh istidadını itmam etmiş olduğu zamanlarda görülür. Ameliye-i telkih icra edilip de çocuk ruşeym halini kesbedince şu ameliye-i fizyolojiyye kadında erkeğe olan inhimak-ı tam-ı nisvaniyi tadil ediyor. Vakıa genç ve tecrübesiz kadınlar bu tadilin pek de farkında olmuyorlar ise de biraz yaşlıca ve sahib-i dikkat ve tecrübe olan kadınlar bunun pek ala farkında oluyorlar. Hele üç dört aydan sonra cenin tamamıyla teşekkül ettiği zaman her kadın kendisinde bu inhimaksızlığı buluyor ise insanlığa mahsus olan alışkanlık hayvaniyyetin bu hal-i tabiisine galebe etmiş olduğundan o fikdan-ı inhimakı erkeğinden gizliyor. Fakat daha sonraları erkeğin rağbetine mücerret bir vazifeye katlanmak suretinde tahammül eyliyor. Nisvanın bu halini apaşikare görmek için kadının kırk beş elliye, hâsılı istidad-ı zatisinin tayin etmiş olduğu seneyi geçerek füyûz-ı nisvaniyyesi bütün bütün kesildiği zaman erkeğe olan rağbetsizliğini düşünmelidir."[412]

Yazarın burada söylemek istedikleri Ceylan'ın hamileliği boyunca Nurullah'ı gözden çıkardığını ve onu elde etmek için herhangi bir girişimde bulunmuş olmadığını gerekçelendirmek içindir. Ceylan'ın tamamen içgüdüsel bir tavırla erkek cinsine rağbet etmediği bir devrede Nurullah Ceylan'ın herhangi bir müdahalesinden uzak evlenme planlarını hayata geçirmiştir. Ceylan, ancak çocuğu doğduktan sonra mutedil tavrını terk edip ve Nurullah'ı elde etme şevk ve arzusunu yeniden alevlendirerek intikam almaya girişmiştir. Yazarın, Ceylan'ın hareket ve tavırlarını kadın fizyolojisi ve psikolojisi ile gerekçelendirmek istemesi romana bir gerçeklik kazandırarak onu natüralizme yaklaştıran bir ayrıntı olarak ortaya çıkar.[413] Yazarın Ceylan'ın yetişmesinde ırsî faktörleri ön plana çıkarması, anne ile kız arasında Nurullah'ı elde etmek konusunda açığa çıkmayan bir rekabetin aralara sıkıştırılması yazarın natüralizme yaklaşan yazma pratiklerini ortaya koyacaktır. Sezayıdil Hanım ile

[411] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 220.
[412] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 121.
[413] Zaten daha önce Emile Zola'nın edebî mektebine karşı olumsuz bir tavır takınan ve bu uğurda *Müşahedat* romanını yazmaya girişen Ahmet Midhat Efendi bu son romanında Zola'nın hakkını teslim edecektir. "Binaenleyh iyiliklerden ziyade fenalıklar meydana konulur ise onlardan tevakki için daha ziyade mucib-i istifade olacağı şu asırda cümleden evvel Emile Zola'nın nazar-ı hikmetini açmıştır da naşı pantheona, o kubbe-i vatanperverane naklolunmak derecesinde mazhar-ı hürmet-i millet olan o büyük muharrir kalemini bu tasvir-i meayibe vakfeylemiştir." (*Jön Türk*, s. 54)

Ceylan arasındaki gizli rekabet *Aşk-ı Memnu* romanında Firdevs Hanım ve Bihter şahsında şekillenen anne ile kızın örtülü rekabetini andırmaktadır. Bu noktada Ahmet Midhat'ın bu eserini 1899 yılında tefrika edilmeye başlanan *Aşk-ı Memnu*'dan sonra yazdığını hatırlamak gerekmektedir.

Ceylan, evlenmek istediği Nurullah'tan ret cevabı aldıktan sonra kendisinde doğan kayıp duygusunu telafi etmek için intikam almayı ister. Nurullah'ın kütüphanesine o dönemde zararlı bulunan siyasi yayınları yerleştirerek kendi babasının ağzından Nurullah'ı jurnaller. Ceylan, Nurullah'ın hayatını arzu ettiği gibi değiştirirken, babasının da hayatını aksi bir istikamete sevk edebilecektir. Babası gerçekten bir Jön Türk iken verdiği jurnalden dolayı istibdat idarecileri tarafından mükâfat görür, ser hafiyeye bağlı bir jurnalci olarak çalışmaya ve istibdada hizmet etmeye başlar.

Batıdan gelen zararlı fikirlerin aile hayatına etkisi çerçevesinde baktığımızda Ceylan'ın ailesinin merkezde olduğunu görürüz. Ceylan'ın ailesini asıl etkileyen feminizm fikri etrafından şekillenen düşüncelerden ziyade Ceylan'ın aşırı fikirleri sonucunda ortaya çıkan kötülük odaklı eylemleridir. Onun tüm hareketleri ailesine kısa bir maddi refah döneminin ardından felaket getirmiştir, Ceylan ailesinin başına gelen felaketlerin en büyük müsebbibidir. Aynı zamanda o, sonunda feraha ulaşsalar da Nurullah ve Ahdiye ile onların ailelerini zor durumda bırakacak kötücül eylemlerin sahibi olarak belirginleşir.

Yazar, "şeytan kız" dediği Ceylan'a karşı son derece müsamahasız davranır. "Bu aile içinde romancının nazar-ı ehemmiyetini asıl celp eden Ceylan'ın eski afacanlıklara katiyen nihayet vermiş göründüğünü bir aralık" söylediğini belirten yazar bunun da ancak hamile ve yeni doğum yaptığı döneme denk gelen psikolojik bir durum olduğunu belirtmişti. Ceylan'ın jurnalleme olayından sonra da Zeliha ve Kâzım Bey ailesi ile irtibatı koparmamasının sebebi Nurullah ve Ahdiye hakkında haber alabilmek istemesidir. Bu sıralarda henüz Ceylan ve babasının jurnallediğine dair Nurullah'ın ailesinin haberi olmamıştır.

Nurullah'ın Akka'dan İskenderiye'ye kaçması ve bir nevi kurtuluşa ermesi ile Ceylan'da uzun süredir küllenen intikam hisleri yeniden alevlenerek romanın sonuna doğru gerçekleşecek olan kendi felaketini hazırlayan süreci başlatmış olur. Yazar, onun Nurullah hakkındaki haberleri aldığındaki ruh hâlini tasvir ederken adeta Ceylan'ın sözcük haznesinden ve zihninden konuşur gibidir. Ceylan'ın "karnındaki yükten kurtulduktan sonra", uzak bir köyde bulunan oğlunu "cenin hâlinde iken menhusu ıskat et[memiş]" olduğu için pişmanlık duyduğunu söyler. Genç kadın, eğer Nurullah'ı uyutarak "bu piçin husulüne" sebep olmasaydı elbet sonunda Nurullah'a kavuşmuş olacağına kendisini inandırmıştır. İşte romandan alıntılanan ifadelerde de görüldüğü üzere Ceylan'ın zihninden dökülen evladı ile ilgili

sözlerde çocuğuna karşı hissettiği nefret duygusu görülmektedir. Hamile olduğu süreçte alevlenmeye müsait kişiliği durulsa da sonrasında intikam ve nefret hisleri genişleyerek eskiden sadece Nurullah'a karşı olan hisler, sonrasında Ahdiye, Nurullah'ın babası Kâşif Bey ve ablası Zeliha'ya kadar yayılır. Nefret ettiği bu kişilerin cezalandırılması için, babasının siyasi gücünü kullanması için onu kendisi ve oğlunun canına kıymakla tehdit eder. Burada yazarın Ceylan hakkında duyduğu nefret bir kez daha ortaya çıkar. Romancı hiçbir şekilde merhamet duymadığı Ceylan'ı dinsizlikle suçlayarak onun "canavar" olduğunu söyler:

> "O yolda terbiye almış ve zaten kanı ve sütü de nasıl olduğu hükmedilememekte bulunmuş olan bir canavar, bir ifrit her şeyi yapar. Hiçbir dinin semtine uğramamış ve ulûhiyetten hiçbir şemme almamış olan böyle bir mel'unu en büyük cinayetlerden men edecek ne gibi ihsas tasavvur olunabilir? Avrupa gazetelerinde her gün birkaç intihar havadisi okunmaktadır. Bunlar hep dinsizliğin netayic-i muktezayatıdırlar."[414]

Ceylan'ın kendi sonunu hazırlayan şey, Ahdiye ve Dilşinas Hanımların da İskenderiye'ye gittikleri haberi olur. Bu haberden sonra büyük bir sinir krizi geçirerek "kudurmuş bir yaban domuzu" gibi haykırıp, kendi kollarını bileklerini ısırıp, etler koparıp kanlar çıkarır. Eve çağrılan doktor yüksek miktarda morfin işe yaramadığı için çok daha şiddetli bir ilaç vererek Ceylan'ı uyutur. Yazar, bundan sonra Ceylan'ın akıbeti hakkındaki bilgiyi üç dört gün sonra çıkan Türkçe bir gazetedeki haber metnini romana koyarak verir. Haberde Ceylan'ın evinde lamba ile gezerken lambanın elinden düştüğü ve çıkan yangında kurtarılmadığı yazarken kendisi hakkında gazeteye şu vasıflar not düşülmüştür. "Muhterika-i mumaileyh henüz on sekiz yaşına varmamış bir nevnihal-ı bağ-ı hayat olup Türkçe behre-i edebiyyesi vafir olduğu kadar Fransızcası dahi mükemmel ve musikide yed-i tûlası müsellem bir nadire-i rüzgâr olduğundan bu veçhile ziyaı cümleyi dağdar-ı teessüf etmiştir."[415]

Romancı, Ceylan hakkındaki husumetini ölümünden sonra da ortaya koymak istediğinden çıkan habere şerh düşerek haberin aslının başka olduğunu, o dönemde yalansız haber bulmak mümkün olmadığını söyleyerek zamanın gazetelerini eleştirir. Ceylan'ın çıldırmasının "feminizm daiyelerinin en muzır cihetlerinde tebehhur ederek iğfaline çalıştığı bir delikanlı ile hülya ettiği izdivaca muvaffak"[416] olamamasından kaynaklandığını, cinnetinin teskin edilememesi sebebiyle kendi elbiselerini tutuşturarak yandığını söyler. Yazar, romanda

[414] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 221.
[415] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.,* s. 234.
[416] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 234.

Ceylan, Kâzım Bey ve serhafiye Feyzullah Efendi'yi cezalandırarak son romanında da yapılan kötülüklerin cezasız kalmayacağı öğretisini sürdürür. Kâzım Bey de kendisini denize atıp boğularak kendi cezasını vermiş olur.

2.3. Kötü Anne Temsilleri: Annelik Rolünü Yerine Getiremeyen Kadınlar

Yazarın eserlerinde kadınlara biçilen annelik rol ve ödevlerini tam manasıyla yerine getiremeyen, yetersiz anne figürleri de yer almaktadır. Burada birçok örnek sayılabileceği gibi öne çıkan kötü anne temsilleri üzerinde durmak daha doğru olacaktır. Bunlardan ilki *Hüseyin Fellah* (1875) romanında anne Hasna Hanımdır. Şehlevend'in annesi Hasna, ilk kocasının ölmediğini öğrendiğinde sonradan yaptığı evliliğin hükmünün olmadığını bildiğinden karnındaki bebeği veled-i zina sayarak karnını yumruklayarak taşıdığı çocuğu öldürerek düşürür. Şehlevend, tüm yaşananlar içinde en çok bu katilliği dolayısıyla annesine teessüf ettiğini ama bu cinayeti cinnet hâliyle aklı başında olmadan işlediği için onu vicdanında affettiğini söyler.

Romanın başında tam bir sefalet içinde gösterilen Şehlevend ve annesinin felaketi, annenin başına gelen talihsiz olay sebebiyle hem ailesinin dağılması hem de ellerindeki parayı kaybetmeleri sebebiyle gerçekleşir. Bu anlamda anne, tamamen kader kurbanı bir kadın olmuştur. Kocası askerde olan iffetli bir kadın olarak gösterilen Hasna Hanım kendisine musallat olan ve onu elde etmeye çalışan namusuna göz diken kötü kalpli bir adamın mağduriyetine uğramaktadır. Kocası Belgrad seferindeyken ona göz koyan Bekir Ağa isimli bir adamın kandırmasıyla kocasının cephede öldüğüne ve dul kaldığına inanır. Esasında karı koca arasındaki mektuplaşmaya vesile olan Bekir Ağa bir düzen kurmuş ve kocasından gelen mektupları kadına vermeyerek kadının ağzından mektuplara cevap vermiş ve bir süre sonra kocasının öldüğünü söyleyerek oyun kurmuştur. Şehlevend, annesi başından geçenleri kendisine anlatırken onun Bekir Efendi ile olan ilişkisine dair bir yorum yapar. Bu tam da erkek yazarın kaleminden çıkabilecek bir yorumdur. Şehlevend, annesinin daha çocukken ne söylediğini bilmeden İskelecizade Bekir Efendi'ye "Senden güzel hiçbir delikanlı yok. Ben varsam varsam sana varırım."[417] dediğini düşünerek onun da kabahatli olduğuna inanmaktadır.

Hasna Hanımın hayatını felakete sürükleyen husus Bekir Ağa'dan kurtulmak için yaşlı bir adam olan Safi Efendiyle evlenmesidir. Öldüğünü sandığı ilk kocası İsmail Ağa, cepheden döndüğünde karısı Hasna'yı ikinci kocasından hamile kalmış olarak bulur. Hasna Hanım,

[417] Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, s. 223.

seferden dönen ilk kocasına "Namahrem bir kadının yanına geliyorsun"[418] diyerek onu harem dairesine sokmaz. Yaşadıkları trajik olay bundan sonra gerçekleşir. Şeyhülİslâma kadar giden olayda iki kocasıyla da evli kalamayacağını söyleyerek ikinci kocasından da boşanmayı talep eder ve kendisini cezalandırmak ister. Artık namuslu bir kadın olmadığını düşünen Hasna, yaşadığı bunalımla karnındaki çocuğunu karnını yumruklayarak kendi kendisine düşürür. İlk eşi de yaşadıklarına dayanamadığından intihar eder. Kızıyla yalnız kaldığı için ellerindeki parayı idare eden kâhya Hurşit Ağa'nın zulmüne uğrar. Kâhya ellerindeki bütün parayı kaybetmelerine neden olur, trajik olaylardan üç yıl sonra ellerindeki konağı da kaybederek küçük bir eve yerleşerek geçim derdine düşerler.

Çocuk terbiyesinin önemi ve yanlış eğitimin zararlarına odaklanan *Çengi* (1877) romanı, iki kötü anne figürünü birden işlemektedir. Saliha Molla, oğlu Daniş Çelebi'yi yetiştirme tarzı yüzünden olumsuz bir anne kimliği oluşturmaktadır. Bu kadın, kucağında çocuğu Daniş Çelebi ile birlikte Anadolu'dan İstanbul'a göç etmiştir ki şivesinden de Anadolulu olduğu anlaşılmaktadır. Saliha Molla, büyü ve sihir işleriyle ilgilenerek para kazanan bir kadındır ve bu yolla büyük bir servet yapmıştır. Yaptığı işler ile İstanbul'un büyük ailelerine intisap etmiştir. Cinlerin musallat olduğu insanları kurtardığı için kendisine önemli bir konum edinen kadının bu hâline okurlarının şaşırmaması gerektiğini söyleyen yazar, bu hâlin yirmi beş yıl önceki gibi bu dönemde de yaygın olarak görüldüğünü söylemektedir.

Daniş Çelebi, annesi yüzünden küçük yaşından itibaren sihir ve büyü sözleriyle büyüyen, doğaüstü varlıklara inanarak yetişmiş bir çocuktur. Bu yüzden, gerçek ile olan ilişkisi zedelenmiştir. Daniş, yazarın Cervantes'in eseri *Don Kişot*'tan etkilenerek yarattığı bir karakterdir. Don Kişot'un şövalye romanslarında okudukları ile zedelenen gerçeklik algısının benzer bir örneği olarak Daniş Çelebi'nin hikâyesi ile anlatılır. Daniş Çelebi'nin zihni de okuduğu hikâyelerden özellikle Giritli Aziz Efendi'nin *Muhayyelat*'ından etkilenir. Muhayyilesi hasar görmüş Daniş'in okuduğu kitaplar da onun Don Kişot gibi aklını yitirmesi üzerinde etkili olur.

Daniş Çelebi'nin gerçek ile olan ilişkisinin kopmasına sebep olan en büyük neden annesinin yaklaşımı olmuştur. Babası hakkında herhangi bir yorum yapılmayan Daniş Çelebi, tamamen annenin denetiminde yetişmiştir. Annesi hiçbir şekilde okula göndermediği oğluna evde okuma yazma öğretir. Daniş'in yetişme sürecinde okuduğu veya annesinden dinlediği bütün hikâyeler doğaüstü olayların konu edildiği hikâyelerdir. Bunları okuyan Daniş'in

[418] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 226.

muhayyilesi tamamen bu hikâyelerle doludur ve gerçek hayatta rastladığı olayları anlamlandırırken de zihnindeki bu hikâyelere başvurmaktadır. Bu anlamda annenin okuttuğu hikâyeler ile oğluna yaptığı kötülüğü görmek mümkündür. Saliha Molla'nın cin, peri, büyüyle ilgili şeylerle zihnini doldurması yanında yaptırdığı alelade bakır mührü oğluna Sultan Süleyman mührü olarak vermesi ve bu mühür kendisindeyken bütün cin ve perilerin ona itaat edeceğini söylemesi yaptığı hataları göstermektedir. Saliha Molla'nın yanlış terbiyesi neticesinde "aklını doğaüstü öykülerle bozmuş, hatta bu yüzden evden çıkmayı reddeden, yirmi yaşında büyümemiş bir çocuk ortaya çıkar."[419] Çocuğun zihnî gelişimiyle ilgili herhangi bir kaygı gütmediği görülen Saliha Molla, oğlunun aklını safsatalarla doldurur.

Yazar Daniş Çelebi'nin zedelenmiş gerçeklik algısını okuruna sunmak için romana bazı komik olayları yerleştirir. Saliha Molla bir kadını efsunlamak için Beykoz'daki bir zengin evine gittiği vakit Daniş Çelebi'yi de yanında götürür. Daniş, Beykoz'da gördüğü hünkâr köşkünü Aziz Efendi'nin *Muhayyelat'*ında anlattığı Çin padişahı Şemhail'in kasrı olduğunu söyler. Bu kasırda tılsımla uyutulan padişah kızını elindeki sahte bakır mühür ile kurtaracağına inanır. Köşkün bekçisi ile karşılaşan Daniş'in söylediklerinden onun aklını yitirdiğini gören bekçi, onu köşkten ancak döverek uzaklaştırabilir. Bekçi ile Daniş Çelebi'nin konuşmaları tıpkı *Don Kişot* romanında, handa yaşanan komik diyalogları hatırlatmaktadır.

Daniş'in zihnindeki kadın imgesi, hikâyelerde gördüğü peri kızları, padişah kızları gibi olağanüstü güzellikleriyle sunulan kadınlardır. Gerçek hayatta da etrafında böyle kadınlar arayan Daniş, Tahtakale'de hamamdan çıkarken gördüğü "aşüfte" kılıklı bir kadının peşine düşer. Bu kadına, zihninden arayıp bulduğu muhayyel bir kimlik giydirir. Kadının *Muhayyelat-ı Aziz Efendi* hikâyelerinde Şehzade Nesil'in hamamdan çıkarken gördüğü kadın olduğuna kendini inandırır. Kadını takibi yine bir rezillikle sonuçlansa bile muhayyilesinin gerçekle çarpıştığı hiçbir zaman yaptıklarından ders almaz, zihninde yarattığı dünyaya inanmaktan geri durmaz.

Saliha Molla'nın annelik rolünün işlevsizliği yanında bir diğer anne figürü oğlunun yetişmesi ve iyi terbiye olması konusunda gayret gösteren bir kadın olmasına rağmen çelişkili bir ahlâk anlayışına sahip olarak gösterilen Peri/Çengi Sünbül'dür. Çengi Sünbül'ün şahsında, oğluna ibretlik bir hayat dersi vererek onun nefsini düzeltip takdir edilen bir erkek hâline gelmesini sağlayan eğlence kadını bir annenin hikâyesi anlatılır. İsmail Habib Sevük, bu romanda Don Quijote'ye ve "hayalperestliği" simgeleyen Daniş Çelebi'ye karşılık romanın Sanço'sunun yani "akıllılığı" temsil eden kişinin bir kadın ve ana yani Çengi Sünbül olmasına

[419] Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 83.

dikkat çekmektedir. Sevük'e göre bunun sebebi Ahmet Midhat Efendi'nin "tabiatta erkekten çok ziyade ananın asıl olduğunu bildiği için[dir]."[420]

Romanın en önemli meselelerden birisi Çengi Sünbül'ün oğluna yaşattığı hayat tecrübesi ve bu yolla verdiği ahlâk eğitimi olur. Ahmet Midhat Efendi, kadın roman kahramanlarını daha ziyade pasifize olmuş bir şekilde, sadece bazı erdemlerin ve iyi ahlâklılık gibi meziyetlerin taşıyıcısı olarak gösterdiğinden böyle nadiren de olsa eylem içinde bulunan ve olaylara yön veren bir kadın kahramanı anlatıyor olması önemlidir. Bu kadın aynı zamanda hem oğlunu yani bir erkeği yola getirmesi, hem de toplumun kaidelerine ve baskılarına aldırış etmeden eğlence hayatı içinde arzu ettiği gibi hareket etmesiyle olağanın dışında bir kadın hâli göstermektedir.

Çengi Sünbül, romanın ilk kitabında Daniş Çelebi'yle evlendirilen cariye olarak okur karşısına çıkacaktır. Daniş Çelebi'nin çengiyle tanışması tesadüfler eseri gerçekleşir. Katıldığı bir eğlence meclisinde kendisine oynanan oyundan habersiz Daniş, ona peri kızı olarak gerçeküstü bir varlıkmış gibi tanıtılan on üç yaşındaki cariyeyi kaçırarak zapt eder. Annesi de durumu düzeltmek adına cariyenin parasını öder ve onu oğluyla evlendirir. Saliha Molla, bu cariyeye Peri adını verir. Daniş Çelebi, onun insanüstü bir varlık, bir peri olduğuna inanmaktadır. Peri, Daniş'in akli dengesinin yerinde olmamasından faydalanarak onu kandırır. Peri, fırsatçı bir kadın olduğundan hem Saliha Molla ile çıkarları doğrultusunda işbirliği içinde çalışacak hem de Daniş Çelebi'yle evlenerek elde ettiği maddi ve manevi varlığı sömürecektir.

Saliha Molla öldükten sonra Peri'yi dizginleyecek hiçbir güç kalmadığı için daha da serbest davranır ve rezilce eğlencelere dalar. Afyon ve esrar ile Daniş'i uyutan kadın eve yabancı erkekleri davet ederek eğlenceler düzenler, ailenin servetini eritir. Peri'nin, "aşüfte" arkadaşlarıyla düzenlediği eğlence meclislerinden bahsederken romancı, erotik olan manzarayı tasvirden kaçınarak okurlarına anlatırken bu sahneleri sansürlediğini söyler. "Karılar asıl zevk ve safayı Daniş Çelebi'nin zıbarmasından sonra kızıştırdılar. Bir dereceye getirdiler ki burada tafsilen izahatını vermeye imkân yoktur. Âlemde ol kadar bahtlı olup da böyle bir âlemi bir manzara-i hafiyyeden temaşa etmiş olanlardan başka bunun derecatı kimseye malum değildir ve olamaz."[421]

Peri-Daniş Çelebi ilişkisindeki rezilliklere ve bozulmuşluğa şahit olan Daniş'in dadısı Dilferah kalfa sonunda gerçekleri dile getiren kişi olur. Arap dadı Daniş Çelebiye, Peri'nin

[420] "İsmail Habib Sevük'ün Sözleri", s. 129, Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1964.
[421] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, hzl. Erol Ülgen, Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 29

onu uyutup "ulvî âlemlere" daldırdığında usta, genç, kâtip, tulumbacı demeden erkek dostlarıyla eğlenceler düzenlediğini anlatır. Bütün yaşananların sorumlusu olarak Saliha Molla'yı göstererek onun da tıpkı Peri gibi ahlâksız davranışlarda bulunduğunu söyler. "Validen seni aldatıyor idi! Senin gibi bir divaneyi başka türlü idare edemeyeceğini bildiği için, böyle söylüyordu. Senin bu çılgınlığına sebep olan da o validen olan sihirbaz değil midir? Onun da yaptıklarını ben bilirim. Şeyh der getirir; hoca der getirir âlemde ne kadar efsuncu var ise getirir, beraber bir odaya kapanarak sihir çömlekleri kaynatır idi!"[422] Bu durum üzerine Daniş, hâlâ peri kızı olduğuna inandığı için onun yapacağı kötülüklerden korkarak boşanmak istese bile korkusundan onu boşayamayacağını söyler. "Ben bu aşüfte kızı artık sevmiyorum. İstikrah ediyorum. Bu akşam, yüzüne baktıkça hep içimden kanlar gitti. Lakin ne yapalım dadıcığım? Peridir. Boşayamam. Sonra bizi perişan eder. Başka türlü bir tedbir de elimden gelmiyor."[423]

Gerçeklerin ortaya çıkması için çaba gösteren Arap dadı Dilferah kalfa, kurduğu düzenle Daniş Çelebi'yi Peri'den kurtarmak istese bile Peri'nin kurnazlığı sebebiyle kurduğu tuzağa kendisi düşer ve ölür. Peri de evdeki mücevherlerin bir kısmını alıp kaçarak ortadan kaybolur. Aldatıldığını ve servetini kaybettiğini öğrenmesi yanında dadısını kendi eliyle öldürmenin vicdan azabı da eklenince Daniş Çelebi tamamen aklını kaybederek on bir yıl boyunca evdeki hazinelerini korumak için evden dışarı çıkmaz. Oğlu on beş yaşına geldiğinde cinneti hepten şiddetlenen Daniş Çelebi kendisini evin odalarından birinde asarak intihar eder. Romanın "Don Kişot İstanbul'da" başlıklı ilk bölümü Daniş'in kendini öldürmesi ve geride bıraktığı servetin yağmacılardan kurtarılan kısmının on beş yaşındaki Cemal Bey'e kalması ile biter. Romanın bundan sonraki kısımlarında Cemal Bey ile gerçek annesi Sünbül'ün hikâyesi anlatılacaktır.

Gerçeklerin ortaya çıkması ile ortadan kaybolan Peri, yıllar sonra çengi Sünbül kimliğiyle tekrar ortaya çıkar. Peri, Daniş Çelebi'den olan oğlunu babasının yanında bırakarak ortadan kaybolmuştur. Bu yüzden aklî dengesi bozuk bir babanın yanında başıboş büyüyen Cemal kendisine kalan mirası eğlence ve hovardalık âlemlerinde harcar. Peri, oğlunu ona annesi olduğunu bildirmeden uzaktan gözetim altında tutar. Ona uygun gördüğü gelin adayını kaçırması için onu yönlendirir. Kurduğu oyun ile iffetli ve masum bir genç kız olan Melek'i ve oğlu Cemal'i birbirine âşık eder. Oğlunun hem eşini seçmesine yardım eder, hem de mirasyedi olmaktan kurtararak nefsini ıslah etmesini sağlar.

[422] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 31.
[423] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 35.

Daniş Çelebi'nin evinden kaçmadan evvel de rezil eğlence âlemleri yapan ahlâksız bir kadın olarak sunulan Peri, Sünbül adıyla çengilik yaptığı vakit de aynı şekilde iffetsiz ve erkeklerin gönül eğlendirdiği bir kadın olarak görünür. Mesleğindeki mahareti ve şöhretiyle öne çıkmaktadır. Buna rağmen oğlu Cemal'e yaklaşımı, onun hayatına olumlu yönde yaptığı katkılar dikkat çeker. Ahlâksız bir kadın olarak kabul edilmesine rağmen böyle bir tutum içinde olması eserin ilginç noktasıdır. Peri'nin ahlâkı konusunda çelişkili durumu yaratan unsur onun hem eğlence âlemlerinde vücudunu çürüten, kocasının akıl hastalığından yararlanarak onu kandıran bir kadın olması hem de oğlunu terbiye etmek için çabalayan bir anne olmasıdır. Bu kadın akılsız kocasından olan oğlu Cemal'i uzaktan da olsa denetimi altında büyüterek hayatına yön verir. Cemal'e kendisini çengi Sünbül olarak tanıtır ve bu yüzden başlarda Cemal bilmeden gerçek annesine âşık olur. Canbert Beyin kızı Melek'in kendi kızı olduğu yalanını Cemal'e de söyleyerek genç kızı babasını terk etmesi konusunda ikna etmekle onu görevlendirir. Oğluna uygun eş olarak gördüğü masum ve iffetli Melek'i hak etmesi için onu bazı imtihanlardan geçirir.

Cemal Beyin elindeki serveti yitirmesi ve sonradan tekrardan müreffeh ve mutlu bir hayata kavuşması gerçek annesi olan Sünbül vesilesiyle olur. Sünbül'ün Cemal Beyi terbiye etmek istemesinin sebebi oğlunun hiç çalışmadan hazır parayı yiyen bir mirasyedi olması, elinin emeğiyle geçinmeyi bilmemesidir. Oğlunu fakir düşürerek terbiye etmek isteyen anne, onun elindeki bütün mücevherleri Melek'e hediye etmesini söyleyerek elindeki serveti tüketir. Sünbül, Cemal Bey'in Melek'e olan aşkını ve düşkünlüğünü kullanarak elindeki bütün serveti tüketmesine neden olur. Önce elindeki mücevherleri Melek'e hediye eder, arkasından elindeki mülkü rehin vererek elden çıkarıp Sünbül'ün istediği gibi Melek'e mücevher hediye etmeye devam eder. Sahip olduğu her şeyi alarak bir yerde yeniden ona vermek için biriktirir. Mirası tükendiği noktada ona Melek'i bağışlayacaktır.

Serveti tükendiği, elinde sadece oturduğu konak kaldığı zaman artık Sünbül, Cemal'i evine kabul etmez ve Melek'in ondan hediye gelmemesi sebebiyle Osman Bey adlı bir adamla düşüp kalktığını söyler. Sünbül, fakir düştüğünde Cemal'i konağından kovarak kapı dışarı eder. Cemal, evden kovulmanın hışmıyla kadınlara karşı şiddete başvurur ve kamasını çıkararak tehdit eder. Sünbül, nüfuzlu bir kadın olması sebebiyle Cemal'e boyun eğmez, zabıta memurları da Cemal'i Sünbül'ün nüfuzu konusunda uyararak onunla uğraşmaması gerektiğini öğretir.

Cemal Bey, daha sonra *Müşahedat* romanının Refet Bey'inde aynısıyla görüleceği gibi elindeki servetini yitirmekle terbiye edilir. Annesi onun nefsini ıslah ettiğine tamamen kanaat getirmek için onu imtihan edecektir. Sandalcı ve tulumbacı gibi alt sınıftan kişilerin uygunsuz

davranışlarına karşı direnmesi, onlarla kumar oynamaktan kaçınması ve cebindeki küçük paranın kıymetini bilmesi oğlunun terbiye olduğu konusunda annenin ikna olmasını sağlar. Fakir düştüğü dönemde kahvelerde yatarak hayatını sürdüren Cemal, Sünbül tarafından gönderilen adamların kumar ve hırsızlık yapması konusundaki telkinleri ile terbiye olup olmadığı hakkında imtihan edilir.

Romanın sonunda Sünbül, oğlu Cemal'e gerçekleri ve kurduğu düzeni anlatır. "Sizin kahvede yatan tulumbacıların sizi Eyüp'teki fulya bahçesine davet ettikleri zaman muvafakat göstermemeniz ve onlarla kumar oynamaya razı olmamanız ve cebinizdeki otuz kuruşun kadrini bilmeniz ve nihayet sandalcının teklif ettiği şakavete razı olmayıp namus ve iffetinizi ispat etmeniz, artık ıslah-ı ahvâl eylediğinizi nazarımda ispat eyledi."[424] Sünbül, Cemal'in öz annesi olduğunu ispat etmek için sağ ayak parmaklarının bitişik olmasını tanınma işareti olarak gösterir. Cemal, annesini bu işaretten hatırlamaktadır.

Oğlu Cemal ve gelini Melek'i mutlu bir aile hayatı içinde birleştirdikten sonra Sünbül, kendisi kırk yaşından sonra bile eğlence âlemlerinde dans etmekten geri durmaz. Güzelliğini kaybettiği için kibar beylerin eğlencelerinde rağbet görmediğinden artık daha aşağı seviyedeki ahbabı ile sohbet ederek kanaat etmeye çalışır ama sonunda gözden düşmeye dayanamadığından "sürünmekten ise temizlenmek evlâdır"[425] diyerek hayatına son verir. Oğluna verdiği dersle ve sağladığı yaşam koşulları ile hayatının belki de tek iyiliğini yaptıktan sonra ömrünü zevk ve safa âlemlerinde tüketmiş olur. Sünbül'ün intiharından bahsederken kullandığı ifadeler ile Canbert Bey'in ölümü karşısında kullandığı ifadelerden yazarın Sünbül'e daha fazla saygı duyduğunu görürüz. Kızına yaklaşımından dolayı cezalandırdığı Canbert Beyin ölümü karşısında kullandığı ifadelerden onun, yazarın sempatisini kazanmadığını anlayabiliriz.[426]

Ahmet Midhat Efendi, *Çengi* romanında yozlaşmış ve hiçbir bakımdan uygun görülmeyen ebeveynler tarafından yetiştirilseler de bir şekilde sağlam aileler kurabilen gençlerin hikâyesini işler. Gençleri doğru yola sevk eden örnek ve rehber kişilerin himayesi ile yanlış olan eğilimlerin değiştirileceği görülmektedir. Burada doğru yolu gösteren sağduyulu olan hâmi figür olarak bir kadın seçilmiştir. Fedakâr ve akıllı anne temsili olarak sunulan Sünbül, hem kendi oğlunun hayatının istikametini çizer, hem de babası tarafından yanlışlar içinde büyütülmüş Melek'i doğru yola çeker. Bir dizi oyun ve hileyle kimliğini gizleyerek gençlerin hayatına şekil vermektedir.

---

[424] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 143.
[425] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 152.
[426] Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, s. 87-89.

Peri/Sünbül otoriter baba figürünün yokluğunda himaye görevini üstlenerek oğlunun terbiyesi konusunda elinden geleni yapmak ister. Bu noktada babaların oğullarını yetiştirirken yaptıkları hataları tenkit etmekten geri durmaz. Daniş Çelebi, elindeki mücevherleri garip fikirlerle sakladığı için oğluna hatırı sayılır bir miras bırakmıştır. Ancak herhangi bir ahlâk eğitimi vermeyen babanın oğluna hazır parayı miras bırakması onun ahlâkı üzerinde daha olumsuz etkiler bırakacaktır. Burada yazar, gençlerin mirasyedilik hâlinin zararlarını çengi Sünbül'ün ağzından dile getirecektir.

> "Oğlum, evlâdım, çocuğuna külliyetli mal bırakan babalar, ekseriya çocuğuna insaniyet âleminde ömrünü şan ile geçirebilmesine medar olacak terbiyeyi vermeyenlerdir. Ben vakıa, pederinin mecnunluğu üzerine hanemi kendi elimle yıkarak başımı alıp çıktıktan sonra senin ahvalini daima tahkik eylerdim. Fakat terbiyesiz büyüdüğünden dolayı teessüften başka elimden hiçbir şey gelmezdi. Nihayet, pederin kendi kendisini salb ederek sen on yedi, on sekiz yaşında bir mirasyedi olmak üzere meydana çıktın. Elindeki servet ü sâmânı mutlaka telef edecektin. O zaman seni evlendirmiş barklandırmış olsalardı bile hiç bir faydası olamazdı. Vur patlasın, çal oynasın âlemine girmek ve olanca varını orada telef ettikten sonra sürünmek, mirasyedilerden ağlebinin alnına yazılmış bir yazıdır. Bundan müstesna olanları ol nevâdirdendir ki ma'dûm hükmündedirler. Analığımın icbarıyla senin malını kendi vasıtamla telef ettirmeyi senin hakkında dostluk addeyledim. Melek'i sana nasıl sevdirdiğimi ve seni ne suretle soyup söndürdüğümü tekrara hacet yoktur. Hele senin bana gösterdiğin aşk ve muhabbetten şimdi asla bahsedemem. Sözü uzatmayalım. Senden her ne almış isem, bir habbesi zayi olmaksızın mevcuttur. Mal yine senindir. Bundan sonra aklını başına alacağın hakkında emniyet-i kâmile hâsıl eylediğim için işte bu esrar ve hakayıkı sana ifşa ediyorum."[427]

Jale Parla'ya göre Ahmet Midhat Efendi'nin romanında işlediği asıl mesele olan gençlerin yetiştirilmesinde terbiye eden kişi olarak Çengi Sünbül gibi bir kadını kullanmayı seçmesi şaşırtıcıdır. Çengi Sünbül'ün davranışları ile terbiyevî amaçları birbiriyle çelişki göstermektedir. Buna rağmen her ne kadar sefalet ve hovardalık yolunda ömrünü tüketmiş olsa da Çengi Sünbül, oğluna verdiği hayat dersi ve ahlâk terbiyesiyle okur ve yazar nezdinde takdir edilmek ile eleştirilmek konusunda tereddütler yaratabilecek bir kadındır. Bu yüzden Çengi Sünbül'ün diğer kadın kahramanlara göre çok boyutlu bir hâlde çizilmiş olması onu diğer kahramanlardan ayıran özellik olarak öne çıkmaktadır.

[427] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 148.

"O Sünbül (ya da Peri) ki, meczup kocasını adamın gözü önünde âşıklarıyla aldatır, evin emektar dadısını oyuna getirerek öldürtür (kendi yerine öldürtmüş olsa da cinayet cinayettir), oğlunu daha bir yaşındayken akli dengesi bozuk bir adamın elinde bırakarak kaçar, sonra öz oğlunu kendine âşık eder, gelini olarak seçtiği Melek'i para karşılığında oğluna satar ve bütün bunları yaptıktan sonra genç ciftin karşısına dikilip onlara hayat dersi verir! Gerçi kimilerince amaca ulaştıran yollar mubah sayılır ama Çengi Sünbül'ün başvurduğu hileler en katı Makyavelisti bile irkiltecek niteliktedir. Çünkü kandırmaca, cinayete alet etme, baştan çıkarma, kız kaçırma, kadın pazarlama ve enseste davet vardır bunların arasında. Başına buyrukluğuyla, kural tanımazlığıyla, fırsatları değerlendirişindeki üstün yeteneğiyle, cazibesi, zekâsı ve muhteşem rakkaseliğiyle Çengi Sünbül Tanzimat romanlarındaki en ilginç kadın karakterlerden biridir ve hissederiz ki yazarın kendisi de ona bir miktar tutkundur. Ama yaşam nadiren Çengi Sünbül kadar cömert davranır; bu da öyküyü mutlu sonla bitirmeye kararlı Ahmet Mithat Efendi'nin bileceği şeydir."[428]

Çengi Sünbül gibi başka bir rakkase ve hafifmeşrep tabiatlı kadın, *Jön Türk* (1910) romanında Ayşe Ceylan'ın annesi Sezayıdil Hanımın şahsında vücut bulur. Ceylan'ın serbestliğinden bahseden romancı, sıklıkla annesinden aldığı terbiyenin kızının kişilik özelliklerini belirlediğini söyler. "Ceylan'ın Nurullah ile olan musahabesinde gösterdiği o ser-bâzâne cüretlerin bir kısmı da validesinden bu yolda ettiği temeşşuklar eseridir."[429] Ancak buna karşılık aynı romanın müspet kahramanları Nurullah ve ablası Zeliha Hanım, Ceylan'ın yetişmesinde sorumluluğu annesine yüklemekle beraber onun Ceylan kadar haddi aşmamış olduğunu söyler.

"-Hayır! Ona hacet yok. Kabahat içinde bulunduğu muhittedir. Bir kere bir eski perende-bazın kızı. Frenkçe olsa bir tiyatro aktiristinin kızı derdim.

-Yok! Sezayidil'i o kadar itham etme. O da hoppadır, zırzoptur ama namus cihetinden hiçbir diyecek bulunamaz.

-İtham etmiyorum. Sonra o babasının dairesi, oradaki elli altmış cariyeler. Dört beş Fransız karısı…"[430]

Koket ve yosma olarak tabir edilen kadın, kendi hâlinde kocası Kâzım Bey'le evliyken de etrafında kendisiyle ilgilenen, gönlünün beğendiği erkeklere meyleder, ancak daha ileri bir adım atmaz. Yazarın Sezayıdil ile ilgili olarak romana sıkıştırdığı detaylarda kadının romanın

[428] Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, s. 94-95
[429] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 69.
[430] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 151.

genç kahramanı Nurullah'a karşı da birtakım hisler beslediği görülür. Nurullah da Sezayıdil hanıma rastladıkça onu beğenir, ilgisini fark eder ancak onun gönül eğlendirilecek bir kadın olmadığını düşünerek ve ablasının dostu olduğu için temkinli davranarak kadınla bir maceraya girişmez. Bir genç kız olarak Ceylan'ın da o sırada yetişmesi nedeniyle Sezayıdil ve Nurullah arasındaki gönül macerası olmaz. Sezayıdil hakkında söyledikleri ile yazar, Ceylan'ın yetiştirilmesinde irsiyetinden gelen özelliklerinin kaderine ve davranışlarına olan etkisini göstermek ister.

Daha önce de Sezayıdil Hanımın Nurullah üzerinde şehvani birtakım hisler beslediği söylenmiş, Nurullah'ın Akka'dan firar ederek kaçtığı haberi Ceylan ve Sezayıdil'e ulaştığında annesi Nurullah'a olan ilgi ve sevgisinden dolayı onun kurtulduğu haberine içten içe sevinmiştir.

> "Gariptir ki bu haber-i firar Sezayidil ile Ceylan'ın her ikisine başka başka tesir eylemiştir. Sezayidil'in öteden beri Nurullah hakkında ihtisasatı unutulmadı ya? Gözleri bu delikanlının yüzünü görmekten, kulakları onun sesini işitmekten ne kadar hoşlanıyordu! İkisi bir dam altında bulundukça Sezayidil nazarında o yerin letafeti başkalaşıyordu. Adeta diyebiliriz ki bu delikanlı ile mülakatlarında onun vücudunda tebahhur eden gayr-ı kabil-i tevsim bir buhar Sezayidil'i adeta mest ediyordu. Ancak bu güzide-i dil ü canına kendisinden ziyade kızı Ceylan layık olduğu için onu kızına terk etmiş, bu fedakârlığı göze almıştır. Hatta delikanlının tevkifinden bed' ile Akka'ya izamına ve orada kocasının ilkaatıyla yeniden hapis ve ihtilattan men'ine kadar duçar olduğu mesaibe dahi Sezayidil Hanım kalbinin en derin cihetinden acıyor idiyse de kendi ailesini buhran içinde bırakmış olan vekayi içinde bu teessüratını kimseye sezdirmemiştir. Binaenaleyh bu defa Nurullah'ın Mısıra firarına kalben adeta memnun oldu. Fakat memnuniyetini de kimseye sezdiremiyordu."[431]

Tüm bu örnekler yanında masum bir genç kız olmasına rağmen gayrimeşru bir çocuk dünyaya getiren Müslüman kızı da kendisinden beklenen davranış yollarından sapmış olur. *Dürdane Hanım* (1881) romanında on sekiz yaşında bir genç kız olan Dürdane, âşığından evlilik dışı çocuk dünyaya getirmesi sebebiyle toplumun genel ahlâkî kurallarını ihlal etmiş olur. *Gönüllü* romanında Rum kızı Filomene'ye verdiği sağlam kararla özgür hareket etme imkânı tanıyan romancı, çocuğunu dünyaya getirebilme imkânı tanırken, bu romanda da Dürdane, evlilik dışı ilişkisinin meyvesi çocuğunu dünyaya getirme imkânını diğer bir kadının, Ulviye Hanımın yardımı ile gerçekleştirir. Yazarın hem Müslüman hem azınlık

[431] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 220.

Osmanlı kadınlarına tanıdığı çocuk sahibi olma –özellikle meşru bir evlilik dairesinde olmayan koşullarda çocuk sahibi olma- imkânını tanıması onun kadın özgürlüğü konusundaki belki bilinçsiz belki kasıtlı tavrının göstergesidir.

Dürdane'nin dadısı eski neslin temsilcisi bir kadın olarak genç kızın aşk ahlâkını eleştirerek onu yaptıklarının yanlış olduğu konusunda uyarmaktadır. Sevgilisi tarafından terk edildiğinde, iğfal edilmiş bir kadın olarak, "dört paralık bir kız"[432] sayılarak değersizleştirilmiş olacağını söyleyen dadı, roman içinde sürekli olarak Dürdane'nin kabahatini yineleyen kişi olur.

> "Sizin gibi yeni hanımlar aşk ne olduğunu bizim gibi bunaklardan ziyade bildikleri için işte böyle kıçları kırık şıkların kıç kırımlarına aldanarak vücutlarını onların aguş-ı iştiyaklarına atıverirler. Bizim bildiğimiz zamanlarda bir erkek için yanıp kavrulan kızlar kadınlar, kendi aşk ve muhabbetlerini onlara hiç anlattırmayarak istiğnada son dereceye kadar varırlardı. Şimdi Mergub Bey senden artık ne bekleyecek bakalım? Bir âşık için yalnız hayali bile dünyayı cennet edecek kadar kıymetli olan şeylerin kâffesine sen Mergub'u nâil ettin! Bundan sonra onun sana yalvarmasını icap eden artık hiçbir şey kalmadı. Yalvarmak sırası sana geldi."[433]

Kadının namusu ve ahlâkını, bekâret ve meşru cinsellik üzerinden şekillendiren toplumun ahlâk düzenine göre gayrimeşru ilişkisi nedeniyle Dürdane Hanım değersizleştirilmiş olacaktır. Bu yüzden onun bu hâle gelmesine sebep olan erkek kabahatli bulunmaktadır. Gayrimeşru birliktelik, kadını mağdur ettiği kadar toplumda kabul görmeyen gayrimeşru çocuğu da mağdur edecektir.

> "Ama düşünmeli ki biçare kızcağız bundan sonra başka bir kocaya varacak olursa, onun yanında yüz aklığı görmek şöyle dursun ilânihaneye bir yüz karalığına duçar olacak. İhtimal ki ertesi günü kocası kendisini terk ve tatlîk eyleyecek. Hele hiçbir şeyde dahli kabahati olmayan bir masum çocuk kendi hayatına bâis olan peder ve valide sağ bulundukları hâlde öksüz kalacak, müddet-i ömründe "Piç!" diye sair ebnâ-yı nev'inden birkaç derece alçak addolunacak."[434]

Romanda kendisine yapılan tüm telkinlere rağmen Dürdane'nin sevgilisi Mergup, onunla evlenmeyi kabul etmez ve gerekçelerini ortaya koyar. "(…) ben kız oğlan kızken

[432] Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, s. 68.
[433] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 68.
[434] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 92.

kendim ile muaşakada o kadar cüretli gördüğüm bir kızı alamam. Onda bu cüret-i âşıkane varken yarın başka birisini dahi beni sevdiği gibi sevmeyeceğini nerden bileyim?"[435] diyen sevgilisi Mergub, Dürdane'yle evlenerek meselenin halledilmesini kabul etmez. Kendi ahlâkî kaygıları neticesinde namusunu bizzat kendisinin ayaklar altına aldığı kadını, ortada bırakarak ona en büyük kötülüğü yapmıştır. Böylece Dürdane'ye yardım eden Ulviye Hanımın kendisine karşı olan intikam hevesini kışkırtır ve planlarının devreye sokulmasına neden olur. "Bu gaddar erkekler dahi görsünler ki bir kadın intikama dahi muktedir olabilirmiş. Bunu anlasınlar da bundan sonra kadınları öyle bir mendil zannederek burnunu sildikten sonra bir tarafa atıvermeye cesaret bulamasınlar!"[436]

Dürdane'nin roman sonundaki intiharı bir nevi kabahatli kadının kendisi için takdir ettiği ceza hükmündedir. İntiharını ve ölüm sürecini canlı bir şekilde tasvir eden romancı, böylece okurlarına ibretlik bir sahne göstermiş olur. Toplum hayatında Müslüman bir genç kız için en büyük suç ve kabahatlerden biri olarak görülen gayrimeşru çocuk dünyaya getirmek ağır bir şekilde cezalandırılmış olur. O da Mergup'u cezalandırır, onun gözleri önünde ölür. *Jön Türk* romanının Ayşe Ceylan'ıyla beraber Dürdane Hanım, kabahatlerinin bedelini kendi canlarına kıyarak ödeyeceklerdir. Zehir içerek intihar etmek ve kendisini yakarak intihar etmek, bu kadınların kendi nefisleri için uygun gördükleri ıstırap verici cezalardır. Bu anlamda romancı, kabahatli görülen bu iki kadına acı çekerek ölmeyi layık görmüştür.

[435] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 90.
[436] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 153.

3. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE EĞİTİLMİŞ KADINLAR: KADIN EĞİTİMİNİN GEREKÇELERİ VE SINIRLARI

Ahmet Midhat Efendi'nin ele aldığı temel meselelerden biri olan eğitim konusu, edebiyat araştırmaları sahasında yazarın düşünce dünyası bağlamında sıkça tartışılmış bir meseledir. Modernleşme dönemi Osmanlı toplumunda kız çocuklarının ve kadınların eğitimi konusunda çabalar önceki dönemlere göre takdir edilecek düzeyde olsa da çeşitli sebepler nedeniyle kadınların eğitimi ancak belli bir noktaya kadar sürmektedir. Kadınların eğitimini kısıtlayan unsurlar toplumsal koşullar ve zihniyet yapısı itibariyle şekillenmektedir. Bu engeller ve kısıtlamaların kaynağı aile bireylerinin özellikle babanın muhafazakâr tutumu olabileceği gibi, eğitim kurumlarının yetersizliği de olabilmektedir. Buna karşılık özellikle Tanzimat dönemi aydınları devletin kalkınması için bir önkoşul olarak gördükleri için, toplumun yarısı olan kadınların eğitilmesi meselesine büyük önem vermişlerdir.

Bu doğrultuda Ahmet Midhat Efendi'nin eğitime verdiği önemi hayatının farklı sahnelerinde gözlemlemek mümkündür. Genç yaşından itibaren eğitici kimliğiyle öne çıkan, iptidaî mektepler için ders kitabı yazarak "hâce-i evvel" unvanını kazanan, edebiyatını halkın eğitimi yolunda bir araç olarak kullanan, çeşitli seviyelerden mekteplerde hocalık yapan yazar, böylece hayatını bu uğurda harcamış olur. Hatta kendisi gönüllü öğretmenlik yaptığı Darüşşafaka'da bir gece nöbeti esnasında kalp sektesinden görevi başında vefat etmiştir. Diğer Tanzimat dönemi aydınları gibi Osmanlının ihyası ve terakki etmesi için görüşlerini ortaya koymuş ve maarifin yaygınlaşması, tahsil usullerinin ıslah edilmesi için hem teorik hem de pratik planda girişimlerde bulunmuştur.

> "Daha Bağdad'ta bulunduğum zamandan beri bende bir emel hâsıl olmuş idi ki o da bizim memlekette usul-i tahsili ıslah etmek kaziyesinden ibaret idi. Hattâ bundan mukaddem daha ziyade tafsilât ve izahatıyla dermeyân eylemiş olduğum vechle ben kendi mütâlaât ve tasavvurâtımca milletimizin cidden terakki ve ihyası tamîm-i maarife mütevakkıftır itikadından bulunduğumdan ve tamîm-i maarifin birinci mevkuf-ı aleyhi ise usul-i tahsili teshil idüğinden Bağdad'ta Mekteb-i Sanâyi şakirdânı üzerinde zihnimce tasavvur eylediğim birçok suretleri tecrübeye başlamış ve *Hâce-i Evvel*'in birinci ve ikinci tab'larını ve muahharen İstanbul'da neşreylemiş olduğum üçüncü tab'ını dahi bunlar için yazmış idim."[437]

[437] Ahmet Midhat Efendi, *Menfa (Sürgün Hatıraları),* hzl. Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 107.

Menfa (1876) adlı hatıratına kaydettiği bu satırlar yazarın, yazarlığının erken yıllarından itibaren bu konularda fikir beyan ettiğini göstermektedir. Halkı eğitmek için hayatı boyunca türlü yöntemlere başvuran Ahmet Midhat Efendi, roman ve diğer kurmaca eserlerinde okurlarının vâkıf olmadığını düşündüğü konular hakkında istidrat ve diğer yöntemlere başvurarak malumat yığmıştır. Bu yüzden Tanpınar, onun romanlarının bir halk mektebi gibi başlayıp bir halk ansiklopedisi gibi bittiğini söylemektedir.[438] Bunun yanında yazar, gelişmiş milletlerin mektepler açmak yanında halkı bilgilendirmek için risale ve mecmualar yayımlamaya da önem verdiğini düşünerek kendisi de bununla ilgili teşebbüslerde bulunur. Mecmua ve risalelerin halkın ayağına kadar giden mektepler olduğunu düşündüğünden bunları "seyyar mektepler" olarak nitelendirir ve buna uygun olarak *Dağarcık* (1872-1873) ve *Kırk Anbar* (1873-1876) mecmualarını çıkarır. Çıktığı dönemde çok okunan ve halkın bilgi dağarcığı üzerinde önemli bir etkisi bulunan bu mecmuaların önemi hakkında en somut kanıt, Fatma Aliye Hanımın övgüyle bahsettiği sözler olur. Fatma Aliye kendisi hakkındaki biyografik eser için, Ahmet Midhat Efendi'ye hayatıyla ilgili yazdığı mektuplarda yazarın *Kırk Anbar* ve diğer eserlerinin üzerindeki tesirini tasvir edecektir.[439] Bu örnek gösteriyor ki yazarın eserleri kadın okurlarının kültür ve bilgilerinin gelişmesi anlamında son derece büyük bir etkiye sahiptir.

Halkın topyekûn eğitilip kalkındırılması gerektiğine inanan yazar, özellikle kız çocuklarının ve kadınların eğitilmesi konusuna ihtimamla yaklaşmaktadır. Kamil Yazgıç'ın babasıyla ilgili yazdığı hatıratında Ahmet Midhat Efendi'nin eğitime ve özellikle kız çocuklarının eğitilmesine son derece ehemmiyet verdiğini kanıtlayacak satırlar yer almaktadır. Mahallenin fakir çocuklarını evinde toplayarak ders okutan yazar, evini adeta hususi dershaneye çevirmiştir. Zamanla sayısı artan çocuklar eve sığmadığında ve Midhat Efendi'nin sıhhati ve gücü yetmediğinde bir çözüm yolu bulacaktır.

Kâmil Yazgıç'ın ifadeleriyle olay şu şekilde gelişmiştir. "Mahallemizde, hoca hanım adında ihtiyar bir kadıncağız vardı. Ahmet Mithat, kendi yetiştirdiği bu kadının evini hususi bir mektep şekline soktu. Bunu yapabilmesi için ona her türlü yardımda bulundu."[440] Yazgıç'ın dikkat çektiği üzere evde kurduğu mektebin hocası da Midhat Efendi'nin bizzat

---

[438] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 413.

[439] Fatma Aliye Hanım mektubunda şunları söyler: "…Ba'dema *Hasan Mellah* muharriri ne kadar kitap yazarsa aldırıp okumaya başladım. Bunların derdiyle yemek yemeyi de istemiyorum, uyku uyumayı da. Karnım acıkmıyor, uykum da gelmiyor. Zaten kitapla iştigali pek sevdiğim halde bunlarla iştigali merak derecesine vardırdım. (…) Nihayet *Kırkambar*'ı da okumaya başladım. Aman ya Rab! Bu ne? Bu bütün bütün başka bir âlem. Bunun hakkındaki sözlerim, mütalaam pek uzun sürer, uzağa varır. Zira onun mündericatı da beni pek uzun müddet işgal ettiler." (Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, s. 56.)

[440] Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 47. Ayrıca Ahmet Midhat Efendi de, gençlik döneminde Rodos'ta Medrese-i Süleymaniye'yi buna benzer bir şekilde kurmuştur.

kendi yetiştirdiği ve okuttuğu bir kadındır. Yazar, mahalle halkının tümüne eğitim açısından kol kanat germiştir. Buna rağmen yazarın bu tavrı, ham softalar ve tutucu kesim tarafından, tahsis edilen hocanın kadın olması sebebiyle tepki görmüştür. Ancak yılmaz tavrıyla amaç ve hedeflerinden şaşmayan yazar, bu konudaki öncülüğünü göstermiştir.

> "-Kadından hoca olur mu? Elin nâmahremini erkek kürsüsüne çıkarmanın âlemi var mı? Din, iman kaldı mı? İslâmın tesettür şartları alenen ayakları altına mı alınıyor? Kabilinden fesatlıklarla ortalığı birbirine katmaya çabaladılar. Bütün bunlar, babamı yıldırmadı: o, bermutat, Kur'andan âyetler, hadisler getirerek, buna da cevaz olduğunu isbat etti. Bu suretle cumhuriyetimizin kadınlarımızı bugünkü haklarına kavuşturmasına da yine daha o zamandan taraftar bulunduğunu isbat etmiş oluyordu."[441]

Yazarın *Diplomalı Kız* isimli kısa romanında söyledikleri kadın eğitimi konusundaki görüşlerini genel hatlarıyla vermesi açısından önemlidir. Eğitim noktasında cinsiyet ayrımını kabul etmeyen Ahmet Midhat Efendi, kadının eğitimle kalkınmasının istikbalde gerçekleşeceği konusunda taşıdığı inancı göstermektedir. Kadınların da erkekler gibi cemiyet hayatı içinde varlık göstermelerinin vesilesi olarak eğitim almalarının gerekliliği savunulmaktadır.

> "Terbiye ve tâlim-i nisvan için memâlik-i sâirenin de Fransa'dan farkı yoktur. Hatta bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı, tâlim ve terbiyesini ikmâl etmiş bulunmalı. 'Bizde kızların tâlim ve terbiyesine lüzum yoktur' demek için 'Bizde erkeklerin tâlim ve terbiyesine lüzum yoktur' diyebilmek cesaretini peyda etmelidir, ama kızların terbiyesine 'O kadar lüzum olmadığı dâvâ edilebilecek mi? Terbiye ve tâlimin o kadarı bu kadarı olamaz. Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniyet-i insâniyenin âzâsından tanındıkça erkeklerin tâlim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları varsa kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır. Bunu şimdiki zamanlarda inkâra cesaret edecek olanları müstakbel mutlaka tekzip edecektir. Kadınlardan dahi tabibeler, eczacılar, cerrahlar, kabileler, muharrirler, feylosoflar, muallimeler, falânlar, filânlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzib-i maddî vukua gelecektir. Ama o zaman ne zamandır? Daha çok uzakta mıdır? Gaybı Allahtan başka kimse bilmez!"[442]

[441] Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 47.
[442] Ahmet Midhat Efendi, "Diplomalı Kız", *Letaif-i Rivayat*, s. 667.

Buna karşılık toplumun bazı kesimi tarafından kadın eğitimine sınır getirilmesi ve hatta engellenmesinin öne çıkan sebeplerinden biri, eğitilen kadının mevcut toplum şartlarını zorlayacağının ve değiştireceğinin düşünülmesidir.[443] Kate Millett, toplumda kadınların eğitiminin sınırlarının "kadınlığa zarar vermeyecek kadar" eğitim olduğunu söyler.[444] Bu yüzden kadınların erkeklerle eşit seviyede eğitim almaları toplum üyeleri tarafından arzu edilen bir durum değildir. Kadın eğitiminin nihai amacı, kadının daha iyi bir ev kadını ve daha iyi bir anne olmasının istenmesidir.

Kadınların eğitimden yoksun olmaları ve sahip oldukları haklar konusunda paralellik kurulurken, bu yoksunlukla topluma hizmet edemeyen kadının erkeklerden farklı bir düzeyde görüldüğü düşünülmektedir. Kadınların eğitilmesi konusunda ilerleme kaydetmiş Avrupa toplumlarında dahi kadınların hâlâ istenilen düzeye erişemediği belirtilir. Bu yüzden toplumun kalkınmasına hizmet edecek konularda faydası görülmediği için kadınların birçok haklarından mahrum oldukları görülür. Bu doğrultuda olarak kadınlar birtakım hak arayışı çabalarına giriştikleri hâlde geleneksel zihniyet mensuplarınca yok sayılmışlardır.

> "Hakikat bu milel-i müterakkiye nezdinde kadınların kemalat-ı zihniye ve ruhiyesine emniyet ve itimat henüz o kadar azdır ki nev'-i beşerin bir nısf-ı cemilini teşkil eden sınıftan nısf-ı diğerini havâyic-i maneviyesine hüsn-i hizmet ve o hizmette muvaffakiyet beklenmek şöyle dursun yalnız kendi sınıfları hakkında bile kifayetleri teslim olunamıyor. Bunlar bir sabavet-i daime hâlinde tasavvur olunuyorlar. Sınıf-ı zükurun haiz olduğu hukuk-ı medeniyenin birçoğundan sınıf-ı nisvan mahrum bırakılıyor. Şu son senelerde kadınlarda görülen terakkiyat-ı nisbiyeyi nazar-ı insafa alanlar neviyet-i beşeriyenin şu iki nısfı, şu iki sınıf arasında görülen bu kadar büyük farkı beğenemeyerek nisvanın hukukunu birazcık olsun artırmaya çalışıyorlar. Bu gayrette bulunanlara "feminist" deniliyor. Bunlar lisanlarıyla, kalemleriyle hukuk-ı nisvanın tezyidi lehinde neşr-i efkâr ediyorlar da medeniyetin erkân-ı asliye ve kadimesinden olan hurde-endişan-ı ukala bunların o güzel ve haklı sözlerine hemen hiç de havale-i sem'-i kabul etmiyorlar!"[445]

3.1. Cariyelerin Eğitilmesi

Midhat Efendi'nin eserlerindeki eğitimli kadınlarına baktığımızda bunların bir kısmının efendileri tarafından eğitilen cariyeler veyahut evlat edinilen kimsesiz kız çocukları

[443] İnci Enginün, "Ahmet Mithat'ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun", *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, s. 192.
[444] Kate Millett, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, Payel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 132.
[445] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlad Üzerinde Hukuk ve Vezaifi*, hzl. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 31.

olduğunu görmekteyiz. Yazar, özellikle ilk kurmaca eserlerinde esaret ve hürriyet temalarını sıklıkla işlemiş, bununla bağlantılı olarak cariye kahramanlar yaratmıştır. 1847 yılında esaret kurumu resmî olarak yasaklanmasına rağmen Osmanlı romanında da uzun bir süre gözlemleneceği gibi cariye ve odalıklar roman kahramanları arasında yer almaktadır.

Osmanlı toplumunda köleliğin en yaygın biçimi seçkinlerin hanelerindeki ev hizmetinde çalışan kadınlar olmuştur.[446] Bunlar genel olarak Afrikalı, Çerkes ve Gürcü kadınlardan oluşmaktaydı. Bunun yanında efendileri tarafından odalık yapılan cariyeler veyahut zengin efendilerin çocuklarıyla evlendirilmek için eğitimlerine ve yetiştirilmelerine ihtimam gösterilen cariyeler de bulunmaktadır. İşte Ahmet Midhat da roman ve hikâyelerinde esir ve cariyelerle ilgili bütün bu motifleri sergilemiştir.

Cariyelerin eğitilmesine ve birey olarak toplumda kendilerine edindikleri konumlara odaklanan yazar, birçok eserinde efendileri tarafından eğitilmiş köle genç kızlara yer verir. İlk hikâyelerinde cariye, esir ve odalıklar hikâyelerin kahramanları arasında başta gelenlerdir. *Esaret* hikâyesinde, kızın (cariyenin) azat kâğıdının eline verilmesi dikkat çeken unsurdur. O dönemde kadınlar "iktisab-ı terbiyelerine mani olur" gerekçesiyle hürriyetlerinden haberdar edilmiyordu. Buna rağmen yazar, sıkça "hürriyet-i şahsiye" kavramını gündeme getirir. Bu kavramı özellikle evlilik kurumu ile ilişkilendirerek tartışmaya sunar.

Genç kızların okutulması ve yetiştirilmesi anlamında ilk örnek olan ve aynı zamanda efendisi tarafından yetiştirilen ilk köle olan genç kız, *Esaret* (1870) adlı hikâyedeki Fıtnat'tır. O, sonradan benzer olarak karakterize edilen Felatun Bey'in yetiştirdiği Canan'ın erken örneği olarak kabul edilebilir. Bu anlamda Fitnat, eğitilen cariye tipinin prototipi olarak görülmektedir. *Esaret*'te orta sınıfa mensup bir yaşantıya sahip evde, evlatlık olarak büyütülen bir genç kızın trajik hayatından sahneler sunulmaktadır. Esasında Fitnat için cariye demek mümkün değildir, daha çok evlatlık olarak alındığı görülür. Fitnat, Fatin ile birlikte aynı eve satılmıştır. Bu kız, sekiz yaşında iken "saldır saldır gazete okuyabilen", zeki ve güzel bir kız çocuğudur.

Zeynel Bey, Fitnat'a ve Fatin'e "fünun, matematik, kimya, hikmet, müzik talimi yaptırır, piyano çalmayı öğretir." Bu talimde ona yine kendisi tarafından eğitilen odalığı yardım eder. Zeynel Bey, Ahmet Midhat'ın kadını eğiten erkek kahramanlarından ilkidir, Fitnat'tan önce evlendiği odalığını da kendisi eğitmiş, bunun için memuriyet görevinden istifa etmiştir. Meslekî olarak yaşadığı tatminden ve devlete yeterince hizmet ettiği konusunda

[446] Ehud R. Toledano, *Susmuş ve Yokmuşçasına-İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13.

kendini ikna ettikten sonra memuriyetinden istifade ederek konağına kapanır ve odalık olarak aldığı kadının eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenir. Buradan anlaşılıyor ki sıklıkla dillendirilen Ahmet Midhat'ın kadın eğitiminden sorumlu erkek karakterleri olduğu konusu daha ilk hikâyelerden itibaren gözlemlenebilmektedir.

Eserde dikkat çeken husus Fitnat'ın ferdî bir hayatı olması ve yeni başlayan edebiyatla hissî hayata açılmasıdır. Bunun yanında bu eserle birlikte Fitnat'ın şahsında çocuk ve çocuk terbiyesi edebiyatımıza girmiştir.[447] Fitnat'ın kaldığı evde kendine ait bir odası ve boş zamanlarını değerlendirebileceği özel hayatı vardır. Fitnat "mini mini bir kitaphanecik"e sahiptir. Onun okuduğu kitapların isimlerinin neler olduğunu da biliriz ki *Felsefe-i Zenan*'ın onca kitap okumuş olan kadınlarının okuduklarının hiçbirinin ismini hikâye boyunca öğrenemeyiz. Fitnat'ın okuduğu bu kitaplar tarih ve adapla ilgili kitaplar, *Afife Anjelik, Jöneviye, Leyla ile Mecnun* gibi romantik eserlerdir. Bu eserlerin en az beş on kez okunması, kenarlarına şiirler yazılmış olması onun duygu durumu hakkında işaretler verir. Fitnat'ın kitaplara ulaşma şekli de dikkat çekicidir. Fitnat, gazete okuyan, dünyanın hâlinden haberdar olan bir "birey"dir. Okumak istediği kitapları da gazete ilanlarında görerek kitap ve gazete dağıtan kişilere getirtir.

Bu eserde genç kıza verilen hane içindeki eğitim, herhangi bir amaca yönelik değildir. Manevi babası sayılan kişi tarafından verilen eğitim, ortaya okuryazar bir genç kız çıkarmış ve onun evin içinde hemen hemen bütün zamanını okuyarak geçirdiği görülmüştür. Bu anlamda Fıtnat'ın boş zaman uğraşıları kendisini entelektüel anlamda geliştirmesine imkân tanımaktadır. Ancak bir yandan okuduğu eserlerle, şiir ve romantik edebiyat vesilesiyle muhayyilesi şekillendiğinden yaşadığı trajik olayları intihar ile karşılamak yolunu tuttuğu görülmektedir. Bu yüzden kadınların okudukları eserlerin ruh hâllerini şekillendirebileceği ihtimali nedeniyle mühim olduğu mesajı hikâyede yansıtılmaktadır.

Ölüm Allah'ın Emri (1873) adlı hikâyede de büyük bir konaktaki harem dairesinde yer alan cariyelerin eğitilmesinden bahsedilmektedir. Paşa, Tanzimat'ın hükmü arttıkça yayılan alafranga âdetlere uyarak konağındaki cariyelere musiki ve okuma yazma talim ettirmek hevesine düşer. Bu eğitim, konağın efendisinin genç yeğeni Sıtkı Bey tarafından verilmektedir. Haremin hanımı ve kethüda kadını dışında konaktaki bütün kadınlar bu derslere katılır ve derslerin altı yıl boyunca sürdüğü belirtilmektedir.

[447] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 417.

Çok fazla detaya yer verilmemekle birlikte, bu dersler hakkında öne çıkan daha çok genç Sıtkı Bey ile cariyeler arasındaki ilişkilerdir. Dersler sayesinde bir araya geldiklerinde, cariyelerin birçoğu bu genç efendiyi baştan çıkarmak için dişiliklerini kullanmaktadır. Bunun dışında ağırbaşlı tavırları ve zekâsıyla dikkat çeken Sinesaf adlı cariye, kadın olarak Sıtkı'nın takdirini kazanacaktır. Eserde küçük bir detay olarak görülen ve efendiyi temsil eden bir erkek tarafından kadınların okutulması şeklinde icra edilen talimler, yazarın eserlerinde pek rastlanmayan nadir bir örnektir. Bu anlamda, kadın eğitimi açısında özel bir örnek teşkil etmektedir. Eserde dikkat çeken husus kadınların yazdıkları mektuplardır. Burada Sinesaf, Sıtkı'dan aldığı dersler vesilesiyle kendi mektuplarını yazabilirken derslere katılmayan kethüda kadın Behice Hanım ise mektuplarını bir arzuhalciye dikte ettirerek yazdırmak zorunda kalmaktadır. Bu da kadınların aldığı eğitimin pratik cephesini göstermesi açısından önemlidir.

Şimdiye kadar görülen numuneler yanında edebiyat tarihinde eğitilen cariye tipleri arasında ilk akla gelen roman kahramanı *Felatun Bey ve Rakım Efendi* (1875) adlı eserdeki Canan'dır. Veremli bir Çerkes esir olarak düşük bir bedelle Rakım'a satılan genç kız, Rakım Efendi ve dadısı Fedayi Kalfa nezaretinde yetiştirilir. Onların evine ilk geldiği gün sadece Çerkezce konuşabilmektedir. Büyük bir itina ile hastalıktan kurtarılan Canan, "dadı kalfanın kadınlığı" sayesinde ev işleri ve dikiş nakış konusunda yeteneklerini geliştirir.

Canan'a okuma yazma öğretilmesine vesile olan şey Rakım'ın Ziklas ailesi kızları Can ve Margrit'a ders vermesi olur. O kızlarla aynı anda Canan'ı da okutmaya başlayan Rakım, kendisi bunlar arasında bir müsabaka yapar. Harfleri öğretmekle başlayan Rakım, Çerkes halkının okumak konusunda son derece hırslı olduğuna inandığından Canan'ı okutmaktan büyük bir haz duymaktadır. Canan, son derece zeki bir kız olduğundan süratle öğrenecektir. "Bir ay müddet içinde Canan dört beş heceden ibaret kelimeleri yazabildikten maada bunları "benim, senin, onun, bizim, sizin, onların" edat-ı izafetleriyle dahi birleştirebilirdi".[448] Bu hızlı eğitim hakkında çalışmamızın ilk kısmı olan "Makbul Kadın" bölümünde bahsedilmiştir. İşte Canan'ı okutmak konusunda başarılı olan Rakım, kendi "usul-i tedrisi" hakkında böyle bir yol tutturmuş ve okuttuğu İngiliz kızlarını da bu usulle yetiştirmiştir.

Rakım Canan'ı yetiştirirken onu Fedayi Kalfa vasıtasıyla denetim altında tutar. Buradaki gayesi verdiği terbiye ve talimin faydasını görmek istemesidir. "Dünyanın hâli acayiptir. Sonra kıza verdiğimiz terbiyeyi kabul ettiremezsek yazık etmiş oluruz."[449] Dadısına hitaben söylediği bu sözlerden de anlayabileceğimiz gibi Rakım, Canan'ı kendi arzu ettiği

[448] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 22.
[449] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 26.

şekilde ve denetimi altında yetiştirmek istemektedir. Bu yüzden özellikle kendisinden gizli komşu konakta aldığı piyano derslerini yasaklar. Kendi gözetiminde piyano dersi alabilmesi için girişimlerde bulunur. Bundaki amacı komşu konağın cariyeleri arasında Canan'ın terbiyesinin ve ahlâkının bozulacağını düşünmesinden ileri gelmektedir. Bu yüzden dostlarının evinde tanıştığı Fransız kadın Jozefino'nun Canan'a ücretsiz ders verme teklifini sevinçle karşılayan Rakım, Canan için bir piyano satın alır.

Zamanla Türkçe konuşmasını ilerleten Canan, Fransız piyano hocası sayesinde Fransızca kelimeler de öğrenir. Bunu fark eden Rakım, Canan'a Fransızca öğretmeye de başlar. Canan, sonraları kusursuz Fransızcası ile evlerine misafir olan Ziklas ailesini kendisine hayran bırakacaktır. Canan'ı yüz liraya satın alan Rakım, İngiliz ailesine şimdiki değerinin bu satın aldığı fiyatın kat kat üstünde olduğunu beyan eder. Verdiği talim ve terbiye ile Canan'ı gıpta edilen bir genç kız hâline getirmiştir.

Canan, okuma yazması mükemmel, son derece iyi piyano çalan, Fransızca konuşabilen, vaktini türlü meşgaleyle doldurarak değerlendiren, kıyafeti mücevheri düzgün bir genç kız görünümündedir. Hatta piyano hocası Josephine ve Ziklas ailesinin kadınları ile anlaşabilecek kadar Fransızca konuşabilmektedir. Bu hâliyle orta sınıfa mensup bir modern Osmanlı kadınını temsil eden Canan, tavırları, yeteneği ve görüntüsü ile İngiliz ailesinin hayranlığını kazanmıştır. Sonradan Canan, ideal ve çalışkan Osmanlı efendisi Rakım'a uygun bir eş olmuş ve ideal aileyi tesis edecek birliktelik oluşmuştur. Canan'ın modern ve gelenekselin harmanlanmış hâli olan talim ve terbiyesi, genç kızların yetiştirilmesi için örnek olarak sunulmuştur.

3.2. Müslüman Osmanlı Kadınının Eğitimi

Felsefe-i Zenan'ın (1870) her türlü ilimle meşgul olan entelektüel kadını Fazıla Hanım, babasının nezaretinde yetiştirilmiştir. Babasından hadis, tefsir gibi dinî ilimleri öğrenmiş olan kadın, babasının vefatından sonra "fünun-i hikemiyyeye" merak salıp felsefeyle ilgilenmeye başlar. Fazıla Hanımdaki ilim ve öğrenme aşkı, o kadar derindir ki onu gündelik meşgalelerden alıkoyar. Böylece yemek pişirmek ve evin düzenini sağlamak, hatta evlenmek gibi kadına yazgısı olarak dayatılan toplumsal rollerini reddedecektir. Bunun dışında Ayasofya kütüphane memuru dışında hiç kimseyle görüşmeyerek kendisini toplumdan tecrit eder.[450]

[450] Nurdan Gürbilek de *Felsefe-i Zenan*'ın kadınları hakkında şu yorumu getirecektir: "Böylece hem bayağı buldukları evliliğe hem de doğanın dayattığı kurallara isyan edebileceklerdir. Babacan bir kadınperverlikle de olsa Virginia Woolf'un 'kendine ait oda'sını öngörmüş gibidir Ahmet Midhat. Önemli bir farkla: Bir yazma odasından çok bir okuma odasıdır bu;

Fazıla Hanımın kitaba ulaşma şekli de eserde tarif edilir. Bu durum, dönem kadınının arzu ettiği kitaplara ulaşma vasıtalarını beyan etmesi açısından önemlidir. Hikâyede tasvir edildiği üzere Fazıla Hanım, kütüphane memuru vasıtasıyla Ayasofya Kütüphanesi ve diğer kütüphanelerden veya sahaf çarşısından istediği kitabı getirtir. Okuduktan sonra kütüphanesinde saklamayı istediği kitapların birer nüshasını satın alır, ancak bulamazsa kitapları yazdırır. Bu yüzden Fazıla Hanımın şahsî bir kütüphaneye sahip olduğunu biliriz. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Fazıla Hanımın okuduğu veya sahip olduğu eserlerden hiçbirinin ismi hikâyede zikredilmez.

Fazıla Hanımın tekdüze hayatını değiştiren evinin yeni üyeleri küçük kız çocukları olur. Sonraları kendisine emanet edilen iki kız çocuğunun manevi annesi olan kadın, bu evlatlıklarını yetiştirmek için kendi zamanından ve meşgalesinden fedakârlık etmiştir. Ancak buna rağmen Fazıla'nın yetiştirme ve eğitim tarzı, psiko-patolojik bulunmaktadır.[451] Kızlarının insanlardan uzak tecrit hayatı yaşamaları, kitabî bilgiyle donatılmış olmaları, herhangi bir hayat tecrübesi edinememeleri ve kafeste kuş gibi yetişmeleri, evlilik ve erkeklere karşı düşmanlık geliştirmeleri ve toplumun genel yaşayış şekline uymamaları gibi durumlar bu yetişme tarzıyla ortaya çıkan meselelerdir.

Buna rağmen kitabî bilgiye dayalı hayat tarzı, kitap etrafında şekillenen gündelik hayat, kadını hayatın tehlikelerinden koruyan unsur olarak görülmektedir. Yazarın bu eserde çizmeye çalıştığı kadın felsefesinin özü biraz da budur. Kitapların korunaklı dünyası, kadın için evliliğin tehlikelerinden daha güvenlidir. Bu yüzden Zekiye'ye karşılık Fazıla Hanım ve Akile örneğinde görüldüğü üzere kadın erkeği, aşk veya arzuyu değil kitabı seçtiği takdirde hayatında mutluluk ve huzuru yakalayabilecektir.[452]

Zekiye Halep'e gittikten sonra Akile, kendini daha da çok okumaya verir, ama bundan da çok sıkılır, sürekli Zekiye'yi hayal eder. Zekiye, Halep'te öğretmenlik yaparken bir yandan da kendisini kitabet konusunda geliştirir ve paşanın konağındaki divan kâtibinden mektuplaşma vasıtasıyla dersler alır. Bağlı bulunduğu paşanın dairesindeki divan kâtibine yazdığı mektuplarını tashih ettiren ve onun şiir hakkındaki bilgisinden faydalanmayı arzu eden Zekiye, kitabete değer vermesi ve şairliğe heves etmesi ile kız kardeşini kızdırır. Akile, Zekiye'nin Halep'te konağın divan efendisinden kitabet ve şiir dersleri aldığını öğrenince daha önceden güzel söz söyleme sanatı hakkında tartıştıkları meseleleri hatırlatır.

üstelik kadının 'kûşe-i ferâgat ve inzivâya çekilmesi', yani bir kadın çileciliği üzerine kuruludur öykü; kadınlar kitaplar sayesinde dünyanın yalancı süslerinden uzak duracak, arzu ve heveslerini dizginleyebileceklerdir." (*Kör Ayna Kayıp Şark*, s. 39-40)

[451] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 372.

[452] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 40.

Akile'nin bu konudaki fikirlerine bakmadan önce Ahmet Midhat'ın *Felsefe-i Zenan*'dan birkaç yıl sonra *Dağarcık* mecmuasına koyacağı bir yazıya[453] değinmek yerinde olur. Ahmet Midhat bu yazıda, o zamanlarda Osmanlı'da dört çeşit kadın yazar söyleminin bulunduğuna değinir. Bunlardan birisinde Akile'nin de değindiği gibi kadınlar, belagati bir kenara bırakarak fen ve ilim hakkında yazmaktadırlar. Kız kardeşine yazdığı mektupta Akile, sözün nasıl söylendiğinden ziyade ifade ettiği bilginin değerli olduğunu bu yüzden kitabet sanatının önemli olmadığını yinelemektedir.

> "Kuzum, işbu sanat-ı kelam filan fıstık bunlar âlemde başka bir sanatın olmadığı zamanların mahsulüdür. Erbab-ı fikir ve daniş i'mal-i efkâr edecek başka bir şey bulamamışlar da buna sarf-ı fikir etmişler. (…) İçinde bulunduğumuz şu asır bunların topunu iptal ediyor. Kelam demek muhataba efkârını anlatmak demek olduğu meydana çıkıyor. İhtisar-ı kelam, tafsil-i kelam filan davaları mahvolup gidiyor. Muhatap, mütekellimin efkârını anlayıncaya kadar laf söylemek lüzumu anlaşılıyor. Çünkü üdeba-yı asır görüyorlar ki sanayi-i kelamiyyeye riayetle yapılan kitaplar metin oldukları halde anlaşılamayıp her biri için beş on tane şerhe muhtaç olmak tefhim ve tefehhümü tas'ib demektir. Binaberin şimdi yazdıkları şeyler öyle şerhe, haşiyeye lüzum kalmayacak gibi yazmak hevesinde bulunuyorlar."[454]

Bunun dışında eserde bir diğer eğitici figür olarak karşımıza çıkan şahıs, Fazıla Hanımın kızlarından birisi olan Zekiye'dir. Zekiye, bir zamanlar annesiyle beraber kendisini himaye eden bir paşanın kızı için yapılan muallimelik teklifini kabul ederek İstanbul'dan ve kardeşi Akile'den ayrılarak Halep'e gider. Burada paşanın çocuklarına eğitim veren Zekiye, özellikle paşanın kızı üzerinde etkili olur ve bu kızın sevgisini kazanır. Eser sonunda Zekiye'nin ölümüne çok üzülmüş ve müteessir olmuş bir hâlde tasvir edilen genç kızın ağzından Zekiye'nin evlilikten sonraki hayatı anlatılır. Paşanın kızı, zaten dokuz yaşından itibaren kendisine hocalık yapan Zekiye'nin evlilik ve erkekler konusundaki fikirlerinden etkilenmiş görünmektedir. Bunun üstüne Zekiye'nin kocasının zulmünün yol açtığı trajik ölüm gerçekleştiğinde bu fikirler perçinlenmiştir. Bu yüzden burada yazar, erkek düşmanlığını ve evlilik hakkındaki olumsuz kanaatleri bu genç kızın ağzından dile getirir.

[453] "Osmanlı Üdebasından Bir Hanımın Muharrirîn-i Mevcudeden Birisine Gönderdiği Mektup", *Dağarcık*, Nu: 6, 1288/1871-1872, s. 168-172.
[454] Ahmet Midhat Efendi, "Felsefe-i Zenân", *Letaif-i Rivayat*, s. 70-71.

> "Hiç erkeklere inan olur mu? Şehvet elinde köle olan bir erkek o esaret ribkasından rakabesini kurtarabilir de ahlâk-ı hamidenin tavsiyesi mucibince hareket edebilir mi? Bahusus âdet-i umumiye bir kadını yalnız bir erkeğe tahsis ederek erkeği müteaddit kadınlara tamim edip durur ve erkekler dahi bu nimetin kadrini takdir etmemekte kusur etmemekte bulunur iken hazır kendilerine arz-ı hahiş eden bir kıza iffet-füruşluk edebilirler mi?"[455]

Yeryüzünde Bir Melek (1875) romanında Raziye adlı kadın, küçük yaşından itibaren konaklarında yaşayan filozof yaradılışlı bilgin ve âlim Hacı Hafız Mehmet Singapurî'nin nezaretinde yetiştirilir. Singapurî, gece gündüz bütün vaktini kendi oğlu Şefik ile beraber Raziye'nin tahsiline harcar. Bu eğitimin detaylarına romanda yer verilmemekle birlikte, çocukların küçük yaşlarına aldırış edilmeksizin parlak zekâlarına güvenilerek her türlü ilimle kuşatıldıkları görülür. İnsanın çocukluğundan itibaren ehemmiyetini takdir etmeksizin lisan öğrendiğini düşünen Singapurî, bu mantıkla her ilmi küçük yaştaki çocuklara belletmiştir. Bu anlamda onun kendine has bir eğitim yöntemi kullandığını söylemek mümkündür.

Bununla beraber Raziye, bu eserde aldığı eğitimle öne çıkmaz. Yalnızca onun zeki ve mantıklı düşünen bir genç kız olduğundan bahsedilmektedir. Şefik, babasının vasiyeti dolayısıyla eğitim almak için Paris'e gönderileceği vakit, onu Raziye de desteklemektedir. "Tahsil ve terbiye görerek kazanılacak büyüklüğü" takdir eden genç kız, Şefik'in gönül rahatlığı ile yurdundan ayrılmasını sağlar. Raziye'nin sevdiği erkeğin eğitimini kendi duygularının önünde tutan bu tavrı, onun aldığı eğitimin niteliğini ve önemini göstermektedir. "Hacı Mehmet Singapurî yanında terbiye gören bir kızdan, on dört yaşındayken şu lâkırdıyı işittiğinize taaccüp mü ediyorsunuz?"[456] ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Vah! (1882) romanı, entelektüel ve bilgili kadının bir örneğini sunması itibariyle önem kazanır. Roman kahramanı Ferdane, okuryazar ve kültürlü bir kadın olarak romanda öne çıkar. Hatta onun hayatındaki mutsuzluk kaynaklarından biri de kültür ve bilgi bakımından kendisine denk olmayan, kendisinden daha cahil bir erkekle evli olmasıdır. Her bakımdan kendisine denk olmayan bir erkekle evli olması, hayatındaki en temel meseledir. "Despino yalnız hırçınlığı, huysuzluğu mîzân-ı mukayeseye koymaktaydı. Ya Ferdane'nin o kadar fezâil-i edebiyyesi ile Talat Beyin cehl-i küllîsi yekdiğeri arasındaki hüsn-i imtizâca ne kadar mani olacağı da hesaba katılmak lazım gelmez mi?"[457]

Bu yüzden kadının roman sonuna doğru kocası Talat Beyden boşanması ve dostluk kurduğu Necati Bey ile evlenmesi, ideal karı koca ilişkisinin tesis edilmesini sağlamıştır.

[455] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 85.
[456] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 41.
[457] Ahmet Midhat Efendi, *Vah!*, s. 87.

Necati ve Ferdane'nin kültürel anlamda birbirlerine denk oldukları sohbetlerinden ve kurdukları dostluktan anlaşılmaktadır. Bu yüzden romancının tavrı, okuryazar ve bilgili müspet kadının kendisine her bakımdan eşit olan bir erkekle beraberken mutlu olabileceği yönündendir.

Çocukluğundan itibaren bir hoca efendi tarafından yetiştirilen Ferdane, eğitimli ve bilgili kadının örneklerinden biridir. Babasının vefatından sonra hocası Kutbettin Efendi, on yedi yaşlarında iken Ferdane'yi himaye etmiştir. Bu himayenin en büyük iyiliği de gece gündüz hocasının yanında olduğu için Ferdane'nin bir hoca olacak kadar okumuş olmasıdır. Bu hoca efendi, pek mübarek bir zat ve büyük adamlara ders okutmuş bir hoca olarak tanınmaktadır. Bu yüzden, Ferdane'nin bilgisinin en büyük göstergesi böyle bir hoca tarafından yetiştirilmiş olmasıdır.

Okuryazar olması yanında edebiyatla da ilgilenen kadın, şiir yazabilecek kadar ileri seviye bilgiye sahiptir. Onun bu hâli, romanda cahil bir Rum kadın ağzından şu şekilde övgüyle dile getirilir. "Kitapları deviriyor. Kaleminden kan damlıyor. Zaten o kadar güzel söz söyleyebilmek benim gibi cahillerin kârı mıdır? Ferdane Hanım beyitler bile düzüyor."[458] Buna rağmen eserde, Ferdane'nin hocası Kutbettin Efendi tarafından nasıl eğitildiğine dair başka bir detay bulmak mümkün değildir. Eğer bulunsaydı o dönemde muhafazakâr bir hoca tarafından yetiştirilen kadının eğitimine dair önemli vesikalar elde etmek mümkün olacaktı.

Vah! romanında kahramanların sıklıkla birbirine mektup yazdığı ve bu mektupların Rum çerçi kadın Despino aracılığıyla gönderildiği görülür. Mektup yazarlarının başta geleni Ferdane'dir. Erkek roman kahramanları Behçet ve Necati, kadının mektuplarını okuduklarında onun yazısına ve kitabetine hayran olmaktan geri durmazlar. Behçet "Kadınlarda değil erkeklerde bile emsali nadir görülür bir ediptir"[459] diyerek kadının yeteneğini vurgular. Erkekler için kadının yazısını ve kitabetini değerlendirmekteki başlıca husus, onun cinsiyeti olur. "Kadınlığına göre pek güzel yazılmış"[460], "kadın yazısı besbelli olur"[461] gibi ifadeler bu durumu ortaya koyar. Ferdane, istisnaî olarak görüleceği üzere burada, yazısı bakımından çoğu erkekten üstün tutulmaktadır.

Kadının okuma yazma bilmesi, bu romanda vurgulandığı gibi kadın iffeti ve namusu açısından bir tehdit olarak görülmektedir. Ferdane'nin kıskanç kocası Talat Bey'in, karısının kendisini aldatmasıyla ilgili şüpheleri çoğunlukla kadının okuryazarlığından kaynaklanmaktadır. "Bahusus o kadının elinde bir de kalem bulunarak istediği hizmette

[458] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 69.
[459] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 78.
[460] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 82.
[461] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 80.

istihdam edebilirse?"[462] Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, erkek için eli kalem tutan kadın, âşığına mektup yazan iffetsiz bir kadını imlemektedir.

Bununla beraber Ferdane'nin bilgiden gelen tecrübe ve dikkatle kendi namusuna yöneltilen tuzakları ve hileli yolları hemen fark ederek açığa çıkardığı görülmektedir. Onun bu hâli baskı ve litografya sanatlarına olan vukufundan ileri gelmektedir. Bu noktada Ferdane'nin zekâsının parlaklığına karşılık Behçet'in ahmaklığı öne çıkar. Ancak, romanda gösterildiği şekliyle Behçet'in zekâsının düşüklüğü, Ferdane'nin hileyi çözmüş olmasını anlamaması ve tahmin edememesinden ileri gelmektedir. Bu durumda Behçet'in kadının zekâsını ve bilgisini küçümsediği görülür. "Ferdane gibi bir kadın böyle fotoğraf ile resim istinsah edileceğini ve bahusus foto litoğrafya ile el yazılarının aynı yazılacağını nereden haber alsın? Nasıl öğrensin?"[463] Ancak Behçet'in sonradan anladığı gibi Ferdane birçok konuda bilgisi sağlam bir kadındır.

> "Ferdane bir fotoğrafya resmi makine önüne tekrar konularak yeniden cama alınıp bir çok nüshaları çıkarılacağını bildiği gibi bu cam "karanlık sandık" denilen alet vasıtasıyla hutût-ı ziyanın tekatu'undan müteşekkil zaviyelerin gittikçe büyümelerine ittibaen sandığın gerisindeki fotoğrafya eczalı kâğıt üzerine resmi büyük kıt'ada olarak aks ettirilebileceğine dahi vâkıftı. Ferdane kadar ehl-i mütalâa ve tetebbu bir kadın için fotoğrafya sanatı gibi hakikaten muharrik-i merak olan bir sanat hakkında şu kadarcık bir fikir peydası istibat olunacak bir şey midir?"[464]

Ahmet Midhat Efendi, *Çingene* (1887) adlı hikâyesini fikrî bir zemin üzerine oturtur. Etnografya fenni ve globalleşme çerçevesinde tartışılan hikâyede yazar, eğitim ve çevrenin insan kişiliği üzerinde kalıtımdan daha fazla etkili olduğu fikrini savunmaktadır. Gelecekte insanlar arasında hiç fark kalmayacağı, bütün insanların medenî bir aile şeklinde yaşayacağı fikrine inandığını dile getirir. Bu yüzden yaşadığı devirde insanlar arasında ırk, kültür ve millet farklarının önemli olmadığına inanmaktadır. Bunun somut bir örneği olarak çingene asıllı bir kızın vahşi hâlinden eğitim ile medeni hale geçebileceğini hikâye ederek göstermek ister.

Kâğıthane eğlenceleri sırasında rastladığı bir çingene kızının güzelliğinden etkilenen üst sınıfa mensup bir Osmanlı beyefendisi, onu yetiştirip ehlileştirmek hevesine düşecektir. Şems Hikmet Beyin amacı Ziba'yı içinde bulunduğu toplum tarafından kabul edilir bir kadın

[462] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 86.
[463] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 139.
[464] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 156.

hâline getirmek istemesidir. İlk gördüğü hâliyle Ziba, toplumdan dışlanacak ve toplumun kıyısına itilecek bir genç kız görünümü taşımaktadır. Hikâyede aşk ve evlilik bahsinden ziyade kadının yetiştirilmesi ve medenî bir hâle getirilmesi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Ziba, eğitilen kadının örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak bununla beraber eserde Ziba'nın eğitilmesinin pratik kısmına çok değinilmemektedir.

"Ziba gibi nihal-i taze istenildiği gibi eğilip matlup olan hâle ifrağ edilemez mi"[465] diyerek bu fikirden hareket eden Şems Hikmet, toplumdan dini ve milleti nedeniyle dışlanmış, Osmanlı hanımına yakışan hareketler sergilemediği düşünülen Mecusi Çingene kızını Müslüman hanımı hâline getirmeye çalışır. Çevresindekilerin önyargılarına aldırmadan "Çingeneden hanım olmaz" fikrini tersine çevirmek için maddi ve manevi olarak tüm çabasını ortaya koyar. Burada eğitici figür olarak kullanılan kişiler bir kılavuz kadın ve musiki üstadı bir erkektir. Görgü ve adabımuaşeret konusunda Düriye Hanımdan ders alan Ziba, musiki konusundaki yeteneğini de Davut Bey adlı musiki hocasından aldığı derslerle geliştirir.

Çingene'de Ziba'nın davranışları eğitim ve terbiye vasıtasıyla denetlenmektedir. Üst sınıftan bir Osmanlı erkeği tarafından yürütülen terbiye programı ile kadının davranışları kontrol altına alınır ve ataerkil toplum tarafından istenilen kadın profiline uygun hâle getirilir. Burada erkek, bu eğitim ve terbiyeyi verirken erkek normlarını kabul eden, ataerkil otoritenin temsili sayılabilecek yaşlı kadından yardım alır. Ziba'yı yetiştiren kılavuz kadın Düriye Hanım, toplumsal normlar ve değerlere son derece vakıf olan ve bunlarla genç kızı kuşatacak olan, toplum tarafından kabul görmüş ve sözü geçen bir otorite figürüdür. Düriye Hanım, Osmanlı toplumunda sıkça rastlanan bir figür olması hasebiyle dönem toplumunu yansıtmakta başarıyla çizilen bir kadın karakterdir. Bu kadın Boğaziçi'nde bir köyde küçük bir yalıda yaşamaktadır. Pek çok aileyi tanıdığı için evlenecek gençlere kılavuzluk yapmak hizmetini görür. Şems Hikmet'in maddi desteği ile Düriye'nin yalısı Ziba'nın talim ve terbiye edilmesine uygun bir mekân haline dönüştürülür. Burada alafranga sofra adabını kıza öğretmek için Şems Hikmet Düriye Hanımın yalısını yeniden tefriş ettirir ve yeni bir sofra takımı satın alır. Ziba'ya kibar ve terbiyeli kadınlar gibi yeme içme ve oturup kalkmanın öğretilmesi burada başlıca hedefleri olmuştur. Ev idaresi konusunda da eğitilen Ziba'nın mükemmel bir Osmanlı hanımı olması amaçlandığından Şems Hikmet her türlü masrafı yapmıştır.

Daha önce aykırı tipteki kadınlarla ilgili kısımda Ziba'nın terbiye edilme süreci onun aykırı kadınlıktan toplumun makbul kadını hâline dönüşmesi bağlamında değerlendirilmiştir.

[465] Ahmet Midhat Efendi, "Çingene", *Letaif-i Rivayat*, s. 454.

Onun aldığı eğitim öncelikle ağırbaşlı bir kadın olmasına yöneliktir. Dış görünüşü ve tavırları değiştirilen Ziba, müzik yeteneğini geliştirmesi için de bir musiki eğitimi alır. Ziba'nın eğitimi konusunda Şems Hikmet'in hedefini gerçekleştirmiş ve Ziba'yı Osmanlı hanımı hâline getirmiş olmasının kanıtı olarak onun etrafındaki erkeklerin Ziba'ya olan hayranlıkları gösterilmektedir. Hatta Şems Hikmet'in ressam ve şair arkadaşları, Ziba'nın hâline ve tavrına olan hayranlıklarından dolayı Ziba'yı sanatlarının malzemesi yapmak isterler.

Babanın cahil olduğu ve kız çocuklarına karşı ilgisiz kaldığı ortamda annelerin kızlarının yetiştirilmesi üzerinde daha etkili olduğu örnekler de görülmektedir. *Para!* (1887) hikâyesinde, taşralı zengin bir adamın kızlarının eğitimi anneleri tarafından yönlendirilmektedir. Dört kadınla evli olan bu adamın, yalnızca üçüncü ve dördüncü hareminden iki kızı dünyaya gelir. Çok istemesine rağmen erkek çocuğa sahip olamayan Yazıcıoğlu'nun gözünde kadınların ve kız çocuklarının hiçbir değeri yoktur. "Zaten kız evladı herifin evlat saydığı yok ki! Onun nezdinde kız evlat denilen şey evvel ve ahir yekûnu bir hayli liralara baliğ olacak olan bir cihaz ile el herifine verilecek bir emanettir."[466] Bu yüzden Şerife ve Latife'nin eğitimine önem vermez.

Babası kızlarının yalnızca dinî bir eğitimden geçtiklerini ve piyano çalmayı öğrendiklerini zanneder. Eski kafalı muhafazakâr bir adamın gözünde kızları için uygun gördüğü eğitim bundan ibarettir. "[Kızlarını] yalnız birkaç hatm-i şerif etmek ve tecvid ve ilmihal ve Muhammediye ve Ahmediye gibi şeyler okumak ve biraz da yazı karalamak derecesinde ders almışlar zannederek bir de piyano meşk etmelerinden dolayı mahzuz olu[r]."[467] Hâlbuki annelerinin nezaretinde bu kızlar, babalarından gizli olarak alafranga bir eğitim alırlar.

Alafranga bir eğitim alması sebebiyle övülen büyük kız Şerife, kendisine gelen aşk mektubuna yazdığı cevapta görülen imla yanlışlarından dolayı romancı tarafından alaya alınacak ve "Cevapnamenin en sonundaki "sağlık" tabiri tamam kadınca düşmedi mi?" ifadesiyle cinsiyeti üzerinden küçük görülecektir. Kadınların gördükleri eğitimin sınırlı oluşu ve okuma yazma öğrenmelerinin bile son derece iptidaî seviyede kalması, onları çoğu zaman gündelik hayatta kullanılan basit haberleşme vasıtalarında bile yanlış yapmaktan alıkoyamaz. Bir kadının kitabet seviyesinin hiçbir vakit erkeğinkine ulaşamayacağı burada detaylarda belirtilmiştir. Yazarın kadınların cahiliyetlerini ortaya koymak için örnek olarak sunduğu "salık vermek" ifadesinin "sağlık vermek" olarak yanlış yazımı, sıklıkla eserlerde geçmesi dolayısıyla dönem kadınları arasında çok fazla tekrarlanan bir hata olduğu düşünülmektedir.

[466] Ahmet Midhat Efendi, "Para!", *Letaif-i Rivayat*, s. 533.
[467] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 533.

Aynı hikâyede kız çocukları, alafranga bir eğitimden geçmesine rağmen ahlâk eğitimi itibariyle yanlış yönlendirilmiştir. Özellikle büyük kız Şerife, paraya tamah ederek yanlış kararlar vermiş, yine paraya değer veren babasının izniyle kendisini zengin olarak tanıtan düşük ahlâklı bir erkekle evlenmiştir. Bu yüzden Şerife'nin yaptığı bu evlilik, kadına saadet getirememiştir.

Büyük kızın cahilliğine karşın küçük kız Şerife, yetişme çağında kendisiyle ilgilenen çalışkan ve gayretli, iyi huylu ve ahlâklı bir erkekle karşılaşmıştır. Latife'nin zekâsı Vahdeti'nin ilgisini çektiği zaman, onda bu genç kızı eğitmek ve okutmak arzusu doğacaktır. Aralarındaki sohbet arttıkça Latife'ye bakışı değişmeye başladığından onu kendi "dest-i terbiyesine" alarak ondan "mükemmel bir kadın" meydana getirmek hevesine düşecektir.

Bu minvalde başlayan ve gelişen dostlukta Vahdeti'de oluşan genç kıza sahip olma isteği ve arzusu aşka ve şehevî duygulara ait olmaktan ziyade, ona öğreteceği fen ve okutacağı ilimlerle ilgili olarak gelişir. Genç kıza olan sevgisini ortaya koyduğu sözler bile "Siz benim olsanız sizi miftah-ı fünun olan riyaziyattan başlatarak şöyle okuturum ki!..." şeklinde olacak ve asıl maksadını ortaya koyacaktır.

Zaten zeki ve okumaya hevesli olan Latife için kendisine gösterilen teşvikler onu Vahdeti'ye daha çok bağlayacak ve aralarındaki sevgi, öğretme ve öğrenme arzusu etrafında gelişecektir. Bunun yanında eserde Latife'nin evlilik kararı ile ilgili konuştuğu sahnede onun eğitimi takdir eden tavrı ve bilinçli bir genç kız olduğu dikkat çekmektedir. Onun Vahdeti'yle evlilik arzusu ve bu evliliği kendi talim ve terbiyesini geliştirme isteği nedeniyle uygun görmesi etrafındaki insanlar arasında şaşkınlık yaratması yanında büyük bir takdirle karşılanır.

> "-Ben tahsil ve talim denilen şeyin bize müyesser olan derecesi henüz lâyıklı bir mukaddime bile olmadığını kendi kendime anlamış idim. Vahdeti Beyefendideki malûmatı görünce bu anlayışıma daha ziyade kuvvet verdim. Kendisine rapt-ı kalp edişim gelin olmak gibi bir hevesten ziyade âdeta bir muallime intisab etmek gibi bir hevesten neşet eyliyor."[468]

Erkeğe bağlanması adi bir heves ve şehvanî duygulardan ileri gelmediği veya ablası Şerife gibi bir para hırsı ve maddiyata tamah etmek yüzünden gerçekleşmediği için takdir edilen kadın davranışı olarak sunulmaktadır. Bu yüzden genç kızın yukarıdaki alıntıda

[468] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 546.

görülen sözlerinden anlayabildiğimiz gibi kendisine eş olarak gördüğü Vahdeti ile aralarındaki ilişki farklı bir evlilik anlayışının eseridir.

Yazarın eserlerinde görülen efendi-hizmetkâr arasında kurulan gönül ilişkileri yanında burada farklı bir usul olarak tabiri caizse hoca-öğrenci ilişkisi şeklinde kurulan bir gönül birlikteliği dikkat çekmektedir. Aile arasında da değinilen bir mesele olarak dillendirildiği gibi Vahdeti ve Latife için yapılacak düğünün genç kızı "kocaya vermekten ziyade hocaya vermek, mektebe başlatmak"[469] sayılacağı söylenmektedir. Ancak diğer aile bireylerinin bu evliliğe yönelik teşebbüsleri baba Yazıcıoğlu tarafından erkeğin fakirliği gerekçesiyle engellenir.

Evlenmeleri engellenen gençler, aralarındaki bağı mektuplaşmak yoluyla devam ettireceklerdir. İşte bu mektuplar vasıtasıyla kurulan bir nevi hoca ve talebesi arasındaki birliktelik, genç kızın yetişmesi adına hem farklı hem de önemli bir vesile olur. Latife ve Vahdeti arasında başlayan mektup yoluyla eğitim ve genç kızın terbiyesi ve ahlâk eğitiminin verilmesi yönüyle bu eser kadın eğitimi açısından özel bir örnek sayılmaktadır. Gençler arasında devam eden mektupla süren haberleşme ve görüşme üç yıl boyunca devam eder ve yüzlerce mektup alınıp verilir.

Anlatıcı yazar, bu mektupların hepsini hikâyeye eklemenin mümkün olmadığını ve bir tanesinin yayımlanmasının da diğerlerine haksızlık olduğunu düşündüğü gerekçesiyle bu mektuplardan hiçbir örneği hikâyeye yerleştirmez. Ancak mektupların içeriğinden ve ulaştığı neticeden bahsetmekten geri durmaz. "(…) ikisi arasında teati edilen mektuplar ilmî, edebî, hikemî o kadar mebahisi şamil bulunmuştur ki cümlesi bir yerde cemedilmek lâzım gelse en güzel bir mecmua vücuda getirir. Hem de öyle Nouvelle Heleoise vesaire gibi yalnız sevda-perestane şeylerden ibaret değil, tasfiye-i zillete ve tezkiye-i ahlâka hizmet edecek bir mecmua-i pür-hikmet suretini almış olduğu görülür."[470]

Bu yolda yetiştirilen genç kız, ahlâkî bakımdan ailesinin özellikle babasının kendisine verdiği terbiyeden uzaklaşarak, Vahdeti'nin mektuplar yoluyla verdiği ahlâk eğitimine tâbi olur. Onaylanmayan bir ahlâkî durumun taşıyıcısı olan baba ve büyük kızı Şerife'ye karşılık Latife, onların benimsediği fikir ve görüşlerden ayrılarak müspet bir kahraman olan Vahdeti'nin benimsediği ahlâkî yola uygun davranır. Yetiştiği muhitteki insanlardan farklı davranmak isteyen Latife ilmini, görgüsünü ve çalışkanlığını takdir ettiği erkeğin ahlâk ve zihniyet yapısına bağlı olarak hareket edecektir.

[469] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 547.
[470] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 553.

Neredeyse çocukluklarından itibaren aynı terbiyeden geçerek yetişen iki genç kızın, eşlerinden aldıkları talim ve terbiyenin ne kadar önemli olduğu hayatlarının istikametinden anlaşılmaktadır. Kötü ve müsrif bir kocaya denk gelen Şerife'ye karşılık Latife, kocasının bilgisi ve onu yetiştirmesi sayesinde ailesinden aldığı eğitimi kat kat ileri bir seviyeye taşıyacaktır. Birçok örnekte görüldüğü üzere erkeğin evleneceği veyahut evlendiği kadını eğitmesi durumu Latife'nin şahsında bir kez daha ortaya konmuştur. Kadının şansı ve hayatındaki saadetin kaynağı, onun yetişmesine ve sahip olduğu parlak zekânın işlenmesine olanak tanıyan bir erkekle yaşadığı birlikteliktir.

Okumuş ve bilgili kadının hayatı daha fazla sorgulaması ve mutsuzluğa kapılması ihtimalinin olması da kadınların eğitiminin sorunları arasında sayılmaktadır. *Taaffüf* (1895) romanının Saniha'sında olduğu gibi bilgi ve kültür anlamında iyi yetişmiş bir kadının bazı konularda daha zor bir yaşama sahip olduğunu görebiliriz. Bu yüzden Saniha'nın yaşadığı sorunlar, diğer kadın kahramanlara göre farklılık göstermekte ve modern Osmanlı kadınının duygu dünyasında yaşadığı sıkıntılı durumlar hakkında somut veriler sunmaktadır.

İdeal bir kadın portresi olarak çizilen Saniha, tam da bu yüzden çevresindeki kadınlar tarafından garip karşılanarak ötekileştirilir. Saniha'nın yetiştiği dönemde kadınlar arasında bilgili ve kültürlü olanları nadirdir. Saniha'yı yakından tanıyan kadınlar onun bilgisi karşısında hayret duyarak bir yandan da kıskançlık ve haset duyguları ile ona karşı olumsuz bir tutum gösterirler. Bununla beraber etrafındaki insanların Saniha ile ilgili algısı farklılıklar gösterir. "Saniha bazıları nezdinde mağrur ve mütekebbir ve bazıları nezdinde şuh ve şatır ve diğer birtakımları nezdinde de hoppa ve çılgın" görülmektedir.[471]

Romanın başında Saniha'nın iş odası ve yazıhanesinin detayları ile tasvir edilmesi, kadının entelektüel kimliğini ortaya koymaktadır. "Hanımın iş odası" olarak isimlendirilen konağın bu mekânı, kadının kitap ve yazı odasıdır. Böyle bir odaya Osmanlı toplumunda çok az kadının sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda Saniha, yazarın neredeyse en entelektüel kadın kahramanı olarak görülebilir. Babası aslen Giritli olan ve Mısır'da memuriyet görevlerinde bulunmuş bir kimsedir, yani ailenin modernliği Mısır kökenli olmalarına bağlanabilmektedir. Yazarın birçok Mısır kökenli ailesinde görüldüğü gibi burada da kız çocuğu modern ve Batılı yöntemlerle eğitilip yetiştirilmiştir.

Taaffüf romanında, Saniha sıradan bir Osmanlı kadınına göre çok daha iyi bir eğitim almıştır. Doktor Fratenberg isimli Alsace'lı bir Fransız nezaretinde hemen her konuda bilgi

[471] Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, s. 34.

edinmiş, küçük yaşta Fransızca ve Türkçeyi ana dili gibi öğrenmiş, piyano ve müzikle ilgilenmiş; İslâm dinine ait bilgi ve eğitimden de geri kalmamıştır.

Saniha, hem Fransızca hem de Almancaya vakıf olan Alsace bölgesine mensup bir hocanın nezaretinde eğitilmiştir. Ailede yaşanan sağlık sorunları sebebiyle konağa intisap eden ve aileden biri gibi olan Doktor Fratenberg, tıp âlimi olmasının yanı sıra hikmet sahibi ve filozof yaradılışlı bir adamdır. Bu yüzden, Saniha onun sayesinde mükemmel bir eğitim görür. Bebekliğinden itibaren onunla en çok ilgilenen kişi doktor olduğundan Saniha'nın konuşmaya başladığında ilk sözcükleri Fransızca kelimeler olur. Bu hâli annesini telaşlandırdığından onun Türkçe öğrenmesi üzerinde ihtimam gösteren annesi sayesinde Saniha, iki buçuk yaşlarında hem Fransızcayı hem de Türkçeyi ana lisanı gibi konuşur hâle gelmiştir.

Konak içinde eğitilen kız çocuklarının bir örneği sayılan Saniha için, beş yaşına geldiği vakit bir Türkçe hocası tutulmuştur. Aynı anda hem Fransız hem Türkçe eğitime devam etmesi dolayısıyla bu iki dile ait alfabe kitapları karşılaştırılmaktadır. Romancı, Fransızca alfabenin resimli olması sebebiyle küçük yaştaki çocukların lisanı öğrenmesinde daha etkili olduğunu iddia eder. Bu iddialar, yazarın da bir eğitmen olması ve ders kitapları yazması sebebiyle o dönem eğitim anlayışı için son derece değerlidir.

> "Vakıa Türkçe elifba risalesi kırmızılı, mavili, yaldızlı filânlı ise de Fransızca alfabe dahi resimli. Elifbanın yaldızlarından, çiçeklerinden bir şey anlamayan Saniha alfabenin resimlerini kâmilen anlıyor. Horoz gibi, köpek gibi, balık gibi, zaten bildiği hayvanların resimlerini kendi kendisine tanıyabildiği gibi, deve, fil, timsah misillü hayvanların resimlerini de doktorun tarifi üzerine anlayıp bellemekte asla usret çekmiyor."[472]

Bu sebeplerden ötürü Fransızcası ilerlemesine rağmen Saniha'nın Türkçesi zayıf kalır. Burada, o dönemin kız çocukları için sunulan eğitim imkânlarının kısıtlılığından yakınan romancı, tedris usullerini eleştirmektedir. Özellikle alfabe kitapları hakkındaki eleştirisini somut olarak görebilmekteyiz. Buna rağmen romanın yazıldığı yıllarda eğitimde yapılan düzenleme ve ıslahatlar ile tedris usullerinin daha etkili olduğu belirtilmektedir.

> "O vakitler şimdiki yeni usûl-ı tedrîs de pek meydan almamış. Vakıa şimdilerde sekiz, dokuz yaşındaki çocukların serbest okuyup yazdıklarını hamdolsun görüyorsak da, bu nimet asrımızın

[472] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 27-28.

mahsusâtındandır. O zamanlar alelâde mektebe giden çocuklar Saniha derecesinde de olamazlardı. Saniha'nın epeyce okuyup, biraz da yazabilmesi babasının Mısır'da gördüğü usûl-ı tedrîsi taklit çalışmasının semeresidir."[473]

Babanın vefatı ve doktorun ailenin malî işleriyle meşgul olması sebebiyle Saniha'nın eğitimi sekteye uğramakta ve bu durum Doktor Fratenberg'e üzüntü ve endişe vermektedir. Onun Saniha'yla ilgilenmediği vakitlerde kızın eğitimi tek taraflı ilerlemiş ve Türkçe, Farsça ve Arapça muallimlerine emanet edilmiştir. Fransızca eğitimden geri kalmıştır. Bu noktada doktorun kaygılarına sebep olan husus, Saniha'nın hem geleneksel hem de Batılı eğitime aynı anda sahip olan nadir Müslüman Osmanlı kızlarından biri olmasıdır. Bu yüzden onun eğitiminden kendisini bir noktada sorumlu tutmakta ve bu Fransızca tedrisin sekteye uğramasından rahatsızlık duymaktadır. Bu meseleden bahsederken romancı, yine romanına sonraki devirler için önemli bir sosyal tarih malzemesini sıkıştırmış olur. O dönem genç kızların nasıl eğitildiği hakkında bilgileri burada bulmak mümkündür.

"O zamanlar İstanbul'da talim ve terbiye görmüş duhter-i yegâne vakıa Saniha'dan ibaret değildi. Osmanlı kibarı meyanında kızları şairiyet derecesinde tedris ve talim edenler epeyce vardı. Etfâl-i inâsın terbiyesi şimdiki gibi taammüme takarrüp etmemiş idiyse de hususî surette talim edilmiş birçok kızlar bulunduğunu biz dahi o zaman yetişmiş olmak hasebiyle ilme'l-yakîn biliyor, ayne'l-yakîn görüyorduk. Ama böyle Osmanlılık dairesi dâhilinde terbiye edilen kızlar Fransızcadan mahrum idiler. Evet, en çoğu Mısırlılardan olmak üzere bir hayli familyalar dahi kızlarını Fransızca talim ediyorlardı. Fransız dâyelerinin ellerinde büyütüp, Fransız muallimlerinin ellerinde terbiye ettiriyorlardı. Bunların bazılarıyla mülâkat ve mükâleme dahi eyledik. Bir Fransız kızından hemen hiç farkları yoktu. Lakin bunlar dahi Türkçe bilmiyorlardı.

Hem Türkçe, hem Fransızca talim edilmiş kızlar hakikaten nevâdirden olup, işte o nadirelerin birisi de şu hikâyemizin kahramanı olmak ehemmiyetini alan Saniha Hanımdı."[474]

Yazarın da takdir ettiği şekliyle Doktor Fratenberg'in tedris usulü sadece lisan öğretmekten ve bu meziyetlere sahip kişiler yetiştirmekten ibaret değildir. Türkçe ve Fransızca dil becerileri kazanan Saniha'nın matematik, fen, tarih, felsefe, coğrafya, astronomi, kozmografya, jeoloji, kimya, fizik, tarih, biyografi gibi alanlara dair bilgiler elde etmesi doktorun gayretleriyle gerçekleşir. Kızların eğitiminde okuma yazma öğretmenin ötesinde

[473] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 28.
[474] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 29-30.

malumat kazandırmanın da önemine değinen romancı, Saniha'nın bu açıdan eriştiği mertebeyi takdirle karşılamaktadır. Çünkü Osmanlı toplumunda bu seviyede bir eğitim gören genç kız bulmak mümkün değildir. "Bizde ise el-hâletü hâzihi okuryazar kadınlarımız pek çok ve bilhassa İstanbulca okumak, yazmak erkek çocuklar kadar kızlar beyninde dahi müteammim ise de, evvelce dahi denildiği veçhile kızlarda malûmat ciheti şimdilerde bile nakıstır. Hele Saniha'nın yetiştirildiği o zamanlarda öyle malumatlı kadınlar daha ziyade nadir idiler."[475]

Tüm bu yetişme tarzı, sahip olduğu bilgi ve eğitim ile Saniha, toplum kadınları için ayrıksı bir tip olarak görülmektedir. Toplumun diğer üyeleri biraz da kendilerinin erişemeyeceği bir mertebede olduğu, onların sahip olmadığı meziyetleri bulunduğu için haset ve gıpta ile baktıkları Saniha'yı adeta aşağılayan bir tavır takınırlar. "-Hanım onun nesine kız demeli? Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bambaşka bir şey. Âdeta bir erkek. Maazallah, maazallah! Daha neler göreceğiz?"[476] Bu eleştirilere rağmen dikkat çeken bir nokta olarak Dr. Fratenberg, Saniha'nın dinî eğitimini de ihmal etmemiş, bu cepheden de malumat sahibi olması için bir müderris efendiden haftada iki gün ders aldırmıştır. Müderrisin ilmihal, tefsir, hadis gibi alanlarda yetiştirdiği Saniha, dinler tarihi konusunda da doktorun engin bilgisinden yararlanarak kendisini bu noktada da geliştirir.

Görüldüğü üzere hemen her konuda bilgisi olan on yedi yaşlarındaki genç kız dini bilgiler hakkındaki vukufuyla da, etrafındaki kadınların alaylarına konu olur. Kendisinden "kürsü şeyhi, üç aylar sûhtesi, malumat küpü, söz ebesi"[477] diye bahseden halktan kadınlar, anne ve kızı biraz da kimseyle görüşmedikleri için kibirli bulmaktadır. Aile etrafında dönen tüm bu dedikodu çemberine rağmen annesi ile Saniha sükûnet dolu bir hayat yaşarlar. Onlar için saadetli olan ev hayatı, Doktor Fratenberg'in eşlik ettiği ilim, malumat, felsefe ile dolu sohbetleriyle kurdukları küçük cemaatten ibarettir. Hem Saniha hem de ailesi toplumun genel kesimi tarafından yadırganır, ayrıksı bir yerde bulunmaları nedeniyle toplumla kaynaşan değil toplumun kenarında ondan ayrı bir yerde bulunan bir aile izlenimi gösterirler.

> "Daniş Bey ailesi serveten, ilmen, terbiyeten, ahlâken, âdeten en mükemmel bir aile ise de bu tekemmül nâ-be-hengâm bir tekemmül. Bu hal u maişetteki intizam na-be-mevsim bir intizam. Böyle vaktinden evvel tekemmül, esmar-ı hoş-güvarda olsa "Turfanda" denilerek elbette makbul görülür. Lakin cemiyet-i medeniyyeyi teşkil eyleyen aileler cümleten ve an-cemaatin terakki

[475] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 32.
[476] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 32.
[477] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 33.

etmeyip de başkaları hal-i vukufta kalarak yalnız bir aile takaddüm eylerse 'Turfanda" diye memduh olmaya bedel "Turfa! . . " diye makbuh ve makduh olur"[478]

Entelektüel bir kadın olarak portresi bu şekilde sunulan Saniha'nın, kendisi gibi bilgili ve kültürlü bir erkek olan kocası Rasih ile ilişkisi de diğer ilişkilerden farklıdır. Rasih ve Saniha'nın sohbetleri bu durumu açıkça ortaya sermektedir. Bunun yanında tanışma ve evlenme şekilleri de son derece modern bir yolla gerçekleşmiş olarak okurlara sunulmaktadır. Büyükada gezintileri sırasında Saniha'yı gören Rasih, onu mükemmel Fransızcasından ötürü Müslüman kıyafetine bürünmüş bir Fransız kadını zanneder. Genç kızın mükemmel Fransızcası ve tavırları takdirini kazandığından onunla evlenmek için girişimlerde bulunacaktır.

Bunun yanında diğer cepheden bakıldığında kadının kocasını tanımadan önce yazılarını matbuat âleminden takip ediyor olması önemli bir noktadır. "Sahayif-i matbuatta birçok makalâtını, mübahasâtını okumuş ve genç feylesofun nazariyyât-ı hikemiyyesini kendi zevkine pek muvafık bulmuştu."[479] Modern bir usulle gerçekleşen bu tanışma ve evlilik, sonrasında yaşananlar entelektüel bir Osmanlı ailesi temsili olarak öne çıkmaktadır. Gerek aile arasında yaşananlar, gerekse karı koca arasında gerçekleşen sohbetler bunun göstergesi olarak sunulmaktadır. Eserde, ailenin bir yemek sırasındaki hâlini tasvir eden yazar, bu hususa odaklanmaktadır.

"İlk ve ikinci sene-i izdivâcda bu sofrada ne büyük şetaret ve iştiha ile taam edilirdi. Kâh Saniha Hanım edebiyat ve hikemiyattan bir bahis açarak Rasih Efendiyi söyletirler, kâh kendisi bunlara dair serd-i mebâhis ederek herkese dinletirdi. Bazı kere büyük hanım idâre-i beytiyyeye dair Rasih'den istizahâtta bulunmakla musahabe ilm-i tedbir-i menzil mebâhisine intikal eder ve bazı kere dahi mini mini Nurullah'ın o gün gösterdiği eser-i zekâvete dair bahis açılarak pedagojiye yani talim ve terbiye-i etfâle müteallik uzun uzadıya güzel güzel sözler söylenirdi"[480]

Romanda Rasih, Saniha'nın Tosun'a yazdığı mektupları ele geçirdiği vakit, hiçbir şekilde karısından şüphelenmez. Onun bu güveni, kadının bilgisinden kaynaklanmaktadır. Romanda da vurgulandığı gibi Saniha, kocasının gözünde bilgisi ve zekâsıyla takdir kazanmıştır. Bu yüzden, kocasının böyle yetişmiş bir kadının hiçbir yönden hata yapmayacağı

[478] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 35.
[479] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47.
[480] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 82.

hakkında inancı sağlamdır. "-Saniha hem akıllıdır hem malumatlı! Cahil, ahmak bir şey olsaydı o zaman korkardım. İhtimal ki artık korkacak bir şey kalmamış, her şey olmuş bitmiş bulunurdu. Lakin kendisi fikr ü nazarı ilm ü hikmetle münevver bir kadın olduğu için, elbette hakikati takdir edecek, elbette yola gelecektir."[481] Saniha'nın aldığı talim ve terbiyenin bir faydası da, namus ve iffetini koruyacak itidalli fikre sahip olması ve "dişi tabirine layık görülen mahlûklar" gibi ahlâken kendisini düşürmemesidir.

> "İşte muallimlerinden ve bilhassa koca Doktor Fratenberg'den almış olduğu talim ve terbiyenin asıl menfaati dahi iş bu dereceyi bulduğu zaman kendisini gösterdi. (…) Bereket versin o talim ve terbiyeye ki, fikr-i nazarındaki galat hangi yola ayak atacağını taabından kendisini aciz bıraktığı halde bile, şüpheli bir yere hatve-endâz-ı cür'et olmaktaki mehâliki lâyenkati hasta hatırına ihtar ederek hergün Tosun'a, yani gönlü hisarını muhâsara-i dâime altına alan adüvv-i gâlibine teslîm-i hisâr şeraitini havi bir muahede imzasını kararlaştırdığı hâlde hiç olmazsa -Bakalım bugün de geçsin. Felek ne suret gösterir, dedirtebilmekteydi."[482]

Eserlerinde sıklıkla kahramanları arasında karşılaştırma yaparak meseleleri belirginleştiren yazar, eğitim ve yetişme tarzı anlamında da iyi ve kötü örnekleri bir araya getirerek okuruna sunar. *Jön Türk* (1910) romanında kız çocuklarının ve genç kızların eğitimi ve yetiştirilmesi konusunda iki farklı örneği sergileyen yazarın tavrı net bir şekilde ortaya çıkar. O genç kızların her ne kadar eğitilmesi taraftarı olsa da bu eğitimin geleneksel, sınırlı ve tutucu çerçevede olması konusunda ısrarcıdır. Bu anlamda *Jön Türk* romanında Ahdiye'nin yetiştirilme tarzı yazar için daha ehven bir yoldur. Ahmet Midhat Efendi, genç kızlara öğretilecek bilginin ve verilecek eğitimin içeriğinin yerli, dinî ve denetimden geçmiş olmasını ister.

Ahdiye'nin eğitimi, bir baba vasiyeti olarak öne çıkmaktadır. Eşinin okuryazar bir kadın olmaması nedeniyle hayıflanan erkek, kızını okutmak konusunda kati bir karar alır. "Allah ile ahdim olsun ki kız evlâdım olursa mükemmelen okutturup yazdırayım!"[483] diyen baba, kendi vefatından sonra da bu ahdini karısı Dilşinas Hanıma vasiyet olarak aktarır. Miralay Gazanfer Bey, savaş cephelerinde bulunduğu için çoğu zaman eşi Dilşinas ile ancak mektuplar vasıtasıyla iletişim kurabilir. Ama okuma yazma bilmeyen kadın, kocasıyla alıp verdiği mektupları arzuhalciler vasıtasıyla okuyup yazdırmaktadır. Bu yüzden Gazanfer Bey,

[481] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 79.
[482] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 75.
[483] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 9.

aracısız olarak karısıyla mektuplaşamamanın verdiği sıkıntıdan ötürü kadınların da okuryazar olmalarının gerekli olduğuna inanır. Bu husus eserde belirginlik kazanmaktadır. Mevcut durumda arzuhalciler veya başka kimseler aracılığıyla gerçekleşen iletişim, kişiler arasında tam anlamıyla bir duygu alışverişine engel olmaktadır.

> "Ah ki sevgili zevcesinden gelen mektuplar onun kendi el yazısı değil. Kendi duygularının tercümesi değil. O satırlar, o kelimeler Dilşinas'ın ruhundan çıkmamıştır. Ya birkaç para mukabilinde arzuhalcilerin veyahut komşu çocuklarından birisinin kaleminden dökülmüşler. Zavallı Dilşinas bunlara kadın tabirince "Aman çok diller dökünüz" diyor ise de bunların dil dökmeleri kendi tercüme-i ihsasına benzeyebilir mi?"[484]

Ancak buna rağmen baba Gazanfer Beyin kadın eğitimine bakışı son derece mesafelidir. Bu mesafe ve taassubu, karısından gelen mektupların kendi el yazısı ve kendi duygularından izler taşımaması dolayısıyla onu üzdüğünden kırılacaktır.

> "Ezkiya-yı erkân-ı harbiyyeden olmasıyla beraber Gazanfer Beyin dahi talim-i benat gayretini beğenemeyenlerden olmasına isterseniz taaccüp ediniz. Bey her halde kızlara dinlerini, mezheplerini adab-ı İslâmiyye ve insaniyyelerini öğretmek lüzumuna kanaatle beraber öyle eline kalemi aldığı gibi karşısındaki erkekleri durduracak mertebelerde talim-i nisvanı bir türlü zihnine sığdıramıyordu. Ama şimdi şu hal-i esarette İstanbul'dan aldığı mektuplar kendi zevcesinin sözü olmayıp ara yerdeki başka bir kâtibin sözleri olmasından müteessir olunca bu fikri değişti. Nasıl değişmesin ki kendisi dahi yazacağı, yazdığı mektuplarında gönlünün her istediğini o kâğıda koyamayacak."[485]

Romanda kadın eğitiminin mevzu edilmesi üzerine romancı da meseleye dair durum tespiti yapmıştır. Kadın eğitimini sakıncalı gören toplum üyelerinin, bunu birtakım ahlâkî gerekçelere dayandırdığı söylenir. Kadınların yazmayı bilmesi onların erkeklerle mektuplaşmasını ve böylece âşıkları ile görüşmelerini sağlayacaktır. Kadının ahlâkının bozulması olarak görülen bu durum yüzünden kadınların yazmayı öğrenmeleri sakıncalı bulunmuştur.

[484] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 8.
[485] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 8-9.

"Zira terbiye-i nisvan hakkında bizce hemen taammüme yaklaşmış olan fikir ve gayret bundan otuz sene mukaddem bu kadar umumi değildi. Kızların yazıp okumaları onların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları kaziyesiyle henüz tevfik edilemiyordu. "Dostuna name mi yazacak?" itirazı henüz pek kuvvetli olup buna mukabil "Hayır. Kocasına mektup yazacak" sözü bir zaaf-ı miskinaneden kurtulamıyordu."[486]

Bununla beraber yazarın diğer bazı eserlerinde de kitabeti güçlü olan ve mektup yazabilen kadının ahlâkı hakkında şüpheyle yaklaşıldığı görülmektedir. Buna rağmen yazarın da şahsî tavrı kadınların eğitiminden yana olduğundan kadın ve kız çocuklarının eğitimine önem veren erkek kahramanlarından övgüyle bahsedecektir.

Eserde, anneye emanet edilen kız çocuğun eğitimi, onun ümmi ve özellikle kızların okutulmasına karşı olması sebebiyle zor görünür. Ancak kadın, kocasının vasiyetini yerine getirmek için söz verdiğinden kızını okutmaya mecbur olur. Bununla beraber romanda vurgulandığı gibi o devir için kız çocuklarını okutmak konusunda imkânlar ve vasıtalar çok kısıtlıdır.

Ahdiye, konağın harem tarafını kiralayan ailenin kızı olan yaşıtı Remziye ile beraber bir ilkokula başlar. Bu okul erkek ve kız çocuklarının birlikte eğitim gördüğü bir okuldur. On iki yaşına kadar okudukları bu mektepte öğretilenler birkaç hatim, tecvidli *Kur'an* okuma, dört işlemden ibaret matematik bilgisi, haritadan yer isimlerini okumaktan ibaret bir coğrafya bilgisidir. Bu kısıtlı öğretime rağmen ilmihal, dinin farzları ve vecibeleri okulda mükemmel olarak gösterilir. Bu dinî eğitimde, anne Dilşinas Hanımın yardımı ve teşviki sayesinde kızının son derece başarılı olması sağlanır.

Ahdiye'nin mektepler vasıtasıyla gerçekleştirilecek formel eğitim süreci annesinin taassubu nedeniyle sekteye uğrar. İlkokuldan sonra tesettür zamanı gelen genç kızı, öğretmen yetiştiren mekteplere göndermesini tavsiye eden komşularına annesi karşı çıkar. Onun fikrine göre, öğretmen okulundaki kızlar açık saçık dolaşmaktadır. Bu husus Darülmuallimat hakkında o dönemde, bir kesim nezdinde oluşan kanaati göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

"Dilşinas'ın Darülmuallimata giden kızlar hakkındaki nazarı pek fena! Birçok zevzeklerin bilerek bilmeyerek Darülmuallimat talibatının serbestlikleri, açık saçıklıkları daha bilmem neleri neleri

[486] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 8.

hakkında söyledikleri masallara Dilşinas Hanım tamamıyla sahihdir diye kail olmuş. Hiç kızını Darülmuallimata gönderir mi? Hatta harem dairesindeki kiracılara bile göndertir mi?"[487]

Bu yüzden konaktaki komşu ailenin kızı Remziye ile birlikte ev içinde eğitime devam etmelerine karar verir. İki kız, Hoca Abdüllatif adlı bir adamdan başörtülü bir şekilde haftanın üç günü Arapça ve Farsça dersleri alır. Geleneksel bir eğitime tâbi tutulan genç kızların, okuduğu eserler de belli bir denetim altında tutulmaktadır. Anne Dilşinas Hanım'ın Âşık Garip, Şah İsmail, Kerem ve Aslı gibi aşk hikâyelerine karşı nefreti, bunları kızının okumasını yasaklamasına neden olur. Bunun yanında "yeni roman" tabir edilen Batılı romanlar da sakıncalı gördüğü kitaplar arasında yer almaktadır. Bu yüzden annesinin izni doğrultusunda Ahdiye'nin kütüphanesi yalnızca Muhammediye, Ahmediye, Battal Gazi gibi eserlerden oluşmaktadır. Ancak annenin bu denetimi sonuç vermez. Ahdiye, mektep arkadaşı Remziye'nin cesareti sayesinde bu yeni eserleri annesinden gizli olarak konağın harem tarafında Remziye'nin ailesinin yaşadığı kısımda okumaktadır.

Eserde Ahdiye'nin eğitimi ve yetişme tarzı tasvir edildikten sonra romancı, anne Dilşinas Hanımın kızı üzerindeki yasak ve denetimlerini uygun görüp görmediği hakkında okurla sembolik bir fikir alışverişine girişir. Yazarın kanaatine göre genç kızların millî ve dinî kimliklerinden uzaklaşmamaları için tamamen Batılı bir eğitimden ziyade geleneksel yöntemlerle denetlenen, geleneksel ve modernin sentez edilmesinden oluşturulmuş bir eğitim usulü daha faydalı olacaktır. Batılı eğitimin, gençleri Müslüman kimliğinden uzaklaştırdığını ve ahlâkî bozulmaya yol açtığını düşünmektedir. Bu yüzden yozlaşmış bir genç kız olan Ayşe Ceylan'a karşılık Ahdiye'nin yetişme tarzı örnek gösterilmektedir.

"Hikâyemizin ilerilerinde bunlardan da bir nümuneyi görerek şurada ahvalini tasvir ettiğimiz Ahdiye ile farklarını muvazene edebileceğiz. Bizim Ahdiye yeniyi, eskiyi mezc ederek hakikaten mükemmel bir talim ve terbiye dâhilinde yetişmiş bir kız oluyordu. El hüneri olarak biçip dikmek ve nakış ve dantelâ yapmak derecelerini buldu. Yalnız müzikadan bilkülliye mahrum kaldı. Muannit Çerkez nezdinde müzikanın şeytan sadası olduğu itikadı öyle yerleşmiş ki kerpetenler ile söküp çıkarmak kabil değil."[488]

[487] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 12-13.
[488] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 14-15.

Ancak bu takdire rağmen, Ahdiye tahsil ve terbiye bakımında evleneceği kişi olan Nurullah Beye uygun görülmemektedir. Alaturka yetişmiş Ahdiye'nin alafranga bir beyle evlenmesi halk nazarında birçok açıdan eleştiri ve dedikodu malzemesi yapılmıştır.

Kadın eğitiminin olumlu cephelerinden biri de Müslüman Balkan halklarında kadınların eğitim seviyelerine dair anekdotların romanlarda yer almasıdır. Yazar, Rumeli toplumunda kadınların okuryazarlığı hakkında romana yerleştirdiği bilgiler ile *Gönüllü* romanının Çelebi Molla'sının eğitim düzeyini anlatır. Alıntılanan metin parçasında da görüleceği üzere, Rumeli halklarında kadınlar, bilgi ve kültür seviyelerine, okuryazar olmalarına, sosyal statülerine göre farklı şekillerde sınıflandırılırlar. Ancak burada da "molla"[489] tabir edilen kadınların ulaştıkları bilgi seviyesinin dinî ilimlerden ibaret olduğu görülür. Kırsal kesimden Balkan halkları arasında modern eğitimden bahsetmek söz konusu olmayacaktır.

> "Recep'in validesine birkaç defa düşen münasebet üzerine "Molla" unvanı vermiş olmaklığımızın sebep ve hikmeti muhtac-ı izahtır. Yenişehir'de kadınların "hanım" ve "molla" ve "dudu"dan ibaret üç nev elkabı vardır. Bunun birincisini mutasarrıf ve hâkim ve muhasebeci ve mektupçu ve şehrin kudema-yı hanedanından olan zevatın haremlerine tahsis ederler. Öyle her rast gelen "hanım" unvanını alamaz. İkincisini dahi beyne'n-nisvan mümkün olabildiği kadar okumuş bulunan kadınlara verirler… …Eski usulün müsaadesi derecesinde Rumeli'nde dahi maarif-i nisvaniyyeye ehemmiyet verilir. Kızlardan pek çokları hıfzını dinletirler. Bunlardan daha çokları "Huda Rabbim" ve "Muhammediye ve Ahmediye ve Menkıbe-i Mevlid-i Şerif ve İlmihal" vesaireyi pek güzel okurlar. İşte böyle okumuş olan kadınlara da velev genç olsunlar "molla" unvanını verirler. Hakikaten kibardan olmamakla beraber okumak dahi bilmeyen kadınlara Yenişehir'de alelumum "dudu" derler ki Deliorman ve Tuna ve Balkan taraflarında da bunlara "kadış" lakabını verirler."[490]

3.3. Yanlış Terbiye ve Eğitimin Kadınlar Üzerindeki Etkisi

Eserlerinde ideal kadının yetişme tarzı hakkında numuneler sunan yazar, bunun dışında yanlış yetiştirme tarzlarını ve genç kızların yetişmesinde kullanılan yanlış terbiye usullerini de bazı örnek kahramanları üzerinden sunacaktır. *Çengi* romanında hem erkek hem de kadın karakterler çocuklarını yanlış terbiye ederek onların duygu dünyalarını sarsmaktadır. Burada görüldüğü üzere yanlış eğitim ve terbiye veren kimseler belli bir cinsiyete mensup olarak gösterilmez ve erkeklerin de kadınlar kadar bundan sorumlu tutulduğu görülmektedir.

---

[489] Bu "molla" ünvanı Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanıma da verilmiş, kendisi halk arasında "Molla Zübeyde" veya "Zübeyde Molla" olarak anılmıştır.
[490] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, s. 40-41.

Çengi (1877) romanında, babası tarafından yanlış terbiye edilen bir genç kız örneği bulunmaktadır. Babanın kızının bakımıyla ve büyütülmesiyle ilgili tüm fedakârlıklarına rağmen onu yanlış usullerle terbiye ettiği görülür. Bu durum zamanla genç kızın babasını terk etmesine yol açacaktır. Melek'in hikâyesini ilginç kılan husus babası Canbert Beyin onunla kurduğu hastalıklı baba-kız ilişkisidir.

Melek, on altı yaşına kadar evden dışarı çıkmaz, insan olarak sadece babasını ve evlerinde çalışan dadı kalfayı görür. Onun eğitimi babası tarafından verilmektedir. Okuryazar baba, eğitici figür olarak kızını eğitecek salahiyete, yeteri kadar vukuf ve malumata sahiptir. Ancak baba, kızını "iffet ve ismet-i melekâne" ile yetiştirmek istediğinden onun öğrendiği her şeyi denetlemektedir. Evden dışarı çıkmayan ve kimseyle görüşmeyen kızın, kitap okuması da yasaktır. Sadece okuma ve yazmayı bilir ve babasından dinlediklerini öğrenir. Çünkü babaya göre kızına vermek istediği terbiyeyi ihlal etmeyecek hiçbir kitap yoktur.

İnsanlardan kaçan, asosyal bir yaşam süren Canbert Beyin böyle bir eğilim göstermesine sebep olan âmil roman içinde öne çıkarılmadığından bu durumun gerçek sebebi hakkında fikir yürütmek zordur. Canbert Bey hakkında bilinenler onun gençlik zamanlarında çok hareketli bir yaşam sürdüğü ve hovardalık âlemlerinde çok fazla bulunduğundan ibarettir. Bu noktada onun insanlardan uzak durmasının temkinli olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Canbert Bey'in kızı Melek ile olan ilişkisinin patolojik bir yapıya sahip olduğu görülür. Babanın kızına olan aşırı sevgisi, âşıklık derecesini bulduğuna romancı da kanaat getirmiş olacak ki baba-kızın hikâyesinin anlatıldığı romanın ikinci bölümüne "âşık peder" başlığını uygun görmüştür. Babanın tutumundaki her türlü aşırılık dikkat çekmektedir.[491] Babası, on üç yaşına gelmesine rağmen kızını "kundağını bağrına basıyormuşçasına"[492] kucaklayıp öpüp koklayarak sever ve kızını kucağından indirmek istemez. Marazi sevgisi geceleri kalkıp kızını öperek kendi sevgisini ve hasretini dindirmek şekline kadar varacaktır. Romancı, Canbert Beyin bu hâllerini ve hislerindeki yoğunluğu "Deseniz a! Canbert Bey kızına âşık bir peder idi."[493] diyerek tarif eder.

Romanın anlatıcısı, babanın bir "ismet-i melekâne" içinde kızını yetiştirmek için uyguladığı yöntemlerin doğru olup olmadığı konusunda kendi görüşlerini de araya sıkıştırmak ister. Babanın kızını bu şekilde kapalı bir hayat içinde yetiştirmesinin şahsi bir amacı olup olmadığı konusunda düşünürken bir kızın iffetli olmasında babanın herhangi bir menfaati

[491] Jale Parla, *Don Kişot'tan, Bugüne Roman*, s. 85.
[492] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 62.
[493] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 62.

olmadığını söyler. Kadının iffetinden babası değil kocası sorumludur. "(…) evladın daire-i iffet ve edeb dâhilinde bulunması bir nimettir. Ancak derince mülahaza edilecek olur ise bunda pederin kendi zatına ait bir menfaat olmaz. Evlat fevkalhad afif ise kendisine eş olacak zatlar memnun olsun"[494] Ancak tavsiye edilen husus, genç kızların yetişme sürecinde hayatın gerçeklerinden uzak tutulmaması ve onlara insan doğasına uygun olarak davranılması gerektiğidir.

> "Taht-ı terbiyenizde bir genç kız var mı? Gözüne bir siyah perde çekerek, cihanı göstermemek suretiyle terbiyesini tecviz etmeyiniz. Zira o perdeyi birazcık delmeye muktedir olur ise cihanın şa'şa'a-i sevdası gözlerini kör etmek derecesinde kamaştırır. Onu gıda-yı ruhani olan hususat-ı sevdaviyeden mahrum bırakmayınız. Şu suretle gürisne-dil yaşayan bir kız han-ı sevdaya fırsat-yab-ı vusûl olunca birdenbire ol kadar tehalük gösterir ki hazmedemeyerek patlar."[495]

İşte Canbert Bey, bu istikametten saparak kızının "aşk ve sevdaya" dair hiçbir şey öğrenmemesi için özel çaba harcar. Kızını aşk ve sevdadan bîhaber yetiştirmek istemesinin asıl amacı onun evlenmesini istememesidir. Canbert Beyin kendi babalık haklarının ve kızı üzerindeki söz söyleme yetkisinin, kızı evlendikten sonra kalmayacağına dair endişeleri vardır. Eğer kızı evlenirse kendisinin, "kızı yüzünden istifa eylediği hazdan nefsini[n] mahrum"[496] kalacağını düşünmektedir. On üç yaşında ergenliğe ulaşmış genç kız olmasına rağmen kızını kucağında sevmekten, geceleri öpüp koklamaktan geri durmayan baba, kızından kopmak konusunda büyük endişeler taşımaktadır. Bu yüzden onu bütün erkeklerden kıskanmaktadır. Kızının "aguş-ı pederi" bir "yaban yer"[497] olarak göreceğini düşündükçe kahrolur. Sonuç olarak baba, kızını kaybetmek konusunda derin bir korku ve endişe taşımaktadır ve bu baba ile kız ilişkisini şekillendiren ve ilişkiyi hasarlı hâle getiren başlıca sebeptir.

Babanın tüm bu endişeleri bir tarafa Melek, büyüyüp ergenlik çağına geldiğinde baba için hayat daha zor olacaktır. Melek, on dört yaşına geldiğinde kendisinde meydana gelen cinsiyetine dair değişiklikleri babasıyla paylaşamadığı için evdeki dadı kalfaya anlatır. Kadınlık meselelerinin babasıyla konuşulmayacağını nasıl düşünebildiği ve babasından utanması gerektiğini nasıl bildiğini romancı, bu gibi durumların öğrenilmiş bir davranış

[494] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 61.
[495] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 70-71.
[496] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 62.
[497] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 63.

olmadığını, içgüdüsel olduğunu; bunların ancak bir "hiss-i hayvaniden" doğduğunu söyleyerek açıklar. Kızın büyüdükçe daha farklı bir his dünyasına girmesi, gördüğü rüyaların içeriğinin değişmesi ne kadar uzak tutulsa da insanda cinsî meselelerin tabiatın hükmü olduğunun ve bir şekilde meydana çıktığının kanıtı olarak gösterilmektedir.

Yazarın tabiriyle "kızın çocukluktan çıkarak âdeta "karı" lafzına medlûl olacak bir dereceye varması"[498] babasının kurduğu insanlardan soyutlanmış aile düzenini ihlal eden şeylerin başında gelir. Bir yandan fizyolojik ve psikolojik olarak Melek'te birtakım değişimler meydana gelir, diğer taraftan da baba çevrelerinde gerçekleşen olayları kızından gizleyemez hâle gelir. Babası kızı Melek'in bu konuyla ilgili tavrını ölçmek için komşu evdeki düğünü bahane eder. Kızının düğünden gelen çalgı seslerini ilgiyle dinlediğini fark ettiğinde şüphelenerek onu sorgular. Dadısından, gelen seslerin "düğün" ve "kocaya vermekle" ilgili şeyler olduğunu öğrendiğini duyunca endişelenen Canbert Bey, kızını korkutmak için onun "Koca nedir?" sorusuna verdiği yanıtla kızının zihninde olumsuz bir koca imgesi yaratacaktır.

> "Koca mı! Adı batsın! Yere geçsin! Koca! Kocayı soruyorsun değil mi? Dur, ben sana kocanın ne olduğunu anlatayım. Koca ha! Kızım koca denilen şey cindir cin! Bazı kızları görür. Yemek ister. Hem de parça parça parçalayıp öyle yemek ister. Gelir kızın babasına der ki 'ya kızını bana verirsin yâhut seni parçalayıp yerim' der. Babası dahi kendisini cine yedirmemek için kızını fedâ eder. İşte kızını bu suretle cinin pençesine teslim etmesine "kızını kocaya vermek" tabir olunur. O gün ağlamak, matem etmek lazım geldiği halde bizim komşular bayram ediyorlar!"[499]

Melek'in zihninde babası Canbert Bey tarafından yaratılan "koca imgesi" gerçeküstü bir varlıktır. O, babasının anlattığı şekilde koca denilen şeyin "kızları yamyam gibi paralayıp ekl eden cinnî"[500] olduğuna inanır. Aşk ve cinsî duygular hakkında herhangi bir şey bilmeyen ve bununla ilgili hayatında bir örneğe rastlamamış olan Melek'in rüyasında gördükleri bu duyguların öğrenilmiş değil tamamen içgüdüsel olarak var olduğunu göstermek içindir. Rüyalarında "kendisi gibi genç, başı fesli, dudağı incecik bıyıklı" erkekleri görüp onları koca denilen cin sanan Melek, gördüğü rüyalardan hoşlanarak gerçekte de onlarla ilgili hayaller kurar. Babasının engellemelerine rağmen genç kızın ruhundaki uyanış ve kadınlığa dair hislerin varlığına engel olunamaması tabiatın hükmünün geçerli olduğunu göstermektedir.

[498] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 64.
[499] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 66.
[500] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 66.

Doğduğundan beri babası ve dadı kalfa dışında hiç kimseyi görmeyen Melek, genç bir adamdan aldığı mektupta okuduklarına tecrübesizliği sebebiyle aldanmıştır. Mektupta, gerçek babasının Canbert olmadığı, annesinin hayatta olduğu yazmaktadır. Babası sandığı bu adam, annesine olan aşkına karşılık bulamadığı için ceza olarak onu üç yaşında kaçırmış ve o zamandan beri eve kapatmıştır. Hiç insan tanımamış olması sebebiyle masumiyet hâlini kaybetmemiş, kötülüğün varlığından haberi olmayan, etrafındaki iki kişiden sadece sevgi ve iyilik gören genç kız, bu mektupta yazanlara safça inanmış, doğruluğunu sorgulamamıştır. Doğru ve yalanı birbirinden ayırma yetisi gelişmemiştir, mektupta bahsedilen olaylara dair hiçbir emsal görmediği için bahsedilenleri anlamlandırmakta da güçlük çekmiştir.

Melek, babasının kendisini fedakârlıkla yetiştirmiş olması sebebiyle vefa duysa da ruhundaki uyanma gerçekleşmiş ve dışa açılma arzusu baskın gelmiştir. Melek'in masum hâli ve çocukluğuna atfedilen gaflet içindeki davranışları, yazar tarafından da mazur görülmektedir. Çünkü Melek'in bu davranışı saflığından ileri gelmeyip tecrübeli insanlarda bile görülebilecek insanın fıtratından gelen bir özelliğin sevkiyle gerçekleşir. İnsan geçmişte yapılan iyilikler karşısında minnet ve şükran duysa da asıl tercih edeceği önünde bulunan nimetler, geleceğe dair ümitlerdir. İnsanı harekete geçiren şey, geleceğe dair vaat ve ümitler olur. Bu yüzden Melek de mektubu okuduktan sonra burada sunulan gezmek, eğlenmek, oynamak, yürümek, dünyanın zevkinden, safasından istifade etmek, gönlünün istediği kişiyle sevişmek[501] gibi vaatlerden de etkilenerek arzu ettiği hayatı yaşayacağını düşündüğü sözde gerçek annesinin yanına gitmek için babasının evinden kaçmaya karar verir. Eğer ihtiyarın evinde kalırsa "dünyasından hiçbir lezzet alamayacağı"[502] ama annesinin evinde bir kocaya vararak dünya nimetlerinden faydalanabileceğine gönülden inanmıştır.

Melek'in babasını terk etmesi, babanın aşırı sevgisinin cezalandırılması olarak görülebilir. Aşırılık ve aşırı olan her şey, Ahmet Midhat Efendi'nin takdir etmediği durumlardır. Bu yüzden babası tarafından aşırı sevilen ve fazla himayeci bir yaklaşımla büyütülen Melek'in babasını terk etmesi babanın cezalandırılması olarak değerlendirilebilir. Hayata dair hiçbir tecrübesi ve bilgisi bulunmayan Melek'in bu hâli, evden kaçarken görülen durumla somutlaşır. Hiçbir vakit dışarı çıkmayan ve sokak tecrübesi bulunmayan kızın kadın tesettürüne dair hiçbir bilgisi yoktur.

> "(…) kız sokak kapısını açıp hemen ömründe ilk defa olmak üzere sokağa çıktı. Garip değil midir ki kızın feracesi, yaşmağı olmadığı cihetle öyle açık bulunduğu halde sokağa çıkmış olması

[501] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 79.
[502] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 80.

kendisince hiçbir havf ve haşyeti mucip olmamıştır! Neden mucip olsun? Zavallı çocuk ömründe böyle bir libasa lüzum görmüş mü? Hatta genç bey "Hani ya senin feracen, yaşmağın? Böyle açık saçık nasıl gidersin?" diye sual ettiği ve bu sualiyle beraber biraz istiğrap ve hayret dahi gösterdiği halde kız, bu sözün ehemmiyetini bile takdir edemeyerek yalnız bir "yoktur!" cevabıyla iktifa eylemiştir."[503]

Romanın sonunda kıssadan hisse anlayışına uygun olarak anlatıcı yazar, çeşitli düzeylerden okurlarına bizzat kendi ağzından tavsiyelerde bulunacaktır. Romanın gençleri Cemal Bey ve Melek Hanımın başına kötü şeyler gelmesini engelleyen şeyin Sünbül gibi bir kişinin himayesi olduğunu kabul eder. Ancak toplumdaki diğer gençlerin bu konuda şanslı olamayacaklarını bu yüzden de dikkatli olmaları gerektiğini yazar, baba tavrıyla okurlarına bizzat bildirir. "Kezalik genç hanımlarımız dahi şu noktayı nazar-ı itinaya almalıdırlar ki nice şirin sözler ile kendilerini iğfale çalışan zatlar, oğlunun temin-i selâmetini evvelce düşünüp yine oğluna taslît eden bir çengi Sünbül tarafından gönderilmezler".[504] Bu ifadeler, yazarın eğitici tavrını gösterir niteliktedir.

Sahip oldukları imkânları değerlendirerek iyi bir eğitim alan genç kızlara karşılık *Karnaval* (1881) romanında bu durumu tersine çeviren bir örneğe rastlanmaktadır. Yeterli düzeyde eğitim alacak maddi ve manevi imkâna sahip olmasına rağmen cehalet içinde kalan genç kızın örneği olan Şehnaz, kendisine sağlanan avantajları değerlendirememiştir. Bunun sebepleri arasında Şehnaz'ın kişilik özelliklerindeki bozukluklar olması yanında, babası tarafından denetlenmeyen terbiye usulleri de yer almaktadır.

Alafranga bir yaşam tarzını benimseyen ve büyük bir konakta yabancı hizmetkârlarıyla yaşayan aile, kızları için özel olarak tutulan Fransız mürebbiyelere Şehnaz'ın terbiye ve talimini teslim eder. Buna rağmen, Şehnaz arzu edilen eğitimi alamaz. "Bu kadar muntazam bir terbiye içinde bulunan kızın ne kadar mükemmel olmasını arzu eylersiniz? Va esefa ki bu arzunuzun tamâmî-i husûlünü göremeyeceksiniz!"[505] Bu şekilde ifade edildiği gibi şımarık ve hoppa bir genç kız olduğu vurgulanan Şehnaz, bu hâliyle olumsuz bir genç kız tipi olarak öne çıkmaktadır.

Genç kıza uygulanan yanlış eğitimin en önemli göstergesi tamamen alafranga bir anlayışa tabi olarak yabancı mürebbiyelerin görevlendirilmesidir. Şehnaz'ın eğitimi Madam Mirsak ve Madam Gabat'a bırakılmıştır. Burada esas olan yabancı hocalara emanet edilmesinden ziyade eğitim verecek kişilerin seçiminde ihtimam gösterilmemesi ve Şehnaz'ın

[503] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 83.
[504] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 151.
[505] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 50.

uygunsuz hocalardan ders görmesidir. Yazarın da romanda sergilenen olaylarda gösterdiği gibi Fransız mürebbiyeler ahlâkî anlamda onaylanmayan ve çıkarları doğrultusunda hareket eden kimseler olmaları ile eğitmen profiline uygun görülmezler. Konak içindeki yabancı çalışanlar arasındaki çapraşık ilişkilerin öznelerinden olan bu mürebbiyeler, en sonunda konaktan kovularak ayrılmak zorunda kalır.

Bununla beraber mürebbiye ve muallim sıfatıyla tutulan Madam Mirsak'ın Fransız edebiyatı hakkındaki kuvvetli bilgisi övülmekte ve buna kütüphanesindeki Fransız edebiyatı külliyatının sadece süs için tutulduğu bütün eserlerin kadının hafızasında bulunduğu delil olarak gösterilmektedir. Ayrıca kadının yazarlık kuvvetinin de, George Sand ve Emile de Girardin gibi kadın yazarlardan aşağı kalmayacak şekilde olduğu söylenmektedir. Bu yüzden böyle bir kadının Fransız dili ve edebiyatı konusunda Şehnaz'ı eğitecek olması, babasının maddi gücü ve alafranga zihniyeti sayesinde Müslüman genç kıza tanınan önemli bir özel eğitim imkânı olarak öne çıkar. Ancak bu kadından yedi sekiz senelik bir eğitim almasına rağmen Şehnaz yeterli düzeyde eğitilmiş sayılmaz, bu da onun kendi yetersizliğine ve yeteneksizliğine hamledilebilir. Eski bir tiyatrocu olan Madam Gabat ise Şehnaz'ın musiki ve piyano hocası olarak tutulmuştur.

Romanda genç kızın yetişme süreçlerinde dikkat edilen hususlarda öne çıkan nokta genç kızların bazı yayınlardan uzak tutulmasıdır. Madam Mirsak adlı mürebbiye, terbiye ettiği bu kızı zararlı gördüğü için romandan ve tiyatrodan uzak tutmak ister. Buna rağmen Madam Mirsak'ın kütüphanesinde bulunan kitapları Şehnaz gizlice alarak okumaktadır. Hasna ile Şehnaz, bu gizli roman okuma eylemlerinde ortak olsa da onların ikisinin okuma şekli arasında fark görülür. Şehnaz'ınki zararlı bir okuma iken, Hasna tamamen okuduklarından yarar sağlamaktadır.

> "Cibilletinde tohm-i fasid olan Şehnaz için okuduğu romanlar kendisinin dahi o romanlarda gördüğü eşhas-ı vak'adan birisi olması istidatlarına inbisat verip Hasna cibilletinde zaten salah olmakla okuduğu romanlarda ahvali beğenilemeyecek olan a'za-yı vak'anın her birini ibret nümunesi olarak telakki eylemiş ve şu âlemde henüz aşk ne olduğunu kendi şahsında tecrübe etmediği halde heva vü heves âleminin kâffe-i mehalikini romanlarda okuyup öğrendiği cihetle o a'za-yı vak'aya benzemeyi değil benzememeyi mahz-ı necat addetmekte bulunmuştu.
> İşte bu hikmete mebni idi ki Şehnaz, Zekayi'nin temelluklarına kapılmakta idi. İşte bu hikmete mebni idi ki Hasna Zekayi'nin temelluklarını nazar-ı nefretle görmekte idi."[506]

[506] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 56.

Kadın eğitimiyle ilgili aynı ortamda yaşayan ve yetişen iki farklı örnek olarak sunulan Şehnaz ve Hasna, kişilik özelliklerinin alınan eğitim ve terbiyeyi doğrudan etkilediğini örneklemektedir. Ahlâken son derece iyi yetişmiş, "namuslu fakir" kimliğine uygun olarak hareket eden genç kız tipi, hevesleri doğrultusunda hareket etmek yerine okuduğu emsallerden ibret almak yolunu benimser. Buna rağmen şımarık ve hoppa yetiştirilmesi neticesinde doyumsuz bir kişiliğe sahip olan Şehnaz, romanlarda okuduğu kahramanların yerine kendisine koyarak arzu ve heveslerine yenik düşer. Kötü örneklerden ibret almak konusunda yeteneksiz olduğundan ve insanları yeterince tanımadığından yanlış kararlar verir.

Edebiyatımızda alafranga genç kız tipinin ilk örneklerinden sayılabilecek "Matmazel Nusret" lakaplı Nusret Hanım yetişme tarzı itibariyle öne çıkan bir şahıstır. *Bahtiyarlık* (1885) hikâyesi bir erkek hikâyesi olmasına rağmen alafranga meraklısı Senai'nin eşi olacak Nusret ve köy hayatına meftun olan ideal ve çalışkan Osmanlı erkeğini temsil eden Şinasi'ye uygun eş olarak gösterilen Zeliha üzerinden kadın hayatları hikâyeye dâhil olacaktır.

Burada aslen zengin bir köylü aileye mensup, alafranga hayat meraklısı Senai, kendisine uygun bir eş olarak tarif ettiği kadının kibarzade, güzel, zengin, okuryazar, Fransızca bilen, musikiye vakıf, tam olarak Avrupalı bir kadın gibi olmasını ister. Toplumun beğenisini kazanan ideal kadın örneği olarak gösterilen "kadın kadıncık, dikiş diken, nakış işleyen, oya yapan, bez dokuyan, yemek pişiren, işinin gücünün sahibi kadını" kendisine eş olarak yakıştırmaz. Bu işlerin her birini yapacak meslek erbabının bulunduğunu, kadının modistra, aşçı veya yukarı hizmetçisi gibi çalışması gerekmediğini söyler. Kendisini memleketinin prensi olarak gördüğü için ona yakışacak, adeta prenses gibi bir eş istediğini annesi gibi cahil bir kadına anlatmakta güçlük çektiğinden yakınır. Senai, Avrupa'dan beş parasız ve birçok badire atlatmış bir şekilde dönünce aklı başına gelir. Kendine hem servetinden faydalanabileceği hem de alafranga bir şekilde yetiştirilmiş eş aramaya başlar.

Romancı, hikâyede alafranga heveslisi Senai'ye uygun eş olarak "Matmazel" Nusret tipini ortaya koyacaktır. Nusret, modernleşme döneminin Batılı yaşantısını benimseyen Mısır kökenli bir ailenin kızıdır. Babası İskenderiyeli Abdülcabbar Bey olarak tanınır. Nusret, kendinden iki yaş küçük kardeşi Mansur ile beraber konaklarında özel bir eğitim görerek yetişir. Hikâyenin "Terbiye-i Nisvan" bölümünde yazar, hem konak içinde yapılan alafranga ve alaturka eğitim tarzını betimlemek ve karşılaştırmak hem de dönemin eğitim politikaları hakkında eleştiri ve daha ziyade minnet duygularını ortaya koymak fırsatı bulacaktır. Bu yüzden Nusret'in yetişme sürecine ayrıntılarıyla eğilmek gerekir.

Baba Abdülcabbar Bey, çocuklarının eğitimi için özellikle kızını yetiştirebilmek için İstanbul'da uygun bir mektep bulunmadığına kanaat getirir ve çocukları için hem Şark usullerini ve ilimlerini öğretmek hem de Batılı tarzda bir eğitim aldırmak için iki ayrı hoca tutar. Çocukları Nusret ve Mansur, Avrupalı bir madamdan ve yerli bir hocadan ders alırlar. Bu hocalardan biri geleneksel bir eğitim tarzını, diğeri Avrupaî eğitim tarzını çocuklar üzerinde uygular. Nusret Hanımın eğitiminde, eğitiliş tarzı yanında eğitimin içeriği de ön plana çıkmaktadır. Avrupa'dan gelen Madam Ternier, bir "programa" bağlı kalarak ve pedagojik yöntemlere uyarak çocukları bilgilendirmeye çalışır.

> "Avrupa'nın "İnstitutris" denilen muallimeleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeyi ne güzel bilirler. (…) Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirerek muayyen olan zamanlarda derslerine seve seve devam ettirdikleri gibi yine muayyen olan zamanlarında dahi çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar."[507]

Buna karşın Arapça ve diğer dersleri veren yerli hoca ise dayak gibi yöntemlere de başvurarak çocukları kendisinden soğutur ve onların ilgi ve sevgisinin madama yönelmesine neden olur. Hoca efendi "düşman üzerine kılıç sallarcasına değnek sallayarak"[508] çocukları tehdit ve korkutma ile okutmaktadır. Onları kendisinden uzaklaştıran hoca, çocukların kendi kültürüne ait bilgi ve terbiyeyi almasını da böylece engellemiş olur. Hocaları Arapça dilbilgisi öğretirken onun yanlışlarını düzelttikleri için Nusret ve Mansur, sinirlenen hocalarının şerrinden Madam Ternier'ye sığınırlar. "(…) hocanın hiddeti artarak hemen elindeki değneğe davranır ve bu hâlde çocuklar doğruca hareme can atarak Madam Ternier'nin ağuş-ı himayesine sığınırlar idi."[509]

Yerli hoca ile Fransız mürebbiyenin talim ve terbiye usulleri de birbirine taban tabana zıttır. Fransız madamın eğitim usulü daha başarılı olduğundan çocuklar onun gösterdiği dersleri hızla öğrenerek bir Fransız çocuğu kadar iyi Fransızca okuyabilirler. Madam Ternier, çocukların "zihinlerini kendi istediği yola bir güzelce sevketmiş olduğundan"[510] iki çocuk kendi kültürlerine ait eserlerden uzaklaşırlar, ellerine aldıkları ahlâk risalesine bile bir yabancı nesneye bakar gibi muhteviyatı hakkında alaycı bir tutum takınır ve kendi geleneklerine

[507] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 312.
[508] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 312.
[509] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 314.
[510] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 314.

yabancılaşırlar. Buna rağmen eserde, madamın verdiği eğitimle Nusret'in ulaştığı seviyeye bakıldığında onun son derece kültürlü bir genç kız hâline geldiği görülmektedir.

> "Nusret Hanıma gelince: Artık o dahi on bir yaşına gelmiş olduğundan erkek hocasının nezdine gönderilemeyerek münhasıran Madam Ternier'nin elinde kalmış idi. Tabir-i diğerle o zamana kadar Müslümanlığa ve Osmanlılığa dair hiçbir şey öğrenememiş olduğu ve aks-i tahsilâtta bulunduğu gibi bademe hiç de öğrenememek ve tahsilât-ı makûsesinde daha ileriye varmakla mahkûm olmuş kalmıştı. Ama burada bizim "makuse" diye tabir eylediğimiz şey Müslümanlık ve Osmanlılık nokta-i nazarındandır. Yoksa Madam Ternier'nin nokta-i nazarından bakıldığı halde Nusret Hanımın tahsiline tahsinden başka bir şey denilemez. Kız Fransızca pek güzel yazar. Tarihten, ahlâktan felsefiyattan bahseder. Âlâ piyano ve gitar çalar. Musikinin en eski derecesinden en yeni derecesine kadar vakıf olarak meşahir-i üstadanı yekdiğeriyle mukayese eder ve güzel sedasıyla alafranga şeyler okur. Oldukça resim yapar. Daha ne yapsın? Bir Fransız kibarzade kızı dahi bundan ziyade ne öğrenir ki Madam Ternier dahi Nusret Hanıma öğretsin?"[511]

Gerek Madam Ternier'nin verdiği eğitim, gerekse diğer hocanın eğitim tarzı yazara göre kötü eğitimdir. Çocukların ilk eğitimlerinin din ve vatan sevgisi, millet gayreti gibi bazı kutsî değerlerin aşılanması şeklinde olması gerektiğini belirten yazar, Fransız madamın bu üçünü vermesinin mümkün olmadığına değinmektedir. Madam Ternier elindeki programa uyduğu için çocuklara dinî bilgiler de vermek durumunda kaldığından, onlara Hristiyanlık dinine ait değerlerden bahsetmesi bu tarz eğitimin en sakıncalı taraflarından biri olacaktır. Yazarın şahsi kanaatine göre çocuklara din eğitimi verilmelidir, hatta bunun en uygun zamanı da ilk eğitim almaya başladıkları vakitlerdir. İptidaî eğitimin millî, dinî temeller ve vatanperverlik üzerine kurulması gerektiğine inanılır. "Çocuklara maarif-i iptidaiyeyi hem de böyle vermelidir. Onlara din muhabbeti, millet gayreti, vatan sevdası gibi mukaddesatın kâffesi henüz hâl-i tufuliyetlerinde verilir ise zihinlerine hakk olunmuş kalarak bir daha çıkmak mümkün olamaz. (…) Her millet kendi dini, diyaneti için lâzım gelen surette maarif-i iptidaiyesini tertip etmelidir."[512]

Madam Ternier'den aldığı eğitim ve terbiye ile tam bir Avrupalı gibi yetişen Nusret, anne ve babasını küçük görmeye başlar. Babasının musiki hakkındaki tavrından onun anlamadığı şeyleri bile beğendiğini düşünür ve onun musikiye hakaret ettiğine inanarak sinirlenir. Annesine karşı tavırları daha sert olan Nusret ona "Ben terbiyeyi bir ham Türk'ten

[511] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315.
[512] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 313-314.

almaya muhtaç değilim" diyecek kadar işi ileriye götürür. Bu yüzden annesi onun bu hâllerinin sorumlusu olarak gördüğü Madam Ternier hakkında bir düşmanlık besler.

Baba ile kız arasındaki zevk ve bakış açısı farkı da bir noktadan sonra, kızın babasını müzikal beğeni anlamında küçük görmesine neden olmaktadır. Eserdeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Nusret'in müzikal bilgisi bu konudaki cahil babasını aşağılamak hususunda kendisini haklı göstermektedir. "(…) Nusret Hanım nezdinde Arapça ve Türkçe musiki hiç olmadığı gibi bulunmak ihtimali dahi olmadığından ve cihanda musiki denilen şey gayet mühim bir fen olmak üzere alafrangaya mahsus ve münhasır bulunduğundan pederinin şu ricası kızı kızdırdıkça kızdırır idi."[513]

Batı musikisine en önemli bir fen kadar ehemmiyet veren ve buna kutsiyet atfeden Nusret için babasının tavrı, musikiye yapılmış en büyük hakarettir. Çünkü babası Wagner'in en sanatkârane icra edilen bir opera parçasından sonra kızından "Adile kız hopla gel! Şalvarını topla gel!"[514] gibi Nusret için aşağı seviye olan, bir kültürsüzlük örneği sayılabilen şarkıyı çalmasını ister ve bu şarkı eşliğinde eğlenir. Müzikal beğeni üzerinden yansıtılan Nusret'in Batı musikisine hayranlığı ve kendi kültürüne ait musikiye yabancılaşması ile babanın musiki konusundaki zevk düşüklüğünün çatışması aile bireyleri arasındaki ilişkilerin zedelenmişliğinin bir örneğidir.

Hikâyede baba ile kızın ilişkisine baktığımızda, burada genç kızın aldığı eğitimin babayla kız arasında bilgi ve zevk anlamında uçurumlar yarattığını görmekteyiz. Zevk anlayışı bakımından babasını küçümsese de baba, kızı Nusret'in gönlünü kazanmak için ona Beyoğlu'ndaki kitapçılardan satın aldığı Fransızca kitaplar hediye eder. Nusret'e "hoş görünmek" için ne olduğunu bilmediği kitapları alıp getirir. Babanın cehaleti yüzünden Nusret'in eline mürebbiyesi Madam Ternier tarafından yasaklanan romanlar geçer. Bu Fransızca romanlar yüzünden Nusret, "amor, amant, metres" ne olduğunu öğrenir ve serbest gönül ilişkileri hakkında bilgisi olur. Esasında mürebbiyesinden aşkın saf ve mukaddes olduğuna dair bir duygu eğitimi alsa da babası yüzünden okuduğu romanlar vesilesiyle aşk ve sevdanın süflî yönlerine şahit olur. Böylece babanın yabancı dil ve Avrupa kültürü hakkındaki bilgisizliği, kızına denetimden geçmeyen bir bilgi içeriğinin sunulmasına yol açar.

Yazarın vurgulamayı arzuladığı konu eğitimci olan kimselerin çocuklara uyguladığı eğitimin içeriğinin aile bireyleri ve büyük ihtimalle de baba tarafından denetlenmesidir. Ancak burada hiçbir ebeveynin bu konuda bir müdahalesinin olmadığı görülür. Yine *Para!* hikâyesinde de iki genç kızın eğitimlerinde babanın hiçbir müdahalesi ve ilgisi bulunmazken

[513] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315.
[514] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315.

anneleri bu genç kızların alafranga tarzda yetiştirilmelerine ya göz yummuşlar ya da ön ayak olmuşlardır.

Bu eserde Nusret'in karşıtı olan genç kız tipi olarak çizilen kişi olan, Mekteb-i Sultani'yi bitiren Şinasi'nin kendisine eş olarak gördüğü Zeliha, eğitimi ve kültürü olmayan bir köylü kadınıdır. Sadece köyün imamından hatim indirecek kadar okuma öğrenmiştir. Bunun dışında harekeli nesih yazıyla basılmış Ferhat ile Şirin, Şah İsmail, Kerem, Arzu ve Kamber gibi masallardan eline geçenleri defalarca okumuştur. Bu masalları ağlayarak okuyan, kendisini de bu masallardaki hayali kahramanların yerine koyan Zeliha'nın duygu dünyasını bu hikâyelerdeki olaylar ve durumlar şekillendirmiştir.

Şinasi'nin köy hayatına tutkusunu tamamlayacak bir aşk ve aile hayatı aradığında masum ve saf bir kadın ile birlikte hayat sürme arzusunu yerine getirecek bir kadın figürü hem dış güzelliği hem de safiyane duyguları ile Zeliha'nın şahsında idealize edilir. Bu yüzden Zeliha'nın okuduğu masallardan öğrendiği beyitleri söylediğinde Şinasi de karşılık olarak kendi uydurduğu beyitler söyleyecek ve böylece bunların aşkı da bir noktada okudukları halk masallarındaki aşklara benzeyecektir. Bu aşklarını da bir köy düğünü ile tamamlayacaklardır.

Jön Türk (1910) romanında Ahdiye'ye karşılık yozlaşmış bir genç kız olarak görülen Ayşe Ceylan, daha çocukluğundan itibaren hoppa ve şımarık yetiştirilmiştir. Alafranga meraklısı bir baba ile "şuh ve perendebaz" bir annenin kızı olarak, babasının mensup olduğu paşanın konak dairesinde Çerkes cariyeler ve Fransız muallimeler arasında talim ve terbiye edilir. "Anası babası hakkında vermiş olduğumuz malûmat Ayşe Ceylan Hanımın menşeini tayine kifayet eyler"[515] diyen roman anlatıcısı, bunun yanında genç kızın çok kötü bir ortamda yetiştiğini tasvir edecektir. Hem irsiyet bakımından hem de yetiştiği çevre kötü olduğundan Ayşe Ceylan gibi bir dejenere genç kız ortaya çıkmıştır. Çok zeki bir çocuk olmasına rağmen yetiştiği ortamın bozukluğu sebebiyle Ceylan, yanlış bir terbiye ve eğitimden geçmiştir.

Zeki ve yetenekli genç kız, etrafındaki Çerkes cariyelerden her türlü çalgıyı çalmayı ve raks etmeyi öğrenir. Yine konak haremindeki cariyelere piyano, harp, keman gibi modern çalgıları öğretmek için tutulan üç Fransız muallimeden Fransızca öğrenmiştir. Fransızca öğrenmesinde babasının teşviki de etkili olmuştur. "Kızım Çerkezceyi, ne yapacaksın, asıl Fransızcayı öğren. Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lâzımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar."[516] diyen baba, kızına Fransızca bir resimli alfabe kitabı hediye eder. Bu yüzden, Ayşe Ceylan Türkçe okumayı öğrenmeden önce Fransızcayı öğrenmiştir.

[515] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 63.
[516] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 65.

Ayşe Ceylan'ın kendi lisanı olan Türkçeyi öğrenmesi lüzumlu görüldüğünde konaktaki hoca hanımlara başvurulur. Ancak baba Kâzım Bey, bunların verdiği dersi beğenmeyerek Osmanlı lisanını kızına kendisi öğretmeye karar verir. Çünkü hoca hanımların "yeni usul-i tedrisi" bilmediklerini düşünmektedir. Bu anlamda Ayşe Ceylan'ın tedris ve taliminin tamamen yeni ve alafranga usulle gerçekleştirildiği görülür. Bu eğitimin semeresi olarak o, on yaşına geldiğinde Fransızcayı Fransız şivesiyle konuşabiliyor ve okuduğunu ekseriyetle anlayabiliyor hâle gelir. Bunun yanında yazı konusundaki yeteneğini gören babası "hüsn-i hat" konusunda kızını yetiştirerek ona bütün yazı usullerini öğretir ve böylece Ayşe Ceylan yazmak konusunda son derece ustalaşır.

> "Bu halde Ceylan'ın yazısı "kadın yazısı" olmak mertebesinde kalmamıştır. Kalem sahibi hanımlarımızın insaf ve aflarına istinaden ihtar ederiz ki kadın yazısı erkek yazısına nispetle besbelli olur. Usul ve kavaid-i hattatiyye altında pişirilmiş bir yazıya malik olan kadın adeta mefkuttur. Bunlar içinde Ceylan bir müstesnadır ki yazısı erkek yazısından fark olunmaz. Hatta her şeyi taklitte bir maharet-i fıtriyyesi olan bu kızın yazısı babasının, üstadının yazısından dahi kolay kolay fark edilemez."[517]

Ceylan çok okuduğu ve hemen her konuda bilgisi olduğu için, Fransızcayı çok iyi bildiği ve yabancı yayınları takip edebildiği için Avrupa'daki gelişmelerin farkındadır. Bu anlamda Ceylan sahip olduğu bilgi ile toplum tarafından varlığından korkulan bir kadın hâline gelir. Romanın diğer genç kız tipi Ahdiye'nin mutaassıp annesi tarafından kısıtlanan eğitimine karşılık Ceylan, sınırsız bir şekilde kendine sunulan bilgiyi almış, eline geçirdiği her şeyi denetimsiz bir şekilde okumuştur. Serbest fikirlerinde Fransız mürebbiyelerden aldığı kitapları okumasının etkisi vardır. Okuduğu yeni fikirlere kendini ifade etme cesareti de eklenince dikte edilen kadınlık rollerinden sapan davranışlarını ve söylemlerini cesurca sergiler. Nurullah'ın mektep arkadaşının da yaka silkerek "öyle kız bize gelmez, sana da gelmez" sözleriyle işaret ettiği gibi Ceylan'ın durumu çevresi tarafından yadırganan bir hâl alır. Ceylan etrafındaki insanlar tarafından çekinilen ve hakkında "Aman bu Türk kızı ne başı açık şey! Ne cür'etli şey! Bu kız değil adeta bir delikanlı. Hem de cür'etini ser-bazlık derecelerine vardırmış en tehlikeli bir delikanlı"[518] ifadeleri kullanılır.

[517] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 68.
[518] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 53.

3.4. Yabancı Kadının Eğitimi

Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar (1874) romanında Cuzella'nın iyi bir eğitim aldığı ve onun gündelik uğraşıları içinde büyük kütüphanesindeki kitapları okumak ve sahip olduğu "numunehane"de gözlem yapmak olduğu vurgulanmaktadır. Onun eğitimini veren muallime "rahibe iken bittefennün (…) hürriyet-i efkâra mâlik"[519] bir kadın olarak tarif edilir. Bu yüzden Cuzella da "serbestî-yi efkâra" sahip bir genç kızdır. Onun serbest tavrı ve akılcı yaklaşımları kendi hayatını özgür seçimleri ile sürdürme arzusunu beslemektedir. Bu yüzden, istemediği bir erkekle evlendirilmesine karşı koyabilecek gücü kendisinde bulur. Kendi hayatıyla ilgili seçimlerini gerçekleştirmek, kendisine eş olarak seçeceği kişiye hür bir şekilde karar vermek istemektedir. Serbest fikirli ve dünyevî ilimlere olduğu kadar yabancı lisanlara ve edebiyatlara hâkim olan muallimeler elinde büyüyen Cuzella, yaşadığı evde de kendisini geliştirecek imkânlara sahiptir.

Cuzella, annesini erken yaşında kaybettiği için onun üzerinde daha çok eski rahibeler olan muallimeleri Sipros ve Marie etkili olmuştur. Romanda iffetsiz bir kadın olarak gösterilen annenin ölümü karşısında gerçekleri öğrenen kızının tavrı, üzüntüden ziyade bir soğukkanlılık olarak zuhur eder. Cuzella, annesinin nasıl öldüğü haberini alınca "(…) acırım, acırım ama onun bu cezaya lâyık olduğunu teslim ederim. (…) Siz bütün dünyaya bir namus dersi vermiş oldu[nuz]"[520] diyerek annesinin kocasına olan sadakatsizliğinin cezasını onaylayarak babasının öldürme eylemini ve kadın iffetsizliğinin cezalandırılmasını takdir ettiği görülmektedir. Cuzella'nın annesinin şehvete kapılarak kocasının hukukunu çiğnediğini ve bunun cezalandırılması gerektiğini savunan bu tutumu, yaşına ve konumuna göre son derece suni görünmektedir. Ancak yazarın, Cuzella'ya yüklediği ahlâkî hasletler ve meziyetler onun bu şekilde bir tutum ve tavır içinde olmasını gerektirmiştir.

Hayret (1885) romanında, Hint soylusu bir ailenin etrafında gelişen macera ve entrikalı olaylar konu edilmektedir. Romanda, eğitimli genç kadın profiline uygun olarak çizilen Hint prensesi Mihriban'ın yetişme tarzına ve hayat görüşüne baktığımızda ilk göze çarpan şey, onun İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'da İngiliz eğitim sistemi ve terbiyesine göre yetişmiş olduğudur.

Mihriban, aldığı eğitim ve terbiye sayesinde sıradan bir Doğulu kadına göre farklı bir hayata sahiptir. İngiliz terbiyesi altında büyüyen Mihriban, genel kanaate göre vakti geçmiş olduğu düşünülmesine rağmen evlenmemiştir. Yirmi yaşına gelmesine rağmen bekâr ve hür bir genç kadın olması onun yetişme tarzına bağlanacaktır. "Akvâm-ı şarkiyye kızları pek genç

[519] Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 10.
[520] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 22.

olarak tezevvüç ederler. Eğer bizim güzel Mihriban, İngiliz terbiyesi dâhilinde büyümemiş ve bir de mevâni-i siyâsiyyeye vesaireye rast gelmemiş olsaydı şimdiye kadar çoktan valide olmuş kalmıştır."[521] Sıradan bir Doğulu kadından farklı bir hayat sürmesi de Mihriban'ın İngiliz terbiyesi ve eğitimiyle yetiştirilmesinin eseridir. Onun İngilizler hakkında başlarda geliştirdiği mesafeli tutum zamanla onların kültür ve medeniyetini takdir etmesi, kitaplarını beğenerek okumasıyla birlikte değişecek ve bu kültüre karşı sempati besleyecektir. Zamanla yakından tanıdığı İngiliz halkının serbest yaşam tarzına beğeniyle uyum sağlamıştır.

> "(…) Beni mütevahhiş görmemesiyse Avrupa medeniyetine evvelki kadar yabancı görememesinden ibarettir. Hindistan'da bulunduğum müddet İngilizlere bir türlü yüreğim ısınamamıştır.
> -Ah! Senin gibi hamiyetli bir kız babasının düşmanlarını sevebilir mi?
> -Evet! Birçok kitaplarını okuduğum halde bile kitaplarını beğenirdim de yine kendilerini sevmezdim. Fakat o ahrarane yaşayışı görünce bu taassuba halel geldi. Sarpson'la ettiğim mübahesatta dinime taarruz etmeyecek bir insân-ı kâmil olsa sevebileceğimi itiraf derecesinde terakki eyledim."[522]

Mihriban'ın genç yaşında olmasına rağmen sağlam bir hayat görüşü edindiği, meselelere karşı rasyonel bir tavır geliştirebildiğini söyleyebiliriz. Mihriban, Doğu toplumuna mensup bir kadın olmasına rağmen babasıyla gönül ilişkileri, evlilik ve karşı cinsle ilgili hisleri konusunda açıkça konuşabilmektedir ki yazar bu konuyla ilgili okurlarının durumu garip karşılaması ihtimaline karşı önlemini alarak uyarısını yapar.

> "Hindistan ahlâk ve âdâtınca, bir kızın babasına bu yolda keşf-i esrar etmesine eğerçi pek de ihtimal tasavvur olunamazsa da Mihriban, İngiliz terbiyesi almış bir kız olduğu gibi babası dahi bunca senelerden beri İngiliz ve Avrupa terbiyesine mahkûmen yaşamış bulunduğundan, kızının böyle evlâtlık haddini (kendi i'tikad-ı kadimince) tecavüz etmekte bulunmasına katlanmak mecburiyetinde bulunuyordu. Ya katlanmamış olsa eline ne geçecek? Mademki Avrupa bilâdında bulunuyorlar, nerede olsalar ve kız hangi mahkemeye müracaat eylese rüşdünü ispat ederek babasının mahkûmiyetinden kendisini kurtarabilir…."[523]

[521] Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, hzl. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 28.
[522] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 147-148.
[523] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 152.

Romanda sıklıkla görüleceği üzere baba ve kızın ilişkisi tam bir serbestlik içinde ve Avrupaî standartlar çerçevesinde sürmektedir. "Affediniz babacığım. Sizinle bir Hintli kızın, babasıyla muhaveresi gibi muhavere etmiyorum. -Serbest bir İngiliz kızı gibi muamele ediniz Mihriban'ım!"[524] sözlerinin de bu durumu kanıtladığını görebiliriz. Mihriban sık sık babasıyla bir araya gelerek mevcut meseleler hakkında kendi görüşlerini sıkıntısızca ortaya koyar.

Aile büyüklerinin yani babasının veya yanlarında bulunan dinî otoriteyi temsil eden Brahman rahibinin fikirlerine bağlanmak yerine meselelere karşı şahsi bir tavır geliştirebilmektedir. Hintli aileye her zaman refakat eden din adamının Mihriban üzerinde diğer aile bireylerinden farklı olarak hiç etkisi bulunmamaktadır. Mihriban'ın din ile ilişkisini şekillendiren aldığı Batılı tarzda eğitim olur. Bu eğitim vesilesiyle hayata karşı rasyonel bir bakış açısı kazanmıştır. Dinî meselelerde babası ve Brahman rahiple çoğu zaman karşı karşıya gelse de bu konularda radikal tepkiler ve kararlar vermekten kaçınmaktadır. Bu yüzden, babası hayatta iken mensup olduğu Mecusi dininden herhangi bir tek Tanrılı dine geçmesi söz konusu olamaz. Bunun yanı sıra dindışı bir ahlâk anlayışını benimser ve fikirlerini bu doğrultuda savunur. Örneğin dostu ve kavalyesi Sarpson'un suçluluğu konusunda kendi vicdanının sesini dinleyerek toplumun kanaatinden farklı bir karar verir.

Kendi ülkesi âdet ve geleneklerini korkusuzca eleştirebilen Mihriban, Avrupa medeniyetine ve yaşayışına yönelerek her zaman bunları yüceltir. Mihriban meseleler karşısında muhakeme gücüne, aynı zamanda da ikna kabiliyetine sahiptir. Babasının ve din adamının iddialarını çürütebilecek zekâsı, onun hem iyi bir eğitim aldığına hem de yaptığı seyahatlerin semeresi olarak tecrübe ve sağduyu yeteneği kazanmış olmasına bağlanabilmektedir. Aklıselim davranışları ile dikkat çeken Mihriban, makul cevapları ile herkesi ikna edebilmektedir. Hatta o, ailenin akil ve olgun erkeklerini uyararak "İnsaf ediniz de çocukça şeyler düşünmeyiniz. Sinninize, aklınıza, ilminize, zekânıza mütenasip ve lâyık olacak yolda idâre-i efkâr ediniz"[525] diyebilecek kadar cesaret göstermiştir.

Mihriban'ın düşünce dünyasında aldığı rasyonel tavır her meseleye bakış açısına sirayet etmiştir. Babası onun Sarpson hakkındaki düşüncelerini değiştirmesini istediği zaman, o babasının fikirlerine yön veren şeylerin gerçek hayatta bir karşılığı bulunmadığını vurgular. Sarpson hakkında ruhların verdiği bilgilere inanmadığını söylerken, babasından farklı zihniyet yapısı gösterdiğini bu yüzden zekâsının ve muhakeme gücünün irsî değil daha çok aldığı eğitim ve tecrübî bilgiler ile elde edildiği görülür. O aldığı eğitim ve yaptığı seyahatler, gördüğü coğrafyalar ve tanıdığı insanlar vasıtasıyla hem vizyonunu genişletmiş hem de

[524] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 147.
[525] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 157.

sağduyu kazanmıştır. Mihriban gösterdiği bu özellikler ile hem annesine hem de babasına üstünlük sağlamış olur ki bu yüzden hikâyesini anlatan romancının da takdirini kazanacaktır.

> "Nasıl? Mihriban'daki talâkati zekâyı beğendiniz ya? Vakıa beğenilmeyecek şeylerden de değildir. Seksen doksan yaşlarında bulunan iki ihtiyar, kendine muarız ve mugayirken kız şu muhakematla bayağı ihtiyarları kendi fikrine celp etmişti. Onlar Mihriban'ı kendi fikirlerine celp etmek istedikleri hâlde Mihriban onları mülzem ve mahcup eylerse az eser-i kudret mi addolunur?
> Fakat Mihriban'ın şu muhakematında dikkat olunacak cihet yalnız bundan ibaret değildir. Kızın serbestî-i efkârı ve ulüvv-i ahlâkı da şayan-ı dikkattir.
> Bir kere öyle hokkabazlık nev'inden şarlatanlıkları gerçekten ervah-ı gaibeyle münasebet-i sahih olmak üzere telakki etmiyor. İnsanlık başka, beşeriyetin mafevki yine başka olduğunu güzelce fark ve tefehhüm eylemiş. Bu nokta üzerinde bir fikr-i hikmet peyda etmiş ki ondan dönmesi kabil değildir. Böyle metanet-i fikr ve ciddiyet-i i'tikad ise mücerret taallüm ve tefennünle müyesser olur. Taallüm ve tefennün olmadığı suretteyse yaş yaşamış olmanın hiçbir faydası olmaz. İşte ezcümle Safa Kok Sanc'la Ganzazib Sahak gibi sakal bile ağartmış olsa yine kocakarılardan farkı olamayıp insan hep tandırname ahkâmına inanmakta devam eyler."[526]

Dış dünyaya karşı sağlam duruşlu bir genç kadın gibi görünmesine rağmen Mihriban içini dökeceği, dertlerini paylaşarak fikir alacağı bir dosttan mahrumdur. İç dünyasındaki huzursuzluk, onu jurnal tutarak içini dökmeye sevk eder. "Defter-i sergüzeştine yazdığı şeyler, Mihriban için nev-ummâ derdini dökmek hükmünü alarak Mihriban yatağına girdiği zaman âdeta müsterih bir hâldeydi."[527] Arkadaş ve sırdaş eksikliği nedeniyle ile dertlerini dökeceği bir araç olan "jurnal"e sığınan Mihriban, annenin yönlendirici ve terbiye edici dostluğundan da mahrum kalmıştır.

Mihriban'ın annesiyle olan ilişkisine baktığımızda annenin genç kızın hayatında etkili bir figür olmadığını görürüz. Annesi konusunda şanslı olmadığı ve çok sığ görüşlü bir anneye sahip olduğu, romanda Mihriban'ın annesinin konuşturulduğu sahnelerden anlaşılır. Anne, kızının üzüntüleri karşısında bir defa söz söyleme imkânı bulur, ancak burada da konuyu anlamadığı, yanlış değerlendirdiği için kızının üzüntüsünün evlenememekten kaynaklandığını düşünür. Kızı ruhsal yönden sağlıklı görünmediğinde annenin geliştirdiği yoruma bakarsak onun kendi çocuğunu yakından tanımadığı anlaşılabilir. "-Kızım! Hindistan'ın pespayegân sınıfından olan kızlar bile kocasız kalmamış oldukları halde sen mi nâkâm kalacaksın? Ne kadar racazadeler varsa cümlesi senin izdivacı hevesini kendileri için en büyük bahtiyarlık

[526] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 158-159.
[527] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 191.

addederler. Sana öyle bir düğün yaparız ki bütün Hindistan iklim-i vâsii yerinden oynar."[528] Mihriban'ın annesi Prenses Akasof, hayat görüşü dar olan ve olaylar karşısında etkin bir tavır ve fikir takınamayan bir kadın portresi taşımaktadır. Çok genç yaştayken, yaşlı bir prensle evlendirilmiştir. Kendisi hakkında yazarın ısrarla vurguladığı konu ailesinin özellikle çocuklarının durumları konusunda endişeler taşımasıdır. Tamamen diğerkâm bir karakter özellikleri taşımaktadır. Ancak bu kadın yeteri kadar etkin bir karakter özelliği göstermez.

Bu yüzden Mihriban'ın sağlam karakterli ve mantıklı bir şahsiyet geliştirmesinde ailevi kültürün ve genetik mirasın etkisi konusunda bir yorum geliştirmek mümkün değildir. Hem anne hem babanın fikrî dünyasına, hayat görüşlerine ve olaylar karşısındaki tavırlarına baktığımızda, Mihriban'ın anne ve babanın eğitim ve terbiyesinden farklı yönde Batılı usulde özellikle İngiliz terbiyesine ve eğitim sistemine göre yetiştiği görülür. Mihriban'ın fikrî dünyasını şekillendiren büyük ihtimalle yaptığı seyahatler boyunca tanıdığı farklı kültürler ve dünya görüşleri olmuştur. Romanda kızın aldığı öğretimden çok, eğitiminden bahsedilmiştir.

Diplomalı Kız (1890), yazarın kadın eğitiminin önemi konusunda en etkili olan eseridir ve kadın eğitimi meselesi tartışılırken en fazla öne çıkarılan eserdir. Roman kahramanı Juli Döpre, aldığı eğitim ve sonrasında iş hayatında yaşadıkları ile yazarın öne çıkan kadın kahramanları arasında yer almaktadır. Juli'nin iyi bir eğitim almasına asıl vesile olan, babasının kızını "maarif-i intihaiyeye kadar çıkar[mak]"[529] hevesidir. Juli'nin mezun olduktan sonra iş bulmak ve para kazanmak sürecinde yaşadığı sorunlar, tezin ileriki kısımlarında ekonomi başlığı altında değerlendirilmiştir. Burada kısaca değinmek gerekirse ona babası tarafından muallimelik eğitimi aldırılmasının sebebi, Fransız eğitim sisteminde kadın öğretmenlerin öneminin artması sebebiyle genç kızlar için bu mesleğin teşvik edici bir boyutu olmasıdır. Ancak popülerliği sebebiyle bu meslekte bir süre sonra yığılma olur ve öğretmen olarak mesleğe hemen başlamak yeni mezun olanlar için mümkün olmaz. Bu yüzden Juli'nin eğitimi konusunda aile içinde anne ve baba arasında sürekli bir çatışma ve gerilim hâli hâkimdir. Buna karşılık Juli'nin eğitimiyle ilgili öne çıkan noktalardan biri de babasının bilgili bir kişi olması sebebiyle kızın ilk eğitiminin pek parlak geçmesidir. Sonraki eğitim süreci de başarıyla tamamlanır.

Cehalet içindeki annenin kızının eğitiminden beklentisi daha çok faydacı yöndedir. Bu yüzden onun iyi bir eğitim almasındansa bir meslek öğrenmesini ve işçi olmasını tercih eder. Anne, kadın eğitimini takdir etmeyen bir şekilde konumlandırılmakta ve eser boyunca Juli Döpre'nin eğitimine yapılan masraflar yüzünden kocasını eleştirmektedir. Ailenin sefaletini

[528] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 204.
[529] Ahmet Midhat Efendi, "Diplomalı Kız", *Letaif-i Rivayat*, s. 601.

kızının eğitim masraflarına bağlamaktadır. Kızının aldığı diplomayı önemsemeyen anne Polini, "İstihsal eylediği muallimelik diplomasını ezsin ezsin de suyunu içsin"[530] diyerek onu değersiz görür. Bu yüzden Juli'nin iş bulamadığı her gün anne Polini'nin sitem ve şikâyetleri artarak devam etmektedir. "Kızları bu kadar okutmak neye yarayacak diye babanla kavgalar ettiğim zaman o bana gülüyor idi. Sen ise kızıyor idin. Şu hâlimize sebep ancak senin tahsilindir. Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımızı sana harcettik."[531] Anne kızının eğitim gerektirmeyen meslekleri icra ederek bir an önce para kazanır hâle gelmesini, aileyi masrafa sokmadan gelir getirecek yapma çiçek işçiliği veya modistralık işlerinde çalışmasını veya besleme ya da hizmetçi olarak bir yere kapılanarak ailesini maddi yükten kurtarmasını arzu etmektedir. Buna karşılık babanın kızının eğitimi konusundaki tavrı nettir ve kızının eğitimi için bütün sermayesini harcamaktan çekinmez. Kızının eğitimini bir masraftan ziyade bir yatırım olarak görmektedir.[532]

Hemen her toplumda kadının aldığı eğitim, bir noktada onun yapacağı evlilik ve kuracağı aile hayatının, yetiştireceği çocukların garantisi olarak görülür. Bu yüzden çoğu zaman eğitimi, mesleki hayatta ve çalışma hayatında kazanacağı başarıların vesilesi olarak görülmemektedir. *Diplomalı Kız*'da da bu hususa temas edilmektedir. Kızın aldığı diplomanın, onun kendisinin bulunduğu toplumsal sınıftan daha üstün bir sınıfa mensup bir erkekle evlenebilmesinin ihtimalini yükselteceği düşünülmektedir. "O şahadetnameyi ihraz eyledikten sonra ihtimal ki bir kibar koca bulup kendi de bahtiyar olacak, bizi de bahtiyar edecek."[533] Ancak bir zaman sonra okumuş kadınlarla evlenme modasının da geçtiği belirtilmektedir. Erkekler için eğitimli ve bilgili kadınlarla evlenmek bir eziyet hâline gelirken, kadınların bilgisiyle erkekleri ezmesi ve küçük görmesi onların gururuna dokunmaktadır. "(…) müteallim, müntehi kadınlar kocalarını olur olmaz şeylerde teçhil ederek kendi tefevvuklarını ispata başladığından bu hâl erkek efendilerin azametlerine dokunuyor idi."[534] Bu sebepten erkekler etrafında eğitimli ve bilgili kadınları istememeye başlamaktadır.

Eserde gündeme getirilen meselelerden biri de kadınların eğitim görmesi ve diploma sahibi olmalarının popülerleşmesi yanında ortaya çıkan sıkıntılardır. Bir yandan diplomalı kadın sayısının artması sebebiyle devletin istihdam konusunda yetersiz kalması kadınların evlerinde oturarak memuriyet imkânı bulamamaları sorun edilmektedir. Diğer taraftan ise

[530] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 606.
[531] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 595.
[532] İnci Enginün, "Ahmet Mithat'ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun", *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, s. 195.
[533] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 604.
[534] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 605.

eğitim alan kadının kendisine biçilen toplumsal rollerden şaşarak başarısız evlilikler gerçekleştirmesi olasılığının bulunmasıdır. Okumuş kadının eşini cahil görmesi ve onu küçümseyerek üzerinde üstünlük kurmak istemesi, erkekleri cahil ve okumamış kadınlarla evlenmek durumunda bırakmıştır. Bu yüzden eski zihniyete mensup kimseler bu gibi durumları gerekçe göstererek kadınların ve genç kızların okumasına karşı çıkmaktadır. Bu kişiler eserde anne Polini'nin şahsında temsil edilmektedir.

Sonuç itibariyle romancının şahsi kanaatine de uygun olarak eserde savunulan görüş, kız çocuklarının eğitim aldıkları meslek dalında çalışmasalar bile eğitilmelerinin ve diploma sahibi olmalarının gerekli olduğudur. "Şükufe-füruş dahi olacak olsa kızları yine muallime diplomasına nail etmelidir"[535] derken bu hususa temas edilmektedir.

Acâyib-i Âlem (1882) romanının Miss Haft'ı da aldığı eğitim özellikle öğretmen olan babasından aldığı dersler ile kendisini yetiştirmiştir. İlim ve fen merakıyla hayatını şekillendiren bir İngiliz kadını portresi çizmektedir. Bu kadının hemen her konudaki bilgisi, dostları ve seyahat arkadaşları olan Osmanlı erkekleri tarafından takdir ve hayranlıkla karşılanır; yanı sıra kadına onlar karşısında bir iktidar alanı yaratır. Seyahat boyunca hemen her konuda kararı veren kişi Miss Haft olur. Gezilen bölgelerin coğrafi ve antropolojik vaziyetiyle ilgili bilgileri aktaran kadının bu bilgisinin kaynağı ülkesinin ilmî zihniyetini ve fenne verdiği değeri yansıtmaktadır.

Miss Haft ve Ahmet Metin'in seyahat arkadaşı Neofari'nin ortak noktası, seyahatleri sırasındaki gözlemlediklerini yazıya geçirerek zabıt altına almaları ve bunun için hususi defter tutmalarıdır. Neofari, gemi ile yolculuğa çıkarken kadın seyyah Madam Brasey'in "devr-i âlem" seyahatnamesinden etkilenmiştir. Gayesi kendi yaptığı seyahati de yazıya geçirerek ismini duyurmak ve şöhretini artırmaktır. Bu arzusuna ulaşarak Akdeniz'de tamamladığı deniz yolculuğunu seyahat notları hâlinde "Etoile de Karpat" isimli Romanya gazetesinde yayımlamıştır. Ancak bu ortak noktalarına rağmen Miss Haft ve Neofari'nin ahlâkî vaziyetleri birbirine tamamen zıttır. Miss Haft, ahlâkî doğruluğuyla öne çıkan, kadınlığın şehevî taraflarından tamamen arınmış adeta cinsiyetsiz bir kadın olarak temsil edilmektedir. Buna karşılık Neofari, yozlaşmış bir kadın olarak gösterilmektedir. Bu iki kadının jurnal veya seyahat defteri şeklinde tuttukları notlar yanında yine Doğulu bir medeniyete mensup olsa da Batılı bir terbiye ile yetişmiş kadını temsil eden *Hayret* romanının Mihriban'ı da yaşadığı olayları jurnaline not ederek kayıt altına alır. Bu noktada kitabet yeteneği olan ve bu konuda yetişmesine önem verilen Batılı kadının yazı ile olan ilişkisinin toplum tarafından

[535] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 661.

ehemmiyetle üzerinde durulan bir konu olduğu dikkat çekmektedir. Bunun için de Ahmet Midhat Efendi, Batının maarif anlayışı içinde yetiştirilen kadını hayatını yazarak kaydeden kadın olarak okurlarına yansıtmaktadır.

Osmanlı toplumu ile benzer modernleşme sürecinden geçen Romanya toplumu içinde modern ve Batı sevdası içindeki bir ailenin hayatına temas etmesiyle *Ahmet Metin ve Şirzad* romanına, alafranga Romen kadınının yetiştirilme ve eğitimi vesilesiyle eğilmek mümkündür. Ancak bu romanın kahramanı Neofari, aldığı eğitim ile Doğu Avrupa geleneklerine ve toplumuna yabancılaşmış ve yozlaşmış bir kadın olarak görünmektedir.

Neofari, daha iki yaşındayken alafranga eğitim alması, Fransızca ve Almancayı öğrenmesi için Fransız bir muallime özel olarak getirtilir. "Medeniyet lisanı" olarak görüldüğünden özellikle Fransızcayı öğrenmesine büyük bir ihtimam gösteren ağabey Stefano, küçük kızdan alafranga ve Avrupa usulüne uygun bir kadın yaratmak için elinden geleni yapar. Beş yaşına geldiğinde Paris'te kibar kızlarına mahsus bir mektebe verilen Neofari, burada git gide Fransızlaşmıştır. Daha küçük yaşlarında kendi kültürünü ve halkının âdetlerini küçük gören ve şımarık tavırlar gösteren kız, Paris'ten memleketine döndüğü vakit milletine daha çok yabancılaşmış bir hâlde görünmektedir.

Neofari'ye gerek beş yaşına kadar verilen özel eğitim, gerekse Paris'te aldığı mektep eğitimi, onu Batılı ve kibar bir kadın hâline getirmesine rağmen kendi halkını ve doğduğu muhiti küçük görmesi sebebiyle kötü bir eğitime ve yetiştirme tarzına tâbi olduğu varsayılmaktadır. Onun bu hâlini en iyi ifade eden durum şu şekilde izah edilebilmektedir. "Neofari gerek kendi familyası ve gerek Boğdan milleti için artık bilkülliye kaybolmuş bir kız sayılsa bile Fransız medeniyeti için tamamıyla kazanılmış bir harika hükmünü almış idi."[536]

Her ne kadar serbest bir kadın olarak gösterilse de Neofari, eğlence âlemlerinde kendisini insanlara özellikle erkeklere kepaze edecek davranışlardan kaçınır. Bunun sebebinin genç kadının okumuş olması özellikle fazlasıyla roman okumuş bulunması ve romanlardan aldığı ibret dersleri olduğu söylenmektedir. Bu yüzden erkekler uğrunda kendini feda etmeyi, aşk uğrunda helâk olup dünya zevklerinden kendini mahrum etmeyi akılsızlık sayarak erkekleri bir gönül eğlencesi olarak görmektedir. Onun hem kendi hür mizacı hem de okuduğu eserlerde şahit olduğu hayatlar, zevk ve sefa uğrunda kadınların da erkekler kadar hak sahibi olduğu kanısını uyandırmıştır. "(…) sevda-yı pak-i zevciyetin haricinde "sevda" denilen şey, kadın için meayipten ise, erkek için de meayiptendir diye itikat etmeli. Erkek için

[536] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, hzl. Fazıl Gökçek, Özlem Nemutlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 175.

şan ise, kadın için de şan olur itikadı mümkün olduğu surette o itikatta bulunmalı."[537] Neofari'nin sahip olduğu imkânlar ve yetiştirilme tarzı, onu erkek ve kadın eşitliği konusunda cesurca düşünerek görüş bildiren, serbestçe davranabilen bir kadın hâline getirmiştir.

> "İşte kadın kısmı bu Neofari kadar muallem, müeddeb olursa kendisini eğlendirebilecek bin şey bularak, can sıkıntılarını yalnız kocasına rakipler peydasıyla defe çalışmaz. Bizim eski Moldovan karıları böyle değildir. Onlar için gönül eğlencelerinden başka eğlence ve meşguliyet yoktur, diye hâlinden müteşekkir oluyor idi. Vakıa eski Moldovan kadınları hakkında verdiği hüküm dahi yanlış olup o biçarelerin asıl eğlenceleri, bitmek tükenmek bilmeyen umur-ı beytiyeleri idi (…)"[538]

Neofari, gemi yolculuğu sırasında Ahmet Metin ile olan sohbetlerinde yaptığı yorumlar, söylediği sözler ile okumuş ve kültürlü entelektüel bir kadın olduğunu ortaya koyar. Seyahat boyunca ilim ve bilgisi geniş olan erkeğe bu konuda ayak uyduran tek kişi bu kadın olur. Ancak buna rağmen Ahmet Metin'in nezdinde Neofari süsüne ve güzelliğine düşkün bir kadın olmakla beraber bilgi ve kültür anlamında eksik bir kadındır. Bu yüzden hizmetkârı Vasiliki'ye, bu kadından bahsederken onun bu tarafını söylemekten geri durmaz.

Kadınları iki şekilde tasnif eden Ahmet Metin, bir tarafa kadınlık meziyetleri sayılan beceriklilik, iffet ve masumiyet sahibi olanları koyarken; diğer tarafta bilgi ve ilimle kuşatılmış kadınları görmektedir. Onun kanaatine göre, bir kadının bu iki taraftan ancak birine ait olması, ya tamamen entelektüel bir kadın ya da tamamen domestik bir kadın olması gerekmektedir. Neofari'yi kadınlık anlamında eleştirdiği nokta, iki taraftan da eksik olması ve hiçbir yere ait olmamasıdır. "Kadın kısmı ya senin gibi meziyat-ı mahsusa ve hasail-i nisvaniyesinden başka bir şeye mâlik olmamalı veyahut ilim ve irfân âlemlerinde puyan olacak ise kadınlığını bütün bütün terk edercesine bir tecerrüt ile erkekler gibi bütün vakitlerini ulûma, edebiyata hasreylemelidir. Malumat-ı nakısa, bir kadına hiç de ziynet olamıyor."[539]

3.5. Azınlık Kadınlarının Eğitimi

Osmanlı toplumunda Müslüman kadınlardan din ve milliyetleri dolayısıyla farklı statüde bulunan Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatine bağlı azınlık kadınları, yetiştirilme tarzları itibariyle de farklılık gösterirler. *Peder Olmak Sanatı'*nda (1899) belirtildiği üzere Osmanlı

[537] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 183.
[538] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 186.
[539] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 236.

toplumunda yaşayan gayrimüslim aileler, kızlarını okuturken onlara yabancı dil öğretmek konusunda gayret etmekteyken Müslümanlar arasında çok az ailenin kızının yabancı dil öğrendiği görülmektedir. "Bizim Osmanlı ve Müslüman kibarımıza nispetle gayrimüslim olan vatandaşlarımızın evlad-ı inasına ecnebi lisanı öğretmek hiç bile lazım addolunamazken, mektepleri hınca hınç dolduran Rum, Ermeni ve Yahudi kızlarının hemen kâffesi bir lisan-ı ecnebi öğrenmeye mecbur tutuluyorlar. Bunların içinde öyleleri görülüyor ki âdeta bir Avrupalı kızdan hiç fark olunamıyorlar."[540]

Genellikle İstanbul'un alt sınıfına mensup ve ev hizmetinde çalışan kişiler olarak temsil edilen Ahmet Midhat Efendi'nin azınlık kadınları, sadece birkaç eserinde başkahraman olarak görünmekte ve zengin sınıf içinde temsil edilerek hayatları hakkında daha detaylı bahsedilmektedir. Bunlar arasında eğitimli azınlık kadınları olarak *Müşahedat* ve *Karnaval* romanlarının kahramanları görünmektedir.

Karnaval (1881) adlı eserde görüldüğü üzere Hamparson Arslangözyan Ağa adlı zengin Ermeni'nin genç karısı, Sœurs de Charité mektebini bitirmiştir. Bu okuldan mezun olması nedeniyle yabancı dil bilen, musikiye vakıf ve birçok konuda bilgili bir kadın olan Madam Hamparson, Beyoğlu'nun alafranga cemiyet hayatında kocasını mahcup etmeyecek bilgi ve görgüye sahiptir.

Katıldığı toplantılarda hayranlık uyandıran kadın, etrafındaki erkeklerin kur ve iltifatlarına ahlâk ve iffetine bağlılığı sebebiyle karşılık vermez. Romanda Madam Hamparson, sadece ahlâk ve terbiyesini beğendiği, kültürüne ve teknik bilgisine hayran olduğu Resmi adlı Osmanlı gencine âşık olur ve iffetinden ödün vererek kendisini bir yasak aşkın içine sokmuş olur. Bu noktada eğitimli kadının hayranlık beslediği yasak aşkı olan erkekte öne çıkan özellik de kültür ve zekâ açısından yüksek bir mertebede bulunmasıdır.

Müşahedat (1891) romanı, azınlıklara mensup iki Ermeni kadının eğitimi ve yetişme sürecinde etkili olan unsurları gözler önüne serer. Bu romanda Ağavni'nin hayat hikâyesinin anlatılması vesilesiyle bir azınlık kadınının yetişmesi ve eğitimiyle ilgili hususlar yansıtılmıştır. Ağavni, annesinin ölümünden sonra tamamen kimsesiz kaldığından, babasının İtalyan tebaasına bağlı olması sebebiyle İtalyan büyükelçiliği tarafından himaye edilir; önce rahibeler mektebinde, ardından Madam C. Pansiyonunda yetiştirilir. On altı yaşına kadar rahibeler mektebinde kalmasına rağmen dört duvar arasına sıkışıp hayatın gerçeklerinden uzak kalmak istemez, dışarıdaki hayatı keşfetmek isteyen dışadönük bir genç kız olarak kendisini rahibe sınıfına ait hissetmez. Bu yüzden bu mektepte artık öğrenecek bir şeyi

[540] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s. 28.

kalmadığından hâmileri tarafından Madam C'nin pansiyonuna verilir. Bu pansiyon genç kızları edebiyat ve musiki dersleriyle yetiştiren, aynı zamanda yatılı olarak öğrenci kabul ettiğinden Ağavni gibi kimsesi olmayan kızları her türlü himaye edebilen bir nevi okuldur. Çevresinde itibar sahibi olan bir kadının işlettiği bu pansiyon, öğrencilerini tatil zamanlarında bile ihtimamlı bir şekilde gözetmektedir.

> "Madam C…. pek çok senelerden beri İstanbul'da ikamet eder bir muteber muallimedir. Hatta yaz mevsimleri hulul eyledikte şakirtlerinin familyalarından çoğu Büyükdere ve Tarabya taraflarında ise, oralarda, yok Büyükada'daysa, orada bir hane tutup kendisi de sayfiyeye çıkar. Zira leylî pansiyonerleri sekizi, onu tecavüz etmezse de nehari şakirdanı her zaman yirmi beşten, otuzdan aşağı kalmaz. Kendisi Fransız edebiyatını güzel tedris eylediği gibi, bir de bir Alman muzıka muallimesi vardır ki gitara ve keman ve harpe ve piyano sazlarını pek mükemmel tedris eder. Birkaç ay müddet şakirdanını tedristen münkatı' etmemek için bu gayretli muallime, dediğimiz veçhile sayfiyelere de gitmek mecburiyetinde bulunur. Hatta Boğaziçi'ne gitmişse, Ada'daki ve Ada'ya gitmişse, Boğaziçi'ndeki şakirtlerini büsbütün boşlamaz da haftada bir iki gün mutlaka gidip, bir yoklama eder ve öğrendiklerini unutmamaları için şakirdanına vesaya-yı şedidede bulunur."[541]

Edebiyat eğitimi verilmesine rağmen bunun belli bir denetim altında gerçekleştiği bu romanda önemle vurgulanır. Rahibeler mektebinde daha sıkı bir eğitim altında bulunan Ağavni, pansiyona geldiğinde buradaki kızların gözleri açılmış olduğunu ve her konudan haberdar olduklarını fark eder. Bunun en büyük sebebi buradaki kızların yasak olmasına rağmen gizlice cilt cilt romanları okumalarıdır. Bir genç kızın yetişme sürecinde roman okumasının en sakıncalı eylemlerden biri olduğu düşünüldüğünden yasak edilmiştir. Buna rağmen bu romanlara ulaşabilmek konusunda herhangi bir sıkıntı çekilmez, genç kızların muhayyilesi bu okudukları romanlarla şekillenir ve hayatı romanlar aracılığıyla tanırlar. "Malum a, böyle terbiyehanelerdeki kızların roman okumaları kat'iyyen memnu'dur. Fakat bu memnu'iyet yine buralara paket paket roman girmesini muhale talik edemez. Muallime, ya bundan haberdar değildir, yahut haberdar olduğunu göstermez. Kızlar her halde romanları okurlar."[542]

Asıl endişe yaratan nokta romanların içeriği konusundadır. Flört ve muaşaka usulleri, serbest aşk hayatına dair hikâyeleri anlatan romanlar, okurları olan genç kızları etkilemekte ve

[541] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, hzl. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 120.
[542] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 121.

Manon Lescaut gibi figürler örnek alınmaktadır. "Hem de nasıl romanlar. Emile Zola'nın da yazdıkları bir şey mi? Paul de Cock acaba o ka'ba vasıl olmuş mu? Bu mektepli Matmazeller henüz cismen değilse de kalben Manon Lescaut'ya nazire olabilecek romanlara kahraman diye tasvir olunabilirler."[543] Ağavni de roman okumak konusundaki heves ve meftuniyeti ile diğer arkadaşlarını bile geride bırakır, romanlara ulaşmak konusunda herhangi bir maddi sıkıntı çekmez. Büyükelçilik tarafından korunan bir servete sahip olduğu için annesi ve babası hayatta olan kızlara göre eline daha çok para geçmektedir ve para harcamak konusunda daha özgür davranır.

Yetiştiği ortamdan ve okuduğu kitaplardan etkilenen Ağavni'nin kendi başına hareket etme arzusu, yirmi bir yaşına gelip rüştüne erişmediği için İtalyan hükümeti tarafından engellenir. Burada devlet adına büyükelçiliğin, kendi himayesinde bulunan kadının evlilik dâhil bütün hayatı üzerinde denetim kurduğu görülmektedir. Onların amacı genç kızı evlendirmektir, bunun için birtakım girişimlerde bulunurlar. Ağavni, ancak yirmi bir yaşına gelip kendi hürriyetine kavuşarak pansiyondan çıkabilir. Bundan önce çıkmasının tek yolu evlenmesi ve "rüşdü, muhtariyeti kocası yüzünden tekemmül etmiş"[544] kabul edilmesiyle mümkündür. Buna rağmen kendi cemaatinde kimsesiz ve ailesi olmayan bir kızın evlenmesi mümkün değildir, bunun için ancak bir aileye evlatlık verildiği takdirde evlenebilir. Bu yüzden Ağavni'nin evlenmesi ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Bekâr kadının belli bir yaşa kadar hükümet denetiminde hareket edebilmesi sebebiyle Ağavni arzu ettiği serbest hayatı yaşamak için beklemek zorunda kalır.

Ağavni hürriyetine kavuşup pansiyondan ayrılınca konsolosluktaki işlemlerini yaptırarak serbestiyetini resmen ilân eder. Gayrimeşru bir çocuk olarak birtakım haklarından mahrum olması sebebiyle düşmanlık beslediği İtalyan tabiiyetinden kurtulmak için hem doğum belgesini hem de pasaportunu yırtar. Annesinin kızı olarak Ermeni kimliğini benimseyerek hür bir kadın olarak hayatına devam eder. Kendine yeni bir yaşam düzeni kurmak konusunda hiçbir sıkıntı çekmediğini belirten romancı, onun bu hâlini çok roman okuyarak yetişmiş ve hayatı romanlardan öğrenmiş olmasına bağlar. "Roman okumuştu demedik mi ya? Hem de pek çok roman okumuştu. Okuduklarını da bir dikkat-i mahsusa ile okumuştu. Her birinden kendi felsefesince birer netice-i ibret istintac ve istihsal ederek okumuştu. Artık böyle bir kızın kolay kolay kanıp emniyet edebilmesi kabil mi olur?" "(…) Bakınız Matmazelde emr-i maişetce acemilik var mı? O kadar zaman okumuş?"[545]

[543] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 120.
[544] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 121.
[545] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 125.

Ağavni'nin pansiyondan çıkıp Refet'le tanışana kadar geçen serbest hayat düzeni ahlâki olarak kendisini mahcup ve pişman hissettirdiğinden Ahmet Midhat Efendi'nin yazdığı romanın[546] hayatının bu devresine ait parçalarını sansürletmek ister. Yaşadığı sefih hayattan bir erkeğin himayesi sayesinde kurtulduğunu söylerken kadınların ancak bu yolla kurtulabileceklerini minnettar ifadelerle tekrarlar. "(...) o esafilin kâffesi o murdar, mülevves maişetten nedâmet-i külliyye ve kat'iyye ile nadimdirler de mahza birer Refet bulamadıkları, birer kahramanın kudret-i gâlibesiyle halâs edilemedikleri, birer civanmerdin cenâh-ı himâyesi altına sokulup sığınamadıkları için kurtulamıyorlar."

Ağavni'yle aynı pansiyonda yetişen Siranuş, Ağavni gibi serbest bir hayatın hevesine düşmediğinden Ermeni bir ailenin yanına yerleşerek onların yanında daha mütevazı bir yaşam kurar. Siranuş da roman okuyarak kendini yetiştirmiş bir kadındır. Kendisiyle görüşmek isteyen roman kahramanı yazar Ahmet Midhat Efendi'yi memnuniyetle kabul eder. Çünkü kendisi onun matbuatta çıkan eserlerini beğeniyle takip etmektedir. Özellikle Ermeni hurufatıyla çıkan romanlarını beğeniyle okumuş, roman kahramanlarından Rakım Efendi'yi takdir eden ifadelerini yazara sunmuştur. Siranuş'un yazara veda ederken bir sonraki sefer Rakım Efendi'yi de getirin demesi Rakım'ın biraz da yazar Ahmet Midhat'tan parçalar taşıdığını düşünmesiyle alakalıdır.

Siranuş parasız ve yardıma muhtaç kaldığı dönemde Ahmet Midhat Efendi'nin desteğiyle öğretmenlik yaparak para kazanır. Ahmet Midhat'ın nezaretinde muallimeliğe başlayan Siranuş'un kurduğu hayalde öğrencileri o kadar artmıştır ki bunlara yetişebilmek için hocalık yaptığı "familyaların tensib ve teklifiyle, hatta muâvenât-ı maarifperverîleriyle"[547] hususi bir mektep açmayı tasarlamıştır. Bu mektebi bir yandan da pansiyon yapıp yatılı öğrenciler de almak arzusu taşır. Lisan, musiki, el işi dersleri vermek istemektedir. Bu hayalini dile getirdiğinde roman kahramanı yazar, bunun hayal olmadığını romanın yazıldığı 1891 yılındaki mevcut mekteplerden bahsederek kızlar için yüksekokul açılmasının da büyük bir gereklilik olduğunu savunmaktadır. "-Sanki siz bunları sırf hulya mı zannediyorsunuz? Böyle bir mektep Osmanlı kibar familyaları için yalnız arzudan da ibaret değildir. Bir ihtiyâc-ı sahih mertebesindedir. Etfâl-i inâs için mekâtib-i ibtidâiyye ve ruşdiyye varsa da, bir mekteb-i âli yoktur. Fıkdanının tesiri de her yürekte yer tutmuştur. Hüdâ âlim iki

[546] *Müşahedat* romanı, kurmaca yapısıyla roman tarihimizde öne çıkan bir eserdir. Romancı Ahmet Midhat Efendi de roman kahramanı olarak eserde yer alır ve romanını roman kahramanlarına danışarak yazmaktadır. Romanın nasıl kurulduğu ve yazılma süreci eser içinde belirtilmektedir. Bu hâliyle *Müşahedat*, üstkurmacanın edebiyatımızda ilk örneği olacaktır.
[547] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 245.

sene geçmez, şimdi hulya gibi hikâye ettiğiniz şeylerin hakikat olduğunu siz de görürsünüz, âlem de görür!"[548]

Siranuş'un aldığı eğitim ve kendini yetiştirme tarzı ile roman kahramanlarından Seyyit Numan'ın kızı Feride'nin[549] eğitimsizliği, bilgi ve görgü eksikliğinin yan yana geldiği sahneler, kadın eğitiminin gerekliliği konusunu gündeme getirecek şekilde romanda uygun bir zeminde sunulmaktadır. Siranuş'un öğretmenlik yapması için gazetede ilân verilmesinin kararlaştırılması ardından romanda Feride'nin yazdığı mektubun bahsi geçer. Roman okuyarak kendi kişiliğini güçlendiren kadına karşılık Feride, halk edebiyatının âşık hikâyelerini okuyarak yetişen bir kızdır. Bu hikâyeler ile duygu dünyası şekillenen Feride, Refet'e aşkını da kendisini ve onu, âşık hikâyesi kahramanlarına benzeterek ifade eder.

Feride'nin Refet'e olan aşkını anlatmak için yazdığı bu mektup vesilesiyle onun cahilliği iyice meydana çıkar. Bu doğrultuda yazar, kadın okuryazarlığının ehemmiyetini tartışmaya açar. "Eski romanlar" diye tabir ettiği Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Kerem, Şah İsmail gibi âşık edebiyatı hikâyeleri, o dönemde cahil kesimden kadınlar arasında sıklıkla okunmaktadır. Hatta bu kadınların kolay okuyamadıkları göz önünde tutulduğu için bu hikâyeler "nesh ve harekeli yazıyla" da basılmaktadır. Bunların yanı sıra kocakarı masalları da içerik itibariyle genç kızlar ve kadınlar için zararlı bulunmaktadır.

Kadınlar için, yeni roman tabir edilen Batılı formdaki gerçekçi romanla kıyaslayınca zararlı bulunan eski hikâyeler hem gerçeküstü olaylara yer vermekte, hem de kadınların ahlâkî durumlarını tehdit edecek içerikte bulunmaktadır. Yazar, âşıkane hislerden bahsetmeleri sebebiyle bu hikâyelerin kadınları erkeklerden gelecek tehlikelere maruz bırakacağını düşünür. Bu yüzden kadınların aşk ve duygunun sevkiyle hareket etmesi tehlikeli bulunmaktadır. "Bu yoldaki kocakarı masallarının hangisi tetkik edilecek olsa, hep ihsas-ı âşıkaneye dair oldukları görülür. Hem de ne safderunane şeyler. Onlara kapılan kızlar, kadınlar bir namerdin cüz'i iğfaline bile mukavemet edemeyecek ve adeta "belahet" tabir olunabilecek safderunluklardan dolayı ne büyük tehlike içinde bulunduklarını güzelce düşünmelidir."[550]

Yazarın belirttiği gibi kadın ahlâkını tehdit eden bu gibi kitapların ve hikâyelerin ortadan kaldırılmasıyla toplum için "nev'-i nisvânı bir masûmiyyet-i melekâne dairesinde terbiye etmek"[551] imkânı bulunmaktadır. "Açık roman" olarak tabir ettiği cinsellik içeren

[548] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 245.
[549] Feride'nin azınlık kadınları arasında değerlendirilmesinin sebebi, cahil ve eğitimsiz olmasıyla romandaki eğitimli Ermeni kadınlar ile karşılaştırılmasıdır.
[550] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 249.
[551] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 250.

ahlâka mugayir romanlar ile eş tuttuğu kocakarı masallarının, kadınlara namahrem erkekler ile iletişim kurmak konusunda numuneler sunduğu görülmektedir.

Sözle ve yazıyla iletişim kurmanın âdet ve gelenekler ile yasak olduğu eski zamanlarda görülen nesneler ve işaretlerle kurulan sözsüz iletişim biçimleri, "çörden çöpten bir çıkın doldurup "mana" diye gönder[ilir]"ifadeleriyle kötülenir. Bazı "ahlâkiyyun" romanların zararından dolayı külliyen ortadan kaldırılması gerektiğini söylese dahi toplumda kadının ahlâksızlığına atfedilen davranışlar hiçbir vakit eksik olmayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden konuyla ilgili yazarın tavrı, romanların aşk ilişkileri konusunda kadınların gözünü açması yanında geleneksel flört anlayışı kadar ahlâkı tehdit etmediği şeklindedir.

> "Bizim kudema-yı nisvandan kalma bir âdet olarak taşın toprağın, çörün çöpün bile manaları vardır. Hatta bu manalar kocakarı masallarına da girmiştir. Bir kadın pencere karşısındaki aşinasına bir aynayı uzatıp, bir kere aynasını, bir kere de tersini gösterdikten sonra, bir de tespih sallamış ve bunun manası da ne demek olduğunu karşıdaki adam anlamış. Bu masalı işitmediniz mi? Bunun manası "gece gelme, gündüz gelme, halk camideyken gel"miş. Sözü uzatmak istemiyoruz. Yoksa bu yolda ol kadar manalar vardır ve kocakarı masallarında da o derecelerde yer tutmuşlardır ki mazarratı, en açık romanlar mütalâasından daha ziyadedir.
>
> Fakat hin-i muvazenede o en açık romanlar bile, okuyanların nazar-ı ibretlerini açtıkları ve bu acûzâne haller, nisvaniyyet denilen şeyi bir belahet-i müşahhasadan ibaret bıraktığı için fikr-i dakik erbabı, ehven-i şer romanlarda olmadığını kabul ederler. Çünkü hiç olmazsa akilane tertip olunmuşlardır."[552]

Buna karşın Feride, kocakarı masalları ve âşık hikâyeleri dinleyerek bozulmuş bir muhayyileye sahiptir. Bu yüzden yaptığı hatalar ve etrafındaki insanlara verdiği zararlar onun yanlış yetişmiş olmasından ileri gelmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin daha önce de eserlerinde sıkça tartıştığı bir mesele olan roman okumanın ahlâk üzerinde olumlu veya olumsuz etkisi konusu, *Müşahedat*'ta da uzun örnekler sunulduktan sonra net bir şekilde ifade edilir: "(…) o hâlde bize kalırsa, kızlara kadınlara roman okutmalıdır. Bizim okutmaklığımıza ihtiyaçları yok ya. Biz ne kadar men etmek istesek isteyelim, onlar yine okuyorlar ya. (…) Ahvâl-i beşeriyyenin iyisini de fenasını da romanlar şerh ederler. Romanları okuyanlar pek çok felaketler işitmiş, her birinden bir ibret almış olurlar."[553]

[552] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 251.
[553] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 250.

3.6. Roman Okumanın Kadın Ahlâkı Üzerine Etkisi

Roman okumanın kadın ahlâkı üzerindeki etkisi bağlamında Ahmet Midhat Efendi eserlerine bakıldığında okuyan kadının durumunun önemli bir mesele olarak tartışıldığı görülmektedir. *Bir Tövbekâr* (1885), *Obur* (1885) gibi eserlerinde emsalleri görüleceği gibi roman okumak, artık Osmanlı toplumunda kadınlar için bir boş zaman meşgalesi olmuştur.[554] Birçok kadın kahramanının şahsi kütüphanesi bulunmakla beraber, hemen her türden yayın türünün kadınlar arasında yaygın olarak okunduğu görülmektedir.

Yine *Felatun Bey ve Rakım Efendi* (1875) romanında, edebî metinlerin etkisinde duygu dünyası şekillenen bir kadın okurla karşılaşırız. Rakım Efendi'den Türkçe dersleri alan İngiliz kızı Can, okuduğu Doğu edebiyatına ait metinlerden özellikle *Hafız Divanı*'nda yer alan şiirlerden oldukça etkilenmiştir. Bu etkiyle kendisine hocalık eden Rakım'a âşık olup karasevdaya tutulacak ve ondan istediği karşılığı bulamadığında verem olacaktır. Burada zayıf sinirlere sahip bir Batılı kadının güçsüzlüğü aşırı etkilenme, edebiyat zehirlenmesi ve hastalık üzerinden temsil edilmektedir.

Paris'te Bir Türk (1876) romanında yer alan bir sahnede Nasuh, komşusunun kızı Polini'nin roman okuduğunu gördüğünde ona genç kızların roman okumasına izin verilip verilmediğini sorar. O da roman okumanın çeyizi olan kızlar için yasak olmasına rağmen çeyizsiz kızların iyi bir evlilik yapamayacakları düşünüldüğünden roman okumak konusunda serbest bırakıldıklarını söyler. Çeyizi olan kadınlar girdikleri ortamlarda erkeklerin ilgisini hiçbir şey yapmasalar bile çekmektedir. Buna rağmen çeyizi olmayan kadın, güzelliği yanında romanlardan öğrendiklerini zarafet ve maharetle uygulayıp erkeklerin ilgisini çekmek zorundadır.

Nasuh, roman okuyan kadına bir ağabey tavrıyla öğüt vererek bu eylemin kendisi için zararlı olduğunu söyler. "Nasuh- Güzel ama yavrum sizin gibi genç kızları roman mütalaâsı ziyadesiyle üzer. Zira birtakım fikirler verir ki, mevki'-i icraya koymaya muktedir olamazsınız."[555] Roman okumak, kadına eyleme geçiremeyeceği fikirler aşıladığından uygun görülmemektedir. Burada kadınların hayalperestliğine ve roman okumanın onların hayalci yönünü beslediğine de atıf yapılmaktadır.

Çengi (1877) romanında Ahmet Midhat Efendi, İngiliz ve Fransız kızlarının yetiştirilme tarzını mukayese ederek babanın kızını yetiştirirken aşırı kapalı ve korumacı tutum göstermesini eleştirir. Fransızların kızlarını manastıra kapatıp her şeyden soyutlayarak

[554] Özlem Nemutlu, *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi-Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 34.
[555] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, hzl. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 161.

yetiştirdiğini ama buna rağmen istedikleri terbiyeyi veremediklerini ve kızlarının gizlice ahlâksız kabul edilen davranışları gerçekleştirdiklerini söyler. Buna karşın İngilizler ise kızlarını serbest yetiştirerek her istediklerini yapmakta hür bırakırlar. Ama onların serbestiyeti de evlendikleri zamana kadar sürmekte ve nikâh akdiyle kocalarının esiri olmaktadırlar. Bu yüzden okurlarının da iki yaklaşımı beğenmeyeceğini bildiğinden kendisinin de kızları yetiştirmek konusunda orta yollu bir terbiye anlayışı benimsediğini, aşırı serbest ya da aşırı kapalı bir yöntem kullanmanın yanlış olduğunu söyler.

> "Gözümüzün önünde iki büyük millet vardır. İkisinin de tecâribi terakkiyât-ı medeniyyenin mukaddemâtında bulunan milletler için itibar ve intibaha şayandır. Birisi Fransızlardır ki pek meraklı olan familyalar, kızlarına dünyayı göstermemek için manastırlarda büyütürler. Hele alelumum kızlara aşk ve sevdaya dair kitap okutmamak derecesindeki dikkatleri derece-i ifrattadır. Lâkin bu dikkatin neticesi neye müncer olur? Şair Alfred de Musset'nin dediği gibi ekseriya karyolaların altında bir canlı cism-i beşerî saklı bulundurmaya müncer olur. İkincisi İngilizlerdir ki, kızları erkekler kadar serbest büyütürler. Kızlar istedikleri gibi gezerler, yürürler. Okurlar, yazarlar. Lâkin nikâh zimâmı başlarına geçtiği gibi kocalarının esiri olurlar, kalırlar. Ama siz bu iki hâlin ikisini de beğenmeyecekmişsiniz. Şu hâlde deseniz deseniz ne diyebilirsiniz? Birisine ifrat diğerine tefrit öyle değil mi? O hâlde âkil olan için açılacak yol evsât-ı emrdir"[556]

Karnaval (1881) romanında da ahlâkî planda zararlı görüldüğünden genç kızların roman okumasının yasaklanmış olması üzerinde durulmaktadır. Romanlarda sunulan kadın hayatları üzerinden genç kızların aşk ve şehevî duygularının harekete geçirileceği düşünülmektedir. Bu yüzden yasak edilen romanlar, gizlice ve büyük bir hevesle okunmaktadır. Hatta bu romanların herkesi utandıracak kadar açık romanlar olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden kadınlar için ahlâkî olarak zararı dokunabilecek roman okumak gibi eylemler yasaklansa bile toplum ahlâkına getireceği zararlar engellenememektedir. Bu anlamda Fransız toplumunda görüldüğü gibi genç kızların yasaklar içinde yetiştirilmeleri onların güzel huy ve ahlâka sahip olmalarını sağlayamamaktadır. Yazarın da bu noktada Fransız terbiye usullerinden ziyade İngiliz usullerini beğendiğini ancak buradaki serbestliğin de aşırı ölçüde olduğunu düşündüğünden itidalli yolu benimsediği görülmektedir.

[556] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 71.

"Malûmdur ki alafrangada kızlara roman okutmak memnudur. Bu memnuiyyetin hükmünü kızlara hevâ vü heves ne olduğuna dair misaller göstermemek kaziyyesi olacak ise de memnûiyyet-i mezkûreden hiçbir memleketce fevâid-i muntazıra istihsal olunamamaktadır. Zira bu hâl, bu memnuiyyet bilâkis kızların romanlar için daha ziyade hırs ve inhimaklarını mucib olduğundan meydan-ı tedâvülde gezen romanları kâmilen okumaya kızlar yol bulduktan maada meydan-ı tedâvülde kadınlar ve hatta erkekler için bile memnu olan birtakım kütüb-i muzırrayı da ele geçirip tamamî-i hırs ve hevesle okurlar. Pek çok kızların en gizli yerlerinde öyle kitaplar bulunmuştur ki bunlar bir kızın değil hatta bir erkeğin bile elinde görülse münderecatını okumak değil resimlerine göz gezdirmek bile o erkek için pek büyük maayibden addolunur."[557]

Dürdane Hanım'da (1882) sıkı bir roman okuru olan Ulviye, Dürdane'nin içine düştüğü durumun hayat tecrübesinin eksik olması sebebiyle gerçekleştiğini, bu yüzden onun roman okumadığı için başını derde soktuğunu iddia eder. "Eğer sen romanları okumuş, hem de kemal-i dikkat ve itina ile okuyarak erkeklerin, kadınların ahvalini layıkı veçhile öğrenmiş olsaydın kendini bu vartaya duçar etmezdin."[558] Roman okumanın hayat tecrübesi edinmek noktasından değerli görüldüğü burada tecrübeli ve akıllı bir kadının ağzından dile getirilir.

Bahtiyarlık (1885) adlı eserde de Fransız mürebbiyenin roman okumayı yasak etmesi vesilesiyle İngiliz ve Fransız genç kız terbiyesi usullerini yeniden karşılaştırılmıştır. Bu yasağa rağmen Nusret'in babası içeriği hakkında bilgisinin olmadığı Fransızca eserleri mürebbiyeden gizli olarak Nusret'e hediye eder. Aşk ve flört konusunda kızının bilgi sahibi olmasına bilinçsiz olarak sebep vermiş olur. Fransız mürebbiyenin roman okumayı yasak etmesi, kendi milletinin genç kız terbiyesi hakkındaki geleneklerini yansıtmaktadır. Kadınları katı bir disiplinle terbiye ederek her konuda yasaklarla kuşatan Fransızlar, sonunda genç kızlarının ahlâken kötü yetişmelerine ve gizliden de olsa kendilerine yasak edilen dünya zevklerinin peşine düşmelerine neden olur. Buna karşılık İngiliz kadınları, yetişme çağında her konuda serbest bırakıldıklarından hiçbir ahlâkî bozulmuşluğa uğramaz. Ahlâkî doğruluğun sembolü olarak sunulan, hemen her bakımdan ideal bir kadın olarak gösterilen İngiliz kadını Miss Haft, bu serbest eğitimin yazarın eserlerindeki önde gelen emsali olmuştur.

"Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar. Kocaya varıncaya kadar kızlarını bir esaret-i külliye içinde bulundururlar.

[557] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 55.
[558] Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, s. 124.

İngilizler ise bilâkis kızlarını her türlü romanları okumadan menetmedikleri gibi kocaya varıncaya kadar her türlü harekât ve sekenatta hürriyetlerini asla tahdit etmezler.

Bu hâlin neticesi olmak üzere Fransızlar meyanında şan-ı zevciyete mutaassıbane riayet eden zevce pek az bulunarak kadınlardan aglebinin kendi hâllerince birer gönül eğlencesi olur. İngilizlerde ise nisvanın pek azı bu halde bulunup aglebi birer zevce-i sadıka ve lâyıka olmaya lazım gelen hâl ve tavırda bulunur. Bunun hikmeti kızlara dünyayı ve dünyanın fenalıklarını öğretmemek ile tamam dünya içine girdikleri zaman her türlü taarruzat-ı maddiye ve maneviyeye karşı müdafaa kudretinden Fransız kızlarının âciz kalarak bir kere hata eyledikten sonra artık o hataların yekdiğerini takip etmesine mümanaat edememeleri ve İngiliz kızlarının ise okuduğu romanlar ve gördüğü adamlar ile dünyanın iyisini de fenasını da öğrenerek asıl dünya evine girdikleri zaman kendilerine ilk vaki olacak zilleden tedafüe muktedir olacak kadar vakıf-ı ahval bulunmaları kaziyesinden ibarettir. Yani Fransızlar kızlarını birer hayal adamı olmak üzere terbiye ederek sonra bunlar hakikat âlemine girdikleri zaman o âlemi kendi hayallerine muvafık bulamazlar. İngilizler ise kızlarını evvelden hakikat âleminde terbiye ederek sonra o âleme girdikleri zaman her şeyi evvelden görüp öğrenmiş oldukları surette bulurlar."[559]

Hayret (1885) romanında, Mihriban'ın okuduğu romanlardan elde ettiği hayat hakkındaki kitabî bilgiler doğrultusunda kötülük yapan insanlardan korunmayı öğrendiği savunulmaktadır. Bu örnek etrafında tartışmaya açılan kitap okumanın ahlâk üzerinde tesirlerinin ne olduğu meselesi, bilinenin aksine roman okumanın gençler için olumlu sonuçlar sağladığını ortaya koymaktadır. "(…) ukalamız (…) insanı birçok tehlikeli adamlara ve ömrün sair mehâlikine karşı uyanık bulunduracak esbab meyanında romanlar dahi dâhil olduğunu kabul etmelidir. Dünya ahvalini romanlarda okuyup görenler ve öğrenenler şeytanet ve mel'anet âlemlerinin içine girmeksizin hakayıkını görmüş ve öğrenmiş olurlar da tevakkiye dahi iktidar kesbederler."[560] Böylece insanın başına felaket gelmeden önce nelerden korunması ve sakınması gerektiğini roman vakaları sayesinde öğrendiği ve bu yüzden romanların, okurları için faydalı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda İngiliz müstemlekesinde büyüyen Mihriban, aldığı eğitimle İngiliz terbiyesine bağlı olarak yetişmiş Miss Haft gibi zeki ve rasyonel bir kadın olarak sunulmaktadır.

Yazar, İngiliz ve Fransız toplumlarının ahlâk eğitimi anlayışlarını karşılaştırırken orta yollu ve itidalli bir anlayışı benimsemektedir. Bunun yanında Batı toplumunda özellikle Fransızlar arasında kitap okuyan bir kadının hayatın gerçeklerine daha vakıf olduğu belirtilmektedir. Kadınlar okudukları kitaplardan muaşaka ve flört usullerini öğrenmektedir. Bu anlamda zengin ve asil kızları kitap okumaya gerek duymayarak kendilerine uygun olan,

[559] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 316-317.
[560] Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, s. 186.

evlenecekleri erkekleri bulurken; fakir ve drahomasız genç kızların roman okudukları ve böylece erkekleri kendilerine âşık edebilecekleri yöntemleri ve flört usullerini öğrendikleri kanısı toplumun geneline hâkimdir.

Yine *Hayal ve Hakikat* (1892) adlı eserde Fransız ve İngiliz toplumunu karşılaştıran yazar, bu sefer kadınların roman okuması ile kadınlardaki histeri arasındaki ilişkiyi irdeler. Bu ikisi arasında doğrudan ilişki olduğuna inanan Fransız toplumu, kadınlara roman okutmanın sakıncalı olduğunu düşünerek birtakım yasaklamalar getirir. Bu yasaklara rağmen, en çok hastalığın yine Fransız toplumu kadınları arasında olduğu görülür. "Bir kere Fransa'da kızlara romanlar okumak men edilmiş ise de sebebi, bu hastalık istidadını inbisattan men etmek olduğu halde hiç faydası olamamıştır. Bilakis o istidadı artırdığına ve en çok isterik kızlar, kadınlar Fransa'da zuhur eylediğine, İngilizler dikkat eyleyerek kendi kızlarını bu nev kıraatta katiyen serbest bırakmışlardır."[561] Bu yüzden İngiliz halkı, kadınları roman okumak konusunda serbest bırakmıştır ki roman türünün İngiliz edebiyatında gelişme göstermesinin büyük etkenlerinden biri kadınların boş zaman etkinliği olarak roman okuması olmuştur.[562]

Ahmet Midhat Efendi'nin *Avrupa Adab-ı Muaşereti yahut Alafranga* (1894) eserinde bahsettiği gibi Avrupalılar roman okumanın genç kız terbiyesinde zararı dokunduğunu düşündüklerinden onların odalarındaki kütüphanelerinde yalnızca dinî ve ahlâkî kitapların bulunması uygun görülmektedir. Bu yüzden Avrupalı genç kızların yatak odalarını Osmanlı okurlarına tarif ederken burada "romandan filandan ari ve yalnız din ve ahlâk ve edebiyat kitaplarını havi kütüphaneci[k]"[563] bulunduğunu belirtir.

3.7. Kadınların Eğitimine Dair Genel Meseleler

Bahtiyarlık (1885), kadın eğitiminden bahsetmesi anlamında yazarın en çok öne çıkan eserlerinden biridir. Bu eserin "Terbiye-i Nisvan" başlıklı bölümünde yazar detaylı bir şekilde eğitimle ilgili görüşlerini açıklamaktadır. Burada esasen gelecek nesillerin sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi için kadın eğitiminin gerekli olduğu üzerinde durulmaktadır.

> "(…) bir milletin kadınları ne kadar terbiyeli olur ise erkekleri dahi o kadar terbiyeli olabilmek muhakkakat-ı tabiyedendir. Kadınlar erkeklerin ilk mürebbi ve muallimleridirler. Binaenaleyh darü'l-muallimînde müstait hocalar yetiştirilmedikten sonra nasıl ki mekâtibin ıslahı çaresi

[561] Ahmet Mithat &Fatma Aliye Hanım, *Hayal ve Hakikat*, s. 114.
[562] Ian Watt, *Romanın Yükselişi- Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*, çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 49.
[563] Ahmet Midhat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muaşereti yahut Alafranga*, hzl. Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 149.

bulunamamış ise terbiyehanelerden müstait valideler yetiştirilmeyince terbiye-i umumiyenin dahi asıl terakkiyat-ı asriyeye muvafık olacak bir surette ıslahı kabil olmaz. İşte bu hakikata nazaran evlâd-ı inasın talim ve terbiyelerine ne kadar ehemmiyet verilir ise asla istiksar edilemez."[564]

Bununla beraber yazarın aksini iddia ettiği durumlara da rastlamak mümkündür. Başka bir eserde savunulan fikre göre, çocukları yetiştirmede öncelikli sorumluluk ailenin erkeklerine yani babalara düşmektedir. Bunun gerekçesi ise medeniyet dünyasında erkeklerin her anlamda kadınlardan üstün ve ileri seviyede görülmesidir. Bunun için de anneler maddî olarak çocuğun zaruri bakımını üstlenmesine rağmen talim ve terbiye noktasında söz sahibi olan babalardır. Bu yüzden Ahmet Midhat Efendi'nin aile içinde çocuk eğitimi konusunda kadınları geri planda gördüğü anlaşılmakta ve *Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* adlı eserindeki fikirleri bu konuda kanıt oluşturmaktadır.

"(…) evladın talim ve terbiyesinden ibaret bulunan vazife-i maneviye valide kadar belki ondan da ziyade ve terakkiyat-ı medeniye nokta-i nazarınca validelerden akdem pederlere aittir. Her milletin tarih-i terakkisi ispat eder ki her zaman ve dünyanın her yerinde şehrah-ı terakkiye kadınlardan evvel erkekler ayak atmışlar ve o şehrah-ı saadette kadınları dahi yedip, sürükleyip götürmüşlerdir. Mahaza kadınlara bu yoldaki delalette her milletin ricali yine tamamıyla muvaffak olamamıştır. "[565]

Medeni bakımdan ilerlemiş sayılan Avrupa milletlerinin dahi kadın hakları ve kadınların toplumsal konumları anlamında son derece geri kalmış oldukları vurgulanmaktadır. Burada kadınlar meslek eğitimi alsalar bile sosyal hayatta bu meslekleri icra ederken birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Yazarın bu noktada kadınlarla ilgili ele aldığı meseleler kadınların meslekleri ve çalışma hayatları anlamında hemen her devirde ortaya çıkan sorunlar olduğundan önem taşımaktadır. Kadınlar her türlü meslek dalının alt kademelerinde görev alırken idari görevleri elinde tutan ve meslekte öne çıkan kişiler erkek meslek erbabıdır. Bu anlamda kadın erkek eşitliği, kadın eğitimi meselelerinin yüzlerce yıldır tartışıldığı milletler bile bir yol kat edemezken Osmanlı toplumu gibi bu meselelerin yeni tartışılmaya başlandığı bir ülkede herhangi bir ilerlemenin beklenmediğini yazar, bu eserinde vurgulamaktadır.

[564] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s.312.
[565] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlad Üzerinde Hukuk ve Vezaifi*, s. 29.

"(…) binlerce meşahir-i ricalin şan ve şöhret-i muvaffakiyatı ahlâfa yadigâr kaldığı hâlde nisvandan hiçbirisinin nâmı bile kalmamış ve bazılarında az çok bir nâm bırakabilen nisvanın mekadiri ricale nispetle yüzde ve hatta binde bire bile varamamıştır. (…) Elyevm kadınlarının dahi terakkiyat-ı gıptamızı tahrik eden milel-i mütemeddinenin kâffesinde ricalin terakkisine nispetle nisvanın terakkisi pek geridedir. Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'da henüz pek yakın bir zamandan beri kadınlardan tabip, avukat, ressam gibi kadınların ehl-i hüner yetişmeye başladığını görüyoruz. Lakin bir kadın tabibin veyahut avukatın erkekler derecesinde keyfe ma yeşa icra-yı sanat etmelerine tamamıyla müsaade olunduğunu henüz göremiyoruz. Avukat şehadetnamesini haiz olan erkekler için deavide vekâletten maada hâkimlik mevakii dahi açık olduğu hâlde yine öyle bir avukat diplomasını haiz olan kadınların hâkimlik değil a deavide vekâletlerine bile müsaade olunmuyor. Ricalden olan etıbbaya kadınların her nevi hastalıklarının tedavisi için müsaade olunduğu ve bunlar ebelik bile ettikleri hâlde kadından olan etibbaya erkeklerin her nevi hastalıklarını tedavi etmeleri için müsaade verilmiyor. Posta, telgraf, şimendifer idareleri gibi yerlerde bazı hizmetlerde kadınlar istihdam olundukları hâlde re's-i idareye takarrüb bile edemiyorlar.

Mekâtip ve medariste aşağıki sınıflar için şimdilerde epeyce çok muallime yetiştiği hâlde sunuf-ı âliye için henüz büyük muallimeler istihdam olunduğu hiçbir taraftan haber alınamıyor. Avrupa ve Amerika milel-i müterakkiyesi yüzlerce seneden beri terakkiye ve bu meyanda evlad-ı zükûr ile beraber evlad-ı inası dahi terbiye ve talime büyük bir kudret ve fedakârlık ile gayret ettikleri hâlde iş böyle olur ise şehrah-ı terakkide onların katettikleri merahili henüz kat etmemiş olan halk nezdinde [bizimki gibi] kadınların mertebesinin neden ibaret olacağını teemmül ve mülahaza o kadar güç olamaz."[566]

Eserde eğitim meselesiyle ilgili konular hakkında tartışılırken öne çıkan hususlardan bir diğeri de Sultan İkinci Abdülhamit döneminde eğitimde yapılan ıslahatlar hakkında övgüyle bahsedilmesidir. Bu ıslahatlardan önce, kız çocuklarının talim ve terbiyesi için bir programın eksik olduğu belirtilmektedir. Bu dönemdeki yenilik ve düzenleme çalışmaları ile bu eksiklikler giderilmiştir.

"Maarifçe tensikat-ı ahiremiz hamd olsun bu fenalıkların kâffesini bertaraf ederek elyevm Osmanlı kadını olacak bir kızın okuyup yazmasını ve dinini ve milletinin tarihini ve kendine mahsus olacak ve bahusus bir kadına muvafık gelebilecek suretteki edebiyatını ve hesabını ve usul-i defterîsini ve ekonomisini öğrenmesi için iktiza eden tertibat-ı tahsiliyeyi yoluna konulmuş ve hatta bunun için kitaplar bile telif ve neşr olunmuş bulunduğundan bademe kız babaları evlâtlarının talim ve

[566] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 29-30-31.

terbiyelerini bizzat kendileri deruhte bile edecek olsalar ne yolda talim edeceklerini bilerek duçar-ı hayret olmayabilirler."[567]

İkinci Abdülhamid dönemi eğitim politikalarından övgüyle bahsedilirken bunların daha ziyade kadınların formel eğitim görebildikleri okulları ıslah ettiği veya yeni okullar açıldığı için övgüye layık oldukları belirtilir. Özellikle İmparatorluğun büyük şehirlerinde yaşayan genç kızlar mekteplerde eğitim görmesiyle, toplumun yarısı sayıldığı için değeri teslim edilen kadın nüfusunun eğitilmesi ve kalkınması sağlanmış olmaktadır. Kadınların gördükleri bu eğitimin en büyük semeresi ise onların anne kimlikleri açısından olmuş ve çocukların talim terbiyesi açısından kadınlar topluma çok daha büyük fayda sağlayacak konuma erişmiştir. Bu anlamda eğitimli ve iyi yetişmiş bir annenin talim ve terbiye ettiği bir çocuk, hiçbir şekilde mektep eğitimi görmese bile anneden aldıkları eğitim ile maarif ehlinden sayılarak hayatlarına devam edebileceklerdir.

"Çeşm-i ümidi bir daha müşfik valideler tarafına çevirelim. Bi-hamdillahi taala saye-i terakkiyat-vaye-i cenab-ı padişahide yirmi, yirmi beş seneden beri evlad-ı inasın talim ve terbiyesine edilen himmetler semeresiyle elyevm kadınlarımız meyanında malumatlı valideler nevadirden değildirler. Hele İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük şehirlerimizde nisvanın bu cihetten terakkisi cümleyi minnettar bırakacak dereceyi bulmuştur. Binaenaleyh evladına şefkat-i sahiha âsârını göstermek gayretiyle müzeyyen olan valideler kendi ciğerpareleri hakkında asıl bu talim ve terbiye cihetinden âsâr-ı şefkat göstermeyi iltizam buyuracak olurlarsa ciğerparelerine öyle bir lütuf etmiş olurlar ki ömürlerine beş on sene katmış sayılırlar. Zira birçok talim ve terbiye-i etfal muhakkiklerinin hulasa-i tecaribiyle beraber kendi tecrübelerimizin de neticesinde tahayyül eylediğimiz yolda bir talim ve terbiyenin semeresiyle oğlan olsun, kız olsun on beş yaşındaki bir çocuğun müktesebat-ı ilmiyesi o yaştan sonra başka tahsil görmeyecek bile olsalar kendilerini erbab-ı maariften olarak geçindirmeye kifayet edecektir."[568]

Bahtiyarlık'ta Matmazel Nusret'in alafranga tedrisi vesilesiyle kadın eğitimi meselesini tartışan yazar, İkinci Abdülhamit'in eğitimde yaptığı ıslahatlardan önce kız çocuklarına uygulanan eğitim usullerini tasvir etmektedir. Ancak bu eğitim süreci kesinlikle bir program dâhilinde olmayıp, kız babaları çocuklarını nasıl talim ve terbiye edeceklerini bilmedikleri için her biri kendisine göre bir yol benimser. Bu durumda toplum hayatında öne

[567] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 311-312.
[568] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlad Üzerinde Hukuk ve Vezaifi*, s. 65-66.

çıkan üç "usul-i tedris-i nisvan" görülmektedir. Bunlardan biri mahalle mektebine giderek ilk eğitimini alan kız çocuğunun bir ileriki adım olarak yazı yazmamasına rağmen inşa öğrenmesi, namaz kılmak için *Kur'an* okuyabilmesidir. Diğer örnekte babalar mahalle mektebinden sonra kızlarına kendileri, medrese talebesi gibi eğitim vererek Arapça ve Farsça ilimleri öğretir. Bu babalar kızlarına Farsça edebi eserleri okuttuğu için yazar bunların "Fıtnatlar Leylalar gibi edibeler yetiştirmeye gayret"[569] ettiklerini söyler. Gelenekseli yansıtan bu iki usulden farklı olarak bir diğerinde alafranga heveslisi babalar alıntıda tasvir edilen eğitimi verirler.

> "Tahsilin böyle Osmanlılığa mahsus olan suretini beğenmeyerek alafranga heveskârı olanlar ise kızlarına mutlaka Fransızca öğretmek arzusunda bulunarak bunun için dahi bazı kudreti olanlar daha küçük iken hanelerine Frenk muallimeleri alırlar veyahut çocuğu biraz büyür büyümez rahibeler idaresi altında bulunan Frenk mektebine verirler idi ki, bu kızlar dahi Avrupalı bir kızın öğrendiği şeyleri tahsil eyledikleri hâlde kendi hanelerinde kendi maişet-i Osmaniyeleri dairesi dâhilinde bu tahsillerinin imkân-ı tatbikini bulamamak ve kendi baba ocağının yabancısı addolunmak gibi bir müthiş istikbale müheyya edilmiş olurlar idi."[570]

Yazar bu noktalara değinirken aynı zamanda daha önceki eğitim politikalarını da eleştirme, İkinci Abdülhamit döneminde yapılan eğitim reformlarını da övme fırsatı yakalar. Bu usullerin tümünü sakıncalı bulan Ahmet Midhat Efendi, 1885'te yazdığı hikâyede son dönemde şahit olduğu maarif alanında yapılan "tensikat-ı ahireden" şükranla bahsetmektedir. "İşte bu babın mukaddimesinde muhassenat-ı asriye-i hazret-i Abdülhamid Gazi'den olmak üzere derecesi ta buralara kadar varan fenalıkların maarif tensikat-ı cedidesi sayesinde önü alınmış olduğunu anlatmak istediğimizden erbab-ı fikir ve iz'an bu fenalıkları düşündükçe izalelerinden dolayı padişahımıza nasıl teşekkür edeceklerini bilemeyerek secde-i şükrana yüzler sürerler"[571] Böylece "Osmanlı kadını" olacak bir kız yapılan ıslahatlar neticesinde arzu edilen eğitimi alabilmektedir. Bu eğitim sonucunda okuyup yazmasını, dinini ve milletinin tarihini, "kadına muvafık gelebilecek surette" edebiyatını, hesabını ve usul-i defterîsi, ekonomisini öğrenebilmiştir. Kadının iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne olabilmesi için kendisine sağlanan bu eğitim, hükümet tarafından düzenlenmiş ve bunun için "tertibat-ı

[569] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 311.
[570] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 311.
[571] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315.

tahsiliye" kapsamında kitaplar yazılmıştır. Bu kitaplar vasıtasıyla kız babaları özel eğitim vermek isteseler bile önlerinde uygulayabilecekleri bir programa ulaşmış olacaklardır.

Genç kızlara yabancı dil eğitimi verilmesini destekleyen Ahmet Midhat, bu konuda ekalliyetten genç kızların Müslüman genç kızlara göre daha başarılı olduğunu *Peder Olmak Sanatı* adlı eserinde vurgulamaktadır. Bunun yanında Fatma Aliye Hanım hakkında yazdığı biyografik eserde de yabancı dil eğitiminin gerekliliğini vurgulayarak bu durumun toplumun taassubu nedeniyle istenen seviyeye ulaşamadığını belirtmektedir.

> "Kızlara lisan-ı ecnebi öğretmek lazım olup olmadığı meselesi elyevm henüz katiyen hallolunmamıştır. Hatta bunun lüzumunu teslim edenler, etmeyenlere nispetle ekall-i kalildir. (…) asarını Avrupa bedayiinde gördüğümüz terakkiyat-ı maddiyeye iştirakimiz ancak lisan-aşinalıkla mümkün olabileceğini de nazarlarımızda ispat eylemiştir. Elyevm evlad-ı inas için elsine-i ecnebiye tahsilinin lüzumunu ispat emrinde yine kendi beldemizde Rum ve Ermeni ve Yahudi evlad-ı inasına hemen umumiyet üzere lisan-ı ecnebi talimine görülmüş olan lüzumu irae ve makamat-ı resmiyede bulunan zevat-ı kiram ailelerinin zevat-ı resmiye-i ecnebiyeyle münasebette bulunduklarını ihtar yolu küşadeyse de bu yolda ne kadar ıtnab-ı kelam edilse kadınlara lisan-ı ecnebi tahsili lüzumunu takdir edemeyenlerin tebdil-i efkâr eylemelerine yine ihtimal görülemez. Ancak bu lüzumu takdir eden kibarımız dahi az değildirler. Bugün seksen, yüz kadar Müslüman kibar ailelerini biliyoruz ki evlad-ı inasa dahi lisan-ı ecnebi talim ediyorlar. Bizim efkârımıza göre pek de isabet eyliyorlar."[572]

Jön Türk romanında da modern okullarda yetişmiş iki genç erkek evlenecekleri kadınlar hakkındaki beklentilerinden bahsederken bunların eğitimli olması yanında yabancı dile vâkıf olmasını da tercih etmektedirler. Eğitimli erkeğin toplumdaki konumu ve meslek hayatındaki başarısı yanındaki eşinin de kültürlü ve görgülü olmasını gerektirmektedir. Bu yüzden modern ve eğitimli Osmanlı erkeklerinin evlenmek istedikleri kadın profili de bunu uygun olarak yeniden şekillenmektedir. İşte bu doğrultuda iki gencin eşlerinin yabancı dil bilmesini istemeleri bakımından hemfikir oldukları görülecektir.

> -Neden? Seninle buna dair etmiş olduğumuz sözlerde sen Osmanlı kızlarının Fransızca öğrenmelerine lüzum görüyordun. Bizde asalet ve necabet hiçbir kimseye cemiyet-i medeniye-i Osmâniyyece çalışmaksızın yaşayabilmek hakk-ı irsini iras etmediğinden ve "demokrasi" usulünce her kabiliyetli gençler merâtib-i âliyeye namzet bulunduklarından bir gün olup da büyük bir

[572] Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, s. 57.

makama gelinerek süferâ ve mensubâtı ile münasebet peyda edebilecek olursa evdeki kadının Fransızcaya aşina olmasında menâfi-i Osmâniyyece tesirler görüleceğini söylüyordun.
-Hâlâ o fikirdeyim. Zevce-i müstakbelemin Fransızca bilmesini muzır görmüyorum."[573]

[573] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 134.

4. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE YABANCI VE GAYRİMÜSLİM KADIN İMGELERİ

Osmanlı Devleti'nin farklı din ve milletlere mensup vatandaşlardan mürekkep bir imparatorluk olması ve başta Batı toplumu olmak üzere diğer toplumlarda ilişki hâlinde bulunması farklı kültür, millet ve dinden kişilerin edebiyatımız içinde temsil edilmesine yol açmıştır. Ahmet Midhat Efendi de eserlerinde yerli ve yabancı gayrimüslim kadın kahramanlara yer verirken, onları ya kendi toplumu içinde veyahut Osmanlı toplumuna mensup bireylerle olan ilişkileri çerçevesinde temsil etmiştir. Bu bağlamda yazarın yabancı ve gayrimüslim kadın kahramanları etrafında şekillenen kadın imgeleri değerlendirilirken sırasıyla yerli gayrimüslim kadınlar olan Rum ve Ermeni vatandaşları başta olmak üzere diğer milletlere mensup Osmanlı ülkesinde yaşayan Hristiyan kadınlar; kendi toplumu içinde şahıs kazanan Fransız, İngiliz, Rus ve diğer milletlere mensup Hristiyan kadınlar; çeşitli vesileler ile Osmanlı ülkesine seyahat eden veya burada ikamet eden yabancı kadınlar ele alınacaktır.

Bu bölümde Müslüman Osmanlı kadın kahramanlar dışında kalan kadın kahramanların ahlâkî özellikleri ve yaşam tarzları üzerinde durulurken, bu kahramanların Osmanlı kültür ve insanlarıyla karşılaşma anları ve Osmanlıya karşı takındıkları tavır ele alınacaktır. Gerek konusu Avrupa'da geçen eserlerde gerekse İstanbul ve diğer Osmanlı coğrafyalarında geçen eserlerde Avrupalı kadınlar Osmanlı erkekleriyle aynı cemiyetlerde bulunurlar. Osmanlı erkeğiyle karşılaşan Batılı kadının hayranlığı yazarın romanlarında sıklıkla işlenen bir tema hâline gelmiştir. Bu esasında idealize edilen Müslüman ve Osmanlı erkek bireyine has özelliklerin Batılı karşı cins tarafından takdir edilmesidir. Yazar, içinde bulunduğu din ve kültür dairesine gönülden bağlı, Osmanlı medeniyetinin savunucusu olması sebebiyle bu yüceltmeleri karşı tarafın nezdinde de kabul ettirir. Bu yüzden eserlerinde yabancı kadınlar, Osmanlı'ya has olan her şeye koşulsuz bir saygı, takdir ve hayranlık beslemektedir. Bu konunun bir ileri örneğini kendini bu hayranlığa kaptırıp beğendiği Müslüman cemaatine mensup olmak için ihtida eden kadın kahramanlarda görürüz. Yabancı kadınların din ve milliyet konusundaki tutumları tartışılırken öne çıkan nokta ihtida meselesi olur. Çeşitli cephelerden kadının ihtidasını işleyen yazar, bunu genelde aşk ve evlilik vesilesiyle gerçekleştirir.[574] Sunulan örneklerde görüldüğü gibi ideal ve ahlâklı bir kişiliğe sahip olan yabancı kadın Osmanlı ülkesine gelerek Müslüman olup orta hâlli ve erdemli bir

[574] Yazarın ihtida etmiş kadın kahramanlarıyla ilgili meseleler tezin beşinci bölümü olan "Sosyal Kurumlar İçindeki Durumuna Göre Kadınlar" genel başlığı altında yer alan "Din" başlıklı bölümde değerlendirilmektedir.

hayatı benimseyerek saadeti bulur. Yazarın bu konuyu işlemesi, her zaman Batılı değerler karşısında üstün gördüğü Müslüman ve Osmanlı değerlerinin takdis edilmesi olarak görülebilecektir.

Daha önceki kısımlarda da kadının ahlâkî vaziyeti üzerinden romancının şahsî değerlendirmeleri veya kadın kahramanlar üzerinden bu davranışların sunulması söz konusuydu. Burada da yerli ve yabancı gayrimüslim kadın kahramanlar, çeşitli ahlâkî değerleri ve tutumları temsil etmektedir. Bunlardan Batılı kadınlar çoğu zaman ahlâkî düşüklük ve yozlaşma içinde gösterilmekte, dinî duygulardan uzaklaşmış ve dünyevî zevkler içinde yaşar vaziyette Osmanlı okurlarına sunulmaktadır. Birkaç istisna dışında yazarın Rus ve Fransız kadınları bu hâl içinde görünmektedir. Buna karşılık İngiliz kadınları ise takdir gören bir ahlâkî dürüstlük içinde örnek kadınlar olarak görünmektedir. Yerli gayrimüslim kadınlar ise Batılı değerlere ve modernleşmeye kapılmadıkları, kendi gelenek ve değerlerini korudukları ölçüde ahlâklı Osmanlı hanımlarına benzemektedir.

4.1. Yerli Gayrimüslim Kadınlar: Ekalliyet Kadınları

Ahmet Midhat Efendi romanlarında Osmanlı toplumu içinde yaşayan azınlık halklarından kadınların temsiliyet biçimi çoğunlukla ev hizmetinde çalışan kadınlar şeklinde görülmektedir. Ermeni ve Rum cemaatine mensup alt gelir grubundan kadınlar zengin Müslüman konaklarında veya Beyoğlu'nun zengin ailelerinin evlerinde hizmet etmektedir. Rum ve Ermeni kadın kahramanları sıkça yer almasına rağmen yazarın eserlerine Yahudi kadınların görünmediği yalnızca çok az yerde Yahudi erkeklerin yer aldığı göze çarpmaktadır. Bu yüzden burada yalnızca romanlarda öne çıkan ve olay örgüsünde aktif olarak yer alan Rum ve Ermeni kadın kahramanlar değerlendirilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan gayrimüslim azınlık halklarına mensup kadınlar arasında ahlâksızlığın yayılmasını "şapkaların türemesi" benzetmesiyle anlattığı Avrupalı âdetlerin yaygınlaşması ile açıklayan yazar, bu durumun esasında Osmanlı'da yaşayan yerli Hristiyan tabir edilen halk arasında görülmediğini iddia etmektedir. Bu halklar cesur ve cengâver, namuslu ve çalışkan kadınların bulunduğu kavimlerdir. Yazar bu kadınların yaşayış şeklini ve ahlâk anlayışını imparatorluk kavimleriyle ilgili romanlarında işlemiştir. Beyoğlu'nun sefahat âlemlerinde ise tamamen Avrupai yaşayış ve eğlence hayatına hâkim olan ahlâksızlıklar, yerli Hristiyanların da bir şekilde bunlara uyarak içine düştüğü durumlara yol açmıştır.

"-(…) Ben dedim ki bizim yerli Hristiyanlarda bile bu âdet-i habise yokken şapkalar türediği zamandan beri bu da türemiştir. Drahoma âdeti zaten Hristiyanlıkta var mıdır? Elyevm başlarına yerli serpuşları giyen akvam-ı Hristiyaniyyede cihaz denilen şey bizim Müslümanlarda olduğu surettedir. Fakat yerli Hristiyanlarımızdan birçoğu başlarına şapka giydikleri zamandan bed' ile Avrupa adetlerini dahi alarak drahomayı nikâhın üssi'l-esası addetmişlerdir. Ermeni karılarının dünkü güne kadar yaşmaklı olduklarını unuttuk mu? Hâlâ Anadolu ve Arabistan'da Hristiyan karılarının İslâm kadar mestur olduklarını görmüyor muyuz?

-Vakıa buraları da böyledir.

-Evet! Dediğim gibidir! Akvam-ı şarkıyyeyi akvam-ı garbiyye bozmuştur. İdare-i Osmaniyye altında bulunduğu zaman Yunanistan'da Solyotlar, Manyotlar, gerçekten kahraman bir kavimdiler. Kadınları kızları adeta başka milletlerin erkeklerinden daha kahramandılar. Fuhuş ve zina hemen malumları olmayıp muaşaka-i meşruaneleri bile kahramananeydi. Şimdi ise Atina'ya Şire'ye git de bak. Besleme ve hizmetkâr kızların kâffesi "dağlı" namıyla yâd olunan kızlardandır ki bunlar meyanında Solyot ve Manyotlar dahi çoktur. Sen ise en doğru bir söz olmak üzere kendin dedin ki beslemeler kerhanelerin namzetleridir!"[575]

Yerli Hristiyanların ahlâkî vaziyetinden alıntıdaki şekilde bahseden yazar, bu halkların yaşantısını *Henüz On Yedi Yaşında* (1881) romanında da ele almaktadır. Bu eserde, azınlık halkına mensup genç bir kadının fuhuştan kurtarılmasını ve kadının iade-i itibarı meselesini konu etmektedir. Bu roman, yazarın *Mihnetkeşan*'dan sonra ikinci kez düşmüş kadın temasına yer verdiği eserdir. İki Osmanlı efendisinin yani Ahmet ve Hulusi Beylerin şiddetli yağmurdan kaçmak için girdikleri genelevde dinledikleri hikâyeler üzerine kurulan eserde, düşmüş kadınların hayatı ve sorunları toplumsal bir mesele olarak ele alınır. Bu anlamda eser, yazarın "tezli roman" sınıfına uyan eserleri arasında bulunmaktadır. Maryanko Dudu adlı bir kadının işlettiği evde çalışan kadınların hemen hepsi Osmanlının ekalliyet sınıfına mensup kadınlardır. Yazar, kendi ahlâkî endişeleri dolayısıyla Müslüman bir kadını kesinlikle fuhuş dâhil herhangi bir ahlâkî mesele içinde göstermekten kaçınmaktadır.

Henüz On Yedi Yaşında, yazarın otobiyografik izler taşıdığı söylenegelen bir romanıdır. Orhan Okay, Ahmet Midhat Efendi'nin "ikinci karısı Paşabahçeli Anjeliki Karakaş adında bir Rum olup ihtida ederek Hafiza Melek adını almıştır. *Henüz On Yedi Yaşında* romanında adı geçen Vasiliki bu kadındır" der. Hakkı Tarık Us da, Ahmet Midhat Efendi'yi anma toplantısında yaptığı konuşmada ikinci eşi Hafize Melek'in romanın kahramanı olduğunu teyid eder.[576] Bu yüzden edebiyat tarihinde yaygın kanı, Kalyopi'nin ve

[575] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, hzl. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 122-123.
[576] Akt. Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, s. 113.

eserdeki Ahmet Efendi'nin yazarın hayatından esinlenilerek yaratıldığı yönündedir. Bu konuda edebiyat tarihi araştırmaları arasında gösterilebilecek bir kanıt da Abdurrahman Âdil Eren'in hatıratında yer alan Ahmet Midhat Efendi'yle ilgili şu anısıdır:

> "Ahmet Mithat Efendi her sene Beykoz'dan kalkar, Boyacıköyüne gelir, Rum mektebinin balo gecesi köyü mektebi ve Karakaş ailesini şereflendirirdi. 1886 kışında gece sabaha kadar dans etti, hiç bir yorgunluk eseri göstermedi, fakat baloya "Henüz on yedi yaşında"sını getirmemişti; çünkü o sene "Henüz on yedi yaşında"sı Melek hanım ismini almıştı."[577]

Ahmet Efendi, eserde biraz da çeşitli sebeplerle yazar Ahmet Midhat Efendi'yi çağrıştıran bir roman kahramanı olduğundan bu doğrultuda erkeğin iyi ahlâk numunesi olarak gösterilmesi kaygısıyla çizilmiştir. Bu adam, konaklamak zorunda kaldığı umumhanede herhangi bir ihtilattan kaçındığı için mümkün mertebe kendisini onun için tahsis edilen odaya kapatsa da tesadüfen oradaki kadınların hâline tanıklık eder ve kendisinde oluşan merak duygusu burada çalışan kadınlar hakkında bilgi edinme arzusuna dönüşür. Bu yüzden onunla vakit geçirmesi için seçilmiş olan Kalyopi isimli genç kızdan, başından geçenleri dinlemek ve fuhuş âlemlerinin detaylarını öğrenmek için tekrar tekrar eve gelir.

Kalyopi'nin başından geçen olayları dinleyen Ahmet Efendi, Kalyopi'nin kötü yoldan kurtulması gerektiğine karar verir ve buna vesile olur. Sağladığı imkânlarla Kalyopi ve ailesi için tekrardan mesut bir aile yuvası kurar. Bir süre sonra Kalyopi bir Rum genciyle evlenerek temiz bir saadet elde eder. Roman, Ahmet Efendi ve Kalyopi arasındaki kurban-kurtarıcı ilişkisi üzerine kuruludur. Kurban kadın, kurtarıcı erkektir. Roman bu anlamda Kalyopi'nin fuhuştan kurtuluşunun hikâyesidir. Roman boyunca Kalyopi'nin kurtuluşunun nasıl gerçekleşeceği, bunun gerekli olup olmadığı sorgulanır. İcra ettiği meslekler arasında avukatlık da bulunan Ahmet Efendi adeta kendi zihninde kurduğu bir mahkeme ile Kalyopi'yi hem savunur, hem yargılar, hem beraat ettirir. Onun suçsuz, günahsız ve masum olduğuna uzun muhakemeler sonucu karar verir. Roman boyunca okur kendisini bir mahkeme sahnesinde addedecektir. "Muhakeme" kelimesi sıklıkla tekrarlanır. Romanın kurgusu suç-ceza-kabahat-mükâfat-aklanma ekseninde ilerler. Düşmüş kadın vakasında kim suçludur, kişi mi, toplum mu, aile mi, evlenilen kişi mi; sürekli kabahatli aranmaktadır. Kadına yönelik adaleti tesis etmek burada da erkeğin uhdesindedir.

---

[577] "Reşat Ekrem Koçu'nun Kalemiyle", s. 149, Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1964.

Ahmet Efendi'nin Kalyopi'ye karşı beslediği merhamet yalnızca bir yerde zedelenir. O da mensup olduğu cemaatin baskısına yenik düştüğünde kendi arzusuyla kocasından boşanmak istemesidir. Ahmet Efendi, dinlediği hikâyelerde sürekli kabahatli kim, masum kim, zulme uğrayan kim diye olayları sorgular.

> "Kalyopi'nin şu sergüzeşt-i ahvâlini ne yolda muhakeme ve hükmeyliyordu? Bu fenalıklar üzerine kimleri kabahatli ve kimleri mazur görüp kimleri zalim, kimleri mazlum görüyordu?
>
> Bu muhakeme, pek manalı, pek uzundur. Zaten yerleri ve zamanı geldikçe dermeyan olunacakları dahi derkârdır. Hele şimdi şu anda Ahmet Efendinin hiç kabahatsiz ve her hâl ve hareketinde mazur ve netice-i mes'elede mazlum gördüğü zat Yümni Beyden ibaret olup Kalyopi'yi ise âdeta mazuriyeti, mazlumiyeti hatta zalimiyeti bile kaleme gelmeyecek bir çocuk olmak üzere telâkki ediyordu."[578]

Romanda Kalyopi'nin Yümni Beyle ile tanışma ve evlenme macerası basitçe de olsa kadın psikolojisini yansıtması açısından dikkate değerdir. Kalyopi'nin kadınlık algısı bu devrede şekillenmeye başlar. Kalyopi, tam on beş yaşında "âdât-ı nisvaniyyesi yerini bularak kadın olduğu"[579] sırada babasının işlettiği meyhanede Yümni Bey isimli Müslüman genci ile karşılaşır. Bu kadınlığın keşfi döneminde "sarhoşların keyfinden ve şarkı çağırışlarından" haz duymaktadır. Henüz çocukluktan çıkamadığı bu devrede içgüdüsel olarak Yümni Beyin kendisine diğer erkeklerden farklı bir ilgi gösterdiğini fark eder ve bu alakaya çocukça karşılık verir. Rum uşak Nikolidis, Kalyopi'nin zihninde kadın cinselliği ile ilgili eylemleri altın, elmas gibi maddiyata sahiplik ile bağdaştırır. Erkeklerin arzularını gerçekleştirmenin kadınları maddî imkânlara kavuşturacağı fikri ilk genç kızlık döneminde bu vesileyle Kalyopi'nin zihnine yerleşir. "(…) hissiyât-ı kalbiyyece (…) Yümni Beye meyyaldim. Niçin derseniz sebebini şimdi bile söyleyemem. Besbelli bana elmasları, incileri o verecek olduğu için olmalıdır."[580]

Kalyopi, kaçırılıp alıkonularak Yümni Beyle evlendirilse de hayatından memnundur ve ailesi de bu evliliğe karşı durmamaktadır. Babası itirazlarına rağmen kendi rızası alındığı takdirde bu evliliğe karşı gelmeyeceğini bildirir. Öte yandan evlendikten sonra bütün istekleri gerçekleşen, mutlu olan Kalyopi'nin evliliği halkın taassubu nedeniyle bozulacaktır.

[578] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 143.
[579] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 128.
[580] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 132.

Ayastefanos'ta yaşayan Rum cemaati kendi dinlerinden bir genç kızın Müslüman bir erkekle evlenmesine karşı çıkar. Bu taassupla Osmanlı kanunlarında "bir kız Hristiyan olduğu hâlde hiç dinine taarruz edilmeksizin onu bir Müslümanın alabilmesine müsaade bulunduğunu"[581] hesaba katmazlar.

Cemaat kendi geleneklere bağlı bir hak ve hukuk zihniyeti kurmuştur. Bu geleneklere yaslanan hukuk anlayışı, cemaate bağlı bireyler üzerinde resmî devlet kanunlarından daha büyük bir yaptırım gücüne sahiptir ki bunun örneğini de romanda görürüz. Hem baba hem kızı böylece zorla boşanmaya ikna edilir. "(…) her taraftan haberler gelip şayet Yümni Bey ile kalacak olursam beni öldüreceklerinden bahisle tehdit ederlerdi. Yok eğer zabitlerin karşısında kocamı istemediğimi söylersem milletçe bana iki bin lira toplanacağını ve bir güzel kocaya verileceğini temin ederlerdi."[582] Bu olaylar sonunda Kalyopi, Yümni Bey'den boşanır ve hayatının felaketli devresi başlar.

Toplum hayatında kadınların muhafazası aile hayatı içinde erkekler tarafından sağlanmaktadır. Önce baba daha sonra eş olmak üzere erkeğin gözetiminde kadın için toplum içinde rahat ve huzurlu bir hayat tesis edilecektir. Bu bağlamda erkekler rollerini yerine getirmediği takdirde, Kalyopi'nin babasının benimsediği yaşam tarzında olduğu gibi, toplumun dengesi ona paralel olarak bozulur. Kalyopi'nin düşüşünün en büyük nedeni babasının ailesini geçindirecek parayı kazanamamasıdır. Ahmet Efendi'nin Kalyopi'yi kurtardıktan sonra ailesinin evine teslim ettiğinde gördükleri ve babayla ilgili izlenimleri babanın ailedeki önemi hakkındaki fikrini haklı çıkaracaktır. Kalyopi örneğinde görüldüğü gibi sağlıklı, kuvvetli bir baba üzerine düşeni yapmadığı için suçludur. Babanın sağlıklı ve dinç durumu ile Kalyopi'nin vaziyeti arasında bir bağ kuramayan Ahmet Efendi için suçlu baba olur.

> "(…) kırkını mütecaviz ızbandut gibi uzun, iri, kaviyyü'l-bünye bir adam olup bununla beraber melâhat-i sîmâsı ve simasında kendisinin mülâhazalı ve mütalâalı bir adam olduğuna dair alâmetleri vardı. Bu nasiyede, bu kuvvette bir adamın nasıl olup da kızı için öyle bir felakete rıza göstermiş olduğuna şaştılar. Bu adamın hâl ve tavrı yek nazarda kendisini ol erbâb-ı nâmûs ve mesaiden olmak üzere gösterir ki namusuna arız olacak edna bir lekeyi ancak kanı ile temizleyebilir. (…) bu adamın çehresini kızının duçar olmuş bulunduğu hâl ile taban tabana zıt bulunca, ikisi fevkalhat dûçâr-ı hayret oldular."[583]

[581] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 141.
[582] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 142.
[583] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 188.

Romanda fuhuş meselesi tartışılırken toplumu fuhuştan korumak için birtakım çözüm önerileri getirilir. Fuhuş, toplum için zararlı bir hastalık olarak görülmektedir, bu hastalıktan kurtulmak için toplumun üyeleri birtakım girişimlerde bulunmalıdır. Kadınlar fuhuş illetine bir hastalık gibi yakalanırlar ki bu illet sadece kendilerini değil, "cemiyyet-i medeniyye-i hazırayı" da pençesi altına alan bir illettir. Hastalıklardan korunmak için "hıfz-ı sıhhate" dikkat edildiği gibi fuhuş illetinden korunmak için "hıfz-ı iffeti" sağlamak gerekmektedir. Yazarın bu konuda somut bir çözüm önerisi de vardır. "(…) hükümet, bekârlığı kanun-ı umumiyyeye mugayir addederek bekâr kalacak olanlardan bir vergi almaya kadar varıp o vergiyle mücerret fakr ve meskenetinden dolayı koca bulamayan kızları evlendirmek veyahut adem-i terbiyesinden ve cehaletinden dolayı bu hevlnak vadiye süluk eyleyen kızları, daha çocuklukları hâlinde talim ve terbiye etmek gibi cihetleri sarf eylemek tedabirine de kalkışır."[584] Fuhuş illetine bulaşan kadınlar da aslında cemiyetin diğer bireylerinden farksızdır. "Biçareleri daha ilk telâkkide cem'iyyet-i beşeriyye ve belki haysiyyet-i insâniyyeden hariç bir başka mahlûk imişler gibi telâkki ederiz. Hâlbuki ibtidâ-yı neş'ette bütün aza-yı cemiyyet-i medeniyye ile bunlar dahi müsavi!"[585] Bu yüzden onların erken yaşlarında iyi terbiye edilmeleri, fakirlik ve cehalet gibi zaruretler içine düşmemeleri toplum tarafından sağlanmalıdır.

Karnaval (1881) romanı, Osmanlı toplumunda gayrimüslim semtlerindeki karnaval eğlenceleri sırasında yapılan balolarda yaşanan olaylara odaklanırken özelde de azınlık toplumuna mensup bir kadının Madam Hamparson Arslangözyan kimliğinden Hemşire Anjelik kimliğine geçiş sürecinde yaşadığı bireysel ahlâk savaşını konu edinmektedir. Aldatan kadından rahibeliğe giden süreçte Madam Hamparson'un yaşadıkları kadın ahlâkı bağlamında romanda tartışılmaktadır. Olayların Batılı bir âdet olarak kabul edilen karnaval içinde geçmesi itibariyle romanın hemen hemen tüm kahramanları, Avrupaî bir yaşantıya sahip ya da bu yaşam tarzına yakın bulunan Müslüman ve gayrimüslim şahıslar arasından seçilmiştir.

Romanın merkezinde sayılan genç ve güzel kadın kahraman, romanda birbirine rakip oldukları görülen Resmi ve Zekayi adlı Osmanlı erkekleri ile ilişkileri sebebiyle merkez karakter olarak kabul edilebilir. Kocası ile arasında fazlaca yaş farkı bulunması nedeniyle muvazenesiz bir evlilik yürütmesi, Resmi ile aşka dönüşen dostluğu, Zekayi'nin ilgisine karşılık vermemesi sebebiyle onda oluşturduğu intikam arzusu Madam Hamparson'un hayatını şekillendirecek ve bir kadının sonunda içine düştüğü açmazlardan dine teslim olma

[584] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 124.
[585] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 144.

ile kendini arındırma çabaları içine girdiği görülecektir. Tüm bunlara sebep olan ve Madam Hamparson'un felaketini hazırlayan sebepler, parayla elinde tuttuğu hizmetkârı Rum kızı Mariyanko'ya duyduğu güvenin boşa çıkması ve paraya tapan kızın başkalarına da hizmet etmesiyle olur. Hamparson kıza emniyet edip sırlarını teslim etmesine karşılık Mariyanko, bu sırları hem kocasıyla hem de Zekayi'yle paylaşmaktadır.

"Sœurs de Charité mektebinde levâzım-ı diniyyeden başka bir terbiye almamış ve Hazret-i Meryem'ül-Azrâ'yı kendisine bir timsâl-i imtisâl ittihaz ederek hele "aşk" denilen şeyin Cenabıhak'tan başkasına tatbik olunacak bir yeri olduğunu kimse kendisine söylememiş"[586] olduğu için Angelique Hamparson son derece iffetli bir kadın olmuştur. Ancak belirtildiği üzere birçok genç kız, Angelique'in geçtiği bu eğitimden sonra gizliden gizliye okudukları romanlar yüzünden özellikle okumak için "açık roman" tabir edilenlerini tercih ettikleri için ahlâkları bozulmuştur. Bu romanları okurken şahit oldukları olaylara ve kişilere arzu ve heves beslemişlerdir. Buna karşılık Angelique, onlardan farklı olarak başkalarının macerasından ve hatalarından kendisine "bir hakikat dersi, bir necat misali, bir iffet ibreti" alarak kendisini yetiştirmiştir.

Romanda Resmi ile Zekayi'nin ahlâk anlayışları karşılaştırıldığı gibi kocasını aldatan Madam Hamparson'un iffeti de eğlence kadını Benli Helena'nın ahlâkı ile karşılaştırır. İstanbul'un ekalliyet halklarına mensup kadınlardan biri olan Madam Hamparson, kocasını aldatsa bile hiçbir zaman ahlâkî bakımdan Benli Helena derekesine düşmez. Sahip olduğu en değerli varlığının iffeti olduğunu düşünen Madam Hamparson, bunu korumak için elinden geleni yapmakta ve nefsine karşı hiçbir zaman düşkünlük göstermemektedir. Romanda "İffet bir mürg-i bâlâ-pervâzmış. Kafesten uçtuktan sonra bir daha onu ele geçirebilmek bir daha mümkün olamıyor."[587] şeklinde ifade edildiği gibi bu kadının şahsında en çok öne çıkan özellik iffetli oluşudur. Buna bağlı olarak nikâh bağıyla kendisi üzerinde hakları bulunan kocasının hukukuna büyük bir özenle riayet eder. "Halbuki bende en ziyade arzusu olan kocamdır. Bana varını ve hatta ismini vermiş olan da odur. Öyle ise herkesten ziyade kocamın maruzatını kabul etmeliyim."[588] derken, evliliğindeki uyumsuzluğa rağmen itaatle ve ağırbaşlılıkla bu evliliği hakkıyla sürdürmektedir. Bu yüzden roman boyunca bir istisnası hariç bu kadın, kendisine erkekler tarafından gösterilen aşk ilanlarını geri çevirecektir.

Romanda birbirinden tamamen farklı yaratılışta olan iki Osmanlı erkeğiyle karşılaşan Madam Hamparson, daha ahlâklı görülen ve davranışlarını daha çok beğendiği Resmi ile

[586] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 42.
[587] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 243.
[588] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 43.

dostluk kurarken; kendisinin yalnızca zahiri kadınlık özellikleri ve meziyetlerine meftun olan Zekayi Beyin tavırlarını beğenmez ve onu kabaca kendisinden uzaklaştırır. Resmi, bir kadına nasıl davranılması gerektiğini bilen, onun ahlâkını kamu nazarında kötüye çıkaracak tutumlar konusunda dikkatli davranan bir erkektir. Buna rağmen yazarın da ifadelerinden anlaşılacağı üzere Zekayi, hayat tecrübesi bulunmayan bir erkek olarak kendisine olan sonsuz güvenine ve kibrine rağmen kadınlara nasıl davranacağını bilmediğinden Madam Hamparson'un takdirinden ziyade nefretini kazanır.

Çünkü Zekayi, yazarın ifadesiyle her kadına aynı şekilde davranan bir erkektir. "Zekâyi kadınlar sunufunu yekdiğerinden güzelce tefrik ve temyiz edemediği için bu mütekebbirane sözü söyledi."[589] Burada ahlâkî bakımdan kategorize edilen kadınların, her birine farklı tavırla yaklaşılmasının gerekliliği ortaya konacaktır. Zekayi'nin tanıdığı kadınlar erkeklerin her arzusunu gerçekleştiren ve onlara boyun eğen kadınlar olmuştur. Bu yüzden babasının her türlü sosyal ortamdan uzak tuttuğu ve uçan kuştan sakındığı bir çocuk olarak yetişen Zekayi'nin babasından gizlice tecrübe ettiği "sefahat köşeleri" ve ufak tefek eğlence âlemleri onun kadınları tam anlamıyla tanımasını engellemiştir. Tanıdığı bütün kadınlar erkeklerin heveslerinin nesnesi olan kadınlardır, kibar âlemlerindeki kadınları tanıma şansı elde edecek tecrübeye erişememiştir.

> "Zekâyi henüz tecrübe etmemiş idi ki dünyada cariye olmayan kadınlar dahi bulunup mukabillerindeki erkeklere memlûk değil malik olmak isterler. Kezalik dünyada fuhş-ı bâzer-gânî olmayan kadınlar dahi bulunup teveccühâtını az çok bir miktar pahaya mukabil satmak ve en doğrusu kiraya vermek değil belki teveccühâtını sıdk u vefanın mükâfatı olmak üzere kendisi bahşeyler."[590]

Buna karşılık Ermeni kadının yasak ilişkisi ve kocasını aldatmak konusundaki kanaati zaman içinde farklılaşmaktadır. Bu değişimin başlıca sebebi Resmi tıynetinde bir erkeği tanımasıdır. Daha önce kendisine şehvet eseri olarak musallat olan sayısız erkeği geri çeviren ve en değerli varlığı olarak gördüğü iffetini korumak konusunda büyük gayret gösteren Madam, yasak aşk duygusunu yalnızca kendi arzusu ve hevesi doğrultusunda deneyimlemek isteğini tam anlamıyla özgür bir kadın tavrıyla dile getirir. Bu doğrultuda anlatıcı ses, tüm ataerkil tavrına rağmen kadını hoş görür ve fikrinin kabul edilebilir olduğunu ortaya koyar.

[589] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 39.
[590] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 39.

"Eğer bir kadın için şöyle bir felâket-i âşıkane mukadder ise o felâkete birtakım heveskârların teskîn-i harâret-i heveskârîsi için duçar olmaktan kendi hevesi uğrunda duçar olmak ve başkası için mahv olacağına kendisi için mahv olup gitmek elbette müreccahtır."[591]

Resmi Madam Hamparson'un kocası ile tamamen uyumsuz bir evlilik içinde olduğunu düşündüğü için madamın gençlik heves ve arzularını gerçekleştirmek konusunda serbest olması gerektiğini savunur. Kadının dostu Küpeliyan'ın onu baloya gitme arzusu nedeniyle eleştirmesine karşılık Resmi, genç kadının en temel haklarından biri de her yönüyle dünyayı tanımak olduğunu düşünmektedir. Madam için Hamparson gibi yaşlı bir erkekle evlenmek hayata karşı olan tutumlarında uyumsuzluk yaratmaktadır. "(…) Hamparson Ağa merhamet etsin, mürüvvet buyursun ki kendisi "Durmuş oturmuş bir koca" diye tavsif olunuyorsa da madam henüz durmuş oturmuş bir kadın değildir. Ağa hazretlerinin kızı olabilir. Henüz madamın ne gezdiği, yürüdüğü var ki artık durmuş oturmuş olması lâzım gelsin!"[592] Bu yüzden baloya gitmek arzusunun da kadının gerçekleştirilmesi gereken en doğal hakkı olduğuna inanarak savunmaktadır.

Evlilik içindeki uyumsuzlukları ön plana çıkaran Resmi, Madam Küpeliyan'ı da uyarmaktadır. "Allah için merhamet ediniz. Mösyö Arslangözyan ile Madam Arslangözyan arasındaki münasebet nedir? Birisi mevt-i muhakkak, birisi hayât-ı taze!"[593] Küpeliyan'a dostluk kurmanın inceliklerinden bahseder, bir dostun kendi menfaatine göre davranmaması gerektiğini bu yüzden onunla birlikte Madamın da arzularını gerçekleştirmek için yardımcı olmalarını tavsiye etmektedir. Hamparson da namusuna sonsuz bir bağlılık içinde görünse de Resmi ile tanıştıktan sonra fikirlerine bir serbestlik gelmiş ve kocası ile arasındaki yaş farkından sızlanır hâle gelmiştir. Hatta karnaval kapsamında yapılan balolara da kocasıyla gitmek istemez. Onu "kanı soğumuş herif"[594] olarak nitelemeye başlar.

Karnaval balosundan sonra Resmi ile madamın gizli buluşmaları kocası tarafından fark edilir. Bunun üzerine Madam Hamparson kocası tarafından dövülüp evden kovulur. Katolik cemaatine bağlı olmaları nedeniyle Hamparson'lar boşanmak istemesine rağmen Patrikhane izin vermediği için "talak-ı külli" denilen tamamen boşanma gerçekleşemez, eşler sadece vücutça ayrılırlar. Bu yüzden kocasının kendisini cezalandırmak ve parasız bırakarak süründürmek arzusu ve gayretine rağmen kilise tarafından resmî eş olarak kabul edilen Madam Hamparson romanın sonunda kocasının bütün servetine sahip olur. Ancak kocasını aldattığına inanarak kendisini vicdani bir mesuliyet içinde hisseden kadın bu serveti kocası

[591] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 43.
[592] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 144.
[593] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 144-145.
[594] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 140.

adına yaptığı hayır işleri için harcar. Yalnız ufak bir miktar parayı kendisini rahibe olarak kabul ettirmek için kiliseye vererek hayatını rahibe olarak devam ettirip nefsini temizlemek ister.

Kadın namusuyla ilgili meselelerin Madam Hamparson'ın durumu üzerinden tartışıldığı romanda, kadının namusunu halk nezdinde kötüye çıkarmasının en çok aile ismini lekelediği belirtilir. "Kendisine "Evladım!" ve "hemşirem" diyenler onun mükemmeliyet-i namusuyla beraber derler. Bir kadın namusunu muhafaza edemediği halde pederinin, validesinin, karındaşlarının dahi düşmanı olmuş olur. Zira onların dahi her birine maazallah pezevenklik, karhanecilik gibi birer sıfatı layık görmüş ve binaenaleyh namuslarını paymal eylemiş sayılır. (…) bir kadın yalnız kendi namus ve haysiyet-i zatiyye ve nisvaniyyesini değil müteallik olduğu familya azasının namuslarını dahi muhafazaya borçludur."[595]

Madam Hamparson'a içine düştüğü durumda yardım edecek bir kişi olmadığı söylenmektedir. Kendisinin aynı zamanda en yakın dostu olan Resmi'den yardım istemesinin de mümkün görülmediği çünkü kadını o duruma getirenin de Resmi olduğu söylenmektedir. "(…) farz ediniz ki Resmi'den bir medet olabilsin. Ne sıfat ile olacak? Birisi metres, diğeri amant sıfatıyla değil mi? Zaten ikisini dahi tel'ine sebep olan sıfatlar bunlar değil miydiler?"[596] Romanda sıklıkla Madam Hamparson'un vaziyeti üzerinden kadın ahlâkı hakkındaki muhakemesini dile getiren anlatıcı sesi, kadın okurlarına birtakım ahlâk dersleri vermeye girişir.

> "Bu bahis pek mühim bir bahistir. Aşk-perdazlığa yeltenen kadınlar pek mühim olarak düşünmeli ve ister istemez teslim etmelidir ki kendileri uğrunda feda-yı cana hazır görünen erkekler nazarında her halde bir aşüfte ve fakat gayeti pek kıymetli bir aşüfte olmaktan başka bir sıfatları yoktur. Bir erkek o kadar eşek olabilir mi ki kendi gösterdiği aşka mağlubiyet gösteren bir kadının yarın diğer bir başkası tarafından gösterilen aşka dahi mağlubiyet gösterebilmesi imkânını bilkülliye inkâr etsin de o kadının namusunu ayniyle kendi namusu olmak üzere telakki eylesin? Bu hal yalnız nikâhta bulunabilir. O dahi bir aşk muktezası olmak cihetiyle değil belki bir familya irtibatının muktezası olmak cihetiyle vaki olabilir. İnsanın zevcesi, maşukası olacağını tasavvur bile iktiza etmeyip kezalik insanın maşukası zevcesi yerine kaim olacağını hulya bile etmemelidir. Zevcenin maşuka olması lüzumu tasavvur bile olunamaz. Zira aşk denilen şey her ne manalara dahi şümulü olursa olsun bu nevi şehvet-i müfrite demek olup karı ile koca arasındaki refakat-i maişet dostluk, ittihad-ı menafi gibi bin mukaddes şeyler vardır ki hırs-ı müştehiyane geçtikten sonra ittihatlarını bunlar bir aşktan ziyade muhafaza ederler. Maşuk ile âşık arasında ise bu gibi mukaddesatın hiçbirisi olmayıp hatta bunlar her defa içtima eyledikleri zaman biraz vicdanlarına

[595] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 241-242.
[596] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 242.

yol açacak olsalar vicdanları şu irtikâp etmekte bulundukları cinayetten dolayı kendilerini itham ve muazzep dahi eder."[597]

Madam Hamparson'un başına gelen hadiseler vesilesiyle ahlâkî düşüklük noktasından kadın dayanışmasının mümkün olmadığını savunan yazar, bunun kadınların nefsanî özelliklerinden ileri geldiğini belirtmektedir.

"Zira karilerimiz darılmasınlar ama tabiat-i nisvanda bazı öyle şeyler tetkik eyledik ki böyle bir halde muhtac-ı nasihat olan kadına nesayih-i lazimeyi vermek için nasih olan kadının hemen nisvaniyet fevkinde bir tabiat-ı melekiyyesi olmalıdır zannederiz. Kadınlar kendi benat-ı nevilerinin kendilerinden iyi olmalarını asla çekemiyorlar. Hatta kendileri kadar iyi olmalarını da pek güç tecviz edebiliyorlar. Binaenaleyh Madam Hamparson kendisi mahvolmuş bulunduğu halde sair benat-ı nev'ini dahi mahvolmuş görmeyi bunlar meyanında birisinin kurtarılmasından daha ziyade mucib-i teşeffi addeylerse kadınlık haline kıyasen istib'ad olunamayacak bir harekette bulunmuş addolunabilirdi."[598]

Kadınların iffetine ve her türlü hakkına saygılı bir erkek olarak gösterilen Resmi, Madam Hamparson ile olan yasak ilişkisine rağmen kadının namus ve ahlâkına son derece dikkat etmiştir. Ancak romanda bir kadın ağzından Resmi yaradılışında ahlâklı ve saygılı erkeklerin istisnai örnekler olduğu ve kadınların erkeklere güvenip de namusunu feda edecek hareketlerde bulunmasının tehlikeli olduğu vurgulanmaktadır. "-Resmi erkekler meyanında bir şaz, bir istisna olarak şöyle vefakâr çıktı. Binaenaleyh eğer her kadın her sevdiği adamdan bu vefakârlığı ümit ederek kendisini mahveyleyecek olursa dünyada mazlum olmadık kadın kalmaz ve yıkılmadık ırz bulunamaz."[599] Bu açıdan kadının iffetini garanti edenin yine erkeklerin tavır ve davranışları olduğu görülmektedir. Ahlâklı ve namuslu bir erkek, ilişki içinde bulunduğu kadının da ahlâk ve namusunu temin etmektedir.

Madam Hamparson'dan sonra yazarın Beyoğlu'nda yaşayan Ermeni kadınların hayatına odaklandığı diğer eseri *Müşahedat* (1891)'tır. Bu romanın iki kadın başkahramanı Siranuş ve Ağavni, Beyoğlu'nda yaşayan Ermeni cemaatine mensup iki Osmanlı kadınıdır. Romanın edebiyat tarihindeki hususiyeti yazarın da bizzat karakter olarak yer aldığı, romanın yazılış sürecinin de roman kurgusuna dâhil edildiği bu yüzden edebiyatımızda üst-kurmacanın

[597] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 242.
[598] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 243.
[599] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 283.

ilk örneği sayılabilecek bir eser olmasıdır. Ahmet Midhat Efendi'nin gündelik hayatının bir parçası olan Beykoz-İstanbul arasındaki vapur seyahatinde başlayan roman, yazarın vapurdaki esrarengiz hâlleriyle dikkatini çeken iki Ermeni kadını takip ederek onlarla tanışması, Siranuş ve Ağavni isimli kadınlar ile onların etrafındaki kişilerin hikâyesini yazmaya karar vermesiyle sürer. Romanını son hâline getirmeden önce yazar, roman kahramanlarıyla birlikte okuyarak bazı değişiklikler yapar ve bu sahnelere de eserde yer verir.

Roman kahramanlarının sadece "cemaat-i İslâmiyye" içinden seçilmemesi nedeniyle bu eser, yazarı tarafından "millî roman" kategorisinde sayılmaz. Romanın başkahramanları ekalliyete mensup iki kadındır ve bu noktada bu iki kadın, yazarın yarattığı entelektüel Ermeni kadını portresi için değerlendirmeye son derece uygun roman karakterleridir.

Ahmet Midhat Efendi, ilk kez vapurda gördüğü üç kadını tarif ederken onların dış görünüşlerine bakarak kişiliklerini tarif eder. İlm-i kıyafet konusundaki merakını çeşitli eserlerinde gözlemleyebildiğimiz yazarın, romanda Siranuş ve Ağavni'nin de kişilikleri hakkında yorumlar yaptığı görülür. Esmer Siranuş'un yüz yapısından onun birtakım olumlu özelliklere sahip olduğu iddia edilir. Siranuş'un güzelliği yanında ona yakıştırılan özellikler arasında "uluvv-i cenâb, tab'-ı kibarâne, şecaat, kahramanlık, metanet, dostluk ve düşmanlığında sebat, intikamında şiddet" bulunmaktadır.[600] İffetli hâli gözlenen kadının güzelliği hiçbir zaman serbest ve hafifmeşrep kadınların güzelliği ile eş tutulacak durumda değildir.

Siranuş'un aksi olarak Ağavni hakkındaki gözlemlerinden vardığı kanaat ise kadının uyanık ve zeki aynı zamanda serbest ve hoppa bir kadın olduğudur. Ağavni hakkındaki düşüncesi onu tanıdıkça değişecek olan yazarın Siranuş hakkındaki düşünceleri tutarlı bir şekilde devam edecektir: "Bu sarışın güzelin (…) ilk bakışta on sekizden yirmiye kadar nevcivanlık, şenlik, şuhluk buna lâyık görüldüğü hâlde, esmerde otuz beşlik, kırklık kadınlarda bile ağlebiyetle görülemeyen kâmillik, vakurluk nazar-ı ehl-i dikkate derhal çarpar."[601]

Yazar Ahmet Midhat Efendi, vapurda karşısına çıkan adeta bir canlı roman olan hadiselerin merakıyla kadınların peşine düşer. Onun kadınlarla görüşme isteği kimliğinin saygınlığı vesilesiyle kabul edilir. Kadınlardan dinlediği hikâyeler sayesinde önüne yazmayı

[600] Fatih Altuğ da "*Müşahedat*'ta Bakış, Ses ve Çiftdeğerlilik" başlıklı makalesinde yazarın Siranuş ile Ağavni'yi henüz tanımadan dış görünüşlerinden kişiliklerini tahlil ettiği sahneye dikkati çeker: "Ahmet Mithat sarrafane yorumlama stratejileri ile Siranuş'un burnunun biraz irice olmasını onun "uluvv-ı cenâb"ına, "tab'-ı kibârâne"sine, "şecaat"ine ve "kahramanlığına" yorar. Roman boyunca Siranuş'un ulviliği ile Ağavni'nin görece zilleti arasında kurulacak karşıtlığın ilk işaretleri bu fiziksel betimlemelerde verilir. Vücut ve örtüsü, ardındaki ruhu açığa vurur. Bu durumda, makyaj kabul edilebilir bir şey değildir. Ardındakini ifşa eden güzel levhanın berbat edilmesidir, tağyir-i tabiattır." (s. 113)

[601] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 19.

arzu ettiği "naturel roman" kendiliğinden gelir. Yazarın niyeti kendi kafasındaki meşgalelerle ilgilenmek, zihninde yarattığı romanı şekillendirmek iken ona deneysel nitelikteki bu romanı yazdıran kadınların hikâyelerini öğrenmeye olan merak duygusudur ve yazar bunu romanda itiraf etmekten çekinmez. "Yine mi tezkiye bozukluğu gösterdik. Haniya biz bu kadınların oradan çıkıp karşı kamaraya gitmelerine muntazır değil miydik? (…) Haniya biz bugün icra olunacak münazara-i kalemiyye manevralarıyla ve zihnimizdeki romana verilecek kubbeleriyle iştigal etmeyecek miydik?"[602]

Modernleşme döneminde yerli Hristiyanların Batılı âdetlere kapılarak geleneklerinden uzaklaştıkları daha önceki eserlerde anlatılmaktadır. Böyle durumlarda, kadınların dış görünümleri ve sokak kıyafetleri değişime uğramakta; Müslüman Osmanlılardan farksız olan azınlık kadınları modernleşmenin etkisiyle daha çok Batılı kadınlara benzemektedirler. Kamusal alanda kadınların üzerindeki kıyafetleri, onların milletleri ve bağlı bulundukları cemaatler hakkında bir izlenim edinmeyi sağlamaktadır. Ancak Beyoğlu ve çevresinde alafrangalığın yaygınlaşması yerli Hristiyanlar arasında da Batılı kıyafetlerin yaygınlaşması bu durum hakkında yanılgı yaratmaktadır.

İşte *Müşahedat* romanındaki vapur sahnesinde de alafranga kıyafetler içindeki kadınlara selam verecekken yazar, yanlarındaki yaşça büyük kadının kıyafetlerinden onların yerli gayrimüslimler olduklarını anlamıştır. Her ne kadar yeni kuşak genç kadınlar serbestçe modern kıyafetler giyse de daha önceki nesilden kadınlar, geleneksel kıyafetleriyle kamusal alanda görünmeyi tercih edecektir. Buradan anlaşıldığı üzere yazar Ahmet Midhat Efendi, dönemin bir adabımuaşeret kanununa temas etmiş olmaktadır. Sosyal hayat içinde erkekler, Batılı kadınlar ile selamlaşabilirken yerli gayrimüslim kadınlar Müslüman kadınlarından farksız olarak yabancı erkeklerle selamlaşmamaktadır. "Taze kadınlar pek alafranga giyinmiş olduklarından, alafranga usulünce kendileriyle muarefemiz olmadığı halde bile, bir baş işareti ile selâmlamak lâzımdıysa da, yanlarındaki ihtiyar kadın gayet geniş bir siyah dibet fistan giyip, başına da bir siyah yemeni bağlamış olduğundan yerli oldukları anlaşılarak, bu selâma da hacet görülememişti"[603]

Ahmet Midhat Efendi, daha önceki eserlerinde de zaman zaman Osmanlı toplumunda yaşayan gayrimüslim halkların yaşantısına ve eğitim usullerine değinmiştir. Özellikle gayrimüslim genç kızların eğitimine özen gösterildiğinden ve çoğu durumda Osmanlı toplumu içinde bu konuda onların öncü olduklarından bahsetmektedir. *Peder Olmak Sanatı* eserinde de eğitilmiş kadınlardan bahsederken azınlıklara mensup genç kızların yetiştirilme

[602] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 21.
[603] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 14.

şeklini Müslüman genç kızlarınkine göre üstün görerek kendi milletinin eğitim anlayışı için bir eleştiri getirmiş olur. "Bizim Osmanlı ve Müslüman kibarımıza nispetle gayrimüslim olan vatandaşlarımızın evlad-ı inasına ecnebi lisanı öğretmek hiç bile lazım addolunamazken, mektepleri hınca hınç dolduran Rum, Ermeni ve Yahudi kızlarının hemen kâffesi bir lisan-ı ecnebi öğrenmeye mecbur tutuluyorlar. Bunların içinde öyleleri görülüyor ki âdeta bir Avrupalı kızdan hiç fark olunamıyorlar."[604]

Müşahedat'ta da Siranuş ve Agavni'nin yetişme sürecinden bahsedilirken onların nasıl bir eğitim sürecinden geçtiği ele alınmaktadır. İki kadın, anne babasını erken yaşlarda kaybetmeleri nedeniyle cemaatlerine ait kurumlar tarafından himaye edilmektedirler. Patrikhanenin himayesinde ve denetiminde özel mekteplerde eğitim görmüşlerdir. Onların eğitiminden daha önce eğitilmiş kadınla ilgili bölümde bahsedilmiştir.

Siranuş, romanda aklı başında ve itidalli hareket eden kadını temsil etmektedir. Osmanlı İstanbul'unda son derece uyumlu bir şekilde yaşayan bu kültürün değerlerine uygun bir şekilde hareket eden bir kadındır. O, Müslüman dostları tarafından himâye gören ve ahlâkıyla takdir kazanan bir kadındır. Onun tüm olumlu özelliklerini pekiştiren husus, Müslüman bir erkekle evlenmesi ve babasının dini olan İslâm'ı kabul etmesidir.

Siranuş, Ağavni adlı arkadaşı ile Beyoğlu'nda tuttuğu apartman dairesinde rahat ve serbest bir hayat yaşamaya başlamıştır. Ancak bu serbestiyet dairesinde bile terbiye ve iffetine zarar verecek bir hâl içinde görülmez. Siranuş'un, Beyoğlu'nda tuttuğu daire modern ve pratik hâliyle yalnız yaşayan kadınların konforunu sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Romanın kahramanı yazar, bu evde misafir edildiğinde daireyi okurları için tasvir eder. Bu tasvir, o dönemin yaşayışı için önemli bir vesika olması sebebiyle dikkati çekmektedir.

> "(…) burası bir hususi konak olmayıp, odaları, daireleri birer birer icar olunur bir nev-i misafirhane. Zira böyle mülakat arzu edilen zatın ikametgâhını şu surette haber vermekten bu anlaşılıyor. Üçüncüsü, bizim esmer güzeli bir hanenin sahibesi bir familyanın amiresi filan değil. Anlaşılıyor ya? "Garni" denilen mefruş misafirhanelerde sakin olanlardan. (…) Merdivenin üst başı üç metre arzı ve altı metre kadar tulü olan müstatil bir saha olup, sokak cihetindeki dört penceresi güzel perdeler ve pencerelerin önleri kanepeler, koltuklar ve zemini bu Uşak kaliçesi ile mefruştu. Oda kapıları, ikisi de cenahlarda ve ikisi merdiven başının sağ ve sol taraflarında dört kapı idiyse de (…)[605] şu mefruş sofa me'men ve mahrem sayılamadı. Beni kendi odasına götürdü. Bu oda hem yatak ve hem ikamet odası halini cem eyleyen mefruş odalardandır. Fakat yatak bir alkov içinde saklı olduğu ve önü mükellef bir perde ile mestur bulunduğu için, alafrangada

[604] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s. 29.
[605] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 39.

yatağını göstermeği ayıp sayanları da mahcup etmez. Oda, Beyoğlu'nda birinci derecelerde mefruş olan odalardandır. Bir kadını rahatlandırmak için lazım olan şeylerin kâffesini camidir. Piyanoya varıncaya kadar. Bir tarafta da karma karışık bir hayli kitaplar yığılmış."[606]

Burjuva zevkine has bir şekilde döşenmiş bu dairede yaşayan Siranuş, entelektüel kimliği ve dönem matbuatını büyük bir hevesle takip etmesi sebebiyle yazarın takdirini kazanır. Siranuş ile tanışma talebinde bulunan Ahmet Midhat Efendi, kadının kendisini *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin Ermeni harfli çevirilerinden[607] tanıması dolayısıyla kabul görür. Siranuş, bilgili, eğitimli ve görgülü hâliyle herkes tarafından takdir gören bir kadındır. Yabancı dil öğrenmek konusundaki becerisi, edebiyata olan ilgisi onu öne çıkaran özellikleridir. Kendisinin anadilinin Osmanlı lisanı olduğunu iddia eden Siranuş, sonradan Fransızca öğrenmiştir. Kendi milletinin dili olan Ermenicesinin zayıf olduğunu söyleyen kadın, uşak ve çalışanlarından öğrendiği Rumcanın bile Ermenicesine göre çok daha iyi olduğunu iddia eder. Osmanlı lisanı konusundaki bilgisi göz dolduran kadın bu dile vukufunun edebiyata olan ilgisi nedeniyle sağlamlaştığını dile getirir. Ermeni harfiyle Türkçe yazan romancıları okuyarak geliştirdiği dili konusunda son derece bilinçli bir tercihle çalışıp öğrendiği görülmektedir.

"-Vartan Paşa'nın, Punasyan'ın vesair Ermeni hurufuyla Türkçe yazan muharrirlerin âsârını kâmilen okumuşumdur. Sizin bazı âsârınızı da okuyabilişim bu münasebetledir. Ermenice bilmediğim ve tahsilini hem güç, hem beyhude gördüğüm için, Fransızcadan maada, işletmek arzusuna düştüğüm diğer lisan olarak Osmanlıcayı intihab ettim. Fena mı ettim dersiniz?"[608]

Bir Ermeni olarak kendi milletinin dilini geri plana atmasıyla ilgili Siranuş'un bu tavrı dil ve kimlik ilişkisi açısından son derece dikkat çekicidir. Kadının bu tutumu aynı zamanda yazarın Osmanlıcılık ideolojisine sahip olmasıyla da ilgilidir. Siranuş, son derece faydacı bir tavırla kendisi için gerekli olan lisanları geliştirmeye gayret etmiştir. Böylece içinde yaşadığı toplumun lisanına ve dolayısıyla edebiyatına hâkim olmuş ve toplum hayatına uyum sağlamak konusunda bunun daha çok yararını görmüştür. Ayrıca öğrendiği Fransız dili vesilesiyle

[606] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 51.
[607] (…) bundan on on bir sene mukaddem *Tercüman-ı Efkâr* namıyla lisanı Osmanlıca ve hurufu Ermenice olarak teessüs edilen gazeteye tefrika yollu ilk basılan romanım da bu romandı [*Felatun Bey ve Rakım Efendi*] ki, sonra kitap olarak dahi ayrıca basılıp Ermeni karilerin nezdinde bir rağbet-i mahsusayla telakki olunmuştu. (Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47)
[608] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 42.

okuduğu ve vâkıf olduğu Fransız edebiyatını Osmanlı edebiyatıyla karşılaştırabilecek duruma gelmiştir.

Onun bu dil ve edebiyat konusundaki çabası ve gayreti takdir görmüş ve sonradan kendisinin öğretmenlik yapması için de vesile olmuştur. Ahmet Midhat Efendi'yle olan dostluğu edebiyatla ilgili sohbetlerinin temeli üzerine kurulmuştur. Romandaki örnekten de görüldüğü üzere romancının yarattığı Rakım Efendi adlı kahramanı, Osmanlı kadınları nezdinde saygın bir konuma erişmiş ve bu saygınlık yazarına da atfedilerek roman kahramanı ve yazarı okurun zihninde adeta özdeşleştirilmiştir. Bu yüzden Siranuş da yazarı, kahramanı Rakım Efendiyi göz önüne alarak tanıdığı ve ona güven beslediği için dostluğunu bunun üzerine tesis edecektir. "Sergüzeştimi Râkım'a tevdi edebilirim. Râkım'ın bana vâdedeceği dostluğa itimad eyleyebilirim. Rica ederim bir gün bana Râkım'ı getiriniz."[609]

Siranuş, Ali Osman Topuz isimli Tunuslu Müslüman bir gemicinin Beyoğlu'nda yaşayan bir Ermeni kadınla ilişkisinden dünyaya gelmiştir. Annesi Katolik olduğu için vaftiz edilen ve patrikhanenin himayesinde büyüyen Siranuş'un bütün mali desteği babası tarafından sağlanır ve genç kadın zamanı geldiğinde babasından kalan mirasa sahip olur. Annesi öldüğünde Madam C isimli bir Fransız kadının pansiyonunda kalır ve özel bir okula giderek kendi zekâ ve gayretinin de katkısıyla iyi bir eğitim görür.

Ağavni ve Siranuş Madam C'nin pansiyonunda aldıkları eğitim sırasında tanışırlar. Ağavni ve Siranuş, benzer yollardan yetişseler bile belli bir yaştan sonra Madam C Pansiyonundan ayrıldıklarında farklı bir yaşam tarzı benimserler ve bu durum onların farklı ahlâkî yapıya sahip olmalarına ve farklı maceralardan geçmiş bulunmalarına neden olur. Ağavni'nin serbest hayatına karşılık Siranuş, Madam C'nin mektebinden çıktığında patrikhanenin uygun gördüğü kendi hâlinde ve namuslu bir ailenin, Vartov Dudu ve Boğos Ağa adlı yaşlı çiftin yanına yerleştirilir ve onlar tarafından himaye edilir. Buna karşın Ağavni, mirasını tasarruf hakkını elde edecek yaşa ulaştığında bu maddi güce güvenerek serbest bir hayat yaşama hevesine düşer.

Ağavni, yirmi yaşına gelip adeta hürriyetini ilân ettiğinde kendisine yepyeni bir kimlikle hayat kurmak istemektedir. "Kendi istediği gibi yaşamak için" Madam C.'nin evinden ayrılır. Rüşt kanununa göre yirmi bir yaşına geldiğinde babasından kalan mirası kendi başına yönetme hakkına kavuşacaktır. Uzun yıllardır bunu bekleyen Ağavni, romanlarda okuduğu hayatı serbestçe deneyimleme arzusu taşımaktadır. Bu yüzden hiç kimseye bağlı kalmadan kendi başına yaşayacağı bir otel odasına yerleşir. Sosyal hayata ayak uydurmak, tek

[609] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 46.

başına yaşamak konusunda hiçbir sıkıntı çekmez. Onun bu durumu çok fazla roman okumasına ve bu vesileyle hayatı yakından tanımasına bağlanır. "Bakınız Matmazelde emr-i maîşetce acemilik var mı? O kadar zaman okumuş?"[610]

Patrikhanenin kendisini evlendirmek için harcadığı çabaları boşa çıkarır. Ağavni gibi kimsesiz, babasız ve ailesiz sayılan bir genç kızın, toplum kaidelerine göre arzu ettiği şekilde bir evlilik gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu koşullarda soylu ve üst sınıftan bir erkekle evlenemez, ancak kendisinden yaşça çok büyük ihtiyar bir erkekle evlenebilmektedir. Bunun dışındaki ihtimal ise soylu bir kimsenin onu evlat edinmesi ve böylece onun da sınıf atlamasıdır. Gayrimeşru bir ilişkiden dünyaya gelmesi, babasız olarak büyümesi toplum ve kendi cemaati içinde birtakım haklarından onu mahrum bırakmasından ötürü Ağavni, büyük sıkıntılar yaşar. Meşru babası dinî kanunlar nezdinde onun babası olarak kabul edilmez ve Ağavni, evlilik dışı çocuk olarak büyür. Toplumsal konumu nedeniyle arzu ettiği şekilde bir evlilik gerçekleştiremez. Tüm bu nedenlerle kendi hayatı üzerinde tasallut kurmuş olduğuna inandığı için bağlı bulunduğu cemaatin geleneklerine karşı bir tavır takınmıştır. Bu yüzden tâbi bulunduğu İtalyan cemaatiyle ihtilatını kaldırmak için babasından kalan İtalyan pasaportunu yırtarak annesinin milleti olan Ermeni kimliğine bağlılığını "Mâryâm'ın kızı Ağavni'yim"[611] sözleriyle belirterek hür bir şekilde bağlı bulunduğu cemaatini belirler.

Maddi gücüne kavuşan ve serbestçe hayatını yaşama imkânı bulan Ağavni, istediği bir evlilik gerçekleştiremediği için sefahat ve eğlence hayatına atılmıştır. Ancak yaşadığı bu hür hayattan hiçbir şekilde memnun kalmaz. Hatta hatırlamak istemediği bir zaman dilimi olarak varsaydığından Ahmet Midhat, onun hayatının bu devresinden romanında bahsedeceği zaman bunu istemeyecektir. Çünkü bu hayattan pişmanlık duymaktadır, hür hayatının başlangıcı sayılan yirmi yaşından Refet'le tanıştığı güne kadar geçen zamanı hayatının yaşanmamış bir kısmı olarak kabul etmektedir. Bu konudaki pişmanlığını şu şekilde dile getirecektir. "O günden bed' ile istihsal etmiş olduğum hürriyetten memnun kalamadım da ondan. O maişet-i ahrârâneyi düşündükçe hâlâ tüylerim ürperiyor da ondan. Kendimi o hâlde görüyorum zannı bile beni kendimden tenfir ediyor, iğrendiriyor da onun için."[612]

Kadınların sefih hayata akılsızlıkları sebebiyle düştüklerini, bu uğurda hem bedenen hem ruhen yıprandıklarını kabul eden Ağavni, bu yanlış yoldan bir erkeğin himayesi için döndüğünü kabul ederek bu uğurda büyük bir minnet beslemektedir. "Yemin ederim, temin ederim ki o esafilin kâffesi o murdar, mülevves maişetten nedâmet-i külliyye ve kat'iyye ile

[610] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 125.
[611] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 126.
[612] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 127.

nadimdirler de mahza birer Refet bulamadıkları, birer kahramanın kudret-i gâlibesiyle halâs edilemedikleri, birer civanmerdin cenâh-ı himâyesi altına sokulup sığınamadıkları için kurtulamıyorlar…"[613] Bu eski sefih hayatından büyük bir pişmanlık duymakta ve bu devredeki bazı erdemli davranışlarını da geri plana atmak pahasına hayatının bu vakitlerini yok saymak istemektedir.

Madam Novart adlı kadın, burada romandaki diğer Ermeni kadınlara karşılık, toplumun ahlâkına aykırı davranış ve tutumları ile belirginlik kazanır ve bu doğrultuda bir hayat sürer. Onun yetiştirdiği iki çocuğu Karnik ve Takuhi ile beraber ailenin üç üyesi de, yazarın kurgusundaki kabahat ve ceza düzeneğinden paylarını alarak, süfliyet içinde hayatlarını kaybeder. Novart, evlendiği adamı kandıran ve kocasının nikâhı altındayken başka erkeklerin çocuklarını dünyaya getiren bir kadındır. Onu bu konuda suçlu göstermek isteyen romancı, kadının evlenirken kendisini namuslu bir kadın olarak gösterip evlendiği Latin tüccarı kandırdığını belirtir. Novart'ın amacı, eğlence ve sefahat sevdası uğrunda adamın servetine göz dikmesidir.

Kocasıyla evlenirken hamile olan ve bu durum ortaya çıkınca kocasından tepki gören kadın, ondan intikam almak hevesine düşer ve bu intikam hevesi uğrunda yine kendi iffet ve namusuna zarar verecek davranışlar içine girer. Yazarın sıkça bahsettiği gibi kadınların kocalarından intikam almak için onları aldatmaları, esasında kendilerine zarar vermekte ve iffetsizliklerine sebep olmaktadır. Bu yüzden Novart'ta örneği görüldüğü üzere evlendikten sonra yasak ilişkilerini sürdüren kadın yine başka bir erkekten ikinci bir çocuk dünyaya getirir. Bu evlilikte asıl zorluğu ve trajediyi yaratan durum, sonradan boşanmayla ilgili kısımda ele alınacağı üzere Katoliklerin boşanma yasağıdır. Novart'ın iki çocuğu da evlilik içinde görülen gayrimeşru çocuklar olması sebebiyle boşanma yasağının aile kurumuna verdiği zararın başlıca numuneleri olmaktadır. Kötülük timsali bir portre ile çizilen Novart adlı bu kadın, kocasını intihar ettirmek arzusu taşımakta ve bu yüzden yasak ilişkilerini aleni bir şekilde yaşayarak kocasının ismini toplum nezdinde lekelemek istemektedir. Bu kadın, Ermeni toplumunu kötülemekten ziyade Katolik inancındaki boşanma yasağının tehlikelerini belirginleştirmek adına böyle olumsuz ve kötü bir portre içinde yansıtılmaktadır.[614]

Madam Novart'ın hikâyesi eserde Ağavni dolayısıyla yer almakta ve bu kadın Ağavni'nin babasının boşanamadığı eşi olarak romanda görünmektedir. Bu yüzden Novart'ın çocukları Takuhi ve Karnik başka erkeklerin çocuğu iken resmi nikâh altında doğdukları için

[613] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 128.
[614] Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek- Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006. s. 144.

resmen Kolariya'nın çocukları sayılırlar. Buna karşılık adamın öz çocuğu olan Ağavni, babasız büyümek zorunda kalacak ve bu durum toplum hayatında yaşamını zorlaştıran bir mesele olacaktır. Yazar, bu esas meseleyi de son derece iğneleyici bir üslupla dile getirmektedir. "Kavanin-i medeniyenin bazı garaibi böyle Antuan Kolaryo'nun sulb-i sahih kızını evlâd-ı zinadan addettirerek, hiç kendi dahli olmayan evlâd-ı zinayı öz evlat addettirmek derecelerine varırsa o medeniyete tapmak mümkün olabilir mi?"[615]

Burada "kavanin-i medeniye" ifadesiyle Katolik inancına dayanan kanunlar eleştirilmektedir. İslâm'ın boşanma ve birden çok kadınla evlenme gibi konulardaki tutumunun insan doğasına uygun olduğunu ve bu yüzden inananlarına aile ve evlilik hususunda önemli imkânlar tanıdığını belirtmektedir. Asıl dikkat çeken nokta da yazarın bu fikirlerini Ermeni ve Katolik kimliğine bağlı bir kadın olan Siranuş'un dile getirmesi ve bu meselelere dair İslâmî kaidelerin övgüsünü yine Ağavni'nin ağzından söyletmesidir.

Farklı Ermeni kadınları üzerinden gayrimüslim kadınlarının ahlâkî yapıları da bahis konusu edilirken yazar kimliğiyle romanda yer alan Ahmet Midhat Efendi, zaman içinde Beyoğlu'ndaki Ermeni kadınların ahlâkî bakımdan daha kötü duruma geldikleri hakkındaki düşüncesini belirtmektedir. Bu durumu daha ziyade sonraki yıllarda yerli Hristiyanlar arasında yayılan Batılı âdetlere ve alafrangalaşma eğilimine bağlamaktadır. Özellikle Ermeni erkekleri arasında yayılan bu Batıya inhimak, onların isimlerini Batılılaşmasına kadar varacak ve birçok kişi arasında yaygınlaşacaktır. Yabancıların İstanbul'da yayıldığı bölgelerde birtakım yüz kızartıcı ahlâkî olayların da arttığı tespit edilebilmektedir. "Ecnebilerin çoğaldıkları yerlerde Avrupa ahlâkı da ahlâk-ı asliyyeye galebe ediyor. Suiistimâlât, fuhuş ve rezâil artıyor."[616] Bu meselenin kadınlar cephesindeki boyutu ise ahlâkî planda öne çıkacak, kadınlar eğlence ve sefahat âleminde daha çok boy gösterir hâle gelecektir. Bu durumu Siranuş ile Ahmet Midhat arasında geçen şu sohbet gözler önüne sermektedir.

> "Evet, Maryam Kolariyo'nun dediği gibi ehl-i iffet bir kadındı. O zamanlar Beyoğlu'nda onun gibi ehl-i iffet kadınlar çokça bulunurdu. Zira... "
>
> (…)
>
> -Vay, şimdi azca mı bulunur?
>
> (…)
>
> -Evet Matmazel, şimdi azca bulunur. Hatta pek az bulunur. Pek az bulunduğu içindir ki kıymetleri pek büyük görülmek lazım gelir."[617]

[615] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 107.
[616] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 113.
[617] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 112.

Müşahedat'ta önceki eşinin sadakatsizliğiyle karşılaşan Antuvan Kolariya adlı İtalyan, Ermeni bir dul kadın olan Maryam'ı metresi olarak yanına alır. Fakir bir terzi olan bu kadın, genç ve güzel olması iffeti ve tamahkârlığı adamın güvenini kazanmıştır.

Ermeni ve Rum cemaatine mensup kadınların esas rollerde bulunması yanında bazı eserlerde ev hizmetinde çalışan kadınlar olarak veya daha alt sınıflara mensup pespaye kadınlar olarak yer aldıkları da görülmektedir. Çalışmamızın diğer kısımlarında çeşitli vesilelerle azınlık kadınlarının sosyal ve ahlâkî vaziyetlerine temas edildiğinden yan rollerdeki roman kahramanları burada ele alınmayacaktır. Batılı Hristiyan kadını veya yerli Hristiyan kadını temsilleri yanında gayrimüslim kadına örnek olarak yaratılan kahramanlardan biri de *Hayret* romanının Mecusi kökenli soylu genç kız tipi olan Prenses Mihriban karakteridir. Mihriban etrafında ele alınan kadın eğitimi, din, ihtida gibi meseleler de tezin diğer kısımlarında daha detaylı tartışılmaktadır.

4.2. Batı Toplumu İçinde Gayrimüslim Kadın Temsilleri

Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı toplumunda geçen eserlerinde daha ziyade alafranga ve millî tipleri karşı karşıya getirip bunların aralarındaki çatışmalara yer verse de Avrupa toplumunda geçen eserlerde Avrupa'ya giden Osmanlı erkeği, İslâm medeniyetinin ve Osmanlının temsilcisi olarak görülecektir. "Medeniyet misyoneri" olarak görülen bu erkekler, asalet, necabet, mürüvvet, ahlâk, fazilet, kahramanlık, fedakârlık gibi olumlu hasletlerin taşıyıcısı olarak milletlerini temsil ederler.[618] Bu yüzden, bu erkeklerin etrafında ona hayran olan, her davranışını takdir eden bir kadın kitlesi bulunmaktadır. Bu kitle bir taraftan sahip olduğu erdemlerden dolayı Osmanlı erkeklerini beğenirken, dişiliğiyle ön plana çıkarılan kadınlar bu erkeklerin egzotik dış görünüşüne tutularak şehevî hisler beslemektedirler. Bu yüzden romanlarda sıklıkla emsallerine rastlanacağı gibi Osmanlı erkeği çeşitli özellikleriyle hem Avrupa cemiyet hayatında hem de günlük yaşamın sansasyonel yanlarıyla yansıtıldığı basın dünyasında adından söz ettirir. Bu erkeğe olan ilgi, çoğunlukla erkeklerden ziyade Batılı kadınlar tarafından gösterilmektedir. Bu doğrultuda olarak *Paris'te Bir Türk* (1876) romanında, ideal Osmanlı erkeği Nasuh'un etrafında birçok Batılı kadını görmekteyiz.

Nasuh'un Paris'te kadınlar ile kurduğu ilişki ve sohbetlerin temel amacı Osmanlı okurlarına Batılı kadınların yaşamı hakkında emsaller sunmak ve Batılılara ait Osmanlı kadınları hakkında yanlış edinilmiş algıyı değiştirebilmek ve tashih etmektir. Bu yaratılan

[618] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 450.

Batılı kadın tiplerinin büyük ölçüde basmakalıp ölçütlerle çizilmesinin sebebi *Paris'te Bir Türk* romanının, yazarın erken dönemdeki edebî ürünlerinden olması ve bu devirde henüz Batıyı birebir tanımamasıdır. Bu anlamda yazarın 1889'da gerçekleşen Avrupa seyahati sonrasında yazdığı Fransa toplumunda geçen eserlerine, bunlardan özellikle *Diplomalı Kız* (1890), *Ana Kız* (1893) ve *Mesail-i Muğlaka*'ya (1898) bakmak daha yerinde olacaktır.

Paris'te Bir Türk romanının ilk kitabında görüleceği üzere gemi seyahati sırasında birçok toplumdan insan manzaraları çizilmekte ve özellikle Batı toplumundan farklı kadın portreleri yer almaktadır. Madam Cartrisse yolculuk sırasında Nasuh'un en fazla görüştüğü kişilerden biridir. Bu kadın okuduğu seyahatnamelerden merak ederek İstanbul'a gelmiştir ve tahmininden farklı bir İstanbul ve Osmanlı toplumu ile karşılaştığını anlatmıştır. Seyahatnamelerde anlatıldığı şekliyle geri kalmış bir Osmanlı ile değil gelişmiş ve Batılı medeniyet seviyesine erişmiş bir toplum ve Osmanlı insanı ile karşılaştığını anlatmaktadır. Avrupa'nın Osmanlı'yı gerçek yüzüyle tanıyamamasının sebebi olarak "zevzek muharrirlerin hezeyanname" sayılabilecek seyahat kitaplarını işaret etmektedir.[619]

Orta yaşlı bir Fransız kadını olarak temsil edilen Madam Cartrise, edebiyat ve seyahate düşkün bir kadındır. Can sıkıntısını gidermek için ve boş vakit eğlencesi olarak edebiyatı ve özellikle şiiri seçmiştir. Nasuh'la arasındaki bağı kuvvetlendiren âmil de Nasuh'un Fransız diline olan vukufu ve Fransız edebiyatı yazarlarından tercümeler yapmasıdır. Nasuh'a olan sevgisi ve onda gördüğü meziyetler kafasında Türklere ait olan "barbar imajını" yıkmasını sağlamıştır. Ancak buna karşılık aynı gemide seyahat ettikleri diğer Fransızlar Osmanlı ve Türklere karşı aynı sempatiyi beslememektedir. Cartrisse, Nasuh'u Catherine'le tanıştıracağı vakit de bu doğrultuda olarak genç kadının Osmanlı erkekleri hakkında kafasındaki imgeler çok eşli bir erkek olarak görünmesinden ibarettir.

> "Catherine- Vay bu adam Türk ha?
>
> Cartrisse- Hem de hani ya şu gerçekten Türk olanlar yok mu? İşte onlardan. Öyle…
>
> Catherine- Hani ya şu dört karı, on sekiz cariyenin aguş-ı şehvet ve muhasedelerinde top gibi atılıp deveran eden Türklerden.
>
> Cartrisse- Kaç karısı ve kaç cariyesi olduğunu bilemem.
>
> Catherine- Hani ya şu bir karıdan hevesi geçer geçmez onu sahife-i hatırdan silip çıkarmak için yalnız bir kelimeyi telaffuzdan başka hiçbir şeye muhtaç olmayan Türklerden."[620]

[619] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, s. 28.
[620] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 44.

Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk* eserinde hemen her sınıftan kadına yer verirken onlar hakkında herhangi bir bilgisi olmayan Osmanlı okuruna farklı toplumsal sınıflardan Fransız kadınlarını tanıtmaktan geri durmaz. Kadınları aldıkları eğitim ve çalıştıkları meslek gruplarına göre ayırarak tanıtırken, kadınların ahlâkî yapılarını daha çok ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda eserdeki Fransız kadını tiplerinin çeşitlilikleriyle, yazarın zihnindeki Fransız kadını imajı çok boyutlu olarak yansıtılmış olur.

> " "Coccotte" denilen aşüfteler ile bunlar arasında pek çok fark vardır. Hatta isimlerinde bile fark vardır. Bunlardan tahsilde bulunan karılara "etudiante" derler ki talebe demektir. İçlerinde pek meşhur ebeler ve muallimeler ve tiyatrocular çıkması dahi nadir değildir. Ressamlık filan öğrenenlere "ouvrier" derler ki amele demektir. "Grisette" namı ekseriyetle bunlardan yapma çiçek vesair el işleriyle iştigal eden modacılara ıtlak olunur. "Artist" ve "aktrist" namları müzika veyahut tiyatro oyunculuğuna sülûk edenlere verilir. İşte bu saydığımız sınıfların her biri kendilerini "coccotte"lardan tefrik ederler."[621]

Romanda Nasuh, bir Doğulu olarak Batılı kadının sorunlarına özellikle fuhuş ve gayrimeşru ilişkilerin kadınlara verdiği zararlara, kendi memleketinin âdet ve kanunlarıyla mukayese ederek yaklaşmaktadır. Nasuh'un romanda en belirgin özelliklerinden biri temas hâlinde olduğu Fransız kadınlarının ahlâkını tadil etmek yolunda çabalar harcamasıdır. Batı medeniyetindeki aksaklıklara ve ahlâksızlıklara dikkat çeken Nasuh, bunların toplum hayatına verdiği zararları Fransız dostlarına göstermek ister. Özellikle Catherine ve gerçek annesi olduğu öğrenilen Madam de Trouville'in hayatına müdahale ederek onları arzu ettiği yola sevk eder. Daha romanın başında vapur seyahatinde Catherine'deki "gurur ve kibir hastalığından" rahatsız olarak bunu düzeltmek uğrunda birtakım girişimlerde bulunur. Bu uğurda yazdığı ve Paris tiyatrolarında sergilettiği "Familyasız Bir Asilzade Grisette" oyunu ile kadına ders vermek ister.

Catherine, ailesi olmayan fakat çok zengin bir kadın olarak arzu ettiği bir hayatı yaşamaktadır. Ancak ailesi olmadığından asalet anlamında toplumda önemli bir konumda yer alamaz. Annesi güzelliğiyle meşhur kimsesiz bir genç kız olarak Paris'te mağazada çalışan bir grisette'tir, ancak ettiği "fındıkçılık" ile meşhur şuh meşrepli bir kadındır. Kendisine âşık olan İngiliz lorduyla evlenene kadar mağazada çalışıp diğer vakitlerinde erkeklerle eğlenen ve onların parasını tüketen hafifmeşrep bir kadın olarak bilinir. Onun bu hâli evlendikten sonra

[621] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 164.

da devam eder ve kocası olan Lordu, daire müdürüyle aldattığı için ondan ayrılır. Lord, o sırada hamile olan kadının doğan çocuğuna sahip çıkarak onu "piçler dairesine" teslim eder ve bakımını üstlenir. Annesi De Trouville, kocası tarafından terk edildikten sonra İstanbul'a gelerek bir genelev işletir ve "markiz valide" olarak ün kazanır. Onun ahlâksız ve erkek düşkünü hâli, İstanbul'dan Paris'e giden gemide de dikkat çekmekte ve kadının yaşadığı kötü hadise ve tecrübeler karşısında bile ahlâkını düzeltmediği görülmektedir.

Bu anne ve kızın hayatı üzerinden kadının ahlâkî düşüklüğü, meşru olmayan ilişkilerin akıbeti ve aile kurumuna verdiği zararlar, ailesi olmayan bir genç kadının toplumda yaşadığı sıkıntılar göz önüne serilir. Ahlâklı bir Osmanlı erkeği olarak Nasuh, şahit olduğu bu hayatlar karşısında mağdur olarak gördüğü genç kadının Catherine'nin hayatına müdahale etmeyi kurmuştur. Genç kadının kibri ve hoppalığı anne ve babasından kendisine tevarüs ettiği için bu özelliklerinden sorumlu tutulmamaktadır. Catherine'nin içinde bulunduğu vaziyet nedeniyle ikili bir hayat sürdürmektedir. Zengin bir asilzade gibi lüks bir hayat yaşarken bir yandan da gizliden "modist grisette" kimliği ile fakir ve namuslu bir gençle aşk yaşar. Tüm bunlardan haberdar olan Nasuh, kurduğu oyunla "kibri nedeniyle sevdiği namuslu gençle evlenmeyen", "kimsesizliği yüzünün karası olan genç kadını familya sahibi"[622] yapmak için girişimlerde bulunur. Paul ile evlenen Catherine, böylece Nasuh'un tavsiyelerine boyun eğmiş ve karakterindeki aşırılıktan ve ahlâkındaki bozukluktan kurtulmuş olur. Catherine ve Cartrisse, aynı anda mutlu bir evlilik yaparak Nasuh'un hayatlarına dokunduğu ve onlara yardım ettiği kadınlar olurlar.

Romanın esas meselelerinden biri, Fransız kadınlarının iyi bir evlilik yapma imkânına sahip olması için belli şartları taşıması gerektiğidir. Üst sınıftan bir genç kadın, yaptığı evlilik ile toplumda iyi bir konum elde edebilirken daha alt gelir grubuna mensup, kibar sınıftan olmayan genç kızlar arzu ettikleri evlilikleri gerçekleştiremezler. Bu durum romanda Nasuh'un komşusu olan Fransız ailenin kızı Matmazel Polini nezdinde somutlaştırılır. Burada genç kızların roman okuması bahsinde görüldüğü gibi Fransız toplumunda da roman okumak ile drahoma sahibi olmamak arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Nasuh, Polini'nin elinde gördüğü roman üzerine genç kızlara yasak olmasına rağmen neden roman okuduğunu sorgular. Çeyizi olmadığı için Polini, sosyal hayatta kendisini evlenmek istenen bir kadın hâline getirecek adap ve zarafet yollarını romanlardan öğrenmesi gerektiğini düşünür. Buna karşılık Nasuh, romanların kadınlara gerçekleşmesi mümkün olmayan fikirler verdiğini, bu yüzden roman okumanın kadınları mutsuz edeceğini düşünmekte ve bunu Polini'ye telkin

[622] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 269.

etmektedir. Bir Doğulu olarak Nasuh, Avrupalı kadınların evlilik hakkındaki düşüncelerine müdahale ederek onları yaptıkları evliliklerle daha sağlıklı aileler kuracak kadınlar olmaya sevk etmektedir. Bu noktada Nasuh'un sosyal hayata ve özellikle ailenin meselelerine müdahil olarak Avrupa toplumu için "toplum mühendisliğine" soyunduğu görülmektedir.

> "Siz ne kadar olsa fikir ve mütalâanızın isabetinden emin olacak kadar tecrübekâr değilsiniz. Vakıa pederiniz sizi tezvîc edemeyeceğini gördüğünüz hâlde siz kendiniz kendi başınızın çaresini aramağa mecbur olmakta hata etmemiş olursunuz. Lâkin böyle aşk ve sevda ile akd-i izdivaç kararında olan kızların önünde kararıp duran tehlikeleri dahi inkâr edemezsiniz ya? Hüsnünüzle, zarafetinizle birisinin yüreğini ele aldım zannedersiniz. Bu zan üzerine siz de ona hem de gerçekten gönül vermekte bir beis görmezsiniz. Ya o zatın aşkı bir heves-i muvakkat-ı müştehiyâneden ibaret ise?"[623]

Romandaki "Hemşire Anne" adıyla anılan kadın, dostu De la Chaisne tarafından Nasuh'a takdim edildiğinde rahibedir. Nasuh'la Anne'nin "ruhbaniyet" üzerine ettikleri fikir münakaşası, yazarın sözcüsü konumundaki Osmanlı erkeğinin fikrî üstünlüğü ile son bulacaktır. Nasuh, medeniyetin devamlılığını kadının anneliğine ve nesli devam ettirme görevine bağlamakta ve bu doğrultuda kadınların ruhban sınıfına girerek rahibe olmalarına, aile hayatını terk etmelerine karşı çıkmaktadır. Bunun için rahibe Anne karşısında ruhbaniyetin hükümsüzlüğünü kesin bir dille savunacaktır.

Rahibe Anne, kendi hür iradesiyle ömrünü Hazreti Meryem'e vakfedebileceğini iddia ederken Nasuh buna karşı çıkar. Ona "Sizin ömrünüz yalnız size mahsus değildir. O ömürden istifadeye herkesin hakkı vardır"[624] diyerek kadın güzelliğinden erkeklerin istifade etmesinin doğal kanun olarak mubah sayıldığını, bir kadının aile hayatını ilahi hizmet uğrunda terk etmesinin bir nevi suç olduğunu anlatmaktadır. Kadının asli görevinin evlenmek ve namus çerçevesinde eş ve annelik görevini icra etmek olduğunu hatırlatırken dostu Madam de la Chaisne'yi de bu savında kendisine ortak etmiştir. O da kadının kendisini erkeklerin istifadesine kapatmasının uygun olmadığını dile getirmektedir. Ancak ifadelerinden de dikkat çekileceği üzere De la Chaisne'nin fikirleri bir aşırılığa işaret etmekte ve serbest ve şuh yaradılışlı Fransız kadınının şehevî yönünün dışavurumunu göstermektedir. Onun bu aşırılığına karşılık Nasuh, uyarısını bu karşılıklı istifadeden "şer'in müsaadesi" doğrultusunda olmak kaydıyla müsaade edilebileceğini dile getirerek yapmaktadır.

---

[623] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 162.
[624] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 260.

"Siz bir gülsünüz hemşirem. Hem de Allah'ın en güzel ve en ziyade bûy-ı vefa ile ta'tîr eylediği güllerden. Allah bu gülden bihakkın istifade edebilmek iktidâr ve istidâını da erkeklere vermiş. İstifade edecekler hemşirem! Koklayacaklar. Hatta solduruncaya kadar, içini çeke çeke koklayıp şu taravetinize asla merhamet etmeyecekler. Haklarıdır. Ben bu hakkı teslim eyledim. Onların seni, beni koklamak haklarıdır. Bizim de kendimizi koklatmak hem hakkımız, hem borcumuz, hem de zevkimizdir."[625]

Ancak Anne'in, rahibe olmadan evvelki hayatı serbest meşrepli bir Fransız kadını olarak sürmüştür. Kadının rahibe olup dünyevî hayattan el çekmesine sebep olan hadise ise servetini kaybetmesidir. Âşığı tarafından dolandırılan kadın, servetinin kumar masalarında tüketilmesi üzerine kendine yeni bir hayat kurmaya karar verir ve son parasını kiliseye vererek kendisini rahibe olarak kabul ettirir. Bu vicdani temizlik arzusunu aynıyla yazarın *Karnaval* romanında Madam Hamparson'un Rahibe Anjelik'e dönüşmesiyle de görmek mümkündür. Birçok yerde iddia edildiği üzere yanlışlığı ve hükümsüzlüğü ispat edilmeye çalışılan ruhbaniyetin, mensupları ulvî gerekçelerle bu yolu seçmedikleri için toplum içinde itibarının kalmadığı gösterilmek istenir. Rahibe olmayı seçen kadınların ortak cevabı "Hazret-i Meryem gönlüme ilham etti. Ömrümü ona vakfeyledim"[626] olmasına rağmen kadınların çaresizlik ve zaruretler sebebiyle son çare olarak bu yolu seçtikleri ve bu vesilesiyle iade-i itibar arzusunda oldukları gösterilmektedir.

Romanda bahsedildiği üzere Fransız kadınlarını iyi huy ve ahlâktan uzaklaştıran, heves ve sefahate sevk eden husus etraflarında şekillenen dünya ve hayat tarzıdır. Paris'in eğlence âlemleri, cemiyet hayatı ve bunlara iştirak eden insanların yeni bir ahlâk anlayışı yaratmaları kadınları böyle bir yola sokmuştur. Bu noktada devir ve mekân itibariyle bir kadının rahibe olarak kendisini hayattan soyutlaması, tüm benliğini ilahi olana adaması mümkün görünmez. Bu yüzden rahibe Anne karakteri de kendisine aşkını itiraf eden mektuplar yazan kişi tarafından bu gerekçelerle ikna edilmektedir.

"Vakıa evliyalık zamanlarında birtakım kadınlar ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfederlerdi. Lakin o kadınlar, Paris gibi her ziyneti ve dükkânlarında bulunan tuhafı, bulvarlarında gezen her genci sizin gibi dindarlar için birer şeytan demek olan payitahtta doğmuş, büyümüş kızlar değildirler. İtalya dağlarında yetişmiş kadınlardır ki zaten heva ve heveslerinin

[625] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 260.
[626] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 262.

hududu pek dar olduğu için, evliyalık derecesine dahi pek kolay vasıl olabilirler. Siz ise hiç inanmam ki ibadet eylediğiniz saatlerde bile nice bin arzuların yâdı zihninizi meşgul etmesin."[627]

Romanda kendi hâlinde fakir ve namuslu bir genç kız olan Virginie, Nasuh'la evlenip dinini değiştirerek İstanbul'a yerleşecektir. Virginie'nin göze çarpan özellikleri ahlâkî bakımdan son derece üstün görülmesi, Paris gibi bir ortamda çoğu Fransız kadınından farklı olarak namusunu korumak konusunda hassas davranması, genç yaşına rağmen kardeşlerinin sorumluluğunu alarak onları himaye etmesi, tüm fakirlik hâli içinde onları ahlâkî bakımdan iyi olana doğru yönlendirmesidir. Ailesinin yaşadığı trajedi onu erken yaşta olgunlaştırmıştır. Memur olan babanın üstlerinden biri için kendini feda ederek haksız yere idam edilmesi üzerine anne de dayanamayıp intihar eder. Bu trajik hadise neticesinde kimsesiz kalan üç kardeş yaşam mücadelesine düşerler. Bir lokantada muhasebeci olarak çalıştığından ailenin geçimini zorla sağlamakta olan Virginie, tüm fakirliğine rağmen güzelliği dolayısıyla kendisine sunulan tekliflere tamah etmeyerek namusunu korur. Nasuh'la ilişkilerini sağlamlaştıran husus ise Nasuh'un genç kızın ahlâkını kontrol etmek için musallat ettiği arkadaşı Alexandre'a durumunu sergilemesidir. Kendi evine kadar götürüp fakirliğini sergilediği adama niyeti ciddiyse onunla evlenebileceğini ama aksi durumda namusunu kesinlikle feda etmeyeceğini belirtir. Dünyada hiçbir şeye sahip olmadığını bildiğinden "Hiç olmaz ise ırzıma malik olmak isterim" diyen kadın, hiçbir şekilde bu namuslu hâlinden taviz vermez. Hayat hikâyesini anlattığı Alexander vesilesiyle Nasuh'la dostluk kurarak onun yardımını görür.

Romanda sayısız defa iş hayatında erkeklerin taarruzuna uğrayan Virginie, kendisini himaye eden sevgilisi olarak gördüğü genci de kendi namusunu korumak uğrunda yapılan bir düelloda kaybedecektir. Aşk hakkında yaşadığı kötü bir tecrübe sonucunda edindiği fikirlerden de göründüğü gibi Virginie genç yaşına rağmen gönül eğlencelerinden uzak durup, hayatını kurtarmak için evlenmek gerektiği fikrindedir. Ancak evlenmeyi planlandığı Andre'nin düelloda ölmeden önce yazdığı mektupta başkasıyla evlenmek için sözlü sayıldığını söylemesiyle duygusal anlamda çöküntüye uğramıştır. Bunun üzerine aşk ve muhabbet konularına mesafeli davrandığından üzüntü hâlinde gördüğü Nasuh'a aşkını ilan ettiği zamana kadar böyle perhizkâr davranır. Nasuh'u sevdiğini söyledikten sonra da ona âşık olduğu konusunda yalan söylediğini düşünerek vicdan muhasebesine girişir. Aşk ve sevdanın geçici olduğuna inandığından bunlara hiç ehemmiyet vermeyen, aşkı bir maraz olarak gören

[627] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 316.

Virginie, bir erkeğe onu ölümden kurtarmak için de olsa sevdiğini itiraf ettiği için kendisine kızmaktadır. Ancak bu erkek, çok değer verdiği ve ahlâkî bakımdan yüce bulduğu Nasuh olduğundan bu evliliğe razı olmuştur.

Paris'te Bir Türk romanındaki birçok örnekte görülebildiği üzere Avrupalı kadının Osmanlı erkeğine hayranlık duymasına sebep olan başlıca etken, erkeğin ahlâkındaki doğruluktur. Bunun yanında özellikle Neofari ve Miss Haft isimli karakterler, beraber yolculuk ettikleri Osmanlı erkeklerinin iyi ahlâkı karşısında onları takdir etmektedir.

*Acâyib-i Âlem'*de (1882) erkek kahramanlar Moskova'da Rus prensesin isteği üzerine onunla görüşürler. Romanda prensesin bu arzusunun olağan bir şey olduğu hanedana mensup yüksek sınıftan insanların seyyahlarla münasebet kurarak onların seyahatnamelerinde kendilerinden bahsetmeleri konusunda arzu duydukları söylenir. Prenses de Osmanlı hakkında ve özellikle merak ettiği Osmanlı kadınları ve harem hayatı hakkında görüştüğü seyyahları sorgulamaktadır. Prensesin kafasındaki Osmanlı hayatı ve Osmanlı kadını hakkındaki fikir ve imgeler Batılı insanın kafasında kurulmuş olan imgeler ve klişelerden ibaret kitaplardan edinilmiş ve uzun süredir söylenegelen kalıp yargılardır.

Kadınlar hakkındaki sohbetle ilgili olarak yazar, iki Osmanlı erkeği Hicabi ve Suphi'nin kadınlar hakkında verdikleri bilgilerin Osmanlı kadınlarını memnun edeceğini belirtir. "(…) kadınlarımızı prensese öyle bir surette tarif ve tavsif ederlerdi ki eğer hanımlarımız işitselerdi ikisine dahi suret-i mahsusada minnettar olurlardı"[628] Rus kadınlarıyla görüşen Osmanlı beyleri, kendi milletleri kadınlarının güzelliklerinin doğal ve yaratılıştan geldiğini anlatır. Bu yüzden Osmanlı kadınlarının, süs ve makyaj gibi yapay yollarla takviye edilmesine lüzum görmediklerini anlatırlar. Kadınların yaşam tarzından bahsederken iffetli hâllerini ve sadakatlerini ön plana çıkararak aile hayatında ve toplum hayatı içinde kadın erkek ilişkilerinde ahlâkî boyutun önemli olduğundan övgüyle bahsederler. "(…) hele âdâb-ı beytiyyeleri pek yolunda bulunduğunu ve bir Osmanlı hanımı bütün ömrünü yalnız kocasına hasretmekle kendisini iftihara müstahak gördüğünü ve öyle kadınlar birer sevda çiçeği ve erkekler dahi aşk kelebeği olmak memalik-i Osmâniyyede vaki olmadığını hep anlattılar."[629]

Osmanlı harem hayatının gizemli yapısı da romanda görüldüğü üzere Rus prenseslerin ve konteslerin ilgisinden kaçmaz. Harem hayatını, okuduğu kitaplardan öğrenmiş olan Rus prenses, buraların dünya cenneti olduğundan ve Osmanlı harem'inde sürülen zevk ve sefanın hiçbir yerde görülmediğinden bahsederek tanıştığı Osmanlı erkeklerinden bu konunun esasını

[628] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 90.
[629] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 90.

öğrenmek ister. Suphi bu konuda kendi memleketinin âdet ve yaşantısının böyle bir harem hayatına ve şerî kuralların zevk ve sefa hayatı sürmeye izin vermediğini dile getirir. Suphi'ye göre prensesin okuduğu kitaplarda bahsedilen harem hayatı, yazarlarının buraları gözlemleyerek yazmadıklarından ötürü gerçekleri yansıtmamaktadır. Bu yüzden haremler hakkında yazılanlar yalnızca muharrirlerin muhayyilesinin ürünü olmaktadır. Çünkü Türkler arasında bile birbirinin haremine girmek yasak kabul edilmektedir.[630]

Acâyib-i Âlem'de Suphi cariyeler hakkında Osmanlı toplumunda süregelen âdet ve geleneklerin meşruluğundan ve doğruluğundan bahsederek Rus prensesin zihnindeki cariye imajını tadil etmek ister. Cariyelerin erkeklerin zevkine hizmet etmekten ziyade ev işlerinde hizmet gören kadınlar olduğunu söyler. Prensesin odalıklarla ilgili suali üzerine ise odalık denen cariyelerin varlığının, aile içinde ihtiyaç hâlinde meydana çıktığını ve bunların da nikâhlı eşten bir farkı olmadığını dile getirir. Bu yüzden odalıklarından doğan çocukların da, erkeklerin meşru çocukları gibi bazı haklara sahip olduklarını söyleyerek odalık ve cariye uygulamasının savunmasını yaparlar.

Romanda, odalıklar ve cariyeler hakkında Batılıların zihnindeki fikirlerin yanlışlığı daha isimden başladığı ve onların odalıklara "odalasak" dedikleri vurgulanır. Osmanlı kadınları ve cariyeleri hakkında yaratılmış imgeler ve bunlar etrafında şekillenen oryantalist ve ötekileştiren tutumun tamamen Batılı yazarlar tarafından uydurulan yanlış ve taraflı izlenimlerin varlığından kaynaklandığı roman kahramanının sözleriyle vurgulanmaktadır: "Hicabi- Milletlerin yekdiğeri hakkında yazdıkları bu gibi şeyler hiçbir vakit mübalâgadan veyahut garazdan salim olamaz prenses! Rus familyaları hakkında okuduğumuz asar ne kadar doğru iseler Osmanlı familyaları hakkındaki asar dahi o kadar doğru olabilirler."[631]

Burada görüldüğü gibi aynı roman içinde Rusların zihnindeki Osmanlı imgesine karşılık Osmanlı beylerinin ve İngiliz kadınının zihninde oluşmuş bir Rus kadını imgesi vardır. Osmanlı imgesinin gerçeklerle örtüşmemesine karşılık Rus kadınların serbestliği ve hovardalıkları hakkında var olan kalıp yargılar gerçek hayatta da karşılıklarını bulacaktır. Hem Suphi hem de Miss Haft, ahlâklarını ve hâllerini beğenmedikleri Rus soylularından ve Rusya'nın kibar âlemlerinden bu yüzden uzak durmaya çalışırlar. Bunda serbestçe seyahat etme arzusu taşımaları kadar Rus kadınların ve erkeklerin ahlâka uymayan şehevî hallerinden rahatsız olmaları rol oynamaktadır. Miss Haft, Ruslara karşı olan mesafeli tavrını ve onları beğenmemesini "Ca'lî ve yalan olan şeylerin hiçbirisini hangi millette olursa olsun beğenmem" diyerek açıklamaktadır.

[630] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 90.
[631] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 91.

Yazarın çok az eserinde Rus kadınlara yer vermiş olduğu görülmüştür ve bunların karakteri belli kalıplara göre çizilmiştir. Buna karşılık Ahmet Midhat'ın Avrupa seyahati sırasında tanıştığı Madam Gülnar entelektüel kimliği ile öne çıkmaktadır. Osmanlı kültürüne hayranlığıyla takdir kazanan kadın, bunu gündelik yaşantısına aktardığını da ilk intiba olarak göstermek ister. Bunun ispatı olarak Ahmet Midhat Efendi ile ilk tanıştığında şu sözleri kayıt altına alınmış olur. "Ben Osmanlıların gerek lisanlarına ve gerek ahlâklarına gayet muhibbim. Kendi hanemde ekseriya alaturka elbise telebbüs ederim. Çocuklarıma fes giydiririm. İkametgâhıma teşrifle beni memnun edersiniz, bu yolda yaptırılmış olan fotoğrafları da size irae eylerim"[632]

Acâyib-i Âlem (1882) romanında, Miss Haft, tam anlamıyla daha önce yazarın Fransız ve İngiliz kadınlarının ahlâkını betimlerken yaptığı karşılaştırmalarda İngiliz kadınlarına atfettiği ahlâk anlayışının vücut bulmuş hâlidir. İlim ve fenne önem vermesi ve dişiliğe ait özelliklerden ve şehvaniyetten uzak oluşu ile bu kadın, ahlâklı ve mutedil tavırlara sahip İngiliz kadınlarını temsil etmektedir. Ahmet Midhat Efendi eserlerinde Fransız kadınlara oranla daha az görünen bu kadınların hemen hepsi yazarın zihnindeki İngiliz kadını imgesine göre çizilmiştir ve birbirine son derece benzer özellikler göstermektedir. İngiliz kadını Miss Haft'a atfedilen iyi ahlâk, zekâ, rasyonalite ve bilime bağlılık bir noktada Tanzimat dönemi aydınlarının zihninde yer alan İngiliz bireyinin imajını[633] yansıtmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin İngiliz kadını imajı da bu doğrultuda çizilerek ahlâklı ve zeki İngiliz kadını tipi umumileşmiştir.

İlk tanıştıkları vakit Miss Haft'ın hâl ve tavırları Osmanlı seyyahları Suphi ve Hicabi'de kadının cinsiyeti bağlamında birtakım kuşku ve muğlak durumlar yaratmıştır. Onun "erkeklerin ak ağa denilen nevine mümasil", "kadınlıktan bîbehre bir şey" "etvâr-ı nisvaniye"den uzak, "kayıtsızlık" içinde, "letaif-i nisvaniyesi" olmayan bir kadın olduğuna inandıklarından onu, şimdiye kadar karşılaştıkları hiçbir kadına benzetemezler. Bu yüzden başlarda onun cinsiyetsiz bir kadın olabileceğine inanırlar. Miss Haft da, sonraları kendini tanımlarken Kremlin sarayında gördüğü imparatoriçe İkinci Katerina'nın erkek kıyafetiyle resmedilmiş bir tablosundan ilham almıştır. Süse ve dış görünüşe önem vermenin ve heves etmenin kadınlara; fünun, maarif ve cesarete sahip olmanın erkeklere ait olarak sunulduğu bir cemiyet hayatında Miss Haft, kendisinin erkeklere benzeyişini gururla karşılamaktadır. Bu

[632] Ahmet Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 195.
[633] Özellikle Yeni Osmanlılar adıyla anılan aydın zümre, "uygarlık modeli" olarak kendilerine İngiliz toplumunu ve insanını örnek almaktadır. İngilizler, Osmanlı erkekleri için birer rol model olarak görülmüş ve "erkeklik, çalışkanlık, irade ve rasyonellik" sembolü olarak bütün olumlu özellikler İngilizlere yüklenmiştir. Buna karşılık Fransız halkı, pasif, zayıf, efemine ve yozlaşmış bir toplum olarak görülmüştür. (Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek- Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat,* çev. Sevim Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 128.)

yüzden Suphi ona iltifat etmek için hem erkeklere ait meziyetlere hem de kadınlığı belirginleştirdiği düşünülen güzelliğe ve şıklığa sahip olduğunu dile getirecektir.

> "-Yalnız elbisesi değil her hâli erkek olan bir imparatoriçe dünyaya gelmiş ise o da Katerina'dır. Ben de onun gibi bir imparatoriçe değil isem de kadınlık mahsusatından olan süslere falanlara hiç hevesim olmayarak erkeklerin mahsusatından olan fünun ve maarifperverlikte ve hatta cür'et ve cesaret-i merdanede benât-ı nev'imden hiçbirisine benzemeyerek erkeklere benzeyişim Katerina'nın bu yoldaki ahvaline müşabihtir. Bari ben de bununla iftihar edeyim."[634]

Miss Haft, doğa bilimleri ve diğer birçok konuda son derece bilgili ve donanımlı bir kadın olduğundan kendisine seyahatte eşlik eden Osmanlı erkeklerini her konuda bilgilendirir. Öğretmen olan babasından özellikle "ilm-i heyet" ve "tarih-i tabii" konusunda öğrendikleri onu dünyayı keşfetmek konusunda teşvik etmiştir. Bir seyyahın ihtiyaç duyacağı bütün malumata sahip olduğundan "Miss Haft'ın irşadâtından"[635] seyahat arkadaşları olan Osmanlılar da çok fazla istifade edecektir. Bu durumda Miss Haft'ın bilgi, malumat anlamında da iktidarı elinde bulundurduğu ve bu konuyla ilgili durumlarda Osmanlı erkeklerini yönlendirdiği sıklıkla romanda vurgulanmaktadır.

Buna ek olarak Miss Haft'ın Osmanlı efendilerine göre daha rasyonel davrandığı görülmektedir. Elizabethgrad şehrindeki kurganları gezerken, Suphi bu mezarların halk tarafından mesken olarak kullanılmasını halkın ölmüş atalarına verdiği değer olarak algılamaktadır. Suphi'nin duygusal ve romantik tavrına karşılık gerçekçi düşünen Miss Haft, bunun birtakım zaruretler sebebiyle gerçekleştiğini söyler. Hatta Suphi'ye gülerek bunun "o civarda ebniye inşasına salih kereste bulunmadığı"[636] için yapılmış olduğunu söylemesi Osmanlı erkeğini alaycı bir tavırla karşıladığını göstermektedir. Suphi ve Hicapi, Miss Haft'ın kurganlar ve onların kültürel değerleri hakkında verdiği bilgiler karşısında büyük bir hayranlık beslemektedir. Seyahat boyunca kadının bilgisine kılavuzluk eden nesneler, seyahat rehberleri ve Rusya haritaları olmuştur. Kadının bilgisi dolayısıyla seyahat arkadaşları onun söylediklerine tâbi olarak itaat ederler. Yolculuk boyunca "dümeni eline alması", "rotayı belirlemesi" onun iktidar ve otoritesinin göstergesi olur.

Miss Haft dünyaya ve insanlara dair fikir edinirken kitaplardan çok kendi gözlemlerine güvendiğini "kitab-ı kâinatı okumayı tercih" ettiğini söyler. Farklı milletler

[634] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, s. 147.
[635] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 239.
[636] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 97.

hakkında yazılan kitapların düşmanlık aşılamaktan başka işlevi olmadığını genellikle yalan yanlış bilgiler verdiğini görmüştür. Bu yüzden kendi duygu ve fikirlerine güvenmek yolunu tutmuştur. Osmanlı beyleriyle seyahat ederken de onlara duyduğu güvenin şahsi tecrübeleri eseri olduğunu dile getirir. Karşısına çıkan Osmanlı seyyahları Suphi ve Hicabi'nin tavır ve davranışları Miss Haft'ta Osmanlılar hakkında olumlu kanaatler oluşturmuştur.

> "Miss- Hâlbuki memâlik-i Osmâniyyeyi seyahat eyledim. (…) Sizler ile refakatim ise beni bütün bütün ikaz eyledi. Hangi milletten hangi erkek olsa güya kadınların letâfet-i nisvâniyyelerinden hissemenden-i zevk ü safâ olmak kendi imtiyazları altında imiş gibi türlü türlü taarruzlara duçar olmak muhakkak iken sizden gördüğüm muamele iki kadından görülen muamelâttan daha afifanedir. Ne kadar hata ettim! Acaba kadınların iffet ve adaba riayetleri erkekler derecesinde midir?"[637]

Miss Haft, bütün insanların birlikte hareket ederek dünyanın kalkınması ve gelişmesi için birlikte çalışması gerektiğine inanır ve insanların arasındaki düşmanlığın acınacak bir durum olduğunu düşünür. Onun bu konu hakkında Osmanlı seyyah dostlarıyla olan bahisleri, onlara da tüm insanlığın kardeş olduğunu hissettirir ve Miss Haft ile kardeş ve kız kardeş gibi olduklarına daha fazla inanırlar. Seyahat boyunca Miss Haft'ın kadınlık meziyetleriyle öne çıkmadığını adeta cinsiyetsiz olduğunu düşündükleri zamanlar çoğunluktadır. Yalnızca Miss Haft ile sohbetleri ve seyahat tecrübeleri devam ederken Suphi'de onun hayat arkadaşı olabilecek en ideal kadın olduğu fikri oluşmuştur. "(…) kadın denilen mahlûk eğer erkek nevine hüsn-i refakat için halk olunmuş ise yekdiğerine küfüvv dahi olmaları lazım gelerek bu halde kendisine küfüvv olabilecek bir kadın dahi ancak Miss Haft olabileceğini düşünmekte... Hayır düşünmekte değil! Belki bu düşünceye tamamıyla mağlup olmakta idi."[638]

Harkov'da gezerken bir Mecusi mabedini gezdiklerinden din konusunda açılan bahiste Miss Haft, Hristiyan toplumların farklı dinden insanlara özellikle Mecusilere taassup içinde davrandıklarını ve onları küçük gördükleri için serbest bir şekilde dinlerini yaşama imkânı bırakmadıklarını söyleyerek kendi toplumunu eleştirir. Bunun üzerine Suphi'nin sualine verdiği cevap kadının İslâm dinine karşı olan tavrını göstermektedir.

[637] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 106.
[638] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 108.

"Suphi- Öyle ise Miss! Devlet-i Aliyyenin edyân-ı saire erbabına verdiği hürriyeti tahsin edersiniz ya?

Miss- Ona ne şüphe! Hem Devlet-i Aliyye bu hürriyeti âleme karşı iftihara medar olsun diye bir sûret-i riyâkârânede vermiyor hem de şimdi vermiş değildir. Mine'l-kadîm ve cidden umumu mesut etmek için vermiştir. Devlet-i Aliyyede kadim olan şeylerin kâffesi muvâfık-ı akl u hikmet ve mutâbık-ı kavânîn-i medeniyettir. Fakat şimdilerde Avrupa ukalâsı akıl öğretelim diye kendi bildiklerini icra için Osmanlılara meydan vermiyorlar da onun için mesâil-i siyâsiyyeyi Arap saçına çeviriyorlar."[639]

Kendisi Protestan mezhebine bağlı bir Hristiyan olan Miss Haft'ın bu düşünceleri, Osmanlı toplumunda dinî taassubun bulunmadığını ve yürürlükte olan hoşgörünün Batılı ve Hristiyan bir birey tarafından takdir edildiğini ortaya koymak için romana yerleştirilmiştir. Miss Haft'ın bilgisi ve görgüsü, İslâm'a gösterdiği sevgi ve saygı Suphi'nin takdirini kazanmış ve kadına bir gönül yakınlığı kurmasına neden olmuştur. Bunun en büyük nedeni de din ve milliyetine gösterdiği muhabbettir. "Suphi Bey İngiliz kızının zaten ilmine, irfanına, gençliğine, hüsnüne, adab ve terbiyesine hayran olduğu hâlde dîn-i İslâm ve Osmâniyye haklarında bu derece muhip olduğunu dahi görünce muhabbeti bir kat daha artmıştı."[640]

Osmanlı kültürü ve İslâm'ın hükümleri hakkında saygısına rağmen bu medeniyette hoşuna gitmeyen ve insan haklarına uymadığı için tereddütle karşıladığı bir konu olan esaret hakkındaki olumsuz fikirleri de Osmanlı dostları tarafından tadil edilecektir. Miss Haft, Osmanlı seyyah arkadaşlarından öğrendikleri karşısında, Rus prensesler gibi kafasındaki cariye ve odalık imgelerini gözden geçirmiştir. Bir cariyenin, Osmanlının soyluluk bakımından üst düzeyde olan paşalarına bile eş olabilmesi Batılılar nezdinde garip karşılanmaktadır. Avrupalıların "müstefrişeler[in], odalıklar[ın] adeta huzûzât-ı nefsâniyyeye birer sermaye ve medar ol[duğunu ve] familyaca hiçbir imtiyazları"[641] bulunmadığını düşündükleri bilinmektedir.

Bu yüzden Miss Haft, Avrupalıların bu konulardaki önyargılı tavırlarına uymamak ve onların yanlışlarını düzeltmek için Osmanlı dostlarından kendi ülkelerinin geleneklerini ve yaşam düzenini öğrenmek ister. Onlar da Osmanlı'daki soyluluk düzenini ve yönetim sistemini anlatırken kendi toplumlarında herhangi bir sosyal sınıfın üstünlüğünün söz konusu olmadığını vurgular. Toplumsal tabakalar arasındaki geçişin ve ekonomik düzenin son derece serbest bir şekilde yapılanmış bulunduğunu belirtirler. Bir esirin de padişahın annesi olup

[639] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 116.
[640] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 117.
[641] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 125.

valide sultan unvanına erişeceğini bunun da soyluluk düzeninde en üst sınıf olduğunu örnek gösterirler.

Miss Haft'ın Osmanlıda esaretin durumu ile ilgili öğrendiği şeyleri seyahat notlarına büyük bir ihtimamla kaydettiği romanın vurgulanması gereken önemli ayrıntılarından biridir. Bu notlar, Osmanlı imajının Batılıların zihninde daha sahih bir hâlde değerlendirilmesi için önemli bir çabadır. Bu yüzden yazar bu kadın seyyahın tuttuğu notlara şarkiyatçılık nokta-i nazarından çok önem verir. Seyahat notlarından Miss Haft'ın Avrupalıları Doğulu milletler hakkında yalan yanlış bilgileri tekrarladıkları için eleştirdiği görülmektedir. Son derece tarafsız ve doğru bilgiler verdiği seyahat notlarını adeta bir Osmanlı gibi yazdığı da daha ziyade esaret hakkında uygulamaları takdir etmesinden ve Osmanlının tavrına hayranlık beslemesinden kaynaklandığı düşünülebilir. "Esaretin bizde olan suret-i derecesi Avrupaca malûm olma[ma]sından dolayı Avrupa'yı o kadar tayip etmişti ki bunu hamiyyet-i Osmâniyyenin tamamına mâlik olan bir Osmanlı dahi yazsa ancak bu kadar yazabilirdi."[642]

Miss Haft'ın okura yansıtılırken öne çıkarılan özelliklerinden birisi de kendisine yapılan cazip evlenme tekliflerine rağmen kendi arzusu ve sunduğu gerekçeler ile evlenmeyi reddetmiş olmasıdır. Ancak onun gönüllü bekârlık hayatı, arzu ettiği ve kafasında tasarladığı evlilik hakkında kendisiyle benzer fikirlere sahip bir Osmanlı erkeği olan Suphi'yle karşılaşması ile sona ermiştir. Önceleri "kayd-ı maaş", "familya vezaifi", "esaret-i zevciyye"[643] gibi gerekçeleri sunarak hürriyetini kısıtlamamak adına evlenmek istemediğini, dünyada seyahat etmek yeni yerler keşfetmek arzusunun kendisi için daha büyük bir saadet kaynağı olduğunu düşünmektedir. Uzun süre bu fikirleri hakkında direten kadın Suphi'ye de bu tavrıyla yaklaşmaktadır.

Miss Haft'ın aşk ve evlilik konusundaki itidalli fikirlerini dinleyen Osmanlı erkeği kendisini onun karşısında aşk duygusuna yenildiği için güçsüz hissedecektir ve yakın arkadaşı tarafından alaya alınmaktan korkacaktır. "Bundan sonra bir İngiliz kızının mağlûbu olarak bu kadar efkâr ve mütâlaât-ı hakîmânemi kendi kendime mi ayaklar altına alacağım?"[644] diyerek çekincelerini dile getirir. Burada, erkeğin duygusal yönünün ağır basmasına karşılık kadının aklî yönünün ön plana çıktığı ve bu konudaki toplumsal yargılar tersine işlediği için erkek utanç duyacaktır. Çünkü toplumun genel inancına göre kadın zayıf erkek güçlü tarafı temsil etmektedir. Bu yüzden Miss Haft, toplumun geneline yayılan bu kalıp yargıları tersine çeviren bir kadın izlenimi taşımaktadır.

[642] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 126.
[643] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 109, 111.
[644] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 122.

Her Batılı kadın gibi aşk konusunda ilk duygu eğitimini okuduğu romanlardan alan Miss Haft, okuduklarında yanıldığını fark edecektir. Romanlarda öğrendiği aşkın tek taraflı ve bencilce olduğu fikrinin yanlış olduğunu Suphi'yle birbirlerini sevdiklerini itiraf ederken dile getirecektir. Daha önceleri romanlarda gördüğü âşık erkeklerin hallerinden yola çıkarak aşk ve sevdaya nefret beslemiştir. Bunun sebebi erkeklerin âşık oldukları kadınlara karşı tutumlarıdır.

> "-İngilizce ve bahusus Fransızca okuduğum birçok romanları kulûb-ı ebnâ-yı beşerin teşrihatı olmak üzere telâkki etmekte idim. Bunlardan ettiğim hulâsaya göre sevda denilen şeye dahi hodkâmlığın derece-i gayesi olmak üzere hükmeylemiştim. Bir âşık yalnız kendi hissiyât-ı âşıkanesine tâbi ve mağlûp olarak hatta 'sen beni sevmezsen dahi ben seni severim' tarzında bir düstura tâbi olur zannındaydım[645] (…) "maşuka denilen kadınlar âşık denilen erkeklerin zevklerine hizmetle mükellef birer mahlûk demek olacaklarından kendimi dahi işte bu bîvâye mahlûklardan gördüğümden aşk ve sevda denilen şeyi şeref-i insaniyetime mugayir görerek nefret ederdim."[646]

İşte tüm bu fikirlerini tadil etmesine vesile olan şey Suphi gibi bir erkeği tanımış olmasıdır. Suphi Miss Haft'ı överken onun "vakar" sahibi bir kadın olması sebebiyle bu hâlinin erkeklerin zevklerine hizmet etmekten onu kurtaracağını söyler. Bu doğrultuda birçok açıdan birbirlerine uygun olduklarını düşünen Suphi ve Miss Haft'ın evlilikleri son derece modern esaslar üzerine kuruludur. Miss Haft'ın Suphi'yle sohbetleri sırasında evlilik hakkında sarfettiği sözler de bu modern evliliği sistemleştirmek adına önemlidir. Bu evlilik, orta sınıfın mütevazı hayatında kanaat ederek yaşayan ve sıradan olanla mutlu olan insanların erdemleriyle şekillenen ailenin mutluluğudur.

> "(…) Bir kadın ile bir erkek izdivaçlarına kadar elbette birer suretle muhafaza-i hayat ediyorlar, her halde yaşıyorlardı. O zamana kadar yaşadıkları halde ondan sonra niçin yaşamasınlar? Eğer izdivaca kadar birisinin maişeti diğerinden ala veyahut edna ise ba'de'l-izdivac iştirak-ı servet ve mesai ile müsavat yaşayarak yine mesut olurlar. Böyle şeylerde asla lazım gelen şey dirlik, düzenlik ve hüsn-i maişet ve ittifak-ı servettir. Yoksa ne kadar milyonerler görülür ki bir dakika oh demeye dahi mütehassir olacak mertebelerde fakirane ve muhtacane yaşarlar. Ne kadar erbab-ı mesai görülür ki karı koca başka başka çalışarak akşam olup da kulübelerinde birleştiler mi? Bütün zamanlarını muhabbet ve safa ile imrar ederler."[647]

[645] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 268.
[646] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 269.
[647] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 312-313.

Miss Haft Londra'ya döndüğünde evlenmek istediği kişiden bahsederken Türk olmasına şaşıran halasına "-"Türk" demekten muradınız nedir? Bu lâfızdan ne anlarsınız?" sorusunu sorar. Halanın verdiği cevaptan onun Türkleri çok aşağı seviyede gördüğünü ve vahşi hayvanlara benzettiği görülmektedir. "-Bu lâfızdan ne mana mı anlayacağım? Dünya yüzünde bahâyim-i müfteriseden hiç de farkları olmayarak yaşamakta bulunan birtakım mahlûkattan birisi olmak manasını anlayacağım!"[648] Halanın kafasındaki Türk imgesini yıkmak ve Suphi hakkında olumlu fikirler meydana getirmek için Miss Haft, şimdiye kadar hiçbir İngiliz'i beğenmeyip evlenmek için layık bulmadığı hâlde bu Türk erkeği ile evlenmek istemesini gerekçe olarak gösterir. Halası esasında bu duruma şaşırdığını ve onun kararını mantıklı bulmadığını söyler. Türkler hakkında söylediği " – (…) şark memleketleri ve şarklılar esrar ile dopdolu yerler ve adamlardır. Bunların bildikleri şeyler bizim ulûm ve fününumuza asla benzemezler! İhtimal ki bu Türk sihir gibi bir sanatla aklını başından almıştır diye de korkuyorum!"[649] sözleri, kadının kafasındaki Türk imgesinin başka bir yönünü göstermektedir. Türkleri hayvandan farksız gören kadın, sihir ve büyü ile meşgul olan bu milletin kendilerinden farklı bir düşünce yapısına sahip olduğu ilim ve fenden uzakta bulunduklarını söyler.

Ahmet Metin ve Şirzad (1892), yazarın Avrupa seyahatinden sonra yazdığı bir romandır ve her anlamda bu seyahatin izlerini taşımaktadır. Hemen hemen Osmanlı toplumuyla aynı modernleşme sürecinden geçen Romanya toplumundan bir ailenin hayatına kadın kahramanının ailesi olması dolayısıyla romanda yer verilmektedir. Bu aile alafranga yetişmiş oğul ve geleneksel zihniyete mensup baba dolayısıyla aynı zamanda nesil çatışmasının temsili olarak sunulmaktadır. İşte Neofari adlı kadın da, bu çatışmanın ortasında yetişmiş ve babanın geri planda kalmasıyla alafranga üvey ağabeyin sorumluluğu altında tamamen Avrupaî usuller doğrultusunda eğitim görmüş ve terbiye edilmiştir.

Babasıyla arasında yaş farkı bulunması nedeniyle alafranga ağabeyinin vesayetinde büyüyen Neofari'nin yetiştiriliş tarzı içinde bulunduğu ortama göre farklıdır. Kızın yetiştirilişinde annesinin hiçbir dahli bulunmaz, anne evin reisi sayılan Stefano'nun batıdan getirdiği süslü ve pahalı kıyafet ve takıların cazibesine kapıldığından onu küstürerek bunları kaybetmez istemez. Dolayısıyla Stefano, Neofari'yi annenin müdahalesine mahal vermeden dilediği şekilde yetiştirir. Batılı moda ve zevklere kapılsa da cehalet ve tutuculuk bakımından eski Moldovalı zihniyetine sahip olan anne, bu şekilde kızının hayatında etkisiz bir figür

[648] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 318.
[649] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 319.

olarak kalır. Gelenekseli temsil eden baba ve annenin etkisiz kalmasıyla Neofari, tamamen toplumuna yabancı ve yozlaşmış bir çocuk olarak yetişir.

Batılı ailelerin yaptığı gibi Neofari, doğar doğmaz sütanneye verilir ve onun tarafından büyütülür. Onun hem Fransızcayı hem de Almancayı mükemmel olarak öğrenmesi gerektiği düşünüldüğünden bunun için Avrupalı dadı ve muallimeler tutulur. Bununla ilgili olarak anne kızıyla tercüman aracılığıyla konuşmak zorunda kalacağı hakkında kaygı duyar. Böylece Neofari, ağabeyin arzusu doğrultusunda geleceğin "salon kadını" olarak yetiştirilir. Doğu Avrupa toplumlarından birinde taşra kökenli zengin bir ailede doğan Neofari, alafranga ağabeyi tarafından beş yaşında eğitimi için Paris'e gönderilir.

> "Daha şimdiden Almancayı, Fransızcayı öğrenmelidir. Hele Fransızcayı! Fransızcayı ki, medeniyet lisanı odur (…) Kibar kadınlar için bu iki lisanı, hele Fransızcayı öğrenmek şarttır. Neofari Moldovan karılarıyla konuşacak değil ki sizin lisanınızı öğrensin. Peşte, Viyana, Berlin, Paris salonlarında parıl parıl parlayacak. Kim bilir kocası hangi büyük senyör olacak."[650]

Erken yaşta babasını kaybeden Neofari, çok küçük yaşından itibaren ağabeyin denetiminde bir eğitim sürecinden geçmiştir. Onun hoppa, şımarık ve etrafındaki kişileri küçük gören hırçın tavrı ağabeyi ve onun eşi tarafından tam bir Batılı gibi hareket ettiği gerekçesiyle göz ardı edilir, hatta çoğu zaman takdir görür ve olumsuz da olsa davranışları sürekli pekiştirilir. Neofari'nin kendi halkının kültürüne yabancılığının ve yozlaşmışlığının sebebi olarak görülen Batılı eğitimi ve terbiyesi, onu kendi toplumunun geleneksel zihniyete sahip halkına uzaklaştırır ve onlar tarafından yadırganır.

Eğitim aldığı Paris'ten "tamamıyla Fransızlaşmış" olarak dönen Neofari, bu hâliyle kendi milleti için "kaybolmuş bir kız" olarak görülmektedir. Buna karşılık "Fransız medeniyeti için tamamıyla kazanılmış bir harika"[651] olur. "Alafranga büyüyen bu çocuğun ne hâl ve tavır peyda eylemekte olduğunu köylülere ve hatta kendi validesine hiç sormayınız. Onlarca pek arsız, yüzsüz, edepsiz, haşarı! Büyüklerin her lakırdısına iştirak eder, ister ki herkes kendisiyle meşgul olsun. (…) Hiç tekdir görmemiş, hiç dayak yememiş. Artık böyle bir çocuk Moldovanlara benzer mi ya? Nemçe çocuğu olmuş kalmış."[652] Halkı tarafından yadırganan Neofari de Romanyalı köylüleri küçük görmektedir. Alafranga aile bireyleri ve Batılı öğretmenleri tarafından yere göğe sığdırılamayan bu kızın her hâli onların gözünde

[650] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 170.
[651] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 175.
[652] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 171.

değer bulmaktadır. Halkı aşağılaması, kendi âdetlerini yadırgaması da onun soyluluğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

> "Fakat çocuğu, Stefano'ya, karısına, muallimesine sorar iseniz güzel cevaplar alırsınız. Pek zeki, pek uyanık, günlerin ayların isimlerini biliyor. Karınca ile ağustos böceğinin ve karga ile tilkinin manzum hikâyelerini Fransızca da tekrar ediyor Almanca da. Avrupa hükümdarlarının isimlerini pek âlâ sayıyor. Tabiatı da ne kadar kibar ya. Mısır unundan mamalayga yapanlara "Hayvan!" diyor. Kendisi Viyana'dan gelme bombonlardan, şokolatolardan başka bir şey yemiyor. Daha dört beş yaşındayken olur olmaz süsü beğenmiyor. Prenses vesselam!"[653]

Toplumuna uzaklaşan ve memleketinde istediği hayatı yaşama şansı olmayan kadın karşısına çıkan alafranga bir Boğdanlı erkeğin evlenme teklifini kabul ederek içinde bulunduğu kısır döngüden çıkmak isteyecektir. Boğdan'a döndükten sonra etrafında alafranga ve arzu ettiği gibi davranışlar sergileyen tek kişi kendisinden yaşça çok büyük olan Akilo Koçogari olduğu için vaktinin çoğunu onunla geçirmektedir. Neofari'nin evliliğe ikna olmasında etkili olan aşk veya sevgiden ziyade kurduğu bir hesaptır. "Akilo'nun yaşlı başlı, dünya görmüş, hâlâ da dünyanın safasını sürmek arzusunda bulunmuş bir adam olması cihetiyle kendisini rahat ettireceği ümidi[yle]"[654] bu evliliğe razı olur.

Ancak kendisinden yaşça epey büyük olan ve farklı bir nesle mensup olan kocası ile hiçbir noktada uyum yakalayamadığından Neofari, kendi ruhunu tatmin edecek bir aşk ve evlilik hayatı bulamaz. Oysa başlarda kocasının yaşının büyük olmasını "şıklık" göstergesi olarak görmekte ve onun gezmiş tozmuş hayatı tanımış tecrübeli bir erkek olmasını meziyet saymaktadır. Buna rağmen zamanla fikirleri değişir.

Akilo ile Neofari'nin ilişkilerinin kopmasına sebep hayata bakış açıları ve beklentilerinin farklı olmasıdır. Neofari gençliği ve güzelliği nedeniyle eğlence âlemlerinde vakit geçirmeyi arzulamasına rağmen kocası gençliğinde yaşadığı eğlence ve sefahat hayatından bıkmıştır ve mutluluğu aile hayatında aramaktadır. Neofari ise önceleri kocasından gün içinde birkaç saat müsaade isteyerek kitap okumakla kendisini oyalasa da, sonunda Viyana'dan Paris'e taşınmaya karar verir. Böylece başlarda seyahat ve diğer eğlenceler ile oyalanan kadın, ruhundaki açlığı tatmin etmek adına alışkın olduğu Paris'in serbest hayatına dalarak başka erkeklerle gönül ilişkileri kurmakta sakınca görmeyecektir.

---

[653] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 171.
[654] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 184.

Neofari'nin davranışlarını denetleyecek ve onu her konuda yönlendirecek bir erkek figürü olarak görülebilecek kişiler olan baba, ağabey veya kocası mevcut durumda işlevsiz kalmıştır. Evlilik içindeki bu muvazenesizlik sebebiyle bir süre sonra Neofari, aile hayatını tamamen terk eder. Kızını yatılı bir okula yerleştirip, kocasından ayrı serbest bir hayat yaşamaya başlayacaktır. Bu süreçte, kocasını da serbest bir evlilik hayatı yaşamaya Fransız tabiriyle "mariage libre" sürdürmeye ikna ve teşvik etmek istemektedir. Bu yüzden kendi gönül eğlencelerinde hür olmak için kocası Akilo'yu da başka kadınlarla ilişki kurmak konusunda yönlendirir. Evliliklerinin "âlâ pariziyen teehhül"[655] olduğunu iddia ederek bu doğrultuda bir yaşam tarzı yaratarak bunu da kocasına telkin etmektedir.

> "Acayip! Gece gündüz baş başa, burun buruna oturacak değiliz ya! Hangi zevç ve zevce böyle yaşar? Bakınız erkekler için de türlü eğlenceler var. (…) Erkekliği de sana ben öğretecek değilim ya? Başka erkekler için şan olan şeyler sana ayıp sayılmazlar ya? Sair kibar zevç ve zevceler nasıl yaşıyorlar, eğleniyorlar ise biz de öyle yaşayalım, eğlenelim, diye kocasına dahi mesela tiyatrolarda bir meşhur aktrisi himaye etmek ve salonlarda sevdiği bir kadının iffetini muhafaza yolunda düellolara bile girişmek gibi şeylere kadar hep erkekliğin kibarlık şanından olduğunu ihtara başladı."[656]

Neofari'nin kötü bir kadın olarak görülmesinin sebeplerinden biri de anne kimliğini yok sayarak hareket etmesidir. İlk doğduğu zamanlar kızıyla adeta "bir oyuncak gibi" ilgilenmesine ve birkaç yıl bu şekilde oyalanmasına rağmen hem sıkıldığı için hem de eğlencesinden onu alıkoyduğu için zamanla kızına gereken değeri vermez. Bu yüzden onu Paris'te yatılı bir okula vererek sorumluluktan kurtulmak ister. Kızları Roza hakkında kocası Akilo onu uyarır ve kızının sağlıklı büyüyebilmesi için ondan bazı isteklerde bulunur. "Allah seni ıslah edinceye kadar var nasıl yaşar isen yaşa. Ama şu biçare masuma ne halde olduğumuzu bildirmemek için güya biz dahi seninle karı koca imişiz de zavallı çocuğun annesi babası imişiz gibi göster, mektuplarını ona göre yaz, aralıkta bir vaktin olursa pansiyona uğrayıp görüş. Büyüyüp aklını fikrini toplayıncaya kadar esrar-ı mayubumuze vakıf olmasın."[657] Karısı Neofari'nin uslanmasından ve nefsini ıslah etmesinden umudunu kestiğinden hiç olmazsa kızını kurtarmak için çaba göstermektedir. Neofari'nin anneliği bir hiç hükmünde kalırken, ancak bu şekilde kocasının ricası ile kızını nadiren ziyaret etmektedir.

[655] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 191.
[656] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 181-182.
[657] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 202.

Neofari, deniz seyahati sırasında Ahmet Metin ile tanıştığı zaman tamamen kadınlık erdemlerine ve ahlâkına uygun davranmayan, aykırı bir kadın olarak görünmekte ve doğru yola sevk edilmesi gereken bir kadın izlenimi taşımaktadır. Gemi yolculuğu hevesine düştüğünde kendisini insanlara Madam Koçogano adıyla farklı bir kimlikle tanıtmakta ve Nikolso adlı gayrimeşru sevgilisiyle evliymiş gibi göstermektedir. Bu yüzden Neofari'nin aile yapısına vakıf olan Ahmet Metin, bu ailenin Batılı ailenin çöküşünün sembolü olduğunu düşünmektedir. Roman, Batı toplumunda ailenin çöküşünü kadın iffetsizliği ile bağlantı kurarak anlatmaktadır. Ahmet Metin'in Neofari'ye sunduğu ideal aile modeli, kadını muhatap aldığı için kadınların uyması gereken davranış modellerine göre inşa edilmiştir.

> "Şimdi siz Şarklı ve Müslüman bir familya suretinde müteşekkil olsanız bakınız nasıl olur idiniz? Zevciniz ile, çocuklarınız ile bir konakta müctemi bulunur idiniz. Kocanızın bir veya birkaç kadın daha tezevvüç etmeyeceğinizden emin bulunur idiniz. Zira yaşça o size galip ve gençlik ve hüsnce sair pek çok kadınlara faiksiniz. Yekdiğerinize bihakkın zevç ve zevce olabildiğiniz müddet bu saadet ile mesut olur idiniz. O eyyam-ı mesudenin semeratı olarak erkek kız bir hayli çocuk tevlit eylemiş bulunur idiniz. Badehu seneler geçerek gayret-i sırfe-i zevciyeye fütur tari olmaya başladığı zaman yeniden yeniye bir evlat muhabbeti ve onların terbiyesi gayreti sizin için bir devr-i cedid-i saadet teşkil eyler idi. Derken bunlardan erkeklerin tahsildeki terakkiyatı ve mesail-i mahsusalarındaki galebatı sizi kûşe-i istirahatte mesrur eylediği gibi kızlarınızın tezevvücüyle hazır yetiştirilmiş evlat demek olan damatlar inzimamı bahtiyarlığınızı artırır idi. Bunlara gelinleriniz dahi munzam olur idi. Sizin nevcivanlık âleminizin bunlara intikalini görerek evan-ı nevcivanînin teceddüd-i hatıratı ile mütelezziz olur idiniz. Nihayet fazilet-i pirî son tezyinatınızın yerine geçer idi. Efrad-ı aile duanızdan teberrük ederek sizi mukaddes birer vücut olmak üzere hıfzederler idi. İşte bu hâl ile ömr-i beşerin müsait olabileceği mertebe-i kemale varıp nihayet bu dünyadan el çektikten sonra yâd ve tezkârınız dahi nice zamanlar sizi andıragider idi. Şu âlem-i imkânda insanlık için bundan başka mesudiyet mutasavver ise söyleyiniz de onu tahayyül ve tasavvur eyleyelim madam!"[658]

Yazarın sözcüsü olan Ahmet Metin'in kanaatine göre Neofari'nin içinde bulunduğu durum kendisinin sorumlusu olarak görülen kocasının vasıfsızlığından ve kadını çekip çevirememesinden ileri gelmektedir. Bu yüzden bilgisi ve görgüsü ile takdir ettiği kadının ahlâken de makbul olması ve tam anlamıyla mükemmelliğe erişmesi mümkün görünmemektedir. Kadının ahlâkından ve davranışlarının istikametinden erkeğin sorumlu olması bir noktada kadının kötü biri olarak görülmesine değil, acınacak bir kişi olarak

[658] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 715.

görülmesine neden olmaktadır. "Yazık ki şu güzel kadın bir merd-i kâmilin eline düşmemiştir. En mükemmel bir kadın olabilecek iken o mükemmeliyete bir suret-i makusede vasıl olmuştur."[659]

Ahmet Metin'in bu düşüncelerine karşılık Neofari de nefsindeki eksiklikleri ve hataları fark ederek gurur ve kibrinden uzaklaşma gereği duymuştur. Osmanlı erkeğinin bilgisinden ve ahlâkının doğruluğundan etkilenerek kendi kendisini eleştirip doğru olanı görme imkânı bulacak ve kişiliğini geliştirmiş olacaktır. "-Şu genç Osmanlı ile mülaki olduğum güne kadar ben de kendimi bir şey zannetmekte idim. İlim ve irfanımın da noksanından haberdar olmayıp neden bahsedilse bigâne görünmem zanneder idim. Meğer ne kadar hata ediyor imişim! Bu hatamı Ahmet Metin'in irfan-ı bî-nihayesi bana anlattı."[660]

Bu doğrultuda olarak kadının hemen her konuda güçsüz olduğundan, mazi ve gelecek hakkında muhakeme yapacak fikir ve tutumlara sahip olmadıklarından bahsedilmektedir. Bu durum karşısında Neofari hayıflanırken ve kadınların mağduriyetlerinden dem vururken Ahmet Metin bu fikirleri savunmakta, kadınların bu durumundan ve fikrî olarak güçsüzlüklerinden ötürü hiçbir zaman toplumda iktidar ve idareyi elde edemediklerini dile getirmektedir. Toplumlarda kurulmuş olan patriyarkanın savunusunu yapan ve bunu kadınların idaresizliği ve güçsüzlüğüyle gerekçelendiren Ahmet Metin, bunları söylemek için de Neofari'nin durumundan yola çıkmaktadır.

Bu duruma karşılık olarak kadınların toplumdaki bu geri plana itilişine karşı çıkanlar olmuş ve eşitlik arayışına girişilmiş olsa da ortaya çıkan kanun ve hükümlerin durumu düzeltemediği düşünülmektedir. Bu yüzden erkek egemenliği toplumda geçerliliğini korumuştur. Bu durum, Ahmet Metin sözcü tutularak romanda dile getirilmekte ve savunulmaktadır. Kadınların, her türlü eyleminin denetleyicisi ve bununla bağlantılı olarak sorumlusu erkekler olarak gösterilmektedir.

> "Kadınlar böyle mazi ve müstakbel hakkında âciz olmakla daima ziyanlı çıkacaklarına göre bunca şerayi, bunca kavanin kadınlar için, bu babda bir gûne çare-i selamet gösterememiş midir? Hayır! Göstermiştir. Onların zimam-ı idaresini erkeklerin yed-i himmet ve hüsn-i idarelerine tevdi eylemiştir. Bu halde bir kadının nik ü bed-i ahvalinden dolayı en evvel erkeklerin mesul olmaları lazım gelmiştir. Mesela "Şu kadın niçin zengin olmamış da fakir bulunuyor?" diye bir kadın muahaze olunamaz. Zira o kadını zengin edecek olan şey, gerek ticaret ve gerek sanayi

[659] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 356.
[660] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 357.

yollarında ve gerekse siyaset ve askerlik vadilerinde sarf olunacak himmet-i merdane olup kadında ise himmet-i merdane maksud olmadığından onlardan bu mesuliyet bittabi mündefi olmuştur."[661]

Bu yüzden hayatında yaptığı hatalar nedeniyle Neofari'yi kabahatli olarak görmesine rağmen onun bütün eylemlerinin mesuliyetini kocasına yüklemektedir. İlk sorumluluk kocaya aitken ondan sonraki mesul kişiler de onun kadınlık zaaflarından faydalanan ve namusuna taarruz eden diğer erkeklerdir. Ahmet Metin, böyle düşünmekle beraber Neofari'nin namus ve iffet yönünden kabahatli olarak görüldüğü kamu vicdanı önünde de onu aklamak için çaba harcar. Gazetelerin dedikodu sütunlarında Neofari'nin hayat hikâyesi ve aşk maceraları anlatıldığı için halk nazarında olumsuz bir kadın olarak görülmesi nedeniyle Ahmet Metin, gazete müdürleri ile görüşerek onlardan kabahati Neofari'nin sevgilisine yükleyen ve onu aklayıp himaye eden metinler yayımlamalarını rica edecektir. Böylece Neofari, halk nazarında itibarını geri kazanacaktır.

Neofari eğitimi, kültürü, bilgisi ile kusursuz bir kadındır, ancak ahlâken takdir edilmeyecek davranışlar göstermiştir. Ahmet Metin onun bu hâlini anlayıp kadının ahlâkını düzeltmek için girişimlerde bulunur, onun iyi ahlâklı ve ideal bir kadın olması için çabalar. Neofari'nin ahlâk eğitimi, yolculuk esnasında Ahmet Metin'in anlattığı hikâyelerle gerçekleşen ruh terbiyesiyle olur. Seyahatleri sırasında Ahmet Metin'in Neofari'ye aktardığı tarihi, hikemi, mitolojik hikâyelerin tümü bir ibret dersi vermek için anlatılması tasarlanmış, ahlâkî bir çıkarımı olan hikâyelerdir. Bu doğrultuda ideal kadın tarifinde sembol olarak kullanılan tanrıçalar Venüs ve Minerva bu romanda da kadın ahlâkı bakımından örnek olarak sunulmaktadır. İffet ve ismet sembolü Yunan tanrıçası Minerva, güzellik ve şehvet tanrıçası olan Venüs'e üstün görülmüştür. Venüs'ün hikâyesini anlatırken bir kadının sahip olması gereken meziyetlerin güzellik ve dış görünüşündeki letafet olmadığını belirtir. Kadının sahip olması gereken erdemler "iffet ve aile sevdası"dır.

"(…) kadın denilen mahlûkun en makbulu mutlaka en güzel olandır itikat olunmamalıdır. Bilakis en güzel kadın bütün nev-i ricalin matmah-ı nazarı olacağından bir de o kadının hilkatinde iffet ve tebaeten aile sevdasında ismet bulunmaz ise kemal-i hüsn ü cemali kocası için inayet ve nimet olamayıp bilakis nikmet ve nekbet hükmünü almış olur. Kadın kısmının en büyük medar-ı makbuliyeti ırzı, iffeti, ismeti olmalıdır ki bu meziyetler ile orta halli güzel olan bir kadın Venüs kadar güzel olan iffetsizlerden bile âli olur."[662]

[661] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 465.
[662] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 310-311.

Ahmet Metin, Neofari'nin kabahatlerini öğrendikten sonra kadının nefsinin ıslah edilmesi uğrunda çabalamakta ve kadına aile hayatı içinde annelik ve eş olma rol ve sorumluluklarını hatırlatarak, kocasının "kocalık hukukuna" saygı göstermesi gerektiğini telkin etmektedir. Bu nasihatler ve gördüğü ahlâk dersleri, Ahmet Metin ile sohbetleri, genç kadının nefsini ıslah etmesi için vesile olacaktır. Sonunda yaşadığı hayattan pişmanlık duyan kadın ailesi olan eşi ve çocuğunun yanında yaşamaya karar verir. Ancak evine dönerken yolda yanlışlıkla düştüğü nehirde boğularak ölecektir. Kabahatlerini düzeltmiş görünmesine rağmen, yazarın adaletinden nasibini alan kadın katil olarak görüldüğünden bu suçu bağışlanmaz. Denizde boğularak ölmesine sebep olduğu İtalyan gemi çalışanı gibi suda boğularak vefat eder. Cezanın amel cinsinden olması fikrine uygun olarak roman kahramanı eser sonunda cezalandırılmış olur.

Neofari'nin güzelliğine ve zekâsına olan mağruriyeti, Ahmet Metin'in maiyetinde çalışan Rum hizmetçiye karşı kıskançlık ve haset beslemesine neden olur. Hem Vasiliki'nin güzelliği hem de efendisi Ahmet Metin'in ona olan ilgisi bunun sebebidir. Bu kıskançlık uğrunda onu öldürme planları yapacak ve bu uğurda başka kişinin ölümüne sebep olarak hiçbir zaman affedilmeyeceği bir kabahat işleyecektir. Onun Ahmet Metin'in odalığı, "müstefreşesi" olduğuna dair Neofari'de oluşan yanılgı Avrupa toplumlarının zihnindeki Doğu telakkisinden ileri gelmektedir. Romanda yer alan tabirle "Şarklıların haremleri, odalıkları hakkında Avrupa hezeyan-nüvisanının kitaplara doldurdukları ekazib dahi [kadının] zihnine dolmuş[tur]".[663]

Romanda Neofari'nin hayatını uzun bir kitap bölümü hâlinde yazan romancının kadın hakkındaki genel kanaati özet hâlinde şu şekilde sunulmaktadır. Anlatıcı yazarın ağzından anlatılan bu kısımda okur uyarılmakta ve kadın hakkında peşin hükümler verilmemesi gerektiği söylenmektedir. Yaptığı yanlış eylemler ve kötü davranışları talihinin isabetsizliğine dayandırılmakta ve kendisine uygun bir evlilik hayatı yaşamaması sebebiyle bu duruma düştüğü burada da vurgulanmaktadır.

> "(…) asıl ismi Madam Neofari Koçagari olan o güzel, nazik, latif, terbiyeli kadının tarih-i hususîsi şundan ibaret olup vakıa yine hikâye eylediğimiz hususiyat-ı ahvalinde son dereceye kadar ihtisar ve icmali iltizam eylemiş isek de, karilerimiz bu kadının nasıl bir afet olduğunu bu hikâye-i muhtasaradan dahi elbette istihraç edebilirler. Fakat kendi hakkında verecekleri hükümde hata etmemelerini de arzu eyleriz. Bu kadında seyyiatın kâffesi ma-ziyadetin mevcut ise de, ilim ve

[663] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 429.

irfanına da hiç diyecek olmadığını karilerimizin kabul etmeleri arzusundayız. Kadının en büyük kusuru, daima su'-i karine düçar olmasından ibarettir. Kocası da ne sinnen, ne fikren, ne irfanen kendisine küfüv değil imiş. Yoksa bir hüsn-i karine tesadüf eylemiş olsa idi kadın kendisini yine kendi vicdanı nazarında bazen kerih görecek derecelerdeki bakıye-i insafıyla yine yola gelebilir idi."[664]

Neofari gibi Avrupaî yaşantının neden olduğu yozlaşmanın esiri bir diğer kadın kahraman da Jijik olur. Ahmet Midhat Efendi'nin eserin mukaddimesi mahiyetindeki kısa "İfade" yazısında bahsettiği gibi *Ana Kız* (1893), *Avrupa'da Bir Cevelan* (1890) eserinden sonra yazdığı yani bizzat Avrupa'yı kendisi müşahede ettikten sonra bu toplumun hayatını hikâye ettiği bir eserdir. Bu anlamda *Ana Kız*'da bahsi geçen kadınların hayatları, yazarın Avrupa'yı gördükten sonra kendisinde oluşan fikirler ve kanaatler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu seyahatinden önce de yazar, Avrupa'da özellikle Fransa ve Paris'te geçen eserlerinde, bu toplum halklarından bahsetmiştir. Buralarda hususiyetle üstünde durduğu nokta, Avrupa'da teknik ve maddî alanda ilerleme ve gelişme yaşanmasına karşılık ahlâkî ve manevî bir tedenninin söz konusu olduğudur.

Ana Kız hikâyesi de yine özellikle Avrupa toplumu kadınlarının ahlâkı üzerinden şekillenmiş ve Fransa halkının yaşantısını birinci elden gözlemleyen yazarın zihin ve hayal gücünün ürünü olması itibariyle eserde kadınların hayatlarına dair çok daha canlı ve müşahhas detaylara ulaşılmıştır. *Ana Kız*'ın "ifade-i mahsusasında" eserin yazılış sebebi şu şekilde ifade edilmektedir.

"(…) maksadım (…) Cevelân nam seyahatnamemde tafsil etmiş olduğum vechle Avrupa'nın enzar-ı hayretimizi kamaştıran terakkiyat-ı maddiyesine mukabil ahlâk-ı İslâmiye ve Osmaniye'nin gayretkeşi olanların kemal-i dehşetle telâkki etmeleri lâzım gelen terakkiyat-ı makûsesi ne gibi fecayi'e meydan açtığı hakkında bir misal daha göstermektir. Bu misalin ulüvv-i ahlâk nokta-i nazarından nasıl telâkki edilmesi lâzım gelirse karilerim tarafından öyle telâkki edileceğini ümit etmek benim için kâfidir."[665]

Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi eser, Fransız halkının ahlâkî vaziyeti üzerine odaklanmakla beraber bunu daha ziyade kadınların hayatı üzerinden şekillendirmektedir. Eserde farklı sınıftan insanların hayatlarının kimi zaman iç içe geçmiş hikâyesi görülmektedir.

[664] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 209.
[665] Ahmet Midhat Efendi, "Ana Kız", *Letaif-i Rivayat*, s. 823.

Ana Kız adlı hikâye, fakirlik ve kadın ahlâkı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaç edinen bir eserdir. Maişet derdi bazı zamanlarda kadınlarda ahlâkî düşüklüğe neden olduğundan burada da geçim derdine düşen kadınlar üzerinden bu durum değerlendirilmektedir.

Hikâyede, bir ailenin üç farklı nesilden kadınlarının hayatı işlenmektedir. Sonradan Jijik lakabını alacak Anjelik, anne ve babasının gayretleri, kurabiye yapıp satarak işbirliği hâlinde çalışmaları ile kazandıkları parayla okutulur. Bu çift, doğan kızlarını kibar sınıftan insanlar gibi Paris civarındaki köylerden birine sütanne eline vermişler ve maddi durumları uygun düşmese de çabalayarak kızlarının eğitimini yatılı okullarda devam ettirmişlerdir. Anjelik'i "hiç olmaz ise Paris'in esnaf takımı kızları" kadar okutmak hevesine düşmüşlerdir.

Sütanne elinde büyüyen ve annesinden uzakta yatılı mekteplerde yetişen Jijik, ailesinin kendisine harcadıkları emeklere saygı duymayacak kadar bencil ve onlara karşı soğuk bir tavır takınmaktadır. Bu yüzden onun, yetişme tarzının yanlışlığı nedeniyle yanlış yola saptığı tespit edilmektedir. "Anaya babaya tazim âlâ, ama hâl-i tufuliyetinde anasını babasını görmeyerek köylü süt valideler kucağında büyüyen ve ondan sonra mekteplere giren çocuklar ana baba muhabbetini yüreklerinde bulmuyorlar ki ona göre tazim ve tekrimde bulunsunlar."[666] Bu durumdan anlaşıldığı üzere kızları hiçbir şekilde anne ve babanın gözetiminde terbiye ve tahsil edilmemiştir. Bu yüzden Anjelik ailesinden tamamen farklı bir zihniyet yapısına ve ahlâk anlayışına tâbi olmuştur.

Eşinin vefatıyla geçim derdine düşen anne Germaine, kızına birlikte çalışarak geçimlerini sağlamayı tavsiye edecektir. "Ciğerparem, baş başa verip çalışır isek geçinmeyecek ne başımız var, dedi ise de ne yolda çalışacaklarını tayin edemediği gibi şu "çalışır isek" sözüyle kızının gayretini tahrik eylemiş olacağına, bilâkis endişesini tahrik eylemiş oldu."[667] Bu endişenin kaynağı, annesinin çalışma önerisinin tamamen Anjelik'in hayattan beklentisiyle çatışmasıdır. Annenin çalışmaktan kastı alt sınıftan kadınların yaptığı basit işler olduğundan bu sözü duymak onda kaygı uyandırır. "Öyle kurabiyecilik, ütücülük, falancılık ile çalışmak nerede, Matmazel Anjelik nerede?.."[668] Paris'te mektep tahsili gören kızla "köylü aklına" sahip annenin hayattan ve para kazanmaktan beklentileri tamamen farklıdır ve bu yüzden çalışmak konusunda anne ve kızı arasında çatışmalar doğmaktadır. Bu çatışmalar, Anjelik'in başına buyruk hareket etmesine de sebep olacaktır.

Anjelik'in arzu ettiği hayata ulaşmasında engel olan şey, "drahoma" olarak sunulmaktadır. Onun amacı, zengin bir erkekle evlenerek refaha ermek olduğundan "yüz elli,

[666] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 836.
[667] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 826.
[668] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 826.

iki yüz bin frankçık drahoma"sının olmaması onu hayallerinden alıkoymaktadır. Ama sonunda hayaline kavuşan Anjelik "bila-cihaz" olarak kendisinin güzelliğine hayran olan "Pol Landre" adında bir borsacıyla evlenir. Eğitim görmesine rağmen meslek hayatına atılmak yerine Paris'in eğlence âlemlerinde boy gösteren Jijik, zengin olma hevesi ile bir evlilik yapar ve Luiz adında bir kızı olur.

Anjelik'in "Madam Landre'likten Jijik'liğe" uzanan serüvenini tamamen bir "ahlâkî sükût" olarak okumak mümkündür. Üç senelik evliliğinin ardından kocasının vefatıyla dul kalan kadın, daha kocası hayattayken tutturduğu "maişet-i heva-perestanesine"[669] daha da şiddet verir. Anne Germaine Valide ve torun Luiz'in "namuslu ve fakir" hayatları bir kenara; Jijik düşük ahlâklı ve yozlaşmış Fransız kadını olarak temsil edilmektedir.

Bu kadının başından geçenler eserde "Jijik-Bir Numune-yi Hayâ" başlığıyla anlatılmakta ve onun ahlâksızlığı bir kamusal alan etkinliği olan velospit yarışlarıyla ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Bu hususta Avrupa'da kadınların kamusal alandaki varlıkları ve etkinlikleri konusuna değinilir ve bu konuda bir aşırılık görüldüğü vurgulanmaktadır. Durumu Osmanlı okuruna aktarırken kadınlar ve erkekler tarafından velospit seyahati yapıldığını vurgulamak isteyen anlatıcının bu gayreti, okurları için tanıdık olmayan bu durumun yadırganacağı ihtimalinden doğmaktadır. Bu yüzden önce Avrupa'da kadınların, kamusal alanların hemen hepsinde erkeklerle beraber serbestçe varlık gösterdiklerine dikkat çekmektedir. Hatta en uç örnek olan idam törenlerinde ve bunun öncesinde yapılan mahkemelerde bile duruma uygun olmasa da renkli kıyafetleriyle kadınlar boy göstermektedir.

> "Avrupa'da ve hususiyle Paris'te kadınsız hiçbir iş görülmez. Her ne maksatla olursa olsun bir içtima-i umumî vukua geldi mi mutlaka kadınlar dahi iştirak edecekler. Ama bir caninin muhakemesi hatta o caninin idamı gibi tabayi'-i haseneye hiç de hoş gelmeyecek şeyler için imiş. Kadınlar rengarenk kelebekler-asa o temaşa-yı kabih ve müthişe dahi koşup hisselerini almaya şitab ederler."[670]

Bu şekilde okurlarını Avrupa'da kamusal alanda kadınların görünürlük kazanmasına ve varlık göstermesine alıştırmış ve durumu yadırgamalarını önlemiş olur. İşte bu doğrultuda *Ana Kız* hikâyesinde bahsedilen o zamanlar velospit denilen bisiklet oyunları üzerinden

[669] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 828.
[670] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 829.

kadınların kamusal alandaki varlığı, davranışları ve ahlâkî durumları değerlendirilir. Velospit aletinin kullanım alanını değiştiren, o devirde insanlar arasında tüketime ve modaya yön veren kişi hikâyenin kahramanı Jijik olmuştur. Tüketim düşkünü ve müsrif bir kadın olarak öne çıkan Jijik, toplum hayatında yaptığı harcamalarla, modaya yön vermesiyle konuşulur hâle gelmiştir.

> "Karıyı yalnız para âşıkı da zannetmemeli. Jijik gerçekten hovarda bir şey! Hovardalığın birinci şiarı olan israf ve ibzalde son dereceye varır. Bugün Jijik'in eline beş yüz frank geçse yarın bir parası kalmaz. Aşinalarından aldığı paraları yine aşinalarına sarf eder. Hanesinde her akşam ziyafet olur. Şampanyalar su yerine sarf olunur."[671]
>
> "Modayı o ana kadar hangi dereceye vardırmış ise başkalarının dahi o dereceye takarrüp eylemekte olduğunu görünce kendisi bu terakki şehrahında ale'l-amya birkaç hatve daha atarak diğerlerini yine geride bırakır."[672]
>
> "Moda hususunda Jijik ashab-ı hükümdendir. Sekiz yüz franga bir kat elbise yaptırıp sekiz defa giymeksizin onu seksen franga satarak dokuz yüz franga bir tanesini daha yaptırır. Tiyatrolarda herkesin durbin-i dikkati Jijik'in locasına müteveccihtir. Onun süsünü, onun cemalini temaşa ederler."[673]

Kadınlara biçilen roller ve onlara verilen sıfatlar ilahi bir dayanakla şekillendirilirken, kadınların "duhter-i pakize-ahter", "zevce-i muhaddara", "valide-i müşfika" olarak yaratıldığı ve hayatlarında sırasıyla bu hasletleri kazanmaları gerektiği vurgulanır. Bu yüzden Fransa ve özellikle Paris'in kamusal alanlarında ve eğlence âlemlerinde görülen kadınların bu özellikleri taşımadıkları için Osmanlı zihniyetine göre kadınlık vasfına uygun görülmedikleri düşünülmektedir.

Avrupa toplumunda görülen ahlâksızlık ve hayâsızlığın boyutunu anlatmak için romancı, Osmanlı okurunun çoğunun vakıf olduğu eğlence âlemleri ile Avrupa usullerini kıyaslama yoluna gider. Gayrimüslim vatandaşların balo ve karnavallarının Avrupa'dakiler yanında daha masum kaldığını belirtmektedir. "Karnaval mevsiminde Beyoğlu ve Galata hayâsızlarının yüzleri kapalı olarak yaptıkları serbazlıkların hemen aynını Paris'in hayâsız takımı yüzleri açık olarak dahi yaparlar."[674] Velospit yarışına katılan kadınların bu hâlinin

[671] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 831
[672] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 832.
[673] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 831.
[674] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 829.

tamamen erkeklere kendini beğendirmekten ibaret olduğunu anlatan romancı, bu hususta kendi ifadeleriyle kadın cinsini aşağılamaktan geri durmamaktadır.

> "(…) bu usul-i acibeye meydan açan hâlin, gayretin neden ibaret olduğunu düşünmek ister misiniz? (…) Erkeklere yaranmaktan ibarettir. Kâr ve kesbleri böyle erkeklerin enzar-ı rağbetlerini isticlab esası üzerine mübtenî bulunan esafil-i nisvan ne zaman bu yolda yeni bir şey icad ederler ise âlemde zevk ve safaları onlara perestişten ibaret bulunan sefahat-perveran-ı merdan hemen kapılıverdiklerinden ismet ve iffet cihetinden o esafile müşabehetleri bulunmayan madamlar dahi bu hâlleri taklit etmeyince erkeklere yaranamayacaklarını, kendilerini beğendiremeyeceklerini, gözlerine giremeyeceklerini bi't-tahayyül onlara peyrev olurlar."[675]

Jijik'in kötü bir kadın olduğunu asıl öne çıkaran unsur, annesinin zor zamanında ona yardım etmemesi ve ondan kaçmasıdır. Annesine sokak ortasında çok zor durumda ve yardıma muhtaç bir hâlde tesadüfen rastladığında yanındaki sevgilisine fark ettirmeden hızlıca uzaklaşır. Bu yüzden Jijik'in akıbeti diğer kötü ve ahlâksız kahramanlar gibi cezalandırılmak olur, sonunda hastalığa yakalanır ve sokaklara düşer. Âşıklarından biri yüzünden kendisine bulaşan bir zührevi hastalık ve tam anlamıyla gerçekleştirilemeyen tedavi nedeniyle yüzünün bazı uzuvları zarar görmüş ve gençliğindeki güzelliğini kaybetmiştir. Kendi annesinin yardım ihtiyacını görmezden geldiği ve yok saydığı gibi kendi kızı da onu, fakir ve yardıma muhtaç bir hâlde gördüğünde görmezden gelir. Jijik'in sefih bir yaşam tarzı seçmesine karşılık anneanne ve torun namuslu ve iyi ahlâklı olmaları sebebiyle Baron Karnial ve ailesi tarafından himaye ve ihya edileceklerdir. Luiz, iyi bir evlilik yapar ve mutlu bir hayat sürdürür.

Eserde Jijik'in annesi Germaine ile babası Michelle Nardic'in evliliklerini hikâye ederken dahi anlatıcı Paris kadınlarının beğenilmeyen huy ve davranışlara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden erkek, evlenmek için Lyon'daki köyüne giderek orada beğendiği kızla evlenmiş ve onunla Paris'e gelmiştir. "(…) Mişel Nardik koca Paris şehrinde hâl ve şanı beğenilebilecek hiçbir kız bulamadığından köyüne kadar gelmiş ve köyde o zaman gürbüzcesine melâhat-i dihkananesiyle bütün delikanlıların matmah-ı nazarı olan Matmazel Jermen'i bi't-tezevvüç Paris'e getirmiş idi."[676] Bu evliliğin ilk zamanlarında yaşanan sıkıntı köylülük ve şehirlilik ekseninde olmuş ve kadın kocasının kılığından kıyafetinden kendi tabiriyle "Paris dandinisi" oluşundan alaycı bir şekilde bahseder olmuştur.

---

[675] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 831.
[676] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 825.

Germaine Valide, çoğu kişinin aksine dindarlığı ile öne çıkan bir kadındır. Bu kadın, Fransa'da çoğu insan tarafından ötelenen ve bir kenara atılan din ve diyanet hakkındaki saygı ve sevgiyi hâlâ yaşıyor olması itibariyle diğer insanlardan ayrılmaktadır. Kendisini geçindirecek birkaç kuruş kazanmak bile onun için Cenabı Hakka şükretme sebebidir. Ahlâkî doğruluk, namus ve iffete düşkünlük ve kanaatkârlık anlamında modern Avrupa toplumlarında örneği az görülen bir kadın olan Germaine, böyle bir kadının gerçek hayattaki varlığı konusunda da anlatıcı yazarı tereddüde düşürecektir. Bunu ifade ettiği gibi sadece kendi muhayyilesinde var ettiği bir roman kahramanı olarak kalabilme ihtimalini düşündürecektir.

> "Böyle bir memlekette eltaf-ı celile-i sübhaniyesinden dolayı ihtisasat-ı minnettarane ile Cenab-ı Rabbü'l-âlemîne teşekkür edecek Jermen Valideler pek nadir bulunurlar. (…) İhtimal ki Luiz'in büyük validesi Jermen Valide dahi yalnız efkâr-ı şairanesini roman vadisinde tasvir eyleyen bir muharririn hayalhanesinde mevcut olup hakikatte mevcudiyet-i hakikiyeden baiddir."[677]

Mesail-i Muğlaka (1898) romanında yer alan Fransız kadınlar, yazarın diğer romanlarında görülen Fransız kadın kahramanlarıyla benzerlik göstermektedir. Bunlardan biri olan Madam de Rose Bouton, serbest bir kadındır. Madam, düşük ahlâklı ve demi-monde bir Fransız kadını kişiliğinde çizilir. Romanda ona Osmanlı öğrenci genci Abdullah Nahifi ile olan ilişkisi dolayısıyla yer verilmiştir.

Madam Rose de Bouton'un şahsında, uzun uzun tasvir edilerek anlatılan "Paris'in o yeni akıllı yosmaları"[678] olarak adlandırılan yeni nesil ahlâksız ve hovarda Fransız kadını temsil edilmektedir. Bu kadınların en başta gelen özelliği "kadınlık için tabiatın esasen tarh etmiş olduğu bu teklif-i yegâne[yi]"[679] yani anneliği reddetmeleri ve çocuk doğurmamalarıdır. Bu durum romanda, milletinin nüfusunu azaltacağı için vatan hainliği olarak vasıflandırılmaktadır.

Madam Bouton, son derece güzel bir kadın olarak betimlenmesine rağmen ahlâkındaki düşüklük ve dinden uzaklaşmış bir hayat tarzı yaşaması nedeniyle değersiz bir kadın olarak düşünülmektedir. Daha *Mesail-i Muğlaka* romanının başında yazar, Emile Zola'nın Paris isimli romanından bir örneği alıntılayarak Batılı ailedeki yozlaşmayı kadınların tavır ve

[677] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 825.
[678] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 14.
[679] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 14.

davranışları üzerinden anlatmaktadır. Burada kadınlar serbest gönül ilişkileri, evlilikte kocalarına karşı gösterdikleri sadakatsizlik nedeniyle aile hukukuna riayet etmemeleri, annelik rollerini hiçe sayarak kendi âşıkları ile kızlarını evlendirmeye teşebbüs etmeleri gibi örnek olaylar üzerinden olumsuz bir portre ile yansıtılmaktadır. Yazarın şahsi görüşleri de bu doğrultuda şekillenmiş ve zengin sınıfın dinden ve ahlâkî doğruluktan uzaklaşarak yozlaştığını düşünmüştür. Madam Rose de Bouton ve ailesi etrafında şekillenen olaylar da buna göre geliştirilmiştir.

> "Bizim Madame De Rose Bouton pek güzel olmakla beraber pek aşüfte hâldir. Âdeta şiftedir. Boyunu posunu, tenâsüb-i endâmını, kaşını, gözünü bahusus merdane sakalını, bıyığını gözüne kestirdiği erkeklere öyle bir bakış ile bakar ki hâl ve şanı yukarıki fıkrada bir nebze beyan olunan bizim gibi cür'etsiz şarklılar nevinden bir erkek hecemât-ı nazariyenin o derecesine tâb-âver-i mukavemet olamayarak mağlûbane, mahcubane gözlerini önüne eymeye mecbur olur. Kaviyyen, kat'iyyen temin ederiz ki şu sözleri musavvir-i hakikat bir muharrir sıfatıyla yazıyoruz. Yani hayalimizi değil emsalini pek çok gördüğümüz hakikati tasvir yolunda yazıyoruz."[680]

Tüm bu özellikleri ile Fransız kadın, tasvir edilen güzelliğine rağmen bir Şarklının nezdinde güzel olarak kabul edilmeyecektir. Rose Bouton gibi bir kadına Şarklıların meftun olmayacağı için güzelliği karşısında büyülenseler bile onun bakışındaki baştan çıkarıcılık ve ahlâksızlık karşısında bakışlarının yönünü değiştirip, başlarını önlerine çevireceklerdir. Çünkü Şarklı erkekler nezdinde makbul olan kadın "hicabından alı al moru mor oluyor" gibi "bir tavr-ı muhadderîde"[681] bulunmak zorundadır.

Madam Rose de Bouton'da temsil edilen Fransız kadını ise kendisine meyleden erkeğe büyük bir tehalükle karşılık verecektir. Bu yüzden bu tip kadınlar yazara göre Şark erkekleri için cazip olmaktan çok nefret uyandırmaktadır. Bu noktada romancı, bu fikirlerinden dolayı erkeklerin kendisiyle hemfikir olmayacağı şüphesinden ötürü kendi fikirlerini savunma ihtiyacı duyacaktır. Fikirlerinin meydana çıkmasında kendi hislerini kılavuz kabul ettiği için kadınlardaki ahlâksızlığa tahammül edemediğini kendi ifadeleriyle aktaracaktır. "Bu tetebbuda biz kendi gönlümüzün ihtisasatını model ittihaz eyledik. Avam tabirince "şırfıntı" nevinden olan dilberler hiçbir müşahedede tazimkârane bir surette nazarımızı celp

[680] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 16.
[681] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 15.

edememişlerdir. Bunlar arasındaki farkı "kadın" ile "karı" kelimeleri arasındaki fark gibi bulmuşuzdur."[682]

Kadınları "aşüfte", "şifte" gibi sıfatlarla ahlâksızlıkları üzerinden tahkir eden yazar, bu görüşlerini hayal ürünü değil bizzat hakikate dayalı fikirler olarak okurlarına sunmaktadır. Kadınların utanmazlık ve arsızlık olarak vasıflandırılan bu hâllerini, birçok Osmanlı erkeği Avrupa seyahatleri sırasında gözlemleme imkânı bulmuştur. Bununla ilgili romanda verilen örnekte yazar, dostu olan müsteşrik ve Türkolog Vambery ile olan sohbetlerini kaydeder. Vambery, Avrupa'nın çoğu yerinde ve özellikle Fransa'da "pudeur"[683] denilen ve Osmanlı lisanına "hicab-ı muhadderât" olarak aktarılacak şeyin bulunmasının mümkün olmadığını belirtir. Yazarın burada dönemin önemli şahıslarından birini özellikle Avrupa halklarına mensup bir fikir insanını, kendisine şahitlik ettirmesi okurunu ikna etme çabalarını ortaya çıkarmaktadır. Batılı kadının ahlâksızlığına ünlü düşünür ve yazarların görüşlerini örnek sunarak kanıt araması sadece Vambery ile de sınırlı kalmaz. Emile Zola'nın romanlarından aktarılan olaylar, Voltaire'in Fransız kadınları hakkında ortaya sunduğu görüşler bu hususta romana yerleştirilen örneklerdir.

Koket kadınların örneği olan Madam Rose de Bouton'un çapkınlıklarına kocası maddi çıkarları nedeniyle göz yummaktadır. İş ilişkisinde olduğu adamlar ile karısının flört etmesine ses çıkarmayan Mösyö Bouton, karısı hukuk öğrencisi veya yüzbaşı gibi zengin sınıftan olmayan, çıkarlarına hizmet etmeyen erkekler ile düşüp kalktığı vakit itiraz etmiştir.

Zamanla Fransız toplumunda Bouton ailesi örneğinde olduğu gibi serbest aşk hayatına devam eden muteber sınıfa mensup karıkocaların önüne yürürlüğe giren "talak kanunu" boşanma fırsatını çıkarmıştır. Ama boşanma kanunu büyük şartlara bağlıdır ve ancak Mösyö Bouton için karısının yaptığı fuhşu alenen ispatlaması gerekmektedir. Romanda "Maison Dorée rezaleti" olarak adlandırılan karısını âşığıyla yakalaması hadisesi üzerine Mösyö Boutun, boşanma hakkına kavuşacak ve kadını servetinden men edecektir.

Madam Rose de Bouton örneği üzerinden Fransız kadınlarına ahlâksızlık isnat eden yazar, ahlâklı bir Fransız genç kızını romana ekleyerek romandaki kadın ahlâkı hakkındaki söylemine bir denge getirmek ister gibidir. Madam de Bouton'un bütün olumsuz özelliklerine karşılık Rosette masum bir genç kız tipi olarak ve bir ilahe imgesiyle çizilmiştir. Daha önceki Ahmet Midhat Efendi romanlarında özellikle *Paris'te Bir Türk* romanında bahsi geçen koket, monden… vs. gibi isimlerle anılan Fransız kadınlarına verilen başka bir unvan olan grisette de

[682] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 15-16.
[683] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 16.

yine *Mesail-i Muğlaka*'da konu edilir. Romanda grisette diye hitap edilen işçi sınıfından genç kadınların örneği olarak temsil edilen Rosette, mağazada dikişçi olarak çalışır.

Romanda, Rosette için Abdullah Nahifi'nin metresi olarak bahsedilir. Çalışkan ve tutumlu karakteriyle Abdullah'ın takdirini kazanan Rosette, onun nezdinde bir Avrupalı ve Fransız kadını gibi değil Şark'tan Avrupa tarafına gelmiş bir "muhaddare" sayılmaktadır.[684] Bu yüzden Abdullah'ın Rosette'le ilgili arzu ve isteği İstanbul'a döndüğünde onu da yanında götürerek kendisiyle evlenmektir. Kendisi bir hukuk öğrencisi olmasına rağmen eğitimsiz bir dikişçi kızla ilgili kurduğu evlilik hayali, Osmanlı erkeğinin aradığı kadınlık erdemlerinin iffet ve kanaat ile tasarruflu bir hayat tarzını benimsemek olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Osmanlı erkeklerinin evlenecekleri kadınların eğitim düzeyinin kendilerinden farklı olması evliliklerde önemsenmeyen bir durum olarak görünmektedir. Romanın sonunda Abdullah Nahifi'nin Rosette ile evlenme isteğinin gerçekleştiği görülür. İstanbul'un Müslüman ve ahlâklı yaşamına layık bulunan kadın, sonunda evlenerek buraya yerleşir.

Romanda ev idaresi ve aile anlamlarına gelen Fransızca "menage" kelimesiyle ifade edilen hayat şekilleri üzerinde de durulmaktadır. Bir yandan Bouton ailesi gibi üst sınıftan zengin bir ailenin menage'ı işlenirken diğer tarafta Osmanlı hukuk öğrencisi Abdullah Nahifi ile Michelle valide isimli yaşlı kadın ve Rosette isimli dikişçi kızın menage'ı görülür. Michelle valide olarak adlandırılan yaşlı kadının Abdullah ile ilişkisi dikkate değerdir. Michelle valide ve romanda metresi olduğu söylenen Rosette ile birlikte mütevazı bir "menage" içinde yaşayan Abdullah, iyi ahlâklı Fransız kadınının yoldaşlığı sayesinde Paris'in ahlâksızlıklarla dolu âleminden uzak kalarak geçimini sürdürmüştür.

Mesail-i Muğlaka genel olarak, Paris'te hukuk talebesi olan Abdullah Nahifi'nin cesareti ile Fransız matbuatında şöhret bulması ve bütün Paris'te popüler olmasının hikâyesidir. Abdullah'a şöhret kazandıran şey, Rosette'e sarkıntılık eden gençlerle yaptığı kavga ve arkasından gerçekleşen düelloda kazandığı başarıdır. Abdullah, "Grisette'ler étudiant'lar için etudiant'lar da grisette'ler içindir"[685] diyen genç öğrencilerin taciz ettiği Rosette'i onların elinden kurtarır. Bunun üzerine kendilerini aşağılanmış hisseden étudiant'lar Abdullah Nahifi'den intikam almak isterler.

Abdullah Nahifi, romanda zor durumda kalan, gece sokakta bir grup erkeğin tacizine uğrayan genç bir kadını kurtardığı ve arkasından kendisinden öç almaya çalışan erkek grubunun saldırı ve düellolarına göğüs gerebildiği için takdir toplar ve Fransız basınının kendisinden övgüyle bahsetmesi üzerine ülkede tanınır bir hâle gelir. Abdullah'ın tehlikeler

[684] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 53.
[685] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 39.

karşısında gösterdiği cesaret Fransız basınında övülürken Ahmet Midhat Efendi, o dönemde Paris'te yaşanan bir hadiseye gönderme yapar. Bu olaydan yine romanla aynı dönemde yazdığı "Feminizm" başlıklı gazete makalesinde de bahsetmiştir. Fransa'da çıkan pazar yangınında erkeklerin bencil davranarak kaçıp kurtulmaları, kadın ve çocuklara yardım etmemeleri sonucu ölenlerin tamamına yakınının çocuk ve kadınlardan ibaret olduğu bilinmektedir. Yine başka bir gemi kazasında da erkekler kadın ve çocukları denize atarak kendi canlarını kurtarmaya çalışır. Burada Avrupalı erkekler mürüvvetsizlik gösterip kadınlarına yardım etmezken aynı dönemlerde bir Şarklının Avrupa'da mağdur kadını kurtarması yine feminizm bahsinde geçen konuyu hatırlatmaktadır.

Yazar, Avrupa'da feminizm adı altında kadın haklarından bahsedilmesine rağmen bu tutumun gündelik hayata yansımadığını, kadınların birçok durumda mağduriyetlerinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Romanda bahsedildiği üzere özellikle basında Abdullah Nahifi'nin davranışlarının değerli hâle gelmesinin biraz da Avrupa erkeklerinin bencil tutumundan kaynaklandığı görülmektedir. Batılı kadınlar kendi milletleri erkeklerinde göremedikleri cesaret, fedakârlık, kadınları himaye etme gibi hasletleri Osmanlı erkeğinde gördüklerinde takdirle beraber bir hayranlık duygusu besler vaziyette gösterilmektedir.

Osmanlı erkeğinin cesaret, mütevazılık ve uysallık gibi olumlu özelliklerine hayranlık duyan Batılı kadının varlığı, yazarın zihnindeki tatmin edilmek istenen erkeklik duygularının sembolü olarak durmaktadır. Kendisi de bu romanı yazmadan az evvel Avrupa seyahatini tamamlayan Ahmet Midhat Efendi erkek ve kadın ayrımı olmadan Avrupalılardan gördüğü takdirden özellikle de Osmanlılığa has olumlu özelliklerin beğeni bulmasından memnuniyet duymaktadır. Bu anlamda *Mesail-i Muğlaka* romanı yurtdışında yaşayan Osmanlı erkeğinin hikâyesini anlatması itibariyle Batılıların Osmanlı'ya bakışı hakkında yazarın bakış açısını yansıtır. Romanda Abdullah Nahifi adlı hukuk öğrencisinin şahsında Batılının zihnindeki Osmanlı imgesi sergilenmektedir. Bunun için Osmanlı gencinin hangi bakımlardan takdir edildiği, hangi özelliklerinin ön plana çıktığı önemlidir.

Orhan Okay'ın da *Mesail-i Muğlaka* romanından bahsettiği kısımlarda olay örgüsünde vurguladığı hususlar Abdullah Nahifi'nin savunmasız bir genç kızı erkeklerden korumasıdır. "Tanımadığı bir genç kızı korumak gibi centilmence bir duygunun tezahüründen ibaret olan bu döğüşler Fransız gazetelerini doldurmuştur. Hepsi bu genç Osmanlı'nın kuvvetinden, kahramanlığından, tevazuundan bahsetmektedir."[686] Romanın tek Osmanlı karakteri olan Abdullah Nahifi, en çok da Fransız kadınları tarafından beğenilip takdir görmüştür.

[686] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 336.

Fransız kadınlarının eğlence âlemlerinde Doğulu erkeklerin egzotik bulunması ve rağbet görmesi dikkat çekmektedir. Avrupa'da Osmanlıyı temsil eden genç öğrenci Abdullah Nahifi'nin cesareti ve mütevazılığı katıldığı cemiyetlerde erkeklerde takdirle beraber haset duyguları da uyandırırken kadınlar nezdinde uyandırdığı hayranlık ve bu hayranlığa eşlik eden aşk ve şehvet duygusu romanın hafifmeşrep kadın kahramanı Madam Rose de Bouton'un kadın arkadaşlarına söylediği şu sözlerde ortaya çıkar. "İşte asıl kahraman diye buna derler. Ellerinden hiçbir şey gelmediği halde cart curt öten züppelerini ne yapayım? İnsanın böyle bir kuzusu!.. olmalı da kendine güzelce alıştırarak…"[687]

Dostlarına karşı kuzu gibi, düşmana karşı aslan gibi olduğunu düşündüğü Abdullah'ı kendine bağlayarak arzularının nesnesi hâline getirmek isteyen Madam Rose de Bouton'un bu hevesleri romanın "muğlak meselelerinin" düğüm noktası olan olayların başlangıcı olur. Kocasını aldatan ve âşıklarıyla görüşen, zevk ve eğlence âlemlerinin müdavimi olan Rose de Bouton, şöhreti nedeniyle Abhdullah Nahifi'yi elde etmeye çalıştığında sahte Abdullah Nahifi'nin tuzağına düşer. Karısını boşamak için bir bahane arayan Mösyö Bouton, âşığıyla yakaladığı kadını hem boşar. Hem hapse giden hem de kocası ve onun servetini kaybeden kadın yaptığı ahlâksızlıklar için cezalandırılmış olur. Rose de Bouton'un sekiz yıl sonra Julie Marcos adıyla yeni bir kimlikle İstanbul'a geldiği ve mürebbiye olmak için çeşitli konaklara başvurduğu görülür.

Mesail-i Muğlaka'nın Hatime başlıklı son sahnesi Aksaray'daki orta hâlli kibardan bir ailenin "konak yavrusu" tabir edilen evinde geçmektedir. Altı yaşında erkek ve dört buçuk yaşında kız çocuklarına Fransız muallime arayan evin hanımı, Julie Marcos isimli bir kadınla mülakat etmektedir. Bu mülakatı yapan kadın, o gün Madam Abdullah Nahifi adını alan Rosette'tir ve muallimelik için gelen kadının eski koket Madam Rose Bouton olduğunu anlar. Romanın son satırlarında yazar, Rosette ile Madam Boutun'un sahnesini tasvirden sonra evine yabancı mürebbiye arayan ailelere tavsiyelerde bulunmaktadır.

Mesail-i Muğlaka romanında çok eşlilik meselesine de değinilmiştir. Burada kadın ve erkeklerin hazır bulunduğu bir çay partisinde Madam Rose de Bouton bu konu hakkında öğrendiklerini anlatır. Batılılar için İslâm'ın meselesinin çok eşlilikten ibaret olduğu vurgulanır. Bu yüzden Müslüman Osmanlının ön planda olduğu çay partisinde de konu çok eşliliğe gelir. Roman kahramanlarının tek eşlilik ve çok eşlilik meselesine dair konuşmalarına yer veren Ahmet Midhat Efendi, bunun yanında Avrupa seyahati sırasında İranlı bir âlim ile Avrupa'nın âlim kesiminden iki kişinin bu konuya dair konuşmalarına şahit olduğunu

[687] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 122.

söyleyerek onların görüşlerini de romana ekler. Bu konuya dair o dönemde Mahmud Esad tarafından açılan çok eşlilik tartışmalarında bunları dile getirmediğine dair teessüflerini belirtir.

Romanda bu meseleyi tartışan Fransız kadınlarının kendi aralarında Batıdaki ve Doğudaki poligamiyi karşılaştırırken söyledikleri sözler, tam olarak Osmanlı erkek bireylerinin zihninde var olan poligamiye gerekçe olarak sunulan ve onu meşru hâle getirmek için öne sürülen fikirlerden ibarettir:

> "-Azizim poligami poligami ama o da adamına göredir. Daha on iki on üç yaşlarında birkaç türlü emraz-ı zühreviyye ile kendilerini sakat eden bizim Paris erkekleri için poligami değil a monogami (vahdet-i zevce) bile çoktur. Dikkat etmeli o şarklıya, o Müslümana ki onların memleketlerinde prostitution (fuhuş) hemen madum olduğundan rical kendilerini hedm ü harab etmiyorlar. Sarhoşluk yok. Kumar gibi emraz-ı nefsaniyye yok! Metaib-i zihniyye yok. Bunların her biri vücud-ı ricali harap etmeye kâfi birer kuvve-i tahribiyye olup şarklı Müslüman ise bunların kâffesinden vareste, elbette o Müslümana bir kadın az gelir. Ama ona da bir tam kadın verilip de az gelmeyecek olursa o da onunla iktifa eyleyebilir. Eğer nörolojik (sinir hastalıklı) anemik (fakrü'd-dem), sıska bir şey verirseniz o gürbüz herife bunlardan beş tanesi de kifayet edemez."[688]

Ana Kız ve Mesail-i Muğlaka adlı eserlerde dikkat çeken kadın tiplerinden biri de eski nesli temsil eden dindar ve yaşlı Fransız kadınlarıdır. Germaine Valide ve Michelle Valide şahsında temsil edilen bu kadın tipi, dinine son derece bağlı kadının, namus ve ahlâkına da düşkün olduğunu göstermektedir. Yaşlı dindar kadına "Valide" olarak hitap edilmesi de tüm bu özelliklerinden ötürü ona duyulan saygının ve diğer birçok gayrimüslim kadınlardan farklı bir noktada konumlandırıldığının göstergesidir. Daha önceki eserlerde daha çok kalıp yargılarla şehvet ve sefahat nesnesi olarak gösterilen Batılı kadının yanında yazarın son roman ve hikâyelerinde böyle ideal ve olumlu Batılı kadın tiplerinin de görülmesi dikkat çekmektedir. Bu durumun kaynağı olarak yazarın şahsi Avrupa seyahati sırasında gözlemlediği kadın portrelerinin çeşitlenmesi görülebilir. Daha önceki eserlerinde ise kadın kahramanlarını yaratırken zihnindeki kadın imgelerinden yola çıkmış olması mümkün görünmektedir.

Avrupa toplumunda özellikle Fransa'da geçen romanlarında yazar bir Osmanlı erkeğini Batılılar ile temas hâlinde okurlarına sunmaktadır. Orhan Okay'a göre yazarın Avrupa halkları arasında temsil ettiği Müslüman Osmanlı erkek kahramanları, "Doğu'nun,

[688] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 124-125.

Osmanlı'nın, Türk'ün ahlâk üstünlüğünü Batı'ya tanıtmak gibi tarihî bir vazife yüklenmiş gönüllü misyonerlerdir."[689] *Paris'te Bir Türk, Mesâil-i Muğlaka, Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar, Hayret, Acâyib-i Âlem, Ahmet Metin ve Şirzad* romanlarının bu erkek kahramanları, Avrupa toplumu içinde kendi milletini ve dinini, kültür ve geleneklerini temsil ederek Batılıların büyük takdir ve beğenisi kazanacaktır. Bu beğeni, bir noktada Avrupalı kadınların hayranlığını toplamakta, Avrupalı erkekler için de çoğu zaman haset ve kıskançlık şeklinde ortaya serilen bir gıpta etmeyi kapsamaktadır. Bu yüzden Avrupalı kadınlar, Osmanlı erkekleri ile karşılaştıklarında onları birçok bakımdan kendi toplumundaki erkeklerden üstün göreceklerdir. Batılı kadın ile Doğulu erkeğin ilişkisi, daha ziyade kadının hayranlığı ekseninde gelişecektir. "Nasuh'la Türk'ün zekâ ve centilmenliğini, Ahmet Metin'le bilgi ve medeniyetini, Mustafa Kamerüddin ile hassasiyeti Avrupa'ya götüren romancı, Abdullah Nahifi ile Türk'ün kuvvetini tanıtmak gayesindedir."[690] Bu özellikleri ile Avrupa'da temsil edilen erkeklerin etrafında, onlara hayranlık besleyen bir Avrupalı kadın kitlesi bulunmaktadır.

Yazar Ahmet Midhat Efendi, *Altın Âşıkları (1898)* romanında Fransız kadını imajına dair genel kanaate uygun olarak Fransız kadını tipleri yaratır. Madam Louise Kotara, Matmazel Blancha ve Madam Lejon düşük ahlâklı, serbest aşk anlayışını benimsemiş olan Fransız kadını temsilleridir. Burada asıl ilginç nokta, romana yerleştirdiği bir İngiliz genç kız tipine Fransız ahlâkının atfedilmesi olur. Miss Mary Ferristone adlı bu kız, babasının acentelik işi dolayısıyla onunla birlikte bir süreliğine Paris'e yerleşir. Burada babası ve iş çevresindeki insanlar arasında tercümanlık yaparak çeşitli ortamlara dâhil olur. Mary, İngiliz Katoliklerinden rahibelerin denetiminde olan bir manastırda okutulup yetiştirilmiştir. Dolayısıyla hem Fransızcayı burada öğrenmiş, hem de "İngiliz ahlâkını Fransız ahlâkına" dönüştürmüştür.

Yazarın bu ahlâkî dönüşümden kastı, bu romanda ayrıntılı olarak bahsi geçmese bile diğer tüm romanlarında çizdiği Fransız kadını ve İngiliz kadını tipleri karşılaştırıldığında anlaşılabilir. Mary, "İngilizliğe mahsus soğukluğu Fransızlardaki hoppalığa"[691] çevirmiştir, babasıyla beraber zengin Fransız kardeşlerin milyonlarına kapılır. Halk arasında katil olmaları nedeniyle lanetlenen Michel Kardeşler ile Mary Ferristone'un evlenmesini engelleyen ise dedikoduların gazeteler vasıtasıyla tüm Paris'te yayılması olur.

[689] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 421.
[690] Orhan Okay, *a. g. e.*, s. 458.
[691] Ahmet Midhat Efendi, *Altın Âşıkları*, hzl. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 59.

Ayrıksı bir örnek olarak beliren bu İngiliz kadını tipi dışında çizilen Fransız kadını portreleri neredeyse standarttır. Bu kadınların çoğu maddi kaygılar ve para hırsıyla ahlâkî olarak hiçbir sınır tanımadan serbest gönül ilişkileri içinde bulunurlar. Matmazel Blanche, yan karakter olması sebebiyle yüzeysel olarak çizilen zengin erkeklerin metresi olan bir kadındır. Madam Kotara ise, savaşta şehit olmuş bir yüzbaşının dul eşidir, kendisine yapılan evlenme teklifini kocasından kalan soylu ve namuslu ismi terk etmek istemediği için geri çevirir, ancak serbest bir dul olarak arzu ettiği erkeklerle gönül ilişkilerine devam eder.

Altın Âşıkları romanında çeşitli vesileler ile yazar, Fransız toplumunda özellikle mikro planda Paris yaşantısında aşk ilişkileri ve evlilik meselelerinden bahseder. Çok zengin olmalarına rağmen toplum içinde katil olarak anılmaları sebebiyle, hiçbir şekilde arzu ettikleri sınıftan bir kadınla evlenemeyen Michel Kardeşler, toplumun alt sınıfından kadınlarla düşüp kalkmaya başlar. Köylerinden hizmetçilik yapmak için Paris'e gelen pespaye sınıfa mensup kadınlar ile düşüp kalkarlar. Yazar, kadın-erkek ilişkilerini ve gönül maceralarını hikâye ederken idealize edilmiş kadından bahsetmekten geri durmaz. " "Kadın" denilen mahlûkun kıymet-i maddiyye-i hayvâniyyesinden fazla ve ona bin kere müreccah olmak üzere bir de kıymet-i maneviyye-i insâniyye ve medeniyyesi olduğunu" söylemektedir, onlar, "asıl bu ikinci kıymet ve mahiyeti üzerine "kadın" sayılaca[ktır]…."[692]

Kadının değerli olmasını sağlayan manevi hasletlerden, çizdiği Fransız kadını tiplerinin hiçbiri nasibini almaz. "Esafil-i nisvan, erazil-i nisvan, aşüfte, mahlûkat" gibi tabirlerle basitleştirilen bu kadın tiplerine örnek olarak sunulan kadınlardan biri de Madam Lejon olur. Bu kadın, zenginlerin evlerinde sözde hizmetçilik yaparak zengin erkeklerle düşüp kalkan kadınlardan biridir. Madam Lejon, evli bir kadın olmasına rağmen Michel Kardeşlerden küçüğü ile ilişki kurarak veled-i zina bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Bu çocuk büyüdüğünde, mirasyedi bir tip olarak Michel kardeşlerin kirli yollardan elde ettikleri paranın tüketicisi olacaktır. Netice itibariyle bu romanda çizilen kadın portreleri, yazarın tenkit ettiği Batılı ailenin çöküşünü, gayrimeşru ilişkileri ve evlilik dışı dünyaya gelen çocukların durumunu örnek kahramanlar üzerinden okurlarına sunmaktadır.

Avrupa toplumu aşk ahlâkı açısından eleştirilmekte ve bu konudaki serbestlikleri yüzünden Osmanlı toplumu Avrupa'ya göre üstün görülmektedir. Aldatma ve sadakatsizlik meseleleri konusunda kadın ve erkek arasındaki aşk ilişkilerinin hiçbir zaman Avrupa boyutlarına ulaşmasının mümkün olmadığı savunulmaktadır. Kadınlar için birden fazla

[692] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 83.

erkekle birlikte olma meselesi ancak gönül ilişkilerinin serbestçe yaşandığı Avrupa'nın büyük şehirlerinde görülmektedir.

> "Paris gibi hürriyyet-i nisvanın biraz daha reng-i diğerde olan memleketlerde muaşakat-ı kibaraneye dikkat etmelidir. Oralarda bir kadın ne kadar çok âşık olur ve bir erkek dahi ne kadar çok maşukası bulunur ise onunla iftihar eder. Kadın ve erkek için müteaddit zevatla sevişmek, hıyanet veyahut aşüftelik addolunmayıp belki meziyet addolunur. «Sevilmeğe şayan olmasam sevmezlerdi» derler. Maşukasının hıyanetini tahkik ederek ye'sinden canına kıymış olan bir budala (O mahalle göre budala) aşıkın şu felaketini maşukası haber aldığı zaman gülerek, «Beni seviyor idiyse de canına niçin kıymalı idi? Ben ona beni sevmesin dedim mi? Kendisini nikâhı lütfumdan menettim mi? Öldüğü halde kendisi mahrum kalmış oldu!» demiş. İşte muaşakanın bu âlemleri de vardır. Bunun daha alt tarafı da var ya? Fakat bizce bu kadar!"[693]

Yazarın Fransa ve diğer Avrupa toplumları içinde geçen roman ve hikâyelerinde kadın meselesi geri planda kalmakla beraber bunlarda işlenen temel meseleler, evlilik içinde kadının ahlâkının ve sadakatinin sorgulanması, gençlerin evlenmesine engel olan statü ve sınıf farkları, kadınların eğitilmesi, kadınların ekonomik durumları ve çalışma sahalarında karşılaştıkları sorunlar ve saire gibi sosyal ve ahlâkî meselelerdir. *Letaif-i Rivayat* başlığı altında yayımlanan *Suizan, Gönül, Nasib, Cellat, Cinli Han, Çifte İntikam, Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar, İki Hudakâr, Cankurtaranlar, Diplomalı Kız* gibi hikâyelerinde ve *Haydut Montari*, *Cellât* gibi romanlarında Avrupa toplumunu konu alan yazar bunların bir kısmında yabancı kadın kahramanlarına yer vermiştir. Gayrimüslim yabancı kadınlarla ilgili bu meseleler yeri geldikçe tezimizin hukuk, din, aile, eğitim, ekonomiyle ilgili bölümlerinde ele alınmaktadır.

4.3. Osmanlı Toplumu İçinde Yabancı Kadınlar

Yazarın kendi toplumu içinde ele aldığı Batılı gayrimüslim kadın dışında bazı kahramanları Osmanlı İstanbul'unda, Müslüman halk ile ilişki hâlinde görünmektedir. Çeşitli vesileler ile İstanbul'a gelen bu kadınlar çoğu zaman meslek kadınları olarak çalışmak için gelenler veya aileleri ile birlikte İstanbul'a gelen genç kadınlardır. Beyoğlu ve civarındaki semtler, Batılıların ve yerli gayrimüslimlerin Levantenlerle birlikte yerleştiği bölgelerdir,

[693] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 83.

Avrupa'dan gelen kadınlar daha çok bu bölgede yerleşerek hayatlarına devam etmekte ve bu yaşam tarzına uyum sağlamaktadır.

Osmanlı toplumu içinde yansıtılan Osmanlı ülkesine gelen Batılı kadınlar arasında *Felatun Bey ve Rakım Efendi, Bekarlık Sultanlık mı Dedin?, Karnaval, Bahtiyarlık, Jön Türk* romanlarındaki kadın kahramanlar yer alır. Bu kadınlar daha ziyade Osmanlı İstanbul'una çalışmak için gelmişler ve genelde Beyoğlu ve civarı gibi Batılı nüfusun yoğun olarak yaşadığı semtlere yerleşmişlerdir.

Ayrıca kendi toplumları içinde Osmanlı erkekleri ile karşılaşan Batılı kadınlar bir vesileyle Osmanlı ülkesinde ikamet etmeye karar vererek adeta yepyeni bir kimlik edineceklerdir. *Mesail-i Muğlaka*'da Rosette isimli kadın Abdullah Nahifi adlı Osmanlı genciyle evlenip Osmanlı ülkesine yerleşir. *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında ise Polini Heyder isimli kadın gerçek babasının izinde Osmanlı ve Müslüman kimliğini benimseyerek Fatma Nazik adıyla İstanbul'da yaşamaya karar verir. Bunların ikamet ettikleri semtlere baktığımızda Rosette'nin kocası Abdullah Nahifi'yle Aksaray'daki bir konakta, Polini Heyder'in ise İstanbul'a ilk geldiğinde babası Demir Beyin konağı olan Cihangir'deki "Şemsizadeler konağında" yaşadığı bilinmektedir.

Felatun Bey ve Rakım Efendi, Osmanlı ülkesine gelen yabancıların roman kahramanı olarak göründüğü ilk eserdir ve bu eserde kalabalık bir yabancı şahıs kadrosu yer almaktadır. Felatun Beyle Rakım Efendi'nin ilişki içinde olduğu yabancı dostları daha ziyade Beyoğlu ve çevresinde yaşayan Fransızlar ve İngilizlerdir. Burada hususiyetle üzerinde durulması gereken şahıslar ise Fransız kadınları Polini ve Jozefino ile İngiliz genç kızlar Can ve Margrit'tir.

İstanbul'a yerleşen Canterbury kökenli zengin bir İngiliz ailenin kızları olan Can ve Margrit, romana Rakım'ın ders okuttuğu genç kızlar olarak dâhil olurlar. Romancı, bu kızların dış görünüşünden "fidan gibi boy, nahif endam fakat kıpkırmızı çehre, masmavi gözler, beyaza yakın lepiska saçlar!"[694] şeklinde bahsederken kalbe inşirah verecek bir güzellikleri olmadığını söyler. Toplumun kadın güzelliği konusundaki genel beğenisine uymayan bu kadınların da kendine mahsus bir güzellikleri olduğunu söyleyerek konuyu geçiştirmektedir.

Bu kızlar Rakım'ın verdiği derslerle Türkçe öğrenirler. Rakım'ın İngiliz kızlarına verdiği derslerde şiir hakkında edilen bahislerde Rakım, kızların Osmanlı şiirine olan ilgilerini fark eder. Şiire hevesleri olduğunu gören Rakım, onlara Farsça şiirler öğretir. Rakım, İngiliz kızlarının Osmanlı şiirine olan meraklarını görünce onlara Farsça şiirler okuyarak bu şiirleri Fransızcaya tercüme ederek açıklar. Şiir bahislerinde İngiliz şiirinden insana ateş vermediği

[694] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 20.

için hoşlanmayan Can, sevdiği Fransız şiirini de Osmanlı şiirini öğrendikten sonra terk ettiğini söyler. Hem Can hem Margrit şiirin insanı yakması gerektiğini söyler.

> Can - İngilizce eş'ar insana hiçbir ateş vermez. Ben Fransız eş'arını daha ziyade severdim, ama artık Türkçe öğrendikten sonra artık Fransız eş'arından dahi vazgeçtim.
>
> Margrit - Ben de öyle. Eş'ar insanı yakmadıktan sonra ne işe yarar?"
>
> (…)
>
> Rakım - Madem ki eş'ara hevesiniz ziyadedir. Size bazı Farisi şiirleri dahi verirdim ve eş'ar-ı Osmaniyye'nin daha parlaklarını da tercüme ederdim, ama bu kadar serbestiyeti suistimal etmenizden pek havf ederim.
>
> (…)
>
> Can - Bizim hüsn-i ahlâkımıza itimadınız yok mudur?
>
> Rakım - Yerden göğe kadar!
>
> Margrit - Size yeniden teminat vermeğe mecbur mu olacağız?
>
> Rakım - Hayır ben sizin hüsn-i ahlâkınızdan eminim. Lakin şiire ziyadece heveskâr olan kızlar hiss-i şairanenin galeyanına pek de tahammül edemezler." [695]

Rakım'ın İngiliz kızlarına şiirin zayıf duygular üzerindeki olumsuz etkisi hakkındaki yaptığı uyarı gerçekleşecek ve ruhi hâlleri bu şairane hislerin coşkusuyla dengesini kaybedecektir. Can ve Margrit, etkilenen kadın okur tipini yansıtmaktadır. Rakım'ın onlara öğrettiği Osmanlı şiirlerinin içeriklerini öğrendiklerinde çok beğenirler. Ruh hâlleri ve duygu dünyaları, bu şiirin lirik tonundan etkilenir. Hatta kızlardan birinin duygu durumunun bozulması ve beslediği karşılıksız aşk nedeniyle sağlığının bozulduğu ve verem olduğu görülür.

Can, Rakım'dan öğrendiği Hafız şiirlerinden aşırı derecede etkilenmiş ve bu etkilenme Rakım'a beslediği karşılıksız aşk duygusunu artırarak sağlığını bozacak duruma getirmiştir. Can'ın verem olduğu haberini aldığında Rakım büyük üzüntü duyar. Can'ın verem olmasına sebep olan şeyin kendisinden öğrendiği Farsça beyitlerin yarattığı ruh hâli olduğunu düşünerek kendisini suçlar. Aşağıda romandan alıntılanan kısımda görüleceği gibi kadın okurun etkilenme derecesinin daha yoğun olduğu görülmektedir. Ahmet Midhat Efendi, romandaki bu olay vesilesiyle Madame Bovary adlı karakterden beri söylenegelen edebî karakterlerin uğradığı "edebiyat zehirlenmesi" vakasını romanında örneklemiş olur. Can'ın

[695] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 58-59.

verem hastalığına tutulmasının sebebi Rakım'a olan aşırı tutkusu kadar okuduğu şiirlerin yoğun etkisi olduğu da belirtilir.

> "Can biçaresinin Rakım'a mucip olduğu tesirat gerçekten fevkaladeydi. O kadar ki, o zamana kadar Rakım'da Can için bir aşk yokduysa bile, ondan sonrası için hâsıl olabilmek istidatları dahi başgöstermiş denilebilir. "O biçare kızcağız ne hallere girmiş, ahiret insanı suretini almış. Vallahi sevilmeyecek kız da değildir. Farisi okumak da ona mahsustu. Ah, işte onu bu hâllere koyan hoca Hâfız'ın Dîvan'ı değil midir? Ben bu dereceye kadar tesiri olacağını hesap edememiştim. En yanık beyitleri ne kadar bir sûz-ı derûnla dinler ve alırdı. Meğer kendisini zehirlemek içinmiş. Vah bîçare Can, vah! Eğer kıza bir hâl olursa vallahi yanarım" diye Hendekbaşı'na kadar indi."[696]

Can'ın verem olduğunu Râkım'dan duyan Felatun, kızın verem olmasının sebebi olarak Rakım'ın davranışlarını görür. "İşte gördün mü senin gibi feylesofların yapacağı iş bu kadar olur. İffeti muhafaza edelim, edebi muhafaza edelim diye böyle körpecik kızları verem ederler, bırakırlar. Bana alâka etmiş olsaydı da, bak hiç böyle verem olur muydu? Turp gibi yaşardı, turp!"[697] Ancak bununla beraber Felatun, çok kez gayret gösterse de hiçbir şekilde Can ve Margrit ile yakınlık ve arkadaşlık kuramaz. İngilizlerin evindeki Fransız aşçı kadın ile cinsî muhabbetler kurmasıyla düşük ahlâklı olduğunu ortaya koymuş ve kendisini gülünç duruma düşürmüştür.

Can'ın romantik ve hassas ruh hâline karşılık kardeşi Margrit meselelere daha akılcı yaklaşabilen bir kadın olarak görülmektedir. Onun da edebiyata ilgisi ve Rakım'a hayranlığı bulunsa da kardeşinin hâlini görerek kendisini geriye çekebilmiştir. Rakım'ın etrafındaki kadınların ona olan ilgisini fark eden Margrit, bu yüzden herhangi bir rekabet ortamına veya kendisinde oluşacak ruhî bunalıma mahal vermeden Rakım ile olan ilişkisini hocalık ve talebelikten ileriye taşımaz. Kişiler arasındaki duygusal olaylara olan vukufunu eser sonunda açıkça Rakım'a ifade ederek kendisinin Canan ile olan yakınlığının kardeşi Can'ı hasta ettiğini vurgulamaktadır. Ancak meseleye dair kimseyi suçlamadığını belirtir. Tüm bu sözleri ve diğer tavırları ile Margrit'i daha gerçekçi ve daha aklı başında bir genç kadın olarak görmek mümkündür.

---

[696] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 129.
[697] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 130.

"Ey Rakım, seni üç parça edebilmek mümkün olsaydı, ben de bir parçana sahabet gayretinden bir türlü vazgeçmezdim. Bir de hemşiremin sana alakasını haber aldığım için artık benim kasr-ı yed eylemekliğim lazım geldi. Eğer haber almamış olsaydım şimdi bir yatakta beni görürdünüz! Ne ettim ettim, yüreğim üzerine taş bağladım, kendimi senin aşkın namı verilen ölümün pençesinden kurtarabildim. Canan'a mahsus selam söyle. Hemşiremin katili kendisi olduğunu bilsin. Fakat bu katlde kemaliyle mazur olduğuna dahi emin olsun!"[698]

Romanda Doğu edebiyatı özellikle Doğu şiiri yabancının gözüyle yüceltilir. Çünkü İngiliz kızları Batı edebiyatındaki şiir örneklerini beğenmeyerek küçümseyecektir. Osmanlı ve Doğu edebiyatı bağlamında bu kültüre karşı besledikleri hayranlığı ortaya koymaktadırlar. Hafız Divanı'nı büyük bir hayranlıkla okuyan Can ve Margrit, Doğu kültürü ve edebiyatıyla tanıştıktan sonra Batılı kültür gelenekleri olan balo ve tiyatro gibi eğlencelerden zevk almaz hâle gelirler. Buna karşın Acemce ve Türkçe bir kitap okurken her şeyi unuturcasına büyük bir zevkle bu eylemi sürdürürler. Kızların bu ilgisine karşılık Rakım da onlarla vakit geçirmekten ve onlara hocalık yapmaktan büyük bir zevk duymaktadır. Romanda bununla ilgili Rakım'ın bir erkek olarak İngiliz kızlarıyla kurduğu yakınlık tasvir edilerek onun da bu durumdan dolayı haz ve hissiyatı taşımasının insanlık durumu olarak değerlendirilmesi ve mazur görülmesi gerektiği belirtilmektedir. Alıntıda tasvir edilen Kâğıthane'deki kayık sefasındaki sahne bu durumu kanıtlamaktadır.

"(…) küreklere eğilerek asıldıkları gibi ta arka üzerine yatıncaya kadar dahi yaslandıklarından her ne kadar biraz yan tarafta kalır idiyse de her hâlde Râkım kendisini büyük kızın kucağına yaslanmış ve küçüğü dahi kendi kucağına dayanmış görürdü ki her şeyden ziyade lezzet aldığı hâl buydu. Lâkin validelerine ve yahut pederlerine bir suizan verir miydi zannedersiniz? Vay! Râkım'da böyle hevesler de vardı ha! Niçin olmasın? Size Râkım'ı yemezler içmezler, erkeklik ve dişilik onlarda yoktur diye mi tavsiye ettiler?"[699]

Ziklas ailesi Rakım'la kurdukları yakınlık dolayısıyla kendilerine bir alaturka sofra merasimi tertip etmesini rica ederler. Bu merasimde Rakım, İngiliz aileye Canan'ı takdim ederken "cariyem, esirim" diye tanıtınca İngilizlerin kafalarındaki esir imajı Amerika'da

[698] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 144-145.
[699] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 34.

görülen "behaim gibi tavlaya bağlanır"[700] şekilde gezdirilen insanlar olduğundan Canan'ın hâlini görünce sarsılırlar ve alaturka hane düzeninde en çok dikkatlerini çeken şey Canan'ın etrafında şekillenen hayat olur. İngilizlerin gözünden Canan kusursuz Fransızca konuşan, piyano çalabilen, üstünde değerli mücevherler taşıyan, içinde hayvanlara ve çiçeklere bakabildiği bir bahçeye sahip olan mutlu bir genç kızdır. Canan'ın bu hâli, İngilizlerin Osmanlıdaki esaret sistemini sorgulamasına neden olur.

Batılı ailenin Osmanlı hanesi ziyaretinde İngiliz kızları ve Canan arasında geçen konuşmalara daha çok ehemmiyet verdiğinden onlara odaklandığını belirten romancı, bundaki haklı gerekçesini açıklar. "Biz hikâyemizce asıl Can ile Margrit ve Canan meyanında cereyan eden sözlere muhtaç olduğumuzdan, ona dair biraz tafsilat verdik. Öteki odada Râkım ve karı koca Ziklas'lar arasında cereyan eden sözlerse pek havayi şeylerdi"[701] İngiliz kızlarının Rakım'ın evindeki alaturka sofra merasiminde gördükleri karşısında yaşadıkları şaşkınlık, onlarda Canan'ın odalık olması ihtimalini akla getirmektedir.

Canan'ın esir olduğu konusunda ikna olmayan Can ve Margrit, onu Rakım'ın odalığı olup olmadığı konusunda sorgularlar. Bu sorgulamaya onlarda meydana gelen kıskançlık duygusu hâkimdir. Rakım'ın evi içinde Canan'ın kendisine ait bir hayat düzeni ve sahip olduğu değerli şeyler vardır. Bunlar İngilizlerin bir cariyede olmasını beklemedikleri özelliklerdir. Bu yüzden yaşadıkları hayret duygularıyla Canan'ı sorgulayan İngiliz kızlarında oluşan duygu Canan'ın yerinde olma arzusudur. Ötekinin hayatına özenme duygusuyla Can, "Mahpus gibi evin içinde oturmasam, Türk hanımı olmaya razı olurdum"[702] diyecektir.

İlginç şekilde Rakım'ın evini ziyaretten sonra İngiliz kızlarından biri ölümcül bir şekilde verem hastalığına yakalanır. Bu hastalığın genç kızda zuhur etmesi ve sonrası hakkında yorum yapmadan önce yazarın İngilizlerin evden ayrılırken içinde bulundukları ruh hâline dair getirdiği yoruma dikkat etmek gerekir. "Mister ve Misters Ziklas birkaç gün evvel madam Jozefino'nun Rakım'ın hanesinde alaturka yaşayıştan aldığı lezzeti alarak gittiler. Kızlarsa hatta oraya geldiklerine dahi pişman olarak gittiler. (…) bunlar Canan'da her ne görmüşlerse cümlesine kıskanarak gitmişlerdi. Bunu dahi ister çocukluklarına veriniz, ister…"[703]

Can ve Margrit'in Canan hakkındaki telakkilerinde de görebileceğimiz gibi gayrimüslim kadınlarla ilgili meselelerden biri de bu kadınların zihninde kurulmuş olan Doğu ve Doğulu imajıdır. Hem kurmaca hem de fikrî eserlerinde Batılı kadınların Doğulularla ilgili

[700] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 107.
[701] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.
[702] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 108.
[703] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 112.

fikirlerine yer veren yazar, Avrupa adab-ı muaşeretiyle ilgili yazdığı eserinde konuya temas etmektedir. Burada tesettür, çok eşlilik, cariye ve odalıkların Doğulu kadın imajının vazgeçilmez unsurları olduğu söylenmektedir.

> "Avrupalı ve bilhassa Paris kadınları bir yerde şarklı ve Müslüman gördükleri zaman birinci derecede merak ettikleri şey Türk haremlerini sormaktır. Kadınların istitârına ve zevcâtın tekessürâtına dair yalan yanlış birtakım masal nevinden haberler almış oldukları cihetle bunlarla şark erkeklerinin gadr ve i'tisaflarını dillerine dolamaktan pek ziyade mütelezziz olurlar. O kadar acîp ve gârip mütalâat serdederler ki, insanı ya güldürmekten ya kızdırmaktan hâlî kalmazlar. Bunlara cevap vererek meram anlatmak imkân-ı tasavvura bile sığmaz. Zira o halde bahsi ciddiyete vardırmak icap eder ki, bunun yolsuz olduğunu evvel dahi haber vermiş idik. İşin en kestirmesi 'Her kavmin bir âdeti vardır madam. Her dînin bir hükmü olur. Bu âdetler bu hükümler kendi erbâb-ı nezdinde makbuldürler. Meselâ şarklılara sorar iseniz onlar dahi Avrupalıların yalnız bir kadın ile iktifa etmelerine ve kadınları herkesin enzâr-ı temaşasına arz eylemelerine şaşarlar' diye işi lâtifeye hamlederek ciddiyete sardırmalıdır." [704]

4.3.1. Osmanlı Toplumunda Öğretmen Olarak Çalışan Yabancı Kadınlar

Avrupa'dan gelerek konaklarda küçük çocuklara eğitim veren institutris denilen muallimelere karşı yazarın tavrı büyük oranda olumsuzdur. Bu muallimeler pedagojik olarak çok iyi eğitildikleri için çocukların ruhuna hitap etmeyi, yazarın sözleriyle onların "damarlarına girmeyi" çok iyi bilirler. Eğitim sırasında kullandıkları yöntemler ve eğitim usullerinde bir programa uymaları takdire şayan görülse de, verdikleri bilgiler Osmanlı çocuklarının din, millet ve geleneklerine içerik olarak uymayacaktır. *Mesail-i Muğlaka* romanında yaşlı bir koket kadının çaresiz kalıp İstanbul'a gelerek büyük konaklara mürebbiye olarak girmek istediği tasvir edilir. Bu olay üzerine roman okurlarına çocukların eğitimi için seçilecek mürebbiyeler hakkında birtakım nasihatler verilmektedir.

> "Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa maarif nezaretinin muallimliğe mahsus olan şehadetnamesini arasınlar. Hatta böyle bir şahadetname ibraz olunduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransız Consulatosuna müracaat külfetinden de kaçmasınlar. Velev muallime diye bir eski koket veyahut mütekait bir aktrisi hanelerine almak ihtimali hiç de istib'ad olunamaz."[705]

[704] Ahmet Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahut Alafranga*, s. 160-161.
[705] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 153.

İşe alınacak yabancı mürebbiyelerden muhakkak diploma sorulması gerekli olduğunu vurgulayan yazar, eğer işini hakkıyla yapan bir "institutrise" denk gelinirse çocukların eğitimi için özellikle yabancı dilde eğitim alabilmeleri için büyük fayda sağlanacağını belirtir. Bunun için de "muallimelik diplomasına bihakkın haiz olan muallime"nin[706] seçilmesi gerekmektedir. Özellikle 1890'lı yıllar civarında Romanya ve Rusya'da sıkça rastlandığı gibi eski kokot ve aktrislerin, gözden düşüp emekli edildikten sonra mürebbiyelik yapmak için bu Batılılaşma ve modernleşme eğilimindeki memleketlere akın ettikleri görülmektedir. Bu mesele Ahmet Midhat Efendi sonrasında da kurmaca edebiyatımızda sıklıkla işlenen meselelerden olmuş, özellikle Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde bu tarz mürebbiye tipleri ustalıkla yaratılmıştır. İşte bu yüzden Midhat Efendi, ailelerin yabancı muallime seçecekleri zaman Fransa Maarif Nezareti tarafından verilmiş bir muallimelik diplomasını ve bu kadınların daha önce hizmet ettikleri yerlerde iyi hâllerini onaylayan "şehadetnameleri" sorgulamalarını tavsiye etmektedir.

Ancak bahsedilen tüm zararlarına rağmen yabancı muallimelerin imkânı olan aileler için çocuklarının eğitiminde büyük bir nimet olduğu düşünülmektedir. Böyle bir tedris usulünün büyük bir maddi külfete yol açtığını vurgulayan yazar, bu noktada birçok ailede maddi imkânsızlıklar neticesinde anne ve babanın çocuğunun eğitim yükümlülüğünü üstlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. "Lakin herkes böyle bir muallimeyi istihdam edebilir mi? Bu nimet kudret-i maliyeye mütevakkıftır. Böyle bir masrafa tahammül edebilecek kuvvet-i maliye binde bir ailede bulunamaz. Binaenaleyh çocuklar hakkında bu yoldaki talim ve terbiyenin mucib olacağı menafii bittabi bir başka yolda arayacağız. (…) Bizim düşüncemiz, bizim tecrübemiz bu meselede yine babanın ve ananın vazife-i maneviyelerine avdet yolunu gösteriyor."[707]

Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında yer alan Fransız kadını Jozefino, zengin konaklarında piyano öğretmenliği yaparak geçimini sağlayan bir kadındır. Rakım, Jozefino ile bir dostunun evinde tesadüfen tanışır. Canan'ın komşusunun evine piyano öğrenmeye gittiğini dostlarına anlatırken oradaki kadınlar arasında Canan'a piyano öğreten madamın da bulunduğunu öğrenir. Jozefino, maddi anlamda zor durumda olan Rakım'a yardım etmek için Canan'a ücretsiz olarak ders vereceğini söyler. Jozefino pragmatik bir kadın olduğu için dersleri bedava verme sebebi takdir ettiği Rakım'ın dostluğunu kazanmak istemesidir. Ayrıca ders verdiği cariyelerin kabiliyetsizliklerine karşılık Canan yeteneği ile piyano öğrenerek

[706] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s. 58.
[707] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 59.

Jozefino'nun bir hoca olarak öne çıkmasını sağlayacaktır. Jozefino, Canan'ın piyano dersine katılmasının yasaklanması nedeniyle en yetenekli öğrencisini kaybettiği için üzülmüştür. Ancak Rakım'ın kızın ahlâkını düşünerek bu yasağı koymakta haklı olduğunu söyler. Ders verdiği cariyelerin şeytanlıkları ile Canan'ı etkileyebileceği konusunda Rakım'ı haklı bulur.

Jozefino, Rakım ile Canan'ı birleştiren kişidir. İkisini de yakından tanıdığı için Rakım'la evlenmeye Canan'ı layık görerek aradan çekilir. Rakım'ı çok sevse de kendisini ona layık olacak bir eş olarak görmez. "(…) ben senin ömrüne ortak olmağa layık karı mıyım? Ben kırkıma gidiyorum, sen henüz yirmi beş yaşında bir delikanlı çocuksun. Sizin memleketinizde olup da on beş yaşında kocaya varmış olsaydım, şimdi senin kadar oğlum olurdu."[708] Jozefino, özellikle Rakım'ın şahsında tanıdığı Osmanlı kültürü ve ahlâk anlayışını sonsuz bir hayranlıkla benimsemiş her fırsatta Osmanlının manevi yönden Avrupa'ya karşı üstünlüğünü dile getirmiştir.

Karnaval romanında alafranga yetişmiş genç kız Şehnaz'ın Fransız hocaları Madam Gabat ve Madam Mirsak, içinde bulundukları entrikalı durumlar ve ahlâkî düşüklükleri sebebiyle olumsuz mürebbiye tiplerini yansıtmaktadır. Madam Mirsak'ın öğretmenlik formasyonunun olmadığı, Bahtiyar Paşanın konağına özensiz ve dikkatsiz bir seçim neticesinde mürebbiye olarak alındığı görülmektedir. Bunun en büyük göstergesi de romanda Madam Mirsak'tan "Paris'in hakiki yosması" olarak bahsedilmesi ve bu konuda Benli Helena'yı dahi geride bırakacağının söylenmesidir.

Madam Mirsak'ın İstanbul'da bu zengin konağındaki hayatına tutunma çabaları ve yerini kalıcılaştırmak için gösterdiği gayretler de Şehnaz ile Zekayi'yi evlendirme çabalarında görünmektedir. O bu evlilik gerçekleştiğinde konaktaki nüfuzunun artacağını ve buraya iyice yerleşeceğini düşünmektedir. Bunun için de Şehnaz üzerindeki hâkimiyetine ve genç kızı yönlendirme gücüne güvendiği gibi Zekayi ile olan dostluğuna da güvenmektedir.

> "Şehnaz'ın muallimesi Mirsak zaten Avrupaca dahi zâdegânlığa perestiş eder bir kadın olup taht-ı terbiyesinde bulunan kızı gerçekten bir prenses tavrında büyütmek için Avrupa prenses ve düşes ve konteslerinin ne tavırda olduklarına dair daima uzun uzadıya sözler açar ve hatta bunların alâka ve muaşakalarından dahi bahsederek en hafi sırlarına yalnız muallimeleri vakıf olduğunu anlatırdı. Mirsak bu suretle Şehnaz'ın mahremiyetini kazanırsa konak içindeki memuriyetinin devamını bir kat daha temin etmiş olacağı gibi Şehnaz'ın her hoppalığına meydan

[708] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 54.

açar ve kibir ve gururunun her iktizasına tevfîk-i muamele hanımefendiye daha ziyade yaranmış olacağını da hesap ederdi."[709]

Şehnaz'ın huy ve davranışlarını yönlendiren mürebbiyesi onun üzerinde olumsuz bir etki oluşturacaktır. Onu ahlâkını bozacağını düşünerek roman ve tiyatro eserlerinden uzak tutmasına rağmen Avrupalı üst sınıf insanların hayatlarını ve aşk âlemlerini anlatır. Mürebbiyelerin genç kızların hayatında önemli bir yerde olduklarından bahsederek onun hayatında vazgeçilmez ve birincil bir konuma erişmeye çalışır. Bu noktada Şehnaz'ın mahrem hayatına ve sırlarına hâkim olup onları konaktaki konumunu sabitleştirmek için koz olarak kullanmayı kurar. Tüm bunlar Şehnaz'ın yaratılıştan gelen olumsuz hâllerine ek olarak şımarık ve hoppa hâllerini ve kibir ile gururunu pekiştirir. Bu yüzden mürebbiyenin tutum ve davranışları öğrencisi olan genç kız üzerinde zararlı etkiler oluşturmakta ve yanlış eğitimin kötü sonuçlarını doğurmaktadır.

Şehnaz'ın hocası Madam Mirsak'ın çıkarlarıyla hareket eden bir kadın olduğunu bu yüzden kendisine daha cazip bir teklif geldiğinde konak hizmetinde çalışan sevgilisi Kutsuş yerine Juge Sarafin'i tercih ederek onunla Avrupa'ya kaçtığını görürüz. Şehnaz kendi konağının çalışanları tarafından karnaval balosu esnasında kaçırılarak fidye istendiğinde Mirsak'ın aldığı tavır bunu göstermektedir. "Mirsak ise İngiliz olduktan sonra Juge Sarafin olmuş Kutsuş olmuş ikisi de nezdinde yeksan olabilir ve hangisinde para çok ise onun tercihi lâzım gelir diye düşündüğünden"[710] sözleriyle kadının fırsatçılığının altı çizilir.

Şehnaz'ın kaçırılmasından Bahtiyar Paşanın haberi olunca gerçekleşen arama çalışmaları mecburen zaptiye müşirliğine ve Beyoğlu zabıtasına kadar ulaşır. Paşanın kendi ve kızının isminin lekelenmesinden kaçınması dolayısıyla dikkat ettiği meseleyi gizleme çabaları boşa çıkar ve Beyoğlu ve İstanbul'a hadise yayılır. Ancak romanda Şehnaz'ın balo meselesinin umumileşmesine dair ufak detaylardan başka bir durum yansıtılmaz. Bu yüzden balo sorununun sadece konak cephesindeki durumu ve etkisi okurların dikkatine sunulur. Balo sonrası gerçekleşen kaçırma olayı Bahtiyar Paşa konağında çalışan herkesi etkilemekte ve verilen ceza sonucu bütün gayrimüslim çalışanlar kovulmaktadır. Yapılan sorgularda suçlu suçsuz herkesin uzaklaştırılmasına karar verilir. Alafranga uğruna Batılı hizmetçi ve çalışanlarla kuşatılan konak, o geceden sonra bir nevi tüm bu unsurlardan arındırılmaya çalışılır.

[709] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 109-110.
[710] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 206-207.

Balo ortamı herkesin daha serbest ve teklifsiz davranmasına neden olur. Balodaki hususi bir locada eğlenen Madam Mirsak ve Kutsuş'la karşılaşan Resmi, onlarla senli benli bir muhabbet içine girer ve onları da şaşırtır. Ancak anlatıcı "Her makama göre makal olur"[711] kaidesinin hükmünün yürüdüğünü iddia ederek hem Fransız mürebbiyenin farklı davrandığını hem de soğuk ve teklifli tekellüflü davranan Resmi'nin laubali hâllerini mazur görecektir. Resmi, orada Mirsak'a iltifatlar etmekten geri durmaz. Kadın, Resmi'nin ölçülü iltifatları ve mutedil davranışlarını yanındaki erkeğe karşı över. "Gördün mü gördün mü? Zen-nevâz olan terbiyeli erkekler nasıl söylüyorlar!"[712]

"Feylesof Mirsak" kimliğiyle tanınan kadın da içinde bulunduğu dekolte balo kıyafetine de uygun olarak romandaki şuh kadın Benli Helena'dan farksız şuh meşrepli bir kadın olarak davrandığı görülmektedir. "(…) feylesof Mirsak cenaplarının her günlük vakarı ve ciddiyeti konaktaki her günlük elbisesi ile beraber yine konakta kalıp burada ise onun ile Benli Helena arasında hiçbir fark yoktu[r]". Madam Mirsak'ın tüm vakar, ciddiyet ve öğretmen kimliğinin zahiri bir hâl olduğunu ve sonradan bu hâlinden sıyrılıp para ve sefahat peşinde gideceği romanın ortalarındaki şu sözlerle öncelenmektedir. "Mirsak Paris'in hakiki bir yosması ve Helena ise İstanbul'un Paris taklidi bir uydurmasıdır".[713]

Örnekleri görülen birkaç mürebbiye kadın dışında yazarın roman ve hikâyelerinde somut olarak çizilmiş mürebbiye kadın tiplerine çok fazlaca rastlamak mümkün değildir. Yalnızca *Bahtiyarlık* (1885) romanındaki kadın ismi ve cismiyle eserde öne çıkmaktadır. Madam Ternier, Abdülcabbar Bey tarafından çocuklarının eğitimi için bizzat Fransa'dan getirtilmiştir. Arapça ve Türkçe dersleri veren yerli hoca karşısında iyi özellikleri ile ön plana çıkan kadın, çocuklara karşı davranışları ile onların sevgisini ve güvenini kazanır, dayak usullerini dahi kullanmaktan kaçınmayan diğer hocaya karşı çocukların bir nevi sığınağı olduğu için onların hayatında anne ve babasından daha fazla etkili olur. Buna bağlı olarak Nusret'in Senai ile yapacağı evlilikte dahi madamın teşvik ve aracılığı görülmektedir.

Eserde Madam Ternier'nin şahsında eleştirilen husus, mürebbiyenin çocuklara telkin ettiği din ve kültür konusundadır. Kadının Fransız kültürünü ve Hıristiyanlık dinini çocuklara aşılıyor olmasının tehlikeli boyutları eserde gösterilmektedir. Yazar, madamın bir misyoner gibi kendi dini hakkında bilgileri Nusret ve kardeşi Mansur'a öğrettiği üzerinde özellikle durur ancak çocuklar üzerinde gelecekte bunların herhangi bir etkisi olup olmadığı konusunda bir yorum getirmez. Yalnızca erkek çocuk Mansur, ailenin Mısır'daki arazilerini idare

[711] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 151.
[712] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 151.
[713] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.* s. 151.

edebilmesi adına mühendislik eğitimi alması gerektiği düşünüldüğünde on üç yaşında Fransa'ya gönderilir. Bu yüzden yazarın bu çocuğun geleceği ve Osmanlılığı konusunda kaygıları vardır: "İstanbul'da ilk tahsili ne yolda olduğuna dikkat edilmiş ise Mansur Beyin Avrupa'dan ne kadar Müslüman, ne derecelerde Osmanlı olarak avdet edeceği dahi elbette düşünülür."[714]

Madam Ternier'nin iffete dair verdiği derslerde Fransız usulünün benimsendiği görülür. Romancı, burada Fransız ve İngilizlerin genç kızlara verdiği terbiye usullerini karşılaştırarak İngilizleri daha makul bulduğunu söyler. Fransızların roman okumayı yasaklayan ve genç kızın evleninceye kadar her türlü eylemini kısıtlayan terbiye usullerini eleştirir. Buna karşılık İngilizlerin kızlarını yetiştirirken birçok konuda serbest ve özgür bırakmalarından övgüyle bahsetmektedir. "Doğrusu da aranır ise İngilizlerde bulunur. Zira insanların cihanda gözleri kapalı yaşayabileceklerine ihtimal vermek göz göre irtikab-ı hata demek olup bir gün gözleri delilsiz, mürşidsiz açılacağına ve o hâlde birdenbire cihanı görmekten kamaşan gözleri asıl mehaliki dahi göremeyeceğine bedel evvelen açıkgöz bulunmak elbette müreccahtır."[715]

Ahmet Midhat, sözlerinin sonunda durumla ilgili kendi yorumunu ifade ettiği kısımda insanların açıkgöz olmaları gerektiğini söyler. Burada yaptığı genelleme kadınların açıkgöz bulunmasını tavsiye edecek kadar ileri bir ifade kullanmaktan çekindiğini gösterir. Herhangi bir cinsiyet ifadesi kullanmadığı için sıradan bir genelleme gibi görünse de yazar burada bahsettiği meselelerin açıklığından ürkmüştür. Yoksa yazarın kadınlara "gözleriniz kapalı yaşamayın, açıkgöz olun, bir gün gözleriniz elbette açılacak, o zaman karşınıza çıkacak tehlikelere karşı tedbirli davranın" gibi tavsiyeleri direkt olarak vermesini beklemek olanaklı görünmemektedir.

Madam Ternier'nin bağlı bulunduğu eğitim ekolünde Fransız usulünde genç kızlara roman okunması genel olarak yasak edilir. Ancak Nusret'in babası birkaç kere Beyoğlu'na gidip geldikçe "kızına hoş görünmek için" ne olduğu hakkında hiçbir fikrinin olmadığı Fransızca romanları getirir. Nusret, bu romanları Madam Ternier'nin yasak edeceği korkusundan dolayı ondan gizleyerek okur. Okuduğu bu romanlar ile Nusret, "amor, aman, metres demek ne demek olduğu ve koca denilen şeylerin bu bahislerde ne kadar uzak kaldığı" hakkında fikir sahibi olmuş olur.

Bununla beraber yazarın *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* adlı eserinde, yabacı mürebbiye meselesine temas ettiği, olumlu ve olumsuz cepheleri hakkında

[714] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 315.
[715] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 317.

muhakemelerini sunduğu görülmektedir. Daha önce Madam Ternier'nin şahsında Osmanlı çocuklarının yabancı mürebbiyeler elinde millî bir terbiye kazanamadıkları ve kendi kültürlerine de yabancılaştıkları görülmüştür. Bu eserde de bir dostun yaşadığı tecrübelerin aktarılmasıyla vurgulandığı gibi yabancı öğretmenlerin en başta gelen zararı çocukları kendi millî kimliklerinden uzaklaştırmak olduğu görülmektedir.

> "Bizim ahval-i İslâmiye ve Osmaniyemizden hiçbir şey beğenmemek şanından olan bir Avrupalı muallimenin kendi lisanıyla beraber evladımıza vereceği terbiye ve efkârın muhakkak olan mehazirini men'e kudretimiz varsa evladımıza institutrislere tevdi etmek pek âlâdır. Bu sözü dahi bir tecrübe üzerine söylüyoruz. Dostlarımızdan birisi bu mehaziri haber verdiğimiz halde ehemmiyet vermeyerek biri erkek ve ikisi kız olan çocuklarını bir muallimeye vermişti. (…) Fakat günün birinde peder efendi çocukların ağzından "Müslümanlar böyle yaparlar" ve "Türkler böyle ederler" tarzında sözler ve tavırlarında dahi bu dedikleri halleri istihza eder işmizazlar görüp işitmeye başlayınca biçare peder institutris cenaplarına yol vermeye mecbur olduğunu kendi ağzıyla itiraf etmiştir. Hakkı yok mu ya? Ama pazarlık zamanında muallime cenapları çocukların terbiye-i İslâmiye ve Osmaniyesini ihlal etmeyeceğine dair ne kadar söz verirse versin ne kadar taahhüt eylerse eylesin onun aguş-ı terbiyesinde aile ocağına yabancılık peyda edecek çocuklar bilahare yeniden Osmanlılandırılmaya muhtaç kalırlar zannederim."[716]

Aynı şekilde *Jön Türk* romanında da Ayşe Ceylan, babasının mensup olduğu konak dairesinde Fransız hocaların gözetiminde yetişmiştir. Onlardan öğrendiği Fransızca ile okuyabildiği yabancı yayınlar onun zihniyet yapısını şekillenmiştir. Bunun yanında bu mürebbiyelerin erkeklerle ilişkiler konusunda serbest davranmaları da Ceylan'ı etkilemiş, onun kadın erkek ilişkileri konusunda zemin ve zamanın çok ötesinde olan görüşlerini şekillendirmiştir. Bu anlamda Ayşe Ceylan'ın dejenere bir genç kadın olarak yetişmesinde Fransız mürebbiyelerinin olumsuz etkileri göz ardı edilemeyecek derecededir.

4.3.2. Osmanlı Eğlence Hayatı İçinde Batılı ve Gayrimüslim Kadınlar

Ahmet Midhat Efendi'nin birçok eserinde kahramanların ikamet ettiği semt olarak veyahut kahramanların bir şekilde yolunun düştüğü mekân olarak Beyoğlu ve çevresindeki semtlerin bahsinin geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla buradaki hayat, bazen detaylı bazen de üstünkörü olarak eserlerde belirginlik kazanmaktadır. Ancak yazarın Beyoğlu halkına isnat eylediği ahlâk anlayışı ve yaşam tarzı Müslüman Osmanlı ahlâkı ve yaşantısı uymadığından

[716] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s. 57-58.

olumsuz bir şekilde karşılanmaktadır. Oluşan kanaat, İstanbul'daki ahlâk düşüklüğünün başlıca mekânları arasında Beyoğlu ve çevresinin geldiği şeklindedir.

> "Şu Beyoğlu ne yaman memlekettir. Avrupa romancıları Paris'e göz dikmişlerdir ama bizim Beyoğlu, birçok cihetlerce Paris'ten de yamandır. Hangi tarafına bakılsa bir roman görülür. Hangi adama tesadüf edilse, mutlaka bir romana taalluku vardır. O romanların da ağlebi, insana inşirah verecek surette değil, insanı dilhun edecek surettedir."[717]

Bu algı, Osmanlı kültür dünyasında ve kolektif zihninde Avrupalı nüfus Beyoğlu'na yerleşmezden ve Beyoğlu mamur bir hâle gelmezden evvel de Galata'nın durumu dolayısıyla mevcuttur. Çeşitli tarihi vesikalarda görüleceği üzere eski dönemlerden itibaren meyhane, baloz gibi eğlence mekânlarının Galata ve çevresinde toplandığı görülmektedir.[718] Bu semt, deniz ticareti nedeniyle çok eskiden beri yabancı nüfusun uğrak yeri olmuş, onların eğlence ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekânların bulunduğu bir semt olarak kurgulanmıştır. Bu yüzden Galata ve Beyoğlu çevresi, Müslüman nüfusun Batılı veya gayrimüslim yerliler ile karşılaştıkları ve çeşitli vesileler ile ilişki hâlinde bulundukları yer olmuştur.

Beyoğlu eğlence hayatının bu özellikleri doğrultusunda yabancı ve yerli gayrimüslim kadınlarının görünürlük kazandığı eserler de Ahmet Midhat Efendi'nin kaleminden çıkmıştır.[719] Batılı eğlence mekânları arasında cafe'ler, cafe-şantan'lar, müzikli ve çalgılı gazinolar, birahaneler, tiyatro ve opera salonları vs. yer almaktadır. Bunlar arasında isimleriyle öne çıkan ve Osmanlı eğlence tarihine mâl olmuş mekânlardan Flam Kahvehanesi, Konkordiya Tiyatrosu, Fogel Birahanesi, Ohannes'in Kahvesi Ahmet Midhat Efendi romanlarında adı geçen meşhur yerlerdir.

Alafranga ve Batı hayranı erkek kahramanların bir şekilde yer aldığı eğlence âleminde karşılaştıkları kadınlar garson, şarkıcı, aktris gibi meslek gruplarına mensup kadınlardır. Bu kadınlar belli bir çerçeve dâhiline sokulabilecek, kalıp tipler olarak yaratıldığından yazarın gayrimüslim eğlence kadını temsilini stereotipleştirme yoluna gittiğini söylemek mümkündür.

---

[717] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 138.

[718] Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler- Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2016, s. 162-163.

[719] Ayşe Melda Üner, konuyla ilgili bir araştırmasında birçok yazar yanında Ahmet Midhat Efendi'nin de *Gençlik, Felsefe-i Zenân, Mihnetkeşân, Bekârlık Sultanlık mı Dedin?, Bahtiyarlık, Çifte İntikam, Para, Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar, Dolaptan Temaşa, Cankurtaranlar, Ana-Kız, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Çengi, Süleyman Müslî, Yeryüzünde Bir Melek, Karnaval, Henüz 17 Yaşında, Dürdane Hanım, Müşâhedât, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk* başlıklı roman ve hikâyelerini ele almıştır. (Ayşe Melda Üner, *19. Yüzyıl Türk Hikâye ve Romanında Zevk ve Eğlence Kadınları*, Kirpi Kitap, Ankara, 2011, s. 35-87.

Neredeyse bu şekilde tasnif edilecek bütün kadın kahramanları para düşkünü ve çıkarları doğrultusunda hareket ederek erkekleri sömürmeyi amaç edinen kadınlar olarak görünmektedir. Erkeklerin de bu kadınlarla olan ihtilatından tek amacı eğlenmek ve onların güzelliğini temaşa etmek dolayısıyla etrafında bulunmalarıdır.

Avrupa'dan gelen sanatçıların ilk uğradıkları ve şöhretlerini ilk ortaya koydukları yer olarak gösterilen Flam Kahvesi, aynı zamanda Finet adlı şarkıcının da İstanbul'da ilk çalıştığı kafe-şantan olacaktır. Finet, Flam'da çalışıp tanındıktan sonra burasının yanarak tarihe karışması ile Elhamra gibi başka meşhur mekânlarda çalışmıştır. Ancak Finet adlı bu şarkıcıdan bahsedilmesine gerekçe olan şey aslında roman kahramanı Senai'nin düşüp kalktığı şarkıcı olan Rizet'e geçiş yapılacağı içindir.

Rizet, yabancı şarkıcıların bir temsili olarak göründüğü *Bahtiyarlık* adlı hikâyede çirkinliği, açgözlü ve çıkarcı olması, yılışık davranışları, hafifmeşrep ve laubaliliği, alaycılığı ve kendisinden güçsüz olanlara karşı merhametsizliği ile olumsuz bir figür olarak yer almaktadır. Onun bu özelliklerine karşılık mesleğindeki mahareti nedeniyle İstanbul eğlence âlemlerinde ün saldığı söylenir.

> "Rizet'i kim tanımaz? Bir kadında ümit olunamayacak kadar kaba davudî olan o ihtizazlı seda hâlâ bugün bile kimin kulaklarında tanin-endaz olmaz? Okuduğu ciddî şarkıların ciddiyatına mütenasiben sedası gibi çehresinde dahi asar-ı ciddiyet göstermek bi'l-inhisar kendi mahsusatından olan o sanatkârın tavırları enzar-ı erbab-ı dikkatten zail mi olur? Ya ciddiyata zevzeklik karıştırmak ve tabir-i diğerle zevzekliği ciddiyat suretinde satmak mahareti her maharetine faik olan o sanatkârın "Marseyiz Feminin" şarkısı hangi hatırlardan çıkar."[720]

Eserin anlatıcı yazarının Rizet'i tasvir edişindeki şahsilikten anlaşılacağı üzere kendisi de döneminde şöhretli bir şarkıcı olan kadını dinleme şansı bulmuştur. Bu kadının Senai ile olan ilişkisine bakarsak kadının erkek hayranlarından birisinin de Senai olduğunu görürüz. Taşra kökenli alafranga heveslisi kahramanı Senai'nin tutulduğu kadın olan şarkıcı Rizet, ondaki görgüsüzlük ve taşralılık belirtisi olan davranışları alaylı bir şekilde karşılamaktadır. Alafranga hevesinden feyz alarak ve onun toprak zenginliğini de hesaba katarak Senai'ye soyluluk atfeden ve "Sinyör de Berrak Pınar" adını takan Rizet, sarkastik bir tavırla onu bu konuda yönlendirmiş olur. O günden sonra da Senai, kendisini bu unvanla tanıtır. Bu unvanın bedeli olarak Rizet'e pahalı bir broş hediye edilmesi dikkat çekmektedir.

[720] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 289.

Senai'nin Rizet'e karşı beğenisi ve hayranlığı Avrupa cemiyetini ve eğlence âlemlerini gördükten sonra değişecek ve Rizet onun gözünde büyük ölçüde değer kaybederek pespaye şarkıcı sınıfına düşecektir. Paris'e eğitim gayesiyle giden Senai, orada her şeyden önce eğlence hayatına dâhil olduğundan zihninde sürekli olarak İstanbul ile Paris'in eğlence dünyasını karşılaştırdığı görülmektedir. İstanbul'u büyük bir köy olarak gördüğünden Paris'i her anlamda koşulsuz üstün görmektedir. "Tiyatrolarda kulisler içine girip aktrisler ile görüşmek Flam'daki Rizet ile peyda etmiş bulunduğu münasebete makis olmadığı gibi bulvarlarda kokotlar arkasından koşmak dahi Kâğıthane âlemlerine benzemediğini"[721] itiraf ederek mukayeseyi bile kabul etmez.

Bekarlık Sultanlık mı Dedin? hikâyesinde bekârlığı kendisine şiar edinerek mutlu bir hayata erişeceğine inanan ve bütün maddi birikimini bu uğurda sarf eden bir adamın hikâyesi anlatılır. Dolayısıyla bu hikâyede Sururi Bey vesilesiyle Beyoğlu eğlence âlemleri ve Osmanlı toplumunda bekâr bir erkeğin hayatını nasıl idame ettirdiği edebiyatımızda temsil edilmiş olur. Tasvir edilen bu hayat aracılığıyla hikâyeye giren yabancı kadınlar arasında Alman ve Fransız çalgıcı ve şarkıcı kızlar, kafelerde hizmet eden garson kızlar, fuhuş âlemindeki kadınlar vs. yer almaktadır. Dönemin ünlü kafelerinin bahsinin geçtiği kısımlarda kadınların çalışma usulleri anlatılırken onların ahlâkî vaziyeti ve eğlence âleminde nasıl konumlandırıldıkları görülmektedir.

> "Ya bir aralık "Kafe Kristal" denilen mahalle gidip de tekmil hizmetçileri kızlardan intihap ve nasb olunmuş görünce ne kadar münbasit olduğunu hatıra getiriyor musunuz?" (…) "Bak işte bu da bir kahvehane! Şu tarafta on tane peri-peyker Alman kızları çalgı çalıyorlar. Birkaç tane afet-i cihan Fransız işvebazları şarkı çağırıyorlar. (…) Hizmetçi diye çağırdığın zat herkesin nazar-ı rağbetini kazanabilecek bir mahbubedir. Ne de şeker handelerle gelir! Emre intizar eder!"[722] "Kafe Kristal ve Kafe Flam gibi yerlere gidenler vakıa birkaç gün için ahvali uzaktan temaşa ile iktifa ederler ise de ondan sonra küçük küçük muarefeler baş gösterir. Çalgıcı Alman kızlarının fasıl aralarında dahi huzzarın yanlarına gelerek yarım yamalak Türkçe ile çıtı pıtı diller dökmelerini görüp durduğunuz hâlde sizin dahi bunlara heves etmemeniz mümkün olur mu? Elbette bir kolayını bularak siz de bir akşam bunlardan birisini yanınıza davet edersiniz. Fakat ikinci akşam bunlar iki üç oldukları hâlde gelirler. Kendilerine ikram için ne istediklerini sual edince mutlaka sütlü kahve ile pasta, yani şekerli ekmek isterler. Bunlardan dahi yalnız kahveleri içip pastalarını ceplerini koyarlar. (…) Bahusus sonradan yemek için değil, yine kahveciye satmak için."[723]

[721] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 306.
[722] Ahmet Midhat Efendi, "Bekârlık Sultanlık mı Dedin", *Letaif-i Rivayat*, s. 274.
[723] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 275-276.

Beyoğlu eğlence hayatında özellikle müzikli kafelerde kadın çalışanların hâkimiyetiyle öne çıkan usul, daha ziyade erkek müşterilerin ceplerini boşaltmak, paralarını sömürmek üzerine kurgulanmıştır. Bu durum, ilgili hikâyede de Sururi Beyin mustarip olduğu bir meseledir ve onu alternatif eğlence tarzları aramaya sevk edecektir. O dönemde Kafe Flam ve Kafe Kristal'e para yetiştiremeyen Osmanlı erkekleri bu durum karşısında Alkazar gibi daha az masraf yapılan mekânları tercih etmektedir. Buraların diğer mekânlardan farkı Alman kadınların şarkıcılık ve hizmetçilik yapmıyor olmasıdır. Bu yüzden Beyoğlu'nun otellerinde ve kafeşantanlarında sürdürülen bekâr hayatının eğlenceleri hakkında Sururi'ye ilk hayal kırıklığı yaşatan şey bu eğlencelerin bedelinin yüklü bir masraf oluşturmasıdır. İradın ve masrafın denk gelmemesi sebebiyle yaşam standardını sürekli düşürmek zorunda kalan Sururi, bütçesini hiçbir zaman ayarlayamaz. Bekâr hayatı hakkında ilk çatlağın yaşanması ahlâkî bir farkında oluştan ziyade ekonomik bunalım sebebiyle gerçekleşir.

Bu eserde tasvir edilen eğlence hayatının bir tehlikesi de şehevî hislerin teskini uğrunda fuhuş âleminin kötülüklerine maruz kalmaktadır. Aile hayatındaki meşru cinsellik yerine bekâr olarak fuhuş hayatı sürmek zorunda kalan erkek bu durumda da birtakım sorunlar yaşayacaktır. Bekâr hayatının en büyük sorunlarından biri sayılan cinsî arzularının teskin edilmesi uğrunda Sururi, fuhuş hayatında hastalığa yakalanmıştır. Karşılaştığı sorunlar karşısında hemen çözüm üretmeye çalışan Sürüri, kendi cinsî arzu ve isteklerini sağlamak yolunda da bir yöntem geliştirir: "Onu asıl bizar eden şey hevaic-i şehvaniyenin suret-i tesviyesi kaziyesi olup bunun için dahi "Dur bir kere şu murdar hastalıktan iyi olayım da bak nasıl yaşayacağım! Bütün haneleri dolaşıp en beğendiğim bir karı ile mukavele akdedeceğim. Bunun temiz olması birinci şarttır. Haftada bir sohbete razı olurum, ama bunun için iki lira kadar masraf gidecek imiş. Varsın gitsin. Bütçenin ayda sekiz dokuz lirayı şu zevk uğrunda feda etmeye müsaadesi vardır. Bari muntazaman ve müsterihan bir âlem geçiririm ya!"[724] Ancak "mukaveleli" kadın ile geçireceği eğlence, kadının diğer mukavele ettiği belalı adamların Sururi'yi dövmesi ile son bulur. Bu durum, eğlence hayatının daha alt seviyedeki âlemlerde kadınların birtakım hastalıklar bulaştırabilen, murdar kadınlar olarak görülmesine yol açmaktadır.

Beyoğlu eğlence hayatının bir başka yüzünü temsil eden Almanların açtığı birahanelere ilk zamanlar Batılılardan ziyade Osmanlıların rağbet ettikleri, ancak bu ilginin de zaman içinde kaybolduğu dile getirilmektedir. "Bu gün birahanelere girseniz Osmanlılardan

[724] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 278.

hiçbir kimseyi görmez iseniz de o zamanlar girmiş olsaydınız dört beş şapkalı varsa yirmi otuz da fesli görürdünüz."[725] Bu doğrultuda Fogel Birahanesi de, Beyoğlu eğlence hayatının hükmü geçen mekânlarındandır. *Vah!* romanında görüleceği üzere burada garson olarak çalışan Alman kadınlar hizmet vermektedir. Osmanlıların rağbeti ve mekâna müdavemetleri sebebiyle çalışan kadınlar bile zaman içinde Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Romanın Osmanlı erkekleri hem Avrupa'dan gelen gazeteleri rahatça okumak hem de sevdikleri Alman yiyecekleri olan çavdar ekmeği, gravyer peyniri ve birayı tüketebildiklerinden mekânı tercih ederler. Buna rağmen mekânın kadın garsonları, güzellikleri ve Osmanlı toplumu için alışılmışın dışında bir işi icra etmeleri nedeniyle yerli halk için rağbet kaynağı olarak görünmektedir. Bu yüzden garson olarak çalışan yabancı kadının gördüğü ilgiyi birçok romanda gözlemlemek mümkündür.

Felatun Bey ve Rakım Efendi, vakaların Beyoğlu ve Tophane civarında geçmesi itibariyle İngiliz, Fransız ve diğer Levanten kahramanların romana dâhil olduğu bir eserdir. Beyoğlu'nda yaşayan Fransız tiyatro aktrislerinden biri olan Polini, Felatun'un sevgilisi olarak romana girer; ancak bu kadın romanın birkaç sahnesinde belirecektir. Polini, İstanbul'da sanatını icra etmekten çok zengin mirasyedi gençleriyle kurduğu gönül ilişkileri vesilesiyle onların servetini tüketmelerine yol açacaktır. Buna rağmen sanatına hayran bıraktığı Felatun, kadını Rakım Efendiye tanıtırken onun büyük ve yetenekli bir oyuncu olduğunu söylemektedir. Rakım Efendi ise, Felatun'un anlattığı olaylardan kadının çok usta ve maharetli bir aktris olduğuna kanaat getirir; ama bu fikri Felatun'u kandırmak konusunda ortaya koyduğu davranışları vesilesiyle olur.

Rakım ve Polini'yi tanıştıran Felatun, kadının kendisine karşı hakaretlerini de kulak ardı ederek onun tavır ve davranışlarını büyük bir hayranlıkla telakki eder. Babasının vefatının yasını kadının onunla birlikte tutması, alafranga usulle bütün eşyaları siyah olarak seçmesi, çıktığı oyunlarda siyahlar giymesi Felatun için kadına bağlanmasını sağlayan nedenler arasındadır. Böyle olmakla beraber Polini "Ey suda haşlanmış sümsük hindi, maymun, şebek, tavşan, tahta kehlesi, istakoz"[726] gibi sözcüklerle seslendiği Felatun'u aşağılamakta ve küçük görmektedir. Buna rağmen Felatun, Batılı, alafranga ve serbest bir kadın olarak gördüğü Polini'ye büyük bir aşk ve hayranlık besler. Felatun için alafranga olan her şeyin makbul olarak kabul edilmesi gibi, Polini'nin bütün davranışları da sorgusuz sualsiz kabul edilip hayranlık duyulacak niteliktedir. Bu yüzden Felatun, onunla birlikte olabilmek için bütün parasını harcayıp servetini tüketecektir.

[725] Ahmet Midhat Efendi, *Vah!*, s. 76.
[726] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 73.

Ancak bir taraftan romanda tasvir edildiği üzere gerek Felatun'a karşı gösterdiği hakaret-amiz davranışlardan, gerekse Rakım Efendi ile konuşmalarından anlaşıldığı gibi Polini, kibar sınıftan olmayan, basit bir kadına yakışacak şekilde davranmasıyla eserdeki ironiyi yaratmaktadır. Çünkü Felatun'un gözünden ideal ve mükemmel bir kadın olarak, yetenekli bir oyuncu olarak yansıtılan Polini, aslında basit bir tiyatro kumpanyası aktrisidir, tavır ve davranışları alt seviyeden bir kadına ait olarak sunulmaktadır. Tıpkı Don Quijote'nin Dulcinea'sı gibi Polini, sadece Felatun'un kadrajından olumlu ve güzel bir kadındır. Rakım, ilk gördüğü andan itibaren onun ne kumaştan bir kadın olduğunu anlayacak ve bununla ilgili olarak Felatun'u uyaracaktır. Ancak bu uyarıyı Rakım'ın hasedinden kaynaklanan bir kıskançlık ürünü olarak algılayan Felatun, ona kulak asmadığından kendi felaketini hazırlayacaktır.

Çok sonra sokakta Rakım'la karşılaşan Felatun, Polini'nin sorulması üzerine "Bırak şu kaltağı, Allah'ı seversen! (…) Hınzır kahpe, beni yolup kül ettikten sonra yüz çeviriverdi"[727] diyerek akıbetini haber verecektir. Polini nedeniyle servetini yani kendisine kalan mirası tüketen Felatun, bundan sonra bir mutasarrıflık göreviyle İstanbul'dan ayrılarak Cezayir-i Bahr-ı Sefid'e gitmeye karar verir. Bundan sonra çalışarak kazandığı para ile hem geçimini sağlayacağını hem de borçlarını ödeyeceğini belirten Felatun gibi bir mirasyedi için "Polini felaketi" ahlâken doğru olan yolu bulması açısından "şerden hayır çıkması" olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda Felatun'un başından geçenler ve akıbeti romanda bir hikmet dersi olarak sunulmaktadır.

Tiyatro aktrislerine karşı toplum nezdinde oluşan yargı özellikle erkekler nezdinde son derece olumsuz bir hâldedir. *Henüz On Yedi Yaşında* romanında yer alan bir sahneye bakıldığında iki Osmanlı efendisinin bir tiyatro çıkışında yabancı aktrisler hakkındaki görüşlerinin çatıştığını görmekteyiz. Ağırbaşlı bir beyefendi olan Ahmet Efendi, oyuncuları sanat icra eden birer kişi olarak görürken hovarda Hulusi Bey, kadınları seyredilecek birer nesne olarak görür. Bu yüzden Osmanlı ülkesine gelen oyuncu kadınların tazeliklerini yitirmiş, emekli olmaya yakın kadın aktrisler olması sebebiyle onları beğenmemektedir. Tiyatro izlemeye gitmesinin sebepleri arasında localardaki kadınları gözlemek de bulunmaktadır. Buna karşılık Ahmet Efendi'ye söylettiği sözler ile romancı, aktrisleri cinsiyetleri doğrultusunda değerlendirmenin yanlışlığını ortaya koyacaktır. "Bir tiyatro oyuncusunu bir kadın olmak sıfatıyla hiçbir zaman telakki etmem ki hatta gençliğini, kartlığını hesaba katayım da ona göre düşüneyim. Benim için tiyatro oyuncusu denilen

[727] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 130.

mahlûk bir edibin hissiyyât-ı aliyyesini saha-i temaşada bihakkın tecessüm ettiren sanatkârdır. Bu sanatkârda fazla olarak bir de hasiyyet-i nisvaniyye arayanları tasvip edemem. Çünkü hasiyyet-i nisvaniyyeyi bir tiyatroda aramaktansa, cem'iyyet-i beşeriyye içinde başka köşelerde aramak daha doğru olur. Çünkü daha çok bulunur."[728]

Müşahedat romanında Konkordiya tiyatrosundaki opera-komik kumpanyalarını izlemeye gideceğini belirten kahraman sebebiyle bu tiyatro ve aktrislerin hayatı hakkında birtakım detaylar esere eklenmektedir. Özel bir örnek vasıtası olmaktan ziyade genellemek suretiyle ele alınan bu aktrisler, erkek tiyatro izleyicileri için aynı zamanda gönül eğlendirilen ve sahne dışında kulislerde ve fuayelerde görüşülen kadınlar olarak gösterilmektedir. "Oyuncu kızlar büfeciyi memnun etmek için konyakların en pahalısından, şanpanyaların en alasına kadar türlü içkilerle kendilerine ikram ettirdikleri avanak müşterilerin keselerini boşalttırıyorlar."[729] Bu tiyatro salonları, aynı zamanda döneminde kumar oynanan ve içkili eğlencelere sahne olan sefahat mekânları olarak bilinmekte ve bunlara devam eden Osmanlı beyleri sefahate bulaşmış ve kurtarılması gereken erkekler olarak görülmektedir. Bu yüzden daha önce sefahat hayatından el çekmiş olan bir bey olan Refet, tiyatroya gittiğini söylediği zaman tekrardan eğlence âlemine döndüğü düşünülerek hakkında şüphe duyulacaktır. Bu durumun gösterdiği üzere Osmanlı memleketine gelen tiyatro aktrisleri, sadece sanatlarını icra eden kadınlar olarak görülmemekte bunun yanında eğlence kadını olarak algılanmakta ve Osmanlı halkı nezdinde ağırbaşlı bir konumda bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra bir tiyatro aktrisiyle ilişkisi olduğundan şüphelenilen Refet takip edilirken dönemin realitesi olarak tiyatrocu kadınların yerleştikleri bölgeler de esere dâhil edilmiş olmaktadır.

> "Tiyatro oyuncularının ağlebi Avusturya postahanesine inen mahut murdar sokaklardaki misafirhanelerde ve birazı da Santa Mariya kilisesi karşısındaki dar sokaklar derununda bulunan garni, yani mefruş hanelerde oturdukları malumum bulunduğundan, Refet'in Galatasarayı'na doğru değil, dört yol ağzına doğru sapması lazım gelirdiyse de, aktrislerin muteberlerinden bazılarının Yeniçarşı caddesindeki misafirhanelerde de oturduklarını derhatır eyledim ."[730]

Bunun yanında *Karnaval* romanının Benli Helena adıyla anılan kahramanı da Rum eğlence kadını temsillerinin sayılı örnekleri arasında bulunmaktadır. Bu kadın herhangi bir meslek gurubuna bağlı değildir. Zengin erkeklerin metresi olmayı amaç edindiğinden onun

[728] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 8.
[729] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 325.
[730] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 350-351.

durumu çok daha farklıdır. Zekayi'nin metresi olan Benli Helena "aftos" tabir edilen kadınlardan olup Resmi'nin bu kadına ettiği muamele onları kibar muhitlerde dilden dile dolaşır hâle getirmiştir. Metresine Paris töresine uygun bir hayat yaşatan Zekayi, babasının kasasını da bu uğurda gizlice boşaltmıştır. Kadının adı Kamelyalı Kadın'a çıkmışsa da Resmi, Madam Hamparson'a onlardan bahsederken kadının ahlâk itibariyle Kamelyalı Kadın'a yaklaşamayacağını söyler. "-Mademoiselle Helena'nın ismini yeni La Dame aux Camelia koymuşlar. Fakat ben diyorum ki Manon Lescaut koymuş olsalar daha isabet etmiş olurlardı. Zira Marguerite Gautier hakikaten melek gibi bir kızmış. Âlemin yüzüne gülerek âlemi dolandırmak Manon Lescaut'da görülür hallerdendir."[731]

Karnaval romanında Avrupalıların ahlâk anlayışı ile Osmanlıların ahlâk anlayışını millî danslar üzerinden karşılaştıran yazar Avrupalıların zeybeklere eşlik eden kadınların dansını edebe mugayir bulmalarının haksız olduğunu savunmaktadır. *Zeybekler* piyesi sergilenirken icra edilen danslarda kadın dansçıların "saçlarını dökerek göbek atmaları" bazı Avrupalıların tepkisini çekmiştir. *Karnaval* romanında balo sırasında icra edilen vals dansını tasvir ederken bu hadiseyi hatırlatan yazar, kadın ve erkeğin sarmaş dolaş yaptığı bu dansın sıradan karşılandığı Avrupalılarca, kendi piyesindeki dansın ahlâka aykırı bulunmasına içerlemiştir. "(…) Avrupalıların çoğu (…) şu Türk raksını edebe muvafık bulmamış olurlarsa ne dersiniz? Sebebi ise kadınların saçlarını dökerek göbek atmaları imiş. Aman ya Rabbi! Birisi kadın birisi erkek olan bir çiftin sarmaş dolaş olarak kuş gibi uçup yekdiğerini göğüslerine bastırmaları muvafık-ı edeb oluyor ve hem de bu hale en hatırlı familyalara mensup kadınlar için cevaz veriliyor da âlemi eğlendirmeye mahsus olan ve köçek denilen oyuncularımızın saçlarını dökerek göbek atmaları mugayir-i edeb görülüyor!"[732]

[731] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 119.
[732] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.* s. 153.

5. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ ESERLERİNDE TOPLUMSAL KURUMLAR İÇİNDEKİ DURUMUNA GÖRE KADINLAR

Toplumsal kurumlar adı altında sınıflandırılan aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş zaman değerlendirmeyle[733] ilgili tüm meseleler Ahmet Midhat Efendi'nin fikir dünyasında ve kurmaca eserlerinde sunduğu sorunlar içinde geniş bir yer bulmaktadır. Bunun için bu başlık altında yazarın eserlerini değerlendirmek uygun görülmüştür. Bu bölümde toplumsal kurumların içinde kadın kahramanların konumlandırılışı ve yazarın bu konuyla ilgili görüşleri incelenmekle beraber sosyal kurumların toplumun tüm bireyleriyle ilgili olması itibariyle erkek kahramanların eylemleri ve görüşleri üzerinden de değerlendirmeler sunulmuştur. Özellikle aile kurumuyla ilgili meselelerde konunun gerektirdiği üzere kadın ve erkek kahramanlar bir arada değerlendirilmiştir. Ayrıca kadınlarla ilgili bu hususlarda daha çok erkek bakış açısını temsil eden anlatıcı yazarın ve erkek kahramanların hâkim ses olduğu görülmektedir.

Sosyal kurumlar arasında yer alan eğitim ve serbest zamanı değerlendirmeyle ilgili bir başlık altında değerlendirme bu kısımda yer almamaktadır. Aile kurumu gibi hem Ahmet Midhat Efendi'nin hem de modernleşme dönemi Osmanlı entelektüelinin en fazla tartıştığı mesele olarak görülen eğitim meselesi tezimizin üçüncü bölümünde değerlendirildiğinden burada tekrar edilmemiştir. Temel toplumsal kurumlar yanında sosyal bir hadise olarak bulunan boş zamanları değerlendirme konusu ise, Osmanlının kapalı toplum hayatında kadınların kısıtlandığı alanlar arasında yer almaktadır. Genelde Osmanlı toplumunda hayatı ev içinde temsil edilen ve kamusal alanda çoğunlukla varlık gösterme imkânı bulunmayan kadınların serbest zaman etkinlikleri buna paralel olarak kısıtlı olmaktadır. Bu bağlamda kadınların serbest zaman etkinlikleri arasında sayılabilecek faaliyet tezin diğer bölümleri içinde yer alan bazı konularla bağlantı hâlinde değerlendirilmiştir. Bu faaliyetler de aynı zamanda geçim kapısı sayılan dikiş ve nakış işleri, daha çok taşra kadınları arasında yaygın olan halı ve diğer dokumacılık türleri, komşu ziyaretleri, giyim kuşam ve ziynet eşyalarıyla ilgilenme, dinî sohbetler, hane içinde kış mevsiminde yapılan tandır sohbetleri, hikâye anlatma ve saire şeklindedir. Kadınların hane dışına taşan etkinlikleri arasında da hamam ziyaretleri ve mesire yeri eğlenceleri yer almaktadır. Sonraki dönemlerde roman okuyanın etrafında toplanıp dinleme ve bireysel olarak yapılan okuma eylemi de kadınların boş zaman

[733] Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 145.

etkinlikleri arasına girmiştir. Tüm bu etkinlikler ise kadınların sosyal statüsüne ve sosyoekonomik koşullarına göre farklılık göstermektedir.

Tüm bunlarla beraber sosyal kurumların kendi aralarında bir etkileşim hâlinde bulunduğu ve bunlarda sürekli değişim meydana geldiğinden bölümler içindeki değerlendirmelerin de çoğu zaman birbirine geçişli olduğu ortadadır. Din kurumu aile ve siyaset özellikle hukuk kurumunu etkilediği gibi eğitim kurumundaki değişimlerin de aile yapısını dönüştürdüğünü görmek mümkündür. Böyle bir etkileme ve etkilenme hâli bütün kurumlar arasında söz konusudur. Osmanlı toplum yapısında din kurumunun en baskını olması dolayısıyla aile, eğitim, hukuk başta olmak üzere ekonomi ve siyasetin bundan fazlasıyla etkilenmesi söz konusudur.

5.1. Aile

Cemiyet hayatının çekirdeği olarak kabul edilen aile, birçok konuyla bağlantılı olarak sosyal bilimlerde hakkında en çok tartışılan meseleler arasında gelmektedir. Modernleşme döneminde Osmanlı toplum hayatı bağlamında da aile temelinde birçok konu tartışılmaya açılmış ve ailenin ıslahı için çalışılmıştır. Devletin çöküşünü engelleme çabaları dolayısıyla yapılan ve Tanzimat dönemiyle beraber sistematik olarak uygulanmaya başlayan yeni düzenlemeler, Osmanlı aile hayatını da etkilemiştir. Bu çerçevede aydınların ele aldığı ve tartışmaya açtığı konular arasında aile, evlilik, evlenme şekilleri, boşanma, çok eşlilik, yeni nesillerin yetiştirilmesi ve çocuk bakımında ebeveynlerin rolü başta gelmektedir.

Osmanlı ailesini tanımamızı sağlayan vasıtalardan biri de her ne kadar gerçekliği sorgulansa da edebiyat ürünleridir. Özellikle roman ve hikâye gibi modern türler on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı ailesini yakından görmemizi sağlayan en somut ve canlı örneklerdir. Bu yüzden araştırmacıların genel kanaati on dokuzuncu yüzyılın İstanbul ailesini edebiyat aracılığıyla yakından tanıdığımız yönündedir. Bu dönemde günümüzün modern ailelerinden farklı olsa da aile yapısında köklü değişikliklerin başladığı görülmektedir.[734]

5.1.1. Osmanlı Toplumunda Evlilik Muameleleri

Ailenin sosyal tarihi ve dönüşümüyle ilgili meseleler, Osmanlı ailesinin sorunları ve çözüm önerileri Ahmet Midhat Efendi'nin basında çıkan yazıları ve fikrî eserlerinde ele alındığı gibi roman ve hikâyelerinde de kurmaca eserin imkânları dâhilinde tartışılmaktadır.

[734] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 62.

Bu çerçevede aile başlıklı bu bölümde ele alınacak konular evlilik öncesi kadın erkek ilişkileri, erkeklerin evlilikle ilgili konularda kadınlara karşı tutumları, kadınların eş seçiminde etkili olan durumlar, evlilik hayatının ahlâkî boyutu, evlenme pratikleri içinde kadınların yaşadığı sorunlar, aile ve evlilik hayatını tehdit eden unsurlar, yeni nesillerin yetiştirilmesinde kadının rolü şeklindedir. Bunun dışında çok eşlilik ve kadının hayatı üzerindeki etkileri, evlilik hayatı içinde kadının ruhsal ve bedensel sağlığını tehdit eden unsurlar ele alınacaktır. Ayrıca kültürler ve dinler arası evlilikler farklı boyutlarıyla değerlendirilecektir.

Ahmet Midhat Efendi romanlarındaki ve hikâyelerindeki aile konusunu incelerken esas alacağımız yöntem, çeşitli örnekler üzerinden sunulan aile hayatları etrafında tartışılan meseleleri değerlendirmek şeklinde olacaktır. Roman ve hikâyelere geçmeden önce yazarın pedagojik eserleri olarak tasnif edilen *Hikmet-i Peder, Peder Olmak Sanatı ve Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* başlıklı eserlerinde sunulan veya model olarak teklif edilen aile şekilleri üzerinden meseleye giriş yapmak yerinde olacaktır. Bunun ardından romanlardan seçilmiş örneklerdeki belli başlı aile tipleri üzerinden kadınların konumunu ve sorunlarını ele almak, evlilik meselesi üzerinden tartışılan konuları değerlendirmek ve aile hayatına dair diğer hususlara değinmek şeklinde aile içinde kadın konusunun ele alınışına dair yazarın yaklaşımı ortaya konacaktır.

1898 yılında yayımlanan *Hikmet-i Peder*, kurmaca türüne yaklaşmasına rağmen yazarın pedagojik eserleri arasında sayılır.[735] Yazarın bu eserde ele aldığı konular evlilik ve ailenin tesisi ekseninde geliştirilmiştir. Evlilik konusuna temkinli yaklaşan bir babanın araştırma ve tetkikleri neticesinde elde edilmiş ve sayısal verilerle zenginleştirilmiş evlilik hakkındaki teorik fikirler gençlere ideal evlilikte uyulması gereken yollar olarak sunulmaktadır. Erkeklere birtakım kurallar ve sorumluluklar yükleyen bu fikirler, evlilikle kurulacak aile birliği içinde söz sahibi olan kişi olarak erkekleri ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanında eserde çizilen entelektüel genç kadın figürü modern bir kadın tipi olarak sunulsa da geleneksel davranış kalıpları içinde hareket etmektedir.

Eserin kurmaca iç öyküsünün olay örgüsüne kısaca değinmek gerekirse burada evlenmeyi planlayan Siret Bey'in bu yolda başından geçenlerin öykülendiği görülür. Bu bey, bir dostuna başından geçenleri anlatır. Evlenmek istediğini ancak gönderdiği kılavuzun kızın doktor babası tarafından reddedildiğini söyler. Dostu, bu işi çözmek için talibi olduğu

[735] Bu eserle ilgili Fazıl Gökçek'in yorumu, daha çok kurmaca bir eser olması sebebiyle roman türüne yakın olduğudur. Araştırmacı bu bağlamda makalesine de bu yönde bir başlık vermiştir: "Ahmet Mithat Efendi'nin Bilinmeyen Bir Romanı", *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı 9, Nisan 2014, s. 7-16.

hanımın gazete yazılarını öven yazılar yayımlamasını öğütler. Bundan da sonuç çıkmaz. Bu yazılarına Rana'dan bir karşılık alamayınca ona mektup yazar. Dördüncü mektubundan sonra kendisini reddeden bir cevap gelir. Sonunda dostunun doktor babanın evine bizzat gitmesine ve reddedilme gerekçelerini öğrenmesine karar verilir. Bu adam, doktor ile sohbetleri neticesinde ve onun "hikmet-i peder" isimli nazariyelerini dinlediğinde ona hak vermiştir. Siret'in ancak bu nazariyeleri uyguladığında Rana ile evlenebileceğini anlamıştır. Siret, "hikmet-i peder" nazariyelerini tetkik etmek ve uygulamak için bir süre ortadan kaybolur. Siret, sonrasında doktorun evine giderek hem oğlu Nüzhet'le hem de kızıyla yüz yüze görüşür. Evlenme kararı verilir ve Rana ile Siret, Nüzhet ile de Siret'in kardeşi evlenir.

Hikmet-i Peder, evlilik ve aile kurumu hakkında nazarî fikirler öne süren bir Osmanlı doktorunun bu fikirlerine verdiği isimden adını alan bir eserdir. Evlilik müessesesi hakkında haylice kafa yormuş bu adam, toplumdaki evlenme şekillerini ve âdetlerini beğenmediği için bunların yanlış yönlerini araştırır. Bu doktorun fikirlerinin esası, milletlerin ailelerden teşekkül ediyor olması dolayısıyla evlilikten maksadın da şahsi mutluluktan ziyade aile meydana getirmek olduğudur. Toplumun temeli olan ailenin sağlam temellere dayanılarak kurulması gerektiğidir. Evlilik, uzun tetkikler sonucu karar verilmesi gereken önemli bir süreçtir. Bu süreçte kız ve erkeklerin babaları büyük bir sorumluluk taşımaktadır. Gençler aile kurmak hakkındaki bilince erişmedikleri erken bir yaşta, dünyaya gözlerini açmadan evlendirilirse evlilikten beklenen aile kurma gayesi daha ziyade ailelerin yıkılmasına dönüşecektir. Bu yüzden gençlerin kendilerine eş seçerken güzellik, servet, ikbale erişmek veya saadet gibi amaçları ön planda olmamalıdır.

Eserde belirtildiği üzere gençlerin evlenme zamanı ile ilgili geliştirilen hükümler daha ziyade Osmanlı erkek bireylerinin evlenmek konusunda verdikleri kararla ilintilidir. Doktorun fikrine göre eğer genç bir erkek eğlence âlemlerinde vakit geçirmek konusunda bir ruhsal tatmine ulaşmamışsa; kumar, meyhane, genelev gibi murdar yerlerden ayağını çekmemişse; bekâr hayatı yaşamaktan bıkmamışsa henüz evlenme vakti gelmemiş demektir. Evlenmesi gereken erkeğin yaşı kaç olursa olsun mühim değildir, esas olan eğlence ve saadeti aile hayatında bulması gerektiğidir. Böyle olduğunda aileler birlik ve huzur içinde kurulmuş olacaktır.

Bunun dışında modern dönem Osmanlı eğitim sisteminde erkeklerin eğitim aldıkları süreye bakıldığında eskiler tarafından evlenme yaşında kabul edilen genç erkeklerin eğitim hayatlarının devam ettiği görülür. Buna rağmen bazı aileler çocuklarının mektebi bitmeden onları evlendirerek gençlerin ya aile hayatını ya mektep hayatını ya da ikisini birden tehlikeye sokmaktadır. Bu yüzden erken evlenen genç gözü açıldığında ya eşine sadakatsiz davranıp

başka eğlenceler arayacak ya da ondan boşanıp yeniden evlenecektir. Bu durumun daha ileri bir örneğinde erken evlenen genç evlendikten sonra da eğlence hayatından el çekmeyip fuhuş hayatında yakalandığı bir bulaşıcı hastalığı eşine de geçirmiştir.

Bu gibi örneklerden çıkardığı sonuçla doktor, bir erkeğin evlenme yaşının ancak sefahat hayatından tamamen el çektiği, genç ve bekâr hayatından vazgeçtiği zaman olacağı hükmünü vermiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Osmanlı toplumunda genç erkekler sefahat, eğlence ve cinsel hayat konusunda herhangi bir kısıtlama olmadan özgürce hareket edebilmekte ve bu özgür hayatları sebebiyle hiçbir zaman kötü gözle görülmemekte, adeta bu onların temel hakları olarak kabul edilmektedir. Ancak evli bir erkekten beklenen sadakat çerçevesinde, en azından birden fazla kadınla yapılan nikâh gibi belli bir meşruiyet çerçevesinde yaşanan bir hayatı olması gerektiğidir.

"Hikmet-i peder" adı verilen bu nazariyeler, doktor tarafından gözlemlenen yaşanmış hayat tecrübelerinin dayanak gösterilmesiyle oluşturulmuştur. Doktor, evlenme yaşıyla ilgili tetkikleri sırasında gözlemlediği olaylardan bahsederken bunların hepsinin kayıtlarının bulunduğunu ve gerçek vakalar olduğunu belirtir. Bir sosyolog gibi gördüğü vakalar üzerinde değerlendirmeler yaparak aile hakkında getirdiği teorik bilgileri etrafındakilerle paylaşmaktadır. Sıklıkla vurgulanan husus doktorun bunları yazarak kayda geçirmek konusundaki gevşek tutumudur. Kendisi de bunu teslim eden doktor bunları yazıya geçirmek vazifesini oğluna devretmek ister.

Doktorun "hikmet-i peder" nazariyesinin esaslarından birini ailelerin bozulduğu durumların incelenmesi yani "talak ve dirliksizlik esbabının tahkikatı"[736] üzerine yaptığı araştırmalar oluşturmaktadır. Nihai olarak elde ettiği bilgiye göre, boşanmaların yüzde seksenine sebep olan şey genç yaşta bilinçsiz olarak yapılan evliliklerdir. İlginç olan husus doktorun boşanmalar hakkında tuttuğu istatistik kayıtlarıdır. Boşanmaların nedenleri ve neticeleri hakkında tetkikler yapmıştır. Tarihleri, isimleri ve resimleriyle kayıtlı olan bu boşanma vakaları gizli birer bilgi olarak doktor tarafından muhafaza edilmektedir.

Boşanmalardan verdiği bir örnekte görüldüğü gibi vaka, namus yönünden bir kadının isminin lekelenmesi ve toplumdan dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Genç yaşta evlendirildiğinden henüz sefahat hayatı için hevesini kaybetmemiş bir koca karısını aldatmış ve karısı da intikam almak için başka erkeklerle gönül eğlendirme yolunu tutmuştur. Namusu lekelendiği iddiasıyla kocasının boşadığı bu kadına kendi anne babası, akrabaları ve muhitindeki insanlar yüz çevirmiştir. Burada erken evlilik sebebiyle gerçekleşen boşanma

[736] Ahmet Midhat Efendi, *Hikmet-i Peder*, hzl. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 59.

hadisesinde mağduriyet yaşayan tarafın kadın olması dikkat çekmektedir. Böyle durumlarda kadınların geçimlerini sağlamak için fuhuş yoluna düştükleri de vurgulanmaktadır. Yapılan tahkiklerde doktorun elde ettiği sonuçlara göre her zaman mağdur olan taraf kadınlar olsa da boşanmaya sebep olanların çoğunlukla erkekler olduğu görülmüştür. "Emin olunuz ki bu kadar talaklar içinde yüzde onuna bile kadın sebebiyet göstermemiştir. Vakıa gayret-i merdanemize hoş gelmezse de kuyud-ı istatistikiye ispat ediyor ki yüzde doksandan ziyadesine erkek sebebiyet göstermiştir."[737]

Boşanmaların başlıca sebebini "erken evlenmek, aile teşkili için değil kendi zevki için evlenmek"[738] olarak gören doktor, taşra ve kent arasında evlenme yaşı itibariyle fark bulunduğunu vurgulamaktadır. Kent hayatında erkeklerin cinsî zevklerini tatmin edebilecekleri bir saha bulunmasına rağmen taşra hayatında böyle bir imkânın olmadığı bu yüzden evliliklerin erken yaşlarda gerçekleştiği söylenir. Kadınların iffetini korumak adı altında erkekler gençken evlendirilmekte aksi halde mağdur olan taraf kadınlar olmaktadır. Bazı durumlarda namus temizlemek adı altında kadınların canına kast edilmekte ve kadınlara suçsuz olsalar bile acınarak bakılmadığı görülmektedir. "Böyle iğfal edilen biçareye "biçare" bile demiyorlar. "Kahpenin yüzüme sürdüğü lekeyi yine kendi kanıyla yıkadım" diyorlar. Bir koca da böyle söylüyor, bir baba da, bir ağabey de, bir küçük kardeş de, hatta bir amca, bir dayı bile böyle söylüyor."[739] Bu namus cinayetlerine Avrupa'nın medeni memleketlerindeki insanlar tarafından vahşet olarak bakılması karşısında eserin erkek kahramanlarının yorumu, Avrupa'da akrabalık ilişkilerinin ve akraba isimlerinin sadece lafta kaldığı ve manevi değer bakımından hiçbir hükümlerinin bulunmadığı şeklindedir.[740]

Eserde ifade edildiği şekliyle ailenin tesisinde bütün sorumluluğun erkekte olduğu, kadınların hem evlilik konusunda hem de aile düzeninde ikincil konumda bulunduğu görülmektedir. "Çünkü teşkil olunan aile içinde dirliği düzenliği muhafaza kudreti de aglebiyet üzere erkeklerde bulunur. Bazı şazlar kavaid-i külliyeyi ihlal edemezler. Cihanın her tarafında kadınların yuları erkeklerin eline teslim olunmuştur. O yular kendi elindeyken bir erkeğin kendi familyasını ıslah edememesi olsa olsa gençliği hasebiyle kendi yularını dahi hevesat-ı nefsaniyesine kaptırmasından neşet edebilir."[741] Buradaki "teslim olunmuştur" ifadesinden de görüleceği gibi bir üst otorite yani ataerkil toplum tarafından bu hak erkeklere teslim edilmiştir. Aynı zamanda bir erkek ancak genç olduğunda bir "yular"a sahip olur ve

[737] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 64.
[738] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 64.
[739] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 65.
[740] Aynı mesele bugün de önemini korumaktadır.
[741] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 66.

yönlendirilmeye ihtiyaç duyar. Bir erkeğin aile idare edebilecek konuma ve "yular" idare edebilecek seviyeye gelmesi için ancak belli bir yaşın getirdiği olgunluğa ve hayat tecrübesine erişmesi uygun görülmektedir.

Eserde tartışılan bir mesele de erkeklerin evlenip aile kurduklarında çocuklarının talim ve terbiyesi hususunda sahip olması gereken sorumluluklardır. Medeni memleketlerde çocukların talim ve terbiyesi vazifesini mektepler üstlenirken o zamanlarda Osmanlıda henüz mekteplerin istenen seviyeye ulaşmadığı görülür. Sadece talim konusunda gelişseler dahi terbiye etmek konusunda başarı kazanamamışlardır. Terbiye hususu ailede babanın görevleri arasındadır. Bu yüzden evlenecek erkeğin önemli sorumluluklara sahip olduğu düşünülerek "hikmet-i peder" nazariyesinde erkekler için uyulması gereken hükümler geliştirilmiştir.

Bu eserde aile hakkında hükümleri veren ve onları onaylayan, kadınlar hakkında konuşan kişilerin hepsinin Osmanlı erkek vatandaşları olması dikkat çeker. Bir otorite gibi doktorun söylediği her şey takdir edilmekte ve büyük bir övgüyle kabul edilmektedir. Romanın anlatıcı kahramanı da dinledikleri karşısında sürekli onaylamaktan geri durmaz. "Her söze başladıkça şu feylesof-ı acibe itiraz için sözlerinde bir ipucu bulmaya gayret ediyorum da her defa sözünü itmam ettiği zaman dahi zahiren olmasa bile zihnen olsun kendisini tasdike mecbur oluyorum."[742] Eserin hemen hemen tek kadın kahramanı kabul edebileceğimiz Rana bile entelektüel bir kadın kimliği taşısa da erkeklerin söylediklerini onaylamaktan başka bir yol benimsemez. "İsabet buyurmuşsunuz babacığım, emin olunuz ki sizin münasip görmediğiniz şeyi kızınız dahi münasip görmez."[743]

Evlilik öncesi kadın ve erkek ilişkileri bağlamında kısmî bir serbestliği burada görmek mümkündür. Eserde anlatılan kurmaca iç öyküde gerçekleşen olaylar, erkeğin evlenmek istediği kadına yaklaşımı bakımından dikkat çekicidir. Siret, takma isimle bir dergiye kadınlarla ilgili yazılar yazarak Rana'nın dikkatini çekmeye çalışır. Herhangi bir tepki bulamadığında önce kızın yazılarının babası tarafından yazıldığını düşünür. Sonra da Rana'nın yazdıklarını eleştirerek dikkat çekmenin mümkün olacağına karar verir.

Senai adıyla Rana ile mektuplaşmasının ardından gerçek kimliğiyle babasından onu istemeye karar verir. Onlara göre, iffetli bir kadının kendisine mektupla yapılan evlenme teklifini kabul etmesi mümkün değildir. Bu yüzden Rana, mektuplara olumsuz yanıt verdiği için takdir edilmektedir. Evlilik öncesinde kadın ve erkeğin birbirini görmesi hoş karşılanmamasına rağmen Siret, arkadaşı Nüzhet ve onun kız kardeşiyle aynı odada sohbet eder. Ancak herhangi bir cinsî temayülün olmadığını vurgulamak için bu sohbetin alelade

[742] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 67.
[743] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 57.

bahisler üzerine olduğu belirtilir. Bu ev içinde gerçekleşen sohbette Rana'nın ismet ve iffetini göstermek için "başında lekesiz bir pâklığın tıraz-ı zarifi olan kar gibi beyaz bir örtü" olduğunun üstü çizilir.

Rana ve Siret, entelektüel kimlikleriyle son derece modern bir evlilik gerçekleştirirken Rana'nın kardeşi Nüzhet, evlilik konusunda ve eş seçiminde kendisine yüksek hedefler belirlemez. Gerçekleştirdiği evlilik, geleneksel evliliğin bir örneği olarak görünmektedir. "Ben kendime zevce edeceğim kızın Rana gibi olmasını istemem. Sen âlim, şair, feylesof bir karı istiyorsun. O halde kendini ona beğendirmelisin. Ben ise öyle bir kadın istemediğimden teehhülüm dahi minelkadim âdât-ı milliyemiz üzere pek sade bir surette olacaktır. Ben kendimi karıya badetteehhül beğendirmeye çalışacağım. Ama sen kabletteehhül beğendirmeye mecbursun."[744] Nüzhet'in geleneksel usulüne karşılık Siret daha modern bir evlilik yapmayı arzu etse de "hikmet-i peder" nazariyesinin hükümleriyle şekillendirildiği gibi Osmanlı ailesinin tesisinde erkeklere düşen görev ve sorumluluklar son derece mühim görülmektedir. Tanışma ve evlilik hayatını idare etme tamamen bireysel tercihlerle şekillense de aile hayatını idame ettirmek konusunda olması gerekenler belli bir program dâhilinde sunulmaktadır.

Yazar, *Hikmet-i Peder*'in ardından yazdığı bir diğer pedagojik eseri *Peder Olmak Sanatı*'nda evlilikten maksadın çocuk yetiştirmek ve neslin devamını sağlamak olduğunu söyler. İnsanlar için mühim görülen husus, evlat yetiştirip soyunu devam ettirmek ve böylece kendi varlığını yeryüzünde sürdürmektir. Evlenmek ile arzu edilen maksatlardan birisi de aile kurmak olmuştur. Milletlerin ailelerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğundan bir milletin bekasını sağlayacak şeyin sağlam yapıda aileler kurmak olduğu anlaşılmaktadır. İnsan soyunun devam etmesi için evlilikle kurulan aile birliğinin önemli olduğu hususu, bu eserin temelini oluşturmaktadır.

> "Teehhülden maksat ibka-yı nev' olduğu beyan edilince bu sözün ehemmiyeti işte buralara kadar uzanıp gelir ki o ehemmiyeti mücmelen beyan için dahi 'Teehhülden maksat evlat yetiştirmektir' denilir. İnsan kendi mevcudiyetini vefatından sonra dahi yetiştirdiği evlat ile bir hayli zaman daha idame eder. Evladının evladı da bu idameyi bir kat daha temdit etmiş olurlar. Bu hâlde teehhülden maksat ibka-yı aile olmak hükmünü alır. Bir milleti aileler teşkil edeceklerinden teehhül maksadındaki hüküm ibka-yı millet derecesinde tevsi eder. Nev'iyet-i beşeriye dahi

[744] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 116.

milletlerden müteşekkil olduğu için maksad-ı teehhülün hükmü işte bu veçhile nev'iyet-i beşeriyeyi ibka ve idameye kadar varır. Bu teselsül bedihiyat-ı umurdandır."[745]

Peder Olmak Sanatı, genç okurlara evlilik hakkında nasihat tonuyla aileyle ilgili bilgiler veren, evlilikle ilgili uyulması gerekenler hakkında yol yordam gösteren bir eserdir. Evlilikle ilgili bir eser olmasına rağmen esere bu ismin verilme sebebi alıntıdan da görüleceği üzere evlilikten beklenen asıl maksadın "peder olmak sanatı"nı icra edebilmek olmasıdır. Avrupa ile Osmanlı erkeklerinin yaşantısı karşılaştırdığında bizde hâlâ gençlerin evlilik kurumuna önem verdiği, genç Osmanlı erkeklerinin Avrupa'dakiler gibi fuhuş ve gayrimeşru ilişkiler uğrunda maddi ve manevi varlıklarını tüketmedikleri söylenerek takdir edilmektedir. Evlilik konusunda gençlerin bilmeleri gereken husus aşk duygusunun geçiciliği itibariyle evlilik kurumunun temelini oluşturamayacağı, evlenme kararı verilirken aşka önem verilmemesi gerektiğidir. Esasında benzer yaklaşım birçok dönem yazarında da görülmektedir. Aşk duygusu hem mantık dışı bulunduğu, hem gelip geçici olduğu, hem de şehevî duyguları çağrıştırdığı için olumsuz karşılanacaktır.

"Kadın olsun, erkek olsun zevc ile zevcenin kable'l- izdivaç görülen hâl üzerine yani âşık ve âşıka hâlinde ilânihaye yaşayageleceklerini tevehhüm edenler hakikat-i maddiyenin buna muvafık çıkmadığını ve çıkmak kabil olmayacağını ve hatta buna muvafık çıkmamak lazım geleceğini az zamanda görünce bu tevehhümlerinden dolayı duçar-ı nedamet olmamaya çalışmalıdırlar. Bahtiyarlığın asıl suret-i sahihasını arayarak evvelki vehmin indifaına acımamalıdırlar. (…) İmdi aşk hususunda böyle bir hataya ve onun zımnındaki nedamete duçar olmamak için teehhülden maksat, kendi zevkine hizmet olmadığını ve insan yalnız kendini mesut etmek için teehhül etmeyeceğini nazar-ı hikmette pek ciddi ve kavi bir surette tayin etmelidir."[746]

Kadın erkek ilişkilerine evlilik bağlamında bakarken aşk duygusunun gerekliliği hakkında bunları söyleyen yazar, romantik aşk duygusuyla kurulan ilişkilerden ziyade aile birliğini öne çıkaran olay örgüsü kurmaya özen göstermektedir.

Genel olarak edebiyatımıza baktığımızda roman ve hikâyelerde yaratılan erkek karakterlerin sevgi objesi olan kadınların çoğunlukla gayrimüslimler, cariyeler, fahişeler veya düşmüş kadınlar yani toplumun kıyısında yaşayan veya Müslüman olmayan kadınlar olduğu

[745] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s. 46.
[746] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 31.

görülür. Romancıların baş konusu aşk olmakla birlikte, romantik aşk duyguları çoğu zaman takdir edilmemektedir. "(…) ancak modernist, feminist ve romantik aşkın ateşli savunucusu Hüseyin Rahmi yine de romanlarında aşkın yaratacağı toplumsal tehlikelerden bahsetme gereği duymuştur. Bir nesil önceki Ahmed Midhat gibi, Hüseyin Rahmi için de aşk (amour) ihaneti çağrıştırır. Romanlarında ihanetler birbirini izler. Ona göre aşk evliliğe temel olamaz çünkü geçicidir."[747] Romantik aşktan ziyade eşlerin uyumu ve fedakârlık evliliğin temeli olarak görülmektedir. *Teehhül* ve *Esaret* gibi erken dönem eserlerde aşk evliliği savunulup yüceltilse de daha sonraki eserlerde aşkın evlilik hayatında önemli olmadığı savunulmaktadır.

Evlilik konusunda yazar tarafından erkek okurlarına verilen nasihat, eş olarak seçecekleri kadınların özelliklerini tayin ederken bakacakları hususlar noktasında olur. Erkeklerin kadınlarda aradıkları ölçütlerin güzellik, terbiye ve eğitim noktasında toplandığı belirtilir. Bu noktada yazarın tavsiyesi evlilikten maksadın çocuk yetiştirmek olması sebebiyle erkeklerin evlenecekleri kadınlarda aramaları gereken özelliğin çocuk doğuracak sıhhat ve bedence sağlamlığın olması gerektiğidir. Eş seçilecek kadında aranan birinci özellik çocuk doğurması beklentisine paralel olarak kadının vücut sağlığının yerinde olmasıdır. Bununla ilgili olarak kanun metinlerinde yer alan, çocuk doğuramayan kadınlar karşısında erkeklere boşanma ya da başka bir kadınla evlenme hakkının verilmesi gerekçe gösterilir. Kadının değerinin doğurganlığıyla doğru orantılı olarak artmasının hukuk tarihi tarafından da tasdik edildiği görülmektedir.

Evlilik birliğinde kadın ve erkeğin sağlıklı bireyler olması gerektiği yönündeki fikirlerini uzun uzadıya izah eden yazar, ardından ev ve hanenin idaresi konusundaki öneri ve tekliflerini açıklamaktadır. Eserde, evlilikle kurulan yuva fikri savunulur. Bu "yuva"nın idaresinin erkeğin denetiminde ve kontrolünde eşlerin ortaklaşa çabalarıyla yürütülmesi gerekli görülür. "(…) erkek evvela fikren, zekâveten karısına faik olduğunu karısı nazarında ispat etmelidir. (…) Erkek ilmen ve zekâveten karısına tefevvukunu ispat için onun malumat ve mütalaatı kendi bızaa ve behresiyle tevsi ve teyit yolunda davranmalıdır."[748] Ev idaresi konusunda erkeğin bilgisiyle karısına üstünlük sağlaması gerektiğini düşünen yazar, eğer erkek bunları bilmek konusunda karısından geride kalırsa "hane içinde emir ve nehyin kadına intikal edeceği[nin] muhakkak" olduğunu söyler.[749] Bu da ataerkil bir toplumda arzu edilen bir ev ve aile idaresi şekli değildir. Toplumu oluşturan yuva fikrini kadınların algılaması

[747] Cem Behar, Alan Duben, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, çev. Nuray Mert, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 116.
[748] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s. 62.
[749] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 63.

gerektiğini söylerken evlilik içinde aşk duygusunu öteleyerek eşler arası ilişkilerde âşıklık hâlinden ziyade hayat arkadaşlığını tavsiye etmektedir.

> "Kadın inanmalı ki onun erkeği yalnız kendi âşığı değildir. Hem âşığı, hem muhib ve hayır-hahı hem mürşid ve muallimi velhasıl şehrah-ı maişette refik-i hayatı enis-i canıdır. Kadın inanmalı ki o yuvayı onun içinde şimdiki halde zevcesiyle ve müstakbelen evladı ile birlikte bahtiyar olmak için teşkil ediyor ve etmiştir. Kadın bir kere buna emniyet-i katiye ile inanırsa işte o hane bir darü'l-sürur olur. Bir dünya cenneti olur."[750]

Evlilikte saadetin ev içinde bulunması konusunda öğütler veren yazar, bu konuda İngilizlerin ev yaşantısını örnek göstermektedir. Çok çalışkan bir millet olan İngilizlerin bir günlük dinlenme zamanlarını bile evde geçirdiklerini söyler. Ayrıca Osmanlı toplumunda kadınların kamusal alandaki eğlencelere katılmalarının uygun görülmemesi nedeniyle bu eğlencelerde erkeklerin yalnız kalması söz konusudur. Bu konudaki öneride erkeklerin ya ev hayatını ya da eğlenceyi tercih etmesi ancak dışarıdaki eğlenceler için de eşlerinden müsaade istemeleri gerektiği öğütlenir. Kadınların rızasına önem veren bu yaklaşım ideal bir hane hayatı ile aile hayatında mutluluk için esas olarak görülmektedir.

> "Bizde erkeğin hane haricindeki eğlencelerine kadın iştirak edemiyor. Seyirler, tiyatrolara kadınlar da gidiyorlar ama onlar başka ve erkekler başka gidiyorlar. Kadın-erkek buralarda başka başka gidilmeye âdâb-ı İslâmiye ile asla tevfik kabul edemeyecek birçok uygunsuzluklar apaşikâre görülüp durmakla beraber kadın-erkek beraber gitmek her neden dolayı ise mugayir-i âdâb görünüyor."[751]

Hikmet-i Peder ve *Peder Olmak Sanatı* eserlerinde evlilik ve aile kurumunun işleyişi hakkındaki tekliflerini açıklayan Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* başlıklı eserde çocuk yetiştirmekle ilgili aile üyelerinin rol, görev, sorumlulukları, anne ve babanın çocukları üzerindeki mevcut hakları hakkında değerlendirmelerini okurlarına sunar. Annenin çocuk bakımıyla ilgili emeği ve sorumluluğunun büyük olması nedeniyle çocuklar üzerindeki haklarının daha fazla olduğu iddia edilir. Bununla beraber ebeveynlerin çocukları üzerindeki hakları "hukuk-ı maneviye"

[750] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 66.
[751] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 69.

ve "hukuk-ı maddiye" olarak ikiye ayrılır ve maddi hukuk konusundaki üstünlük babaya teslim edilir. Kadınlara herhangi bir özerklik tanımayan ve ömürleri boyunca onların kocalarının himaye ve maddi desteği altında yaşadıklarını iddia eden yazar, bu yüzden aile içinde çocuklarla ilgili konularda söz hakkını erkeklere verir. Anne, çocukları üzerindeki himaye ve bakım sorumluluklarında esasen babanın görevlerini vekâleten yerine getirmektedir. Bu yüzden evlat üzerinde en fazla hakların babaya ait olduğu savunulur.

> "Evet, evladın tevlid ve himayesi emrinde valideye düşen vazife o kadar büyük ve zahmetli ve hatta tehlikelidir ki hukukun vezaife mütenasib olacağı kaide-i adaletine kıyasen validenin hukuku pederden pek çok ziyade olmak zaruriyat-ı bedihe mertebesine kadar da varır. Hukuk-ı maneviye ciheti yine böyledir. Ama hukuk-ı maddiye ciheti yine böyle olmak üzere hükmolunmamıştır. Kadınlar sahibetü'l-beyt oldukları hâlde dahi ahval ve havayic-i medeniyece bir nevi sabavet hâlinde telakki edilerek, ömürlerinin sonuna kadar erkeklerin himaye ve iaşelerine muhtaç olmalarıyla bade'l-tevellüd evladın kendi kendilerine kifayet edebilecekleri çağlara kadar validelerin onları muhafaza ve iaşeleri asıl pederin evlat hakkındaki vazifesini ifaya bir vekâletten ibaret sayılmıştır. Onun için evlat üzerindeki hukuk-ı medeniyenin külliyeti yine pedere irca olunmuştur."[752]

Çocukların terbiyesini de kadınlarda böyle bir kabiliyet bulunmadığı için babaların üstlendiği söylenmektedir. Çünkü kadınların birtakım konularda çocukluk hâlinde kaldıklarını bu yüzden çocuk terbiye etmekten de önce kendilerinin bile erkeğin himaye ve yol göstericiliğine ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. "(…) kadınlar bir sabavet-i daime halinde tasavvur olunacaklarından onların evladı terbiye etmeleri şöyle dursun kendileri dahi erkeklerin nezaret-i mürebbiyanelerine muhtaç kalıyorlar."[753]

Pedagojik eserlerinde aile ve evliliğin teorik planını kuran yazar, romanlarında ve hikâyelerinde de Osmanlı ailesinin pratikteki hâlini çeşitli cepheleriyle yansıtacaktır. Sayısı yüze yaklaşan kurmaca eserinde farklı tipte aile yapılarına yer verirken, bu yönüyle ailenin sosyal tarihi anlamında zengin bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Yazarın zihnindeki ideal aile portresini tayin etmek için hayatı ve eserleri arasından ipuçları bulmaya çalıştığımızda karşımıza birkaç detay çıkmaktadır. Bunlardan ilki yazarın gerçek hayatına dair bir detaydır. *Menfa* adlı hatıratında anlatıldığı üzere bir akşam misafir olduğu Muhacirin Komisyonu Reisi Şakir Paşa'nın evinde gördüğü hayat tarzı ve aile manzarası yazarın sahip olmayı arzuladığı

[752] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s. 19-20.
[753] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 32.

aile biçimi ve yaşantıyı fikren kendisinde oluşturur. Ev içinde okumaya ayrılan saatler, keman çalan entelektüel bir eş, mutlu bir aile hayatı yazarın kafasındaki ideal ailenin bir cepheden görünüşüdür.

Yazarın eserlerinde ideal aileyi ararken karşımıza çıkan başka bir örnek de, bize ailenin diğer bir cepheden görünüşünü ortaya koyacaktır ki bu yazarın gerçek aile hayatına pek yakından benzemektedir. *Dağarcık* mecmuasında yer alan "Teavün ve Tenasür"[754] başlıklı yazıda toplumdaki iş hayatının kolektifleşmesi ve sosyal dayanışma hakkındaki fikirlerini açıklanırken hayali bir cemiyet üzerinden konu hikâyeleştirilir. Burada tasvir edilen aile hayatı hakkında dikkate değer fikirler sunulmaktadır. Bu cemiyette aile bir işin etrafında toplanmış ve ailenin tüm fertleri bu işte farklı vazifeler üstlenmiştir. Tanpınar, Ahmet Midhat'ın hayatında da bu cemiyette olduğu gibi ailece bir işin etrafında toplanıldığını söyler.[755] Onun ailesi topraktan matbaaya taşınmış bir işçi ailesidir. Ahmet Midhat Efendi, basın ve matbaacılık hayatının erken dönemindeyken Tahtakale'de açılan matbaada bütün aile bireyleri birlikte çalışarak ailenin geçimi için ortaklaşa hareket etmektedirler.

Yazıda belirtildiği üzere "teavün ve tenasür cemiyetinde" kadınlar basit de olsa işin içindedir. "Kitap teclidi eğlence olmak üzere kadınlara mahsus olup evrakı kadınlar kırar ve onlar yapıştırır." Kadınların konumu cemiyetin göze çarpan hususlarından biridir. Kadınlar cemiyete katılmadan önce adeta bir süs bebeği gibiyken, lüks yaşamlarından vazgeçip cemiyette kendilerine düşen görevleri başarıyla üstlenirler. Namuslu fakir hâllerinde asıl saadeti bulurlar. Çünkü kocalarının istikbalini düşünerek kederlenmekten ve modalara kapılıp bunları elde edememekten dolayı üzüntüden kurtulurlar. Erkekler gibi kadınlar da birbirleriyle dayanışma hâlinde çalışarak üretime yardımcı olurlar. Ahmet Midhat'ın birçok eserinde görüldüğü gibi burada da kadınların terbiyesi ve yetiştirilmesi vazifesini erkekler üstlenmiştir.

Bu örneklerden yola çıkarak ve yazılan hatıratlarda anlatılanları esas alarak söyleyebiliriz ki yazarın aile hayatı arzu ettiği bahtiyarlık ve nizam içinde sürdürülmüştür. Yazarın erken yaşlarında matbaa etrafında toplanan ailesi hep birlikte çalışarak geçimlerini sürdürmüştür. İlerleyen yıllarda Beykoz'da özel olarak inşa ettirilen yalıya yerleşen ailenin hayatındaki saadet ve düzen yaşamlarının sonuna kadar devam etmiştir. Oğlu Kâmil Yazgıç'ın anılarında bahsettiği üzere Ahmet Midhat gibi bir aile reisinin etrafında toplanan aile, yaşanan çok eşlilik deneyimine rağmen aile bireylerinin her türlü hukukunu gözetir bir şekilde adalet çerçevesinde idare edilmiştir. Ailenin reisi Ahmet Midhat Efendi olsa da ailede en çok hürmet gösterilen kişi, ailenin en büyüğü olması sebebiyle onun ablası Şerife

[754] "Teavün ve Tenasür", *Dağarcık*, nu. 2, s. 52-63, 1872.
[755] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 411.

Hanımdır. Bu hürmet bayramlarda ilk kadının elinin öpülmesi şeklinde sembolik bir surette gösterilmesine rağmen diğer konularda kadının Ahmet Midhat'tan üstün bir söz hakkının bulunup bulunmadığı konusunda vesika bulunmamaktadır.[756] Aileye büyük önem veren yazarın onu diğer Tanzimat aydınlarından ayıran bu tavrını Tanpınar şu şekilde yorumlamaktadır. "Muasır ve arkadaşı olanların hepsinde az çok aileyi yadırgamak, aileden kaçmak gibi hususiyetlere mukabil, onda evine kapanmak vardır."[757]

Buraya kadar görebileceğimiz gibi İslâm medeniyetine bağlı geleneksel bir toplum yapısına sahip Osmanlı Devleti'nde aile pederşahî bir yapılanmaya sahiptir. Ahmet Midhat Efendi de böyle bir zihniyet yapısı içinden eserlerini üretmektedir. Onun eserlerinde aile içinde kadının konumlandırılışı da birçok cepheden bu hâkim zihniyetin ürünüdür. Evlilik, boşanma gibi aileyle ilgili tüm konularda esas alınan İslâm hukukunun öne sürdüğü kanun ve kaidelerdir. Yazar, bu kanunların savunuculuğunu yaparak, Avrupa karşısında da kendi devlet ve dinine ait hukuk ve kanunların üstünlüğünü iddia edecektir.

İslâm hukukunda taraflar arasında imzalanan basit bir anlaşmadan ibaret olan evlilik, iki erkek şahit veya bir erkek bir kadın şahit ile gerçekleştirilen bir akittir. Bu evlilik için kadının daha önceki hayat standartlarını ekonomik olarak garanti edecek bir mehirin ödenmesi şartı vardır. Erkeklere belli durumlarda en fazla dört eşe kadar evlenme izni verilmiştir. Müslüman bir erkeğin Hristiyan veya Musevi bir kadınla evlenmesi yasak değilken, Müslüman kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Evlilik konusunda herhangi bir yaş sınırı olmamasına rağmen, ergenlik çağına erişmeyen kızların, ancak velilerinin izniyle evlenmeleri uygun görülmektedir.[758]

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerindeki kadın meselesine evlilik ve aile ekseninde bakıldığında bazı kadın ve erkek kahramanların evlilik konusunda menfî bir tavır geliştirdikleri görülür. Bu eserlere daha detaylı baktığımızda bu evlilik aleyhtarlığının gerekçeleri ve vardıkları sonuçların birbirinden farklı olduğunu görmekteyiz. Osmanlı toplumunda evliliğin bir kadının esas amacı olduğuna dair olan genel kanı Ahmet Midhat eserlerinde de vurgulanmaktadır. "Bir kadın için gâye-i intizar mesudâne ve bahtiyarâne bir izdivaçdan başka ne olabilir?"[759] Birkaç eser dışında kadınların evlilik konusunda takındıkları tavır bu şekildedir. *Teehhül* ve *Felsefe-i Zenan* hikâyelerinde kadınların evlilik karşıtı olduklarını görürüz. *Teehhül*'de genç kadınlara dikiş nakış öğreten ve onlar üzerinde manevi bir etkisi olan kadın, evlenmemeleri konusunda onlara öğüt vermektedir. Kadının evliliğe

[756] Kamil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 59 ve s. 71-72.
[757] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 401.
[758] Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, s. 60.
[759] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 314.

karşı olma sebebi yaşadığı kötü evlilik deneyimidir. Büyüklerinin kararıyla evlendirilen kadın, eşinin başka birine âşık olması ve ona kavuşamadığı için intihar etmesi sebebiyle suçluluk duymaktadır. Yaşadığı vicdan azabı sebebiyle evlilik kurumu kendisinde olumsuz duyguları çağrıştırmaktadır.

Daha önce küçük bir detay olarak kadının evlilik düşmanlığını eserine yerleştiren yazar, aynı yıllarda yazdığı *Felsefe-i Zenan*'ın konusunu tamamen buna ayırmıştır. "Aykırı Kadınlar" bölümünde de bahsedildiği gibi şahsi özgürlüğüne ve kitap okumak eylemine mani olduğu gerekçesiyle aile kurumunu reddeden ve evlenmeden yalnız yaşayan kadın, evlilik düşmanlığı ile erkeklerden uzak durmaktadır. Bu evlilik karşıtlığını evlat edindiği iki kızına öğütlese de, biri bu yolda verdiği sözü tutarken diğeri evliliği deneyimlemek ister ve evlenir. Evlenen kadının erkek tarafından mağdur edilmesine karşılık, hiç evlenmeyen kadının tekdüze hayatının devam etmesi ve evlilikle ilgili herhangi bir kötü tecrübe yaşamamış olması hikâyenin okurlarına verdiği mesaj açısından tehlikeli bir durum taşımaktadır. Kadınlar için evliliğin hayatlarının nihai ve en önemli eylemi olarak toplum tarafından sunulduğu düşünüldüğünde evlenen kadının yaşadığı kötü deneyim bu bağlamda çelişkili görünmektedir. Ancak bu örneğin yazarın eserleri arasında istisnai bir durumu yansıtması sebebiyle geri planda kaldığını söylemek mümkündür.

Yazarın evlilik karşısında menfi tavır takınan erkek kahramanlarının kadınlar hakkındaki telakkileri ve onları toplum hayatında konumlandırma şekillerine bakmak yerinde olacaktır. Yazarın konusu Osmanlı toplumunda geçen ilk hikâyesi olan *Esaret*, Zeynel Bey isimli kahramanının evlilik karşısında takındığı tavır ile dikkat çeker. Zeynel Bey'in otuz beş yaşına kadar evlenmemesinin sebebi yaşadığı devirde gözlemlediği evlilik ilişkilerini takdir etmemesidir. Evliliği "zevcenin zevce tagallübü", "bir kadının pençe-i tagallübü altında bulunmak", "kadınların hevayicini bit-tesviye memnuniyetlerini celp edebilmek gibi ağır bir bela" olarak gören Zeynel, kadınlara karşı olumsuz bir tavır içinde bulunmaktadır. Fakat aile hayatına alışkın olduğundan valide ve kardeşlerini kaybettikten sonra yalnız başına yaşamakta zorluk çeker hâle gelir. Bu yüzden bekârlık saadeti olarak gördüğü kadınların olmadığı bir hayat düzenini sorgulamaya başlar.

Bu hikâye ile birçok şey ilk kez edebiyatımıza girmiştir. Çocuk terbiyesi, genç kızın ferdî hayatı, hürriyet, acıma, tesahup hakkının münakaşası, eski harem ve cariye telakkisine karşı nefisle mücadele gibi birçok konu bu eserde tartışılmaktadır. Erkek kahramanının evlilik

konusundaki tereddüdü ve evlenme müessesinin o zamanki şekillerine karşı bir isyanı görülmektedir.[760]

Zeynel'in evlenmek konusuna yaklaşımı son derece temkinlidir. Evliliğe adım atacağı sırada sadece kendi çıkarlarını ve isteklerini ön planda tutmaz, evleneceği kadının yaşayabileceği birtakım zorlukları da önceden düşünür. "(…) adeta teehhülü kurdum ise de doğrusu öyle denizdeki balığı pazarlık edercesine körü körüne evlenmeye güvenemedim. Çünkü bir biçareyi istinkah edip de muahharen ahval ve etvarı matluba muvafık çıkmadığı gibi tatlik etmek benim için bir kızı görmeksizin ve derece-i terbiyesini ve etvarını ve efkârını lüzumu vechle tecrübe ve imtihan etmeksizin alıvermeye razı olmaktan daha güç idi."[761]

Zeynel Bey'in kendi idealize ettiği evlilik yöntemi dönem toplumu açısından oldukça yenidir. Evlenmeye karar vermeden önce evlilik hakkında uzun uzun düşünmüş, mevcut evlenme şekillerine kendince birtakım açılımlar getirerek makul bir yol bulmaya çalışmıştır. Bu hususta fikirleri önemli ve dikkate değerdir. Kendisine önerilen farklı sosyal statüden, zengin veya fakir birçok kadını istemeyen Zeynel, arkadaşına bir cariye satın aldırarak birkaç ay birlikte yaşadığı cariyenin huyunu suyunu, ahlâkını, tavırlarını imtihan ederek beğendikten sonra bu cariye ile evlenmeye karar verir. Körü körüne evlenmeye güvenemez. Bu geleneksel evlenme şekline karşı ilk tavrıdır. Bir kadınla görmeden evlenmek, sonra huyunu suyunu beğenmediği için onu boşamak istemez.

Kadınların haklarını onlardan önce düşünen örnek bir Osmanlı erkeği görünümü çizer. Evlenmek istediği kadının "derece-i terbiyesini, etvarını, efkârını" bilmek, tecrübe etmek, değerlendirmek istemesi önemlidir. Evlenmeden önce de satın aldığı "cariye"yi "odalık" yapmadan önce bir iki ay gözlemleyip ahlâkını ve güzelliğini beğendikten sonra onu esirlikten kurtarmak için bedel olarak arkadaşına dört odalı bir haneyi hediye eder, sonra kendisine nikâhlar. Evleneceği cariyenin parasını ödeyerek bu kadına hürriyetini bağışlaması da önemli bir husustur. Burada dikkat edilen bir nokta da nikâhlanan odalık kadının kendisi hakkındaki kanaatidir. Bu kadın, esaret boyunduruğundan kurtulduğu kendisine söylenmesine rağmen yine de esir olduğunu ve efendisinin isterse onu öldürebileceğini söyler.

Zeynel Bey'in odalık olarak aldığı ilk eşi eserde ismi anılmayan bir karakterdir. Onun hakkında fazlaca bir malumatımız yoktur. Bu kadın Fitnat'tan altı yaş büyüktür. Evlat edinilen Fitnat ve Fatin'in müzik konusundaki eğitimlerini bu odalık üstlenmiştir. Bu odalık çok küçük olduğu için ev işleri göremediğinden Zeynel Bey, bir kâhya kadın tutmayı düşünür. Ancak "gençlerin ahlâkını ifsad etmekten başka bir işe yaramayan o denî meşrep kadınları eve

[760] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 416-417.
[761] Ahmet Midhat Efendi, "Esaret", *Letaif-i Rivayat*, s. 14.

sokmayı" istemez. Bu on dört on beş yaşındaki zevcesi için kaygılandığı nokta, kâhya kadınların onun ahlâkını bozabilmesi ihtimalidir.

Zeynel Bey, endişeleri olan bir adamdır ve bu endişelerin büyük çoğunluğu kadınlar ve evlilik meseleleriyle ilgilidir. Evlenmeden önce bir kadının istek, heves ve zulümleri ile serbest hayatını mahvedeceği, hürriyetini kısıtlayacağı konusunda endişe duyar. Evlendikten sonra ise odalığı on beş yaşında olduğundan konağında hane düzenini sağlayacak bir kadının olmamasından endişelenir. Zamanının kâhya kadınlarına güvenmez, onların genç kadınların ahlâkını bozduklarına inanır. Bu odalık çok küçük olduğu için ev işleri göremediğinden bir kâhya kadın tutmayı düşünür. Ancak "gençlerin ahlâkını ifsad etmekten başka bir işe yaramayan o denî meşrep kadınları eve sokmayı" istemez. Bu on dört on beş yaşındaki zevcesi için kaygılandığı nokta, kâhya kadınların onun ahlâkını bozabilmesi ihtimalidir.

Yazarın kâhya kadınların kötü ve ahlâk bozan, ortalığı karıştıran kimseler olduğu konusundaki anlayışı, daha sonra yazılan *Ölüm Allah'ın Emri* hikâyesinin Behice Hanım'ında tam anlamıyla vücut bulur. Zeynel Bey, konuyla ilgili çözümü şu şekilde bulacaktır. Maddi varlığının çalışmadan yaşamasını sağlayacağına ve bunun yanında devlet ve milletine yaptığı hizmetin yeterli olduğuna kendini ikna ederek memuriyetteki görevinden istifa eder. Bundan sonra bütün vaktini konağında odalığının eğitimini bizzat kendisi vererek vakit geçirir ve böylece önceki endişelerinden kurtulur.

Esaret'teki Zeynel Bey'in evlilik karşıtı görüşlerinin daha ileri bir örneği *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?* (1877) hikâyesinin Süruri Bey'inde görülür. Bu hikâye de başlı başına evlilik meselesine odaklanmasıyla önemli bir yere sahiptir. Eserde modern Osmanlı toplumunda evlenmenin gerekliliği üzerinden gerçekleştirilen tartışma evliliğin kutsanması ile neticelendirilmiştir.

Hikâyenin erkek kahramanı evlenip çocuk yetiştirmek yerine maddi kaynaklarının tamamını kendi zevk ve sefası uğruna harcamanın daha doğru olduğuna inanmıştır. Huzur ve rahatın aile hayatında olmadığına inanmaktadır. Eserlerinde genellikle aile hayatının ve evliliğin toplumun temeli olduğunu savunan ve bu kurumların ahenkli işleyişine önem veren Ahmet Midhat Efendi, böyle düşünen erkeği yola getirmek için çeşitli maceralar içine sokacaktır. Kendi zevkleri doğrultusunda yaşam sürme merakında olan hedonist Süruri karakteri evlenmeden sürdürülen hayatın daha huzurlu ve azade bir hayat olduğunu düşüncesine bağlıdır.

Aile hayatındaki meşru cinsellik yerine bekâr olarak fuhuş hayatı sürmek zorunda kalan erkek kahraman, bu durumda birtakım sorunlar yaşayacaktır. Bekâr hayatının en büyük sorunlarından biri sayılan cinsî arzularının tatmin edilmesi uğrunda Sururi, fuhuş hayatında

hastalığa yakalanmıştır. Karşılaştığı sorunlar karşısında hemen çözüm üretmeye çalışan Sürüri, kendi cinsî arzu ve isteklerini sağlamak yolunda da bir yöntem geliştirir: "Onu asıl bizar eden şey hevaic-i şehvaniyenin suret-i tesviyesi kaziyesi olup bunun için dahi "Dur bir kere şu murdar hastalıktan iyi olayım da bak nasıl yaşayacağım! Bütün haneleri dolaşıp en beğendiğim bir karı ile mukavele akdedeceğim. Bunun temiz olması birinci şarttır. Haftada bir sohbete razı olurum, ama bunun için iki lira kadar masraf gidecek imiş. Varsın gitsin. Bütçenin ayda sekiz dokuz lirayı şu zevk uğrunda feda etmeye müsaadesi vardır. Bari muntazaman ve müsterihan bir âlem geçiririm ya!"[762] Ancak "mukaveleli" kadın ile geçireceği eğlence, kadının diğer mukavele ettiği belalı adamların Sururi'yi dövmesi ile son bulur.

Bekârlık hayatından hiçbir şekilde huzur bulamayan Sururi sonunda Cihangir'de tuttuğu, harem ve selamlığında Müslüman hizmetkârları görevlendirdiği daha mütevazı bir evde, kayınvalidesi ve evlendiği hanımla yaşar. Evin bütün idaresini ve para hesabını gören kayınvalide ve kocasının her isteğini memnuniyetle yapan bir kadın, ideal hane düzeninin bu olduğunu kanıtlar nitelikte Sururi Bey'in arzuladığı mutlu ve huzurlu yaşamı kendisine sağlar.

Birbirinden farklı yaşam tarzlarının ekonomik boyutlarının ayrıntıları ile karşılaştırıldığı hikâyede, üstünlük evlilik ile kurulan hane hayatına verilir. Düzenli bir aile hayatı hane bütçesinin her zaman yolunda gitmesini sağlayacak, bunun yanında artan paranın sermaye olarak birikmesini sağlayarak insanın huzur ve refahını temin edecektir. Hikâyede sefahat âlemi ile düzenli aile hayatı daha ziyade iktisadi boyutuyla karşılaştırılır, eser boyunca sürekli para hesabı yapılır. Ahmet Midhat, birçok eserinde sefahat ve eğlence hayatı söz konusu olduğunda önce kahramanına bunların ne kadara mal olacağını bildiren ayrıntılı bir para hesabı yaptırır. Bu hayatın yarattığı ahlâkî tahribat yanında yol açtığı maddi çöküntüye de önemle dikkat çeker.

Çengi (1877) romanının Canbert Beyi de evlilik aleyhtarı tavrı ve evleneceği kadında aradığı vasıflar ile özel bir durum göstermektedir. Romanda "Âşık Peder" olarak nitelendirilen Canbert Bey, kızı Melek ve yanındaki "Ak Arap" Hesna Hanım ile birlikte hiçbir komşusu ile görüşmeden yaşamaktadır. Hovardalık hayatından vazgeçtiği zaman Canbert Bey, yaşlı ve çirkin olarak bilinen Hesna'yı odalık yapmak ister. Kadının bu teklif karşısındaki şaşkınlığını gidermek için onun sadece ev işleri yapmakla yükümlü olduğunu, kendisine bir odalık gibi değil sıradan bir cariye gibi hizmet etmesi gerektiğini söyler. Hesna Hanım kendisinin "füyûzât-ı nisvâniyyeden kesil[miş], karılığı sebkat etmiş bir müstefreşe

[762] Ahmet Midhat Efendi, "Bekârlık Sultanlık mı Dedin?", *Letaif-i Rivayat*, s. 278.

mütekaidi"[763] olduğunu düşünerek efendisini genç bir kadınla evlendirmek ister. Evlenmeye karşı olan Canbert Bey, dünya evine "(…) girmedim, ama kapısından çok defalar baktım. İçerisini çok kalabalık, pek karışık gördüm, ürktüm"[764] diyerek evliliğe niyeti olmadığını söyler. Evlenmek konusundaki tereddütlerinin kaynağı olarak romanda herhangi bir gerekçe sunulmadığı görülmektedir. Yalnızca Canbert Beyin hovardalık âlemlerinde fazlaca bulunması sebebiyle temkinli davrandığını söylemek mümkündür.

Evlenmeye ikna edildiğinde eş seçimi konusundaki tutumu eleştirilmektedir. Canbert Bey, yanında çalışan hanımın ısrarlarına karşı gelemeyip evlenmeye karar verir ve kesinlikle ne çok küçük bir kadınla ne de dul bir kadınla evlenmeyeceğini söyler. Bunun nedeni eskilerin görüşüne de uyan dul kadınla evlenmenin aile saadeti için tehlikeli olduğudur. Dul kadınların kocalarının sevgisini önceki kocalarının sevgisiyle kıyasladığı ve bunun da ailenin dirliğini bozduğu söylenmektedir. Bu konuda romancının tavrı aksi yöndedir. O, dul kadınlarla evlenmenin sakıncalı olmadığını ve ailede sevgiyi tesis edecek kişinin erkek olduğunu söylemektedir.

> "Dul karı almak neden tehlikeli olsun? İkinci kocası kendisini karıya ilk kocası kadar sevdiremeyeceği hesap edilir de bu hesaba mukabil ilkinden daha ziyade sevdirebilmesi ihtimali dahi niçin hesap edilmiyor? Bir karı mutlaka ilk kocasını sevmeye mecbur değildir ya? Eğer seviyor ise ikinci kocası dahi kendisini sevdiremediği takdirde eskilerin hakkı teslim olunsun diyelim. Ya ilk kocasından bizar olup da ikinci kocasını sevmiş ise bu halde tevellüt edecek muhabbet-i kadir-şinasanenin bir bakirle olacak tecrübesizce muhabbetinden daha ehemmiyetli olacağı derkar değil midir?
>
> Bizim kendi fikrimizi sorar iseniz biz deriz ki erkek için kendini karıya sevdirmenin tarikini bilmek lazımdır. Sevmek de, sevişmek de kavaid ve erkânı bilip de o yolda hareket eden erkeği seyyib olan karı bakirden ve bakir olan kız seyyibden az sevmez."[765]

Çengi romanında hiçbir sosyal hayatı ve çevresi bulunmayan bir erkeğin evleneceği kadının seçilme süreci de dönemin evlilik geleneği hakkında renkli detaylar taşımaktadır. Yanında çalışan kadını evleneceği eşi seçmesi için hamama gönderen Canbert Bey, kendisi için arzu ettiği gibi hiç evlenmemiş yaşı geçkin bir "kart kızı" buldurur. Yaşı geçmiş iki insanın evliliği gençlerin düğünlerinde görülen evlilik âdetlerinden de farklı gerçekleşir. "Mehr-i müeccel ve muaccel merasimini" mahallenin imam, muhtar ve bekçisine vekâlet

[763] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 45.
[764] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 45.
[765] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47.

ederek gerçekleştiren Canbert, "kupkuru bir nikâh ile"[766] evlenir. Düğünlerden sonra çifte eşlik eden "yenge" âdetinin de uygulanmadığını belirten romancı, burada evlilik muamelelerinde yaşanan dönüşümleri ve eski âdetlerin hükümsüz kaldığını işaret eder. "Yenge denilen memur, bundan yirmi otuz sene mukaddem gencecik evlenen na-puhtelerin mürşidi olup lakin Canbert Bey gibi bıyığına kır düşmüş güveyilerin o zaman bile bu mürşide ihtiyacı yoktu. Hele bugünkü gün on üç yaşında gelinlerle on altıncı yaşında güveyilerin de yengeye ihtiyaçları yoktur ya! Nasılsa bir görenek olduğundan devam ediyorlar."[767]

Emanetçi Sıtkı (1893) adlı eserde mesleki hayatı tam bir düzen ve hanesi zenginlik içinde olan kırk yaşlarında bir erkeğin evlenmemiş olması toplum tarafından yadırganan bir durum olarak yansıtılır. Sıtkı Efendi'den bahsedilirken gayretli ve çalışkan adamın her şeyi olduğu ancak yalnızca bir eşi, haremi, konağının bir sahibesi olmadığını söyler. "Kafesi mükemmel ama içinde kuş yok"[768] ifadesini kullanması aslında erkek yazarın, ataerkil zihniyet yapısının benzetmelerde dahi dışavurumunun göstergesidir. Bu zihniyet ev hayatını kafese benzeterek bunun içindeki kadını da kafese kapatılmış kuş olarak görür. Evlenilen kadının eve hapsedilmesi fikri, hâkim eril zihniyetin bir yansımadır.

Aynı eserde sevdiği kadına olan aşkına sadakat duyması sebebiyle başka bir kadınla evlenmeyen ve bu yüzden oluşan toplum baskısına direnen Sıtkı, kendisinden sonra varisi olmadığı için mirasının kamusal hizmete açılmasını önermektedir. Romancı, erkeğin evlenme karşıtı olan bu fikirlerini kendisi de beğenmediğini söyleyerek evliliğin insan hayatında kaçınılmaz ve gerekli bir süreç olduğunu belirtmektedir. "Teehhül insan için bir safa değil bir vazifedir. Bir teehhül nasıl ki bizim vücudumuza vesile olmuş ise bizim teehhülümüzün dahi sair vücutlara vesile-i husul olması mukteza-yı beşeriyedendir. Bizce gayr-i müteehhil bir adam mutlaka nakıstır."[769]

Böyle görünmekle beraber yazarın diğer eserlerinde evlilik insanın yaşaması gereken doğal bir süreç olarak kabul edildiğinden hemen bütün karakterlerin zamanı gelince evlilik hayatına geçtikleri görülecektir. Özellikle ilk kurmaca eserlerini verdiği 1870'li yılların başından itibaren Ahmet Midhat Efendi, döneminin diğer yazarları gibi evlilik, aile ve aşk ahlâkı konusuna değinmiştir. *Letaif-i Rivayat*'ın Osmanlı toplumunda geçen ilk cüzlerinden olan *Esaret, Gençlik, Teehhül, Felsefe-i Zenan* gibi eserlerinde toplumsal konulara değinirken bu çerçevede kadınların yaşadığı mağduriyet durumlarına odaklanmıştır.

[766] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 48.
[767] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 48-49.
[768] Ahmet Midhat Efendi, "Emanetçi Sıdkı", *Letaif-i Rivayat*, s. 737.
[769] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 738.

Esaret (1870) başlıklı hikâyede bir Osmanlı erkeğinin evlilik karşısındaki tavrının kadınların haklarını göz önüne aldığını görmekteyiz. Burada evlendiği kadından hevesi geçtiğinde vazgeçip boşanarak onu mağdur etmek istemeyen erkek, emin olmadığı sürece evlilik hayatına adım atmamış, uzun tetkikler neticesinde karar vermiştir. Ayrıca sonradan satın aldığı cariyeyi odalık yapmak istemesine rağmen onun aşk duygularına ve hürriyetine saygı göstererek evlenmek konusunda genç kadını serbest bırakmıştır.

Gençlik (1870) adlı hikâyede ise bunun tam aksi bir erkek tavrıyla karşılaşırız. Kadınlara eğlence anlayışının bir nesnesi olarak bakan, onları küçük gören bir erkeğin bu tavrı ailesindeki kadınlar tarafından verilen bir dersle ıslah edilecektir. Kaçgöç sebebiyle erkek ve kadının tanışma ve görüşme şansının olmadığı toplum hayatında yaşanan kadın erkek ilişkileri hikâyenin temelini oluşturmaktadır. Bir mesire yerinde teyzesini araba içinde tesettürlü hâliyle tanımayan genç, hovardalık uğrunda onun peşine düşecektir. Bu durumu fark eden teyze yeğeniyle mektuplaşmaya başlayarak ona hayat dersi vermek ister. Genç bir kadının dilinden ona aşk mektupları gönderir, cariyelerinden birinin resmini kendi resmi olarak verir.

Evlilik yolunda teyzenin makul tutumuyla gençleri yönlendirdiği görülecektir. Teyzesinin oynadığı oyunun farkına vardığında kendisine verilen resimdeki cariyeye âşık olduğunu söyleyen genç onunla evlenmek arzusunu dile getirir. Burada teyzenin kurduğu düzene göre altı ay boyunca cariyenin odasına girmeden perhizde bulunacak, kadını tanıyacak hâlini ve terbiyesini beğenirse onunla evlenebilecektir. Bu tutum aslında erkekten ziyade kadının haklarını korumakta ve onların erkeklerin hevesleri uğruna kurban olmasını engellemektedir.

Ayrıca teyzesi, evlenmeye karar verdiğinde yeğeninden kadını terk etmemesi ve başka bir kadına bakmaması konusunda yemin etmesini istemektedir. Bu bağlamda tam bir kadın dayanışması içinde, kadınların evlilik konusundaki mağduriyetlerinin önlenmek istendiği görülür. Dikkat çeken bir nokta da genç erkeğin terbiye edildiği ve yönlendirildiği gibi genç kadının da sıkı kaideler altında terbiye edilmek istendiğidir. Bununla ilgili olarak bahsi geçen cariyenin hür olduğunu ilan eden azat kâğıdı önceden hazırlanmasına rağmen eline evleneceği vakit verilmiştir. Bunun gerekçesi olarak genç kızın terbiyesinin bozulmasının istenmemesi gösterilir. Bu noktada toplum genelinde hürriyetine sahip bir kadının terbiye edilip arzu edilen istikamette yetiştirilemeyeceği düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

Erkek karakterin merkezde olmasına rağmen bu anlatıda kadına dair, toplumsal alanda kadın-erkek ilişkilerine dair pasajlar dikkate değerdir. Buradaki fikirler, meseleye dair erkeklerin ağzından dile getirilmektedir. Erkekler de, toplumun birbirleri için namahrem

sayılan kadın ve erkek bireyleri arasında herhangi bir iletişim olmamasından rahatsız olmaktadır. Arzu ettikleri kadınlara kendilerini fark ettirmek için buldukları yol ve yöntemler kendi şahısları için küçük düşürücü hâllerdir.

> "Bir hanımın karşısına geçip göz kıpış, temenna ediş, bıyık büküş, söz atış… Buna arz-ı muhabbet mi derim? Bu âdeta rezalet. Hem de ne büyük rezalet. Muhabbet ve meveddetini celbe çalıştığımız hanımı âleme teşhir ediyoruz. Doğrusu buna denaetten başka bir şey denmez… Denmez ama a gözüm, böyle olmaz ise başka ne yolda arz-ı muhabbet edelim. Mektup yazmış olsak okumak bilmezler. Okusalar cevap yazamazlar. Böyle yazar okur hanım binde bir bulunmaz. Vakıa çerçi ve bohçacı kadınlar vasıtasıyla bir dereceye kadar yol çıkarılabilir ise de bu da bir emr-i asîr…."[770]

Kadın ve erkeklerin gönül ilişkilerinde veya evlilik gibi durumlarda aracısız bir şekilde tanışma ve görüşmelerini sağlayacak herhangi bir ortam olmaması, aralarındaki haberleşmeyi sağlayacak ortak bir dilin kurulmaması dolayısıyla mümkün olmaz. Orta hâlli ve zengin ailelerin evlerine serbestçe girebilen bohçacı ve çerçi kadınlar, beğendikleri kadına ulaşmak için mektup ve haber gönderirken erkeklere yardımcı olmaktadır. Kadınların büyük bir çoğunluğunun okuryazar olmaması da karşılaşılan en büyük sorundur. Ancak tüm imkânlar sağlanmasına rağmen gençler istedikleri kişi ile evlenemez. Genç bir kadının bir erkeğe karşı evlenmeden önce hisler beslemesi ve bunları dile getirmesi onun iffetsizliğinin göstergesi sayıldığından toplum tarafından lanetlenir. Bunu hikâyenin erkek kahramanı dile getirmektedir. "Yani kız da benim için yansın yakılsın. Bundan ne fayda hâsıl olur ki? Bizim memlekette kızlar istediği ve sevdiği kocaya varamazlar. Babalar kimi isterler ise onu kendilerine damat ederler. Eğer bir kızın bir delikanlıya izhâr-ı muhabbet ettiği görülse, "Vay bu kız perde-i iffeti çak çak etmiş" derler."[771]

Tüm bu sosyal koşullar yanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarına rahatsızlık duydukları bu durumdan şikâyet etme hakkı tanımıştır. *Çingene* (1887) hikâyesinin Şems Hikmet'i evlenmek konusundan kendisine bahseden annesine bu konudaki hürriyetini kesin bir dille vurgular: "Teehhül denilen şey ne anadan doğmaya benzer ne ölmeye! Bunlar insanın ihtiyarı haricinde şeyler oldukları halde teehhül doğrudan doğruya insanın kendi yed-i ihtiyarına verilmiş bir haktır. O haktan niçin şöyle istifade etmiyorsun, böyle yapıyorsun diye kimse kimseyi tazyik edemez."[772] Evlilik kararının, insanın şahsi hürriyetinin bir parçası

[770] Ahmet Midhat Efendi, "Gençlik", *Letaif-i Rivayat*, s. 32.
[771] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 33.
[772] Ahmet Midhat Efendi, "Çingene", *Letaif-i Rivayat*, s. 483.

olduğu fikri, Osmanlı'nın modernleşme döneminde insanların toplum yaşamında yüksek sesle dile getirme imkânı bulduğu konulardan biridir. Ahmet Midhat Efendi dışında birçok yazarın eserinde de gençlerin evlenmek hususunda özgür seçim hakkına sahip oldukları savunulmaktadır.

Yazarın kurmaca eserlerinin erken örneklerinden olan *Teehhül*'de (1870) evlilikte aşkın geçerliliği konusu temel sorun olarak işlenir. Evlilik kurumunun işleyişindeki bozuklukların bireyin hayatı üzerindeki olumsuz etkisine odaklanan hikâyede yazar, yaşanan dramı çarpıcı hâle getirmek için roman kahramanı iki genci intihar ettirir, bir kadını evlilik düşmanı hâline getirir. Kullanılan ifadeler ise son derece sert bir üslupta verilmiştir, bu yüzden yazarın belki de en yoğun şekilde toplumsal eleştiri yaptığı hikâyelerinden biri sayılabilir. Burada âşık olduğu kadınla evlenmesine izin verilmeyen erkek, ailesinin uygun gördüğü komşu kızıyla evlenerek tam bir iradesizlik örneği göstermiştir.[773] Onun bu iradesizliğine karşın Hayfa adlı sevgilisi başka bir erkekle evlendirileceği vakit kaderine isyan ederek intihar eder ve yazdığı mektupla âşık olduğu erkek olan Mazlum'u da aşklarını ölümsüzleştirmek ve halkın taassubuna karşı isyanlarını göstermek adına kendi ölümüne eşlik etmeye davet eder. Burada anne baba otoritesine karşı isyanın bir kadından geldiğini görmekteyiz. Meselede mağdur olan tarafın daha ziyade kadın olması bu duruma uygun düşmektedir.

Yazar, bahsi geçen hikâyesinde Sabire ve Hayfa adlı iki kadının yaşadığı sorunları bizzat onların ağzından okurlarına aktarır. Sabire yaşadığı dramı etrafındaki kadınlara yıllar sonra anlatır. Hayfa ise yaşadıklarını intihar etmeden önce yazdığı bir mektup vasıtasıyla duyurmak imkânı bulur. Yazarın iki kadına söz hakkı vermesi önemli bir hamledir, edebiyatımızda kadın sorununun kadın dilinden anlatıldığı ilk örnekler arasında sayılması itibariyle bu hikâyenin üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. "Bizim memleketlerde teehhül ve tezevvüç yalnız peder ve maderin rey ve arzuları mucibince icra edilegeldiğine mebni bizde teehhül mucib-i saadet olmaktan ziyade müstevcib-i felaket ve ukubet oluyor"[774]

Geleneksel anlayışın sürdürüldüğü ailelerde gençlerin evlenme kararında söz sahibi olan birincil kişiler aile büyükleri olmuştur. Toplum hayatındaki aksaklıklar aile özelinde tartışılmaya açıldığında temel sorun olarak ele alınan konuların başında görücü usulü evlilik ile geçlerin eş seçiminde serbest bırakılmamaları hususları gelir. Bu hikâyede ailenin arzu ettiği kişiyle evlenmesine izin vermediği durumda gençlerin yaşadığı trajik durumlar işlenmiştir. Sevdiği kızla evlenmesi uygun görülmediği için Mazlum Bey, ailesinin seçtiği

[773] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* s. 417.
[774] Ahmet Midhat Efendi, "Teehhül", *Letaif-i Rivayat*, s. 42.

kadınla zorla evlendirilmiştir. Bu yüzden gençlerin mutsuzluğunda suçlanan taraf, onların anne ve babalarıdır. Onlar "hukuk-ı şahsiye ne olduğunu ve evlenmek ve kocaya varmak ne kadar mühim bir madde bulunduğunu ve böyle bir emr-i ehemmi yalnız kendi vicdanlarında kararlaştıramayarak esas-ı dinimizin dahi tavsiyesi mucibince bu bapta evlenecek ve gelin olacakların dahi muvafakatlarını istihsal lazım idüğini bilemeyerek nazar-ı ehemmiyetlerin önüne yalnız zamanenin âdetini getir[en]"[775] kimseler olarak görülmektedir. Konuyu ele alırken meselenin ciddiyetini vurgulamak için yazar, gençlerin kişilik haklarının ihlal edildiğini ve dinin hükümlerine de uyulmadığını dile getirir. Buna rağmen yanlış uygulanan usullerde şahıslar değil dönemin gelenek ve âdetleri eleştirilmekte, bir önceki nesil de bunlara uyduğu için çocukları tarafından herhangi bir suçlamadan muaf tutulmaktadır.

Eserde kadın mektubu olarak kurgulanan kısım, yazarın "kadın sesi"ne yaklaştığı nadir söylemler arasında yer alır. Hem meseleye kadın duyarlılığı ile yaklaşabilmesi hem de yaşanan dramdan topluma bir numune ve ders vermesi amacı gütmesiyle öne çıkmaktadır. Bu eser, eski örflerin genç kız hayatına tasarrufta gösterdiği şiddete işaret etmektedir.[776] Hayfa'dan geriye kalan yaşadıklarını anlattığı vasiyet niteliğindeki intihar mektubu, bahsettikleriyle özelde sadece onu ilgilendirse de aslında toplumun genelini ilgilendiren bir meseleye odaklanır. Hayfa'nın bu mektubu yazmaktaki maksadı, sevdiği erkekle beraber onun başını "ateşlere yakan bir beladan ihvan-ı vatana bir numune göstererek onların dahi böyle bir belaya düşmemeleri himmet-i şan-ı insaniyet"[777] olduğu içindir. Birbirini seven Hayfa ile Mazlum, evlilik öncesinde görüşmeleri ve konuşmaları sebebiyle toplum tarafından ayıplanmışlardır. Bu yüzden Mazlum, ailesine onunla evlenmek istediğini söylediğinde aile, Hayfa'nın "bir delikanlı ile ipliğini pazara çıkaran, yüz göz olmuş bir kız" olması gerekçesini sunarak bu evliliğe karşı çıkmıştır. Hayfa'nın adının kötü anılmasına sebep olan hadiseler, çevredeki halkın meseleye müdahil olması, iki genç hakkında dedikodu çıkarmalarıdır. Bununla bağlantılı olarak Ahmet Midhat, *Çingene* hikâyesinde halkın dedikoduya olan düşkünlüğünü ve özel hayata saygısı olmamasını şu sözlerle kötüler.

> "Hâlbuki İstanbul'umuz malûmdur ya? Kaide-i medeniyet herkesin kendi hanesi dâhilinde hâkim olarak onun haricine karışmamasını iktiza ettirdiği halde bizim usul-i medeniyetimiz iktizasınca biz hepimiz mahalle kethüdası kesiliriz. Herkesin hanesine karışırız. Hatta bazılarımız kendi hanesine karıştığından ziyade âlemin hanesine karışmak ile iştigal eder. O kadar ki âlemin hanelerinde bulup tashihine lüzum gösterdiği kusurları kendi hanesinde de bulup

[775] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 55.
[776] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 417.
[777] Ahmet Midhat Efendi, "Teehhül", *Letaif-i Rivayat*, s. 53.

> tashih etmiş olsa hanesinin pek mükemmel bir hane olacağı derkar iken iştigalini böyle müsmir bir surette etmeyip de beyhude yere edenlerimiz pek çoktur. "Mevla cümlesini ıslah eylesin" diyelim de biz yine hikâyemize devam eyleyelim."[778]

O dönem toplum yaşamında bir kadının değerini ortaya koyan, kişisel başarı olarak görülen tek husus iyi bir evlilik yapmak ve bu evliliği sürdürebiliyor olmaktır. Ancak bireysel mutluluk planında bakıldığında, hikâyede de vurgulanarak dile getirilen husus birçok evliliğin çeşitli sebepler yüzünden mutsuzlukla sonuçlanması ve bunların en iyi ihtimalle boşanma ile bitmesidir. *Teehhül*'de aile uygun gördüğü için yapılan evlilik mutsuzlukla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda eser, aile ve toplumun evlilik kurumu üzerindeki baskısının yol açacağı tehlikeler üzerinde durmaktadır. Burada perspektif kadınların cephesinden yansıtılmış, onların çaresizlik ve mağduriyetleri dillendirilmiştir.

Yazarın diğer eserlerinde de bu şekilde farklı aile yapıları üzerinden yaşanan sorunlar ve kadınların konumlandırılışı hakkında değerlendirmeler yapmak mümkündür. Aile birliğinin kurulması noktasında yaşanan sıkıntılar kimi zaman da diğer insanlardan gelen kötülükler nedeniyle gerçekleşmektedir. Zorbalığa ve kötülüğe rağmen kurulan ailenin temsili olarak *Dünyaya ikinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* (1874) romanında gerçekleşen evliliği gösterebiliriz. Cariye Nergis efendisinin oğlu Osman ile yaşadığı aşk vesilesiyle eserin romantik aşk kurgusunun öznelerinden biri olur. Çocukluklarından itibaren beraber büyüyen Osman ve Nergis'in aşkı *Paul ve Virginie*'deki saf aşk kurgusuna benzemektedir. Ancak bu aşkın önündeki engel Hadım Mesut Ağa adlı çirkin ve kıskanç bir adamın yaptığı zorbalıklar olur. Önce gençleri ayırır ve ardından insanlardan uzak bir mağarada senelerce hapseder.

Romanın esasını oluşturan Hadım Mesut Ağanın yaptığı kötülükleri bir kenara bırakarak romanı Mesut ve Nergis'in ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde zorbalığa rağmen aşk ve sevgi temelinde kurulan sağlam aile birliğini burada görebiliriz. Hapis kaldıkları mağarada nikâh yapamadıkları için gayrimeşru bir ilişki yaşamak zorunda kalan ve bir çocuk sahibi olan bu çift, yaşadıkları hapislik yüzünden mazur görülerek bu ilişkileri nedeniyle yazarın ilahi adalet mekanizması tarafından cezalandırılmaz.

Çerkez bir cariye olarak mağaraya kapatılana kadar başına türlü felaket gelen Nergis dayanaklı ve zeki bir kadın olarak zorluklarla baş edebilmektedir. Sevdiği erkek Osman'ın, konakta yetişmiş zengin bir beyin oğlu olması sebebiyle zorluklara karşı daha dayanıksız olduğu görülür. Mağaradaki zor yaşam koşullarında aldığı kararlar ve uyguladığı yöntemler

[778] Ahmet Midhat Efendi, "Çingene", *Letaif-i Rivayat*, s. 476.

ile yedi yıl hayatta kalmalarını sağlayan biraz da Nergis'in "Osman Bey'den daha hazımlı, ihtiyatlı belki de dirayetli bir şey olduğundan"[779] ileri gelmektedir. Osman Bey de Nergis sayesinde zorlukların üstesinden geldiklerinde "Nergis senin bu dünyada yapmayacağın yok. Bundan sonra senin reyin olmayınca hiçbir şeyi yapmayacağıma yemin ederim."[780] diyerek her konuda ipleri onun eline verir.

Nergis'e bir kadın olarak bu kadar metanet ve kavrayış gücünün verilmesinin ilginç olması yanında onun bir özelliği daha dikkat çekmektedir. Nergis, kendilerine kötülük yapan hadım ağadan intikam almak konusunda gösterdiği dirayetle öne çıkar. Romanda intikam alınması noktasında erkeğin kalbi daha zayıfken, kadın kesinlikle duygularından ve kararından taviz vermez. Burada Nergis kadınlara atfedilen zayıflıktan ve duygusallığından arınmış bir şekilde yansıtılmaktadır, kendilerine kötülük yapan kişi hakkında merhametsizliğinin sebebi bu ağanın daha erken yaşlarından itibaren onun üzerindeki hastalıklı aşk duygusu sebebiyle ona uyguladığı manevi şiddet dolayısıyladır.

Bunun dışında *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında bir kadının yaptığı ikinci evlilik üzerinden ahlâk muhakemesi yapılmaktadır. Kocası ölen Şehime Hanım, kendisinden yaşça epey küçük bir zabıt kâtibiyle evlenir. Eski kocası Nizam-ı Cedid'i desteklediği için yeniçeriler tarafından katledilmiştir. İlk eşi kendisinden çok yaşlı olan kadının sahip olduğu miras nedeniyle genç bir erkekle evlenme imkânına sahip olduğu belirtilir. Eşi ölen kadının yas süreciyle ilgili bir istidratı romana sıkıştıran yazar, bu konuda toplumdaki genel kanaatin doğru olmadığını iddia etmektedir. Genelde eşleri ölen erkeklerin yaslarını uzatmadan yeni bir eş arayışına girdiği, buna rağmen kadınların uzun süre yas tuttuğuna inanılır. Ama yazar, yas sürecinde cinsiyet farkının tamamen iktisadi kaygılardan dolayı gerçekleştiğini düşünmektedir. Sadece yeniden evlenme imkânı zor olan yaşı geçmiş kadınlar ile maddi imkânı yetersiz fakir kadınların kocalarının ölümüne çok fazla ağladıkları görülmektedir. "Kocası vefat eden bir kadın kaç gün ağlar? Kocalar ister ki kıyamete kadar ağlasın. Hem de bunu dünyada her koca ister. Hatta bazıları karısının sahihan kıyamete kadar ağlayacağına dahi inanır. Ancak şunu ra'nâ bilmeli ki bir kocanın karısı vefat ettiği zaman koca ne kadar ağlarsa karı dahi ancak o kadar ağlar. Yalnız bir istisna vardır. Eğer karı kırkını geçmiş ve fakir bir hâlde bulunup da kocasını kaybetmiş ise biraz ziyadece ağlar. İhtimal ki ta bir diğer koca bulabilinceye kadar ağlar."[781] Bu sözler, evliliğin duygusal bir bağdan ziyade toplumsal ve iktisadi bir eylem olarak görüldüğünü destekler.

---

[779] Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 87.
[780] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 104.
[781] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 73.

Nefsî arzularına yenilip genç bir erkekle evlenen kadının yaşadığı zorluklarla cezalandırıldığı ancak tam anlamıyla kötü bir kadın olarak görülmediğinden hayatının sonuna doğru tekrar rahata ulaştığı görülür. Bütün varını satan Şehime, kocasıyla Sofya'ya gider ve orada kocasının vefatı nedeniyle maddi sıkıntılar içine düşer. Yıllarca zor koşullarda geçimini sağlamaya çalıştıktan sonra kendi oğlunun konağına tesadüfen kethüda olarak çalışmak için girer. Böylece bilmeden gerçek oğlunu bularak rahata kavuşur. Yazarın erken dönem romancılığının ürünü olması sebebiyle bu eserin, masalsı kurgusu nedeniyle hikâye sonunda iyi ve kötülerin, ödül ve ceza bulmasıyla bitmesi dikkat çekmektedir. Bu yüzden Şehime Hanımın çektiği fakirlik nedeniyle ödediği kefareti olay akışı içinde bu kurmaca özelliklerine bağlamak mümkündür.

Geleneksel ve modern aile yapılarının görülebileceği Ahmet Midhat Efendi eserlerinde evlilikte eş seçimi noktasında kadın ve erkek kahramanların farklı tutumlar gösterdikleri görülmektedir. Geleneksel bir ailede Osmanlı erkeklerinin eş seçimi belli kalıplar çerçevesinde gerçekleşir. Üst sınıfa mensup bir erkeğin evlenirken eşini seçmesi konusunda önünde toplum tarafından kabul görmüş olan birkaç seçenek bulunmaktadır. *Çingene* hikâyesinde görüleceği gibi Şems Hikmet'in bulunduğu sosyal sınıftan bir genç erkek için, evlilik yaşı geldiğinde onun için ailesi tarafından uygun görülen ve toplumca kabul görecek olan eş, ya kendisine denk olan kibardan bir genç kız ya da satın alınarak ona eş yapılacak bir cariyedir.

Şems Hikmet için asıl zorluk, kabul görmeyen bir kadını seçmesidir. Bu yüzden maddi ve manevi imkânlarını çingene kızı Ziba'yı medeni bir kadın yapmak yolunda sarf eder. Onu kendisine uygun bir eş haline getirdiğini düşündüğü zaman bile ailesinden ve çevresinden olumsuz tepkiler alacaktır. Şems Hikmet evlenmek konusunda özgür olduğunu kesin bir dille söyleyince aile bir çözüm bulmaya çalışır. Şems Hikmet'e üç seçenek sunarlar. Ya kendisine denk bir kibar kızı veya satın alınan bir cariye ile evlenecek ya da Ziba'yı Düriye Hanımın evinden kovarak onunla olan bağını koparacaktır. Üçüncü seçenek olan Ziba ile evlenmesi halinde aile mirasından kendisine ait payı alacak ve ailesiyle herhangi bir bağı kalmayacaktır.

Alafranga ortamlarda büyüyen veya Batılı tarzda yetiştirilen kadın kahramanlar ise, evlenmeleri söz konusu olduğunda tereddüt yaşamakta veya karar verme süreçlerinde geleneksel yoldan uzaklaşmaktadır. *Taaffüf* romanında Saniha, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de alafranga genç kız Mihriban ve *Bahtiyarlık* romanının "Matmazel" Nusret'i bu özellikleri ile öne çıkmaktadır. Mihriban'ın kendisi için gelen görücüleri beğenmemesi hatta aşağılaması onun şımarık yetiştirilmiş hoppa bir kız olmasından ileri gelir. Nusret ve Saniha ise evlenmek konusunda kararlı olmalarına rağmen bilinçli bir tercihle geleneksel usulleri

reddedip, eşlerini seçerken onları görüp tanımaya çalışırlar. Ancak buna rağmen yazar geleneksel evlilik usullerini, yani evlilikte kararın aile büyükleri tarafından verilmesini bu örneklerde göstermelik de olsa uygulatır. Gençler evlenmeye karar verse de ailenin büyük kadınları tanışıp evliliğe karar verir ve ardından aile reisi babalar evlilikte son sözü söyler. Toplumca onaylanan hiçbir evlilikte bu usulden taviz verilmemiştir.

Fransız mürebbiye tarafından eğitilen bir genç kızın görücü usulü evliliğe razı olmayacağı düşünüldüğünden onun evliliği de yeni bir usul olarak okura sunulacaktır. *Bahtiyarlık*'ta (1885) alafranga-meşrep bir genç kız olan "Matmazel" Nusret'in evlenme sürecini farklı olması sebebiyle eserde ayrıntılarıyla görmek mümkündür. Nusret'in ön plana çıkan özellikleri arasında serbest bir şekilde hareket etmesi yer alır. Kendisi ile evlenme talebinde bulunan ve kendisini ailesinden isteyecek görücülere "Ben cariye miyim ki, beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım"[782] diye tepkisini gösterir. Nusret'in evlenmek konusundaki fikirleri dönemin toplum yapısı için çok yenidir. O, okuduğu romanlardan büyük ölçüde etkilendiği için bir genç kadının kendi seçeceği ve beğeneceği eşin en mükemmel eş olacağına inanır. Evlenmeyi düşündüğü zaman kocası olmasını istediği kişinin kendisine yakınlık ve ilgi göstermesini, kendisini ona beğendirmesini ister.

> "Bizim Nusret ise öyle değil idi. Yalnız gelin olmayı düşünmüyor idi. Kocaya varmayı düşünüyor idi. Bir kız kocaya varmayı düşündüğü zaman varacağı adamın kim olduğunu da düşünür. Hâlbuki Nusret Hanımın bu düşünce için dahi fikrine delâlet edecek şeyler vardır. Bunca romanlar okumuş. Erkeklerin zeki ve zarif olmaları ve zerafetleriyle bir 'sosyete'de, yani salonlarda, cemiyetlerde parıl parıl parladıklarını görmüş. Hâlbuki romancılar ekseriya âşık olan kahramanlarına en memduh ahlâkı da verdiklerinden dünyada en mükemmel adam bir kızın kendi tercih eylediği adam olacağına Nusret Hanım güzelce kanmış. (…) Kocası olacak zatın kendisine "kur" etmesini, yani bir zaman mülâzemette bulunup nedimlik eylemesini ve ne kadar zerafeti var ise göstermesini, kendisini beğendirmesini hülya ediyor. Aldığı terbiye bundan ibaret olduğu hâlde, başka türlüsünü düşünmek olur mu?"[783]

Tüm bu özellikleri ile yepyeni bir kadın tipi olarak çizilen Nusret, arzu ettiği hayata en uygun eş olarak Avrupaî ve alafranga bir hayat yaşayan Senai'yi seçecektir. Senai de Avrupa'dan döndüğü vakit kendisine uygun eş adayı olarak alafranga tarzda yetiştiği için Nusret'i beğenir. Annesinin onu evlendirme çabalarını, alelade bir kadınla kanaatkâr bir

[782] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 318.
[783] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 317.

şekilde geçinmek fikrini beğenmeyen Senai, orta hâlli ve ev işlerinden anlayan bir Osmanlı kadını yerine eğitimli ve alafranga yetişmiş bir kadınla evlenmek istediğini annesine izah edemediğinden onu geri kafalı bulur. Senai'nin hayalindeki kadın, kibar bir aileye mensup, zengin, okuryazar, tam anlamıyla bir Avrupalı gibi olan, Fransızca bilen, musikiden anlayan bir kadın olarak idealize edilir. Buna karşın kadın kadıncık, dikiş diken, nakış işleyen, oya yapan, bez dokuyan, yemek pişiren sıradan bir ev kadınıyla evlenmek fikri ona alaturka gelmektedir.

Yerli olana karşı mesafeli duran ve alafranga olana karşı sonsuz bir hayranlıkla yaklaşan bu gençlerin uyumu evlilik yolunda onlara kolaylık sağlar. Birbiriyle serbestçe görüşebilmeleri ve Fransız mürebbiyenin aracılığı neticesinde evlenmeleri kararına varılır. Senai'nin tanışma sürecindeki nazik tavırları ve detaylara olan dikkati, yazdığı mektupların Fransızca olması ve ifadelerinin güzelliği Nusret'in dikkatini ve takdirini kazanır. Ayrıca serbestliği, edep ve terbiye dâhilindeki açık yürekliliği, yakışıklı ve iyi giyimli olması da mürebbiyesi olan madamın takdirini kazanır. Bu eş seçimi sırasında mürebbiyesi Madam Ternier'nin teşvik ve yönlendirmeleri ile Nusret üzerinde etkili olduğu dikkat çekmektedir. Nusret ve Senai'nin tanışma ve evliliklerinde anne ve babalarından çok madamın etkisi olur. Madam Fransız olması sebebiyle bu gençlerin nezdinde ideal olanın temsili sayılmaktadır. Abdülcabbar Bey'in kızı Nusret için Senai'nin uygun bir eş olacağı konusunda görünüşte herkes hemfikir olabilecektir. "Senai'nin Nusret Hanım için tencere tekerlenmiş kapağını bulmuşçasına münasip bir koca olacağından uzun uzadıya tafsile hacet var mıdır?"[784]

Daha önce hiçbir talibini beğenmeyen Nusret, Senai'nin kendisini metheden mektubunu okuyunca onun bir "asilzade delikanlı" olduğunu zannederek evlenme hevesine düşer. Çünkü bu vasıflar alafranga yetişmiş bir Osmanlı kadınının ideal eş özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir, ancak Nusret'in beğendiği bu özellikler Senai'nin gerçek kimliğinden ziyade kendisini beğendirmek için yarattığı sahte kimliğinin vasıflarıdır. Kendisini soylu, zengin, okumuş ve başarıyla avukatlık mesleğini icra eden bir erkek olarak tanıtan Senai, kendisinin ideal alafranga koca adayı olacağına Nusret'i inandırır. Gençlerin evliliklerinde ailenin geri planda kalması da tamamen yeni ve alafranga bir usul olarak belirir. Buna rağmen gençler arasında evlenme kararı alındıktan sonra Senai yine de "usul-i milliye"yi bozmamak için annesini göndermek ve karar valideler arasında verilmiş sayılması teklifini kabul ettirir.

[784] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 319.

Nusret Hanım hem serbestçe bir erkekle görüşebilmesi hem de Avrupaî bir hayat yaşaması ile romanımızın bu hususstaki erken örnekleri arasında yer alır. Nusret ile Senai'nin serbest bir ilişki olarak değerlendirmeye neden olan davranışlarına baktığımızda dönemin evlilik öncesi tanışma ve görüşme âdetlerinden sahneler karşımıza çıkar. Gençler arasında mektup ve fotoğraf alışverişi, kamusal mekânlarda kalabalık olmayan zamanlarda görüşmek gibi olaylar dönemin serbest usulleri arasında öne çıkar. Senai, Nusret'le tanışmak için mürebbiyesini aracı yapar. Madam, üzerinde müspet bir etki yaratması, Nusret'i evlenmeye ikna etmesinde yardımcı olur. Ayrıca Senai'nin serbest hareketlerinin edep ve terbiye dâhilinde olması madamın da takdirini kazanır. Nusret için Senai "Kaba Türklere benzemeyen, Avrupa terbiyesi görmüş bir delikanlıdır." Alafranga usulüyle gerçekleşen bu evlilik, sağlam bir aile birliği kurmaktan çok eşlerin lüks tüketimler konusunda savurgan davranmalarıyla daha çok göstermelik bir birlikteliğe ve bir çıkar ilişkisine dönüşmüştür. Senai, savurganlığı sebebiyle önce kendi servetini tüketmesi ve ardından Nusret'in ailesinin servetini tüketerek İsviçre'ye kaçması üzerine bu evlilik sona erecektir.

Aynı eserde Senai ve Nusret'in birlikteliğine alternatif olarak sunulan evlilikte ideal aile birliğini kurması planlanan Zeliha ve Şinasi'nin ilişkisine yer verilir. Köy hayatına tutkun bir şehirli olarak köyde yaşamaya karar veren ve çalışkanlığıyla köyün kalkınmasını sağlayan bir erkek olarak kurgulanan Şinasi, kendisine uygun eş olarak bu profile yakın bir eş seçecektir. Alafranga evliliğe karşılık tamamen yerli ve taşraya has bir evlilik yapacaktır. Şinasi'nin ciddi ve işinde gücünde bir insan olması sebebiyle aşk ve sevda işlerine vakit bulamayacağı konusunda oluşacak okur şüphelerini dağıtmak için romancı, Şinasi gibi adamların aşka bakışı hakkında yorumlar getirir. Şinasi gibi dürüst ve ciddi adamların aşk ahlâkını birçok kimseden üstün tuttuğu görülür. Asıl aşk ve sevdaya verilen değer onun şahsında vücut bulmaktadır.

> "(…) Şinasi'nin (…) her şey hakkında birer birer mevcut olan muhabbeti sair adamların bu yoldaki muhabbetlerine makis olamadığı gibi bir güzel kızı gördüğü zamanki meclubiyeti dahi sairlerine makis olamaz. Sevda denilen şeyi gördüğü kadına yılışan serbest mizaçlı adamlarda aramak istenilir ise bunların kadınlara gösterdikleri rağbet ve ihtisas yalnız adî bir zen-dostluktan ibarettir. Şinasi gibi her işinde aşklı şevkli olan kahraman-tıynet bir delikanlının sevdası asar-ı atikadan olmak hasebiyle şimdi pek çok kimselerin nazar-ı rağbetlerinden düşmüş olan Ferhatların, Keremlerin, Kanberlerin sevdası gibi bir suret peyda eder."[785]

[785] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 327.

Kentli ve eğitimli bir erkeğin köylü bir kadına âşık olması okurlar için yadırganacak bir durum olduğundan bu konuya da temas edilmektedir. Şinasi'nin âşık olduğu kız, erkek kardeşi İstanbul'da ve Paris'te modern bir eğitim görmesine rağmen cinsiyetinin yol açtığı imkânsızlık sebebiyle eğitim görmemiş, sadece köy imamından *Kuran* okumayı öğrenmiştir. Onun muhayyilesi harekeli ve nesih yazıyla olduğu için okuyabildiği Ferhat ile Şirin, Şah İsmail, Aslı ile Kamber gibi aşk masalları ile şekillenmiştir. "Şinasi gibi Mekteb-i Sultanî'de tekmil-i tahsil etmiş bir çocuğun bu kafada bir kıza rağbetini istibat etmemelidir"[786] Çünkü onun hayalindeki kadın inşa etmek istediği aile düzenini kurmakta kendisine yardım edecek kadındır.

Tanışma ve sevgili olma süreçlerine bakıldığında da bunun halk hikâyelerinde görülen aşklara benzemesi dikkat çekmektedir. Tesadüfen karşılaşma, görür görmez âşık olma, birbirine yoğun aşk duyguları besleme, gizlice buluşma yazarın köy hayatına uygun olarak halk hikâyelerinden aldığı motiflerdir. Şinasi, Senai'nin babası Yamalı Musa'nın köy evinde uyandığı bir sabah pencerenin perdesi ardından bir kadının kendisini izlediğini fark eder. Bu kadın harem dairesi tarafında onu izleyen Yamalı Musa'nın kızı on beş yaşındaki Zeliha'dır. İkisinin ilk kez karşılaşmaları bu şekilde gerçekleşir. Şinasi, genç kadını gördüğü anda güzelliğine ve masumiyetine hayran olur. O günden sonra zamanla Şinasi ve Zeliha ev halkının uyumasını bekleyerek herkesten gizli bir şekilde görüşmeye başlar.

Flört etme şekillerinin modernlikten uzak ve tamamen halkın yerli usullerinde olmasına okurun dikkati çekilmektedir. "Şinasi her şeyin millîsine, ciddîsine heveskâr olduğu için muaşakanın dahi o türlüsünü tercih ederek hele birkaç gece sonra Zeliha'nın eski masallardan bellediği beyitleri okuması üzerine kendisi dahi kafiyeli kafiyesiz, vezinli vezinsiz birkaç beyit uydurup söylemek için cebr-i nefs eylediğini görse idiniz güler idiniz. Onlar ise gülmeyip âdeta ağlamakta idiler."[787] Görüldüğü gibi Şinasi arzu ettiği hayat düzeni gibi aşkın da millî ve yerli olan hâlini bulmuş, bu duygulara ve deneyimlere yabancı olduğundan flört usulünü bir köylü kızından öğrenmiştir. Bu yüzden ona ayak uydururken yaşadığı zorlukların okur tarafından komik bulunma ihtimali vardır. Kendisi modern bir eğitim almasına rağmen köylü ve cahil sayılabilecek bir kadının duygu dünyasına tâbi olmaktan hoşlanmaktadır.

Küçük yaşta evlenmesine rağmen Şinasi için uygun bir eş olması ve haneyi idare edecek zekâ ve terbiyeye sahip olması sebebiyle takdir edilen Zeliha, aileyi çekip çeviren

[786] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 327.
[787] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 327.

ideal kadın olarak görünür. Aile büyüklerini yormadan evin işlerini idare etmesi onun en büyük kadınlık meziyeti sayılır. "O kadar zeki, o kadar müdebbir bir kadın olmuş idi ki umur-ı beytiyesini idare hususunda ne validesini ne kayın pederini yormayıp hanenin tekmil umuru kendi evamir ve işaratıyla rüyet olunur idi."[788] Aşk birlikteliği temeline dayanan bir evlilikle kurulan bu aile, aynı zamanda iktisadi anlamda da örnek gösterilecek bir yapıya sahiptir. Kadının babasından kalan mirasın diğer yarısını da ağabeyinden satın alan Şinasi, böylece işleyebileceği arazilerini artırmıştır. Servetin birleştirilmesi ve artırılması itibariyle ailenin refahı sağlama alınmıştır.

İdeal evlilik muameleleri konusunda fikir yürüten Ahmet Midhat Efendi, biri diğerine alternatif iki kız kardeşin evliliği üzerinden meseleyi değerlendirir. *Para!* (1887) başlıklı hikâyede iki evlilik ilişkisini birbirinden farklı kılan unsur roman kahramanlarının parayla olan ilişkileridir. Şerife, evleneceği kişiyi seçerken paraya önem verdiğinden olumsuz olarak yansıtılan bir kadın sayılır. Eşinin kişilik özelliklerine önem vermediğinden sonunda aldatılarak bir nevi cezalandırılmış olur. Sulhi'nin kendisine teklifinden sonra onun mal varlığını araştırmaya girişir ve yine paraya önem veren babasını da böylece evliliğine ikna eder. Buna rağmen diğer kız kardeş Latife, evleneceği erkeğe bir öğretmene bağlanır gibi davranır. Kendisiyle evlenecek kişinin bilgisine ve çalışkanlığına değer verir. Böylece yazarın yücelttiği erdemlere sahip olan bir erkeğin evlilik hayatıyla bunlara sahip olmayan kişinin hayatı para mevhumu üzerinden şekillenir. Kıssadan hisse anlayışıyla yazılan bu eserde, emekle kazanılan paranın değeri ve üstünlüğü savunulmaktadır.

Burada olumsuz kişiler olarak çizilen Yazıcıoğlu'nun da Sulhi'nin de parasının kaynağı alın teri ve emekle elde edilen para olmadığından haram para olarak değerlendirilir. İkisi de yazarın çalışma ahlâkına uymayan bir hayat yaşamaktadır. Elbette bu durum *Sevda-yı Sa'y u Amel* kitabının yazarının hoşuna gitmeyecektir. Biri dışarıda kurduğu hovardalık âleminde diğeri hane içinde kurduğu dört eşli harem düzeninde süfli zevkler arasında yaşayan, paraya tapan olumsuz erkek figürleri olarak görünmektedir. Buna rağmen olumlu kahraman Vahdeti'nin yıllar içinde mesleki gelişimi ve çalışma disiplini ile kazandığı şöhret onun müspet bir Osmanlı erkeği olduğunu ve sağlam aile birliğini asıl onun kuracağını garanti etmektedir. "Vahdeti bu âlemde her neye nail olacak ise kendi kudret-i iktisabiyeti ile nail olmak davasındadır"[789] sözleriyle vurgulanan kişiliği, tefecilik yoluyla zenginleşen taşra zengini Yazıcıoğlu'na da, halasının servetini tüketmekten başka bir şey yapmayan ve hiçbir maddi üretimi bulunmayan Sulhi'ye de üstün tutulacaktır.

[788] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 335.
[789] Ahmet Midhat Efendi, "Para!", *Letaif-i Rivayat*, s. 530.

Farklı ahlâkî yapıları ve dünya görüşlerine sahip üç Osmanlı erkeği örneğinin sergilendiği bu eserde erkek, kahramanların kadınlar hakkındaki görüşleri ve yaklaşımları da birbirinden farklı olacaktır. Bu üç erkeği birleştiren nokta mektep arkadaşı Sulhi ve Vahdeti'nin Yazıcıoğlu'nun iki kızıyla evlenmeleridir. Yazıcıoğlu'nun evlilik ve aile hayatı çok eşlilik hadisesinin bir örneğini teşkil etmesi itibariyle ilgili kısımda buna yer verileceğinden burada gençlerin evlilik öncesi tanışma süreçlerine bakmak gerekmektedir. Sulhi ve Şerife, bir gezinti sırasında karşılaşıp toplum âdetlerinin hilafına olarak birbirlerine bakmak cesaretini göstermiştir. Bunun üzerine hovarda eğlencelerine malzeme yapmayı planladığı bu kadın ile tanışma arzusu taşıyan Sulhi, bir mektupla ona ulaşır. Buna rağmen karşı tarafın tavrı nedeniyle durum değişir ve Sulhi beklemediği bir evlilik sürecine girmiş olur. Eserin ironik olan kısmı niyet edilmeyen bir evliliğin para hırsı nedeniyle hesapta yokken gerçekleşmesidir.

Hovardalık amacıyla yazdığı mektup karşı taraf tarafından ciddiye alınınca, iki tarafın da birbirlerinin zengin olduğuna ikna olması sebebiyle evlilik adımı atılmış olur. Kendisine yazılan mektubu annesiyle birlikte değerlendiren Şerife'nin serbest bir genç kız olması yanında son derece iffetli olduğu da vurgulanır. Kendisini irat ve akarıyla çalışmadan geçinen, varlıklı bir adam olarak tanıtan Sulhi'yi annesi uygun görerek "Bundan âlâ koca mı olur. Bunu baban dahi kabul eder." diyerek kızını evlilik konusunda cesaretlendirir.

Sulhi'yi de hiç aklında yokken evlenmeye ikna eden, para hırsı ve Yazıcıoğlu'nun servetinin şöhretidir. Erkek ve kadının evlenme kararını vermesini sağlayan şeyler tamamen maddi konulara dayandığından olumsuz bir evlilik olduğu daha baştan anlaşılmaktadır. Para hırsının getireceği zararlar üzerinde kurulu hikâyede yapılan evlilik de bu hırsa kurban gidecek, içgüveysi olarak yerleştiği evde Sulhi herkesten habersiz bir şekilde sefahat ve hovardalık hayatına devam edecektir.

Para temeline dayalı olumsuz evlilik örneğine karşılık müspet bir örnek olarak çizilen evlilik Yazıcıoğlu'nun küçük kızı ve Sulhi'nin mektep arkadaşı Vahdeti arasında gerçekleşir. Vahdeti ile Latife'nin birlikteliği tamamen planlı ve hesap üzerine kurulmuş bir evliliktir. Gayretli ve iyi ahlâklı olan Vahdeti, arkadaşının evlendiği konağa gelip gittikçe Yazıcıoğlu'nun küçük kızı Latife'yi beğenir. Genç kızın güzelliğinden çok zekâsı ve muhakeme kuvveti dikkatini çeker. Şerife'nin kardeşi Latife'nin yaşının küçük sayılması sebebiyle Vahdeti ile arasında kaçgöç yoktur. Vahdeti, zekâsına hayran olduğu bu kızı, kendisi eğitse ve terbiye etse "mükemmel bir kadın" meydana getireceğini düşünür.

Gençlerin flört etme şekilleri de âşıklık hâlinin ifade edilmesinden ziyade erkeğin kadını kendi bilgisiyle eğitmek istemesinin bir yansımasıdır. Vahdeti, "Siz benim olsanız sizi

miftah-ı fünun olan riyaziyattan başlatarak şöyle okuturum ki!..” diyerek evlenme teklifini hocalık teklifine benzetir. Latife’nin de hisleri âşıkâne olmaktan çok tahsil ve talim hevesi dolayısıyladır. Vahdeti’yi sevmesinin nedeni “gelin olmak” hevesi değil “bir muallime intisab etmek” hevesidir. Latife’nin ailesi ve Sulhi de bu birlikteliği “Latife’yi kocaya vermekten ziyade hocaya vermek, mektebe başlatmak” olarak görürler.

Para sevdalısı babanın kızıyla evlenmek için uygun gördüğü özelliklere sahip olmayan Vahdeti’nin evlenme isteği reddedilir. Diğer aile üyeleri kendi çıkarlarını düşünerek bu evlilik için Yazıcıoğlu’nu ikna etmek isterler ancak başarılı olamazlar. Babanın kızı için uygun gördüğü eş adayı varlıklı bir erkek olduğu için Vahdeti’nin teklifini kabul etmez. Onu “bir karı besleyemeyecek olan adam”[790] olarak nitelendirdiğinden evlenmelerine karşı çıkar. Babanın önem verdiği tek şey para olduğundan erkeğin eğitimi ve bilgisine de, kızının evlenme arzusuna da önem vermez. Vahdeti’nin gelecek vadeden paşa adayı bir doktor olduğu iddia edildiğinde memur sıfatındaki erkeklerin hepsini parasız gördüğünden küçümser. Bu adam için erkeğin iktidarı ancak sahip olduğu para ile ölçülebilir. İdeal damat adayı olarak gördüğü kişi bütün ahlâkî vasıfları bir kenara yalnızca zengin bir erkektir. Bu yüzden kendi kızının da evlenme arzusunu dikkate almaz. Kadınlara “levazım-ı beytiyeden” bir eşya gözüyle bakarken kendi kızlarını da el herifine atılacak bir eşya olarak görmektedir.

Baba tarafından evlenme isteği reddedilen ve kızıyla görüşmesi evden kovulması sebebiyle yasaklanan Vahdeti, genç kızın on beş yaşında olması sebebiyle onu babasından habersiz alıkoyarak evlenmeyi ahlâki bulmaz. Evlilikte yaş mevzuunun gündeme gelmesi vesilesiyle toplumun da böyle bir evliliğe sıcak bakmayacağına inanıldığı dile getirilir. “Evvela Latife henüz pek küçük olduğundan ve bu yaşta bulunan bir kızcağızda Vahdeti’nin gördüğü zekâ-yı fevkaladenin vücuduna hiçbir kimse inanamayacağından Vahdeti böyle henüz on altı yaşını ikmal etmemiş bir kızı kaçırır ise âlem nazarında adi bir muğfil olmak üzere itham olunacaktır öyle değil mi ya? On altı yaşında bulunan bir ana kuzusu sevdanın o kudret-i kamilesini takdir etmiş olabilir mi ki anasını babasını terk eylesin de bir âşıkın aguş-ı visaline atılıversin?”[791] Latife’nin olgun ve oturaklı bir kadın olduğunu fark edebilen kişi sadece onu tanıyan Vahdeti’dir. Bunun dışında toplum nezdinde onların ilişkisi aile rızası olmadığı takdirde dünyasını bilmeyen bir kızın alıkonarak iğfal edilmesi şeklinde görülür ve bunun yüzden ahlâkî olarak Vahdeti de baba rızası alınmadan yapılan evliliği kabul etmez.

Evlilikleri engellendiğinde Vahdeti üç yıl boyunca Latife’ye mektup yazmaya başlar. Sevdiği kadını yetiştirmek, kendi arzu ettiği ahlâk ve düşünce tarzına sahip bir kadın yapmak

[790] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 549.
[791] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 552.

amacını taşıdığından onun için yüz yüze görüşmek veya mektuplaşmak arasında hiçbir fark yoktur. Yüksek eğitim görmüş modern bir Osmanlı doktorunun kendisine benimsediği bu ilişki tarzının dönem okurunun da dikkatini çekeceği düşünüldüğünden gençler arasındaki mektuplaşmalardan hiçbir numunenin hikâyeye konmamış olmasını romancı açıklamak zorunda kalacaktır. Bu mektuplaşmanın üç yıl sürmesi ve bu uzun sürede yüzlerce mektup yazılmış olması hiçbirinin okurla paylaşılmamasını gerektiğini düşündürür, çünkü romancıya göre bu mektupların birisini okurla paylaşıp diğerine yer vermemek uygun düşmeyecektir. Gençler arasındaki mektupların içeriğinde okurdan gizlenecek herhangi bir şeyin olmadığı da belirtilmektir. Okurlarının ahlâkî kaygılarını göz önünde tutan romancı, bu kaygıları gidermek için meseleye açıklık getirmek ister. Vahdeti'nin Latife'ye gönderdiği mektuplar ilmi, edebi, hikemi bahislerle ve "tasfiye-i zillet ve tezkiye-i ahlâka hizmet edecek" yazılarla doludur. Tüm bu özellikleriyle Latife ile Vahdeti arasındaki yakınlık sıradan bir gönül ilişkisinden farklıdır. "Bunlar yekdiğerinin zekâvetine, fetanetine, ilmine, irfanına âşık olmuşlar. En büyük visal kendileri için teati-i efkâr imkânından ibarettir. Bu ise işte tahriren dahi mümkün olabilir."[792]

Evleneceği kadını dört yılda kendi arzusu yönünde şekillendiren Vahdeti, bunun üç yılını mektuplar vasıtasıyla gerçekleştirir. Vahdeti'nin evlilik arzusunun reddedilişinden üç yıl sonra Sulhi'nin eğlence hayatında harcamak için hile ve hırsızlık ile aile servetini sömürmesi nedeniyle Yazıcıoğlu parasız kalır. Bu duruma karşılık Vahdeti rütbesi yükselmiş parlak ve iyi kazanan bir doktor olarak İstanbul'a döner. Gayretli ve çalışkan olanın kazandığı ve hazır para tüketen kişinin kaybettiği hikâye kurgusunda Vahdeti, mesleğindeki ilerleyişi ve kazandığı maddî gücü sayesinde Latife'yle evlenebilir. Latife ahlâk eğitimini babasından değil, bizzat Vahdeti'den almıştır. Paraya önem veren bir babanın kızı olmasına rağmen, eşinden paranın saadet getirmediğini öğrenmiş ve buna inanmıştır. Bu yüzden babası bütün malını kaybettiğinde üzülmek yerine artık Vahdeti'ye kavuşma ihtimali gerçekleştiği için daha ziyade sevinir.

Para! hikâyesinde aile ve evlilik konusunda en dikkat çeken husus hem Şerife'nin eşiyle tanışma süreci ve evlilik kararında hem de Latife'nin evleneceği kişiyle mektuplaşması sürecinde Osmanlı kadınlarında nadiren görülebilecek bir serbestlik içinde olmalarıdır. Latife, eş seçimi konusundaki isabetli kararı, hem de muhakeme gücü ve zekâsı nedeniyle Şerife'den üstün görülmekte ve arzu edilen aile hayatını tesis edecek kadın özellikleri taşımaktadır. Evleneceği kişinin zenginliğine tamah eden kardeşi Şerife'ye karşılık Latife, çalışkan, gayretli

[792] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 553.

ve mesleğinde başarılı erkeği tercih edecektir. Onun eşinden beklentisi kendisini eğitmesi olmuştur. Romancı da on dört yaşında bir genç kızın zekâ ve muhakeme gücü bakımından ileri olmasına okurlarını ikna etmek istercesine Latife'nin kabiliyetlerini birçok yerde övecektir. Zekâ gücüyle evleneceği erkeği kendisine hayran bırakan bu kız, yaşadığı evde gözlemlediği Şerife ve Sulhi arasındaki evlilik ilişkisi üzerine yaptığı muhakemeler ile evlilik yolunda sağlam fikirler edinir. Kendisine evlenilebilecek ideal eş olarak Vahdeti'yi seçerken bilinçli davrandığı da böylece vurgulanır.

> "On dört yaşında kızcağızların valide bile olmuş bulundukları nadir olmayan bir memlekette bu istidada taaccüp lâzım gelir mi? Biz daha evvelden haber vermiş idik ki Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağanın derece-i hakikiyesinden haberi bile olmaksızın bu kızlara pek mükemmel, pek alafranga bir terbiye verilmiştir. Lâtife, ablasının Sulhi Bey ile suret-i izdivacını da yakından görüp tetebbu etmiştir. Hilkaten o kadar zeki ve terbiyeten dahi o kadar cerbezeli olan bir kız ablasının suret-i malûmedeki teehhülünü de tetebbu etmiş bulunursa o da neden Vahdeti Efendiye göz koymamış bulunsun?"[793]

Görücü usulü yapılan evliliklerin sağlam aile birliğini tesis edeceği hakkında bir görüş *Bir Tövbekâr* (1885) adlı hikâyede savunulmaktadır. Talat Hanım ve eşinin birbirlerini hiç görmeden ve tanımadan gerçekleştirdiği evlilikle ideal bir aile ortamı kurulduğu görülmektedir. Çapkın bir erkeğin kadının namusuna karşı yaptığı taarruzlar ve başına gelen kötü deneyimler ile çapkınlığa tövbe etmesinin hikâye edildiği *Bir Tövbekâr*'da, kadının eşine karşı sadakati ve cinsel ahlâksızlığın her türlüsünü reddedişi bu ideal aile birliğinin korunmasını garanti edecektir. Mükemmel bir hane hayatında kusursuz bir çift olarak çizilen Talat ve Murtaza evliliği hakkında detaylı bilgi okurlarla paylaşılmaktadır. Hemen her konuda anlaşan ve ev hayatlarını birbirleri için yaşaması zevkli bir hâle getiren çift, içgüveysi âdetinin ve kadının erkekten daha zengin olduğu hane düzeninin kötülendiği toplum şartlarında ideal bir evlilik hayatı yaşar.

Evliliklerin görücü usulüyle gerçekleştiği durumlarda çiftlerin sonradan yaşadıkları uyumsuzluk nedeniyle ayrıldıkları görülmekte, bu yüzden bu gelenek çoğu defa eleştirilmektedir. Bunun yanında bu usulün birtakım yararları olduğu da savunulmaktadır. Çiftler arasındaki sevgi ve aşkın varlığı evlilik öncesinde yaşanan tanışma ve görüşme sürecinde sarf edildiğinden böyle başlayan bir evlilik hayatından hiçbir lezzet almadıkları ve

[793] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 545.

evliliğe kötü bir gözle baktıkları görülmektedir. Buna karşın Osmanlı toplumunda yaygın olarak görülen görücü usulü âdetinde aşkın evlilik içinde başlaması ve sonrasında giderek artması gerekçe gösterildiğinden evlilik hayatındaki âşıklık halinin daha uzun sürdüğü iddia edilmektedir. Bu yüzden Talat ve Murtaza bu durumun somut bir örneği olarak sunulmakta ve üç buçuk yıllık evlilik hayatlarında birbirlerine karşı sevgi duydukları belirtilmektedir.

> "Bunların izdivacı hususunda sevda gibi ve kable'l-izdivaç muhabere gibi hiçbir şey vukua gelmemiştir. (…) Bir adamın yüzünü hiç görmediği ve ahlâk ve terbiyesini bilmediği kız ile bizim âdet-i Osmaniyemizce teehhül ve tezevvüç etmesinde bilâhare o kızı beğenmemek ve ahlâk ve terbiyesinden hoşlanmamak gibi ihtimaller hakikaten pek çok ise de bu âdetin bir de iyilik ciheti vardır ki onu da inkâra ihtimal yoktur. Aralarında muaşaka hâsıl olarak izdivaç eylemiş bulunanlar izdivaçlarından itibaren o muaşakayı tedenniden muhafazaya çalışmış olurlar. Talât ile Murtaza gibi teehhül etmiş olanlar ise birbirini yeniden tanıyarak beğendikleri surette aralarında bir muaşaka peyda olur ve bir hayli zamana kadar gittikçe artar ve ondan sonra hâl-i vukufa vasıl olup daha sonra dahi bittabi itidal ve tedenniye yüz tutar. Avrupalılarda tezevvücün zevki safası "lündömiyel"[794] denilen birkaç aya mahsus olup ondan sonra zevç ve zevcenin derhal birbirinden soğumaları işte kable'l-izdivaç muaşakalarından naşi o lezzeti evvelce almış bitirmiş olmalarından neşet eyleyeceği gibi bizde yekdiğerinin yar ve yaveri çıkan zevç ve zevcenin senelerce müddet birbirine âşık-ı şeyda derecesindeki muhabbetleri dâhi mahza sevda denilen safa-yı ruhanîyi visal-i cismanî ile beraber yekdiğerinden hissederek ondan sonra birbirinin aşığı olmaya başlamalarından naşidir."[795]

Hayal ve Hakikat (1892), evlilik konusunda kendinden sonra yazılan *Hikmet-i Peder* ve *Taaffüf* romanlarına fikir anlamında yaklaşmaktadır. *Hikmet-i Peder*'de savunulduğu üzere evlilik için esas olan vaktin erkeğin kendini her bakımdan hazır görmesi ve herhangi bir engelinin bulunmaması görüşü Vefa'nın evlilik hakkındaki fikrinde somutlaşmaktadır. Evlilikte esas olanın aşk, sevda ve şahsi mutluluk olmadığı, evliliğin toplum için aile kurmak gibi mukaddes bir vazifenin vesilesi olduğu fikri de yine romanda Ahmet Midhat'ın yazdığı bölümde ele alınmış ve sonradan *Taaffüf* romanında daha geniş olarak işlenmiştir. "Kadınların "Sevip varma!.." sözlerini unutmamalı. Birbirini severek birbiri için ölerek vukua gelen izdivaçların pek çoğu neticesiz kalmasına hep o hastalık sebep olur. Kadın histeriktir. (…) İster ki kocasıyla kable'l-izdivaç veyahut akîb-i izdivaçta olduğu gibi daimi bir naz u niyâz

[794] Lune de miel (balayı).
[795] Ahmet Midhat Efendi, "Bir Tövbekâr", *Letaif-i Rivayat*, s. 420.

daimi bir muaşaka hâlinde devam eylesin bu ise kabil midir?"[796] Evliliklerde aşk ve muhabbet konusunun önemi hakkında yazarın genel kanaati romantik aşk ve evliliklerin birbirinden farklı olduğu yönündedir. İdeal birlikteliklerde asıl olan sevgi şekli eşlerin uyumudur. Sevgiden ziyade aile hayatında dirlik ve düzen aranması tavsiye edilmektedir.

> "Muhabbetin asıl sûret-i ciddiyyesi tarafeynin her hâli, her şanı yekdiğerin hesabına, arzusuna, menfaatine muvafık düşmektir. Devam ve sebat dahi işte sevdanın bu türlüsünde görülür. (…) Karılık-kocalık âleminde dirlik düzenlik denilen şey dahi muhabbetin bu türlüsüyle taht-ı imzâya alınmış olur. Kadınlar: -Sevip varma, derler. Hakları da vardır. Öyle çıldırasıya muhabbetlerle vuku bulan izdivaçların sonu gelmemek nadir değildir. Vakıa bizde muaşaka izdivaç hiç de umumî değilse de, kadınlarımızın nazar-ı dikkatleri emsâl-i nâdiresiyle de meclup olarak bu sühân-ı pür-hikmeti söylemişlerdir."[797]

Romanın Ahmet Midhat tarafından yazılan bölümü, Fatma Aliye'nin yarattığı kadın kahraman Vedad'ın evlenmek üzereyken ayrıldığı karşılıksız aşkının nesnesi olan Vefa adlı gencin meseleyi kendi açısından yansıttığı mektup ve histeri başlıklı kurmacadan uzak görünen hastalığın tarifini yapan bir yazı şeklinde kurulmuştur. Kadın yazar tarafından kurgulanan Vedad karakteri, modaya ve süse düşkünlüğü olmayan, bilgili ve kültürlü, kendini okumaya veren, ailesinden kalan servet nedeniyle herhangi bir maddi kaygı taşımayan yirmi yaşında bir genç kızdır. Erken yaşta önce annesini sonra babasını kaybederek hamisiz kalan Vedad, komşusu Hüseyin Sabri Bey'in vesayetinde kaygısız ve sorunsuz bir hayat yaşar. Ancak bu beyin oğlu Vefa ile karşılaşması ve ona âşık olduğunu fark etmesi üzerine gelişen süreç genç kızın hastalıklı ruh hâli ve sinir krizleri ardından vefatına kadar varacaktır. Babanın ön ayak olmasıyla yapılan nişan ve evlilik hazırlıkları yine babanın vefatıyla bozulur. Bunun üzerine Vedad, âşık olduğu erkeği kaybetmesiyle beraber yaşadığı duygusal bunalım ardından gelen buhranlı dönem sonunda hayatını kaybeder.

Burada Fatma Aliye'nin yazdığı kısımda işlenen Vedad karakterinin ruh dünyasının tahlilini Ahmet Midhat'ın yazdığı kısma odaklanmak adına bir kenara bırakıyoruz. Yazdığı kısma "Zeyl-Vefa" başlığını koyan Ahmet Midhat, metnini gazeteye Vefa adlı erkek kahramanı tarafından yazılmış bir mektup olarak kurgular. Vefa'nın eserin ilk kısmında olayları "muharrire fâzıla" olarak hitap edilen kadın yazarın hikâyeleştirdiğini ve buna kendi

[796] Ahmet Mithat & Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*, s. 118.
[797] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 228.

açısından bir ek yapmak istediğini belirterek gazeteye mektup yazması eserde gerçeklik algısı yaratmakla ilgili yapılan bir kurmaca oyunudur.

Vefa, içine sokulduğu zoraki evlilikle ilgili başından geçenleri yazdığı mektupla anlatarak kendi haklılığını savunmak istemektedir. Onun itiraz ettiği hususlar aynı zamanda genelleştirilmesi mümkün olan genç Osmanlı erkeklerinin kendi babalarının nesline eğitim, evlilik konularında ve özgür iradeleriyle hareket etme hususunda yaptıkları itirazların dillendirilişidir. Eserde Vefa, hakikate dayanan dünya görüşünü temsil eder. Kendi dönemindeki düşünce tarzının babasınınkinden her bakımdan daha farklı olduğunun bilincindedir. Bu bağlamda babası tarafından içine zorla itildiğini iddia ettiği evlilik ortamından haklı gerekçelerle kendisini kurtarmak isterken itirazlarının birçoğu babasının yanlış tutumuna ve Vedad'ın hastalıklı ruh hâli dolayısıyla kadınların evlilik ve aşk hususunda yanlış bir duygu eğitimine tâbi tutulduğuna yönelir.

Vedad cephesinden olayların görünüşü Vefa'nın babasının ölümü ardından evlenmekten vazgeçmesi ve başkasına âşık oluşuyla ilintilidir. Buna karşın Vefa'nın evlenmeyi reddetme sebebi Vedad'ın herhangi bir özelliğiyle ilgili olmayıp tamamen evlenme eyleminin kendisi için henüz erken bir karar olduğuyla ilgilidir. O, yirmi bir yaşında Mektebi Sultani mezunu bir erkektir ve eğitim hayatına devam etmek istemektedir. Babasının eskiye bağlı zihniyet yapısına göre yirmi bir yaşında olan erkek, eğitimini tamamlayıp "hem âlim hem ev bark sahibi" olabilmektedir. Ama o devrin eğitim sisteminde bir erkeğin meslek edinebilmesi için yüksek eğitim ve ardından Avrupa'da eğitim görmesi gerekmektedir.

Gençlerin evlenme yaşıyla ilgili konularda yazarın dile getirdiği düşünceler çoğu zaman erkeklerin eğitim hayatı ve toplumsal sorumluluklarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yüzden bazı zorunluluklar nedeniyle evlilik yaşı, erkekler için ileri atıldığından hâliyle kadınların da çocuk yaşta sayıldıkları vakitlerde değil daha sonraki yıllarda evlendikleri görülmektedir. Birtakım vesikalarla temellendirildiği üzere yapılan araştırmalarda Osmanlı sosyal hayatında da sanılanın aksine evlilik yaşının çok da erken olmadığı görülmektedir.[798] Erkekler kendilerine biçilen toplumsal rolleri ve ödevleri tam anlamıyla yerine getirmek için evlenmeyi erteledikleri için evlendikleri eşlerini tabiri caizse çocuk avutmak istemediklerinden daha olgun yaşta kadınlar arasından seçme eğilimi gösterirler. *Taaffüf* adlı romanda da evlenme yaşının ailenin sağlıklı yürütülmesiyle ilişkisi bağlamında değerlendirme yapan yazar, bu meseleye değinmekte, kadın ve erkeğin erken yaşta evlenmesinin aile kurumu açısından sakıncalı olduğu üzerinde durmaktadır.

[798] Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık (1880-1940)*, s. 145.

"(…) zevç on yedi ve zevce on dört yaşlarında olmamak şartıyla! Çünkü böyle olan izdivaçları bir nevi çocuk oyuncağı addetmek daha doğru olur. Hoş, usul-i tahsilimizin, hidmet-i vataniyyemizin şimdiki suretine nazaran badema böyle çocukcasına izdivaçlara pek de imkân kalmayacak ya? Şehirli delikanlılar hangi mektebe devam etmekte iseler yirmi üç, yirmi beş yaşından evvel diplomalarını alamazlar. Hidmet-i askeriyye ile mükellef olanlar bu yaştan evvel hidmet-i nizamiyelerini bitiremezler. Binaenaleyh işini bilenler bu yaştan evvel de evlenemez. Bu yaşta evlenenler ise on üç, on dört yaşında bir çocuğa lalalık etmeyi hiç de istemezler."[799]

Eğitim arzusu yanında evlilik ve ailenin tesis edilmesinin, aşk gibi sağlam olmayan duyguların yönlendirmesiyle gerçekleştirilemeyecek ciddi bir mesele olduğu konusunda Vefa yazarın sözcülüğünü yapacaktır. Özellikle Vedad'ın şahsında kadınların eğitim bakımından gelişmelerine rağmen hala ciddi meselelerde duygu dünyalarına göre hareket etmeleri eleştirilmektedir.

"Kadınlarımız okumaya yazmaya başlayalıdan beri vakıa nazarlarınca fikirlerince pek çok âsâr-ı terakki görüldü ise de sevda ve teehhül ve geçinmek gibi ömr-i beşer için pek mühim olan mesâil hakkında henüz bir hikmet-i sahîha peyda edemedikleri işte böyle Vedad faciası gibi pek çok facialarla sabit oluyor. Bir delikanlının bir kadın tarafından sevilmesi değil a hatta bir delikanlının bir kızı sevmesi bile teehhül hususundaki bunca ciddiyâtı ehemmiyetlerinden düşürüvererek hemân mucîb-i izdivaç oluverir mi? Maişet-i maddiye ve hakikiye âleminde gaye-i metâlib sevda ve teehhül hayallerinin husulünden mi ibarettir? Sevda ve teehhül o maişet âlemince "gaye" değil "mukaddime"dir. Onun vukuundan sonra ne olacağını düşünmeli. İnsan koca bir ömür müddetince sevgili zevcesiyle baş başa diz dize yaşayabilir mi? O müddet-i ömrü şereflendirmek tatlılandırmak için istidadının müsaadesi derecesinde itmâm-ı kemâlâta gayret vazifesinden bu teehhül sebebiyle kurtulabilir mi?"[800]

Bu anlamda kadının özellikle evlilik ve aile kurumu açısından yanlış bir düşünce ve karar mekanizmasına sahip olduğu, bu yüzden ona bu konularda söz hakkı tanınmasının yanlış sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Evlilik müessesinin varlığının toplumun direği aileyi meydana getirmek ve neslin devamını sağlamak olduğu kadınların çoğu zaman idrak edemedikleri bir husus olarak görülmektedir. Bu yüzden kadınların gerek evlilik öncesinde gerekse evlilik hayatı içinde aşk gibi taşkın duygulara saplanıp kalması ve bunları birincil

[799] Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, s. 49.
[800] Ahmet Mithat & Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*, s. 106-107.

konuma taşımaları aile kurumu açısından uygun görülmeyen bir durumdur. *Hayal ve Hakikat* romanında Vedad, Vefa'nın hastalıklı aşk duygusuna saplandığı için başına felaketlerin geldiğini ve genç kızın hastalığı ve ölümünde kendisinin hiçbir şekilde dahli olmadığını öne sürerek kendi nefsini savunmak isteyecektir. Bunun için alıntıdaki sözlerde de görüldüğü gibi evlilik ve aşk hakkında yazarın düşüncelerini erkek kahraman dile getirerek bir noktada kadın okurlara yol göstermiş olacaktır. Aynı konuyu yazar birkaç yıl sonra da *Taaffüf* (1895) adlı eserinde daha geniş bir şekilde işlemiştir.

Taaffüf, evlilik ve evlilikte aşkın gerekliliği konusuna en çok değinen Ahmet Midhat romanlarındandır. Bu kısa romanın tamamına yakını aşk, evlilik, ahlâk ve sadakat ekseninde şekillenir. *Hikmet-i Peder*'de kızı için talip gelen bir kılavuza babası yine okuduğu Ahmet Midhat Efendi romanlarından biri olan *Taaffüf*'e gönderme yaparak cevap verecektir. Bu bir noktadan çok önemlidir. Yazar, kendi romanlarının kadın ve erkek her kesimden birçok Osmanlı tarafından okunduğunu ve rağbet gördüğünü, hatta toplumun aydın sayılacak kesimi tarafından da içindeki görüşlerin yol gösterici olarak benimsendiğini ortaya koymak ister.

> "O romanda doktor bilmem ne namında bir Fransız tabibi var ki kibardan bir zatın konağında ikinci bir baba sıfatıyla bir kızı büyütüyor da hüsnü de malı da terbiyesi de her şeyi erbab-ı rağbeti çıldırtmak derecesinde şevklendiren bu kızı daha on üç on dört yaşlarındayken almak gayretinde bulunan taliplere ve kızı da onlara vermek rızasını gösteren validesine kız kocaya vermek hakkındaki mülahazat-ı tıbbiye ve sıhhiye ve ekonomiye vesairesini söylüyor. İşte ben tezvic-i benat emrinde tamamıyla bu tabibin mesleğine tâbiyim."[801]

Burada atıf yapılan Saniha'nın hocası olan Fransız doktorun evlilik hakkındaki kanaatleri, kadınların erken yaşlarda evlendirilmemesi gerektiği yönündedir. Osmanlıda kocakarı tabir edilen halktan yaşlı ve cahil tabaka kadınlarının, kızların "on dört yaşında köşeye ve on beş yaşında iskemleye" konularak evlendirilmesi gerektiği hakkında sözleri Fransız doktorun tepkisini çekmiştir. Bu yüzden doktor en geç on beş yaşında evlendirilen genç kızların hayatına kastedilmiş olacağını abartılı ve ironik bir söylemle eleştirir. "-Öyleyse yirmi, yirmi iki yaşında da teneşire serilmeli veyahut otuz otuz beş yaşında kadınlıktan çekilip kûşe-i ferâgatı ihtiyar eylemeli."[802]

Bu doğrultuda babanın ve sonrasında manevi babanın kaybından sonra "kadın başlarına!" zor durumda kalan anne ve kızın bu durumları hasebiyle on beş yaşından itibaren

[801] Ahmet Midhat Efendi, *Hikmet-i Peder*, s. 51.
[802] Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, s. 35.

Saniha'nın evliliği gündeme gelecektir. Aileye girecek damatla beraber artık kadınların başında bir erkek bulunacağından onların toplum içinde daha iyi himaye edileceğine inanılmaktadır. Ayrıca evlerinde bir erkeğin olmaması sebebiyle para işlerinin idaresinin zorluğu da annesinde Saniha'nın evlenmesi gerektiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Evlilik meselesini tartışması vesilesiyle romancı, burada "izdivaç" meselesinin önemi hakkında fikirlerini araya sıkıştırma imkânı bulur:

> "İzdivaç! Ne dakik, ne mühim bir mesele! İzdivaç edecek erkek için de mühim, kadın için de! Zengin familyalar için de mühim, fakir familyalar için de! Yalnız para meselesinden dolayı da değil. Asıl gönül meselesinden dolayı mühim! Teehhül demek birkaç gece için misafirlik olacak demek olsa hiç ehemmiyeti olamaz. (…) Fakat teehhül, âlem-i maişette refakat ve muâşeret-i dâime demek olduğuna göre refik ve refikanın birbirinden gönülleri hoşlanıp hoşlanmamak cihetinin ehemmiyeti artıyor."[803]

Tüm bunlar yanında Saniha gibi eğitimli ve okumuş, bilgiyle donatılmış bir kadının evlilik meselesine bakışı da farklıdır. Zihninde hemen her cepheden bu meseleyi sorgular. Çünkü Saniha, romancının da belirttiği gibi "(…) kadın denilen mahlûkun öyle adi soyundan da değil fikir ve nazarını envâr-ı ilm ü irfanla tenvir eylemiş"tir.[804] Dar fikirli olmayan, okumuş görmüş bir kız olan Saniha, evlenmeden önce karşı cinsten iki gencin görüşüp tanışması, birbirinin ahlâkını öğrenmesi, birbirine alışması meselelerini düşünür. Bu konularda fikir yürütürken bıkması ve zihninde bir sonuca varamaması, bir nevi okuyan, bilen kadının kararsız bir kadına dönüştüğünün romanda gösterilmek istenmesindendir. Saniha, böyle durumlarda "Talimsiz, fikirsiz, nazarsız, kara cahil bir çiftçi kızı olsa"[805] bedbaht olmak yerine bahtiyar olabileceğini düşünmektedir. Ama cahil kadınlar mutluluklarının da farkına varıp onu takdir edecek fikre sahip olmadıkları için kadınlar için asıl saadet hem bilgi sahibi olmak hem de severek sevilerek bundan doğan bahtiyarlığı takdir edebilmek olduğu sonucuna varır.

Evlilik kararı hakkında anne ve kızının kaygıları bulunması sebebiyle sorgulamaları ve meseleye dair fikir yürütmeleri Osmanlı toplumu kadınlarında pek de rastlanmayan bir durumdur. Modern ve üst sınıfın temsili olarak sunulan bu kadınların evlilik konusuna yaklaşımı da bu noktada yeni bir tavrı ortaya koymaktadır. Bunun dışında evlilik sürecinde işi

[803] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 38.
[804] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 38.
[805] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 109.

zorlaştıran şey olan Saniha'nın taliplerinin azalmasının sebebi, çevresindeki insanlar nezdinde fazla alafranga ve serbest bulunması; daha önceki taliplerinin hepsini çeşitli vesilelerle reddetmesi yüzünden kibirli görülmesi ve kimseye verilmediği söylentisinin yayılmasıdır. Tüm bunlar nedeniyle Saniha, evlenme yaşının geçtiği varsayılan on sekiz on dokuz yaşlarında talip bekleyerek bu konuda kaygı duymaktadır. Böyle bir ortamda Saniha'nın evlilik, aşk, kadın-erkek ilişkileri hakkında çok vakitler düşünecek zamanı olmuştur.

Saniha gibi yetişen bir genç kızın geleneksel bir evlilik gerçekleştirmesi söz konusu değildir. Bu yüzden yazar, onun evlenme sürecini ayrıntılı bir şekilde tasvir ederek meseleyi derinlikle anlatır. Ancak Saniha'nın Batı usulü ve içinde yaşadığı toplumun geleneksel usulleri arasında sıkıştığı zamanlar bulunmaktadır.

> "Avrupa usul ve adab-ı muaşeretini pekâlâ bilir. Haniya izdivaçtan mukaddem iki yavuklunun görüşmesi tanışması ve yekdiğerinin ahlakını tecrübe ederek birbirine alışması meselesi yok mu? İşte oralara kadar zihin saldırıyor. Ama zihnen bu âdetin muhassenatını tasdik ve kabul ederek değil. Bu cihette bir karar-ı kat'isi bulunmadığı gibi bizim usul-i şarkiyyemiz hakkında da bir hükm-i kat'isi yok."[806]

Modern Osmanlı kadınlarını temsil etmeleri dolayısıyla romanda kadınların çevresindeki dostları da Batılı kadınlar arasından seçilmiştir. Ev hayatı dışında kurdukları ilişkiler, Müslüman Osmanlı ailelerden çok İstanbul'da yaşayan yabancı aileler ile olur. Bir konsolosun eşi olan Madam Miryal, bu dostlarında biridir. Seniha ve annesi yabancı dostlarıyla vakit geçirmek için Büyükada'da ev kiralamıştır. Seniha'nın evleneceği kişi olan Rasih ile tanışması da bu yabancı dostlarından biri olan Madam Miryal'in Büyükada'daki evinde gerçekleşir. Rasih, Saniha'yı ilk kez Fransız dostu Madam Miryal'ın yanında görür. Onu Fransızca konuşurken görünce Müslüman kıyafeti giymiş bir matmazel zanneder. Saniha da, daha önceden Rasih'in matbuatta çıkan makalelerini, yazılarını okumuştur, onun felsefî fikirlerini kendine yakın bulmaktadır. Rasih için de Saniha, hem iyi bir eş, hem de sohbetinden hoşlandığı bir dost olarak ideal bir kadındır.

Saniha ve Rasih'in Büyükada'da tanışma ve evlenme süreçlerinin gelişimi gösterir ki bu evlenme şekli ve öncesindeki tanışma süreci tam anlamıyla örneği az görülecek bir modern Osmanlı ailesinin temelini atacaktır. Rasih, Büyükada mesire yerinde Saniha ile karşılaştığında kafasındaki Osmanlı kadını imajı büyük oranda sarsılacaktır. Yazar bu

[806] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 39.

sarsılmayı Rasih'in ağzından Saniha'yı "Müslüman kıyafetiyle gezen" "diplomalı bir Fransız muallimi gibi" sözleriyle öne çıkarır. Rasih, genç kadını beğendiği için kendisine Madam Miryal'in aracılık yapmasını ister.

Rasih, Saniha ile tanışma sürecinde de evliliğe karar verip bu konuda attığı adımlarda da her zaman olduğu gibi âkil bir erkek tavrı gösterir. Onun Madam Miryal'e söylediği şu sözler adımlarını ne kadar kesin attığını göstermesi ve sağlam bir evlilik için kendine çizdiği programı ortaya koyması bakımından önemlidir. "Lisanını işittim. Hüner ve malumatını pek methediyorlar. Cemal-i zahirîsini de beğendim. İşin bencesi bir de ahlâkını beğenmekten ibaret kaldı. Bunu da kolay işlerden sayarım. Bir erkek eğer şartınca ve bihakkın erkekse kendi ahlâkıyla karısının ahlâkından bir halita yapar. Badehu onu karısıyla taksim eder. İkisinin de ahlâkı mütevakkıf olur."[807] Rasih'in sözlerinden de tekrar görüleceği üzere romancı, kadın ahlâkının sorumluluğunu baba veya koca üzerine yüklemektedir. Bu ahlâkî bakımdan uyuşma meselesi üzerinden bir erkeklik tanımı geliştirilir. Evlendiği kadındaki herhangi bir ahlâkî bozukluğu erkek, kendi ahlâkıyla düzeltecektir.

Ahmet Midhat Efendi romanlarında modern bir usulle adım atılmış olsa da birçok evlilik teşebbüsünde geleneksel usullerden taviz verilmemektedir. Her bakımdan geleneksel usullerle gerçekleştirilen evliliklerin çok daha başarılı olarak yürütüldüğü, Osmanlı milletinin bu anlamda Batıdaki durumdan üstün olduğu romanda aktarılmaktadır. "Avrupalılık noktainazarından bakanlar bizim usul-i izdivacımızı "Gözü kapalı bir izdivaç" diye sû-i telakki ederler. Vakıa bazı ahvale göre haklıdırlar. Ama bazı ahvale göre bu hükümleri yanlıştır. Bizde hüsn-i muvaffakıyetle netice-pezîr olan izdivaçlar Avrupa izdivaçlarından daha çoktur"[808] Kendisine Madam Miryal aracılığıyla Rasih tarafından yapılan evlenme teklifine Saniha'nın cevabı meselenin annesiyle görüşülmesi gerektiği olur. Madam Miryal, bunun üzerine Saniha'ya Rasih'in annesiyle değil kendisiyle evleneceğini hatırlatarak annesine gitmeden önce onun fikrini öğrenmek istemektedir. Saniha, matbuattaki yazıları dolayısıyla tanıdığı Rasih'in fikirlerini kendisine pek uygun bulduğu için evlilik konusunda gönüllü olduğunu bildirir. Annesi Seniha Hanım da Rasih'in tavır ve fikirlerini pek beğenir. Rasih'in evlenirken şart olarak sunduğu şeyler çok hoşuna gider.

Rasih, evlilik için bazı şartlar öne sürerek içgüveysi olarak yerleşse de kendi geçimini onların üstüne yüklemeyi istemediğini belirtir. Anne ve kızın geçimini sağlayacak kadar çok geliri olmadığını, olsaydı memnuniyetle onlar için parasını sarf edeceğini söyler. Saniha'nın annesi onun mali konularda güvenilecek biri olduğuna onun öne sürdüğü bu şarttan dolayı

[807] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 51.
[808] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 49.

inanır. Rasih'in parasal konulardaki emniyetli tavrı, annenin arzu ettiği bir damat olması nedeniyle onu daha çok takdir etmesini sağlar. Rasih'in evlilikte eşlerin keselerini ayırmak konusundaki fikirleri, iktisadî manada Osmanlı ailesinde örnekleri az görülecek vakalardandır. Yazarın, ideal aile düzeni emsali olarak sunmaya çalıştığı Rasih ve Saniha evliliği, iktisadi boyutuyla da irdelenmeye değer bir örnektir.

> "Şimdi şu izdivaç meselesini nazar-ı muhakememizde hulasa edelim: Bu izdivaca bir "Para meselesi" diyebilecek miyiz? Buna Rasih'in koyduğu şart-ı maişet mani olur. Ya acaba bir "Aşk ve sevda meselesi" denilebilir mi? Bu da mümkün değil. Çünkü zevç ve zevce kable'n-nikâh bir söz, bir satır bile teati etmemişlerdir. Ya buna "Gözü kapalı bir izdivaç" demek mümkün olacak mı? Bu hiç mümkün değildir. Zira birbirlerini gördüler, beğendiler. Zaten de birbirlerini tanıyorlarmış. Ee, bu izdivaca nasıl bir izdivaç diyeceğiz? Bize kalırsa hiçbir vasıf ile tavsif etmeyeceğiz. Sade bir izdivaç diyeceğiz vesselam!"[809]

Yüzyıl sonu Osmanlı toplumunda modern bir ailenin evliliklerini kuruluş sürecinden itibaren eserinde sergileyen romancı, evlilik hayatı içinde yaşanan aşk duygularının ve aile bireylerinin rollerinin ve sorumluluklarının çatışmasını eserin adı olan "Taaffüf"ten de anlaşılacağı üzere kadın kahramanının iffet ve ahlâkı üzerinden işleyecektir. Romanda belirtildiği gibi ideal bir evlilik hayatında, ilk zamanlarda eşler arasında görülen yoğun aşk ve sevgiye dayalı hisler zamanla "karılık kocalık" hâline, yaşam telaşında birbirine dayanak olmak suretiyle hayat arkadaşlığı hâline dönüşecektir. Erkek bunu kabul edecek görgüye sahiptir; ama kadın kahraman Saniha kabul etmez ve evlilik içindeki şiddetli âşıklık hâlinin her zaman sürmesini arzu eder. Onu bir koca olarak görmek değil "âşık bir yâr" olarak görmek arzusundadır. Saniha "kocasının kendi ümidi veçhile her dem âşık bir yar olmayıp koca olduğunu görerek ümit ve hülyasında aldandığından dolayı gam yemeye başla"yacaktır.[810] Yanıldığı nokta ve kendisini hataya sürükleyen bu düşünceler ve arzular, eş ve kadın olarak vazifelerini görmek yerine birtakım heyecan ve hevesler peşinde koşmasıdır. Yazar onun bu hâlini, zayıf fikirlerini, hastalıklı ruhunu kadınlığına bağlar. "Saniha'nın hikmetinde bu metanet, bu hakikat yoktu. Ta'yib olunamaz ya! Kadındır. Ne kadar taallüm ve tederrüs etse mertebe-i irfanı muktedir bir erkek derecesine vardırmaz."[811]

[809] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 48.
[810] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 74.
[811] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 72.

Romanın esas meselesi olan evli kadının sadakat ve ihanet arasındaki ikilemleri, yaşadığı sinir buhranları evlilikte aşkın varlığı ile ilişkilidir. Evliliklerindeki dengenin bozulması, Saniha'nın sağlık durumundaki bozukluklar ile perçinlenerek ailede büyük bir mesele meydana getirir. Saniha'nın hatası aşk ve evlilik hayatının aynı şey olarak düşünmesinden ibarettir. O, aşk ve hevesin ilk günkü kadar taze kalacağını düşünmektedir. Evliliklerin sürdürülmesinde sevmek-sevilmek gibi durumların geçerli olmadığı, evlilik kurumunun sürekliliğini sağlayacak başka vazifelerin bulunduğu söylenir. Aşkın ilk günkü heyecanında sürüp gitmesi adeta imkânsız sayılır.

> "(…) nasıl sevmek sevilmek? Birbiri için yanmak, yakılmak, çıldırmak! Bunun için insanların her gün yeni gelin, yeni güveyi olması lazım geleceğini ve ilk izdivaçlarında kaçar yaşlarından bulunuyorlarsa ondan ziyade yaşlanmamak iktiza eyleyeceğini ve bahusus seneler geçtikçe iki senedir, üç senedir müteehhil bulunmuş olmayıp her gün bir iki aydan beri müteehhil bulunmak icap edeceğini hiç hesaba katmıyordu."[812]

Osmanlı toplumunda kadın ve erkek arasında Avrupalıların "amour" tabir ettikleri somut bir aşk anlayışı olmamıştır. İslâm ve Osmanlı kültürünün bu meselelerde Hristiyan Avrupa kültüründen daha üstün olduğu, vatandaşlarına daha iyi bir aile ve evlilik yaşantısı sunduğu iddia edilir. Osmanlı kültürüne edebiyat mirası ile aktarılan Ferhat, Mecnun, Kerem gibi âşık tiplerinin şahsında anlatılan aşk soyut, idealize edilmiş vehimlere dayanan bir aşk anlayışıdır. Böyle olduğundan toplumda evliliklerin aşk üzerine temellendirilmesi, evlilikte sevgi bağının nasıl kurulacağı meselesi doğar.

Burada yazar, toplumdaki boşanmaların nedenlerini de sorgulamak imkânı bulur. Bazı evlilikler başarıyla sürdürülemez, kültürümüz ve hukukumuz boşanma kapısını açık bırakarak insanlara kolaylıklar sağlamıştır. Ama boşanma sebeplerine bakıldığında hiçbirisinin aşk eksikliği olmadığı görülür. "(…) talâka müncer olan imtizaçsızlıkların âdeta hiçbirisinde zevç ve zevcenin birbirine âşık olamadıkları kaziyesi sebeb-i talâk olarak meydana konulmuyor. Bundan daha tabiî, daha hakikî, daha maddî birtakım esbap geçinmeye mâni oluyor da, onun için iş talâka müncer oluyor."[813]

Yazar, romandaki istidratlar ve konu hakkındaki uzun izahlar ile "zevç-zevce" ilişkisi ile âşık-âşıka" ilişkisini birbirinden ayırmıştır. Roman boyunca evlilik ve aşk meselesi

[812] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 73.
[813] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 53.

tartışılır, yazar kendi fikirlerine uygun bir aşk ahlâkı tesis etmek için olayları şekillendirir. Avrupalıların "amoureux-amoureuse" ilişkisi ile Osmanlı toplumundaki "zevc-zevce" ilişkisinin farkının altını çizer. Yazarın bu konuyu etraflıca ele alma sebebi bir kadının aşk duygularına kapılarak evlilik gibi bir müesseseyi dağıtabilme ihtimalinin romanda işlenmesidir. Tüm bu uzun tartışmalar izahlar bunun içindir.

Romandaki olay örgüsünde, Rasih ve Saniha'nın evliliklerinin üçüncü yılında ve çocuklarının bir yaşına geldiği zamanda evliliklerindeki denge bozulmaya yüz tutar. "Sevdaî-meşrep" Saniha'nın Tosun Bey'le alaka kurmasının nedeni ilk evlendiklerinde kocasında gördüğü ama zamanla ortadan kaybolan "âşık-ı şeyda" hâlinin Tosun Bey'de bulunmasıdır. Saniha'nın yeni bir heyecan uğruna Tosun Bey'le mektuplar vasıtasıyla görüşmesinin sebebini yazar, kadının âşıklık hali ile evlilik hayatının farklı şeyler olduğunu fark etmemesi olarak görür. Saniha, bir evlilikte şiddetli aşk duygularının sonsuza kadar süreceğine inanan bir kadın sayılır. Bu yüzden evliliğinin üçüncü yılında, dışardan gören bir göz onda birtakım değişiklikler olduğunu fark eder. Bu değişiklikler neşesizlik, iç sıkıntısı, sinir buhranıdır. Saniha kendisinin "illet-i asabiyeye duçar olma" sebebi olarak Tosun'u görmektedir. Olumlu bir figür olan Rasih'in neredeyse tek hatası, Tosun'un kötü ahlâklı biri olduğunu bilmesine rağmen, sohbetinden hoşlandığı bu adamın evine girip çıkmasına izin vermesidir. Bunun dışında tezin daha önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere Rasih, son derece ideal bir eş ve Osmanlı erkeğidir.

Yazar, genç kadının bu hâlini ve evlilik hayatını uzun uzun anlatıp "şerha şerha teşrih etmek, her şerhası içindeki hakayıkı göstermek"[814] suretiyle okurlarının meseleden ders çıkarmalarını sağlamak amacındadır. Saniha'nın içinde bulunduğu buhran hâlinin sebebi evlendikten sonra zaman içinde eşinin kendisine duyduğu ilginin azalmasıdır. Romanın ortalarına doğru yazar, Saniha'nın yaşam tarzının sağlık durumu üzerine etkisine dair söz söylerken alelâde bir kadın olmadığı için başına bu türlü şeyler geldiğini söyler. Alelade tabirine uyan kadınlar, genel olarak taşrada köylerde gündelik işlerle uğraşmaktan düşünmeye ve hayatlarını sorgulamaya fırsatı bulunmayan kadınlardır. Meşguliyetsiz olan okumuş kadın ise, hayatını sorguladığı, bu hayatın üzerine düşündüğü için mutsuz olmaktadır.

Sarsıntıya uğrayan evliliğin ve aile birliğinin korunmasının sebebi olarak gösterilen şeyler, itidal sahibi ve muhakeme gücü yerinde olan bir kocanın olayları bilgelikle yönlendirmesi, kadının bilgili ve muhakeme gücüne sahip bir kadın olması ve yine kadının anne kimliğinin ve namusunu korumaya olan inancının nefsani duygularına baskın gelmesidir.

[814] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 120.

Kendisine hocası Fratenberg tarafından evlenme çağına geldiğinde hediye edilen ve bir vasiyet niteliğinde olan Venüs ve Minerva heykellerinin hikmetini kocasının bilgisi sebebiyle öğrendiğinde ahlâkına çekidüzen vermek isteyen ve yaptıklarından pişmanlık duyan kadın böylece nasıl davranması gerektiğini fark edecektir. Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi o günden itibaren Minerva'nın ahlâkını kendisine örnek alan Saniha, yaşadığı buhranlı hâlin sebebinin saplandığı yanlış duygu ve fikirler, Tosun ile olan mektuplaşmalarından dolayı yaşadığı vicdan azabı olduğunu anlayarak bunlara son vermiştir. Bu yüzden romanda görüldüğü gibi ruh hâli düzelen ve hayatı normale dönen kadın kendisine yeniden sinir krizi yaşatan Tosun'un sesine dahi evinde tahammül edemeyecek, onunla olan ilişkisini sert bir hamleyle sonlandıracaktır.

5.1.2. Evlilik Kurumuna Zarar Veren Unsurlar

Toplum hayatında bazı unsurlar, evlilikle kurulan aile müessesesini tehdit etmektedir. Bunlar arasında yer alan poligami, taaddüd-i zevcat, çok eşlilik gibi isimlerle anılan erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi, zengin bey ve efendilerin nikâh yapmadan ilişki kurdukları cariye ve odalık uygulaması gibi durumlar, aile hayatında kadının mutsuzluğuna yol açan, çoğu zaman katlanmak zorunda kaldığı durumlardır. Eserlerdeki örneklere bakılacak olursa *Felsefe-i Zenan*'da Zekiye'nin evliliğini tehlikeye sokan şey kocasının cariyeyle olan gönül ilişkisidir. Burada fettan cariye aile kurumuna zarar vermiştir. "(…) Mah-ı Tâbân bir erkeği kendisine bend edebilecek hüsn ü zarafetin birkaç katına mâlik bir kız olduğundan Sıtkı Efendi ne kadar perhizkâr bir çocuk olacak olsa da Mâh-ı Tâbân'ın hüsn-i ânı behemehâl perhizi bozduracağı daha işin evvelinden anlaşılmakta idi."[815] Karısını aldatarak onun ölümüne yol açmasına rağmen asıl neden cariyenin fettanlığı ve güzelliği olarak gösterilir, bu yüzden erkek nefsi suç işlemekten beraat ettirilir. Suçlu cariyedir, erkek perhizkârdır ancak nefsine yenileceği ortam oluşmuş bulunması sebebiyle kabahati hoş görülür. Kocasının cariye ile olan ilişkisini fark eden Zekiye, bu duruma dayanamayıp üzüntüden verem olur ve vefat eder. Kendisini aldatan kocasına "Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de ayniyle öyle oldum." diyerek ondan duygudaşlık kurmasını beklemektedir. Buna karşın evlilikle ilgili beklentileri gerçekleşmeyen kadın, mutsuzluk içinde hayatını kaybedecek ve böylece aile kurumu dağılacaktır.

Toplumda erkeklerin cinsî arzularının tatminiyle ilgili ortaya çıkan birçok durum sonradan yaygınlaşarak geleneksel hâle gelmiştir. Osmanlıda bununla ilgili toplumsal

[815] Ahmet Midhat Efendi, "Felsefe-i Zenan", *Letaif-i Rivayat*, s. 85.

gelenekler arasında en yaygın olan durumlardan biri odalık tutulmasıdır ve bunun fuhşun yaygınlaşmasının önüne geçtiği savunulmaktadır. Bu uygulamaların değişik kültürlerdeki yayılımından yazarın bazı eserlerinde bahsedilmektedir. *Gönüllü* romanında tarif edildiği gibi hizmetçi kadınların bir nevi odalık olması âdeti yaygındır. Aile içinde erkek evladın gençliği sebebiyle yapacağı hovardalıkları engellemek, cinsel tatmin duygusunu hane içinde yaratılan ortamla denetlemek için ebeveyn tarafından uydurulan yöntemler Balkanlarda ve çoğu Avrupa memleketlerinde farklı isimlerle gelenek hâline gelmiştir. Bu yöntemlerin aile hayatında hem olumlu hem olumsuz sonuçlar doğurduğuna değinen yazar, bizdeki "istifraş" uygulamasına karşılık gelen bu durumu romanı vasıtasıyla yeni bir bilgi olarak Osmanlı okurunun da kültürel belleğine sunmaktadır.

> "Rumeli'nin her tarafında "muma" ve "dola" gibi namlar ile Hristiyan kadın ve kızları, kibar familyaları nezdinde hizmetçilik ederler. Bu hal yalnız Rumeli'ye, yalnız memalik-i Osmaniyyeye mahsus değildir ya? Avrupa'da dahi vardır. Avrupa'da "bonne" denilen işbu hizmetçi kadın ve kızlar a'zası miyanında genç adamlar bulunan bazı familyalar için türlü beliyyelere yol açarlar ise de yine bu halde bulunan diğer bazı familyalar için iyiliklere sebep olurlar. Pek çok genç adamlar vardır ki baştan çıkmalarına ilk sebep olanlar "bon"lardır. Kezalik pek çok delikanlılar dahi vardır ki gençlik hasebiyle tevakkisi pek güç, pek müşkül olan birçok beliyattan hep şu "bon"ların mevcudiyeti sayesinde mahfuz kalırlar. Rumeli'nde dahi bu iki sınıf delikanlıların ikisi de nadir değildir."[816]

Cariye ve odalık olarak kullanılan kadınların daha çok satın alınan köle kadınlar arasından seçilmesi sebebiyle çoğunlukla Osmanlıdaki esirlerin durumu ile diğer memleketlerdeki kölelerin durumu karşılaştırılmaktadır. Osmanlı toplumunda köleler ailenin diğer bireylerinden farksız görülmekte ve onlara her türlü maddi ve manevi imkân tanınmaktadır. Zengin erkeklerle evlendiklerinde toplumsal statüleri değişebilmektedir. Bu yüzden sosyal tabakalar arasındaki geçişliliğin son derece serbest olması sebebiyle köle ve cariye kadınlar için her türlü ikbal kapısı açık bulunmaktadır.

Acâyib-i Âlem'de Rusya seyahatleri sırasında Rus esirlerin durumu hakkında açılan bahiste Osmanlı toplumunda esirlerin durumu ile Rusya'dakiler karşılaştırılmaktadır. Osmanlıda esirler çalıştıkları süre boyunca elde ettikleri parayla daha sonra isterlerse kendi hürriyetlerini satın alabilmekte, bir yandan da çalıştıkları süre boyunca temel ihtiyaçları adalet çerçevesinde efendileri tarafından karşılanmaktadır. Esir kadınların sahip olduğu imkânlardan

[816] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, s. 44.

bahsedilirken onların evlilik hayatında sıradan bir Osmanlı kadınından farklı muamele görmediği iddia edilir. Odalık yapılan kadınlardan doğan çocuklar da kesinlikle gayrimeşru çocuk olarak görülmemektedir.

> "Zaten bizde esaret var mıdır? Hizmet-i beytiyyede kullanmak için alınan Arap cariyeler bizim ellerimize düşünceye kadar belki esir addolunabilir. Hanelerimize geldikten sonra ise kendilerini şu ilk esaretten kurtarabilmek için birkaç sene hıdemat-ı adiyye ile mükellef oluyorlar demek olur. Yani onları mubayaa için verdiğimiz akçeyi hizmetleriyle öder ödemez hakk-ı azada dahi mürüvvetimiz hasebiyle nail oluyorlar. O zamana kadar dahi sair familyamız azası misillü yemeklerine, elbiselerine dikkat olunur. Onlar hakkında esir muamelesi edecek kadar taş yüreklilerimiz hemen ender olup bilakis onlar tarafından şükran-ı nimet biraz nadirce görülür. Hele istifraş edilen beyaz cariyelere esir diyebilmek nasıl mümkün olabilir ki nikâhlı kadınlar ile bunlar arasında hiçbir fark aramıyoruz. Doğurdukları çocuklar evlad-ı meşrûamız olup kendileri dahi agûş-ı niyazımızda murabba-nişin oluyorlar."[817]

Satın alınan cariyelerin odalık veya nikâhlı eş yapılmaları Osmanlı toplumunda sıkça rastlanan evlenme şekilleri arasında yer almaktadır. Yazarın *Jön Türk* romanında da müspet kadın tiplerinden olan Ahdiye'nin annesi Dilşinas cariye iken güzelliği sebebiyle efendisiyle evlenerek hanımlık seviyesine yükselmiştir. Cariyelerin azat kâğıtlarının ellerine verilmesi ve hür ilan edilmeleri ile evlendirilmeleri esir kadınlar için olabilecek ikbal vasıtalarının en başta gelenidir. Çoğu cariye bu imkândan haberdar göründüğünden onların evlilikle ikbale erişme hedefleri romanlarda konu edilmektedir. *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında Afitap ve Mehtap adlı cariyeler arasında geçen konuşmalardan onların aslî emel ve hedeflerinin azat edilerek kocaya verilecekleri güne kadar sabırla beklemek olduğunu görürüz. Yazar da cariyelerin bu beklentileriyle ilgili durumu olağan bulduğunu ve kadınların bunun için ayıplanmaması gerektiğini söyler:

> "Ayıplanmaz ya! Bu yolda mübayaa olunan kızcağızların türlü türlü ümitleri olur! Demir Bey'in yaşlılığı bu ümitleri kuvvetten düşürmez. Bilakis takviye eder. Her cariye hanımının kahrından efendisine iltica hayalatından başlayarak tahayyülatını tevsi' eyledikçe eyler. Ekseriya bu hal efendilerde dahi görülür. Biçaregan-ı cevârîyi evvela bir hüsn-i merhametle himayeden

[817] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem, s*. 122-123.

başlayarak zevcesinin nazar-ı husumetini celbede ede nihayet ona rağm gibi bir suretle cariyeyi odalık mertebesine terfi eyler."[818]

Batıda ve gayrimüslim Osmanlılar arasında kimsesiz genç kızların himaye edildiği bir sistem olan beslemelik uygulaması da bazı açılardan Osmanlılardaki cariyelerin durumunu andırmaktadır. Bu yönden Osmanlıdaki cariyelik kurumuyla Batıdaki ve Osmanlıdaki yerli Hristiyanlar arasındaki besleme kurumu Ahmet Midhat Efendi eserlerinde de karşılaştırılır. Bu konunun ehemmiyeti yazarın iddialı sözlerinden de anlaşılmaktadır. "Bir ehl-i dikkat, cariye istihdamı âdet-i kadime-i İslâmiyyesiyle, besleme istihdamı adet-i cedide-i Avrupaiyyesi arasındaki fark üzerine ciltler doldurabilir. Bunu okuyanların da âdet-i Avrupaiyye hakkındaki nefretleri futur-i külli mertebesine varır."[819] Yazarın kanaati her zamanki gibi Osmanlıya ait olanın yüceltilmesi ve faydalarının teslim edilmesi yönündedir.

Hristiyanlarda fakirlik hâli özellikle genç kızlar için büyük tehlike olarak görülmektedir. Gayrimüslim kadınların drahomasız evlenememesi gibi âdetler, besleme olarak gittikleri konaktaki zengin yaşama özenmeleri ve bunu elde edecek maddi imkâna sahip olmamaları namus ve iffetlerini feda ederek fuhuş yoluna sapmalarına neden olmaktadır. Bu durumların, onların namus ve iffetlerinin muhafazasında tehlike oluşturduğu kabul edilmektedir. *Henüz On Yedi Yaşında* romanında geçen konuşmalardan genç kızların besleme olanlarının drahoma âdeti nedeniyle evlenemediklerini ve genelevlerde çalışmaya kadar düştükleri anlaşılmaktadır.

"Nasta fukara her zaman ağniyadan daha çoktur. İşte dırahoması olmayan kızlar bilmecburiye gayr-ı meşru yollarda taharri-i huzuzata mecbur olurlar. Eğer patrikler şu dırahoma âdetini feshedecek olsalar hakikaten bu kerahati azaltmaya büyük bir hizmet etmiş olurlardı. Bir de şu Hristiyan hanelerinde beslemelik eder kızlar yok mu? İşte onlar dahi kaffeten ve kâmilen kerhanelere namzet demektirler. Bir fakir kız bir haneye besleme gider. Orada birkaç genç bulunur. Kız bunlarla mercimeği fırına verir. Derken iş duyulur. Kız kovulur. Bir kere ismi fenaya çıkınca başka familyalar biçareyi kabul etmezler. Anası babasıysa fakir! Halbuki kız güzel güzel rubaları süsleri filanları görmüştür. Hevesi uyanmıştır. Binaenaleyh ondan sonra gireceği yer kerhanedir. İşte bu hallerin her biri birer hakikattir ki senin gibi bir filozof bunları asla inkâr edemez.[820]

[818] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar,* hzl. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 47.
[819] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 139.
[820] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 122.

Besleme olmanın, genç kadınların ahlâkını yitirmelerine neden olduğu belirtilmesine rağmen besleme olarak bir ailenin yanına sığınabilmenin bile çok zor koşullarda gerçekleştiği görülmektedir. *Henüz On Yedi Yaşında* romanının fakirlik içindeki kız kardeşleri besleme olmanın bile imkânı olmadığını bilmektedir. Hayatlarını sürdürmek için bu yolu tercih etmelerinin önünde namus ve ahlâklarının halk nezdinde kötüye çıkmış olmasının etkisi olduğu ve bu yüzden varlıklı ailelerin onlara güvenmediklerini belirtmektedir. "Fakat bir yere besleme olmak için büyücek familyaları tanımak lazım gelip bizim tanıdığımız familyalar ise Yümni Bey meselesini bildikleri için beni kabul edemeyecekleri gibi tanımayan familyalar nezdine vusul için dahi bize bütün yollar kapalıydı."[821]

Gayrimüslim besleme kızlarının ya da Avrupa'daki beslemelerin pespaye ve zavallı hallerine karşılık yazar, *Karnaval* romanının besleme olarak bir konağa yerleştirilen Hasna adlı karakterini karşı örnek olarak sunmaktadır. Hasna olumlu özellikleri ile sonunda âşık olduğu efendisiyle evlenerek ikbale ulaşır. Yazarın Osmanlı halkının kadına hangi sosyal konumda olursa olsun ikbal imkânı tanıdığı ve mağdur etmediği örneklenmektedir.

> "Validesinin vefatından sonra Resmi'nin dünyada hiçbir kimsesi kalmamış demek oldu. Zira validesi Hasna isminde bir besleme almış olup henüz on üç yaşında bulunan bu kızı süründürmemesini ve her halde himayesi altında bulundurmasını Resmi'ye vasiyet etmiş ve Resmi dahi valide vasiyeti ifa eylemekte bulunmuş idiyse de Cezayirli Bahtiyar Paşa kendi kerimesi Şehnaz Hanımefendi için refika olmak üzere bir güzel kız taharri eylediğinden ve Hasna'nın hüsn-i cemali ve ulüvv-i ahlâkı ve ahlâkça daha ziyade terakki için iktisab-ı terbiyeye fevka mayetasavver istidadı münasebetiyle Resmi bu kızı Bahtiyar Paşa'ya takdim edip o meşguliyetten dahi kurtulmuştur. Artık Bahtiyar Paşa'nın dairesine teslim eyledikten sonra Resmi'nin Hasna için bir gune endişesi kalır mı ki biraz sonra görüp tanıyacağımız veçhile Bahtiyar Paşa'nın dairesi İstanbul'da hiçbir kibara kıyas olunmayacak kadar azim ve parlak bir daire idi."[822]

Aile kurumunun devamlılığını ve ahenkli bir şekilde sürdürülmesini engelleyen bir sebep olarak sunulan unsurlardan biri de kadının eşine karşı sadakatsiz davranarak başka erkeklerle ilişki kurmasıdır. Gayrimüslim Beyoğlu halkından bir kadının hayatı üzerinden temsil edilen kadının aile birliğine aykırı davranışları, sadakatsizlik yanında çocuklarını yetiştirmek ve büyütmek konusundaki özensizlik ve dikkatsizliğidir. Kocasını aldatan

[821] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 157.
[822] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 20.

ahlâksız bir kadın portresinde çizilen Madam Novart adlı Ermeni kadın, kocasından ayrılınca daha serbest yaşamaya başlar. Özellikle kocası öldüğünde servetinin yarısı kendisine kalınca bunu hovardalık ve kumar âlemlerinde tüketir. Kumar borçları nedeniyle gelen hacizlerle bütün varlığını kaybettiğinden hayatının geri kalanını tam bir sefalet içinde yaşar. Sefahat yolunda geçirdiği hastalıklar nedeniyle vücudunun uzuvları tek tek çürüyerek sonunda helak olarak ölür. Murdar bir hayat yaşadığından yazarın ona layık gördüğü ölüm de bu çürümüşlüğün sembolü olacaktır.

Kadının ahlâksız davranışlarının yol açtığı ahlâkî çürümüşlük ve aile hayatındaki bozukluklar onun yetiştirdiği çocuklara da adeta genetik mirasla aktarılmış gibi sirayet etmiştir. Madam Novart'ın yetiştirdiği iki çocuk Karnik ve Takuhi de annelerinin yaratılışına uygun olarak ahlâksızlık içinde çizilir. Karnik bir dolandırıcı olduğundan nişanlısı Siranuş'un servetini tüketir. Takuhi besleme olarak ailelerin yanına verilir, ahlâksızlığı gerekçesiyle her gittiği evden kovulur. Kimisinde hırsız kimisinde aşüfte damgası yiyecektir. Annesi gibi Takuhi de vücudunu ahlâksızlığı uğrunda tüketmiştir. İki kez "ıskat-ı cenin" yapıldıktan sonra üçüncü seferde maharetsiz bir ebeye denk geldiğinden hayatını kaybeder.

Müşahedat'ta Takuhi'nin hayatı vesilesiyle Avrupalı cemaatin besleme anlayışı ile Osmanlıdaki geleneksel cariyelik kurumu karşılaştırılmaktadır. Avrupalıların esaret kurumunu eleştirmesinin aksine Osmanlıda cariyelerin evlenip aile kurarak çocuk sahibi olma hakkına sahip olduğu söylenir. Bu hâlleriyle cariyelerin sahip olduğu imkânlar Beyoğlu'ndaki önemli ailelerin kızlarında bile görülmez. Toplum yaşamında genç kadınların korunması sürecinde Avrupa toplumundaki besleme usulünün ve Osmanlı toplumundaki cariye anlayışının karşılaştırıldığı sayfalara odaklandığımızda yazarın tekrardan Avrupa ve İslâm medeniyetlerini mukayese etme yolunu tuttuğunu görürüz.

> "Frenk ukalâsı, bizdeki esareti muaheze ederler ha? 'Esaret' kelimesindeki hüküm, bizim maişet-i İslâmiyemiz âleminin neresinde görülmüştür? Hangi cariye esaretten dolayı dûçâr-ı sefâlet olmuştur? İçlerinde kaç tanesi kocasız kalmağa mahkûmdur? Bilâkis bizdeki cariyelerin ev bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nail olageldikleri bahtiyarlık, Beyoğlu'nca değme nîk-baht familya kızlarında bile görülemiyor. Hele cariye istihdamını tervîc-i esârettir diye redd ederek, beslemeler istihdamını, muvâfık-ı medeniyyettir diye kabul eyleyen alafrangalık âleminin, besleme bîçareleri meyânında kendisini o sefaletten kurtarabilip de ev bark sahibi olabilenleri güç tahattur edilebilecek, parmakla sayılacak kadar nevadirdendir. Bunların birtakımı Karnik'in hemşiresi Takuhi ve birçoğu validesi Novart'a peyrev olup, bir çoğu da sefalet âlemlerinde sürüne sürüne pençe-i vereme vererek eriyip gitmektedir. Bir ehl-i dikkat, cariye istihdamı âdet-i kadîme-i İslâmiyyesiyle, besleme istihdamı âdet-i cedîde-i Avrupaiyyesi arasındaki fark üzerine ciltler

doldurabilir. Bunu okuyanların da âdet-i Avrupaiyye hakkındaki nefretleri futûr-i küllî mertebesine varır."[823]

Cariyelerin böyle ikbal olanakları bulunmasına karşılık Frenk aile düzeninde beslemelerin yaşadığı kötü şartlar dikkat çekmektedir. İnsan haklarına uymayan koşullarda yaşatılan besleme kızlar hayatlarını kurtarma çabasında olsalar bile daha çok sefalet içinde sürünmektedirler. Yazar anlatıcı, romanda bu durum hakkında Rum dostu ile konuşmasını örnek göstererek azınlık halkları arasında beslemelik âdetinin nasıl yürütüldüğünü göstermek ister. Gerçek hadiselere dayanan bu durumda İstanbul'a gelip kendilerine daha yaşanılabilir bir hayat imkânı yaratmaya çalışan taşralı azınlık kızlarının yaşadığı sıkıntılar görülmektedir. Bu kadınlar İstanbul'a gelip para kazanan besleme kızların çeyiz sahibi olup evlenmelerini örnek alırlar. Ancak bunların çoğunluğunun amaçlarına ulaşamadıkları ve ahlâkî düşüşe uğradıkları görülmektedir. Bunun için cariyelik kadınları himaye etme ve onlara daha iyi bir hayat imkânı sunma anlamında besleme anlayışından kat kat üstün tutulmaktadır.

"Marmara Adalı bir Rum dostum vardı. Bir gün hasbıhal ve musahebet esnasında dedi ki:
- Beslemelik mi? İstanbul familyaları nezdinde birkaç sene beslemelik ederek, alacakları aylıkları biriktirip cihaz akçesi edinmek için vaktiyle bizim adadan İstanbul'a gelen birkaç kız nasılsa nail-i emel olduklarından, Marmara'nın bütün fukara kızları bu tama'yla İstanbul'a gelmeğe başlamışlar. Bir de dikkat edilmiş, görülmüş ki İstanbul'a gelenlerin yüzde on beşi vatana avdet ediyor. Seksen beşi İstanbul'da kalarak felaket ve sefalet-i guna-gun ile mahvolup gidiyor. Memlekete dönebilenlerin de ahlâkı, etvarı bozulmuş. Zevce olup da kocasına, valide olup da evladına hayrı olabilmek istidadlarından tecerrüt eylemiş. Azizim, nihayet tekmil ada ahalisi ittifak ettik. Kiliselerde yeminlerle ahd ü peyman eyleyerek, bir daha beslemelik etmek için İstanbul'a kız gönderilmesine umumi ahalide cevaz verilmesini kararı kat'i altına aldık. Eğer bu karar-ı kat'i olmasaydı bir zamana kadar Marmara ahalisinin mahvı bile mümkinattan görülüyordu."[824]

5.1.3. Evlilik Yaşı ve Aile Hayatında Kadın Sağlığını Etkileyen Unsurlar

Aile hayatının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini engelleyen unsurlar arasında evlilik hayatında kadının ruh ve beden sağlığını tehdit eden durumlar da yer almaktadır. Eşler arasında çok fazla yaş farkının bulunması, çok erken yaşlarda evlenmek gibi hususlar evlilikte

[823] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 138-139.
[824] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 139.

özellikle kadınlar açısından dengenin bozulmasına sebep olarak görülmektedir. Romanlarda görülen kadınların doğum sırasında vefat etmesi, birçok durumda kadınların evlenme yaşıyla bağlantılı olarak yorumlanmaktadır. Yazarın erken dönem romanlarından *Felatun Bey ve Rakım Efendi*'de Felatun'un annesi çok küçük yaşta evlenerek çocuk dünyaya getirmiş ve kendisinde meydana gelen kadın hastalığı neticesinde hayatını kaybetmiştir. Yazar, insanın erken yaşta baba olmasının bir erkek için saadet kaynağı olduğunu Mustafa Merakî Efendi'nin hayatı üzerinden değerlendirir. Ama dikkat çektiği husus bu erken yaşta evlat sahibi olmanın fizyolojik sebeplerle kadınlar için söz konusu olmadığıdır. "(…) böyle saadet ekseriya babalara mahsus olup valideler için bu saadet musibet addolunur."[825] Aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere romanda, kadınlar için erken evliliğin sakıncaları bulunması yanında kadın sağlığı ile ilgili birçok sosyal mesele de dile getirilmiştir. Sağlık koşullarının yetersizliği ve kadın doğumlarını işinin ehli doktorlar yerine daha ziyade ebeler tarafından gerçekleştirilmesi doğumlarda yaşanan sıkıntıların artmasına sebep olmaktadır.

> "Mustafa Merakî Efendi on altı yaşındayken pederi tarafından evlendirildiği zaman on iki yaşında bir kız ile tezviç edilmişti. Öyle ya! Karı kocasından dört beş yaş küçük olmak lâzım gelmez mi?.. Vakıa on iki yaşındaki kızcağız on beş yaşında dünyaya çocuk getirdi. Ancak ondan sonra kaç defa gebe kaldıysa da çocuğunu rahminde barındıramayıp düşürürdü. Hekimler işin aslını tetkik etmediklerinden hanımın rahminde tedavi ve tamiri nâ-kabil bir ihtilâl olduğunu hükmederek el çektiler. İş ebelere kaldı. Onlar sargılar ile filânlar ile Mihriban Hanımı düşürtmeyip muhafaza edebildilerse de, bîçare validesi bu kızı doğurduktan sonra loğusa yatağındayken şehiden vefat eyledi."[826]

Erken yaşta anneliğin kadın vücuduna verdiği zarar yanında ileri yaşlarda gerçekleşen annelik meselesi de eserlerde bahis konusu edilmektedir. *Çengi*'de yaşı geçmiş kadının gerçekleştirdiği ilk doğumdaki verimden bahsedilmesine rağmen, geç yaşta evlenen kadın da doğum sırasında vefat etmiştir. Tüm bu örneklerin herhangi bir sayısal ve reel veriye veya yoruma dayanmadığı görüldüğü gibi, bu ölümlerin birer kurgu unsuru olarak kullanılmış olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Buna rağmen realiteyle desteklenmese de konu hakkında yapılan yorumlar dönemin genel zihniyetini yansıtması açısından önemlidir. "Tez teehhül yalnız hıfz-ı sıhhat nokta-i nazarından değil daha birçok nokta-i nazardan dahi bizce hoş

[825] Ahmet Midhat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s. 3.
[826] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 3.

görülmez."[827] Nihai olarak yazarın tavrı erken evliliğin aile kurumu için birçok açılardan sakıncalı bulunduğudur.

Evlenme yaşıyla ilgili olarak yazarın değindiği meseleler erken doğum hadisesi ve kadın sağlığı olacaktır. *Çengi* romanında Canbert Bey'in evlendiği kadın olan Hüveyda üzerinden kadın bedeni, kadın sağlığı ve doğurganlığı yorumlanır. Hüveyda'nın otuz-otuz beş yaşları arasında kadınlık meziyetlerini koruduğu ve çocuk doğurmak için en müsait yaşta bulunduğu iddia edilmektedir. Yine aynı örnekte ataerkil toplumun doğum hadisesinin gerçekleşmesinde metafor olarak kullandığı erkeğin tohuma kadının ise tohum ekilecek araziye benzetilmesi durumu yazar tarafından da dillendirilir. Otuz beş yaşında ilk kez anne olacak bir kadının rahmi, uzun yıllar tohum ekilmediği için ilk kez tohum ekildiği vakitte mükemmel mahsul verecek bir arazi olarak görülür. "Zaten maksad-ı aslî ve tabiî tenasül ve tevârüs-i umûmîden ibaret olduğuna göre bir tarla ile bir rahim arasında münâsebet-i kâmileyi ihlâl edecek hangi hüküm vardır?"[828]

Tarla ile rahim arasında kurulan benzetme ilişkisi kutsal metinlerden itibaren literatürde kullanılmaktadır.[829] Aynı benzetme *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* eserinde de babanın çocuk üzerindeki haklarının anneden daha büyük olduğunun kanıtı olarak yani babanın doğum hadisesini asıl meydana getiren öz olduğunu iddia ederek kullanılır. "(…) evladın asıl müvellidi babadır. Baba, evladı meşime-i madere tevlid eder de ondan sonra onu orada anası terbiye ve itmam eyler. Evlâdın ilk vesile-i tevellüdü olduğu içindir ki babanın evlat üzerinde birçok hakları vardır."[830]

Erkek egemen toplumun düşünce yapısı, kadın bedeni hakkında birtakım hükümler vermekten geri durmamaktadır. Ahmet Midhat Efendi de, tıbbın sunduğu verilere dayandırarak kadınların doğurganlığı hakkında hüküm verirken kadınları işlevselliğe indirgeyen ve onları üreme yeteneğine göre değerlendiren bir tutum takınmıştır. Kadınlara bu gibi durumlarda kişilik ve ruhî özelliklerinden önce bedensel özellikleri sebebiyle değer biçilmiştir. Erkeklerin denetiminde olan diğer bilimler gibi tıp biliminde de kadının en makbul

---

[827] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s. 56.
[828] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 53
[829] Sözgelimi Bakara suresinin 223. Ayetinde de aynı benzetme kullanılmıştır. " Kadınlarınız, sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın ve kendiniz için ileriye hazırlık yapın." (Elmalılı Hamdi Yazır Tercümesi)
Yine aynı şekilde tarla metaforu Sümer metinlerinde de kullanılmıştır. Koro ile tanrıça İanna arasındaki diyalog şu şekildedir:
"İanna. –Ya ben: Benim dişiliğim, tümseğim,
Onu kim sürecek? Benim dişiliğim, benim ıslak tarlam,
Kraliçem
Kimin sabanı geçecek üstümden?
Koro. – Ey Kutsal Kadın, seni Kral sürecek
Kral Dumuzi sürecek seni!
İanna. – Madem öyle, gel dişiliğimi sür, seni seçtim!.." (Jean Bottéro, "Her Şey Babil'de Başladı", *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, der. Georges Duby, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 36)
[830] Ahmet Midhat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s. 15.

ve en üretken olduğu zaman hakkında hüküm verilir. Kadınlara kendi bedenlerini ilgilendiren doğum gibi hadiselerde söz hakkı ve karar verme imkânı tanınmaz. "Tıp der ki, bir karı en âlâ ve en gürbüz çocukları yirmi beş yaşından sonra tevlit edebilir. Yine tıp nazarında müsellemdir ki karılığın en mükemmel zamanı otuz ile otuz beş yaşlarının arasındadır."[831]

Kadının doğurganlığı, ileri yaşlarda gerçekleşen ilk gebeliklerde sağlıklı bebekler dünyaya getirmesiyle ilgili meselelerin mevzu edildiği *Çengi* romanında, doğum sırasında yaşanan anne ölümü de söz konusudur. Erken doğum hadisesinde bebeğin doğum kanalında sıkışması neticesinde ebenin gayretlerine rağmen otuz beş yaşındaki anne hayatını kaybeder. Yazar bu anne ölümünü dönemin sağlık koşullarının henüz tam anlamıyla gelişmemiş olmasına bağlamaktadır. Romanın yazıldığı dönemde doktorlar bu konuda ilerleme kaydederek ameliyat ile bebeği feda edip anneyi kurtarabilirken hikâyenin geçtiği daha eski dönemlerde sağlık alanındaki eksiklik nedeniyle bu tarz ölümlerde anneyi kurtarmak mümkün olmamaktadır.

> "Eğer o zamanlar kabilelik sanatı şimdiki derecesinde olsaydı yani Allah kimseye lüzumunu göstermesin ameliyata lüzum görüldüğü zaman icrâ-yı ameliyat edebilecek erkek tabipler bulunsaydı çocuğu ameliyatla feda ederek validesini kurtarmak imkânı elde olurdu. O zamanlar ise böyle bir hâlde çocuktan ziyade validesi tehlikede bulunurdu. İşte bîçare Hüveyda dahi bu kabil validelerden oldu. Nihayet-i emrde saha-i selamete yalnız çocuk çıkıp, fakat kendisi çıkarken medhal-i rahmi teşkil eder gışayı yırtmış olduğundan harice hücum eden sel gibi kan evvel emirde ebe hanıma ve onu müteakip cümle hane halkına musibet-i müterakkıbeyi ilân eyledi."[832]

Yine *Paris'te Bir Türk* romanında Parisli kadınlar çok eşlilik konusunda izahat aldıkları Osmanlı erkeğine kadınların çok eşliliği hakkındaki fikirlerini sorar. Nasuh, İslâm felsefesinin düşünce sistemini hayal âleminden çok gerçeklik üzerine kurduğunu iddia ederek bu konuda da gerçekler üzerine bina edilmiş hükümler vermekten geri kalmadığından övgüyle bahsetmektedir. Onun izahlarına göre, poliandri meselesi "übüvvet" hakkında sorun yaratacağı, doğacak çocuğun babasının kimliğini tespit etmek konusunda sıkıntı yaşanacağı için insan yaratılışına ve fizyolojisine uygun görülmemektedir. Doğum hadisesi için yapılan tarla ve tohum benzetmesi burada da kullanılmaktadır. "Tenasül-i tabiî babında erkeklik tohum ve dişilik tarla olmak üzere tasavvur edilmek zarurîdir. Kur'an dahi böyle tasavvur

[831] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 53.
[832] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50-51.

eder. İmdi bir tarlaya birkaç çiftçi tohum rez' etse, sonra herkes kendi tohumunun mahsulünü derk etmek lâzım gelse tefrîke ne cihetle imkân bulunabilir?"[833]

Yazarın çeşitli türden eserlerinde sıkça bahsi geçen konular arasında evlenme yaşı hakkındaki görüşler de yer almaktadır. *Dağarcık* mecmuasında Diyojen'le ilgili bir yazıda onun evlenme yaşıyla ilgili sözleri alıntılanır. "Zenana fitne-i cihan nazarıyla baktığı yukarıda mesbuk olup binaberin bir gün delikanlının birisi "Diyojen ne zaman evlenmek evlâdır. Genç iken mi ihtiyar iken mi" dedikte "Genç evlenir isen pek acele etmiş olursun, ihtiyar evlenir isen vakit geçmiş olur" cevabını vermiştir."[834] *Paris'te Bir Türk* romanında Avrupa'da kadınların erken yaşta çocuk sahibi olmadığı konusuna yer verilir. "On üç yaşında bir Ahmed Şemayil'e malik olan hanımı kaç yaşında kıyas edersiniz? Ha! Bak siz Türksünüz ey Nasuh! Siz doğru tahmin edebilirsiniz. Avrupalı olsanız hanımı otuz beşten aşağı tahmin edemezdiniz. Zira Avrupa'da bir karının yirmi yaşını geçmeyince ana olması hemen emsalsizdir. Ana olur ama!... Analığı kendisine yüz karası olacağı cihetle!"[835] Burada gayrimeşru ilişkilerden doğan çocuklara gönderme yapılır ve yasal nikâhlı eşlerin erken yaşlarda çocuk sahibi olmadığı örnek olarak sunulur.

Gönüllü romanında evlenme yaşının ve zamanının önemi konusuna değinirken yazar gündelik hayatta rastladığı gerçek bir hadiseyi örnek olarak gösterir. Daha önce *Hikmet-i Peder*'de de bahsedildiği gibi erkeklerin uslanması ve hovardalıklarını terk etmeleri için babaları tarafından vakitsiz evlendirilmelerinin sakıncalı bulunduğu görülmektedir. Yazarın kişisel hayat tecrübesinde benzer bir hadiseyi yaşadığı, gençlik zamanlarındaki hovardalıklarını bırakması için evlendirildiği görülmektedir. Bu yüzden meselenin yazar tarafından içselleştirilmiş olarak okurları ile paylaşıldığını söylemek mümkündür. Bunun yanında özellikle eğitim hayatı devam eden gencin isteği dışında ve hazır olmadığı bir zamanda evlendirilmesi hem eğitim hayatını sekteye uğratacak hem de evlendiği kadının mağduriyet yaşamasına sebep olacaktır.

> "Mekâtib-i aliyye şakirdanından birisini tanırız ki diploma ahzine iki sene kalıncaya kadar sınıfın birincisiydi. Aralıkta bir gençlik hâliyle şuraya buraya ettiği kaçamakları muvafık görmeyen ebeveyni çocuğu evlendirmeye kalkıştılar. Çocuk istememekte ısrar eylediyse de edilen teşvikata nihayet mukavemet edemeyerek evlendi. O sene sınıftan döndü. İkinci sene de o sınıfın

[833] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, s. 151.
[834] Aynı yazıda kadınlar için düşmanca ifadeler kullandığı görülmektedir. ""Zenân fitne-i cihandır" sözü dahi cümle-i kavâid-i esasiyyesinden olup bunların müsta'id oldukları fitneden âlemi kurtarmak için kendilerine öyle taparcasına riayet edilmeyerek adeta tahtelkahr istihdam olunmaları yoluna gider idi. ("Diyojen'in Tercüme-i Hali", *Dağarcık*, nu: 1, 1871, s. 10-15.)
[835] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 101.

fena şakirdanından olmak üzere sınıf geçebildi. Çocuk bunu görünce aklını başına topladı. Zaten iki sene teehhül âleminde ömür geçirmekten dahi doymuş ve biraz da usanmıştı. Son seneyi de bir fena şakird gibi geçirmemek için bîçare kadını terk eyledi. Fakat güzel bir diploma alabildi ise de zevce-i metrûkesini tekrar almayıp işte bir kadını bedbaht etmiş oldu."[836]

Müşahedat'ta Ağavni ile Ref'et aşkında da yaş mevzuu geçmektedir. Burada kadının erkekten daha büyük olmasının evliliğe mani olacağı fikri gündeme getirilir. "Evvelâ aralarında yaşça bir hayli fark var. Kadın, kocasından ne kadar küçük olsa ziyanlı görünmez ama, kocasından büyük oldukça pek ziyanlı görünür. -Yok, yok. Farkları o kadar değildir."[837]

5.1.4. Çok Eşlilik

Osmanlı toplumunda sıkça dile getirilen ve tartışılan bir mesele de "taaddüd-i zevcat" yani çok eşlilik meselesidir. Çok eşlilik meselesi dönemin bir realitesi olarak birçok eserde söz konusu edilmektedir. Çok eşlilik, toplum hayatında özellikle odalık uygulamasıyla birlikte gayrıresmî olarak büyük ölçüde artmıştır. Osmanlı kanunları, bir erkeğin geçindirebileceği kadar köleye ve istediği kadar odalığa sahip olmasına olanak vermektedir. Odalık ve cariyelerin evin hanımı üstüne eş olarak alınması durumu, kadınlar açısından bakıldığında daha kabul edilebilir bir vaziyet olarak görülmektedir. Çünkü böylece ilk eş, evin hanımı olarak yerini sabitleştirecek ve cariyeler üzerindeki otorite ve hâkimiyetini birinci eş olarak daha sağlam kuracaktır. Cariyeler, özgür ve üst sınıftan kadınlara göre ikinci eş olarak daha az rekabet edebilme imkânına sahip kadınlar olarak görülmektedir.

Türkler arasında çok eşlilik, İslâm medeniyeti dairesine geçildikten sonra görülmüştür. Çok eşlilik, genel olarak saray çevresinde ve yüksek zümre arasında yaygındır. Alt sınıftan halk arasında ikinci ve daha fazla eşe sahip erkekler çok nadirdir.[838] İkinci ve sonraki eşler genelde azat edilmiş köleler olabilmektedir, bu hane halkı arasındaki uyumu sağlamaya yönelik bir düzenlemedir. Köleler, erkeğin ilk karısına itaat etmeyi öğrenir ve onun evin hanımı konumunda bulunmasına ses çıkarmazlar. İkinci eş, genelde çocuk istendiği için alınır. Bunun yanında erkek, daha genç bir kadın istediğinde ikinci kez evlenmek arzusuna düşebiliyordu. Bazı örneklerde erkek, yeniden evlenmek için ilk karısından izin istemektedir. Kadın, erkeğin ikinci kadın ile evlenmesini kabul etmezse, erkek sahip olduğu kölelerle yetinmek zorundaydı. Bazı durumlarda erkek, ikinci eş aldığında bunu ilk eşinden gizleyerek

[836] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, s. 43.
[837] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 219.
[838] Cem Behar, Alan Duben, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık (1880-1940)*, s. 169.

yeni eşe başka bir ev açmaktadır. Ayrı bir ev, ailede huzuru korumak için tercih edilen bir yol sayılmıştır.[839]

Osmanlı toplumunda çok eşlilikle ilgili tartışmalara baktığımızda Tanzimat'tan itibaren ileri sürülen fikirlerin çok eşliliğin aleyhinde olduğunu görürüz. Yirminci yüzyılın başında Celal Nuri, *Kadınlarımız* adlı kitabında odalık ve çok eşlilik kurumunun uygarlığın temel birimi olan aileyi zayıf düşürdüğünü söyler.[840] Şemseddin Sami, *Kadınlar* kitabında çok eşlilikle ilgili olumsuz fikirlerini dile getirir. Evliliğin temeli olan aşk ve aile kurma çabasına aykırı bulduğu çok eşliliği zararlı görmektedir. İnsanın sevdiği eşini bir başkasından kıskanmasının son derece doğal olduğunu, bu yüzden ikinci eşin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini dile getirir. Çok eşliliğin hem aile birliğine hem de ailede çocukların yaşadığı huzurlu aile ortamına zararı olduğunu belirtir. Çok eşliliğe genel itibariyle karşı olmasına rağmen bazı özel durumlarda bunun gerekli olduğuna inanarak yasaklanmasını doğru bulmamaktadır. Çok eşliliğin yaşanan gayrimeşru ilişkileri engellendiği düşünülmektedir. Bunun dışında çocuğu olmayan, bedensel bir sakatlığı veya hastalığı bulunan kadınların eşlerine de gayrimeşru ilişkiler kurmak yerine ilk eşlerinin hakları gözetilerek tekrar evlenme imkânını sağlamak gerekli görülmektedir. Bu yüzden Şemseddin Sami de *Kadınlar* isimli eserinde çok eşliliğe tamamen karşı fikirde bulunmamaktadır.[841]

Modernleşme dönemi Osmanlı toplumunda çok eşlilik meselesi aile kurumuna zarar verdiği gerekçesiyle çeşitli cephelerden eleştirilmiştir. Durum böyleyken Ahmet Midhat Efendi, on dokuzuncu yüzyılın son döneminde eserlerini vermesine rağmen çok eşlilik konusunda çoğu zaman geleneksel bir yaklaşım benimsemiştir. Fikrî eserlerinde bu meseleye yer vermemesine rağmen kurmaca eserlerinde ya karakterlerin ağzından ya da olay akışının içinde kendi düşüncelerine yer vererek konuya değindiği gözlemlenir. Bazı eserlerde çok eşli erkek karakterlerine yer verirken bazılarında da ikinci evliliğin teklif edilmesi veya ihtimalinin düşünülmesi söz konusu olur. Ancak romanlarda çok eşliliğin en fazla bahsinin geçtiği alanlar Batı toplumu içinde Osmanlıyı temsil eden erkeklerin katıldığı Avrupa cemiyet hayatındaki etkinlikler olur. Osmanlı erkeği, Batının serbest ilişkilerine karşılık Osmanlıdaki birden fazla kadınla yapılan nikâhın ahlâkî bakımdan daha uygun olduğunu savunmaktadır. Bu husus aynı zamanda bizzat yazarın kendi fikirleriyle örtüşmektedir.

Avrupalıların zihninde Osmanlı toplumuyla ilgili imgelerin başında harem hayatı ve çok eşlilik gelmektedir. Osmanlı ülkesine seyahat eden Batılıların veya Avrupa'da Osmanlı

[839] Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, s. 104-105.
[840] Celal Nuri İleri, *Kadınlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 90-96.
[841] Şemseddin Sami, *Kadınlar*, s. 52-63.

erkekleri ile karşılaşan Batılı insanların en çok merak ettiği şeyler bu konular hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi'nin roman kahramanları da Avrupa cemiyet hayatına katıldıklarında kendi toplumlarını bu konular hakkındaki önyargılara karşı savunma gereği duymaktadırlar. Bu savunma ihtiyacı özellikle Avrupalıların çok eşlilikle ilgili eleştirileri ve alayları yüzünden gerçekleşmektedir. Bunun dışında ele alınan konular, yazarın da şahsi olarak savunduğu bir konu olan Batı toplumundaki aşk ilişkilerinin yaşanış şeklinin aile kurumunu çökertmesiyle ilgili meselelerdir. Batı toplumunda sürdürülen gayrimeşru ilişkilere karşılık insan doğasına da uygun bulunduğu gerekçe gösterilerek çok eşlilik, bir çözüm yolu olarak sunulmaktadır.

Yazarın, Avrupalıların Osmanlı toplumuyla ilgili eleştirilerine ve önyargılarına karşı hem kendi fikirlerini istidratlar vasıtasıyla dile getirerek hem de karakterlerini konuşturmak suretiyle bir tavır aldığı görülür; ancak buna rağmen Avrupalıların zihnindeki olumsuz Osmanlı imgesinin değişmesinin zorluğu gösterilmektedir. Avrupa yaşantısının kaideleriyle ilgili yazdığı eserinde Batılıların Osmanlı'ya bakışındaki tutucu ve eleştirel tavrın devam ettiğini söyler. Bu konuda Osmanlıların kendilerini savunmasının yersiz olduğunu okurlarıyla paylaşarak meseleyi şaka tonunda ama ciddiyetini de koruyarak ifade etmenin uygun olacağını vurgular.

> "Avrupalı ve bilhassa Paris kadınları bir yerde şarklı ve Müslüman gördükleri zaman birinci derecede merak ettikleri şey Türk haremlerini sormaktır. Kadınların istitârına ve zevcâtın tekessürâtına dair yalan yanlış birtakım masal nevinden haberler almış oldukları cihetle bunlarla şark erkeklerinin gadr ve i'tisaflarını dillerine dolamaktan pek ziyade mütelezziz olurlar. O kadar acîp ve gârip mütalâat serdederler ki, insanı ya güldürmekten ya kızdırmaktan hâlî kalmazlar. Bunlara cevap vererek meram anlatmak imkân-ı tasavvura bile sığmaz. Zira o halde bahsi ciddiyete vardırmak icap eder ki, bunun yolsuz olduğunu evvel dahi haber vermiş idik. İşin en kestirmesi 'Her kavmin bir âdeti vardır madam. Her dînin bir hükmü olur. Bu âdetler bu hükümler kendi erbâb-ı nezdinde makbuldürler. Meselâ şarklılara sorar iseniz onlar dahi Avrupalıların yalnız bir kadın ile iktifa etmelerine ve kadınları herkesin enzâr-ı temaşasına arz eylemelerine şaşarlar' diye işi lâtifeye hamlederek ciddiyete sardırmalıdır."[842]

Avrupalıların zihnindeki çok eşlilikle ilgili imgeler, gerçek hayatta olduğundan son derece farklı olduğu görülmektedir. *Mesail-i Muğlaka* romanında belirtildiği üzere çok eşlilik deyince Batılıların aklına haremde genç kadınlarla yapılan sefahat âlemleri gelmekte ve bunun şehevî yönlerine odaklanmaktadırlar. "Ama kesret-i zevcata onların verdikleri

[842] Ahmet Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahut Alafranga*, s. 167-168.

manalara göre! Yani bir haremde birçok genç ve güzel kadınları cem ederek kendisi de bunların sahib-i bahtiyarı olmaya!"[843]

Ahmet Midhat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat*'ta çıkan ilk hikâyelerinden itibaren bir toplum gerçeği olarak çok eşlilik meselesi gündeme gelir. Eserlerde kadın kahramanların farklı durumlarda erkeklere birden fazla nikâh yapmayı önerdikleri görülür. Burada kadınlar tarafından dile getirilen mesele, bir noktada toplumun kadınlarının da konu hakkında itaatkâr ve sorun çıkarmayan bir tavır gösterdiklerine işaret eder. *Teehhül* (1870) adlı hikâyenin Sabire Hanım'ı kocasının mutsuzluğunu ortadan kaldırmak için çare olarak ona yeni bir eş almasını önerir. Çaresizliğinin boyutu o kadar büyüktür ki halkın yeni bir eşe "ortak ateşten gömlek" demesine rağmen kendisine bir ortak aramak yolunu tutar. Kocasının kendisini sevmediğini, onunla istemeden evlendiğini fark ettiğinde evliliğini ve aile hayatını kurtarmak için bu yolu da deneyecektir. "Ne yapalım, dinimizin müsaadesi var, dörde kadar Allah'ın emri imiş. Ben yalnız senin yüzünü görmeye ve mürüvvet ve merhamet eder isen cüz'î bir iltifatına da razı olurum. Sen de zevkine bakarsın."[844] Ancak onun bu teklifini kocası Mazlum kesinlikle kabul etmeyecek, bunun yerine ölmeyi tercih edeceğini söyleyecektir.

Çok eşlilik teklifinin kadın tarafından geldiği bir diğer örnek ise *Ölüm Allah'ın Emri* (1873) adlı eserde görülmektedir. Burada Behice Hanım adlı kadın Sıtkı'ya olan tutkulu aşkı nedeniyle ona bir teklifte bulunur. Sıtkı'nın sevdiği kadın olan Sinesaf'a kavuşması için ona yardım edeceğini ama bunun için kendisini de ikinci eş olarak almasını şart koştuğunu söyler. Yine kadın ağzından çok eşliliğin savunusu yapılır ve yaygınlığı kabul edilir. "Canım yalnız iki ortaklar biz olacak değiliz a. Bu bir âdettir. Memleketimizde binlerce ortaklar var. Onların canı yok mu?"[845] diyerek bununla ilgili haklı gerekçeler sunduğunu iddia etse de Behice Hanım bu isteğinin gerçekleşmesi için kimseyi ikna edemez.

Erkek kahramanların çok eşlilik konusuna mesafeli bir tutum takındıkları, birden fazla kadınla evlenilerek veya esirlerin odalık yapılmasıyla kurulan aile hayatına karşı oldukları görülmektedir. Buna rağmen içinde bulundukları toplumun bunu, hukuka ve şeriata göre kabul ediyor olması nedeniyle çok eşlilik konusunda ikna olmaya ve nefsanî duygularını bu gerekçelerle serbest yaşamaya yakın dururlar. *Esaret* (1870) hikâyesinin Zeynel Beyi, evlatlık edindiği esir kızı kendisine odalık yapmak, ikinci bir eş olarak almak ister. Ama çok eşliliğe karşı olduğu için bunu kendi kendine kabul ettiremez. "Taaddüd-i zevcat pek ziyade menfur ve merdudum olduğu cihetle der-akab tebdil-i fikrederek nefsimi tayib eylerdim."[846] Zeynel'i

[843] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 124.
[844] Ahmet Midhat Efendi, "Teehhül", *Letaif-i Rivayat*, s. 49.
[845] Ahmet Midhat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri", *Letaif-i Rivayat*, s. 222.
[846] Ahmet Midhat Efendi, "Esaret", *Letaif-i Rivayat*, s. 17.

Fitnat'ı kendisine odalık yapmak konusunda tereddüde düşüren iki şey taaddüd-i zevcata karşı olması ve Fitnat'ın kendi rızasıyla kabul etmesini beklemesidir.

Evlatlığı on üç yaşına gelip çocukluktan erginliğe ulaştığı zaman, güzel ve alımlı bir genç kız olarak Zeynel'in arzularını uyandırır. Burada dikkat çeken nokta kadın güzelliği ve erkeğin bu güzellik üzerinde tasarruf hakkı iddia etmesi ve tahakküm kurma arzusudur. Bu tahakküm sorgulanırken yazar itidalli davranarak insan hürriyetini, kişinin kendi hayatı üzerinde kendisinin tasarruf hakkı bulunduğunu vurgulamak ister. Zeynel Bey genel olarak, kişinin hürriyetini savunan ve bunu temin eden örnek bir Osmanlı efendisi olarak çizilir. Ancak bir yandan Fitnat'ın güzelliğinin meydana çıkması Zeynel'in nefsanî arzularını uyandırır. O, bu arzulara meşruiyet kazandırmak için İslâm dininin kendine birtakım haklar tanıdığını söyler. Fitnat üzerinde "istifraş" hakkı vardır, yani cariyesi ile nikâh akdi yapmadan karı koca hayatı yaşamasına hukukî şartlar izin vermektedir. Ama dinî kaidelerin duruma uygun düşmesine rağmen Zeynel Bey, nefsi ve arzuları arasında büyük bir mücadele verir. Fitnat'ın masumiyet ve iffetine zarar vermemek için kendi nefsini zorlar. Zeynel Beyin ikilemini iç konuşmalarından çok canlı bir şekilde görebiliriz. "Pekâlâ! Bunları birbirine bağışlayayım. Lakin bana da yazık değil mi? Bu kadar vakittir zevk-i iştihasıyla ağzımın suyunu akıtmakta bulunduğum [ağacın] semere-i nev-nihali olarak bir elmacık olsun dermeyim mi? Ve bu suretle ben de muradıma ermeyeyim mi? Yok! Yok! Bu da insaf ve mürüvvet değil. Hayır! Hayır! Hakkım da var. Hakkım da var, fakat…"[847]

Bu ikilem ve kaygılar Zeynel Beyin gördüğü bir rüya ile ortaya konur. Kendisi rüyasında, bir ağaçtan elma toplarken başkasının sahip olduğu başka bir ağaca göz diker. Bu ağaç daha önce onun Fatin'e bağışladığı ağaçtır, Fatin'in ağacına göz diktiği için kendine kızar ve ona ağacını bırakır; ancak ağaç taze fidan olduğu için kırılır. Aslında bu rüyada metaforik olarak Fitnat'ın bedenini çağrıştıran elma ağacı hikâyenin sonunu da öncelemektedir. Elma ağacı gibi Fitnat da ne Zeynel'e ne de Fatin'e yâr olcaktır. Fitnat-Fatin-Zeynel arasındaki ilişkide bir aşk üçgeni gözlenir ve M. Nihat Özön, bunu "aile zinası" olarak tanımlar. "Esir, esaret, cariye, köle… Sıkı bir kaçgöçün ve kontrollü ahlâk düzeninin geçerlikte olduğu bu dönemde –hayatta karşılaşılsa bile- başka türlü ev "mahremiyet"inden söz etmeye ve onu dışarı vurmaya imkân yoktu. Hayatın yukardaki bu kişilerden başka insanları arasında da geçen bin bir türlü olayları vardı, fakat bunları ortaya sürmek, tasvir etmek, tahlil etmek büyük bir sorundu. Esirlik konusundan bir adım ileri geçiş de aile zinası

[847] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 22.

tasvir etmek şeklinde olmuştur: kaçgöç olmayan, enişte, damat, görümce, elti, baldız, kardeş çocukları sevgisi gibi. Bu ilerleyişi aşama aşama göreceğiz."[848]

Hikâye Zeynel'in ağzından anlatıldığı için okur olarak Fitnat'ın sesini duyduğumuz -nesnel bir değerlendirme yapabileceğimiz, Zeynel'in bakış açısından sıyrılmış- nadir zamanlar Fatin ile konuşmaları, Zeynel Bey ile konuşmaları ve son kez Fatin ile ortak yazdıkları "vasiyetname" mektubudur. Fatin ile aralarında geçen konuşmalardan aşkı ve sevgisi uğruna ölümü göze alacak cesaretli bir kadın görürüz ki zaten bu ölümü kendi eliyle gerçekleştirecektir. Fitnat, sözleri ve eylemleri birbirine uyan dürüst bir genç kızdır. Kararlılığını Zeynel ile olan konuşmalarından da gözlemleyebiliriz. Zeynel ona üzerinde meşru bir hakkı olduğunu söylediğinde "(…) hakkınız hayatımla mahduttur, hürriyet-i şahsiyyem sizin elinizde olup buna bir diyecek yok ise de hürriyet-i hayvaniyyem benim elimde olduğundan, ben bunu Fatin'e hediye eyledim. Buna taarruz edemezsiniz"[849] diyecek kadar cesur ve haklarından haberdardır. Fitnat'ın hürriyet-i şahsiyye ile hayvaniyye arasındaki farkı idrak etmesi önemlidir. Zeynel "bu hamiyet-nefis çatışmasında" hamiyetinin ve iyi niyetinin galip gelmesiyle birbirini seven iki evlatlığı birbirine bağışlar. Bu anlamda Zeynel, yeni bir insanın başlangıcıdır. Kahramanın genç cariyeye duyduğu aşkı yenmesi ve karşısındakilerin hislerine hürmet etmesi önemlidir.[850]

Hikâyede Fitnat'ın başına gelen facianın sebebi esaret değil, kaderinin neticesi olarak sunulur. Fitnat tesadüfün sevkiyle, "kaderin cilvesiyle", Yunan tragedyalarını andıran bir olaylar silsilesi sonucu öz kardeşiyle evlenmiştir.[851] Bu yüzden hikâyede kölelik müessesesi ve cariye alım satımı kötülenmiştir. Buna paralel olarak erkek kahramanın cariyelere karşı tutumu örnek oluşturur. Zeynel Bey satın aldığı cariye ile evlenirken bile kendince bu durumu tadil ederek esaret aleyhtarlığı fikrini zedelememiştir. Tüm bunlar yanında Ahmet Midhat Efendi'nin esirlik, cariye, köle ve odalık uygulamaları hakkında net bir tavır takındığını söylemek mümkün değildir. Orhan Okay'ın da değindiği gibi esaret konusundaki tavrı hiçbir zaman net olmamıştır.

> "Çağdaşları olan diğer Tanzimat yazarları gibi, esaret hakkındaki düşüncesi, kölelerin köle oluşlarını kaderin bir icabı gibi karşılamaktan ibarettir. Bize düşen, bu kölelerin esaretini kaldırmak ve onları saadetlerine kavuşturmaktır. Bu hikâyede, zımnen bir esaret aleyhtarlığı var

[848] Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, hzl. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015, s. 203.
[849] Ahmet Midhat Efendi, "Esaret", *Letaif-i Rivayat*, s. 25.
[850] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 417.
[851] Tanpınar, hikâyede yaşananların gerçekçi olmadığını, Ahmet Midhat Efendi'nin acemi kurgunun kurbanı olduğunu söyler. (s. 417)

mıdır? Bu tema, müteakip eserlerinde devam etmediği için bir şey diyemeyeceğiz. Ama çağdaşları olan diğer yazarlar gibi Ahmet Midhat'ta da kölelerin talihlerine karşı isyan duygusunu sezmemek mümkün değildir."[852]

Ahmet Midhat Efendi, çok eşliliği genellikle erkek perspektifinden değerlendirmesine rağmen çok az yerde kadın bakış açısından meseleye eğilmektedir. Bu mesele ayrıca *Eyvah* adlı piyeste canlı bir şekilde işlenmekte ve ilk eşin içinde yaşadığı ruh hâlini yazar diyaloglar vasıtasıyla eserinde meydana koymaktadır. *Eyvah* piyesi, yazarın 1871 yılında yazdığı ilk piyestir.[853] Yazar, *Menfâ* adlı hatıratında bu piyesi, "familya hissiyatına vüs'at vermek için"[854] yazdığını belirtmektedir. Genel olarak yazarın erken dönem eserlerinde tek eşli olan ve romantik aşk duygusuna meyilli olarak çizilen erkek karakterlere karşılık *Eyvah* piyesindeki kahraman, yalnızca kendi arzuları doğrultusunda hareket ederek ilk eşinin ve yeni eşinin haberi olmaksızın gizlice ikinci kez evlenmiş, ilk hanesine uzak bir semtte ikinci bir hane düzeni kurmuştur. Bu eserde gösterildiği üzere ikinci eşin aileye getirdiği şey huzursuzluk ve ardından yıkım olmuştur. Selim Nüzhet Gerçek *Eyvah* piyesi ve yazarın diğer piyesleri hakkında yaptığı bir konuşmada, bu eserin yazarın ihtiyatına rağmen zamanında "şer'e ve kanuna bir tecavüz sayılarak epeyce dedikodu[ya]" sebep olduğunu belirtmektedir. Çünkü taaddüd-i zevcât şeren ve kanunen uygun görülen bir gelenek olmasına rağmen piyeste bunun imkânsızlığı gösterilmek istenmiş ve bu yüzden mutaassıp zümre tarafından tenkit edilmiştir. Ancak buna rağmen piyesi izleyen kişiler, tereddüt etmeden Ahmet Midhat Efendi'nin tarafında bulunmuştur.[855]

Eyvah başlıklı piyeste muhafazakâr ve kendi hâlinde bir Osmanlı kadını olarak çizilen Sabire Hanım, piyesin başından itibaren de gösterildiği üzere kocasının başka bir kadınla evlenmesi konusunda kaygılar taşımaktadır. Bu kaygıları yansıtması vesilesiyle meseleye kadın perspektifinden bakabilen bu piyes, çok eşlilik temasını işleyiş tarzı itibariyle diğer eserlerden ayrılmaktadır. Diğer eserlerde bir şekilde gerek anlatıcı yazarın ağzından gerekse eserlerin erkek kahramanları tarafından çok eşliliğin çoğu zaman savunulduğu ve toplum ahlâkı açısından olumlu yönlerinin vurgulandığı görülmektedir. Buna karşılık bu piyeste

[852] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 161.
[853] İnci Enginün, "Ahmed Midhat Efendi'nin Tiyatrolarına Dair", *Ahmed Midhat Efendi'nin Tiyatroları*, hzl. İnci Enginün, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 6-7.
[854] Ahmed Midhat Efendi, *Menfa*, s. 68.
[855] "Selim Nüzhet Gerçek'in Konuşması" s. 131, Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1964.

kadınların çok eşlilikten duygusal ve ruhsal olarak olumsuz etkilendikleri ve çok eşliliğin ahenkle sürdürülen aile yaşamını bozduğu gösterilmektedir.

Beş perde olarak kurgulanan piyes, mekân olarak Meftun'un iki evlilik sürdürdüğü "Sabire Hanımın hanesi" ve "Leyla Hanımın hanesi" arasında geçmektedir. Meftun'un iki eşi ve onların ailelerinden gizli yaptığı nikâhlar, yasal olarak bir suç teşkil etmese de bunlar eserde onun kabahati olarak sunulmaktadır. Onun bu kabahatinden ilk haberdar olan kişi, yine bir erkek kahraman olan ilk eşinin babasıdır. Meftun'a son derece ılımlı ve mutedil bir tavırla yaklaşan kayınpederinin bu tavrı büyük ölçüde erkek olması sebebiyle onunla hemhâl olma ve toplumun erkeklerinin meseleye daha normal bakmaları durumuna yorulabilir. Kayınpeder, gizlilikle sürdürülen ikinci evliliğin yaratacağı trajik durumu engellemek için Meftun'a ilk karısı Sabire'yi kendinden soğutması ve onu boşamasını önerir. Bir nevi erkek dayanışması olarak görülen bu anlaşma, yaşanacak dramatik durumları engellemeye yöneliktir.

Çaresiz kalıp ilk eşini boşadıktan sonra daha çok erkeğin yaşadığı duygusal bunalım olarak yansıtılan durum, erkeğin arzu ettiği iki eşli hayatını engellendiğinden onun mutsuzluğuna sebep olmaktadır. Bu yüzden eserde, kadınların kendileri üstüne alınacak eş konusundaki kaygıları ve korkuları bu durumda geri planda kalarak erkeğin sevdiği eşini boşamaktan dolayı duyduğu üzüntü öne çıkar. Arzularına yenilen ve açgözlülükle davranan erkeğin cezalandırılması ile sonlanan piyeste, boşandığı ilk karısının ölüm döşeğinde son isteği olarak ikinci karısından da talak-ı selase ile boşanmasını istemesi ve bunu kabul ettirmesiyle Meftun sevdiği iki eşinden de boşanmış olur. Bu yüzden sonraki yıllarda yazılan roman ve hikâyelerde teorik planda övgüyle bahsi geçen birden çok kadınla evliliğin bu piyes vesilesiyle pratikte aile kurumuna zarar verdiği mesajı iletilmiş olur. Yazar, kastî olarak böyle bir fikri yansıtmak istemese bile sonuç olarak piyesin okura yansıttığı görüşler bu yöndedir.

Eyvah piyesinde bir tavla oyunuyla başlayan sahnelerde oyunu kazanan kadının kocasına üstünlük sağladığı ve isteklerini kabul ettireceği görülür. Ancak, erkek kadının oyundaki üstünlüğüne rağmen sözünde durmamış, öne sürülen şartları yerine getirmemiştir. Kadının istediği kocasının kesinlikle kendisinden başka bir kadınla evlenmemesi ve bu konuyu şaka hâline bile getirmemesidir. Ancak verdiği sözden daha önce dönen kocası zaten başka bir kadınla gizlice evlenmiştir. Başına buyruk, kendi arzularının yönlendirdiği bir hayat düzenini yaşayan erkeğe, eser sonunda kendi şartlarını bir şekilde kabul ettiren kadın kendi canını bu uğurda feda etse de isteklerini kabul ettirerek kocasının boşanmasını sağlamış ve onun mutsuzluğuna sebep olmuştur. Bu anlamda eser, kadının üstünlük kurması ve istediklerini yaptırmasıyla sonlanmıştır. Bu yüzden feminist bir tona sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar romanında *Eyvah* piyesinden bahseden yazar, bu eserine bazı kesimden tepkilerin geldiğini belirtir. Avrupalıların bu konu hakkındaki görüşlerinden yola çıkan bir kesim insan, çok eşliliğin medeniyete uymadığını ve tabiatın kanunlarına aykırı olduğunu iddia etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, *Eyvah* piyesinde "bir adama iki karı sevdirdim ve aldırdım" diyerek aslında erkeğin çok eşliliğinin insan tabiatına uygun olduğunu ve kimseyi birden çok kadını sevmekten men etmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Meseleyi "vazife-his" çatışması olarak görerek hiçbir şekilde insan hislerine gem vurmanın mümkün olmadığı dile getirilmektedir. Bu yüzden çok eşliliği insanın yaratılışına uygun görerek meşruiyetini savunmaktadır. "Vazife ki insanın müteehhil olduğu refikaya şart-i nikâh olarak bittabi vadedeceği sadakattir. Lâkin bakalım bu vazife hissimi tebdil edebilir mi? His efendim, his! O vazife ile değil a, bir cabbârın emriyle bile tebeddül edemez. (…) Vazife yalnız işin fiiliyatını menedebilir."[856]

Çok eşlilik konusunda kadınların karşı çıktığı vakalar görüleceği gibi bazı kadınların da bu konuda kabulleniş içinde bulundukları görülebilir. *Felsefe-i Zenan*'da Zekiye'nin eşi tarafından aldatılması üzerine erkeklerin çok kadınla evlenmek konusundaki hakları vurgulanır. Kadınlara göre, erkeklerin birden fazla kadına sahip olma hakları bulunmasına rağmen onlardan tek kadınla yetinmelerini beklemek imkânsız görünmektedir. "(…) âdet-i umumiye bir kadını yalnız bir erkeğe tahsîs ederek erkeği müteaddid kadınlara ta'mîm edip durur ve erkekler dahi bu nimetin kadrini takdirde kusur etmemekte bulunur iken hazır kendilerine arz-ı hahiş eden bir kıza iffet-füruşluk edebilirler mi?"[857] Bu yüzden eşini cariyesiyle aldatarak ailesini dağıtan erkeğin bu hâli kadınlar tarafından da tam olarak kabahat sayılmaz, toplum kaidelerinin erkeklere sağladığı haklar arasında görülmektedir.

Tüm bu karşı çıkışlar yanında çoğu zaman çok eşlilik toplumun cinsel ahlâkının korunması açısından toplum bireylerine sağlanmış bir nimet olarak yansıtılmaktadır. *Müşahedat* romanında Katolik inancının boşanmaya izin vermemesi sebebiyle ikinci eşiyle resmî olarak nikâh yapamayan ve onunla metres hayatı yaşamak zorunda kalan adamın hikâyesi konu edilirken çok eşlilik uygulaması bu boşanma yasağına alternatif olarak sunulur. Romanın ana karakterlerinden Ağavni, bu yaşanmak zorunda kalan gayrimeşru bir ilişkiden doğmuş bir çocuk olarak kayıt altına alınamamış ve yetimhanede büyümek zorunda kalmıştır. Bu yüzden İslâm dinine mensup olsaydı babasının ilk eşiyle kolaylıkla boşanabileceğini bu olmasa bile ikinci kadınla da resmi nikâh yapılabileceğini öğrendiğinde gayrimüslim Ermeni kadını kimliğiyle Ağavni, çok eşlilik hakkında olumlu bir kanaat geliştirir. Gayrimüslim

[856] Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 284-285.
[857] Ahmet Midhat Efendi, "Felsefe-i Zenan", *Letaif-i Rivayat*, s. 85.

kadının ağzından çok eşliliğin toplum bireylerine tanıdığı imkân ve özgürlüğün övgüsünün yapılması bu açıdan son derece dikkat taşımaktadır. Yazar da bu vesileyle suiistimale uğratılmadığı takdirde insan hürriyeti için en iyi evlenme şeklinin bu olduğunu savunmaktadır.

> [Ahmet Midhat]- Öyle ya. Bir Novart değil, daha üç zevcesi olduğu hâlde bile Mâryâm'ı dördüncü ittihaz edebilirdi.
>
> Ağavni- Bir kere bağlandık diye, bir daha her kepâzeliğe katlanarak, çözülmemektense vallahi bu pek âlâdır.
>
> [Ahmet Midhat]- Şerâit-i şer'iyyesi dâhilinde suistimale uğratılmamak hükmüyle hakikaten kanunun bundan âlâsı tasavvur bile olamaz.[858]

Birçok roman ve hikâyede çok eşlilik konusunun tartışılması yanında bazı eserlerde çok eşli erkek kahramanları da görmek mümkündür. Bunlar *Karnaval, Para!* ve *Bahtiyarlık* adlı eserlerde geçmektedir. *Bahtiyarlık*'ta Yamalı Musa adlı köy ağasının ilk eşi ikinci eşten memnun olmamasına rağmen sesini çıkaramadığı görülür. "Vakıa Osman Kâmil'in validesi şu hâlden asla memnun olamamış ise de Yamalı Musa öyle bir kadının memnuniyetine, adem-i memnuniyetine kulak verecek takımdan olmadığı cihetle kadıncağız bol bol inkisardan başka kendisine medar-ı tesliyet bulamamıştır."[859] Taşradaki kadının seçim ve söz hakkının bulunmaması hakkında küçük bir detayın yerleştirildiği bu eserde, çok eşlilik karşısında kadının memnuniyetsizliği ve boyun eğmişliği yansıtılır.

Para! adlı hikayede de taşrada toprak zengini bir tip olarak çizilen Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa, dört kadınla evlenmiş bir adamdır. Yazıcıoğlu'nun birden fazla kez gerçekleşen evliliğinin çocuk sahibi olmakla ilgili olduğu anlatılmaktadır. "Bu zatın dört haremi bulunduğu hâlde hiçbirisinden erkek evlâdı olmamıştır. İlk haremi Trabzonlu olup onun hiç çocuğu olmadığından yine Trabzon'da bir Çerkes cariye alarak üç çocuk doğurduğu hâlde üçünün de vefat etmiş bulunması bir aralık İstanbul'a nakl-i umur eylediği zaman Yazıcıoğlu'nu bir de İstanbullu kadın almaya mecbur etmiş idi. Bu kadın bir kız tevlid eyledi. Allah'ın emrini tamamıyla yerine getirmek ve fakat yalnız tezevvüç cihetinde tamamıyla yerine getirmek için dördüncü zevceyi de aldığı zaman bir kız dahi ondan tevellüd ederek işte bu iki kız muammer olmuşlar idi. Onlardan sonra hep kız olmak üzere birkaç evladı daha

[858] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 124.
[859] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 285.

olmuş ise de hiçbirisi yaşamamış idi."[860] Yine *Bahtiyarlık*'taki gibi burada da maddi olarak güç sahibi bulunan erkek, şeri kanunlar tarafından kendisine tanınan "Allah'ın emri" olarak nitelendirilen çok kadınla nikâh hakkını kadınların haklarını ve memnuniyetsizliklerini gözetmeksizin kullanmıştır.

Karnaval'da son derece modern ve alafranga bir konak düzeni kurmuş olan Bahtiyar Paşa, birden fazla kadınla evlenmiştir. Bahtiyar Paşa'nın sağlıklı ve mutlu bir erkek olduğundan bahsedilirken dört kadınla evli olmasının bu bahtiyarlığın sebeplerinden biri olmasına dair görüş hakkında kadın okurların endişelerini gidermek için yazar kendisini savunmak zorunda kalacaktır.

> "Vay şimdi karilerimiz hanımlardaki gazap! Bir adamın dört karısı olmak bahtiyarlık mı imiş? Bu ne yanlış fikir! Bu ne garip zehap! Yazılacak şeyler bitti de bir de erkekleri dört kadın almaya teşvik mi kaldı?
>
> Karilerimiz böyle birden bire hiddetlenmezler ise kendileriyle pek çabuk musalâha edebiliriz. Biz bu teaddüd-i zevcât bahsini pek çok yerlerde ettik. Ez cümle bir tarafı Türkçe diğer tarafı Fransızca olarak neşredilmekte bulunan Osmanlı gazetesinde mufassal ve meşruh olarak bahse çektik. Onlarda görülmüştür ki fikrimizin esası zevcât-ı teaddüdü iltizam cihetinde değildir."[861]

Ahmet Midhat Efendi, çok eşliliği onaylamamasına rağmen insan tabiatının tek eşlilik konusunda başarısız olduğunu bu yüzden tek eşle evliyken erkek tarafından zevk ve eğlencenin dışarıda aranmasındansa hane içinde birden çok kadınla evlenip servetin zevk ve sefa uğrunda meşru yoldan harcanmasının daha uygun olduğunu düşünmektedir. Ev içinde nikâh altında birden fazla kadınla kurulan hayat, erkek namusuna ve ahlâkına zarar vermezken, dışarıda gayrimeşru yoldan kurulan münasebetler ahlâksızlığa neden olmaktadır. Bu yüzden *Karnaval*'da Bahtiyar Paşa'nın çok eşliliği, maddi imkânlar dâhilinde gerçekleştiği ve evlendiği kadınların hiçbir şekilde mağdur edilmediği düşünüldüğünden hoş görülmekte ve savunulmaktadır.

"Maahaza yalnız bir tanecik zevcesiyle kanaat ve ona sadakat eden zevçleri takdis etmelidir" diyerek asıl tercih edilenin tek eşlilik olduğunu belirtmesine rağmen bunun insan doğasına özellikle vücutça sağlıklı bulunan bir erkeğin doğasına aykırı olduğunu düşünmektedir. Bir kadınla evlenmeyi yeterli gören erkeklerin "havayici[n]i hariçte dahi

[860] Ahmet Midhat Efendi, "Para!", *Letaif-i Rivayat*, s. 533.
[861] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 46-47.

tesviye ede[n]" kişiler olduğu tespit edilmektedir. Bu yüzden fuhuş hanelerinin bekâr erkeklerden ziyade evli erkeklere hizmet ettiği görülmektedir. Bunun için yazarın çoğu yerde belirttiği gibi konu hakkındaki genel kanaati fuhuş ve gayrimeşru ilişkiye temayül etmektense dinî kaidelerle bağlanan birden fazla kadınla nikâhın toplumun ahlâkî düzeni açısından daha uygun olduğudur. "Hariçteki sefahatleri kendisi için ayıp ve rezalet addolunduğu hâlde hanesindeki teaddüd-i zevcâtı böyle bir ayıp ve rezalet addolunmak şöyle dursun bilâkis o adam için her hâlde ehilperverlik addolunur."[862]

Çok eşlilik konusunun Osmanlı toplumunda sıradanlaştığı ve yapılan şakalarda da erkek bireyler tarafından kullanıldığının örneklerini romanlarda bulmak mümkündür. *Karnaval'*da vals dansında bir diğer dans eşinden ayrılıp Madam Küpeliyan'la dans etmek isteyen Resmi ona " (…) biz Türk değil miyiz ya? Dört kadına kadar münasebet peyda edebiliriz."[863] der. Buradan da anlaşılacağı üzere müspet ve makul davranışlarıyla dikkat çeken bir erkek kahraman bile kendi Türk kimliği ile erkekliğini çok eşlilik ile birlikte tanımlamak arzusunu şaka yollu da olsa ortaya koymaktadır.

Gayrimüslim kadınların çok eşlilik konusundaki tavrı *Müşahedat*'ta Ağavni'nin şahsında gösterilmiş ve kadının burada çok eşlilik konusuna karşı olumlu bir tutum geliştirdiği görülmüştür. Buna rağmen Osmanlı erkekleri ile evlenen gayrimüslim kadın ikinci eş olmak istemediğinden kocasından ayrılmayı tercih edecektir. *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında Polini'nin annesi Demir Bey'in ikinci eşi olmayı kabul edemez ve Paris'e döner, Paris'e döndüğünde Polini'ye hamile olduğunu öğrenir. "Lâkin ben müddet-i ömrümde ondan başka erkek görmeyerek bu sadakatim, bu vefakârlığım ile müftehir iken bademâ onun ikinci karısı olmayı bir türlü nefsime yediremedim"[864] diyen kadın her türlü zorluğu göze alarak cesurca davranıp memleketine döner. Romanda kurgudaki olayların akışına göre şekillenen bu karşı çıkış, daha fazla detaylandırılmadığından hakkında yorum getirmek çok doğru değildir. Yalnızca Batılı kadının kendi toplumunda şahit olmadığı bir durum olduğundan çok eşliliğe karşı çıkmak konusunda daha kararlı bir tavır gösterdiği görülür. Evlilikte sadakat ve vefa duygularına önem veren kadın, eşini başka bir kadınla paylaşmak istemediğinden bekâr bir kadın olarak çocuk yetiştirmeyi de göze almış ve kocasını terk etmiştir.

Buna karşın bir Avrupa toplumuna göre daha muhafazakâr olan Rum halkına mensup bir gayrimüslim kadın, sevdiği erkeğe kavuşmak uğrunda onun ikinci eşi olmayı kabul

[862] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47.
[863] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 153.
[864] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*, s. 250.

edecektir. *Gönüllü* romanında Filomene ile Recep Köso yıllar sonra evlendiklerinde Rum kızı hem Müslüman olmaya hem de ikinci eş olmaya razı olacaktır. Recep Köso'nun evli olmasına rağmen kendisiyle evlenmeyi kabul edip etmeyeceğini sorduğu Filomene, "Bahtiyardır o kadın ki sana zevce olmuştur! Elbet seni sevmekte bana iştirak etmiştir. İkimiz dahi bir muhabbetin hâmil ve haiziyiz. O beni reddetmeyecek olur ise benim onu hüsn-i kabulüme hiç şüphe etmemelidir"[865] cevabını verir. Filomene, kendi istediğiyle bu ortaklığı kabul ederek taaddüd-i zevcata açık açık razı olmasıyla yazarın akla gelen ilk kadın kahramanı olur.

Mesail-i Muğlaka romanının bir yerinde çok eşlilik meselesine değinilmiştir. Avrupa'da yapılan cemiyet eğlencelerine katılan Osmanlı veya Şarklı erkeklerin maruz kaldığı çok eşlilikle ilgili sualler ve sorgulamalar burada da gündeme gelir. Bu romanda eğlence anlayışları tasvir edilen kişilerin serbest aşk hayatları ve şehevî tarafları ön planda olduğundan kadın veya erkek her biri poligamiyle ilgili dinlediklerinin karşısında gıptayla bakarlar. Madam Rose de Bouton ve diğer Fransız kadınların kendi aralarında Batıdaki ve Doğudaki evlilikleri karşılaştırırken söyledikleri sözler, tam olarak Osmanlı erkek bireylerinin zihninde var olan poligamiye gerekçe olarak sunulan ve onu meşru hâle getirmek için öne sürülen fikirlerden ibarettir.

Doğulu ve Batılı erkeklerin sosyal hayatlarını karşılaştırırken, Batılı erkeğin kendini sefahat hayatında kötü alışkanlıklarla tükettiği için evlilik hayatını yürütecek sağlıklı bir birey olmadığını iddia ederler. Buna karşın Doğulu erkeklerde gözledikleri kadarıyla fuhuş, kumar ve alkol düşkünlüğü bulunmadığı, zihinsel ve bedensel olarak kendilerini yormadıklarından daha sağlıklı olduklarını düşünürler. Bu yüzden sağlıklı erkeğin birden fazla kadınla cinsî ilişkisinin bulunmasını ve hasta olan eşlerinin yerine yeni bir eşle evlenmenin uygun olduğunu düşünmektedir. Burada kadın kahramanların ağzından dile getirilen bu fikirler, Batılı kadının da çok eşliliği fikren mantıklı bularak onayladığını göstermektedir.

> "-Azizim poligami poligami ama o da adamına göredir. Daha on iki on üç yaşlarında birkaç türlü emraz-ı zühreviyye ile kendilerini sakat eden bizim Paris erkekleri için poligami değil a monogami (vahdet-i zevce) bile çoktur. Dikkat etmeli o şarklıya, o Müslümana ki onların memleketlerinde prostitution (fuhuş) hemen madum olduğundan rical kendilerini hedm ü harab etmiyorlar. Sarhoşluk yok. Kumar gibi emraz-ı nefsaniyye yok! Metaib-i zihniyye yok. Bunların her biri vücud-ı ricali harap etmeye kâfi birer kuvve-i tahribiyye olup şarklı Müslüman ise bunların kâffesinden vareste, elbette o Müslümana bir kadın az gelir. Ama ona da bir tam kadın verilip de

[865] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, s. 224.

az gelmeyecek olursa o da onunla iktifa eyleyebilir. Eğer nörolojik (sinir hastalıklı) anemik (fakrü'd-dem), sıska bir şey verirseniz o gürbüz herife bunlardan beş tanesi de kifayet edemez."[866]

Roman kahramanlarının tek eşlilik ve çok eşlilik meselesine dair konuşmalarına yer veren Ahmet Midhat Efendi, bunun yanında muhtemelen Müsteşrikler Kongresi'ne katıldığı sırada yaptığı Avrupa seyahatinde rastladığı Fransız akademi üyesi bilim insanı ile İranlı bir siyasetçinin çok eşlilik hakkındaki sohbetini misal gösterir. Buradaki amacı Avrupalının kendi ağzından Batıda bulunan gayriresmî çok eşliliğin eleştirisini göstermektir. Teoride çok eşlilik hakkında eleştirilerde bulunan Batı toplumu insanları arasında pratikte farklı kişilerle evlilik dışı ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Bu hususta eşlerin de evlendikten sonra farklı kişilerle gönül eğlendirmek konusunda birbirlerine serbest bir ortam yarattıkları görülmektedir. Buna karşı Osmanlı toplumunda poligami savunulmasına rağmen gerçekte toplum hayatında birden fazla kadınla evlenme durumuna rastlanmadığı elde edilen bulgulara ve yapılan istatistiklere göre görülmektedir.[867]

"-Sevgili efendim! Bizde hem poligami vardır hem de poliendr (taaddüd-i zevc). Bunu bilmemek dünyayı görmemek demektir. Poliendr ahz u itasında bulunan erkekler kimlerdir bilir misiniz? Henüz müteehhil olmayan gençler! Bunların birkaçı birden bir kadının gönlüne sahip olurlar. Bilahere bunlar teehhül eyledikleri zaman zevcelerini poliendr ticaretinde serbest bırakarak kendileri poligami menafiinden hisse aramaya kalkışırlar. Biz sizde poliendr değil a poligaminin bile ismi var cismi yok olduğunu biliyoruz. Fakat siz poligamiyi methedersiniz de biz zemmine mecburuz. Siz yalnız methedip icrasında racilsiniz. Biz ise zemmederek icrasında saiyiz!"[868]

Yine romandaki bir ayrıntıdan öğrenildiği gibi o dönemde çok eşlilik tartışmaları devam ederken yazarın bu sözleri Mahmud Esat'a iletme arzusu içinde olduğu görülebilir.[869] Bu konuya dair o dönemde Mahmud Esat tarafından ortaya konan çok eşlilik tartışmalarında bunları dile getirmediğine dair teessüflerini belirtir. "Şu fıkra daha evvel hatırımıza gelse idi fazla düşünmez Mahmut Esat Efendi hazretlerine naklederdik de ahiren zinetbahşa-yı sahayıf-ı matbuat olan makale-i müdekkıkanelerinde buna dahi bir yerceğiz bulurlardı."[870]

[866] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 124-125.
[867] Cem Behar, Alan Duben, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, s. 163.
[868] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 125.
[869] Mahmut Esat Efendi *Malumat* gazetesine 1898 yılında "Taaddüd-i Zevcât" başlığıyla bir seri makale yazmıştır. Bunun ardından Fatma Aliye Hanım, bu yazıya bir "Zeyl" yazmış ve iki yazar arasında çok eşlilik hakkında bir tartışma doğmuştur.
[870] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 125.

Paris'te Bir Türk romanında yine Avrupa cemiyet hayatında bir Osmanlı beyefendisinin kendi geleneklerini Batılı bireylere karşı savunduğu ortamlar görülür. Paris'te katıldığı bir cemiyet eğlencesi sırasında Nasuh kendisini çok eşlilik hakkındaki bir tartışmanın içinde bulur. Nasuh'un Türklüğünü belli eden ilk simge kafasındaki fes olduğundan bu hâli, onu cemiyette fark edilir hâle getirir. Bunun üzerine kadınlar arasında çok eşlilikle ilgili şakalaşmalar başlar.

> "Nasuh-Öyleyse bir karı farz ediniz ki kocası on yedi ve karısı on dört yaşında iken tezevvüç etmişlerdir. Zira bizim memleketlerde tezevvüç ekseriya böyle erken olur. Bunlar otuz sene beraber yaşamışlar. Karısı kırk dördüne ve kocası kırk yedi yaşına gelmiş. Şarkta kırk dört yaşına gelen bir kadın burada altmış yaşına gelenler derecesinde ihtiyar olur. Kırk yedi yaşındaki erkek ise hala genç kalır. Zira doksan yaşında birkaç adamı ismiyle, resmiyle, şanıyla, şöhretiyle haber verebilirim ki, hala çocuk tevlit etmektedirler. (…) Şimdi karılıktan çıkmış olan bu zevce hala kocalığında sebat eden zevcine mukabil ne menzelette kalır?"[871]

Nasuh, yazarın sözcülüğünü yaparak şarka özgü çok eşliliği savunmaktadır. Yaşlanmak sebebiyle kadınlık meziyetlerini yitirdiğine inanılan eşin yanı sıra başka bir kadınla daha evlenilmesi durumu, yasak ilişki yaşama durumunun meşru bir alternatifi olması sebebiyle topluma önerilen ilişki şeklidir. Avrupa'da eşinden yaşlanması nedeniyle memnun olmayan erkeğin kendisine metres tuttuğu buna karşılık Osmanlı'da ikinci bir evlilik daha yapıldığı görülmektedir. Avrupa usulüyle metres tutulduğunda hem aile serveti, hem ailenin refahı zedelenecek, yasak ilişkiden doğan çocuklar da toplum tarafından gayrimeşru kabul edildiğinden mağdur olacaklardır. Erkeğe ikinci bir eş alma imkânı tanındığında bunun toplum hayatının düzeni ve refahının sürdürülmesi açısından daha uygun olduğu savunulur.

Avrupalılara sunulan çok eşli aile düzeninde hem ilk eşin haklarına riayet edildiği, hem de yeni eş olacak kadının ve ondan doğacak çocuğun da meşru olarak tanınacağı anlatılır. Avrupa ailesinin çöküş nedeni olarak görülen metreslik kurumu ve gayrimeşru ilişkilerden doğan çocukların hâli bu yüzden Osmanlı toplumunda görülmemektedir. "Yoksa karısını otuz yıllık dost bilerek bu müddet zarfında kendisine göstermiş olduğu hürmet ve riayete asla halel gelmemek üzere havayic-i tabiiyyesini istifa edeceği kadını meşruan kendi hanesine alması ve binaenaleyh hanümanını perişan edecek bir maişet-i sefihaneye mecburiyet görmemesi ve

[871] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, s. 148.

şayet evladı olur ise, onları dahi evlad-ı sairesi gibi bağrına basması mı evladır?"[872] Nasuh, metres ve nikâhlı ikinci eşin hayatını karşılaştırarak hangisinin daha çok insan ahlâkına uygun olduğunu Batılı dostlarına sormaktadır.

> "Gözünüzün önüne iki memleket getiriniz ki, birisinin tabiat-ı mevkiiyesi icabınca bir erkeğe bir karı çoktur bile! Diğerinin tabiat-ı mevkiiyesi icabınca iki karı azdır bile. (…) Bu taaddüd- i zevcata bir din cevaz veriyor…. Ama dikkat isterim. Emretmiyor, cevaz veriyor. Zira Avrupa'yı yanıltan işte asıl bu noktadır. (…) Bizim şeriat-ı Muhammediyye, şeriat-ı İseviyye gibi insanı insanlığın fevkinde yani melek olarak farz edip de ahkâmını dahi ona bina etmiyor. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmaya lüzum görüyor. Eğer bir karı ile mümkün değil iktifa edemeyecek olan erkeğe taaddüd-i zevcat için cevaz göstermemiş olsa idi, fuhşu namussuzluk addetmemesi lazım gelirdi. Böyle olmaktan ise insanı hür bırakıp da mürüvvet-i merdaneye dahi ona terk etmek…."[873]

İnsan doğasının özellikle erkeklerin yaratılışının birden fazla kişiyle ilişki kurmaya meyilli olduğu tespit edildiğinden hikmet ve mantık çerçevesinde oluşturulduğu iddia edilen İslâmi kaidelerin buna uygun bir insan yaşantısına izin verdiği bildirilmektedir. Sağlıklı bir erkeğin bir kadınla ömür sürmesini mümkün görmediklerinden ahlâkî ölçütler çerçevesinde erkeğin çok eşliliğini kanunen uygun olarak kabul etmişlerdir. Osmanlı erkeği temsili de Avrupa halkı karşısında İslâm'ın rasyonalite doğrultusunda hareket ederek erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerine izin verdiğini savunur. Çok eşliliğin dinî kaideler ile gerekçelendirildiğini anlatırken vurguladığı nokta erkeğin eşleri arasında her anlamda adaleti tesis etmesi gerektiğidir.

> "Hazret-i Kur'an emretmiş ki eğer size bir karı kifayet etmez ise iki alabilirsiniz. O da kifayet etmez ise üç, nihayet dört alabilirsiniz. Lakin bunlar miyanında adalet-i tammeye riayet edeceksiniz, ve illa bir karıdan başka karı alamazsınız! İşte cevaz şundan ibarettir. Yani mutlaka birden ziyade karı almak lazım gelmeyecek. Lüzum ve ihtiyaç görülür ise almak dahi men olunmayacak, yani bu bapta insan hürriyet-i tamme içinde bulunacak. Mürüvvet-i merdane ise karılar miyanında adlin tavsiyesi oluyor. Cümlesine muamele-i adilanede bulunamayacak olan insanda mürüvvet-i adilane dahi olamayacağını hükümle böyle mürüvvetsiz bir şehvetperestten o hürriyeti dahi men ediyor."[874]

[872] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 149.
[873] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 149-150.
[874] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 150.

Kadının toplum tarafından kanunen tek eşli olmasının da olarak doğacak çocuğun babasının belirlenmesini kolaylaştırmak adına gelenek olarak toplumlarda sürdürüldüğü belirtilir. Bu anlamda İslâm'ın hem erkeklerin çok eşliliğini fikri, hikemi ve insan yaratılışına uygun şekilde biçimlendirmesi hem de kadınların doğacak çocukları için babalık davası gibi yüz kızartıcı uygulamalara engel olunan kadının tek eşli olması fikrini sabit hâle getirip savunması ahlâka uygun bulunur. İslâm'ın evlilik konusuna getirdiği düzeni sağlayan kural ve kaidelerin pozitivizm ve realizm anlayışları çerçevesinde oluşturulmaları Batılılar nezdinde onun takdir edilen yönleri arasında yer almaktadır. Çünkü Batılılar kendi ahlâk anlayışlarını ve toplumsal kaidelerini idealizm üzerine inşa ettiklerini ve bunun da çoğunlukla gerçek hayata ve insan doğasına uygun düşmediğini itiraf ederek Osmanlıların bu konuda kendilerine üstün geldiklerini kabul edeceklerdir.

> "Kadın kendi kocasından maada erkekten çocuk tevlit edemeyeceği bir kere esaslandıktan sonra bu hükmü koymuştur. Edilen sual ise bu değildir. Karının kendi zevc-i vahidinden başka ezvacdan ne sebebe mebni çocuk tevlit edememiş olmasının esaslandığı soruluyor. İşte onun sebebi mutlaka tefrik ve ta'yin-i übüvvet meselesidir. Bir karının kendi zevcinden başka ezvacdan çocuk tevlit edememesi esaslandıktan sonra, übüvvet tayin ve takarrür etmiş olacağından, artık tekrar taharri-i übüvvete hacet kalmayacağı cihetle hikmet-i hukuk dahi tayin veya taharri-i übüvveti men etmiştir. Yoksa kadınların yüzlerini kızartmamak için değil!"[875]

Paris'te Bir Türk'ün Nasuh'u ardından başka bir Osmanlı erkeği olan Ahmet Metin de Avrupa yolculukları sırasında Batılılar arasında kendi toplumunun temsilcisi olarak bulunacaktır. Romanın sonlarına doğru gerçekleşen Osmanlı erkeği ve Rum kızının nişanları vesilesiyle Osmanlı düğünleri ve evlilikleri hakkında edilen sohbette Ahmet Metin, hâkim erkek tavrıyla Neofari'ye Osmanlı'nın gelenek ve kaideleri hakkında bilgi verir. Burada Ahmet Metin'in dile getirdiği meselelerde Osmanlı usulünün Avrupa usulüne olan üstünlük ve onun karşısında doğruluğunu dile getirmesi Osmanlılığın savunusunu yapma amacı güden yazar tarafından da tasdik edilir. Esası Avrupa'da ailenin çöküşü ve gidişat değişmezse bu çöküşün tümden gerçekleşeceği fikrine dayanan Batılı kadın ve Doğulu erkeğin sohbetinde yazar kadına zayıflığını ve muhakemedeki yetersizliğini kendi ağzından söyleterek tarafların

[875] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 151.

meseleye hâkimiyetinin derecesini ortaya koyacaktır. "Besbelli mesele pek ince mesailden olmalıdır ki bir türlü tamamıyla zihin sardıramıyorum."[876]

Neofari ve Akilo evliliğinde görüldüğü üzere Avrupa'da birçok örneği görülen evli çiftlerin birbirinden ayrı hayat kurmaları yazar tarafından sıkça eleştirilen bir meseledir. Bu durum, Avrupalı ailenin çöküşünün önde gelen göstergesidir. Hatta eşler arasında gerçekleşen bu ayrılık, onların hanelerini de ayırmalarına gerek kalmadan gerçekleşir. Topluma veya en yakınındakilere evli gibi görünürlerken esasında birbirleri için yabancıdan farksızdırlar. "Avrupa medeniyetinin böyle acîp ve garip ne kadar hurdeleri vardır! İkisi bir hane içinde yaşadıkları ve herkes nezdinde zevç ve zevcedir diye tanıdıkları hâlde, hakikatte birbirinden müfarık olan karı kocalar hiç de nevadirden değildir. İkisi birbirini yalnız sofra başlarında görüp hele bazılarının hâllerine hizmetçileri bile pek de vâkıf değildirler. Bir memleket, bir medeniyet ki her köşesinde bir roman mütecelli!"[877]

Diğer eserlerde de savunulduğu üzere burada da Osmanlı hukuk sistemi ve toplum düzeninin boşanma, çok eşlilik ve eşlerin hakları konusunda uyguladığı düzenleme ve kanunlar Avrupa'dakiyle karşılaştırıldığında bunların insan ahlâkına daha uygun olduğu görülmekte ve Avrupalıların görünürde tek eşli olup aslında burada çok eşli bir hayat yaşandığı belirtilmektedir. "Zira taaddüd-i zevcat ve talak ve hukuk-ı zevç ve zevceye dair kâffe-i ahkâmı şer'iye ve âdat-ı İslâmiyeyi bi'l-etraf nakl ve hikâyeden maada bunların Nasraniyet ahkâmı ve Avrupa âdatı meyanındaki mukabilleriyle mukayesesine dahi girişerek ispat eylemiş idi ki bizdeki taaddüd-i zevcat Avrupa'daki vahdet-i zevce ahkâmına nispetle bilakis zevce-i vahide ile kanaat demek olup Avrupa'daki zevce-i vahide ile kanaat usulü ise zevcat-ı gayr-ı madude ile maişet demektir."[878]

Avrupa'daki boşanma uygulamaları ile Osmanlı'yı da kıyaslayan yazar Osmanlı'da boşandıktan sonra da erkeğin kadının haklarını evliymiş gibi gözettiğini buna rağmen Avrupa'da boşanma yasağı olması sebebiyle kadınların resmen evli de olsalar erkekler tarafından himaye edilmediğini aktarmaktadır. Bu açıdan muhakeme edildiğinde Osmanlı kadınının sahip olduğu haklar konusunda Avrupa'dan çok daha ileri olduğu savunulmaktadır. "Kezalik mertebe-i tahakkuka vardı ki bizdeki nisvanın hukuku Avrupa erbab-ı vukufunun zününun hilafına olarak tamamen mahfuz bulunduğu hâlde Avrupa nisvanının hukuku bize nispetle la-şey menzilesindedir."[879] Bunun yanında kadın hakları konusunda Avrupa'nın çok gerilerde kaldığı ve erkeklerin kadınlara zorbalıkla hürriyet alanı tanımadıkları vurgulanır.

[876] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 714.
[877] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 202.
[878] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 712.
[879] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 712.

İslâm toplumunda ise kadınları şeriat kanunundan başka bağlayıcı bir unsurun olmadığı ve tam bir hürriyet içinde birey gibi davranabildikleri vurgulanmaktadır. Böyle olduğu için "hukuk-ı nisvan" konusunda Osmanlıda daha önem verildiği görülür. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanının yazıldığı yıllar düşünüldüğünde yazarın kadın hakları konusunda öne sürdüğü Osmanlı üstünlüğü görüşü, Avrupa'daki kadın hareketleri çerçevesinde yapılan girişimler doğrultusunda şekillenmiştir.

> "Avrupa'da bir kadın kocaya vardığı zaman kendi ismine bile malik olmadığı, kocası kendisini nereye davet eder ise gitmek mecburiyetinde bulunduğu hâlde bir Müslüman kadını bu misilli mecburiyetlerde bulunmak şöyle dursun şer'-i şerifin kendisine tarh eylediği vezaiften maada hür, müstakil bir şahıs olduğundan hukuk-ı nisvana elbette Avrupa'dan ziyade bizde riayet edilmektedir."[880]

Osmanlı nüfus kayıtlarından elde edilen bilgilerden de öğrenebileceğimiz hususları Ahmet Midhat da romanında dile getirir. Birden fazla kadınla evlenmek hukuken serbest olsa da bunun çok az örneği görülmektedir.[881] Bu kısıtlı vaka örneklerinde de kadınların aleyhine hiçbir durum olmadığı ve hepsinin meşru haklarına riayet edildiği ve kadınların menfaatlerinin gözetildiği görülmektedir. Avrupa'da bu durum tam tersine olarak kadınların mağdur olmasına neden olmaktadır. Ayrıca Avrupa kaidelerinde boşanmış kadınların tekrar evlenemedikleri için veya resmî olarak boşanamayıp eşlerinden ayrı yaşamak zorunda kalmaları nedeniyle kadınlar, maddi ve manevi olarak zor duruma düşmektedir. Osmanlı hukuk kuralları boşanmış kadına tekrar evlenme özgürlüğü tanıması sebebiyle kadınların hayatına kolaylık tanımaktadır.

> "(…) bizde yüz familyada doksan beşi belki daha ziyadesi zevç ve zevce-i vahideden ibaret olup iki zevce sahibi familyalar nadir ve ikiden ziyadesi büsbütün ender olmakla beraber bir adamın velev dört zevcesi olsa bile bunların dördü dahi yegân yegân zevcat-ı meşruadan iken Avrupa'da yüz binlerce genç kadınların yüz binlerce bekâr veya müteehhil erkekler ile muamele-i serbestaneleri işte zevcat-ı gayr-ı madude ile çiftleşmek demektir. Kezalik bizde esbab-ı meşruası dairesinde bir kadın kocasından tatlik olunur ise diğerine tenkih olunabileceğinden bu talaklarına münakehatta devam demek olup Avrupa'da ise mutalakanın bir daha tenkih olunamaması ve

[880] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 712.
[881] Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, s. 163.

familyalardan pek çoklarının bilâ-talak yekdiğerinden tefrik-i vücut etmesi işte en fena mutalaka ve mütarekelerdendir."[882]

Modern dönemde seyahat imkânlarının artmasıyla Batılı ve Doğulu toplumların kaynaşması ve birbirlerini tanıması daha kolay hâle gelmesine rağmen Avrupa halkının zihninde yaratılmış Doğulu imgesini olumlu olarak değiştirmek zor olmaktadır. Yazarın da belirttiği üzere bir bilim dalı olarak gelişen şarkiyat çalışmalarıyla âlimler İslâm'la ilgili birçok bilgiyi toplumla paylaşmasına rağmen onlar önyargılı davranmaya devam ederek eski yanlış bilgi ve izlenimleri hakkında diretmektedirler. Bu yüzden yazarın Osmanlı kadınlarının içinde bulundukları durum ve sahip oldukları haklar konusunda kurmaca eserleri içinde de olsa geliştirdiği müdafaalar şark kadınları hakkında Batılı zihinlerde bulunan yanlış ve istenmeyen imgeleri yıkmaya yönelik teşebbüslerin eseridir.

"Nisvan-ı şarkiyeye dair Avrupa'ca mevcut olan o malumat-ı makuse ezhan-ı umumiyede o kadar kuvvetli olarak yer tutmuştur ki elyevm müsteşrikler İslâmiyete dair birçok doğru malumat peyda ve neşr eyledikleri hâlde Avrupa ezhan-ı enzarı bu doğruları yalandır diye telakki ederek evvelki yalanları doğrudur diye kabul ve muhafazada ısrar eylemektedir. (…) Avrupa'nın aklı var ise kendi usul ve âdatını tadil ve tashih eyler. Zira Avrupa'nın şimdiki usul-i maişeti benibeşerin selamet ve refah ve mesudiyetini temin edecek yolda olmadığı sabit olmuştur."[883]

Çok eşlilikle ilgili hikemî tartışmalar ve bu durumun toplum hayatındaki akisleri hakkında numuneler yanında romanlarda meseleye dair antropolojik bilgiler de sunulmaktadır. *Acâyib-i Âlem* romanında yerli bir kavimde görülen çok eşlilik benzeri bir evlenme geleneğinin bahsi geçmektedir. Kuzey seyahatleri sırasında yerli kavimlerden Samoyedlerin arasında bulunan seyyahlar, onlarla kadınlar ve evlilikle ilgili âdetlerine dair görüşme imkânı bulurlar. Özellikle Miss Haft, bu kavmin kadınlar hakkındaki tutumlarını yadırgayarak onların medeni Hristiyan toplumlarından farklı bir hâlde olduklarına kanaat getirir. Samoyedler'de kadınların soğuk memleketlerde yaşamaları sebebiyle erken olgunlaştıkları ve erkenden evlenip çocuk sahibi oldukları, otuz yaşında ihtiyar kabul edilip kadınlık meziyetlerini yitirdikleri düşünülmektedir. Bu yüzden Samoyed erkeklerinin otuz yaşında olan kadınları bırakıp yerine daha genç bir kadınla evlenmelerine izin verilmiş ve bu

[882] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 712.
[883] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 713.

bir gelenek hâline gelmiştir. Erkekler için evlenmek, kendilerine eş satın almak şeklinde olduğundan bu kavimde kadınlar değersiz bulunduğu gençken eş hizmeti gördükleri, yaşlılıklarında ise adi hizmetçiliklerde kullanıldıkları görülmektedir. Samoyed halkının bu âdetleri karşısında Osmanlı seyyahları Hicabi ve Suphi'de herhangi bir şaşkınlık görülmez ve Suphi sıcak memleketlerde de kadınların erken olgunlaştığını ve çöktüğünü anlatırken Miss Haft daha önce karşılaşmadığı bu durumlar karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Bunun dışında romanda çok eşlilikle ilgili herhangi bir bahis geçmez veya Osmanlı'da görülen çok eşlilik pratikleriyle mukayese edildiği görülmez. Miss Haft'ın, Ahmet Midhat Efendi'nin diğer Batılı kahramanlarının aksine yanında bulunan Osmanlılardan taaddüd-i zevcat hakkında hiçbir sorgulamada bulunmadığı görülür.

5.1.5. Farklı Din ve Milletler Arasında Gerçekleşen Evlilikler

Bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da farklı kültürlerden insanlarla özellikle farklı dinden kişilerle yapılan evlilikler oldukça nadir görülmektedir. Müslüman erkeklerin başka dinden kadınlarla evlenmesine izin verilmesine rağmen Müslüman kadınların başka dinden erkeklerle evlenmeleri kesin hükümlerle yasaklanmıştır.[884] Bunun yanında Müslüman kadının farklı dinden bir erkekle yaşadığı gayrimeşru ilişkinin bile şiddetle cezalandırıldığı örnekler Osmanlı sosyal tarihinde görülmektedir.[885]

Farklı dinlerden kadınlarla yapılan evliliklerin aile temelinde yaratabileceği güçlükler arasında doğacak çocuğun dini meselesi de yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi eserlerinde bu konuya çeşitli çözüm önerileri de getirilmektedir. Bunun dışında dinler ve kültürler arası evliliklerde en büyük sıkıntılar, toplumun taassubu ve bununla ilgili bireylerine yaptığı baskılardır. Romanlarda sıkça bunun örnekleri sergilenmektedir.

Osmanlı toplumunun çok milletli yapısı ve modernleşme çabalarıyla birlikte Batı ile olan ilişkilerin artması nedeniyle Müslüman Osmanlı erkekleri gayrimüslim kadınlarla eskisinden fazla temas halinde bulunmuşlardır. Bu nedenle yaşanan bu durumun Ahmet Midhat eserlerine yansımaması söz konusu olamaz, bu yüzden farklı din ve kültürlerden kadınlarla yapılan evlilikler sıklıkla roman ve hikâyelerde işlenmiştir.

Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar romanında, erkeklerin Ehl-i Kitap olmak kaydıyla başka dinden kadınlarla evlenmelerine müsaade edilmesine rağmen Müslüman kadınlara kendi din ve mezhepleri dışında erkeklerle evlenme hakkı verilmemesi meselesinin

[884] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 62.
[885] Marc David Baer, *Atmeydanı'nda Ölüm -17. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, çev. Pınar Yanardağ, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 89.

bir şeyhin ağzından izah edildiğini görmekteyiz. Kadınların başka dinden bir erkekle evlendikleri takdirde büyük olasılıkla dinlerini kaybedeceği hakkında genel bir inanış hâkimdir. Bu dinini muhafaza edememe durumu kadınların tabiatın onlara bahşettiği zaaflarından ve erkekler karşısındaki kuvvetsizliklerinden ileri gelmektedir. Bu noktada yasağın esasında toplumsal bir endişeden doğduğunun düşünüldüğü görülmektedir. "Lâkin erkeklerinize kız vermeyiz. Zira karıların derkâr olan za'f-ı tabîileri münasebetiyle kendi dinlerini muhafaza edebilecekleri hususunda bize emniyyet-i kâmile gelmez. Çünkü siz bizi ehl-i kitâb olmak üzere kabul etmezsiniz. Ve erkeklik karılıktan akvâ olduğu için akvâyı zayıfa musallat etmek filhakika kâr-ı âkil değildir."[886]

Ahmet Midhat Efendi'de, gayrimüslim bir kadınla evlenmiş ilk roman kahramanı 1876 yılında yazılan *Paris'te Bir Türk*'ün Nasuh'u olur. Nasuh, Paris'te tanıdığı bir lokantanın muhasebecisi olarak çalışan Virginie ile evlenir ve roman sonunda ihtida eden kadınla beraber İstanbul'a döner. Bu genç kız, anne ve babasını trajik bir şekilde kaybedince on beş yaşında olmasına rağmen kendinden küçük olan iki kardeşinin sorumluluğunu alarak ailesine reislik etmektedir. Çalıştığı lokantada erkeklerin her türlü taarruzuna ve teklifine karşılık namusunu sonuna kadar korumak konusunda dikkatli davranmıştır. Olgun tavırlarıyla Nasuh'u içine düştüğü buhranlı durumdan kurtaran Virginie, Nasuh'a evlenmeyi teklif edecektir.

Aşk konusundaki fikirleriyle tam da yazarın arzu ettiği zihniyet yapısında bir kadın olan Virginie, kurulacak sağlam aile birliğini sağlayan şeyin aşk gibi heveslerden daha farklı bağlar olduğunu takdir etmektedir. "Aşk denilen şey kuvvetlice bir hevesten ibaret olmak üzere kendi nazarında na-makbul ise Virginie'nin Nasuh'a olan irtibatı böyle bir hevesten ibaret bulunmadığı için adem-i makbuliyyet şaibesinden dahi berî idi."[887] Kendi kendisine Nasuh'a âşık olmadığını kabul eden Virginie, "kendisini Nasuh'a bağlamak için mevcut olan rabıtanın kuvveti dahi kâfi olduğun[a]"[888] kanaat getirerek evlenmek fikrine tamamen ikna olur.

Her hâlini görerek tasvip ve takdir ettiği, ahlâkını imtihan ederek doğruladığı bu kadının evlenme teklifini kabul eden Nasuh, evlilik önündeki engelin din farkı olduğunu düşünmektedir. Bunun üzerine Virginie "mariage sivil" yani medeni nikâh yapmayı teklif eder. Müslüman bir kimseyle evlenen başka dinden bir kadının evlilik hayatında kendi dinini özgürce yaşamasına müsaade edilmesine rağmen dinî nikâhla evlenme imkânları olduğunu

[886] Ahmet Midhat Efendi, *Zeyl-i Hasan Mellah*, s. 208.
[887] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, s. 520.
[888] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 520.

belirten Nasuh'un arzusu Virginie'nin İslâm dinine geçmesidir. "Ben tezevvüç edeceğim karının kendi dinimde olmasını isterim. (…) Ayrı ayrı iki dine tabi olanlar ne kadar olsa birbirinin ecnebisi olurlar. Ben isterim ki, bence mukaddes olan sence de mukaddes olsun."[889] Dinî duyguları konusunda hassas davranan Nasuh, Diğer kahramanlardan farklı olarak din değiştirmesini şart koşup kadının İslâm dinine geçmesine vesile olacaktır.

Virginie'nin İslâm dinini kabul ederken tereddüt etmemesinin sebebi hem Nasuh'a olan sonsuz güveni hem de ondan öğrendiği üzere İslâm dininin insana karşı olan saygısını takdir etmesidir. "(…) benim için terbiye-i İslâmiyyenin senden büyük numunesi olamaz. Sende her ne gördüm ise cümlesi müstahsendir. Cümlesini kabul eyledim."[890] Özellikle romandan gözlemlediğimiz kadarıyla Virginie'nin öğrendiği hususlar İslâm dininin insan hürriyetine verdiği önemle ilgilidir. Virginie'nin kardeşlerini de Müslüman yapmayı teklif etmesi karşısında Nasuh, Hristiyanlıktaki vaftizden farklı olarak İslâm'da reşit olan kişinin özgür iradesiyle dinini değiştireceğini belirtir. Hem din değiştirme hem de evli kadınlara istedikleri takdirde kendi dinlerini özgürce yaşamaları hakkının verilmesi sebebiyle Virginie'nin İslâm'a olan saygısı artıracaktır. Bu noktada Virginie'nin şahsında görüldüğü üzere Batılı kadın, takdir ettiği örnek Osmanlı efendisi Nasuh tarafından temsil edilen iyi ve ahlâklı Osmanlı bireyinden etkilenerek İslâm ve Osmanlı kültürüne sempati beslemiş, bu kültür ve dini benimsemiştir.

Fransız kadını ile yapılan evlilikten sonra yazarın aynı temayı işlediği, Hristiyan genç kız ile Müslüman erkeğin aşkını anlatan hikâye bir Osmanlı adasında geçmektedir. *Bir Gerçek Hikâye* (1876), Rum kızı ile Osmanlı genci arasındaki aşkı işlemektedir. Burada adı anılmayan Rum kadın adada görevli Müslüman zabitine hastalıklı bir aşk beslemektedir. Zaptiyede çalışan Ali'yi görür görmez Rum kızı onun güzelliğine hayran olur ve aşkından onun çevresinden ayrılmaz hâle gelir. Ali ise terbiye ve iffetinden dolayı kızın aşkından faydalanmayı düşünmez aksine kızın aşkını söndürmeye çalışır.

Müslüman genci Ali'nin adaya geliş sebebinde bir yasın, annesinin ölümü ardından onun hatırasına yapılan saygısızlığın etkisi vardır. Annesi ölünce babası başka bir kadınla evlenir. Ali ise doğduğu evde annesinden başka bir kadını görmeye dayanamaz ve babasının evini terk ederek T. isimli bu adaya gelir. Ali'nin hassas, durgun ve meselelere boyun eğen, mücadele etmeyen kişiliği hikâyede olayların gidişatını etkileyecek, çıktığı mahkemede kendisi hakkında verilen yanlış hükümlerin ardından bunları düzeltmek için hiçbir şekilde çaba göstermemesine de neden olacaktır.

[889] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 523.
[890] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 524.

Rum kızının Ali'ye olan hastalıklı tutkusu ve büyük aşkı zamanla delikanlıdan da karşılık bulur. Ancak bu noktaya gelene kadar kadının ısrarcı tavırlar göstermesi dikkat çeker. Kadın aşkından bir türlü vazgeçmez, eskilerin "karasevda" olarak adlandırılan bu hastalık, genç kadında hem ruhsal hem fiziksel belirtilerini göstermektedir. Rum kızının normal dışı davranışlarına odaklanarak hikâyenin ilk bölümünü okursak ondaki ruhsal bozukluk dikkatten kaçmayacaktır. Bu genç kadın, Ahmet Midhat Efendi'nin yarattığı psikolojik bozukluğu olan nadir kadın kahramanlardan biridir.

Ali'nin hem dış görünüşünün güzelliği, hem de tavırları, nezaketi, terbiyesi ve ahlâkı ilk kez gördüğü andan itibaren genç kadının beğenisini kazanır. Ali'yi görünce sararıp solması, onun bulunduğu zabıta mevkiinden hiçbir şekilde ayrılmaması, hatta bina içine girerek Ali'ye yaklaşma çabaları onun bu beğeni duygusunun aşka, tutkuya ve giderek saplantıya dönüştüğünü gösterir. Ali'nin kadını teskin etmesine, ahlâkının göstergesi olarak genç kadından uzak durma çabalarına rağmen bu konuda başarılı olamadığı görülür. Zora düştüğünde ağlayan veya morarıp baygınlık geçiren, etrafındaki insanların engellemelerine, kendi cemaatinden askerlerin tehditlerine rağmen yılmayan genç kadın zamanla halkın merhametini ve giderek sempatisini kazanır. Çünkü bu kadın, halkın gözünde sevdiğine ulaşamadığı takdirde hayatını kaybedecektir.

Kadının Ali'ye kavuşması yolunda karşısına çıkan her engel onun sağlığında bir bozukluğa yol açar. Ailesinin meseleleri öğrenmesi ve kendisini eve hapsetmeleri karşısında ölüm döşeğine düşecek kadar hastalanır. Ali hasta genç kadını ziyaret ettiğinde, kızın sağlığında bir düzelme fark eden aile iki gencin evlenmelerine razı olur. Küçük bir adada yaşadıkları için olaylardan bütün ada halkının haberi olur. Herkes genç kadının sağlığını göz önünde bulundurup evlenmeleri konusunda ikna olur. Bundan sonra genç kadın ve Ali arasında nişan yapılır.

Evlenmeleri için Rum kızının ihtida etmesi düşünüldüğünden, ihtidayla ilgili resmî usulleri icra edecek hükümet yetkilileri, yaşadıkları adada bulunmadığı için hükümet merkezine yolları düşünceye kadar nikâh ertelenmiştir. İhtida için yapılan başvuruda herhangi bir engel olmamasına rağmen hükümet yetkilileri, bu meseleyi gayriresmî olarak soruşturmaya başlar. Burada görüleceği üzere herhangi bir iğfal durumunda kadının "ayin-i Nasaraca irşad"[891] edilmesi gerektiğinden meseleyi öncelikle piskoposluk makamına bildirmek gerekmektedir. Yapılan tahkikte despothanenin evliliğe, genç kadının hayatını

[891] Ahmet Midhat Efendi, "Bir Gerçek Hikâye", *Letaif-i Rivayat*, s. 223.

kurtarmak adına izin verdiği görülür. Hem köy halkı hem de papaz aşklarına şahit oldukları gençler hakkında engel çıkarmazlar.

Evlilik önünde herhangi bir engel bulunmamasına rağmen yapılan keyfî bir kötülük sebebiyle Rum kadının ihtidası hakkında bir mahkeme süreci başlatılır. K. Efendi olarak anılan adamın en büyük kötülüğü kadının sorgulama sırasında verdiği ifadeleri değiştirerek meselenin gençlerin aleyhine sonuçlanmasına neden olmasıdır. Dinî yetkililerin olumlu yanıt verdiği bu mesele normalde şer'î mahkemeye sevk edilmesi gerekirken kötü niyetli bu adam ailenin verdiği dilekçeyi "temyiz-i hukuk ve cinayet meclisine" havale eder. Ali'nin "izale-i bikr" suçuyla mahkemesinin görülmesini talep eder.

Meclis üyeleri mahkeme sırasında hem Rum kızını hem de Ali'yi dinledikten ve onların uzun süre sonra birbirlerine kavuştukları zamanki hallerini gördükten sonra derinden etkilenirler. Bu yüzden K. isimli adam, genç kadının namusu üzerinden suçlamalarına devam ederek kadının cinsiyeti hakkında hakaret içeren ifadeler de kullanarak aşağılayıcı şeyler söylemeye başlar." "Kaltağın bu hırsı, şehvetin galebesinden başka bir şey değildir. Bunu bir yere gönderip birkaç bekâr tarafından teskin-i şehveti yoluna bakmalıdır." (…) "Aman efendim, hiç böyle şey mi olur. İffetli bir kızı alenen âleme peşkeş etmek nasıl mümkündür?" diyenlere "Zaptiye onbaşısıyla mercimeği fırına veren aşüftede iffet aramak da acaiptir!" yollu mukabele eylemiştir."[892] Mahkeme sonucunda meclis üyelerinin ihtida ve nikâha izin vermek hususunda tüm ikna çabalarına rağmen yola gelmeyen K. Efendi, Rum kızının mahkemeye verdiği beyanları değiştirerek Ali'yi suçlu ilan eder.

Mahkeme tutanaklarında meseleyi kendi istekleri doğrultusunda çarpıtan K. Efendi, Ali'yi iğfal ile suçlu gösterir ve cemaat ile köy papazının bu ahlâkî meseleyi örtmek için evliliğe ses çıkarmadıklarını iddia eder. Ayrıca "(…) kızın izale-i bikri maddesinden ziyade şeref-i İslâm'la teşerrüfü kaziyesi beyne'l-ahali şüyu bularak ve bu hal umum Hristiyanları heyecana getirerek(…)"[893] diye hükmedip ihtidayı ve evliliği engelleyerek meselenin din münakaşasına dönmesini bizzat kendisinin önlediği konusunda yanlış bir beyanatı mahkemeye sunar. Bu şekilde raporunu sunduğundan hükümet yetkilileri meselelerin büyümemesi için Ali'nin adadan ayrılmasına karar verir. Bunun üzerine Ali de itiraz edecek bir kişi olmadığı için memleketi olan Rumeli'ye geri döner. Kadın ve ailesi haklarını savunacak kadar kanun bilmediklerinden çaresiz, edilen tehditlere boyun eğerek hiçbir şekilde haklarını aramazlar.

[892] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 235.
[893] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 236.

Eserde dikkat çeken nokta yapılan kötülüklerin hiçbir şekilde cezasız kalmayacağı inancı doğrultusunda hikâyenin kurulmuş olmasıdır. Yazar, bu hikâyede "El-ceza min cinsü'l-amel" hadisini ve Zilzal suresinin "Her kim zerre kadar bir hayır isterse onu görecek; her kim de zerre kadar bir kötülük işlerse onu görecektir"[894] ayetini referans göstererek hikâyesindeki ilahî adalet mekanizmasının işleyişini, dinî akidelere dayanan bir ahlâk felsefesini tartıştığını gösterir. Ancak amacının ahlâk kitabı yazmaktan çok anlattığı hikâye vasıtasıyla ahlâk eğitimi sağlamak olduğunu belirtmektedir. "Lakin bizim muradımız bir hikmet-i ahlâk kitabı yazmak değildir. Biz hikâye yazarak hikmet-i ahlâka vukufu olanların nazar-ı itibar ve intibahına bir misal arz etmek ile meşgulüz."[895] Tüm bu yaşananlardan sonra K. Efendi isimli hükümet yetkilisi, yaptığı kötülüklerin cezasını benzer şekilde görecektir.[896]

Ahmet Midhat Efendi'nin hikâyeyi anlatırken, araya girerek söylediği ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla bu meselede aldığı tavır ortadadır. Kendisi aşk meselesinde din ve iffet meselelerinin bağnaz bir şekilde öne sürülmesine karşı bir tavır geliştirir. Bu hikâye, dönemin hadiseleri karşısında kurmaca vasıtasıyla yazarın yorumlarını belirtmesini sağlar. İlk tavrı hikâyenin de esasını oluşturan yapılan kötülüklerin aynı şekilde cezalandıracağı konusundaki inancını teyit etmek şeklinde hikâyeyi sonlandırmasıdır. Ayrıca kadın namusuna yapılan saldırılar söz konusu olduğunda aşk ve sevda gibi duygular karşısında iffet meselelerinin devreden çıktığını ortaya koymaktadır. Ancak kadın namusu konusunda alınan tavır pek samimi olmadığını kötülük yapan kişiye verilen cezanın kadın iffetinin kamusal alanda konuşulur olması üzerinden verilmesi kanıtlayabilecektir. K. Efendi yaptığı kötülüğün cezasını karısından gördüğü sadakatsizlik ile isminin lekelenmesi şeklinde bulacaktır. Bu yüzden o adı üzerindeki bu lekeyi kaldırmak için çözüm olarak karısını boşayıp memleketine göndermekte bulur. Kadının evin uşağı ile bir düzen kurarak kaçması yine okurun gözünde

[894] Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kuran tercümesinden alınmıştır.
[895] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 240.
[896] K. isimli zat yaptığı iftira ve kötülük sebebiyle uşağı ve karısının kurduğu bir tuzağa düşecektir. Uşağı bir gün Millet Bahçesi'nde üç asker gencin, onun karısı hakkında konuştuklarını anlatır. Şahit olduğu konuşmada üç askerden biri Aksaray'da adı verilmeyen mahalle ve sokaktaki kırmızı boyalı evde yaşayan kadının kendisine "tebelleş" olduğunu söylemektedir. Kadını pek beğendiği için kadının teklifine rağbet gösteren asker bir türlü kadınla buluşma fırsatını bulamadığını anlatır. Ona göre kadın şişman, ayyaş, kötü huylu kocasından memnun olmadığı için kendisine böyle bir teklifle gelir. Bir akşam kocasının bir yerde misafir kalacağı ve kendisini evinde beklediği haberini gönderir. Bundan sonra kocasının evde bulunmadığı zamanlarda buluşmayı birbirlerine vaat ederler. Ancak askerin kadının vücudunda bıraktığı izler kocasının şüphesini uyandırır, ama kadın onun koparacağı kıyametleri bile göze almıştır. Sonunda bir gün uşağı bu şahit olduğu konuşmaları K. Efendiye anlatınca karısını sorgular ve itiraf ettirmeye çalışır. Kadını öldürmekle tehdit ettiğinde ondan "(…) benden emniyeti kaldırır iseniz elinizi yıkayabilirsiniz. Yoksa öyle kıymak filân etmek (…)" (s. 242) şeklinde tepki görür. Bunun üzerine karısını boşayarak uşağına onu memleketi olan Rumeli'ye göndermesini söyler. Yani K. Efendi, Ali ve Rum kızına yaptığı kötülüğün "ceza-yı amelisi" olarak karısının iffetsizliğine şahit olmuş ve onu Rumeli'ye göndermiştir. Ayniyle Rum kızının iffetine karşı yaptığı iftiralar ve Ali'nin memleketi Rumeli'ye geri dönmesi hadiselerinde olduğu gibi olayları benzer şekilde yaşamıştır. İşin gerçek yüzünde ise kötü kahraman K. Efendi kandırılmıştır. Uşağı ve karısı birbirlerini sevdikleri için adama bir oyun oynamak için anlaşmış ve adamın kadını boşaması ile kadın Rumeli'ye gitmeyip Üsküdar'a geçmiş ve kadının iddet zamanı dolduğunda uşağı kadının da rızasını alarak nikâh akdini gerçekleştirmiştir.

kadının ismini lekeleyecektir. K. isimli kişi sadece gerçekleştirdiği kötülüklerin aynısını yaşayarak sözde cezalandırılmıştır.

Rum toplumundan bir kadınla evlenen Müslüman gençlerin hikâyesinin geçtiği ikinci örnek, İstanbul'da geçen bir olayın kurgulandığı *Henüz On Yedi Yaşında* romanı olur. Yeşilköylü bir Rum ailenin kızı olan Kalyopi, evlilik serüveniyle ilgili başından geçenleri anlatırken vurguladığı nokta henüz kadınlık hâlinin kendinde bulunmadığı, sevmek sevilmek beğenilmek gibi konularda insiyakî birtakım hisler duymasına rağmen kendisine alınan hediyelerden, bir erkek tarafından ilgi görmekten henüz bir şey hissetmediğidir. Onu evlenmeye iten husus etrafındakilerin teşviki olur, fakirlik hâli içindeyken kendisine teklif edilen imkânlar, sunulan para ve mücevherler gözünü boyadığından evlenmek fikrine alışacaktır. Ancak tam anlamıyla olayların idrakine erişmediğinden, farklı dinden bir kimseyle evlenmek konusunda hiçbir kaygı taşımaz.

Ailelerinin yaşam koşullarını iyileştirmek gayesiyle ve ablasının zorlamalarıyla babasının meyhanesine gelip giden Yümni Bey ile evlenmeye ikna edilir. Bu yüzden Yümni tarafından kaçırıldığında ve İslâm dinine uygun bir nikâh yapıldığında tepki göstermez ve bunu kolayca kabullenir. Beklenilenin aksine Rum babası içine düştüğü ekonomik zorluktan kurtulmayı amaçladığından kızının evliliğine ses çıkarmaz. Ailenin ve genç kızın rızası çerçevesinde gerçekleşmesine rağmen Yümni Bey ile Kalyopi'nin evliliği ve sonrasında yaşanan hadiseler, Rum cemaatin taassubunun insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkisinin simgesi olur. Kalyopi'yi kocasından ayrılması yönünde ölümle tehdit eden cemaat, eğer ayrılırsa aralarında para toplayarak kendisine yeni bir koca bulup yardım edeceklerini vadeder. Patrikhane ve Babıali'ye verilen dilekçelerle mahkemede görülen bir dava hâline gelen bu mesele, Kalyopi'nin tehditlerden korkarak kocasından ayrılmak istediğini dile getirmesiyle boşanmayla sonuçlanır. Kalyopi, kendi cemaatinden bulunacak bir eş ve para yardımına aldanmadığını, ölüm korkusuyla istemeden de olsa ayrılmak zorunda kaldığını belirterek nefsini herhangi bir suçlamadan korumak istemektedir. Kalyopi'nin başından geçen evlilik serüvenini ondan dinleyen Osmanlı efendisi, meselede en çok mağdur olan kişinin kendi dindaşı ve hemcinsi olduğunu düşünerek onun hâline üzülmektedir. Çünkü Kalyopi çocukluk haliyle bilinçsizce de olsa kendi verdiği karar sonucunda boşanmıştır.

İngiliz bir kadının Osmanlı tebaasından bir erkekle evlenmesiyle neticelendirilen *Acâyib-i Âlem* (1882) romanı, gayrimüslim evlilikler arasında en modern koşullara sahip olanı sayılabilir. Neredeyse aynı amaçla çıktıkları yolculukta Rus prenses vasıtasıyla tanışan Miss Haft ve Suphi, tanıştıktan sonra yolculuklarına birlikte devam ederler. Onları birbirine yaklaştıran ve bağlayan unsur ortak yaşam zevkleri ve dünyaya bakış açılarının birbirine

benzer olmasıdır. Yolculuk boyunca ettikleri sohbetlerden birbirleri için uygun olduklarını düşünen, birbirinin ahlâkî vasıflarını takdir eden kadın ve erkek, bunun neticesi olarak evlenme arzusu taşımaktadır.

Yolculuğa çıkana kadar aklında evlenmek fikri bulunmayan, hayatını bilim ve keşfe adamış bir Osmanlı efendisi olan Suphi, Miss Haft'ı tanıdıktan sonra onun bilgisine, dünya görüşüne ve ahlâkî tutumuna hayranlık beslemektedir. Aynı şekilde İngiliz kadın, Suphi'nin Osmanlıya has olan ahlâkından, kadınlara karşı tavır ve davranışlarından etkilenerek hayatını onunla birleştirmek ister. Daha önce evlilik karşıtı fikirler içinde bulunan kadının bakışını değiştiren Suphi'yi tanıması ve onu kendine uygun bulması olacaktır. Evlilik hakkında ettikleri sohbetten anlaşıldığı üzere bu kuruma karşı da benzer bakış açısına sahip olmaları evliliğe ikna olmalarını kolaylaştıracaktır.

> "[Miss Haft]-Tezevvüc ve tenakuhtan nefretim yok ise de bunlara rağbetim dahi yoktur. Zira dünya yüzünde geçireceğimiz ömür binnisbe o kadar azdır ve buna mukabil kayd-ı maaş ve familya vezaifi binnisbe o kadar çoktur ki tezevvüc hususundaki zevk ve lezzete kapılmaktan bir mülahazalı insanı mutlaka men eder.
>
> [Suphi]-Vakıa bu mülahaza benim de kendi mülahazatımdandır. Onun içindir ki ben dahi müddet-i ömrümde teehhül ve tezevvücü hatıra bile getirmemeye çalıştım. Şu kadar ki insan bazı kere tesadüf eylediği zevat hakkında o kadar ihtisas peyda eylemek arzusuna düşer ki bu ihtisas dostluğun hiçbir sureti ile husule gelemeyerek insanı cem-i vücud derecelerine kadar icbar eyler. Buna da bir tabîr-i umûmî olarak "aşk" derler."[897]

Evliliği birtakım zorunluluklar nedeniyle arzu etmeyen kadına karşılık Suphi de bu fikirlere katılmakla beraber aşk gibi heveslere kapılıp birleşen insanların dostluk bile kuramadıklarını bu yüzden kendisinin evlilik konusunda mesafeli davrandığını dile getirir. Bu noktada evliliğe uzak duran iki insanın bu şekilde birleşmesi dikkat çekicidir. Nikâhsız yaşanan gayrimeşru ilişkileri tasvip etmeyen Miss Haft, aşk duygusunu insana zarar verdiğini düşündüğünden tehlikeli bulmaktadır. Aşkın geçiciliği sebebiyle taraflardan birinin muhakkak üzüldüğü bu yüzden insanın kendisini aşktan koruması ve ondan uzak durmasının son derece haklı olduğuna inanmaktadır.

[897] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, s. 109.

"-Asla! Böyle serbestane içtimalar benî beşeri hayvanat-ı âdiyye derecesinden daha aşağıya indiriyorlar. (…) Cenabıhak hem erkek ile kadını yekdiğerine imtinâı tâkat-ı beşeriyyenin bir meyl-i leziz ile rabt etmiş ve hem de bu meyli o kadar seriu'z-zevâl olarak tertip eyleyip meylin bir tarafça zevalinden sonra diğer tarafın ye'sini de o kadar acı kılmış ki insan en büyük bir heves ile heveslendiği zaman bu hevesinden ürkse ve derhal o hevesi men ve tard için zırhlara bürünse mazur ve hatta memduh görünmek lâzım gelmiştir."[898]

Böyle düşündüğünden Miss Haft, insanların üzerinde en çok düşünmeleri gereken en ehemmiyetli konunun evlilik olması gerektiğini söylerken en az üzerinde durulan konunun evlilik olmasına hayıflanmaktadır. Miss Haft, evlilik hakkındaki görüşleriyle bir noktada *Felsefe-i Zenan*'daki kadınlarla kesişmektedir. Onlar gibi evlenmeyi "esaret-i zevciyye" olarak değerlendiren kadın, ailenin insana yüklediği vazifeleri ve evliliğin insan hayatında yarattığı kısıtlamaları hürriyetine mani olarak görmektedir.

Tüm bu fikirleriyle idealize edilen kadın fikren uyuştuğu erkekle farklı kültürlere ve dinlere mensup olsalar da evlendiğinde sağlam aile birliği kurulacağını garantilemektedir. Evlilik teklifini "İşte yek cisim ve yek dil olmak ve ikimizden birimizin vefatına kadar yekdiğerimizden ayrılmayıp o vefatın vukuundan sonra dahi birbirimizin matemini ila-ahiri'l-ömr tutmak şeraiti ile size ittihad-ı ebedi teklif ediyorum"[899] diyerek İngiliz kadın yapacaktır. Din değiştirmek söz konusu olmadığından medeni bir usulde gerçekleştiği görülen bu evlilikle ilgili şüphelerini dağıtmak isteyen kadın, tekliften önce seyahatinde karşılaştığı hukuk bilen bir kimseden Protestan dininin kurallarına göre Müslüman bir kimseyle evlenmek şartlarını öğrenir. Hukuk kurallarına göre hem resmî hem de dinî nikâh yapmak konusunda imkân tanındığını öğrenen Miss Haft, dinleri farklı anne ve babaların çocukları için de anne ve baba arasında yapılan bir kontrat ile çözüm bulunduğunu öğrenir.

Osmanlı ve İngiliz arasında gerçekleşecek nikâhın bir "kontrato" üzerine gerçekleşeceği ve medenî bir nikâh olacağı konuşulurken bu sözleşmede çeyiz bahsi geçip geçmeyeceği tartışılır. Bu noktada Osmanlı erkeği, evliliklerinin maddi unsurlardan ve kaygılardan arınmış olduğunu söylerken Osmanlı geleneğinde kadınlara nikâh sırasında verilen mehir geleneğinden bahseder. "Bizim memalik-i Osmaniyyede kızlardan çeyiz istemezler. Bilakis erkekler kızlara bir meblağ arz ederler ki sizdeki çeyiz makamına kaim olur. Zaten hak olan da bu olmamalı mıdır ya? Bir kızın kendi vücudu kendi zatı ol kadar kıymettar bir nimettir ki erkekler şu meziyetçe kendilerini kadınların madununda addederek

[898] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.
[899] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 305.

ikmal-i noksan için dahi o çeyizi verirler."[900] Buna karşılık İngiliz kadın kendisine erkek tarafından nikâhla garanti edilen maddî imkânı reddederek evliliğin esasının "iştirak-ı servet ve mesai ile müsavat"[901] üzerine yaşamak ve bahtiyarlığa ulaşmak olduğunu söyler. Evlilik yaşamında aranan temel vasıfların "dirlik, düzenlik, hüsn-i maişet ve ittifak-ı servet"[902] olduğunu belirtirken modern bir evliliğin programını çok kısa ve öz ifadelerle dile getirir.

Aslen Mecusi dininden olan bir kadının Acem kökenli bir Osmanlı ile evlenmesiyle biten *Hayret* romanı da yazarın macera romanları arasında yer alır. Zengin bir Hint prensesi olan ve ailesiyle dünyayı gezen Mihriban evlendikten sonra babasından kalan büyük mirası reddederek kocasının sahip olduklarıyla kanaatkâr bir şekilde yaşamayı kendi rızasıyla kabul eder. Evlendikten sonra hem yaşam düzenini hem de kimliğini değiştirir. Hidayet adını alarak İslâm dinine geçen Mihriban, İstanbul'da daha mütevazı bir hayat yaşamaya karar verir.

Arnavutlar Solyotlar'da (1888) Hristiyan kadın ile Müslüman erkeğin birlikteliği söz konusudur. Birlikteliklerini içinde yaşadıkları Solyot toplumundan gizleyen Rüstem ve Eftimi, Hristiyan cemaatinin hışmından çekinmektedir. Düşman kavim olan Arnavutlara mensup olan erkeğin kendilerinden bir kadınla evlenmesine karşı çıkan cemaat, bu birliktelikten doğan kız çocuğu Mükrime'yi linç eder. Romanda Solyot gençlerin tanışma ve evlenme geleneklerine dair kültürel unsurlardan da bahseden yazar, farklı dinden evliliğin en sert karşılandığı ortamı, bu roman içindeki vahşet sahneleriyle sunmaktadır.

Dini ve milleti farklı olan erkeğin, kadınla temasa geçmesini kolaylaştıran husus Solyot geleneklerinin serbestliği olmuştur. Bu halk arasında sosyal hayat düzeninde ve millî eğlence âlemlerinde kadınlar ve erkekler neredeyse her yerde birlikte bulunurlar, aralarında kaçgöç yoktur. Bu durum Çerkezlerin yaşayışını anlatan roman ve hikâyelerde olduğu gibi sahra âleminde veya köy hayatında kadınların erkekler gibi serbestçe hareket edebilme imkânına sahip olduklarını göstermektedir. Romanda Solyot halkının eğlence âlemleri de uzun uzun tasvir edilir.

Özellikle kadınların hayatına bakıldığında evli kadınların toplumsal ahlâk kurallarıyla sıkıca bağlı olmasına karşın evlenmemiş genç kızların son derece serbest davranabilmelerine izin verildiği görülmektedir. Burada Solyot kadınlarından nikâh kaydıyla bağlı olanların sadakat içinde davrandıkları, ancak nikâhla bağlı olmayanların aşk hayatında serbest davrandıkları vurgulanır. Ancak tüm bu serbestiyete rağmen halk arasında hiçbir şekilde fuhuş hadisesine rastlanmamaktadır: "Solyotlar nezdinde müteehhil bulunan kadın, kocasına

[900] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 312.
[901] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 313.
[902] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 313.

sadakat-ı kat'iyyeyle sadık bulunup kızlar ve dullarsa hissiyyat-ı kalbiyyelerince tamamıyla serbesttirler. Fakat aralarında fuhuş yok veyahut yok denilecek kadar nadir ve bu da hiçbir kimsenin vakıf olamayacağı derecelerde hafidir."[903]

Kadınları tarif ve tasvir ederken genellikle iffet ve namus gibi kadınlık erdemlerine de değinen yazarın dikkat çektiği husus, Solyot kadınların Yunan tarihindeki bazı kavimlerden farklı olarak kahramanlara ait bir iffet ve ismete sahip oldukları ve bunun da köken olarak Sparta halkına bağlı olmalarından kaynaklandığıdır. Savaşçı bir yaratılışa sahip oldukları belirtilen bu kadınlar için kendilerine seçtikleri eş dışında bütün erkekler, birader veya peder hükmünde bulunmaktadır. Onların bu zihniyet yapısının oluşumunda da savaşlarda erkeklerle omuz omuza mücadele etmelerinin etkisi olmuştur, kadın ve erkek cinsi arasında herhangi bir duygusal veya şehevî ilişkinin varlığı söz konusu edilmemiştir. Bu özellikler de romanda çizilen kadın portrelerinde aynı şekilde temsil edilmiştir.

Bu toplumda kadınların kendi eşlerini seçme hakkının bulunduğu hatta aksi durumun geçerli olmadığı ve bir erkeğin hiçbir zaman evlenmek için bir kadını seçemediği de belirtilen Solyot gelenekleri arasındadır. Kadınların kendilerine eş seçmek konusunda da diğer tüm hayat şekillerinde olduğu gibi serbest oldukları söylenirken, babalarının bile genç kızlara bu hususta müdahale etmediği vurgulanır. Ayrıca, vefasızlık ve sadakatsizlik konusundaki hassasiyetleriyle öne çıkan Solyot kadınları, erkeklerden bu konuda gördükleri hakaretleri affetmeyerek intikam almaya varacak hisler beslemektedirler.

Arnavutlar Solyotlar romanında halk için gösterdiği yararlıklar sayesinde onların sevgisini ve güvenini kazanan Müslüman Arnavut genç, tüm bu serbestlik içinde bir Solyot kızıyla aşk yaşamaya başlar. Din farkının birleşmeleri önünde engel olacağına inandığı için kadın, uzun süre tereddüt içinde aşkını gönül rahatlığıyla yaşayamayacaktır. Aşk ve evlilik yolunda farklı dinlere mensup olmalarının hiçbir şekilde mani olmayacağını Rüstem sevgilisine anlatır ve onu ikna eder. Hristiyan din adamlarının halkı yanlış bilgilendirmesinin aksine Müslüman bir erkeğin Hristiyan bir kadınla, kadının kendi dininde kalmasına rağmen evlenmesine izin verildiğini açıklar. Tepedelenli Ali Paşa gibi önemli bir şahsın bile eşlerinden birinin Hristiyan olması kadını ikna eden unsur olur. Tüm bunlar yanında Rüstem ve Eftimi birbirine büyük bir aşkla bağlı olduğundan Rüstem gerekirse vaftizi kabul fedakârlığını bile göstereceğini söyler. Rüstem'in "Âşık ve âşıka birbirinden canını esirgemediği halde bir din mi fedâ edemez?"[904] sözlerinden görüleceği gibi burada aşk duygusu din duygusuna üstün tutulur. Ancak böyle bir fedakârlığa yazarın kendisi de okurları

[903] Ahmet Midhat Efendi, *Arnavutlar Solyotlar*, hzl. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 59.
[904] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 88.

önünde kesinlikle razı olmayacağından gençler kendi dinlerinde kalarak ilişkilerini gizlice yaşamaya devam eder.

Müslüman Arnavut genci ile Hristiyan Solyot kızının aşkını meşrulaştırma çabaları aralarında uzun tartışmalar sonucunda neticelenmiştir. Nikâh akitlerini gizlice de olsa gerçekleştirmek istemelerine rağmen kendilerine yakın bir Müslüman köyü bulunmadığından amaçlarına ulaşamazlar. Ancak zemin ve zamanın müsait olmaması nedeniyle kendi aralarında nikâh kıymak zorunda kalırlar ve bu şekilde vicdanen kendilerini huzurlu hissettikleri belirtilir. Tıpkı *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında olduğu gibi çiftin nikâh kıymaya imkânı olmadığında yaşadığı gayrimeşru ilişki mazur görüldüğü gibi Eftimi ve Rüstem aşkı da nikâhsız devam etse de hiçbir şekilde diğer gayrimeşru ilişkiler gibi kötü bir şekilde okura yansıtılmamaktadır.

Arnavut kahraman Rüstem, Rus politikalarına rağmen Balkanlardaki halkların Osmanlı bayrağı altında birlikte yaşamaları için çabalamaktadır. Bu anlamda onun bu politik gayesi ile yaşadığı aşk kesişmektedir. O kendi dininden farklı dine inanan milletler nezdinde de kahraman olmak amacındadır. Rüstem, Tepedelenli Ali Paşa'ya casusluk yapmak maksadıyla Solyotların arasında bulunmasına rağmen, onun asıl amacı Rus politikalarına rağmen Solyotların Arnavutlar ile kaynaşmasını ve birlikte hareket etmesini sağlamaktır. Bu süreçte Rüstem'in Solyot halkına yaptığı yardımlar halkın önemli isimlerinden daha çok olsa da, halkın taassubu ve Rus din adamlarının kışkırtmaları sebebiyle siyaseten onun bu amacını tersine çevirir.

Gayrimeşru ilişkiden doğan çocuğun başına gelenler de politika ve savaşın vahşetini okurlara sunmak için bir vesile olmaktadır. Halkı birbiriyle kaynaşmış bir durumda olan Solyotlar arasında kadının, toplum tarafından kabul görmeyecek ilişkisinden doğan çocuğunu saklaması gerekmektedir. Rüstem ve Eftimi'nin çocuğu Mükrime, Solyotlar arasında hem gayrimeşru olarak hem de Müslüman bir babadan dünyaya gelen tek çocuktur. Bu yüzden Eftimi, zor koşullar altında çocuğunu büyütür.

> "-Bir Solyot kızı şayet bir adamı sevse ve o adamdan gebe kalsa, bu ayıptan kendisini kurtarmak için karnına bir bıçak sokup çocuğu da kendisini de helâk etmekten başka bir çare olabilir mi?
>
> Maryola bu suale karşı şaşırıp kalmış ve verecek başka bir cevap bulamadığından:
>
> -Eğer çocuğun babası bu ardan kurtulmak için übüvvetini inkâr edecek olursa o zaman Solyot kızı bıçağı evvelâ bu hain babanın sinesine saplayıp sonra kendi karnına sokar. Bu suretle gaddarı dahi cezasız bırakmaz demiş. Lâkin Eftimi:

-Ya çocuğun babası inkâr şöyle dursun bu babalığı ile iftihar ediyorsa? Ya o kızcağız mücerret canı gibi sevdiği bir hemşireden bu ayıbı setr yolunda bir muavenet göremeyeceği için çocuğunu da kendisini de kurban ediyorsa?"[905]

Halkının onaylamadığı bir ilişkiden gayrimeşru bir çocuk dünyaya getirecekken en yakınlarından biri olan Maryola'dan böyle bir destek ve teşvik bulan Eftimi'nin tereddütleri karşısında yazar bu durum için kentli ve taşralı kadınların birbirinden farklı duygu ve davranışlar içinde bulunduğu yorumunu getirir. Kentli kadının böyle bir ahlâksızlık karşısında daha soğukkanlı ve canice davranabildiğini söyler. Bir kadın yasak bir ilişki neticesinde olan hamileliğinde ya çocuğunu doğmadan düşürecek ya da doğduktan sonra boğup tuvalete atacaktır. Bu kadar canice davranmaya yüreği dayanamayanların bile en fazla çocuklarını kilise kapılarına terk ettiği görülmektedir. Buna karşın taşrada kadın böyle bir durumda daha masum ve insaflı davranacaktır. Kendi içgüdülerinin yönlendirmesiyle davranan bu kadın, kötülük yapmak konusunda kimseyi örnek almamıştır. "Sevk-i tabiatten başka kimsenin nasihat-i muzırrasını, terbiye-i mühlikesini almamış bulunan bir Solyot kızı ıskat-ı cenin ne olduğunu bilmez bile!"[906] Eftimi'nin de hiçbir vakit karnındaki çocuktan onu yok ederek kurtulmak gibi bir amacı olmaz, tek tereddüdü onu nasıl dünyaya getireceğiyle ilgilidir. Ama burada da taassup sebebiyle oluşacak tehlike, bu gayrimeşru çocuğun bağnaz halk tarafından katledilmesidir.

Rüstem ve Eftimi, kendilerine yardım eden yakınlarıyla beraber bir mağarada kör bir dadı tutarak birkaç sene çocuğu büyüterek çözüm bulurlar. Çocuk üç yaşını bitirdiğinde Rüstem'in evlatlığı olarak köye getirilir. Çevresindeki insanlar tarafından Arnavut ve Solyot dostluğunun simgesi olarak görülen bu küçük kız, hangi milletten olduğu sorusuna bir sır saklıyormuş gibi sessizce, vücudunu eliyle bölüyormuş gibi yaparak "Yarısı Arnavut, yarısı Solyot" cevabını verir. Milliyeti konusunda bilinçli yetiştirilen Mükrime'nin halk tarafından Rüstem ve Eftimi'nin çocuğu olarak kabul edileceğinden emin olan yakınları, gerçekleri açıklamak niyetindedir. Ancak Rus pope'unun kışkırtmasıyla Mükrime'nin gerçek kimliğini öğrendiğinde halkın bir kısmı büyük bir taassup örneği göstererek önce Mükrime'ye bakan iki komşu kadını sonra onu katleder.

Çocuğunun katledilişi manzarasına şahit olan anne, onun parçalarını mezara gömmek için toplamaya çıktığında parçalanmış vücudunun köpekler tarafından yenmiş olduğunu fark eder. Böyle bir faciaya uğramış kadına halk meclisinde çıkarılan yasalar intikam hakkı

[905] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 115.
[906] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 161.

tanımakta hatta onu bu intikamdan sakındığı takdirde değersizleştirmektedir. Kadının şiddet olaylarına karışmasını meşrulaştıran bu halk meclisinin kaideleri neticesinde Eftimi, kendisine kötülük yapanları yine aynı vahşet sahneleri içinde öldürerek vicdanını rahatlatacaktır. Onun bu hali "kana susamış kurt gibi naaşları delmekte olan bir çılgın kız"[907] olarak tasvir edilir. Bu vahşet halinde kendisini de öldürmeye davrandığında Arnavutlar tarafından kurtarılır. Birkaç sene sonra Tepedelenli Ali Paşa himayesinde bulunan şehirde hayatı normale dönünce Rüstem ile büyük bir düğün ile resmen evlenirler. Eserde Eftimi'nin ihtida ettiğiyle ilgili bir kanıt görünmese de kendi köyünün papazı tarafından bile Müslümanlaşmış bir kadın olarak görünen Eftimi eski dinine karşı herhangi bir bağlılık taşımamaktadır.

Yazarın Balkan coğrafyasında geçen romanlarından biri olan *Gönüllü* (1896) romanında farklı dine mensup iki gencin aşk ve evliliği savaş ve göç atmosferinde anlatılır. Romanda Rum kızı Filomene ile Müslüman genci Recep Köso arasındaki aşk konu edilmektedir. Recep'in yirmi yaşına değin süren hovardalık ve eğlence hayatına rağmen beslediği romantik aşka dair duygular ve bu duyguların nesnesi olarak zihninde yarattığı saf ve masumiyet sembolü genç kızın gerçekte karşılığı olan Filomene ile olan aşkı yazar tarafından takdir edilecektir. Yazarın vurguladığı husus Recep'in Filomene'ye daha önce gönül eğlendirdiği diğer kadınlardan farklı bir gözle baktığıdır.

> "Yalnız işin şu cihetini izah etmek isteriz ki, Recep'in Filomene hakkındaki münasebet ve muamelesi öyle muarefe peyda etmiş olduğu sair kadınlar ve kızlar hakkındaki münasebet ve muamelesine kat'an kıyas kabul edemezdi. Filomene o kadınlar, kızlar gibi Recep'in bir eğlencesi değildi. İleride kendisine zevce ittihaz edeceği kızın hissiyat-ı afifanesini ihlal etmemek ve daha hal-i bikrinde iken başı açık bir mülazemet-i âşıkane ile gerek cismaniyeten ve gerek ruhaniyeten mahbube-i kalbini seyyibler menzilesine indirmemek lüzumunu Yenişehirli bir Recep Köso olduğu halde bile bu delikanlı hissetmişti de ona göre bir suret-i afifanede muamele eyliyordu."[908]

Bu saf ve masum aşk imgesi, Recep ve Filomene'nin aşkına ve evliliklerine meşruiyet kazandırmak için okurun nezdinde bir dayanak olacaktır. Ancak bu alıntıda birkaç ifadeye daha derinlemesine bakmak gerekecektir. "Sair kadınlar ve kızlar", "seyyibler menzilesine indirmek", "suret-i afifanede muamele eylemek" gibi ifadeler kadının cinsel serbestliği görüldüğünde değerinin düştüğünü, toplum nezdinde aşağı bir konumda sayıldığını belirtmek ister niteliktedir. Bu ifadeler birebir romancının, bu aşk ilişkisi hakkında yaptığı tasvirden

[907] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 222.
[908] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, s. 48.

ibarettir. Yazarın kendi sözleridir ve kadın ahlâkı ve ahlâksızlığı konusunda görüşlerinden ipucu vermektedir.

Romanda anlatılan savaş hikâyelerinin ve tasvirlerinin yanında yazar romantik bir aşk hikâyesi yaratarak okurlarının ilgisini çekmek istemektedir. Filomene ve Recep Köso, babalarının ortak yönettikleri çiftlik vesilesiyle çocukluklarından beri birbirlerini tanıyıp sevmektedir. Hikâyeleri çocukluktan başlayan aşkın işlenmesi, klâsik eser *Paul ve Virginie* gibi anlatıları çağrıştırmaktadır. Filomene, Kalabaka manastırına kapatılmadan önce âşıklar Köstem nehri kıyılarındaki bahçelerde buluşurlar.

Recep ve Filomene'in aileleri tarafından evlenmelerine engel olarak karşılarına çıkarılan din farkı, aslında Osmanlı coğrafyasında evlilik akdi yapılırken pek de engel teşkil etmemiştir. Ancak romanda Recep Köso'nun annesine de söyletildiği gibi geçmiş örneklerde her zaman hem Müslüman erkeğin hem de gayrimüslim kadının toplumun alt tabakasına mensup oldukları vurgulanır. Filomene gibi "muteber bir kızın" din değiştirerek Müslüman bir kimseyle evlenmesi de, Recep Köso gibi muteber bir kişinin "dönme bir kızla" evlenmesi de Osmanlı ülkesinde örneği görülmemiş hadiseler arasındadır. Teselya gibi Osmanlı Devletinin küçük bir bölgesinde bir Hristiyan kızının bir Müslüman genci ile evlenmesi halkın uygun göreceği bir hadise değildir. Roman içinde, böyle bir durumun büyük şehirdeki insanların arasında bile az görülmekte olduğu söylenir.

> "Vakıa Rumeli'de Rum'dan, Bulgar'dan birçok kızlar Müslüman olarak birer Müslüman kocaya varırlar ise de bunlar köyler veyahut kasabaların fukara-yı ahalisinden olmakla beraber kimi kimsesi olmayan ve kendi kavmi arasında da zaten koca bulabileceğini ümit etmeyen kızlar olup onları da bekçi, zabtiye veya esnaftan bazı kimseler alırlar. Fakat böyle Köse Osman Efendizade Recep Efendi gibi muteber bir zatın, bir dönme kız alması nevadirden olduğu gibi, Sonkur Yankos Çorbacı'nın kızı Filomene gibi muteber bir kızın, tebdil-i din ile bir Müslümana varması dahi nevadirden olmasıyla işte Çelebi Molla, buraları der-piş ederek düşünüyor ve ne kadar düşünse bu izdivaca zihninde bir çare-i imkân bulamıyordu."[909] "Bu yoldaki bir izdivaç payitaht gibi büyük şehirlerde bile henüz pek nadir havarık-ı âdâttan addolunmakta iken Teselya gibi bir yerde buna imkân tasavvur olunabilir mi?"[910]

Her ne kadar oğlunun bir Rum'la evliliğine sıcak bakmasa da Çelebi Molla, oğlunun Filomene ile evlenmek konusundaki kati kararını mutedil bir şekilde itiraz etmeden kabul

[909] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 46-47.
[910] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 52.

edecektir. Bu konuda da hemen her vakit yaptığı gibi aile ilişkilerindeki istikrar ve huzuru bozacak ölçüsüz bir tepki vermeyecektir. Örnek bir gölge aile reisi olma özelliğini koruması, kadının hem güçlü hem de müspet bir şahıs olarak çizilen portresini destekleyecektir. Oğluna evlilik kararıyla ilgili söylediği şu sözler de onun bu hâlini ortaya koymaktadır. "Bir valide oğlunun beğenip aldığı karı bir tavşan dahi olsa "kızım" diye ona kollarını açmak mecburiyet-i insaniyyesi altındadır. Sen, beni başka valideler gibi mi zannediyorsun, oğluna onun beğendiği onun istediği kızı almayıp, kendi beğendiğini almak istidadında bulunan ve kendi dediği olmaz ise oğlunun alacağı kadına tamam kayınanalık ederek ikisinin de başına dünyayı zindan eyleyen validelerden mi zanneyliyorsun?"[911]

Bu yönüyle takdirle karşılanan Recep Köso ve Filomene birlikteliğini bozan husus evlenmelerine karşı olan Rum baba Sonkur Yankos ve arkasına aldığı Rum cemaatinin tutumu olur. Bir mahkemeye kadar intikal eden olaylar neticesinde gençler ayrılmak zorunda kalırlar. Filomene'nin ihtida etmek için evden kaçmasının ertesi günü hükümete verilen iki arzuhal neticesince olaylar gelişir. Kızın ihtida talebine dair Osmanlıca yazılıp Rumca imzalanan dilekçeye karşılık babası da kızının kandırılarak kaçırıldığını iddia eder. Filomene'nin kendi dini olan Hristiyanlığı beğenmediğinden değil sadece Müslüman genciyle evlenmek için ihtida etmek istediğini yazmasını gerekçe gösteren baba, Osmanlı nizam ve kanunlarını iyi bildiğinden bu gerekçenin kızının ihtidasını engelleyeceği yolunda şüphe duymaz.

Rum papazın ve Rum Meclisi azalarının da hazır bulunduğu bir mahkemede sorgulanan Filomene mektubundaki ifadelerde olduğu gibi sadece evlenmek için din değiştirdiğini yeniden itiraf eder. Kanunlara göre kendi vicdanıyla ve hür iradesiyle karar vermiş olmayan bir kimsenin İslâm dinine geçmesine izin vermeyen hükümet, burada babanın dilekçesini haklı bulacaktır. Hâkim, kızın yaşının reşit olmaması sebebiyle kanunların gereği olarak ihtida işini engeller. Ancak bu ihtida meselesi tamamen bozulmayarak şartların uygun olabileceği bir vakte ertelenir.

Sonrasında babasının onu bir Rum'la evlendirmesini kabul etmeyen Eftimi, nefsinin terbiye edilmesi için bir manastıra kapatılır. Recep'in gizlice manastıra girmesi sonucu tekrar bir araya gelen âşıklar için, bu üç haftalık manastır hayatı meşru olmayan ancak gönülden bir nikâh ile birbirine bağlandıkları zamanlar olur. Üç hafta karı ve koca olarak yekvücut gibi bir hâlde yaşarlar, ancak bu kavuşma kısa sürer ve âşıklar bundan sonra ancak on altı yıllık bir ayrılığın ardından yıllar sonra kavuşabilir.

[911] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 47.

Manastırda bir arada yaşarken aralarında nikâhsız bir birliktelik yaşanması üzerine romancının ahlâkî bir muhakeme ile okurlarını ikna etmesi söz konusudur. Yaşanan durumun doğallıkla anlatılması romancı kimliğine uymasına rağmen yazar, ahlâkî bağlamda bu durumu tasvip etmediğini belirtecektir. Durumun hâl ve mevkie göre son derece tabii olduğunu, bu yüzden aksi bir durumu anlatmanın olayların doğallığını bozacağını düşünmektedir. Recep'le Filomene'in gayrimeşru aşklarını anlatırken tenkit edilmekten korkan romancı, kendisini garantiye alarak konu hakkındaki olumsuz kanaatini dile getirir.

> "Biz bu hikâyenin nâkili sıfatıyla işin bu sureti bulmuş olmasından memnun dahi değiliz. Lakin tabiat-ı maslahatın önüne sedd-i mümanaat çekmek cihetine kalkışacak olsaydık hikâyemizin tabiiliğini ihlal etmiş ve tabiatı tekzib eylemiş olurduk. Bu iki çocuğun şu cür'et-i âşıkâneleri ne kadar tıflane olduğunu ve işin atisini ne yolda müşkilata düşürdüğünü dahi aşağıki babımız izah ve irae eyleyecektir."[912] "Romancı sıfatıyla hayalimizce vukuatın doğrusu demek olan şeyleri haber vermeye mecbur bulunduğumuz gibi hâkim sıfatıyla dahi mesaili edyan ve kavanin ve örf ve adet nikat-ı nazarına muvafık olacak bir surette muhakemeye mecburiyetimiz elbette teslim olunur."[913]

Filomene manastırdan çıkarıldıktan sonra tekrar Yenişehir'e döndüğünde teyzesi Katina, her konuda ona yardımcı olur. Kadının tecrübeli olması ve özellikle "Müslüman beylerle düşüp kalkmış" olması nedeniyle Filomene bir diplomat tavrıyla davranarak onunla yakınlaşır. Onu kendine sırdaş ve yardımcı yapmaya karar verir. Katina, Filomene'in hamile olduğunu öğrendiğinden ona çocuğu düşürtmeyi teklif eder. Iskat-ı cenin ve babasız çocuk dünyaya getirmek arasında kalan Filomene, kararlı davranarak çocuğu doğurur ve güçlü bir kadın olduğunu gösterir. Teyzesine söylediği sözlerde çok kesin ifadeler kullanmaktadır.

> " (…) karnımdaki cenin belki anam babam için yüz karası add olunabilir ise de benim için öyle değildir. O benim iftiharımdır. Çünkü kendimi gönülden tezviç eylemiş bulunduğum bir adamın zürriyetidir. Ben çocuğu mümkün değil feda edemem. Eğer bunu feda etmek lazım ise bilmiş ol ki onunla beraber kendimi de feda ederim. Bu çocuk doğacak. Allah ömür vermiş ise büyüyecek. Anladın mı? Sonra da babası ister ise ona teslim edilecek."[914]

[912] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 110.
[913] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.
[914] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 215.

Recep, Yenişehir'den ayrıldıktan hemen sonra Türk-Yunan savaşlarının kızıştığı dönemlerde kahraman kimliği ve âşık kimliği arasına sıkışır. Ahmet Midhat, Recep'in aşkına olan sadakati ile ailesi ve memleketinin istikbali arasında kalışını tartışmaya açarak görüşlerini sunar. Recep Köso romantik aşk duyguları ile romantik vatansever duygular arasında bocalarken yazar, onun aşkı öteleyen ve aile ile memleket sevdasını ön plana çıkaran tavrını yüceltircesine konuşur. Annesi dahi aşk duygularını bir kenara bırakarak vatan peşinde savaşmasını ona öğütleyecektir. "Şu tafsilata bizim Recep Köso'nun artık malumumuz olmuş bulunan hususiyat-ı ahvali tatbik edilince kaviyyen ve kat'iyen ümit eyleriz ki maşukasına mukabil gönlünde bulduğu hiss-i vefakariye, efrad-ı ailesi hakkındaki vefakârlığı tercih eylemiş bulunması Recep Köso hakkında cümlenin tahsin ve aferinini istidab eder."[915]

Burada konumuzla doğrudan ilgili olmadığını düşündüğümüz için yalnızca Recep'in anne ve âşık olduğu kadınlar karşısında sergilediği tavırlara odaklanacağız. Yazar, Recep Köso'yu sevgilisini gözden çıkarıp ailesindeki kadınlara yani anne ve kız kardeşine önem veren bir erkek olarak göstermektedir. Bunu kendi hayatından da örnekler sunarak aileye bağlılığı sevilene olan sadakate üstün tutar.

> "Bu ince meseleyi on dört, on beş yaşındayken familya idaresinin bârını münhasıran çekmekte bulunan pederinin vefatıyla o yük kendisine intikal eylemiş bulunan adamlara sorunuz. Mesela bir Ahmet Midhat'a, hatta bir Mehmet Cevdet'e sorunuz ki bunlar gözleri cihanı görmemek derecesindeki gençlik ateşleri etraflarını ihata eylemekle beraber gönüllerini yalnız bir noktaya hasredemezler. Öte tarafta valideler var ki emr-i tevlîd cihetiyle valide olduktan fazla bir de idareleri kendilerine münhasır olmak cihetiyle kerimeleri add olunuyorlar. Öte tarafta hemşireler var ki tevellütleri daha mukaddem olmak hasebiyle abla addolundukları halde dul ve yalnız kardeşlerine muhtaç bulundukları hasebiyle ablalık halinden fazla bir de evlatlık gibi bir nazarla telakki ediliyorlar. Bu yoldaki gençler henüz teehhül etmemiş oldukları halde dahi bekâr addolunabilirler mi?"[916]

Bu yolla ailede kadınların sorumluluğu ve hâmiliği, ailedeki olgun bir yaşa ulaşan en büyük erkek bireye bırakılması konusu gündemde tutulur. Ahmet Midhat da babasının ardından ailenin en büyük erkeği ağabeyin de ölümüyle beraber mecbur kaldığından aile reisi olarak kendinden büyük ablası da dâhil bütün aile kadınlarının vesayetini ve maddi geçiminin sorumluluğunu üstlenecektir. Recep Köso'nun aile reisliği konusunda yorumlar geliştirirken

[915] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 138.
[916] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 137.

bile yazar, kafasında yarattığı tipik aile düzenini bu aileye uygulatmak fikrindedir. Bu düzen, olası en makul yöntemdir ve aksi durumda ailenin bekasının, düzen ve refahının sağlanması tehlikeye düşecektir. Recep Köso, aile hayatı düzeninde her zaman annesinin rıza ve yol göstermelerine tâbi olur. "Gönlünde bir de Çelebi Molla var ki aralarındaki münasebet yalnız bir ana oğul münasebetinden de ibaret değildir. Muallim ve tilmiz münasebeti, mürşit ve mürit taalluku gibi daha bin münasebet ve taallukat bu ana oğulu birbirine rabt etmektedir."[917]

Recep, savaşa gönüllü olarak gitmek istediğinde de annesinin iznini isteyecek, başına buyruk hareket etmeyecektir. "Gönüllü olarak harbe gitmek arzusunda bulundu. Bunu validesinden istizan eyledikte Çelebi Molla, muhalefet etmek şöyle dursun bilakis: - Vazifendir oğlum! Git. Bahusus ki familyamız muinsiz de değildir. Hamdolsun arslan gibi iki damadımız var. Cenge senin gibi kahramanlar gitmeyip de benim gibi kadınlar gidecek değil a?"[918]

Recep'in Osmanlı-Yunan Savaşı bittiğinde Yenişehir'de yıllar sonra Filomene ile karşı karşıya gelmesi trajik bir hadise vesilesiyle meydana gelir. Daha önceden savaşta casusluk yapması hasebiyle Filomene'yi evinin önünde görmüş olmasına rağmen Recep, kendini ondan gizlemiştir. Bu sefer karşılaştıklarında Filomene feryat ederek sesini sokaktakilere duyurup yardım istemektedir. Çünkü on beş yaşındaki oğlunun ve kendisinin canına, kocası Andre Kostopolo tarafından kastedilmiştir. Burada Recep Köso ile beraber birkaç Osmanlı askeri eve girerek Andre Kostopolo'yu öldürüp anne ve oğulun hayatını kurtarır.

Hikâyenin sonunda yazar Recep Köso ile Filomene'yi birleştirir. Ancak iki husus dikkat çeker. Filomene, hem Müslüman olmayı hem de Recep'in ikinci karısı olmayı kabul edecektir. Recep Köso'nun gönüllü olarak savaş kahramanı olması gibi Filomene de "gönüllü" olarak hayatını ve kimliğini değiştirmeye karar verir. Bir noktada romandaki "gönüllülük hâli" en sonunda Filomene'nin de gönüllüğüne bağlanır. Daha önce ailesinden kaçarak gizlice Recep'le evleneceği zaman sadece evlenmek için dinini değiştirerek Müslüman olacak olan Filomene'ye bu "gönülsüz Müslümanlık" nasip olmamış, yıllar sonra asıl İslâm'ın yüceliğini kendi aklıyla ve kalbiyle takdir ettiğinde İslâm dinini benimseyebilmiştir.

Recep Köso'dan ayrı düştüğü yıllar boyunca da oğlunun vesilesiyle İslâm dinini zikretmekten geri durmayan kadın, karşısında gördüğü kendisini ve oğlunu kurtaran Osmanlılara kalbinden geçenleri Rumca olarak söylemekten kaçınmaz. "Sizi buraya Allah

[917] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 137.
[918] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 141.

gönderdi, Allah! Hem de Müslümanların Allah'ı! Recep Köso'dan öğrendiğim Allah!"[919] Filomene'nin din değiştirmesi konusuna eğilirken dikkat edilmesi gereken husus, kadının oğlunu yetiştirirken onu adeta bir Müslüman olarak görmesi ve İslâm dini hakkında daha önce Recep'ten öğrendiklerini oğluna anlatmasıdır.

Romanda öne çıkan unsur Recep Köso'nun şahsında şekillenen aşk ahlâkı ve yazarın bu konuda görüşlerini öne sürmesidir. Gençlerin evlenmeden önce tam bir masumiyet ve iffet hâlinde aşklarını sürdürdükleri ve aşklarını meşrulaştırmak için gayret gösterdikleri görülmektedir. Bu noktada yazar, romanın akışını keserek bir süre okurlarıyla evlilik öncesi flörtün ahlâkî boyutuyla ilgili görüşlerini paylaşır. Bazı gençlerin "alacağımız kızları tanıyıp da öyle almalıyız" diyerek çabaladıklarını üzüntüyle seyrettiğini belirterek bunun kadın erkek ilişkilerine evlilik öncesinde zarar verme ihtimali olduğu üzerinde durmaktadır.

Gençlerin evlilik öncesinde birbirini tanımaları neticesinde, erkeklerin hevesleri doğrultusunda hareket etmelerinin ve aşk ahlâklarındaki düşüklüklerin mağdurunun kadınlar olduğu söylenmektedir. Erkeklerin evlenmek niyetiyle tanımak istedikleri bir kadınla sonradan evlenmekten vazgeçmesi, kadınların sağlığını kaybetmesine hatta canına kıymasına neden olabilmektedir. Bu noktada yazar, Avrupa flört usullerini örnek gösterirken Avrupalıların belli kaideler çerçevesinde hareket ettiğini ve erkeklerin terbiye edilme şekillerinin böyle olumsuz durumlara engel olduğunu belirtir. Ancak medeni ülkelerde zaman zaman görülen suiistimallerin İslâm ahlâkına uymayacağını söyler. Daha önce defalarca romanlarında annelerinin evlenecekleri kadını seçmesine aldırmayıp kendi seçtikleri eş adaylarını tanımak gayretinde olan erkek kahramanlara yer verdiğini belirten yazar, bu konuda temkinli davranmaktadır. Evlilik öncesi gönül ilişkilerinin âşıkane bir surette gerçekleşmesi, toplum ahlâkını tehdit edecek sonuçlara neden olabilecektir.

> "Şimdiye kadar bin romanımızda beyan edilmiş olduğu veçhile bir delikanlı teehhül hususunda yalnız validesinin veyahut kendine müteallik olan kadınların keyfine tabi olmamak ve alacağı kızı kendisi dahi tanımak öğrenmek ister ise biz kendisiyle beraberiz. Hatta bu bapta şer'an dahi büyük büyük müsaadeler vardır ki müsaadat-ı mezkûreden hüsn-i istifade iki tarafın dahi hukukunu, ismetini, şanını muhafaza ile beraber maksutlarına vusullerini temin edebilir. Lakin bu müsaade-i ma'kûleyi suistimal ile Avrupa'nın mülazemat-ı âşıkanesi kuyud ve şürûtunun da haricinde olarak kızlara etvar-ı âşıkane göstermek bilahare izdivaç vukua gelmeyip de o cümlece

[919] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 201.

mûcib-i teellüm olan ahvale meydan açılamayacak ve izdivaç vukua gelecek bile olsa yine tehlikeden salim değildir."[920]

Burada "muaşaka usullerini" öğrenen kadın tehlikeli bulunmakta ve düşük ahlâklı olarak görülmektedir. "Bunun en ehven tehlikesi insanın zevcesi olacak kadına muaşaka yollarını kendisi göstermiş, öğretmiş olması demektir ki bilahare kadının bu yollardan ne gibi menazil-i mühlikeye kadar varacağı hakikaten derin derin düşünmeye layık bir meseledir."[921] Kadın erkek ilişkilerinin ahlâk sosyolojisi tarafından düzenlendiğini belirten yazar, bunun önemini vurgular. Kadınlardaki bekâret meselesinin ruhi boyutunu ele alırken, kadın davranışlarının erkek tarafından düzenlenmesi gerektiğini savunur. Kadınları ahlâklı olmaya sevk eden de, onları bir metres gibi gayriahlâki tavır içine sokan da erkeklerin onlara karşı tutumlarıdır. Bu yüzden erkeğin en büyük erdemlerinden biri eşine karşı iffet dairesinde davranması ve kesinlikle muaşaka usullerini evlilik öncesi ve sonrasında eşine öğretmemesidir.

"Bir delikanlının alacağı kız ve biraz sonra aldığı kadın ile ne yolda bir münasebet peyda etmesi lazım geleceği "sosyoloji" denilen mebhas-ı hikmetin en büyük, en mühim babını teşkil edecek bir maddedir. Kızlar için "bikr" denilen şeyi yalnız cismen ve maddeten tasavvur etmeyip fikren ve ruhen dahi bunlarda bir bikr tasavvur etmelidir. Bunlar maddeten bir mazrûf-ı memhûre benzedikleri gibi manen dahi öyle olmalıdırlar. Öyledirler. Bu halde müstakbelleri için peyda edecekleri evza ve etvar yavukluları ve kocaları tarafından tertip ve teşkil edilecek suretlerden başka bir şey olamazlar ve bir zevce ile bir metresin arasındaki farkı takdire muktedir olabilecek derecelerde hak ve vazife-i merdanesini nazar-ı hikmetinde henüz tayin etmemiş bulunan bir adam, gerek izdivaçtan mukaddem nişanlısı ve gerek bade'l-izdivac yeni zevcesi olan zatı "kadın" denildiği zaman bu kelimeden münfehim olacak mananın bir metrese dahi şümulü olabilecek suretini telakki eder de bilahare o zevce kendisine bir baş belası olur kalır ise kabahat kimindir? O bilahare beklenilmeyen hallerin dersini kadın kendisinden almış olacağı cihetle bunun mesulü yine kocadır. Asıl şayan-ı teellüm bir haldir ki kocalar bu dersleri kendileri vermiş olduklarını unuturlar. Zevceleri tebdil-i ahval, tagyîr-i etvar etmişler diye şikâyete başlarlar. Bir takımları da artık böyle bir kadın ile geçinmek kabil olamayacağından müfarekata kadar varırlar işte bir vukufsuzluk, tedbirsizlik karıyı da, kocayı da bedbaht eyledi, gitti. Koca kendi bedbahtlığını tamir için hakk-ı müfarekatından istifade edebilir. Ya kadın? İşte o biçare ilanihaye bedbaht olur kalır."[922]

[920] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50.
[921] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50.
[922] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 50-51.

Yazar bir toplum mühendisi tavrıyla ortaya örnekler sunarak meseleyi derinleştirir ve okurunun ahlâk dünyasını şekillendirmeye çalışır. Bir kocanın eşine nasıl davranması gerektiğini "yazar otoritesiyle" anlatır. Yazarın romanda böyle istidratlara yer vermesi, bunları konuşma gereği duyması tartışmaya değer bir meseledir. Verdiği örneklerdeki tavra bakıldığında dikkat çeken husus babanın vesayetinden kocanın vesayetine geçen kadının ahlâkının ve davranışlarının denetlenmesi meselesidir. Burada bu denetime imkân sağlayan şeyler, bir nevi "programa" bağlanarak bu programın dâhilinden çıkılmaması söylenir. Bununla ilgili olarak bir kız babasının damatlarına evlendikten sonra geleneksel "paça gününde" verdiği nasihatler örnek gösterilmektedir. Evli bir kadının ahlâkının kocası tarafından kendi istediği yönde şekillendirilmesi kadının babası tarafından garanti edilir. Bir erkek kendi mutluluğu için karısının ahlâkını bozacak hâllerden uzak durmalıdır. Evlilik öncesi ve sonrasında erkeğe büyük sorumluluk yükleyen bu anlayışa göre kadınların ahlâkı büyük ölçüde erkeklerin tutumlarıyla şekillenmektedir. Alıntıda da görüleceği gibi tecrübeli bir erkeğin genç bir erkeğe evlilik yolunda verdiği bu öğütler aynı zamanda yazarın evlilik ve aşk ahlâkı noktasında benimsediği görüşler arasındadır.

> "-Evladım! Sana verdiğim kıza maişet için lazım gelen dersleri mümkün mertebe verdim. Yalnız bir kadın ile kocası arasındaki münasebet-i hususiyyeye dair bittabi harf-i vahid söyleyemedim. Hane halkınca dahi benim bu kaideme kat'iyen riayet olunmuş bulunduğundan eminim. Zevcene bu dersi sen vereceksin. Daha ilk derste programını iyi tertip et de derse öyle başla. Zevceni kendin şımartıp yüzsüz ettikten sonra bizi muahezeye hakkın olamayacağını sana şimdiden haber veriyorum. Hepimiz delikanlılık ettik. Hepimiz delikanlılık halini biliriz. O eski tecarib üzerine hiçbir vakitte kulağından çıkmamak üzere sana ihtar ederim ki zevce başka, metres başkadır. Bunların arasındaki fark "kadın" ve "karı" arasındaki farka da benzemez. Birisi "timsal-i iffet" ve diğeri "sanem-i fuhştur". Birisi en yüzsüz bir erkeğin bile yüzünün karası ve diğeri yüz suyudur. Şu kadarcık bir tarifim ile meramımı anlarsın. Bir merd-i kâmil bir zevc-i akil kendi karısını ne horlayıp tahkir etmeli, ne şımartıp yüze çıkartmalı. Tam merdane hareket eder ise âlem-i teehhül onun cenneti ve illa yanındaki kadın zevcesi midir? Metresi midir? Fark edemez ise teehhül âlemi onun cehennemi olur. Sana verdiğim kız dün akşama kadar benim kızımdı. Bundan sonra senin karındır. Maâyib ve mahasininden dün akşama kadar ben mes'ul idim. Bundan sonra sen mes'ulsün."[923]

[923] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 51.

Yazarın son romanlarından biri olan *Mesail-i Muğlaka*'da (1898) bir Osmanlı gencinin Paris'te hukuk öğrencisiyken beraber yaşadığı ve romanda "metresi" olarak tanıtılan bir kadın ile evlendiği görülür. Bu evlilik hakkında hiçbir detay görülmez yalnızca romanın kapanış sahnesinde Aksaray'da konak yavrusu tabir edilen bir evde Fransız mürebbiyeler ile mülakat yapan bir kadının kendisini Madam Abdullah Nahifi olarak tanıttığını görürüz. Kadının ihtida ettiğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmez. Paris'te yaşarken kendisine arkadaş edindiği bu kadının ahlâkını ve yaşam tarzını takdir eden Osmanlı genci onunla evlenmek konusunda ikna olmuştur.

Daha önceki Ahmet Midhat Efendi romanlarında koket, monden… vs. gibi isimlerle anılan Fransız kadınlarına verilen başka bir unvan olan grisette unvanı da burada geçer. Romanda grisette diye hitap edilen işçi sınıfından genç kadınların örneği olarak temsil edilen Rosette, bir mağazada dikişçi olarak çalışır. Çalışkan ve tutumlu karakteriyle Abdullah'ın takdirini kazanan Rosette, onun nezdinde bir Avrupalı ve Fransız kadını gibi görülmez, Şark'tan Avrupa tarafına gelmiş bir "muhaddare" sayılmaktadır.[924] Bu yüzden Abdullah'ın Rosette'le ilgili arzu ve isteği İstanbul'a döndüğünde onu da yanında götürerek kendisiyle evlenmektir. Kendisi bir hukuk öğrencisi olmasına rağmen eğitimsiz bir dikişçi kızla ilgili kurduğu evlilik hayali, Osmanlı erkeğinin aradığı kadınlık erdemlerinin iffet ve kanaat ile tasarruflu bir hayat tarzını benimsemek olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyinin farklı olması evliliklerde genel olarak önemsenmeyen bir durumdur. Daha ziyade evlenilen kadında aranan özellikler arasında eğitimli olması görülmemektedir. Romanın sonunda Abdullah Nahifi'nin Rosette ile evlenme isteğinin gerçekleştiği görülür. İstanbul'un Müslüman ve ahlâklı yaşamına layık bulunan kadın sonunda evlenerek buraya yerleşir.

Farklı kültürler arasında gerçekleştirilen ilişkilere veya evliliklere örnek görülen eserlerden biri de *Müşahedat* (1891) romanıdır. Bu romanda, evlilik ve aşk konularına ahlâkî bağlamda açılımlar getirilmektedir. Refet-Ağavni-Feride-Siranuş arasındaki ilişkiler ile Antuvan Kolariya-Madam Novart-Meryem arasındaki ilişkiler romanın aşk, evlilik, namus, boşanma ve ahlâk meselelerinin tartışılmasına vesile olmaktadır. Kolariya etrafında gerçekleşen evlilik ilişkileri tezimizin boşanmayla ilgili olarak hukuk kısmında tartışılmaktadır.

Müşahedat'taki ilişkiler ağına bakacak olursak öncelikle Ağavni ve Refet'in sevgili olduğunu söylemeliyiz. Bununla beraber bir yandan da Seyyit Numan'ın kızı Feride, Refet'e âşık olduğundan kendisiyle evlenmesi için onu tehdit eder. Feride'nin kurduğu intikam planı

[924] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 53.

ile Ağavni boğularak ölür. Bunun üzerine aradaki maniler kalkınca birbirini asıl seven kişiler olan Siranuş ve Refet evlenir. Siranuş, dinini değiştirir ve ideal aile birliği tesis edilmiş olur.

Yazarın hayatını öğrendikten sonra en çok takdir ettiği roman kahramanları olan Siranuş ve Refet'in birleşmesi ideal aileyi inşa etmek yolunda yapılan evliliğe örnek olacaktır. Romanın açılışında vapur sahnesinde Siranuş ve Ağavni'yi henüz tanımadığı hâlde onların nasıl kimseler olduğu hakkında birtakım fikirler yürüten Ahmet Midhat Efendi, Refet hakkında da ilk bakışta kendisinde bir güven duygusu oluştuğunu söyler. Yüzüne bakarak dürüstlüğüne ve doğruluğuna inandığı Refet'le konuştuktan sonra onun hayat tarzını takdir edecektir. Babasının taşrada iltizam yoluyla kazandığı emek verilmemiş serveti hovardalık ve eğlence uğrunda tüketmesi ve ardından sıfırdan başlayarak kendi emek ve çalışkanlığı ile ticaret yolunda ilerliyor olması Ahmet Midhat Efendi'nin çalışma ahlâkına uygun bir yol olduğu için onun takdirini kazanır.

Romanda yazar kahraman, iki kadının hayatını üstünkörü değerlendirirken daha serbest ve hafifmeşrep bulduğu Ağavni'yi Siranuş'a nazaran beğenmemiştir. Ancak kadının başından geçenleri öğrendiğinde onunla ilgili önyargılı fikirleri değişecektir. Hafifmeşrep ve eğlence ehli olarak gördüğü Ağavni'nin, Refet'in aşkına verdiği karşılıklar ile hem ahlâk anlayışına hem de zihnindeki iffetli kadın tipine uygun olduğunu anlamıştır. Refet'i sevmesine rağmen onun aşkına önceleri hiçbir şekilde karşılık vermeyen Ağavni, Refet servetini kaybedip çaresiz bir hâle düştüğü zaman ona olan aşkını itiraf etmiştir. Ağavni parası olan ve güçlü taraf olduğu vakit Refet her şeyini kaybetmiştir. Burada para ve güç sahibi kadının aşkını itiraf etmesinden rahatsız olan Refet, kendisinin "alfonsluk" mertebesine düşürüldüğünü düşündüğünden rahatsız olur. Burada roman okurunun yabancısı olduğu bir tabir kullanmasından ötürü yazar açıklama yapmak gereği hisseder.

> "Bazı avâlim-i mahsûsanın ıstılahatına vakıf olanlar, bu kelimenin manasını bilirler. Edep dairesinden harice çıkmaksızın biz de tefhim edebiliriz. Bir erkeğe nispetle bir kadına "müstefreşe" demek ne hüküm götürürse, bir kadına nispetle bir erkeğin alfonsluğu o hükümdedir. Yahut sevdiği kadının hiçbir hal ve hareketine karışamamak şartıyla, kendisine vereceği sadaka-i hüsn ü cemal ile iktifaya mecbur bir âşık demektir."[925]

Ağavni'nin, Refet'e zengin olduğu vakit yüz vermemesinin sebebi ise kendisi hakkında insanların yanlış hükümlerde bulunmasından çekinmesidir. Bu kadın, Refet'in

[925] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 84-85.

servetini kaybetmesinin sebebi olarak görünmek ve parası için bir erkeğe gönül veren kadınlardan sayılmak istemediği için zengin olduğu sırada Refet'ten uzak durmuştur. Bu hikâyesini anlattıktan sonra yazarın takdirini kazanan Ağavni, parası olmayan çalışkan ve namuslu Refet ile birlikte olmuştur. Yazarın nezdinde Refet ve Ağavni, birbirlerine verdikleri hayat dersinden sonra ahlâkî olarak doğru yola ulaşmış örnek kişilerdir. Onların hayat hikâyesi dolayısıyla okurlara ahlâkî manada müspet olan, somut bir şekilde anlatılmış olur. Refet ve Ağavni'nin ilişkisi, birbirlerinin ahlâk ve davranışlarını düzelttiği için takdir edilmiştir.

> "Ne garib hal. Bir kadın duçar olmuş bulunduğu maişet-i sefihaneyi nihayet bir fikr-i hikmetin ikazıyla beğenemeyerek, velev ki kısmen olsun, ıslah-ı hale muvaffakıyetini kendinden beş beter bir sefih ve sefilin himayesi sayesinde temin edebilmiş olsun. Bir sefih böyle bir nadimenin irşadıyla evvelce matrudu olduğu baba dostu ve merdudu bulunduğu validesi ile münasebeti tecdit ve tahsin eylesin. Şu muaşeret-i ahlâkıyyat ve maneviyyatta müşkül-pesent olan hakîmlerin pek de tahsin edemeyecekleri bir muaşeret-i gayr-i meşru'a iken. Hiç olmazsa makuliyetini teyit için tarafeyni muahidinin ahde vefadan maada, yekdiğerinin bir de hocası, tilmizi olmak halini alsınlar. İnsanın inanamayacak isteyeceği garaipten değil mi?"[926]

Bu şekilde okura yansıtılan ve idealize edilen Refet ve Ağavni aşkında, birlikteliği bozan şeyler bir Müslüman kızının yaptığı kötülükler olur. Romanda olayların gidişatında önemli bir rolü olan kahramanlardan biri de Seyyit Mehmet Numan'ın kızı Feride'dir. İlk kez Seyyit Numan'ın kızı Feride'den bahsederken yazarın sarf ettiği sözlerden Feride'nin ilginç ve işlenmeye değer bir hikâyesi olduğu hissettirilmeye çalışılır. "İktiza eden yerleri biraz bast ve temhid edilecek olsa başlı başına bir müstakil roman teşkil edebilecek olan bu fıkrada mecmu ahval hükmünü alan kızın ismi Feride'dir."[927] Feride'nin dış görünüşünde dikkat çeken husus, annesinin güzel bir Çerkez cariye olmasına rağmen onun daha çok babasından gelen Mısırlılara has bir görünüme sahip olmasıdır.

Feride'yi tasvir ederken kadın güzelliği hakkında kendine söz söyleme imkânı yaratan yazar, Mısırlı kadınların da güzellikleriyle öne çıkanları bulunduğunu ancak bu güzelliğin daha çok hâl ve tavırlar ile şekillendiğini söyler. "Esmerce ten, kara gözler, yassıca burun, irice dudaklarla Mısriler miyanında bayağı güzeller bulunabilirse de bu hüsn, bu cemal bir

[926] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 96.
[927] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 162.

ressamın nazar-ı ehemmiyyetini celb edebilecek sanatkârane güzelliklerden olmayıp, gayeti sebük-rûh olan Mısır güzelleri fevkalhad işvebazlıklarıyla celb-i nazar-ı rağbet edebilirler."[928]

Feride'nin çirkin bir genç kız olması, sağlıksız ve zayıf bir vücuda sahip olması onu eğitim fırsatından da mahrum bırakır. "Hâsılı Feride güzel değildir. Çirkin bir şeydir. Bu malûmatı kendisinden aldığım Refet'in tarifine göre zayıf hâli ve babasının bir taneciği olmak hasebiyle talim ve terbiye için de hiç tazyik olunmamıştır."[929] Hem fiziken hem de yetiştirilmesi itibariyle takdir edilecek bir yanı olmaması itibariyle Feride, romanda yazarın onu olumsuz durumların sebebi olarak göstermesini haklı çıkaracak niteliktedir. Feride, Refet'i kıskanması sebebiyle Ağavni'nin ölümüne sebep olur.

Hasta ve zayıf bir kız olarak okurda acınacak bir kadın profili oluşturan Seyyit Numan'ın kızı Feride, sonradan kıskanç ve kötücül kişiliği ile ön plana çıkarak olayların akışında etkili olur. Refet'e mektup göndermesi için kendisine aracılık eden Yahudi adamı, sonradan Ağavni'yi denizde boğdurmak için de kullandığı ortaya çıkar. Ağavni'nin denizde boğularak ölmesinden bir süre sonra Feride de vicdan azabı duyarak Ağavni'nin adını sayıklar, bir cenaze gibi gezerek delirir ve birkaç ay sonra ölür. Feride pişmanlık duyması sebebiyle tamamen kötü biri olmadığını kanıtlar. Kişiliği "cehâlet ve acz ve yeis" kelimeleri ile tabir edilen Feride için hareketlerinin çıkış noktası da bu özellikleri olur. "Bir zavallıda ki cehalet var. Acz var. Ye's var. Bu üçü birleşince öyle bir cür'et-i mecnunane peyda eder ki hiçbir şey umulmayanların fevkal-me'mul harekâta cür'etleri işte bundan ileri gelir."[930]

"Benim gibi gezmiş, tozmuş, bin türlü güzel sarmış bir adama Feride karılık edebilir miymiş?"[931] sözleriyle Refet, Feride'yi eş olarak kendisine layık bulmadığını belirtir. Seyyit Numan'ın kızı Feride'nin Refet'e âşık olması ve onunla evlenmeye teşebbüs etmesi gerçekleşmeyecek bir hayal olarak görünmesi yanında yazar tarafından da takdir edilmeyecektir. Bu evlenme isteği, iki tarafın birbirine hiçbir bakımdan denk olmayan bir hâlde bulunmasıyla hiçbir şekilde onaylanmaz. Çünkü toplumdaki mutsuzlukların öne çıkan nedenlerinden biri evliliklerin denklik esasına göre kurulmamasıdır.

> "Zaten bizde kız çocuklarının terbiyesine erkekler kadar ihtimam olunmuyor ya. Seyyit Mehmet Numan gibi bazılarıysa hiç de ihtimam edemiyorlar. Vakıa Seyyit evlad-ı nisvanın terbiyesini iltizam etmeyecek kadar gözü kapalılardan değil. Mahza evlat yetiştiremediği ve Feride

[928] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 163.
[929] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 163.
[930] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 253-254.
[931] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 226.

hakikaten duhter-i yegânesi olup o da çelimsiz, hastalıklı bir şey bulunduğu için terbiyesine ihtimam olunamamış.

Yine kendisi gibi sade bir kocaya kanaat edecek olsa bahtiyar olabilecek ama, kuvvetsiz tutmuş da erkek nev'inin gereği gibi yükserek tabakat-ı terakki ve terbiyesinde bulunan bir gence heves etmiş.

Görgüce, terbiyece, etvar ve mişvarca böyle gayr-ı mütenasib izdivaçlar ne kadar çoktur. Her birinin de zımnında az çok birer roman dâhildir ki, bu romanlarda ya zevcin ya zevcenin mazlumiyeti, onları okuyacak olanları mutlaka acındırır."[932]

Bir yanda Feride Refet'e karşılıksız bir aşk beslerken diğer tarafta Karnik, Seyyit Numan'ın serveti sebebiyle Feride ile evlenmek için ihtida etmek istediğini söyler. Seyyit Mehmet Numan, yanında çalışan Karnik'in ihtida ederek kızıyla evlenmek istemesi karşısında Karnik'in esas niyetinin kendi parasına göz dikmesi olduğunu bildiğinden, kızının durumunun evlenmek ve aile kurmak için uygun olmadığını öne sürerek Karnik'in bu isteğini geri çevirir. "Evvela benim kızım kocaya verilecek hâlde değildir. Zayıftır. Hastalıklıdır. Öyle olduğu içindir ki talim ve terbiye dahi görmemiştir. Karılığa, kocalığa dair onda bir fikir bile yoktur. Hüsn-i tabiîye de malik değildir. Bir erkeğin tezevvüç edeceği karıdan bekleyebileceği ahvalin hiçbirisi kızımda yoktur."[933]

Seyyit Numan, kızının sağlık ve sıhhatini düşünen bir baba olarak onu başına gelecek kötülüklerden korumak ister. Duygu durumunun bozulmasıyla bedenen de hastalanacağını düşündüğü için kızının Karnik'le evlenmesine karşı çıkar. "Çünkü bu kadar çelimsiz, kansız, cansız bir kızı biraz da ziyadece muhibbâne, harisâne bir maişet, çarçabuk verem döşeğine düşürüp öteki dünyaya gönderiverir değil mi a ahbâr?"[934] Refet de roman kahramanı Ahmet Midhat Efendi ile konuşurken "Feride'yi koruyacak o kadar zeki ve akil bir peder var. Asıl acınacak Siranuş'tur" diyerek Seyyit Numan'ın bu konudaki tutumunu tahkik eder. Aile desteğinden mahrum olan Siranuş, daha sonra Seyyit Numan tarafından himaye edilecek ve böylece romandaki genç kadınların hepsi bir noktada baba figürü olan Seyyit Numan tarafından korunmuş olacaktır.

Siranuş'un eski nişanlısı Karnik'le olan ilişkisine baktığımızda, burada kadının erkek cinsine güven duygusunu sarsan bir tecrübe yaşadığını görürüz. Siranuş, Karnik ile evlenme planları yapmış, ancak o hem Seyyit Numan'ın evlenmeleri için verdiği parayı hem de Siranuş'a miras kalan parayı alarak kaçmış ve Siranuş'u ortada bırakmıştır. Yaptığı kötülükler

[932] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 256.
[933] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 166.
[934] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 166.

ile birçok kişiyi mağdur eden Karnik, romanın sonunda beklendiği gibi hak ettiği cezayı bulur ve hırsızlık, cinayet gibi adi suçlarla idam edilir. Kendi kızı için koruyucu baba figürü olan Seyyit Numan, Siranuş'un Karnik yüzünden yaşadığı mağduriyetini gidermek için ona yardım eder. Buna karşılık Ağavni, adamın iyi niyetinden şüphe duyarak onun manevi evlat suretine bürünmüş bir hâlde Siranuş'u kendisine metres yapmak istediğini düşünmektedir.

Karnik ile ilişkisinde hayal kırıklığı yaşamış olan Siranuş'un, gönül ilişkileri konusunda itidalli davrandığı ve kurduğu hesaplar üzerine hareket ettiği söylenmektedir. O, kendi hâlini Ağavni'nin aşk duygusuna kapılan hâliyle karşılaştırır. "Ağavni Refet'in delisi, divanesi olduğu kadar, ben Karnik'in delisi, divanesi değildim. Benimkisi bir hesaptı. Ağavni'ninkisiyse bir sevda. Eğer o da benim gibi hesap üzerine hareket etseydi, gönlünü sevda-yı na-becaya kaptırmazdı."[935]

Ağavni'nin Refet'e olan aşkının imkânsız olduğunu dile getirirken aralarında yaş farkı olduğunu öne süren Siranuş, bu konudaki genel toplum algısına uygun bir söylem kullanmaktadır. " Kadın, kocasından ne kadar küçük olsa ziyanlı görünmez ama, kocasından büyük oldukça pek ziyanlı görünür."[936] Bunun yanında farklı dinlere mensup Ağavni ile Refet'in evlenmelerinde bu farklılığın engel teşkil etmediği konusunda Ahmet Midhat Efendi dostlarını ikna edecektir.

> "-Saniyen, birisi İslâm, birisi Hristiyan. Bu münasebetten bir izdivaç beklenebilir mi?
>
> -Bizce müsaade vardır. Yehud ve Nasranî tezevvüc edebiliriz.
>
> -Ama, yine o kadar mütenasip düşmez.
>
> -Pek de canları isterse, Ağavni tebdîl-i mezheb ile İslâmiyeti kabul ediverir. Emsali çok."[937]

Ağavni'nin ölümünden sonra Ahmet Midhat Efendi aracılığıyla Müslüman bir kimsenin Siranuş'a evlenme teklifinde bulunduğu görülür. Bunu kadına söylemek konusunda tereddütler taşıyan yazar kahraman, konuyu kadını yakından tanıyan Refet'e de danışır. Farklı mezhepten bir erkekle yapılacak evlilik büyük bir fedakârlık olarak görülürken, kadının bu fedakârlığı ancak çok sevdiği veya iyi tanıdığı bir erkek için göstereceği düşünülmektedir.

[935] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 219.
[936] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 219.
[937] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 220.

"- Arada muhalefet-i mezhebiyye olduğu için mi?

- Başka hiçbir şey olmasa bu da kâfi değil midir? Bir kız kolay kolay bu fedakârlıkta bulunabilir mi?

- Ağavni sana böyle bir fedakârlıkta bulunamaz mıydı?

- Öteye bile geçerdi. Fakat Ağavni'de benim için hâsıl olmuş bulunan mecburiyeti Siranuş'ta dahi o şahs-ı meçhul için hâsıl edebilecek miyiz?"[938]

Siranuş, kendisine iş bularak himaye eden Ahmet Midhat Efendi'yi manevi babası olarak görmektedir. Bunun için onun vesile olduğu evlilik teklifine eğer kendisi emrediyorsa babalık haklarına saygısından dolayı boyun eğeceğini belirtmektedir. Ancak yazar, burada bir babanın bile kızı üzerinde onu zorla evlendirmek gibi bir hakkı olmadığını, insanın evlilik konusunda hürr-i mutlak olduğunu belirtir. "Bu hak hiçbir pedere verilmemiştir. Hakk-ı rıza kızlarındır. Pederse kendiliğince münasip gördüğü şeyi kızına da beğendirmek için ancak bir teşvikte bulunur."[939] Bu yüzden bir babanın görevi en fazla kızını evlenmek konusunda yönlendirmek ve teşvik etmek olacak, son kararı kızın kendisi verecektir. "İzdivac denilen şey muhtâriyetlerin en mutlakıdır. Kendi yuvasının sahibi olacak. Kendi külünü eşeleyecek"[940] diyen yazar burada evlilikteki aile baskısını bir kez daha eleştirerek, gençlerin hürriyetini vurgular. Böylece Siranuş da kendi arzusu doğrultusunda Refet'le evlenerek ideal bir aile birliği kurmuş olacaktır.

Müşahedat romanının başkarakterlerinden Refet'in iki kız kardeşinin evlendikleri eşlerinin meslek ve karakterleri dolayısıyla akıbetlerinin ne olduğuna dair bir yorum getirilir. Birisi doktor miralayla, diğeri müdürlük ve kaymakamlıkta gezen bir memur ile evlenmiştir. Doktor miralay, kızın babasının verdiği cihaz bedeline, karısının servetine önem vermez, kızın kendisi için onunla evlenmiştir. Doktorla evlenen kadın mutlu mesut bir aile hayatı sürerken, diğer kız kardeş babasından kalan servete tamah eden, bu servet yüzünden memuriyetlerini de terk eden bir adamla evlenmiştir. Evlendiği adamın iltizam parasından gelen servetten nemalanması, mirasyedilik yapmaya başlaması kadının mutsuzluğuna neden olur. Çalışkan koca, hazır paraya bel bağlamayarak geçimi uğruna emek sarf ettiği için sağlıklı bir aile kurabilmiştir. İdeal eş seçimi, evlilikle kurulan ailelerin sağlam bir şekilde sürdürülmesi için erkeğin meslek seçiminin de, para kazanma ve harcama şeklinin de kişiliği

[938] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 316.
[939] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 321.
[940] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 322.

üzerinde etkisi vardır. Yazar, "(…) tabibin karısı hala bahtiyar, kaymakamın karısı hala bedbaht."[941] derken bu durumu özetlemiş olur.

5.2. Ekonomi

Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat döneminde Batılı liberalist iktisat teorilerini derinlemesine olmamakla birlikte millî bir şuurla ele alan, tenkit süzgecinden geçiren, birtakım meselelere dikkat çeken, ekonomi politik memlekette yaygınlaşırken bazı konularda millî menfaatlerle çatışma hâlinde tavır takınılması gerektiğini düşünen ilk Osmanlı aydınıdır.[942] Bununla beraber birçok açıdan iktisadi meselelere sıklıkla kafa yormuş ve bu bağlamda konuyla ilgili birçok eser yazmıştır. *Ekonomi Politik (1879), Sevda-yı Sa'y u Amel* (1879), *Teşrik-i Mesai-Taksim-i Mesai* (1879) *Hallü'l-Ukad (1890),* iktisat konusunda yazılmış eserleri olduğu gibi, mecmua ve gazetelerde çıkan yazılarında da ekonomik konulara yer vermiştir. Kurmaca hikâyelerinde de özel teşebbüsü savunmakta, iktisadi anlamda girişimci kahramanlarını okurlarına örnek göstermektedir. Orhan Okay da bu doğrultuda Ahmet Midhat Efendi'nin 1879'ya yazdığı iktisatla ilgili eserlerde aynı yıllarda tanıdığı ve *Müşahedat* (1891) romanında kendisinden ve iktisadi görüşlerinden bahsettiği Seyyit Numan'dan etkilendiğini belirtir.[943]

Yazar, erkeklerin meslek hayatı bağlamında memurluk ve ticaret faaliyetlerini romanlarının konusu hâline getirmektedir. Ticarette gösterilen gayretle kazanılan paranın kutsallığına inanan yazar, haksız kazançla elde edildiğini düşündüğü serveti roman kahramanlarının tükettiğini okurlara göstererek çalışmanın kutsiyetini yüceltir. Bu anlamda ticaret ve şahsi teşebbüsle kazanılan parayı her zaman memuriyetten kazanan paraya üstün tutar. Memur güruhunu, ekonomik anlamda devletin sırtındaki bir yük olarak görmektedir. Bu görüşlerine detaylı bir şekilde *Müşahedat* eserinde yer vermektedir.

Osmanlı toplumunun ekonomik yapısı hakkında, diğer tüm kurumlarda olduğu gibi söz hakkı erkeklerindir. Erkeklerin bu iktisadi faaliyetlerine karşılık kadınların ekonomik hayatını değerlendirmek, yalnızca ufak tefek el işleri ile geçimlerini sağlamaları ve miras gibi yollarla elde ettikleri parayla olan ilişkileri dolayısıyla mümkündür. Ev içi işlerinde görevli kadın hizmetçiler de ahlâkî durumları, sosyal statüleri, yaşam koşulları vs. gibi çeşitli

[941] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 162.
[942] Orhan Okay, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru ve Ahmed Midhat'ın Çalışmaları", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 129.
[943] Orhan Okay, *a. g. e.*, s. 142-144.

cepheleriyle sıklıkla romanlarda boy gösterirler. Bunun yanında kadınların para ile olan ilişkisi ayrıca tüketim alışkanlıkları ve para harcama yordamları ile belirginlik kazanır.

Ahmet Midhat, Osmanlının orta sınıf hane düzeninde iktisadi yapılanmanın önemine dikkat çekmektedir. *Peder Olmak Sanatı* adlı eserinde, çocuk yetiştirmek konusuna eğilirken aile hayatı içinde ev idaresi konusunda da para hesabı yapmanın gerekliliğini savunur.

> "(…) çocuk yetiştirmek, aileler için ıslahat-ı esasiyeden olup onun da temeli mutlaka "hane" olduğundan her şeyden evvel hane tanzim ve ıslah edilmeyecek olursa bu maksat uğrunda ne yapılsa faydası muhakkak olamaz. (…) Bizim burada maksudumuz, yalnız tanzim-i hane hikmetini efkâr-ı kâriîne yerleştirmekten ibarettir. Osmanlı halkımız yalnız evlat yetiştirmek nokta-i nazarından değil, her nokta-i nazardan şu ıslah-ı buyût hikmetine muhtaçtırlar. Zira bu hikmete tevfik-i hareket edenler belki de binde birisini bulamazlar. Hakikat bu emr-i mühim bizde bi'l-külliye ihmal edilmiştir. Evvelce bir nebzecik işaret ettiğimiz bir hesap meselesini biraz daha kurcalayalım. Düşününüz bakalım aşinalarınızdan, dostlarınızdan hanesinin irad ve masrafını tutan kaç kişi tahattur edebiliyorsunuz? Gerek aylıkçı olsun gerek dükkâncı bulunsun kendisine bir bütçe tanzim etmeye henüz lüzum görmemiş olan bir insan cidden tanzim-i haneye ne zaman lüzum görürse o zaman anlar ki öyle yalnız ettiği masrafın kaydından ibaret bir defter tutmak dahi kâfi değildir. (…) Efkâr-ı Osmaniyemiz işbu tedbir-i menzil cihetine ne zaman temayül edip de gözler dahi ona göre açılırsa o zaman bunun hikmeti anlaşılacaktır."[944]

5.2.1. Kadınların Miras ve Paranın İdaresiyle İlgili İktisadi Eylemleri

Ev ekonomisinin gerekliliğine ve ailenin iktisadî planda denetim ve düzen ihtiyacına eğilen yazar, bu noktada kadınların eylemlerine de ekonomik planda yaklaşmaktadır. Bu hususların temeli ise geçim kaynaklarının tesisi ve maddî kaynakların tasarrufu noktasında belirginlik kazanmaktadır. Bununla ilgili olarak yazarın eserlerinde kadınların iktisadî eylemlerini, geçim kaynakları, meslek ve çalışma hayatları çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

Bu noktada öncelikle kadınların kendilerine kalan miras ve serveti idare etme meselesine bakmak gerekecektir. Aile hayatında haneyi idare eden erkeğin ve özellikle babanın kaybından sonra, ailede ergin bir erkek evladın bulunmadığı koşullarda kadınlar geçim derdiyle yüz yüze kalmakta ve bunun yanında ellerine geçen mirası ve serveti yönetme konusunda kaygılar taşımaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarını yazdığı yıllarda kadınların istisnaî örnekler dışında çalışma hayatında temsil edilmediklerini görmekteyiz. Bu

[944] Ahmet Midhat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s. 72-73.

anlamda Müslüman, azınlık ve yabancı kimliğe mensup çalışan kadınlara geçmeden önce kadın ve paranın idaresi konusunda yazarın eserlerinde sunduğu kadın emsallerine bakmak yerinde olacaktır.

Felsefe-i Zenan'da (1870) Fazıla Hanım babasından kendisine intikal eden serveti idare etmek konusundaki makul tutumu ile hayatı boyunca ekonomik güvencesini sağlamış olur. Babasından kalan iki evden büyük olan on odalı evi satarak kalan iki odalı küçük evde mütevazı ve kanaatkâr bir hayat yaşamayı tercih eder. Sattığı evden elde ettiği para ile esham satın alıp bundan elde ettiği senelik on bin kuruşluk geliri ile ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kalan mirası yönetmek hususunda kendisine akıl hocalığı yapacak bir erkekten yardım alıp almadığı noktasında eserde bir ipucu bulunmamaktadır, ama bu yardımı aldığını tahmin etmek güç değildir.

Ufak geliri ile münzevi ve kapalı bir hayat yaşayan kadın öldükten sonra parasını iki evlatlık kızı üzerine geçirecektir. Bununla ilgili yaptığı işlemler de okurlara sunulmakta ve eserin yazıldığı dönemin resmî işlemleri hakkında bilgi verilmektedir. Gelir kaynağı olan esham senetlerini iki evlatlığı arasında pay etmek için "Esham-ı Umumiye Nezaretine" başvuran kadın, evkaf idaresinde de evini ve bütün eşyalarını ikisi arasında paylaştırdığını beyan eder. Elindeki varlık ve senetler ile onların rahatça kimseye muhtaç olmadan yaşayabileceklerinin garantisini vererek onlara vasiyetini bildirir. Böylece kendisinden sonra da evlatlık kızlarının evlenmeden ve bir kocanın idaresine girmeden maddî güvence içinde yaşamalarını sağlar.

Yine *Felsefe-i Zenan*'da Zekiye'nin sonradan vefat eden annesi, kocasını kaybetmiş dul bir kadın olarak çektiği geçim sıkıntıları ile esere konu olmuştur. Osmanlı toplumunda kocası vefat eden kadının ekonomik güvencesini de kaybedişinin sembolü olarak bu kadının hayatı dikkate değerdir. Emekli miralay olan kocasının ölümü üzerine "eytam ve eramil nizamına" göre kendisine kocasının emekli maaşı kalan kadın, kızıyla beraber geçimini bu parayla karşılayamamaktadır. Bu yüzden zamanla elindeki her şeyi satmak zorunda kalan kadın azledilmiş bir valinin konağına sığınmak zorunda kalır. Konakta kızının cahil ve haylaz yetişmesini istemediği için onu Fazıla Hanımın yanına verir. Buradan anlaşıldığı üzere kocası ölen bir kadına devlet tarafından bağlanan maaş hem geçimini sağlamaya hem de kızının arzu ettiği şekilde yetiştirilmesine yetecek kadar değildir. Bunu yazarın böyle bir niyeti bulunmasa bile devlet politikalarına getirilen bir eleştiri olarak okumak mümkündür.

Yeryüzünde Bir Melek (1875) romanının kötü kahramanı Arife, kendisi gayet zengin bir aileye mensup olduğu hâlde zengin bir erkekle evlenmiş ve bir sene sonra kocasının vefatıyla on altı yaşında dul kalmıştır. Hem kendi serveti hem de kocasının servetine sahip

olan bu kadın, havai mizaçlı olduğundan gönlünün istediği erkekle aşk yaşayarak servetini hovardalık yolunda harcamaktadır. Onun hâlini bilen halktan erkekler, servetinin büyük çoğunu tükettiğini, yakında tüm varlığını sefahat yolunda harcayıp borç batağına düşeceğini konuşmaktadır. "Lâkin bu sefahate, bu israfa mal mı dayanır? Yakında sıfıra yakın ve belki daha aşağıya da tenezzül edeceğine intizar olunmalıdır."[945] Romanda doktor Şefik'e musallat olan bu kadın, o sırada Aksaray'da konak yavrusu tabir edilen bir evde yaşamakta ve varlıklı bir kadın izlenimi göstermektedir. Buna rağmen hırsları ve yaptığı kötülükler sebebiyle bütün varlığını kaybederek eserin sonunda susam satan bir Kıpti kadını kılığında gezmektedir. Bu hâldeyken Şefik ve Raziye'nin yaşadığı eve giden Arife, onların mutlu hayatına şahit olduğundan dayanamayıp intihar edecektir.

Karnaval (1881) romanının zengin Ermeni çifti Hamparsonlar, hayatlarındaki miras ve boşanma meselesi çerçevesinde hukuk alanını da ilgilendiren bir örnek olarak görünmektedir. Beyoğlu'nda yaşayan Madam Hamparson Arslangözyan kocasını genç bir Osmanlı efendisi olan Resmi'yle aldattığından kocası tarafından beş parasız olarak sokağa atılır. Katolik yasalarının boşanmaya izin vermemesi sebebiyle sonraki evliliğini resmiyete dökemeyen koca, yasalar karşısında hâlâ Madam Hamparson'la evli göründüğünden mirası ona kalır. Ancak kocasını aldattığı için vicdanı el vermediğinden mirası reddeden kadın, bu mirası hayır işlerine adar ve kendisini rahibeler manastırına kapatarak cezalandırır.

Karnaval'da ayrıca Resmi'nin annesi, elinde kalan mirası iyi değerlendirip ailenin geçimini sağlamak için mütevazı bir hayat düzeni kurmuştur. Babadan kalan servetin büyük oğul tarafından sefahat hayatında tüketilmesi ve bu oğulun alkol komasından ölmesi ardından Resmi ve annesinin elinde sadece oturdukları konak kalmıştır. "Resmi ancak on iki, on üç yaşında olup biçare validesi kendi üzerinde olmak hasebiyle sefih oğlundan kurtarabildiği büyücek bir haneyi elli bin kuruşa satmış ve bu parayı elli çıkına taksim ederek "Ayda bir çıkın dört sene bizi idare eder. O zamana kadar da elbette oğlum Resmi meydana çıkar! Resmi'den ümidim büyüktür." demişti."[946] Kadının para hesapları ve oğluna güveni sayesinde aile ekonomik anlamda düzlüğe çıkmış ve Resmi hem zekâsı hem de teknik konulardaki mahareti sayesinde tükenen servete ve mirasa rağmen aileyi ayakta tutarak müspet kişiliğiyle öne çıkmıştır.

Dürdane Hanım (1882) romanında Ulviye Hanım Mısırlı zengin bir aileye mensup olarak babasından ve kocasından kalan servet ile Boğaz'daki bir yalıda annesiyle yaşamaktadır. Çevresi tarafından merakla izlenen ve hakkında rivayetler türetilen kadının

[945] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 78.
[946] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 19.

serveti de dillerde dolaşmaktadır. "(…) rivayete göre bu familya mâl-i Karun'a mâlik olup yalnız izhâr-ı servet etmemek için maişetlerinde şu hâl-i itidali iltizam eylemektedirler."[947] Geçim derdinden uzak, azade bir hayat yaşayan yirmi yedi yaşlarındaki dul kadın, kendisini roman okumakla oyalayamadığından başka eğlenceler arayışına girişmiştir. Bu arayışlar neticesinde çeşitli maceralara atılan Ulviye, romanın en ilginç kadın kahramanı olarak romana adını veren Dürdane'den daha çok öne çıkmaktadır. Onun bu maceralarına sebep olan biraz da maddî kaygısızlıkları ve boş zamanlarını değerlendirmek konusunda kendisine her türlü imkânı tanıyan maddî özgürlüğü ve serbest tutumudur.

Miras meselesinin konu edildiği romanlardan biri de *Bahtiyarlık*'tır (1885). Burada erkek çocuğun kız çocuklara göre mirastan daha fazla hak alması somut bir örnekle anlatılmaktadır. Alafranga sevdalısı Senai, Şinasi'nin evlendiği köylü kızı Zeliha ile üvey kardeştir. Babaları öldüğünde Senai "varis-i zükur" olduğu için mirastan daha fazla pay alırken mirasın bir kısmı da Zeliha ve annesine kalır. Zeliha'nın annesi miras bölüşmesi meselesinde Şinasi'yi vekil tayin eder. Şinasi bu vekâlet sırasında Bursa'daki han, hane, dükkân gibi yerlerden gelecek gelirlerin idaresinin zor olduğunu düşündüğü için bunları Senai'nin almasını ve köylerdeki arazilerin ise Zeliha ve annesine kalmasını uygun görüp Senai ve annesi ile o şekilde bir anlaşmaya varır.

Babasından kalan mirası reddeden başka bir kadın da *Hayret* (1885) romanındaki prenses Mihriban'dır. Hint prensi babasının muazzam servetini reddederek bir Osmanlı erkeği olan İsmail Azmi'yle evlenen Mihriban, orta hâlli ve mütevazı bir hayat yaşamak için serveti iade eder.

Çingene'de (1887) dul bir kadın olan Şems Hikmet'in annesi Ferazende Hanım, Mısırlı bir tüccar olan kocasından kalan mal ve mülkü idare ederek ailesinin iktisadî durumunu yönetmeyi başarmıştır. "(…) babalarından müntakil servet-i azimenin bir habbesini ziyan etmeyip cümlesini emlake tahvil ile ayda yüz elli liradan ziyade bir de irat peyda"[948] etmiştir.

Para! (1887) adlı hikâyede alafranga bir gencin hayatını finanse eden zengin bir hala yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu hikâyesini karakterlerin para ile olan ilişkisi bağlamında okursak önemli detaylar elde ederiz. Paranın kazanılma yöntemleri, para harcarken sergilenen tavır ve tutumlar yazarın hikâyelerinde her zaman karakterlerin ahlâkî özelliklerine gönderme yapar. Özellikle hikâyedeki kadınların para ile ilişkisine bakarsak Sulhi'nin halası ile Sulhi'nin eşi olacak Şerife'nin ön plana çıktığı görülür. En başta mektep

[947] Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, s. 57.
[948] Ahmet Midhat Efendi, "Çingene", *Letaif-i Rivayat*, s. 465.

talebesi olarak tanıdığımız Sulhi'nin hayatını finanse eden kişi varlıklı halasıdır. Bu hala ölmeden önce mirasının Sulhi'ye geçmesini sağlar. Esasında yasal olarak bir kimsenin mirasının yeğenine geçmesi mümkün değildir. Ama hala hanım, hayatından ümit kestiği zaman bütün malını, Sulhi'ye satmak yoluyla onun üzerine geçirir:

> "Bizde emlâkin vakfolması böyle yeğenlere kadar mani-i intikal olduğuna ve eshamın hudud-ı intikâli daha dar bulunduğuna bakıp da hala hanımın malı Sulhi'ye nasıl intikal etmiş olduğunu taaccüp buyurmayınız. Bu yoldaki emlak ve emval vakıa min-cihetin hiç sayılacak şeylerden addolunmak lazım gelir ise de akil olanlar bunun çaresini bulabilirler. Hala hanım dahi gerçekten akil idi. Devamî-i hayatından ümidi kalmaması üzerine nesi var ise cümlesini Suphi'ye satıp parasını almış olmak suretinde nakleylemiş idi."[949]

Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar (1888) adlı romanda ailede kadın maddî gücü elinde bulunduran kişi olarak öne çıkmaktadır. Şemsizadeler konağının geçim kaynaklarından ve ailenin iktisadî düzeninden bahsedilirken dikkat çeken nokta, ailenin hemen hemen tüm maddî sorumluluğunun kadının üzerinde olmasıdır. Ailenin geçimini Feride Hanıma ailesinden kalan gelir kaynakları karşılamaktadır. Demir Bey, tekaüt maaşı bulunmasına rağmen bu parayı kendi şahsi masraflarına ve eğlencelerine harcamaktadır. "Familyanın bütün mesarifini Feride Hanım tesviye eder"[950] sözüyle de bu husus vurgulanır.

Oğul Mustafa Kamerüddin'in Paris'teki eğitim masraflarını da annesi Feride Hanım karşılamaktadır. Babasının isteği üzerine Mustafa, Avrupa'ya eğitime gönderileceği zaman annesi karşı çıkmıştır. Oğlunu gözü önünden ayırmak istemeyen annenin bu konuda ikna edilmesi gerekmektedir. Bunun sebebi "kudret-i nakdiyye"nin kadının elinde olmasıdır. Oğlunun gerekirse Avrupa'ya kaçarak gideceğini fark ettiğinde kadın ikna olur. Paris'teki öğrencilik hayatında Mustafa, validesi ayda iki yüz frank maaş verdiğinden mütevazı bir öğrenci evinde üç arkadaşıyla kıt kanaat geçinmektedir. Paranın kaynağının anne olduğu hakkında romanda sık sık vurgulamalar yapılır. Öğrenci Mustafa, Paris'te daha çok paraya ihtiyacı olduğunda "Valideme yalvarır yakarır maaşıma zam ettiririm" diyerek kadının ailedeki paraya dayalı iktidarını dile getirir.

Romanda Demir Beyin, Feride Hanımın kocası olarak tanıtılması ve konağın asıl sahibesi olarak Feride Hanımın gösterilmesi dikkat çekicidir. Çünkü konak Feride Hanımın ailesine Şemsizadelere aittir. Feride Hanım'ın maddi gücü ona aile hayatında da daha serbest

[949] Ahmet Midhat Efendi, "Para!", *Letaif-i Rivayat*, s. 532.
[950] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*, s. 19.

hareket etme imkânı yaratır. Kocasının iş odasındaki eşyalarını karıştırdığında onun ihtida etmiş bir Fransız olduğunu fark eder ve bu durumdan rahatsız olarak ondan boşanmak ister. Dinî inançları konusunda son derece mutaassıp olan kadın, kocasının sağlığıyla ilgili endişeler taşıdığı için boşanma fikrini ertelemiştir. Buna rağmen boşanmayı serbestçe eyleme geçirebilmeye niyetleniyor olması elindeki maddi gücün verdiği iktidar bilincinden ileri gelmektedir.

Müşahedat'ta (1891) babanın ölümü üzerine genç erkek ve annesi servetin idaresi noktasında kendilerine yardımcı olarak babalarının yakın bir arkadaşı olan Mısırlı tüccarı bulurlar. Aklıselim sahibi ve gayretli bir ticaret insanı olan Seyyit Mehmet Numan, Refet'in babasının iltizam yoluyla elde ettiği servetinin idaresi nokrasında üç çocuğuyla yalnız kalan "kabiliyetsiz zevce" olarak nitelendirilen kadına yardım eder. Mirasyedi olarak yaşayan Refet, kendi payına düşen serveti tüketirken müdahale etmeyen Seyyit Numan, annesine ait paraya göz diken oğlanın akıbeti konusunda anneyi uyarır. "(…) birkaç ay içinde o çapkın sizi fülus-ı ahmere muhtaç bırakınca kocanızın birader makamında bir Seyyit Mehmet Numan dostu vardır, diye sakın ha, buraya gelmeyiniz."[951]

Ahmet Metin ve Şirzad (1892) romanında Madam Çokogano, Neofari, Madam Koçogari gibi çeşitli kimliklerle okura sunulan kadın, Romanyalı zengin bir boyar ailenin kızı olarak büyük bir servete sahiptir. Onun serbest bir hayat yaşamasında alafranga ve Avrupaî yetişmesinin yanı sıra servetin sağladığı maddi imkânlar da etkilidir. Kendisinden yaşça epey büyük ağabeyinin çocuğu olmadığı için babasından kalan bütün servetin tek sahibi olarak görülen bu kadın aynı zamanda Boğdanlı yaşlı bir zenginle evlenmiştir. Anne olmasına rağmen çocuğunu bir okula vererek Avrupa seyahatlerine çıkan Neofari, kendisinden büyük kocasını da umursamadan yaşıtı olan, âşığı Nikolso ile gezmektedir. Okuduğu bir kitaptan etkilenerek çıkmayı arzu ettiği deniz seyahati de onun maddi imkânının eseridir. Kendisi kadar zengin olmayan âşığını maddi olarak destekleyen de Neofari'dir, metresi olduğu Nikolso'ya ayda beş yüz frank cep harçlığı vermektedir. O, kadından daha fazla para koparabilmek için borsada hisse senetleri alıp muamelecilik yapmayı teklif eder. Bunun üzerine Neofari uzun uzun para ile olan ilişkisini açıklayarak parayı zevk ve eğlence hayatı için bir vasıta olarak gördüğünü belirtir.

> "En beğendiğim feylesoflardan birisi de Schopenhauer'dir. Ondan aldığım nasihat üzerine benden evvel gelmiş olanların bana bıraktıkları servetin bir habbesine dokunamam. Zira zail olursa

[951] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 81.

yerine koymak iktidarını kendimde göremediğim gibi, para biriktirmek için çalışıp çabalamayı ve nefsi her hevesinden men eylemeyi ve nihayet biriktirdiğim parayı vereseye terk ederek ahirete doğru yıkılıp gitmeyi de hiç âkilane bir hareket sayamam. Şimdi bana düşen şey, şu servet-i mütevarisenin yüz on bin frank iradıyla prensesler gibi yaşamak ve badehu onu bana terk edenler gibi, ben de kızıma terk ederek bu âlemden çıkıp gitmektir."[952]

Ahmet Midhat Efendi romanlarında, ailenin iktisadi durumunu denetleyen ailedeki erkeklerin hayatını kaybetmesi durumunda zengin bir aileye mensup kadınlar bir bocalama sürecine girmektedir. *Taaffüf* (1895) romanında Saniha'nın hayatı, babasının ardından Doktor Fratenberg'in ölümü ile yeni bir dönüşüm sürecine girer. Saniha, doktorun ölümüne neredeyse babasının ölümünden daha fazla üzülmüştür. Bu ölüm üzerine ana kız, mal varlıklarını idare etmekte zorluk çekerler. Annesi, Saniha'nın "hoppalık ile mahkûm edilecek derecelerde hafifmeşrebâne tavırlarından"[953] dolayı ev ve servetinin idaresinde yardımcısız kalır.

Bu romanın dikkat çeken yönlerinden biri de kayınvalide Seniha Hanımın ailenin iktisadi refahının devamlılığı uğrunda harcadığı çabalardır. Eşinin ölümünden sonra Seniha Hanım, ailenin servetini tek başına idare edemeyeceği için onun idaresini Doktor Fratenberg'e teslim eder. Mısır'dan geldikleri vakit, özellikle kocasının emekliliğinden sonra İstanbullu ailelerin çoğuyla ilişkisini kesen Daniş Bey ailesi pek kibardan bazı Mısırlı veya yabancı aileler ile görüşmektedirler. Bu yüzden büyük servetin idaresi konusunda dostlarına da güvenmeyen kadın sadece on iki yıldır yanlarında olup artık aileden biri sayılan Doktor Fratenberg'e güvenir. Bu yüzden onun ölümünden sonra annesi tarafından Saniha'nın evlenmesi meselesi daha fazla gündemde tutulur. Annenin amacı damat olarak aileye gelecek erkek vasıtasıyla ailenin iktisadi düzenini ayakta tutmaktır. Hem Seniha, hem Saniha Hanım, ailenin servetini yönetecek iktidara sahip olarak görülmez. Burada yazarın, Osmanlı kadınına parasal konularda herhangi bir erk tanımadığını görmek mümkündür. Kadınların iktisadi ve mali konulara karışması yazar tarafından hoş görülmeyecektir.

Taaffüf'te hanenin ve servetin idaresi yanında evlilik meselesi nedeniyle anne ve kızı, içinde bulundukları durumdan memnun olmaz. Bu yüzden anne zengin olmak yerine orta hâlli olmayı saadet kaynağı olarak görür. Saniha ise cahil ve talimsiz olsaydı düşünmeden yorulmadan yaşayacağına ve böylece daha mutlu olacağına inanır. Saniha'nın evliliği meselesi anneyi mali konularda, Saniha'yı ise gönül meseleleri konusunda fazlasıyla düşündürür. Anne Seniha Hanım, ailenin mali işlerinin idaresini iflas etmiş bir tüccar olan

[952] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 204.
[953] Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, s. 106.

Osman Beye ve namuslu bir İngiliz olarak tanınan Hanson'a devreder. Hane işlerinin idaresini gören Osman Beyle ancak bir sene anlaşabilir ve işine son verir. Hanson'a devrettiği işlerden anne ve kızın gelir kaynaklarını öğrenebiliriz ki bunlar "esham, konsolit, hisse senedi" gelirleri ile emlak ve akarların kira gelirleridir. Seniha Hanım, bu kişilerle uzun vadede anlaşamadığı için para idaresi işlerine harcadığı çabalardan yorulup kurtulmak istediğinde çareyi kızını evlendirip işleri damadına devretmekte bulur.

Jön Türk'te (1910) eğitimsiz bir Çerkes cariye iken zengin bir efendiyle evlenip ikbale erişen kadının eşinin ölümü üzerine kendisine ve kızına miras kalan büyük konağı idare ettiğini görürüz. Babanın vefatından sonra bir yaşındaki kızıyla dul kalan anne Dilşinas Hanım, geçim kaynaklarını düzenlemek için birtakım iktisadi tedbirler alır. Bunları gerçekleştirirken bir kimseye danışıp danışmadığı konusunda romanda herhangi bir ipucu bulunmaz. Dilşinas'ın ürettiği çözüm, konaklarının selamlıktan daha büyük olan harem kısmını başka bir aileye kiralamak, konağın büyük bahçesini de Arnavut bahçıvanlara kiralayarak kızı ve kendisi için bir geçim kapısı yaratmaktır. Dilşinas, konağın selamlık kısmını yaşamak için kendilerine yeterli bulur. Böylece, ailesi için kocasının hayatta olduğu zamandan daha büyük bir gelir kaynağı oluşturduğu söylenir. Kadının bu tedbirli davranışı, ahlâkçı yazarı için takdirle bahsedilecek bir özelliktir.

5.2.2. Müslüman Osmanlı Kadınının Çalışma Hayatı

Ahmet Midhat Efendi, kadınların miras bağlamında parayla ilişkileri yanında onların çalışma alanları ve kendilerine gelir kaynakları yaratma biçimleriyle ilgili emsalleri de eserlerine konu etmektedir.[954] Kadının çalışması ile maddi statüsü arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Eserlerde genellikle kadınlar maddi sıkıntı yaşadıkları vakitte, fakir düştüklerinde bir nevi çalışmayı zorunlu olarak icra etmektedirler. Bunun istisnai örneği *Felsefe-i Zenan*'da (1870) arzu ettiği için öğretmenlik yapmak isteyen Zekiye'dir. Romanlarda üst sınıftan ailelerin kızları veya eşleri zengin olan kadınlar herhangi bir geçim sıkıntısı çekmediklerinden para kazanmak için çeşitli işlere yönelmezler. Varlıklı bir hayatın içinde yaşarken başlarına gelen talihsizlikler nedeniyle geçim derdine düşen kadınlar, çeşitli alanlarda çalışma hayatına atılmak zorunda kalacaklardır.

Romanlarda çoğu zaman, orta sınıfa mensup yalnız yaşayan ve eşi olmayan kadınların el işleri yaparak geçimlerini sağladıklarını görmekteyiz. Bu kadınlardan biri *Teehhül* (1870)

[954] Sema Uğurcan, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri (Tanzimattan Cumhuriyete Kadar)* isimli doktora tezinde Ahmet Midhat Efendi eserlerinde çalışan kadın tiplerini inceleyerek bunları Müslüman-Türk kadınları, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan ekalliyete mensup kadınlar, yabancı kadınlar başlıkları altında değerlendirir.

başlıklı hikâyede eşi vefat eden Sabire adlı kadındır. Geçimini dikiş dikerek ve genç kızlara dikiş nakış işleri öğreterek sağlamaktadır. Yazara göre Sabire kendi geçimini sağladığı için çalışkan ve erdemli kadınlar arasında yer alır ve takdir görür. "Mumaileyha dikiş dikmek, oya kanaviçe yapmak ve kese ve dantela ve çorap örmek gibi el işlerinde gayet mahir olup hatta kendisi dul ve bîkes olduğu halde bile eli emeğiyle hanımlar gibi geçinir, hiç kimseye muhtaç olmaz imiş."[955]

Sahip olduğu hünerler yanında mahalledeki genç kızları da eğittiği için Sabire Hanım, hoca olarak görülür ve saygın bir yere sahip olarak mahalleli tarafından sevilmektedir. Ekrem Işın'ın "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat" başlıklı yazısında, benzer durumların Osmanlı toplumunda becerikli ev kadını yetiştirme sürecinde bir gelenek olduğu söylenmektedir. Bu yetiştirme şeklinin çalışan kadın mevzuunu ilgilendiren kısmı ise bu kadınların kalifiye işçi kadınların prototipini oluşturmasıdır. Genç kızların komşu çevreden ehl-i namus bir kadın ustanın yanına çırak verilmesi, mahalle mektebini bitiren ve İnas Rüşdiyeleri'ne devam etmeyip el becerisini geliştirmek isteyen kızlar için yeterli görülen bir eğitim şeklidir. İstanbul'un Müslüman mahallelerinde yaşayan muhafazakâr aileler, kızlarını tecrübeli ve namuslu kadınların yanına vererek genç kızların eğitilmesi konusunda makul bir çözüm yaratır.[956]

Felsefe-i Zenan'da (1870) gördüğümüz iyi eğitilmiş genç kız tiplerinden biri olan Zekiye, Halep'e vali olarak tayin edilen bir paşanın çocuklarına öğretmenlik yapmak üzere teklif alır. Paşadan ayda beş yüz kuruş ve masraflarının karşılanacağı bir iş teklifi almıştır. Bu teklife olumlu bakmasına karşılık beraber yaşadığı kız kardeşi bir efendinin maiyetinde çalışmanın evlenmek ve kocanın boyunduruğu altında yaşamak kadar kadının hürriyetini kısıtladığını düşünmektedir. Bu yüzden Zekiye'nin Halep'e giderek öğretmenlik yapmasına karşı çıkar, ancak Zekiye'nin istekli olması karşısında boyun eğerek kabul eder.

Tanpınar, Zekiye'nin çalışan bir genç kız temsili olmasının hikâyenin mühim tarafı olduğunu vurgulamakta ve Çalıkuşu'ndan önce Zekiye'nin İstanbul'dan ayrılıp öğretmenlik yapan kadın olduğuna değinmektedir.[957] Zekiye, Akıle'yi ikna etme çabaları sırasında

[955] Ahmet Midhat Efendi, "Teehhül", *Letaif-i Rivayat*, s. 42.
[956] Ekrem Işın'ın, Münevver Alp'in "Eski İstanbul'da Ustalık" başlıklı yazısından alıntıladığı üzere genç kızların bu kadınlar yanında öğrenerek yetiştikleri gündelik hayat pratikleri şu şekildedir: Kadın ustasının yanına gidecek olan çırak genç kız, "evinde kahvaltısını eder, mektebe gider gibi ustanın evine giderdi. Öğleye kadar çeşitli ev işleri görür, öğle yemeğini ustanın evinde yer, yemekten sonra akşam ezanına kadar (yani alaturka saat on bir buçuğa kadar) nakış odasında nakış işler ve oya yapardı. Ezana yarım saat kala ustasının evinden çıkıp kendi evine dönerdi. Ustanın evinde öğretilen nakışlar, oyalar işin fantezi tarafı idi. Ustalardan elde edilen asıl mühim görgü, ev işleri idi. Ev işlerinin ise hepsi bir usule, düzene bağlı idi. Bir yatak nasıl toplanır? Yorganlar nasıl kaplanır? Bir bohça nasıl kaplanır? Bir mum şamdana nasıl dikilir? Mum yanarken üstündeki fitil mumu söndürmeden makasla nasıl alınır? Ütüye nasıl bir ateş konur? Yaşmaklar nasıl kolalanır? Toz ve örümcek nasıl alınır? Kışın kömür nasıl yakılır? Hepsi ayrı ayrı yaptırılarak gösterilir, öğretilirdi." (Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum*, Numara: 51, 1988, s. 22)
[957] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 418.

kazandığı parayı İstanbul'a gönderip hisse senedi alması yönünde Akıle'ye teklifte bulunur ama o, bunu da kabul etmez. Çünkü manevi anneleri Fazıla Hanım'dan kalan maddi varlığın kendilerine yeteceğine inanmaktadır.

Felatun Bey ve Rakım Efendi (1875) romanının ideal efendisi Rakım Efendi'nin babası vefat ettiğinden küçük yaşından itibaren annesi ve dadısı Fedayi Kalfa'nın çabalarıyla büyütülür. Eşi Tophane'de kavaslık yapan kadın onun ölümüyle maddi olarak zor duruma düşer. Bu zor durumdan çalışkanlığı ve gayretiyle kurtulmak ve oğlunu iyi yetiştirebilmek için bilinçli davranır. Aralarında "hanımlık halayıklık" gibi sosyal statü farkları kalmadığını söyleyerek dadı kalfayı da gayretlendirerek oğlunu birlikte yetiştireceklerini kadına öğütler. Böylece orta sınıftan dul bir kadın ile yanında çalışan diğer kadının dayanışma içinde ufak tefek işlerle ailenin geçimini sağladıkları görülür. Arap dadı, hanımının yaptığı el işlerini çarşı pazarda satar, tahta silmek ve çamaşır yıkamak gibi adi işleri yaparak para kazanırlar. Rakım memuriyete başlayıp para kazanana değin hem ailenin masrafını hem de Rakım'ın okutulmasını kadınlar sağlamaktadır. Bu anlamda çaba ve gayretleri ile yazarın örnek göstereceği kadınlar arasında sayılabileceklerdir.

Hüseyin Fellah (1875) romanında da başlarına gelen talihsiz olaylar nedeniyle ellerindeki tüm serveti kaybederek kimsesiz kalan anne ve kızın geçim mücadelesi anlatılır. Şehlevend ve Hasna Hanım, önce cami avlusunda dilencilik yaparak karınlarını doyurmaya çalışır. Orada karşılaştığı bir esircinin para karşılığı Mısır'a satılması teklifini Şehlevend kabul etmek zorunda kalır ve annesine de yalan söyleyerek onu Mısır'a gelin olarak gideceğine ve damadının kendisine yardım edeceğine inandırır. Annesine verilen Tahtakale'deki ev ve cep harçlığı karşılığında esir olarak Mısır'a gider. Mısır'da odalık yapılmamak ve namusunu korumak için dilsiz taklidi yapan Şehlevend, adi ev hizmetlerinde kullanılan bir cariye olarak Cezayir'de haydutların konağında çalıştırılır.

Şehlevend esir olarak satıldıktan sonra annesinin başından geçenler Osmanlı İstanbul'unda kadının geçim mücadelesini yansıtması açısından dikkate değerdir. Damadına güvenen anne, bir süre ferah hâlde yaşadıktan sonra paralar tükenince önce yaptığı borçlarla hayatını sürdürmeye çalışır. Borç alamadığında da karnını büyük evlere giderek "çanak yalayılıcık" yaparak doyurmaya çalışır ancak bu durum gururuna dokunduğundan beceremez. Bu sırada mahalle imamının himayesinde çamaşır yıkayarak geçinmeye çalışır, bir süre sonra yine imamın yardımıyla kızını bulmak için Mısır'a gider.

Yeryüzünde Bir Melek (1875) romanında Raziye kocası onu boşayınca kimsesiz kalır. Nimetullah adlı kadın ve kocası tarafından himaye edilen Raziye onlarla beraber fakir ve namuslu bir şekilde hayatını sürdürmeye çalışır. Çamaşır yıkayarak, tahta silerek ve dikiş

dikerek geçimini sağlamaya çalışır ve kanaat içinde yaşar. Davutpaşa'da yapılan askeri talim sırasında Şefik ile karşılaştığında Raziye ve Nimetullah'ın su satarak para kazanmaya çalıştıkları görülmektedir. Nimetullah, Raziye'nin evliyken yaşadığı konakta yanında hizmetkârı olarak çalışmaktadır ve kocası öldüğünde içine düştüğü zor durumdan onu Raziye kurtarmıştır. Bu yüzden Raziye'nin hayatının her anında sadık bir dost olarak bu kadın yer alır, zor duruma düştüğünde de birlikte hayata tutunmaya çalışarak birbirlerine destek olurlar.

Romanda Şefik'in muayenehanesinde çalışan hizmetkârı Neşe de geçimini sağlamak için çalışan kadınlar arasında yer alır. Bu kadının romanda göründüğü sahneler Şefik ile Raziye'nin mektuplaşmalarına aracılık etmesi ve bu sırada para hırsıyla Arife'nin yaptığı kötülüklere alet olmasından oluşmaktadır. Arife'ye yardım ederek Raziye ile Şefik'e yaptığı kötülüklerden pişman olsa da bunlara engel olamamıştır. Şefik'in Raziye ile mektuplaşmasına yardım eden kadınlardan biri de Yeni Cami avlusunda eşya satan bohçacı kadındır. Bu kadın da Arife'nin para teklifine kayıtsız kalamaz ve ona taşıdığı mektupları gösterir.

Karnaval (1881) romanında Hasna adlı kız besleme olarak gittiği konaktaki hayatından rahatsız olduğunda elinin emeğiyle ufak tefek işlerle para kazanarak geçinebileceği söylemektedir. "Elimde dikiş var, nakış var. Her hüner var. Burada Sadık Efendi'ye bâr olmam. İki üç ay geçmez ki ellerimin emeğiyle kendime bir odacık dahi tedarik ederim. İnsan düşününce daha neler bulur!.. İnsanın ihtiyacı ne kadar az. İnsan kuvveti ne kadar çok! Bu kadar çok kuvvet ile bu kadar az ihtiyacın tesviyesi zihinlerimizi yormalı mıdır?"[958] Hasna, roman içinde herhangi bir işte çalışırken görülmez, ancak onun kanaatkâr tavrı ve onaylamadığı bir yaşantının içinde bulunmamak için gerekirse çalışmak istemesi onun takdir edilen yönüdür. Varlıklı bir konak hayatında asalak bir hayat yaşamak yerine el işleri yaparak geçinmek ona daha erdemli görünmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin birkaç romanında ebe kadın kahramanlara veya ebelik mesleğiyle ilgili hususlara rastlamak mümkündür. *Çengi* (1877) romanında doğum sırasında yaşanan anne ölümü sebebiyle konunun ehemmiyeti vurgulanır. O devirde "kabilelik" olarak adlandırılan ebelik işini yapan bir kadın, doğum sırasında yaşanan aksiliği tedavi edecek bilgiye sahip olmadığı için doğum yapan kadın hayatını kaybetmiştir. Romanda da bahsedildiği gibi ameliyatı yapmaya salahiyeti olan bir doktor elinde olsaydı kadının hayatta kalma ihtimali yüksektir. Bu yüzden dönem toplumunda sıkça rastlanan doğum sırasındaki kadın ölümleri sağlık politikalarında yapılan iyileştirmeler ile önlenmeye çalışılmıştır. Bu da Osmanlıda ebelik eğitiminin ciddiyetle yapılan bir meslek olmasını sağlamıştır.

[958] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 218.

Yine ebelik mesleği etrafında değerlendirmemize devam edersek *Dürdane Hanım* (1883) romanında Ayşe Ebe adlı kadının, yazarın eserlerinde yer alan az sayıdaki meslek kadınından biri olduğu görülür. Ayşe Ebe, Boğaziçi'nde yaşayan ve mesleğinde meşhur bir kadındır. Romanda Dürdane'nin gayrimeşru çocuğunu dünyaya getirmek üzere evinden gözleri bağlı olarak yalıya getirilir.[959] Ayşe Ebe bebeği dünyaya getirip üç gün boyunca yalı halkının haberi olmaksızın Dürdane'ye yardım eder. Yardımları karşılığında erkek kılığına girmiş Ulviye Hanımdan yüz lira ve canfes kumaştan elbise alır. Bu sırada erkek olduğunu düşündüğünden Ulviye'ye âşık olması romanda komik bir etki yaratmaktadır. Bu komik etki, okurların romanın önceki bölümlerinde Acem Ali'nin kadın kılığına girmiş bir erkek olduğu bilgisine erişmesi nedeniyle oluşmaktadır. Bu aynı zamanda aynı cinsler arasındaki aşk ilişkisine de bir gönderme olsa da sonuç açıklanınca bu yöndeki kaygılar giderilmiş olacaktır. Acem Ali ile Ayşe Ebe'nin doğum hadisesiyle oluşan gizli ortaklıkları sona erdiğinde Ayşe Ebe, aşkını itiraf eder ve bu vesileyle Acem Ali'nin bir kadın olduğunu öğrenir.

> "(…) Bana olan muhabbetinize gelince, tekrar ederim ki dünyada bir kadın sevmek mümkün olsaydı sizi severdim! Fakat! Bakınız!
>
> diye elimi eline aldı. Göğsüne götürdü. Frenk gömleğinin altında yusyumru ve kaskatı iki kız memesini elime vermesin mi?
>
> Meğer o dahi benim gibi bir kadınmış!
>
> Hayretimden bir kere haykırmışım."[960]

Ayşe Ebe'nin üç günlük yokluğunda zabıta kayıp hadisesini araştırır, yapılan tahkikat sırasında Ayşe Ebe'nin hiçbir sırrı açıklamaması ve döndüğünde normal şartlarda bir ebenin kazanacağından fazla olarak canfes elbise ve yüz lira ile dönmesi insanlarda onun bir aşk macerası yaşadığı kanaatini uyandırır. Bu durum, kadının mesleki anlamda itibarını sarsar ancak o günle ilgili sırları ancak yıllar sonra mesele kapandığı vakit etrafındakilere anlatır. Ayşe Ebe'nin kaybolması üzerine başlatılan tahkikat vesilesiyle zaptiyenin yazdığı raporlar da esere girer ve böylece romandasöylem itibariyle çokseslilik meydana gelmiş olur. Bu raporda kadının durumu şüpheli ve sorgulama sırasında söyledikleri çelişkili bulunduğundan kadının toplum ahlâkına aykırı ve namuslu bir kadına yakışmayacak bir eylemde bulunduğu raporun

[959] Yazar, romandan birkaç yıl önce *Şark* mecmuasının ilk sayısında çıkan "Roman ve Hayat" başlıklı yazısında benzer bir vakayı roman numunesi olarak okurlarına örnek göstermiş ve ardından aynı vakayı genişleterek hacimli bir roman hâline getirmiştir. 1880 yılında çıkan yazıda bahsi geçen vakanın on-on beş yıl önce meydana geldiği söylenmektedir. (Ahmet Midhat Efendi, *Edebiyat Yazıları 1*, hzl. H. Harika Durgun, Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, 2016, s. 47)

[960] Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, s. 56.

ortaya koyduğu "kendisinin genç ve sahib-i hüsn ü cemâl bulunması, işbu şüphenin esbabını başka türlü hâlâta hamlettireceği derkâr bulunmuş"[961] ifadeleriyle ilgili makama sunulmuştur. Raporda kullanılan bu dil, suçu ve kabahati sabit olmayan bir kadının resmî bir rapor vasıtasıyla ahlâki düşüklükle suçlanmasına neden olmakta ve bu durum kadının hukukuna aykırı bulunmasıyla dikkat çekmektedir.

> "Sûret-i gaybubeti hakkında mâlumât almak için her çend istintaka gayret olunmuş ise de "Zaptiyece işim yoktur"dan başka ağzından söz alabilmek kâbil olmayıp fakat mezbure kendi hânesinden gaybûbet eylediği zaman, üzerinde bir basma elbise varken, gayet mükellef bir kat canfes elbise ve cebinde dahi yüz lira nakitle avdet etmesi ve kendisinin genç ve sahib-i hüsn ü cemâl bulunması, işbu şüphenin esbabını başka türlü hâlâta hamlettireceği derkâr bulunmuş ve maa-hazâ cerh ve sirkat misüllü efal-i cinaiyeden bir şey olmadığı dahi bil-cümle reviş-i ahvâlden anlaşılarak bu hâlde zabıtaca yapılacak bir şey görülememiş olmakla mücerred mâlumât olmak üzere arz ve beyan-ı hâle ibtidar kalındı"[962]

Ahmet Midhat Efendi romanlarında Ayşe Ebe örneği dışında Müslüman Osmanlı halkı içinde bir meslek kadınına rastlanmaz.

Emanetçi Sıdkı'da (1893) yalnız kalan anne ve kızının geçim derdi nedeniyle para kazanmak zorunda kaldıkları görülür. Bu anne ve kızı, varlıklı bir hayattan fakirliğin içine düşerek çalışmak zorunda kalmıştır. Anne, daha önceki yıllarda damat olarak kabul etmediği Sıtkı'nın yardım tekliflerini gururu sebebiyle kabul etmez ve kendi hayatlarını kendi ellerinin emeğiyle kazanabileceklerini kızına söyler. "Bizim kimseye ihtiyacımız yoktur… İki el bir baş için derler. Bizde ise çalışacak dört el olduğundan iki başın çaresini pekâlâ görür."[963] Yazar da kadının bu sözlerini ve tavrını takdir ederek bu davranışlarını ondaki "ulüvv-i cenabın" göstergesi olarak sunmaktadır. İnsanın çalışacak ellere sahip olması ve bu ellerle simgelenen gayretiyle kimseye minnet etmeden hayatını sürdürmesi en erdemli davranışlar arasında gösterilmektedir.

Kibarlık âleminde yaşamış kadınların fakirliğin sevkiyle atıldıkları çalışma hayatında yaptıkları adi işler onlara uygun olmadığından büyük bir sıkıntı doğurmuştur. Ayşe Şeref ile annesi çamaşır yıkamak ve tahta silmek gibi işleri eski kibarlardan oldukları için beceremezler ve bu sebeple sağlıkları bozulur. Bu yüzden Ayşe Şeref'in aklına el işi yapmak

[961] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 35.
[962] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 34-35.
[963] Ahmet Midhat Efendi, "Emanetçi Sıdkı", *Letaif-i Rivayat*, s. 747.

fikri gelir. "Anneciğim! Bu işler bizim için pek ağır işlerdir. Gel seninle el işleri yapalım. Hani ya biz zengin iken işsizlikten canımız sıkıldığı ve esnemekten çenelerimizin ayrıldığı günler oyalar yapar idik, nakışlar işler idik de eğlenir idik. Haydi yine o yolda kendimize hem eğlence hem medar-ı maişet bulalım."[964] Sokaktan geçen Yahudi satıcılardan aldıkları ipek ve tülbentleri işleyen kadınlar bunları çarşıda satar.

El işlerinden kazandıkları parayla çok mutlu olan anne, kızıyla mutluluğunu paylaşırken kendi emekleriyle kazandıklarını ve kimseye muhtaç olmadıklarını vurgular. Özellikle gururu sebebiyle Sıtkı'dan yardım almadıkları için çok sevinç duyar. "Artık ne sakala minnet, ne de bıyığa. Varsın Sıdkı Efendi hazretleri ayda 1000 kuruşa başka sadaka eylesin. 5 kuruşluk tülbent ve ipek, bir hafta çalışarak böyle 50 kuruş ettikten sonra bizim için geçinmeyi mi düşünmeli"[965] Annesinin "sakala ve bıyığa minnet" etmemekle ilgili sözleri de geçim derdinde bir erkeğe muhtaç olmamaktan dolayı kadının duyduğu mutluluk açısından ve gizli kalmış bir feminist söylem barındırması itibariyle önemlidir.

Annesi vefat ettiğinde Ayşe Şeref, Sıtkı'nın yardımıyla bulduğu dadısı ve onun kocasıyla birlikte yaşamaya başlar. Onlarla birlikte geçim derdi arttığı için maddi değeri daha fazla olan ince işçilik gerektiren oya işleri yapmaya başlar ve bir yağlıkçının yardımıyla mezatta bunları satarak geçimini sağlar. Aslında hikâyenin sonunda okurların gerçeği öğrendiği şekliyle Ayşe Şeref'in yaptığı bütün el işlerinin ona âşık olan Sıtkı tarafından alınarak bir odada saklandığı görülmektedir. Sıtkı, onun yaptığı el işlerini evlendikleri vakit ona hediye eder. Bu noktada dikkat çeken husus yazarın verdiği mesajda kadının hayatını maddi anlamda kurtaran kişinin yine onu seven bir erkek olduğudur. Sonunda Sıtkı ile evlenerek çalışmasına lüzum kalmadığı vakitlerde de Ayşe Şeref, kanaatkâr ve namuslu fakir hâliyle yaşamaya devam ederek nefsini ıslah etmiş olur.

Genel olarak yazarın eserlerinde Müslüman Osmanlı kadınları arasında çalışarak para kazanan kadınların yaptıkları işler, ebelik, mürebbiyelik, hizmetçilik, dikiş hocalığı meslekleri ile el işleri yaparak bunları satmak şeklindedir. Bu işlerde hüneri olmayan kadınların ise daha adi işler kabul edilen bekâr çamaşırı yıkamak ve dikiş dikmek, tahta silmek gibi daha zahmetli ve sağlık durumlarını tehdit eden işlerde çalıştıkları görülmektedir. Romanlarda namuslu ve erdemli bir şekilde ellerinin emeğiyle para kazanıp hayatını sürdüren kadınlar yanında çalıştıkları işlerde hile ve kötülük yapan ya da kötü yollardan ve kirli yöntemlerle para kazanan kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınların yaptıkları işler arasında çengilik, efsunculuk ve genelevde çalışmak öne çıkmaktadır. Ayrıca yazarın ahlâkî planda kötü olarak

[964] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 748.
[965] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 749.

temsil ettiği konaklarda çalışan kâhya ve kethüda kadınlar da gösterdikleri entrika ve hilelerle tasvip edilmeyen yollardan para kazanmaktadır.

Ölüm Allah'ın Emri (1873) adlı hikâyede bir paşanın konağında çalışan kethüda kadın Behice Hanım'ı çalışan kadın olarak görürüz. Hile ve kötülük ile işlerini yürüten bu kadın hem konağın içindeki harem işlerini yönetirken bir yandan da cariyelerin alınıp satılması ve sarraflarla yapılan görüşmelerde de söz sahibidir. Para işleri konusunda hileli yollara başvurduğu görülmektedir. Paşanın adını kullanarak sarraftan aldığı para ile Sultanahmet'te bir ev satın alarak yaptığı kötülük planlarında bu evi kullanır. Hikâyede öğrenildiği üzere otuz beş yaşında bu konağa gelen Behice Hanım, beş yıl kadar bu konakta çalışmıştır.

Yeryüzünde Bir Melek romanının kötü kadını Arife ve çevresindeki kadınlar da çeşitli yollarla para kazanmak için çalışan kadınlar arasında yer almaktadır. Çok zengin bir kadın olan Arife, Şefik'ten sonra Şehbaz isimli bir adamla ilişki kurar. Bu adama bütün parasını yedirdiği için Cevriye adlı kadınla beraber umumhaneye düşerek para kazanmak zorunda kalır. Romanın sonunda Raziye ve Şefik'in düğününde çingene kılığında susam satarken görünür. Arife'nin oyunlarına alet olarak kötü yola düşen Cevriye, sahte Raziye olarak umumhanelerde çalışmaktadır. Sonunda pişman olan Cevriye, Şefik'e gerçekleri anlatarak vicdanını rahatlatır. Romanda umumhanede çalışan kadınlardan adı anılarak öne çıkan ve kurguda rol oynayan kadınlardan bir diğeri de Ayşe'dir. Arife adlı kötü kadının konağında kâhyalık yapan kethüda kadın da çalışan kadın tipleri arasında yer almaktadır. Bu kadın da Arife'nin davranışlarını onaylanamasa bile onu suçlamaz. Başından geçenleri onun kadersizliğinin neticesi olarak görür, kocası konusunda şanssız olduğu için onun hayatında düzen tutturamadığını düşünmektedir.

Romanda Şefik'in ev işlerini yapmak için hizmetçi olarak tuttuğu Neşe Kalfa, yatılı olarak çalışmasına rağmen haftada bir gün kendi evine gitmek için izin vermesini Şefik'e şart olarak koyar. Şefik'in kadına Süleymaniye'deki evini kiraya vermesini ve gelir elde etmesini tavsiye etmesine rağmen onun haftada bir gün evine gitmesi kadının kendi özgürlük alanında yaşamasının yarattığı saadeti temsil etmektedir. Bu da "Neşe Kalfa, kendi hanesine gittiği akşamlar öyle kendi hanesine gider gibi gitmeyip sanki düğüne gider gibi giderdi"[966] sözleriyle ortaya konmaktadır.

Çengi (1878) romanında yazarın kahramanları olan Osmanlı kadınları arasında emsaline az rastlanan bir örnek görülmektedir. Daniş Çelebi adlı yerli Don Kişot'un annesi Saliha Molla adlı kadın, aykırı bir meslek olan büyücülük ve sihir işlerinden para

[966] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 163.

kazanmaktadır. Yaptığı işten mücevher ve gayrimenkul servetine sahip olan bu kadın, oğlu tarafından mirasyediliğe kurban gitmemesi için mücevherlerinin bir kısmını tavan arasına saklar. Bu mücevherleri sonraki yıllarda torunu bulmuştur. Saliha Molla'nın kazandığı servet aynı zamanda romanda torunu Cemal'in hovardalık yolunda çengi Sünbül için sarf ettiği paralardır. Romanda küçük ayrıntılar hâlinde geçen Saliha Molla'nın büyü bozmak veya sihir yapmak için zengin konaklarına giderek onların parasını sömürmesi yazarın eleştirdiği batıl itikatların zararlı taraflarına işaret etmektedir.

Büyücü ve tılsımcı kadın yanında romanda yer alan eğlence kadını da az rastlanan kadın kahramanlar arasında bulunmaktadır. Çengi Sünbül, eğlence meclislerinde erkekleri eğlendirerek, dans yeteneği ile para kazanan bir kadındır. Sünbül'ün yeteneği ile diğer çengi kadınlar arasından sıyrıldığı romanda detaylarıyla tasvir edilmektedir. Çengi yüksek dereceli memurları eğlendirerek paralarını kazandığı gibi tulumbacı, sırık hamalı gibi alt tabakadan erkeklerle de gönül eğlendiren düşmüş bir kadındır. Kendisine âşık olan erkeklerin elindeki parayı kendisine hediyeler aldırarak tüketmektedir. Gerçek oğlu Cemal'i de tuzağına düşürerek kızı olarak tanıttığı Melek'e hediyeler aldırıp elindeki serveti harcamasına neden olur. Çengi Sünbül hayatının sonuna değin çengilik mesleğini sürdürerek kendi nefsini eğlence âlemlerinde tüketen bir kadındır. Sünbül'ün çengilikten ve hileli yollardan kazandığı parayla İstanbul'un en zenginleri arasına girmesine rağmen kazandığı servet de yaşadığı sefih hayat da yazar tarafından onaylanmayacak mahiyettedir. Bu yüzden yaşadığı hayatı ve yaşlandığı için gözden düşmeyi gururuna yediremeyecek intihar edip kendi nefsini temizlemeyi tercih edecektir.

Esrar-ı Cinayat (1884) romanında Hediye Hanım adlı bir kadının ahlâksız ve hileli yöntemlerle para kazandığı görülmektedir. Bu dul kadın müsrif bir hayat yaşamaktadır. Elde ettiği paranın kaynağı yaptığı yolsuzluklardır. Bu kadın sevgililerinin kendisi için harcadığı paralarla geçinir, ayrıca yaptığı kirli işlerde de nüfuzlu sevgililerinin adını kullanarak kendini temize çıkarmaktadır. Kirli yollarla elmas ticareti yapar, kendisine emanet edilen elmasları kurduğu tuzaklar ile çalınmış olarak gösterir. Hediye, kalpazanlık işine de karışır ve evini darphane olarak kullandırır. Cariyesi Peri'nin ölümü üzerine yapılan tahkikatlar sırasında esir ticareti ile uğraştığını itiraf eder. "(…) Ticaret ayıp değil ya? Böyle genç kızları acemi iken ucuza alır terbiye ettikten sonra pahalıca satarak istifade ederim."[967] Yaptığı kötülükler ve yolsuzluklar cezasız kalmaz. Mahkemede suçlu bulunur ancak üç sene pranga cezasıyla kurtulur. Hapisten çıkınca elli yaşında geçirdiği çiçek hastalığı sebebiyle gözleri kör olur.

[967] Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 111.

Güçsüzlüğü sebebiyle çevresindekilerin yaptığı hileler ile bütün mal varlığı elinden alınır ve cami avlularında dilenmek zorunda kalır. Bu hâliyle Hediye, namussuzluk ve ahlâksızlık ile kötü yoldan para kazanan kadınlar arasında önde gelenlerindendir. Bu yüzden daha önceki aykırı kadınlarla ilgili bölümde kendisinden bahsedildiği üzere yazar Hediye Hanımı yaptığı kötülükler yüzünden cezalandırmıştır.

Taaffüf romanında da kethüda kadın yaptıkları ile romandaki olayların gidişatı üzerinde rol oynamaktadır. Zahide isimli bu kadın Saniha'nın en büyük yardımcısıdır ve konaktaki diğer cariyeler tarafından sevilmez. Saniha ile Tosun arasında mektupları taşıyarak haberleşmeyi sağlayan bu kadın iki taraftan da para sızdırmaktadır. Rasih, kadının harem kâhyası olan kocasını Midilli'ye sürgüne göndererek bu kadından kurtulup aradaki haberleşme vasıtasını kaldırarak evliliğini kurtarır. Yazarın kethüda kadınların aile hayatı ve konak düzeni üzerindeki olumsuz etkisi hakkındaki tezi, bu romandaki örnekle de bir kez daha sabitleştirilmiştir.

Çingene (1886) adlı kısa romanda Kâğıthane'de insanları dans ve şarkıları ile eğlendiren çingene kadınlar konu edilmektedir. Üst sınıftan bir Osmanlı efendisi olan Şems Hikmet bu çingene kadınlarından birini evine hizmetçi olarak alacağını ve onu yetiştirip terbiye ederek bir hanımefendi hâline getireceğini iddia eder. Çingene kızı Ziba'nın ailesi ile anlaşarak onu alıp Boğaz'da küçük bir yalıda oturan Düriye Hanım adlı bir kılavuz kadının yanına yerleştirir. Düriye Hanıma sosyoekonomik açıdan bakıldığında yaptığı iş ile küçük yalısında ailesinin geçimini sağladığı ve hane idaresi konusunda eşinden daha fazla öne çıktığı görülmektedir.

Şems Hikmet, ailesinden habersiz Ziba'nın eğitimi için para harcar. Şems Hikmet'in Ziba için harcadığı paraların hesabı romanda ayrıntılarıyla tutulur ve okurla paylaşılır. Bu durum kadın terbiyesinin sosyoekonomik boyutu konusunda yazarın tavrını göstermesi açısından önemlidir. Ziba'ya alafranga terbiye verirken onun dış görünüş ve kılık kıyafetinin değiştirilmesi için masraflar yapılır. Bunun yanında genç kıza alafranga sofra eğitimi verdirmek için Şems Hikmet, kılavuz kadının yalısındaki sofra takımlarını yenilemiştir. Tüm bunlar dışında da maddi ve manevi anlamda birçok emek harcarken, kızın ilk eğitimini ve terbiyesini verdirmek için tuttuğu Düriye Hanımın yalısının tüm masraflarını da karşılamaktadır.

Toplum hayatında geçimini takdir edilmeyen ve kabul görmeyen yollardan kazanan kadınların bu uğurda ahlâklarını feda ettikleri görülmektedir. *Mihnetkeşan, Henüz On Yedi Yaşında* ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarında fuhuş yoluna sapan kadınlar geçimlerini sağlamak için mecbur kalmışlar ve iffet ve namuslarını feda etmişlerdir. Bunun yanında

Dolaptan Temaşa'nın Leyla'sı, *Esrar-ı Cinayat*'ın Hediye'si para hırsıyla kötülük ve ahlâksızlık yolunu benimsemiştir. *Çengi* romanındaki çengi Sünbül ile büyücü Saliha Molla ise para hırsının yanında diğer davranışlarıyla da patolojik seviyede bulunan kadınlar olarak görünmektedir. Saliha Molla, gerçek dünya ile bağını büyük ölçüde koparan eylemlerde bulunan bir kadın olması sebebiyle zihinsel ve ruhsal açıdan hasarlıdır. Çengi Sünbül ise mesleği dolayısıyla bulunduğu sefahat âlemlerinde yaşadığı hayattan kendisi de son derece memnun olduğundan, hayatındaki bu aşırılıktan ilerleyen yaşına rağmen kopamaz. Bu hayata olan bağımlılığı sebebiyle kendisini eğlence âlemlerinde tüketecektir.

Geçimini sağlamak uğrunda kötü yola düşen kadının bir erkek tarafından nikâh altına alınarak kurtarılması meselesi *Yeryüzünde Bir Melek* (1875) romanında da gündeme gelmiştir. Burada Arzuhalci İsmail adlı kahraman eskiden âşık olduğu ve kendisini terk eden kadını yıllar sonra içine düştüğü zor durumdan kurtarmak için onunla evlenmek ister. Her türlü kötü âlemde bulunmuş olan, ömrünü fuhuşla geçiren ve dünyada her şeyi yapmış bir kadının artık yapacağı bir şey kalmadığından tehlikeli olmadığına inanmaktadır. "Ona nispetle başka kadınlar daha tehlikelidir"[968] diyen adam, kadının kendisi için uygun eş olduğunu düşünmektedir. Tüm felaketleri yaşamış birinin "tevbe ve istiğfar"[969] ile nefsini ıslah edeceğine inandığından kadının hayatını mahvetmek yerine onun hayatını kurtarmanın erkeklik şanına daha çok yakışan bir davranış olduğuna inanmaktadır. "Bu kadını esfel-i sâfilîn felâketine indirmek mi şandır? Yoksa mahvolmuş bir kadını kolundan tutup da yine kadınlık için şan mevkii olan bir hâle iade etmek mi şandır?"[970]

Ancak bu hususta dostu Şefik ona karşı çıkacaktır. Kadını içine düştüğü durumdan kurtarmanın ahlâkî planda doğruluğu ve değeri konusunda herhangi bir sorgulamada bulunmadığını söyleyen Şefik, halkın nazarında düşmüş kadının uğradığı hakarete uğramamak ve küçük düşmemek için arkadaşına bu evliliğin yanlış olacağını nasihat eder. Tüm bunlara rağmen Arzuhalci İsmail'in istediği bu evliliği gerçekleştirememesinin sebebi ise kadının bu teklifi kabul etmemesi olur.

Düşmüş kadını içinde bulunduğu kötü ortamdan kurtarma şekli erkeklerin iki türlü çabalarıyla gerçekleşir. Bir yanda kadınla evlenerek onu içinde bulunduğu ortamdan kurtaran erkekler bulunurken diğer tarafta da kadının maişetini herhangi bir çıkar gözetmeksizin maddi olarak sağlayan erkekler görülmektedir. Bu romanda da yaşadığı kötü tecrübeler ile Cevriye'nin nefsinin ıslah olduğuna inanan Şefik, ona yaşayacağı bir ev ile kendisini

[968] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 316.
[969] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315.
[970] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315-316.

geçindirecek hisse senetlerini hibe ederek hayatını maddi anlamda kurtarmış olur. Kadına yaşamını kuracağı namuslu bir ortam ve "yuva" vermiş olur. Bu sebeple hayatını sürdüreceği maddi koşullar sağlanan kadın, kendisine yapılan evlilik teklifini ahlâkî olarak vicdanında kabul edemediğinden reddetmiştir. Bu anlamda kadının hayatını kurtaran evlilik yerine başka bir erkeğin sağladığı maddi destek olur. Esasında Şefik, arkadaşının bu evliliğini uygun görmediğinden maddi imkânlarını seferber ederek tarafları evlilikten vazgeçirip herkesi vicdanî olarak sorumluluktan kurtarmaya çalışmıştır.

Şefik'in Cevriye'ye yardım etmesi karşısında Raziye'nin onu takdir etmesi bir kadın dayanışması örneği olarak görülebilir. Burada onun ismini karalayan kadın olan Cevriye'den intikamının ona gösterilen lütuflar ile alınması Raziye'yi memnun etmektedir. Bu yüzden kadını mahvetmek yerine ona yardım ederek hayatını hak ve doğrulukla idame etmesine vesile olarak vicdanı üzerinde büyük bir yük bıraktığından ötürü Raziye, Şefik'in bu davranışını takdir eder. Şefik sokaklarda kalıp sürünerek yaşayan ve dilenerek para kazanmaya çalışan kadını "hane sahibi" yaparak ve "maişetini temin [ederek]" son derece hakkaniyetli bir intikam almış ve örnek şahıs olarak ahlâkî manada ideal kadın sayılan Raziye'nin de takdirini kazanmıştır. Şefik ve Raziye, kötü bir kimseye verilecek en iyi cezanın onu kendi vicdanıyla baş başa bırakmak olduğuna inanmakta ve şahsi kin ve nefretten uzak yaşamaktadır. Bu yüzden çektikleri cefa ve sıkıntılar için ilahi adaletin verdiği cezaya inanarak yaşarlar. Bu inançları onları kendi düşmanlarına bile yardım edecek kadar iyi niyetli insanlar hâline getirmiştir.

Kadının kötü yola düşmesi meselesinde dinledikleri kadın hikâyelerinden etkilenen erkekler bu konuda sorumluluğu yine kendi cinslerine yükleyeceklerdir. İsmail, Cevriye'nin düşüş hikâyesini dinledikten sonra buna inandığını dile getirir. "(…) kabahatin çoğu da bizde. Bir çoğu değil hatta hepsi erkeklerde! Başka bir erkek kadını baştan çıkarmağa çalışmayacak olsa kadın kendi kendisini âleme arz edecek değil ya!"[971] Kadınları baştan çıkarıp kötü yola düşürenlerin erkekler olması sebebiyle mağdur olan ve zarar görenin yine erkekler ve erkeklerin hukuku olduğu savunulur. Çapkın bir erkeğin yaptığı kadın aldatıcılığı yine kendi hâlinde olan erkeklerin sahiplik iddiasında bulundukları kadınlar üzerindeki haklarına taarruz olarak görülmektedir.

[971] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 308.

5.2.3. Azınlık Kadınlarının Çalışma Hayatı

Yerli örf ve âdetlerimiz dolayısıyla Müslüman kadınların serbest hareket etmesi mümkün olmadığından yazar, çalışan kadınları daha ziyade azınlık halklarına mensup kadınlar arasından sergilemektedir.[972] Bu yüzden Müslüman Osmanlı kadınları yanında azınlık kadınlarının meslek ve çalışma hayatlarına bakacak olursak belli meslek grupları etrafında toplandıklarını görürüz. Alt sınıfa mensup azınlık kadınları büyük konaklarda ev hizmetinde bulunmakta veya zengin konaklarına ve evlerine girerek tellallık, çerçilik ve bohçacılık gibi işlerden para kazanmaktadırlar. Üst sınıftan Ermeni kadınlar ise geçim derdine düşüp para kazanmak zorunda kaldıklarında eğitimliyseler mürebbiyelik veya yetenekleri varsa modistralık gibi işler yapmaktadırlar. Bunun dışında eğlence kadını veya genelevde çalışan azınlık kadınları da bu usullerle para kazanmak durumunda kalırlar.

Eserlerde hizmetçi, bohçacı, çerçi olarak çalışan azınlık kadınları arka planda kalan, olayların akışında daha ziyade yardımcı karakter olarak yer alan kadınlardır. *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Ermeni bir kadının oyacılık yaparak konak konak gezmesi ve bu oyaları satması anlatılır. Esasında kadın, Üçüncü Selim döneminin karışık siyasi ortamında konakları gezerek bilgi toplamakta ve casusluk yapmaktadır. Süleymaniye'de oturmak zorunda kalan bu kadın dinini de değiştirir ve Hatice adını alır. Bunun dışında eserde bir işlevi yoktur. *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?* adlı hikayede Sururi'nin evinde Serapik Dudu adlı bir Ermeni kadın hizmetçilik yapmaktadır. Bu kadın Feriköy civarındaki evin yemek yapmak, çamaşır yıkamak gibi ev işlerini görmektedir. Sururi'nin metresi olması teklifini namuslu bir kadın olduğunu öne sürerek kabul etmez. Ama asıl sebep Sururi'nin çirkinliğidir, bir süre sonra Serapik'in Rum uşak Petraki ile düşüp kalktığı görülür. Sururi, ev hizmetleri konusunda da zamanla Serapik'ten memnun kalmadığı için onu kovar. Hizmetçiler konusundaki memnuniyetsizliği Sururi'nin evlenmeye eğilim göstermesini hızlandıran sebepler arasındadır. *Karnaval* romanında Madam Arslangözyan'ın yanında çalışan kadın olan Rum hizmetçi Maryanko, Resmi ile madamın gizli buluşmaları konusunda sır tuttuğu ve yardım ettiği için maddi anlamda madam tarafından ihya edilir. Ancak fırsatçı ve paragöz bir kadın olduğundan hanımının sırlarını para karşılığı başkalarıyla da paylaştığından sadık bir hizmetkâr olarak görülmez. *Vah!* romanında bohçacılık yapan Rum çerçi kadın olayların akışında aktif olarak rol oynamaktadır. İstanbul'un hatırı sayılır ailelerini tanıyan ve evlerine girip çıkan bu kadın normalde sadece işini yapması ve gönül ilişkilerine aracılıkta bulunmamasına rağmen kardeşinin hatırı için Behçet Beye Ferdane Hanım'ın evine

[972] Sema Uğurcan, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1983, s. 95.

girip çıkarak bilgi taşır. Ferdane'yi zamanla tanıdıkça onunla dostluk kurar. Ferdane'nin kötü giden evliliği sebebiyle Necati ile Ferdane dostluğunun ilerlemesini teşvik ederek romanda olaylara yön verir. Bilmeden yaptığı hatalar yüzünden Behçet tarafından gelen saldırılar sebebiyle Ferdane'nin başına belalar da açmıştır. *Müşahedat* romanında Ağavni'nin annesi fakir Ermeni kadın Maryam, terzilik yaparak dikiş dikerek geçinmeye çalışır ancak geçim derdinden kurtulmak için zengin İtalyan Antuvan Kolariya'nın metresi olmayı kabul eder ve ondan Ağavni adlı bir kızı olur. *Jön Türk* romanında da Ceylan'ın ailesinin evinde çalışan Rum hizmetçi Despino görünürlük kazanır. Ceylan'ın en gizli sırlarına kadar evin hayat düzenine vakıf olan bu kadın efendilerine sadık bir hizmetkâr izlenimi verir. Ceylan'ın Nurullah ile baş başa eğlenmesini, gayrimeşru olarak hamile kalmasını sıradan karşılaması dikkat çekmektedir. Bu örneklerde de görüleceği üzere bu tarz hizmetlerde görevli kadınlar romandaki olayların akışında ya paravan rolü oynamakta veyahut fon görevi gören karakterler olarak bulunmaktadır. Buna rağmen *Ahmet Metin ve Şirzad* romanındaki Rum hizmetçi romanda büyük bir yer kaplamaktadır.

Bu romanda, Ahmet Metin'in annesinin Rum hizmetçisi olan Vasiliki, gemideki işlere yardım etmesi için gemi tayfasına alınarak yolculuğa çıkan iki kadın tayfadan biri olur. Efendisinin sadık bir hizmetkârı olarak yazar tarafından da övgü dolu sözlerle kendisinden bahsettiren Vasiliki'nin amacı para biriktirip evlenebilmektir. Romanın sonunda Vasiliki'ye aşkını itiraf eden Ahmet Metin, onun gemide mühendis olarak çalışan Osmanlı genci Süreyya ile evlenmek istediğini öğrenince gençlere yardım ederek onları evlendirir. Gemi yolculuğuna çıkarken son derece mutlu bir kadın olarak gösterilen Rum kızının bu hâli, İstanbul'da onu bağlayan bir şeyin olmaması sebebiyle gözü arkada kalmadan Avrupa'yı görecek olmanın getirdiği heyecana bağlanmaktadır. Ayrıca para biriktirip çeyiz sahibi olarak evlenebilme ümidi taşımaktadır. Tüm bunlar yanında roman boyunca görüleceği gibi Vasiliki'nin efendisinden "yüz görmek"[973] olarak nitelendirilen hâli hem ona âşık olan Süreyya'nın hem de Neofari'nin kıskançlık duygularını uyandırmaktadır. Efendisinin son derece iltifatlı ve ihtimamlı davrandığı Rum hizmetçi hakkında etrafındakilerde uyanan fikir, Ahmet Metin'in onu odalık veya eş yapma ihtimalidir.

Daha önce birkaç yıl Ahmet Metin'in annesinin yanında hizmetçi olarak çalışan Vasiliki'nin durumunun kadınlar arasından çıkıp erkeklerin dünyasına girdiğinden farklılaştığı vurgulanır. "Vasiliki dahi Ahmet Metin'in validesi hanesinde iken kadınların zapt u raptı altında asıl kendi kabiliyetini gösteremeyip ne yapsa ayıp sayacaklar, tekdir edecekler

[973] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 125.

havfıyla daima müterediddiane hatta epeyce de miskinane bir hâlde bulunuyor idi de bu hâl bile yine kadirşinasanın nazar-ı ehemmiyetini kendisine celp eyliyor idi. Şimdi bir haftadan beri kadınların o zapt u raptı kaydından kurtuldu. Erkekler içinde kaldı. Hatta efendisi en tünd erkeklerden olduğu hâlde bile ona giyecek, süslenecek şeyler almış. Süslü ve güzel olmasını istiyor."[974] Kendisini kadınların dünyasındaki baskıdan kurtaran Vasiliki'nin, erkekler arasında beğeni duygularının tatmin edilmesi ve kendisini göstermekten haz duyması söz konusudur. Bununla ilgili olarak kadının gemi mürettebatı arasında birtakım hasetliklerin doğmasına sebep olduğu söylenmektedir. Yazar, eğer kadın olmasaydı gemi çalışanlarından Süreyya'nın hiçbir şekilde efendisini kıskanmayacağını ve tam bir sadakatle işine bağlılığını koruyacağını belirtir. Erkekler arasındaki düşmanlığın ve tereddüdün sebebi olarak kadının varlığı gösterilmektedir. Bu yüzden erkeğin çoğunlukta olduğu bir toplulukta genç ve güzel bir kadının çalışıyor olması sorun olarak sunulmaktadır.

Ahmet Metin'in yanında çalıştırdığı kadınlara karşı tavrı son derece ihtimamlıdır. Çalıştırdığı kadınların giyimine dikkat eden Ahmet Metin, bunu biraz da kendi şanı için yapmaktadır. Gördüğü İngiliz ailelerin hizmetçilerinin giyim kuşamını örnek göstererek yolculuk sırasında bulunacağı cemiyet hayatı içinde saygınlığını artırmak istemektedir. Bunun dışında tam bir milliyetçilik fikriyle mürettebatını tamamen Türklerden kuran Ahmet Metin, gemideki kadın mürettebatı örtünme zorunluluğu bulunduğundan Türk kadınlarından seçemez. Türk kadınlarının gemide yer almamasının gerekçesi budur. "İstitar mâni olmasa idi hizmetçi kadınları dahi Türkten alır idim. Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk olana ragıptır."[975] Bu durum, Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gittikten sonra Türklük şuurunu kazandığını göstermektedir.

Kadının çalışma hayatında yer alması geçim derdi gibi birtakım mecburi sebeplere bağlanmakla birlikte kadın hiçbir şekilde benliğini çalışma hayatında kazandığı başarılar ile sergileme imkânı bulamamaktaydı. Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi eserlerinde tartışılan noktalardan biri de kadının para kazanmak yolunda namusunu ve iffetini feda etmemesi gerektiğidir. Yazar *Mihnetkeşan* adlı eserinde alnının teriyle geçimini sağlayan ve parasını kazanan kadının kutsiyetinden bahsederek bunun en önemli kadınlık erdemlerinden olduğunu vurgular.

Yazarın 1870'te yazdığı çok konuşulan hikâyesi *Mihnet-keşan*, düşmüş kadınların yaşadığı hayat mücadelesine odaklanmaktadır. Fakirlik ve zaruret sebebiyle hayatını sürdürmek için böyle bir yol seçmek zorunda kalan kadınların kurtarılması gerektiğini

[974] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 126.
[975] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 83.

düşünen yazar somut bir hikâye üzerinden meseleyi okurlarına yansıtmaktadır. Bu eserde ahlâkını bozmak pahasına para kazanmaya çalışan kadınların erkekler tarafından himaye edilmesi ve geçimlerinin sağlanması toplumun erkeklerine öğütlenmektedir. Düşmüş kadınların para kazanmak için çektikleri çileler de dile getirilmektedir. "Bir yirmilik mecidiye için her sarhoşun mizacına hizmet etmek, kalbin kan ağladığı halde sureta şetaret göstermeğe mecbur olmak, kimisinden levm-i tekdir görmek ve kimisinden dayak yemek, hatta canını bile bir sarhoşun elinde görmek ne büyük bir mihnettir."[976]

Hikâyenin dikkat çeken noktası, yazarın daha sonra *Henüz On Yedi Yaşında* (1881) romanında daha ayrıntılı bir şekilde hikâye edeceği fuhşa sürüklenmiş kadınların durumunu göstermesidir. Burada kadınların üç türlü fuhuş yoluna düştüğü söylenmektedir. Bazısı sevdikleri çapkın erkekler tarafından kandırılarak bu yola düşer, bazı kadınlar evlendikleri erkeklerden umduklarını bulamayınca başka erkeklere meylederler, bir kısmı ise zaruret ve fakirlik hâli ile fuhuş yoluna sürüklenirler.

Romancının fuhuş belasından kurtulmak için topluma sunduğu bir reçete vardır. Kadını bu beladan kurtarma yolunda -her meselede olduğu gibi- yine bütün sorumluluk toplumun erkek bireylerine yüklenmiştir. Fuhuş sorunundan kurtulmak için kadınları kandıran çapkın erkekler, toplum tarafından kınanmalı ve ayıplanmalı, kandırılan kadınlar mazur görülmelidir. Bu erkeklere mertlik göstermeleri ve kadınların başını belaya sokmaktan kaçınmaları tavsiye edilir. Karılarına iyi davranmayarak, onların evlilikten umduklarını bulamamasına neden olan erkeklere edilen tavsiye, evlilik içinde kadın-erkek eşitliği açısından önemlidir.

> "Kocalar karısı kendisine ne vaz' ve muamelede bulunmayı isterler ise kendileri dahi karılarına o vaz' ve muamelede bulunarak hoşnudî-i tarafeyn istihsaline himmet etmeli."[977]
>
> "Sen karından ne bekler isen o da senden onu beklemez mi? Sen onu nasıl kıskanır isen o da seni aynıyla öyle kıskanmaz mı?"[978]

Tavsiye edilen iki durumda sorumluluk toplumun erkeklerine düşerken, üçüncü durumun sorumluluğu bütün toplum üzerindedir. Millet olarak fakirlik ve zaruret içinde bulunanlara yardım için çalışılmalı, özellikle kadın ve çocukların bu hâli için mutlaka çare aranmalı ve "terbiye-i zenan" için çaba gösterilmelidir. Bu üç durumu düzeltecek önlemler

[976] Ahmet Midhat Efendi, "Mihnet-keşan", *Letaif-i Rivayat*, s. 110.
[977] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 113.
[978] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 112.

uygulandıktan sonra, kadın yine de fuhuş yolunu tutuyorsa bu onun ahlâkının düşüklüğünü göstermektedir ve bunun için gösterilecek bir çözüm yolu yoktur.

Klasik Ahmet Midhat Efendi anlatısında gördüğümüz babacan ve öğüt veren tavırdan erkek okur yanında kadın okur da payını alır. Yazar, kadınlara da evliliğin zor olduğunu ve gerekli hâllerde kadınların kendi sermayeleri olan emek, bilgi ve terbiyeleri ile hayatlarını kendi kendilerine idame ettirmelerini, geçinmek uğrunda en değerli varlıkları olan iffetlerini feda etmemelerini öğütler.

> "Eğerçi bir karı, karılıkta olan güçlüğü takdir edebilecek mertebe tamik-i efkâra muktedir olsa ya karı olduğuna pişman olur veya bu güçlüğü kolaylatmaklığın vesailini aramak mecburiyetinde bulunur idi ki o da bir karının, kocasız olduğu halde dahi eli hüneriyle veyahut terbiye ve irfanı sermayesiyle saadet-i halini muhafaza edebilmesidir. Lakin bir saadeti muhafaza etmek veyahut müptela-yı pençe-i kahrı olduğu fakr u zaruretten yakayı kurtarabilmek için kâlâ-yı giran-baha-yı iffetini mezada çıkarmaya mecbur olacaksa canını çıkarıp kurtulmaya himmet etmek daha evladır. Keşke o biçare kızcağızın anası kızını getirip kârhaneye bırakacağına bir çuvala koyup denize bıraksa idi mazhar-ı tahsin olacağı bir işte bulunmuş olur idi"[979]

Evlilik hayatında kadının durumu konusunda yazarın tespiti, dinî geleneklerin gölgesinde erkek egemen toplumun yansımasını ortaya koyar. Kadın, evlilik içinde yüklendiği sorumlulukları yerine getirmek zorundadır. Yerine getirmediği takdirde toplum yaşamında güvencesini sağlayacak unsurlar sağlam değildir. Yazar, bir yandan kadınlara birtakım bireysel haklar ve sorumluluklar yükleyerek kendi hayatlarını kurabilmelerini öğütler; ancak toplum yapısının henüz kadın için böyle bir hayat tarzına hazır olmadığını da şu sözleriyle dile getirir:

> "(…) ne kadar olsa bir kere kârhaneye girmiş olan kız veyahut kızını kârhaneye gönderen karının kızı ev bark sahibi olabileceğini dahi ümit etmez idim. Lakin kız, kadın çıktı. Ne yapsın, ne yapsın? Biçare kadın çıkmasın da ne yapsın? Kocasıyla olan rabıta-i zevciyetin ukdesi iki kelimecikle çözülebilecek kadar gevşek olduğu ve bu iki kelimenin tarik-i telaffuzundan başka itimat edecek bir şey olmadığı halde bir karı kocasını memnun etmeye çalışmaz da ne yapar?"[980]

[979] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 115.
[980] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 114.

Ahmet Midhat Efendi, bu sözleriyle kadınların erkeklere boyun eğmek zorunluluklarını gösterir. Kimliği hakkında bilgi verilmeyen kadının muhtemelen azınlık halklarına mensup bir kadın olduğu düşünülmektedir. Toplumun geleneksel yapısı, Müslüman bir kadını böyle bir hayatın içinde yansıtamayacağından yazarı böyle bir konuyu işleyeceği eserde bu seçime mecbur kılmaktadır. Fuhşa sürüklenen genç kadının tasvir edilişindeki naiflik onun suçsuzluğunun ve masumiyetinin gerekçesi olarak sunulur.

> "Meğer o gece bir ihtiyar karı bikr-i baliğa kızını oraya mülazemete getirmiş. Kız da orada idi ve göbeğe kadar pancar kesilmiş yeni gelin hicabından beter bir hicapla bir kenara oturmuş, göz kapakları şişip önüne sarkmış, gözlerini dahi örtmüş. Kirpikleri arası yaş ile dolmuş. Ağlayıştan hâsıl olan nevazilden dolayı burnu dahi kıpkızıl yara olmuş, nefes aldıkça aldığı nefesin miktar ve adedi omuzlarının inip kalkmasından ve sadrının şişip inmesinden anlaşılabilmekte ve biçare böyle bir tarifi için sayfalar doldurabilmek mümkün olan bir hâl-i yeis ve ıstırapla gözlerini kendi ayağının tırnaklarına dikmiş oradan ayırmamakta idi.
>
> Zavallı kız, ne kadar güzel görsen. Vakıa sinni on yediyi ve belki on sekizi dahi tecavüz eylememiş, ama kendisi etli canlı. Arkasındaki tül gömlek altından mermer gibi vücut şaşaa salmakta, o lepiska saçlar, samurî göz, kaşlar, illa ağız burun ne kadar mütenasip. Hâsılı bu derece güzel görmedim desem yalan söylemem."[981]

Henüz On Yedi Yaşında (1881) romanında Rum kadın Kalyopi ve Ermeni kadın Ağavni düşmüş kadınlar arasında yer alır. Kalyopi, ailesinin geçimini sağlamak için bu evlerde çalışmak zorunda kalmış masum bir kadın olarak okura yansıtılırken Ağavni bu yolda ömür harcamış tecrübeli bir kadın olarak herhangi bir masumiyet emaresi göstermediğinden kurtarılmaya değer bir kadın olarak görülmez. Kalyopi'nin hayatını romana konu eden husus Ahmet Efendi isimli adamın tesadüfen yolunun düştüğü bu evler hakkında merak duyması ve detayları öğrenme arzusu olarak sunulur. İdeal bir Osmanlı beyi olarak yansıtılan bu adam sıklıkla genelevlerde sürdürülen eğlence hayatının mali hesabını yapmakta ve bu anlamda aile hayatının ekonomik cephesine bu eğlence âlemlerinin verdiği maddi zararı somut hâle getirmektedir.

Romanda Kalyopi, kendi zevk ve sefası için para kazanmak istediğinden değil ailesini geçindirmek için mecburen kötü yola düşmüş kadın olarak çizilir. Kız kardeşi ve annesiyle çamaşır yıkamak, dikiş dikmek gibi işleri yapsa da geniş ailesinin geçimini sağlayamaz. Bu ailenin başına gelen felaketler sebebiyle borçların artması sonucu modistralık yapmak için

[981] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.

yanına yerleştiği Amalya'nın teşvikiyle Kalyopi, para karşılığı vücudunu satmak zorunda kalır. Kalyopi borçlarının artması sonucu Maryanko Dudu'nun evinde borcu karşılığında çalışmaya başlar.

Kalyopi'nin masumiyetine ve yaptığı işten duyduğu büyük nefrete karşılık Ağavni, çalıştığı evden ve yaşadığı hayattan memnun olması, müşterilerin ondan memnuniyeti nedeniyle en büyük sermaye sayılması yönleriyle öne çıkar. Sevdiği bir Ermeni gencinin onu kurtarma talebine fakir bir hayat yaşamak istemediği için karşı çıkar. "Burada beylerle, efendilerle sohbet etmeğe, para kazanmaya alışmış olduğum halde nasıl olur ki Artin ile gidip aç çıplak kalmaya razı olayım"[982] der. Kalyopi'nin fuhuş âleminden kurtarılması konusunda umutsuz olduğundan onun yaptığı işteki tecrübesizliğinden kurtulması için tavsiyeler vermektedir. Romanda genelevi işleten kişi, Maryanko Dudu adlı Ermeni kadındır. Para düşkünü ve acımasız bir kadın olması sebebiyle çalıştırdığı kadınlara verdiği borç paralarla onları kendisiyle çalışmaya mecbur eder. Fakirlik sebebiyle kötü yola düşen kadınların üstünden para kazanan kadın acımasızlığı ile olumsuz bir tip olarak görünmektedir.

Ahmet Midhat Efendi eserlerinde eğlence hayatında çalışan bir Rum kızı olan Benli Elena da *Karnaval* romanında Zekayi'nin metresi olarak yer almaktadır. Bu kadın da münasebeti olan erkeklerle paralarını sömürerek ilişki kurmaktadır. Romandaki Zekayi karakterini de dişine göre bulduğundan onun metresi olarak bütün servetini tüketir. Zekayi, Avrupa'ya giderken metresi olan bu kadını yanında götürür. Sonunda Benli Elena, Paris'te tanıdığı zengin bir Amerikalı ile kaçarak Zekayi'yi terk eder.

Kendisine kalan mirası ya da elindeki serveti çeşitli sebeplerle kaybeden kadının içine düştüğü geçim mücadelesindeki çalışma hayatı da eserlerde konu edilmektedir. *Karnaval* romanında kocası boşadığı ve servetinden mahrum ettiği için parasız kalan Madam Arslangözyan arkadaşı Madam Küpeliyan ile bir geçim yolu bulmaya çalışır. Ermeni kadınlar, şapka yapıp satarak para kazanmaya çalışır. "Her hüner elimden gelir. Modistralık ise asrımızda pek revaçlı bir sanat derecesini buldu. Beş altı liraya mübayaa ettiğimiz şapkalardan daha alasını bir günde yapabilirim."[983] Madam Küpeliyan adlı arkadaşı da ona şapkaları satmak konusunda yardım etmiştir. Vicdan azabı sebebiyle kendisini manastıra kapatana kadar Madam Arslangözyan bu şekilde geçimini sağlamıştır.

Müşahedat romanında da Siranuş adlı kadının çalışma serüveni eserde konu edilmektedir. Kendisine kalan serveti nişanlısına kaptıran kadın, Seyyit Numan'ın himayesini görür; ancak bu eserde roman kahramanı olan Ahmet Midhat Efendi, bu yardım ve himaye

[982] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 58.
[983] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 265.

yordamını uygun bulmadığından Siranuş'a, çalışkanlığı ve gayretini sergileyerek para kazanacağı bir yol bulmuştur. Yazar, bu vesileyle kadınlara karşılık beklemeden yapılan para yardımının geçerliliğini tartışmaya açar.

Toplumun genel ahlâk anlayışına binaen ilk düşünülen kadına çok yaşlı bir erkeğin para yardımı yapabilmesine karşın daha genç erkeklerin yardım etmesinin herhangi bir çıkar beklentisi olacağı nedeniyle uygun görülmemesidir. Yaşlı erkeğin avantajı kadına kız evlat gözüyle bakarak yardım edebilmesidir. Yazarın kendisi de henüz sağlıklı ve yaşlanmamış sayıldığından kendi durumunda bulunan erkeklerin de genç bir kadına herhangi bir nefsanî çıkar gözetmeden yardım edeceğini savunur.

> "Zannediyor ki genç güzel bir kadını letafet-i nisvaniyyesinden bilkülliye kat'-ı nazarla yalnız ona sehabetten, yalnız onu himayeden, yalnız ona "kızım" diye hitapdan lezzet almak yetmiş, seksen yaşında pir olmağa mütevakkıftır. Kırk yaşında kuva-yı bedeniyyesi yerinde, bu sinniyle beraber henüz sakalında bir kıl ağarmamış olan bir adamın bu gibi hususat-ı nazikede yetmiş, seksen yaşında bir pir kesilmesine ihtimal bile veremiyor."[984]

Müşahedat'ta Seyyit Numan'ın kadına yaptığı para yardımı ve Ahmet Midhat Efendi'nin kadına iş bulması şeklinde görülen karşıt durum okurlara sunulmaktadır. Kadınların erkekler tarafından himaye edilmesiyle kadınların çalışarak para kazanıp özgürleşmelerine imkân sağlanması karşılaştırılmaktadır. Yazarın bu noktada savunduğu husus çalışarak kazanılan paranın kutsallığı, kadınların yeteneklerinin ve eğitimlerinin onların sermayesi olduğu ve bu sermayenin işlenmesi gerektiğidir. Siranuş'un Seyyit Numan tarafından himaye edilmesine dair fikirleri, yazarın ahlâk anlayışı ve alın teri ile çalışarak kazanılan paranın kutsiyetine verdiği önem hakkında ipuçları vermektedir. Bunun yanında Seyyit Numan'ın Siranuş'a yardım etme yordamını da eleştirecektir. Bu kadının onun "besleme"si veya "mantanote"si olmadığı için geçimini sağlayacak parayı ödemesinin doğru olmadığını belirtir. Yalnızca ona çalışacak bir iş bularak yol göstermek "çalışkanlık hissi sermâye-i azîmi ile kendi ihtiyacını kendisi tesviye edebilecek" olan bir insan olarak görmek gerektiğini düşünür. Yazarın "bin Siranuş bir araya gelerek metresim olsa"[985] yine de bir insana yardım etmenin verdiği manevi hazzı yaşatamayacağını dile getirmesinden, kadına cinsî bir varlık olarak değil, insan olarak yaklaştığını görürüz.

[984] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 236.
[985] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 238.

Yazarın kadınlara yapılan yardımın niteliği konusunda uzun uzun tartışmasının ardından örnek olarak sunduğu yardım şekli kendi tutumudur. Siranuş'un bilgisine ve terbiyesine güvendiği için onu öğretmen olarak dostlarına takdim eder ve çalışarak kendi hayatını idame ettirecek parayı kendi emeğiyle kazanmasını sağlar. Gazetesinde vereceği ilan ile Siranuş'u eğitmen olarak tavsiye eder. "Malum a? Bir hizmet-i neşriyyede bulunuyoruz. Sizin bunca hünerleriniz, iktidarlarınız meyanında iki hüneriniz vardır ki, kimsenin sadakasına muhtaç olmaksızın sizi pekâlâ geçindirebilir. Birisi Fransızca tedrisi, diğeri muzıka meşkidir. Kalb-i safi sahibi kesirü'l-ahbab namus-ı kalemiyle müştehir bir muharrir sizi tavsiye edecek olursa feyz-i ta'liminize arz-ı ihtiyaç eyleyecek az muteber familyalar mı bulunur?"[986]

Siranuş, Ahmet Midhat Efendi sayesinde eğitim vererek kendi ayakları üstünde durup geçimini sağlar hale gelir. "-Vallahi azizim. Muallime ümidimizin, intizarımızın fevkinde. Çoluk çocuk bayılmışlar. Lâkin hakk-ı tedrîs ciheti acaba kesenin muhtemel olacağı derecelerde midir? (...) Alınız işte Siranuş'un hürriyet ve istiklâli hâsıl oldu gitti. Araba kirasından maada ayda on altı mecidiye. Vartov Dudu'nun dediği gibi kuş kadarcık ağzı var. Bahusus ki ağzı var dili yok, hiçbir israfı, hiçbir masrafı yok. Hem bu mukaddimedir. İntisap eylediği familya gerçekten haysiyet ve vakar ve fazilet ile meşhur bir familyadır. Arzu eylediğin derecede emniyetlerini, teveccühlerini kazanırsa Siranuş büsbütün kurtulduktan maada, kendisine bir mesudiyet, bir bahtiyarlık da temin eylemiş sayılacaktır."[987]

Siranuş'un öğretmen kimliği kazanmasından sonra kız çocukları için bir mektep hayalini dinlerken Ahmet Midhat Efendi Osmanlı'daki mevcut olan durumun tespitini yaparak dönemin eğitim politikaları hakkında övgüsünü dile getirir. "Etfal-i inas için mekatib-i ibtidaiyye ve ruşdiyye varsa da, bir mekteb-i âli yoktur. Fıkdanının tesiri de her yürekte yer tutmuştur. Hüda âlim iki sene geçmez, şimdi hulya gibi hikâye ettiğiniz şeylerin hakikat olduğunu siz de görürsünüz, âlem de görür!"[988]

5.2.4. Osmanlı Toplumuna Gelen Yabancı Kadınların Çalışma Hayatı

Osmanlı toplumunda kadınların kamuya açık alanlarda görünürlük kazanması hadisesi önce eğlence yaşamında, ardından çok sonraları savaş dönemlerinde erkek nüfusun cephelerde bulunduğu vakitlerde zaruri olarak meslek hayatında gerçekleşmiştir. Böylece toplum hayatında Osmanlı erkekleri, kadın cinsi ile daha fazla karşılaşma imkânı bulur hâle

[986] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 234.
[987] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 290.
[988] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 245.

gelmiştir. Bu karşılaşma alanlarının en başta geleni eğlence mekânlarıdır. Tanzimat döneminde Batılı geleneklerin daha çok yaygınlaşması ile eğlence mekânları da artmaya başlamıştır. Bu mekânların en fazla bulunduğu semt ise Pera yani Beyoğlu civarındadır. Galata semti Osmanlının erken dönemlerinden itibaren erkek nüfusun ve diğer ticaret ilişkileri nedeniyle Osmanlıya gelen yabancı erkeklerin eğlenme mekânlarını barındırsa da, kadınların eğlence hayatında belirdiği zamanlar Osmanlının özellikle Tanzimat ve sonrası dönemlerini içermektedir.

Beyoğlu'nun eğlence hayatında çalışan yabancı kadınlar sıkça yazarın eserlerine konu olmaktadır. Bunlar şarkıcı, tiyatro oyuncusu, garson olarak çalışan Fransız veya Alman milletine mensup kadınlardır. *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında Polini, kendisini İstanbul'un zengin çevrelerinde çok değerli bir aktris olarak tanıtmasına rağmen İstanbul'a bir tiyatro kumpanyası ile gelmiş basit bir oyuncudur. Romanda Felatun'un sevgilisi olarak görünen bu kadın, çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinden Felatun'u maddi anlamda sömürmektedir. *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?* adlı eserde kahramanın kaldığı otellerdeki hizmetçi kızlarla; gittiği Kafe Kristal, Flamme Kahvehanesi gibi yerlerde çalışan garson kızlar ve konsomasyona çıkan çalgıcı Alman kızları bulunmaktadır.

Cafe Flamme, Osmanlı kültür ve eğlence tarihinde, çalışan garsonlarının hepsinin kadın olması sebebiyle iz bırakmıştır. 1870'li yıllardan itibaren popüler olan mekânın müdavimleri arasında Ahmet Midhat Efendi de bulunmaktadır.[989] Aynı şekilde Cafe Flamme, *Bahtiyarlık* adlı esere de konu olur ve alafranga kahraman burada çalışan şarkıcı kıza âşık olur. Rizet adlı bu kadın, Osmanlı ülkesinde çalışan ismiyle anılan sayılı yabancı kadınlar arasındadır. Onun kişilik özelliklerinden bahsedilirken iyi kalpli ve yardımsever olmasına karşılık zaman zaman dengesiz davranışlarda bulunduğu gösterilmektedir. Eserde Senai ile olan aşk ilişkisi dolayısıyla yer alan şarkıcı kadın ona Senyör dö Berrakpınar olarak hitap ederek onunla alay ederken ondaki alafrangalık ve soylu bir köken arayışını körüklemektedir. *Vah!* romanında ise erkek kahramanın gittiği Fogel Birahanesinde Alman kızların masalara hizmet edip garsonluk yaptığı görülmektedir.

Bu mekânlar Flamme kahvehanesi özelinde yazar tarafından adeta lanetlenir, çünkü buralar birçok ahlâklı erkeği yoldan çıkaran ve başına belalar açan yerlerdir. Yazar, flamme kelimesinin alev anlamına geldiğini, bu yüzden o dönem "Centilmenimiz Flam'da alevi aldı" gibi deyişler türediğini belirtir. İlginç olarak Flamme'ın kendisinin de yanarak tarihe

[989] Turgay Anar, "İstanbul'un Yitik Hafıza Mekânları", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 2016, sayı: 26.

karıştığını da ekler. Flamme, Avrupa'dan geldiklerinde "sanatkâran-ı nisvan"ın ilk uğradığı yer olmakta, onlar ilk şöhretlerini burada aramaktadırlar.

Beyoğlu eğlence hayatında dönemin simge mekânlarından biri olan Flamme Kahvehanesi, *Bahtiyarlık* romanında Senai'nin uğrak yerlerinden biri olur. Senai, bütün işlerinde alafrangalığı tercih ettiği için eğlence anlayışını da bu surette Flamme kahvesine devam ederek ve şarkıcı Rizet'in en sıkı ahbabı olarak sürdürmeyi tercih eder. Senai, burada en ön sıradan izlediği Rizet'i çıplak el ile alkışlamaya utandığı için alkışlarken elindeki beyaz eldivenleri patlatarak kadını kendisine güldürür. Rizet, Senai'nin bu davranışlarının "köylücesine bir nezaket" olarak görür. Rizet'in Senai'ye olan iltifatları ve hürmeti onun parasından ve hediyelerinden faydalandığı içindir. Rizet, yazar tarafından bu hikâyede bahsi geçen şarkıcı kadınlardan biri olarak yalnızca Senai'nin eğlence hayatının en önemli öznesi olarak temsil edilir. Rizet'ten bahsederken yazar kadınlar hakkındaki tabir ve ifadelerini hangi gerekçe ve fikirlerle temellendirerek kullandığını açığa vurduğu için bu kısmı alıntılamayı faydalı görüyoruz. "(…) hatta "kız" dediğimize bakıp da gençliğine hükmetmemelidir. "kadın" diyecek olduk. Kadın diye ev kadını ve kadın kadıncık olanlara denileceği ve Rizet ise oralara yanaşamayacağı için bu lafzı istimal edemedik. "Karı" demek pek kaba düşeceğinden bunu bi'l-mecburiye diyemedik. Başından henüz nikâh geçmeyenlere "matmazel" denildiği için biz de kız dedik."[990]

Türk edebiyatında sıklıkla tipleştirilen Batılı mürebbiye roman kahramanlarının ilk örnekleri Ahmet Midhat Efendi eserlerinde görülür. *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında birbirinden farklı iki Fransız kadınının İstanbul'a çalışmak için geldiği görülmektedir. Jozefino, piyano ve musiki öğretmeni olarak çalışırken Polini adlı kadın tiyatro aktristi olmasına rağmen eserde daha ziyade eğlence âlemlerinde boy göstermektedir. Jozefino, eserde konaklarda piyano dersi veren ve sonrasında Canan'ın piyano hocası olan mürebbiye olması yanında Rakım Efendi'nin dostu olarak görünmektedir. Bu kadın, son derece akıllı hamleler yaparak hayatını sürdürür, önüne çıkan fırsatları değerlendirecek kadar parlak bir zekâya ve tecrübeye sahiptir. Canan'a bedava piyano dersi vererek onun hızlı öğrenmesi ve zekâsından faydalanarak diğer yeteneksiz öğrencilerini onunla kıyaslayacak, kendi hocalık yeteneğini böylece ispat edecektir. Jozefino Türk âdet ve geleneklerini öğrenmek konusunda heveslidir. Bunun yanında Rakım ile çok yakın bir ilişki içindedir. Ancak Rakım ve Canan'ın birbirlerine olan hislerini fark edince aradan çıkar ve bir yandan onların birleşmesine önayak olur.

[990] Ahmet Midhat Efendi, "Bahtiyarlık", *Letaif-i Rivayat*, s. 289.

Karnaval romanında alafranga meraklısı Bahtiyar Paşa, kızı Şehnaz'a Batılı bir eğitim vermek için Fransızca hocası Madam Mirsak ile musiki hocası Madam Gabat'ı tutmuştur. Bu kadınlar yozlaşmış ve serbest hayatları nedeniyle Şehnaz için kötü birer örnek olmuşlardır. Ama buna rağmen yazar, Madam Mirsak'ın Fransız edebiyatına hâkim olduğunu belirtir.

Bahtiyarlık'ta institutrüs olarak anılan Batılı mürebbiye Madam Ternier, alafranga heveslisi babanın kızına iyi bir eğitim aldırması gayesiyle özel olarak İstanbul'a getirtilir. Madam Ternier, çocukları Batı tarzı eğitim verirken bir yandan da yerli bir hoca geleneksel bir eğitim vermektedir. Madam Ternier, aldığı pedagoji eğitimi nedeniyle çocuk ruhuna hitap etmeyi bildiğinden onların güvenini ve sevgisini kazanacaktır. Çocuklar üzerinde yerli hocaya göre daha fazla etkili olmaktadır. "Avrupa'nın "İnstitutris" denilen muallimeleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeyi ne güzel bilirler! Bunlar "Eti benim kemikleri babasının anasının" diye terbiye-i etfali deruhte etmezler. Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirerek muayyen olan zamanlarında dahi çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar."[991] Eğitim yöntemleri arasında şiddete de başvuran yerli hoca efendinin şerrinden çocuklar, Fransız mürebbiyenin şefkatine sığınmaktadır. Çocuklar çok iyi Fransızca öğrenmelerine rağmen risale-i ahlâk kitabını açtıklarında hiçbir şey anlayamaz. Böylece Madam, çocukları istediği şekilde eğitip yönlendirme imkânına kavuşmaktadır. Bu yüzden yazarın kanaati Batılı mürebbiyenin Osmanlı çocukları üzerinde böyle bir etkisinin bulunmasının sakıncalı olduğudur. Özellikle yerli ve millî değerlerin benimsetilmesi noktasında bu durum büyük sorunlar doğurmaktadır. Bu anlamda yazar Madam Ternier'nin Nusret ve erkek kardeşine Hristiyanlık dinine ait akidelerden bahsetmesini örnek olarak sunmaktadır. Madam Ternier adeta misyoner gibi davranarak Hz İsa'nın hayatından, "baba, oğul, kutsal ruh" inanışından, Haçlı savaşlarında Hristiyanlara yapılan zulümlerden bahseder.[992] Tüm bu özellikleri ile Madam Ternier, Nusret üzerinde anne ve babasından daha fazla etkili olmuştur ve onun gözünden anne ve babasından Batılı ve alafranga olması hasebiyle çok daha üstün bir konumda bulunmaktadır. Nusret'in verdiği her türlü kararda mürebbiyesinin dahli bulunmaktadır.

Son olarak *Jön Türk* (1910) romanında Ceylan'ın yetiştiği paşanın konağında çocukluğunda ders aldığı Fransız mürebbiyeler Osmanlıda çalışan Batılı kadın tipleri olarak görülür. Bu Fransız mürebbiyeler vesilesiyle son derece mükemmel şekilde Fransızca öğrenen Ceylan'ın ahlâkî çöküşü ve yozlaşmışlığı, bu kadınlar vasıtasıyla öğrendiği fikirler ve

[991] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 311-312.
[992] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 311-312.

gözlemlediği yaşam tarzı dolayısıyla gerçekleşir. Bu kadınlar serbestçe sevgilileriyle görüşmekte, Avrupa'daki kadın erkek ilişkilerinden, kadınların hak ve hukuk arayışları için gerçekleştirdikleri kadın hareketlerinden Ceylan'ı haberdar etmektedirler. Bu anlamda Ceylan'ın duygu ve düşünce dünyası bu kadınların şekillendirmesine maruz kalmıştır.

Bunlar dışında Avrupa'dan gelen kadınların Osmanlı ülkesinde mürebbiyelik yapması meselesi *Mesail-i Muğlaka* romanında da konu edilmektedir. Eski bir koket olan Madam Rose de Bouton, yaşlandığında ve bütün parasını kaybettiğinde İstanbul'a gelerek kendisini Madam Julie Marcos adıyla tanıtarak zengin konaklarda mürebbiye mülakatlarına gider.[993] Bu noktada yazar, olay vesilesiyle okurlarına çocuklar için seçilecek mürebbiyeler hakkında tavsiyeler de bulunacaktır.

Konaklarda kat veya oda hizmetçinde çalışan Avrupalı kadınlar da arka plandaki karakterler olarak eserler de yer alırlar. *Karnaval* romanının Sofi'si bunlar arasındadır. Ayrıca *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında gemi mürettebatından bulunan iki hizmetçi kadının biri eski bir İtalyan aktris olan Katerina olup gemide miço olarak görevlendirilmiştir.

5.2.5. Yabancı Kadınların Çalışma Hayatı

Ahmet Midhat romanların çalışan kadınlar arsında Paris'te yaşayan Fransız kadınlar da yer alır. Bu kadınların çalışma hayatı yanında kendi zevk ve eğlencelerinden de geri kalmadıkları sıklıkla vurgulanır. Çalışan yabancı kadınlar iki açıdan temsil edilirler. Biri zevk ve safa hayatı içinde olanlar diğeri de mazbut ve namuslu bir çerçevede çalışanlardır. Fransa toplumunda statülerine ve bulundukları sosyal sınıfa göre kadınların sınıflandırılması hakkında bilgi veren Ahmet Midhat Efendi, aynı zamanda kadınlar arasındaki sosyoekonomik farkları da belirtmiş olur. Paris'te kadınlar "cocotte, étudiante, ouvrier, grisette, aktrist, fille perdu, modistra" gibi isimler altında sınıflandırılır, bu kategoriler ise kadının mesleğine ve ahlâkî vaziyetine göre belirlenmektedir.

Paris'in sosyal hayatında erkeklerin yaşam tarzı ile kadınlarınki arasında fark olmadığı vurgulamaktadır. "Paris'te ise, karı erkek her biri kendi işlerini başkaca görüp kazanacakları parayı kazandıktan ve maişetlerini yoluna koyduktan sonra, mücerret erkekleri zen-dostluk ve karıları merdüm-dostluk etmek üzere bu âlem-i serbestîye can atarlar."[994] Bir kadın da erkeklerin yaptığı gibi kendi hüner ve gayretiyle kazandığı para ile geçimini sürdürmekte ve özgür bir şekilde zevk ve sefa sürebilmektedir. "(…) bir delikanlı erkeğin istediği veçhile

[993] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 153..
[994] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, s. 164.

eğlenmesi ta'yîb edilmediği gibi, bir delikanlı karının dahi bu bapta şâyân-ı ta'yîb görülmemesini iddia ederler."[995]

Birçok eserde geçtiği gibi Fransız toplumunda yaygın olarak işlenen bir kadın tipi olan "grisetteler" yapma çiçek imal etmek gibi çeşitli el işleri yaparak geçinen işçi sınıfına mensup genç kızlardan oluşmaktadır. Bunlar hakkında toplumun genel kanaati ekonomik özgürlüklerini kazanmaları dolayısıyla serbest bir yaşam tarzına sahip oldukları şeklindedir. "Medar-ı maişetlerini elleri emeğiyle kazanıp bununla beraber sevdikleri delikanlılarla aşüftelikten dahi geri kalmazlar."[996] Yazarın aynı romanda "modistlik yapan grisette" kızları "fakir ve hovarda kızlar" olarak okurlarına tanıtması da buna işaret etmektedir.

Ayrıca bu eserde, Nasuh'un sonradan evleneceği kadın olan Matmazel Virginie adlı genç kız, bir lokantada muhasebecilik yaparak kendisi gibi yetim kalan iki küçük kardeşinin geçimini üstlenir. Çalışkanlığı ve iyi ahlâkı ile örnek bir kadın olan Virginie, Nasuh'un dikkatini çeker ve onun yardımlarına mazhar olur.

Cinli Han'ın köylü kızı Jozefin, "mahsul eker, ekine yevmiye ile gider, çorap yapar, terzilik eder, hangi iş zuhur etse görür, ekmeğini taştan çıkarır hamarat bir kız"[997] olarak tanımlanır. Jozefin'in sevgilisi Salpat'la köy halkından gizli buluşmalarında aşk ve sevgi sözcüklerinden bahsedilmez. Aralarında aile birliğini oluşturmak için kurulacak ekonomik temele dayanan sohbetler geçmektedir. Genç kızı bir sevgiliden ziyade bir hayat arkadaşı olarak gören Salpat, ona yeni açacağı tarlalardan, damızlık koyunlardan, kuluçkaya yatıracağı kaz ve tavuklardan bahsetmektedir. Bu sohbetler çalışarak ailesini geçindirmekte olan Jozefino'nun şevk ve istekle dinlediği şeylerdir. Ondaki çalışma hırsının oluşmasında etkili olan şey sevgilisi Salpat'ın "kendisi için" zengin olacağına söz vermesidir. Bu yüzden genç kız sevgisini kanıtlamak adına "o gelinceye kadar ben, onun için zengin olayım da o da görsün!"[998] diyerek çalışarak para kazanmak konusunda kendini teşvik eder. Bu yüzden Jozefino'nun çalışmak konusundaki hırs ve gayreti takdir edilirken bu durum, kadınların çalışma azmi konusunda erkeklere olan üstünlüğüne bağlanacaktır.

> "Fakat şunu karilerimizin nazar-ı dikkatlerine arz edeceğiz ki azimde ciddiyet ve kuvvet hususunda kadınlar daima erkeklere galiptirler. Erkekler hiçbir vakitte kadınlar kadar sahibü'l-azm olamazlar. Bin hal olur ki onlara tebdîl-i azm ettirir. Kadınlarsa kendi nefislerine elbette

[995] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 165.
[996] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 155.
[997] Ahmet Midhat Efendi, "Cinli Han", *Letaif-i Rivayat*, s. 343.
[998] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 343.

erkeklerden ziyade hâkim olduklarından göze aldırdıkları işi mutlaka itmam ederler. Josephine'se benat nev'i miyanında en ziyade azminde kavi bir kadındır"[999]

Jozefino, yaptığı işler ile takdir edilen bir kadın olarak gösterilmektedir. Köy içindeki imkân dâhilinde para kazanmaya çalışan genç kız, ahır tedarik edecek kadar sermayesi olmadığından çalı çırpıdan yaptığı kümeste tavuk, kaz ve ördek yetiştirir; hanesinin etrafındaki bahçede sebze ekerek bahçıvanlık hünerlerini göstermektedir. Geceleri de çorap örerek ve dikiş dikerek vakit geçirir. Kazandığı para yanında tasarruflu davranıp sevgilisi askerden dönene kadar sermayesini artırmak gayesini taşır. Bu yüzden Jozefino, para kazanmak konusundaki gayret ve çalışkanlığı ile eserde öne çıkmaktadır. Onun bu hâli, azim ve gayret yönünden kadınların erkeklerden üstün olduğunu yazara söyletecek kadar belirginlik kazanmıştır. Kızın gizli de olsa serbestçe köyde sevgilisiyle dolaşması, erkeklerin kıyafetini dikmesi ve prova için evlerine gitmesi, hırslı bir şekilde para kazanmaya gayret etmesi bizim o zamanki kapalı cemiyet hayatımıza uymadığından yazar bu tipte bir genç kızı Fransa'da yaşayan bir köylü kızı olarak okurlarına sunar.[1000]

Fransız toplumunda çalışkanlıkları ve girişimcilikleri ile ticarette başarı kazanan kadın kahramanlar yaratan yazar, bunları çalışkan ve gayretli tutumları ile örnek olarak sunacaktır. Bu genç kızlar iş hayatındaki başarıları ile öne çıkmaktadırlar. Çalışkanlıkları ve iyi ahlâkları ile beliren kadınlar *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* (1888) romanının Polini'si ile *Diplomalı Kız* eserinin Juli Döpre'si olur. Ahmet Midhat *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında maddi anlamda kadınlara iktidar alanı yaratır. Feride Hanımın babasından kalan servetiyle hanesini idare etmesi yanında Polini Heyder de romanda "çiçek fabrikası" olarak adlandırılan bir yapma çiçek atölyesine sahip olması sebebiyle iş kadını kimliğiyle görünür. Polini mesleğinin inceliklerini Madam Kadabrati adlı İtalyan bir kadının yanına çırak olarak verildiğinde öğrenmiştir. Bu sırada yaptığı işler Kontes Duran'ın dikkatini çektiğinden onun tarafından himaye edilir. Birkaç sene içinde kendi çiçek fabrikasını açmak için kontesten maddi anlamda destek görür. Kontes sayesinde Paris kibar çevrelerinde tanınır hâle gelir ve yaptığı işler büyük ilgi görür. Kontes Duran'ın Polini'yi meslekî anlamda maddi olarak desteklemesi tam bir kadın dayanışması örneği sunmaktadır. Polini, onun oğlunun aşkına karşılık vermeyerek kontesin arzu ettiği şekilde davrandığı için bir noktada itaati sebebiyle kontes tarafından mükâfatlandırılır.

[999] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 344.
[1000] Sema Uğurcan, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1983, s. 130.

Polini Heyder, annesi öldüğünde kimsesiz kaldığında rahibe olması kaydıyla manastıra kabul edilip geçimini orada sürdürmesi teklifini kabul etmez. Kontes Duran isimli bir kadın onu himaye eder ve İtalyan bir madamın yanına yapma çiçek işini öğrenmesi için gönderir. Para kazanıp kendisini kurtarana kadar iki kadından destek görür, biri meslek öğrendiği Madam Kadabrati, diğeri de kendisine maddi destek sağlayan kontestir. Kontesten aldığı para yardımı, yanında çalıştığı sürece ondan alması gereken maaşın birikmiş hâli olarak görüldüğü için aslında Polini'nin kendi emeğinin ürünü olan paradır. Bu yüzden bir noktada kendi emeğinden biriken sermaye ile atölyesini kurmuş olur. Ancak Duran ailesi hem atölyesinin eşyalarını alarak hem de kibar çevrelerinde Polini'nin reklamını yaparak şöhretini artırıp mesleğinde ilerlemesi için destek olurlar.

Polini'nin mesleği için harcadığı emek dikkat çekmektedir. İmalatını yapacağı yapma çiçekler için örnek olarak topladığı canlı çiçekleri solmadan muhafaza edemediğinden kırlarda gezerek suluboya ile bu çiçeklerin resmini alır. Polini ile üvey kardeşi Mustafa Kamerüddin'in tanışması da İsviçre'de yaptığı bu kır gezintileri sırasında gerçekleşir. Polini'nin meslekteki şöhreti biraz da işine verdiği önem ve başarısından ileri gelmektedir.

> "Matmazel Polini'ye sanatındaki şöhretini kazandıran şey daima tabiatı taklit etmesidir. Başka çiçekçiler gibi "Filânca çiçek şöyle olurmuş" diye o çiçeği sun'î çiçeklerden taklit etmez. Asl-ı tabiîsinden taklit eder. Bahusus ki şimdiye kadar çiçekçiler beyninde maruf olan, beş on türlü çiçekten ibaret iken Matmazel Polini ayniyle botanik erbâb-ı tedkîki gibi kırları, vadileri, dağları dolaşarak nâs beyninde maruf olmamış en güzel çiçekler bulur ve onların sun'îlerini yaptırır. İsviçre'ye de mahsusen yeni tetkikat için gitti. Kim bilir neler getirecektir?"[1001]

Eserde Polini'nin çalışkanlığını ve gayretini ortaya koymak için yazar bir karşı örnek ortaya koyar. Bu Polinin yanında kalfa olarak çalışan onun tam zıttı özelliklere sahip Lini'dir. Tavır ve davranışlarından rahatsız olduğu bu kızı sonunda atölyesinden kovar, bunun üzerine Polini'ninkine benzer bir iş kuran Lini başarılı bir iş kadını olamaz. Yazar, bu durumu onun bir dükkân idare edecek kadar ciddiyet ve gayrete sahip olmamasına, hayatının taklit etmekten ibaret bulunmasına bağlamaktadır. Mustafa Kamerüddin de Polini'yi yakından tanıdıktan ve onun ahlâkını gördükten sonra onun sıradan Fransız grisette'ler gibi olmadığını görmüştür. "Matmazel Polini filhakika bir çiçekçi kız ise de öyle akşam iş işlediği fabrikadan çıkar

[1001] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*, s. 105.

çıkmaz kendisini istikbal eden zen-dost ile bir bahçeye ve badehu bir lokantaya giderek vakit geçiren bîçaregândan değil, destgâh sahibi kadınlardandır."[1002]

Polini atölyesini bir apartmanın orta katında yer alan dairede kurmuştur. Yanında bir yardımcı ile üç işçi kız çalıştırmaktadır. Dairesinin bir tarafını atölye olarak kullanırken bir tarafında hem müşterilerini kabul eder hem de geceleri kendisi kalır. Hem ev hem iş yeri yaptığı dairede yaşarken yemeklerini de bir lokantada yiyerek hayatını sürdürmektedir. Gerçek babasını tanıdıktan sonra yepyeni bir kimlikle İstanbul'a yerleştiğinde atölyesini, yokluğunda gayretli bir şekilde idare ettikleri için yanında çalışan işçi kızlara uygun bir fiyat karşılığında devretmiştir.

Diplomalı Kız (1890) ise yazarın eğitimin önemi özellikle kız çocuklarının eğitilmesinin gerekliliği hakkında yazdığı bir eserdir. Burada diploma sahibi olmanın meslek sahibi olmakla ilişkisi konu edilmektedir. Eğitimin öne çıkarıldığı eser, esasında diplomalı kızın çalışma hayatında verdiği mücadeleler şeklinde kurgulanmıştır. Diplomalı kız Juli Döpre'nin iş arama sürecinde yaşadıkları hem dönemin kadınlarının çalışma hayatı hakkında bazı bilgileri içermekte hem de kadının iş hayatında çalışma koşullarını ortaya koymaktadır.

Eserde Juli'nin ailesinin Paris'in alt sınıfına mensup olduğunu belirten işaretler öncelikli olarak açıklanmaktadır. Bu aile "mansard" denilen apartmanın en üst kadındaki çatı katı dairesinde yaşamaktadır. Demirci ustası bir baba ile çamaşırcı bir annenin gayrimeşru çocuğu olarak dünyaya gelen Juli, doğumuyla anne ve babasının resmî nikâhla evlenmesine vesile olmuştur. Bu durum, yazara Batı toplumundaki aile hayatı ve evlilik örüntüleriyle ilgili fikirlerini açıklama imkânı da verecektir ki bu tarzdaki kadın erkek ilişkileri yazarın her zaman eleştirdiği bir yordamdır. Juli'nin alt sınıfa ait ailesinin görünümü bu şekilde yansıtılmakla beraber özellikle babanın çabaları ile genç kız son derece iyi bir eğitim almış ve öğretmen diploması sahibi olmuştur. Bu diplomayı alma sürecinde ailenin ekonomik olarak yaptığı bütün tasarruflar bu uğurda harcanmış, "iddihar sandığı"na para yatırmak şeklinde yapılan birikimler eğitime sarf edilmiştir. Bu yüzden genç kızın eğitimi ve meslek hayatı ailenin yaşamının birincil çatışma unsurudur, Juli'nin meslek hayatında kazanacağı para ailenin fakirlikten kurtulma umududur.

Ailenin geçimini zora sokan husus ise Juli'nin sahip olduğu meslek olan öğretmenliğin o dönem popüler olması sebebiyle meslekte görülen yığılma ve öğretmen olmak için beklenen sıranın fazla olmasıdır. Burada yazar mesleğin popüler oluşunun, devletin eğitim hakkındaki uyguladığı bir politikanın eseri olduğunu bildirir. Kadın öğretmenlerin sayısını artırmak için

[1002] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 104-105.

hükümet tarafından yapılan teşvikler, istihdam etme noktasında sekteye uğramıştır ki bu da öğretmenlik mesleğine adım atmak isteyen genç kızların mağdur olması sebebiyle istihdam politikalarının eleştirilmesine neden olmaktadır.

Ayrıca eğitimli genç kızların daha iyi evlilikler yapacağı ve daha üst seviyeden bir sosyal sınıftan kimselerle evlenecekleri düşünüldüğünden eğitim hayatı ve diploma aynı zamanda bir ikbal kapısı olarak sunulmaktadır. Bunun belirtilmesi kadınların meslek sahibi ve eğitimli bireyler olmalarının maddi hürriyet ve serbestlikten ziyade daha iyi bir evlilik hayatını hedeflediği konusunda bir algı oluşturmaktadır. Bir noktada bu durum yazarın kadın okurlarına da tavsiye niteliği taşıması yönünden dikkate değerdir.

> "(…) o zamanlar Fransa'da maarif-i nisvan kâmilen erkekler elinden alınıp kadın muallimeler eline verilmek kanunu henüz beş on seneden beri mer'î olup bu hâlde muallime yetiştirmek için hükûmet gûnagûn teşvikatta idi. Bir muallimeye yılda beş bin franga kadar maaş verildiği vaki olduğu gibi muallimelik şahadetnamesini ihraz eden kızlar bittabi nisvan-ı saireden ziyade ehl-i maarif oldukları için kocaların da nazar-ı rağbetlerini celp ediyorlar idi. Pek fakir kızı olduğu hâlde mücerret muallimellik şerefinden dolayı pek kibardan olan adamların şeref-i zevciyetlerine nail olanlar da nevadirden değil idiler."[1003]

Juli'nin başına gelen durum dolayısıyla kadınların meslek hayatında diploma sahibi olmanın gerekliliği ve diplomanın değeri sorgulanacaktır. Özellikle iş arama sürecindeki yaşadıkları ve öğretmenliğe alternatif olarak yapabileceği bir işi arayarak para kazanmaya çalışması dönemin şartlarını ortaya koymaktadır. Birçok çabası sonuçsuz çıkarken bunların nedeni dış görünüşünün arzu edilen seviyede güzel bulunmaması olur. Bunun yanında babası bile işverenlerine karşı güler yüz ve işve ile onları memnun etmesi gerektiğini tavsiye eder, ancak Juli bunu ahlâk ve namusuna aykırı bulacaktır. Tüm bunlara Juli Döpre, "Müsabaka-i cemal sergisinde değiliz"[1004] diyerek bilinçli bir tepki verir, bir kadın olarak dış görünüşü ile değerlendirilmek istemediğini dile getirir. Ayrıca bazı işverenler onun diploması nedeniyle belli bir seviyenin altında çalışmaması gerektiğini iddia ederler.

Juli'nin başvurduğu işler arasında yer alan bankada kâtiplik ve muhasebe işleri, mağazada tezgâhtarlık ve defterdarlık, yardım cemiyetlerinde görev almak gibi işler dönem kadınlarının çalışma alanlarını yansıtmaktadır. Juli'nin iş arama serüveninde başına gelenler kadınların iş hayatında yaşadıkları sıkıntıları da göstermektedir. Bunlardan önde gelenleri

[1003] Ahmet Midhat Efendi, "Diplomalı Kız", *Letaif-i Rivayat*, s. 602.
[1004] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 617.

kadınların güzelliğine rağbet edilmesi ve güzellikleri ile iş hayatında var olabilmeleri; dişilik meziyetlerini ortaya koyarak işveren erkekleri memnun etmelerinin tavsiye edilmesidir. Bu yüzden fakirliği ve bakımsızlığı nedeniyle başvurduğu işlerde çirkin bulunan Juli'ye önerilen işler yapma çiçek işi, dikiş dikmek, çamaşırcılık ve ütücülük yapmak olmuştur.

İş arama sürecinde başlarda başarısızlık yaşayan Juli'nin kendisine geçim kapısı bulma yolunda yaşadıkları tam bir girişimcilik örneği olarak sunulacaktır. Elindeki sermaye ile diploma sahibi olması meziyetini birleştiren Juli, iş bulma sürecinde hiçbir işe yaramayan diplomasının değersizleştirilmesine de böylece mani olacaktır. Tesadüf eseri keşfettiği bir iş sayesinde para kazanırken var olan bir mesleği dönüştürerek "diplomalı şükufe-füruş" olmuştur. Bir cenaze alayından düşen çelengi alarak küçük buketler yaparak satmaya karar vermekle işe başlar. Düşen bu çiçek demetini Tanrının bir hediyesi olarak gördüğünden hırsız olmadığı konusunda vicdanı rahattır. Tiyatro binası önünde çiçek satışı yapan Juli'yi diğer çiçek satıcısı kızlardan ayıran özelliği sattığı çiçekleri takdim ederken şiir okuması olur.

Genç kızın diplomalı çiçekçi olarak ünlenmesi, yaptığı işi geliştirmesine neden olur. Diploma sahibi olduğu için yaptığı işi insanlar için cazip hâle getirdiği, sergilediği meziyetleri eğitim hayatı vesilesiyle elde ettiği görülmektedir. "(…) kızcağızın kendisine isnat eylediği muallimelik diploması öyle isnad-ı ma-lem-yekün değildir. Zaten esatize-i üdebanın o asar-ı nefisesini tamam nefasetine mütenasip bir suretle okuyabilmek her olur olmaz muallimlere de müyesser olamaz ki."[1005] Sattığı buketler arasına şiir yazdığı kâğıtları sıkıştırması bir nevi fal gibi görülerek insanların merakını ve beğenisini kazanır. Bu yolla hem çok para kazanan hem de ünlenen Juli, sonrasında aldığı iş teklifleri ile mesleğindeki itibarını geri kazanır. Fransa tiyatrosuyla on iki şiir okuma konferansı yapmak ve aktrislere fesahat dersi vermek için mukavele imzalar. Bunun dışında kendi yazdığı şiirlerin telif hakkından da para kazanmaktadır.

Juli'nin yaklaşık beş hafta süren çiçek satıcılığı süresince tuttuğu hesap defteri eğitimli kadının iktisadi açıdan kabiliyetli olduğunu göstermektedir. Juli, bu defteri çalışma serüveninin özeti olarak anne ve babasına sunarak onların takdirini ve güvenini kazanır. Çünkü ailesinden gizli yürüttüğü bu çiçek satıcılığı süresince etrafındaki insanlar arasında onun hakkında fuhuş yaptığına dair şüpheler oluşmuştur. Öne sürdüğü para hesapları ile bu şüpheleri ortadan kaldırır. Yapılan hesaplarda ailesinin ihtiyaçlarını karşılarken harcadığı miktardan çok daha fazlasını kazandığı görülmektedir. Bunun yanında daha sonra kazanacakları ve elinde bulunan birikim de ailenin maddi güvencesini sağlayacak miktardadır.

[1005] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 631.

Yazarın Fransa'da geçen son romanı olan *Mesail-i Muğlaka*'da (1898) çeşitli yerlerde "dikişçi, modistra, terzi kız" olarak adlandırılan Rosette, zenginlerin evine giderek elbise prova ederken görünmektedir. Bu romanda "grisette" olarak adlandırılan genç kız dolayısıyla yazar, daha önce grisette'lerin ahvalini *Paris'te Bir Türk* romanında ayrıntılarıyla anlattığını söyleyerek okurlarını o romanına sevk eder. Öğrenci gençlerin tacizinden Abdullah Nahifi adlı Osmanlı öğrenci gencinin yardımıyla kurtulan Rosette, bu tanışıklıktan sonra onunla sevgili olur. Eserde Abdullah, Rosette'den "metresim" diye bahsetmektedir. Abdullah, Rosette ve Michele Valide ile birlikte yaşamakta ve "menage" adıyla andıkları bir hayat düzeni içinde geçimlerini sürdürmektedir.

Rosette, son derece ahlâklı ve namuslu kişiliği ile Parisli kadınlardan farklı görülen adeta bir Şarklı kadına benzediği düşünülen bir genç kızdır. Orhan Okay'ın da dikkat çektiği gibi, Abdüllah Nahifi Paris'te gördüğü dikişçi kızı seyrederken bir Fransız kızında ilk defa denk geldiği masumiyet hâlini Şarklı kadınlarla karşılaştırır. "Mini mini dikişçi bu sözleri söylerken evzâ ve etvârı o kadar masumane bir suret kesbediyordu ki Abdullah Nahifi adeta karşısındaki kızın Fransız ve Parisli olmadığına ve Şark'tan o taraflara düşmüş bir muhaddere olmasına inanacağı gelirdi"[1006] Onun bu hâli ekonomik konulardaki tutumuyla da takdir görecektir. Rosette, terzilik mesleğinden para kazanmasının yanı sıra para harcamak konusundaki tasarruflu yaklaşımıyla da örnek gösterilmektedir. "-Mösyö! Ben müsrif değilim. Kazandığım paranın bir miktarını daima iktisat ederim. Başka kızlar gibi eşyamı terhin ederek akçe istikrazı için idâne sandığına müracaat etmem. Artırdığım parayı işletmek için daima iddihar sandığına müracaat ederim. Bu tafsilatı vermekten maksadım size anlatmaktır ki üç gün üç hafta işlemezsem aç kalmam!"[1007]

Rosette, Abdullah ve onun vesilesiyle Michelle Valide ile ilk kez karşılaştığında da kendisini "fakir ve muktesit" olarak tanıtmaktadır. Ayrıca "Kendim için çalışacağım. Kendim için kazanıp iktisat ile artırdığım miktarı da kendim için saklayacağım" diyerek ekonomik özgürlüğü ve kendi ayakları üzerinde durarak yaşamayı arzu ettiğini söylemektedir. Michelle Valide adlı yaşlı kadın da kendi birikmiş parası ile çalışmadan kıt kanaat geçinmekte ve Abdullah ile "orta masrafı" denilen ortak harcamaları paylaşarak aynı evde yaşamaktadır. O günden sonra Rosette de onların arasına katılarak masrafları paylaştıkları aynı ev içindeki ortak yaşamlarını oluştururlar. Romanda bu durum, "Michelle Valide menage'ı" olarak adlandırılır ve bu iktisadi birliktelik genç kız ve genç erkeğin Paris'in yozlaşmış eğlence âlemlerinden uzak durmasını sağlaması itibariyle ahlâkî bir amaca da hizmet eder. Hayat

[1006] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 212.
[1007] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 53.

tecrübesiyle Michelle Valide, gençleri sefahat ve hovardalık âlemlerinden uzak tutmaktadır. Yazar bu konulardan bahsederken orijinal dilinden aldığı "menage" kelimesini Emile Zola'nın romanlarından örneklerle detaylı bir şekilde açıklar. Bu kelimenin "idare-i beytiyye, heyet-i müteayyişe, teayyüş-i muktesedâne, geçinmek, aile"[1008] şeklinde Osmanlı lisanında karşılanabileceğini bildirmektedir.

5.3. Hukuk

Osmanlı toplumunda kadınları ilgilendiren hukuki meselelerde hemen her konuda olduğu gibi İslâm dininin kaideleri ile şekillendirilmiş şeriat kanunları ve nizamlara göre hüküm verilmektedir. Evlenme ve boşanmayla ilgili pratikler, kadınların sahip olduğu haklar ve bunların kanunlar çerçevesinde garanti edilmesi İslâm hukukuna göre işlerlik kazanmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin hukuk meselesindeki tutumu Osmanlı hukukunu Avrupa hukukuna üstün tutması şeklinde özetlenebilir. Yazar, bu bağlamda İslâm hukuk ve medeniyetinin kadınlara sağladığı hakları yeterli görmektedir. Özellikle evlenme ve boşanma gibi hadiseler konusunda kadınların hukuk nezdinde değerli bulunduğu ve haklarının teslim edildiği belirtilmektedir.

5.3.1. Boşanma ve Aile ile İlgili Diğer Hukukî Meseleler

Ahmet Midhat Efendi eserlerinde hukuk alanında öne çıkan meselelerden biri boşanma vakaları etrafında gelişen hususlardır. Boşanma konusunda öne çıkan unsurlar arasında farklı dinler ve yasalar arasında boşanma pratiklerinin mukayese edilmesi, boşanma hadisesini doğuran unsurlar ve boşanmanın nasıl uygulandığıdır. Yazarın Osmanlı toplumunu konu edinen iki eseri olan *Vah!* ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarında boşanma hadiseleri görmek mümkündür. Bunun yanında sıklıkla işlenen bir konu Avrupa toplumunda uygulanan Katolik yasalarının evli çiftlerin boşanmalarına hiçbir şekilde izin vermemesidir. Talak-ı küllî denilen koşulsuz şartsız boşanma uzun yıllar boyunca Avrupa'da müsaade edilmeyen bir durumdur.

Yeryüzünde Bir Melek romanında daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere çocuk yaşlarından itibaren birbirine âşık olan gençlerden başka bir erkekle evli olan bir kadın ile bekâr bir erkeğin görüşmesi ile gelişen hadiseler, bir mahalle baskını ve ardından erkeğin karısını boşamasıyla sonuçlanır. Bir kardeşten farksız ve masumiyet hâlinde yapılan konuşma

[1008] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 55.

ve görüşmelere rağmen halk nezdinde kışkırtmalar ile aleni hâle gelen yasak aşk suçu, bir mahalle baskını ile teşhir edilir ve suçlu görülen erkek ve kadın cezalandırılır. Raziye'nin kocası baskın hadisesi kendisine jurnallenerek bildirilene kadar karısının böyle bir kabahat işlediğinden habersizdir. Aldığı haber karşısında yıkılan, doktor ve ilaçların tesiriyle hayata döndürülen İskender Bey, gerçekleşen olaylarda herhangi bir dahli ve mesuliyeti olmamasına rağmen yaşadığı mağduriyet nedeniyle hâline en çok acınacak kişi olarak görülmektedir. "Hakikat en ziyade acınacak bir zat varsa o da bu bîçare olduğuna şüphe yoktur."[1009] Buna rağmen böyle bir durumda erkeğin karısından kolaylıkla boşanabilmesi kendisini bu durumdan kurtarmasına neden olacağı için tüm mağduriyetine rağmen talihli görülür. Erkek için yaşanacak tek talihsizlik boşanmak zorunda kaldığı kadına olan aşk ve sevgisi devam ettiği takdirde yaşayacağı duygusal yüktür.

Kadını boşama hadisesinden sonra maddi anlamda mağdur olan kadının hayatta kalma mücadelesi içinde bulunduğu görülmektedir. Kendi babasından kalan muazzam servete rağmen kocası tarafından her türlü maddi imkândan men edilen Raziye, yanındaki sadık hizmetkârı Nimetullah ile kimsesiz ve parasız hâlde sokaklara düşer. Bu iki kadın, zengin konaklara günübirlik olarak sığınarak hayatlarını sürdürmeye çalışırken Salih Çavuş tarafından kurtarılarak himaye edilir. Salih Çavuş yıllar sonra Raziye'nin başından geçenleri Şefik'e anlatırken erkeğin boşadığı kadını sokağa atmasının insafsızlığına değinecektir. "Raziye'yi boşamış ve hiçbir şey vermeksizin tart etmiş olduğunu işittim. Hey gidi hakkaniyet hey! Karı boşamak! Evet mümkün! Lâzım! Fakat malını?... Neyse dedim ya neyse!"[1010]

Romanlarda da görüldüğü üzere Müslüman Osmanlılar arasında evliliklerin sürdürülme imkânı bulunmadığı durumlarda yaşanan boşanmalarda başlıca etken uyumsuz evlilikler olmuştur. *Vah!* romanında mutsuz bir evlilik hayatı içinde yaşayan Ferdane'yi kocası sonunda boşayarak serbest bırakmıştır. Kadının hayat koşullarının iyileştirilmesi bağlamında okuyabileceğimiz bu romanda, ilk yaptığı evliliğin aksayan yönleri yaşanan olaylar içinde koca Talat Beyin tutum ve davranışları vasıtasıyla okurlara yansıtılır. Kadının moral ve fiziki portresi üzerinde sıklıkla konuşan anlatıcı-yazar sesi, bu ilk evliliğin çöküşünü hazırlayan unsurları kamusal alana da yansıyan yönleri ile işler. Kadının özel yaşamının ve ahlâkî durumunun sorgulandığı kamusal alanlar Üsküdar'da görülen mahkeme sahnesiyle somutlaşır.

Ferdane Hanım ile Talat Bey evliliği basit planda güzel kadın çirkin erkek birlikteliği olarak yansıtılır. Bu evliliğin kuruluş öyküsüne baktığımızda Ferdane'nin kişilik yapısı

[1009] Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 209.
[1010] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 259.

hakkında ipuçları elde edebiliriz. Ferdane ve Talat, güzellikleriyle öne çıkan iki çocukken aileleri tarafından birbirine nişanlanır. Sonradan geçirdiği çiçek hastalığı sebebiyle güzelliğini kaybeden Talat kendisini Ferdane'ye layık görmeyerek çocukluklarında yapılmış nikâh akdini bozmayı teklif eder. Ancak buna rağmen Ferdane, hiçbir şekilde Talat'la evlenmekten vazgeçmez. Kocasının çirkinliğine rağmen kadının onu sevmesi, fedakârlığı ve kocasına bağlı kalması Ferdane'nin en öne çıkan kadınlık erdemleri olarak sunulur. En başından beri çirkinliği nedeniyle özgüvensizlik duyan, kadının kendisiyle evlenmesini onun gösterdiği bir lütuf olarak addeden Talat, evlilik hayatında tam bir huzur ve mutluluk hâlini yakalayamaz. Karısının kendisine olan sevgisinin acıma ve merhametten kaynaklandığına inanmaktadır. Bu yüzden karısının başka erkeklerle ilişki içinde olduğuna inanıp şüphelenen Talat, zaman zaman yaşadığı kıskançlık krizleriyle romanda dikkat çekmektedir.

Kendisini her bakımdan karısından daha aşağıda gören erkeğin içine düştüğü ruh hâlini temsil eden Talat Bey, evlilik ilişkileri boyunca karısının hayatını zorlaştırmaktadır. Ona atfedilen merak hastalığı, özgüvensizlikten kaynaklanan kıskançlık hâli ve zaman zaman görülen kıskançlık krizleri Ferdane üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Buna rağmen kendisini boşayana kadar hiçbir şekilde kocasından şikâyet etmeyen kadın, evlilik hayatının bunalımından çıkış noktası olarak Despino'nun teşvikiyle Necati Beyle kurduğu dostluğu görmektedir.

Her ne kadar kadının gönül yakınlığına dayalı bir dostluk ile kötü ruh hâlini sağalttığı görülse de ona musallat olan Behçet Bey vasıtasıyla hayatı yeniden kararmıştır. Behçet, Ferdane'nin ele geçirdiği resmi üzerinde oynayıp onu ahlâksız bir kadın olarak göstererek Necati'nin gözünde değerini düşürür. Necati'nin sitem eden mektubu ve kendisine gönderilmiş uygunsuz fotoşoplu resimleri tesadüf eseri eline geçiren koca Talat Bey, karısıyla konuşarak evliliklerindeki uyumsuzluk ve uygunsuzlukları vurgulayarak rahatsızlığını dile getirir. Talat'ın kadına söylediklerinden her zamanki gibi Ferdane'nin üstünlüğü karşısında yaşadığı aşağılık duygusuna dayalı ruh hâli anlaşılmaktadır.

> "(…) ben hüsünce, ilimce, akıl ve zarafetçe hâsılı hiçbir şeyce sana küfüv olmadığım hâlde seni almış olduğum için en büyük cinayetkârım. (…) Sen ulüvv-i cenâbca dahi bana galebe ettin. Ben seni almamak ve hürriyetini eline vermek için çok çalıştım ise de sen ne yaptın ise yaptın onda dahi bana galebe ederek kendini aldırdın. Hâsılı kuzucağım her şeyde sen bana faik çıktın ve

faiksin. (…) düşün ki bir erkeğin her cihetçe zevcesinden aşağı olması o erkek için ne büyük bir yürek acısıdır!"[1011]

Talat, rahatsızlık duyduğu muvazenesizlik neticesinde karısını boşamaya karar verir ve bunu kadına bildiriş şekli trajik bir hâlde yansıtılarak romanda okuru etkileyecek bir şekilde boşanma sahnesi sunulur. "(…) şu ana kadar zevcemdin. Haydi artık odana git de bademe beni görecek olduğun zaman mestur olduğun hâlde görmek lüzumunu gözlerin önünden uzak tutma. (…) Menkûhem olmayan bir kadına bakmak haramdır."[1012] diyen Talat Bey, nikah bağını son derece sert ve keskin bir tavırla ortadan kaldırır. Her zaman sinirli ve kriz hâlinde tepkiler veren bu adamın boşanma kararını sakinlik içinde bildirmesi ve kendi içine kapanması Ferdane'nin bu boşanmadan daha fazla etkilenmesine sebep olmuştur.

İslâm dininin sürdürülemeyen evliliklerde boşanma kapısını açık bırakmasına karşılık Katolik inancına bağlı bireylerin buna imkânı olmadığı bilinmektedir. Bu durum evliliklerde yaşanan sorunların boşanma yasağı nedeniyle daha da büyümesine neden olmaktadır. Bu yüzden Ahmet Midhat Efendi birçok eserinde boşanma konusunda mensup olduğu dinin verdiği imkânları her fırsatta vurgulamaktadır. *Karı Koca Masalı* adlı eserinde de konuya değinirken tanıdığı boşanma hakkı nedeniyle İslâm dinini ve kaidelerini yüceltmektedir.

"Alelhusus hamden sümme şükren bir dine tâbiim ki hiçbir hürriyetime duvar çekmediği gibi bu bapta yani keyfim hususunda dahi beni bir daire-i esaret içinde bulundurmuyor. (…) kendime bir karı ederim. Onlar benden ben onlardan usanır isem ve iki taraf razı olur isek ayrılabiliriz de. O kendisine daha başka istediği gibi bir koca bulur. Ben de bir karı bulurum. Elhamdülillah Hıristiyan değilim ki bir karının esiri olayım veyahut karı benim esirim olsun"[1013]

Osmanlı toplumunda yaşayan azınlık halklarının yaşamının konu edildiği *Karnaval* romanında Katolik inancına bağlı olmaları nedeniyle boşanmaları yasal olarak mümkün olmayan bir çiftin hayatı hikâye edilir. Bu zengin Ermeni çifti, eşlerin arasındaki yaş farkı nedeniyle dengesiz bir evlilik sürdürmektedir. Evlilikleri, çiftin evine gelen genç Osmanlı beyi ile madam arasında zamanla gelişen yasak aşk nedeniyle bitecektir. Ancak Katolik inancına mensup olduklarından boşanma yasağı nedeniyle mağdur olan çiftin boşanması

[1011] Ahmet Midhat Efendi, *Vah!*, s. 188.
[1012] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 189.
[1013] Ahmet Midhat Efendi, *Karı Koca Masalı* (*Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 151.

mümkün olmaz. Birçok romanında bu yasağı işleme şansı bulan yazar, bu eserde de romanın bir bölümünü "Katoliklerin Itlak Meselesi" başlığıyla bu konuya yer ayıracaktır.

> "Enacil-i şerife zevc ile zevcenin müfarakatını kat'iyyen men etmiş olduğundan her ne suret ve sebep ve vesile ile olursa olsun zevc ve zevce arasında talak-ı külli vukuunu kilise kabul edemez.
>
> Katolik mezhebine zahip oldukları halde bazı akvamın kendilerine mahsus adetleri ve kanunları vardır ki bunlar ruhaniyete değil yalnız cismaniyete hüküm ve tesiratını gösterebilirler ."[1014]
>
> "Bizim taraflarda Hristiyanlığın bazı mezahibi ve hatta katoliklerin bazı cemaatleri vardır ki zevc zevcesinin fuhşunu eliyle tutarcasına ispat edebilir ise talak-ı külliye kadar varıp o halde diğer bir kadınla akd-i izdivaç edebilir. Ancak şark Katolikleri Roma ile irtibatını arttırdıkları zamandan beri onlar meyanında dahi talakın her halde adem-i meşrûiyyeti kuvvet bulmuş ve her ne kadar talak-ı külli vaki olsa bile zevç ve zevcenin teehhüllerine cevaz gösterilmekte bulunmuştur." [1015]

Katolik yasalarının izin vermemesi yüzünden boşanamayan Hamparson çiftinden, mösyö öldüğünde ortaya çıkan miras meselesinde olaylar kadının lehine çözümlenmiştir. Devlet hazinesinde görülen tereke meselesine vâkıf olan Resmi, Katolik Ermeni Patrikhanesinin yardımıyla mirasın madamın hakkı olduğunu ondan gizli ispat ederek kadını tek varis gösterir. Madamdan ayrıldıktan sonra gayriresmî olarak rüşvet verdiği papazlara nikâh kıydıran Mösyö Hamparson'un ikinci evliliği ilkinden boşanmasına izin verilmediği için geçersiz sayılır. Madam Hamparson'dan aldığı vekâlet ile miras işlerini halleden Resmi, ustalıkla bu hukukî meseleyi halleder. Ancak kocasını aldattığından ötürü vicdan azabı duyan kadın nefsini huzura kavuşturmak için kocasından kalan mirası hayır işlerine harcar. Bir miktar parayı rahibe cemiyetine vererek kendini rahibeler arasına kabul ettirir.

Yazar, birçok romanında Katolik inancının boşanma konusundaki katı tutumundan dolayı mutsuz olmuş ailelerin hayatını anlatmaktadır. Bununla ilgili olarak, Avrupa'da serbest bir şekilde boşanamayan çiftlerin başkalarıyla gayrimeşru ilişkiler kurmak zorunda kalmaları konusunu sıklıkla hikâye ve romanlarında işleyecektir. Bunun yanında gayrimeşru ilişkilerden doğan çocukların yaşadığı dram ve sorunlar da konu edilecektir. İslâm dininin boşanmak konusunda eşlere imkân tanımasının insan hürriyeti açısından önemli olduğunu ve insanları istemedikleri evlilik hayatı içinde yaşamaya mecbur bırakmadığını vurgulamaktadır. Özellikle

[1014] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 260.
[1015] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 262.

Acâyib-i Âlem romanında Miss Haft'la olan sohbetlerinde Osmanlıyı temsil eden erkeğin evlilik ve boşanma konusuna getirdiği hükümler nedeniyle İslâm dinini Hristiyanlık karşısında üstün tutarak savunduğunu görürüz.

Acâyib-i Âlem'de Avrupa'daki ve Osmanlı'daki boşanma sistemlerinin mukayesesi söz konusudur. Kuzey ülkelerine seyahatleri sırasında Osmanlı erkeğiyle İngiliz kadının evlilik ekseninde gelişen sohbetleri sırasında boşanma konusu da geçmektedir. Miss Haft, İslâm dininin Hristiyanlıktan farklı olarak boşanma imkânı tanıdığını belirtir ancak evlilik meselesine soğuk yaklaşan kadın boşanmak hakkında da incelikli şekilde düşündüğünü belli eder. Boşanma hadisesinin iki tarafın rızasıyla olmadığı hâllerin çoğunlukta olduğunu bu yüzden ayrılmak istemeyen tarafın yaşadığı mağduriyeti dile getirir. Evlilik hayatını sürdürmek istemeyen kişi için de karşı tarafı üzmemek adına yaşanan zaruri birlikteliği devam ettirmeyi insan hukukuna aykırı bir durum olarak görmektedir. Bu anlamda evlilik kurumuna mesafesi de aşkın geçiciliği ve insan hayatındaki üzüntü kaynaklarından biri olmasından ileri gelmektedir. Bu yüzden evliliğe karşı olan kadın nikâhsız yaşanan birliktelikleri de insan ahlâkının en aşağı seviyesinde görmektedir.

> "Bizim şerîat-ı Nasrâniyyede bir kere teehhülden sonra bir daha ayrılamamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor. Sizin şerîat-ı Muhammediyyede erkek her ne zaman isterse zevcesini tatlîk edebildiği hâlde kadın her ne zaman isterse ayrılamamak mecburiyeti ne büyüktür! Ama buna nasıl bir karar vermek lâzım olduğunu benden sual ederseniz bir cevap vermek de mütehayyir kalırım. Zira kadın ile erkek ikisi birden yekdiğerinden soğuyup ayrılmaya rıza gösterebilecekleri bir hâle ender olmak üzere hüküm verebilirim. Ya ikisinden birisi hâlâ diğerini sevdiği hâlde, diğeri kendisini ret ve tart ederse? Muhabbet âleminde matrûd olan bir bîçarenin ye'si kadar acı bir şey tasavvur olunur mu? Ama diyeceksiniz ki diğerin onu reddetmesine meydan vermeyelim. Mürüvvet-i beşeriyye tarafından bu bapta o adama bir mecburiyet hâsıl ettirelim. Ya insan sevmediği bir zat ile refakate mecbur olursa bu mecburiyet diğerinin ye'sinden daha az fâci' mi olur?"[1016]

Jön Türk'te "feminizm" adı altında Avrupa'da kadın hakları konusunda yapılan girişimlerden bahseden yazar, buna rağmen Batılı kadınların elde ettiği haklar konusunda İslâm kadınlarından daha aşağı seviyede bulunduklarını iddia etmektedir. Özellikle boşanma konusunda insanların yaşadığı mağduriyetin Avrupa'da uzun yıllar devam ettiği belirtilmektedir.

[1016] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, s. 111.

> "Bir kere akdolunan izdivaç bir daha bozulmazdı. Kilisenin yeryüzünde kendi bağladığını gökyüzünde Cenabıhak dahi bağlamış olduğu hükmüyle bir daha fekk-i nikâha imkân bulunamazdı. Kilise nazarında dahi makbul olan bazı esbâb-ı faciadan dolayı yekdiğerinden ayrılan zevç ve zevce bir daha teehhül edemezlerdi. Fransa'da talâk kanunu vaz olunarak fenalığın bu ciheti biraz tahfif edildi ise de kadınların hukûk-ı sâireden mahrumiyetleri meselesi hâlâ devam ediyor."[1017]

Yazarın 1910'da yayımladığı bu eserde, yeni gelişmelerden ve özellikle Alfred Naquet'in boşanma kanunlarının serbestleştirilmesi hakkındaki çabaları gibi güncel meselelerden okurunu haberdar etmesi önemlidir. Yazarın da belirttiği gibi bu düşünürlerin insanların hürriyetini tamamen elde etmeleri için boşanma hakkı konusunda çaba göstermelerine rağmen dini taassup nedeniyle tam anlamıyla koşulsuz boşanmaya izin verilmediği ve ancak bazı şartlar altında insanlara boşanma hakkının tanındığı bilinmektedir. "Talâk kanununun vâzıı addolunan Alfred Naquet gibi düşünücü adamlar izdivacın henüz akdinden mukaddemki ahvalden bed ile talâkın vukuundan sonraki ahvale kadar her şeyi düşünerek beşeriyetin iki nevi arasındaki münasebeti daha ziyade ıslaha çalışıyorlar ve âdeta izdivaç edecek erkek ve kadını bilkülliye serbest bırakmak yollarını arıyorlar ise de büyük büyük müşkilâta tesadüf ediyorlar."[1018]

Mesail-i Muğlaka romanında Paris'te kibar aileler arasında yaşanan aşk maceralarından bahsedilirken "divorce yani talak kanunu" yürürlüğe girdikten sonra yapılan istatistiklerde çoğu boşanmanın evlilik içinde görülen yasak aşk maceralarından kaynaklandığının tespit edildiği söylenir. Bu boşanmalar kadının ahlâksızlığından şikâyet eden kocaların, hem aile isimlerini temize çıkarmak hem de resmiyette görülen miras hakkından karılarını men ederek intikam almak hevesinden ileri gelmektedir. "Âleme karşı güya bir şifte karının ahlâkıyyatından kendi uhdesine terettüp edecek mesuliyetten kurtulup namusunu ikmal etmiş olduktan fazla hakikat-i halde karısı cihetinden servetine arız olabilmesi muhtemel olan tehlikeyi bertaraf etmiş olmak ve bahusus bademe kendi istediği gibi eğlenmekte serbest kalmak için bu talaka heves zihnini yoruyor idiyse de talak

[1017] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 74.
[1018] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 74.

kanununun koyduğu şerait dahi bir mesele-i muğlaka olduğundan işin bu ciheti de adamcağızı!... düşündürüyordu."[1019]

Avrupa toplumunda insanları boşanmak konusunda serbest bırakan yeni yasalar buna rağmen bazı katı şartlarla beraber uygulanmaktadır. Romanda karısının kendisini başka erkeklerle aldatmasına maddi çıkarları nedeniyle uzun yıllar göz yuman Monsieur de Rose Bouton, çıkarına yaramayan alelade bir erkekle yapılan aldatma nedeniyle rahatsızlık duyduğunda karısını boşamak istese de boşanma şartlarının ağır olması sebebiyle bu arzusunu gerçekleştiremez. Boşanma şartının "bir adam için talâk istidasını verebilmek karının fuhşunu resmen isbat etmeye mütevakkıf" olması sebebiyle çok az vakada bu gerçekleşebilmektedir. Bu yüzden romanın sonlarına doğru karısı ve âşığının yakalayarak bu fuhuş hadisesini kanıtlayan adam arzusunun gerçekleşmesini sevinçle karşılamıştır. "Talâk! Talâk! Yarından tezi yok mahkemeye!..."[1020]

Ahmet Metin ve Şirzad adlı eserde Romanyalı Katolik bir çift arasında süren muvazenesiz bir evlilik vesilesiyle boşanma durumu gündeme gelir ve yazar boşanma kanunlarındaki yeniliklerden bu eserde de bahsetme imkânı bulur. Eski boşanma usulünde "seperation de cour du bien" olarak tabir edilen çiftlerin ayrı yaşamasına ve servetlerini ayırmasına rağmen hâlâ resmî olarak kilise nezdinde evli sayılmaları şekli "talâk-ı küllî" kanunlarının uygulanmasıyla ortadan kalkmıştır. Ancak bunun için uygulanan şart da çiftlerden birinin gerçekleştirdiği fuhşun ispat edilmesi olduğu burada da vurgulanır.

> "Fransız hükümeti, talak-ı külli kanununu vaat etmiş ise de, tâlâk için bazı esbap dahi derc eylemiş. O esbap mevcut olmaz ise tâlâk caiz olamıyor. O hâlde yekdiğerinden gönül rızasıyla ayrılacak olan zevç ile zevce ne yapacaklar? Esbab-ı mezkûreden birisi hakikat-i hâlde vaki değil iken vaki gibi gösterecekler. Mesela herif karısını kendi hukuk-ı zevciyesine hıyanette iken tutmuş olacak. Veyahut bu hıyaneti kendisi ederken karısı güya onu tutacak. Artık 'skandal', yani rezaletten hangisi daha az müteessir olacak ise, kabahati o kendi üzerine alacak. Hâkim huzurunda da inkâr edemeyecek. Nihayet talak hükmolunacak."[1021]

Boşanma hakkındaki yeni kanunların Rus Ortodokslarının kanunlarından ilham alınarak hazırlandığını belirten yazar, bu hadiselerin çoğu ailede gerçekleşmesi için düzmece bir aldatma vakasına dayandırıldığını iddia eder. "Fransızlar bu âdeti Ruslardan ahz etmiş

[1019] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 133-134.
[1020] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 149.
[1021] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 191.

olmalıdırlar. Zira Rusya'da siyasi bir talak kanunu olmayıp Ortodoks kilisesinin bu babdaki kanun-ı ruhanîsi meri ise de yekdiğerinden ayrılacak olan zevç ve zevce bu kanunda dahi talak-ı küllî için bir girizgâh bulmaktadırlar. Zevç ve zevceden birisi diğerini hıyanet hâlinde basmış ve birkaç şahit dahi göstermiş oluyor. Bastığı gösterdiği de yok ya? Kilise huzuruna götürülen dava böyle tasvir ve dermiyan olunuyor. Kilise dahi zinadan başka bir şey ile tefrik kabil olamayan zevç ve zevceyi işte o sebeb-i muhiş ile birbirinden tefrik ediyor."[1022] Buna rağmen romanda gerçekten kadının kendinden yaşça çok büyük olan eşini aldatarak yaşıtları ile gönül ilişkilerinde bulunması hâlinde bile koca âşık olduğu için ayrılmayı kabul etmez. Bunun yanında "parizyen teehhül"[1023] denilen serbest ve Avrupaî bir evlilik yaşadıklarından evlilik içindeki aldatma hadisesini kanıtlamak da mümkün görünmemektedir.

Müşahedat romanında kendisini aldatan karısından boşanamayan bir Levanten'in başından geçenler anlatılır. Katolik inancının boşanma konusunda getirdiği yasaktan bu romanda Ağavni'nin babası da mağdur olur. Romanda Ağavni ve Karnik'in hikâyeleri anlatılırken yazar, romanın üçüncü kitabının başlığını "Antuvan Kolariya" olarak adlandırarak bu İtalyan levanten etrafında şekillenen olayları anlatır. Kolariya'nın nikâhlı karısı Matmazel Novart ve metresi Maryam isimli kadınlar üzerinden kadın ahlâkının iki zıt hâli somutlaştırılır. Ahlâksız kadının emsali olan Novart'ı kocası terk eder ve kendi hâlinde yaşayan dul kadın Maryam ile gayrimeşru ilişki kurar. Bu ilişkinin gayrimeşru olarak sürdürülmesinin sebebi Katolik inancı nedeniyle Kolariya'nın Novart'tan boşanmasına izin verilmemesidir.

> "Madam Kolariyo ikinci hamli olarak da bir kız doğurdu. Zavallı kocasını, hiç sun'u, medhali olmadığı halde iki çocuk babası etti. Şu hal Kolariyo'yu ziyadesiyle müteessir ve bizar eylediğinden böyle bütün ömrümü bir işkence suretinde geçirmektense kiliseye ve İtalya kançılaryasına bilmüracaa "spörasyon dü kurp" (Separation du corps) denilen ve yalnız vücutça müfarakattan ibaret bulunan müfarakatı istida eylemek istediyse de, bu istidanın is'afı için ya karısı da istidaya iştirak etmek veyahut kilise ve kançılaryaca meşru ve makbul görülebilecek bir sebep göstermek lazım gelirdi. Bu iki şartın ikisi de mevcut olmaması, biçare adamcağızı bu teşebbüste de mecalsiz bırakmıştı."[1024]

[1022] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 191.
[1023] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 191.
[1024] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 109.

Madam Novart, kocası Antuvan Kolariya'yı resmî nikâh dairesinde iki kez baba yapmasına rağmen bu çocukların hiçbiri gerçekten Kolariya'nın çocukları değildir. Novart'ın başkalarıyla kurduğu ilişkilerden dünyaya gelmiş çocuklardır. Ancak Katolik inancının koyu kaidelerine göre evli kimselerin hiçbir şekilde boşanmalarına izin verilmemektedir. Bu kuralın yol açtığı olumsuzluklar neticesinde yaşananlar, İslâm kaidelerinin aile ve evlilik hayatında düzeni sağladığı yönündeki algıları desteklemek ve İslâm dinini övmek açısından yazara bir kez daha fırsat yaratacaktır.

Novart ile mutlu bir aile kuramayan Antuvan Kolariya, Maryam isimli bir kadınla birlikte yaşamaya başlar. Maryam, Kolariya'nın evinde dikiş diken dul bir Ermeni kadındır. Kolariya ile olan birlikteliğinden nikâhsız bir şekilde Ağavni dünyaya gelir. Namusuyla ve iffetiyle Kolariyo'nun takdirini kazanan Maryam, ona mutlu bir aile hayatı sunar. Romanda Kolariyo, başından geçen hadiseler dolayısıyla hiçbir zaman kötülenmez aksine ilk eşi tarafından mağdur edildiği için başka bir kadınla yaşamanın onun en doğal hakkı olduğu savunulur. "Lakin adamcağızın, karı denilecek bir karısı olmadığı hâlde, bir metresi bulunduğu velev ki şayi olmuş olsun, kim ne diyebilecek. O yaştaki kâmil bir insan, gençler için bile tayibe şayan yerlerde düşüp kalkacak değil a?"[1025]

Ağavni'nin gayrimeşru çocuk olarak yaşadığı mağduriyet ve içinde bulunduğu ruh hâli, Katolik inancında boşanmanın yasak olması sebebiyle gerçekleşen durumlardır. Bu yüzden Ağavni'nin yaşadıkları, Katoliklerin boşanma yasağının yarattığı olumsuzlukları simgeler nitelikte eserde sunulur. Ağavni'nin hayatı bahis konusu edilirken Siranuş, Refet, Ağavni ve yazar Ahmet Midhat, İslâm ve Hristiyan inançlarının evlenme, boşanma ve çok eşlilik meselelerine dair yaklaşımlarını tartışır. Siranuş, Avrupa medeniyetindeki tüm gelişmelere rağmen boşanma yasağının insanların hayatına zarar verdiğini söyler. "Kavanin-i medeniyenin bazı garaibi böyle Antuan Kolaryo'nun sulb-i sahih kızını evlâd-ı zinadan addettirerek, hiç kendi dahli olmayan evlâd-ı zinayı öz evlât addettirmek derecelerine varırsa o medeniyete tapmak mümkün olabilir mi?"[1026] sözleriyle Batı ve Hristiyan medeniyetinin zaaf ve yanlışlarını ortaya koyar. Bu sözleri Katolik cemaatine mensup bir kadının ağzından söyletmesi önemlidir. Çünkü bu husus, meselenin çözümü olarak sunularak çok eşlilik uygulamasının İslâm dinine mensup olmayan bir kadın tarafından bile tasdik ve takdir edildiğinin göstergesi olur.[1027] "Ağavni- Bir kere bağlandık diye, bir daha her kepazeliğe

[1025] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.
[1026] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 123.
[1027] Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, s. 145

katlanarak, çözülmemektense vallahi bu pek âlâdır"[1028] diyerek İslâm'daki çok eşliliği uygun bulacaktır.

Siranuş'un Ağavni'nin hâliyle ilgili şikâyetine Refet böyle durumların İslâmiyet'te yaşanmadığını söyleyerek cevap verir ve bu konuda asıl hükmün ne olduğunu anlatıcı ve roman kahramanı olan Ahmet Midhat'a sorar. İslâmiyet'in bu konuyla ilgili hükümlerinin makul ve insan yaratılışına uygun olduğunu dile getiren Ahmet Midhat Efendi, hem yapılan nikâhların uygun görülmezse bozulma imkânının olduğunu hem de ikinci bir kadınla kurulan ilişkinin de meşru hâle getirilme imkânının olduğunu söyler. "Çünkü münakahatta çözülememek şartıyla düğümler akdi ve suret-i meşruiyyete ifrağ edilmeyecek tarzda münasebat-ı istifraşiyye vukuu yoktur. Ahkâm-ı şer'iyye herkesin hukukunu da vezaifini de akl ve hikmete ve tebayi-i maslahata gayet muvafık olarak tayin eylemiştir."[1029]

Bu durumda Kolariya eğer bir Müslüman olsaydı, Novart'ın kendisini aldattığını öğrendiğinde "İradetin elinde olsun!" diyerek onu nikâhından çıkarabilecek ve Maryam Dudu ile evlenebilecektir. Ahmet Midhat, Müslüman cemaati için nikâhın kutsal bir sözleşme olduğunu ve toplumun refahının sağlam evliliklerle kurulan aile birliklerine dayandığını belirtir. Evliliğin temeli olan iffet dairesinde hareket edilmediği vakit bu birliği sürdürmenin faydası olmayacaktır. "Vuku bulan akd, en ciddi bir mukaveledir. Şartı da iffet üzerine mebnidir. Şartın fıkdanı halinde akdinden mutazarrır olanı derhal akdi fesheder."[1030]

Refet'in şu sözleri çok eşlilik ve boşanma hakkında verilen imkânların erkekler elinde kadınlara karşı silah olarak kullanılabileceği ihtimalini de bildirmektedir. Bu sözleri Refet'in Müslüman kimliğiyle söylemesi dikkat çekmektedir.

> "Refet- Halbuki Antuvan Kolariyo'nun yerinde ben olsaydım o yüzsüz karıyı inadıma tatlik dahi etmezdim. Hürriyetini niçin eline vereyim? Murdar varsın sürünsün. Bir nikâh da Maryam Dudu ile kıyar, kendisinden mütevellid olan sulb-i sahih kızımı veled-i gayr-i meşru olmak şeyninden kurtarırdım.
>
> Siranuş- Novart hala zevceniz olduğu halde ha?
>
> Ben- Öyle ya. Bir Novart değil, daha üç zevcesi olduğu halde bile Maryam'ı dördüncü ittihaz edebilirdi."[1031]

[1028] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 124.
[1029] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 123.
[1030] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 124.
[1031] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 124.

Ahmet Midhat Efendi, Fatma Aliye Hanım'a *Levayih-i Hayat* (1898) romanının yazılış sürecinde romanla ilgili fikirlerini beyan ettiği 8 Şubat 1894 tarihli mektubunda, boşanma meselesine ve bu meselenin romanlar içinde sergilenmesine değinir. *Levayih-i Hayat* romanında yer alan boşanma sayılarının fazla olmasını, dört evlilikten üçünün boşanma hadisesi ile son bulmasını kötü örnek oluşturacağından ve toplum ahlâkına uygun görmediğinden eleştirir. Kendisinin de romanlarında boşanma vakasına mümkün mertebe yer vermemeye çalıştığını söyler. "Hem ey benim feylesofum dört maryaj içinde üçünü talâka, iftirâka müncer etmek bizi bir hüsn-i teşhir olur mu? Burasını dahi düşününüz. Ben romanlarımda bi'l-iltizâm talâkı nâdir ederim hatta hiç de vukuunu istemem. Tâ ki bizde hakk-ı talâk var ise de sû-i istimâl olunmuyor diye gösterebilmek için." [1032]

5.3.2. Kadın Hakları ve Feminizm Cereyanı

Kadın hakları söz konusu edildiğinde on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru öne çıkan feminizm akımı akla gelmektedir. 1890'lı yıllardan itibaren Osmanlı basın ve düşünce dünyasını da etkileyen bu akım, özellikle kadın dergileri etrafında kadın yazarlar ve dönemin erkek yazarları tarafından tartışılmaktadır. Bu tartışmalar çeşitli sosyal hadiselerin ve toplumsal dönüşümlerin de etkisiyle İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan serbest düşünsel ortamda daha da yaygınlık kazanmıştır.

Ahmet Midhat da 1890'lı yıllardan ölümüne değin bu meseleler hakkında kalem oynatmış kendi düşünce sistemine uygun bir kadın hakları ve feminizm yapısını ortaya koymuştur. Yazarın bu konudaki tavrını net bir şekilde ifade etmek mümkündür. O, Avrupa'da kadın hakları konusunda ortaya koyulan çaba ve gayretlere karşılık toplumun kadınlarla ilgili meselelerde geldiği seviyeyi İslâm ve Osmanlı medeniyetinin kadına tanıdığı haklara göre çok daha aşağı seviyede görmektedir. Bunun kaynağını Hristiyanlık ve özellikle Katolik inancının katı şartlarına bağlamakta ve bu şartların özellikle kadınları toplumsal ve ailevi konularda mağdur ettiğini iddia etmektedir. Avrupa'da kadınların haklarını müdafaa etmek isteyen kitlenin önüne çıkan ilk engel Kilise ve dini kaideler olduğundan öncelikle olarak bunlara karşı mücadele verilmiştir. Buna karşılık Osmanlı toplumunda kadınların hakları daha çok İslâm kaideleri ile korunup garanti edildiği düşünüldüğünden kadın hakları konusunda böyle bir mücadeleye girişilmesi lüzumu görülmemiştir.

[1032] Ahmed Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım- Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 182.

"Hristiyanlık sayesinde kadınlar yeni bir hak kazanmadıktan mâada Yahudilikteki haklarını dahi kaybetmişlerdir. Geçinemedikleri adamdan mufarakat-i kat'iye ile başka bir kocaya varmak imkânı olmadığından mecbur-ı fuhş olurlar. Taaddüd-i zevcâtın memnuiyeti ve bir de kadın nüfusunun erkekten ziyadeliği hasebiyle birçok kadınlar kocasız kalarak fuhşa mecbur olurlar. Hele bir kere teehhül edince bir daha ayrılamamak tehlikesi erkeklerin en çoğunu teehhülden men' eylediği cihetle fuhuş arttıkça artarak bugün Avrupa'da kadınlar meselesi en büyük mesâil ve mecâlisi işgale başlamış ve herkes kadınların hürriyetini kazanmak için az-çok onları kiliseye karşı müdafaa ve himayeye kalkışmıştır."[1033]

Ahmet Midhat *Jön Türk* romanında, istibdadın yarattığı ortamı eleştirirken bir yandan da o dönem dünyada etkisini artıran feminizm görüşlerinin olumsuz yönlerini ve Osmanlı kültürüyle uyuşmazlığını ortaya koymak ister. *Jön Türk*'ün Osmanlı-Türk romanı içinde öne çıkan özelliği yazarın o dönemde dünyada ses getiren feminizm akımından bahsediyor oluşudur. Yazar, feminizm eleştirisini Ceylan karakteri üzerinden somutlaştırır. Gazete yazılarında da bu konuyu zaman zaman tartışan yazar, esas fikirlerini uzun uzadıya burada söylemek imkânını bularak olumsuz bir kadın örneği olarak sunduğu Ceylan karakterine feminist bir söylem yükleyerek feminizme karşı mutedil tavrını ortaya koymuş olur. Romanda "hukuk-ı tabiiye-i nisvaniye" olarak isimlendirdiği feminizmin kadınlar için daha olumlu ve ileri bir örneğine İslâm dininin vesile olduğunu söyler. Batının feminizmine karşı Ahmet Midhat'ın önerdiği kadın haklarına dair fikirler İslâm dininin kadın hayatını koruyan ve yücelten bir din olduğu ekseninde ilerleyerek Avrupa karşısında Osmanlı geleneklerini ve gündelik yaşam yordamlarını yüceltir.

Ceylan, Abdülhamit döneminde yaşamasına rağmen ancak Meşrutiyet sonrası Osmanlı ülkesinde yaşanan hürriyet ortamının yarattığı bir kadın kahraman olabilecektir. Yazarın daha öncesinde yazdığı eserlerde böyle bir kadına rastlamak mümkün olamaz. O dönem Osmanlı toplumunda kadın cinsine yüklenen toplumsal rollerden hiçbirine uymayan Ceylan, elde ettiği haklardan daha fazlasını istemektedir. Hak arayan söylemleri dışında Ceylan, hiçbir şekilde bu konuda eyleme geçmeyen, hayattaki tek amacı Nurullah ile evlenmek olan bir genç kız tipi olarak çizilir. Ceylan zamanı için erken bir örnektir, onun davranışlarının kadınlar tarafından da destek bulmuyor ve kötüleniyor olması yazarın kadınlar arasında görmek istediği bir tavırdır ve bu tavrı Nurullah'ın ablası ağzından dile getirmektedir.

[1033] Ahmet Midhat Efendi, *Müdafaa II. Cilt*, s. 324-325 (akt. Orhan Okay, *a. g. e.*).

"Hürriyet-i nisvanmış, alafrangaymış, bunlar bizim Türk ve Müslüman havsalalarına henüz sığar şeyler değildir. Biz gençliğimizde Ceylân'daki serbestinin on binde birini gösterecek olsak bizden eskiler nazarında bir rezalet diye telakki olunurdu. Şimdi bizde bu telakki Ceylân gibi turfandalar hakkında vakidir. İhtimal bir zaman gelir ki serbestliğin bu derecesi de ahval-i adiye-i umumiyeden addolunur"[1034]

Romanın Ceylan hakkında neredeyse en makul yorumunu yapan Zeliha Hanım, kadınların içinde bulunduğu hâli tasvir etmede yazarın sözcüsü olur. Toplum koşullarının henüz kadın serbestliğine uygun olmadığını söylerken tam bir sağduyu ile kadınların sahip oldukları potansiyelin içinde bulundukları koşullardan doğan memnuniyetsizlikleri için çareler yaratmak konusunda önemli olduğunu vurgular. Ahmet Midhat Efendi'nin, romanın takdir gören kadın karakterlerinden birine aşağıdaki sözleri söyletmesi bu açıdan son derece değerlidir.

"Asıl kabahati terakkiyat-ı nisvaniyemizin makûsiyetine buluyor. (...) Sözün doğrusu kadınlarımız harem tarafında bil-külliye metrûken yalnız başlarına yaşamaktan usanmaya başlamışlardır. Biz bile bu usanca tamamıyla bigâne değiliz. Fakat başkaları bizden pek çok ziyade bir kuvvet ile, bir dava, bir iddia ile bu matluptadırlar. Zaman pek çok gizli şeyleri hâmildir. Birkaç sene sonra ortaya neler çıkacağını kimse bilemez. Bilemez ama az çok dikkatli olanlar tahmin edebilirler, doğruya en yakın bir tahmin!..."[1035]

Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı matbuatında feminizm hakkındaki bahislerin yer almamasını matbuatın otuz senedir birçok konuların bahsinden yasak tutulmasına bağlar. Osmanlı matbuatının Abdülhamit dönemi baskısından kurtularak daha serbest hale gelmesiyle Ahmet Midhat Efendi de "mebhas-i nisvan" diye adlandırdığı feminizm konusundan bahseder. Orhan Okay'ın belirttiği gibi "[feminizmin] tarifini kadınları mazlûmiyetten kurtarıp insânî ve medenî haklarına lâyık kılmak diye yapar. Fakat bu, Avrupanın zâhirî bir görünüşünden ibârettir. Asıl maksat ise bu yapmacık hukukun altındaki kadın aldatıcılığıdır."[1036]

Bu konuda Avrupa'da kadınlara çeşitli haklar tanınması ve hürmet gösterilmesi konusunda adımlar atılsa bile kadınların hâlâ aşağı seviyede bulunduğunu ve her konuda

[1034] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 16.
[1035] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 151.
[1036] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 230.

mağdur olduğunu düşünür. Avrupa'nın kadın konusunda çelişkisine dikkat çeker. Ahmet Midhat, feminizm konusundan bahsederken her zaman olduğu gibi Osmanlı toplumu ile Avrupa toplumu arasında karşılaştırma yapmak yolunu benimser. Kadınlara verilen haklar konusunda İslâm ve Osmanlı olanı üstün tutan yazar, Osmanlı'da kadınların "bızaa"[1037] konusu dışında her haklarına sahip olduğu hâlde dışarıdan bakanların kadınları hiçbir hakka sahip olmayan varlıklar olarak görmesini eleştirir.

Avrupa'da kadın hakları konusunda getirilen yeniliklerin ve girişimlerin, kadınların her konuda hürmet gördüğünün zahiri bir hâl olduğunu söyler. Avrupa'da kadının ezildiği ve sömürüldüğü alanlardan bahsederek İslâmiyet dolayısıyla kadına çok önceleri verilen haklar için Avrupa'da yeni yeni tartışmalar yapıldığını belirtir. Orada kadınlar drahoma ve miras yoluyla kendi ailelerinden getirdikleri maddi varlık konusunda dahi kocalarıyla "tefrik-i servet" konusunda anlaşmazlarsa hiçbir söz hakları bulunmaz. Hiçbir hareketlerinde serbest değil aksine kocalarına bağlıdırlar. Osmanlı'da kadınlara tanınan başlıca haklardan olan boşanma hakkının henüz Avrupa'da dini kaideler gerekçesiyle bulunmaması da kadının mağduriyetine neden olur. Fransa'da boşanmayla ilgili kanunların ancak 1800'lerin sonunda Naquet tarafından gündeme getirildiğini söyleyen yazar, konu hakkındaki güncel olayları ve düşünürlerin boşanma hakkı tanınması konusundaki girişimlerini okuruna anlatarak onları da Avrupa gündeminden haberdar eder.

Yazarın vurguladığı husus, Avrupa'da kadınların kendi hakları konusunda söz sahibi olmak için girişimde bulunmalarının sebebinin kadınların çeşitli iş kollarında varlık göstermeleri olduğudur. Kadınlar artık erkekler gibi para kazanmaya başladığı için bazı haklarından da mahrum kalmak istemezler. Öteden beri köylerde ve kırsal alanlarda erkeklerle beraber çalışan kadınlar önce yapma çiçek ve dikişçilik gibi fabrikalardaki üretimi tekellerine aldıktan sonra postane, telgrafhane gibi yerlerdeki memuriyetleri kendi uhdelerine almış en sonunda bütün meslek kollarında çalışmaya başlamışlardır. Avrupa'da sanayileşme ile birlikte ev içi üretimin gereksiz hâle gelmesiyle boş vakitleri artan kadınlar da fabrikalarda çalışır hâle gelmişlerdir.

Kadın hareketinin başlama sebeplerinden en mühimi kadınların çalışma hayatına atılmaları ve erkeklere ait çalışma alanlarına girmeleridir. Kadınların meslek hayatına atılma sürecinin tedrici olarak ilerlediğini belirten Ahmet Midhat Efendi kadınların hak talebinin de son kertede kendi hayatlarını sürdürecek para kazanır hâle geldiklerinde meydana çıktığını belirtir: "Şu son zamanlarda kadınlar tabip oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar,

[1037] Sermaye, mal.

hatta arabacı oluyorlar. Ey havâic-i husûsiyyelerini kendileri tesviye eden bu gayretli ve lâtif nev'-i beşer artık erkeklere boyun eğebilirler mi?"[1038]

Son romanı *Jön Türk*'te kadın hakları ve feminizmden bahsi açan Ahmet Midhat'ın meseleye bakış açısı, tamamen kadın ve erkeğin farklı yaratılışta olduğu, bu yüzden de toplumda farklı bir konumda bulunduğu görüşüne dayanmaktadır. *Haydut Montari* romanında da yazar, kadınların erkeklerden farklı varlıklar olduğu hakkında görüşlerini yansıtır. Birçok düşünür, kadınlar ve erkeklerin vazife ve hukuk bakımından eşit olması gerekliliğini kadın ve erkeğin yaratılış itibariyle birbirinden farksız olmalarına bağlamaktadır. Ahmet Midhat bu konudaki iddialardan bahsettikten sonra kadınların pek çok faziletleri nedeniyle erkeklerden üstün olduğunu kabul eder, ancak birçok fennin kadınlarla erkeklerin yaratılış itibariyle eşit olmadıklarını kanıtladığını söyler.

> "(…) bazı nisvânın fazâil-i maddiyye ve ma'neviyyece bazı ricale tevaffuku görülse bile, bununla kaide-i hilkatin tahallüfü lâzım gelmeyip her hâlde fennen müspet ve muhakkaktır ki kadın nev'inin metânet-i cismaniyyece erkekler madununda bulunması, metânet-i ruhiyyece dahi böyle bir hüküm ika eyler. Hatta bunların ahval-i nisvâniyyeleri bilfiil hüküm gösterdiği esnalarda bazı gûne hastalıklara da duçar oldukları eğerçi haricen enzâr-ı âdiyye erbabı nezdinde câlib-i dikkat olamaz ise de tabâbet-i cismaniyyeyi tabâbet-i ruhaniyye ile mezc eden ve iki manasına göre de hekîm olan müdekkikler nezdinde câlib-i dikkat olmuştur."[1039]

Yazar, kadın cinsine isnat edilen birtakım ruhî hallerin ve histerik rahatsızlıkların tamamen kadının fizikî yapısından kaynaklandığını ve doğal bir hâl olduğunu kabul etmektedir. Kadınların ruh hâllerindeki değişkenliğin, onları güvenilmez ve korkulan kimseler hâline getirdiği söylenir. "Âdât-ı şehriyye ile tevlîdi müteakip bir buçuk mah zarfında ve ondan sonra on altı ay kadar müddette kadınlarca bu hastalık, şefkat-i mutlakanın cinnete takarrübü suretini alıp bunun haricinde bazı ihtikânat zamanı dahi görülmektedir ki kadın kısmı kendiliğinden çıkıp bir mahlûk-i diğer zannolunacak ahvale girer. Bazı erkeklerin geçinmek mümkün olamayacak itikadında bulundukları titiz ve hırçın ve çılgın kadınların ahvali güzelce tetebbu edilecek olsa, bu dediğimiz şeyler o kesim kadınlarda daha ziyade kuvvet ve bedâhetle görülüp enzâr-ı hayreti câlip olur."[1040]

[1038] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 75.
[1039] Ahmet Midhat Efendi, *Haydut Montari*, hzl. Errol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 118.
[1040] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 119.

Yazarın, kadınların her türlü eyleminin erkeklerin denetiminde olduğunu bilimsel görüşlerle temellendirilmesi son derece önemlidir. "İşte nev'-i nisvânı fizyoloji ve psikoloji fenlerine tatbiken pişgâh-ı tetebbua alanlar her hâlde bu sevimli mahlûkun dizgini erkeklerin yed-i iktidar ve irşadında bulunmasına lüzum görürler ve gösterirler ki, (…) romanlarda za'f-ı nisvânın bin türlü ahvale göre, bin suret-i diğerle tecelli ettirilmekte bulunması da bundan neşet eyler."[1041] Ahmet Midhat'ın kadınlardaki zaaf ve düşüncesiz hareketlerin sebebi hakkında konuşmasına vesile olan ise *Haydut Montari*'nin romanının kadın kahramanı Margarita'nın yanlışlıkla saklanması gereken bir sırrı açık etmesidir. Margarita'yı böyle bir yanlış harekete sevk eden şeyin "validelik şefkatine mağlu[p]" düşmesi olduğunu söyler. Bu zaafı "erkeklerde vukuu ender olduğu kadar kadınlarca ekser olan bir za'f"[1042] olarak nitelendirerek kadın cinsinin daha zayıf karakterli ve duygularına yenik düşen bir yapısı olduğunu söyler.

Kadın haklarına riayet edilmesi konusu kadınların takdir edilecek davranışlar içinde bulunmaları ile ilintilidir. Kadınlara verilen değerin ölçütü onların kadınlık erdemlerine sahip olmalarıdır. Bunların en başta geleni de mahcubiyet olduğu söylenegelmiştir. *Mesail-i Muğlaka* romanında da Madam de Bouton adlı Fransız kadın kahramanından bahsederken güzel ama mahcubiyet hasletine sahip olmayıp kendisine yönelen erkeklere serbestçe yaklaştığını bu yüzden bir "şarklı" tarafından hiçbir zaman takdir edilmeyeceği belirtilir. Ahmet Midhat bu yaklaşımından dolayı alacağı tenkitleri de kendi zihnindeki ahlâklı kadın imgesini tarif ederek savuşturmak ister: "Avam tabirince "şırfıntı" nevinden olan dilberler hiçbir müşahededе tazimkârane bir surette nazarımızı celp edememişlerdir. Bunlar arasındaki farkı "kadın" ile "karı" kelimeleri arasındaki fark gibi bulmuşuzdur."[1043]

Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar romanında bir Fransız kadın ile Osmanlı gencinin evlilik ve kadın ekseninde devam eden sohbetinde Osmanlı erkeğinin kadınlara verdiği değeri gösteren sözleri karşısında kadın onu takdir edecek ve Osmanlı geleneklerine hayranlık besleyecektir. Kimsesiz ve alt sınıfa mensup olması nedeniyle arzu ettiği bir evlilik gerçekleştiremeyecek olan kadın, hayatında yalnızlık ve himayesizlik konusunda kaygılar duymaktadır. Bu konuda Mustafa Kamerüddin adlı öğrenci gencin Osmanlı erkeğinin kadınlara muamelesi hakkında söylediklerine gıpta edecektir. Batıda drahoma adı altında götürülen çeyiz nedeniyle genç kızların evlenme sıkıntısı yaşamalarına karşılık Osmanlıdaki evlenme âdetlerinin tamamen kadınları parasal konularda korumak üzerine kurgulanması

[1041] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 119.
[1042] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 119.
[1043] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 16.

Batılı kadın nezdinde büyük saygı uyandırır. Batı ile Osmanlının evlenme pratiklerinin mukayese edilmesi, birçok âdet ve geleneğin Osmanlının kadına daha fazla değer verdiğini göstermektedir. Drahomaya karşılık mehir, ağırlık ve yüz görümlüğü kadına verilen değerin göstergesi olarak sunulmaktadır.

Ahmet Metin ve Şirzat romanında, Avrupa'da erkeklerin kadına bakışı, kadına sağlanan hak ve hukuk bakımından Osmanlı toplumundan kat kat geride olduğu savunulur. Bu anlamda Osmanlı kadınının Avrupalı hemcinslerine gösterilen bu tutumdan memnun olması mümkün görülmez. "[Avrupa'nın medeni bakımdan ileri olduğu yerlerde] nisvan hakkında edilen hürmetler, riayetler, ta'zimler, tekrimler nazar-ı gıptamıza arz olunmakta iseler de bunların künh ve hakikatine vasıl olmuş bulunan bir Osmanlı hanımı ta'zim ve tekrimin o türlüsünü şan-ı mukaddes-i nisvanisine hiç de layık bulmaz. Onların şeriat ve kanunları nazarında nisvan için tayin olunmuş bulunan hukuk-ı sahiha ve cedide bizim şeriat ve kanunumuzdaki hukuktan nakıstır."[1044]

Kadınların mağdur olduğu ve değersiz bir konuma itildiği hususların başında Avrupa'daki gayrimeşru aşk ilişkileri ve bunun neticeleri gelmektedir. Avrupa'da ahlâkî geriliğin en fazla gözlemlendiği alanlardan biri kadın-erkek ilişkileri ve evlilik kurumu olarak kabul edilmektedir. Erkekler kadınları asalet, zenginlik, gençlik ve güzelliklerine göre değerlendirirken bunlara sahip olmayan kadına hiçbir şekilde hürmet gösterilmez. Erkeklerin evlilik hayatında kadınların "hem hamisi, hem bakıcısı, hem de yaveri"[1045] olması gerekirken evlendiği kadından kısa sürede hevesi geçen erkek kendisine başka eğlence vasıtaları aramaktadır. Bu anlamda Batının yaşam tarzına bakıldığında erkeklerin kadınları mutsuz ve güvencesiz bir ortamda bıraktıkları görülmektedir. Bunları gözlemlemiş olan bir Osmanlı hanımının Avrupa'nın ahlâkî yapısını kendi memleketine kıyasla takdir etmesi mümkün görünmemektedir. Bunun yanında meseleye erkeklerin cephesinden bakılırken Avrupa'da erkeklerin kadınlar hakkında kanaatleri ve kadınlar dolayısıyla yaşadıkları mağduriyetler de dile getirilir. Kadınların güzellikleri ile göz doldurmalarına rağmen sadakat ve bağlılık duygularının bulunmaması nedeniyle serbestçe erkeklerle gönül ilişkilerinde bulunmaları evlilik hayatında kadınlara güven konusunda erkeklerin rahatsızlık duyduğu durumlar olur.

Batıda sıkça görülen bir eylem olarak kadınların erkekler tarafından metres edinilmesi hadisesi bir Osmanlı gözünde kadına yapılacak en kötü muamelelerden biridir. Toplumsal statü olarak en üst seviyedeki bir erkeğin bile metresi olmak bir kadın için "bedbahtân-ı nisvânın" derekesine inmekle eşdeğer sayılacaktır. Bu anlamda kadına itibarının teslim

[1044] Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 164.
[1045] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 164.

edilmesi için onlara duyulan sevgi ve aşkın meşrulaştırılması ve nikâh gibi bir akitle zapt altına alınması gerekli görülmektedir. Bu noktada yazarın *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan "Feminizm" başlıklı yazısında genişletilen kadın değerinin evlilikle ispat edildiği fikri paraleldir.

Kadını aile içinde eş ve anne kimliğiyle kutsayan erkek bakışı, onun değerinin üstünlüğünü kendi eylemlerinin başlıca müsebbibi ve gayesi olarak göstermesi şeklinde ortaya konur. Erkeğin her başarısı ve emeği salt kadınlar için olduğu gösterildiğinden erkek, tam bir fedakâr ve diğerkâm portresiyle öne çıkarılır. Vatan, millet kavramlarının kutsallığı aile, eş ve evlat ile eş değerde ve ilişki hâlinde değerlendirilir. İki kadın görüntüsünün tasviri üzerinden ideal kadın imgesi şekillendirilir ve çirkin görünen ahlâklı kadın göz alıcı görüntüye sahip ahlâksız kadından üstün görülmektedir.

> "Hak tealâ hazretleri "kadın" denilen nimet-i uzmâyı birtakım fuhuşperestânın pâmâl-i levs ve hakareti olmak için yaratmamıştır. Bir yuvanın sahibi, bir familyanın validesi olmak üzere yaratmıştır. Her şeyde erkeğin medâr-ı fi'lîsi kadındır. Erkek bir kadını mesut etmek için çalışır. Erkek bir kadını müdafaa için silâhlanır. En adi işlerden en büyük itiraâta varıncaya kadar erkeğin katlandığı metâib mahza kadın içindir. İki dakikalık adi bir düellodan bed' ile yıllarca devam eyleyecek olan muharebât mehâlikini erkeğe göze aldırtan mahza kadındır. Vatan denilen şey evlâd u ıyâlin yuvası olmayacak olduktan sonra beyâbân-ı vahşetle vatanın ne farkı kalır? Hubb-ı vatan denilen sevdâ-yı mukaddes dahi kadının lâyık olduğu merâtib-i sevdânın en safî, en mukaddes mertebe-i kusvâsıdır. İşte âlem-i medeniyyette kadının en büyük kıymet-i kudsiyyeti bu suretle teayyün ederse de o kadın şunun bunun metres ittihaz ettikleri esâfil değildir. Bir köylünün yalın ayak, yarı giyinmiş, yarı tok zevcesi elinde çapa veyahut kürek bulunduğu hâlde rûh-ı medeniyyetin takdis eylediği kadındır. Bir metres dantelâlar, canfesler, elmaslar içinde müstağrak olduğu ve çifte atlı paytonlara bindiği hâlde bile kadın değildir."[1046]

5.3.3. Kadınların Rahatsız Edilmesi ve Buna Verilen Cezalar

Kadın hakları konusunda öne çıkan meselelerden biri de kadınların uğradığı tacizlerdir. Kadının kamusal alandaki yaşamını tehdit eden en büyük unsurlardan birisi erkekler tarafından uğradıkları taciz genel başlığı altında değerlendirilebilecek insan hak ve hürriyetine aykırı düşen davranışlardır. Romanlarda görüldüğü kadarıyla kadınların toplumsal yaşamda, kamusal veya özel alanda taciz edilmesi hadisesi daha çok Batı toplumunda

[1046] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*, s. 137-138.

gerçekleşmektedir. Taciz bir noktada toplumsal alandaki iktidar ilişkilerinin sembolü olduğundan bunların nedenleri ve sonuçlarını değerlendirmek son derece önem taşımaktadır.

Toplum hayatında kadın erkek ilişkilerinin düzenlenişine baktığımızda bunların belli kaideler çerçevesinde sınırlandırıldığını görmekteyiz. Kamusal alanda karşılaşma imkânı bulamayan farklı cinsten gençler arasında bir aşk ihtimali olamayacağından romanlarda işlenen aşk ilişkileri birkaç çeşit ile sınırlı kalmaktadır. Gençler arasında aşk ilişkisinin en fazla görülen şekli, henüz aralarında kaçgöçün bulunmadığı yaşlarda görüşüp birbirlerini sevmeleri ve sonradan ilişkilerini çevredeki insanlardan gizleyerek yaşamalarıdır. Bir diğer biçim de evlerinde yaşayan cariyelere âşık olan efendi veya genç beylerin onlarla yaşadığı ilişkilerdir. Bu aşk şekillerine rağmen gerek dinî hükümlerin evlilik öncesi flört ilişkilerini uygun görmemesi gerekse toplumun âdet ve geleneklerinin bu hususta gösterdiği sert tutum sebebiyle gençler arasında yaşanabilecek her türlü flört şekli yasak kabul edilmektedir.

Tanzimat'la beraber kadın erkek ilişkilerinde ve kadınların kamusal alana açılmaları konusunda daha serbest hareket edildiği düşünülmesine rağmen toplumun sert tutumundaki çözülmelerin çok yavaş gerçekleştiği, henüz bu serbestliğin tam manasıyla tesis edilemediği 1870'li yıllardan itibaren eser vermekte olan Ahmet Midhat Efendi'nin yazdığı roman ve hikâyelerden gözlemlenebilmektedir. Örneğin *Teehhül* adlı eserde gençler evlilik öncesinde görüşüp flört etmeleri sebebiyle hem ailelerinden, hem de mahalle halkından tepki görmüş ve hayatlarına bu kişiler tarafından müdahale edilmiştir. Bunun yanında daha önceki bölümlerde de görüldüğü gibi serbest davranan ve kamusal alanda özgürce tek başına dolaşabilen kadının toplum nezdinde hafif ve ahlâkı bozuk kadın olarak algılandığı örnekler görülmektedir. *Vah!* romanının kadın kahramanı bu yüzden toplumdaki erkekler tarafından hafifmeşrep bir kadın olduğu düşünülerek birçok yerde erkeklerin taarruzuna ve sözlü saldırılarına uğramıştır.

Kadın ve erkeklerin kamusal alanda karşılaştıkları mekânlar arasında mesire yerleri ve çarşılar başta gelmektedir. Kâğıthane, kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu kamusal alan olarak Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde de en fazla öne çıkan mekân olmuştur. Osmanlı eğlence kültürü hakkında çok daha kapsamlı bir araştırma konusu olan mesire alanları, döneminin sosyal tarihine dair numuneleri ortaya sunan Ahmet Midhat Efendi eserlerine de sıklıkla konu olmaktadır. Bunlar arasında Kâğıthane, Göksu, Fenerbahçe, Adalar gibi mesire alanları ve Çamlıca, Bağlarbaşı gibi millet bahçeleri kadın ve erkeklerin temas ettiği alanlar olarak öne çıkar. Hatta *Vah!* romanında Bağlarbaşı'nın dönemi için popüler bir eğlence mekânı haline gelişinin tarihçesi anlatılarak dönemin eğlence hayatının tarihi hakkında bir vesika ortaya konmuştur.

Kamuya açık eğlence alanlarında kadın ve erkeklerin bir arada bulunması sakıncalı görüldüğünden bunun için birtakım yasak ve tembihler getirilmiştir. Sonuç olarak kadın ve erkeklerin haftanın farklı günlerinde mesire yerlerine gitmesi kuralı uygulanmıştır. Bunun yanında kadınlar belli kaideler çerçevesinde (yanında aile büyüklerinden kadınlar veya yaşlı cariyeleri bulunmak kaydıyla) çarşıda tesettürlü olacak şekilde alışveriş yapabilmektedir. Bunun bir örneği olarak *Yeryüzünde Bir Melek* romanında birbirini seven gençler yıllar sonra ilk kez çarşıda karşılaşır.

Yazarın *Gençlik* hikâyesinde kadınların toplum hayatında erkeklerin kaygısız davranışları dolayısıyla yaşadıkları sorunlar işlenir. *Gençlik*'te kendisine tanımadığı bir kadından mektup gelen ve o kadının peşi sıra maceraya atılan genç bir erkeğin başına gelen ders verici hikâye işlenir. Bu genç, kadınların peşinde koşan, arzu ve hevesleri uğrunda kadınları değersizleştiren bir erkektir. Bu yüzden teyzesi ve ailesinin diğer kadınları, bu hovarda genci komik duruma düşürüp haddini bildirerek onun kadınlar konusundaki tutumunu değiştirmek ister.

Burada eleştirilen sosyal hayatta erkeklerin kadına bakışı, onu eğlenceleri için bir vasıta olarak görmesi ve bunun kadınlar için rahatsız edici bir durum olmasıdır. Önemli olan nokta kadınların bu rahatsızlığı sözle ve eylem ile dile getirebilmeleridir. Kadınlar bizzat kendileri, erkeklere toplum normlarına bağlı kalarak yaşamanın gerekliliği konusunda bir ders verir. Kitlesel bir protestonun henüz mümkün olamayacağı o dönem toplumunda, kadınlar sadece aile içinde de olsa tepkilerini göstermiş olurlar. Hikâyeden alıntılanan aşağıdaki bölüm, aile büyüğü kadının ağzından yazarın kadınların yaşadığı ortak sorunlara dikkat çekmesi dolayısıyla önemlidir. Böylece yazar, İslâm âleminde kadının, namusunu daha iyi koruduğunu gösterir.

> "İşte gençler böyle teyzesini dahi tanıyamayıp arz-ı muhabbet eyler. Biz sana bu yolun çıkmaz bir yol olduğunu ve insan kısmı dünyada gençlik haliyle ila-nihaye yaşayamayıp ihtiyarlık haliyle yaşamak lazım olduğunu ve hatta akılları başında olan gençler gençlik halinde ihtiyarlığı ihtiyar eylediklerini ve bu ise haline münasip bir kızcağız bulup onunla kendi halinde yaşayıp gitmekten ibaret bulunduğunu sana anlatmaya çalıştık. Sen anlamadın. İşte, alçak herifler ve çapkın çocuklar gibi senin ömrün hep böyle Kalpakçılar'da dolaşmak ve kendi familyanın halkına varıncaya kadar rast geldiğin kadına bıyık burmak ve yüzünü gözünü maymunlar gibi çatıştırıp kıpıştırmak ile geçecek. Acaba kadınlar sizin şu rezaletinizden memnun mu olur zannediyorsunuz?

Ondan memnun olanlar yine sizin gibi müddet-i ömürlerini rezalet ve denaet içinde geçirmek tavrında bulunanlardır."[1047]

Vah, romanında gözlemleyebileceğimiz erkek tutumlarını Ferdane karakteri üzerinden değerlendirecek olursak Osmanlı kadınının hayat alanlarında yaratılan daralmaları ve kısıtlamaları tespit edebilmemiz mümkün olabilecektir. Halk arasında Samurkaş adıyla da şöhret bulmuş Ferdane'nin öne çıkan özellikleri arasında çok güzel olması ve kamusal alanda serbest tavır ve davranışları göstermesi yer alır. Bu yüzden Ferdane'nin roman boyunca birçok defa erkek taciz ve taarruzuna istemeden de olsa maruz kaldığı görülmektedir. Romanda yer alan İstanbul sokaklarındaki takip sahneleri, mahkemede konuşulması vasıtasıyla kamusal hâle gelen ailevî ve özel meseleler kadın cinsinin aşağılanıp, ötekileştirildiği toplumsal ortamları gözler önüne sermektedir.

Roman boyunca çeşitli vakalarda erkeklerin taarruzuna uğradığı görülen Ferdane Hanım, öncesinde sıklıkla laf atma ve mektup gönderme gibi durumlarla karşılaştığından erkekler tarafından kendisine yapılan tacizlerden son derece şikâyetçidir. Despino, onun hakkında bilgi almak amacıyla çerçi kılığında Ferdane'nin evine gittiğinde kadın onun da erkeklerden mektup taşıdığını düşünür. Sokaklarda laf atılması, mektup yollanması gibi hâller Ferdane'nin alıştığı durumlardır. O, bu durumlardan sıkıntısını ve şikâyetini Despino'ya alıntıdaki sözleriyle açar. Kadın güzelliğinin yalnızca nikâhlı eş için olması gerektiği konusunda romanın müspet erkek kahramanı Necati ile fikirleri uyuşan kadın, sadakat sahibi ve ahlâklı olması sebebiyle erkek ilgisinden rahatsız olduğunu dile getirir. Yani ne kadar serbest hareket etse de ahlâksızlık ve gönül eğlendirmeye meyyal kadın tavrını taşımaz.

"Nedir efendim nedir bu birtakım erkeklerin tecavüzkârlığı? Bir kadın biraz güzelce oldu mu, sanki hüsnünü, cemalini onların istifadesine vakfetmeye mecburmuş gibi her taraftan bir hücum! Acaba bir kadın yalnız kendi kocası için güzel olamaz mı imiş? Ama kocası biraz çirkinmiş. Varsın çirkin olsun. Bir kadının kocasının çirkinliği bayağı erkeklerden bin tanesinin güzelliğinden daha iyidir. Çirkin de olsa kocası, güzel de olsa kocasıdır. Koca ne kadar çirkin olursa olsun zevcesini daima namus ve şan ve iffet cihetine celp eder. Bayağı erkekler ne kadar güzel olursa olsunlar güya hüsnüne, cemaline âşık oldukları kadını daima namussuzluk ve zillet cihetine davet ederler. Bakalım her kadın onların keyfi, zevki için kendisini mülevves ve rezil etmeye razı olur mu?"[1048]

[1047] Ahmet Midhat Efendi, "Gençlik", *Letaif-i Rivayat*, s. 39.
[1048] Ahmet Midhat Efendi, *Vah!*, s. 49.

Ferdane'nin kendisine karşı gösterilen bu erkek tutumundan rahatsızlığı Bağlarbaşı'nda gerçekleşen bir olay vesilesiyle somutlaşır. Tiyatro esnasında kadınları dürbünle izleyerek ve tiyatro çıkışında onlara laf atarak rahatsız eden erkekler Samurkaş diye seslendikleri kadını rahatsız etmenin had safhasına varırlar. Necati, daha önceden Behçet'ten serbest ve hafif tavırlı bir kadın olduğunu dinlediği Ferdane'nin Bağlarbaşı'nda erkek taarruzundan rahatsız olduğunu görünce yardımına koşar. Kadın kendisine atılan laflara "Sizin hiç utanmanız arlanmanız yok mu? Sizin şerrinizden âlemin muhadderâtı hiçbir yere çıkmasınlar mı?"[1049] diyerek tepkisini gösterir. Buna aldırış etmeyen erkekler karşısında kadının gözyaşlarına boğulması iffetinin göstergesi olarak sunulmaktadır ve kadının yardıma ihtiyacı olduğu konusunda da Necati'yi temin eder. Onun bu tepkisi satır aralarında kaybolsa da kadının kamusal alanda özgürce bulunma hakkını bizzat erkek cinsine karşı savunması nedeniyle önemlidir.

Necati'nin Ferdane ile tanışması tamamen tesadüf eseri olarak gerçekleşecek ve kadının hayatına yapacağı olumlu katkıların ilki olarak belirecektir. Bağlarbaşı'nda yaşanan "harfendazlık" olayının Üsküdar mahkemelerine taşınmasıyla bu tanışıklık başlar. Bu olayın mahkemeye kadar taşınmasına sebep olan şey, Ferdane'ye sataşan erkeklerin Necati tarafından dövülmesi ile olayın büyümesidir. Necati, bu hareketi dolayısıyla birkaç gün tevkif edilir ve ardından mahkemeye sevk edilir. Mahkeme günü laf atmaları sebebiyle dövülen üç gencin şikâyetçi olmaması sebebiyle olay kapanacakken kıskanç kocanın çıkışı ile olaylar farklı bir boyut kazanır. Ferdane'nin kocası Talat Bey, Necati'nin karısını korumasını onunla bir tanışıklığı ve duygu alışverişi olmasına bağlayarak kıskanır ve kocalık haklarına saldırması nedeniyle onu suçlar. Bu suçlama esas laf atanlardan birinin şahit olması ve Necati'yi korumasıyla geçersizlik kazanır.

Ev dışında erkeklerin tavrı nedeniyle rahat bir hayat süremeyen kadının ev içi hayatı da kocasının kıskanç tavırları, "merak hastalığı" ve bazı anlarda ortaya çıkan kıskançlık sebepli sinir krizleri neticesinde huzursuzluk içinde geçer. Kocasının romanda beliren sinir krizi anlarına baktığımızda bunların nedeninin sosyal hayatın mekânları içinde erkekler tarafından karısı Ferdane'nin güzelliğinin dillendirilmesi olduğu görülür. Kocası Talat, vapurda karısının "hüsnüne, letafetine, kudret-i edibanesine, ahval-i şairanesine" dair iki erkeğin ettiği sohbete kulak misafiri olduğundan evine geldiğinde cinnet geçirir. Kahvehane ve vapurda erkeklerin karısı hakkında konuştuğunu fark eden Talat Bey, sinirli bir hâlde eve geldiğinde karısını ayna başında süslenirken bulup etrafı dağıtarak ve kızıp söylenerek kadına

[1049] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 55.

çoğu zaman yaptığı gibi duygusal bir şiddet yaşatır. Kabahati Ferdane'nin hafifmeşrep tavır göstermesine bağlamaz, ama onu güzelliğini artırarak ön plana çıkarmakla suçlar. Bu yüzden zaten sinirliyken eve gelip ayna başında dış görünüşüyle meşgul olduğunu gördüğünde sinirlenecektir. "Nedir bu süs! Nedir bu zinet! Artık cihanın dilinde destan olduk. Sen değil ben oldum. Kahvelerde, vapurlarda Talat Beyin karısından başka söz edilmiyor."[1050]

Sayısız defa halka açık alanlarda kendisine "harfendazlık" edilen Ferdane Hanımın, namus ve iffetine göz dikenlerin başında Behçet gelir. Behçet'in Ferdane üzerindeki taciz ve saldırıları vapurda gördüğü kadını takip etmesiyle başlar ve ahlâkına ve iffetine kastetmesine varacak kadar şiddet kazanır. Vapurdaki serbest tavırlarından cesaret aldığı için İstanbul sokaklarında peşine düştüğü kadını Üsküdar'daki evine kadar takip edecek ve peşine bir Rum kadını takarak hakkında bilgi toplayacaktır. Kadından karşılık bulamayan Behçet, intikam planları kurarak kadının namus ve iffetini kamu nazarında lekelemeye çalışır. Kocasından sonra Ferdane için hayatı en çok zehir eden ikinci erkek Behçet olur. Onun Ferdane hakkında topladığı bilgiler yaptığı kötülükler için aleyhinde kullanacağı malzemeler olur. Kadının ele geçirdiği resmi üzerinde montaj tekniklerini kullanarak elde ettiği sahte resimler ondan intikam almak için kullandığı birincil vasıtalar olur. Behçet'in fotoğrafya sanatını öğrenmesi için yanında ders gördüğü Abdullah Biraderler vasıtasıyla dönemin realitesinden bazı unsurlar romana girer. Dönemin meşhur fotoğrafçılarının da esere dâhil olması romanın hakikate yaklaştırılması konusundaki çabaların ürünüdür.

Kadının evliliğinin bitmesine ve Necati ile olan dostluğunun sekteye uğramasına sebep olan yaptığı fotomontajlı resimlerle Behçet olur. Bu resimlerle teknolojiyi yaptığı kötülüklere alet eder. Ferdane'nin yüzünü "dekolte rubalı ve alafranga kıyafetli" bir fotoğrafa yerleştiren Behçet bunu Necati'ye göndererek onun kadın ile arasının bozulmasına ve onu ahlâksız ve iffetsiz bir kadın olarak görmesine neden olur. Ferdane'ye olan güveni sarsılan Necati, Behçet'in ikinci oyununa aldanır ve ipleri koparan ve kadını suçlayan mektubu onun evine gönderir. Behçet, kadının "balette kıyafetli, mayolu" bir resmini fotoşopla yaparak fotoğrafçı vitrinlerinde sergileterek Necati'yi oyuna getirir. Olayları daha da trajik hâle getiren Necati'nin eve gönderdiği mektubun Ferdane'den önce kocasının eline geçmesi ve mektup ile fotoğrafları görmesi üzerine kocasının kadını boşaması olur.

Kocasının onu boşaması ardından Ferdane, kendi üzerinde oynanan oyunları açıklayan bir mektup yazarak Necati'den yardım istemiştir. Bunun üzerinde adliyeye sevk edilen mesele, bir süre sonra suçlu Behçet Bey aleyhine kamuoyu oluşturulması ile kamusal bir

[1050] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 153.

mesele hâline gelir. Bu anlamda kadın tacizinin ve kadın ahlâkına kastedilmesi meselesinin kamusallaşması açısından roman önemli bir yerde durmaktadır. Meseleyi tüm ayrıntılarıyla açıklayan bir layiha yazarak Adliye Nazırlığına veren Necati, davanın her adımını titizlikle ve büyük bir maharetle takip ederek hem suçlunun gerekli cezayı almasını hem de kadının iffetinin ve ahlâkının temize çıkarılmasını sağlar. Nazır Paşa, zabtiye vasıtasıyla suçlu Behçet'in yalısını bastırarak onu suç aletleri ile yakalar. Yalıda bulunan vesikalardan görüldüğü gibi kesinlikle yaptığı kötülüklerden uslanmayan Behçet, intikam planını daha da sertleştirerek kadının ahlâkına saldırısını artırır. Daha önceki fotoşoplu resimlerden daha fenalarını yapmıştır. "(…) bîçare Ferdane'yi balette kıyafetinde teşhire dahi kanaat edemeyerek daha şeni bir resmi dahi hazırlamıştı ki yanında bir de er bulunduğundan bu resmin ne kadar şeni bir şey olduğunu tariften kalemler hayâ eder."[1051]

Dava devam ederken iki trajik olayın yaşanması da davanın seyri sırasında suçluya duyulan nefreti artıran unsurlar olmuştur. Ferdane'nin kocası Talat Bey vefat etmiş ve Ferdane de başına bela ve felaket getiren güzelliğini mahvederek kendisinden intikam almak için yüzüne süngerle kezzap sürmüştür. Adliyede görülen davanın basına yansıyan ayağı da kamuoyunun dikkatini çekmesi açısından önemlidir. İstanbul gazeteleri Ferdane'nin başına gelenleri yazar, ancak gazetelerin meseleyi yanlış aksettirmesini istemeyen Necati adliye nazırlığına verdiği layihanın örneğini de gazetelere tebliğ eder. Basın vasıtasıyla duyurulan davada, insanların nefretini ve lanetini kendi üzerine çeken Behçet'in "ibret-i âlem" için en şiddetli cezalara çarptırılması istenir. Dava sırasında halkın büyük tepkisiyle karşılaşırlar ve Behçet'e verilen yedi yıllık pranga mahkûmiyeti de halkın tepkisini dindiremez.

> "Muhakeme suret-i aleniyyede icra olunduğundan Behçet mevki-i muhakemeye getirilirken az kalmıştı ki ahali merkumun üzerine hücumla parça parça etsinler. Zaptiyeler Behçet'i ahali elinden güç hal ile kurtarabildiler. (…)
>
> Namus ve iffet ve merdî ve mürüvvet gayretinde bulunan halk Behçet'in âdeta idamını arzu eylediklerinden her ne kadar cezanın bu derecesi bilkülliye teşfilerini mucip olamadı ise de Ferdane'nin ilân-ı masûmiyyeti için bundan daha parlak bir muhakeme olamazdı."[1052]

Kadınların hayatında taciz yoluyla oluşturulan rahatsızlık konusunun işlendiği eserlerden biri de *Bir Tövbekâr'*dır. Burada hovarda bir erkeğin evli kadına musallat olduğu görülmektedir. Feda Beyin Bağlarbaşı'nda araba içinde rastladığı bir kadına göz koymasıyla

[1051] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 193-194.
[1052] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 195.

başlayan hadisede, kadın ona hiçbir şekilde yüz vermez ve bundan sonra Feda'nın intikam süreci başlar. Bu noktada kadını taciz eden erkeğin kişilik özelliklerine ve kadınlara karşı olan tutumuna bakmak gerekmektedir.

Feda Efendi, hem dış görünüşü hem de zekâsı ve bilgisi hakkında sonsuz bir özgüvene sahiptir. Bunun sebebi olarak kadınlardan çok fazla rağbet görmesi gösterilir. O da kadınların kendi sevdası için can attığını bildiğinden onları kendisi karşısında mağlup görerek onlarla gönül eğlendirmektedir. Her istediği kadını elde edebildiğinin bilincinde olan erkek "Gönlüm nisvan-ı sevda-perestanın mabed-i umumîsidir"[1053] diyerek bu konuda hoyrat davranacaktır. Kadınlara karşı hevesi konusunda doyumsuz olan ve gördüğü her kadını elde etmeye çalışan bu yaratılıştaki bir erkek için evlenmek de delilikle eşdeğer tutulmaktadır. "Teehhüle neden rağbet etsinler? Ne ihtiyaçları vardır? Cihanı kendilerine bir zifaf-hane-i umumî hayal etmek derecesinde heva-perest olan insan için rahat ve huzur dâhilindeki maişet-i akilâne ve namuskârane adeta bir mecnuniyet add olunur."[1054] Böyle bir erkeğin elde edemediği bir kadın olan Talat Hanım karşısında duyduğu hırs ve hınç onu kadına karşı taciz ve taarruzunda daha şiddetli davranmaya sevk edecektir.

Talat Hanım, Feda'nın kendisi karşısındaki ısrarlı tekliflerini "Biz onun ağzına uyacak kaşıklardan değiliz"[1055] diyerek sert bir şekilde geri çevirmiştir. Feda'nın vasıta olarak gönderdiği kişiyi sert bir şekilde def eden kadın, cesur bir ifade tarzı ile erkeğin tacizi karşısında duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Erkeğin sahip olduğu meziyetlere rağmen sevda dilenciliğine çıkmış olmasını onu aşağılamak için söyleyen kadın, böyle yaparak Feda'nın özgüvenini zedelemiştir. Çapkınlık ve hovardalığın kadın ve erkek şahsında farklı değerlendirilmesinden rahatsızlık duyan kadın, çapkın kadının ahlâksız olarak nitelendirilmesine karşılık erkeğin çapkınlıklarının göz ardı edildiğini ve toplum tarafından bu yüzden kötülenmediğini söyler. Bunun için ahlâksızlığın kendi nazarında her iki cins için de eşit olduğunu ve erkeğin serbest aşk anlayışından rahatsız olduğunu dile getirir.

> "Sizin [gibi] hakikaten güzel, yakışıklı, zarif, zengin bir şehbazın bazı sevda dilencisi aceze gibi şurada burada gezip kadınlardan meyl ve muhabbet dilenmesi ayıp değil midir? Siz bu dilenciliğinizle mi kendinizi muvaffak sayarak iftihar edersiniz? Kıymet-şinas bir kadını kendinize esir etmek derecesinde musahhar eylemek için hiçbir noksanınız olmadığı hâlde âlem-i sevda-bazîde bu serseriyane tek ü tazınız sizin için züll addolunmalıdır. Siz hâlde bulunan beyler kendilerini kadınların mergubu zannederler ise de doğrusu kadınların maskarası olmaktan başka

[1053] Ahmet Midhat Efendi, "Bir Tövbekâr", *Letaif-i Rivayat*, s. 415.
[1054] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 415.
[1055] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 418.

bir şey değildirler. Gönlünü bin kişiye veren, aguşunu bin adama açan kadınlara ne dersiniz? "Aşüfte" dersiniz de bunlardan kimseye bir hayır gelmeyeceğini dahi hem de haklı olarak hükmeylersiniz. İşte siz dahi erkeklerin aşüftesisiniz. Gönlünüzü bin kadına verip, aguşunuzu bin kadına açarsınız. Sizden dahi hiçbir kadına hayır gelmez" dedi.

-Acaip! Bu nasıl kadın imiş!"[1056]

Kadının tüm rahatsızlığına ve sert üslubuna rağmen tacizlerine devam eden erkek, kadının evine gizlice girmeye kadar işi vardıracaktır. "İffet-i umumiye-i nisvan"[1057] için bir afet olarak görülen Feda Efendi, kadının kocası Murtaza'nın komşu bir bağda eğlenmeye gideceği bir akşam gizlice eve girer. Talat Hanımı odasında kitap okurken bulur. Aralarında geçen konuşmalardan sonra Murtaza'nın eve döndüğünü fark eden Feda, korkudan ne yapacağını şaşırır. Talat, ona tavan arasına saklanmasını söyler. O gece yaşadıkları Feda'ya ders olur, bir tövbekâr olarak yaşamına devam eder. Kadınlara musallat olmaktan vazgeçer. Burada tacize uğrayan kadın kendi sabit duruşuyla erkeğe haddini bildirmiş, hem de tacizci erkeğin başına gelen musibetlerden ders alması sebebiyle kendisini herhangi bir zarar görmeden kurtarmıştır. Bu anlamda eserin trajik bir tonu yoktur, kadın mağduriyetinin yaşandığı bir durum görülmez.

Müşahedat'ta yazar, romanın açılış sahnesinde bir vapur seyahatinde azınlıktan olduğu dış görünüşlerinden anlaşılan kadınları anlatırken şehrin kamusal mekânlarından olan vapur içinde kadın ve erkeklerin tutumlarını uzun uzun tasvir eder. Üç kadınla vapurda karşılaşmasını anlatmadan önce vapur ortamında kadın ve erkeklerin birbirlerine karşı tutum ve davranışlarını, gündelik hayatta yaşanan sıkıntılı durumları anlatır. Her ne kadar kadın ve erkeklerin rahatça kullanımı için vapurdaki seyahat kuralları düzenlenmiş olsa da erkeklerin kadınları rahatsız etmekten geri durmadığına dikkat çekilir. Vapur ortamında en dikkat çeken nokta erkeklerin kadınlara olan taarruz biçimleridir. Erkekler ve kadınlara ait kısımlar ayrı olsa da hile ve oyunlarla vapurdaki kadınları izlemeye çalışan erkekler canlarını düşünmeden tehlikeli hareketlerde bulunurlar. Erkekler, kadınların alanını ayıran perdenin açılıp kapanmasını bekleyerek vapur korkuluklarından sarkıp kadınlar tarafına bakarak kadınları izlemeye çalışırlar. Vapur iskelelerindeki iniş binişler de erkeklerin kadınları izlemek için fırsat bulduğu durumlardır. Yine aynı şekilde *Vah!* romanındaki bir vapur sahnesi vesilesiyle erkeklerin kamuya açık alanlarda bulunan kadınlara yaptıkları tacizlerden bahsedilir. Vapurun

[1056] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 418.
[1057] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 422.

bazı kısımları kadınlarla temasın tesadüfen mümkün olabildiği yerlerdir, bazı fırsatçı erkekler bu bölgeleri kasten tercih etmektedirler.

> "Şirket vapurlarının şu kıç taraftaki mevkilerine oturan zevatın orasını tercihine ekseriyet üzere sebep olan şey kadınların daha kıç tarafta kendilerine mahsus olan yere varmak için erkek efendilerin önlerinden geçmeye mecbur olmaları kaziyyesidir.
>
> Hatta bazı süslü efendiler kadınlarla erkeklerin arasını farik olan perdenin ta yanına oturarak öte tarafta bulunan kadın ile vücudunu temas ettirmekten dahi mütelezziz olur. (…)
>
> İşte kıç taraf mevkiinin bu misillû esbab-ı rüchanından dolayı pek çok efendiler orasını tercih ederler. Hatta bazı kere iskeleler geldiği zaman dışarıya çıkmak hususunda acul olarak erkekler önüne dizilen hanımların vapur iskeleye çarpmakla hâsıl olan sadmeden erkeklerin kucaklarına düştükleri dahi vaki olur."[1058]

Yabancı ve namahrem olan kadınla temasın neredeyse imkânsız olduğu dönem toplumunda yaşanan bu hâller, yazarın da okura aktarmaktan geri durmadığı dikkat çeken hadiselerdendir. Erkeklerin kadınları temaşa etmekten zevk duyduğu "cemal dilenciliği"[1059] sayılan bu durumda bile izlemeye değer güzellikte ve zarafette bir kadın bulma ihtimalinin çok düşük olduğu söylenmektedir. Yapılan zahmetlere karşın vapur gibi kamusal alanlarda alt sınıftan satıcı kadınların dışında kadın bulmak çoğu zaman mümkün olmamaktadır.

> ""Yirmi kadar kadınların on dokuzu dolmacı arap, mısırcı, susamcı kıpti, yazmacı dudu menzilesinden al da, bunlara nispetle pek de müterakki addolunamayacak takımlardan bulunduğu ve yalnız birisi, nihayet ikisi, üçü oldukça calib-i nazar takımdan görüldüğü halde, bu kadar külfete ne hacet" mi dediniz? Vallah bizden de alınız o kadar. Velev ki yirmide on dokuzu calib-i nazarı rağbet olabilecek takımdan bulunsunlar. Bize ne. Bakalım bizim cemal dilenciliği nev'inden ettiğimiz arsızlıkları tahsin mi edecekler, yoksa tayip mi?"[1060]

Tasvir ettiği bu durumdan rahatsız olan ve kadınların da bu gibi "arsızlıkları" istemediğini düşünen Ahmet Midhat Efendi erkeklerin verdiği bu rahatsızlıktan kadınların memnuniyetsizliğini dile getirir. Şirket-i Hayriye kurulduğundan beri erkek ve kadın alanları birbirinden ayrılsa bile erkeklerin bu taarruzları devam etmiş, kadınların kendi alanlarına

[1058] Ahmet Midhat Efendi, *Vah!*, s. 7.
[1059] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 11.
[1060] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 11.

ulaşabilmek için erkeklerin dizleri dibinden geçmesine hâl çaresi bulunamamıştır. Ahmet Midhat kadınları rahatsız eden bu durumları görmeye dahi katlanamadığını, bu yüzden daha çok vapurun yan kamaralarını tercih ettiğini söyler.

Ahmet Midhat'ın romanda hikâye ettiği gün de oturduğu kamarada sarışın ve esmer iki genç kadın ile bir yaşlı kadın bulunduğu görülmektedir. Kıyafetlerinin alafranga olması sebebiyle selam vermeyi planlasa da yanlarındaki yaşlı kadının kıyafetine bakarken yerli olduklarını anlamıştır. Yaşlı kadın Ahmet Midhat'ın vapurun kadınlarına ait kısmında oturduğunu iddia edince o da, aksini iddia ederek konuyu aralarında tartışmaya başlarlar. Sonrasında bu kadınlar, Ahmet Midhat'ın kadınları rahatsız eden "kadın mütetebbi'i, kadın müdekkiki, kadın sarrafı" takımından olmadığını düşündükleri için onunla aynı kamarada yolculuk etmekten rahatsız olmazlar. Bu vesileyle yazar, kadınların hâl ve tavırlarını, konuşmalarını gözlemler. İlginç tavırlarıyla dikkat çeken kadınlar, başlarından geçen hikâyeler ile adeta gerçek bir roman gibi ilgisini çeker.

Müşahedat romanında ayrıca kadının namus ve iffetine dokunan olaylar nedeniyle kamusal bir mekânda verdiği tepkiyle erkeği toplum önünde küçük düşürerek intikam aldığı görülür. Siranuş, romanın başında vapurda alafranga kıyafetli konuşmalarından Ermeni olduğu anlaşılan bir "tatlı su frengini" tokatlamıştır. Bu adam Kirkor isimli yaşlı bir adamdır, onu Siranuş'la tanıştıran Karnik'tir. Kirkor, etrafındaki insanlara Siranuş'u genç metresi olarak tanıttığı için Siranuş ondan intikamını vapurda herkesin içinde tokatlayıp döverek onu rezil ederek alır. Namuslu ve aklı başında bir kadın olan Siranuş, hiçbir şekilde adının kötülenmesine tahammül edemez.

Hikmet-i Peder adlı eserde taciz edilen kadınların verdikleri tepkiler üzerinden bir değerlendirme yapılır. Burada kendisine birkaç kez mektup gönderen tanımadığı erkekten rahatsız olan kadın buna tepkisini dile getirecektir. Siret, evlenmek arzusu taşıdığı Rana isimli kadına yazdığı mektuplara bir yanıt alamaz. Dördüncü mektubuna sert bir cevap alır ve verdiği rahatsızlığı öğrenmiş olur. Rana'nın verdiği yanıt iffetli bir kadının kendisine gelen bir yabancı mektuba vermesi gereken yanıt olduğu için takdirle karşılanmaktadır. "Beyefendi! Kendisiyle muharebeye mezun olmadığınız bir kıza bir kere, iki kere, üç kere tezkire yazıp da cevap almadığınız halde dördüncüsünü dahi ne cesaretle yazdığınıza bir mana veremedim. Size şu kelimeleri de mezun olmadığım bir işi yapmak kabilinden olarak yazıyorum. Aldığım evamir ve tenbihata bu suretle muhalefete beni mecbur etmiş olmanız elbette hayrattan hasenattan madud olamaz."[1061]

[1061] Ahmet Midhat Efendi, *Hikmet-i Peder*, s. 30.

Alıntıda görüldüğü gibi Rana, kadın olarak kendisine çizilen namahrem olan erkekle konuşma ve görüşme yasağına riayet etmesine rağmen, kendisine yapılan ısrarlı taarruzdan rahatsız olduğunu sert bir biçimde anlatır. Burada vurgulanan kadınların "muhaddariyet"lerine yani kadınlık namus ve iffetlerine yapılan herhangi bir saldırıda en sert silahla karşılık vermek konusunda serbest oldukları ve bunun toplumun erkek bireyleri tarafından da olumlu ve olağan bir durum olarak karşılandığıdır. "O ne? Bacak kadar bir çocuğun şöyle kupkuru bir mektubu koskocaman iki erkeği duçar-ı beht ve hayret eylesin?.. Evet! Muhaddariyeti şanının kutsiyeti silahıyla müsellah olan bir bint-i Havva işte bu kadar kavi bir derecelerde galib-i kahhar oluyor"[1062] Güçsüz bir varlık olarak görülen kadının özellikle genç ve bekâr bir kadının namus konusunda sert davranması hem garipsenirken hem de takdir edilmektedir. Birbiriyle evlenecek gençlerin görüşmesi anlamında bir çelişki olarak sayılsa da bir erkeğin mektubuna kadının yanıt vermemesi hem üzülecek bir durum olarak kabul edilir hem de bunun aksi hâlinde kadın iffetsizlikle suçlanır. "(…) bir genç kızın bir delikanlı tarafından gönderilen tezkireleri başına çalması şan-ı muhaddariyettir. Bunun aksi ise şifteliktir."[1063]

Yine *Hikmet-i Peder*'de Rana'nın tavrı vesilesiyle anlatılan gerçek bir hadisede kadının erkek taarruzundan rahatsız olması ve verdiği sert karşılık örnek gösterilir. Kamusal alanda yaşanan bu hadise kadınların ve özellikle çocuklu kadınların serbestçe açık alanda dolaşma haklarını ufak bir eylemle de olsa ihlal ettiği için okur dikkatine sunulmaktadır. Çarşıda iki çocuğu, bir Arap cariye ve bir ihtiyar beyaz kadınla alışveriş yaptığı belirtilen kadın kendisinin bir erkek tarafından seyredilip göz hapsine alınmasından rahatsızlık duyar ve bunu çok sert bir bakışla dile getirir. Bu sert bakış bile erkeğe iffet ve namusuna yapılan saldırıdan rahatsız olduğunu bildirir ve erkek haddini bilerek kadını rahatsız etmez. Toplum hayatında kadının iffetine yönelik durumlarda küçük detayların bile önemli olduğu vurgulanmaktadır.

> "İlahi Yarab! Bu bakışın içinde ne kadar manalar vardı! Benim etmekte olduğum edepsizliklerden ne kadar iğrendiğini, benim istirhamıma merhametle değil, nefretle, lânetle mukabele mecburiyetinde bulunduğunu, kendisine layık gördüğüm muamelenin böyle iki kuzunun validesi olan bir muhaddara için iğrenecek bir muamele idiğini vesaireyi vesaireyi bu lahzada anlattıktan fazla şayet bu küstahlıkta bir hatve daha atacak olursam cihanı başıma dar etmek derecesinde şiddetlere hazır ve müheyya bulunduğunu da makam-ı tehditte ifhama hep o bir bakış

[1062] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 30-31.
[1063] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 40.

kifayet eyliyordu. Ne korkmuştum! Edepsizliğimi zerre kadar ileriye götürmeye cesaret bulamamıştım."[1064]

Osmanlı toplumunda kadınlar hakkındaki değer hükümlerinin namus ve iffet dairesinde verildiği görülmektedir. Bir kadın iffetli ise erkeğin gözünde değer kazanır, eğer değilse hiçbir değeri kalmaz. *Hikmet-i Peder*'de de bu bahis geçmektedir.

"Bir böyle aciz kadının kutsiyet-i iffetle mücehhez olduğu zaman kuvveti, kudreti ne kadar arttığını düşünüyordum, bir de bunun hilafına olarak kendini, zevki varsa bile seriü'z-zeval olan gaflet-i sevdazedegâneye kaptıran bint-i Havva'nın en kavi ve kadir bir mertebede bulunduğu hâlde bile ne kadar pest ve zelil bir hale duçar olduğunu ve adeta kendi gölgesinden bile korkmak derekesine ineceğini mülahaza ediyordum. Şan-ı nisvaniyesini o kavaf dükkânında gördüğüm hanım ve şu elimdeki mektup içinde bulduğum kız derecesinde muhafazaya muvaffak olan bir kadının büyüdükçe büyümesine mukabil aksi hâlde bulunanın küçüldükçe küçülmesine, onun yükseldikçe yükselip illiyyîne yaklaşmasına mukabil bunun alçaldıkça alçalıp esfel-i safiline varmasına, şu iki tezada ne diyeceğimi bilemiyor, adeta gaşy oluyor gidiyordum."[1065]

Yazarın bu tavrı kadınların korumasını erkeklerin uhdesine vererek onlara değer verildiği izlenimini taşısa da kadınları birey olmak bir şahsiyet sahibi bulunmak özelliğinden soyutladığı için kadınları ikincil bir konuma düşürmekten geri durmaz. Bir erkeğin başka bir kadına şehevî manada taarruz ve tacizde bulunması onu rahatsız ettiğinden değil erkeklerin ırz ve namusuna taarruz olduğu için lanetlenir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarının ihlal edildiği düşünülmektedir. Bu manada erkeklerin kadınlar üzerindeki tacizleri bir hak ihlali olarak görülse bile kendi cinslerinin yani erkeklerin kendi haklarının ihlal edildiğine inanılmaktadır. Bunun yanında ahlâkına kastedilen bir kadının da hiçbir vakit suçlu görülmediği ve kadının bir kale gibi kendi ahlâkına yapılan taarruzlara karşı bulunduğu söylenir.

"(…) erkek bir zavallı kadını baştan çıkarırsa kendini muvaffak, bahtiyar sayar. Hiç aklına gelir mi ki onun kendi nefsi için muvaffakiyet ve bahtiyarlık addeylediği bu fiil umumiyet üzere hukuk-ı rical için bir felaket, bir bedbahtlıktır. Zira bu adamın o kadında mahveylediği şey bir erkek ırzıdır. Paymal ettiği şey bir erkek hukukudur. Erkekler bu imha ve tahripte devamla kendi haklarını,

[1064] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 31.
[1065] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 32.

kendi mesudiyetlerini tahrip ve imha etmiş oluyorlar. Yoksa ben asla imkân veremem ki erkek takibe başlamadıkça kadının şanı duçar-ı tehdid olsun. Asla düşünemem ki erkek hücum etmedikçe kadın duçar-ı mağlubiyet olsun. Bu mukayesede kadın bir kaledir. Hücuma, muhasaraya duçar olmayan bir kale hiçbir zaman zaptedilmez, hiçbir vakit fetholunmaz."[1066]

Osmanlı toplumunda görülen kadın tacizi vakaları yanında eserlerde Fransız toplumu içinde kadının yaşantısı üzerinde baskı oluşturan taciz vakaları da işlenmiştir. *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında toplumsal hayatta karşılaştıkları zorluklar ve tacizler nedeniyle kadınların yaşadığı sorunlar ele alınmaktadır. Romanın esas kahramanlarından Polini, kimsesiz bir kadın olması sebebiyle yaşadığı kaygıları sıklıkla dile getirmektedir. Maddi imkânları ve ekonomik özgürlüğü hür bir hayat yaşamasına neden olsa bile mutlu olmadığı dikkat çekmektedir. Hem kibar kızlar gibi eğitim görmesi hem de maddi varlığa sahip olmasına rağmen istediği gibi asil ve terbiyeli bir erkekle evlenmesine toplumsal kaideler izin vermez. Romanlarda sıklıkla kötülenen Avrupa'daki evliliklerde gözetilen sınıf farkı geleneğinin Polini'nin hayatı üzerinden yaşattığı olumsuzluklar aktarılmaktadır. Asil bir aileye mensup olmadığı için kadının evlenebileceği talipler alt seviyeden muhtemelen kendisiyle parası için evlenen erkekler olacaktır. Bu yüzden Polini, bir erkeğin metresi olmak istemediğinden evlenme konusu en büyük kaygı kaynağı olur. "(…) kendimi kadınlık mertebe-i mutebere ve mukaddesesinden hazîz-i sefalete düşürmemek için her cihetle kendimi kullanabildim"[1067] diyen Polini, kendi ayakları üstünde duran kadın temsilinin örneklerinden birini teşkil eder.

Kimsesiz bir kadını korumayı garanti edecek medeni kanunların Avrupa'da kadınları himaye etmek konusunda yetersiz kaldığı söylenmektedir. Herhangi bir erkeğin korumasında bulunmayan kadının bütün erkeklerin taarruzuna açık hâlde bulunması bir kadın olarak Polini'yi rahatsız etmekte, namus ve iffet dairesinde hareket eden kadını kanunların bile koruyamadığı dile getirilmektedir.

"-Usûl-i medeniyyetimizdeki hürriyet-i kâmile dahi herkesi bahtiyar etmek maksadıyla verilmiş olduğu halde bir sınıf halkı bilakis bedbaht edeceği asla düşünülmemiş. O bedbahtlardan birisi de ben idim. Anam babam, hısım akrabam, kimsem olmadığı halde kavanin-i medeniyyemiz bana ana baba derecesinde hami olmak lazım gelmeyecek mi? Halbuki yanımda bir kavalye (kadına refakat edecek erkek) bulunmaması güya bu vazifeyi bütün erkeklere tamim eylemiş gibi

[1066] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 67.
[1067] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*, s. 141.

nereye gitsem, nerede bulunsam bin herifin refakat tekliflerine duçar olurdum. Nazikâne def-i leyyin ile def'e çalış. Usûl-i medeniyyetimizde utanmak arlanmak var mı ya?"[1068]

Yazarın burada dikkat çektiği husus medeni kanunların kadınların serbestiyetini ve hürriyetini garanti edememesidir. Bu yüzden vikont ile konuşmalarında Polini Osmanlıların kadınlara verdiği değeri yüceltir. Parisli erkeklerin çoğu kadınları cinsel nesne olarak görüp değersizleştirmektedir. Bu yüzden Polini hoşlanmadığı bu erkek tavrından rahatsızlığını iyi ahlâkıyla öne çıkan vikonta anlatır. Vikontun tavır ve davranışlarını beğenen ve takdir eden Polini için onunla evlenmesine engel olan tek şey aradaki sınıf farkıdır. Bu durumun düzeltilmesi ve evlenmeleri ise vikontun soylu kimliğinden vazgeçip din değiştirerek yepyeni bir kimlikle kendisini Polini'ye kabul ettirmesi ile gerçekleşecektir. Buna rağmen başlarda Mustafa Kamerüddin'den dinlediklerinden Polini, kadınların haklarına asıl önem veren âdetlerin Osmanlılar tarafından uygulandığına ikna olmuştur ve bu yüzden Fransızların kadın cinsine yaklaşımını olumsuz bulur.

"(…) beni kendisine bile metres etmek gönlünün tecviz etmeyeceği ahvaldendir. Bir kadını kendisine metres etmek daiyesinde bulunanlar kadınlık şanına şeyn getirmeye sâî erbab-ı hıyanettendirler. Kadınlar öyle metres ittihazıyla telvise değil, en pak en safi bir muhabbetle perestişe şayandır.

- Acayip! Bir Türk böyle lakırdılar söyledi ha?

- Şimdi hepsini tahattur edemiyorum ki! Daha güzellerini bile söyledi. Cemiyet-i medeniyyede kadının haiz olduğu mevkiin ehemmiyet ve kutsiyetini o derecelerde müdekkikane bir muvazene eyledi ki bu fikirleri ne Chateaubriand'da gördüm, ne Balzac'ta, ne Victor Hugo'da…"[1069]

Toplum kaidelerinin izin vermemesi sebebiyle asil bir adam olan vikontun aşağı sınıftan bir çiçekçi kıza refakat edememesi sebebiyle Mustafa Kamerüddin'i kendisine kavalye edinen Polini bu sayede Paris erkeklerinin taciz ve taarruzlarından kurtulmuştur. Tanıdığı Osmanlı erkeğini "(…) koluna taktiği kadını her vechile himaye ve müdafaaya muktedir bir insan-ı kâmildir"[1070] diyerek üstün vasıflarla nitelendirir. Burada Osmanlı erkeği, kendi geleneklerine göre kadınların el üstünde tutulduğu, onlara üstün varlıklar olarak

[1068] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 215.
[1069] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 219.
[1070] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 223.

sevgiyle bakıldığı konusunda Fransız kadınını ikna etmiştir. Bunu kendi millettaşı olan erkeğe anlattığında o, bir Türk'ten kadınlara karşı böyle bir tutum beklemediği için şaşkınlığını belirtir. Bu yüzden Polini, Osmanlı erkeğinin kadınlar hakkında dile getirdiği sözleri en ünlü sanatkârların fikirlerinden de üstün görür.

Yine aynı romanda Fransız kadınlarının âşıklarına verdikleri tavizler nedeniyle zor duruma düştükleri ve hayatlarını kötü yola sürükledikleri belirtilerek sevgiliden görülen şiddet dillendirilir. Bu kadınlar, âşıkları onları "Hırpalasalar, hakaret etseler hatta dövseler yine ayrılamazlar."[1071] Bu yolda ellerindeki serveti tüketen, çocuğunu ve kocasını terk edip ailelerini dağıtan, hatta ailesini kendi elleriyle öldüren kadınların Fransız toplumu içinde bulunduğu söylenir. Bu kadınların Fransız romanında özellikle Zola'nın eserlerinde sıklıkla işlendiği eserde dile getirilir.

Mesail-i Muğlaka romanında ise yine Paris'te geçen vakalarda Fransız erkekleri tarafından taciz edilen kadın Osmanlı erkeğinin çabalarıyla kurtulacaktır. Orhan Okay'ın da *Mesail-i Muğlaka* romanından bahsettiği kısımlarda olay örgüsünde vurguladığı hususlar Abdullah Nahifi'nin savunmasız bir genç kızı erkeklerden korumasıyla ilgilidir. "Tanımadığı bir genç kızı korumak gibi centilmence bir duygunun tezahüründen ibaret olan bu döğüşler Fransız gazetelerini doldurmuştur. Hepsi bu genç Osmanlı'nın kuvvetinden, kahramanlığından, tevazuundan bahsetmektedir."[1072] Abdullah Nahifi adlı öğrenci gence şöhret kazandıran şey, Rosette'e sarkıntılık eden gençlerle yaptığı kavga ve arkasından gerçekleşen düelloda kazandığı başarıdır. Romanda bu genç zor durumda kalan, gece sokakta bir erkeğin tacizine uğrayan genç bir kadını kurtardığı ve arkasından kendisinden öç almaya çalışan erkek grubunun saldırı ve düellolarına göğüs gerebildiği için takdir toplar ve Fransız basınının kendisinden övgüyle bahsetmesi üzerine tanınır hâle gelir.

Taciz vakası dolayısıyla Fransız öğrencilerinin taşkınlıklarını ve ahlâksızlıklarını eleştiren yazar, geçmişte yaşanan aşırı bir olay sebebiyle Paris basınında kopan fırtınaları örnek gösterir. Öğrenci gençlerin umumi bir baloda bir kadını çırılçıplak canlı bir heykel gibi sergilemeleri toplumda yadırganan bir davranış hâline gelmiş ve öğrencilerin sapkınlıklarının sembolü olmuştur. Fransız işçi sınıfına mensup genç kız temsilleri olan grisette'leri rahatsız etmeyi kendilerine hak bilen öğrenciler romanda geçen sözleri nedeniyle bu haklarını kendi aralarında slogan haline getirip meşrulaştırırlar. "Grisette'ler étudiant'lar için etudiant'lar da grisette'ler içindir"[1073] diyen genç öğrencilerin taciz ettiği Rosette'i onların elinden Türk

[1071] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 184.
[1072] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 458.
[1073] Ahmet Midhat Efendi, *Mesail-i Muğlaka*, s. 39.

öğrenci kurtarır. Bunun üzerine kendilerini aşağılanmış hisseden étudiant'lar Abdullah Nahifi'den intikam almak isterler.

Romanda Türk öğrencinin tehlikeler karşısındaki cesareti övülürken Ahmet Midhat Efendi, o dönemde Paris'te yaşanan bir hadiseye gönderme yapar. Bu olaydan yine romanla aynı dönemde yazdığı "Feminizm" başlıklı gazete makalesinde[1074] de bahsetmiştir. Fransa'da çıkan pazar yeri yangınında erkeklerin bencil davranarak kaçıp kurtulmaları, kadın ve çocuklara yardım etmemeleri sonucu ölenlerin tamamına yakınının çocuk ve kadınlardan ibaret olduğu bilinmektedir. Yine başka bir gemi kazası olayında da erkekler kadın ve çocukları denize atarak kendi canlarını kurtarmaya çalışır. Burada Avrupalı erkekler mürüvvetsizlik gösterip kadınlarına yardım etmezken aynı dönemlerde bir Şarklının mağdur kadını kurtarması yine feminizm bahsinde geçen konuyu hatırlatmaktadır. Yazar, Avrupalılar tarafından feminizm adı altında kadın haklarından bahsedilmesine rağmen bu tutumun gündelik hayata yansımadığını, kadınların her konuda mağdur hâle geldiklerini vurgulamaktadır. Abdullah Nahifi'nin davranışlarının değerli hâle gelmesinin sebebi biraz da Avrupa erkeklerinin bencil tutumundan kaynaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda Ahmet Midhat Efendi'nin düşüncesinde feminizmin esası kadınların himaye edilmesi şeklindedir.

Osmanlı erkeğinin romanda sergilenen cesaret, mütevazılık ve uysallık gibi olumlu özelliklerine hayranlık duyan Batılı kadın imgesinin yaratılmış olması, yazarın zihnindeki tatmin edilmek istenen erkeklik duygularının sembolü olarak görülebilmektedir. Kendisi de bu romanı yazmadan az evvel Avrupa seyahatini tamamlayan Ahmet Midhat Efendi erkek ve kadın fark etmeksizin Avrupalılardan gördüğü takdirden özellikle de Osmanlılığa has olumlu özelliklerin beğeni bulmasından memnuniyet duymaktadır. *Mesail-i Muğlaka* romanı yurtdışında yaşayan Osmanlı erkeğinin hikâyesini anlatması itibariyle Batılıların Osmanlı'ya bakışı hakkında yazarın tutum ve tavrını yansıtır. Romanda Abdullah Nahifi adlı hukuk öğrencisinin şahsında Batılının zihnindeki Osmanlı imgesi işlenmektedir. Bu Osmanlı gencinin hangi bakımlardan takdir edildiği, hangi özelliklerinin ön plana çıktığı bu anlamda önemlidir.

Gerek Osmanlı toplumunda geçen olaylarda gerekse Avrupa toplum hayatının konu edildiği eserlerde görülen kadınların taciz edildiği vakalarda bu davranışlarda bulunan erkekler olumsuz özellikleri ve davranışları ile kötülenirler. Yazarın bu erkeklere karşı tavrı son derece olumsuzdur. *Vah!* romanında tacizci erkek ağır cezalara ve halkın nefret ve lanetine uğrarken *Bir Tövbekâr*'da nefsini düzelten ve esere ismini vererek kadınlara zarar

[1074] Ahmet Midhat Efendi, "Feminizm", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5856, 20 Ağustos 1897.

vermeye tövbe eden erkek, anlatıcı yazarın hışmından ve layık göreceği cezadan kurtulur. Böyle olmakla beraber eserlerde hiçbir şekilde tacizde bulunan erkek hoş görülmemektedir. Taciz kadınların en değerli varlıkları olan namus ve haysiyetlerine zarar verdiğinden onların haklarını ihlal eden birincil sebepler arasında görülmektedir.

Toplum hayatında kadınların rahat hareket etmesi açısından asıl sorumluluğun erkeklere düştüğü ve erkeklerin her anlamda kadınları himaye etmesi gerektiği savunulmaktadır. Bununla ilgili olarak *Karnaval* romanının aklı başında kahramanı Resmi'ye söyletilen şu sözler kadın namusu ve iffetinin korunması için en önemli sorumluluğu erkeklere yüklemektedir. "Resmi- Bir kadını müdafaa ve muhafaza hakkında dahi bazı mütalaat-ı acizanem vardır. Kadınlar hilkaten zayıf ve aciz oldukları cihetle kendi kendilerini müdafaa edemezler. Binaenaleyh onların müdafaası erkeklere borçtur. Yalnız sevilen kadınların değil alelumum kadınların himayesi erkekler üzerine lazımdır."[1075]

5.3.4. Kadın Cinayetleri ve Bunlara Verilen Cezalar

Ahmet Midhat Efendi eserlerinde kadın ölümlerine genel olarak baktığımızda bunların bir şekilde intihar ve cinayet ekseninde gerçekleştiği görülmektedir. *Esrâr-ı Cinâyât* adlı eserinde "Ezcümle nefsine suikast etmek hiç de yiğitlik addolunamayacağını şerh eyleyerek, isbât-ı müddeâ zımnında dahi, intiharı göze aldırmış pek çok aceze-i nisvân bile bulunduğunu irat eyleyebilirdik"[1076] sözleriyle intiharı kadın acizliğinin bir yansıması olarak gösteren yazar, burada kadınları erkek cinsine göre daha aşağı bir yerde görmektedir. İntihar eden kadınların bir kısmı toplumun geleneksel yapısından kaynaklanan meseleler sonucu bir noktada tepki olarak hayatlarına son vermektedir. *Teehhül*'de Hayfa, *Esaret*'te Fitnat, *Firkat*'te Guşacuk, *Paris'te Bir Türk*'te Polini örneklerinde olduğu gibi toplumsal baskının kadın hayatına taarruz etmesi bu intiharların başlıca sebebi olmaktadır. Bunun yanında bazı kadınlar, kadınlık erdemlerinden saptıkları için bir noktada cezalandırılarak veya cezalarını kendileri tayin ederek intihar etmek yolunu seçerler. *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* romanında Madam Ilia, kocasını aldatarak iffetine zarar verdiği gerekçesiyle kendi canına kıyarak nefsini cezalandırır. Aynı şekilde Dürdane Hanım da gayrimeşru çocuk dünyaya getirdiği için manevi yükten kurtulmak ve kendisini baştan çıkaranı cezalandırmak adına hayatına son verir. Bunun yanında *Yeryüzünde Bir Melek* romanının kötü kadını Arife ve *Jön Türk*'teki Ayşe Ceylan

[1075] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 77.
[1076] Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 37.

yaptıklarının cezası olarak yazar tarafından uygulanan adalet mekanizması gereği intihar eder. Bunun yanında çok az örnekte kadınların işlenen cinayetlere kurban oldukları görülmektedir.

Henüz On Yedi Yaşında (1881) romanında, Kalyopi'nin kız kardeşinin başına gelen hadise Osmanlı toplumunda kadınlık hâllerinin vehametini ortaya koyan sahnelerden biridir. Erkeğin kadın üzerinde zorla sahip olma arzusunun varacağı sonuçlar, kadın haklarının korunması konusunda toplumsal zafiyetleri ortaya koyar. Bu eserde, Ligor adlı bakkalın kendisine göz koyması Maryola'nın felaketi olur. Aşkına karşılık vermediği için bıçak darbeleri ile "Ya bana teslim olacaksın, ya sana kıyarım" diyen bakkal tarafından öldürülür. Toplumda kadınlara yönelik can güvenliğinin bulunmaması yeri geldikçe romanda değinilen bir meseledir. Öyle ki Kalyopi, çalıştığı güvensiz ortam yüzünden rüyalarında "Aman! Ligor, Maryola'yı kıydı. Sen de beni mi kıyacaksın! Aman Allah aşkına merhamet et! Valideme, karındaşlarıma kim bakar!"[1077] diye sayıklar. Böyle bir davranışın Rum cemaatinden bir erkek tarafından gerçekleştirilmesi dikkat çekerken, Müslüman Osmanlı erkeklerinin istisnai örneklerde kadınların haklarına taarruz ettikleri ancak işi onların canına kıymak noktasına getirmedikleri görülür.

Esrar-ı Cinayat (1884), kadın cinayetinin söz konusu olduğu bir başka eserdir. Burada on beş on altı yaşlarında olduğu bildirilen Peri isimli bir cariyenin romanda işlenen Öreke Taşı cinayetinin maktullerinden biri olduğu görülür. İstanbul Boğazı'nın ucunda Öreke Taşı denilen büyükçe bir kaya üzerinde yapılan sefahat âleminde bulunan tek kadın olan Peri'nin kötü bir niyetle götürülmemiş olmasının kanıtı olarak cesedi üzerinde Nisa Hastanesinde yapılan bekâret muayenesi gösterilir. Cinayetin soruşturması sırasında olayı aydınlatan ipucu Peri'nin elbisesi olur. Soruşturmacı kişi, maktul kızın elbisesi üzerindeki etiketten yola çıkarak hazır giyim mağazasına ulaşmış ve onlardan elde ettiği bilgiler ile cinayet vakasıyla ilişkisi olan kişilerin kimliklerini tespit etmiştir.

Cinayetin işlenme sebebi olarak görülen hadise Kalpazan/Hezarfen Mustafa adlı roman kahramanının genç kızın ahlâkını korumak ve onu kurtarmak istemesidir. Peri adı verilen cariyenin dokuz yaşından on dört yaşına kadar bütün eğitimiyle ilgilenen Mustafa, kızın kendi tabiriyle "muallim-i mukaddem"i olur. Ona Türkçe okuma yazma, Arapça, Farsça ve Fransızca öğretir, müzik talimi verir. Piyano, keman ve ut çalmak konusunda ustalaşan Peri, bir sazende olarak musikide büyük bir beceri gösterir. Ancak "kemal-i nisvaniyyet" zamanına kadar bir kız evlat gözüyle baktığı ve rahatça sevebildiği Peri'nin bir kadın olması sebebiyle ona olan aşkı ortaya çıkar.

[1077] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 145.

Evlenmeyi planladığı genç kızın eğitimine ve terbiyesine büyük bir ihtimam gösteren Kalpazan Mustafa, onun Hediye ve Halil Suri'nin etki alanına girmesiyle beraber yozlaşan ahlâkı karşısında ve kendisiyle evlenmek fikrinden cayması dolayısıyla üzüntü duyar. Ancak onda baskın olan duygu Peri'nin sevk edildiği kötü yol ve Müslüman bir genç kadına yakışmayacak davranışlar içinde bulunması nedeniyle hasımlarına duyduğu nefret ve intikam arzusudur. Peri'nin takdir edilen utangaç ve çekingen tavrı birdenbire teklifsiz hareketlerine, samimi ve yılışık tavırlarına dönüşür. Şımarık tavırları ile kadınlığını kullanmaya çalışan bir genç kız görünümüne kavuşan Peri'nin bu hâline onu himaye ve terbiye eden kişi olan Mustafa bir süre müsamaha gösterir. Ancak sonunda Peri tamamen onun denetim ve kontrolünden çıkar. Hristiyan Lübnanlı ile gönül ilişkisini aleni olarak yaşayan Peri, alafranga kıyafetler ile Kâğıthane'de gezer, tiyatro ve karnaval baloları gibi Batılı eğlencelere katılır. Mustafa'nın tasdik ettiği namuslu kadın çizgisinden sapması onun hışmını ve nefretini artırır.

Tüm bu yaşananlar karşısında kendi yetiştirdiği ve sevdiği genç kızı ahlaksızlık içinden kurtarmak, "Müslüman kızını baştan çıkaran" gayrimüslimlerin ve ahlâksız gördüğü Müslümanların arasından almak isteyen Mustafa'nın ortaya çıkan hınç ve nefreti, cinayete varan olaylara yol açar. Kendisinin yaralanması ve yanındakilerin öldürülmesi nedeniyle Halil Suri, "Dünya bana kalmayınca Peri dahi dünyada kalmaz"[1078] diyerek Peri'yi öldürmüştür. Namus davasıyla ortaya çıkan bu olaylarda böylece bir genç kızın katli gerçekleşmiş olur. Yazar, bu katli romanda detaylandırmaz ancak cinayet soruşturması sırasında kadının cesedinin "nisa hastanesine" kaldırıldığını ve burada tetkik edildiğini anlatacaktır. Cinayetin keşfedildiği sırada kimliği keşfedilemeyen kimsesiz genç kızın cansız bedeni, nisa hastanesine teslim edilmiştir. Müslüman olduğu ise parmaklarındaki kınadan anlaşılmıştır. Dış görünüşünden ve elbisesinin nezafetinden "adi bir karı" olmadığı anlaşıldığından genç kıza tecavüz mağduru ve adi bir suça kurban gitmiş olarak bakılmamıştır. Eserin sonunda katil cezasını bulmuştur.

Dolaptan Temaşa (1890), namus uğrunda kadının cinayete kurban gittiği bir eserdir. Daha önceki bölümlerde, ahlâkî vaziyeti yönünde toplumsal rollere aykırı davranışlarından detaylı bir şekilde bahsedilen Leyla, kendi kocası tarafından sadakatsizliği yüzünden öldürülür. Tezin daha önceki bölümlerinde işlenen cinayet ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

[1078] Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 171.

5.4. Siyaset

Ahmet Midhat Efendi'nin politik duruşu ve siyasetle ilişkisi bağlamında hayatına bakıldığında öne çıkan unsur onun 1873 yılında Rodos'a sürgün edilmesinin hayatının bu cephesini yakından ilgilendirmesidir. Sürgün öncesinde, gençlik yıllarında ve kalem hayatının erken dönemlerinde daha ateşli bir hürriyet savunucusu olan ve fikir itibariyle Namık Kemal ve diğer Yeni Osmanlılara yakın duran Ahmet Midhat, sürgünden sonra farklı bir politik tutum sergiler hâle gelmiştir. Tanpınar'ın edebiyat tarihinde bu siyasi duruşu sergilemesi ve bu duruş nedeniyle yazarı şahsi bir kinle değerlendirmesi, edebiyat tarihimizde hatırı sayılır mevzular arasındadır. Siyasi planda çoğu zaman özellikle sürgün sonrası konformist ve oportünist davrandığı düşünülen Ahmet Midhat Efendi, İkinci Abdülhamit'in idaresi altında onun hakkında bağlılığını ve iltifatlarını içeren eserler kaleme almıştır. Onun Abdülhamit hakkındaki sevgisi ve bağlılığı, siyasi anlamda eleştirel bir tutum geliştirmek yerine tamamen angaje bir siyaset anlayışı benimsemesine neden olmuştur. Tüm bu detaylar dolayısıyla Ahmet Midhat Efendi'nin siyasi görüşleri ve siyaset alanındaki konumu çok geniş bir araştırma konusu olmaktadır, bu yüzden bu kısımdaki incelemede yazarın eserlerinde çok az örneği bulunmasına rağmen kadınların siyasi meseleler içindeki durumu ve yaşadıkları sorunlar değerlendirilecektir.

Siyaset, devlet ve politika gibi meselelerde kadınlara söz hakkı tanınmayan bir toplumda edebî üretimini gerçekleştiren Ahmet Midhat Efendi, bu doğrultuda eserlerinde genel olarak bu hususlarla kadınları ilişki hâlinde göstermez. Bu alanlar, tamamen erkeklere ait olarak görülmektedir. Siyasi hadiselerden kadınların hayatını etkileyenler savaş, zorunlu göç gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında *Jön Türk* romanında görüleceği üzere kadın kahramanının yapacağı kötülüklerde dönemin siyasi atmosferinden faydalandığı görülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, yeniçerilerin hüküm sürdüğü dönemleri anlattığı *Yeniçeriler*, *Hüseyin Fellah*, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* başlıklı eserlerinde yeniçerilere karşı devletin resmî ideolojisi çerçevesinde tavır almaktadır. Yeniçerileri toplumun nizamını tehdit eden, toplum bireylerinin hayatına tasallut eden, her türlü zorbalık ve şiddetin kaynağı olarak göstermektedir. *Yeniçeriler* (1871) adlı hikâyede, Ayşe Çorbacı erkeklerin yaptığı savaşın zulmüne dayanamayıp yaşadığı mağduriyeti dile getirir. Şiddetin, bir kadının dilinden lanetlenmesi tam da modern dönem feminizminin savaş karşıtlığını ve savaşın erkeklere barışınsa kadınlara has bir yaklaşım olduğu görüşünü hatırlatmaktadır.

Öte yandan Ayşe Çorbacı'nın annesi kızını ilmiye veya kalemiye gibi okumuş sınıftan bir erkekle evlendirmek yerine bir yeniçeri ile evlendirmek arzusundadır. Bu arzusunu "Ayşe yeniçeri kızıdır yine yeniçeriye varacak, yeniçeri karısı olacak yine yeniçeri doğuracak"[1079] sözleriyle dile getirir. Kadının gözünde yiğitlik, güç, erk sahibi olan yeniçeriler, her sınıftan erkeğe göre üstün görünmektedir. Buna karşılık yeniçerilerin zulmünden ve hayatını felakete sürüklemesinden mustarip olan kızı, çok farklı bir tavırla yaklaşacaktır. Bu yüzden yazar tarafından müsaade edildiği üzere bir kadın olarak bu tepkisini dile getirmektedir.

> "Sizin yiğitliğiniz bundan ibaret midir? Yarabbi! Nedir dünyanın bu alçak heriflerden çektiği? Padişah bunların elinde mütehayyir! Halk bunların elinde esir! Karıları esirden beş beter! Kimse canından ırzından emin değil! Kendi ırzlarını kendi elleriyle ayaklar altına atarlar! Alçak herifler! Namussuz herifler! Kahrolsunlar, dünyadan adları sanları kalksın!"[1080]

Hüseyin Fellah romanı da yeniçerilerin toplumda yarattığı huzursuz ve nizamsız ortam üzerine odaklanmaktadır. Romanda bir yanda yeniçerilerin zulmü işlenirken diğer yanda Cezayir dayılarının gerçekleştirdiği şiddet ve toplum hayatına sirayet eden güvensiz ortam işlenir. Bu eserlerde işlenen sosyal nizamsızlık ve güvensizlik ortamında kadının yaşadığı durumları ve mağduriyetleri dile getirilir. Devletin otoritesinin sarsıldığı, sosyal nizamın bozulduğu bir devirde devletin uzak vilayetinde bölgesel yapılanmalar usulsüz ve kanunsuz yollardan insanlara zulmetmektedir. Böyle bir ortamda Şehlevend, adlı genç kız dilsiz cariye kılığında yaptığı oyunlarla haydutların oyunlarını bozarak Hüseyin Fellah adlı kişinin kurtulmasını sağlamıştır. Benzer şekilde şiddete karşı duran kadın tavrı, Miss Haft'ın savaş karşıtlığında göze çarpmaktadır.

Entelektüel Batılı kadın olarak temsil edilen *Acâyib-i Âlem* romanının Miss Haft'ı, kendisi gibi kültürlü Osmanlı beyleriyle seyahat boyunca ettiği sohbetlerde siyaset mevzularına da değinerek kendi görüşlerini dillendirmektedir. Savaş karşıtı fikirleriyle dikkat çeken bu kadın aynı zamanda Osmanlı toplumunda azınlık halklarının konumu hakkında fikir beyan edecek kadar dünya siyaseti hakkında bilgi kazanmıştır. İngiliz kadın büyük ölçüde yazar Ahmet Midhat Efendi'nin fikirleri çerçevesinde konuşturulmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı toplumunda üstün bir millet olmadığını hemen hemen bütün milletlerin eşit konumda bulunduğunu dile getirmektedir. "Miss- Hâlbuki Memalik-i Osmaniyeyi seyahat eyledim.

[1079] Ahmet Midhat Efendi, "Yeniçeriler", *Letaif-i Rivayat*, s. 166.
[1080] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 194.

Türkleri bir millet-i hâkime olarak görmediğim gibi Türklerden gayrısını da birer millet-i mazlume olarak görmedim."[1081]

Miss Haft daha önce okuduklarına dayanarak ve Rusya seyahati sırasında gözlemledikleri neticesinde dünyadaki yıkım ve savaşın medeniyet ürünlerini meydana getirdiğini söyler. Yazar burada kadın kahramanına herhangi bir feminist söylem yüklememiş olsa da Miss Haft'ın erkeklerin yarattığı medeniyet hakkındaki sözleri onun savaş karşıtı ve barış yanlısı söylemini desteklemektedir. Ancak onun inandığı gibi bütün husumet ve meselelerini doğuran kitaplar vasıtasıyla insanlara aktarılan fikirlerdir.

> "Miss- Ya o kitaplar ağrâz ile doldurulmayacak olsa şu sahraya bu alamet-i zafer dikilir miydi? İsveç balıkçılarını buraya getirip Rus balıkçılarıyla boğaz boğaza boğuşturmak kabil olur muydu? Hatta XII. Şarl gibi bir genç prens için sarayında, zevk ve safasında oturmak saadeti varken buralarda yaralı bereli olduğu hâlde omuzdan omuza sürüklenerek Osmanlı hududuna can atmak gibi belalara meydan açılır mıydı? Binlerce asker toprak taşıyarak şu alâmet-i zafer gibi bir tepe vücuda getirmek hüner değildir. Mürâsalat-ı beşeriyyeyi mani olan dağları düzeltip şimendiferler geçirmek hünerdir. Vakıa şimendiferler dahi yapılır. Ama hayfa ki onda dahi birinci emel mürâsalat-ı askeriyyeyi teshil olduğu meydana konulur. Barut denilen şey taş kırmak, mamûriyet-i âleme hizmet etmek için ne kadar güzel bir ihtiradır! Fakat onu memleket yıkmak işinde istihdam için evvel be evvel insanları yekdiğerine düşman etmek lâzımdır da işte onun için muharrirler dahi kitaplarını ağrâz ile dolduruyorlar."[1082]

Yeniçeri zulmüne ve diğer topluma yönelik zorbalığa karşı duran kadınlar bulunması yanında bazı eserlerde kadınların savaş karşısında takındıkları tutum farklıdır. Oğullarını savaşmak konusunda ikna edip cesaretlendiren anneler bulunduğu gibi, bizzat erkeklerle beraber savaşarak cengâverlik gösteren kadın kahramanlar da bulunmakta ve hatta bir noktada bu hâlleriyle övgü kazanmaktadırlar.

Arnavut ve Solyot kavmi arasındaki mücadelelere odaklanan *Arnavutlar Solyotlar* (1888) romanında, hem Arnavut hem Solyot kavmine mensup kadınlar cesaret ve mücadeleci kişilikleriyle ön plana çıkar. Yazar, Solyot kültür ve yaşayışına dair bilgileri okurlarına aktarırken, kadınlarına dair özelliklere gelince onların çoğu kadınlara göre daha cengâver olduklarını söyler. Savaşçı kavimlerde erkekler daha ziyade asker olarak görev alır ve tarla, ziraat ve çobanlık gibi işler yanında hamallık işleri de kadınlar tarafından yapılırken,

[1081] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, s. 106.
[1082] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 107.

Solyotlar'da kadınlar da erkeklerle beraber savaşlarda mücadele ederler: "Solyotlar'daysa kadınlar bu misillü hidemat-ı şakkadan maada hidemat-ı harbiyyeye dahi iştirak ederlerdi. Kadınlar da erkekleri gibi iri, boylu, adaleli, kuvvetli gayet çevik ve mütehammil şeyler olduklarından ve terbiyeleri dahi hep cengâverlik içinde meydan aldığından mezahim-i harbiyyede erkeklerden ayrılmayıp silah dahi istimal ederlerdi. Hikâyemizde ilerledikçe görüleceği veçhile bunların kahramanlık yolunda göstermiş oldukları fedakârlıklar sahayif-i tevarîhte görülen sair meşahir-i nisvanına kat kat faik olup okuyanların bile tüylerini ürpertecek derecelerdeydi."[1083] Solyot kadınları, romandaki sahnelerde görüldüğü gibi[1084] halklarına yapılan düşmanca saldırılarda silah kuşanıp erkeklerin yanında durarak onlarla beraber intikam yeminleri etmektedir. Yine romanın bir yerinde[1085] Solyot kadınlarından bir tanesinin başka halkın bir erkeğine cengâverlik bakımından eşit olduğu söylenmektedir.

Bir Solyot kadını, söylediklerini ciddiye almayan yabancı bir erkek karşısında geçmişe ait cengâverliğine ve cesaretine delalet edecek örnekleri sayarak kendi meziyetlerini övmektedir. "Rüstem, dört beş sene evvel iptida sizin Arnavutlara bozulduğumuz ve müteakiben onları bozduğumuz gün ben henüz çocukken elimdeki kılıcın demirinden kabzasına doğru süzülüp akan kanlar avucumla kabza arasında donup kalarak kılıç elime yapışmıştı da yine gülüyordum."[1086] Kadının gerçekleştirdiği şiddetle övünmesi, Ahmet Midhat'ın çok az kadın kahramanında görülmekle beraber Solyot kadınlarının başlıca özelliklerinden biri olarak sunulmaktadır.

Kadınlar da erkekler gibi savaşlarda gösterdikleri yiğitlikler ile Solyot halkı için toplumsal bir figür hâline gelebilmektedir. Kadınların da halk meclisine katılıp söz sahibi olduğu, savaşlarda neredeyse erkekler kadar fazla sayıda kadın fedayinin görev aldığı bu kavim içinde Mosho adlı kadının cesareti uğrunda halk şarkıları yazılmıştır. Bu kadının hükmünün toplum üzerinde Rus din adamlarından daha etkili olduğu görülmektedir. Din adamlarının kışkırttığı halk Eftimi'yi ve Mosho'yu öldürmek için yürüdüğünde Mosho kendisi için yazılan şu kahramanlık şarkısını söyleyerek galeyana gelen halkı durdurur. "Sen bu şecaat ve fedakârlığın ile vatanımızı kurtarmışsın ey Mosho! Sen vatanın validesisin! Kıyamete kadar vatan sana minnettardır!"[1087] Bu şarkı, kadının yiğitliği dolayısıyla toplumun kendisine olan manevi borcunu halka hatırlattığından şarkıya eşlik eden halk topluluğu

[1083] Ahmet Midhat Efendi, *Arnavutlar Solyotlar*, s. 31.
[1084] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 49.
[1085] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 34.
[1086] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 116.
[1087] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 176.

saygıyla geri çekilir. Bu anlamda sıradan kadına değer verilmese de topluma cesaretiyle örnek olmuş kadınların saygın bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Romanda etnik ve sosyal yapılarının tüm yönleriyle yansıtılan Solyot halkının, zorlu yaşam koşullarına sahip oldukları ve savaşlarda gösterdikleri mücadeleler romanın temel meseleleri arasındadır. *Arnavutlar Solyotlar* romanının son bölümü olan "Solyotların Son Günü" başlıklı bölümde yazar son kalan iki bin beş yüz kadar Solyot halkının Arnavutlara karşı verdiği mücadeleyi anlatır. Erkeklerin savaşta yenilmesi üzerine kadınlar tepki gösterir ve içlerinden bir tanesi "Herkes gidiyor sen kime kalacaksın?"[1088] diyerek çocuğunu kayadan aşağı atar. Diğer kadınlar da onun yaptığı gibi aynı sözü tekrarlayarak çocuklarını uçurumdan atarlar. Kadınların çocuklarını elleriyle öldürmeleri ardından gösterdikleri şuur dışı davranışlar da savaş dehşetinin psikolojik zararlarını ortaya koymak için yazarın yaptığı ilginç tasvirler arasında yer alır.

> "Bade herbirisi zincire muhtaç birer divane olup kalan kadınlar kol kola tutuşarak bir raks halkası teşkil eylediler. Ulumak veyahut hırlamak nev'inden bir avaze-i müdhişle raksa koyularak nöbet nöbet birisi kendisini mahut taştan aşağıya atıveriyordu. O çıktıktan sonra halka yine bağlanarak raks yine devam ediyordu.
>
> Her nöbette halkadan birer tanesi kanareden aşağıya atıla atıla en sonra yalnız kalan kadın mevki-i mezkûreyi bir kere harmanlayarak o da kendisini attı. Artık orada ferd-i zîhayât kalmadı."[1089]

Bu dehşet manzarasını, romanda gösterilen çocuk ölümleri üzerinden değerlendirirsek Mükrime'nin vahşice katledilmesi arasında bağ kurmak mümkündür. Kadınların çocuklarını öldürmek gibi bir vahşeti gerçekleştirmelerine sebep olan hassas milliyet bağları mı, savaş dehşeti mi olduğu tartışılabilir. Günümüzde savaşın yıkıcılığı gereği kadın doğasına aykırı olduğu görüşü yaygın olmasına rağmen, savaş gibi bir şiddet ortamında kadınlara atfedilen bu kendini ve çocuklarını yok etme eylemlerinin romanda sunulması tartışılabilecek bir meseledir. Bu husus kadının anne kimliğinin irdelenmesi açısından önemlidir.

Arnavutlar ile Solyotlar arasındaki savaşın dehşetini ortaya koyan unsurlardan biri de kadınlar üzerinde yarattığı tahribat ve bunun yazar tarafından ifade edilmesidir. Arnavutlar'ın eline en son geçen Solyot köyünde kalan bir kadın kızları ve gelinleriyle beraber bütün hane kadınlarını evleriyle beraber yakarak düşmana canlı teslim olmak istemezler. "Despiyot

[1088] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 226.
[1089] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 226.

namında bir kadın cümlesi yedi nefere varan kızları ve gelinleriyle bir haneye kapanıp tamam Arnavutlar haneyi sardıkları zaman bir varil baruta ateş vererek berhava olmuşlardır."[1090]

Arnavutlar Solyotlar romanının ön sözünde, kendisine bu romanı yazmaya sevk eden kaynak ve hadiseleri okuruyla paylaşan yazar, kurduğu hikâyede Balkan coğrafyasında Osmanlı idaresi altında yaşayan halkların Rusya ve Avrupalı devletler tarafından uğradıkları manipülatif kışkırtmalara odaklanır. Konu hakkındaki siyasi görüşlerini zaman zaman *Tercüman-ı Hakikat*'e yazdığını söyleyerek, bu romanda da daha önce işittiği bir hikâyeyi kurguladığını ön sözde belirtir. Romanda 1770-1803 yıllarında Balkanlar'da yaşanan siyasi olaylar da konu edilmektedir. *Gürcü Kızı yahut İntikam* romanının girişinde Hristiyan Arnavutlarından bir dostunun *Arnavutlar Solyotlar* romanından övgüyle bahsetmesi sebebiyle bu tarzda romanlar yazmaya devam ettiğini ve *Gürcü Kızı yahut İntikam* romanının da bu vesileyle doğduğunu dile getirir. Okur gözünde tarihi romanların gerçeğe yakın olduklarında rağbet gördüğünü düşündüğünden yazar, mümkün mertebe yakın tarihe dayanan romanlarında gerçeğe sadık kaldığını belirtir. Onun romanlarındaki tarihi hadiselerin sunumunu bu durum göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.[1091]

"Tarihe müstenit bir roman" alt başlığıyla yayımlanan *Arnavutlar Solyotlar*'da yazar, kurmaca kahramanlar inşa etmesi yanında tarihî roman türünün bir özelliği olarak gerçek hayattan, tarihe mal olmuş şahısları da roman karakteri olarak kurgulamıştır. Tepedelenli Ali Paşa olarak anılan Arnavut devlet adamı, ailesi ile beraber romana konu edilir. Arnavutlar cephesindeki olayların etrafında şekillendiği bu ailenin annesi Arnavut kadınlarının temsili olarak çizilir. Romanın çok kısa bir bölümünde adı anılan Tepedelenli Ali Paşa'nın annesi, Arnavut kadınlarının yiğitliğine örnek olarak gösterilen Kaniçe Beyinin kızı Hamko, derebeylik yapmış kadınlar arasındadır. Arnavutlar arasında Hamko olarak anılan bu kadının gerçek adı İsmihan Hanımdır. Kardikililere kızı Haniçe ile beraber esir düşen Hamko, yazarın belirttiği gibi daha sonra esaretten kaçarak kurtulup düşmanlarına karşı intikam duyguları beslemiştir. Ali Paşa'nın annesinin etkili bir figür olduğunu Ahmet Midhat Efendi'nin romanda zaman zaman Ali Paşa'yı "Hamkooğlu Ali Paşa" olarak anmasından anlayabiliriz. *Gönüllü* romanının anne karakterinde görüldüğü gibi bu romanda da yaşlı kadın kahramanlar otoriter ve güçlü figürler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda yazarın Osmanlı Devleti etrafındaki, başkente uzak coğrafyalarda yaşayan kavimlerin yaşamını konu edinen romanlarındaki kadın stereotiplerini belirlemek mümkün olacaktır.

[1090] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 226.
[1091] Sema Uğurcan, "Ahmet Midhat Efendi Romanlarında Tarih ve Medeniyet", *Türk Dili*, Sayı 521, 1995, s. 554-564.

Gönüllü (1896) romanında Balkan halklarından Müslüman bir topluluğa mensup kadının aile tarihinde yaşanan göç tecrübesine şahit oluruz. Müslüman Balkan kadınının temsili olarak çizilen Çelebi Molla karakteri etrafında şekillenen olayların en mühimlerinden biri memleketlerinden göç etmek zorunda olmalarıdır. Teselya'nın Yunanlılar tarafından ilhak edilmesi ile ailece Yenişehir'den ayrılırlar. Annesinin teşviki ile Recep Köso kendine yepyeni bir hayat çizer. Annesinin ısrarla Yenişehir'den gitmek istemesinin asıl sebebi Yunanlıların şehri ele geçirmesi değil, Recep'i Filomene'ye olan aşkından vazgeçirmek için oğlunu oradan uzaklaştırmaktır. Böylece Çelebi Molla'nın önderliğinde Recep Köso'nun aile tarihinde bir göç hadisesi gerçekleşir.

Bu göç hadisesi de kadının sağlam karakterinin payı büyüktür. Aileyi çekip çevirerek bu göçe hazırlayan, yeni bir hayat kurmalarına vesile olan Çelebi Molla'nın metanetidir. Çelebi Molla göç etmek için kendisine yeni bir şehir olarak annesinin asıl memleketi olan Serfiçe'yi seçerek buraya yerleşir. Bu şekilde anne memleketine yerleşmek fikrinin bir nevi teselli olduğunu romancı da belirtmektedir.

Jön Türk (1910) romanında Ceylan, intikam almak için dönemin siyasi ortamındaki karışıklıklardan faydalanır. Kendisiyle evlenmeyi reddeden ve başka bir kadınla evlenmeye karar veren Nurullah'ı düğün gecesi kütüphanesine o zamanlar yasak kabul edilen yayınları yerleştirerek jurnaller. Romana cinsiyetler arası güç dengeleri açısından baktığımızda ağırbaşlı bir karakter olan Nurullah'ın ve çevresindekilerin Ceylan'ın kötü planları karşısında çaresiz kaldıklarını görürüz. Ceylan, devletin siyasi gücünü arkasına almak yoluyla Nurullah'tan intikamını almak istediğini, bu uğurda onun istibdadın aygıtlarından hafiyelik ve jurnal muamelelerini kullandığını görürüz. Cinsiyetinden dolayı devletin ideolojik aygıtları ile birebir ilişki hâlinde çalışamayan Ceylan, burada babasını öne sürerek onun da hayatını tam tersi bir istikamete sevk edecek, iktidar ve hafiyeler ile işbirliği içinde çalışarak yeni bir hayat düzenine geçmesine neden olacaktır. Babası tüm bunları fark ettiğinde kurduğu planı soğukkanlılıkla ona anlatır. "Ben bir tertip kurdum ki hem Nurullah'dan intikamımı alayım, hem sizi bu âsâr-ı muzırra tehlikesinden kurtarayım, hem de bu yoldaki hidemât-ı sâdıkâneleriyle nâil-i mükâfat ve nimet olanlar gibi biz de refaha nail olalım."[1092] Bu anlamda Ceylan'ın romandaki erkeklerin hayatına şekil verecek güce sahip olduğunu görebiliriz. Ancak yazar bu eylem ve olaylara yön verme iktidarını Ceylan'a bağışlamaz, ilahi adalet mekanizmasını diğer eserlerinde olduğu gibi son romanında da işleterek Ceylan'ın yaptığı kötülükleri tersyüz ederek ödül ve ceza sistemini karakterlerine uygular.

[1092] Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, s. 168.

Ahmet Midhat Efendi, bu temalar yanında yaşadığı dönemde gerçekleşen bir siyasi hadiseden yola çıkarak *Bir Gerçek Hikâye* (1876) adlı eserini yazar. Burada sevdiği erkekle evlenmek için dinini değiştirerek Müslüman olmaya karar veren Rum kızının durumu siyasi bir mesele hâline gelir. Tanpınar, *Bir Gerçek Hikâye*'yi Selanik vakasının[1093] edebiyatımıza yansımış bir aksi olarak değerlendirir.[1094] Bu anlamda açıkça hissedilmese dahi hikâyenin politik bir tarafı olduğu da söylenebilir. Hikâyede mekân ve şahıs isimlerinin Ali Bey dışında gizlenmesi yazarın burada bir gerçeklik algısı yaratmak istediğinin kanıtıdır. Hikâye T. ve K. Adalarında geçer. Şahıs isimleri de sadece ilk harfleri ile zikredilir.

Ahmet Midhat, Selanik vakasında görülen olaylardan esinlenerek yazdığı bu hikâyede meselenin şahsi yönlerine odaklanır. Normalde kitlesel bir olay olan ve diğer devlet konsoloslarının da karıştığı meselelere dönüşen olayların izi burada görülmez. Sadece kötülük yapan adam, bir mahkeme sonucu gençlerin evlenmesine, Rum kadının din değiştirmesine engel olup Hristiyan halkın tepki göstermesini ve böylece sosyal bir karışıklığı engellediğini belirtir. Aslında geç kadının iffetine bir Müslüman gencinin taarruz etmesi olarak başlattıkları davaların, millî meseleleri yatıştırmak için bu şekilde sonuçlandırıldığını söyler. Rum kadın ile Ali'nin nikâhına izin vermeme sebeplerinin farklı dinden halkların galeyanını önlemek için olduğunu öne sürerek kendisinin bir kahramanlık gösterdiğine ve çıkması muhtemel bir diplomatik krizi önlediğine hükümet makamlarını ikna eder.

5.5. Din

Ahmet Midhat Efendi'nin zihniyet dünyası büyük ölçüde İslâm dininin akideleri ile şekillenmiş ve o, bağlı bulunduğu dini en üstün değer olarak benimsemiştir. Bu bağlamda çeşitli vesilelerle Osmanlı toplum hayatını başka toplumlarınkiyle kıyaslayacağı vakit, İslâm dinine ait bütün değer, kanun ve kaideleri her bakımdan diğerlerinden üstün görmüştür. Onun dine verdiği değeri gösteren husus, din mefhumunu bilimin de üstünde tutmasıdır. "Fikrim hükm-i Celîl-i Kuran'a tatbik edemediği fununu "Yalandır" diye kesip atmaya hazır"[1095] sözleriyle bu durumu ortaya koyan Ahmet Midhat Efendi, hemen her konuda kendine referans olarak önce *Kuran-ı Kerim* ve dinî ilimler hakkında yazılan eserleri benimsemektedir.

[1093] Selanik Vakası, 6 Mayıs 1876'da Fransa ve Almanya konsoloslarının linç edilmesi ile sonuçlanan olaylardır. Bulgar kızının İslâmiyet'i kabul etmek istemesi ve bunu onaylatmak için Selanik'e gitmesi üzerine çıkan olaylar, Müslüman ve Hristiyanların karşı karşıya gelmesine neden olur. İslâm düşmanı Amerikan konsolosunun kışkırttığı Rum ve Bulgarlar istasyona gelip bu genç kıza saldırarak yaşmağını ve feracesini parçalamıştır. Ertesi gün Müslümanlar, Selanik valisi Refet Paşa'nın açıklamalarından tatmin olmayarak kızın tutulduğu Amerikan konsolosluğuna yürür. Fransız ve Alman konsolosları araya girmeye çalışır, ancak galeyana gelmiş halk tarafından öldürülürler. Araya giren İngiliz konsolosu Müslüman olan Bulgar kadını hükümete teslim eder ve olaylar yatışır.

[1094] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 422.

[1095] Ahmet Midhat Efendi, "Duvardan Bir Sada-Bir Mülahaza-i Diniyye", *Dağarcık*, nu. 4, 1288-1289/1872-1873s. 103.

Bununla beraber gençlik dönemlerinde özellikle yazı hayatının ilk yıllarında dinî meseleler konusunda daha serbest fikir beyan ettiği görülmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu durumu, "yeni öğrendiği Avrupa ilmi ve felsefe tarihi ile dinî akidelerinin arasındaki o buhransız sallanışı ve pozitivist felsefenin, Lamarkizm'in verileriyle İslâmî esasları birleştirmeye çalışması, hattâ *Kur'an*'da hadiste onlara dayanak araması"[1096] ifadesiyle açıklayarak edebiyat tarihimize sıkça kaynak gösterilen bir tespit yapmıştır. Tanpınar'ın bahsettiği bu konu Ahmet Midhat Efendi'nin 1870'lerin başında çıkardığı *Dağarcık* mecmuasında yayımladığı yazılar vesilesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu yazılarda *Kur'an* hükümlerine aykırı fikirler öne sürdüğü gerekçesiyle dönemin din ulemasının kendisini tekfire varan suçlamalarına maruz kalmıştır. Ancak dine bağlılığını teyit etmek ve kendisini aklamak için Ahmet Midhat Efendi, aynı mecmuada *Kur'an* ayetlerine, hadislere ve tefsirlere referans yaparak uzunca bir izah yazısı yazmıştır.[1097]

İslâm dinine ve hükümlerine karşı sonsuz bağlılığı ve verdiği değer hemen her eserinde belirginlik kazanan Ahmet Midhat Efendi, İslâmiyet'in kadınlara verdiği değeri sıklıkla dile getirmektedir. Avrupa'daki kadın hareketlerini ve kadınların hak arayış mücadelelerini İslâm kadınları için gereksiz görmekte ve bağlı bulundukları dinin Müslüman Osmanlı kadınlarına her konuda hayatlarını kolaylaştıracak ve onları değerli kılacak haklar sunduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden İslâm hukuku içinde kadının yeri son derece mukaddes bir konumda görüldüğünden Avrupa milletleri karşısında bu üstünlük yüceltilmekte ve yazar için her vakit övünç kaynağı sayılmaktadır.

Yazarın din ve hükümleri, dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisi ve kadınların hayatını şekillendirmesi bağlamındaki fikirlerinin temel noktası da bu İslâm ile Hristiyanlık arasındaki mukayesede İslâmiyet'in üstünlüğüdür. Daha önceki bölümlerde bu tutuma dair değerlendirmelere yer verdiğimiz için bu kısımda kadın kahramanların dinî hayatı ve gündelik yaşamlarında dinle olan ilişkileri, dinî inançlarıyla bağlantılı olarak kadere teslimiyetleri araştırılacak ve özellikle din değiştirerek İslâm dinine geçen kadınların durumu üzerinde durulacaktır.

[1096] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 404.
[1097] Ahmet Midhat Efendi, "Redd-i İtiraz ve İzah-ı Hakikat", *Dağarcık*, nu. 8, s. 234-250. (Bu yazı ve mesele hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tuğba Özkan, *Ahmet Midhat Efendi'nin Dağarcık Mecmuası (İnceleme-Seçme Metinler-Dizin*,) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2013).

5.5.1. Gayrimüslim Kadınların Din Karşısındaki Tavırları

Ahmet Midhat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde kadınlar Müslüman, Hristiyan ve Mecusi dinlerinde temsil edilmektedir. Romanlarındaki Batılı kadınların bir kısmı çocukluklarında rahibeler yanında eğitim görmüş, bir kısmı manastır hayatı yaşamış, bir kısmı da rahibe olarak hayatını sürdürmüştür. Bu kadınların din kurumu ile ilişkilerine bakmak yazarın Batılı kadın üzerinden Avrupa toplumunda dine bakışı ortaya koymasını sağlar. Ahmet Midhat'ın zihnindeki Batılı insan imajı daha çok dinden uzaklaşıp dünyevî olana yönelmiş ve Hristiyanlıktan kopmuş bir şekildedir. Bu yüzden dindar bir Batılı kadın, yazar tarafından olağandışılık çerçevesinde Osmanlı okuruna tanıtılır. Toplumda en dindar olması gerekenlerden biri sayılan rahibelerin bile dinî yönünün ve dine bağlı ahlâk yapısının zayıf olduğu görülmektedir.

Romancının ilk rahibe kahramanları sayılan kişiler, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* romanında çizdiği rahibe eğitmenlerdir. Rahibe Sipros ve Rahibe Marie adlı kadınlar, felsefe ve diğer aklî ilimler ile iştigal ettiklerinden hür fikirli kimselerdir. Bu yüzden romanda da kendilerinden "rahibe iken bittefennün bu derece hürriyet-i efkâra malik bulunan bir muallime"[1098] şeklinde bahsedilir. Hatta Sipros adlı rahibe, evlilik yeminini bozarak âşık olduğu erkekle birleşmek ister, ancak ona kavuşamadığı için verem olarak ölür.

Paris'te Bir Türk romanındaki Hemşire Anne ile *Karnaval* romanının Rahibe Anjelik'i yaşadıkları mağduriyet ve sıkıntılar dolayısıyla vicdanî ve ruhî bir temizliği arzu ederek dine yönelip rahibe olmayı tercih ederler. Ancak Hemşire Anne, Paris hayatının eğlencesine ve cazibesine kapılıp kararında sabitkadem davranamamıştır. Yine *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında Polini Heyder kimsesiz kaldığında rahibeler mektebine gider, ama kendisi de annesi de hiçbir şekilde onun rahibe olmasını istemez. Ayrıca eserin ilerleyen bölümlerinde babasının Müslüman olduğu ortaya çıkar.

Hristiyan kadınlar arasında dindar olanlarına pek rastlanmamakla beraber birçoğunun dinî konular ile aralarında bir mesafe olduğu görülmektedir. İstisnai bir örnek olarak *Karnaval* romanında dindarlığı ile öne çıkan Madam Hamparson, "diyanetine pek ziyade musırr"[1099] bir kadın olarak tanıtılır. Sadakat ve iffetine aşırı bağlılığı dinî duygularının kuvvetli olmasından ileri gelmektedir. Madam Hamparson, kimsesiz olduğu için "Sœurs de Charité" mektebinde rahibeler arasında yetişmiş ve eğitim almıştır. Onun kocasının hukukuna sonsuz saygısı, aldığı dinî terbiyenin ve Hristiyanlığa bağlılığının derecesini gösterir. Bu yüzden genç, güzel ve sayısız imkâna sahip olmasına rağmen iffeti bütün bir kadın portresi çizmektedir. Eserin

[1098] Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 10.
[1099] Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, s. 283.

sonunda, daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi günahlarının kefaretini ödemek üzere yine rahibeler arasına katılacaktır.

Batı toplumunda özellikle Fransızlar arasında din duygusunun ve Tanrı inancının zayıflamış olduğundan yakınan Ahmet Midhat Efendi, bazı eserlerinde dindar kadın kahramanları örnek göstererek bunların toplum hayatlarında nadir rastlanan kimseler olduğunu düşünmektedir. Kendisi birçok eserinde inançsız ve dünyevî olan her şeye bağımlı kadın kahramanlar yarattığı için geleneklerine bağlı ve dindar Fransız kadın kahramanlarını okurlarının yadırgayacağını düşünmektedir. Bu bağlamda onların şaşkınlıklarını gidermek adına konuyu açıklamaya girişmektedir. *Ana Kız* adlı hikâyede büyükanne Germaine Valide'nin Tanrıya bağlığı okurun alışık olmadığı bir durumu temsil etmektedir. "Böyle bir memlekette eltaf-ı celile-i sübhaniyesinden dolayı ihtisasat-ı minnettarane ile Cenab-ı Rabbü'l-âlemîne teşekkür edecek Jermen Valideler pek nadir bulunurlar. İhtimal ki hiç de kalmamışlardır."[1100] Validesinin bu hâline rağmen farklı bir kuşağı temsil eden ve farklı bir hayat tarzını benimseyen kızı Anjelik, din ile bağını koparmış ve sefahat âlemlerinde dünyevî hazlar içinde yaşamını sürdürmektedir.

Dindar Hristiyan kadınlarının başka bir örneği olan *Kafkas* (1877) romanının Rus kadını Özden'i, Hristiyanlık dinine bağlılığı ve taassubu nedeniyle bir arada yaşadığı Müslümanlara karşı nefret beslemektedir. Romancı, onun nefretini şu hâlini tasvir ederek okuruna sunmaktadır. "Özden'in taassup pençesinde en ziyade zebun olan dindarlardan bulunduğu ve hatta efendisinin konağına her ne zaman bir Müslüman misafir gelse avdet eyledikten sonra oturduğu odayı buhur-ı Meryemle tütsüleyerek güya Müslümanlık kokusu odaya sinmiş ise ol suretle izale ettiği [görülmektedir]."[1101] Bu yüzden Özden, dadısı olduğu Katerina'nın Müslüman Kaplan Bey ile evlenmesine en çok karşı çıkanlardan biri olur. Buna karşılık Kaplan Bey, "bir Müslüman için nasara kızını izdivaç etmek mübah ve helâl olduğunu anlatarak (…) bir suret-i meşrûa"[1102] içinde evlenme arzusunu dile getirir.

Madam Hamparson gibi rahibe mektebinde yetişen bir başka azınlık kadını da *Müşahedat* romanındaki Siranuş ve Ağavni'dir. Ağavni'nin çocukluğunda rahibe manastırında eğitim alması ve ardından ecnebi kızlarına eğitim veren bir mektebe gitmesi onun eğitiminin derecesini ortaya koyar ki bu derece romancı tarafından "İstanbul'ca mümkün olabilen talim ve terbiyenin mertebe-i kemali"[1103] şeklinde tarif edilecektir. Ancak onlar rahibe olmayı reddettikleri için rahibe manastırından ayrılmayı tercih eder.

[1100] Ahmet Midhat Efendi, "Ana-Kız", *Letaif-i Rivayat*, s. 825.
[1101] Ahmet Midhat Efendi, *Kafkas*, hzl. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 18.
[1102] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 18.
[1103] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 82.

Romanda Siranuş'a Müslüman bir talip bulduklarında onun dinî bakımdan taassup sahibi olması sebebiyle evliliği kabul etmeyeceği mevzu edilmektedir. "Rahibeler mektebinde terbiye görmüş olan bir kızdan taassup da müste'bid olamaz"[1104] diyen romanın yazar kahramanı Ahmet Midhat Efendi, onun dinî eğitiminin taassubuna yol açtığını düşünmektedir. Siranuş'un mezhebini ve sabit fikirlerini değiştirmesinin serbest bir Batılı eğitimle veya hiç okumayıp cahil kalmasıyla mümkün olacağını belirtir. Çünkü rahibe mektebinde eğitim alan kızın dinine bağlılığının kuvvetli olacağına inanmaktadır. "Ya pek çok okuyup, Avrupa okumuşlarında görülen serbesti-i efkâr derecesine varmalıydı, yahut hiç okumayıp cahil kalmalıydı ki tebdîl-i mezheb ettirebilmek âsân olsun."[1105]

Osmanlı toplumundaki yerli Hristiyanlar arasında da modernleşmeyle beraber gelenekler de zayıflamıştır, bunun kanıtı olarak taşradaki Hristiyanların geleneksel yapılarını korudukları öne sürülmektedir.

> "Bir zaman İstanbul'da Rum ve Yahudi nisvanın dahi mestur oldukları o kavimler nezdinde de münkir değildir. Alafranga olmaya Rumlar en erken başlamış ve Yahudiler ve Ermeniler onlara nispetle teehhür eylemişlerdir. Halbuki bir de Diyarbekir ve Bağdad gibi yerlere gider iseniz görürsünüz ki Hristiyan ve Yahudi nisvanı dahi ayniyle nisvan-ı İslâm gibi çarşaflara bürünürler ve yüzlerine peçe koyarlar. Eğer istitar ve inkişaf meselesi İslâma mahsus bir mesele olsaydı bu akvamı gayrı müsliminin nisvanı dahi böyle mestur olmalı mıydı?"[1106]

5.5.2. Dinle İlgili Diğer Meseleler

Hemen her toplumda olduğu gibi Osmanlı'da da toplumun kıyısında yaşayan ve dışlanan Çingene halkı, dinî bakımdan da ötekileştirilen ve Mecusi oldukları gerekçesiyle hor görülen kimseler olarak kabul edilir. Bu yüzden *Çingene* hikâyesinde Şems Hikmet adlı Osmanlı genci, güzelliğine hayran olduğu Çingene kızını Müslüman geleneklerine ve terbiyesine göre yetiştirerek erdemli ve iffetli bir Osmanlı hanımı hâline getirmek istemektedir. Kâğıthane eğlenceleri sırasında rastladığı Çingene kadınına sorduğu sualle onun milletinin dinini sorgulayan Şems Hikmet, kadından ötekileştirilmiş hâllerini içselleştiren ve kabullenen bir tutum görecektir. Müslüman Osmanlı halkı tarafından dışlanan Çingeneler, kendilerinin din bakımından farklı bir halk oldukları iddiasını kabullenmişlerdir.

[1104] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 322.
[1105] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 322.
[1106] Ahmet Midhat Efendi, *İstibşar*.

"Şems Hikmet- Canım çingeneler Müslüman değil midirler? Siz Müslümanız demiyor musunuz?

Mehtap- Diyoruz ama yine de bize çingene diyorlar. Müslüman olmadığımızı söylüyorlar. Çingene başka Müslüman başkaymış. Hatta bizden bazı erkekler çingene olduğunu saklayarak Müslüman kızı alıyorlar da çingene olduğu duyulduğu zaman kıyametleri koparıyorlar."[1107]

Aynı hikâyede Çingene olması dolayısıyla pagan veya dinsiz kabul edilen kadının "nur-ı İslâmla" kâfirlik hâlinden kurtarılması söz konusu edilmektedir. Bu yüzden Şems Hikmet ve akıl danıştığı hocası sayılan Selimcan arasında çingenelerin bağlı bulundukları dinî inanç hakkında uzun münakaşalar yapılır. Bunun sonucunda kadına verilecek eğitimin İslâmî bir terbiye çerçevesinde olacağına karar verilir. İslâmî terbiye verilen kadının aslı hangi kavme mensup olursa olsun makbul görülen bir kadın olabileceği vurgulanmaktadır. Şems Hikmet, Çingenelerin içinde bulunduğu bedeviyet ve vahşet hâlinden devletin temsil ettiği Sünni çoğunluğu sorumlu tutmaktadır. "Bîçare Çingenelerin bu hâl-i hakarette kaldıkları için kendileri değil, biz mesul olmalıyız. Bunca senedir payitahtımızın içinde etrafında binlerce nüfus şu hâl-i bedavette bulunuyorlar: bunları bihakkın daire-i İslâmiyete sokarak terbiye etmeli değil miydik?"[1108] Burada "biz" diyerek işaret edilen Müslüman halkın diğer dinden ve inançtan veya inançsız kimseleri ötekileştiren ve yok sayan tavrı eleştirilmektedir.

Müslüman Osmanlı genç kızlarının alacakları dinî eğitime son derece önem veren Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk* romanının Ahdiye'si ile *Bahtiyarlık* romanının Nusret'i üzerinden konuyla ilgili iki uç örneği sergilemektedir. Nusret'in Fransız mürebbiyesinden gördüğü özel eğitim sırasında aldığı dinî bilgiler, Hristiyanlık çerçevesinde şekillenmiştir. Teslis inancı ve Haçlı savaşlarının kutsiyeti hakkında Nusret ve kardeşini eğiten Hristiyan mürebbiye, Müslüman Osmanlı gençlerinin dinî ve millî eğitimlerini zedelediği gerekçesiyle yazar tarafından hoş görülmez. Buna karşılık muhafazakâr annesinin denetimi altında yerli bir hocadan ders gören Ahdiye, özellikle dinî bilgiler konusunda son derece ihtimamla eğitilecektir. Bu konuda annenin özeni ve kızını teşviki dikkat çekerken, anne kız dinî bilgiler konusunda birlikte çalışarak kendilerini geliştirmektedir. Kızının ilk mektepte öğrendiklerini sorgulayarak denetleyen anne Dilşinas Hanım "Söyle bakalım bugün ilmihâlden ne öğrendin? Ben de öğrenmek istiyorum kızım!" diyerek kızına dinî bilgileri tekrar belleterek onu teşvik etmektedir.

[1107] Ahmet Midhat Efendi, "Çingene", *Letaif-i Rivayat*, s. 451.
[1108] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 454.

Romancının kullandığı önemli temalardan biri de Batılı bir bireyin ağzından İslâm dininin övgüsünün yapılmasıdır. Özellikle bir kadın kahramanın İslâm dininin kendi dini karşısında üstün olduğunu kabul edişi, Osmanlı erkeğinin en fazla gurur duyduğu husus olur. *Acâyib-i Âlem* romanında Rusya'da bir Mecusi tapınağının gezilmesi sırasında açılan din hakkındaki sohbette İngiliz seyyah Miss Haft, kendi toplumunun dinî taassubuna karşılık İslâm dininin diğer dinlere karşı gösterdiği hoşgörü ve serbestlikten övgüyle bahsetmektedir. Osmanlıların meziyetlerini ve din konusundaki hoşgörülü tutumlarını millî kimliklerinden ziyade dinlerine bağlayan Miss Haft, farklı dinlere mensup aynı milletten halkların durumunu emsal göstermektedir. "(…) bu muhassenat size kavmiyetten ziyade diyanetten gelir. Zira akvâm-ı İslâmiyyenin hemen cümlesinden Hristiyan veyahut putperest olanları da vardır."[1109] İslâm dininin sağladığı hoşgörü ortamı nedeniyle çeşitli dinlerden insanları gönüllü olarak kendine çekmesi de Miss Haft'ın dikkat çektiği bir husustur.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında yaygın olarak işlenen adalet anlayışı, ilahî adalet mekanizmasının işlemesi şeklindedir ve bu da İslâmiyet'in "El-cezaü min cinsil amel"[1110] kaidesine dayanmaktadır. Etme bulma dünyası olarak görülen yeryüzünde, yazarın iyilik ve kötülük kavramlarına bakışı bunların mutlaka karşılığını göreceği yönündedir. *Dünyaya İkinci Geliş, Hasan Mellah, Hüseyin Fellah, Yeryüzünde Bir Melek, Müşahedat* gibi romanlarda uğradıkları kötülük sonucu mağdur olan kadınlar mutlaka bu hâllerinden kurtulur ve onlara kötülük yapan şahıslar cezalandırılır. Yine karşıt uçta yer alan kötülük yapan kadınlar da *Yeryüzünde Bir Melek, Esrâr-ı Cinayât, Jön Türk* romanlarındaki örnekler gibi cezalandırılırlar.

Yine dinî kaidelere dayanan bir vakıa olan resim ve heykel yasağı da yazarın kadın kahramanları dolayısıyla ele alınmaktadır. Modern ve eğitimli bir Osmanlı kadınını temsil eden *Taaffüf* romanının Saniha'sı çalışma odasında Alman hocasının armağanı iki Yunan tanrıçasının heykelini bulundurur. Saniha ve kocası arasında geçen bir sohbette bu yasak mevzu edilirken zeki ve bilgili koca Rasih, karısını bu konu hakkında derinlemesine bilgilendirir ve bu vesileyle Osmanlı okuruna resim ve heykel yasağı hakkında dinî ve tarihi bilgi verilmiş olur. Yine *Müşahedat* romanında da resim yasağından bahsedilmesine[1111] rağmen *Taaffüf*'te kadar detaylı ve ehemmiyetli bir husus değildir.

[1109] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, s. 116.
[1110] Ceza, amelin cinsindendir.
[1111] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 339.

5.5.3. Kadınların Din Değiştirmesi ve Mühtedi Kadınların Temsili

Ahmet Midhat Efendi eserlerinde kadın kahramanların ihtidaları ve bu süreçlerin bir sorunsal olarak romanda işlendiği görülmektedir. Osmanlı'da ihtida meselesi hukuksal bir çerçevede ve kanunlarla gerçekleşmekte ve bu süreç kurulmuş olan Mezahib Nezareti tarafından yürütülmektedir. *Demir Bey ve İnkişaf-ı Esrar* romanının ihtida meselesini ele alması nedeniyle Ahmet Midhat Efendi, romanın mukaddimesinde bu nezarete atıf yapmaktadır. Eserlerde görüldüğü üzere kadınların ihtidası meselesi genel olarak Hristiyan ve Mecusilik dinlerinden dönmek suretiyle gerçekleşir. Bununla beraber mühtedi kadınların eski dinlerine karşı daha önceden de kayıtsız ve mesafeli olduğu, bunun karşısında İslâm dinini bilinçli bir seçim ve tercihle benimsedikleri görülmektedir. Bu ihtidalar genelde farklı dinden gençlerin yaşadığı aşk ve evlenme arzuları sonucunda gerçekleşir. İhtidaların iki şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bir yanda içinde bulundukları din konusunda tereddüt yaşayan kadınların bilinçli bir şekilde İslâm'ı kabul ettiği görülür. Diğer tarafta kadının dinini değiştirmesi üzerine Hristiyan cemaatinin tepki göstermesi ve olayların resmiyet kazanması esnasında mahkeme süreçlerinin yaşanmasıdır.

İhtidayla ilgili erken örneklerden biri sayılan Müslüman Hasan Mellah ile aşk yaşayan Cuzella, bütün dinlere karşı eşit mesafede olduğunu belirterek sonradan Müslümanlığa geçişinin kendisi için son derece kolay olduğunu belirtmektedir. "Nazarımda edyânın cümlesi, insanları bir Tanrının ibadetine davet ediyor ki, yeri göğü, kâffe-i âlemi o Tanrı yaratmıştır"[1112] sözünden de anlaşılacağı üzere ona göre, bütün semavi dinler ilahî varlığın kutsiyetine saygı duymaktadır. Bu yüzden hangi dinde olursa olsun Tanrıyı takdisi söz konusu olacaktır. Bunun yanında Müslümanların evlendikleri başka dinden kadınlara duydukları saygı nedeniyle Cuzella nezdinde kendisinin Hasan Mellah ile evlenmesi önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. "Hristiyanların başka milletten kocaya varmalarına gelince, bunların da birincisi ben olacak değilim. Endülüs tarihinde az İspanyol kızının esamisi görülmez ki Müslüman kocaya varmıştır. Hem de Müslümanlar, eğer karıları Hristiyan ise dinlerine asla müdahale etmezler."[1113]

Aynı romanın ikinci cildi *Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*'da ihtida etmiş olan Cuzella'nın yaşam tarzı hakkında okurlarda oluşan şüpheleri önlemek için anlatıcı yazar çaba harcayarak romanda bazı açıklamalar yapar. Cuzella'nın serbestçe erkek cemiyetlerinde varlık gösterdiğini ancak tesettürünü ihmal etmediğini belirtir. Ancak bu kadının Müslümanlığı eski alışkanlıklarına uydurarak kendine has bir biçimde yaşadığı görülmektedir.

[1112] Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 110.
[1113] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 111.

"Erbâb-ı mütâlâanın bu hikâyede en ziyade itiraz edecekleri bir şey varsa, o dahi Müslümanlığı kabul etmiş olduğunu şimdi burada öğrendikleri Cuzella'nın tesettür hususunda pek de ihtimam edememesinden ibarettir. Zira kendisinin birkaç defa erkekler meclisinde isbât-ı vücûd eylediğini haber vermişizdir. Lâkin bundan dolayı Cuzella'yı muaheze etmemelidir. Zira Cuzella mestur idi. Araplar, Kürtler, asıl Türkmenler, Çerkezler, Arnavutlar nasıl mestur idiyseler, Cuzella dahi hatta onlardan ziyade mestur idi. Hele İstanbul hanımlarından pek çok ziyade kapalı idi ya! Şu kadar var ki, erkekler meclisinde biraz daha serbestçe bulunur ve bu da İspanyol serbestliğine hamledilmek mümkün olabilir."[1114]

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş (1874) romanında bir Ermeni kadın olan Cangöz, Süleymaniye semtinde oturabilmek için ihtida ederek Hatice adını alır. Bunun gerekçesini açıklarken yazar, Müslüman semtlerinde gayrimüslimlerin oturmasının mümkün olmadığına dair bir geleneği anlatarak İstanbul semtlerinin tarihine değinmiş olur. "Karı niçin Müslüman oldu bilir misiniz? (…) Mutlaka Süleymaniye'ye gelmek için. (…) Hele Süleymaniye'ye, Şehzadebaşı'na, Ayasofya'ya, Sultan Ahmet'e falana gelmek için mutlaka Müslüman olmak mı lâzım? Evet! O zaman Süleymaniye'ye, Şehzadebaşı'na, Ayasofya'ya, Sultanahmet'e falana gelmek için mutlaka Müslüman olmak lâzım idi."[1115] Aslında bu kadının amacı dönemin siyasi olaylarından kendisine maddî fayda sağlayıp konak konak gezerek casusluk yapmaktır. Yani para kazanmak için dinini değiştirmek hadisesine, ilk bu romanda rastlanır. Eserin siyasal boyutu ile para kazanma arzusu birleşerek kahramanın din değiştirmesine yol açar.

Paris'te Bir Türk (1876) romanında Nasuh'un dinlerinin ayrı olmasını evlenmeleri için mani olarak gördüğünden Virginie, dinini değiştirir. Virginie, bu konuda tereddüt etmez, çünkü Nasuh onun gözünde "terbiye-i İslâmiyyenin [en] büyük numunesi"[1116] sayılmaktadır. Bu romandaki ihtidanın diğerlerinden farklı yönü Virginie'nin İslâmiyete geçerken dile getirdiği sözlerin ve ritüelin romanda sergilenmesidir.

"Virginie- Teklifi tekrara hacet yok dostum. Şu Müslüman olmak için icap eden merasim her ne ise telkin et bakayım.

[1114] Ahmet Midhat Efendi, *Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 177-178.
[1115] Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, s. 68.
[1116] Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, s. 524.

Nasuh- Pekala! Şu sözleri tekrar etmelisin. Ben inandım ki Allah'tan başka Allah yoktur. Allah'ın meleklerine ve bilcümle kitaplarına ve peygamberlerine ve bu dünyadan sonra ahirete, kaza ve kadere yani hayır ve şer her şeyin Cenab-ı Haktan geldiğine ve ba'de'l-vefat ahirette dirileceğimize ve Muhammed, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna iman ettim. Bu sözleri hem dilim ile ikrar ve hem de kalbim ile tasdik ederim.

Virginie - Ben inandım ki Allah'tan başka Allah yoktur. Allah'ın meleklerine ve bilcümle kitaplarına ve bu dünyadan sonra ahrete, kaza ve kadere yani hayır ve şer her şeyin Cenab-ı Haktan geldiğine ve ba'de'l-vefat ahirette dirileceğimize ve Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna iman ettim. Bu sözleri hem dilim ile ikrar ve hem de kalbim ile tasdik ederim.

Nasuh - İşte bu kadar. Bu suretle Müslüman oldun. Seni Müslümanlığınla tebrik ederim. Birinci mani ber-taraf oldu."[1117]

Bir Gerçek Hikâye, Henüz On Yedi Yaşında ve *Gönüllü* eserleri, ihtida ve bunun resmîleştirilmesi konusunda çıkan sorunlar ve olayın mahkemeye taşınmasıyla farklı dinden kişilerin evlenmesinin zorluğu hakkında örnek teşkil etmektedir. Bir hukuk sorunu hâline gelen bu durum bazen halkın taassubu ve ayaklanması, bazen de ferdî itirazların veya aile bireylerinin karşı gelmesinin neticesinde gerçekleşir. Burada konusu geçen tüm hikâyelerde Müslüman erkeklerin farklı dinden kadınlarla ilişki kurdukları ve bunlarda toplum baskısı nedeniyle çeşitli sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir.

Henüz On Yedi Yaşında (1881) romanında Kalyopi bir Müslüman olan Yümni Bey ile evlenir ancak Yümni Bey ondan dinini değiştirmesini istemez. Buna karşılık Rum cemaati taassuplarıyla karşı çıkarak evliliği bozar. Yıllar sonra Kalyopi, başından geçen bu hadiseyi anlatırken suçu cemaatine yükleyerek, babasının bu evliliğin bozulmasında dahli olmadığını savunur. "Bir kere "Kalyopi, Yümni Beye kaçmış, Müslüman olmuş ona varmış" sözleri köyümüzün içinde münteşir olunca herkes ayağa kalktı. Vakıa babam benim Müslüman olmadığımı ve Osmanlı kanununda bir kız Hristiyan olduğu hâlde hiç dinine taarruz edilmeksizin onu bir Müslümanın alabilmesine müsaade bulunduğunu anlattıysa da kim anlar? Kim dinler? Hısım akraba dahi köylü ile beraber oldu. Bir kızılca kıyamettir koptu."[1118]

Acâyib-i Âlem (1882) romanının Miss Haft'ı Müslüman erkekle evlenip dinini değiştirmeyen tek kadın olur. Miss Haft'ın ihtidasına dair hiçbir bahis geçmez. Miss Haft ve Suphi Bey, hem Proteston ayinine göre hem de İslâmî usullere göre nikâh yaparlar. Miss Haft, halasının Müslümanlara karşı taassup ve nefretle yaklaşmasına karşı çıkar ve Müslümanların

[1117] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 524-525.
[1118] Ahmet Midhat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 141.

evlendikleri başka dinden kadınlara saygılı davrandıkları hakkında onları savunur. "(…) onlar bir kızı Hristiyan olduğu hâlde tezevvüç ederek hiç de dinine tariz etmedikleri ve bunu dahi kendi dinlerinin kavaid ve müsâadât-ı mahsûsası olmak üzere telâkki eyledikleri hâlde biz bu noktada onlardan daha müsaadesiz, daha mutaassıp görünüyoruz."[1119]

Müslüman Osmanlı erkekleriyle evlenmesine rağmen dinini değiştirmeyen ve değiştirdiğinden bahsedilmeyen kadınlar arasında Rosette de yer almaktadır. *Mesail-i Muğlaka* (1898) romanında Osmanlı'dan Abdullah Nahifi ile evlenip İstanbul'a yerleşen Rosette'nin dinini değiştirip Müslüman olup olmadığına dair romanda kesin bir bilgi verilmemektedir. Bunun dışında Müslüman erkek ile Hristiyan kadının aşkı sıklıkla romanlara konu edinir. Bunların örnekleri arasında *Süleyman Muslî*'nin Süleyman ile Marya'sı, *Hasan Mellah*'ın Hasan ve Cuzella'sı, *Kafkas*'ın Kaplan Bey ve Katerina'sı, *Arnavutlar ve Solyotlar*'ın Rüstem Bey ve Eftimi'si arasında geçen aşkı sayabiliriz.

Tam tersi durumda yani erkeklerin kadınlar için din değiştirmek fikrini ortaya attıkları örneklerde daha ziyade üçkâğıtçı ve yalancı erkeklerin bunu laf olsun diye söyledikleri ortaya çıkar. *Esrâr-ı Cinâyât*'ın Halil Suri'si ile *Müşahedât*'ın Karnik'i Müslüman genç kızlarını çıkarları nedeniyle elde etmek istediklerinde ihtida kozunu ortaya sürerler, ancak yaptıkları hile ortaya çıkar.

Hayret (1885) romanının Hintli prensesi Mihriban'ın din meselesi karşısında tutumu, hayatının çeşitli anlarında din ve fizikötesi ile olan münasebeti üzerinde ayrıntıları ile durulmayı hak eden bir konudur. Mecusi kökeni, Hristiyan olmasına dair babasına zorla imzalatılan sözleşmeler ve roman sonunda ihtida etmesi onun din ile olan ilişkisi hakkındaki temel özelliklerdir. Ailesi Mecusi olan, yaptıkları seyahatlerde yanlarında bir Brahman rahibi de bulunan bir ailenin kızı olan Mihriban, Batı özellikle İngiliz tarzında gördüğü eğitim nedeniyle din meselesine karşı her zaman mantık çerçevesinde bir tutum gösterir.

Mihriban'da öne çıkan rasyonalite ve din meselesine karşı takındığı tavır, romanda birçok kez ortaya konur. Mihriban, tanıdığı erkeklerin farklı farklı kimlikler ile karşısına çıkması-hem Mirza İsmail hem de Sarpson farklı isimlerle görülecektir-, bir hokkabaz ile münasebet kuruyor olması, ailesinin fizikötesine fazlasıyla değer veren bir dine mensup olması gibi vesileler ile gerçeklik algısı son derece zorlanmış bir genç kızdır. Buna rağmen mantığına uymayan şeyleri reddedecektir. Örneğin Mihriban romanda herkesin inandığı hokkabaz karakterine karşı diğer insanlardan farklı bir tutum geliştirir. İranlı hokkabazın söylediklerine inanmak konusunda her zaman kuşkucu davranır. Babası ile ters düştüğü

[1119] Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, s. 320.

konulardan biri hokkabazın söylediklerine babasının gözleri kapalı inanıp güvenmesine rağmen onun bu "Acem'e" karşı temkinli davranmasıdır. "Mihriban öyle pederi gibi putlardaki keramete ervâh-ı gaibenin ehl-i zemîn ile münasebetine filânına inanacak derecelerde kec-nazar, tenk-fikir bir kız olmayıp okumuş bulunduğu kitaplarla efkârını tenvir ve tevsi eylemiş olduğundan, icra eylediği hünerlerin esrar ve hikmetini kendisi dahi bilmediğine dair Acem tarafından söylenilen sözlere hiç de sahih nazarla bakamamıştı."[1120]

Bunun yanında romanda Mihriban'ın iffetli oluşu Avrupa'da çeşitli cemiyet toplantılarında mevzu edilmektedir. Onun Avrupa tarzı eğitim alması ve Batılı yaşayışı benimsemesine rağmen ahlâk noktasından geleneksel kökenine bağlı olduğu vurgulanır. Onun bu hâli dinine olan bağlılığına yorulmakla beraber Avrupalı kadınların dinine iffetine bağlılık konusunda Doğu toplumu olan Hintlilerden çok geride kaldıkları belirtilir. Doğu toplumundaki kadınlar, iffet ve ismetine bağlılık konusunda Avrupa'nın rahibelerinden üstün görülmektedir. "İffet konusunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümm-i İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerdeyse mabutlardan her hangi birisine vakf-ı vücûd eyleyen kızlar, ömürlerinin sonuna kadar verdikleri ikrârı ihlal edemezler."[1121]

Mihriban'ın din değiştirmesiyle ilgili gündeme gelen ilk olay, onun zorla Hristiyan yapılmak istenmesidir. Romanın açılışında Mihriban ve ailesinin Büyükada'da kaldığı bir otel odası haydutlar tarafından basılır ve haydutlar, babası Safa Kok Sanc'a kızı Prenses Mihriban'ın Hristiyan olmasına hiçbir şekilde müdahale etmeyeceğine dair bir senedi zorla imzalatırlar. Bununla ilgili olarak Mihriban'ın tutumu son derece makuldür ve babasını kendisinin zorla Hristiyan dinine geçirilemeyeceğiyle ilgili ikna eder. İmzalanan herhangi bir senet vasıtasıyla dinini değiştirmesinin hem mantık çerçevesine uymadığını, hem de kanunlara göre bunun bir hükmü olmadığını söyler. Mihriban yirmi yaşında bir genç kız olarak hürriyetinin ve hayatı hakkında kendisinin karar verme gücünün kanunlarla garanti altında olduğunu babasına hatırlatır.

> "-Babacığım! İstediğiniz senedi vermiş olursam demek olur ki Sarpson'la bir iştirakim varken mücerret size hürmeten o iştirakten vazgeçmişim. Eğer benden eminseniz bu senedin size hiç lüzumu yoktur. Emin değilseniz senedi versem dahi bir fayda görmezsiniz. Zira Sarpson sizden gerek cebren ve gerek tav'an bir senet almışsa o senet beni kabul-i Nasrâniyyet'e mecbur edemez. Ben Nasraniyeti kabul etmeyerek senedi hükümden düşürebilirim. Hâlbuki Nasraniyeti kabul

[1120] Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, s. 200.
[1121] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 93.

edecek olursam size vereceğim senedin hiç hükmü kalmaz. Yirmi yaşını geçmiş rüşd-i kâmiline vasıl olmuş bir kız olduğumdan her istediğim zaman istediğim gibi harekete kanunen hakkım vardır."[1122]

Ortada bulunan din değiştirme ve servetin elde edilmesi için cinayet işlenmesi meselesi karşısında alınan tavırlara baktığımızda, en rasyonel yaklaşımın hem en genç birey, hem de bir kadın tarafından gösterilmiş olması dikkat çeker. Mihriban, Avrupa'nın adalet konusunda gelişmiş bir yer olduğunu vurgulayıp, böyle bir yerde bu kadar büyük cinayetlerin işlenmesinin mümkün olamayacağını söyler. Bunu söylerken de hem vatanı Hindistan'ı hem de mensup olduğu Mecusilik dinini aşağılar; ancak iddialarının hakikati yansıtması sebebiyle ne babasından ne de Brahman rahibinden bir tepki görmez. Çünkü çıkarlarına göre hareket eden ve tek derdi prenses Mihriban'ı Brahman dininde tutmak olan rahip Ganzazib Sahak, bu yüzden pek de hoş görülmeyen bir din adamı figürüdür. Bunlar yüzünden Mihriban'ın ailesinin mensup olduğu Mecusilik dinine karşı tavrı son derece eleştireldir.

"Ben dinimi seversem de Hindular maişetini sevemem. Dünyadaki bütün canlıların adüvv-i canı olarak yaşayamam. Herkesin dini kendine olmak şartıyla bütün insanları bir familya addederim. Hele Avrupa'nın böyle bütün insanlar meyanında güzel maişetini temin eyleyen kavanin ve âdâtını pek beğenirim. Fakat benim gibi bir genç kızın bu âdât ve kavanin-i ahrârâneden istifadesi için bir kavalyesi, yani erkek arkadaşı bulunmak lazım geldiği halde siz bana kavalye olamadığınız gibi kardeşim Rızavend dahi olamayacağından işte bunun için yani Mösyö Harpson kavalye olabileceği için memnun olmuştum."[1123]

Batının kültür dairesinde yetişen Mihriban, İslâm diniyle tanışana kadar kendi dinine bağlılığını yitirmişse de, Hristiyanlığa karşı bir yönelim göstermez. " –(…)Vakıa Avrupa lisanlarını öğrenip kitaplarını okuduğun için âbâ ve ecdadımızın dinine itikadın zayıflaşmak baîd olmayabilirse de…. -Hayır babacığım! Akaid-i sahîha-i dîniyyemden asla şüpheniz olmasın…."[1124]

Romanın sonunda ihtida eden, ismini değiştirerek Hidayet adını alan, babasından kalan mirası reddederek kanaatkâr ve eşine karşı itaatkâr bir kadın olarak yepyeni bir kimlikle Osmanlı İstanbul'unda yaşamaya başlayan Mihriban'ın din meselesi karşısında tutumu, hayatının çeşitli anlarında din ve metafizik konusuna karşı tutumu son derece eleştireldir.

[1122] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 144.
[1123] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 146.
[1124] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 137.

Yazar, ailesinin kökeni itibariyle Mecusi olan Mihriban'ı farklı dinlerle sık sık karşı karşıya getirir ki bu kasıtlı bir davranıştır. Mihriban'ın gerek tek tanrılı gerekse politeist dinler karşısında geliştirdiği tutum, yazarın İslâm dininin üstünlüğü konusunda geliştirdiği kanaatlerini pekiştirerek romanı vasıtasıyla gözler önüne sermesi amacını taşımaktadır. Hristiyan olmasına dair çeşitli hileler yapılan ve bu yüzden ailesi tehdit edilen Mecusi kökenli Hintli prenses Mihriban dinini kendi isteğiyle ve sorgulayarak İslâm dinine çevirir.

Nurdan Gürbilek'in "Erkek Yazar Kadın Okur"[1125] başlıklı makalesinde iddia ettiği üzere ilk romancılarımız kadınların edilgen kılınmadıkları takdirde tehlikeli olabileceğinin farkındaydılar. Bu romancılar için baştan çıkarıcı ve arzu uyandıran kadınlar tehlike uyandırmaktadır ve ehlileştirilmesi gerekmektedir. Germaine Greer de aynı meseleye farklı bir bakış açısıyla *İğdiş Edilmiş Kadın*'da değinir. Greer, kadının yalnızca güzelliği ve edilgenliği ile iyi ahlak sembolü olabileceğini söyler.[1126] Bundan hareketle güzelliği ve "etkin"liği ile karakterize edilen Mihriban bir şekilde ehlileştirilmesi gereken bir kadın figürüdür. Onun ehlileş(tiril)me sürecine odaklanırsak karşılaşacağımız hususlar bir koca edinme ve yeni bir dine mensup olmanın etrafında şekillenen olaylardan oluşmaktadır.

Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar (1888) romanında Polini Heyder, babasının Demir Bey adlı bir Osmanlı olduğunu öğrendiğinde dinini değiştirir. Yetişme sürecinde mektepte rahibeler arasında büyüse de Hristiyanlık dinine mesafeli durmuş, sonunda köklerinden gelen İslâm dinini benimseyerek Fatma Nazik adıyla kendine yeni bir kimlik edinmiştir. Bu süreçte Fransa'da tanıdığı ve sonradan ağabeyi olduğunu öğrendiği Mustafa Kamerüddin, hem ahlâkı ve örnek kişiliği ile hem de anlattıkları ile Polini'nin Müslümanlık dinine yaklaşmasını sağlamıştır. Onun kararını kesinleştiren husus ise babasının dinine geçme arzusudur. "Evlâdın pederi dininde bulunması elyak ve ahrâdır. Babam bana übüvvet âgûşunu açacak olursa vücudumu kolları arasına atmaklığım, kalbimi de kalbi içine sokmaklığım demektir. Onun kalbinde ne nûr-ı îmân varsa benim de kalbime o nûr-ı îmânın in'ikâsı tabiî ve zarurîdir." [1127] Onun Müslüman olmasıyla birlikte kendisine âşık olan Vikont da Müslüman olmak ister. Çünkü bir Müslüman kadınla evlenebilmesinin şartı onun dinine geçmesidir.

Müşahedat (1891) romanının Ermeni kimlikli Siranuş'u babasının bir Müslüman olduğunu öğrenir, aynı zamanda İslâm dinini araştırıp öğrenir ve sonunda İslâmiyet'i seçerek Müslüman bir erkek olan Refet'le evlenir. "İnsan Müslüman edilmez, Müslüman olur" diyen Siranuş'un bu bilinçli seçimini yazar da uzun uzun izah eder. Siranuş, yazarın ideal kadın

[1125] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, s. 19.
[1126] Germaine Greer, *İğdiş Edilmiş Kadın*, çev. Mefkure Bayatlı, Pencere Yayınları, İstanbul, 1996, s. 50.
[1127] Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, s. 287.

kahramanlarından birisidir, onun tüm eylemlerini ve kararlarını bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Kendi hür iradesiyle dinini değiştirmesi meselesinde de bu özelliği öne çıkacaktır.

Kadınların kimlik ve milliyeti meselesi üzerinden değerlendirebileceğimiz bu romanda Siranuş'un ihtida etmesi önem kazanmaktadır. Jale Parla, Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedat*'ta Siranuş'un Ermeni kimliğiyle kalmasına müsaade etmediğine ve onu baba tarafından bir Türk milleti kökeniyle bağladığına dikkat çeker. "(…) güzeller güzeli Siranuş da ilelebet Ermeni kalacak değil ya; romanın sonunda onun da Ali Osman Topuz'un kızı olduğu ortaya çıkar ve yalnızca Müslüman bir adamın kızı olduğu için değil, aynı zamanda İslâmiyet'i öğrenip bütün diğer dinlere üstün bulunduğu için de din değiştirip Refet'le evlenmesiyle bu natüralist roman biter."[1128]

Siranuş, kendisine yirmi bir yaşında açılmak üzere bırakılan mektuptan babasının Müslüman olduğunu öğrenir. Kendi arzusuyla ve bilinçli bir şekilde İslâmiyet'i seçtiğini söyleyen Siranuş, ne Refet'le evlenmesinin ne de babasının vasiyet mektubunun bunda etkili olmadığını dile getirir.

> "İhtidama sebep pederimin vasiyetnamesi olamaz. Zira ne kadar kâmil bir adam olduğu işte sözlerinden anlaşılıp duran pederim ihtidayı bana bir mecbûriyyet-i kat'iyye olmak üzere tarh etmiyor. Validemin mezhebinde kaldığım hâlde de izzetime dua ederek beni takdis eyliyor. Refet'le izdivacım dahi ihtidaya sebep tutulamaz. Çünkü Refet'in beni şu hâl-i nasraniyyetim ile tezevvücüne cevaz vardır. Bu hâlde ben ihtida eyliyorsam mahza şevk-i mahsûsamla ihtida eyliyorum. (...) İhtida bir başkası tarafından bende ika edilecek bir hâl değildir. İhtida doğrudan doğruya bende vuku bulacak olan ve hatta işte vukua da gelmiş olan bir hâldir. (…)Yoksa insan Müslüman edilmez, Müslüman olur."[1129]

Gönüllü (1896) romanında Rum kızı Filomene'nin Recep Köso isimli Müslüman gence aşkı dolayısıyla dinini değiştirmesi meselesi ele alınmaktadır. Recep Köso, Filomene'nin dinini değiştirmesi sırasında ona gündelik hayat pratiklerinde kolaylık sağlamak için din değiştirse bile günlük hayatta eski âdetlerini sürdürebileceğini söyler. "Mahaza önümüzdeki mâniaları iktiham için sen ihtidayı istida et de ister isen hakayık-ı İslâmiyeyi

[1128] Jale Parla, *Babalar ve Oğullar- Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 75-76.
[1129] Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, s. 365.

kat'iyen öğreninceye kadar yine kendi âdetlerini icra et. Ben senin ne Panayaya'na mâni olurum ne Hristo'na"[1130]

Filomene'nin din değiştirmesi, romanda toplumsal bir mesele hâline gelir. Filomene'nin Müslüman Recep Köso ile evlenmesi için din değiştirmesi kendi cemaati arasında tepkilere yol açar ve olayın mahkemeye intikal etmesine neden olur. Ailesinden gizli kaçması, din değiştirmesi ve evlenmeye teşebbüs etmesi karşısında babası ve onun kışkırttığı din büyükleri meseleye dâhil olurlar. Filomene'nin ihtida edeceği vakitte "Osmanlıca olarak yazılıp Rumca imza etmiş olduğu resmî arzuhâl"[1131] hükümete verilir. Buna karşın baba kızının din değiştirmeye karar verecek kadar olgun bir yaşta olmadığı -ki o sırada on altı yaşındadır- ve kendi vicdanı ile gönülden karar vermeyip yalnızca evlenmek için dinini değiştirmek istediği iddiasıyla hâkime başvurur. Babasının iddiasını destekleyen husus, Filomene'nin babasına yazdığı mektupta kendi dininden nefret etmeyip sadece evlenebilmek için din değiştirmeyi kabul etmesidir. Bu iddia doğrultusunda yapılan mahkemede Rum papaz ve meclis idaresinin Rum üyelerinden biri de hazır bulunur. Papaz, hâkim karşısında iken Filomene ile ılımlı bir tonda konuşarak onu hem Hristiyan kalıp hem de sevdiği adamla evlenebileceğine ikna etmek ister. Hâkimin son kararı da Filomene'in şu sözleri dolayısıyla ihtidanın hükmünün düşmesi şeklinde olur. "- Evet, ben dinimden bir fenalık görmüş değilim. Fakat Hristiyan olduğum halde beni sevdiğim Müslümana vermezler diye tebdil-i din etmeye lüzum görmüştüm. Eğer beni ona verecek olurlarsa hiç de dinimi terk etmem."[1132]

Esasında yazar, kadını tam anlamıyla ihtida ettirmek, hidayete ulaştırmak için onun romanın adı gibi "gönüllü" olmasını, olgun bir yaşta bulunarak kendi isteğiyle bu dini bilerek ve tanıyarak seçmesini ister gibidir. Onun Müslüman olmasını da diğer romanlarında yaptığı gibi hikâye ettiği olayların sonuna kadar erteler. Kadın tam manasıyla İslâmiyet'in ne kadar yüce bir din olduğunu, Müslümanların iyiliğini anlayarak kendi isteğiyle Müslümanlığa geçmeye karar verecek, hiçbir şekilde ne bir zorlama ne de başka olayların uzantısı olarak dinini değiştirmeyecektir. Bunun yanında Filomene, Recep Köso'dan olan oğlunu da bir Müslüman olarak yetiştirmiştir.

[1130] Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü*, s. 52.
[1131] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 56.
[1132] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 58.

6. BÖLÜM: AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ÇIKARDIĞI GAZETE VE MECMUALARDAKİ METİNLER ÇERÇEVESİNDE KADIN MESELESİNİN FİKRÎ BOYUTU[1133]

Roman ve hikâye yazarı kimliği yanında düşünür, gazeteci ve eğitici kimliğiyle de yer bulmuş olan Ahmet Midhat Efendi, ilk kalem ürünlerini de vilayet gazetelerinde vermiş olmakla yazarlık hayatına gazetecilik ile başlamış ve ölümüne kadar bunu sürdürmüştür. Tuna Vilayet gazetesiyle başlayan serüven, sahibi olduğu uzun soluklu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesiyle son bulmuştur. Bu bağlamda tezin bu bölümünde ele alınacak meseleler, yazarın kadın konusuna dair ilk yazılarının yer aldığı *Dağarcık* mecmuasındakilerden itibaren başlatılacaktır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Dağarcık* mecmuasına kadar *Zevra, İbret* gibi gazetelerde de yazıları çıksa da bunlarda konumuzla ilgili malzeme bulunmadığından üzerinde durulmayacaktır.

Bu yazılar ve bu yazıların işaret ettiği fikirlerle ilgili diğer kurmaca dışı eserler, bu bölümde kadınların yazarlığı, Osmanlı kadınlarının kamusal alandaki varlıkları ve kadınlarla ilgili diğer meseleler çerçevesinde üç başlıkta incelenecektir. Kadınların kamusal alanda karşılaştıkları sorunların veya yarattıkları sorunların dile getirilmesi etrafında gelişen meseleler, tezin daha önceki bölümlerinde de yazarın roman kahramanlarının yaşam deneyimleri veya yazarın istidrata dayanan görüşleri bağlamında değerlendirilmiştir. Burada ise gazete makaleleri ve diğer haber metinleri ekseninde ele alınacaktır. Kadınların yazarlığı meselesi de kadın yazarların mevcudiyetlerinin ve konumlarının değerlendirilmesi, basın vasıtasıyla kadın yazarların okura takdim edilmesi veya kadınların fikrî ve edebî ürünlerini yine basın kanalıyla okurlarıyla buluşturması şeklinde ele alınmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı kadın yazarlarının varlık göstermesine yadsınamaz bir katkısı olduğundan bu özelliği daha önce meydana çıkarılan mektup, gazete yazısı gibi kaynaklar ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ile diğer basın organlarından çıkarılan ve bir derlemesi sunulan yazılar ışığında değerlendirilecektir. Ayrıca bu tasnife girmeyen kadınlarla ilgili diğer meseleler de genel bir üçüncü başlık altında ele alınacaktır.

[1133] Bu bölümde ele alınan gazete ve mecmualardaki yazılar, yalnızca Ahmet Midhat Efendi tarafından yazılmış olanlar arasından seçilmiş değildir. Konuyla ilgili olarak diğer yazarların makaleleri ve okur mektupları da tezimizin bu bölümünde yer almaktadır.

6.1. Osmanlı Kadın Yazarları ve Osmanlı Kadınının Yazıyla İlgili Serüveninin Ahmet Midhat'ın Fikir Dünyasındaki Tezahürü

Kadın okuryazarlığı, kadın eğitiminin esas maksadıdır. Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde kadın eğitiminin pratik sahadaki tezahürüyle ilgili öne çıkan durum kadın mektuplarıdır. Roman kahramanlarıyla ortaya konan örneklerinden görüleceği gibi kadınların okuma bilmelerine karşılık yazı yazabilmeleri çok daha ileri derecede bir meziyet olarak görülmektedir. Hele Osmanlı kitabetini bilen ve mükemmel yazı yazabilen kadın, binde bir görülebilen bir emsaldir. Yazarın romanlarında sergilediği gibi kadının cehaleti çoğu zaman yazdığı yazı vasıtasıyla ortaya konmakta ve yaptığı gramer hataları vurgulanmaktadır. Bunun için yazar, kadın kahramanların "salık vermek" yerine imla yanlışlığı ile "sağlık vermek" yazdıklarını sıklıkla romanlarında örnek göstermektedir. Bu durum kadınların cehaleti söz konusu olduğunda hemen her vakit öne sürülen misaldir. *Çengi* romanında da aynı durum görünmektedir. "Canbert Beyin evini (kendi tabirlerince) sağlık verdirerek işi hemen hemen kararlaştırdılar, bitirdiler"[1134]

"Kadın yazısı" olarak ifadelendirilen, erkeklerin yazısından farklı olan yazısı dolayısıyla kadın, eğitim manasında alt seviyede görülmektedir. Bu doğrultuda *Müşahedat* romanında yazdığı mektupta yaptığı hatalar ile Feride, cehaletini ve eğitimsizliğini ortaya koymaktadır. *Felsefe-i Zenan*'da Zekiye'nin kitabetini geliştirmek için divan kâtibinden ders alması da kadının okuryazarlık yolundaki çabalarının örneğidir. Bununla beraber iyi bir yazıya sahip olan ve kitabeti kuvvetli olan kadın, eğitilmiş kadının en mükemmel örneği olarak sunulmaktadır. *Jön Türk* romanında Ayşe Ceylan parlak zekâsı ve babasından aldığı kitabet ve yazı dersleri ile erkek yazısından farkı olmayan bir yazıya sahip olmuştur. Bu bağlamda uç bir örnekle durumu sergileyen romancı, Ceylan'ın babasının yazısını taklit ederek Nurullah'ı jurnalleyen mektubu yazdığını belirtir. Bunun yanında daha önce de ilgili yerlerde belirttiğimiz gibi yazı yazan kadın toplum ahlâkı için uygun görülmeyen ve tehlikeli bulunan bir kadındır, çünkü böylece kadının âşığına mektup yazabilme imkânına kavuştuğu görülebilir.

Romanlarındaki karakterler üzerinden genel hatlarıyla kadının yazı yazabilmesi hakkında bunları ortaya koyan Ahmet Midhat Efendi, kadınların okuyabilmesini ve yazabilmesini hayatı boyunca desteklemiştir. Bunun en büyük örneği Osmanlı kadın yazarlarına karşı gösterdiği destek ve teşvikte görülmektedir. Osmanlı kadın edebiyatı modern döneminde neredeyse Ahmet Midhat'ın katkıları üzerine kurulmuştur.

[1134] Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, s. 70.

Kadınların yazarlığına büyük önem veren ve edebiyat tarihimizde kadın yazarları desteklemesi[1135] ile mühim bir rol oynayan Ahmet Midhat Efendi, bu meseleyi yazarlığının erken döneminde yazdığı bir yazısında tartışmaktadır.[1136] 1870 yılında yazılan bu makale, adı anılmayan bir kadın yazarın mektubu şeklinde kurgulanmış olsa da büyük ihtimalle Ahmet Midhat Efendi tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Osmanlı toplumunda kadın yazar olmak meselesine odaklanan yazıda, kadın yazarlar dört sınıfa ayrılmış şekilde değerlendirilmektedir. Bunlar gazete yazarları, ilim ve fen kitabı yazarları, felsefî düşünceler hakkında yazanlar, roman ve tiyatro yazarları şeklindedir. Osmanlı toplumunda yalnızca edebî eser yazan kadınlar bulunduğu belirtilir. Zira diğer üç sınıfa mensup yazarların bazı ilimlere hâkim olması gerektiğinden böyle kadınlar Osmanlı toplumunda bulunamaz. Ancak mekteplerde yetişen kadınların hemen her sınıftan yazılar yazan kadınlar olacağı konusunda umut taşınmaktadır. Burada eleştirilen nokta kadınların hislerini, edebiyat vasıtasıyla bile yazıya dökmesine toplum kaidelerinin engel olmasıdır. Bu noktada aşk duygusundan bahseden yapıtlarda daha ziyade aşkın şehevî yönüne değinildiği için bir kadının bu tarzda bir eser vermesi hoş karşılanmamaktadır. Bu yüzden mektubu yazan kişi, toplumun ahlâk ve sanat anlayışının değişmesinin gerekliliği üzerinde durur.

Bu yazıda gazete ve mecmua yazarlığı yapan kadınların bulunmadığından dem vurulurken yazarın 1898'de yazdığı kurmaca/fikrî eseri *Hikmet-i Peder*'de mecmua yazarı bir kadının bahsi geçmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin bu eserinde yer verdiği kurmaca hikâyenin kadın kahramanı da Lebibe isimli bir kadın dergisinde yazılarını yayımlamaktadır. Rana adlı bu kadın, güzellikçe orta halli olmasına rağmen okuryazarlık anlamında iyi yetiştirilmiş olarak okura sunulur. Doktor olan babası, kızının eğitimini bizzat kendisi vermiştir. Rana, kaleminin kuvveti, bilgi dağarcığının zenginliği ve ele aldığı meselelere hâkimiyeti ile dikkat çeker.

Rana'nın yazarlığı dolayısıyla eserde matbuat hayatında kadın dergilerinden Lebibe ve Lübbü'l-edeb isimli örnekler sunulur. Lebibe dergisindeki yazılar arasında iktisat, moda, tıp ve kimya ile ilgili yazılar, roman tefrikaları, Avrupa kadın mecmualarından tercüme edilen yazılar, reklam ilanları yer almaktadır. Yazılar, bizzat yazarlarının gerçek isimleriyle çıkmaktadır. Dikkat çeken bir nokta da başmuharrirenin iktisatla ilgili yazısının "tetebbuat-ı iktisadiyesi[nin] değme bir erkeğe müyesser olamayacak derecede"[1137] yazılmış olduğunun söylenmesidir.

[1135] Ayrıntılı bilgi için Sema Uğurcan'ın "Ahmet Mithat Efendi ve Elinden Tuttukları" makalesine bakılabilir.
[1136] "Osmanlı Üdebasından Bir Hanımın Muharrirîn-i Mevcudeden Birisine Gönderdiği Mektup", *Dağarcık*, nu. 6, s. 168.
[1137] Ahmet Midhat Efendi, *Hikmet-i Peder*, s. 22.

Doktor olan babası tarafından ev içinde özel bir eğitimle yetiştirilen Rana'nın yazısının içeriği hazır yapılmış ilaçların zararları ve onlardan sakınılması gerektiğiyle ilgilidir. Tıbbî konulara değinmesi itibariyle babasının fikirlerini anlattığı düşünülen Rana'nın buna rağmen ifadelerinin gücü ve zarafeti övgüye layık bulunacaktır. Bu noktada kadınların yazıları olarak sunulmasına rağmen bazı yazıların aslında erkekler tarafından yazıldığı vurgulanmaktadır. *Hikmeti Peder*'de de kadınların matbuat âleminde görünürlük kazandığı eserlerin aslında onlar tarafından değil de erkekler tarafından yazıldığına dair bir vurgu vardır.

> "-(..) Sizi de o boş fikirlilerden görmek istemem. Kadın imzasıyla matbuata tebliğ olunan âsâr filvaki kadınların olduğunu taht-ı meşkukiyette görüyorsunuz değil mi?
> (…)
> -Hayır efendim! Benim pek yakından malumatım vardır. İsmi şöhret almış olan kadınların her yazdıkları şeyler hakikatte kendi mahsul-i fazl u irfanlarıdır."[1138]

Kadınların matbuat âlemindeki varlıklarıyla ilgili, kurmaca da olsa önemli detaylar veren *Hikmet-i Peder*, ayrıca kadınların kendi yazılarına yapılan eleştiriler karşısındaki tutumları da gösterir. Kadınlar kendilerine yapılan övgülere kayıtsız kalmakta ama sert ve olumsuz eleştirilere canhıraş bir şekilde müdafaa eden yazılar yazmaktadırlar. "Kendi ictihadat-ı mahsusalarına zerre kadar itiraz edilse sütunlar, sahifeler dolusu müdafaatla erkeklerin ağızlarının ölçüsünü veren bu hanımefendiler sitayiş yolundaki şeylere hiç aldırmıyorlar."[1139]

Bu yüzden eserde görüldüğü gibi, evlenmek istediği mecmua yazarı kadının dikkatini çekmek isteyen Siret adlı adam önce kadınların medeniyete kattıklarını metheden ve sonra Lebibe dergisindeki yazıları öven bir yazısına hiçbir tepki alamaz. Ancak dakik bir gözle bakan Siret'in dostu bir sonraki Lebibe mecmuası sayısında Rana'nın kadınların İslâm dinine yaptığı hizmetleri ve meşhur kadınları anlattığı yazısının Siret'in yazısıyla arasında konu benzerliği bulunması sebebiyle gizli bir iletişim yöntemi olduğunu iddia eder. Rana ile görüşme şansı elde edemeyen Siret, kadının matbuatta çıkan yazılarına karşılık benzer konularda fikirlerini ve araştırmalarını yazarak adeta onunla matbuat üzerinden haberleşir.

[1138] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 18.
[1139] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 25.

> "Rana'yı Siret'in matbuat âleminde takibiyse hep evvelki gibi devam eyliyor. (...) Rana Siret'i mukabelede aciz bırakmayı azm ü cezm etmiş gibi o kadar acip ve garip, o kadar amik ve dakik mesail üzerine makaleler tertip ediyor ki, bunlar saha-i matbuata ilk defa olarak konulmuş naşinide ve nadide şeyler olduğundan Siret'in bunları tanzir için hiçbir hazırlığı olamayacağı hükmedildiği halde pek pek iki gün sonra Siret'in de o makalelere bir nazire-i layıkası meydana çıkıyor."[1140]

Ele alınan bu örnek üzerinden modern bir kadın-erkek ilişkisinin temelinin entelektüel bir çerçevede çizildiği görülmektedir. Ancak kadın-erkek iletişiminin çok zor gerçekleştiği Osmanlı toplumunda bu tarz detaylar üzerine fikir yürütmek konusu ne kadar yaygın olsa da sağlıklı bir fikir yürütme yordamı olmamakta ve neticede doğru sonuçlara ulaşmak mümkün görünmemektedir. Yazarın, geç dönem eserleri arasında yer alan *Hikmet-i Peder*, bu yüzden dönemindeki kadın-erkek ilişkilerini yansıtması bakımından dikkate değer bir örnektir.

Kadınların yazarlığıyla ilgili ele alacağımız diğer mesele kadın edebiyatı açısından son derece önemli bir husus olan Ahmet Midhat Efendi'nin hayatına çeşitli vesilelerle dokunduğu Osmanlı kadın yazarları hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, hâmiliğini birçok erkek yazara gösterdiği, onları edebiyat ve basın dünyasına kazandırdığı gibi yazarlığı hakkında umut vadettiğini düşündüğü kadınların da yazarlık hayatlarına çeşitli vesileler ile katkı sağlamıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu yöndeki çabaları arasında kadın eğitimini desteklemesi ve bu doğrultuda yayınlar yapması, kadın yazarların yazılarına ve edebî eserlerine gazetesinde yer vermesi, onları yazdığı mektuplar yoluyla desteklemesi ve gazetesinde kadın yazarlara ve onların eserlerine dair fikirlerini okurlarıyla paylaşması başı çekmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, kadınların eğitilmesine ve edebiyat dünyasında varlık göstermesine ehemmiyet verdiğini ve her türlü taarruza karşı onları korumayı kendine edebî babalık vazifesi olarak gördüğünü belirtmektedir. Bu durumu etrafındaki hanım yazarlar hakkında Fatma Aliye'ye yazdığı şu satırlardan anlamak mümkündür. "Sizin her biriniz hayalim bahçesinde yetiştirdiğim arzu-yı terakki bostanının çiçekleri değil misiniz? Sizin her birinizi sümüklü böceklerin, tırtılların, flokseraların taarruzatından muhafaza gayreti benim için cibillîdir."[1141]

Edebî anlayışlarını ve kalemlerinin ürünlerini beğenmese dahi bütün kadın yazarları teşvik etmeyi ve desteklemeyi gaye edinen Ahmet Midhat için Fatma Aliye Hanım ve Makbule Leman'ın yeri diğer kadın yazarlara göre daha hususî bir noktada bulunmaktadır.

[1140] Ahmet Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 112.
[1141] Ahmed Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım- Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 331.

Fatma Aliye Hanım'a "Bu meydan-ı hüner bir senindir, bir de Leman'ın"[1142] diyerek bunu ortaya koymaktadır.

Ahmet Midhat, şair Fıtnat Hanım'a yazdığı 3 Nisan 1294/1877 tarihli mektupta Zafer Hanım'ın yazdığı *Aşk-ı Vatan* isimli eserden bahseder ve okuması için ona takdim eder. Verdiği nüshada müsamaha göstermeden Zafer Hanım'ın yanlışlarını işaretlediğini belirtmektedir. "Bir kadın kaleminden çıktığına göre kusuru azdır; zira üdebamızda dahi bundan büyük kusurlar bulunur."[1143] O tarihte henüz ismiyle varlık gösteren bir kadın yazar bulunmadığı için Ahmet Midhat Efendi, bu ilk hamleyi Fıtnat Hanım'dan beklediğini dile getirerek onun edebî kuvvetine olan itikadının tam olduğunu söyleyerek şaire hanıma övgülerini mektubu vasıtasıyla sunmaktadır. "Hele bendeniz, kadınlar içinde bu yolu zât-ı ismetânenizin küşad etmesi hayal ve âmâlinde iken şu hanımın birincilik şerefini aldığına hakikaten gıbta eyledim. Ama itikadıma ve hattâ davama göre böyle şeyi zat-ı âliyeniz kaleme alırsanız, elbette bundan bin kat daha âlâ olur; (…)"[1144] Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi imla ve yazı bakımından az kusur bulmakla beraber Zafer Hanım'ın eserine edebî bir değer veremediğini dile getirir, eseri Fransızcadan tercüme ve taklit ettiğini iddia ederek şiir kısımlarında da herhangi bir meziyet gösteremediğini söyler. Buna karşılık Ahmet Midhat Efendi kendisini "üdeba-yı nisvanın yardımcısı" olarak gördüğünden kendi gazetesinde hanım yazarlar hakkında onları metheden ifadeler kullanarak kendilerini teşvik etmek yolunu tuttuğunu belirtir.[1145] "(…) zira yanlışı az olmakla beraber letafeti de azdır; yani bundan daha pek çok güzel yazılabilir. Eser Fransızcadan tercüme ve takliddir. Şiir cihetine gelince başkalarının şiirini doğruca istinsah bile edememiş. Kendi şiiri olarak bir Vatan Şarkısı vardır ki artık pek bayağı bir şey; maahazâ bendeniz üdeba-yı nisvanın yardımcısı olmaya çalışacağımdan şu eseri gazetelerde methedeceğim. O halde gayretiniz harekete gelir ya?"[1146]

Georges Ohnet'nin *Volonté* adlı eserini tercüme ederek edebiyat dünyasına adım atan Fatma Aliye Hanım, bu süreçte Ahmet Midhat Efendi'nin büyük desteğini görmüştür. Yetişme sürecinde Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini ve çıkardığı mecmuaları okumuş olan[1147] Fatma Aliye Hanım, yazarlığı sürecinde de üstadı ve manevi babasının büyük bir desteğini görmüştür. Ahmet Midhat'ın desteğini ve yönlendirmelerini Fatma Aliye Hanım'a

---

[1142] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 315.
[1143] Hakkı Tarık Us, *Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1948, s. 31.
[1144] Hakkı Tarık Us, *a. g. e.*, s. 31.
[1145] *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıkan "Hanımlarımızın Yazdıklarını Şimdi mi İntikâd Etmelidir?" başlıklı makale de bu meseleye benzer bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve kadınların yazdıkları eserleri onların şevkini kırmamak için onları tenkit etmek yerine teşvik etmek yolunu benimsemek gerektiğini savunmaktadır. (İmzasız, "Hanımlarımızın Yazdıklarını Şimdi mi İntikâd Etmeli?", Hanımlara Mahsus Gazete, nu. 34, s. 2, 14 Kânunuevvel 1311.)
[1146] Hakkı Tarık Us, *a. g. e.*, s. 31.
[1147] Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Aliye Hanım veyahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, Çeviriyazı: Lynda Goodsell Blake, Yayına Hazırlayan: Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.

yazdığı sayısı bir hayli fazla olan mektuplar vasıtasıyla takip etmek mümkündür. Bu mektupların bir kısmı da *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde okurun dikkatine sunulmuştur.[1148] Fatma Aliye'yi manevi kızı olarak gören Ahmet Midhat Efendi, onunla çeşitli konular hakkındaki sohbetlerini içeren mektuplarının ayrıca "Muhaberât-ı Fatma Aliye ve Ahmet Midhat" başlığı altında derlenerek yayımlanmasını planlamaktadır.[1149]

Erkeklerin kadın yazarları teşvik etmek ve cesaretlendirmek ve takdir etmek yerine onları eleştirerek yazarlıklarını engellemeleri, Fatma Aliye Hanımın yaşadıkları üzerinden Ahmet Midhat Efendi tarafından tenkit edilir. Mütercime-i *Meram*'a yapılan ilk hücum Ahmet Midhat Efendi'nin de bahsettiği üzere "Ravi" mahlaslı bir kişiye aittir, ancak bu yazılar Ahmet Midhat Efendi'nin nüfusu ve hatırı sebebiyle hiçbir gazetede yayımlanmaz. Bunun dışında "Ayın-Sin" imzasıyla yapılan tenkitlerin, Fatma Aliye'nin ağabeyi Ali Sedad tarafından yapıldığı şüphesi oluşmasına rağmen doğrulanamamıştır. Ancak Ali Sedad, kız kardeşinin yazar olmasına karşıdır ve Ahmet Midhat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım hakkında yazdığı *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* adlı eserin tefrikasını, ailesinin özel hayatının ortaya koyulduğunu gerekçe göstererek yasaklatır.[1150] Fatma Aliye Hanımın eşi de evliliklerinin başında onun kitap okumasına dahi karşı olmasına rağmen zaman içinde bu tutumundan vazgeçerek Fatma Aliye Hanım'ı desteklemiştir ve eşinin tercüme yapmasına müsaade etmiştir.

Ahmet Midhat Efendi, kadın yazar olması hasebiyle Fatma Aliye'ye yapılan tenkitlere karşı yazarlık yolunda yılmadan çalışmasını kendisine edebiyat ve basın âleminde yapılan hücumları örnek göstererek öğütlemektedir. Kendisine yapılan eleştirilerin tamamen eseri dolayısıyla oluşan hasetlikten ileri geldiğini bildirerek bu noktada erkek yazarlara karşı Fatma Aliye'nin arkasında durarak onu yazarlık yolunda teşvik eder.

> "Bu miskînâne mu'terizlerin kâffesi doğrudan doğruya veyahut dolayısından hep Volonté'yi tercümenizden dolayıdır. Çekemezler efendim çekemezler. Kendilerinin âciz kaldıkları muzafferiyât-ı kalemiyede bir kadının muvaffakiyât-ı gâlibânesini çekemezler. Bilemem ki gıbta dedikleri his onların kalblerinde var mıdır yok mudur? Eğer var ise kendi haremlerinin, hemşirelerinin kızlarının bu şâna şâyeste olamamalarına mukâbil mütercime-i Merâm'ların, Makbule Leman'ların isbât-ı ehliyet etmelerini –gıbta-yı hasede tahvil ile- çekemezler. (…)

[1148] Bu mektuplar için *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 3519, 3528, 3534, 3535, 3536 numaralı nüshalarına bakılabilir. Mektupların günümüz harfleriyle aktarılmış hâlleri için şu eserlere bakılabilir. Ahmet Mithat Efendi, *Edebiyat Yazıları 2*, hzl. H. Harika Durgun, Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018. Ahmed Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, hzl. Fatma Samime İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.
[1149] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 353
[1150] Sema Uğurcan, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romancı Kızı Fatma Aliye", Türk Kültüründe İz Bırakanlar: Fatma Aliye Hanım Paneli, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 27 Mart 2012, s. 7.

> Akvâm-ı sâirede bir kadın yalan yanlış dört lakırdıyı bir araya getirecek olsa kadirşinâsân ricâli alkışlaya alkışlaya avuçlarını kabartırlar. Biz ise kendimize fâik nisvânımızı görürüz de güyâ onlardan aşağıda görünmemekliğimiz için şöyle bir celâdet-i merdâne ile o mukaddes kadınları yıldırmak husûsunda olanca kuvve-i merdânemizi ibrâz ederiz."[1151]

Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektupta dile getirdiği fikirlerden anlaşıldığı üzere Ahmet Midhat Efendi için kadınların eğitilmesinin en önemli gerekçelerinden biri de millî kimliğin korunmasının sağlanmak istenmesidir. Osmanlı erkeklerinin iyi bir eğitimden geçtiklerinde kendilerine uygun bir eş bulup ideal aileyi kurabilmelerinin yolu, ancak kadınların da onlara denk bir şekilde eğitilmelerinden geçmektedir. Aksi takdirde kendilerine denk olan eşleri Avrupa'dan bulmak isteyen Osmanlı erkekleri, milliyet unsurunu zedelemiş olacaktır. "(…) Bizde terbiye-i zükûra büyük ehemmiyet veriliyor. (…) Bunlar tam medeni bir halka lâyık terbiyeyi, ta'limi görüyorlar alıyorlar. Ya bunlar kendi terbiyelerine münasip kadını istemeyecekler mi? Bulamazlar ise Avrupa'ya müracaat etmeyecekler mi? Emsali nedir mi? Bir milletin milliyeti kadınlar elinde olduğundan haremlerimize unsur-ı ecânib girer ise maazallah milliyetin ihlâline kadar varılmayacak mı?"[1152]

Kadın eğitiminin atılım yapmasıyla kız çocuklar ve genç kızlar için mekteplerin açılmasının, İkinci Abdülhamit'in eğitime verdiği önemin ve eğitim politikasının ürünü olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden kadın yazarlar eserlerini okura takdim ederken Abdülhamit'in eğitime olan katkıları için teşekkürlerini sunarlar. Ahmet Midhat Efendi de bu doğrultuda olarak kadınların cehaletten kurtulmasının Abdülhamit'in açtığı okullar sayesinde olduğu fikrini beyan etmektedir. "Padişâh-ı bî-müdânî Sultân Abdülhamid Hân-ı sâni efendimiz hazretlerinin âfitâb-ı cihân-tâb-ı âtıfet-i hümâyûnlarıyla münevver olmadık bir ferd kalmadı ki kadınlar bundan mahrum kalsınlar. Sâye-i maarif-vâye-i hazret-i cihan-dârîlerinde bunca mekâtib-i rüşdiye-i inâs nice kâtibeler yetiştiriyor. Kadınlar da cehlden kurtuluyor."[1153]

Fatma Aliye Hanım, Ahmet Midhat Efendi'nin edebî görüşlerinden etkilenmiş ve onun edebî yönlendirmelerine tam itaatle yolunu çizmiştir. İlk tercümesi *Meram'*dan itibaren Ahmet Midhat'ın tercüme anlayışını benimser ve kelime kelime çevirmek yerine kaynak dildeki eseri mealen kendi lisanına aktarır. Yazdığı romanları önce üstadı Midhat Efendi'ye okutur ve onun yönlendirmelerine uygun şekilde romanları üzerinde düzenlemeler yapar. Ahmet Midhat Efendi, Fatma Aliye'yi nesir türünde eserler vermek konusunda teşvik eder.

[1151] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 33-34.
[1152] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s 223.
[1153] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 26.

Şair Nigâr Hanım, hem *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan yazılarda hem de Ahmet Midhat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplarda bahsi geçen bir yazardır. Çeşitli vesilelerle ona destek verdiğini belirten Ahmet Midhat, hem Fatma Aliye'nin hem de Nigâr Hanım'ın halk tarafından yazdıkları ile benimsenmiş hanımlar olduğunu bildirmektedir. "Cevdet'in rivâyetine göre halk diyormuş ki Aliye Hanım kadınların Ahmed Midhat'i, Nigâr Hanım dahi Naci'sidir."[1154]

Tercüman-ı Hakikat'e imzasız olarak gönderilen bir varakada[1155] Şair Nigâr Hanımın o tarihten üç sene önce çıkan *Efsus* adlı eserinin bir nüshası gönderilerek bu eser hakkındaki fikirlerin gazetede beyan edilmesi istenmektedir. Bu varakaya cevaben gazete yazarı bu talebe karşılık *Efsus*'u daha önce okumadığını bildirerek henüz okuduğu bu eser hakkında bölümleri ve içeriği hakkında bilgi vererek değerlendirmesine başlar. Dikkat çektiği husus, manzum ve mensur bir arada olarak yazılmış bu eserde şairane tasvirlerdeki letafettir. Şiirleri gibi nesirlerindeki sadelik ve güzellik de Nigâr Hanımın Osmanlı kadınları arasında belagatinden iftiharla bahsedilmesini sağlamaktadır. Ancak eleştirilen bir husus eserin temasında ve tonunda yer alan kötümser, bedbin ve meyusiyet içinde tavrı bulunmasıdır, ama eserin bu hâli ve bu duyguları tasvir edişi de tenkit eden şahıs hakkında beğenilen bir husus olur. *Efsus*'ta Lamartine ve Alfred de Musset'nin eserlerinden tercüme ettiği kısımlara da yer veren Nigâr Hanım, bu yüzden mütercimliği dolayısıyla da tebrik edilmektedir. Bir yandan da, "nev-tarz addedememekte ve arzu-yı teceddüd-perestîye muvafık bulamamakta dahi mazuriyetimiz teslim olunur" ifadeleriyle *Efsus*'daki tarzıyla eski şâirlere intisap eden Nigâr Hanım tenkit edilmektedir. Bu da şiir ve şair ile özellikle eski tarz şiirle arasına mesafe koymuş olan Ahmet Midhat Efendi'den beklenen bir tenkit ve tavırdır. Osmanlı toplumunda kadın şairlerin hislerini dile getirdikleri şiirler yazmaları çoğu zaman hoş karşılanmayan bir durum olmuştur. Bununla ilgili olarak Midhat Efendi, Fatma Aliye Hanım'a yazdığı bir mektupta kadınların şiir yazmasındaki ve şiirle ilgilenmesindeki sakıncaları dönemin örnekleriyle gözler önüne sürmektedir.

> "(…) vapurlarda bazı mühimce adamlar "bizim şeyhin kerameti olur menkûl kendinden" mısraı "Nigâr'ın iffeti de bak olur menkûl kendinden" suretinde tahvil ederek ne murdar sözler söylüyorlar ki, şu kadına hiç taallûkum olmadığı halde bile yüreğimi yakıyor. *Efsûs* vesaireden beyitler irâdıyla *İkdam*'ın Paris muhbirini haklı görüp gösterirler. Ne insafsız adamlar! Fitnat'ın, Leylâ'nın, Şeref'in daha açık mahbûb-dostluğu, zen-dostluğu meydanda iken lisân-ı istihzâyı

[1154] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 323.
[1155] *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 3565, s. 4, 12 Nisan-ı Rumi 1306/24 Nisan-ı Frenkî 1890.

Nigâr'a dikiyorlar. Fakat ne çare kadın kısmı şiir ile ve bâ-husus onun da bu türlüsü ile iştigal eder ise elbette hâl buna müncer olur. "[1156]

Hatta Ahmet Midhat Efendi, sonraki yıllarda Nigâr Hanım'ın şiirini beğenmediğini dile getirerek Stockholm'deki sergiden onun *Efsus* adlı eserini kaldırır. Hatta bu risaleyi gizli olarak yavaşça çalıp ortadan kaldırdığını söyler ve Fatma Aliye'ye yazdığı mektupta onun şiirinden bahsederken "Bir Osmanlı hanımı böyle şiir yazacağına hiç yazmasın daha a'lâdır"[1157] ifadesini kullanır. Tüm bu fikirlerine rağmen Osmanlı'da kadın yazarların varlığını desteklemek adına Şair Nigâr Hanım'a da sahip çıkmaktadır. Ali Kemal'in Nigâr Hanım'a yönelik tenkitlerini beğenmediği gibi Nigâr Hanımın tenkitlere karşı cevabını da beğenmez. Bir kadının edebiyat âlemindeki münakaşalara girmesini uygun görmeyen Ahmet Midhat, gerekirse onlara yönelik eleştirilere kendisinin cevap vereceğini ve Fatma Aliye'nin Nigâr Hanım'ın düştüğü hataya düşmemesi gerektiğini şu sözleriyle bildirmektedir. "Şayet bazı kilâb-ı mütefelsife avave-zen olacak olurlar ise onlara hoşt! demek bizim vazifemizdir. Sizi yalnız bunlarla mücadeleden men' ederim. Nigâr Hanım'a benzememeliyiz."[1158]

Tercüman-ı Hakikat'in 3539 numaralı nüshasında Ahmet Midhat Efendi tarafından yazılan "Kadınlarımız"[1159] başlıklı metin, gönderilmiş bir varakaya cevap niteliğinde yazılmıştır. Üç kişi tarafından imzalanarak gönderilen bu varaka, Makbule Leman, Fatma Aliye ve onların "rehberleri" olarak görülen Ahmet Midhat Efendi'yi tebrik etmek ve bazı tavsiyeler vermek gayesini taşımaktadır. Bu hanım yazarların takdir edildikleri hususlar Osmanlılık şanını yücelten, gelecek nesilleri yetiştiren eğitimli kadınlar olmaları dolayısıyladır. Ayrıca takdire değer bulunan hususlardan biri de bu kadınları "âlimane ve mütefekkirane mebahisten" bahsetmek konusunda yönlendiren kişi olan Ahmet Midhat Efendi'dir. Takdir ve tebriklerini sunan bu okurların arzusu, kadınların yazdıklarının *Tercüman-ı Hakikat* sayfalarında ve diğer yerlerde unutulup gitmemesi ve "risale" suretinde ayrıca yayımlanmasıdır. Ahmet Midhat Efendi, iki hanımın eserlerini derlemek hususundaki girişimlerinden bahsedip bu hususa verdiği önemi dile getirmek yanında, kadınların yazar olarak yetişmesi yolunda maarif alanında sağlanan imkânlardan bahsedip bunların olmadığına dair Batılı milletlerde oluşan yanılgının gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir.

Fatma Aliye Hanım ve Şair Nigâr Hanım yanında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde ismi öne çıkan başka bir kadın yazar da Makbule Leman Hanım'dır. Ahmet Midhat

[1156] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 333-334.
[1157] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 68.
[1158] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 350.
[1159] *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 3539, s. 3, 12 Mart-ı Rumî 1306/24 Mart-ı Frenkî 1890.

Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 20 Mart 1306/1 Nisan 1890 mektubunda Makbule Leman Hanım'la olan irtibatından bahsetmektedir. "Makbule Leman Hanım'ın kim olduğunu sual buyuruyorsunuz. Sizi temin ederim ki hüviyeti bendenizce malûm değildir. Ne kimin kızı ve zevcesi olduğunu, ne ikâmetgâhını bilmem. Yalnız bir kere Beşiktaş'ta Mekteb-i Hamidiye edebiyat muallimesi olduğunu işitmiş idim. Kendisini tanıyışım yalnız âsâr-ı kalemiyesi üzerinedir. Mızıka-i Hümâyûn zabitanından ismini bilmediğim bir zat mûmû-ileyhânın mazrûflarını bendenize getirir. Cevabım var ise alır götürür."[1160]

Makbule Leman ve Fatma Aliye'nin tanışmalarını ve birliktelik içinde bulunmalarını arzu eden Ahmet Midhat Efendi, bunun için Fatma Aliye'ye Makbule Leman hakkında sahip olduğu malumatları sonraki 4 Nisan 1890 tarihli mektubunda bildirmektedir. Osmanlıların onlarla iftihar edeceğini söylerken, bu fazıla kadınları şair hanımlardan ayırır. Çünkü adını anmış bulunduğu Leyla, Fıtnat ve Zeynep adlı şaireler, Ahmet Midhat'ın pek de hoşlanmadığı "hünerleri, marifetleri sarhoşluğu ve saireyi ve saireyi alkışlamaktan ibaret bulunan şuara-yı ricalin" dişilerinden ibarettir. Buna karşılık Ahmet Midhat nezdinde Makbule Leman ve Fatma Aliye, "fuzala-yı Osmaniyeden" bulunmaktadır.

Makbule Leman'ın *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlaması için gönderdiği makalelerdeki nesrinin kalem kuvvetinden bahseden Ahmet Midhat Efendi, bu yazıların çoğunu cesur ifadelerden oluştuğunu düşündüğü için yayımlamaktan çekindiğini mektubunda bildirecektir. "Gazetede neşr olunmak üzere bana öyle mektuplar öyle makaleler göndermiştir ki ben neşirlerine cesâret edememişimdir. Mücerred bir kadın kaleminden çıkmış oldukları için cesâret edememişimdir. (…) Bir kadının ihtisâsât-ı şâirânesini müstehakk olduğu hürriyet-i efkâr u güftârla meydana koymasına asrımız ne manalar verir?"[1161]

Makbule Leman'ın *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan ilk yazısı[1162] *Âfâk* dergisi hakkındadır, bu yazıda dergiyi beğenerek okuduğunu ve bir yazı göndermek istemesine rağmen cesaret edemediğini bildirir. Bunun üzerinde gazete sütunlarından aldığı yanıtta, *Âfâk* gazetesi muharrirlerinden olan ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin de yazı heyetinde bulunan bir kişinin Leman'ın bu yazısından ötürü çok memnun olduğu belirtilmektedir. Böylece cesaretsizliğini belirten muharrire, yazmaya teşvik edilmiş olur.

Makbule Leman'ın *Mak'es-i Hayal* kitabı çıktığında *Tercüman-ı Hakikat*'in 5659 numaralı nüshasında kitabın çıkışını haber veren bir haber[1163] Mehmed Cevdet imzasıyla

[1160] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 28.
[1161] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 31.
[1162] Makbule Leman, "Başlıksız", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1417, s. 2, 22 Rebiyüahir 1300- 2 Mart 1883.
[1163] Mehmed Cevdet, "Yeni Kitaplar: Mak'es-i Hayal", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5659, s. 4, 19 Kanun-ı Sani 1312/ 28 Şaban 1314/ 31 Kanun-ı Sani Efrencî 1897.

okurla paylaşılır. "Yeni Kitaplar" başlığı altında çıkan kitap tanıtımlarının birinde çıkan bu kısa yazıda, eserden övgüyle bahsedilirken eseri dağıtan dükkânın ismi de okurla paylaşılır ve böylece kitabın okurla buluşması için yardımcı olunur. Kitap tanıtımı şeklinde oluşturulan bu yazı dizisindeki metin, okurun dikkatini esere çekmekle beraber, kitabın okunması için okuru teşvik etmeyi amaçlamakta ve bunun dışında içerik hakkında herhangi bir bilgiyi paylaşmamaktadır.

Makbule Leman, "Mehtabta İhtisasâtım" adlı metinde tabiat manzaraları karşısındaki hislerini mensur şiir şeklinde tasvir etmiş ve bu metni üstadı Ahmet Midhat Efendi'ye göndererek *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde[1164] yayımlatmıştır. Bu mensureyle ilgili fikirlerini Ahmet Midhat Efendi, "Bir Hayalin Tasviri" başlığıyla Makbule Leman'ın "mensur şiir" sayılabilecek metninin hemen arkasından aynı sayıda yayımlar. Burada Makbule Leman'ın duygu dünyasının ulviliği, tabiata bakışındaki zarafet ve inceliği, tüm bunları tasvir etmekteki mahareti ifade etmek için onun karşısına kurmaca bir şahıs çıkarıp ikisinin sohbetini hikâyeleştirir. Makbule Leman'ın karşısına çıkardığı kişi, dünyaya kötümser bir gözle bakıp hayatın kötü yanlarına odaklandığı için Leman'ın ifade ettiklerinin aksini iddia ederek çürütmek ister. "Allah sizi bu âlî ihtisasâta müstaid ve muktedir yaratmış olduğundan dolayı secde-i şükrana vaz-ı cebin-i minnettarî eyleyiniz hanım kızımız" derken Leman'ın hislerindeki yüceliğin çok az kimsede bulunabileceği iddiasını hikâye ettiği kişi vasıtasıyla göstermek istemektedir.

Makbule Leman, yine gazeteye konulan bir yazı[1165] göndererek Ahmet Midhat Efendi'nin yazdığı *Mufassal* adlı eseri, Ahmet Paşa ve Necati gibi şairler hakkında bilgi yanlışlıkları ve bazı eksiklikler görmesi dolayısıyla eleştirmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bu eksikliklerin *Mufassal*'ın edebî kısmını yazarken kendisinin kaynak olarak kullandığı eserlerden ileri geldiğini belirtir. Dikkat çektiği nokta bu eserlerin özellikle adını andığı Kınalızade Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-Şuara*'sının karmaşık ve süslü bir dil kullanmasına rağmen çok az malumat içerdiğini düşünmesidir. Bu metinde asıl önemli husus verdiği bu cevaba ek olarak Makbule Leman Hanım'ın eserlerini gazetesinde yayımlamamasının gerekçesini açıklamasıdır. Kendisiyle ilgili Makbule Leman'ın sunduğu iltifatlara başka kimseleri gücendirmemek adına yer vermediğini belirten Ahmet Midhat Efendi, "bizce kadınların o yolda tercüme-i ihsas etmeleri henüz avdet olmamıştır" diyerek onun yazdıklarını okurun önüne sunmanın uygun olmadığını belirtmektedir.

[1164] *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 3005, s. 5-6, 16 Şevval 1305/ 14 Haziran 1305/ 25 Haziran 1888.
[1165] *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 2909, s. 2, 3 Cemaziyelahir 1305/ 3 Şubat-ı Rumî-15 Frenkî 1888.

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazıları çıkan ve Ahmet Midhat Efendi tarafından manevi evlat olarak görülen muharrirelerden biri de *Uhuvvet* (1892) romanının yazarı Selma Rıza'dır. Selma Rıza'nın gazeteye gönderdiği mektup ve Ahmet Midhat Efendi'nin cevabı *Tercüman-ı Hakikat*'in 3014 numaralı nüshasında[1166] yayımlanır. Selma Rıza, gündelik meşgalelerinin yoğunluğu sebebiyle *Tercüman* gazetesini birkaç gündür takip edemediği için kendisi hakkındaki iltifatları sonradan gördüğü için cevap vermekte gecikmesinin mazeretini dile getirerek Ahmet Midhat Efendi'ye şükranlarını sunar. Manevi babası saydığı yazara bazı eserlerini takdim eden ve onun edebî anlamda yol göstericiliğine başvuran Selma Hanım, onun işaret ettiği kusurlar doğrultusunda eserlerine yön vermek istemektedir. Ahmet Midhat Efendi sonradan Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektupta Selma Rıza'nın başarılı bir yazar olduğunu ancak ailesi erkeklerinin Jön Türk hareketinde faaliyet göstermeleri nedeniyle unutulduğunu belirtmektedir.[1167]

Okurla buluşturulan kadın yazarlardan biri de Dersaadet Matbaa-i Âmire'de 1890'da basılan *Rehyab-ı Zafer* romanının adı anılmayan hanım yazarıdır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "Bir Muharrire Daha"[1168] başlığı altında kendisinden bahsedilen hanım, Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman Hanım ve Hatice Cemil Hanım gibi bir kadın yazar olarak varlığından övünçle ve müşerref olunarak bahsedilen bir şahıstır. Bu yüzden romanının tamamı görülmeden dahi teşvik etmek adına ondan övgüyle bahsedilmektedir. Eserin on altı sayfadan ibaret ilk cüzüne göre yapılan değerlendirmede, ufak tefek bazı hataları bulunduğuna değinilmekle birlikte eserin "müsecca" olarak yani cümlenin sonunda veya ortasında bulunan kafiye ile oluşturulan bir nesir biçimiyle yazıldığına dikkat çekilmektedir. Romanın seci ile yazılmış olması, hanımın yazarlık yeteneğinin büyüklüğüne delalet olarak görülür ve seci ile metin yazmanın zor görülmesi sebebiyle düz bir metni daha kolay ve daha iyi yazacağı düşünülerek bu husus, umut vadeden bir özellik olarak görülür.

Romanda Tarabya ve Büyükdere'deki Frenk âlemlerinden ve Avrupaî yaşantıdan başarıyla bahsedilmesi takdir edilir. Çünkü yabancıların yaşantısına hâkim olabilen erkek yazarların bile nadir olarak bulunduğu düşünülmektedir. Alafranga bir sofra merasimi sahnesini başarıyla okuruna sunması, kadının bizzat böyle bir ortamı deneyimlemiş olmasını akla getirmektedir. Tasvirde yaptığı ufak tefek hatalar da eserin çalıntı fikirlerle değil yazarın orijinal olmasına delalet görülür. Tüm bunların yazar hanımın kendisine yabancı bir kültürü yansıtması itibariyle bir "muharrire-i Müslime" için büyük bir başarı olduğu

[1166] *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 3014, s. 7, 26 Şevval 1305/ 24 Haziran-ı Rumî- 5 Temmuz-ı Frenkî 1888.
[1167] Ahmed Midhat Efendi, *a. g. e.*, s. 93.
[1168] İmzasız, "Bir Muharrire Daha", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 3819, s. 4, 12 Nisan-ı Rumi 1306/9 Nisan-ı Frenkî 1891.

savunulmaktadır.[1169] Romanın mukaddimesinden ufak bir kısım gazetede yayımlanarak hanım yazar tebrik edilir ve kendisinin büyük hizmetler göstereceği söylenir.

Ahmet Midhat Efendi'nin gazetesi vasıtasıyla okuruna tanıttığı hanım yazarlardan biri de İngilizceden tercüme ettiği *Mader* adlı eser vesilesiyle Halide Edip Adıvar olur. "Muharrerât-ı Osmaniyeye Bir Lahike" başlıklı yazıda[1170] kendi fikirlerini beyan ettikten sonra Mahmud Esad'ın esere yazdığı takriz ve Halide binti Edib'in eserine yazdığı mukaddime metinlerine de yer verir. Tercüme ettiği eser dolayısıyla Halide Edib'in eğitiminin mükemmelliğinden ve "Shakespeare'in lisanı" dediği İngilizceyi öğrendiği hocasından bahsetmektedir. Mahmud Esad, kadın meselesine dair önemli hususlara değinerek Halide Edib'in yetişmesini sağlayan toplum şartlarının oluşmasına, kadınların eğitimi hakkında devletin ve padişahın yaptığı yatırımlara ve açtığı mekteplere, kadınlar için bir gazete oluşturulması ihtiyacına binaen *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin çıkmaya başlamasına temas eder. Ayrıca, Halide Edib'in tercüme ettiği eserin konusunun toplum hayatı açısından önemli olduğunu, annelerin eğitimine ve yetişmesine ihtimam gösterilmesinin toplumun istikbali için önemli olduğu hususuna dikkat çeker. Halide Edib de yazdığı mukaddimede, eserinin muhtevasının öneminden ve tercüme ederken tuttuğu yoldan bahsederken diğer Osmanlı kadın yazarları gibi kadın eğitimine yaptığı katkılardan dolayı dönemin padişahına şükranlarını ve dualarını sunmaktadır.

Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman Hanım, Şair Nigâr Hanım, Halide Edib Hanım gibi edebiyatımızın önemli kadınlarına çeşitli vesileler ile destek olmuş Ahmet Midhat Efendi, gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'ın sayfalarını birçok isimsiz kadına açmış ve kadınların manzum ve mensur metinlerini yayımlatmıştır. Bu metinler yeri geldiğinde, gazete yazarları ve *Tercüman-ı Hakikat*'in edebî heyeti tarafından değerlendirilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu Muallim Naci'nin idaresi altındaki edebiyat sütununda[1171] yayımlanmış ve Muallim Naci önderliğindeki yazı heyetinin değerlendirmelerine maruz kalmıştır.

H. T. Cariyeleri olarak imzalanan ve kendilerini "Kafkaslı fakat İstanbul terbiyesi görmüş" olarak tanıtan kadın, edebiyat sütununda yayımlanan "Arz-ı Sitem-i Âşıkâne" başlıklı manzumesini gazeteye gönderir. Şiirin önünde yer alan açıklamada kadın hakkında

[1169] Roman ve yazarı hakkında bir makale yayımlayan Prof. Dr. Zehra Toska, yazar hanımın Rum asıllı olabileceğini bildirmektedir. Romanın kahramanlarının kimliklerinden yola çıkarak bunu iddia eden Toska, eserin önsözünde yer alan "İşte aklıma mütenâsib olarak âsâr-ı nâkısadandır." ifadesinden eserin yazarının kadın olduğunun kesin olarak kabul edilebileceğini söylemektedir. Roman, Sultan II. Abdülhamid'in eğitim konusundaki ve özellikle kadın eğitimi konusundaki katkılarına sunulan şükranla ve duayla başlatılmaktadır. Zehra Toska, "Bilinmeyen İlk Kadın Romanlarından Biri: *Rehyâb-ı Zafer*", *Kültür "Osmanlı'da Kadın" Özel Sayısı*, Sayı 16, Güz 2009, s. 126-129.

[1170] *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5918, s. 2-3, 8 Teşrin-i Evvel-i Rumî/ 23 Cemaziyelevvel 1315/ 20 Teşrin-i Evvel-i Francî 1897.

[1171] Muallim Naci, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin edebiyat sütununu idare etmeye 10 Kânunusani 1883 tarihinde 1373 numaralı nüshada başlamış ve 1885 yılına değin bu idareye devam etmiştir.

"Edebiyat" ve "Letaif" sütunlarını okumayı sevdiği hakkında bir bilgi düşülmüştür. 988 numaralı cüzde yayımlanan bu metinden sonra 1178 numaralı cüzde, H. T. Cariyeleri ("Daire-i İsmetanelerinin 'Hafız' Cariyeleri" müstearıyla) ve Ali Ekrem (Tasavvufî Üstad) tarafından yazılan "Manzume-i Bahariye" başlıklı manzume çıkmıştır. "Edebiyat sütununda yer alan manzumenin başında şair tarafından yapılan açıklamada edebiyatçıların ekseriyetle bahardan bahsetmesi dolayısıyla kendisinin de bundan bahseden bir manzume kaleme aldığı, bu manzumenin Tasavvufi üstad Ali Ekrem Beyefendi ile kendisinin olduğunu ifade etmektedir."[1172]

Tercüman-ı Hakikat'te Leyla Hanım'ın bir gazeli[1173] edebiyat sütununda çıkmıştır. Aynı sayıda bu gazele yazılan bir nazire[1174] "Baladaki gazele bir "aciz" tarafından söylenmiş naziredir"[1175] başlığıyla edebiyat sütununa alınır. 1094 numaralı *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan gazel ve ona yazılan nazire hakkında üç sayı sonra Hakkı Bey isimli bir zat tarafından bir varaka yazılmıştır. Bu varakada, Leyla Hanımın gazelinin on sene önce yazılmış olduğu ve Mehmet Zihni'nin Meşahirü'n-nisa adlı eserinde yer aldığı, nazireyi yazan Aciz mahlaslı kimsenin de Leyla Hanımın bir yakını olduğu dile getirilir.[1176] Aynı şekilde Abdülhak Mihrünnisa Hanımın daha önce *Hazine-i Evrak*'ta çıkan bir manzumesi[1177], bu kez *Tercüman-ı Hakikat*'e alınmıştır.

Yine aynı senelerde imzasız olarak edebiyat sütununda "Bir hanımefendinin gazelidir"[1178] başlığıyla çıkan gazel, içinde geçen Maid mahlası sebebiyle Maide Hanıma ait olduğu düşünülmektedir.[1179] Gazetenin aynı sayısında bu gazele Memduh Faik adıyla bir

---

[1172] Neşe Demirci, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (1-1500. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2012, s. 286.
[1173] Leyla Hanım, "Meşahir-i şâirü'l-asırdan Leyla Hanımefendinin söylediği bir gazeldir", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1094, s. 3, 19 Rebiyülevvel 1299-9 Şubat 1882.
[1174] Burada görüldüğü üzere, Muallim Naci'nin idare ettiği dönemde edebiyat kısmında nazirelere çok yer verilmiştir.
[1175] Aciz, "Baladaki gazele bir "aciz" tarafından söylenmiş naziredir", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1094, s. 3, 19 Rebiyülevvel 1299-9 Şubat 1882.
[1176] Neşe Demirci, *a. g. t.*, s. 288.
[1177] Abdülhak Mihrünnisa Hanım, *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1022, s. 3, 24 Zilhicce 1298- 17 Teşrinisani 1881.
[1178] İmzasız, "Bir hanımefendinin gazelidir", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1185, s. 3, 9 Recep 1299- 27 Mayıs 1882.
[1179] İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'dan akt. Neşe Demirci, Tercüman-ı Hakikat, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (1-1500. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, s. 163.
İlgili tezde alıntılanan şiirin metni, buradan iktibas edilmiştir:

Bir hanımefendinin gazelidir:

Dilerse şâd-kâm olsun diler gönlüm hazîn olsun
Bana şimdengerü lazım değildir kâm-bîn olsun

Benim zulmettedir gönlüm görünmez çeşmime âlem
Gözüm yok mihr ü mâhında felek benden emin olsun

Bana hep bir gelir şimdi ne türlü eylese ahenk
Gerek nây u kemal olsun gerek âh u enîn olsun

Gelir nerede olursam gam komaz bir dem beni tenha

nazire yazılmış ve "Hâlâ şurâ-yı umur-ı maliye azâ-yı kiramından saadetli Memduh Faik Beyefendi hazretlerinin baladaki gazele nazire olarak inşat buyurdukları gazel-i ranadır"[1180] başlığıyla yine edebiyat sütununda yayımlanmıştır. İki sayı sonra yine aynı gazele yazılmış bir nazire[1181], "Bir Hanım tarafından tanzim olunarak cumartesi günkü nüshamıza derç olunan gazele Sicil-i Ahval Komisyonu ketebesinden Abdülkerim Sabit Efendi tarafından gönderilen naziredir" başlığıyla çıkmıştır.

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde çıkan bir hanımın gönderdiği metin ve gazete adına yazılan değerlendirme, bir kadın yazarın eserine dönemin öne çıkan erkek yazarlarının getirdiği yarı şaka yarı ciddi eleştirileri yansıtması bakımından önemlidir. "Lisan-aşina Bir Hanım" imzasıyla mensur ve manzum olarak oluşturulan yazıda[1182], metni gönderen kadının kendisini bir şair olarak görmediği ve gerçek kimliğinin önemsizliğini vurguladığı dikkat çekmektedir. Buna karşın gazetenin erkeklerden oluşan yazar kadrosuna hitaben söyledikleri Osmanlı kadın edebiyatı için önemli meseleleri ihtiva etmektedir. Gönderdiği manzum parçalar hakkında bir değerlendirme isteyen kadın, edebiyat âleminde kadınların bulunmamasından hayıflanmakta ve erkeklerin değersiz eserlerinin bile göklere çıkarılmasına rağmen kadınların yazdıklarının görmezden gelindiğini vurgulamaktadır.

Gazetenin ismiyle yapılan değerlendirme yazısının o tarihlerde edebiyat sütununun başında bulunan Muallim Naci'nin kaleminden çıktığı düşünülmekle beraber, bu kadının metni üzerinde yazı heyetinin sohbet ederek ortaklaşa bir değerlendirme yaptıkları görülmektedir. Hatta sermuharrir diye bahsedilen ve şiirle ihtilatı bulunmadığı belirtilen Ahmet Midhat Efendi'nin yazı heyetindeki diğer kişilerin yaptığının aksine kadının şiirine ilişmediği belirtilmektedir. Diğer yazarlar, şiirleri "didikleyerek" tenkit ettikleri sırada o kadının hem nesrini hem de şiirini beğendiğini söylenmekle yetinmiştir. Bu durumu biraz da Ahmet Midhat'ın kadın yazarları ne olursa olsun teşvik etmek fikrinde olmasına bağlayabiliriz.

Edebiyatımızda kadınların temsil edilmemesi eleştirisine heyetten, neredeyse erkek yazarların da bulunmadığını, onların da sert eleştirilere maruz kaldıklarını ve haksız yere övgüler almadıklarını savunurlar. Bunun yanında yazılan manzumeyi eleştirirken beyitlerin

---

Bulur kâşâne-i hicri baîd olsun yakîn olsun

Bu türlü iftirâka can tahammül eylemez yoksa
Meğerki Maid biçareye Allah muîn olsun.

[1180] Memduh Faik, "Hâlâ şurâ-yı umur-ı maliye azâ-yı kiramından saadetli Memduh Faik Beyefendi hazretlerinin baladaki gazele nazire olarak inşat buyurdukları gazel-i ranadır" *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1185, s. 3, 9 Recep 1299- 27 Mayıs 1882.

[1181] Abdülkerim Sabit, "Bir Hanım tarafından tanzim olunarak cumartesi günkü nüshamıza derç olunan gazele Sicil-i Ahval Komisyonu ketebesinden Abdülkerim Sabit Efendi tarafından gönderilen naziredir", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1187, s. 3, 12 Recep 1299- 30 Mayıs 1882.

[1182] "Lisan-aşina Bir Hanım", *Tercüman-ı Hakikat*, nu.1348, s. 3, 2 Safer 1300- 12 Kânunuevvel-i Frenkî 1882.

kafiyelerini yetersiz bulmak, kadının kendisini "lisan-aşina" olarak tanıtmasıyla alay etmek tarzı yorumlar getirirler. Kadının ifadeleri hakkında yapılan değerlendirme, sohbet ortamının yazıya geçirilmiş hâli gibidir ve bu ortamın son derece gayriciddi olduğu bazı yazarların ifadelerinden anlaşılmaktadır ki bazı yerlerde bir otorite figürü olan sermuharririn tepkisiyle karşılaşırlar.

Sonraki sayılarda bunlar dışında İffet adlı bir kadın, manzumesini gönderir ve bunun gazetenin edebiyat sütununda yayımlanması ve Muallim Naci tarafından değerlendirilmesi arzusunu taşımaktadır. Bu kadının şiiri de yayımlanır[1183] ve ardından "lisan-aşina" hanımın metnindeki gibi "*Tercüman-ı Hakikat*" başlığı ile şiir hakkında bir değerlendirme yazısı çıkar. Aynı şekilde Ayşe Süreyya isimli kadın da gazeteye metinlerini göndermiştir. Önceki yazısının gazetenin 1388 numaralı nüshasında yayımlanması ve hakkında bir değerlendirme yapılmasını şükranla karşılayan kadın bunu ifade eden bir yazıyı ve yeni yazdığı metni de gönderir ve bunlar da 1391 numaralı nüshada yayımlanır.[1184]

6.2. Kamusal Alanda Osmanlı Kadınının Durumu ve Osmanlı Kadınının Diğer Bireysel ve Toplumsal Meseleleri

Bu bölümde gazete ve dergilerde çıkan yazılardan hareketle kadınların maişet derdi etrafında şekillenen sorunları, kamusal alan içinde kadınların durumu ve karşılaştıkları sorunlar, moda ve diğer tüketim alışkanlıkları içinde kadın hayatı, kadının eğitimiyle ilgili ortaya çıkan sorunları ele alınacak ve Ahmet Midhat Efendi'nin basın hayatı içindeki faaliyetlerinde bu meseleler karşısında aldığı tavır ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu kısımda değerlendiren yazılar yalnızca Ahmet Midhat Efendi imzasını taşımamaktadır. İmzasız çıkan bazı yazıların Midhat Efendi'nin kaleminden çıktığı düşünüldüğü gibi onun fikirleri doğrultusunda yazılan ve gazete ve mecmuanın görüşlerine uygun olarak kaleme alınan diğer yazarların makaleleri, okur mektupları, kadınların deneyimlerini aktardıkları mektup, makale ve diğer varakalar da bağlam içinde değerlendirilmiştir. Böylece kadınlarla ilgili ele alınan bu meselelerde, Ahmet Midhat Efendi'nin gazete ve mecmualarında ileri sürülen fikirler belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda *Kırk Anbar* mecuasında çıkan iki kadının mektuplaşması şeklinde kurgulanan bir varaka ile başlanarak ardından *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan diğer yazılar ele alınacaktır.

[1183] İffet, "Bahariye", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1498, s. 3, 29 Recep 1300-6 Haziran 1883.
[1184] Ayşe Süreyya, "Başlıksız", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1388, s. 3, 18 Rebiyülevvel 1300-27 Kânunusani 1883 ve *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 1391, s. 2, 22 Rebiyülevvel 1300-31 Kânunusani 1883.

1876 yılında *Kırk Anbar* mecmuasında çıkan bir metin, iki kadının mektuplaşması şeklinde kurgulanmıştır ve dönem toplumu içinde kadınlarla ilgili önemli meselelere temas etmektedir. Bu metnin yazarı olarak Ahmet Midhat Efendi, metnini nasıl kurduğunu ilk olarak okurlarıyla paylaşmayı tercih edecektir. İki kadının gönderdiği mektupları içindeki fikirleri muhafaza ederek tekrardan yazarak yayımlamayı uygun görmüştür. Çünkü mektuplarını mecmuaya gönderen kadınların kitabet gücü yetersiz olduğundan bu yazılar tashih edilmeyi bile kabul edecek seviyede olmayıp metinleri yeniden yazmak zorunda kalmıştır. Bu sorunu genelleştiren yazar, yazısı tashih görmeden mecmuaya konulacak kadınların çok nadir olduğunu dile getirerek kadınların okuryazarlık derecesiyle ilgili toplumsal soruna değinmektedir.

"İki Hanım Arasında Muhavere"[1185] başlığıyla yayımlanan bu metinde isimleri ve bulundukları şehirleri okurlara söylemekten kaçınan yazar, kadınların mektupları arasına kendi fikirlerini de yerleştirmiştir. Biri İstanbul'da diğeri Anadolu'da ikamet eden iki kadın, önceden mektep arkadaşıdır ve dostlukları birinin evlenerek taşraya gitmesiyle birlikte mektuplar yoluyla sürmüştür. İstanbul'daki Ş Hanım ve Anadolu'daki Ayın Hanım arasında geçen mevzuların öne çıkanları kadınların geçim derdi ve para kazanması, moda merakı ve zararları bahsi ve kamusal alanda kadın erkek münasebetlerinin ahlâkî cephesi üzerine odaklanmaktadır.

Osmanlı toplumunda kadınların maişet masrafları kocaları tarafından karşılanmakta ve "medar-ı maişetin" kadının yükü olması ve geçim derdine düşmesi durumu ancak kocasını kaybetmesi sonucu gerçekleşmektedir. Burada İstanbul'da ikamet eden kadın, kocasını kaybettiğinde kendisine ondan bir servet intikal etmediği için kendi elinin emeğiyle geçinmeye başlayacaktır. Bu kadının öne çıkarılan vasıfları arasında kanaatkârlığı ve "namuslu fakir" hâli bulunmaktadır. Bu yüzden kocası hayatta iken bile süs ve modaya iltifat ve rağbet göstermeyen kadın, onun vefatından sonra da mütevazı bir hayat yolu tutmuştur. Yalnız kaldığında kendi "elinin emeğiyle" geçinmek için oya, ipek tente, kanaviçe işleyerek bunları satıp, genç kızlara el işi öğreterek para kazanmak yolunu benimser. Kendi emeğiyle geçinmek konusunda kararlı olduğunu göstermek için Anadolu'daki dostlarının kendisine gönderdikleri parayı kabul etmeyerek parayı, onlara kumaş hediye etmek için kullanır.

Orta hâlli ve kanaatkâr Osmanlı kadınını temsil eden bu kadınlar, modanın lüzumsuzluğu ve aile ekonomisine getirdiği zarar konusunda hemfikirdir. İstanbullu olan hanım, Anadolu'daki ahbabına gönderdiği kumaşların son moda kumaşlar olduğunu

[1185] "İki Kadın Arasında Muhavere", *Kırk Anbar*, nu. 32, s. 994-1002 ve nu. 34, s. 1073-1082, İstanbul 1292/1876.

belirtirken bu vesile ile moda merakına hatta "moda budalalığına" değinmek ister. Moda olan kıyafetlerin, hem zengin hem de yoksul kadınlar tarafından rağbet görüyor olmasına aradaki ekonomiye dayanan sınıf farklarını ortadan kaldırdığına inanılır ve "İstanbul'da hanım ile halayık arasında hiçbir fark" kalmadığı belirtilir. İstanbul hanımları modası geçen kıyafetlerini cariyelerine verdikleri için alt sınıfa mensup kadınların da pahalı kumaşlar giyindikleri söylenir. Bu durumu kızgınlıkla karşılayan kadın, mektubunda dostuna bundan yakınmaktadır. Toplumu ve ailesini ayakta tutacak "kadın kadıncık" ve "kocasının dost-ı şefiki" hanımların modadan uzak duranlar olduğunu belirtir. En büyük zararı israfa yol açması, ocakları söndürüp aile bütçesine borç karışmasına neden olması sayılan moda, geçinmek derdinde olan kadınların yaklaşmak istemediği bir yaşam tarzıdır. Yazdığı mektuplardan da kanaatkâr ve kocasının bütçesini düşünen bir kadın olduğu düşünülen İstanbullu hanım, bu yüzden moda ve onun türevi davranış yordamlarından nefretle bahsetmektedir.

Modanın aile bütçesine verdiği zarara ek olarak moda merakının halk arasında yaygın olduğu milletlerde de fakirliğin yayıldığı görüşü hâkimdir. Modanın sürekli değişmesi, "güzel" olgusunun sürekli değişmesi demek olduğu için makul bulunmaz. Bu yüzden de moda merakı içinde bulunan kadınlar da, adeta modaya esir olmaları sebebiyle iyi karşılanmazlar. Onlarda tutku hâline gelen moda merakı, eşleriyle aralarının bozulmasına ve ailelerinin de dağılmasına varacak kadar vahim sonuçlar doğurmaktadır. Bu yüzden kadın mektuplarını aktararak yorumlayan Ahmet Midhat Efendi, modaya tâbi olan kadınların kendilerine ve ailelerine zarar vermeleri sebebiyle kabahat işlemiş sayıldıklarını belirtir. Anadolu'da yaşayan kadın da ahbabı olan hanıma verdiği cevapta, moda hakkındaki meselelere Anadolu kadınlarının perspektifinden bakarak farklı bir yaklaşım getirir. Moda ve süse kapılmayan taşradaki kadınlar, neredeyse bütün ömürleri birkaç kıyafetle geçirirler ve giyinmeyi örtünme ve zaruret olarak kabul edip ucuz ve dayanıklı kumaşlar kullanırlar. Onların bu hâli ve doğal güzellikleriyle varlık göstermeleri, ne aile ilişkilerini ne de aile bütçesini bozmadığından Anadolu kadınlarının meziyeti olarak görülmektedir.

Kırk Anbar mecmuasına konulan bu kadın mektupları, toplum hayatında kadınları ve aileyi ilgilendiren meselelere odaklanmasıyla öne çıkmaktadır. Bu mektup serisinin mecmuanın yayımlanmasının son bulmasıyla sekteye uğraması, yalnızca birkaç bahsin ele alınmasına sebep olmuştur. Bu anlamda Osmanlı sosyal tarihi, Osmanlı gündelik hayatı ve aile tarihi açısından bir kayıp ve yarım kalmış bir faaliyet olarak görülebilir. Bu mektup serisinde moda bahsinden sonra ele alınan mesele, kamusal alanlarda kadınlara yönelik sözle

taciz ve saldırıların kabahatlisinin erkek mi kadın mı olduğu hakkındadır. Toplumsal cinsiyet bağlamında önemli bir adım olan tacizin kabahatlisini arama gayesi, kadınların sosyal hayatta serbestçe yer alabilmesine katkı sağlayacak nitelikte bir tartışma mevzuudur. Kabahatli arayışına dair görüş bildiren kişiler, mektup sahibi iki kadın ile makale yazarı olarak görülen Ahmet Midhat Efendi'dir.

Toplum hayatında ahlâk ve namusa mugayir hareketlerin suçlusunu Anadolulu hanım erkekler olarak görürken, İstanbullu hanım bunda kabahati namus ve iffetini muhafaza edemeyen kadınlarda görmektedir. Kabahati kadınlara yüklerken şiddetli bir lisanla bu fikrini savunması da komşu ziyaretinde rastladığı bir serbest fikirli kadın münasebetiyle olur. Bu kadın mesire yerlerinde yabancı erkeklerle eğlendiğini anlatırken ona çok sert bir tavır göstermiştir. Aynı olayı Anadolu'da yaşayan dostuna örnek olarak göstererek özellikle kamusal alanda namusa aykırı davranışlar görülmesinin sebebi olarak kadınların iffetini koruyamamalarını öne sürer. Dostu ise iffetini koruyamayan kadının kendisine karşı meylini geri çevirmeyen erkeği suçlu görmekte ve erkeğin böyle kadınlara karşı taviz vermeyen bir tutum göstermelerini beklemektedir. Erkeklerin kadınları muhafaza etmeleri gerektiğini düşündüğü için, kadınlara karşı taarruz gösteren erkekleri suçlamaktadır. Ayrıca mesire yerlerinin hâlini bilen erkeklerin böyle uygunsuz ortama gönderdikleri eşlerinin ahlâksızlıklarına bilerek ortak olduklarına inanmaktadır. Burada kadınların muhakemelerini değerlendiren yazar, ikisine de hak vermek durumunda kaldığını belirtecek, ahlâkî düşüklük ve iffetsizlik görülmesi hâlinde kadınların ve erkeklerin ikisinin de kabahatli olduğu hakkında görüşünü bildirecektir.

Kadınların kamusal alandaki varlıkları ve bununla ilgili hakları üzerinden gerek gazete okurlarının gerekse gazete yazarlarının görüş sunduğu mecralar yalnız *Kırk Anbar* mecmuasıyla sınırlı kalmayıp *Tercüman-ı Hakikat* sayfalarında da yer bulmuştur. 1887 yılında gazetesinin 64 numaralı nüshasında yer alan bir makalede İstanbul sokaklarında görülen ahlâka mugayir vakalardan söz edilmektedir. Burada kadın ve erkeklerin halk arasında ahlâka aykırı vaziyet içinde olmalarının zabıta tarafından engellenmesi çağrısı yapan bir okura cevap niteliğinde "Kadınlar" başlıklı bir yazı yayımlanır. Bu yazıda kadınların iffetinin muhafaza edilmesi sorumluluğunu onların kocaları, babaları veya erkek kardeşlerinden ibaret olan velilerine yükleyen bir zihniyet yapısının öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca toplumun erkeklerine ve kadınlarına ahlâkı ve iffeti muhafaza etmenin değeri konusunda çağrı yapılmakta ve sorumlulukları hatırlatılmaktadır.

Kadınlarla ilgili ahlâkî olaylarda zaptiye memurlarının müdahalesi ve vaziyetiyle ilgili bir mesele, o günlerde yaşanan bir hadise ile *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi sayfalarında yeniden yer bulmuştur. Dönemin miralaylarından birinin evindeki hadisede, inzibat memurlarının kadınlara şiddetli muamelede bulunması toplum tarafından tepkiyle karşılanmış ve birçok gazetede bu konu tartışılmıştır. Ayrıca kanuna uymayan bir muamele olduğu gerekçesiyle bu konu miralay tarafından mahkemeye taşınmıştır. Böyle bir hadise üzerine Osmanlı basınının iki farklı tutum geliştirdiği belirtilmektedir. Bir tarafta ilgili hadiseler nedeniyle zabıtaların kadınlar üzerindeki yasaklarını şiddetlendirmeleri gerektiği savunulur. Diğer tarafta ise zabıta memurlarının halkın edebini korumak uğruna insanların sokakta özgürce gezmesini yasaklaması ve kadınları tahkir etmesinin yanlış olduğu savunulmaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi adına yazılan yazıda[1186], daha önceki fikirlerinin değişmediği ve kadınların hürriyetine ve hukukuna aykırı her türlü tavrın yanlış olduğu belirtilmektedir. Zabıtaların mesuliyetinin yalnızca kadınların velilerine ve hâmilerine vaziyeti bildirmek ve gerisini onlara havale etmek olduğu söylenerek kadınları herhangi bir durumda iffetsiz ilan etmek ve bunun için onları herhangi bir şekilde cezalandırmak durumunda olmadıkları söylenmektedir.

Tercüman-ı Hakikat muhabirleri tarafından kadınlarla ilgili yazıların ve haberlerin yayımlanması, kadın ahlâkının gazete sayfalarında tartışılması bazı kadınları rahatsız etmiş ve onlar bu şikâyetlerini gazeteye gönderdikleri yazılarda dile getirmişlerdir. "Ziynetî" imzasıyla yazan bir kadının, bu konuyla ilgili şiddetli ve hakaret içeren bir lisan kullandığı belirtilmektedir. Bu kadına cevap niteliğindeki bir yazının gazeteye konulması, meseleye dair yazılar yanında konuyla ilgili karşı görüşleri de yansıtması bakımından dikkate değerdir. Kadınların ahlâksızlıklarının dillendirilmesinden şikâyetçi olan kadın, asıl ahlâksızlığı toplumdaki erkeklere yükleyerek adaba uygun davranan erkek sayısının çok az olduğunu iddia etmektedir. Kadınlarla erkeklerin bir arada olmadığı kamusal mekânların çok az olduğunu ve kadınların emniyetleri için mesire yerlerinde erkeklerin de bulunması gerektiğini düşündüğünden kadınların, erkeksiz bir sosyal hayatta bulunmasının mümkün olmadığını dile getirmektedir. Sosyal hayatta erkeklerin adaba uygun davranması hâlinde kadınların ahlâka aykırı hiçbir harekette bulunmayacağını savunmaktadır. Böylece toplum ahlâkının mesuliyeti erkeklere yüklenirken gazete de bu kadına hak vermektedir.

[1186] İmzasız, "Bend-i Mahsus: Kadınlar", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 656, S. 2, 11 Ramazan 1297- 5 Ağustos-ı Rumî- 17 Ağustos-ı Frenkî 1880.

Yine kadın ahlâkının konu edildiği "Terbiye-i Umumiye" başlıklı bir yazıda, kadınların kamusal alandaki vaziyetleri hakkında *Ceride-i Havadis* gazetesi ile bir polemik yaşandığı görülür. Tiyatronun toplum ahlâkı üzerindeki etkisi hakkındaki bir *Tercüman-ı Hakikat* yazısına *Ceride-i Havadis*'ten asıl "terbiye-i umumiyenin" tiyatrolarda değil sokaklarda aranması yönünde bir eleştiri gelmiştir. Bu yüzden *Tercüman*'da konuyla ilgili cevap niteliğindeki bu yazı yayımlanmıştır. Kadınların sokakta yaşanan hadiselerdeki vaziyetlerinde daha yasakçı bir tavır alan *Ceride-i Havadis*'e karşılık kadınların haklarını ve hürriyetlerini savunan bir tutum geliştirilir. Kadınların çarşaflı olarak geceleri sokakta gezmesi ve peşine erkeklerin takılması hadiselerini örnek göstererek kadınların sokakta çarşaf ile gezmesini yasaklamanın onların haklarına saldırı olduğu savunulmaktadır. Daha önce de yaşmağı yırtılıp zaptiyeye götürülen kadınların tahkir edildiği görüldüğü için kadınların çarşaflı veya yaşmaklı olarak sokağa çıkmasını yasaklamanın ve birkaç ahlâkı bozuk kadının hareketinin cezasını tüm kadınlara yüklemenin doğru olmadığı düşünülmektedir.

Tercüman-ı Hakikat gazetesi okurlarından biri ismini belirtmeden, Osmanlı kadınlarının durumunu ve kamusal alanda kadınların neden olduğu ahlâka aykırı hadiseleri eleştiren bir yazı gönderir ve bu yazıdaki meseleler gazete heyeti tarafından değerlendirilerek gazetenin meseleye dair görüşlerinin iletildiği "Ahval-i Nisvan"[1187] başlıklı bir yazı yayımlanır. Son derece radikal ve kadın düşmanı denilebilecek bir tavırla kadınları eleştiren okur, onların haklarının ve hürriyetlerini kısıtlayan tedbirler ve yaptırımlar uygulanarak kadın ahlâkının ıslah edileceğini düşünmektedir. Okurun kanaatine göre kadınların ahlâksızlıkları neticesinde işledikleri kabahatlerinin cezalandırılması noktasında şiddete başvurulması, özgürlüklerinin kısıtlanması ve şahsî kabahatlerin bütün kadınlara atfedilerek genelleştirilmesi, mekteplere giden kadınların eğitim haklarının engellenmesi gibi tedbirler ve tutumlar alınması gerekmektedir. Bu okurun varakasına cevap veren gazete yazarı ise bu fikirleri maddeler hâlinde ele alarak bu radikal fikirlerin aşırılığını belirterek kendisinin kadınların hukukuna ve hürriyetine önem veren tavrını belirtmektedir.

Verilen cevapta okur görüşlerinin sakıncalı bulunduğu kısımlara şu şekilde temas edilmektedir. Birtakım kadınların ahlâksızlığının bütün Müslüman Osmanlı kadınlarına mal edilerek genelleştirilmesinin sakıncalı olduğu belirtilmektedir. Dikkat çekilen bir husus da yoksul kadınlar arasında "aşüfte ve hovarda" tabiatlı kadınların görülmediği daha çok kibar sınıfa mensup kadınlarda ahlâkî düşüklüğe rastlandığıdır. Çünkü zengin ve üst sınıfa mensup

[1187] Ahmet Midhat, "Ahval-i Nisvan", *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 2975, S. 1-2, 21 Şaban 1305- 20 Nisan-ı Rumî- 2 Mayıs-ı Frenkî 1888.

kadınların süs ve cürete sahip oldukları ve böylece çapkın erkeklerin dikkatini çektikleri düşünülmektedir.

Toplumsal ahlâka aykırı davranan kadınların kabahatlerinin cezalandırılması için teklif edilen usuller de gazete yazarları tarafından tepkiyle karşılanır. Rezalet gösteren kadınların cezasının toplumun erkek bireylerine havale edilmesi ve onların bu kadınları en şiddetli şekilde cezalandırması gerektiği fikrine karşı çıkılır. Kadınların bu şekilde cezalandırılmasının haksızlık olduğu, bunun kadınların velilerine havale edilmesi gerektiği belirtilir. Çünkü kadınların "dizginleri" ve "yularları" velileri olan erkeklerin elinde olduğundan, kadınların her türlü hâlinden onlar sorumlu bulunmaktadır.

Kadınların hâlini ıslah etmek vazifesinin polis ve zabıtaya verilmesi de kadınlara şiddet göstermek konusunda aşırıya kaçan güvenlik güçleri bulunacağı düşünüldüğünden sakıncalı bulunmaktadır. Böyle durumlarda ya kadınların velilerine bildirilmesi veya daha üst makamlara meselenin havale edilmesi tavsiye edilmektedir. Kadınların ahlâkının bozulmasının sebebi olarak onların gördükleri eğitim ve kız mekteplerinin gösterilmesine şiddetle karşı çıkılmakta ve öne sürülen gerekçeler ile bu iddia çürütülmektedir. Aksine talim ve terbiye görmüş kadınların iffet ve namuslarını korumak konusunda daha ahlâklı davrandığı savunulmakta ve gerçek hayatta emsalleri bulunduğu belirtilmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde Ahmet Midhat Efendi'nin kadınların ve kız çocuklarının eğitimi konusundaki görüşleri örnekleriyle ele alınmıştı. Burada da *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kız çocuklarının eğitimi ve özellikle kız mektepleriyle ilgili meselelerin ele alındığı iki varaka üzerinde durulacaktır. Bu yazılar okurların gazeteye gönderdikleri yazılardır. "Kızların Talimi"[1188] başlığıyla çıkan yazı, bir kadının ağzından kadın eğitiminin önemini dile getirirken kadınların eğitilmesine ön ayak olan kişileri ve kurumları teşekkürle yâd etmektedir. Ancak maarif nazırının kızlar için eğitim kurumlarını açmasına karşın muallimelerin kemiyet ve keyfiyet bakımından yeterli olup olmadığını sorgulamaktadır. Kadın öğretmen yetiştirmek gayesiyle kurulan Darülmuallimat'ın eğitim konusunda eksikleri olduğu fikrini dile getirmektedir. Darülmuallimat'ta yetişen kızların yetersizliklerini ise bu kurumun hocalarının işlevsizliğine bağlamaktadır. Bu doğrultuda Maarif Nazırına hitaben birtakım teklifler getirerek kızlar için açılacak mekteplerde uygulanmasını beklediği usulleri dile getirmektedir. Darülmuallimat'ın ıslah edilmesi ve bunun için kızlara okutulacak kitapların yazılması; bu kitapların muallime olacak kişilere okutularak sıkı imtihanlar ile öğrenilenlerin denetlenmesi; muallimeler yetişene kadar kızların erkek muallimlerin okutması

[1188] "Varaka: Kızların Talimi", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 18, s. 1, 20 Safer 1297- 3 Şubat 1880.

gerektiği savunulmaktadır. Esasında kadının dile getirdiği bu tekliflerin bir kısmı açılan kız rüştiyelerinde uygulanan usuller arasındadır.[1189] Bu tekliflerin önemli olan kısmı ise okutulacak kitaplara dikkat çekmesi ve önemini belirtmesi dolayısıyladır. Bu yazıda dikkat çeken bir husus da yazının başında kadınlığı hasebiyle bilgisizliği ve cehaletini vurgulayan ve mektep çocukları için çıkan *Tercüman-ı Hakikat*'i bile zar zor anlayabildiğini belirten bir kadının büyük eğitim kurumlarından birinin eğitim politikasını eleştirmesi ve Osmanlı eğitim sistemindeki en büyük açıklardan birini ortaya koymasıdır. Bu yüzden kadının kendisiyle ilgili ifadelerini mütevazılığına bağlamak yerinde olacaktır. Çünkü Fatma Aliye Hanımın Darülmuallimat'tan çıkan hocası hakkında ortaya sunduğu tespitler de bu doğrultudadır.[1190]

Yine eğitim kurumlarının özellikle kız çocuklarına mahsus mekteplerin mevzu edildiği bir durum, vapur seyahati sırasında farklı nesle mensup iki kadın arasında geçen sohbet dolayısıyla meydana gelir. Bu sohbetin gazete makalesi şekline getirilmiş hâli, "maarif-perver hanımlar"dan biri olarak nitelenen ve zaman zaman *Tercüman-ı Hakikat*'e yazılarını gönderip yazı heyetinden takdir gören bir genç kadın tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazı, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın eğitim için gösterdiği gayretlere teşekkür babında yazılmıştır. Yazıda örneklerinden biri görüldüğü üzere İstanbullu ailelerden bir kısmı kız sanayi mekteplerinin yozlaştıklarını ve bozulduklarını düşündükleri için kızlarının iptidai eğitimlerinden sonraki mektep eğitimlerini askıya almışlar ve ertelemişlerdir. Mektebin idare usulünün bozulduğu ancak maarif nazırı Münif Paşa'nın gayretleri ve padişahın lütufları ile eğitimdeki düzen yeniden sağlanmıştır. Bu yüzden müsterih olan kadın *Tercüman* gazetesi vesilesiyle padişaha ve Münif Paşa'ya teşekkürlerini sunmayı arzu etmiştir.

6.3. Kadınlar Hakkındaki Diğer Meseleler

Ahmet Midhat Efendi, kadınlarla ilgili birtakım meseleleri kadınların tarihi içinde ele almıştır. *Kırk Anbar* mecmuasının 24, 25, 26, 27, 28 numaralı cüzlerinde tefrika ettiği "Karılar" üst başlıklı makalesinde, Kadim Doğu ve Batı toplumlarında kadın cinsinin konumu üzerine derlediği tarihî bilgileri okuruna sunmaktadır. "(…) insan için böyle enîs, bu kadar sadık, refik-i ömrünün, vücudunun yarısı, aklının izanının mütemmimi, , yuvasının nazımı, idaresinin nazırı, politikasının mihveri, medeniyetinin ruhu hâsılı bilmem nesi olan şu

[1189] Kız Rüşdiyelerinin durumu hakkındaki veriler, tezin giriş kısmında ele alınmıştır.
[1190] Tezin Giriş kısmında da Darülmuallimat'la ilgili olarak belirtildiği üzere Fatma Aliye Hanım'ın kendi çocukluğunu yazarak Ahmet Midhat Efendi'ye gönderdiği ve kendisi hakkındaki biyografik eserde yazılan satırlarda kendisine muallimelik yapan Darümuallimat mezunu hocasını yetersiz görmüş ve bazı konularda kendisinin bilgisinin ondan daha derin ve kapsamlı olduğunu söylemiştir.

karılar(…)"[1191] diye tarif edilen kadın cinsinin tarih boyunca farklı toplumlarda nasıl yer bulduğu ve karşıtı sayılan erkek cinsine nazaran nasıl bir konumda bulunduğu sorgulanmaktadır. Bu makale serisinde ele alınan toplumlar ise Beni İsrail, Hind-i Kadim, Mısr-ı Kadim, Yunan-ı Kadim, Isparta, Atina ve Korint, Fürs-i Kadim, Kadim İtalya, Galatya, Roma, Çin, Germenya ve Frank Barbarları, Araplar, Afrika ve Amerika Vahşileri şeklindedir. Bu yazılarda Midhat Efendi'nin öğretici tarafı görülmektedir. Bunlardan sonra ise makalenin sonunda "Karılar Hakkındaki Meselenin Bencesi" başlığıyla kendi görüşlerini bildirmektedir.

Modern toplumlarda erkekle eşit bir konumda, kısaca onun diğer yarısı olarak görülen kadının esasında gerçek planda hiçbir toplumda böyle bir yeri olmadığı düşünülmekte ve bu fikir tarihten verilen vesikalar ve emsaller ile kanıtlanmak istenmektedir. Yazarın böyle bir amaçla ve bu doğrultuda bir makale kaleme alması, kadının erkeğe göre ikincil bir konumda bulunduğunu ve "öteki" olarak görüldüğünü[1192] gözler önüne sermesi açısından son derece önem taşımaktadır. Kadının toplum ve aile hayatında erkeğe göre daha aşağı konumda bulunduğu müesseseler ve durumlar evlilik muameleleri, boşanma, çok eşliliğin uygulanması meseleleriyle alakalı olanlardır. Bunun yanında değer ölçütü olarak görülen durumlar da kadının iffet ve namusunu muhafaza edebilmesi ve doğurganlığı dolayısıyla gerçekleşir.

Evlilik muameleleri etrafında gelişen âdet ve gelenekler eski toplumlarda daha ziyade kadının para karşılığı kocası olacak kişiye babası tarafından satılması, kadınların cariye ve odalık olarak kullanılması nedeniyle maddi değer biçilen bir maldan farksız olarak görülmesine ve değersizleştirilmesine neden olmaktadır. En eski kavimlerden biri olan İbraniler arasında kadınlara bakış bu doğrultudadır. Eski İsrail toplumunda kadınlar para ile alınıp satıldığı için son derece değersiz görülmektedir

Antik dünyanın bir başka büyük medeniyeti olan Eski Mısır'da bir vakte kadar toplum için kadın ve erkek münasebetleri serbestçe ve hiçbir kurala tâbi olmadan yaşanmaktadır. Evlilik muamelesi belli kaidelere göre ancak firavun Menes sayesinde düzenlenebilmiştir. Ayrıca kardeşiyle evlenen firavunların da bu eylemlerine kanunî dayanak bulmak adına toplumun ileri gelen fikir önderlerine danıştıkları görülmektedir. Kandaşla evlenmenin gerekçesi ise, kendisini İran hükümdarının halefi sayan Firavunun bütün eylemlerini gerçekleştirmekte kendisini hür ve serbest bulmasıdır. Böyle olmakla beraber Antik Mısır'da erkeklerin en yakın dostlarının kadınlar olmasına rağmen çok eşliliğin görülmesi ve harem hayatı ile kuşatılması kadınların hayatını kısıtlamaktadır. Bu yüzden eski dönem Mısır

[1191] Ahmet Midhat Efendi, "Karılar- Mukaddime", *Kırk Anbar*, nu. 24, s. 765, İstanbul, 1292.
[1192] Bu fikir Simone de Beauvoir'ın orijinal adı *Le Deuxième Sexe* (1949) olan eserindeki görüşlerine işaret etmektedir.

toplumunda kadın ve erkek eşitliğine, bunların hayat ortağı ve birbirlerini tamamlayan yarımlar olmalarına dair emareler bulunmamaktadır.

Kadim Fars toplumunda da erkek ve kadınlar arasında kaçgöç görüldüğünden bunlar evlenmeden önce birbirlerini göremezler. Bu yüzden boşanma ve çok eşliliğin serbest olduğu hatta erkeklerin cariyelere sahip olmasının da yaygın olduğu toplumda, kadınlar değersiz görülmektedir. Bununla ilgili olarak verilen örnekte İran şahının karısı yaptığı itaatsizlik nedeniyle şah tarafından kovulmuş ve terk edilmiştir.[1193] Toplumun en üst konumunda bulunan kadınının bile böyle bir muameleye maruz kalması kadının konumunun değersizliği hakkında okuru ikna edebilmektedir.

Eski İtalyan halklarından Saminitler içinde gençlerin evlenme usulleri örnek gösterilmiş hatta Montesquieu dahi bu usulden övgüyle bahsetmiştir. Gençlerin erken yaşta evlendirilmeleri erkek ve kadınların iffetini muhafaza etmelerini sağlamıştır. Birbirine layık olmayan eşlerin ayrılmasını sağlayan cemaat, birbirine layık gördüğü çiftleri evlendirmek için ön ayak olmuştur. Bunun için eşlerin birbirini seçebileceği eşit sayıda erkek ve kadının bir araya geldiği bir ortam oluşturmuşlardır. Makale yazarına göre, hem boşanma hadisesi hem de insanların çift olabilmeleri için bir araya getirilmeleri ahlâken uygun bir durum değildir. Seçim hakkının erkeğe verildiği bir ortamda evleneceği kadını seçen erkek, kadının rızasını göz önüne almadan onun haklarına taarruz edecektir. Ayrıca cemaatin sebep olduğu boşanmalarda şahısların tercihleri göz ardı edildiği için mağduriyet olacaktır.

Çin toplumunda da evlilik muameleleri etrafında kadının değersizliği ortaya koyulmaktadır. Evleneceği kadını tetkik etmek için erkeğin ailesinden kadınlar gelin adayını önce giyinik sonra hamamda gözden geçirmektedir. Bu usulün uygulanmasının sebebi evlenilecek kadının parayla satın alınmasıdır. Bu yüzden koca, evlendiği kadını istediği gibi kullanır, maddî gücü el veriyorsa birden fazla kadını da satın alarak odalık gibi kullanabilirdi. Böyle olduğu için Çin toplumunda kadınlar için evlilik hayatı bir esaret hâlinden farksız olarak görünmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, tarih boyunca seyrinden bahsettiği çok eşliliğin özünü yazısında belirttiği şu sözlerden anlaşılacağı üzere erkeğin kadından daha güçlü ve maddî kuvvetinin üstün olmasına bağlamaktadır. "Nerede karılar zayıf görülmüş ise erkekler için hükm olunan kudret ve kuvvet bu misillü âmâlin husulünü emir ve teshil edebilmiştir."[1194] İsrailli kadınların çok eşliliğe boyun eğmek zorunda kalmalarının sebebi olarak maddî güce sahip olmamaları gösterilmektedir. İsrailli kadın, Avrupalı hemcinsi gibi evlenirken çeyiz

[1193] Ahmet Midhat Efendi, "Karılar- Fürs-i Kadîm İndinde Nisvan", *Kırk Anbar*, nu. 27, s. 862, İstanbul, 1292/1876.
[1194] Ahmet Midhat Efendi, "Karılar- Beni İsrail", *Kırk Anbar*, nu. 24, s. 766, İstanbul, 1292/1876.

veya para getirmediği bir nevi kocasını o kadınlar gibi satın almadığı için kocasının malı ve metaı sayılarak boyun eğmek zorunda kalmaktadır. Sparta halkı kadınlarının çok eşli olması, nadir görülen bir durum olarak sunulmakla birlikte tabiatın hemen hemen hiçbir canlısında görülmeyen bir vaka olarak çok eşlilik, insan tabiatına yakışmayan en aşağılık durumlardan biri olarak görülmektedir.

Arap toplumu içinde öne çıkan erkeklerin çok eşliliği hadisesi, Arap coğrafyasının ve ikliminin o bölge erkeklerine sağladığı avantajlar ile gerekçelendirilmektedir. Burada erkeklerin kadınlara göre daha az yıprandığı ve cinsel güçlerini daha ileriki yaşlara kadar korudukları için tek bir kadınla evlenmekle yetinmeyip birden çok kadınla evlenmek eğiliminde bulundukları görülmektedir. Bu durumun Arap toplumuna sağladığı avantaj, cinselliğin meşruiyet altında gerçekleşmesi ile fuhuş ve diğer gayrimeşru ilişkilerin görülmemesi ve toplum ahlâkının korunmasıdır. Bu yüzden hane içinde teskin edilen şehvanî duyguları sebebiyle erkekler, sefahat ve israf yolunu tutmamışlardır. Birden çok kadınla yapılan evlilik yanında kadın hayatına yapılan tazallümlerden birisi de değersiz ve gereksiz görüldükleri için yeni doğan kız çocuklarını boşuna beslemek istemeyen ailelerin onları diri diri gömerek öldürmesidir. İslâmiyet öncesinde böyle bir durumda bulunan Cahiliye toplumundaki bu düzeni tadil eden İslâm diniyle gelen yeni dinî kaideler olmuştur. Erkeğin evleneceği kadın sayısının dört ile sınırlanması ve bu birden fazla evlilikte de adaletin gözetilmesinin şart koşulması Arap toplumu kadınları için önemli bir gelişme olur. Yine kız çocuklarına iade-i itibar eden İslâm dini, onları öldürme eyleminin de son bulmasını sağlamıştır.

Boşanma hadisesi, genel olarak tüm kadim toplumlarda erkeklerin hakkı olduğu için kadınların bu anlamda haklarının gözetildiğini söylemek mümkün değildir. Eski İsrail kavminde kadınları boşamak yasaklanmıştır. Bir erkek, eşini boşanmak istediği zaman gerekçelerini hahamlar meclisine sunarak onların onayını istemek zorundadır. Bu durum makale yazarı tarafından kadınların lehine bir durum olarak görülmekte ve erkeklerin keyfine göre kadınları boşayarak onları mağdur etmesinin engellendiğini düşünmektedir. Çünkü kadınlar kuvvetsiz göründüğünden dul kaldıklarında onların kendilerine bakacak yeni bir koca bulmalarının zor olduğu sanılmaktadır. Barbar Germen kavimlerinden Lombardiyalılar'da kadınların boşanması yasaktır, kadınların zina veya herhangi başka bir kabahatleri görüldüğünden cezasını verme yetkisi kendi kocasına bırakılmıştır. Kadim İran toplumunda gençler birbirini görmeden aile büyüklerinin kararı doğrultusunda evlendirildikleri için boşanma hakları bulunmaktadır. Eski Çin toplumunda da erkekler evlendikleri eşlerini babalarından parayla satın aldıkları için kolayca boşayıp yeni bir kadınla evlenme hakkına

sahiptirler. Tüm örneklerde boşanma hakkı erkeklerin olduğu için bu anlamda kadınların hukukunu gözetildiğini düşünmek mümkün görünmez.

Eski İtalyan kavimlerinden Saminit halkı kadınları şahsında örneklenen kadın iffeti, Galati nisvanı arasında da görülmektedir. Anadolu içlerine yerleşmiş Orta Avrupa kökenli halklardan olan Galatyalılar'ın kadınlarından Romalı kadınlara girizgâh yapmak için bahsedilmektedir. Galatyalı kadınlar, sadakatleri ile ön plana çıkarılmakta ve toplumun önde gelen erkeklerinin eşlerinin hayatından emsaller sunularak bu özellikleri temsil edilmektedir. Bunun yanında dikkat çekilen bir husus da bu kadınların kendi rızaları doğrultusunda değil aile ve akrabalarının kararı doğrultusunda evlendirildikleridir. Romalılar ise genel olarak sefahat ve eğlenceye düşkün olmaları sebebiyle evlenmek ve aile kurmak gibi sorumluluklardan kaçmak isterler. Romalı halkta ensest ve diğer aile ahlâkı bakımından namusa mugayir davranışlar görülmesi buradaki ahlâkî düşüklüğün boyutunu göstermek isteyen Ahmet Midhat Efendi'nin öne sürdüğü örnek vakalar olur. Romalıların bu ahlâkî vaziyette bulunması toplum kadınlarının konumu hakkında ipucu verebilmektedir. Burada kadınlar namus ve iffet hâli içinde bulunmaz ve erkeklere kendilerini beğendirmek için güzelliklerini artırmak yolunda sarf ettikleri ile israf kapısını açarlar.[1195]

Eski Yunan toplumunda kadınlar, erkeklerin şehevî ihtiyaçlarını tesviye edecek varlıklar olarak görüldüğünden onların güzelliğinden başka bir hasletlerine değer verilmez, onların insanların gözünde manevi bir değerleri yoktur. Yine Yunan kavimlerinden olan Spartalılar da kadınlara "tenasül makinesi" gözüyle baktığından fiziksel manada güçlü ve kuvvetli olan doğurgan kadınlara değer vermektedirler. Kadınların değeri, dünyaya getirdiği güçlü ve kuvvetli erkek çocukları ölçüsünde verilmiştir. Savaşçı bir topluma mensup oldukları

[1195] Kadın güzelliğinin bahis konusu edildiği yazılar, Roma kadınlarının güzellikleri uğrunda gösterdikleri gayretleri açıklamaktan ibaret değildir. Ahmet Midhat Efendi, çeşitli vesileler ile eserlerinde kadın güzelliği konusu etrafında süs, moda, güzellik ritüelleri, makyaj gibi alışkanlıklar hakkında istidratlarda bulunmaktadır. Roman ve hikâyelerinde yer alan bu istidratlar yanında münferit olarak gazete ve dergilerinde de bentler yazmıştır. Kadın güzelliğinin bahis konusu edildiği ilk metin, Ahmet Midhat Efendi'nin *Dağarcık* mecmuasına eklediği "melahat-i nisvan" hakkındaki başlıksız yazıdır. Bu yazıda, filozofların kadın güzelliği hakkındaki fikirlerine ve farklı toplumlardaki güzellik anlayışlarının tezahürüne yer verilmektedir. Bazı toplumların güzellik anlayışları nedeniyle insan tabiatını ve insanın doğal hâlini bozan birtakım alışkanlıklar yerleşmiş ve bunlar toplumun kadın güzelliğine dair gelenekleri arasında girmiştir. Yazarın önce *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika ettiği sonrasında kitap hâline getirerek bastığı *Musahabât-ı Leyliyye* başlıklı serilerde kadın güzelliği hakkında iki sohbet kaleme almıştır. Bu sohbetlerinde daha ziyade kadın okurlarını hedef kitlesi olarak seçtiği sezilmektedir. Serinin altıncı sohbetinde "kadınların hıfz-ı cemaline" ve on üçüncü sohbetinde "tezyid-i cemaline" odaklanmaktadır. İlk yazısında kadınların doğal güzelliklerini korumaları adına kaçınması gereken alışkanlıkları dile getirir. Bunlar arasında ayva tüylerinin ağda ile yolunması, yüzün derisini germek için kullanılan sular, saçların rengini değiştirmek için kullanılan suni sular, yüz derisini renklendirmekte kullanılan düzgünler, kadın vücudunu daha güzel göstermek adına korse kullanılması yer almaktadır. Bunlar hakkında açıklamalar yapılıp bu güzellik yordamlarından neden kaçınılması gerektiği hususunda kadın okurlar bilgilendirilmektedir. Bu anlamda bu sohbet yazısı, kadınları doğal güzelliklerini muhafaza etmek için teşvik etmektedir. Aynı meseleyi işleyen bir önceki yazısında "cemal-i tabiiyi arttırmak bizim için kâbil değildir" diyen Ahmet Midhat, bu fikrinden vazgeçerek kadın güzelliğinin artırılması hakkında birtakım malumatları, bir diğer "sohbet" yazısında derlemiştir. Bu yazıda, kadınların eski dönemlerden itibaren güzelliklerini artırmak adına birtakım suni yollara başvurmaları savunulmaktadır. Bir önceki yazının aksine bu yazıda kaçınılması gereken uygulamalardan ziyade yapılmasında beis görülmeyen veya tavsiye edilen şeyler yer almaktadır. Bu yazıların Ahmet Midhat Efendi'nin külliyatındaki yeri ve önemi, böyle bir konuya da değinmiş olmasından öteye geçmemektedir.

için Sparta kadınları, savaşta yararlık gösterecek erkekleri doğurması gereken makineler olarak görülmektedirler. Bu doğrultuda beden kuvvetlerini yitirmemeleri için erken yaşta evlenmesine müsaade edilmeyen kadın ve erkeklerin fuhuş gibi gayrimeşru yollara sapmaları yazarın dikkat çektiği kötülükler arasında bulunmaktadır. Atina ve Korint gibi ilim ve felsefe bakımından ilerlemiş Yunan şehirlerinde bile kadınlar birkaç sınıfa ayrılmakta ve hiçbir sınıfa mensup kadının erkekler nezdinde önemi ve değeri bulunmamaktadır. Burada ünlü filozofların dahi kadınlara karşı ve onları aşağılayan bir tavır içinde bulundukları örneklerle sunulmaktadır.

Barbar Frenk ve Germen kavimleri içinde kadının konumu, beklendiğinden farklı olarak görünmekte ve kadın, hukukî bakımdan medenî toplumlardan daha üstün bulunmaktadır. Şöyle ki barbar halkların erkekleri, kadınlara karşı gösterdikleri saldırı, taarruz ve tacizler yüzünden para cezalarına çarptırılmaktadır. Bu durum çerçevesinde verilen cezalara bakıldığında doğurganlık çağındaki bir kadına zarar vermek diğerlerine göre çok daha kuvvetli cezaların verilmesine neden olmaktadır. Bu yüzden kadının değerinin nüfusun devamlılığını sağlaması nedeniyle ölçülmesi dikkat çeker. Ancak bir yandan da kadının değersizliğine delalet eden hadiseler de görülür. Kadının evlendirileceği erkeğe babası tarafından parayla satılması ve böylece kocanın eşinin sahibi sayılması nedeniyle ona yapılan saldırı karşısında para cezası kocaya ödenmektedir. Ayrıca bu halklar arasında boşanmanın serbest olmaması sebebiyle, kadınlar kocalarından gördükleri her türlü cefaya katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu Frank ve Germen kavimlerinde erken evliliğin yaygın olması ve zinanın cezalandırılması sebebiyle fuhuş ve gayrimeşru ilişkiler pek görülmez. Bu anlamda toplumda görülen ahlâksızlığın temeli bekârlık olarak görülmektedir. Tüm bu durumlar çerçevesinde bu halklarda kadınların şahsiyetlerinden dolayı değil kendilerinde görülen iffet hâlinden ötürü değer buldukları sonucuna varılmaktadır.

Avrupa'nın barbar kavimlerindeki bu tutumlara karşılık Afrika ve Amerika kıtalarının vahşi toplumlarında kadının çok daha farklı bir durumda kaldığı görülmektedir. Aile ve evlilik gibi resmî müesseselerin olmadığı bu toplumda erkekler, kadınlara çoğu zaman zorla ve saldırarak sahip olurlar ve onları vahşi koşullarda zapt ederler. Amerika'nın vahşi toplumlarında da durum farklı olmamakla beraber bu kıtada medeni bakımdan ilerlemiş yerli halkların da bulunduğu belirtilir. Bu yüzden bu kendi medeniyetini kuran Meksika halkları arasında kadın, bir nebze daha iyi konumda bulunmaktadır. Bunların tek eşlilikle yetindikleri görülmekle beraber bunun sebebi hayat koşullarına bağlanır. Erkeği avcılık ve toplayıcılık ile vatanın korunmasına memur eden bu toplum düzeni, kadınları da hanenin idaresine müdür etmiştir. Bu durumda erkeğin gücü yalnızca tek bir kadınla evlenmesine müsaade etmiş, hatta

bazen birkaç erkek kardeşin tek bir kadınla evlenmesiyle kurulan poliandri düzeni görülmüştür.

Ahmet Midhat Efendi, farklı toplumsal düzenlerde izini sürdüğü kadın-erkek eşitliğini ve hayat içinde kadın ve erkeğin refakat ve dayanışmasını başlıklar hâlinde sunduktan sonra "Karılar" yazısının sonunda meseleye dair kendi fikirlerini ayrı bir başlık altında sunmaktadır. Kadınların, erkeklerin "nîm-diğer mevcudiyeti şerik-i hayatı refik-i ebedîsi vesairesi" olduğuna dair gerçekliğe hiçbir toplum düzeninde rastlanmayan bir fikrin, İncil'e dayanan Hristiyanlık inancının ürünü olduğunu söyleyen Ahmet Midhat Efendi, bu durumun icra edilmesi mümkün olmayan bir hüküm olduğunu, bu nedenle kanun olmasının mümkün olmadığını düşünmektedir. Bu noktada Hristiyan ve Müslüman inançlarının meseleye bakış açısını karşılaştırırken İslâm'ın gerçekleşmesi mümkün görünmeyen hiçbir hükmü öne sürmemesi nedeniyle diğerine üstün olduğunu belirtmektedir.

Bu yazı serisinin dışında "Japonya'da Kadınlar"[1196] başlıklı kısa yazıda, kısaca bu kadınların eğitimleri, terbiyeleri, dış görünüşleri ve gündelik yaşamlarına ait alışkanlıkları ele alınmaktadır. Ayrıca tarihten kadın portrelerinin aktarıldığı biyografik yazılarda Mısır kraliçesi Cleopatra[1197] ile Rusya imparatoriçesi Katerina'nın[1198] hayatından bahsedilmektedir. Katerina'nın yazdığı bir mektup da tercüme edilerek "Rusya İmparatoriçesi Meşhur Katerina'nın Meşâhir-i Hükemâdan d'Alembert'e Kendi İnşâsı ve Hatt-ı Destiyle Yazmış Olduğu Bir Mektubun Harfiyen Tercümesidir"[1199] başlığıyla *Kırk Anbar*'a alınmıştır. Kendisinden bahsedilen bir başka kadın hükümdar da yine biyografisi yazılan on altıncı yüzyılın İskoçya kraliçesi Mary Stuart'tır.[1200] Tarih bendi olarak yazılan "Fransa Tarihi'nin Devr-i Şehvanisi"[1201] makalesinde Fransa kralı XV. Louis'nin gözdelerinden olan markiz Madam de Pombadour'un maceraları konu edilmektedir. Bir önemli metin de Antik Yunan toplumundaki kadın savaşçıların anlatıldığı "Amazonlar yani Cengâverân-ı Zenân"[1202] başlıklı yazıdır.

Kadınların tarihi bağlamında ele alınan meseleler dışında toplum içinde kadının konumu ile kadın hakları çerçevesinde on dokuzuncu yüzyılın güncel meseleleri de ele alınmaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan "Âlem-i Medeniyette Kadının

[1196] "Japonya'da Kadınlar", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 61, s. 4, 8 Ramazan 1295- 5 Eylül 1878.
[1197] "Cleopatra'nın Tercüme-i Hâli", *Kırk Anbar*, nu. 7, s. 209-224; nu. 8, s. 226-239, İstanbul, 1291.
[1198] "Teracim-i Ahval: Rusya İmparatoriçesi Meşhur Katerina", *Kırk Anbar*, nu. 21, s. 653-657, İstanbul, 1292/1876.
[1199] *Kırk Anbar*, nu. 10, s. 303-305, İstanbul, 1291/1876.
[1200] "İskoçya Kraliçesi Mary Stuart'ın Tercüme-i Hâli", *Kırk Anbar*, nu. 1, s. 15-25; nu. 2, s. 4-64; nu. 3, s. 83-84, İstanbul, 1291.
[1201] *Kırk Anbar*, nu. 19, s. 578-587, İstanbul, 1291.
[1202] *Kırk Anbar*, nu. 9, s. 272-278, İstanbul, 1291.

Mevki"[1203] ve "Feminizm"[1204] makaleleri etrafında kadın hareketleri ve feminizm cereyanı da ele alınmaktadır. "Âlem-i Medeniyette Kadının Mevkii" adlı yazıda, Amerika'da kadınların ekonomik özgürlükleri ve çalışma hayatı üzerine odaklanarak onların hürriyetleri üzerinde durulur. Medeni olarak kabul edilen Avrupa ve Amerika kıtasındaki toplumlarda kadınların konumunu soruşturmak adına yazılmış bu yazıda, Amerika'daki kadınlar, kendi girişimleri ve onlara tanıtan imkânlar dolayısıyla Avrupa'daki kadınlardan kat kat üstün olmaları ve kamusal alandaki görünürlükleri ve kendilerini ifade edebilme imkânına sahip olmalarıyla öne çıkmaktadır. Bu kadınlar Avrupalı hemcinslerine göre çalışma hayatında aktif olarak yer aldıkları için birtakım haklar kazanmış ve daha özgür yaşamak imkânına sahip olmuşlardır. Amerikalı kadınları çalışmaya sevk eden şey, kendilerini beslediği için minnet borcuyla bağlı oldukları eşlerinin itaati altına girmek istememeleridir. Kadınlar, kendi istiklallerini kazanmak için çalışmaya ve kendi geçimlerini sağlamaya böylece başlamıştır. Zaman içinde çalıştıkları iş kolları genişlemiş ve aldıkları eğitimin seviyesi de artmıştır. Bunun daha ileri bir adımı ise kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmak istemeleri ve bunun için miting vs. girişimlere başlamaları olmuştur. Bu doğrultuda yazılan metinde, kadınların mevkii iktisadi boyutuyla ele alınmış ve ailenin geçim kaynakları, para kazanma ve tüketim yordamları üzerinden kadınların konumlandırıldığı görülmüştür.

Çalışan kadınların Avrupa'daki ahvalinden bahseden bir diğer yazı,[1205] kadın telgraf memureleri hakkındadır. Almanya ve Avusturya örneğinde kadınların telgraf işindeki çalışma şartları genel olarak ele alınmaktadır. Kadınların yapmak zorunda oldukları hane içi işler nedeniyle çalışma saatlerinin sınırlı olduğu bu yüzden birçok kadının evlendikten sonra çalışma hayatından çekildiği belirtilmektedir. Ayrıca telgrafçılık işini erkeklerin önemsemediği düşünüldüğünden bu işe ehemmiyetle sarılan kadınların işlerinde daha hatasız çalıştıklarına değinilir.

Tercüman-ı Hakikat'in yayımlanmaya başlamasının henüz ilk ayında kadınların toplumsal konumunun soruşturulmasının ardından meseleye dair başka bir yazı, yıllar sonra çıkacaktır. "Feminizm" başlıklı Ahmet Midhat imzasını taşıyan bu yazıda, feminizm kelimesinin Fransızca orijinalinden hareket ederek kelimenin kök anlamı açıklanmakta ve Osmanlı Türkçesi içinde bu kelimeye bir karşılık aramak için fikir yürütülmektedir. Ancak Ahmet Midhat, buna lüzum görmediğinin ve feminizm kelimesinin dünyanın bütün lisanlarına

[1203] "Tefrika: Âlem-i Medeniyette Kadınların Mevkii", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 11, 12, 13, s. 1295/1878.
[1204] "Bend-i Mahsus: Feminizm", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5856, s. 2, 21 Rebiülevvel 1315, 8 Ağustos-ı Rumî 1313, 20 Ağustos-ı Frenkî 1897.
[1205] "Mütenevvia: Kadın Telgrafçılar", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 135, S. 4, 8 Zilhicce 1295- 3 Kânunuevvel 1878.

bir ıstılah olarak girmesinin münasip olacağını düşünmekle beraber fikir yormaktan da geri kalmaz. Bunun sonucunda "nisa" kelimesinden türettiği feminizm için "İstinsa" ve feminist kelimesi için ise "müstensi" kelimelerini önerecektir.

1897 yılında yazdığı bu makalede, o güne değin kadınların hak arayış mücadelesi hakkında Osmanlı matbuatından çok şeyin yazılıp çizilmiş olmasına rağmen meselenin özüne ve doğrusuna ulaşılmadığını belirtir. Amerika'da kadınların hak mücadelesi konusunda yapılan ve söylenenleri aşırı bir çaba olarak gören Ahmet Midhat Efendi, kadınların da erkekler derecesinde her işe atılmaları, daha önce sadece erkeklerin çalıştığı mesleklerde çalışmaya girişmeleri, askerlik ve siyaset alanlarında da varlık göstermek istemeleri özetle erkeklerin sahip olduğu bütün yetkilere sahip olmak istemelerini makul olmaktan uzak girişimler olarak değerlendirir. Feminizm cereyanıyla ilgili bir Fransız mecmuasının çıkardığı özel sayıyı okuduğunu belirten Ahmet Midhat, burada İslâm kadınların sahip olduğu haklar konusunda yazılanlardan memnun kalmaz. Kendi fikirlerinin karşıtı olarak öne sürülen görüşler, hukuk ve hürmet bakımından en değersiz kadınların İslâm kadınları olduğunun söylenmesi onu rahatsız edecektir. Ancak senelerce İslâm kadınının Batılı kadın karşısındaki hukukî üstünlüğünü savunan Ahmet Midhat, bu görevi manevi kızına teslim ettiğini ve Fatma Aliye Hanım'ın *Nisvan-ı İslâm* (1892) adlı eseriyle bu vazifeyi hakkıyla yerine getirdiğini belirtir.[1206]

Batıda kadınların çalıştığı çeşitli meslek grubundan bahseden Ahmet Midhat, kadınlar için çalışmayı bir külfet ve zorunda kalınan bir durum olarak göstermek ister. Geçim derdinde olan ve bekâr olduğu için çalışmak zorunda kalan kadınların evli kadınlara göre çok daha fazla olduğunu istatistik verileriyle ispat etmek ister. Hatta kadınların çoğunun kendilerini besleyecek bir erkekle evlendiklerinde çalışma hayatını terk ettiklerini söyler. Evlenmeyi tercih etmeyen kadın ve erkeklerin ise gayrimeşru ilişkiler içinde yaşayarak sahip çıkmak istemedikleri gayrimeşru çocuklar dünyaya getirdiklerini ve böylece toplum ahlâkında yozlaşma başladığını belirtir. Bu yüzden kadınların çalışmasını ve meslek erbabı olmasını doğalarına aykırı olarak gören Ahmet Midhat Efendi, kadına verilecek en büyük hürmet ve değerin göstergesinin onun nikâh altına alınarak geçimini sağlamak olduğunu savunmaktadır. Bekâr sayısının fazla olduğu milletlerde kadınların hukukuna riayet edilmediğini ve değer görmediklerini iddia eder. Ahmet Midhat'ın zihniyet dünyasında çalışan kadın, ancak zaruret içinde bulunan ve geçinmek için para kazanmak zorunda olan kadındır. Kadınların eğitim

[1206] "Bend-i Mahsus: Feminizm", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5856, s. 2, 21 Rebiülevvel 1315, 8 Ağustos-ı Rumî 1313, 20 Ağustos-ı Frenkî 1897.

alarak meslek grupları içinde yer almasını kabul edemez. Eski zihniyet yapısını sürdürdüğü için karşılaştığı yeni ve radikal görüşler karşısında adapte olmak konusunda muhafazakâr davranır. Bu tutumu, biraz da İslâm kadınlarının her türlü hakka sahip olduklarını düşünmesinden ileri gelmektedir.

"Fransa'da Talakın Tesisi" ve "Hukuk-ı Nisvan" yazıları çerçevesinde kadınları ilgilendiren kanun maddelerinin Avrupa veya Osmanlı toplumunda tartışılması söz konusudur. "Hukuk-ı Nisvan"[1207] başlıklı makalede Léon Richer adlı gazetecinin Fransız hukuku içinde kadınların konumuyla ilgili veriler üzerinden kadınların haklarına İhtilal sonrası dönemde de riayet edilmediği ifade edilmektedir. Bir Avrupalı tarafından bizzat öne sürüldüğü ve örneklendiği üzere Fransa hukukunun kadın haklarını gözetmek ve onları korumak konusunda son derece yetersiz kaldığı görülmektedir. Richer'nin dikkat çektiği gibi Fransız kanunları kadınların iffetinin muhafaza edilmesi, tecavüz vakaları karşısında himâye edilmeleri ve failin cezalandırılması, kadınların fuhşa teşvik edilmesi gibi hususlarda sıkı tedbirler ve kadınların hakkını gözetecek kararlar almaktan kaçınmaktadır. Gayrimeşru çocukların vesayetiyle ilgili konularda da babanın kim olduğunun aranması kanunen yasak kabul edildiği için sorumluluğun tamamen anneye yüklenmiş olduğu görülür. Bu da toplum hayatı içinde sıkça görüldüğü ifade edilen bu vakalarda kadınların haklarının gözetilmediği ve büyük bir sorumluluk altında tutulduklarını göstermektedir. Avrupalı kadınlar, adeta kocalarının esiri gibi görünürler ve kendi çocukları üzerindeki bütün yetki babaya ait olduğundan çocuklarıyla ilgili hemen hiçbir konuda söz hakkı sahibi değildirler. Kadınların ailenin maddî varlığı ve gayrimenkulleri hakkında karar verme yetkileri de yoktur. Bunlar gibi birçok konuda kadınların haklarının ihlal edildiğini ilgili kanun maddeleri üzerinden dile getiren gazeteci Léon Richer, feminist gazeteci kimliğiyle öne çıkmış bu gayretleri nedeniyle on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Fransa'da feminist dergilerde editörlük ve yazarlık yapmıştır. Bu yüzden *Tercüman-ı Hakikat*'te feminist bir erkek gazetecinin kadınların hakları hakkındaki fikirlerine yer verilmesi son derece önemlidir. Böyle bir metnin gazeteye konulmasındaki birincil gaye ise Ahmet Midhat Efendi'nin genel kanaatine uygun olarak Osmanlı kadının sahip olduğu hakların Avrupalılardan çok ileride olduğunu göstermektir.

Osmanlı kadınının sahip olduğu hukuk bakımından Avrupalı kadından üstün olduğu tezi yine Batılı bir yazar olan Henry Victor'un görüşlerinden hareket ederek dile getirilir.

[1207] "Bend-i Mahsus: Hukuk-ı Nisvan", *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 1335, S. 2, 16 Muharrem 1300- 27 Teşrinisani-i Frenkî 1882.

"Nisvan-ı Şarkiye"[1208] başlıklı yazıda, daha önce de aynı yazarın "taaddüd-i zevcatla" ilgili takdir edici görüşlerine yer verildiği ve Henry Victor'un her bakımdan Şark kadınlarını üstün gördüğünü belirtmektedir. Victor'un görüşlerini paylaşan Ahmet Midhat Efendi, onun söylediklerini tercüme edip kendi fikirlerini de okuruna aktarır. Şark kadınlarının Avrupalılara üstün görüldüğü meselelerden ilk bahsi geçen tesettür ve dekolte meselesidir. Şark kadını tesettür içinde bulunması sebebiyle sosyal hayatta daha rahat hareket edebilirken Avrupa cemiyet hayatında dekolte kıyafet giyen kadının daha fazla takdir görmesi bir kesim tarafından bu kadınların uygunsuz görülmesine neden olmaktadır. Yine çok eşlilik meselesinde Osmanlıların nikâhlı eşleri ile Avrupa'daki erkeklerin metreslerinin durumları karşılaştırılır. Nikâhın Doğu toplumlarında kutsal kabul edilmesi nedeniyle resmî nikâhlı eşlerin önemli haklara ve adil bir yaşam tarzına sahip oldukları belirtilirken metres olarak tutulan kadınların hiçbir hakka sahip olmadığı ve zor koşullarda yaşadıkları belirtilmektedir. Bunun gibi şahsî hakları ve hürriyetlerine sahip olduğu belirtilen Şark kadını, kocasından ve toplumun diğer erkeklerinden büyük bir saygı görmekte ve özel alanlarına hiçbir kimsenin resmî nikâhlı eşi bile olsa taarruz etme hakkı bulunmamaktadır. Hatta İslâm kadınlarının bazı durumlarda kocalarından boşanmayı bile talep edebildiklerinden övgüyle bahsedilir. Tüm bunları objektif bir gözle değerlendiren Batılı bir âlimin görüşleri bu yüzden büyük bir ehemmiyetle Ahmet Midhat tarafından okuruna sunulmuştur.

Yine aynı şekilde Fransız kanunlarının esas alındığı "Fransa'da Talakın Tesisi"[1209] başlıklı yazı, Avrupa hukukunun Osmanlı hukukundan boşanma maddesi dolayısıyla da geride bulunduğunu göstermek amacını taşımaktadır. Ahmet Midhat imzasını taşıyan bu yazıda, Fransa'daki boşanma vakalarının nedenleri hakkında yapılan istatistik verileri üzerinden boşanma yasağının ortadan kalkması ile çok daha sağlıklı aile ilişkileri kurulduğu belirtilmektedir. Resmi olarak boşanma getirilmeden önce uygulanan kısmî boşanmada resmî nikâhın sabit kalması ancak eşlerin ayrı yaşamalarının toplumun ve ailenin geleceği için daha sakıncalı olduğu fikri savunulmaktadır. Bu yüzden Ahmet Midhat, Fransa'da kanunî gelişmelerle boşanma hakkının çiftlere tanınmasının Fransa hukuku için önemli bir adım olduğunu belirtmek için bu yazısını kaleme almıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin gazete ve mecmualarında çıkan kadınlarla ilgili yazılardan elde edilen neticeye göre, yazarın kadın meselesinde her konuda muhafazakâr, İslâm ve

[1208] Ahmet Midhat, "Bend-i Mahsus-ı Ahlâkî: Nisvân-ı Şarkiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 3435, S. 5-6, 27 Rebiülevvel 1307- 10 Teşrinisani 1305- 22 Teşrinisani 1889.
[1209] Ahmet Midhat, "Mütenevvia: Fransa'da Talakın Tesisi", *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 2729, S. 2, 27 Şevval 1304/ 6 Temmuz-ı Rumî- 18 Temmuz-ı Frenkî 1887.

Doğu'nun temsil ettiği değerlerini yücelten ve bunları Batılı, Avrupalı değerler konusunda üstün gören bir anlayıştır. Bu doğrultuda *Tercüman-ı Hakikat* sayfalarında kadınların hak ve hürriyetleri bağlamında tartışılan meselelerde, Osmanlı toplumunda aydın erkeklerin ürettikleri kaideler ve kanunlar kadınların lehine işlediği savunulmakta ve Batılı aydınları bu yöndeki fikirleriyle ispatlanmaktadır. Kadınlara verilen değerin bir başka ölçütü de kamusal alandaki varlıklarının korunması için öne sürülen görüşler ve bu konuda sabitkadem davranılması ve her koşulda kadınların sokağa çıkma ve kamual alanda bulunma haklarının savunulmasıdır. Bu konuyla ilgili herhangi bir kısıtlama veya bununla ilgili güvenlik güçleri tarafından kadınlara uygulanan herhangi bir müdahaleye şiddetle karşı çıkılmaktadır. Kadınların en temel haklarından biri olan çeşitli şekillerde ve hususiyetle kalemleriyle kendilerini ifade etmeleri de ihtimamla savunulmaktadır. Bu uğurda *Tercüman-ı Hakikat*'in sayfalarını Osmanlı kadınlarına açan Ahmet Midhat Efendi, örneklerden de görüleceği üzere onları teşvik etmeye çalışmıştır. Yazarın kadın yazarları desteklemekle ilgili politikası, onların her koşulda desteklenmesi gerektiği, uygun görülmeyen veya değerli bulunmayan eserler yazsalar bile kadınlıkları hasebiyle bu konuda teşvik edilmelerinin Osmanlı kadın yazarlarının istikbali için önemli görülmesidir.

SONUÇ

1870'li yılların başından itibaren gazeteci ve romancı kimliğiyle kalemini kullanan, yazarlık hayatının önemli bir kısmı İkinci Abdülhamit'in idaresi altında şekillenen Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı düşünce dünyasına hâkim olmuş ve yön vermiş bir yazardır. 1912 yılından vefatına kadar hem gazete yazıları ve fikrî eserleri ile hem de kurmaca eserlerine sığdırdığı fikirleri ile Osmanlıda kadınlık durumlarına ve kadının konumu ve gelişimine değinir. Bunun yanında yarattığı kurmaca kadın kahramanlarıyla, edebî eserler vasıtasıyla sunulan kadın imgeleri bağlamında önemli bir malzeme ortaya koyar. Ahmet Midhat, kadınlarla ilgili konularda çoğunlukla geleneksel ve muhafazakâr ama bir o kadar da yol açıcı bir tutum benimsemiştir.

Kadın eğitimine son derece önem veren Osmanlı kadın yazarının kimlik bulmasında büyük katkısı olan Ahmet Midhat Efendi, Batıda gelişen aşırı serbest kadın hareketlerini, feminizmi Osmanlı kadını için gereksiz bularak İslâm medeniyetinin kadınlara hak ve hürriyet bakımından birtakım ayrıcalıklar tanıdığını belirtmektedir. Bu yüzden Ahmet Midhat Efendi'nin vefatından bir yıl sonra yayın hayatına başlayan ve kadınlarla ilgili sorunları ilk kez bu kadar cesur hamlelerle ve söylemlerle dile getiren bir derginin ve topluluğun ortaya çıkması ironik bir durumdur. 1908 yılına kadar *Terakki-i Muhadarat*, *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi birçok Osmanlı kadın dergisi etrafında gelişen fikir dünyası kadınlarla ilgili meselelerde daha geleneksel bir tavırla, mutedil bir üslupla ifade edilmektedir. Bu noktada İkinci Meşrutiyet sonrasında gelişen, özellikle *Kadınlar Dünyası* dergisi ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti etrafında esas yerini bulan Osmanlı kadın hareketine değin kadınlar hakkındaki meseleler belli kalıplar etrafında tartışılmakta ve reformist bir tavır görünmemektedir. Ancak *Kadınlar Dünyası* içindeki yazılarıyla kadınların kendileri hakkında bir parça daha radikal bir tavır takındığı ve daha sert bir üslup kullandığı dikkat çekmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin hayat görüşü, roman sanatına bakışı, toplumsal ve ahlâkî meselelerde aldığı tavır karakter yaratma yöntemi üzerinde etkili olmuştur. Romanlarındaki insan tipleri, yazarın zihin dünyasının yansımalarından ibarettir. Ayrıca kısmen toplumda gördüklerini de eserlerine yansıtmaktadır. Yazarın eserlerine yansıyan konular arasında yer alan Müslüman Osmanlı ailesi tipolojisi, ev hayatı içinde kadınların durumu, aile modellerinde kadına verilen rol ve ödevler dönemin hâkim zihniyeti doğrultusunda şekillenmiştir. Diğer Tanzimat yazarlarının aksine o, toplumu siyasî açıdan değiştirecek bir dava adamı değil halkın içinden konuşan, esnaf zihniyetinin temsilcisi bir yazardır. Bu yüzden

onun yazdığı hikâye ve romanlarda çizdiği karakter portreleri bir davanın taşıyıcısı olarak, bu tarz bir söylem yüklenmiş olarak karşımıza çıkmazlar. Daha ziyade belli bir ahlâk görüşünün veya ahlâkî bir tutumun temsilcisi olarak sunulurlar.

Ahmet Midhat Efendi, 6 Nisan 1873'te Rodos'a sürülmesine kadar geçen süre boyunca gazete yazarlığı ile kalemini kuvvetlendirmiş ve ilk kurmaca eserlerini de bu devrede vermiştir. Bu dönemde on hikâye ve bir tiyatro eseri yazmıştır. Bağdat'ta Midhat Paşa'nın maiyetinde çalışırken ilk hikâye denemelerini yayımlar. *Esaret*, *Teehhül*, *Gençlik*, *Felsefe-i Zenan* başlıklı hikâyeler ve *Eyvah* isimli piyesi ile yazar, Tanpınar'ın da deyimiyle "kadın psikolojisi" etrafında şekillenen hikâyenin farkına varmış ve kadınlar için onları ilgilendiren meseleler etrafında kurmaca eserlerini yaratmıştır. Bununla ilgili olarak da ilk işaret yine bir Osmanlı hanımından gelmiş, Fatma Aliye Hanım yazara gönderdiği biyografik içerikli mektubunda Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini okuyarak yetiştiğini ve bundan büyük bir haz duyduğunu belirtmiştir. Bu hikâyelerde ele alınan meseleler ağırlıklı olarak esaret teması, evlilik kurumunun sağlıklı bir şekilde oluşturulması, sağlam temellere dayanan aile yapısını kurmanın yolları, kadın esareti ve bununla bağlantılı olarak kadın hürriyeti konusu, kadınların mutsuzluğunun ve mağduriyetinin kaynakları meselesidir. Yazar bu eserlerde daha sonra görülmeyecek kadar yoğun bir şekilde kadın konusuna eğilmektedir. Böylece kadın kahramanlarını bizzat konuşturarak veya birbirlerine yazdıkları mektuplar aracılığıyla seslerini duyurarak bir noktada kendi sorunlarını dile getirmelerine fırsat yaratmış olur.

Ahmet Midhat Efendi özellikle 1870'li yılların başında yazdığı ilk eserlerinde kadınlarla ilgili meselelere sıklıkla değinmektedir. Bu devrede onun memleketi kadınlarının sorunlarına kafa yorduğu çok açıktır. Roman ve hikâyelerinde esaret, evlilik, şahsî hürriyetin muhafaza edilmesi, kadınların hakları, aile hayatında aksayan yönler ve ideal ailenin tesisi gibi konularda çoğunlukla kadınları merkeze alan bir tavır gösterdiği ortadadır. Kurmaca sanatı bakımından başarısız olan ve karakter inşası yönünden eksikleri olan bu hikâyelerde karakterler ele alınan meselenin taşıyıcısı olarak görülür ve olayların aktarılması yoluyla meseleler ortaya konulmuş olur. Dolayısıyla kadın kahramanlar da esaret, çok eşlilik, görücü usulü evliliğin ve aile büyüklerinin evlilik kararındaki dahlinin zararları, kadınların hürriyeti ve hakları, kadının medar-ı maişeti meselesi, kamusal alanda karşılaştıkları sorunlar gibi konuların tartışılmasında bir vasıta rolü üstlenmektedir.

Modernleşme dönemi Osmanlı toplumsal hayatının kadınla ilgili konularını kurmaca eserleri vasıtasıyla ele alan yazar, kendi döneminde çokça tartışılan aile, kadın, evlilik usulleri ve diğer konularla ilgili kalem oynatmaktan geri durmaz. Bunun yanında dikkat çeken husus yazarlığının erken dönem eserlerindeki gibi romancılığının son yıllarında da yani 1890'lı

yıllarda da sıkça kadınla ilgili konulara değinmesidir. Daha önceki yıllarda da dönemin getirdiği yenilikler ve düşünce hayatı çerçevesinde konuya değinen yazar, son yıllarında da dünyada görülen kadın hareketleri ile ilgili yeni oluşumlar ve akımlar çerçevesinde yeniden gündeme gelen kadın konusuna dair eserler yazacaktır. Özellikle son romanı *Jön Türk*'te Batıda gelişen feminizm cereyanının ve serbest kadın yaşamının eleştirisini yapmaktadır. Bu anlamda hem ilk hem de son eserleri kadın meselesine yoğunlukla temas etmesiyle dikkat çekmektedir. Ancak ilk eserlerinde kadınlara dair konularda son derece özgürlükçü ve serbest bir bakış açısına sahipken son dönem eserlerinde kadınlara karşı daha mutaassıp ve kadınlara tanınan hak ve özgürlükler konusunda temkinli ve sınırlayıcı davrandığı görülmektedir. Bunda dönemin kadınlara, özellikle Batı toplumunun kadınlara tanıdığı aşırı serbestlikten ve özellikle bu serbestliğin toplum ahlâkını zedelenmesinden rahatsızlık duymasının payı büyüktür. Bununla beraber *Taaffüf*, *Vah*, *Müşahedat* gibi romanlarını göz önünde bulundurursak buradaki kadın tiplerinin son derece modern ve eğitimli, şahsî hürriyetlerini bilinçli bir şekilde kullanan kadınlar olduğunu görmek mümkündür.

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerindeki kadın kahramanlarına toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında bakıldığında öne çıkan husus, kadınların makbul ve aykırı kadın olarak değerlendirilebilecek farklı cephelerden temsil edildiği yönündedir. Kendilerine atfedilen kadınlık rollerine uygun davranan kadınlar, bazı erdemlere sahip olarak ve örnek davranışlar sergiler vaziyette Osmanlı okurlarına sunulmaktadır. Bu kadınların bir kısmı erdemli bir tavır ve müspet davranışlar içinde görünmesine rağmen bazı kadın kahramanların düşük ahlâklı olarak sunuldukları görülmektedir. Osmanlı toplum hayatında "makbul" olarak görülen kadınlar kocasının hukukuna riayet eden, sadık, iffet ve namus dairesinde hareket eden, ağırbaşlı, kaderine boyun eğen ve razı olan, isyan etmeyen, başına gelenleri kabullenen kişilerdir. Dine bağlı olan, gelenekseli temsil eden, modern olanın toplumca makbul görülen taraflarını benimsemiş olan kişiler her zaman daha değerli görülmektedir. Buna karşılık örnekler üzerinden sunulduğu üzere kadınların toplum tarafından kabul görmüş davranış yordamlarına uygun davranmadıkları durumlar vardır. Midhat Efendi, bunları eleştirel bir bakışla okurlarına sunar.

Farklı değerleri temsil eden kahramanları bir arada sunan yazar, iyilerin özelliklerini övgüyle öne çıkarır. Özellikle *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Karnaval*, *Para*, *Bahtiyarlık*, *Jön Türk* gibi romanlarında kadın kahramanlarını iyi-kötü, iffetli-iffetsiz, ahlâklı-ahlâksız gibi çeşitli cephelerden ikili karşıtlık içinde bir vaziyet ile sergilemektedir. Bu noktada iki tip kadın portresi sunan yazarın bu kahramanlarına karşı tavrı onların mükâfat ve ceza uygulamasına tâbi tutulması ve böylece romanlarda gösterilen olaylar vasıtasıyla

okurda değer eğitiminin amaçlanması şeklindedir. Bu konuda sunulan örneklerde çoğu zaman karşıt özelliklere sahip kadın kahramanların bir arada gösterildiği ve böylece öne çıkan özelliklerinin belirginlik kazandığı dikkat çekmektedir. Bu bakımdan olumlu ve makbul kahramanların ihya edilmesi, olumsuz ve kötü olanların cezalandırılması en çok kullanılan yöntem olmuştur. Bu ceza usulleri intihar, ölüm, fakir düşme şeklinde tezahür ederken; müspet kadın tipleri de çoğunlukla maddi bakımdan müreffeh bir hayat, kendisini seven bir eşle kurulan ideal aile hayatı içinde mükâfatlandırılmaktadır. Bu bağlamda özetle Ahmet Midhat Efendi'nin karakter yaratma yöntemi genel itibariyle birbirine zıt kahramanlar yaratıp bunların özelliklerini kıyaslayarak karakter hususiyetlerini belirginleştirmesi, karşıt özelliklere sahip kahramanların birlikte sunulması şeklindedir.

Kadının ahlâken iyi olana sevk edilmesi yazarın önem verdiği hususların başında gelmektedir. Yapılan evliliğin kadının hayatını daha doğru bir istikamete götürdüğü savunulmaktadır. Erkek, kendi ahlâkındaki dürüstlük ve tutarlılık ile evlendiği kadına ahlâk eğitimi vererek onu makbul kadın hâline dönüştürebilmektedir. Bu doğrultuda olarak eserlerde yer alan alafranga kadın tipleri, evlendikten sonra daha önceki uygun görülmeyen davranışlarından vazgeçerek itaatkâr, ahlâklı, evine bağlı davranarak tasarruf içinde bir aile nizamının kurulmasının başlıca etkeni olabilmektedir. *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında, Felatun Bey'in kendisi gibi alafranga yetişen kız kardeşi Mihriban, evlendiği erkeğin kendisini doğru bir istikamete sevk ettiği kadın olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda evlilik yaşamında kadın eşinin ahlâkını düzeltecek bir salahiyet ve konumda bulunmasa bile erkekler bu iktidara ve başarıya sahip olarak görülmektedirler. Savurgan ve üretmeden tüketen kimselerin çoğu zaman lanetlenerek bahsedildiği birçok eserde "namuslu fakir" ifadesiyle somutlaştırılan ahlâk anlayışı erkeklerle beraber kadınlar için de en esaslı erdemlerden biri olarak görülmektedir. Kadınlardan beklenen başlıca davranışlar, maddi arzularına yenik düşmeden, dünyevi zevklere tamah etmeden, namus ve iffet hasletlerini korumayı öncelikli olarak benimseyen ve fakirlik içinde de kanaatkâr bir biçimde yaşamayı başarmış olan kişiler olmalarıdır.

Ahmet Midhat Efendi, fikrî eserlerinde öne sürdüğü görüşleri ve kurmaca eserlerindeki kahramanlar vasıtasıyla temsil edilen kadının anne kimliği hakkındaki kanaatleri ile bize ideal annelik hakkında bir portre sunmaktadır. Kadının anneliği müspet ve menfi örnekler ile gösterilmekte ve olması gereken davranış yordamları sunulmaktadır. Kadının annelik rollerini yerine getirmesi için bazı erdemlere sahip olması ve belli davranış kalıpları içinde bulunması gerekmektedir. İdealize edilen anne profili fedakâr, iyi bir terbiye ve eğitim görmüş, gelecek nesli yetiştiren kimseler olduklarının bilincinde davranan, vücutça sağlam

çocuklar dünyaya getirmek için sağlıklı bir beden yapısına sahip kadınlar olarak gösterilmektedir. Bununla beraber yazarın kanaati, annelerin çocuklar üzerindeki yetki ve sorumluluklarının babalara göre geri planda kaldığıdır. Bu durumun sebebi erkeklerin kadınlara göre daha akıllı ve iyi eğitilmiş olmaları, buna bağlı olarak daha deneyimli ve bilgili olmaları şeklinde sunulmaktadır. Bunları göz önünde bulundurarak örnek roman ve hikâye kahramanları üzerinden görebileceğimiz üzere iyi anne temsilleri toplumdaki kadınlara örnek teşkil etmek için övgüyle takdir görmekte ve buna karşılık annelik rol ve sorumluluklarını yerine getirmeyen roman kahramanları da yaptıkları hatalara işaret edilerek okurların dikkatine sunulmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerine ters düşecek davranışlar içinde bulunan erdemli ve ahlâklı kadının temsili olan aykırı kadınlar evlilik karşıtı söylemler kullanmaları yanında daha ziyade serbest davranma konusunda haddi aşmış olarak gösterilen kadınlardır. Buna karşılık bu kadınlar namus ve iffet dairesinden ayrılmayan tutumları dolayısıyla hiçbir vakit yazar tarafından lanetlenmezler. Yalnızca Osmanlı toplumu için alışılmışın dışında bir kadın görünümü çizmekte ve bu özelliklerinden dolayı toplum tarafından yadırganmaktadırlar. *Felsefe-i Zenan* başlıklı eserin Fazıla Hanımı, evlilik karşıtı görüşleri ve bu doğrultuda şekillendirdiği yaşam tarzı ile standart Osmanlı kadını profilinden sapmış olarak gösterilir.

Serbest davranan kadının başka bir cepheden görünüşü de kamusal alanda serbestçe davranma, erkeklerin koyduğu kurallara ve onlar tarafından belirlendiğine inandıkları değer yargılarına karşı durma, kadın hayatına tasallut eden her türlü örf ve geleneğe karşı durma şeklinde romanlarda sergilenmektedir. *Dürdane Hanım* romanının Ulviye Hanımı ve *Vah* romanının Ferdane Hanımı toplum hayatında serbestçe hareket eden, okuryazar ve kültürlü Osmanlı kadınını temsil ederler. Bu kadınlar, hayatı daha çok ev içiyle sınırlandırılmış, ağırbaşlı ve edilgen kadın tiplerinden farklı olarak kadınlara atfedilen toplumsal cinsiyet rolleriyle ters düşerler. Bu durumdaki bazı kadınlar erkek topluluklarının kurduğu düzene karşı mücadele etmektedirler. Bir süper kahraman, adalet dağıtıcı bir figür olarak ortaya çıkan kadın kahramanları da görmek mümkündür. Bu kadınlar adaleti tesis etmek için kötülük yapan insanlardan çeşitli şekillerde intikam alma yolunu seçmektedirler. *Hüseyin Fellah* romanında Şehlevend, tek başına zorba bir topluluğa karşı durarak kurduğu düzen ile onları alt eder.

Bu müspet kadınlara karşılık edebî eserlerde kötülük ve fitne kaynağı olarak görülen ve kendileri hakkında yazarın çabalarıyla okurda nefret ve tiksinti uyandırılan kadın kahramanlar da yer almaktadır. Bu kadın tipleri edebiyat tarihinde farklı şekillerde temsil edilen, farklı düzeylerde kötülük yaratan, ahlâkî bakımdan uygunsuz davranışlar sergileyen,

iyi insanlar için yoldan çıkarıcı özellikleriyle tehlikeli olarak gösterilen kadınlardır. Bağlı bulundukları toplumun ahlâkî değerlerinden ayrılan, yozlaşmış ve alafranganın olumsuz etkisiyle iffet bakımından haddi aşmış kadın temsilleri de yazarın eserlerinde kötü örnekler olarak okura sunulmuştur. *Jön Türk* romanının Ayşe Ceylan'ı yazarın eserlerinde kötü kadın tiplerinin akla gelen ilk örneği olmaktadır. Bunun dışında "evdeki melek" ve "kurban" tipi makbul kadının karşısında kurgulanan, daha çok yaptığı kötülükler ile iyi kadını mağdur eden fitne kaynağı ahlâksız kadınlar *Yeryüzünde Bir Melek, Ölüm Allah'ın Emri, Esrar-ı Cinayat, Karnaval* gibi eserlerde görünürlük kazanmıştır. Bu kadın kahramanların eserlerde yer alırken makbul kadının olumlu özelliklerini daha belirgin kılmak için kullanıldıkları gibi ayrıca kötülük üzerine kurgulanan olaylarda da rolleri olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber yazarın kötülük ve fitneyi sadece kadınlar üzerinden temsil etmediği erkek kahramanlar arasında da yaptığı kötülükler ile öne çıkan kahramanlara yer verdiğini söylemek yerinde olacaktır. Aksi hâlde yazarın bir kadın düşmanı tavrı gösterdiğini düşünmek gibi bir yanılgı oluşabilecektir.

Modernleşme dönemi Osmanlı toplum hayatının kadınlar üzerindeki etkisi eğitim gören, okuma ve yazma bilen kadınların çoğalması, gazete, dergi ve kitap okuyan kadın tipinin doğması ve kadınlara has mekteplerin sayı ve çeşit bakımından artması olarak görülebilir. Bu bağlamda Ahmet Midhat Efendi, hem romanlarındaki kadın karakterler üzerinden, hem kurmaca eserler içindeki istidratlar vasıtasıyla, hem de fikirlerini bizzat beyan ederken kadın eğitimini farklı boyutlarıyla tartışmaya açmış olur. Kadın eğitiminin önemi ve gerekliliği, yanlış eğitimin genç kızları kendi kültürüne yabancılaştırdığı dolayısıyla özellikle erken yaşlarda verilecek eğitimin millî ve dinî bir çerçeveye oturtulması gerektiğini savunmaktadır.

Avrupalı mürebbiyelerin verdiği eğitimi, uygunsuz bulan yazarın yalnızca tek bir kadın kahramanı Batılı bir öğretmenin verdiği doğru bulunan bir eğitim usulüne tâbi tutulmuştur. Bunun dışında eserlerindeki tüm mürebbiye tipleri sakıncalı bulunan yöntemlerle genç kızları yetiştirdikleri için bu usul, fikir ve ahlâken dejenere ve toplumuna yabancılaşmış bireyler meydana getirmiştir. Buna karşılık yerli hocalar tarafından gerçekleştiren hane içi özel eğitim de pedagojik olarak doğru bulunmaması ve işinin ehli olmayan kişiler tarafından verilmesi sebebiyle çoğu zaman takdir görmemiştir. Olması arzu edilen ve topluma yarar sağlayacak kadınlara yönelik eğitim usulü geleneksel ve modern usullerin bir arada bulunduğu, yabancı dil ve çeşitli ilimler konusunda bilgili bireyler yetiştiren, kendi millî ve dinî değerlerini benimseyen, itaatkâr ve iyi ahlâk numunesi kadınlar yetiştirmeyi hedeflemekle yükümlü görülmektedir. Bu anlamda yazarın Jön Türk romanında orta yolu

benimsemiş bir şekilde yetiştirilen Ahdiye üzerinden bu örnek kadın eğitimi şeklini temsil ettiğini görürüz.

Kadın eğitiminin amacı noktasından meseleye bakarsak bunun kadınların ahlâklı ve erdemli bir birey, evlerinin idaresini yordamıyla halledebilen iyi bir ev kadını ve gelecek nesilleri yetiştirecek iyi bir anne olmalarının hedeflendiğini görebilmekteyiz. Kadın eğitiminin esas gayelerinden biri, toplumsal normlar ve cinsiyete dayalı olarak şekillendirilmiş toplumsal rollerle uyumlu davranışlar içinde bulunmalarını sağlamaktır. Bu yüzden alafranga eğitim gören ve kendi değerlerinden kopan kadınlar, toplumun kendilerinden beklediği davranış ve tutumlardan farklı bir yol benimser. *Bahtiyarlık*'da Nusret'in *Jön Türk*'te Ayşe Ceylan'ın yetiştirilme tarzını tasvir eden yazar, bunların tamamen yozlaşmış genç kızlar olarak yetiştiğini belirtmektedir. Ahmet Midhat Efendi, özellikle çocuk terbiyesi ve aile bireylerinin konu hakkındaki sorumlulukları üzerine yazdığı fikrî eserlerinde bu hususları vurgulamaktadır.

Eğitim kurumlarının Osmanlı ülkesinde gelişmesine rağmen Osmanlı entelektüel kadınlarını temsil eden kişilerin daha çok konak eğitimi alan, özel hocalar vasıtasıyla yetişen kadınlar arasından çıktığı görülmektedir. Fatma Aliye Hanım gibi aydın Osmanlı kadınlarının hemen hepsinin bu tip eğitim sürecinden geçtiğini görmekteyiz. Bu anlamda eğitimde görülen kurumlaşmanın bir ivme kazanmasına rağmen tam anlamıyla gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Bunun örneklerini Ahmet Midhat Efendi'nin yazdığı eserler üzerinden tespit edebilmekteyiz. Ev içinde gerçekleştirilen kadın eğitiminin en çok öne çıkan yönü ise kadını yetiştiren kişilerin erkekler olmasıdır. Baba veya eş, aynı zamanda hâmisi bulunduğu kadını eğitmek ve yetiştirmekle yükümlü olarak görülür. Bunun için yazarın eserlerinde en çok rastladığımız karakterlerin başında kadını eğiten erkek kahramanlar gelmektedir. Rakım Efendi'nin Canan'ı yetiştirmesi şeklinde edebiyat tarihimizde öne çıkan bir emsal yanında başka örnekler de yazarın eserlerinde görülmektedir. *Esaret* ve *Para!* başlıklı hikâyelere baktığımızda bunlarda sunulan örneklerin farklı özellikleriyle dikkat çektiği görülür. Yazarın konusu Osmanlı toplumunda geçen ilk hikâyesi olan *Esaret*, aynı zamanda kadını yetiştiren ve ev içinde okutan erkek figürünün ilk örneğini sunmaktadır. *Para*'da ise yine kadını yetiştiren erkek, bunu fiziksel uzaklığa rağmen mektup vasıtasıyla gerçekleştirmesiyle dikkat çekmektedir. Bu noktada erkeğin kadını yetiştirmesi zor koşullarda dahi gerçekleşen ve toplumun kadın kalkınması için gerekli gördüğü bir durum olarak gösterilmektedir.

Kadın meselesi daha çok ailenin ıslahı ve diğer sorunları bağlamında ele alındığı, kadının terakkisi daha çok anne kimliği ve gelecek nesillerin yetiştiricisi olması dolayısıyla zikredildiği için tam anlamıyla Osmanlı kadın aydınlanmasından söz etmek mümkün değildir.

Ev içinde hane idaresini sağlayacak tutumlu ve ağırbaşlı kadınlar yetiştirmeyi hedeflemesi, kadınları çocuk bakımı ve çocuk yetiştirmek konusunda başarılı olmasını beklemesi kadın eğitiminin, okuryazar kadından çok onun anne ve eş kimliğini hedeflediğini, iyi anne ve iyi eşi yaratmayı arzu ettiğini görmek mümkündür. Kadının "iyi bir eş" olması adına verilen eğitimle yeniden şekillendirilmesi durumunu yazarın bazı eserlerinde yer alan örneklerde görmek mümkündür. Daha önce bahsettiğimiz gibi Rakım Efendi "satın aldığı" bir cariyeyi veya *Para!* hikâyesinin çalışkan doktor kahramanı da tanıştığı bir Osmanlı hanımını kendisi yetiştirerek onunla evlenmiştir. Bu yüzden kadının arzu edilen istikamette davranışlarının ve zihin dünyasının erkekler tarafından şekillendirildiğini söylemek mümkün olacaktır.

Ahmet Midhat Efendi, eserlerinde kadınlara din, millet ve sosyoekonomik konumlarına göre bir kimlik vermektedir. Gayrimüslim kadın kahramanlar çeşitli cephelerden değerlendirildiğinde yazarın bu kadınları yaratırken belli klişe tipler yarattığı, bu doğrultuda bazı meselelere çok daha fazla odaklandığı görülmektedir. Stereotipler hâlinde çizilen Rum, Ermeni, Fransız, İngiliz, Rus kadınlarına çoğunlukla iyi ahlâk-kötü ahlâk çerçevesinde değer biçilmektedir. Yabancı ve yerli gayrimüslim kadının değer ölçütü genellikle Müslüman Osmanlı hanımı olarak tabir edilen kadın tipine benzerliği dolayısıyla belirlenmektedir. Bunun dışında gayrimüslim kadınlarla ilgili konularda temas edilen noktalar Batı ve Osmanlı geleneklerinin karşılaştırılmasıyla Osmanlının kadınlara tanıdığı hukuk ve hürriyet bağlamında üstün görülmesi, Batılıların zihnindeki Osmanlı imajının tadil edilmesi şeklindedir. Bunun için ideal Osmanlı erkeği olarak görülen kahramanlar, yabancı kadınlarla temas hâlinde bulunarak kendi toplumunu her bakımdan onlara tanıtmış olacaktır. İslâm ve Osmanlı medeniyetinin temsili olarak yer alan bu erkekler, Batılı kadınların hayranlığını kazanacaktır. Bu durum, Batılılar üzerindeki Osmanlı'nın ahlâkî bakımdan üstünlüğünün sembolü olarak görülmektedir. *Paris'te Bir Türk* romanıyla bu tip erkek kahramanlarını okura sunan yazar, *Mesail-i Muğlaka*, *Acâyib-i Âlem* gibi eserlerinde de Batılı kadının karşısına müspet Osmanlı efendilerini çıkarmaktadır.

Yerli gayrimüslimler olan ekalliyet kadınlarının temsiliyet biçimi çoğunlukla ev hizmetinde çalışan alt sınıfa mensup kadınlar şeklindedir. Buna karşın *Henüz On Yedi Yaşında*, *Karnaval* ve *Müşahedat* gibi bazı romanlarda öne çıkan karakterler olarak görünen Rum ve Ermeni cemaatine mensup bu kadınlar sosyoekonomik bakımdan farklı düzeylerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, farklı sınıflara mensup kadınlara yer verilmesi bakımından bir çeşitlilik görülebilir. Yerli gayrimüslim olarak tabir edilen bu Osmanlı vatandaşlarının Müslüman Osmanlı halkından farkı olmadığı savunulurken, bunlarda görülen ahlâksız ve yozlaşmış davranışların sebebi olarak Batılı âdetlerin ve yaşam tarzlarının Osmanlı

ülkesindeki gayrimüslimler arasında yayılması gösterilmektedir. Modernleşme eğiliminin Müslümanlardan önce azınlık gayrimüslim topluluklar arasında yayılmasının onlara sağladığı bir fayda kadınlarının eğitilmesi ve yabancı dil öğrenmeleri konusunda Müslüman halka göre daha önce davranmış olmalarıdır. Böylece ekalliyet kadınları arasında iyi yetişmiş ve okuryazar kadınların bulunduğunu bazı romanlardaki örnek karakterler vasıtasıyla görmek mümkündür.

Azınlık kadınının hayatında takdir edilemeyen bir durum olarak görülen ahlâkî düşüklük, hem üst sınıftan hem de alt sınıftan kadınların hayatını tehdit eden unsur olarak görülmektedir. Zengin kadınlar zevk ve sefahat âlemlerinde kendi arzuları doğrultusunda ahlâk ve namuslarını feda etmiş görünürken, fakir sınıftan kadınlar ise geçinmek derdiyle meydana çıkan zaruretler dolayısıyla düşmüş kadınlar olarak yaşamaya devam ederler. Bu kadınların hemen hepsinin kendi nefsine yüklenen ahlâksız ve iffetsiz davranışlardan bir şekilde kurtarıldığını ve kendilerine ahlâklı bir hayat bahşedildiğini görmek mümkündür. Bu da *Mihnet-keşan*, *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Henüz On Yedi Yaşında* gibi eserlerde örnekleri görüleceği üzere bazı durumlarda yazarın temsilciliğini de yapan kurtarıcı bir erkek vasıtasıyla mümkün olur. Bunun için azınlıktan kadınların çoğunlukla ahlâkî vaziyetleri dolayısıyla ele alındıkları söylenebilir.

Yazarın eserlerinde daha ziyade Fransız kadını ile İngiliz kadınının ahlâkî bakımdan mukayesesi şeklinde temsil edilen Batılı kadın tipleri, belli kalıplar içinde sergilenmektedir. Fransız ve Rus kadınları genellikle eğlence düşkünü ve serbest hareket eden, hafifmeşrep ve düşük ahlâklı olarak gösterilirken İngiliz kadınları yüksek ahlâkî değerlere bağlı, çalışkan ve akıllı, eğitim ve terbiye görmüş kadınlar olarak gösterilmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Fransız kadınında gördüğü ahlâkî düşüklüğü, onların uygunsuz davranışlarına ve yaşam tarzlarının serbestliğine bağlamaktadır. Evlilik hayatı içindeki rollerini ve annelik rollerini yerine getirmeyerek sorumluluk göstermedikleri, aile hukukuna riayet etmedikleri, dindar olmaktan uzak bulunan hâlleri dolayısıyla bu kadınlar *Ana Kız*, *Mesail-i Muğlaka*, *Diplomalı Kız* gibi eserlerde görülen bazı istisnai durumlar dışında yazarın takdirini ve saygısını kazanamazlar. Bu yüzden Fransız kadınları çoğu eserde olumsuz ve ahlâkı düşük kadınlar olarak görünmekte ve neredeyse bu yönde klişe tipler hâline gelmektedir.

Yazarın eserlerini toplumsal kurumlar içinde kadının durumuna göre değerlendirdiğimizde aile ile ilgili konuların din, siyaset, ekonomi, hukuk ile ilgili konulara göre ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Aile kadar eğitim de ehemmiyetle üzerinde durulan bir kurum olduğu için yazarın eserlerindeki eğitimli kadın profilini ve kadın eğitimiyle ilgili diğer sorunları ayrıca değerlendirmek mümkün olmuştur.

Aile hayatını tesis edecek bir sözleşme olarak görülen evlilik muamelesi, Ahmet Midhat Efendi anlatılarında kutsiyet atfedilen bir müessesedir. Birçok eserinde evlilik meselesini çeşitli açılardan ele alırken özellikle ilk eserlerinde evlilik kurumunun aksayan yönlerini, kurguladığı aile hayatları üzerinden sergilemektedir. Aile içinde kadının konumlandırılmasıyla ilgili fikirlerini öne sürerken bunu daha çok hane düzeni, ev idaresi, aile gelirinin idaresi, çocuk bakımı, çocuklar üzerindeki hak ve sorumluluklar gibi hususlar üzerinden değerlendirmektedir.

Evlilik müessesi de daha çok toplumun direği sayılan aileyi inşa etmek gayesiyle var olduğu düşünülen ve bu yüzden daha ciddiyetle yaklaşılması gereken bir mesele olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden evlilik için gerekli koşullar üzerinde ehemmiyetle durulurken; romantik aşk duygusunun sevkiyle gerçekleşen evlenme kararlarının müesseseye ve dolayısıyla toplum hayatına ve neslin devamına zarar verdiği fikri savunulmuştur. Bu anlamda evlenme yaşı, erkeklerin evlenme kararının sağlamlığı ve bu kararın işletilmesi noktasında sabitkadem bulunmaları, erkeklerin eğitim ve meslek hayatının oturmuş bir düzende bulunması, erkeğin eğlence ve sefahat hayatından elini çekerek düzenli aile hayatı kurmayı arzu etmesi gibi birçok etken uygun olduğunda daha nitelikli bir aile kurulmasına katkı sağlamakta olduğu örnekler üzerinden çokça tartışılmaktadır. Tüm bu durumları göz önüne alırsak evlilikle kurulan aile birliğinde lokomotif kişinin erkekler olduğu ve aile düzeninde kadınları çekip çevirmesi gereken kişilerin erkekler olduğu savunulmaktadır. Kadınların evlilik, aşk, aile gibi önemli görülen toplumsal konularda sağlam bir düşünce yapısına ve karar verme yetisine sahip olmadığına inanıldığı için onlar bu konularda erkeğe göre ikincil konumda bulunmakta ve bu durum son derece doğallıkla savunulmaktadır.

Kadın eğitimiyle ideal evlilik düzeninin birleştiğini görmek mümkündür, erkek evleneceği kadını kendisi eğiterek yetiştirir. Bunun birçok örneğini yazarın eserlerinde görmekteyiz. Gayrimeşru birliktelikleri katiyen hoş görmeyen yazar, bu evlilikten doğacak çocukların yaşadıkları mağduriyetleri sergileyerek bunun sorumluluğunu da toplumun ahlâk düzenine ve aile hukukundaki aksaklıklara yüklemektedir. *Müşahedat, Paris'te Bir Türk* gibi romanlarında gayrimeşru ilişkiden dünyaya gelen genç kızların yaşadığı sorunları gösterir. Bu noktada kendi milleti ve dininin mensuplarına böyle bir mağduriyeti yaşatmadığını ortaya koymakla beraber bunları daha çok Avrupa toplumu içindeki hadiselerde ve Osmanlı toplumundaki Hristiyanlar arasında sergilemektedir.

Ahmet Midhat Efendi eserlerinde aile kurumuna zarar veren hususlara da işaret etmektedir. Konak içindeki harem hayatında cariyeler çoğunlukla aile kurumunu ve tek eşli aile düzenini tehdit eden unsur olarak görünmektedir. Buna karşın esir, cariye, odalık ve saire

başka isimlerle anılan ve satın alınarak aile hizmetine dâhil edilen kadınların kendilerine tanınan ikbal imkânı dolayısıyla birtakım maddi ve manevi haklara sahip oldukları vurgulanmaktadır. Bu durum, diğer toplumlardaki esir kadınlardan Osmanlı cariyelerini ayırmakta ve bu tavrı nedeniyle Osmanlı toplumundaki insanlar üstün tutulmaktadır. Bu anlamda yazarın ele aldığı birçok eserdeki cariye kadın karakterleri bu çerçevede okura sunulmuş ve çok az yerde cariyeler fettan ve kötücül yönleriyle öne çıkmış ve menfi bir cepheden yansıtılmıştır.

Batılı kadının büyük bir merakla yaklaştığı ve çoğu zaman yanlış anladığı Osmanlı kültürüne ait müesseselerden olan harem ve çok eşlilik ekseninde gelişen hayat düzeni hakkındaki olumsuz kanaatleri, Batılı kadınlarla karşılaşan müspet Osmanlı erkeklerinin yönlendirmeleri ve fikirlerini beyan etmeleri ile büyük ölçüde tadil edilir. Romancının buradaki nihai amacı kendi kültürüne ait bu değerlerin aslen kadın hayatını bile korumaya yönelik ve kadın hukukuna saygı gösteren uygulamalar olduğunu göstermektir. Esaret, evlilik, boşanmayla ilgili düzenlemeler; odalık ve metreslerin, besleme ve cariyelerin koşullarının karşılaştırılması aynı zamanda Doğu ve Batı medeniyetlerinin yaklaşımlarının, İslâm ve Hristiyan âdetlerinin karşılaştırılmasına vesile olmaktadır. İki medeniyetin yoğun olarak mukayese edildiği eserler arasında *Mesail-i Muğlaka, Paris'te Bir Türk, Ahmet Metin ve Şirzad, Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* gibi Osmanlı erkeklerinin Avrupa toplumu içinde göründüğü romanlar bulunmaktadır.

Çok eşli erkek roman kahramanları, eşinin ikinci evliliği nedeniyle kaygı duyan ve bu durum karşısında memnuniyetsizliğini dile getiren kadınlar, çok eşlilik uygulamasına karşı itaat ve kabullenme ile yaklaşan kadınlar, çok eşli olmayı kendi nefsi için kesinlikle kabul etmeyen erkekler, fırsatçılık gösteren ve bu durumdan faydalanan erkekler, eserlerde bu mesele doğrultusunda yer verilen karakterlerdir. Bu anlamda yazarın eserlerinde ve fikir dünyasında poligami meselesinin çok boyutlu olarak ele alındığını görmek mümkündür. Çok eşlilik, Batı toplumunda görülen boşanma yasağı ve buna bağlı olarak gerçekleşen gayrimeşru ilişkilerin daha ahlâklı bir alternatifi olarak gösterilmektedir. Bu yüzden çok eşlilik, Osmanlı toplumu bireylerinin ahlâkî bakımdan üstün görülmesine yol açmakta ve gayrimeşru ilişkiler sebebiyle mağdur olan kadın ve çocukların haklarını gözettiği için daha erdemli bir davranış yordamı olarak görülmektedir.

Nüfus politikaları ve aile kurumu etrafında yapılan araştırmalarda Osmanlı toplumu hakkında çıkarılan istatistik veriler doğrultusunda ortaya konduğu üzere çok eşli aile düzeninin yaygın olmadığı görülmekle beraber bu durum hiçbir şekilde Osmanlı aydını tarafından kötü ve uzak durulması gereken bir muamele olarak görülmez. Bireysel planda

özellikle kadınlar için arzu edilmeyen bir durum olarak görülmesine rağmen çeşitli açılardan sağladığı imkânlar nedeniyle yasaklanmasının doğru olmadığı düşünülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi de sıklıkla eserlerinde tartışmaya açtığı çok eşlilik meselesine karşı olmamakla beraber çoğunlukla mesafeli durmaktadır. Teorik planda insan yaradılışına uygun olduğunu düşündüğü çok eşliliğin, İslâm dininin mensuplarına tanıdığı hak ve imkânlar arasında bulunduğunu öne sürmesine rağmen pratikte bu durumun sorun ve mağduriyetlere yol açtığını göstermektedir. Bununla beraber gayrimeşru ilişkilere nazaran çok kadınla evlenilerek kurulan aile düzeninin toplum ahlâkını daha fazla koruduğunu düşünmektedir. En çok da gayrimeşru ilişkisi neticesinde hamisiz kalan ve hukukî imkânlarından faydalanamayan kadının haklarının gözetildiğini düşünmektedir. *Müşahedat* romanında Ermeni bir kadının hayatı üzerinden gösterilen Hristiyan dininin boşanma yasağından kaynaklanan mağduriyet, çok eşlilik ve İslâm dininin mensuplarına tanıdığı boşanma hakkından övgüyle bahsedilmesine vesile olmaktadır. Bununla beraber çok eşli erkek kahramanlarıyla ilgili durumların menfi taraflarına odaklanırken bu durumun aile düzenini tehdit ettiğini ve kadın memnuniyetsizliğini beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle *Eyvah* adlı piyesinde ikinci eşin aile hayatında yarattığı sorunları ortaya koymaktadır. Bu anlamda çok eşlilik konusunda yazarın tavrının daha çok insan menfaatleri doğrultusunda şekillendiğini görmek mümkündür.

Evlilik muamelelerinin bir diğer boyutu da farklı dinden kadınlarla yapılan evlilikler ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan ihtida meselesidir. Kadınların din değiştirerek farklı bir kimlikle yeni bir hayata başladığı evlilik ve aile hayatı şeklinde kurgulanan eserlerde erdemli ve ahlâklı davranışlara sahip kadınlar adeta İslâm dinine geçirilerek ödüllendirilmiş gibi gösterilmektedir. Bu bağlamda yazarın kahramanları arasında ahlâksız ve kötücül özellikler gösterenlerin hiçbiri Müslümanlık ile "şereflendirilmez". İhtidanın söz konusu olduğu bazı evliliklerde taassup içinde gösterilen Hristiyan cemaati dinler arasında gerçekleşen evliliklerin önündeki en büyük engel olarak sunulmaktadır. *Henüz On Yedi Yaşında, Gönüllü* ve *Arnavutlar Solyotlar* gibi eserlerde Hristiyan cemaatinin taassubu bu bağlamda sergilenmektedir. Eşler arasında din değiştirmek suretiyle gerçekleştirilen dinî nikâh akitleri yanında bazı eserlerde, medeni nikâh olarak adlandırılan kadının kendi dininde kalması suretiyle evlenmesinin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bu hadise çok az örnekte görülmekle beraber son derece eğitimli ve bilgili, kendi dinine ait ahlâkî değerlere bağlı ve erdemli kadın temsilinde söz konusudur. *Acâyib-i Âlem* romanında Protestan mezhebinden İngiliz kadını Miss Haft, kendi dininin kaidelerini araştırarak Osmanlı erkeği ile evlendiğinden medeni nikâh yapmayı tercih edecektir.

Toplum hayatının iktisadi cephesine mühim bir yer veren Ahmet Midhat Efendi'nin ekonomik koşullar içinde kadının hayatına eğildiğini görürüz. Kadın kahramanların para ile olan ilişkileri, miras ve diğer varidatları dolayısıyla yer bulurken çalışma hayatı her zaman ön plana çıkmaz. Kamusal alanda serbest hareket edemeyen Müslüman Osmanlı kadınları para kazanmak zorunda olsalar dahi hane içinde yapılan ve dar bir gelir getirisi olan işler yapmak zorunda kalmaktadır. Buna karşılık yerli ve yabancı gayrimüslim kadınlar çalışma alanları konusunda daha geniş imkânlara sahiptir. Romanlarda görüldüğü üzere çerçilik, ev hizmetçiliği, mücevher tellallığı, bohçacılık yaparak zengin konaklara girip çıkan veya eğlence hayatının çeşitli mekânlarında çalışan kadınlar Müslüman kadınlara göre daha serbesttir. Bu meslek gruplarında temsil edilen kadınlar daha çok romanlarda geri planda kalan kahramanlar olurken, fakir düşüp çalışmak zorunda kalan Müslüman kadınlar daha çok bekâr çamaşırı yıkama, yer silme gibi adi işleri veya el işi, dikiş-nakış işleri gibi küçük paralar kazanacakları işleri yaparlar. Bu yüzden hareket hâlinde bulunmayı gerektiren işlerde çalışan kadınlar daha çok azınlık gruplarına mensup kadınlar arasından temsil edilmektedir.

Bunun dışında çalışan kadının belli zaruretler içinde bulunması, fakirlik ve kimsesizlik hâlinin sevkiyle çalışmak zorunda bulunması dikkat çeken bir husustur. Zengin ve üst sınıfa mensup kadınlar ile evli ve ekonomik bakımdan himaye altında bulunan kadınlar para kazanmak zorunda olmadıkları için çalışma hayatı içinde olmadıkları görülür. Özellikle Müslüman Osmanlı kadınları arasında fakir ve kimsesiz olanların çalışması söz konusudur. Bu yüzden kadının çalışma hayatında kazandığı başarılar ile benliğini sergileme imkânı bulamadığını söylemek mümkündür. 1890'larda yazdığı "Feminizm" başlıklı makalesinde belirttiği gibi kadına verilen değer ölçütünü onlarla evlenmek olarak öne süren yazar, kadınların ancak zaruri durumlarda özellikle ailelerinde reislik edecek erkeği kaybettiklerinde ve maişet derdine düştüklerinde para kazanmak ve dolayısıyla çalışmak zorunda kaldıklarını eserlerindeki kadın kahramanları vasıtasıyla sergilemektedir. *Emanetçi Sıdkı* hikâyesinde anne ve kızının hayatı üzerinden sergilenen fakir düşmüş üst sınıf kadınlarının yaşam mücadelesi, tam anlamıyla kadının çalışmasına ve bu süreçte yaşadığı sorunlara odaklanmaktadır.

Yazarın eserlerinde çalışan kadınların da daha çok belli çalışma alanlarında toplanmış oldukları tespit edilmektedir. Eğitimli kadınlar mürebbiyelik gibi makbul meslekler vasıtasıyla geçimlerini sürdürürken vasıfsız kadınlar ise basit işlerde kendilerini yıpratan koşullarda para kazanmak zorunda kalırlar. Kadınların çalıştıkları iş alanları ise bu doğrultuda olarak geçimini zorlukla karşılayacak kadar kazanabildikleri iş kollarıdır. Eğlence hayatında çalışan yerli ve yabancı kadınlar, daha çok ahlâkî bir düşüklük içinde gösterilmekte ve bunların çalışmak zorunda kaldıkları yüz kızartıcı işlerden kurtarılması gerektiği

savunulmaktadır. Çalışan kadınları temsil ederken onlara arka plandaki roman kahramanları arasında yer veren yazar, bu yüzden onları çalışma koşulları, sahip oldukları haklar ve meslek ahlâkları noktasından değerlendirmez. *Diplomalı Kız* ve *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* adlı eserlerde, Fransa toplumunda yaşayan kadın kahramanların çalışma hayatındaki sorunları ele alınsa bile bunlar birkaç istisnai örnekten öteye gitmez.

Ahmet Midhat Efendi eserlerinde aile hukukuyla ilgili birçok meselenin ele alındığı ve bunların kadın hakları bakımından değerlendirildiği söylenebilir. Evlenme, boşanma, çocukların velayetiyle ilgili konular, İslâm hukukunun ve şeriatın ortaya koyduğu değer ve hükümlerle şekillenmiş ve bu hükümler doğrudan kadınların hayatı üzerinde de etkili olmuştur. Yazarın eserlerinde aileyle ilgili tüm meseleler, evlenme ve boşanmayla ilgili pratikler değerlendirilirken İslâm dininin yüceliği, hüküm ve kaidelerinin değişmez bir üstünlüğe sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda kadın haklarının korunduğu ve hürriyetinin garanti edildiği iddiasıyla feminizm cereyanlarının Osmanlı toplumunda rağbet bulamayacağına inanılmaktadır. Kamusal ve özel hayatında kadınlara yönelik her türlü şiddet, hukuksuzluk, taciz, taarruz, canına kast etme hadisesini eserlerindeki kadın kahramanlar vasıtasıyla lanetleyen yazar, bunların önlenmesi adına fikirlerini ortaya koymuştur.

Yazar, kadının kamusal alandaki konumunu fikrî yazılar vasıtasıyla değerlendirmek yanında kadın kahramanları vasıtasıyla romanın olay örgüsü içinde tartışmaktadır. Toplum hayatında kamusal alanda erkeklerin taarruzundan huzur ve rahat içinde hareket edemeyen kadınların sorunlarını işlerken bir yandan da kadınların davranışlarının denetlenmesi ve belli bir serbestiyet içinde varlık göstermelerini savunmaktadır. Bu anlamda Çingene adlı hikâyede bedevi kızı Ziba, İstanbul mesire alanlarında gösterdiği davranışlar nedeniyle talim ve terbiye sonucu ehlileştirilir ve Osmanlı hanımına yakışır davranış kalıpları içine sokulur. Bu yüzden kadınların kamusal alanda bulunmaları ancak belli koşullarda uygun görülmekte ve kadınların bu hakkı teslim edilmektedir. *Vah, Dürdane Hanım, Müşahedat* birçok eserde kadınların kamusal alandaki varlıklarıyla ilgili meydana çıkan sorunlar kadın kahramanların davranışları üzerinden tartışılmaktadır.

Osmanlı toplumunda görülen savaş, göç, toplumsal nizamsızlık ve şiddet, zorbalık gibi siyasetle ilgili konular, Ahmet Midhat Efendi eserlerinde çok az yer bulması nedeniyle diğer sosyal kurumlarla ilgili meselelere göre geri planda kalmaktadır. Yazarın kendi hayatında da siyasi meselelerden uzak durarak konformist ve opurtünist bir tavır gösterdiği görülmekle beraber kimi zaman kadın kahramanlarını siyasi meseleler içinde konumlandırdığını görmek mümkündür. *Yeniçeriler* ve *Hüseyin Fellah* gibi Yeniçerilerin varlık gösterdiği dönemleri anlatan eserlerinde devletin resmî ideolojisi doğrultusunda olarak onları zorba ve şiddet

yanlısı, halkın hayatına tasallut eden kimseler olarak temsil eden yazar, kadın kahramanlarını da bu zorbalık karşısında dururken sergilemektedir. Kadınların göç ve savaş deneyimlerine de yer veren yazar, bunu daha çok Balkan ve Kafkas coğrafyası içindeki kadınların hayatı üzerinden göstermektedir. *Gönüllü* romanında göç deneyimiyle öne çıkan Çelebi Molla adlı kadın yanında *Arnavutlar Solyotlar* romanındaki kadınlar savaş içinde gösterilmektedir. Kafkas coğrafyasında geçen romanlarda da kadınlar cesur ve cengâver, serbestçe hareket eden, kuvvetli kadınlar olarak tipleştirilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi hayatı boyunca kadın yazarları desteklemiş ve kadınların okuryazar olmasına önem verdiği için kadın eğitiminin en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Çıkardığı gazete ve mecmualar vasıtasıyla kadın eğitimi hakkındaki fikirlerini paylaşmış, kadın yazarların eserlerini okurun beğenisine sunmalarını sağlamış ve yazarlık yolunda onlara yol gösterici olmuş, kadın yazarların eserleri hakkında yapılan değerlendirmelere gazetelerinde yer vermiştir. Osmanlı kadın yazarlarından ismi edebiyat tarihimize geçmiş birçok ismin yanında yazarlık hevesiyle kalemlerinden çıkan metinleri gazetesine gönderen kadınlara da gazetesinin sayfalarında yer vermiştir. Adı geçen yazarlar arasında Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman Hanım, şair Nigâr Hanım, Zafer Hanım, şair Fıtnat Hanım, Selma Rıza, *Rehyab-ı Zafer* romanının yazarı, Halide Edib öne çıkmaktadır. Kadın yazarların eserlerinin edebî değerine bakmaksızın hepsinden övgüyle bahsetmeyi esas gaye olarak benimseyen Ahmet Midhat Efendi, seçici davranmakla beraber kadınlardan gelen hemen her metni okurun beğenisine sunmaya gayret eder. Bunun sebebi, kadın yazarların desteklenmesi gerektiğini düşünmesidir. Ayrıca edebî münakaşalar içinde kadın yazarlara karşı yapılan her türlü hücumda onları korumak ve savunmak rolünü üstlendiğini belirtmekten kaçınmamıştır. Tüm bu çabaları nedeniyle Ahmet Midhat Efendi ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin, Osmanlı kadın yazarlarının edebî faaliyetlerinde ve bu sahada varlık göstermiş olmalarında büyük katkısı olmuştur.

Osmanlı basın tarihinde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ve *Kırk Anbar* mecmuası içinde kadınlarla ilgili olarak kamusal alan içinde kadınların konumu, kadınların hukuku, kadın hürriyetinin tesis edilmesi, kadınların medar-ı maişeti meselesi, moda ve diğer güncel konuların kadın hayatındaki rolü gibi meseleler tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmalarda kadınların fikirleriyle ufak tefek girişimleri dışında herhangi bir varlık göstermediğini söylemek mümkündür. Buna karşın kadın haklarının müdafaa edilmeye çalışıldığı ve kamusal alan içinde kadının herhangi bir erkek taarruzuna ve tasallutuna maruz kalmasının hukuk ve hürriyetine aykırı olduğu fikri savunulmaktadır. Daha önce kurmaca eserlerinde görüldüğü üzere burada da Ahmet Midhat Efendi, Avrupa hukuku ve Batı toplumu içindeki durumuna

göre kadının vaziyetini Osmanlı toplumundaki kadının durumuyla mukayese etmiştir. Burada Osmanlı kadınının sahip olduğu haklar bakımından üstün görüldüğü dikkat çekmektedir. Tarih içinde kadının durumuna dair birtakım antropolojik bilgileri okurlarına aktaran Ahmet Midhat Efendi, böylece tarihî süreçte kadının toplum içindeki konumunu tahkik etmiş ve kadının hemen her toplumda erkeğe göre ikincil bir konumda bulunduğunu öne sürmüştür. Tarihî bilgiler doğrultusunda çeşitli kavimlerde kadın ve erkeklerin konumunun izini süren yazar, ele aldığı neredeyse bütün kavimlerde kadın-erkek eşitliğine rastlanmadığını belirtmektedir. Böyle bir görüşü öne sürmesi son derece dikkat çekerken, bundaki gayesinin daha çok İslâm'ın kadın hakları ve hürriyetini korumak konusundaki üstünlüğünü göstermek olduğunu söylemek mümkündür.

Kendi kültürlerinin iyi yönlerini ahlâklı kişilik özellikleriyle harmanlayıp Batı kültüründen de kendi ahlâk anlayışına uyan ve faydalı olanı alarak kendine mal eden ideal tipler yaratan Ahmet Midhat Efendi topluma sunduğu emsal şahıslar ile onun zihniyet yapısını şekillendirmiştir. Kadın meselesinde de kendi toplumu halkını doğru olana sevk etmek için kalemiyle mücadele etmiştir. Hem kurmaca kahramanlarını ve fikrî dünyasını sergileyerek kadınların mevcut haklarının farkına varmasına hem de çeşitli alanlarda yeni haklar kazanmasına, toplumda önemli bir konum elde etmesine çalışmıştır.

EKLER: *KIRK ANBAR* VE *TERCÜMAN-I HAKİKAT*'TEN SEÇİLMİŞ YAZILAR

KIRK ANBAR, NU. 32, S. 994- 1002, İSTANBUL 1292/1876.

İKİ HANIM ARASINDA MUHAVERE

İşbu iki hanım arasında muhavere serlevhası altında bahsedeceğimiz mevaddın yani bu elfaz ve hurufun filhakika iki hanım kaleminden çıkmış olduğunu dava etmeyiz. Lakin mevadd-ı mezkurenin filhakika iki hanım fikrinden çıkmış olduğunu temin ederiz.

Hanımların kalemlerinden çıkmamış olduğunu itiraf edişimiz memleketimizde henüz yazdığı tashih görmeden sahayife derç olunabilecek kadar erbab-ı kalemden hanımlar nadir olduğu cihetle iki hanım arasında sebkat eden şu muhaberenin yedimize teslim olunan evrakı tashih değil adeta yeniden kaleme alınmış oldukları içindir. İki hanımın fikrinden çıkmış olduğunu temin edebilişimiz ise bu suretin ilanına sahibe-i evrak olan hanımefendi tarafından mezun bulunuşumuzdan neşet eylemiştir. Zira bu hâlde demek olur ki hin-i hacette sahibe-i evrak kendi imzasıyla dahi isbat-ı keyfiyete raziye ve haziredir.

Hanımları burada isim ve resimleriyle haber vermeye ve birisi İstanbul'da ve diğeri taşrada bulunduğu cihetle mahal-i ikametlerini dahi zikr etmeğe mezun olmadığımızdan buralarını hurufla göstermeğe mecbur olduk.

Binaenaleyh diyelim ki (Ş) Hanım İstanbul'da öteden beri hüsn-i terbiye ile şöhret bulmuş bir familyadan olup daha küçüklüğünde iken birlikte mektebe devam eylediği refikası (Ayın) Hanım dahi yine kendisi gibi terbiye görmüşlerden olduğu hâlde pederi zaten Anadolu halkından olmak ve kızını biraderzadesine nikâh etmiş bulunmak münasebetiyle Anadolu'nun vasatında kâin …. kasabasına gelin gitmişti.

İki hanım arasında şu müfareket bundan on iki sene akdem vuku bulmuş olup şu on iki senenin ilk iki senesinde cereyan eden muhabere ehemmiyet götürür mevaddı şamil olmadıkları münasebetiyle nazar-ı itibara alınmamıştır. Şu kadar var ki 1284 senesi Saferinin yirmi beşi tarihiyle (Ş) Hanım tarafından refikasına yazılmış olan bir mektup mumaileyhanın vefat eden kocası hakkındaki hiss-i derununu mübeyyen olmağla onun buraya derci münasip görülmüştür.

Hemşirem (Ayın) Hanım hazretlerine,

İffetlü ismetlü hemşirem hanım hazretleri,

İki aydan beri size mektup yazmayışım nazarımda sizin dahi şu karanlık dünya içinde kaybolup gitmiş olmanızdan neşet eylemiştir. Anlıyor musunuz ki nasıl bir ye's-i hâl içinde

idim? Dünya bana karanlık olmuş idi diyorum. Hatta sizi bile nazarımdan kaybetmiş olduğumu itiraf eyliyorum. Evet! İşte bu kadar bir ye's ve matem içinde idim. Çünkü ah sad hazeran ah ki altı seneden beri bir yastığa baş koyduğum birlikte taayyüşü gerçekten medar-ı saadet bildiğim zevcimi pençe-i gaddar-ı ecele kaptırdım…… İşte bu mektubumda size bildirecek bir kara havadisim bundan ibaret olup başka bir şey yazmağa kudretim yoktur. Başımı iki köşe yastığı arasını sokmuşum ağlamaktayım. Beni mazur görmenizi rica ederim.

İmza

Ş

Hiçbir postayı mektupsuz geçirmemekte olduğu refikasına iki ay mektup yazamamasını ve iki aydan sonra yazdığı mektupta ise hâlâ başını iki köşe yastığı arasına sokup da ağlamakta bulunması (Ş) Hanım için bir mübalağa-i kalemiyyeye atfetmek mümkün değildir. Zira kendisinin dediği gibi pençe-i ecele kaptırmış olduğu kocası vakıa maliye mümeyyizlerinden bir zat idiyse de sair emsalinde görüldüğü veçhile maaşının dûnluğundan şikâyet eder takımdan olmayıp başka bir serveti dahi olmadığı hâlde yalnız maaşına kanaat eder ve bu kanaati dahi karısının kanaatinden neşet eyler idi. Altı sene müddet hem-ser oldukları hâlde hiçbir gün aralarında bir acı kelime teati edilmemiş olması (Ş) Hanım için kocasıyla taayyüşü medar-ı saadet bilmesini mucib olacak ahvaldendir.

Bu iki refik-i sadık için süs denilen şey birbirinin beğeneceği hususâttan ibaret olup moda halkın beğeneceği bir şey olduğu cihetle ona gerek zevç ve gerek zevce kat'a iltifat etmezler idi. Bununla beraber (Ş) Hanım modayı bilmez bir kadın değildir. Zira kocası kendisine medar-ı taayyüş olabilecek servet bırakmadığından onun vefatından sonra (Ş) Hanım eli hüneriyle geçinmeye başlamış yani en ince oya ve ipek tentelerden bed' ile kanaviçeye varıncaya kadar her hünerde yekta olduğundan bir yandan şakirdan talim edip diğer taraftan dahi şakirdanıyla beraber kendinin işleyerek vücuda getirdiği mamulat-ı sınaiyyeyi büyük konaklara satarak istifade etmekte bulunmuştur. Böyle gerçekten bir hanımefendi için modayı bilmemek tasavvur bile olunamaz. Gayeti halka beğenilmek için zaid masraf ihtiyarını adeta hamakat addeder idi. Nasıl ki bu manayı bazı mektuplarında dahi göstermiştir ki ileride sırası geldikçe derç ve dermiyan kılınacaktır.

Cenab-ı Hak herkesin ailesi halkına uzun ömürler versin. Ekser evkat pençe-i mürge kapılanlar için biraz vakit ve nihayet (Ş) Hanım gibi pek cemiyetlileri iki ay kadar ağlayıp ba'de iade-i şadimani edegeldikleri meşhud ise de (Ş) Hanım hakkında dahi bu hükmü

vermek biraz güçtür. Zira vukuat ve onları mübeyyin olacak tafsilat-ı atiyye şimdiden ceffelkalem verilecek olan hükmü reddedebilirler.

(Ayın) Hanım tarafından (Ş) Hanımın kara haberine mukabil yazılan taziyetnameyi buraya derç etmeye lüzum yoktur. Zira bu da ol taziyetnameler gibidir ki insana duçar olduğu musibet üzerine güya teselli vermek için oldukları hâlde tecdid-i teessürden başka hiçbir şeye yaramazlar.

(Ş) Hanımın Safer 25'deki hâlinden birçok ay sonra ne hâl ve histe bulunduğunu bize Rebiülahir 12 tarihli mektub-ı atisi gösterecektir.

Hemşirem (Ayın) Hanıma,

Nur-ı aynım ismetlü iffetlü hemşirem hanım hazretleri,

Kahr u kederle duçar olduğum hastalıktan şifa-yab olduğuma teşekkürâtı havi cevap-namenizi aldım ve kemal-i muhabbet ve iştiyakla okudum. İade-i sıhhat eylediğimi size işar eyledikten sonra hamd olsun yevmen fe yevmen sıhhatim artmakta olup hatta elim işe dahi alışmağa başladı. Bizim koca karılar "vefat edenin ardı sıra vefat edilmez" derler. Bu lakırdı gerçek bir lakırdı ise de vefat edenin arkasından işte ben kendim tecrübe eyledim. Lakin yaşamak için medar-ı maişet lazım olduğundan ve elimin emeğiyle yaşamaktan başka çarem dahi olmadığından Allah'ın yardımına bel bağlayarak işlemeğe mübaşeret eyledim. Vefat edenin arkası sıra sağ dahi kalınmaz dedim. Zira düşünüyorum düşünüyorum da efendi merhum ile geçirdiğim ömrü bir daha bulamayacağıma katiyen karar veriyorum ve kendi hâlimi düşündükçe Cenabı Hakkın sizi ben gibi mahrum bırakmayarak gerek zevcinize ve gerek size sıhhat ve afiyet ve tûl-i ömür ihsan buyurmasını dua ediyorum. Orada cümleye selam ederim ve bundan böyle mektuplarınızın arkasını kesmeyerek her posta ile mektup göndermenizi rica eylerim.

İmza

Ş

Bu mektubun delalet edişine göre vakıa (Ş) Hanım kaybeylediği kocası için tesliyet bulmağa başlamıştır. Ye'sin bir miktarı baki olduğu anlaşılmakta ise de onun da geçeceği ümit olunabilir. Lakin daha evvel demiş olduğumuz gibi vukuat-ı atiye bu babda şimdiden verilecek olan hükmü reddedebileceğinden hanım-ı mumaileyhanın aleyhinde şimdiden bir hüküm vermemek ihtiyatkârlığa muvafıktır.

Hele biz cereyan-ı vukuata nazar ede duralım:

Yukarıki mektubuna cevaben (Ş) Hanım refikasından mektub-ı atiyi almış idi:

Hemşirem hanıma,

İsmetlü hemşirem Ş Hanım hazretleri lehü'l-hamdü ve'l-minne bu posta ile aldığım mektub-ı şerifelerini ağlamadan okuyabilecek bir hâlde buldum. Şimdi şu sözümden anlarsınız ki bu mektuba gelinceye kadar aldığım mektuplarınızı ağlayarak okur idim. Evet ağlayarak okur idim. Tecdid-i teessürünüzü mucib olmamak üzere demek istemez isem de sözün sırası gelmiş olduğu cihetle söyleyim ki sizi felaketzede eden elyevm sizin kadar buraca karı koca bizi dahi ağlatmıştır. Her ne ise sabr u teselli âlemde insanın en fena vaktinde kadri bilinecek nimetlerden olup Cenab-ı Hakkın bu nimeti sizin için bî-diriğ buyurması dua-yı hayrı dahi şimdiki meşguliyetimizdir. Elinizin emeğiyle geçinmekte olan mecburiyetiniz bizi buraca dağdar eyledi. Ah kuvve-i maliyemiz müsait olsa idi sizi eliniz emeğiyle geçinmeye hiç mecbur etmemekte karı koca müttefik idik. Zira mademki karındaşız bu vazife ikimiz için de riayeti vacip bir vazifedir. Mamafih şimdilik ….. irsal kılınmıştır. Bunun havayic-i malumunuza kifayet etmeyeceği derkâr ise de hiç olmaz ise tahfif-i meşguliyetinize medar olacağından kabulünü niyaz ederiz. Medar-ı inşirah ve inbisatımız mektubunuz olduğundan her hafta bizi bu saadetten mahrum etmemenizi dahi rica eyleriz hemşirem.

İmza

Ayın

İhtimal ki (Ayın) Hanımın Ş Hanıma muavenet-i nakdiyede bulunduğuna canınız sıkılmıştır. Fakat (Ş) Hanımın hâline sizden bizden iyi refikası vakıf olduğundan böyle bir muaveneti arz etmek onun vazife-i zimmet-i hamiyeti idi. Bakınız bu para (Ş) Hanıma nasıl bir zamanda gelmiştir. El işine henüz başlamış olduğu ve daha müşteri peyda edemeyerek işlediği işleri satamadığı cihetle bakkal ve kasaptan aldığı eşyanın akçesini veremeyerek biriktirmiş olduğu borcu tediye için hanesi eşyasından bazılarını satılığa dahi çıkarmış idi. Satılığa çıkan eşyanın evden çıkışı (Ş) Hanım için hanesinden cenaze çıkmış kadar bir felaket olduğunu ihtara hacet var mıdır? Ol eşya ki her biri saadet günlerinin birer şahid-i adili idi. Efendi merhumun şu yastığa dayanmış ve bu seccadede namaz kılmış ve şu takımla çubuk içmiş bulunmasını yâd etmek biçare kadın için güya efendi muvakkatan dışarıya gitmiş de bugün yarın avdet edecekmiş gibi bir intizar derecesinde teselliyatı müstevcib olur idi. Şimdi onlardan dahi birer birer mehcur oluşu efendinin gerçekten vefat ve in'idam etmiş olduğunu nazarında ispat eylediğinden artık hâl-i ye's ve füturunu tasvire imkân yoktur.

Görüyor musunuz ki (Ş) Hanımın teessüfü ve telehhüfü kendi idare-i atiyesi için değil idi. Zira idare-i atiyesini düşünen bir karı efendisinin bir yadigârını daha kaybeylediğini düşünerek dilhun olmaz. Belki elde hiçbir şey kalmadığı zaman ne yapacağını düşünür. Bahusus (Ş) Hanım gibi bir karı ki ana baba ve sair hısm ve akrabadan dahi mahrum olup hele kocası üzerine bir koca daha cihan bir yere gelse bulamayacağını yakinen cezm eylemiş idi. Vakıa hanım henüz yirmi bir yaşını tekmil eylemiş idi. Ancak yirmi bir yaşında meyus olanların yesi dahi bu kadar kuvvetli olageldiği mücerrebtir.

Pekâlâ, böyle bir vakt-i ye'sde kendine gönderilen muavenet-i nakdiyyeyi (Ş) Hanım kabul eyledi mi itikad edersiniz? İşte bakınız yazdığı cevab-namede ne diyor:

Hemşirem (Ayın) Hanıma,

İffetlü hemşirem hanım hazretleri,

Son posta ile yazdığınız mektup ve gönderdiğiniz emanet vasıl oldu. Hakkımda muhabbet-i uhuvvetkâranelerinin günden güne artmakta bulunduğuna dair gördüğüm tabirat-ı sadıka beni ne kadar memnun eylemiş olduğunu anlatamam. Hatta gönderdiğiniz emanet dahi bu babdaki müddeayı ispat eder bir delildir. Ancak taayyüşüm hususunda hiçbir kimseye bâr olmamak karar-ı katisindeyim. Eğer böyle bir iddiam olsa idi ancak size müracaat edeceğim derkâr idi. Zira âlemde kimsesiz kalmış olduğum şu zamanım içinde kimsem var ise o da siz olacağınız itiraftan dahi müstağnidir. Mücerred iki eli bir baş için medar-ı saadet bildiğimden gönderdiğiniz emanet ile elyevm moda olmak üzere sigar ve kibarın rağbet eylediği akmişe ve -----den lüzumu kadar eşya bilmübayaa postaya tevdien irsal eyledim. Vüsulunun iş'ârıyla beraber bu yoldaki hareketimi tayip etmemenizi ve bana gücenmemenizi rica ederim.

Moda dedim de hatırıma geldi. Bizim İstanbul seneden seneye acayipleşmeğe başladı. Burada hanımlarımız meyanında "moda" dediniz mi "farzdır" demekten daha kuvvetli bir söz söylemiş olursunuz. Hem de bir şey moda olur ise hem kibarda hem sıgarda görülmek zaruridir. Böyle olmaz ise moda olmaz imiş.

Modanın aslı hiç kimsede olmayan şeyin kendisinde bulunduğunu göstermekten çıkmıyor mu? Hâlbuki filan hanımda görülen nadide bir şeyi filanca hanım dahi yaptırarak ve ondan gören sairleri de imtisal ederek kimsede olmamak davasıyla süs edilen şey iki ay içinde bütün İstanbul'a yayılır ve bu suretle yeniden bir moda çıkarmaya ihtiyaç görülür. Şaşkın hanımlarımız hiç düşünmüyorlar ki bu surette devam eden modanın arkasını alabilmek muhal olduğundan o yola süluk etmek menzil-i maksudu olmayan bir yolda koşmak demektir. Ya bu moda budalalığının mucib olduğu israfa ne diyelim? Kabuk gibi kumaşlardan yapılmış ve henüz üç kere kesilmiş olan birtakım elbisenin modası geçince hiç hükmünde tutulmaktadır.

Eğer bir hanım altı yüz kuruşa bin kuruşa veyahut daha ziyade noksana yaptırdığı esvabı modası geçince yarı bahasına satar da üstüne bir kucak para daha koyarak yeni modayı yapar ise o hanımı pek idareli sayarlar. Fakat bu idareli hanımlar dahi binde bir bulunmaz. Aglebî hanımlarımız modası geçen elbiseyi anbara basarak güvelere ziyafet çekerler veyahut cariyelere verirler ki bu hâl şimdi İstanbul'da hanım ile halayık arasında da hiçbir fark bırakmamıştır. Erkeklerin kuvveti var ise dayansın. Fakat onlarda kuvvet görememekteyim. Babadan kalma variyetleri böyle zevzeklikler ile çürüttükten sonra eli boş kalmış pek çok adam bilir isem de yeniden zengin olmuş pek az adam dahi bilemiyorum. Nice zengin evvela bilsinler ki kazandıkları paralar hanımların modasına kifayet yetmiyor. En fakir bir kadının sandığında beş altı takımdan aşağı elbise bulunduğunu bilir misiniz? Hele benim en ziyade kızdığım şeylerden birisi dahi kadınlar meyanında derecât-ı muayyene olmayıp kayıkçı karısının dahi hanım bey karısının da yine hanım sayılmasıdır. Yalnız isim cihetiyle de hanım değil. Kibarın giydiği canfes ise sıgarın karısı da kocasının başını yiyip bitirerek mutlaka canfes yapılıyor. Ama herif boğaza kadar borca girmiş. Karının vazifesi bile olmuyor. Neden vazifesi olsun? Hanımefendi geçinmek kaydında bulunmuyor ki!.... Evet bulunmuyor derim. Zira kocasıyla geçinmek kaydında dahi bulunmuyor nasıl olsa geçinebileceği tasavvuratında bulunuyor!... Sözüm nereye vardığını düşünüyorsunuz ya kardeşim! Allah helal süt emmişleri bu gibi tasavvurat-ı meluneden muhafaza etsin.

İşte size buranın yeni modasından eşya gönderiyorum ama sizi moda budalalarından addederek göndermiyorum. Sizin gibi kadın kadıncık ve kocasının dost-ı şefiki olan hanımlar elbiseyi lüzum üzerine yapınarak o esnada hangi moda cereyan etmekte ise o modaya tesadüf olmak üzere rağbet ederler. Ben de işte bu tesadüf üzere hareket eyledim. Vakıa sözü uzattım başınızı ağrıttım ama artık hanımefendilerimizin moda merakları ifrada vardığından ve bu meraka hizmet etmeyen bazı akıllı erkekler ise maazallah ocaklarını söndürmek derecesinde mecburiyetleri görüp hele bazı hanımlar kendi kendilerini söndürüp mahvolmakta bulundukları dahi görüldüğünden yürek yangınlığıyla bu hasbihali mecburen ettim. Yoksa moda hakkında sizin itikadınız başka ise onu da bilmem. Baki gözlerinizden öperim. Mektubunuzun eksik edilmemesini niyaz eylerim.

Hemşireniz

Ş

(Ş) Hanımın bu mektubu muavenet-i nakdiyeyi ne suretle telakki eylemiş olduğu hakkındaki şüphemizi def eylemiş ise de yeniden bir mesele daha açmıştır ki o dahi moda meselesidir.

İhtimal ki erbab-ı mütalaadan bazıları moda hususunda (Ş) Hanım ile hem-fikir değildir. Lakin mumaileyha ile hemfikir olanların vücudu da inkâr olunamaz. Binaenaleyh biz muhakemât-ı atiyemizi yalnız kabul edecek olanlara arzla kabul etmeyecek olanları dahi kendi fikirlerinde hürr-i mutlak bırakırız.

Moda nedir? Bir kere şu modanın mahiyetini görelim. Modanın mahiyeti süs hususunda bir kimsenin re'y-i mahsusuna bila-muhakeme tâbi olmak akıllılık değildir. Ama denilecek ki bir modayı umum halk kabul eylediği cihetle umumdan birisinin kabulü için artık muhakemeye lüzum kalmaz. Bu söz batıldır. Zira umum halkın umumu dahi yeni modada bir gûne muhassenât gördükleri için kabul eylemiş oldukları ispat olunamaz. Belki mücerred görenekten hâsıl olma hevesin sevkiyle "Filanda var ya! Bizde de olsun" diye kabul edilir. Moda bir şahsın reyi olup da ona tabiyet akıllılık olmadığına mukabil süs hususunda insanın kendi reyine tâbi olması ve kendi işine hangisi daha muvafık düşer ise onu yapması elbet kâr-ı âkildir.

Eğer telebbüs demek tesettür ve tehafüz demek olduğu meselesini nazar-ı muhakemeye alır isek modaya asla lüzum kalmayacağını davaya çıkışmak lazım gelir. Lakin biz muhakemât-ı vakıamızda yine geniş davranarak asıl meram tesettür olmayıp göze sakil görünmemek için süs olduğundan bed ile süse cevaz gösteririz. Layık olmayan şey süste ifrat demek olan moda merakıdır ki hangi millette görülmüş ise o milletin fakr u zarurete duçar olmuş idüği tarihçe dahi müsellemdir.

İnsan düşündükçe şayan-ı taaccüb daha neler çıkıyor. Mesela bugün entarinin arkasına bir kucak kumaş buruşturup talik etmek moda olur. Niçin? Çünkü güzel görülmüştür. Güzel ise yarın ondan niçin vazgeçilir? Daha ziyade güzeli görüldüğü için mi? Ya o daha ziyade güzeli dün niçin bulmadılar? Bir güzelden daha güzeli zuhur eder ise evvelki güzel çirkin olmak neden lazım gelsin? Vakıa meyl daima ahsenedir? Ancak ahsene nailiyet için haddin haricine çıkmak adeta budalalıktır. Bundan da kat-ı nazar ahsene meyl ona nailiyet için bir hakk-ı sarih addolunamaz. Olunsa idi senin servetin benim fikrimden ahsen olduğu cihetle o servete benim nailiyetim hususunda haklı bulunur idim.

Moda merakı bir kadın için pek de hüsn-i şehadet edemeyeceği dava edilse hak kazanılabilir. Hele bu meraka hizmet ettirmek için kocasıyla münazaaya kadar varan karıların bütün bütün aleyhlerine hüküm verilebilir. Benim zevcemin giyecek elbisesi var mı? Modanın tebeddülüyle onun dahi tebdili için beni icbar eder ise demek olur ki zevce benim zevcem değildir. Belki modanın esiridir. Çünkü benim zevcem olsa mutlaka benim zevkime hizmet etmesi lazım gelip modanın zevkine hizmet etmesi dahi ona mensubiyeti ispat eder.

Ne felakettir ki elde bulunan paramı lüzumu olan bir yere sarf etmekten men olunamayıp da hiçbir lüzumu olmadığı halde mücerred gayrin keyfine hizmet eylediğimi âleme göstermek için modaya sarf edeyim. Ya elde param olmadığı halde gayri taklit etmek için borca dahi girer isem felaket ne kadar büyümüş olur?

Modaya tabiiyet için kocasını icbar eden karı kocasının dostu değil adeta sarahaten adavet eder düşmanıdır. Modaya olan hevesten dolayı karısına müsait davranan erkek ise hanümanını berbat etmek hususunda zevcesine muavenet etmiş oluyor.

Hanımefendinin bu düğünde giydiği elbise diğer bir düğünde daha niçin giyilmesin? Bu bir kabahat midir? Kabahat ise mucibi gösterilmelidir. Kabahat gayri ızrar etmelidir. Ya manen ızrar etmelidir ya maddeten. Hâlbuki modaya tâbi olmamak gayri ızrar etmez. Bilakis tâbi olmak tâbiin kendisini ızrar eder. Öyle ise modaya tâbi olmak kabahattir. Hem de insanın kendi kendisini ızrar etmesi yalnız kabahat değil bir kabahat-i mecnunanedir. Binaenaleyh moda budalası olmak dahi bir cinnettir.

Hanımların modaya heves etmeleri kendilerini beğendirmek için midir? Yoksa hanımlık demek modayı bihakkın icra etmek demek midir? Öyle ise tuhafçı dükkânları en büyük hanımdır. Veyahut bir odun parçasını moda ile donatırlar ise odun parçası hanım olmak lazım gelir. Lakin hanımlık için o terbiye o nezaket lazımdır ki onlar mevcut olur ise hanımefendi modaya meyyal olmadığı hâlde dahi yine parmakla gösterilir. Hele süsün modanın hüsne hüsn katmamakta olduğu umumen meşhuddur. Bir karı çirkin olduktan sonra tuhafçı dükkânını üzerine yüklense daha ziyade çirkin olur güzel olduktan sonra dahi süse ne hacet? Güzeli tanımakta pek çoklarına takdim etmiş olanlar "hâcet şâta niyyet-i rû-yı dil-ârâ merâ" demişler. Elbet hakikati bundan ibaret bulmuşlar da onun için demişler.

Bakınız bir de (Ayın) Hanımı dinleyeceğiz, cevap-namesinde ne demiş:

Mâb'adı Sonra

KIRK ANBAR, NU. 34, S. 1073-1802, İSTANBUL, 1292/1876.

İKİ HANIM ARASINDA MUHAVERE

MÂB'AD AN-NUMERO 32

Hemşirem (Ş) Hanıma,

İsmetlü nur-ı aynım hemşirem hazretleri maalmahcubiye takdim kılınan akçenin kabul buyurulmamış olması doğrusu ya bizi pek ziyade mükedder eylemiş olduğundan irsal buyurduğunuz hedayaya dahi memnun olmayacağım gelmiş idiyse de meyanede olan münasebet-i hahiraneye mebni benim memnuniyetim sizi dahi memnun edeceğini bildiğim

için zaruri memnun oldum. Başka birisi olsa idi bu sözümü pek terbiyesizcesine bir söz olmak üzere kabul eder idi. Lakin sizin hilaf-ı hakikat riyakârane müdahinâne sözlerden ya da velev ki biraz kabaca olsa dahi doğru sözleri seveceğinizi bildiğim cihetle ben dahi doğruyu söylemekten çekinmedim. İstanbul hanımlarının modaya olan merakları hakkında söylediğiniz sözlerin cümlesi bence musaddaktır. Zaten İstanbul'da iken dahi bu fikirde idim. Ya! Fakat Anadolu'ya geldiğim günden beri İstanbul'un modaya merakı bütün bütün budalalık olduğunu buranın hâliyle bilmukayese anladım. Burada kadınlar Arabistan'ın ve Anadolu'nun o kabuk gibi mensucât-ı kutniye ve harîriyye telebbüs ederler ki bunların fiyatı İstanbul'un toz gibi kumaşlarından pek de pahalı olmadığı hâlde insanın ömrüne sürer. Ne eskir ne de rengi solar. Gelin olduğu vakit üç kat elbise yapmış olan bir kadının hîn-i vefatında yine o üç kat elbisesi sandığından çıkar. Bununla beraber kocaları kendilerini daha az sevmezler. Karım süslü değildir diye asla mükedder olmazlar. Ne öyle İstanbul'un seyir yerlerinde olduğu gibi halkın karılarına göz atarlar ne de kendi karılarını horlarlar. Karılık kocalık elbise ile olmadığını onlar bilirler. Hatta matlup karının tabîi güzelliği olduğunu dahi bildiklerini anlatmak için "Yavuz at çul altında da bellidir" derler. İşte İstanbul'da hanımların süse modaya şiddet-i inhimakleriyle beraber yüzde yirmi beş karı kocanın ağız tadıyla dirlik edememelerini gördüğüm gibi Anadolu'da karıların süs ve modayı hatıra bile getirmedikleri hâlde yüzde doksanını kocasıyla hüsn-i imtizacda görünce moda merakında hiçbir keramet olmadığına daha ziyade kandım. Şimdi buranın ilk modacısı ben olacağım. Gönderdiğiniz akmişeleri biçmeğe başladım. Baki gönülden çıkarmamanızı ve muavenet zannıyla ettiğim hareketi küstahlığa haml etmiş iseniz kusurumu af buyurmanızı rica ederim.

İmza

Ayın

Moda ve süs hususunda Anadolu halkının itikadı İstanbul'dan daha hakîmâne olduğu inkâr edilebilir mi? İşte herifler karıca matlup olan şey hüsn-i tabîi olduğunu ve arızî süslerin bir akçe etmeyeceğini anlatmak için şairin "Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim. Dem-i vuslatda bana hail olur pirahenim" beyti hükmünü tasvir ediyorlar imiş. Artık varsın İstanbul hanımları süs için can versin. Güzel olmadıktan sonra yine yüzlerine bakan olmaz. Güzel olduktan sonra dahi herkes onun hüsn-i tabiine hayran olup süsüne ehemmiyet veren bile bulunmaz. Onlar dahi kocalarının servetini bu yolda israf ve telef etmiş olduklarıyla kalırlar.

Moda bahsini burada bitirmeğe mecburuz. Zira (Ayın) Hanımın son mektubu üzerine (Ş) Hanım başka bir bahis açmış olduğundan ve zaten biz vukuatın cereyanı sırasınca onların mektupları hükmüne tâbi olacağımızdan biz dahi bahs-i ahere nakl-i kelam etmeğe lüzum

görmüşüzdür. Mezkûr bahs-i aherin neden ibaret olduğunu ise (Ş) Hanımın mektub-ı atisinden anlarsınız.

Hemşirem (Ayın) Hanım hazretlerine,

İsmetlü iffetlü hanım hazretleri,

Cenab-ı Hakka çok şükürler olsun idarem yavaş yavaş yoluna girmektedir. Moda aleyhinde o kadar söz söylemiş olduğum hâlde şimdi kendim moda hizmetkârı oldum. İşlediğim el işlerini satmak için müşteri aradığım esnada bir iki büyük konağa münasebet peyda eyledim. Yaptığım şeyler ziyadesiyle beğenildiğinden her müşterim beni diğerlerine dahi tavsiye etmekte bulunduğundan işimin günden güne daha ileriye gideceğini dahi ümit etmekteyim.

Son mektubunuzda nazar-ı dikkatime isabet eden şey İstanbul erkeklerinin seyir yerlerinde halkın haremlerine göz atmasına dair olan fıkranızdır. Bu fıkrada ikimizin dahi itikadı bir olup şu kadar var ki siz erkekleri zalim sıfatında göstermiş olduğunuz hâlde ben bilakis karıları zalim görmek isterim. Hanımlarımızı bütün bütün cahil hatta ırzın kadrini bilmeyecek kadar ahmak farz etmek lazımdır ki erkekler zalim addolunabilsinler. Bir karı ırzının kadrini kendisi bilmez de onu terzil ve pâmâl etmek tehlikesinden muhafaza eylemez ise âlemde bundan büyük zulüm mü olabilir? O hâlde hanım efendi erkeği dahi tahkir-i ırz gibi bir hareket-i nâmerdâneye davetle iki başlı zulmetmiş olur. Hem kendi nefsine zulmetmiş ve hem de erkeği mertliğe yakışmayacak harekâta davetle ona zulmetmiş olur. Eğer edep ve iffetini muhafaza etmiş olsa idi şu iki zulmün ikisi de vâki olmaz idi.

Mektubunuzun bu fıkrasına dikkat etmiş ve onu bir bahs-i mahsus olarak mevki-i muhakemeye çekmeğe başlamış olmaklığımın veçhi şudur ki geçen gün komşulardan Azize Hanımın hanesinde idim. Mumaileyhanın ahbabından bazı hanımlar dahi orada olup söz seyir yerlerine intikal eyledikte aşüfteliği yüzünden gözünden kalbinden kıyafetinden anlaşılan bir hanım güya süs yapmak için çırpınarak ve kaşlarını gözlerini bir suret-i aşüftegânede oynatarak "Aman Kehtâne[1210] ömür! Ömür! O arabalar! Atlar o süslü efendiler! Beyler! Hanım ne kadar da serbest olmuşlar! Hep böyle karıları göz ile yiyecekler! Akşama kadar bir eğlendik bir eğlendik ki!....." demesin mi? Sekiz on kadar hanımlar dahi mezburenin ağzına bakıp hayran oldular. Benim tepem attı. Artık kendimi zapt edemedim. "Hanımefendi ne ile eğlendiniz?" diye sordum ise de besbelli hanım hâlimden fikrimi anlamış olmalıdır ki birdenbire bozulup kekelemeğe başladı. Hanımın şu bozgunluğundan benim de cesaretim

[1210] Kâğıthane (çevirenin notu).

artıp dedim ki "Erkekler ile mi eğlendiniz? Erkekler ile eğlenmek ırz ehli hanıma yakışıyor mu? O suretle eğlenişin neticesi nereye varır?..... Ne idüği belirsiz bir çapkının karşınıza geçip de şebek gibi yüzünü gözünü yumuşturmasından ne zevk hâsıl olur? Ben böyle rezaletten hoşlanan hanımlara hiçbir vakitte iyi göz ile bakamam."

Şu lakırdım üzerine karı şap kesildi yine kendi hâlinde bulunan diğer hanım gönülden muhabbetten bahsetmek istediyse de onun dahi ağzını tıkadım. Dedim ki "Vakıa erkeklere meyl ve muhabbet karıların mayasına katılmış bir cibillettir ve bu cibilletten naşidir ki kocalarımızın üzerine tir tir titreriz. Lakin Kâğıthane'de rast getirdiğiniz bir serseri çapkına nasıl meyl edebilirsiniz ki onunla muhabbet dediğiniz rezalet beş dakika devam ederek ba'de diğer biriyle harekât-ı rezileye başlarsınız. Muhabbet öyle bir ziynettir ki iffeti namusu ırzı bir kat daha tezyin eder. Çünkü iffet ve namus ve ırz ve edebi muhafaza için âlemde muhabbetten büyük kuvvet olamaz. Bu muhafaza uğrunda erbabını feda-yı cana mecbur eden şey muhabbettir. Hâlbuki muhabbet öyle enzar-ı avamda birbirini terzil etmeği kat'an tecviz etmez. Hiç gönül muhabbet aşk ve sevda müsaade eder mi ki âşık sevdiğine alçak ruspiler gibi bir muamelede bulunsun? Evet! Böyle derim! Zira bir muvasala-i âşıkane ve namuskârâne olur ki erbabını terzil değil bilakis teşrif eder. Buna mukabil bir de yalnız bir muvacehe ve müşafehe olur ki iffet ile fuhuş arasında hiç fark bırakmaz"

Ama hakkım yok mudur kardeşim? Hiç tanımadığı bir çapkın ile aşüftelik etmeğe adeta başı açık …… lakin maada ne mana verirler? Ama bazı hanımların dedikleri gibi murat yalnız bir eğlence imiş de zükûret zen-pareyi aldatarak ta konağa kadar getirdikten sonra yüzüne tükürüp kapıdan içeri girerler imiş. Size doğrusunu söyleyim mi? Irzın iffetin şanı sokak kapısına kadar muhafaza edemeyen hanım hanesi içinde de muhafaza edemez. Mahza fuhşu kabule bir mani-yi maddisi vardır da onun için herifi sokak kapısında terk eder yoksa!.....

İşte Azize Hanımın hanesinde böyle bir maceranın cereyanı münasebetiyle mektubunuzdaki ufacık bir fıkra beni bu kadar tafsilata mecbur eyledi. Baki gözünüzden öperim hemşirem.

İmza

Ş

İffet aleyhine edilen zulmü (Ayın) Hanım erkeklere ve (Ş) Hanım kadınlara isnad etmekte olduğuna göre bu meselede kendimizi hüküm yerine koyarak davayı halletmek lazım gelir ise de (Ayın) Hanım bundan mukaddemki mektupta o fıkrayı söz gelişi olarak yazıverip tafsilatına girişmemiş ve (Ş) Hanımın mufassalen serd eylediği davayı mumaileyhanın bir

ifade-i muhtasarıyla mukabil getirmeğe imkân namüsait bulunmuş olduğundan ol babda muhakemâta girişmeden ol (Ayın) Hanımın dahi mektub-i atisini görmek lazım gelmiştir.

Hemşirem (Ş) Hanıma,

İffetlü hemşirem hazretleri,

İki üç postadır aldığım mektuplarınızı mütalaa eder iken adeta sizinle karşı karşıya sohbet etmekteyim zannediyorum. Çünkü bahsettiğiniz şeyleri adeta mucavebe edercesine tafsilatıyla ve etrafıyla yazıyorsunuz.

İşlerinizin yoluna girmekte bulunduğuna ne kadar memnun olduğumu tarif iktiza etmez. Mevla-yı Müteal hazretlerinin dirig-i tevfik etmemesi davasıyla meşgulüz. Bazı kendini bilmez hanımların Kâğıthane vesairede erkeklerle olan rezaletleri bahsine gelince Azize Hanımın hanesinde vermiş olduğunuz cevaplar elbette doğru ve muvafıktırlar. Mukaddemki mektubumda İstanbul erkekleri âlemin karılarına göz dikiyorlar diye yazdığım fıkrayı şöyle gelişigüzel yazıvermiş ve onu yazar iken kabahati erkeklere atmak fikrinde bulunmamış idiysem de açtığınız bahis üzerine ledelteemmül filhakika kendimi bu babtaki kabahati asıl erkeklere atmak fikrinde bulmuşumdur. Demek oluyor ki içtihatta hatanız yok imiş.

Hemşireciğim! Kadının muhafaza-i iffete borçlu olduğunu teslim ederim. Zaten kadınlık şanı bu değil midir. Ancak bir karı erkeğe ne cüretle açılır bir kere de onu mülahaza etmelisiniz. Eğer erkek tarafından hüsn-i mukabele ümidinde bulunmasa o rezalete mütecasir olabilir mi idi? Mülahaza etseniz a ki bir erkeğe arz-ı rağbet edip onun tarafından hüsn-i mukabeleye bedel "Ben senin anladığın erkeklerden değilim" diye bir adem-i kabule bir redde duçar olan karı ne hâle girer? Bu red muamelesi "Sen bir fahişesin sen kendi ırzının kadrini bilmiyorsun ama ben senin gibi değilim ben iffet kadrini tanır adamım. Haydi yıkıl şuradan kaltak!" demek değil midir? İşte böyle bir rezaletten karıyı emin eden şey erkeğin istidad-ı mahsusu olduğu için ben asıl kabahati erkeğe veririm.

Bunu böyle hükmetmekliğim kendi hissimden ileri gelir. Doğrusu ya! Ben erkek olsam öyle seyir yerinde beni ilk defa olmak üzere gören ve derhal arz-ı hâhiş eden karıyı asla sevmez idim. Zira düşünür idim ki o karı muhabbet kadri bilir bir karı olsa idi şimdiye kadar elbet gönlünü bir yere bağlar ve ondan ayırmaz idi. Bugün bana gösterdiği rağbet işte yalan bir rağbettir. Onu benim gibi herkese gösterecektir. İşte bunu böyle düşünür idim de o hanımların hiçbirisine iltifat bile etmez idim. Şimdi erkekliğin yiğitliğin şanı bu iken gözetmeyip de bilakis kendisi taarruz eder ise artık asıl zulüm erkekte olmaz mı?

Mektubunuzda muhabbet denilen şey namusu muhafazaya medar olacağını siz dahi itiraf etmişsiniz. Demek oluyor ki bu muhabbet erkeğin karıya olan muhabbeti olacaktır. Öyle ise erkekler karıların hamisi muhafızı olmaları lazım gelecektir. Mademki öyledir ya niçin hizmet-i muhafazaya bedel muamele-i taarruza kalkışıyor? Bir köpek koyunların hizmet-i muhafazasına tayin edilmiş olduğu hâlde koyunun kurt tarafına meyl etmeğe başladığını görünce hemen onu paralasın yesin mi? Ama diyeceksiniz ki koyun duçar olmakta bulunduğu mühlikeyi bilmez. Misal tam olmak için farz ediniz ki bilir imiş.

Ben zulmü erkeklerde görürüm erkeklerde. Böyle seyir yerleri denilen rezalet yerlerinde iliştiği sataştığı karının kendi ahbabından birisinin haremi ve belki kendi taallukatından birisi olması ihtimali meydanda iken yine sakınmamak zulümdür. Bu ihtimale meydanda dedim. Zira her seyir yerinde buna dair birkaç misal görülmektedir. Ya seyir yerlerinin hâli neden ibaret bulunduğunu bilen erkeklerin yine haremlerine müsaade verip de seyre göndermelerine ne dersiniz? Zulmün en büyüğü bu değil midir? Vakıa her erkeğin kendi karısının seyir yerine kadın kadıncık gideceğini eder de o itikad üzerine salıverir. Fakat aldanır. Zira kadın kadıncık olan bir hanım eğer kır görmek teferrüç etmek ister ise seyir günlerinin gayrı bir günde çoluğuyla çocuğuyla hatta kocasıyla beraber gider serbest serbest eğlenir. Burada Anadolu halkının âdeti öyledir. Ama bu surette gitmez de seyrin yevm-i mahsusunda gider ise mutlaka meramı teferrüç olmayıp ya âlemi görmek veyahut âleme kendisini göstermek muradındadır. Bunların ise ikisi dahi fuhuş demektir. Hâlbuki asıl zulüm bu fuhşa meydan vermekte olup şu hâlde birinci zalimler kocalardır. İlk zalim onlar olurlar. Zira hem bir afif karının göre göre ve ba-münderic iffetten çıkmasını ve hem de kendilerinin felaketzede olmasını tecviz ile iki başlı zulmetmiş olur. Bahusus karısına seyre ruhsat verdiği hâlde bir de gizlice arkasına düşüp de ne yolda hareket eylediğini tecrübe ederler ise bu zulmü kendileri teslim eylerler. Ama bazı kocalar var imiş ki haremini kendileri seyre ve hem de eyyam-ı mahsusunda götürüp karı kendi karısı olduğunu âleme anlatmamak için karısından ayrı bir yere oturur imiş! İşte size bir zulüm ki kale bile almak istemem. Ne hacet böyle bir erkek benim kocam olsa billah kendisine refakatte devam etmem. Ben kocamın bana kocalık ettiğini görmeliyim. Beni gözünden kıskandığına yakîn hâsıl etmeliyim. Beni eliyle seyre götürüp de halkın bana ettikleri rezaleti karşıdan temaşa edip duran kıskanmayan erkekte hamiyet yoktur. Artık işin öte tarafını sizin dirayetinize havale ederim.

Hemşireniz

(Ayın)

Gerek seyir yerlerinde ve gerek çarşı ve pazarda erkekler ile kadınlar arasında cereyan eden muamelât-ı mekruhanın keraheti hususunda (Ayın) ve (Ş) Hanımlar müttefik oldukları

gibi bu ittifakta her ehl-i iffetin dahi dâhil olacakları derkârdır. Binaenaleyh asıl maksat bu muamelenin mekruhiyetini ispat hususu olmayıp belki tayibe erkekler mi şayandır yoksa kadınlar mı sezavârdir? Buna dair mumaileyhüma arasında olan ihtilafa bir suret vermektir.

Bir kadından beklenilen şey iffet olduğuna göre kadınların muhafaza-i iffete mecburiyetleri derkârdır. Şu hâlde muhafaza-i iffete himmet etmeyen bir kadının zulmetmiş olduğu müsellemdir. Hem de kadın iffetini yalnız erkek için hıfz etmeyip kendisi için dahi hıfz eylediğinden ettiği zulüm de yalnız erkek hakkında bir zulüm olmayıp kendi hakkında da bir zulümdür. Zira bir erkek rabt-ı kalb veyahut akd-i refakat eylediği karının afif olmasından ne kadar mütelezziz olmakta ise bir karı dahi kendisini pak-damen görmekten ol kadar mütelezziz olur. Eğer fuhuş bir karı için zevk ve lezzet olacak olsa ve karı ettiği fuhuştan mahcup olmayıp da müftehir bulunsa kendisine "Sen fahişesin" denildiği zaman incinmemesi lazım gelir idi. Hâlbuki gerçekten fahişeye bu hitabı etseler o bile incinir. Mademki fuhuş bir karı için iftihar değildir öyle ise onun mukabili olan iffetin iftihar sayılması lüzumu sabit olur ve mademki lezzet iftihara mahsus olup âlemde fahrin mucib olduğu lezzeti hiçbir şey mucib olamaz. Öyle ise kadınların dahi en büyük lezzeti iffette bulmaları zaruridir. Haniya demek isteriz ki davada hakkımız müspettir.

Şu mukayeseye göre (Ş) Hanım haklıdır. Lakin (Ayın) Hanım dahi haksız değildir. Bilakis nasıl ve neden dolayı haksız değildir:

Kadınlarda matlup olan şey iffet değil mi idi? Bu iffet dahi hem erkek ve hem de karı için bir nimet addolunmadı mı? Öyle ise iffetin muhafazasına erkekler dahi mecburdur. Hem kendi ve hem de karıların menfaatlerini muhafaza etmedikleri surette ise zulmetmiş olurlar.

İmdi tarafeynin ikisinin de hakkı müsellem olduğuna göre bu davayı "el-badi azlam" kanunuyla fasl etmek yolu var yani rezalete karı veya erkekten hangisi bed' etmiş ise onun azlam addolunması lüzumu aşikâr gibi görünür ise de işin içinde vazifenin ihtiyar ve irade ile birleşmesi bu hükmü vermeğe dahi manidir.

Vazife nedir? İffeti muhafaza etmek değil mi? Pekâlâ baktınız ki bir kadın vazifenin haricine çıkıyor. Sizin de ona peyrev olmanız zaruri değildir a? Siz vazifenizde devam ediniz. Karı vazifesizlik ederek zulmeyledi. Ona peyrev olmak olmamak sizin ihtiyar ve iradenizde olup bu babda ihtiyar ve iradenizi suiistimal eder iseniz siz dahi biaynihi karı kadar zulmetmiş olursunuz.

Şu misali bir de karıya tatbik edelim:

Karı baktı ki erkek vazife-i iffetin haricine çıkıyor. Ona uymakta ve uymamakta muhtar değil midir? Eğer uyar ise o dahi zulümde erkeğe iştirak etmiş sayılır.

Hâlbuki gerek erkek zulmeden karıya ve gerek karı zulmeden erkeğe bu kabahatte peyrev olmaz ise muhafaza-i iffetten ibaret bulunan vazifeyi iki başlı olarak ifa etmiş olacaktır. Yani hem kendisini fuhuştan men ve muhafaza etmiş olacaktır hem de diğerini.

Öyle ise herhangi mahalde olur ise olsun rezalet eden erkek de zalimdir karı da. Ve zulümde dereceleri müsavidir.

Mâb'adı Var[1211]

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 11, S. 2, 9 RECEP 1295- 27 HAZİRAN- 9 TEMMUZ 1878.

ÂLEM-İ MEDENİYETTE KADINLARIN MEVKİİ

Avrupa ve Amerika'da kadınların medeniyet âlemince haiz oldukları mevkii tayin zımnında ol kadar bahisler cereyan eyler ki bu bahisler gazetelerde büyük büyük sütunlar doldurduktan sonra cilt cilt kitaplara dahi sermaye-i azim olur. İşbu mübahasâtı görüp okumak yalnız gayet latif birtakım mütalaâtı ve mülahazât-ı zihinde bil-muhakeme insanı eğlendirmekle kalmaz. Hakayık-ı esrar-ı medeniye ve dakayık-ı ef'al-i beşeriyeden nice nice ahkâmı dahi insanın nazar-ı muhakemesine arz eyler ki bu babda yürütülen muhakemât-ı zihniyenin netayici hakikaten terakkiyât-ı medeniye ve bu âlemde kadınların mertebe-i nisvaniyesi emrinde birtakım hakayık-ı müfideye yol açar.

Kadınlara dair olan mebahis eğerçi Avrupa'da pek ileriye götürülmüş ise de Avrupa milletlerinden aglebi nezdinde nisvanın hâlleri henüz hiffet-i nisvaniye rengini bir ciddiyet-i merdâneye tahvil ve takrib edememiş olduğundan mebahis-i mezkûrenin Avrupaca cereyan eden sureti erbab-ı mütalaa için kadınca bir eğlence olmaktan başka bir şeye hizmet eylemez. Lakin Amerika'da karılara yalnız Avrupa'nın baktığı enzar-ı rağbet-i nisvaniye ile bakılmayıp kadınlar cemiyet-i beşeriyeyi teşkil eyleyen efrad-ı insaniyenin nısfını ve hatta nısfından büyük bir kısmını teşkil eyleyen efrad-ı mütemeddine nazarıyla görüldüğü ve ol babda icra edilen mebahis dahi yine bu nokta-i nazardan yürütüldüğü cihetle Amerika mebahis-i nisvaniyesini tetebbu eylemek şu tarikin müntehasına vusul ile müstefid olacak ahkâm ve hakayıkı daha ehemmiyetli bir surette irae ve ispat eyler.

Nisvanın medeniyet âlemince haiz oldukları mevkiin tayini meselesi birkaç mebde ve menşeden bed ile meydana çıkmıştır.

Bu menşe ve mebdelerin birincisi iaşe-i ıyal meselesidir. Âlemin her tarafında maişet-i medeniyenin az çok birbirine benzediği coğrafya-i mufassal kitaplarında ahlâk ve maişet-i

[1211] Yazının devamı geleceğine dair not düşülmesine rağmen *Kırk Anbar* mecmuası, 34 numaralı cüzden itibaren yayımlanmadığı için bu yazı dizisi yarım kalmıştır.

ümeme dair verilen malumat ile sabittir. Mesela milel-i mütemeddinenin kâffesi ve milel-i gayr-i mütemeddinenin dahi aglebi nezdinde kadınlar erkeklere nispetle daha nazik birer vücut olmak üzere telakki edilmiş ve kezalik her cemiyet-i medeniye nezdinde bir familyanın makam-ı riyaseti o familyanın babası veyahut en büyük velisi bulunan erkeğe tayin olunmuştur. Nisvanın tayin-i mertebe-i medeniyesi bahsinin revaç bulduğu memleketlerde familya babaları ve velileri eğerçi kendilerine tayin olunan şu riyaset makamını şerefli bir makam olmak üzere telakki eylemişler ise de bu şerefin zımnında o familyayı geçindirebilmek yükü dâhil olduğu ve hâlbuki bir memleket terakkiyât-ı medeniyece ne kadar ileriye gider ise orada geçinmek dahi o nispette suubet ve müşkülât peyda eylediği münasebetiyle şu hâl evvel-be-evvel familyalar riyasetinde bulunan erkeklerin nazar-ı dikkat ve ehemmiyetini açmıştır.

Eğer mutavassıt bir familyanın hâl ve suret-i maişeti nazar-ı dikkat ve ehemmiyette tetkik olunur ise familya reisi olan erkeğin borçlu olduğu vazifeler hakikaten pek mühim görülür. O erkeğin mesela bir validesi ve bir dul hemşiresi ve bir zevcesi ve birkaç dahi taallukat-ı sairesi bulunduktan maada birkaç nefer dahi çocuğu olur ise bunların cümlesini geçindirebilmek emrinde o biçarenin duçar olduğu suubetler kendisini bittabi izhar-ı acz ve arz-ı şikâyet vadilerine sevk eyler. Bu adamın zihnine bittabi ve bihakkın vürud eyler ki familyayı teşkil eyleyen sair aza eğer kendilerini idareye muktedir olup da kendisi yalnız iaşesi doğrudan doğruya kendi uhdesine isabet eyleyen nüfusu beslemeğe mecbur kalsa idi elbette daha az çalışarak geçinebilir veyahut yine nefsini çok çalışmağa mecbur görürse bari semere-i sa'yiyle daha ziyade refah üzere yaşayabilirdi.

İlk menba-i muhakeme erkek nazarında şu hükmü tasvir eylediği gibi ikinci menba dahi kadın nazarında da buna yakın bir hüküm tasvir etmekten geri kalmamıştır. Terakkiyât-ı medeniyenin efkâr u vicdanca mucip olduğu vüs'at delaletiyle memalik-i mütemeddine kadınları düşünüyorlar ki vakıa maişeti bir erkeğe tahmil ederek ve erkeğin mesaisi sayesinde yaşamak herhâlde rahatça ve zahmetsizce bir yaşayış olmak üzere görülmekte ise de hakikatte kadınların erkekler minneti altında kalmaları dahi gayret-i mahsusa-i insaniyeye pek de tevafuk edemiyor. Çünkü arzın hemen her tarafında erkekler kadınların hamisi ve bakıcısı ve besileyicisi olmak sıfatıyla kadınları bir minnet-i mahsusaları altında bulundurmak hakkını dahi kendileri muhafaza eylemiş görülüyorlar ki erkekler lazıme-i nezaketten biraz tebaüd edecek olurlar ise işbu minneti daha ziyade büyültüp kadınları nev-umma taht-ı temellüklerinde bulundurmak sevdalarına kadar varıyorlar. İşte bu mütalaa kadınlarda dahi maişet için erkeklere arz-ı ihtiyaç etmemek ve ihtiyacın icap ve icbarıyla bütün bu ---- fikirlerini tevlid eylemiştir.

Terakkiyât-ı medeniyece bir hayli ilerleyerek binaenaleyh geçinmesi dahi güçleşmiş bulunan memleketler için gerek erkeklerdeki ve gerek kadınlardaki şu fikir öyle birkaç senelik efkâr-ı cedideden ibaret değildir. Efkâr-ı mezkûrenin hudus ve intişarı üzerinden pek çok seneler mürur eylemiş olduğu cihetle zihinlerde yerleşip kadınlıktan maada hatta erbabını fiilen dahi birtakım icraâta sevk eylemiştir. Ezcümle Amerika'nın bilad-ı cesimesinde tek başına olarak birçok nüfus beslemeğe muktedir olamayan erkekler katiyen beyan-ı acz ile cevap vermek cüretini aldıktan maada mücerred bir dilim ekmek için erkeklerin minnet ve tahakkümüne girmekten kendilerini bîzâr gören kadınlar dahi şu minneti kabul edememiş olduğu cihetle kadınlardan birçoğu el işi işlemek ve bazı ufak tefek ve icrası kolay olan ticaret için

Mab'adı Var

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 12, S. 2-3, 10 RECEP 1295/ 28 HAZİRAN- 10 TEMMUZ 1878.

TEFRİKA

ÂLEM-İ MEDENİYETTE KADINLARIN MEVKİİ

11 NUMERODAN MAB'AD

(…) dükkânlar açmak suretiyle bir maişet-i müstakile yolunu aramağa başlamışlardı. Mürur-ı zamanla kadınların işbu istiklal-i maişeti gittikçe vüsat bulmuştur. Elyevm Amerika kadınların istiklal-i hâli bir dereceye gelmiştir ki esnaftan aglebi dükkânları içinde karı ile kocanın iştirakinden ibaret bir şirket-i hususiye ile ticaret eyledikten maada büyük mağazaların en çoğunda hizmetkârlık ve uşaklık gibi hizmetler kadınlara havale olunur. Hatta Amerika gazetelerinde "usul defteri ev kasa idaresince malumat-ı kâmile erbabından madam yahut matmazel filan şimdiye kadar hizmet eylediği filanca mağazadan bil-infisal yedinde hüsn-i hâlini mübeyyin şahadetnameler dahi bulunduğu cihetle bir ticarethanede muhasiplik veya hizmetkârlık gibi bir hizmette bulunmak istiyor. Böyle bir adama ihtiyacı olanlar filan yere müracaat etsinler" tarzında ilanlar dahi görülür.

Maişet-i müstakile sevdasında hâsıl olan gayret bir aralık nisvanın terbiye-i evvelîsini dahi bayağı tebdile lüzum gösterip evlad-ı inas adeta evlad-ı zükur suretinde terbiye edilmeğe başlandığı cihetle Amerika'nın birçok yerlerinde tababet hemen münhasıran kadınlara kaldığı gibi posta ve telgraf memuriyetleri dahi ekseriyetle kadınlara tevcih olunmaktadır. Diğer cihetten kitapçılık terzilik tuhafçılık misillü sanatlardan dahi kadınlar çoğaldıkça çoğalıp adeta cemiyet-i medeniyenin muhtaç olduğu ameliyât-ı şâkkadan maada sunuf-ı sınaat ve

ticaretin kâffesinde kadınlar hemen hemen erkekleri dahi geçmek derecesinde terakki eylemişlerdir.

"Revue des Deux Mondes" nam mecmua-i ilmiye ve edebiyede "İstiklal-i Zenan" serlevhasıyla münderiç olan bir makale-i mufassalada kadınların kendi neviyetlerine mahsus olan istiklali erkeklerin istiklali derecesine vardırmak için "miting" denilen umumi cemiyetler teşkiliyle nutuklar irad eyledikleri ve suret-i mahsusada gazeteler ihdasıyla muharrirlik hizmetini dahi deruhte ederek bu davada kemal-i sebat ve ısrar ile çalıştıkları hikâye edildikten ve avukatlık ve muallimlik ve adi mektep hocalığı ve bilhassa tabiplik imtihanlarında erkekleri dahi geçtikleri ve ta papazlık tarikine de yeltendikleri hikâye olunduktan sonra "Aniratib (?) Stanton"[1212] isminde bir kızın hükümet-i müttehide-i Amerika'dan Pennsylvania hükümetine mebus olmak üzere kendisini takdim eylediği ve "Victoria Woodhull" isminde diğer bir kız dahi bir hayli zamanlar "Muaşaka-i Ahrarâne" cemiyet-i cesimesine riyaset eyledikten sonra ta Amerika hükümât-ı müctemiasına reisül-cumhur olmak mertebesine kadar göze aldırıp kendisini riyaset-i mezkureye namzet olanların defterine kaydettirdiği ve bu teşebbüsünde New York şehrinin "Radikal Kulüp" gibi bir mühim cemiyet-i siyasiyesi tarafından dahi mazhar-ı tahsin ve muavenet olduğu ve Matmazel "Tuneni(?)" isminde bir kızın dahi asakir-i milliye dokuzuncu alayına kendisinin miralay nasbını istida ederek istidanamesinde "Bir vakit Fransa'da Jeanne d'Arc nam kahraman kız ordu kumandanlığında bulunarak İngiliz ordularını perişan eylediği hâlde ben niçin bir alaya kumandan nasb olunamayım?" tarzında bast-ı dava eylediği dahi dermeyan ediliyor.

Eğer şu üç nefer kızların harekât-ı vakıası Avrupa tarafında üç nefer kızlar tarafından ika edilmiş olsa idi erkekler bu harekete mukabil manalı manalı tebessümlerle gülerler idi. Ancak elyevm Amerika'da bu misillü mesail öyle letaif-i âdiye-i nisvaniyeden addolunmayarak keyfiyet erkekler nezdinde dahi bir ehemmiyet-i ciddiye ile telakki olunduğundan kızların işbu cüretlerine hande-i istihfaf ile gülenler bulunmayıp bilakis tahsin ve tasvip edenler ve kendilerine muavenet eyleyenler görülmüştür.

Hakikaten Amerika'da hürriyet ve istiklal-i zenan kaziyesine pek ziyade ehemmiyet verilip Avrupa'nın adeta hiçbir yerinde kadınlar hukuk-ı medeniyeye idhal edilmezler ve binaenaleyh intihab-ı mebuseyn misillü rey-i umumîye müracaat olunan işlerde kadınlara hakk-ı intihab vermezler iken Amerika hükümet-i müttehidesinden garp cihetinde vâki Wisconsin nam hükümet dâhilinde erkekler misillü kadınlardan dahi yirmi bir yaşını ikmal edenlere hakk-ı intihab vesair hukuk-ı medeniye verilmiş ve bütün Amerika gazeteleri bu

[1212] Elizabeth Cady Stanton (1815-1902).

keyfiyetin muvafık-ı kanun-ı medeniyet olduğunu bil-itiraf sair hükümetlere dahi tamimini terviç yolunda muhakemeli ve mufassal bentler yazmıştırlar.

Şu misallerden müsteban olacağı veçhile elyevm Amerika'da kadınlar âlem-i medeniyette kendi mevkilerinin erkeklere mağlubiyet ve mahkûmiyet namıyla minnettarlıktan ibaret bir mevki suretinde kalmasını tecviz eyledikten maada mesai-i mahsusaları sayesinde yavaş yavaş kendilerini erkeklere ihtiyaç mecburiyetinden kurtarıp maişetçe bir istiklal[e] nail olduktan maada ahir-i kâr davayı bir dereceye kadar ileriye götürmüşlerdir ki insaniyette cümleten müşterek bulunduğu hâlde kadınların erkeklerden hiçbir farkı olmamak hükmünü dahi bil-isbat teslim ettirmeğe çalışmakta bulunmuşlardır. Bu hâlde dahi erkekler meyanında kadınların birçok zahir ve muavinleri vardır ki bunlar nisvanın işbu davada muvaffak olmasını ve hür ve kâmil-i insan tanımamak emrinde kadın ile erkek arasında hiçbir fark kalmamasını terakkiyât-ı umumiye-i medeniye için gayetle nafi bulurlar. Ve bu babtaki fikir ve mütalaalarını dahi şu suretle mevki-i müzakereye arz ederler. Derler ki:

"Avrupa'nın ve Şarkın bazı mahallerinde on veya yirmi milyon diye nüfusları ta'dad olunan milletlerin hakikatte nüfus-ı mevcudesi işbu miktarların nısfından dahi aşağıdır. Zira oralarda kadınların medeniyet ve siyaset ve hukuk nokta-i nazarlarından bakılmak üzere hiçbir ehemmiyetleri yoktur. Milel-i mezkure indinde kadınlar adeta tezyinât-ı beytiyeden addolunur. Bir hane içinde gayet güzel yapılmış resim levhası veyahut bir tarz-ı dil-pesendde tıraş edilmiş istatüden kadınların farkı yalnız canlı olmalarından ibaret olup bu cihetle onlara birer tasvir-i hıraman namını verebilmek mümkündür. Cemiyet-i medeniye bu kadınların mukaddemleri yalnız bir hizmeti sebkat edebilirdi ki o dahi evlat terbiyesinden ibaret idi. Şimdilerde ise Avrupa'da dahi çocuklar adeta memede iken terbiyehanelere verilip ba'de pansiyonlara idhal olundukları cihetle kadınların bu hizmetlerine dahi hemen ihtiyaç kalmamıştır. Binaenaleyh Avrupa kadınlarının hâl-i hazırda cemiyet-i beşeriye için nafi olmadıklarından başka bilakis azim bir mazarratı dahi muciptirler. Zira oralarda ricalin mesai-yi vakıası kadınların ihtiyacâtını tesviyeye kifayetten aciz bile kaldığı cihetle bir adamın yeniden sermaye sahibi olması ve sermayesini büyültmesi ve zengin olup cemiyet-i medeniyeye büyük büyük hizmetler etmesi adeta pek nadir olarak tesadüf edilen ahvâldendir. Fransa misillü Avrupa'nın bazı memleketlerinde sa'y-i zatîsi ile geçinen kadınlar yalnız fukara ve pespayegân sınıfından olan pek az bir miktara mahsustur. Kadınların bizim Amerika'ca görülen istiklali ve cemiyet-i medeniyeye ibraz ettikleri hizmetleri Avrupa'nın hiçbir tarafında meşhud olmayıp bu sebebe mebnidir Avrupa bilad-ı cesimesinde ahlâksızlık dahi hükmünü artırmaktadır.

Eğer bir kadın kendi havayic-i beşeriyesini kendisi tesviye muktedir olsa idi bir kere ihtiyacın sevkiyle irtikâbında muztarr kalacağı birçok uygunsuzluklara tabii mağlup olmaz idi. Saniyen kendisine intihab edeceği kocanın intihabında tesviye-i ihtiyaç mütalaasından münbais olan servete rağbet kaziyesi dahi ortadan kalkıp herkes servete nazaran bir koca aramaktan ise dirlik düzenliğe nazaran bir koca taharrisine meyl ederek bu hâlde dahi familyalar meyanında ekseriyetle görülen dirliksizlik ya hiç vukua gelmez veyahut hiç olmaz ise Avrupa taraflarında görüldüğü veçhile izdivacın ikinci senesinde hükmünü ortaya koymayıp sinîn-i vefire tehir eyler idi. Hâsılı kadınların hürriyet ve istiklali yalnız lafzen olmayıp da hükmen ve maddeten dahi taife-i nisa müstakil olmadıktan sonra cemiyet-i medeniye içinde hürriyet-i umumiye vardır diye hükmetmek mevcudu şekl-i muhtemeli hükmetmek demek olur.

İşte Amerika hikmet-i cedidesi erbabından hürriyet ve istiklal-i nisa hakkında hulasa-i fikirleri şundan ibaret olup bu efkâr ve mütalaâtın bizim memleketimize ve bizim kadınlara tatbiki imkân ve ihtimalin haricinde olduğu cihetle bu mesele mütalaa olunur iken hatırlara bizce ahvâl-i nisvanın suret ve keyfiyeti vürud eylemek adeta ba'id görülür. Bizde kadınların cemiyet-i beşeriyece haiz olacakları mevki zaten ahkâm-ı celile-i şeriyye ile tayin edilmiş olup ahkâm-ı mezkurenin bazı hakayık-ı amika ve dakikası taharri ve teftiş edilecek olur ise bazı şerait-i esasiyede kadınların mahkûmiyet-i zaruriye ve tabiiyesinden maada iktiza eden hususâttaki hürriyet ve istiklalleri dahi bayağı Amerikalıların arayıp da henüz tamamıyla bulamadıkları mertebede olduğu dahi görülür.

Ancak burada bahsimiz bu cihete meyyal olmayıp ehlimiz yalnız medeniyet-i cedide terakkiyatınca kadınların dahi terakki-i mevkiini ne yolda mütalaa ve tefekkür eylediklerine dair ita-yı malumattan ibaret bulunduğuna mebni şu yoldaki muhakemenin bizce dahi tatbikâtını araştırmak veya arzu eylemek mütalaasından mütevellid olmadığı daima hatırlarda tutulmalıdır.

İmdi insanları alelıtlak bir ihtiyac-ı umumînin tesviyesi için daire-i medeniyet dâhilinde içtima eylemişler diye kabul eyledikten

(Mab'adı Var)

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 13, S. 2-3, 10 RECEP 1295/ 28 HAZİRAN- 10 TEMMUZ 1878

TEFRİKA

ÂLEM-İ MEDENİYETTE KADINLARIN MEVKİİ

12 NUMERODAN MAB'AD

(…) sonra gerek iaşe-i nisvanın erkeklere inhisarını erkekler için tahammülün haricinde bir bâr-ı sakil itikad eyleyen ricalin hakları ve gerek mahza derd-i taayyüş icbarıyla erkeklerin bâr-ı minneti altında bulunmak istemeyen kadınların şu gayreti muvafık-ı tabiat-ı maslahat addolunamaz mı?

Amerika gibi istiklal-i nisvanın bayağı mükemmelen husule yaklaşmış olduğu yerler ile bir de Avrupa'ca henüz bu bahislerin ahkâm-ı maddiyesini ortaya koymamış olduğu yerler arasında terakkiyât-ı medeniyece olan fark-ı azimi nazar-ı dikkat ve ehemmiyet önüne alır almaz ikisi arasındaki bu fark-ı azim derhal ve kendiliğiyle meydana çıkar. Bahsi layıkıyla tavzih eylemiş olmak için bir Amerikalı familya ile bir de Avrupalı familyanın ahvâlini nazar-ı tetkike alalım:

Bu muvazenede gerek Avrupa'dan ve gerek Amerika'dan numune olarak ahz edeceğimiz familyaları en büyük familyalardan ahz etmeyeceğimiz gibi en küçüklerinden dahi ahz etmeyeceğiz. Zira âlem-i medeniyetin hemen her tarafından en büyük ve en küçük familyaların suret-i maişetleri hemen birbirinin aynı gibi bir şeydir. Yani en büyükler için daimi bir işsizlik ve en küçükler için dahi daimi bir çalışkanlık umumiyet üzere hüküm sürüp büyük familyalar vakitlerini nasıl imrar edeceklerini bilemedikleri hâlde küçükler dahi ifasına mecbur oldukları işleri vakitleri içine nasıl sığdırabileceklerinden aciz kalıp imkân yettiği mertebede rahat ve uyku vakitlerini dahi iş vakitlerine zammetmeleri sahihen umumî gibi bir şeydir.

Hâl-i vasatîde bulunan bir Avrupalı familya nezdinde erkekler ailesi halkını iaşe için zaruri çalışırlar. Bu sa'y ve himmet arkası sıra memalik-i şarkiyeye Hind'e Çin'e Avustralya'ya kadar ihtiyar-ı sefer edenleri dahi pek çok görülür ki mesai-yi mezkurenin hâsıl edeceği servete eğer birçok işsizler dahi iştirak etmemiş olsalar o adamın pek az bir zamanda zengin olacağı teslim olunur.

Ancak bu adamın hanesinde zevce hemşire ve saire olarak bazı kadınlar bulunur ki işbu çalışkan adama onların hiçbir muaveneti olamadıktan maada pek çok yükü dahi olur. Bu kadınlar o kadar işsizdirler ki imrar-ı vakte medar olmak için icad edilerek elyevm masa ve dolap misillü eşya-yı beytiye hükmünü almakla adeta her hanede mevcut olan piyano bunlar için icat olunmuştur. Gazetelerde mütenevvia ve mudhike kısımları mahza şu işsizleri vakit geçirterek eğlendirmek için yazılır. Zira onlar politikaya ticarete vesair mevadd-ı cedideye dair yazılan şeyleri okurlar ise sıkılırlar. Avrupa'da hikâye kitaplarının sair ulum ve fünun kitaplarına miktarca yüz kat tefevvuk ederek ciltlerini milyonlara vardırmak mahza kadınların işsizliğinden dolayı sıkılan canlarını eğlendirmek için gösterdikleri rağbet semeresi olarak vücuda gelmiştir. Avrupa beldelerinde modaların sık sık tebeddülü dahi yalnız kadınların

işsizlik beliyesiyle düşünecek başka bir şey bulamadıklarından neşet eylemektedir. Zira bunlar nazarında elbise denilen şey soğuktan ve sıcaktan tehafüz için iktisa edileceği maksadı bütün bütün kaybolarak elbisenin yalnız tezyin-i endam için iktisa edileceği efkârı yerleşmiştir. Bu misillü familyaların haftada bir gece içtima geceleri olup ahbap ve aşinalarını o gece kendi salonlarına kabul ederek muzika ve şarkı ve rakslar ve kâğıt ve saire oyunlarıyla eğlendirdikleri ve eğlendikleri gibi kendileri dahi bu suretle misafir kabul eden sair ahbaplarının içtima gecelerinde onların salonlarına gidip eğlenirler. Bu dahi işsizlik münasebetiyle zamanlarının nasıl imrarında mütehayyir kalmaktan neşet eylemez mi?

İşsizlikten dolayı vakit geçirmek için icad olunan şu hâllerin kâffesi mesarif cihetini o kadar tevsi eyler ki bir familya babasının veya sair bir suret-i sıhriyetle müdiri olan zatın mesai-yi vakıası mesarif-i mezkureyi tesviyeden adeta aciz kalır. İşte bundan neşetle birtakım karılar kocasız kalırlar. Zira familya beslemekteki suubet damatların dahi nazar-ı dehşetini açtığından bir adam teehhül edecek olur ise mutlaka cihaz olarak bir miktar nakde malik olan bir kızı arayıp hâlbuki yevmî kazançlar babalar için mesarif-i yevmiyeyi ba'del-tesviye kızına cihaz verecek bir tasarrufa imkân bırakmaz ki kız dahi cihazlansın da kendisine (kendi kıymet-i nisvaniyesi için değil) mahza cihazı kıymeti olarak bir koca bulabilsin.

Eğer familyalar için şu suretle açılmış olan mesarif kapıları gittikçe vüsat bularak hakikaten iş tahammülün haricine çıkmamış olsa idi belki bir dereceye kadar nazar-ı ağmazla görülebilir idi. Lakin şu yolda yani maişet-i beşeriye için hiçbir faide-i sahihası görülemeyecek surette olan mesarifin adeta derece-i ifrata varması cihetiyle kadınlar meyanında kocalarına "ya istediğim filan şeyi yaparsın veyahut ben yaptıracak adam bulurum" hitaplarına kadar cüret hâsıl eylemiştir ki medeniyetin şu surette olan terakkiyâtı erbab-ı ismet için kan ağlatacak bir şey olacağına hiçbir kimse şüphe edemez.

İş bir kere bu dereceyi bulduktan sonra elyevm Avrupa'nın büyük şehirlerinde pek çok adamların teehhülden tehaşi ve ictinabla tecerrüdü ihtiyar etmeleri zaruri görülmez mi? Fakat bu hâl dahi terakkiyât-ı sahiha-i medeniyeyi inbisattan men ile cemiyet-i beşeriye için bilahere mahve kadar sebebiyet göstereceği teslim olunmaz mı?

Eğer kadınların medeniyet âlemince mevkileri bu surette olmayıp da onların hürriyet ve istiklal-i maişetleri Amerika'nın bazı memleketlerinde vasıl olduğu derecede bulunsa idi bir kere işsizlikten dolayı kadınlar vakit geçirmeğe ihtiyaç görmezler idi ki hatta şu hâlden neşetle masrafları dahi tahammülün haricine çıkmak yolu açılsın.

Amerika'da böyle orta hâlli bulunan bir familyanın übüvveti makamında bulunan adam eğer bir fabrikacı ise onun karısı dahi bir büyük ticaretin müdiri olur. Hemşiresi var ise ya fabrikanın veya ticaret idaresinin bir işinde müstahdem bulunup veyahut o dahi başkaca bir

işin sahibi olur. Genç kızlar eğerçi terbiye ve talimleri mesarifini ebeveynine tahmil ederler ise bunlar ayniyle genç erkekler gibi aldıkları terbiye ile ba'de kesb ü kârda bulunmak için bu mesarifi ebeveynine tahmil ederler. Kızların aldıkları terbiye Avrupa kızlarının aldıkları terbiye gibi musiki ve piyano vesair bu makule şeyler değildir. Avrupa kızlarının gördükleri terbiyenin akçe edeceği bir yer var ise belki bir tiyatroda aktrislik makamı olabilir. Ancak Amerika kızlarının aldıkları terbiye kendilerini bir avukat bir tabip bir dava vekili bir mühendis bir muallim bir ebe bir müdür bir muhasip sıfatıyla cemiyet-i medeniyeye mühim cihetten hizmet etmek terbiyesi olur.

Bir familya azası böyle içinde yaşadığı cemiyetin ve bilhassa mensup olduğu familyanın hidemât ve mesaisiyle rahatça yaşamak için değil bilakis o cemiyet-i medeniye ve o familyaya hizmet için terbiye görür ise artık o cemiyette rahat ve huzur gibi mesai ve hizmet dahi mütesaviyen taksim edilmiş olacağından herkes kendi mesudiyetini hizmet-i zatiyesi semeresi olarak iktisap eyler ve binaenaleyh ne kendisini kimseye bâr edip ne de kimsenin minneti altına girer.

"Allah karındaşı karındaş yaratmış ise kesesini dahi ayrı yaratmış" darb-ı meselinin hükmü dahi işte böyle yerlerde tamamıyla doğru olarak cereyan eyler.

Her hâlde icmal ve ihtisar dairesinden harice çıkmamak üzere şu makalede irad olunan hususât bir nazar-ı umumî-yi muhakemede cem edilir ise görülür ve hiç şüphe kalmaksızın teslim olunur ki terakkiyât-ı medeniyece bihakkın birçok yol almış ve adeta kemalât-ı medeniye mertebesine yaklaşmış olan yerlerde kadınların mevkii erkeklerin mevkiinden asla farklı görülmeyip bir erkek çocuk ne maksatla ve ne suretle terbiye edilir ise bir kız çocuk dahi ayniyle o maksat ve o suretle terbiye ediliyor. Kezalik bir genç kız ile bir delikanlının mevkileri müsavi olup ikisi dahi istikballerinin teminini mesai-yi zatiyelerinden bekler. İşbu gençler birbiriyle tezviç ederler ise mahza birisi diğerine bâr olmak için izdivaç etmeyip belki zevç ve zevcenin yekdiğeri yüzünden hâsıl olacak menfaat-i tabiiye-i beşeriyelerini istifa için gönlü ittihadından ibaret bir suretle tezevvüç ederler ki bu tezevvüç hiçbirisini kendi umurundan mene kadar tesir gösteremez.

Çocuklukları ve gençlikleri şu surette olan kadınların ihtiyarlıkları dahi yine bu mukaddimelerin neticesi olarak hükümde mütenasip çıkar ve şu kaide-i müsavâta riayet olunan mahallerde dahi hizmet-i umumiye ile istihsali matlup olan mesudiyet-i umumiye bihakkın husule gelir.

Şimdilik bahsimiz bir mukaddimeden ibaret olmak üzere şurada kalsın. Bu bahsin daha ne kadar cihât-ı nazikesi vardır ki bizim gibi henüz bu vadilere sevk-i fikir etmemiş olan

bir halk için gerçekten ukule istiğrap verecek hususâttan olmakla ileride sırası geldikçe mevki-i bahse çekilir.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 61, S. 4, 8 RAMAZAN 1295- 24 AĞUSTOS- 5 EYLÜL 1878.

JAPONYA'DA KADINLAR

Paris sergi-i umumîsinde bulunan Japonya komiseri Feranamad Japonya kadınlarının meşagili hakkında bazı malumâtı havi Fransa'nın fünun gazetesinde tercümesi atide münderiç makaleyi derç ettirmiştir.

"Japonya kadınları daima erkekler gibi pek güzel terbiye edilmekte oldukları misillü ulum-ı mütearifeden bazılarını dahi taallüme cehd ve ictihad ederler. Bunlar gayet çalışkan ve muhibb-i terakkidir. Bunlar meyanında pek çok şaire ve edibeler dahi görülür. Kadınlardan bazıları ara sıra çalgı ile dahi eğlenirler ise de musiki ile iştigalleri pek azdır.

Asilzade kadınlar için ebyât ve eşar öğrenmek hemen mertebe-i vücubta olup bunların başlıca meşagilinden biri de çiçekleri desteleyerek gayet güzel ve muntazam bir surette demet yapmaktır. Bu suretle çiçek destelemek hemen Japonya kadınlarına mahsus bir sanattır denilebilir.

Japonya kadınları her hususta bir menfaat istihsaline sa'î olduklarından hatta eğlenceleri olan raksı dahi öyle Avrupalıların mücerred eğlenmek için ettikleri danslara makîs olamaz. Genç kızlara raks taliminden maksat harekâtta sürat ve intizam husule getirmekten ibarettir.

Japonya'da izdivaç hususuna atf-ı kelam edilince alelumum on altı yaşından yirmi iki ve bazen dahi yirmi beş yaşına kadar olan kızlar izdivaca müstaid görülürler. Japonya kanunu iktizasınca tatlik haiz olup esbab-ı müteaddideden dolayı zevç ile zevce beyninde iftirak vuku bulduğu surette yeni bir nikâh haiz ise de alelumum ikinci defa akdolunan bir nikâha nazar-ı nefretle bakıldığından kanunun müsaadesinden ekser vakit istifade edilemez.

Japonya kadınları sinnlerine göre kendilerini tezyin ederler. Kadınlara mahsus üç nev elbise vardır. Bunların biri küçük kızların ve ikincisi henüz gelin olmamış olanların ve üçüncüsü ise zevçleri bulunanların elbisesidir.

Kadının bakir veya kocaya varmış veyahut dul kalmış olduğu def'aten elbisesinden anlaşılır.

Japonya kadınları asla başlarına şapka koymazlar. Bunların baş ziynetleri uzun saçlarını nazar-rüba olacak ve dikkati celp edecek suret-i mahirânede örtmektir."

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 64, S. 3, 12 RAMAZAN 1295- 26 AĞUSTOS- 9 EYLÜL 1878.

KADINLAR

Aldığımız bir varakada gündüz Kalpakçılarbaşı'nın ve gece dahi Aksaray tarafının ahvali üzerine enzar-ı dikkat celp ediliyor. Arabalı ve arabasız hanımların ve bunları tavaf eden beylerin hâlleri pek ziyade ta'yib ile tasvir ediliyor. Hatime-i makâlinde dahi varaka sahibi zabıta tarafından bu hâlin men'i lazım geleceğini iddia ediyor.

Evet adâb-ı umumiyeye menâfi serbazlıklarda bulunanları men' etmek zabıtanın hakkı ve vazifesi dairesindedir. Ancak âdâb ve ahlâka ve levazım-ı iffet ve namusa ait olan bu misillü işlerde yalnız zabıtaya müracaat eylemek iffet-perver bir cemiyet için şan mıdır?

Bir kere herkesin âdâb-ı umumiyeye riayet hususundaki hasse-i musîbesini tefrik eder de işe dikkat eyler isek bu meselede zabıtadan bekleyebileceğimiz hizmet pek küçük görülür.

Düşünmelidir ki bu misillü rezalet mahallerinde âleme arz-ı endam eden hanımlar ya bir zevcin zevcesi veyahut bir babanın kızı veyahut bir karındaşın hemşiresi velhasıl mutlaka bir kimsenin bir kimsesidir. Kendileri üzerinde hâfız ve nigehbân olmak lâzım gelen işbu velilerin evvel-be-evvel hıfz-ı edep ve namusa dikkat etmeleri lazım gelmez mi?

Muhafaza-i ismet ve iffeti kendileri için bir vazife-i mukaddese olan veliler kadınların bu misillü rezaletlerinden mahfuz olabileceklerini düşünmek adeta mel'anettir. Hangi adam razı olur ki kendisine ait olan bir kadın mecâmi-i nâsta çimdikler ile çürükler içinde kalacak bir hâle duçar olmasından memnun olsun.

Binaenaleyh erkekler gerek rızalarının ve gerek âdâb-ı umumiyenin hilafında olan şol hâl ve hareketten kadınları men' için evvel-be-evvel borçludurlar. Bununla beraber men' etmeyecek olurlar ise kendilerini lisan-ı ta'yîb-i avama yine kendi ihtiyarlarıyla duçar etmiş olurlar.

Saniyen kendi iffetlerini kendileri muhafaza etmek kadınlar için dahi en büyük bir vazifedir. Bir kadının gönül hissiyatınca olan hususiyetini taharriye cemiyet-i beşeriyenin hakkı olmasa bile mecâmi-i nâsta ilan-ı rezalet eden bir kadını nazar-ı ta'yib ile görmeğe her yerde herkesin hakkı vardır.

Hem ne hacet acaba kendisini birkaç yüz esafil ve erazilin bî-edebâne tasallutlarına hedef etmekte kadınlarca ne zevk hâsıl olabilir?

Biz eminiz ki kendisini bilen ve kendi kıymet-i nisvaniyesini takdir eden bir hanım masumiyet-i hâliyle bir kat daha tezyin edecek olan vücudunu öyle esafile pâmâl ettirmekten hiçbir lezzet bulamaz. Şayet buralarını hesap etmeyerek öyle mahallere giden kadınlar için dahi velileri delalet ve nasihat edecek olsalar onlar dahi şu hakikate vusul ile ictinab ederler.

Diğer cihetten erkeklerimiz dahi bu misillü mahallere giderek ve belki o rezalet cemiyetlerini kendileri teşkil ederek ismet ve iffet ----[1213] addettirmek gibi bir fenalıktan tevakkiye hasb-el-insaniye borçlu değil midirler?

Düşünsünler ki bu taarruzu şu suretle mubah hâline koymak kendi hıfz ve himayeleri altında bulunan kadınlara da başkalarının taarruz etmesi için bir istihkak yolu açmak oluyor. Siz başkalarının muhadarâtına hürmet ve riayet eder iseniz başkaları dahi sizin muhadarâtınıza hürmet ve riayet ederler.

İmdi meseleyi icmal edelim: Erkekler bir ismet-i merdâne ile erazil-i nisvana iltifat etmeyecek olurlar ise bunları rezail-i ahvâlini kim teşvik ve terviç eyler? Kezalik kadınlar erkeklerin taarruzlarına kendi muvafakat-i mahfuzâneleri ile meydan açmayacak olsalar erazil-i rical kime taarruz eyler? Bahusus veliler kendi muhafazaları altında bulunan kadınları daire-i iffet ve ismetleri içinde muhafazaya himmet edecek olsalar kadınlar perde-i ismeti yırtıp da isyan ederek yine sokağa mı fırlarlar? Demek oluyor ki kusur yalnız zabıtaca dikkatsizlikte değil imiş. Kusur hem kadınlarda hem erkeklerde ve bahusus hem de velilerde imiş. Bunlar vezaif-i edep ve ismete riayet eyledikten sonra herhangi çapkın âdâb-ı umumiyeye muhalefetle bir taarruzda bulunacak olur ise zabıtanın pençe-i te'dibi işte o çapkını yakalar.

Yoksa iş şimdiki derece-i rezilânesinde devam ettikçe zabıtadan istimdadın ne faidesi olabilir? Bahusus ki zabıtadan istimdad etmek bir dereceye kadar ayıptır bile. Çünkü biz kendimizi muhafaza edemiyoruz demek olur ki meyelân-ı namuskârânede bulunanlar için bunu böylece teslim etmek pek güçtür.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 135, S. 4, 8 ZİLHİCCE 1295- 21 TEŞRİNİSANİ- 3 KANUNIEVVEL 1878.

MÜTENEVVİA: KADIN TELGRAFÇILAR

Elyevm Avrupa'nın birçok yerlerinde telgraf hizmetlerinde kadınlardan dahi memur istihdam olunmakta bulunduğu misillü Almanya ile Avusturya dahi yedi sekiz seneden beri bu usul icra olunmakta bulunmuştur.

Ancak Almanya'da kadın memurlar ile erkek memurların arasında hiçbir fark olmayıp telgrafhanelerin kâffe-i hizmetlerinde bila-istisna kadınların istihdam olunmaları bu sınıf hakkında birtakım suubetleri müstelzim olduğu hâlde Avusturya'ca keyfiyet başkaca bir

[1213] Nüshada silik çıktığından okunamamaktadır.

intizam altına alındığı cihetle bila-suubet maksat hâsıl olmakta ve pek çok da muhassenâtı görülmekte imiş.

Gazetelerin verdikleri izahattan müsteban olduğuna göre Avusturya'da kadınların telgrafçılık hizmeti daimi değildir. Köylü olsun şehirli olsun birtakım genç kızlar kendi masraflarıyla telgraf ameliyatını tahsil eyledikten sonra günde yalnız birkaç saat hizmet etmek üzere telgrafhanelerde birer memuriyet istihsal ederler. Müteahhid oldukları saatlerde hizmetleri başına gelip bade yine familyaları nezdine giderek kadınlıkları âlemince tesviyesine memur oldukları vezaif-i beytiyyelerini dahi ifa ederler. Hatta bunların ekserisi kocaya vardıkları veyahut biraz sermaye edinerek köylerine avdet eyledikleri zaman istifa ederler. Lakin umur-ı saire-i beytiyyelerini dahi rüyet etmek şartıyla günde yalnız birkaç saat hizmet edişleri telgraf idarelerince dahi pek ziyade ehveniyet ve tasarrufu icap eylemektedir.

Kadınların daha mühim işlerle iştigallerini icap eden erkekler için telgrafçılık pek hafif bir iş menzilesinde kaldığından bunların ağlebi o işlere ehemmiyet vermeyerek binaenaleyh birçok yanlışlıklar vukua gelir ise de kadınlar ve kızlar için bu iş umur-ı mühimmeden addolunduğu ve binaenaleyh ehemmiyet verildiği cihetle onların çektikleri veyahut aldıkları telgraflarda hiç sehv ü hata vukua gelmez imiş.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 656, S. 2, 11 RAMAZAN 1297- 5 AĞUSTOS-I RUMÎ- 17 AĞUSTOS-I FRENKÎ 1880.

BEND-İ MAHSUS: KADINLAR

Miralay izzetli Şahab Beyefendinin hanesinde vukua gelen hâl üzerine gazetelerimizin kâffesi kadınlar hakkındaki muamele-i inzibatiye ile iştigal ediyorlar.

Evvela zat-ı adalet-sıfat cenab-ı padişahî Zabtiye Nazırı hazretlerinin Şahab Bey hanesindeki şiddet muamelesi umum ehl-i imanın yalnız şu eyyam-ı mübarekeye de mahsus olmayarak her zaman için lâzıme-i âdâb-ı iffete riayet etmeleri hakkında şeref-sâdır olan hükm-i idare-i seniyeleri ile mutabık olmadığı beyân-ı sâmîsiyle miralay-ı mumaileyh tarafından taleb-i muhakemeye dair vuku bulan istidâ'yı bir divan-ı harbe havale buyurmuşlar.

Refikimiz *Vakit* gazetesi bu eser-i adalet-i cenab-ı padişahîyi ilan eyledikten sonra "idare-i zabıtanın muhafaza-i edeb namıyla sokaklarda adam gezdirmemeye kalkışması ve muhaddarâtı tahkir eylemesi ve arabalı ve arabasız kadınları çevirmesi umumen ehl-i İslâm nisvanını iffet ve ismetten ârî göstermek gibi bir hakareti şâmil olduğundan şu muhakemeyi umum ehl-i İslâm kemal-i memnuniyetle istimâ' eder. Bir kadının namusu zabıta ile muhafaza

olunamaz. Zabıtanın müdahalesi muhadarayı namussuz edebilir. Bî-namusu afife edemez." diyor.

Diğer refikimiz *Ceride-i Havadis* ise dünkü nüshasında buna dair iki bent yazıp bunlarda bazı mertebe tenakuzlar ile hem şu muhakemeyi tasvip eylemiş ve hem de kadınlar hakkındaki memnuiyetler üzerinde şiddet gösterilmesini bir dereceye kadar yine iltizamda bulunmuştur.

Biz muhadarât-ı İslâmiye'nin levazım-ı edep ve ismete lüzum-i riayetlerine dair şimdiye kadar birçok fıkralarda efkârımızı serd etmiş olduğumuzdan bu efkârı şimdi tağyir ve tahvil edemeyeceğimiz aşikârdır. Refikimiz *Vakit* gazetesinin ifadât-ı mahsusasını ise şimdiye kadar muhafaza eylemiş olduğumuz efkâr-ı mahsusamıza tamamıyla muvafık bulduğumuzdan bugün dahi onu tercih ve iltizam eylemekliğimiz tabiidir.

Yalnız "Bir kadının namusu zabıta ile muhafaza olunamaz" demesi badi-i emirde mütalaa-i acizanemize ba'îd görünüyor ise de refikimiz "bînamusu afife edemez" diye bir fıkra-i diğer ile bu meramını dahi tavzih ederek "Eğer bir kadın hatt-ı zatında namussuz ise o kadının namusu zabıta ile muhafaza olunamaz" demek istediğini dermiyan eyliyor.

Filvaki bir kadın hatt-ı zatında namussuz ise zabıtaca yapılacak olan şey o kadına tekrar namusu kabul ettirmek değildir. Zira o rezil zaten kıymet-i ismet ve iffeti takdir edemeyerek âb-ı rûy-ı edebi ayaklar altına atmış olacağından ne kadar memnuiyet görse yine bir fırsat arar durur. Bunlara mukabil zabıtanın vazifesi onların ama yalnız bu erazilin enzar-ı umumiyede ilan-ı rezalet etmelerini vesair muhadarâta sû-i misal göstermelerini men etmekten ibaret kalır.

Eğer zabıta bu vazifesindeki nezaket-i fevkaladeyi takdir edemez de zerre kadar sû-i isti'mâle varacak olur ise refikimizin "Zabıtanın müdahalesi muhadarayı namussuz edebilir" sözü derhal sahtını ispat eder. Öyle ya! Namuslu bir kadın namussuz olanların bile ol kadar rezalet-i aleniye ile terzîl derecesinde layık olmayacakları bir muameleyi görür ise artık yüzü gözü açılıp ba'dema fütursuzluğa başlamaz mı?

Bahusus ki bizde muhafaza-i âdâb-ı umumiye emrinde en büyük tembih familya babalarına ve kadınların velilerine itilir ise Beyazıt'ta araba çeviren polislerin himmetlerinden daha ziyade hüsn-i tesiri görülmüş olur. Bundan mukaddemki bentlerimizde ber-tafsil şerh eylediğimiz veçhile kendi taht-ı muhafazalarında bulunan kadınları âdâb-ı umumiyeye muhalif hâllerde bulundurmamak herkesten evvel velilerin vazifesidir. Binaenaleyh zabıta bir kadını kendisince mer'î olan usul-i edebe mugayir bir hâlde görür ise onun için o kadının mensup olduğu zatı öğrenmek kadını zabıtaya kaldırmak külfetinden daha sade olacağı cihetle keyfiyeti mensup olduğu tarafa ihbar eyler ve herkesin hareminin veyahut sair kendisine

mensup olan kadının sû-i hâlde bulunmasını bittabi tecviz etmeyeceğinden onları men ve ıslaha himmet eyler.

Hâsılı ince yaşmak tutunmak bir kadın için alamet-i fuhuş olamaz. Yaşmaktan maksat kadının yüzü görünmeyecek derecede kapamak ise "yüz" denilen uzvun tamamıyla aza-yı mestureden olmayacağı dahi ahkâm-ı şer-i şerife vâkıf olanların malumudur. Şehir kadınlarından maada ehl-i bedeviye alelumum yüzlerini kapamayıp onlar hangi azalarını nerelere kadar setr etmek lazım geleceğini pek âlâ bilirler ve öyle muhafaza ederler.

Ceride-i Havadis'in demek istediği veçhile kadınların arabalı arabasız bazı umumi mahallerde "durmaları" dahi bir cinayet değildir. Şehrimiz misillü vâsi bir şehirde kadınlar için nüzhetgâh bulundurulmaz ise rüzgâr girmeyen hanelerde kadınlar patlayıp duramazlar ya? Âdâb ve ahlâk-ı umumiyeye riayette kusur edilmemek şartıyla kadınlar gezmekte dahi muhtardırlar.

Zabıtanın vazifesi yalnız hukuk-ı insaniye ve medeniyesinden istifade etmek isteyen kadınları birtakım çapkınların tasallutundan muhafaza ile beraber hadd-ı zatında edepsiz oldukları hâlde ilan-ı rezalete cüret bulan kadınları men' eylemektir. Bundan maadası hürriyet ve hukuk-ı umumiyeye tecavüz ve taarruz olup cemiyet-i İslâmiyemiz için adeta hakaret addolunur.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 1211, S. 1-2, 11 ŞABAN 1299- 15 HAZİRAN-I RUMÎ- 27 HAZİRAN-I FRENKÎ 1882.

KADINLARIN MUHABİRLERİMİZDEN ŞİKÂYETİ

Gazetemize muhabirlik eden efendiler hakkında bazı hanımlar tarafından şikâyetler vukua geliyor. "Ziynet" veyahut "Ziynetî" imzalı bir varakada "Muhabirleriniz artık yazacak şey bulamadılar da kancalarını kadınlara taktılar. Her seyir yerlerinde mahza kadınların âdâba mugayir ahvalinden bahsediyorlar. Acaba erkeklerin ahvâli âdâba muvafık mıdır?" deniliyor.

İmzasını güzelce okuyamadığımız Ziynet veyahut Ziynetî hanımın varakasını aynen derç edemediğimize sebep muhabirlerimiz hakkındaki kelimât-ı hakaret-âmîzini kendilerine irae etmemiş olmak kaziyesinden ibarettir.

Meseleyi kemal-i insaf ile muhakeme edecek olur isek muhabirlerimizin ifa-yı vazifedeki gayretlerini tahsinle beraber esas davada Ziynetî hanımın haksız olduğunu dahi teslime mecbur oluruz.

Ziynetî Hanım kadınlar içinde mugayir-i âdâb addolunabilecek kadar açık harekâtta bulunanlar hiç yok olmadığını itiraf ile beraber erkekler içinde muvafık-ı edep harekette

bulunanların daha nadir olduklarını bil-beyan gazete muhabiri efendilerin lisan-ı muahezeyi asıl erkeklere havale etmelerine lüzum gösteriyor diyor ki:

"Kadınların hiç erkek bulunmayan seyir yerlerine gitmeleri lâzım gelse bu bîçarelerin tenezzühlerini muhale ta'lik etmek icap eyler. Zira hiçbir erkek bulunmayan yerlerde kadınların emniyet-i tenezzühleri hiç mümkün olamaz. Kadın bulunan mesirelerde erkekler dahi bulunmak zaruri olup bu hâlde adâb-ı umumiyeye riayet hususunda erkekler kayıtsızlık göstermeyecek olurlar ise kadınlar dahi hiç cesaret bulamazlar. Ancak erkekler kendilerine muvafık olan ve olmayan kadınlara da harf-endazlık ederler ise kadınlar için câ-yı selamet kalır mı?

Hakikaten doğru bir söz değil midir?

Kadınları tenezzühten men etmeğe hiçbir insafın müsaadesi olmayıp hele bunlara seyirlere gitmek ruhsatı verildiği hâlde erkekler tarafından edilen taarruzâtla tenezzühleri burunlarından getirilmek daha ziyade mugayir-i insaf olduğunu erbab-ı edep ve terbiyeden olan erkeklerimiz nazar-ı insafa alsalar o hâlde muhabirlerimiz dahi gazetede meydan-ı muahezeye koyacak vukuatı görmezler. Binaenaleyh hanımların duçar-ı ta'rîzi olmazlar idi.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 1235, S. 2, 10 RAMAZAN 1299- 13 TEMMUZ-I RUMÎ- 25 TEMMUZ-I FRENKÎ 1882.

BEND-İ MAHSUS: TERBİYE-İ UMUMİYE

Gazetemize muavenet-i kalemiyede bulunan zevattan birisi birkaç gün evvel göndermiş olduğu bir varakada Güllü Agop Bey Osmanlı tiyatrosunu tekrar ihyaya gayretini medh ü sena ederek tiyatro namını alan sair oyun mahallerinde âdâb-ı umumiye ile pek de tevfik kabul edemeyen bazı şeylerden ise her hâlde ve mûcib-i tenassuh olacak olan Güllü Agop tiyatrosunu tercih eylemelerini erbab-ı temaşaya tavsiye etmiş idi.

Refikimiz *Ceride-i Havadis* dünkü nüshasında "Terbiye-i Umumiye" serlevhasıyla yazdığı bir bendde bazı gureba-yı nisvanın çarşaflara bürünerek geceleri sokakta gezmeleri ve bazı eşhasın dahi bunların arkalarına düşmeleri enzar-ı yâr u ağyarda terbiyeli takım ile terbiyesiz takımı tefrik ettirememek muhatarasına mebni bunların ıslahına lüzum olduğunu tavsiye eylediği sırada "Bazı gazeteler terbiye-yi umumiyeyi tiyatrolarda arıyorlar biz ise sokaklarda arıyoruz" diye tiyatro hakkındaki varakamıza bir ithamda bulunduğu gibi "İki sene evvel bir Zabtiye Nazırı bir yaşmak fırkasına hedef olmuş idi." diye o vakit cümle için mûcib-i teessüf olmuş bulunan bir fıkradan dolayı dahi bize bir ithamda bulunuyor.

Bu fıkrada refikimizin netice-i maksadı sokaklarda kadınların çarşaf ile gezmelerine mukabil bazı erkeklerin dahi onların arkalarına düşmelerini âdâb-ı umumiyeye mugayir

bulmaktan ibarettir ki şu maksadında biz dahi kendisiyle beraberiz. Ancak yaşmak fıkrasıyla tiyatro meselesini makam-ı serzenişte bahse katmasını mûcib-i istiğrab buluruz.

Biz efkâr-ı âcizânemizce kadınları şayan-ı hürmet ve tazim bir fırka olmak üzere telakki ederek bunlardan âdâb-ı umumiyeye riayet etmeyenleri mücerred kendi neviyetlerine mahsus olan hürmet ve tazime kendileri dahi riayet etmemelerinden dolayı takbihen ıslahlarını yine hürmet-i muhadarât namına arzu eyleriz. Yoksa kibar olsun fakir olsun bir kadının yaşmağını yırtmağı ve onu kahren ve cebren zaptiyeye kaldırmak için kuvve-i mücbire istimalini iki sene evvel kerih gördüğümüz gibi şimdi dahi kerih görürüz. İki sene sonra dahi kerih göreceğimiz tabiidir.

Arkadaşımızın rey suretinde söylediği sözler meyanında "Her kim kadınların arkasına düşer ise çevrilse!" reyini harfi harfine tasdik eder isek de "Çarşaflı kadınlar caddelerde gezdirilmese!" reyine iştirak edemeyiz. Yaşmaklı bulunsalar ince yaşmak tutunduklarından dolayı duçar-ı itiraz olan muhadarât için çarşaflı bulunmağa dahi müsaade verilmeyecek olur ise nasıl bulunmaları rey edilecek? Asıl iş çarşafta yaşmakta değildir. Kadınların tasalluttan azade olarak âdâb ve terbiye-i umumiyeye cümle tarafından riayet edilmemesindedir. O hâlde hükümetin vesile-i tedibinde istihkak kazanacak bir taraf var ise o dahi çarşaflı olsun yaşmaklı olsun zâtü'z-zevc olsun hatta el-fitnelerden olsun her kim olursa olsun kadın olduktan sonra ona tasallut edenlerdir diye hükmolunur ise diyeceğimiz kalmaz.

Enzar-ı umumiyeden muhadarâta tasallut etmek meayipten addolunduğu hâlde acaba bazı erazil-i nisvana tasallut etmek meayipten addolunmaz mı?

Aralarında her ne fikr-i melanet var ise varsınlar cehennem olup enzar-ı umumiyeden baid yerlerde gizlice icra-yı melanet eylesinler. Yoksa erazil-i nisvana sokak ortalarında takılanlar yalnız muhadarât için bir hakaret-i aleniyede bulunmuş olmakla kalmayıp belki ırzını namusunu vakarını haysiyetini bilen erkekler hakkında dahi azim bir hakarette bulunmuş olurlar. Bakılsa erazil-i ricali ilan-ı rezaletten men vazifesi zaptiyeden dahi evvel olarak namuskârân-ı ricale aittir. Arkadaşımızın dermiyan eylediği "karşı tarafta" bir çapkın umumi bir mahalde terbiye-i umumiyenin hilafına bir hareket edecek olsa polisten evvel namuskârân-ı ahali tarafından muamele-i dürüştî görür.

Bir rezilin rezaletine karşı gülüp eğlenmek namuslu adamlar için nasıl mümkün olabilir ki o rezil zikr olunan erbab-ı namusun vakar ve haysiyetlerine asla riayet etmeyerek kendilerini de tahkirde bulunuyor.

Tiyatro hakkındaki varakaya gelince:

O varakayı kaleme alan dahi *Ceride-i Havadis* muharriri olan arkadaşımız kadar âdâp ve terbiye-i umumiyeye muhabbet eden bir edip adamdır. Eğer varakasında sokak rezaletleri

ile tiyatroları mukayese eylemiş olsa idi elbette sokak rezaletlerini Zuhuri ve Karagöz rezaletlerinden eşna bulur idi. Zira âdâb-ı umumiyeye mugayir bulunan oyunlar âdâba karşı bilkuvve muzır birer ders olup sokak rezaletleri ise o derslerin bilfiil icraatı demektir. Ancak gazetemize muavenet-i kalemiyede bulunan bu zat oyunlar arasındaki farkı muvazene ederek halkı güldürmek için hilaf-ı âdâb maskaralık edenleri Güllü Agop'un her hâlde âsâr-ı üdebadan olan ve matbuat idaresince dahi tetkik edilmiş bulunan oyunlarına nispetle şayan-ı tavsiye bulmadığı için asıl tavsiyesini tiyatroya hasr eylemiştir. Eğer herkese "Güllü Agop'un tiyatrosuna gitmeyiniz ve onun terbiye-i umumiyeye daha muvafıkça olan oyunlarını seyretmeyiniz de Zuhurilere Karagözlere gidip muhrib-i terbiye olan maskaralıkları seyrediniz" demiş olsa idi refikimiz onu mu tercih edecek idi? Buna biz dahi ihtimal veremeyiz.

Bir adamın harekât-ı vakıası kanunen o adamın cemiyet-i beşeriyeden tardını mucip olmaz ise onun hakkında yasak muamelesine ve şiddet ibrazına kimsenin hakkı yoktur. Şiddet kanunu kendi hakkında davet eyleyenlere kuvve-i zabıta meram anlatmalıdır. Yoksa şu kadındır başında çarşaf veyahut yaşmak vardır. Bunları sokağa çıkarmamalı cemiyet-i beşeriyeden tard etmeli diye verilen bir rey erbab-ı insaf nezdinde mazhar-ı istihsan olamaz. Fenalığa istidad fenalıktan madud değildir. Herkesin maazallah katil dahi olmağa istidadı var ise de katil nazarıyla görüp cürm sudur etmezden evvel hapislere doldurmak doğru olamaz. Cünha ve cinayet kimlerden sadır olur ise onları terbiye ederek namuskârân-ı ahaliye dahi hürriyet-i harekât-ı namuskârânesinde muhtar bırakmalıdır.

İşte bizim rey-i âcizânemiz budur.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 1335, S. 2, 16 MUHARREM 1300- 15 TEŞRİNİSANİ-İ RUMÎ- 27 TEŞRİNİSANİ-İ FRENKÎ 1882.

BEND-İ MAHSUS: HUKUK-I NİSVAN

Avrupa'da elyevm en mühim mesele-i medeniye işbu hukuk-i nisvan meselesidir:

Buralarca bazı Şark ve Garbı tanımayanlar zannederler ki Avrupa kadınları alelıtlak serbesttirler. Hukuk-ı nisvanı istihsâle sâ'î olanlardan Léon Richer nam muharririn bu defa neşr eylediği bir muvazene layihasında bu keyfiyet meydana konulduğundan kariînimize Avrupa'nın en mühim mesele-i medeniyesinden bihakkın haberdar etmek için ber-vech-i ati tercüme ve izaha lüzum gördük.

Müellif-i mumaileyh "Fransız kanunu diyor ki" serlevhasıyla başlayarak kanun-ı mezkûru hukuk-ı nisvan hakkındaki ahkâmını ber-vech-i ati irad eyliyor.

"Bir kız on beş yaşından sonra kendi iffetinden yalnız kendisi mesul olur."

Yani bir kimse o kızı kandırıp iffetini ihlal eder ise kızcağız kanundan bir himaye göremeyerek yalnız kendi yüzünün karasıyla kalır.

"Bir kızı kandırıp ırzına geçmek cünha değildir. (İğfal-i adi kanunen cezalandırılmaz. Cebr ve şiddet olursa cezalandırılır. Cebr ve şiddet ve kız kaçırmak kanun nazarında cinayet olup bil-iğfal kızın ırzını hetk etmek cinayet sayılmaz.)

Şu nizam kaydına göre erbab-ı mel'anet için birçok cebrler ve kız kaçırışlar dahi avukatların çeneleri kuvvetiyle iğfal-i adi cümlesine dâhil olarak kızcağız yine yüz karasıyla kalır.

"Her kim yirmi bir yaşından aşağı bulunan bir kızdaki sefahat ve fuhuş isti'dadını vesait-i âdiye ile bit-tahrik iffetine taarruz eder ise altı aydan iki seneye kadar hapis ve elli franktan beş yüz franga kadar cüz'î nakdî ile cezalandırılır."

Bu hâlde cezayı mûcib olan şey yalnız vesait-i âdiye ile kızı fuhşa davet kaziyesi olup zira ârızî ve kaza ve zuhûrât nev'inden bir şey olursa yalnız kızın iğtifaline hükm olunur. Elhasıl kanunca bir cünha ispatı için böyle bir muğfelin zikr olunan fiil-i iğfali âdet ve sanat ittihaz etmiş olması lazım gelir. Yoksa bir adam nefsi için ilk defa olmak üzere bir kızı iğfal eder ise kanunen cünha-kâr sayılmaz.

"Bir çocuğun pederini aramak memnudur"

"Bir çocuğun validesini aramak kanunen"

"Câizdir."

Yani bir kadının doğurduğu çocuktan dolayı hiçbir erkek pederlik vazifesiyle muvazzaf olmağa mecbur edilemeyip übüvvet denilen şeyin tetkiki kanunen memnudur. Ve übüvvelik ise bunun hilafınadır.

"Evvela tabiiye yani evlad-ı zina yalnız validelerinin boynuna kalırlar."

Demek oluyor ki bir muğfil bir genç kızı hamile edecek olsa bu çocuktan peder-i muğfil asla mesul olmayıp çocuk validesinin üzerinde kalır ve validesinin bir gûna tazmine filana istihkakı olamaz.

"Teehhül için verilen vaatler hiçtir hatta böyle bir vaat üzerine çocuk bile hâsıl olsa onun dahi hükmü olamaz."

Demek oluyor ki bir adam seni alacağım diye bir kıza vaatler teminler ile bir de çocuk yapsa muahharan vaadinden dönse hiçbir şey lazım gelmez.

"Müteehhil bir kadının kocası kendi evladı üzerine hükm-i pederânede müstakildir."

"Çocuklarını tezviçte yalnız pederin muvâfakatı kifayet edip valideler muvâfakat etmeseler bile hükmü yoktur."

Yani sefih bir baba herhangi bir menfaat üzerine olursa olsun kızını istediği bir adama tezvic edebilerek validesi ne kadar ağraz etse kulak verilmez.

"Bir kocada karısının emvâl-i zatiyesini istediği gibi idare hakkı vardır."

"Bir koca zevç ve zevcenin emvâl-i menkulesini istediği gibi satabilir."

"Bir koca o eşyası, esham, mücevherat ve sair bu makule emvâli karısına hiç danışmaksızın idare edebilip bunları ister ise meccanen bahş edebilir ve ister ise bunlardan bir şahs-ı salisi dahi müstefîd eyler."

Demek oluyor ki bir kadın malıyla vücuduyla bir erkeğe esir olur.

"Kadın kocasına danışmaksızın hiçbir kimseden ve hatta kendi familyası azasından bile hediye kabul edemeyip kendi tarafından dahi hiçbir kimseye hediye veremez."

"Çocuklar meczuplar ve ahlâkı bozuk erkekler ve hilaf-ı ahlâk harekâtından dolayı ceza-yı kanuniye çarpılmış adamlar vasilikten ve familya ve umurunca bir encümene aza olmak hukukundan mahrum bulundukları gibi kadınlar dahi mahrumdurlar."

İşte bu kayd Avrupa kadınları için o kadar büyük bir hakaret demektir ki derecesi herkes nezdinde bedihi ve aşikârdır.

"Bir koca zevcesinin hanesi haricinde fuhuş eder ise ceza görmez."

"Zevcesini fiil-i fuhuş üzerinde yakalayan erkek zevcesini de şerik-i fuhşunu da öldürür ise kanunen mazurdur."

"Böyle bir hâlde zevcini öldüren kadın mazur değildir."

"Viladet ve nikâh ve vasiyet gibi umûr-ı menkiyede ve müste'harât ve mukavelât ve familyaca mübayaât ve taksim-i miras misillü işlerde kadının şehadeti makbul olmadığı gibi imzası dahi makbul olamaz."

İşte Léon Richer'nin Fransız kanunlarında hukuk-ı nisvana dair bulduğu kayıtlar şunlardan ibaret olup bu hâlde kadınların hukuk ve himaye-i kanuniyeye mazhariyetleri için kuyud-i mezkurenin ma'kus olan ahkâmı derç ile kavaninin ta'dilini talep eyliyor.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 2729, S. 2, 27 ŞEVVAL 1304/ 6 TEMMUZ-I RUMÎ-18 TEMMUZ-I FRENKÎ 1887.

MÜTENEVVİA: FRANSA'DA TALAKIN TESİSİ

Diyanet-i Nasarada zevç ve zevcenin ittifakıyla talak-ı küllî caiz olmadığından ve fakat bu adem-i cevaz türlü türlü uygunsuzluklara sebebiyet verdiğinden Meclis-i Mebusanda aylarca ve yıllarca devam eyleyen müzâkerât ve mücadelât neticesinde bazı şerait ile talak-ı küllî ve katinin kanunen kabulüne yol açılmış idi. O zamanlar talakın aleyhinde bulunanlar eğer buna müsaade edilecek olur ise kadın erkek Fransızların gel geç tabiatlı olmaları

hasebiyle münâkehâtta yüzde ellisi bile devam edemeyerek herkesin talaka müracaat edeceklerini dermiyan etmişler idi.

Hâlbuki talak kanunu tesis olunması üzerine bu korkulan şey vukua gelmemekle beraber bazı hakayık-ı acibeyi istatistikler meydana çıkarmış olduğundan bunları gazeteler kariinlerinin enzar-ı hikmetine vaz ediyorlar.

Bu babda yazılan şeylerin muvazene-i netayicinden müsteban olduğuna göre kanunun ilk vazında öteden beri zevç veya zevcesinden memnun olamayan kadın ve erkekler talak istida-namelerini yağmur gibi yağdırarak bu kanunun su-i istimalinden endişe edenlere hak verecek dereceyi buldurmuşlar idiyse de iş bir kere ilk hızını aldıktan sonra ol kadar itidal kesp etmiştir ki bu kanun mevcut değil iken umum Fransa'da senevi mufareket-i cismaniye ve vukuatı üç bini tecavüz eder iken talaka müracaat edenlerin miktarı bin beş yüze varamayacağına kanaat hâsıl olmuştur.

Müfareket-i cismaniye ile talak arasındaki fark malumdur ya? "Müfareket-i cismaniye" şeriat-i Nasraniyece zevç ve zevcenin adem-i imtizaçları hâlinde yalnız cismen takarrübü kaldırmasından ibaret idi ki bu hâlde zevç ve zevce güya ayrılmış oldukları hâlde nikahları baki olduğundan müddetül-ömr hiçbirisi başkasıyla tezevvüç edemez idi.

Her zaman her hakikat insanların mahrum oldukları şeye harîs olacaklarını ve insan kuyûd ve ve mevâni içinde bulundurulmayıp da serbest bırakılacak olur ise bu hürriyet taht-ı tazyikte bulunduğu zamanki fenalıklar kadar da fenalıklara meydan açmayacağını ispat eylemiş idi. İşte Fransa'da talak meselesi dahi bu hakikati bir kat daha teyid eylemiştir.

Biraz da istatistikin gösterdiği tuhaflıklara bakalım: Talak kanunu iktizasınca talaka lüzum gösteren esbabın en başlıcası bittabi zevç veya zevcenin hıyanetleri olacağı derkardır. İstatistikin ispatına göre Fransa'da vukua gelen talakların yüzde yirmi biri kadınların lazıme-i iffete riayet etmemeleri hasebiyle irtikab-ı fuhuş eylemelerinden neşet etmiş ve buna mukabil erkeklerden yalnız yüzde sekizi şu ayıp ile duçar-ı talak olmuştur.

Bundan anlaşılıyor ki âlemin hemen her yerinde olduğu gibi Fransa'da dahi levazım-ı iffete erkeklerin riayeti kadınların riayetinden daha ziyadedir. Hem de yirmi dördün sekize nispeti derecesinde ziyadedir. Bunu gören madamların biraz rengi atması lazım gelmez mi? Mahcubiyetlerinden gözlerini yere indirmeleri iktiza etmez mi?

Kezalik istatistikin ispatına göre vuku bulan talakların yüzde elli dördü dirliksizlikten neşetle beraber çocuk dahi doğmaksızın vukua gelmiştir. Bundan bir hikmet-i mühimme tebeyyün ediyor. Çocuk doğmaksızın dirliksizliğin tahakkuku iki tarafın yekdiğerinden ne çabuk soğuduklarını meydana koymaz mı? Üzerine vuku buluyor. Demek oluyor ki hâlbuki Avrupa'da münakehât zevç ve zevcenin izdivaçtan mukaddem yekdiğerini tanımaları

beğenmeleri sevmeleri üzerine vuku buluyor. Demek oluyor ki bu tanıyışların beğenişlerin sevişlerin yarıdan ziyadesi ya gençlik tecrübesizliği veya mala tamah veyahut yalnız cemal-i zahiriye meftun olmak gibi asılsız şeylerden ibaret kalır.

Yüz talakta yalnız on yedisi hakikaten zevç ve zevcenin devam-ı maişetleri katiyen mümkün olamayacak surette vukua gelmiştir.

Yine istatistikin ispatına göre köylü takımı talak kanunundan asla istifade etmemiş. Şehirlerde esnaf takımı pek nadir olarak talaka lüzum görmüş. Asıl bu kanundan istifade edenler müzikacı, aktör aktris gibi sanatkârlar ile bir de iffetleri yarı sağlam takımdan akd-i izdivaç edenler olmuştur ki bunların zaten rabıta-i izdivaçları birer pamuk ipliğinden ibaret olmağla edna bir sadme ile kopuverecekleri derkardır.

İstatistik adeta feylesofun bir kâr-ı akıl ve hikmetidir. Her ölçüyü onunla alır. O kıyas üzerine bina eylediği muhakemâtta hatası pek az olur.

İmdi şu talak istatistikinin evvela talak kanununun vazından evvelki mufareket-i cismaniye fenalığının tahavvülü yarı yarıya tenzili anlaşılacağı gibi müstakbelde husulü hariç ez-imkân olmayan bazı hakayık dahi kendi kendisini vaat eylemektedir. Mesela zevce olan madamlar ve zevç olan mösyöler levazım-ı iffete riayet edecek olsalar şimdiki yüz talaktan yirmi dokuzu men edilmiş olur idi. Kezalik sevmek sevilmek aşk ve sevda gibi ahvâl-i tıflânenin tezevvüç misillü en ciddi bir şeye tatbikte gençler daha ziyade hakîmâne davranacak olsalar yüz talaktan elli dördü dahi bu suretle vukuundan men üzere yalnız mahud yüzde on yedi kalır idi. Eğer talakı bu kadar taklil edişimiz istiksâr buyurulur ise biz on yedi üzerine otuz üç daha ilave ederek yüzde elliye iblağ eyleriz. Bu hâlde netice-i umumiyemiz ne olur?

Fransa'da senevî bin beş yüz talak vukuu yedi yüz elliye iner. Bu ise talak kanunundan evvelki üç binden mütecaviz mufarekât-ı cismaniyenin dörtte biri demek olur.

Ahmet Midhat

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 2975, S. 1-2, 21 ŞABAN 1305- 20 NİSAN-I RUMÎ- 2 MAYIS-I FRENKÎ 1888.

AHVAL-İ NİSVAN

Ramazan-ı Şerifin takarrübü münasebetiyle kadınları harekât ve sekenâtında ahkâm-ı şer-i şerife ve âdâb-ı insaniye ve medeniyeye riayet etmeleri meselesi yine meydana çıkmıştır. Bu riayetin yalnız Ramazan-ı Şerife mahsus olmayarak her zaman için nazar-ı dikkat ve ehemmiyette tutulması lüzumu derkâr olup ancak hamiyet-i İslâmiye ve Osmaniye erbabından bulunduğu iddiasıyla ismini tasrih etmeyen bir zat aynen derci lazım gelse şüphesiz gazetenin

bir sahifesini dolduracak kadar mufassal bir varaka ile ahvâl-i nisvanımızı pek fena bir surette tasvir eylemiş olduğundan bu babda söyleyecek birkaç söz için varaka-yı mezkureyi esas tutmak ciheti tercih olunmuştur.

Sahib-i varaka Kâğıthane gibi seyir yerlerinde ve çarşıda kumaşçı dükkânlarında ve kumaşçıların bazı hanelerindeki odalarında ve Beyoğlu taraflarında ve hatta bazı cevâmi-i şerifede muhadarât-ı İslâmiye'nin irtikab eyledikleri ahvâl-i gayr-i maraziyeyi gayet şiddetli lisanla muaheze eyliyor. Güya şanları gayr-i mesturiyetten ibaret bulunan nisvan-ı Nasarada bile görülmeyen cüretler bu hanımlarda görüldüğünü ve bunların hâli umum-ı erbab-ı gayret ve ashâb-ı hamiyet için mûcib-i istikrâh ve nefret olduğunu yazıyor. Yerden göğe kadar hakkı var ise de bu hak bazı mülahazât-ı âcizânemizi serdden bizi men' edemez.

Evvela sahib-i varaka irtikâb-ı rezailden çekinmeyen kadınları umumiyet nazarıyla görerek mazallahu teala umum muhadarât-ı müslimâtın şenayii erbab-ı hamiyete kanlar ağlatacak surette olduğunu hükmederler. Bu ise gayrette ifrat değil midir? Cemiyet-i medeniyemizin ahvâlini tetkik eyleyen sair nazarlar şikâyet olunan uygunsuzluğun o kadar umumi olmadığını görürler. Miktarları mahdud ve mahiyetleri adeta cümle nezdinde maruf olan bazı aşüftegân-ı sığar ve kibardan maada hamden sümme şükran muhadarâtımızın ağlebi enzâr-ı ta'yib ve teşniden mestur olduklarını kabul etmeyecek bir ehl-i insaf bulunamaz.

"Aşüftegân" tabirimizi "sığar ve kibar" diye tavsif etmiş olmaklığımız da eğer bir mübalağa görülür ise onun da sıgarda değil kibarda olduğuna şüphe etmemelidir. Zira marufiyet için iktiza eden süs cüret cesaret öyle bîçaregân sıgarda bulunamaz. Onların ahvâl-i meskeneti enzar-ı dikkat-i umumiyeyi celp edemez. Maruf olanların ahvâli ise hiçbir vakitte halkın nazar-ı tecessüs ve tedkikinden mestur kalamamaktır.

Elhasıl sözümüzün tekrarıyla miktarları mahdud ve kendileri maruf olan yalnız bir sınıf nisvânın filvaki kendi kendilerini enzâr-ı müslimîn ve gayr-ı müslimînde kepaze edercesine mürtekip oldukları şenayi lisan-ı letafetle tevcih edildikten sonra muhadarâtımızın kısm-ı ağlebi için yine o lisanlar sitayiş ve şükrandan başka söyleyecek söz bulamazlar.

Saniyen Sahib-i varaka lisan-ı muahazeyi yalnız işbu erazil-i nisvana hasr ederek onları şöyle kesip böyle biçmek vücutlarını âlemden kaldırmak gibi tedabirden bahs ediyorlar.

Biz ise düşünüyoruz ki bir kadın ne kadar cüretli olsa yuları yine kocasının elindedir. Kocası veyahut baba ve büyük birader gibi veliler muhafazaları kendilerine ait olan kadınların daima dizginlerini hüsn-i idareye şer'en de aklen de mecburdurlar. Zaten enzar ve elsine-i umumiye dahi hâl ve şanları mûcib-i nefret ve istikrah olan kadınlardan dolayı mahza velilerini ta'yib ve tevbih etmektedir. Eğer velilerin hakâyık-ı ahvâlden haberleri yok ise onları birer vasıta-yı hafiye ve hasene ile haberdar etmek gerek polisin ve gerek dostların

cümle-i vezaif-i maneviyelerindendir. Ama veliler dahi o kadınların ahvâlinden haberdar olup da her ne sebebe mebni ise müsamaha eyledikleri surette artık kimin ne diyeceği kalır. Nihayet "Allah karısına da erkeğine de lanet eylesin" diye nazar-ı teessüfü sarftan başka erbab-ı namus için yapılacak hiçbir şey kalmaz.

Salisen Sahib-i varaka kadınların ıslah-ı ahvâlini polise havale etmek reyinde bulunuyor. Vakıa âdâb-ı umumiye ve insaniyeye mugayir hâlât ve harekâtta bulunanlar üzerine polis el koymağa zaten memurdur. Ancak bu memuriyetlerinde biraz daha ileriye varmaları emredilecek olursa böyle bir emrin ne gibi su-i istimâlâta uğratıldığı geçen sene tecrübe edilmiş idi. Polisleri derdest-i şiddetlerinde birkaç kadının bayılıp ayıldığı ve garibeden olmak üzere bu kadınların pek ehl-i iffet takımdan bulunduğu da görülmüş idi.

İmdi bu meselede polisin kemal-i fetanet ile ifa etmesi lazım gelen bir vazife var ise o dahi ahvâli câlib-i enzar-ı ta'yib olan marufeleri birden üçe kadar velilerine ihbar ederek yine ıslah-ı hâl etmedikleri surette daha ali makamâta kadar müracaat eylemesinden ibaret olabilir. Yoksa polisin de bu vazifede biraz vadi-yi mübalağaya varması daha ziyade mûcib-i teessüf ahvâli intaç edeceği hususunda asla şüphe etmemelidir.

Rabian Sahib-i varaka kadınlarda görülen su-i ahvâlin başlıca sebebi kızların talim ve terbiyesi kaziyesi olduğuna zehabla mekâtib-i nisvaniyenin sedd ü bendi reyinde bulunuyor ve bunun için dahi Darülmuallimât'ta ahiren vukuu rivayet olunan bir hadiseyi dermiyan ile beraber talebâttan bazılarının diğer bazı etvâr-ı serbazânelerini de şerh eyliyor.

Vakıa hadise-i mezkureyi biz dahi işittik. Kanlar ağlarcasına müteessif olduk. Lakin pireye darılıp da yorganı da yakmak olur mu?

Talim-i nisvan kaziyesi tekessür-i rezaile sebep oluyor diye verilecek hüküm cihet cihet kâbil-i istînâf vech vech maruftur. Düşünmelidir ki bizde terbiye-i nisvana başlanalı henüz yirmi senelik olmamış bir eser-i terakkidir. Fuhuş ve rezalet ise ondan evvel dahi mevcut idi. Bürhanı mı talep olunuyor? İşte Fazıl-ı Enderunî'nin *Zenanname*'si!

Bir kadın kendi ulüvv-i şan-ı nisvanîsini tanımayacak ve bu namusunu birtakım esâfilin ayakları altına atmaktan pervası kalmamak derecesinde rezil olmağı kendisine mekruh bir şeref-i müstenfir bir mübâhât bilecek olursa onu ha talim ediniz ha etmeyiniz mutlaka o hâlde bulunacaktır. Hatta Avrupaca istatistik hesabıyla edilen tetkik ve tecrübeye göre pazar-ı fuhşun asıl bazergânı addolunan esafil-i nisvan talim ve tedris görmeyenler meyanında daha ziyade husule geliyor. Talim ve terbiye görmüş olan kadınlarda redaet olsa bile onu bir suret-i hasenede tadil ümidi mahvolamıyor.

İşte şimdiki hâlde sahib-i varakaya ve erbab-ı ibrete arz edeceğimiz şunlardan ibarettir. Zaten bu mesele defaetle mevki-i bahse çekilerek pek çok şeyler söylenmiştir. İktiza eder ise

yine söylenir. Fakat sözün en nihayeti muahezenin yine erkekler üzerinde kalmasına müncer olur. Zira erkekler cidden ve katiyen kadınların ıslah-ı ahvâlini isteyecek olurlar ise muvaffak olamamaları muhtemelâttan değildir.

Ahmet Midhat

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 3014, S. 7, 26 ŞEVVAL 1305- 24 HAZİRAN-I RUMÎ- 6 TEMMUZ-I FRENKÎ 1888.

MÜTENEVVİA

Üstad-ı maarif-i nihadım efendim!

Bağdat'ın beyaz koza yapan ipek böceği ve Fransa'nın meşhur kantalo kavunu tohumlarından birer miktar tedarik ederek Boğaziçi arazisinde yetişip yetişmeyeceğini tecrübe etmekteyim. Birkaç gündür çiftlikte kozalardan çıkan kelebekleri ayırıp muayene etmek ve kavunların ikinci defa boğazlarını doldurtmağla meşgul olduğum cihetle fennî ve edebî mündericâtını daima sevinçle okuduğum *Tercüman-ı Hakikat*'leri nazar-ı mütalaadan geçirememiştim.

Hakkımda yazdığınız teşvikkârâne iltifatı dün okudum.

Takdime cesaret ettiğim tercümelerin tahsilimi ikmâlden sonra tahriri tasavvurunda bulunduğum yani şimdilik zihnimde yalnız bir heves ve arzudan ibaret bulundurduğum şeylere nispetle, faidesi ve değeri pek büyük değildir. Ancak insan ahfadını evladından ziyade severmiş derler. İlk defa olarak âlem-i matbuata ta'zîmkârâne bir ayak atan makalem zade-i tabınız olan asarın ve bir de talim ve terbiyem hususunda muhterem validem tarafından gösterilen himem ve gayretin semeresidir. Hüsn-i teveccühe ve muhabbetinize mazhariyeti mahza fikren hafidiniz bulunduğundandır.

İyi düşünmek sayesinde iştihar etmiş büyük adamlardan birkaçının tercüme-i hâlini daha arz ederim. Kız olduğumu nazar-ı nezaket ve zarafete almayarak kusurlarımı gösterirseniz bir kat daha minnetdarınız olurum efendim.

Fi 21 Haziran sene 1304

Ali Rıza Bey kerimesi

Selma

CEVAP

İştigâlâtınız pek âli pek latif şeylerdir. İnsan tabiata ne kadar yakın yaşar ise içinde bulunduğu hayat âleminin lezzetini de o kadar ziyade alır. "Hayat" denilen şey tabiatın en büyük bir eser-i mukteziyatıdır. Onun letafeti de yine tabiata mütekarriben yaşamakla alınır. Dört duvar içinde ve bir tavan altında hayatı tazyik etmek tabiatın hilafına bir harekettir.

İnşallah tecrübelerinizde muvaffak olursunuz da vatana yeni bir nev kavun ile koza ihda eylemiş olursunuz.

Evet! Sizin gibi evlad-ı vatanın âsârı benim hafidlerim sayılır. Vakıa insan ahfadını daha ziyade sevecek. Zira sizin gibi evlad-ı maneviyem tarafından yazıldığını gördüğüm şeyleri o kadar seviyorum ki bunları kendim yazsam o kadar sevmeyeceğim. Kendi yazdıklarımı da hakikaten o derecelerde sevmiyorum.

Âlemde bana bu lezzeti de aldırdıklarından evlad-ı maneviyeme karşı minnetdar oluyorum. Var olunuz çocuklarım.

Yazdığınız şeylerde kusurunuzu görür isem – neviyetinize olan ihtirâmât-ı fevkalademle beraber- yine ihtarından geri durmayacağıma emin olunuz. Zira kusur denilen şey ecanipte bile görülse insanın canını sıktığı hâlde kendi evladında görülmek elbette insanın daha ziyade canını sıkar. Evladımızın alâ-kadril-imkân kusursuz olmalarını temenni eyleriz.

Ahmet Midhat

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 3435, S. 5-6, 27 REBİÜLEVVEL 1307- 10 TEŞRİNİSANİ 1305- 22 TEŞRİNİSANİ 1889.

BEND-İ MAHSUS-I AHLÂKÎ: NİSVAN-I ŞARKİYE

Mösyö Henry Victor'un taaddüd-i zevcâtta görülen muhassenâta dair iltizam eylediği neşriyat üzerine bundan evvel bir bend-i mahsus kaleme alarak kariinlerimizi bir dereceye kadar haberdar eylemiş idik. Mumaileyhin makaleleri bir daha gözden geçirildikte ol müdekkik-i kâmilin yalnız taaddüd-i zevcâtta muhassenât bulmakla kalmayıp Avrupalılar nezdinde güya müstahkirdir diye itikad olunan Şark nisvanının bilakis pek müsta'zam olduklarını da iddia ve ispatta bulunduğu görüldüğünden işin bu cihetini de biraz izah hevesine düştük.

Mösyö Victor diyor ki:

"Bizim Avrupa nisvanı Şark kadınlarını erkekler nezdinde müstahkar olarak adeta acımağa şayan mahlûkattan zannederler ki bundan daha ziyade gülmeğe şayan hiçbir zan yoktur."

Filvaki Avrupa nisvanı bu zanda bulunarak güya benat-ı nevleri gayretini güdüyorlar imiş gibi Şarkiyûndan kime rast gelseler hep buna dair bahisleri sermaye-i musahabe ve mübahase ittihaz ederler. Şarklıların bu babda kendilerine vuku bulan iknaâtı ne derecelere kadar kanaatlerini mûcib olduğu bilinemez ise de Mösyö Victor gibi yine kendilerinden olan erbab-ı tetkikin sözlerine elbette itimat ederler. İşte ezcümle Mösyö Victor kendilerine diyor ki:

"İstanbul ve Şam ve Mısır ve Tahran kadınlarının yaşmak ile harice çıkmalarındaki hikmeti Avrupa nisvanı anlayamamışlardır. Bu mesturiyet onlar için bir alamet-i mahbusiyet değildir. Avrupa kadınları ellerine eldiven giymeğe ve yüzlerine tül örtmeğe ne cihetle lüzum görüyorlar ise Şark nisvanının yaşmakları da öyle bir lüzum üzerine iltizam edilmektedir. Kadınların el gibi yüz gibi bazı uzuvları neviyet-i nisvaniyeleri hasebiyle hakikaten herkesin nazar-ı temaşasına arz ile teşhir edilmemek lazım gelen şeylerdendir ki buna Avrupaca bile riayet olunduğu hâlde Şark nisvanı gibi muhafaza-i şan-ı nisvanileri daha ziyade itina altında bulunan kadınlar için bunu istiğrap haiz olamaz."

Mösyö Victor'un bu sözü gayet dakik ve nazik bir sözdür. Avrupa ahvâl-i hazırasını tetebbu ile .. îkânımız olmuştur ki kadimden kalma bir âdet olmak üzere balolarda suarelerde kadınların dekolte denilen usulce vücutları yarı açık denilebilecek bir hâlde giyinmeleri elyevm adem-i memnuniyet nazarıyla telakki edilmektedir. Bu hâl merasimden addolunduğu cihetle resmî mahaller için henüz men olunamamakta ise de ictimaât-ı resmiyenin haricinde dekolte kıyafetler kendini bilen familyalar nezdinde tecviz olunmamaktadır.

Zaten nisvan hakkındaki ta'zîm ve tekrîm onların yarı çıplak gezmeleriyle hâsıl olmuş addolunabilmek asla kâr-ı âkil olmayıp işte bunu Mösyö Victor dahi gayet âkılâne bir surette hükm ile diyor ki:

"Vakıa Müslümanların peygamberi erkeklere taaddüd-i zevcât hakkını vermiş ise de diğer cihetten bunu ahlâk ve adât-ı müstahsene ve mülkiye esası üzerine mübteni öyle bir kanun-ı kavîye rabt eylemiştir ki nezd-i İslâm'da nisvanın bazı cihetlerce nail olduğu hürmet ve ta'zîm ne bizim Avrupa kavanin-i medeniyesinde ve ne de ahkâm-ı nasraniyesinde mevcut değildir. Burasını Avrupa nisvanına kabul ettirmek kâbil değil ise de aklı başında olan Avrupa kadınları biraz da münsifâne olarak teemmül eyleyecek olurlar ise elbette itiraf eylerler ki kendi nevlerinden birtakım bedbahtânın "metres" sıfatıyla yine kendi nazarlarında bile duçar oldukları menfuriyete kıyasen birkaç kadının bil-iştirak bir zevç namıyla yâd edilmeleri ve o zevcin şan ve şerefine iştirak eylemeleri mutlak müreccahtır."

Mösyö Henry nezd-i İslâm'da zevcâtın taaddüdü bazı kadınların diğer bazılarından daha az müşerref sayılmalarını icap ettirmedikten maada tezevvüç kaziyesinin kudsiyeti de pek fevkalade olduğunu bil-ihtar diyor ki:

"Nikâh denilen şey nezd-i İslâm'da o kadar mukaddes ve menkuhalar o derece muhteremdir ki bir menkuhanın ikametgâhına cebren girmek en büyük nefretle şayeste-i mücâzât cinayetlerden addolunur. Hatta mesmuumuza göre bir katil bile bir hareme dehâlet eyleyecek olsa onu ihraç vesilesiyle dahi zabıtanın hod mehbud hareme girmesi caiz olmayıp bunun için bir muamele-i resmiye mevzudur. Beş altı erkek musahabe-i adiye ile sohbet

ederler iken içlerinden birisinin zevcesine dair ima bile edilecek olsa bunu gerek zevcin ve gerek zevcenin namusuna taarruz edilmiş olmak derecesinde meayipten sayarlar."

Mösyö Victor'un bu hükmü şehirler nisvanından ziyade erbab-ı bedavet nisvanı nezdinde câri olup yekdiğerinin canına kasd ile silah silaha gelmiş olan iki mübarizin arasına bir kadın girip de sulh emr edecek olur ise mübarizlerin ikisi de kabule mecbur olurlar. Hele Mösyö Victor'un ihtiram-ı nisvan hakkındaki şu fıkrası bilhassa câlib-i nazar-ı dikkattir. Diyor ki:

"Şunu da ilave ederim ki nezd-i İslâm'da kadınlar birçok cihetlerce Avrupa nisvanından daha muhterem ve daha mümtazdırlar. Bir oda kapısı önünde bir çift kadın pabucu görülecek olsa yalnız bu alamet o odaya duhulü men için kâfidir. Bazı ahvâle göre kadın kendi odasına kocasının duhul etmemesini iltimas edecek olur ise kocası için bu iltimas kabulü erkekliğin şanı muktezasındandır. Bir kadın kendi mertebe-i asaleti mâdûnunda bulunan bir erkek ile izdivaç eder ise kocasının menzilesine tenezzül etmiş sayılmaz. Yine haysiyet-i asilânesini muhafaza eder. Kendi mertebesinden âli merâtipte bulunan bir kocaya vardığı zaman dahi menzile-i adiyesinde kalmış farz olunmaz. Kocasının şanına şerefine servetine hanesine sahip olur. Kocası ile yaşaması şer'en mümkün olamayacak bazı esbab üzerine kadın dahi talakı iddia eyleyebilir. Bu misillü hukuk ve imtiyaz yalnız ilk kadına mahsus olup da diğerleri müstefreşâttan madud değillerdir. Dört karısı olan bir adamın dördüne karşı vazifesi müsavi olduğu gibi dördünün hukuk ve imtiyazı da müsavidir. Asıl câ-yı dikkat şurasıdır ki bu dört kadının dördü de kocası tarafından Avrupa madamlarını duçar-ı gıbta eyleyecek derecelerde sevdirirler."

Mösyö Victor'un fıkarât-ı atiyesi bir suret-i mahsusada şayan-ı dikkattir. Diyor ki:

"Elhasıl her cihetle nezd-i İslâm'da taaddüd-i zevcât meşru ve hiçbir gûne latife ve istihzaya mahal kalmayacak derecelerde ciddi ve memduh bulunduğu hâlde de yine zevcât-ı müteaddidesi bulunan Müslümanlar nevadirdendir. Zira nezd-i İslâm'da insanın familyasını hüsn-i idare etmesi ulüvv-i cenabı iktizasınca gayet mültezim olup bu hâlde bir harem idaresi bile külfet-i kesîreye tevakkuf edeceğinden ve zevce-i vahideyi hüsn-i iaşe edemeyen insan enzar-ı umumiyede kendisini duçar-ı istiğrap etmiş olacağı hâlde fazla olarak bir de zevcât-ı kesîreye heves eyler ise kendi kendisini terzil eylemiş sayılacağından Müslümanlar bu cihet-i nazike ve dakikayı gayet maharet ve hikmetle telakki eylerler."

"Bizim Avrupalılar nezdinde tekessür ve tezayüdü nazar-ı teessüfle görülen su-i istimalât ve fuhşa gelince yalnız Avrupalı nüfuzuyla bazı büyük şehirlerde peyda olan bir derece-i cüziyeden maada nezd-i İslâm'da fuhuş adeta hiç yoktur. Kendilerini

medenileştirmek daiyesiyle biz Müslümanların ahlâkını bozmaz isek Müslümanlar bu babda bizden ders-i edep almağa asla muhtaç değildirler."

Mösyö Victor'un şu son sözü bizim de tamamıyla muvafık itikadımızdan olduğundan kendisine suret-i mahsusada arz-ı teşekkür eyleriz.

Ahmet Midhat

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 3539, S. 3, 12 MART-I RUMİ 1306- 24 MART-I FRENKÎ 1890.

KADINLARIMIZ[1214]

Üç imza ile mümza olarak bir varaka aldık ki üç satır teşkil eyleyen sernamesini "Aferin Mütercime-i *Meram*'a! Aferin Makbule Leman Hanım'a! Aferin rehberleri Ahmet Midhat'a!" cümleleri teşkil eyliyordu.

Sair birçok emsalinde müşahade ve kıraati mucib-i hacalet ve şerm-sârımız olan fevkal-liyaka medayih ve esniye ile bu hizmetkâr-ı kem-bizaa taltif buyurulduktan ve o iki muhaddere-i sahib-i behre haklarında: "İşte şan-ı maalî-nişan-ı Osmanimizi mertebe-i lâyıka-i ayyukiyesine doğru tesri-i suuda icbar eyleyecek Osmanlı kızı Osmanlılar böyle olmalıdır. Böyle olan ümmehât-ı maarif-simatın aguş-ı terbiyelerinde yetişecek ahlâf-ı Osmaniyedir ki çekirdekten sahib-i marifet olarak yetişeceklerdir. Ancak vücud-i pür-sûdlarından isticalen iktitaf olunabilecek semere-i turfanda zükur-ı Osmaniyede terakki-pesendlik yolunda irae-i misal eylemeleri kaziyesidir. Şimdiye kadar nisvan-ı Osmaniyemizden birçoklarının âsâr-ı hâmeleri sahayif-i matbuatı tezyin eylemiş idiyse de bu kadar âlimâne, bu derece mütefekkirâne mebahise giriştikleri ile iştigal-gerdeleri olan mebahisi bir kat daha ilâ için bir Ahmet Midhat'ı bu mertebelerde teşvik eyledikleri görülmemiş idi" diye temhid-i takdirat-ı lâyıka ile kıymet-şinaslık âsârı ibraz olunduktan sonra hüner-veran-ı mumaileyhümanın âsâr-ı kalemiyeleri yalnız *Tercüman-ı Hakikat* gazeteleri ve nakş-ı ber-âb hükmünde bırakılmayarak bir de risale suretinde ayrıca tab' ve temsil kılınması ziyadesiyle iltizamkârâne bir surette iltimas buyurulmuştur.

Mademki tahdis-i nimete bu suretle dahi bir vesile hâsıl olmuştur kemal-i minnet ve mahmidetle arz-ı iftihar eyleriz ki vücutları Osmanlılık şân-ı mekârim-nişanı nokta-i nazarından medar-ı iftihar olan ve asr-ı mehasin-hasr-ı Hazret-i Abdülhamid Gazi'yi bihakkın a'sar-ı sairenin fevkine çıkaracakları derkâr bulunan muhadderât-ı âlî-derecatımız şu iki zat-ı

[1214] Bu yazıya, Ahmet Midhat Efendi'nin basında çıkan yazılarının derlendiği *Edebiyat Yazıları 2* başlığıyla H. Harika Durgun ve Fazıl Gökçek tarafından hazırlanan kitapta da yer verilmiştir. (Ahmet Mithat Efendi, *Edebiyat Yazıları 2*, hzl. H. Harika Durgun, Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61-63)

maarif-simata da münhasır değillerdir. On beş seneden beri matbuat-ı Osmaniyemiz üzerinde imzaları görülmüş ve bizaa-yı ilmiye ve edebiyeleri böyle tahsinlere ispat-ı liyakat eylemiş daha beş altı muhaddere vardır ki onlar elhaletü hazihi evlad u ıyal sahipleri oldukları için bittabi neşriyatla iştigale ihtilas-ı vakt edememektedirler. İktiza etse isimlerini irad dahi eyleyebiliriz.

Yetişmişleri onlar oldukları gibi yetişmek üzere bulunanları da elyevm mekâtib-i rüştiyede füyuzat-ı ilmiye iktisabıyla meşguldürler. Düşünmelidir ki bir payitahtta Makbule Leman ve Mütercime-i *Meram* gibi iki muktedir yazıcı olsa olsa kendi mertebelerinin madunundaki meratibe kadar varmış üç dört yüz inas-ı saire meyanında tahayyüz ve temeyyüz suretinde yetişebilirler. Bu hakikati ne kadar düşünürsek bundan mütehassıl iftiharımız, bahtiyarlığımız dahi o kadar mütezayid olur.

Âsâr-ı kalemiyelerini cem meselesine gelince:

Makbule Leman Hanımefendi'nin geçen sene *Tercüman-ı Hakikat*'imize ihda buyurdukları birkaç makalenin gerek havi oldukları efkâr-ı hakimâne gerek muharrir bulundukları şive-i beligâne hakikaten nakş-ı ber-âb hükmüyle zıyaı tecviz ettiremeyeceklerinden kendilerinden bilistizan Feyz-i Leman namıyla bunları risale suretinde de tab'a mübaşeret eylemiş idiysek de Mevla bir dahasını göstermesin o sırada sürekli bir keyifsizliğe duçar oldukları gibi müteakiben muharrir-i âcizin de seyahati vukua gelerek şu arzu-yı mahsusun husul-i tammı teahhur eylemişti. İnşallah yine semt-i husule doğru tahavvülünü müşahede ile bahtiyar oluruz.

Mütercime-i *Meram* Hanımefendi'nin âsârına gelince: Abd-i âcize en sonra yazdıkları ve taraf-ı acizden dahi bast u şerh yollu bazı tafsilat itasına lüzum gösterdikleri makale-i tahriraneleri sair bazı kıymet-sencan-ı ehl-i maarif tarafından edilen ihtar üzerine "İki Mektup" serlevhasıyla *Musahabat-ı Leyliye*'mizi teşkil eyleyen resail meyanına idhal olunacaklardır.

Muhadderat-ı Osmaniyemizin bu yoldaki hevesat-ı neşriyelerine muhafızlık, muavinlik etmek abd-i âcizi tab'an en ziyade bahtiyar eyleyecek esbab-ı mesudiyetten olduktan fazla bir de Avrupa'nın bizde maarif-i umumiyenin böyle nisvanımız meyanında tahrire, nazma muktedir zevat yetiştirebilmek şöyle dursun zükûrumuz meyanında bile telife muktedir adam yetişmek suretinde terakki edememiş olduğu ve hele nisvanımızın adeta fazail-i insaniye ve medeniyeden bilkülliye mahrumen kümeslerde kapalı tavuklar menzilesinde kaldığı itikad-ı batılında bulunduğunu bizzat görmüş, işitmiş olduğumdan devlet ve millet-i Osmaniyemizin bu yüzden de velev-süllim bilâ-ihtiyar olsun duçar edildiği haksızlıktan halâsına gayret etmeyi nimet-şinaslık şanından addeylemekteyim. Bu halas ise

işte böyle müessirlerini âsâr-ı kalemiyeleriyle enzar-ı tebcil-i Osmaniyanda teşhir ve ilâ ile müyesser olur.

Bakalım Hak Sübhanehu ve Taala umur-ı hayriyede her sahib-i mesainin hami ve muhafızı olduğu gibi şu emr-i hayrın da husulü babında tevfik-i rabbanisini elbette diriğ bulunmaz.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 3565, S. 4, 12 NİSAN-I RUMİ 1306- 24 NİSAN-I FRENKÎ 1890.

VARAKA-İ MAHSUSA

"BİR EDİBEMİZ DAHA!"

Aldığımız bir varakada deniliyor ki:

Nazar-ı teveccühünüze şayan olan edibelerimiz Mütercime-i *Meram* Hanımefendi'den ibaret değildir. Makbule Leman Hanım'dan da ibaret değildir. Benat-ı neviyemizden bir de Miralay Ömer Beyzade Nigâr Hanımefendi vardır ki nazım ve nesirdeki iktidar-ı fevkaladesiyle Osmanlılarımızın hakikaten iftiharlarına şayandır. Bu hanım kızın *Efsus* sernamesiyle bundan üç sene kadar evvel neşrine muvaffak olmuş bulunduğu eser-i muhtasar galiba manzur-ı alileri olmamıştır. Elimde bulunan bir nüshası leffen takdim kılınmıştır. Ratb u yabis hatırlarına her ne gelirse hemen kâğıt üzerine koyup bir de uydurma bir isim ile gazetelere gönderiveren sahib-i reyler ne düşünürlerse düşünsünler, ne derlerse desinler böyle Makbule Leman'lar, Mütercime-i *Meram*'lar, Nigâr'lar gibi edibelerimizin âsâr-ı kalemiyeleriyle ispat-ı bizaa etmeleri bu asr-ı terakkiyat-ı cenab-ı padişahînin a'sar-ı sabıka üzerine kat kat rüçhanını cümle nazarında bi'l-isbat Osmanlıları vücutlarıyla iftihar etmekte haklı gösterecek niam-ı bahtiyarânedir. Şimdiki hâlde meydanda eserleri olan edibelerimizin miktarı üçe baliğ olmuş bulunması bunların adedini üçe de münhasır etmez. Daha niceleri varsa da esbab-ı esasiyesinden birisi müşkül-pesendan-ı müntekidînin duçar-ı taarruzları olmamak üzere neşr-i âsâra cesaret bulamamaktadırlar. Herhâlde şu *Efsus* nüsha-i melfufesinin mütalaasıyla ol baptaki mütalaa-i bitarafanelerinin *Tercüman-ı Hakikat*'te görülmesini ziyadesiyle arzu ederim. Çünkü bu misillü mütalaât-ı takdiriyede yalnız isabet-i hükmünüz değil tamamıyla bitaraflığınız dahi cümle nezdinde müsellemdir.

Baki hulus ve şükran!

İmzasız

MUKABELE

Efsus'un intişarından filvaki haberdar değildik. Gönderilen nüsha kemal-i dikkatle mütalaa olundu. Mukaddime makamında nesren bir "Tahmid" ve "Tasliye" ile bir de meth ü

şükran-ı padişahîye dair bir "Takdis" ve bir "Arz-ı ma-fi'z-zamir"den sonra manzum olarak gayet nefis bir "Münacaat" ve bir "Naat" ve yine bir meth-i padişahîye dair "Methiye"yi şamil olup badehu hakikaten şairlerimizin en çoğuna henüz bu derece-i latifesi müyesser olamamış bir "Bahariye" ve bir "Hazan" ve bir "Hayal-i Yâre Hitab" ve bir "Ümid" ve "Bir Hasta-i Aşk" ve bir "Nerdesin?" ve bir "Adada bir Şeb-i Mehtab"ı havidir. Bunların cümlesi gayet selis eş'ârdan olup tasavvurât ve tasvirât-ı şairânesi de hiç söz götürmeyecek derecelerde nazik ve latiftir. Badehu bir "Manzume" ve Lamartine'in bir kıtasının nazmen tercümesi ve "Feryad" serlevhalı bir hasbihâl ve bir "Gazel" ve iki "Şarkı" eser-i mezkûrun nazım kısmını ikmal edip nesir kısmında da bir "Gece Yarısından Sonra" ve "Bir Subh-dem" ile bir de Alfred de Musset'den neşren tercüme olunmuş "Tahattur Et" ve "Bir Meyusun Hasbihali" görülmektedir.

Âsâr-ı mezkûrenin nazımları gibi nesirleri dahi pürüzsüz, fasih, gayet sade, güzel şeyler olup hakikaten nisvan-ı Osmaniyanımızın erbab-ı belagati içinde Nigâr Hanımefendi'nin de vücutları şayan-ı iftihardır.

Bizce âsâr-ı mezkûrenin yalnız bir ciheti gayet mucib-i teessüftür ki o dahi gerek nazımlarda, gerek nesirlerde müessirinin daima meyusiyet-i azimesi tasvir olunmasından ibarettir. Hoş, kitabın ismi *Efsus* olması da bunu gösterir ya? Sahib-i eser dahi mukaddimesinde hep bu hâl-i ye's-iştimalinden bahsetmiştir. Yalnız "Adada bir Şeb-i Mehtab"ları pek tarab-efza olup hâlbuki ona da ilave olunan notta,

Bu manzume ve bunu takip eden bir neşide-i müteverrime bir Frenk kızının lisanından kendi talep ve tasviri üzerine söylenmiştir. Birinci manzume bu bedbaht kızın bir gece adada nişanlısıyla suret-i mülakat ve vedaını havidir. Zavallı kız arzusu veçhile vasıl-ı hacle-i safa olamadan dâhil-i hufre-i fena oldu.

Denilmiş olmasından da anlaşılacağı üzere o şeb-i latifin şevk ve şetareti de müessirin değil bir başkasınınmış. Daha fenası şu ki o şetaretli gecenin de içinde mütalaalarını ciğer-sûz edecek bir teverrüm beliyesi varmış.

Nigâr Hanımefendi'nin bu risale-i *Efsus*'ta meydana koyduğu iktidar-ı edebîsi cidden ve hakikaten cümle kıymet-şinasan nezdinde şayeste-i takdir görülen bedihiyyat-ı umurdan olup iktidarın bu derecesini iktisap için ne derecelerde tevaggul edilmek lazım geldiğini düşündükçe ve Musset ve Lamartine'den tercümeye iktidarlarını da nazar-ı dikkate aldıkça kendilerinden daha birçok âsâr-ı mühimme südurunu intizar etmeyi bir beyhude intizar addetmeyiz. Şu kadar meyusane hasbihâllerinin yalnız bu *Efsus*'ta görülenlerle mahdud kalmamalarını dahi gönlümüzün pek ziyade arzu eylediği mevaddan olduğunu da ketm edemeyiz.

Bizce gözyaşının en büyük letafet-i şairane hamiyet-i İslâmiye ve muhabbet-i Osmaniye ve gayret-i vatan ve hayret-i mealî gibi ihsas-ı mübareke ile suret-i tereşşuhundandır. Âlâm ve ekdâr-ı felekten şikâyet vadisindeki eş'âr ile âsâr-ı eslafa iktifa dahi vakıa bir kudret-i edebiye olduğunu teslim ederiz. Lakin bunları nev-tarz addedememekte ve arzu-yı teceddüd-perestîye muvafık bulamamakta dahi mazuriyetimiz teslim olunur zannındayız. Teemmülât-ı kalbiyeyi o kadar güzel tasvir eden bir kudret-i edebiyenin ihtisasat-ı meali-perestîyi de pek güzel tasvir edeceğinden emin bulunmasaydık bu arzuyu hiç de dermeyan etmezdik.

Herhalde *Efsus*'u ciltlettirip elden geldiği kadar muhafaza-i nefais hâlinde bulunmasını arzu eylediğimiz kitaphaneciğimize vaz eyleyeceğimizi sahib-i varakaya temin eyleriz.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 3819, S. 4, 12 NİSAN-I RUMİ 1306/9 NİSAN-I FRENKÎ 1891.

BİR MUHARRİRE DAHA

Hangi cihete bakılacak olsa parlak parlak şevahid-i terakki lem'a-nisar oluyor. Kime bakılsa bir eser-i faaliyetle şan-ı Osmanînin tealisine çalıştığı nümayan oluyor. Bunlar hep padişahımız şevketlü efendimiz hazretlerinin akıllara hayret veren çalışkanlıklarının cihanı mebhut eyleyen terakki-perverliklerinin bütün ümmete in'ikasının semeratıdır. Çünkü "en-nâs âlâ sülûki mülûkühüm" denilmiştir.

Dest-gâh-ı tab' ve temsilden her gün birkaç yerden saha-ârâ-yı intişar olan âsâr-ı cedide bizi karirü'l- ayn etmekte olduğu gibi dün dahi vasıl-ı dest-i iftiharımız olan âsâr meyanında yeni bir romanın ilk cüzü calib-i nazarımız oldu. Sernamesi *Rehyab-ı Zafer* olup müellifi dahi "Bir Hanım"dı.

Müellifin bir "hanım" olması bizim için ne kadar mucib-i ehemmiyet olduğunu tafsile hacet görülür mü? Makbule Leman, Fatma Aliye, Hatice Cemile hanımefendiler gibi sahibat-ı aklâmımızın bizi ne derecelerde ihsas-ı şevk ve şerefle mütehassis etmekte bulundukları birçok makalatımızda ziver-i hamemiz olmuş bulunduğu hâlde bu mebhası tekrara hacet görülür mü?

On altı sahifeden ibaret olan şu birinci cüzü yukarıdan aşağıya kadar kemal-i dikkat ve ehemmiyetle okuduk. Hiçbirimizin âsârının masun olamadığı birçok tab' yanlışlarını bahse katacak olmadıktan sonra yeni muharriremizin selikasını bir suret-i mahususada şayan-ı dikkat bulduk. Çünkü gereği gibi müseccadır. Ama bir zamanın müseccaları gibi icbar-ı kalemle husule getirilmiş tatsız şeyler değil. Kendi kendilerine hâsıl olmuş gibi sade, güzel ki seci ve kafiye herhalde şimdiki usul-i tahrirde matlub olmamak ve güzel bile görülmemekle

beraber bu türlüsü yine çirkin görünmüyor. Bu gibi meselelerde asıl sevinecek şey müsecca yazdıkları hâlde güzel yazanların gayr-i müsecca yazdıkları hâlde elbette daha güzel yazabilecekleri kaziyesi olduğuna göre yeni muharriremizin bizi bu suretle dahi sevindirebileceği derkârdır.

Romanın zemini Büyükdere ve Tarabya'da Frenk ve Nasara âleminden başlamaktadır. Nasıl neticeleneceğini bilemeyiz. Fakat giriş pek güzeldir. Avrupalı maişetinin hakayıkına vukuf pek çok erkekler için bile müyesser olmadığı hâlde yeni muharriremizin bu vukufu da az değildir. Bir yemek sofrasının sağ tarafına kadınları ve sol tarafına erkekleri oturtmaktan ibaret bir eser-i ihmal kaviyen itikad ederiz ki binde bir kişinin nazar-ı dikkatini celp edemez. Hatta o sofrada filvaki böyle oturulmuş bulunduğu bile iddia edilse ne ile reddolunabilir ki alafrangalığın bizdeki Nasara âleminde cereyan eyleyen ahvali meyanında büyük büyük ihtimamsızlıklar bile ekseriya müşahede olunur. Sofralarda en büyük makam sahib-i hanenin oturduğu yer olup onun karşısı, sağı, solu bir teşrifat dâhilinde meratib-i mütehalifeye taksim olunacağına buralarda ekser sofralarda dikkat bile edilmez. Bir muharrire-i Müslime için ise bu hâller hiç şüphe yok ki nevakıstan addolunmaz. Hele eserin şundan bundan mesruk olmayıp da asıl kendi mahsul-i fikr ü karihası olduğuna bunlar şahadet ederler ki bu cihetten memduhiyetleri, makbuliyetleri bile teslim olunmak lazım gelir.

Hikâyenin girişindeki maharet ve güzellik, netayicinin dahi mükemmeliyetini bize vaat eder. Hele suret-i tahrirdeki letafeti hatime-i makalemizde dahi tekrara mecburuz ki işte muharrirenin dua-yı vacibü'l-eda-yı cenab-ı padişahîyi iftitah-ı mucibü'l-felah ittihaz ederek yazdığı mukaddimeyi bir numune-i inşası olmak üzere ber-vech-i ati aynen derç eyliyoruz:

Ta ki lisan-ı halkta kısas ve ahbar cari ola, velinimet-i minnetimiz şehriyar-ı maarif-nisar padişahımız efendimiz hazretleriyle taht-ı âlî-baht-ı Osmani şeref bula, âmin:

Ulûm ve maarifin intişarı hakkında ibzal buyurulagelen eltaf-ı celile-i cenab-ı padişahîlerinin hiçbir zamanda misli görülmemiştir. Binaenaleyh saye-i maarif-vaye-i hazret-i hilafet-penahilerinde her hane bir darülfünun, her köşe bazar-ı kütüb-i gunagun olmuştur. Bu hâl tahsil-i ilim için taraf-ı naçizaneme dahi mucib-i şevk-i bî-hemal olmasıyla esna-yı tasavvurâtta şuralarını tahattur ettim. Evet tehzib-i ahlâk ancak hüner ile hâsıl olur. Kadınlarca ehemm ve elzem olan hane idaresi velhasıl dünyanın her bir muamelesi yine ancak hüner ve maarifin yardımıyla bilinmek kabil olur. Yazıktır ki ömr-i aziz beyhude geçirilsin ve hazret-i Halik'in ihsan-ı ilahisi olan cevher-i akıl israf edilsin. Ezcümle hayfa şol kimselere ki bu asr-ı saadet-i maarifin şerefini haiz olduğunu bildirecek bir eser bıraksın. Tahatturat-ı vakıam üzerine tahsil-i maarife çalışmaya rehyab-ı zafer oldum. Fe-emma insanın istidad-ı mahduttan ziyade ilim kazanmayacağını bit-tecrübe bildim ki iktidarımın enzar-ı ashab-ı hünere

çıkabilecek eser vücuda getirecek derecede olmadığını ikrara mecbur bulundum. Maahaza saika-i heves yine ufak bir şey telifle tecrübeye ibtidara beni icbar eyledi. Düşündüm ki roman ahlâk ve adaba hizmet edeceğinden tecrübemi bir kere onda icra edeyim. Nihayet işbu romanı telif ve inşa ve ol bapta ibraz ettiğim cesarete münasebet alması için *Rehyab-ı Zafer* namını ita eyledim. İşte aklıma mütenasip olarak âsâr-ı nakısadandır. Umarım ki gayretime halel gelmemek üzere kariîn-i kiram baştan ayağa yanlış olduğunu bilmeleriyle beraber vicdanları gibi doğru tanımak gözüyle nazar buyuralar.

Beyit
Kesi be-dide-i inkâr eger nazar be-koned
Nişan-ı suret-i Yusuf dehed ba-hubî
Ve ger be-çeşm-i iradet-nazar koned der dîv
Ferişte iş nümayed be-çeşm kerrubî

Pişgâh-ı tetkikimize alacağımız şeylere ne dide-i inkâr ile bakalım ne çeşm-i iradetle! Doğru bakalım, doğru söyleyelim ki sözümüz gerek o şeyin lehinde ve gerek aleyhinde olmak üzere herhâlde yalan olmasın. İşte bu saffet-i tâmla deriz ki yeni muharriremizin şu ilk cüzde gösterdiği iktidar bize kendisinden büyük büyük hizmetler ümit ettirir. Binaenaleyh ilk eserini kemal-i tebcil ve tevkir-i safiyane ve sadıkane ile telakki ederek arkadaşçasına hoş-amedi yolunda ifa-yı tebrike müsaraat eyleriz.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 5856, S. 2, 21 REBİÜLEVVEL 1315- 8 AĞUSTOS-I RUMÎ 1313- 20 AĞUSTOS-I EFRENCÎ 1897.

BEND-İ MAHSUS: FEMİNİZM

Lakırdı lakırdıyı açıyor. Bir makalemizde iane sergisinden bahseder iken Paris'te muhterik olan Bazar de Charite'ye söz intikal eylemiş idi.

Diğer bir makalemizde Bazar de Charite'de yanan kadınların adedi erkeklerin adedine kıyas kabul etmeyecek derecelerde çok olması erkeklerin kadınları kızları kurtarmağa çalışmak ve bu suretle mertlik civanmertliğini göstermek lazım gelir iken bilakis kemal-i havf ve heyecan ile yalnız kendi başlarını kurtarmalarından dolayı beynelmatbuat husule gelen münazaradan bahseder iken dahi feminizm mesele-i mühimmesi kalemin ucuna gelmiş idi. Bu halde şu makalemizde dahi feminizmden biraz bahsetmek lazım geliyor.

Kadın manasına olan *femme* kelimesinden müennes manasına olarak *feminis* kelimesi yapılmış olduğu gibi ahiren kadınların hukuk-ı insaniye ve medeniyelerine tamamî-i

nailiyetleri gayretine dahi *feminisme* denilmiş ve şimdi bu kelime artık ıstılahat-ı muayyene ve kat'iyye meyanına dâhil olmuştur. Bu kelimeden bir sıfat olmak üzere feministe dahi teşkil olunmuştur ki kadınların hukuk-ı insaniye ve medeniyelerine tamamî-i nailiyetleri hakkında idare-i efkâr eden ashab-ı fehm u zekâ manasınadır. Bu misillü tabirat bir kere taayyün eyledikten sonra artık yalnız bir lisana mahsus add olunamayıp beynelelsine müşterek olmak hükmünü alacaklarından elsine-i medeniyyenin kâffesi bu kelimeleri kullanmağa başlamış oldukları gibi bizim lisan-ı Osmanimiz dahi bunları kendi malı gibi kullanabilir. Kün layefnamız olan Arabiden biliktibas lisan-ı Osmanimiz için bu kelimelerin behemehâl mukabillerini yapmak lazım gelir ise ya "nisa" kelimesinden "istinsa" ve sıfatı olarak dahi "müstensi" kelimelerini yapmalı veyahut "te'nis" ve "müennis" kelimelerinin müştakk-ı ---- "istinas" ve "müstenes" kelimelerini kabul etmeli. "İstişrak" ve "müsteşrik" kelimeleri tesis olundukları zaman demiş olduğumuz gibi bu misillü kelimelerde istif'al babını tercih etmeğe sebep bu babın binasında taleb-i fiil manası dahi bulunmasıdır. Biz lisan-ı Osmani'miz için o taleb-i fiil manasına bir de "taalluk" ve "mensubiyet" hükmü veririz de "istişrak" da şarka taalluk ve intisab manası murad eylediğimiz gibi "istinsa" ve "istinas" kelimelerinde dahi nisaya taalluk ve mensubiyet hükümleri murad eyleriz. Ama bunun bir hükm-i kat'i olmadığı muhtaç-ı izhar değildir. Münasip görülür ise böyle yaparız görülmediği ve daha münasibi gösterildiği surette onu kabul ederiz.

Mesele-i istinsaya dair şimdiye kadar bizim matbuat-ı Osmaniyemizde dahi bir hayli sözler söylendi. Fakat sözün doğrusunu ister misiniz?

Bu mesele ciddiyet-i layıkasıyla bittelakki söylenen sözler dahi o suret-i ciddiyede söylenilmedi. İş gereği gibi zevzekliğe bozuldu. Hoş bunda kabahat yalnız bizim muharrirlerin mütercimlerin de değildir. Evvela Avrupa matbuatının bir kısmı bu mühim ve nazik meseleyi mashara [maskara] etmeye başladılar da bizimkiler dahi onlara peyrev oldular. Her şeyin masharalık derecesini isnad için elde bir Amerika var ya? Akıldan hariç şeyleri hep Amerika'ya isnad edivermek âdet hükmünü almış olduğundan istinsanın dahi öyle akıldan hariç suretlerini Amerika'ya isnad ede ede bu meseleyi güya kadınlar ile erkekler arasında hiçbir fark bırakmamaktan ve kadınları dahi asker memur gemici ve sair her mesleğe sokmaktan ve bir erkek ne gibi salahiyetlere malik ise bir kadına dahi o salahiyetlerin kâffesini vermekten ibarettir demeğe kadar vardılar.

Bu erbab-ı gafletten kendimizi istisna edeceğiz zannolunmasın. Herkes gaflet etmiş de biz etmemişiz demek için bu makaleyi tesis etmiyoruz. İhtimal ki gafletin en büyüğü bizde olmuştur. Zira talih yazının en çoğunu yazmak vazifesini bu âcize tahmil etmiş gibi her şeyden en çok bahseden bizim kalem olmuştur. İtiraf ederiz ki biz mesele-i istinsanın

hakayıkını ancak geçen sene "Revue Encyclopédique" nam mecmuanın yalnız bu meseleye mahsus olarak bir nüsha neşr eylediği zaman anlayabilmişizdir.

Girit muhtacîni için *Tercüman-ı Hakikat*'imizin neşr eylediği nüsha-i fevkalade gibi mükemmel bir cilt hükmünde bulunan bu nüshada kadından erkekten yüzlerce müstensilerin resimleri ve mesele-i istinsaya dair hulasa-i fikr u mütalaaları münderiç idi. Hatta mütemeddin Avrupa nisvanının hukuk ve salahiyetleri diğer bazı milletler nisvanı derecesinde olmadığını göstermek için birkaç milletlerin nisvanı ne gibi hukuka malik oldukları hâlde Avrupa nisvanının hukuk-ı mezkûreden mahrumiyetleri ispat olunduğu sırada nisvan-ı İslâm'ın hukukuna dair olarak dahi bir makale konulmuş ve şimdiye kadar en haksız riayetsiz mustahkir kadınlar Müslüman kadınları olduğu zannedilmekte iken hakikat-i hâl bunun aksine olduğu gösterilmiş idi.

Biz burada nisvan-ı İslâm'ın hukuk ve riayet cihetinden Avrupa nisvanına ne suretle faik oldukları mesele-i muğlaka ve mufassalasını bast u temhide girişmek gayretinde değiliz. Bu hizmeti kerime-i maneviyyemiz ismetlü Fatma Aliye Hanım Efendi hazretleri "*Nisvan-ı İslâm*" nam eser-i bergüzidelerinde biletraf ifa etmişlerdir ki İngiliz ve Fransız ve Arap lisanlarına da tercüme olunarak bir makbuliyet-i umumiyyeye nail olmuştur. O zamandan beri artan tecrübeleri üzerine daha söyleyecekleri var ise onu da söylerler. Biz ise burada şunu söylemek isteriz ki:

Avrupa'da birçok zamandan beri büyük küçük mağazalarda kadınlar tezgâhtarlık ederler idi. Çiçek meyve sebze gibi şeyleri satmak emrinde dahi kadınlar erkeklere galip idiler. Daha sonraları posta ve telgraf memuriyetlerine dahi kadınlar kabul olundular. Hatta bankalarda veznedarlık derecelerine kadar da vardılar. Fabrikalarda mamulatı paketlere koymak gibi hafif işlerde öteden beri kadınlar ve çocuklar dahi çalışırlar idi. Şu son zamanlarda ise kadınlar tababet ve avukatlık sıfatlarına dahi dâhil olarak ispat-ı ehliyet etmeğe başladılar. İşte bu mesailin kâffesi mesele-i esasiyye-i istinsaya müteferri şeylerdir. Bila itiraz müsellemdir ki bunların kâffesi de ala ve nâfi şeylerdir. Zira müstensilerin dedikleri gibi bunlar kadınları bir lokma nan için erkeğin imtinanından kurtaracak esbabtırlar. Fakat acaba kadınlara bu hukuku vermek ve hükmen yine bu söze müsavi olmak üzere acaba kadınları bu vezaif ile muvazzaf kılmak hakk-ı nisvanda bir eser-i riayet midir? Zira unutmamalıdır ki bundan evvel Bazar de Charite makalesinde nokta-i nazarımız yalnız riayet-i nisvan meselesi idi.

Yukarıki suale vereceğimiz cevabı itadan mukaddem şunu dahi ihtar edelim ki: Kadınların şu saydığımız meşagil ile iştigallerine İslâmiyet asla mani değildir. Buna mesturiyet-i nisvaniye meselesi de mani değildir. Zira "mesturiyet" demek bazı akvam-ı

şarkiyyenin yaptıkları gibi kadını çuvala sokmak değildir. Bir Müslüman kadını meşagil-i mezkurenin kâffesiyle iştigal edebilir. Hatta bu hususta dahi Avrupa nisvanıyla şu farkları vardır ki: Avrupa nisvanının kazandıkları paraları kocaları ellerinden alabildiği ve kadının kocayı bu iğtisabtan mene hiç hakkı olmadığı ve hatta böyle umur-ı ticariyye ve ameliyyede kadının kendi namına bir mukavele akdine bile salahiyeti olmayıp ona kocası imza koymak lazım geldiği halde bizde kocalar bu misillü hususatta zevcelerine asla musallat olamazlar. Fakat acaba kadınların bu iştigalata salahiyetleri veyahut hükümde yine buna müsavi olmak üzere "mecburiyetleri" kendi haklarında bir eser-i riayet midir? İkinci bir mesele daha: Bu iştigalata nisvan-ı İslâm daha müstehak iken neden nisvanımız meyanında bu yoldaki müştegiller adeta nevadirdendir?

İşte bizim arayacağımız şeyler bunlardır.

İnsanı her iştigale sevk eden şey tesviye-i ihtiyaç mecburiyetidir. Bu mecburiyeti olmayan bir kadın sabahtan akşama kadar bir mağaza tezgâhında bin müşteriyi kandıracağım diye ömrünü törpüler mi? Bir telgrafhanede bir telefonhanede sabahtan akşama akşamdan sabaha kadar çar-aktar-ı cihanın haberlerini birbirine isale vakf-ı vücut eder mi? Bir bu mecburiyeti düşününüz bir de yuvasında hizmet-i yevmiyyesini bitirdikten sonra akşamüzeri giyinip kuşanıp kocasının vürudunu bekleyen bahtiyar kadını düşününüz. Bunun farkını anlamak için mutlaka kadın olmak lazım gelmez. Kendimizi o kadınlar makamında farz ettiğimiz gibi erkek olduğumuz hâlde de bu farkı takdir edebiliriz.

İstatistik erbabı dikkat etmişler ki herhangi bir iştigal ile havayic-i zaruriyyesini istifaya çalışan nisvanın yüzde yetmişten ziyadecesi kocasızdır. Demek oluyor ki bunlar kendilerine birer koca bulabilmiş olsalar idi hiç de bu iştigalatta bulunmayacaklar idi. Öyle ya! Yine bunlar meyanından bazıları ya taze ya güzel olup da bir meşru koca değil gayr-i meşru bir sahip buldukları zaman bile terk-i iştigal ederek kendi yuvasının sahibesi olmaya can atıyorlar. Pekâlâ! Sanki böyle binlerce kadınlar kocasız yaşıyorlar da hakikat-i hâlde ruhbaniyyet gibi bir halde mi zaman geçiriyorlar? Yine böyle binlerce bekâr erkeklerin karısız yaşadıklarına ihtimal verilebilir ise bu binlerce kadınların dahi erkeksiz yaşadıklarına ihtimal verilebilsin. Acaba Paris'in her hafta neşr olunan tevellüdât ve vefeyat cetvel-i resmiyesinde tevellüdatın yüzde otuz beş nisbetine varan gayr-i meşrularının valid ve valideleri kimlerdir?

Bu mesele-i medeniyye o kadar uzun o kadar muğlaktır ki böyle birkaç sütun ile arkası alınamaz. İktiza eder ise bu meseleye yine avdet ederiz. Şimdiki hâlde şöyle umumi bir hüküm vererek diyelim ki: Avrupa'da mesele-i istinsanın vücudu hükmettirir ki kadınların hukuku ve kadınlar hakkındaki hürmet ve riayet kâfi değildir. Kadına hürmet ve riayetin en büyüğü onun izdivacına talip olmaktır. Hangi memlekette kadından erkekten bekârların

miktarı nisbet-i lazımesinden ziyade ise o memlekette kadına itibar olunmadığını hükm için bundan ala bürhan aramamalı.

Ahmet Midhat

TERCÜMAN-I HAKİKAT, NU. 5918, S. 2-3, 23 CEMAZİYELEVVEL 1315/ 8 TEŞRİNİEVVEL-İ RUMÎ 1313- 20 TEŞRİNİEVVEL-İ FRENKÎ 1897.

MUHARRERÂT-I OSMANİYEYE BİR LAHİKE

Muvaffakiyât-ı seniye-i cenab-ı padişahînin en güzellerinden en büyüklerinden birisi dahi maarifin nisvanımıza kadar ta'mimi kaziyesi olduğu şimdiye kadar bin defa lisan-ı şükranla tezkâr edilmiş bir nimet-i uzmadır. Hamden sümme şükran erkeklerimiz derecesinde kadınlarımız ve kızlarımız dahi maarif-i Osmaniyemizin terakkiyâtına hizmet ediyorlar ki şu nimet-i a'sâr ve edvâr-ı sâlifenin hiçbirisine nasib ve müyesser olmamıştır. İşte maarif-i diniyye ve dünyeviyemize hizmet etmekte bulunan --- bu defa bir zamîme-i faika daha görmekteyiz ki o dahi ceyb-i Hümayun cenab-ı mülûkane kâtib-i sanîsi saadetlü Mehmet Edib Beyefendi hazretlerinin kerîme-i muhteremeleri Halide Hanımefendidir. Lisan-ı maderzadımızı pek mükemmel bir surette taallum ve tahsilden maada İngiliz lisanını dahi kemal-i fesahatle tekellümden maada lisan-ı mezkûr ile yazılan asar-ı nafiayı lisanımıza mükemmelen nakl edecek derecelerde tahsil etmişlerdir.

Bu tahsile suret-i muvaffakiyet emrinde birader-i fazılımız Mehmet İsmet Efendi hazretlerinin dahi tesadüf nevinden bir tavassutları olmağla bu hikâyeyi takliden ona göre dahi bir lezzet-i istilzaz eylemekteyiz.

Liverpool'da cemaat-i İslâmiye reisi bulunan faziletlü Abdullah Quilliam Efendi hazretleri tarafından bir tavsiye-nameyi hâmilen çend sene mukaddem İstanbul'a Mahmud İsmet Efendi hazretleri nezdine bir İngiliz kadını gelir. Bu kadının himayesi Abdullah Quilliam Efendi tarafından iltimas olunduğu ve Edib Bey Efendi hazretlerine dahi böyle bir muallime lazım olduğu için oraya yerleştirilir. Kadının yanında bir de kerimesi var imiş. Bunlar iki sene müddet mîr-i müşarünileyhin hanesinde çocukları meyanında bulunarak onları terbiye ve talim ile iştigal ederler. Binaenaleyh yalnız Halide Hanımefendi değil Edib Beyefendi hazretlerinin iki çocukları dahi Shakespeare'in lisanını mükemmelen öğrenirler.

Halide Hanımefendi tercüme hususundaki ilk tecrübelerini meydana koymuşlardır. Şu:

Mader

sernamesiyle İnglizceden tercüme eyledikleri bir eser-i nefisin bit-tercüme tab'a dahi başlamışlardır. Mahmud Esad Efendi hazretlerinin bu esere yazdıkları takriz ile mütercemenin mukaddemesini maat-tebrik ber-vech-i ati nakl ediyoruz.

İfade-i Mahsusa

Etfal, cemiyetin ümid-i atisidir! Bunlara ilk dersi, ilk terbiyeyi verecek olanlar da validelerdir. Bu sebeptendir ki validelik, büyük pek büyük bir vazifedir. Bir çocuk terbiyeden mahrum olarak büyür ise cemiyet onun yüzünden menfaat değil, mazarrat görür, fakat bu babda mesul olacak olan kimlerdir? Tabii valideler!..

Bunun içindir ki validelerin vezaifine ait olmak üzere Avrupa'da mühim mühim eserler neşr ediliyor. İşte bugün (*Mader*) unvanı altında saha-i intişara koyduğum eserde, bu maksatla telif edilmiş, bir rehber-i mâderândır ki İngiliz müelliflerinden (John Abbot) tarafından kaleme alınmış. Tercümesi de bu acizeye müyesser olmuştur.

Mader'i lisanımıza nakl ederken mümkün mertebe aslından ayrılmamakla beraber şivemize tevfik etmeğe çalıştım. Eser esasen validelerin evlatlarını ne yolda talim ve terbiye etmeleri lazım geldiğine dair birçok mebahis-i nafıayı şamil olduğundan, zannederim ki ehemmiyeti cümlece tasdik olunacaktır.

Şu eserin vücuda gelmesi, hâmi-yi ilm u marifet olan padişah-ı âlî-menkabet veli-yi nimet-i bîminnetimiz şevketli kudretli sultan Gazi "Abdülhamit" han-ı sani efendimiz hazretlerinin ulum ve maarifi bizim gibi aceze-i nisvana kadar ta'mîm ve teşmil etmesinden mütevellid olduğu cihetle fariza-i şükrânemiz olan adi deymûmiyet ömür ve eyyam-ı hazret-i şehinşâhîlerini bu makamda dahi tekraren ref'-i bârgâh-ı ehadiyet eder ve husulü tabii olan nevakıs ve hatiâtın affını da erbab-ı mütalaadan rica eylerim.

Halide binti Edib

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Abadan Unat, Nermin, *Türk Toplumunda Kadın,* Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1979.

Abrams, M. H., "Feminist Criticism", *A Glossary of Literary Terms*, Seventh Edition, Heinle & Heinle, 1999, s. 88-94.

Acar, Gülay, *Ahmet Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nden Seçmeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2015.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, hzl. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

----------, *Tezâkir*, 1-12, yayınlayan: Prof. Cavid Baysun, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Ahmed Rasim, *Fuhş-i Atik Eski Fuhuş Hayatı*, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007.

Ahmet Midhat Efendi, "Teavün ve Tenasür", *Dağarcık*, nu. 2, s. 52-63, 1872.

----------, "Karılar", *Kırk Anbar*, nu. 24-27, 1292/1876.

----------, "İki Kadın Arasında Muhavere", *Kırk Anbar*, nu. 32, nu. 34, s. 1073-1082, 1292/1876.

----------, "Ahval-i Nisvan", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 2975, s. 1-2, 21 Şaban 1305, 2 Mayıs 1888.

----------, "Bend-i Mahsus-ı Ahlâkî: Nisvân-ı Şarkiye", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 3435, s. 5-6, 27 Rebiülevvel 1307, 22 Teşrinisani 1889.

----------, "Bend-i Mahsus: Feminizm", *Tercüman-ı Hakikat*, nu. 5856, s.2, 21 Rebiülevvel 1315, 20 Ağustos 1897.

----------, *Ahmet Metin ve Şirzat*, hzl. Fazıl Gökçek, Özlem Nemutlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

----------, *Ahmet Midhat'ın Tiyatroları*, hzl. İnci Enginün, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.

----------, *Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, hzl. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

----------, *Arnavutlar Solyotlar, Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr, Fennî bir Roman yahut Amerika Doktorları*, hzl. Nuri Sağlam, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahut Alafranga*, hzl. Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

----------, *Avrupa Adab-ı Muaşereti yahut Alafranga*, hzl. İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

----------, *Avrupa'da Bir Cevelan*, hzl. N. Arzu Pala, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

----------, *Cellat, Esrar-ı Cinayat*, hzl. Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü*, hzl. Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Çengi, Kafkas, Süleyman Muslî*, hzl. Erol Ülgen, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felatun Bey ile Rakım Efendi, Hüseyin Fellah*, hzl. Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Edebiyat Yazıları 1*, hzl. H. Hariha Durgun- Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

----------, *Edebiyat Yazıları 2*, hzl. H. Hariha Durgun- Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

----------, *Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, hzl. Ali Şükrü Çoruk, M. Fatih Andı, Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

----------, *Fatma Aliye Hanım veyahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, Çeviriyazı: Lynda Goodsell Blake, Yayına Hazırlayan: Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.

----------, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, hzl. Fatma Samime İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.

----------, *Felâtun Bey ve Râkım Efendi*, hzl. Dr. Mehmet Emin Agar, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

----------, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, hzl. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Haydut Montari, Diplomalı Kız, Gürcü Kızı yahut İntikam, Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, hzl. Erol Ülgen, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

----------, *Hayret, Bahtiyarlık*, hzl. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım*, hzl. Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Hikmet-i Peder*, hzl. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

----------, *Karı Koca Masalı* (*Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

----------, *Karnaval, Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

----------, *Menfa (Sürgün Hatıraları)*, hzl. Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.

----------, *Musahebat-ı Leyliyye, İnceleme ve Tefrika-Kitap Karşılaştırmalı Latin Harflerine Aktarım*, hzl. Nuran Özlük, Hiperlink, İstanbul, 2013.

----------, *Müşahedat*, hzl. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Obur ve Kambur İstanbul'da İki Mâcera*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

----------, *Paris'te Bir Türk*, hzl. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Peder Olmak Sanatı*, hzl. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

----------, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

----------, *Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, hzl. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Ahmet Mithat & Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*, hzl. Fatih Altuğ, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

Akdeniz, Safiye, "Tanzimat Dönemi Edebiyatçılarının Kadın Problemine Yaklaşım Biçimleri", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, s. 1-32, İzmir, 2008.

Akgün, Büşra, *Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2018.

Akman, Filiz Barın, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik Kitap, İstanbul, 2017.

Akpınar, Bahar, *Ibsen'in Sıradışı Kadınları*, 2. Baskı, April Yayınları, İstanbul, 2015.

Aliş, F. N. Şehnaz, "Şemsettin Sami'nin Kadınlar Hakkındaki Görüşleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 269-276, 2005.

Alkan, Mehmet Ö. , "Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü", *Toplum ve Bilim*, Numara 50, Yaz 1990, s. 85-95.

Altuğ, Fatih, "Müşahedat'ta Bakış, Ses ve Çiftdeğerlilik", *Merhaba Ey Muharrir, Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. Nüket Esen, Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 97-118.

Amicis, Edmondo de, *İstanbul (1874)*, çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Anar, Turgay, "İstanbul'un Yitik Hafıza Mekânları", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 2016, Sayı: 26.

Argunşah, Hülya, "Felsefe-i Zenan'ı Yeniden Okumak", *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Midhat Efendi (Vefatının 100. Yılı Armağanı*), Editör. Doç. Dr. Fazlı Arslan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 85-106.

----------, "Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", *International Periodical For The Languages, Literature and History o f Turkish or Turkic Volume 8/9* Summer, 2013, s. 1-16.

Arslan, Nur Gürani "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Yabancılar", *Türk Dili Dergisi,* Sayı: 521, Ankara, 1995/I, s. 591-600.

Avcı, Yasemin, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde 'Otoriter Modernleşme' ve 'Kadının Özgürleşme Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (21), 1-18, 2007.

Aydın, M. Âkif, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

Aydıngör, Figen, *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2006.

Baer, Marc David, *Atmeydanı'nda Ölüm -17. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, çev. Pınar Yanardağ, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Banarlı, Nihad Sâmi, "Edebiyatımızda Vatan Sevgisi ve Fikret'in Vatancılığı", *Edebiyat Sohbetleri*, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2012.

Beauvoir, Simone de, *Kadın "İkinci Cins" Evlilik Çağı,* çev. Bertan Onaran, 8. Basım, Payel Yayınları, İstanbul, 2010.

----------, *Kadın "İkinci Cins" Genç Kızlık Çağı,* çev. Bertan Onaran, 7. Basım, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

----------, *Kadın "İkinci Cins" Bağımsızlığa Doğru,* çev. Bertan Onaran, 8. Basım, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

Bekiroğlu, Nazan, "Ahmet Midhat'ın Nigâr Hanım'a Mektupları", *Türk Edebiyatı*, Numara 246, Nisan 1994, s. 31-37.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, İstanbul 2011.

Berktay, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014.

----------, "Yeni Kimlik Arayışı Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Bilanço 1923-1998*, Tarih Vakfı, Uluslararası Kongre Kitabı, Cilt 1, 1999.

----------, "Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı", *Tarihin Cinsiyeti*, Metin Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2018.

----------, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Tarihi Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Bir Jübilenin İntibaları: Ahmet Midhat'ı Anıyoruz!, hzl. Hakkı Tarık Us, İstanbul, 1955.

Bottéro, Jean, "Her Şey Babil'de Başladı", *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, derleyen. Georges Duby, çev. Ayşen Gür, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Bozpolat, Sedef, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (2001-2500 Sayılar) İnceleme ve Seçme Metinler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2013.

Budak, Ali, *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.

Canbaz, Firdevs, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005.

Cuddon, J. A., "Feminist Criticism", *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Fifth Edition, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2013.

Culler, Jonathan, *Feminist Olarak Okumak*, çev. Suğra Öncü, AFA Yayınları, İstanbul, 1995.

Culler, Jonathan, "Reading as a Women", *On Deconstruction-Theory and Criticism after Structuralism*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1982, s. 43-64.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 4. Baskı, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013.

----------, "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası" *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armagan*, der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Çamkara, Ayşe, *Bilgiye Açılan Kapılar: Ahmet Mithat Efendi ve İsmail Gaspıralı'nın Eserlerinde Avrupalı Kadınlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara. 2008.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Midhat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964.

Çeri, Bahriye, *Türk Romanında Kadın 1923-38 Dönemi*, Simurg Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Çoban, Doğan, *Ahmet Mithat Efendinin II. Meşrutiyet Sonrası Tercüman-ı Hakikat Gazetesindeki Yazıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2018.

Çokuğraş, Işıl, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2016.

Çonoğlu, Salim, "Ahmet Mithat'ın Letaif-i Rivayat Adlı Eserinde Kadın", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 221-242, Mart 2012.

Darga, A. Muhibbe, *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, hzl. Emine Çaykara, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

Davis, Fanny, *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Delenay, Carol, *Tohum ve Toprak,* çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

Demirci, Neşe, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (1-1500 Sayılar) İnceleme ve Seçme Metinler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2012.

Demircan, Aynur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Aydınlık Yüz: Abdülhak Hâmit Tarhan*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003.

Demirdirek, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, 2. Baskı, Ayizi Yayınları, Ankara, 2016.

Direk, Zeynep, *Cinsel Farkın İnşası Felsefi Bir Problem Olarak Cinsiyet*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

Doğramacıoğlu, Hüseyin, "Namık Kemal'in İbret Gazetesinde Sıraladığı Sosyal Tenkitler ve Çözüm Önerileri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, s. 999-1010.

Donovan, Josephine, *Feminist Teori Entelektüel Gelenekler*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 10. Baskı, İletişim Yayınları, 2015.

Duben, Alan; Behar, Cem, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, çev. Nuray Mert, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014.

Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Engin, Nihat, "Osmanlılar'da Kölelik", *DİA*, 26. Cilt, s. 246-248.

Enginün, İnci, "Ahmed Midhat Efendi'nin Tiyatrolarına Dair", *Ahmed Midhat Efendi'nin Tiyatroları*, hzl. İnci Enginün, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

----------, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

----------, "Ahmet Mithat'ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun", *Merhaba Ey Muharrir, Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. Nüket Esen, Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Ercoşkun, Tülay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010.

Erdem, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Esen, Nüket, *Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)*, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.

----------, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

----------, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar,* 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

----------, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt, Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2014.

Fatma Aliye ve Mahmut Esad, *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat*, hzl. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları, Ankara, 2007.

Fatma Aliye, "İzdivaca Dair", *Hanımlara Mahsus Gazete* (Nisan 24. H. 1319), s. 175-176.

Fatma Aliye Hanım, *Nisvan-ı İslâm*, hzl. Prof. Dr. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Tanzimat'ta İçtimaî Hayat", *Tanzimat I*, s. 619-659, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1999.

----------, "Namık Kemal ve Nüfus Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 2, 1940-1941.

Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?* , çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.

Findley, Carter V. , *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, çev. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1999.

Finn, Robert, *Türk Romanı İlk Dönem, 1872-1900,* çev. Tomris Uyar, 2. Basım, Agora Kitaplığı, 2003.

Firestone, Shulamith, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel Yayınları, çev. Yurdanur Salman, 2. Baskı, İstanbul, 1993.

Gilbert, Sandra M. ve Gubar, Susan, *Tavan Arasındaki Deli Kadın- Kadın Yazar ve 19. YY'da Edebi İmgelem*, çev. Nil Sakman, Aylak Adam Yayınevi, İstanbul 2016.

Gilman, Charlotte Perkins, "Masculine Literature", *The Man-made World, or Our Androcentric Culture*, 1911.

Gökbender, Nezihe, *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadın Tipleri*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1953.

Gökçek, Fazıl, *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Üzerine Yazılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Osmanlı Kapısında Büyümek- Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

----------, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler", *Türk Yurdu*, 153-54 (Mayıs-Haziran 2000), s. 126-32.

----------, "Ahmet Mithat Efendi'nin Bilinmeyen Bir Romanı", *Yeni Türk Edebiyatı*, Sayı 9, Nisan 2014, s. 7-16.

----------, "Ahmet Mithat Efendi Romanlarının Yeni Yayımları ve Ona İsnat Edilen Bir Roman", *Yeni Türk Edebiyatı*, Sayı 2, Ekim 2010, s. 57-68.

Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme,* 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

Germaine Greer, *İğdiş Edilmiş Kadın*, çev. Mefkure Bayatlı, Pencere Yayınları, İstanbul, 1996.

Gülendam, Ramazan, *Türk Romanında Kadın Kimliği 1946-1960*, Salkımsöğüt Yayınları, 2006.

Günay, Umay, "İslâmi Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", *Milli Folklor*, Yıl 12, Sayı 46, s. Yaz 2000, s. 4-9.

Gürbilek, Nurdan, *Kör Ayna Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Güzel, Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3. ve 4. Cilt, s. 858-874, İstanbul, 1985.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Tebessüm-i Elem*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

Habib, M. A. R., *Literary Criticism From Plato to the Present*, Chichester,West Sussex: Wiley Blackwell, 2011.

Has-Er, Melin, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Halil Hamid, *İslâmiyette Feminizm yahut Âlem-i Nisvanda Müsavat-ı Tamme*, Keteon Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1910.

Humm, Maggie, *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, Yay. Haz. Gönül Bakay, Say Yayınları, İstanbul, 2002.

Imber, Colin, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın *Behcetü'l-Fetâvâ*'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınlar*, ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Işın, Ekrem, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *İstanbul'da Gündelik Hayat İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

----------, "Ahmed Midhat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: Âdâb-ı Muâşeret", *İstanbul'da Gündelik Hayat İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

İleri, Celal Nuri, *Kadınlarımız*, hzl. Ö. Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Kahraman, Mehmet, *Kırk Anbar Dergisi (Tahlilî Fihrist, Metinler)*, Doktora Önçalışması, Danışman: Doç. Dr. Orhan Okay, Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 1982.

Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.

----------, "Bargaining with Patriarchy", *Gender and Society*, Vol. 2, No. 3, Special Issue to Honor Jessie Bernard, 1998, s. 274-290.

----------, "Gender, Power and Contestation 'Rethinking bargaining with patriarchy' " *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*, London, 1998.

Kaplan, Mehmet*, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, 8. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

----------, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III: Tip Tahlilleri*, 7. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

----------, "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türkiyat Mecmuası*, 1946-1951, Cilt 9, s. 99-109.

Karaca, İsmail, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin Edebiyat ve Kültür Tarihi Bakımından Tetkiki (1878-1888)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1998.

Karaca, Şahika, "Şemsettin Sami ve Kadınlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 3, 2010, s. 136-146.

----------, "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkısı", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2011, Sayı 31.

Karaçengel, Esranur, *Ahmet Midhat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Kadın*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2015.

Kavuncu, Muallâ, "Osmanlılarda Aile ve Kadın", *Dinî Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 1999, c. 2, s. 4.

Kefeli, A. Emel, "Bir Toplum Mühendisi Olarak Ahmet Mithat Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı,* Sayı 7, İstanbul, Nisan 2013, s. 27-35.

----------, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Kekeç, Nuran, *Ahmet Mithat Efendi'de Mizahın Toplumsal Cinsiyeti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2014.

Kerman, Zeynep, "Romancılarımızın İdeal Kadın Tipleri", *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçay Yayınları, Ankara, 2000.

Koç, Murat, " "Üdebâ-yı Nisvânın Yardımcısı" Ahmet Midhat Efendi ve Fatma Aliye Hanım", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 48, 2012, S. 191-216.

Kolektif, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev. Gülnur Acar Savran, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Kowaleski-Wallace, Elizabeth (ed), *Encyclopedia of Feminist Literary Theory*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York, 2009.

Köroğlu, Erol, "Feminist Edebiyat Eleştirisi", *Aşk-ı Memnu'yu Feminist Yöntemle Okumak*, Boğaziçi Üniversitesi, Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

----------, "Aşırılık, Suç ve Düzeni (Tefrika) Romanda Yazmak: Dürdane Hanım Örneği", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: XLVII, s. 127-170.

Köseoğlu, Hatice, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (3001-3500 Sayılar) İnceleme ve Seçme Metinler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2014.

Kul, Nazan, *Ahmet Midhat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 1997.

Kütükçü, Tamer, "Tanzimat Romanı, Kadın/Aşk ve Yeryüzünde Bir Melek", *Merhaba Ey Muharrir, Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. Nüket Esen, Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Mardin, Şerif, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi*, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Michel, Andree, *Feminizm*, çev, Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Millett, Kate, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, Üçüncü Basım, Payel Yayınevi, İstanbul, Kasım 2011.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I- Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

----------, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Siyaset/ Hukuk/ Din/ İktisat/ Matbuat Bütün Makaleler I*, hzl. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Nemutlu, Özlem, *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi- Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

----------, İktisatta Millî Düşünceye Doğru ve Ahmed Midhat'ın Çalışmaları", *Sanat ve Edebiyat Yazıları,* 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

----------, "Ahmet Midhat Efendi", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 100-103, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989.

Oktar, Tigince, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı- Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 2005.

----------, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Dokuzuncu Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009.

----------, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, İkinci Cilt, hzl. Kolektif, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 77-88.

Os, Nicole A. N. M. van, "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Editör: Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2011.

Özdemir, Ayşenur, *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadınlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2014.

Özkan, Tuğba, *Ahmet Midhat Efendi'nin Dağarcık Mecmuası (İnceleme-Seçme Metinler, Dizin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2013.

----------, "Ahmet Midhat Efendi'nin Kurmaca Eserlerinde Kadın Temsilleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 2019, s. 385-395.

Özön, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman,* hzl. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015.

Pardoe, Julia, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çev. Banu Büyükal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

----------, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

----------, "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?" *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet,* der. Sibel Irzık ve Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Parlatır, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Reed, Evelynn, *Kadının Evrimi Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye II*, çev. Şemsa Yeğin, 3. Basım, Payel Yayınları, İstanbul, 2014.

Rice, Philip, Waugh, Patricia (ed.), "Section 4: Feminism" *Modern Literary Theory: A Reader*, London: Arnold, 2001.

Sağlam, Nuri, *Ahmed Midhat Efendi ve Yeryüzünde Bir Melek Romanına Yönelik Eleştiriler*, Erdem Yayınları, İstanbul, 2017.

Sahillioğlu, Halil, "Arûs Resmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. Cilt, s. 422-423, İstanbul, 1991.

----------, "Bâd-ı Hevâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4. Cilt, s. 416-418, İstanbul, 1991.

Salahaddin Asım, *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*, hzl. Metin Martı, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.

----------, *Türk Kadınlığının Tereddîsi yahut Karılaşmak*, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul.

Sancar, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Saraçgil, Ayşe, *Bukalemun Erkek- Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat,* çev. Sevim Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Saygılıgil, Feryal, "Anneliğin Osmanlı Romanında Kurgulanışı", *Toplum ve Bilim*, sayı 126, Bahar 2013, s. 144-161.

Schick, Irvin Cemil*, Batının Cinsel Kıyısı Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık*, çev. Savaş Kılıç ve Gamze Sarı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

----------, *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine,* Yayına Hazırlayan ve Çeviren, Pelin Tünaydın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Showalter, Elaine, "The Female Tradition", s. 3-37, *A Literature of Their Own-British Women Novelist From Bronte to Lessing*, Princeton University Press, 1977, New Jersey.

----------, "Edebiyatta Kadın Geleneği", çev. Ayşe Banu Karadağ, Banu Tellioğlu, Ayşe Fitnat Ece, Seda Darcan, Aslı Kalem, s. 165-187, *Kadın Araştırmalarında Yöntem (Farklı Feminizmler Açısından),* Sel Yayıncılık, hzl. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, 1996, İstanbul.

Siyavuşgil, Sabri Esat, "Ahmed Midhat Efendi", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 184-187, M. E B. Yayınları, İstanbul, 1987.

Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1296/ 1879.

Şemsettin Sami, *Kadınlar*, hzl. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, 1996.

----------, *Taaşşuk-ı Tal'ât ve Fitnat*, hzl. Yakup Çelik, 10. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

Şen Sönmez, Ürün, "Tanzimat Romanında Anne", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall 2013, s. 1451-1461.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, hzl. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

----------, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, hzl. Zeynep Kerman, 10. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Taşkıran, Tezer, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1973.

Tekeli, Şirin, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* 5. Cilt, İletişim Yayınları, 1992.

Timur, Taner. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002.

Toledano, Ehud R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Toska, Zehra, "Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama: Tanzimat Kadını" *Tarih ve Toplum,* 21 (Nisan 1994), 197-204.

----------, "Bilinmeyen İlk Kadın Romanlarından Biri: *Rehyâb-ı Zafer*", *Kültür,* "Osmanlı'da Kadın" Özel Sayısı, Sayı 16, Güz 2009, s. 126-129.

Tucker, Judith E., *İslâm Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Zeynep Esra Koca, Açılım Kitap, İstanbul, 2015.

Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Tümer Erdem, Yasemin, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1999.

----------, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

---------- ve Yiğit, Halime, *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadının İktisadî Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.

----------, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Çalışma Hayatı", *Çalışma Hayatında Kadın*, ed. Gülay Akgül Yılmaz, İstanbul, 2017, s. 283-320.

Uğurcan, Sema, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar*, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Kaplan, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1983.

----------, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", *150. Yılında Tanzimat*, yayına hzl. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 497-510.

----------, "Ahmet Midhat Efendi Romanlarında Tarih ve Medeniyet", *Türk Dili*, Sayı 521, 1995, s. 554-564.

----------, "Osmanlı-Türk Romanında Kadın Tipleri (1870-1923)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Mart 2002.

----------, "Ahmet Midhat ve Elinden Tuttukları", *Merhaba Ey Muharrir, Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. Nüket Esen, Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

----------, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romancı Kızı Fatma Aliye", *Türk Kültüründe İz Bırakanlar: Fatma Aliye Hanım Paneli*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 27 Mart 2012.

----------, *Edebiyatımız I- Edebiyat-Tarih İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Edebiyatımız II Yazarlar, Meseleler,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Makbule Leman Ma'kes-i Hayal ve Diğer Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

Us, Hakkı Tarık, *Ahmet Mithat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1948.

Utku Günaydın, Ayşegül, *Tanzimat Romanında Kamusal Alan ve Serbest Zaman Etkinlikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2007.

Uyanık, Seda, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2007.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, c. I ve c. II, Selçuk Yayınları, Konya, 1966.

Ünal, Mehmet, "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *AÜHFD*, C. XXXIV, Sa 1-3, Ankara 1977.

Üner, Ayşe Melda, *19. Yüzyıl Türk Hikâye ve Romanında Zevk ve Eğlence Kadınları*, Kirpi Kitap, Ankara, 2011.

----------, "Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Düşmüş Kadına Uzanan El: Minhetkeşan ve Henüz On Yedi Yaşında", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 11 Sayı 19, Haziran 2008, s. 127-137.

Watt, Ian, *Romanın Yükselişi- Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*, çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Woolf, Virginia, *Kendine Ait Bir Oda*, çev. Suğra Öncü, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Vecchio, Silvana, "İyi Karı", *Kadınların Tarihi, C. II, Ortaçağ'ın Sessizliği*, Ed. Georges Duby, Michelle Perrot, Christiane Klapisch-Zuber, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 106-133.

Yayman, İsmail Göktuğ, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (2501-3000. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2019.

Yazgıç, Kâmil, *Ahmet Midhat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, Tan Matbaası, İstanbul, 1940.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, c. II, hzl. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.

Ze'evi, Dror, *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk, 1500-1900*, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

12 Kasım 1987 tarihinde İzmir'de doğdu. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini İzmir'de tamamladıktan sonra 2006 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Lisans eğitimine başladı. 2010 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde başladığı yüksek lisans eğitimini *Ahmet Midhat Efendi'nin Dağarcık Mecmuası (İnceleme-Seçme Metinler-Dizin)* başlıklı tez ile 2013 yılında tamamladı. Ardından aynı enstitüde başladığı Doktora eğitimine devam etmektedir. 2013 yılı Mart ayında atandığı İstanbul Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki Araştırma Görevlisi görevini sürdürmektedir. Eski harfli süreli yayınlarla ilgili tamamlanmış çeşitli projelere katkı sağlamak yanında sosyal bilimler alanında yayımlanan çeşitli hakemli dergilerde çıkmış araştırma makaleleri bulunmaktadır. Yeni Türk Edebiyatı alanında yaptığı çalışmaları sürdürmektedir.